Bouwstoffen voor een geschiedenis van den Nederlandschen boekhandel gedurende de halve eeuw 1830-1880. Deel 1

Arie Cornelis Kruseman

bron
Arie Cornelis Kruseman, *Bouwstoffen voor een geschiedenis van den Nederlandschen boekhandel gedurende de halve eeuw 1830-1880. Deel 1*. P.N. van Kampen & zoon, Amsterdam 1886-1887

Zie voor verantwoording: https://www.dbnl.org/tekst/krus002bouw01_01/colofon.php

Let op: boeken en tijdschriftjaargangen die korter dan 140 jaar geleden verschenen zijn, kunnen auteursrechtelijk beschermd zijn. Welke vormen van gebruik zijn toegestaan voor dit werk of delen ervan, lees je in de gebruiksvoorwaarden.

dbnl digitale bibliotheek voor de Nederlandse letteren

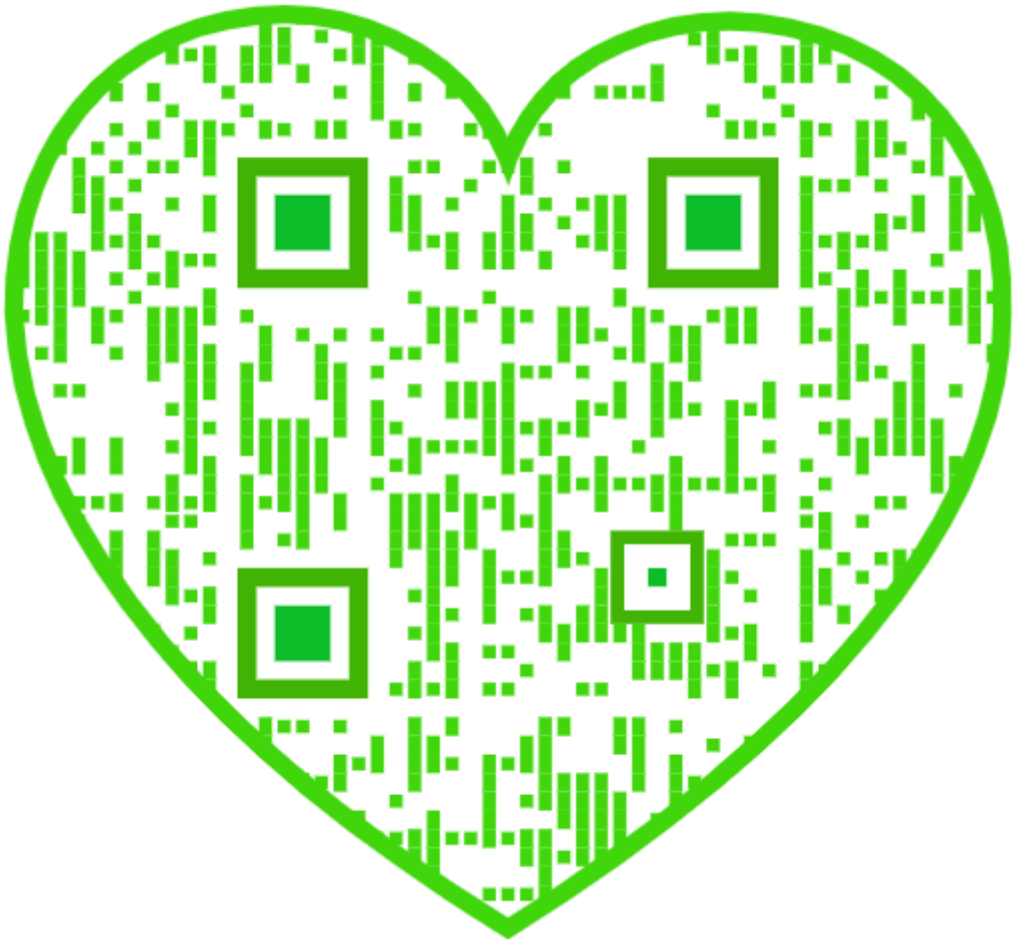

Een goed boeckverkooper.
(*Een zedeprintje in den trant van Constantyn Huygens.*)

Hy is een goed Soldaet in *Kosters* legervaenen,
Hy weet sich uit den druck het glori-pad te baenen:
Hy is een wyse Kock, die 't ontuig ruglingh smyt,
Die suyvre spyse dischт en watter goed gedydt;
Hy is een Kindervrint, die noodelicke saeken,
By 't printlick *a*, *b*, *c*, in 't kinderhoofd doet raecken:
Hy is een Maekelaer in soete en soute tael;
Hy is een Medicyn by lyfs- of herte-kwael;
Hy is een eerlick Spie, die op de tyden acht heeft:
Een Visscher op 't gety' dat best syn borsse kracht geeft:
Een nyvre honighbi; een eerlick Advocaet;
Een Meester sonder plack: een Wysgeer metter daet. -
Syn huysdeur is de poort voor schiyvers en poëten
('t Zy op studeer-vertreck of regter-stoel geseten),
Die 't heerlick pad ontsluyt tot glorirycken naem:
Syn veder is een pen in 't vlerckenpaer der faem,
Die dichtren-roem trompett. Hy laet als troost der armen,
En sonder baets-bejagh, hen 't letter-vuer verwamen
Wanneer de koude locht das Landmans handen bindt:
Want d'echte *Kosters-soon* is d'echte menschen vrind.

Was hy voor prins of held, voor godgeleerd' of dichter
Met welgerigte hand, een treff'lick eerzuil-stichter:
Voor hem rees, als de siel zyn broose kluis ontvloog,
Een zuil in 't Neêrlandsch hert uit dankbaarheit omhoog.

1839.
V(EEGENS).

[Woord vooraf]

Dit boek is vol fouten en gebreken.

Ik kom daar liever zelf voor uit, dan een ander in tweestrijd te brengen tusschen welwillendheid en waarheidsliefde. Men kan het mij nu veilig nazeggen. Ook zeg ik met deze betuiging niets gemaakt-nederigs. Ik zal het aantoonen.

Om een geschiedkundig overzicht op te stellen, dient men, zooals men dit vrij overdrachtelijk noemt, bronnen te hebben. Voor een handelsgeschiedenis zijn dat niet alleen wetten, verordeningen en stukken, die in verslagen en nieuwsbladen te vinden zijn, maar liefst ook kleinere bescheiden, meer het huishoudelijke, het dagelijksche leven betreffende. De bedroevende opruimings- en verdelgingswoede heeft voor den boekhandel die soort van bron bijna ten eenenmale denkbeeldig gemaakt. Niet genoeg is het te bejammeren, dat de papiermolen zoo wreedaardig pleegt te vermalen wat voor een napluizer goud waard zou zijn.

Maar op een groot gedeelte van het nog bestaande heeft ook de bescheidenheid een grendel gelegd. Verschillende gedrukte brieven zijn door mij aan al mijn vroegere beroepsgenooten gericht, met de bede om mededeelingen uit hun eigen ervaring en uit de geschiedenis hunner uitgaven. Met onverbiddelijk stilzwijgen of met

beleefde verschooning zijn die smeekschriften meestal beantwoord. Ik doe niemand eenig verwijt. Ik billijk zelfs de redenen tot dien schroom. Maar ik betreur die achterhoudendheid voor mijn doel.

Zoo bleef er niet anders over, dan, speurend en sprokkelend, gebruik te maken van hetgeen er te vinden was.

Wat ik vermocht, dat heb ik gegeven. Wie na mij komen kunnen verbeteren en aanvullen. In onzen werkzamen tijd hebben de meeste boeken een kort leven. Zij worden geboren om welhaast aan andere en betere het bestaan te geven. Oprecht verklaar ik: hoe eer dit boek van de baan geschoven worde, mijnenthalve des te liever.

Handelsgeschiedenis is een onderdeel van de kleine historie. De geschiedenis van den boekhandel is alweêr een klein gedeelte van dat onderdeel. Maar kleinigheden hebben in het groote geheel niettemin haar beteekenis, zij het ook nog zoo luttel. ‘De geschiedenis’, het zijn woorden van Jhr. Mr. J. de Bosch Kemper, ‘vindt haar hoogste gewicht niet in de uiterlijke lotgevallen der volken, in de krijgsbedrijven, in de staatkundige veranderingen, in de jaren van voorspoed en volksellende, maar in het inwendige volksleven, in de staatkundige, maatschappelijke en godsdienstige gedachten, die uit het menschelijk bewustzijn opwellen en in het werkelijk leven zich openbaren.’ De drukpers is voor de uiting dier gedachten de natuurlijke weg, en de boekhandel, al is hij, vooral binnen onze beperkte grenzen, kleinhandel, is van die pers de dienstknecht, soms de leider. Deze

overtuiging heeft mij ingefluisterd, dat mijn arbeid hier of daar misschien niet gansch en al verwerpelijk zou mogen wezen.

Ik heb mij tot eigen land bepaald. Voor uitstapjes op vreemden bodem, voor kijkjes naar buiten, voor vergelijkingen van ons met anderen, lag de weg open. Ik heb die verleidelijke paden strikt vermeden; dat ruime en dankbare veld liet ik over aan anderen, om niet te veel hooi te rapen op eigen vork.

Ook heb ik, behalve in aanteekeningen bij enkele titels, mij gewacht voor buitenpassen op het gebied van letterkundige geschiedenis, of geschiedenis van letterkundigen. De handelaar in boeken heeft van zelf nog al eens gelegenheid, vertrouwelijk rond te zien in de werkplaatsen van hun schrijvers, en daardoor soms vrij wat op te vangen dat een ander gaarne weten zou. Zulke openbaringen achtte ik niet van mijn gading, gedachtig aan de les reeds zoo lang geleden gericht tot alle schoenmakers, dat zij wijs doen, zich te houden bij hun leesten.

Dit boek bedoelt niets anders en niets meer, dan een boekverkoopersboek te zijn. Aan boekhandelaren van een jonger geslacht een oog te geven, zij het dan ook maar heel oppervlakkig, op de handelsbeweging van vroeger; hun de boeken, de schrijvers en de vakgenooten te herinneren van deze halve eeuw, en hier en daar een opmerking te strooien, die aan later dag zou kunnen te pas komen, dat is de genotrijke poging geweest van een oude van dagen, die daarmeê zijn eigen tijd in gedachte ten tweeden male - en met dankbaarheid voor zooveel goeds en liefs! - heeft doorleefd.

Ik zou zoo gaarne mijn vrienden een present-exemplaar hebben aangeboden, bij wijs van kaartje ten afscheid. Beter nochtans docht me, de opbrengst van deze uitgaaf te wijden aan ons ‘Ondersteuningsfonds’, dat wil zeggen aan de weduwen en weezen, die met ons aller bijdragen door de wereld moeten geholpen worden.

Mijn dank min mijn vrienden Mart. Nijhoff en de beide van Kampen's, die mij zoo menig verbetering aan de hand gaven.

November 1886.
A.C.K.

Inleiding.

Boeken en boekhandel.

In de *Verspreide geschriften* van Edm. de Amicis komt de volgende lofrede voor op een bibliotheek:

‘Een huis zonder boeken is een ongezellig huis. Het heeft iets van een logement; het is als een stad zonder boekwinkel, een dorp zonder school, een brief zoo slordig geschreven dat men hem niet kan lezen.

Wat is daarentegen een bibliotheek aantrekkelijk! Hoe boeit ze het oog, en hoeveel kan iemand, ook al is hij geen geleerde maar slechts een lezer voor zijn plezier, er aan te gast gaan, indien hij maar een weinig gevoel en verbeeldingskracht heeft!

Daar staan de verleidelijkste vruchten van het vernuft in een kleine ruimte bijeen onder ieders bereik; vruchten als van goddelijke gave, van overpeinzingen en studiën, die ernstige rimpels zich deden groeven op edele voorhoofden; vruchten van de rijkste fantasiën uit de heele wereld, herleid tot den vorm van kleine bundels gedrukte bladen, gekluisterd tusschen planken, verdeeld naar landen, talen, inhoud en rang, genommerd en geschaard als een leger soldaten. De eene afdeeling verplaatst u in vervlogen eeuwen; de andere voert u naar verre landen; deze

spreekt tot uw gemoed; gene toovert een lach om uw lippen; een derde brengt u aan het peinzen; een vierde doet u droomen; een vijfde haalt u een traan uit de oogen. Er is keus naar hartelust. Een bibliotheek is een zedelijke apotheek. Er zijn planken voor sombere, voor weemoedige, voor moedelooze dagen, en voor dagen, waarop een hartstochtelijke ijver om zelf aan het werk te gaan zich van iemand meester maakt.

En de verscheidenheid van stof is evenredig aan het verschil van de uiterlijke gedaante. Er zijn reuzen-woordenboeken en groote werken met platen, die als het ware de balken en binten van deze kleine wereld vormen. Er zijn dichte rijen stevige deelen, verschoten van kleur, oude uitgaven van klassieken, zedig van uiterlijk, maar vol levensvoedsel, boeken, gelijk hun schrijvers, onsterfelijk door blijvende verdiensten. Er zijn, naar den vorm, boeken, de aristokratie van drukwerk en boekbinderij, de eereplank der bibliotheek, bekleed met glimmend leder en verguld op sneê; honderde kleuren van honderde sierlijke uitgaven, die alle hun best doen om aandacht te trekken. Voorts weêr lange rijen eenvoudige, armelijke deeltjes, die het gepeupel der bibliotheek zouden genoemd kunnen worden, met onverschilligheid vermeld, met weinig ontzag bejegend. En nog lager staan de duodecimo's, een ongedurig volkje, dat van stad naar buiten trekt, medegaat op den spoortrein en in het rijtuig, van den zak in de reistasch, van de reistasch op het nachttafeltje, en dat zich tevreden stelt met de snipperuurtjes van onzen dag.

Onder heel die menigte hebben wij onze lievelingen, oude beproefde vrienden, kennissen van gisteren, leermeesters, weldoeners.'

'Wat zijn boeken?' vraagt J^{o}. de Vries in zijn verdienstelijk werkje, onder dezen titel in 1881 verschenen. 'Wat zijn boeken? Op onaanzienlijke stalletjes staan zij bij gansche rijen,

liggen zij met hunne titels of platen opengeslagen, oude en nieuwe, vuile en zindelijke; maar allen veil voor de menigte, die er achteloos langs loopt, en met voornaamheid op de havelooze uitstalling neêrziet of een bod doet, en, zoo het niet aangenomen wordt, het arme boek verachtelijk op den hoop werpt en zijns weegs gaat. Wat zijn boeken? Daar liggen zij, op een stapel, in een hoek, of ze vodden waren. Daar worden zij gewogen en bij 't gewicht verkocht, beneden de waarde van misdruk. Een tijd lang schitteren zij in gebeeldhouwde boekenkasten, achter zijde of glas, met al de mooie, veelkleurige ruggen naar voren, lachend met vergulde letters en banden en wekken bewondering; maar straks worden zij oud, en geen mensch, die de helft er voor geeft van wat zij gekost hebben.

'En toch, om nog niet te spreken van die onsterfelijken onder de boeken, die de ijverzucht en de jaloezie der boekenliefhebbers opwekken en van het eene menschengeslacht op het ander overgaande en al ouder wordend voortdurend toenemen in waarde; ora verder niet te spreken van die onsterfelijken, die in de oudemannenhuizen der openbare boekerijen verpleegd worden en zorgvuldig op den catalogus, het bevolkingsregister dezer instellingen, staan ingeschreven, hebben toch vele boeken ook wanneer zij later op een hoop geworpen worden, een schoone of nuttige bestemming gehad. Voor een ieder, die den sleutel bezat der leeskunst, zijn zij geweest de schatkamers der wijsheid, de stapelplaatsen der wetenschap, de goede vrienden en mededeelzame middelaars tusschen de gedachten van het Heden en het Verleden en uwe eigene gedachten, de gezanten, die u hebben overgebracht wat in deze en gene hoofden en harten, die misschien al lang niet meer bestaan, is omgegaan. Zij zijn het gevoel van den dichter, gegrepen door de hand der kunst en aanschouwelijk gemaakt voor u. Zij zijn het genie van den denker, zwart op wit, op bladzij aan bladzij vertolkt. Een maatschappij zonder

boeken laat zich voor ons evenmin denken als een maatschappij zonder scholen. En het boek is de school, de voor ieder toegankelijke school, waarin alle vakken door alle groote meesters en kleine ondermeesters op wetenschappelijke en populaire wijze onderwezen worden. Wat zijn boeken? Dat alles, en niets minder dan dat zijn boeken. In hun korte, vaak weinig geachte en vluchtige verschijning, komen en gaan zij als de meesters, die ze schrijven; maar in bun komen en gaan zijn zij het altijd onderhouden fakkellicht der menschheid.'

Dat zijn getuigenissen van twee mannen buiten den boekhandel. Ze zouden met veel andere te vermeerderen zijn. Maar wij zijn er voldoende meê gedekt, als wij op eenigen voorgrond willen brengen, dat de koopwaar van den boekhandel aandacht verdient.

De vraag is, of zij, die dien handel drijven, er ook zoo over denken?

Het ligt voor de hand, dat hier een ja en een neen op te antwoorden valt.

In den regel heeft de boekhandel drieërlei vertegenwoordigers: den verkooper van boeken in het algemeen (zoogenoemden debitant of assortiments-handelaar), den uitgever, en den antiquaar. Alle drie, indien zij hun vak met ernst opvatten, staan als handelaars op gelijke lijn. Onder alle drie zijn mannen van verdienste, onder alle drie brekebeenen. Gelijk de koopwaar in formaat en gehalte verschilt, even onderscheiden zijn de verkoopers. Te verlangen, dat allen op hun eigen plaats even degelijk zouden zijn, is het onmogelijke wenschen. Er naar te streveu, dat allen op hun weg vooruitgaan, is de plicht van ieder, die bij machte is, daaraan wat toe te brengen. Want de boekhandel is, om de waardigheid van zijn koopwaar, meer dan eenige andere een handel van verantwoordelijkheid.

In lang geleden dagen, toen er alleen door zoogenaamde ge-

leerden gelezen werd, behoorde de boekverkooper veelal zelf tot den stand van de mannen der wetenschap. Hij deelde lijsten uit van de handschriften en boeken, die hem ter kennis kwamen en was een gids voor de weinigen, die bij hem hun hulp zochten. Later, bij de uitbreiding der drukkunst, ging die handel tot de algemeene koopmanschap over. Naarmate het onderwijs algemeener werd, groeide de behoefte aan boeken aan en werd het getal boekverkoopers al grooter en grooter. Thans, in onzen tijd, nu wetenschap en beschaving haar licht laten schijnen over alle standen, over kleinen en grooten, staan allerwege de handen gereed om aan de geestelijke nooddruft van ieder en van allen door lektuur te voorzien.

Boekverkooper-debitant, goed boekverkooper-debitant te zijn, is al meer en meer een taak van beteekenis geworden. Gelijk elke handel eischt zij in de eerste plaats warenkennis. Maar háár warenkennis is van geen geringen omvang. Elke koopman, die, in welke richting ook, zaken drijft, dient verstand te hebben van zijn stoffen en wordt te hooger geschat naar gelang hij zich bekwaam betoont. Maar welk vak heeft ruimer gebied, dan het schier onbegrensde van de boekenwereld? Dag aan dag wordt het nieuwe aan het bestaande toegevoegd. Dag aan dag werpt de wetenschap haar vruchten af, bieden letterkunde en kunst haar frissche bloemen, schieten er jonge loten uit den breedgetakten boom der kennis. Heel die weligheid met schiftend oog te bespieden, te ordenen, saam te voegen, plaats te geven in het geheugen en er de wegwijzer in te worden voor anderen, ieder naar zijn eigen begeerte, zeker, geleerdheid is er niet toe noodig, maar beschaving, oefening en smaak in niet geringe hoeveelheid.

Wat er al toe vereischt wordt? Taalkennis, letterkundige kennis, boekenkennis, handelskennis, menschenkennis.

Al deze dingen waaien ons niet aan, maar belmoren tot een

gezette voorbereiding, waarop de praktijk van den dagelijkschen omgang voort kan bouwen. En zoo is de boekverkooper een man, die, indien hij zijn plaats begrijpt, veel moet weten, veel moet werken en op zijn plaats veel wel kan doen.

D i t is niet de taak van een boekverkooper, van een goed boekverkooper, dat hij op aanvraag zijn commissie-artikelen aflevert gelijk de bakker een brood. De geestelijke maatschappij verlangt velerlei soort van brooden. De godgeleerde, de rechtsgeleerde, de natuurkundige, de bouwkundige, de taal- en letterkundige, de geschiedvorscher, de onderwijzer, de man van smaak, de beoefenaar van kunst, deze allen komen op hun tijd bij hun boekverkooper en eischen van hem, dat hij hen voorlichte omtrent al wat er in hun richting vroeger uitgekomen is, heden uitkomt en ter verschijning is aangekondigd; hier te land en in den vreemde. Aan titels hebben zij niet genoeg. Zij verlangen te weten, wat achter die titels verscholen ligt, wat het boek voornamelijk behandelt, of het de aandacht waard is, wat de kritiek er van zegt, of er in zijn soort ook beter is. En naar mate de boekverkooper op al deze vragen bescheid weet te geven, zijn warenkennis toont, wordt hij een man van vertrouwen, een gezocht man, een gewaardeerd man, een man, die voordeelige zaken doet voor zich zelv' en die voor velen een gids is op den weg der kennis en op dien van het goede en schoone.

Zoo zijn niet allen. Dat scheelt veel. En dat spreekt ook van zelf.

Op de uitzonderingen na is en blijft de debiet-boekhandel in den regel kleinhandel. Hij behoort meestal tot den winkelhandel en is zelfs vaak bijhandel. De allengs vermeerderende uitbreiding van de bevolking, vooral in kleine steden en in dorpen, en de daarmeê gepaard gaande behoefte aan lektuur, heeft gemaakt dat er gaandeweg al meer personen kwamen - en in den laatsten tijd in niet gering aantal! - die boeken te koop

stelden, al ontbrak het hun ook bijna ten eenenmale aan verstand van hun koopwaar. Zij konden er zulk een zaakje wel bij waarnemen. Boeken zijn een zindelijk artikel, dat niet veel plaats inneemt. De commissiehandel brengt meê, dat er bijna geen kapitaal voor noodig is. De proef is licht te nemen. Wat er aan verdiend wordt is meêgenomen.

Op zich zelf bezien is deze poging als verbetering van bestaansmiddel volstrekt niet te laken. Integendeel. Ook voor den handel in het algemeen brengt ze haar voordeel aan. Hoe meer vertakkingen die handel zich schept, des te meer zal hij bloeien. Maar tot welke zonderlinge vertegenwoordigers en grillige samenkoppelingen hij soms misbruikt, en met hoe weinig kennis hij dien ten gevolge gedreven wordt, is niet onvermakelijk aan te toonen door enkele advertentiën, uit een menigte dergelijken uit het *Nieuwsblad voor den Boekhandel* opgeraapt.

In 1841 vraagt ‘een wijnkooper in een kleine stad van Noord-Holland, om ook als boekhandelaar te worden opgenomen, aangezien hij zoo weinig te doen heeft, en hij daartoe door eenigen zijner stadgenooten en al wat tot de letterkunde betrekking heeft is uitgenoodigd.’

(1868) ‘.....Boekverkooper te ..... wacht aanvragen van zijne confraters voor zijne specialiteit in papieren heeren- en damesboorden, kragen, manchetten en chemisetten.’

(1873) ‘Door vertrek naar elders wordt op een der grootste dorpen in een welvarende streek, waar geen concurrentie is, ter overname aangeboden een handel in boeken, papieren, galanteriën, sigaren enz. Bij voorkeur is deze zaak geschikt voor een jongmensch van de P.G., die in den boekhandel ervaren is.’

(1873) ‘Uit de hand te koop, in een der welvarendste dorpen van Gelderland, een Boekhandelaarszaak, waarbij tevens de kruideniers-affaire wordt uitgeoefend. Ook ligt achter het huis een akker bouwland.’

In 1879 ontvingen eenige uitgevers de volgende circulaire:

‘WelEdele Heer, gelieve mij per omgaande brief of briefkaart te willen berichten, hoeveel percent rabat of provisie gij geeft van uwe uitgaven, daar ik mijne kruideniers-ijzerwinkel enz. wil uitbreiden. Daarom liefst spoedig daarop bericht; en geven de andere uitgevers even zoo veel provisies?

‘In afwachting heb ik de eer te zijn.’

In 1874 vestigde zich in een onzer groote steden een huis onder den titel van *Alliance intermédiaire*, dat niets minder dan het sluiten van huwelijken tot speculatie maakte. Het richtte zich bepaaldelijk tot den boekhandel, om in dat vak agenten te vinden, die, tegen behoorlijk rabat, door het verspreiden van prospectussen en aanknoopen van onderhandelingen de firma zouden willen helpen.

Ook het volgende verdient aandacht.

Een tweede-hands-handelaar, die de overige exx. gekocht had van een uitgaaf van Wolff en Deken's *Sara Burgerhart*, Sneek bij P. Joling & Co. 1836, bracht die voor verminderden prijs te koop, met onderstaand strooibiljet (1866):

‘Door toevalligheid een werk outvangen hebbende, hetwelk bij het Neêrlands publiek sedert een aantal van jaren alomme bekent is, ja als men de Schrijfster maar hoort noemen; zal het voor zeker welkom zijn.

‘Vier drukken zijn reeds van dit werk uitverkocht, en de tegenwoordige Uitgevers hebben het beproefd om een geheele nieuwe

oplaag daar te stellen, en hetwelk ook in de geheele wereld veel debiet heeft, en in netheid de voorgaande drukken ver overtreffen, dit belangrijk werk word in 2 deelen uitgegeven voor de prijs van *f* 3. Het is het werk van de alomme gezogte *Zara Burgerhart*, door den Schrijfster van *Willem Levend;* een werk van Hollandsche oorsprong, men zal zeggen: waarom dan met zulk werk gedaan; het is door oneenigheid der Compagnieschap van den Uitgevers en door aankoop van mij, zoo bied ik UED. de 2 delen compleet aan voor den zeer geringen prijs van *f* 1.'

In 1867 vinden wij, uit een der hoofdsteden, de volgende bekendmaking:

'De ondergeteekende, zich alhier gevestigd hebbende als *Groefbidder* of *Lijkbezorger*, beveelt zich als zoodanig beleefdelijk aan in de attentie zijner geachte begunstigers, belovende bij mogelijke treurige omstandigheden eene allezins civiele en gepaste behandeling.'

..... Boekverkooper.'

Stel tegenover deze zwakker broederen de vroegere en hedendaagsche algemeen met roem bekende firma's-debitanten in onze hoofdplaatsen, en besef de kloof die er ligt tusschen dezen en genen.

Treed het magazijn van den beschaafden assortiments-handelaar binnen en verkwik allereerst uw oogen aan dien overvloed van keurig geschikte boeken en banden, naar rubriek en taal geordend. Loop de rijen langs en haal uw hart op aan dien veelzijdigen rijkdom van geestesgaven, waarvan reeds de titels u toespreken; aan die over de gansche wereld beroemde namen, wier jongste arbeid in die bedrukte bladen u in de hand wordt gelegd; aan die weelde van uitvoering, waarmeê allerlei vakken van kunstnijverheid het boek weten te tooien. Benijd den handelaar, die te midden van dien schat als tijdelijk eigenaar zich beweegt. Zie hem gretig gluren tusschen de bladen, opdat hij voor zich zelv' een voor-

smaak moge genieten van hetgeen ter nauwernood de pers verlaten heeft en dat hij zoo straks zijn bezoekers als verrassende nieuwheid zal voorleggen. Bespeur hoe zijn handelstact elk boek zijn plaats en zijn rang geeft in den omvang zijner bibliographische bekwaamheid, en hoe hij zich voorbereidt om met dat geoefend overzicht allen die zijn boekenkennis begeeren te raadplegen zoo aanstonds te hulp te wezen. Zie hem omringd van de aanzienlijksten en beschaafdsten zijner woonplaats, opvangende wat ieder uit zijn eigen vak van studie of smaak hem meê te deelen heeft en zich daarmeê weêr verrijkende ten eigen en anderer bate. Elke dag doet hem aanwinnen in kennis, ruimer worden van blik, scherper van oordeel, fijner van smaak, een man zijn op zijn post te midden der geestelijke en zedelijke bewegingen van zijn tijd, een man zich voedende met het edelste dat de maatschappelijke wereld oplevert en wederkeerig in die maatschappij bevorderend, wat haar beter en vruchtbaarder maakt.

Wat van den boekhandelaar-debitant te zeggen valt, geldt in gelijke evenredigheid voor den boekhandelaar-uitgever. Ook hier niet alle koks, die lange messen dragen. Geen beroep, dat ernstiger is; geen, dat vaak lichtvaardiger wordt opgenomen, lichtvaardig allereerst in den degelijksten zin: lichtvaardig uit eigen wetenschappelijke voorliefde of uit persoonlijke hooghartigheid; lichtvaardig, om roem te zoeken in het uitgeven van hoogst geleerde, maar hoogst onverkoopbare kopijen.

Al te geleerd-gezinde boekverkoopers zijn ten allen tijde slechte handelaren geweest. Er zou menig bedroevend voorbeeld zijn aan te halen van uitgevers, die, toegevende aan eigen neigingen of zich opofferende voor de heilige wetenschap, hun stoffelijk belang met voeten traden en met een bankroet eindigden. Der wetenschap dienst te doen, is des uitgevers plicht; zich haar ten believe uit te kleeden, is een maatschappelijke zonde. Wie of

uit zwakheid, of uit ijdelheid, afgetrokken boeken ter perse legt met de bewustheid, dat zij geen genoegzaam debiet kunnen hebben, is meer te beschuldigen dan te beklagen. Toch is er geen vak, dat aan zulk een verleiding meer bloot staat dan de boekhandel. Een bescheiden bezwaar te durven uitspreken tegenover een geleerde hoogheid, tegenover een gevierd letterkundige, die u hun onprofijtelijke kopijen komen aanbrengen, is een daad van zelfstandigheid, waartoe velen den moed missen. Een wetenschappelijke onderneming op te geven, die, zooals ge droomt, mogelijk uw naam met wat loftuiting vermelden zal, maar die zeer zeker uw kapitaal schromelijk bedreigt, is soms een harde strijd, die niet onbedachtzaam aangegaan mag worden. Te beseffen dat er, boven u, beter gegoeden of maatschappelijke lichamen zijn, die, meer dan gij zelf, zich geroepen kunnen achten met hun stoffelijke middelen het verspreiden van den geestelijken arbeid van anderen te steunen of te bevorderen, is een wijsheid, die door den handelsman wel eens te veel veronachtzaamd wordt. Door velen, en doorgaans door de besten, wordt de voorzichtigheid te weinig in het oog gehouden. Het toegeven aan de zelfverheffende inbeelding, aan den dwazen, verlokkenden eigendunk, dat de boekverkooper een natuurlijk beschermer der letterkunde behoort te wezen en verplicht is daarvoor hem bezwarende geldelijke offers te brengen, is zoo vaak de oorzaak van later berouw. Handelsbeleid in de schaal te leggen tegenover persoonlijke waardeering, is zoo menigmaal een verzuim, waarover de bekwaamsten struikelen. Niemand zal van den machinen-fabrikant vergen, dat hij zich, meer dan met zijn eigenbelang strookt, toelegge op de verbetering der werktuigkunde, tot zijn eigen schade en ten voordeele van anderen; niemand zal den korenkooper huldigen, die zijn granen met verlies verkoopt om het publiek van goedkooper brood te voorzien. Boekhandel is en blijft een vak van nijverheid en handel, even als elk ander, waaraan in geenen deele verbonden

is dat men zich opoflere ten gelieve van enkelen of van het algemeen. Wil eenig uitgever - en dat wordt om onderscheiden reden meer gedaan dan wel bekend is - een deel van zijn bezitting, hoe groot of minder groot ook, ten beste geven aan wetenschap, letteren of aan persoonlijke hoogachting, dat moge hem als man tot eer strekken, maar gaat alles behalve zamen met zijn plicht als koopman. Wèl is het hem gezet, dat hij *goede* waar levere, degelijk en deugdelijk voedsel voor den geest en voor den smaak; dat hij toezie, ernstig toezie, of hij voede of vergiftige; dat hij wikke en wege, of hij opbouwe of afbreke; dat hij geen dood of simpel werktuig zij in de hand van anderen. Maar bij al deze zedelijke plichten houde hij, voor zich zelven en zijn gezin, ook rekening met dezen anderen: dat hij beseffe wat hij als handelaar te doen en te laten heeft.

Tegenover deze in zeker opzicht waanwijze letterbescherming staat een ander kwaad van veel grooter uitgebreidheid: de lichtvaardige fabriekmatigheid. Voor jongelieden, die zich als boekverkooper vestigen, is het uitgeven de droom van een gouden regen. Zonder ervaring of oordeel leggen zij ter perse wat hun aangeboden wordt of wat zij zelv' opgrijpen, meest een roman, een bundeltje verzen, een populair wetenschappelijk boek, een kinderverhaal, een scheurkalender, liefst van alles wat, om niet te veel op één kaart te zetten. Hun debiet-zaak verwaarloozende, vermeien zij er zich in, hun naam op band of titel gedrukt te zien en voelen zij zich gestreeld, het publiek te doen weten, dat zij uitgever zijn. Alle middelen, soms ook minder fatsoenlijke, worden te baat genomen om den vlieger te doen opgaan. Meestal draagt het eind den last en merken uitgever en publiek, dat zij zich in elkander bedrogen hebben.

Dergelijke gevallen komen hier te lande in het oneindige voor en bederven den naam en den stand van boekhandelaar-uitgever. Terwijl in alle landen om ons heen de uitgevers - ook niet

allen van even zwaar gewicht! - in den regel de hoofdsteden zich tot woonplaats kiezen, vindt men ze hier zoo, tot zelfs in de afgelegenste uithoeken verspreid, dat men haast geen boekverkooper kan aantreffen, die niet nu en dan tevens uitgever is en de middelmatigheid, zoo niet het misdruk, in de hand werkt. De goeden niet te na gesproken, moet die beunhazerij het handelsvak in het oog van het publiek niet doen rijzen. Men krijgt er den algemeenen indruk van, dat het uitgeven een zaak is van Jan en alleman, een boekmakerij, een loutere toeleg op winst, waarbij auteur en publiek de lijdende partijen zijn en de uitgever van beiden misbruik maakt ten eigen bate. Geen wonder, dat het beroep daardoor in miskrediet komt en de goeden het met de kwaden moeten ontgelden.

Dat was trouwens in vroeger dagen niet beter.

De groote Pieter Burman, die van 1714 tot 1741 een aantal werken uitgaf over klassieke letterkunde, liet zich volgenderwijs over de uitgevers uit:

'Het ondragelijk geweld, ja, wat meer zegt, de heerschappij en de tiranny, welke de boekverkoopers zich aanmatigen op de geleerde wereld uit te oefenen, ken ik bij ondervinding, en weet hoe zij, ten koste van den arbeid en het zweet der schrijvers, zich dikwijls benijdenswaardige schatten verzamelen. Het is of eene staatswet dat volk hun regt had gegeven, en of alle geleerden, bij regterlijk vonnis, zoo tot eeuwige slavernij waren verwezen, dat het hun niet meer vrij stond van boekverkooper te veranderen, wanneer zij den hunnen, ik zeg niet als lastig en karig, maar als heerschzuchtig, ondankbaar en aanmatigend hebben leeren kennen. Hoe vele groote en geleerde mannen zou ik kunnen aanhalen, wier geschriften vol zijn van de jammerklagten over de listen, de bedriegerijen, en de vuile winsten der boekverkoopers! Tot mijn ongeluk heb ik dikwijls menschen van dat slag aangetroffen, die, door hun vriendelijk, gul en eenvou-

dig voorkomen, van mij, die alle veinzerij en kunstenarij als de dood hate, alles wat zij wilden, gedaan kregen, en, omdat ik nooit hebzuchtig mijnen arbeid op prijs stelde, met een klein honorarium het verschrikkelijk slooven, dat ik voor hen deed, beloonden.

'Nooit gaf ik een werk ter perse, of het was geheel voltooid; nooit liet ik den drukker een uur, laat staan een dag wachten, terwijl ik mij hunne traagheid en uitstellen liet welgevallen. Niemand van den ganschen troep, althans niet de uitgevers van mijnen *Ovidius*, zullen het mij heeten liegen, dat ik altoos geduld geoefend en voor hunne belangen gezorgd heb; maar zelve zullen zij best weten, hoe zij mij opgehouden en met hoe vele onaangenaamheden zij mij hebben gekweld. Wanneer gij jegens hen welwillend, schikkelijk, vlijtig en voortvarend zijt, dan lagchen zij u luidkeels uit, worden brutaal tegen uwe goedheid in, of bedanken u op zijn hoogst met allerlei laffe komplimenten. Ik zeg juist niet, dat er onder het gansche gild van boekverkoopers niet één is, die den arbeid der geleerden op den regten prijs schat. Er zijn er, maar ze zijn zeer weinige in getal, en die weinigen hebben nog de hoogmoedige meening, dat de roem en de achting der geleerden er van afhangt, dat hunne werken in eenen wereldberoemden boekwinkel uitgegeven worden, en dat, daar deze beunhazen de geheele wereld door handel drijven, men eerst door hun toedoen vermaardheid krijgen kan. En die beroemdheid van hunnen winkel plegen zij zoo onbeschaamd op te vijzelen, dat zij, om hunnen fatsoenlijken naam, het grootste gedeelte van het honorarium korten'.

In welke booze bui prof. Burman bovenstaande regels geschreven heeft, staat ons niet te beoordeelen. Ook kan het best wezen, dat hij er eenige aanleiding toe zal gehad hebben. Bovendien is het bekend, hoe lichtgeraakt de beroemde hoogleeraar zich vaak betoonde en hoe onbedacht hij zich dan over personen

en zaken kon uitlaten. Maar in elk geval was het oordeel over zijn uitgevers hoogst onbillijk, als men in het oog houdt dat dezen de Gebr. Wetstein waren, die in 1727 zijn *Ovidius* uitgaven en die een al te vermaarden naam hebben nagelaten, dan dat ze zulk een scherpe blaam kunnen geacht worden in de verte te hebben verdiend.

Wij halen deze uitspraak dan ook alleen maar aan, volstrekt niet om prof. Burman in zijn lot te beklagen, maar integendeel om te doen uitkomen, hoe reeds anderhalve eeuw geleden hier te lande het beroep van uitgever in verdenking stond van inhaligheid, zorgeloosheid en vijandigheid tegenover de auteurs, een verdenking, die nog heden ten dage door een groote menigte gedeeld wordt. Terwijl in andere landen bekwame en degelijke uitgevers de eer krijgen die hun toekomt en tot de erkende krachten der maatschappij gerekend worden, heeft zulk een waardeering bij ons in den regel wel wat te wenschen overgelaten. Hoe hoog de firma Wetstein en haar opvolgers thans ook mogen staan aangeschreven, toch kon het niet missen, dat een beschuldiging als die van prof. Burman die firma toen ter tijd in het diepst van het gemoed moet hebben gegriefd, zonder dat zij bij machte was met cijfers en bewijzen daartegen op te komen. Zij kon moeielijk het publiek tot getuige roepen, hoeveel honorarium zij betaald had en in welke verhouding dit stond tot haar winst- en verliesrekening; zij kon evenmin eigen lof uitbazuinen over de nauwgezette zorgen, die zij aan al haar editiën gewoon was te wijden, en over haar streven om de werken der Nederlandsche geleerden bekend te maken over de geheele beschaafde wereld Stil en geduldig had zij te dragen wat haar door een gevierd man zoo pijnlijk werd aangewreven, alleen in geweten overtuigd van stipte plichtsvervulling en aan de toekomst overlatend haar wellicht recht te zullen doen.

De ervaring van de Wetstein's is die van velen geweest, die na

hen, al is het dan ook op kleiner schaal en met zooveel minder vermaardheid, het beroep van uitgever hebben uitgeoefend. In dat opzicht is het oordeel der menigte nog altoos onrechtvaardig gebleven. Een uitgever wordt in den regel door den auteur gewantrouwd. Hij is in diens oog een parasiet, die zich te goed doet aan de levenssappen van anderen; hij is een inhalige, die een rechtmatig loon beknibbelt; hij is de schuldige, dat het hem toebetrouwde werk der schrijvers niet genoeg gelezen en gewaardeerd wordt. Laat ons toegeven, dat de aanleidingen tot zulk een beschouwing voor de hand liggen. Een auteur, die met veel zwoegens een wetenschappelijk of letterkundig werk in schrift heeft gebracht - weinigen weten onder welke zorgen en weeën soms! - is van zelf met zijn arbeid ingenomen en geeft het ter perse in de volle overtuiging, dat wie weet hoe velen zijn boek koopen en loven zullen. Hij berekent zijn stoffelijk loon naarmate van zijn daaraan besteden tijd en van de daarin neêrgelegde waarde, en zijn eerste teleurstelling is, dat de man, die de middenweg is tusschen hem en het publiek, maar die naast de wetenschappelijke of letterkundige waarde toch ook de handelswaarde te berekenen heeft, hem niet met handen vol geld te gemoet komt. Hij droomt, dat honderden zijn arbeid zullen koopen en beklaagt zich over zijn uitgever, indien aan deze verwachting niet beantwoord wordt. Zelfs al zijn zijn eischen nog zoo bescheiden, een zeer verschoonbare eigenliefde bouwt toch altoos kasteelen in de lucht.

Aan zulke droomen geeft vaak ook de uitgever zoo gereedelijk toe. Gevleid door het aanzoek van een hooggedragen naam; verlokt door de betoogde waarde van een handschrift; meêgesleept door de voorgespiegelde behoefte en het waarschijnlijk debiet, of, niet te vergeten, terugschrikkend voor een weigering, geeft menig boekhandelaar gehoor aan een hem voorgestelde uitgaaf en ondervindt er later de treurige schade van, terwijl de schrijver in de

streelende meening staat, dat hij den man een aanzienlijk voordeel bezorgd heeft. Menig uitgever van ondervinding zal kunnen getuigen, dat hij aan een al te groot gedeelte van de hem aangeboden uitgaven geld verloren heeft; soms aanzienlijke sommen, waarvan den schrijvers natuurlijk nooit iets ter oore kwam. Vele jonge uitgevers zijn op die manier te gronde gegaan, en anderen, die meer of minder hun fortuin aan eigene kloek opgezette en ferm doorgezette plannen te danken hadden, moesten den schijn op zich geladen zien, alsof zij goede sier maakten ten koste van zooveel miskende of benadeelde auteurs, die zich hadden te vergenoegen met de kruimkens van hun tafel.

Ernstige uitgevers, die hun beroep liefhebben en hun verantwoordelijkheid beseffen - en de Wetstein's stonden hierin wel mede bovenaan! - weten wat zij doen, als zij de uitgaaf van een degelijke kopij aanvaarden. Zij eeren haar onbekrompen, eerlijk, zooveel als in hun vermogen is. Zij behandelen haar met den noodigen eerbied als een hun toebetrouwd goed van waarde; zij wijden er hun beste zorgen aan, uit plicht tegenover den schrijver en tegenover hun eigenbelang beide; zij geven er den vorm aan, die haar het voordeeligst zal doen uitkomen; zij zien nauwlettend toe op zuiverheid van taal en uitvoering: zij getroosten zich voor het innerlijk en uiterlijk vaak veel meer opoffering dan de schrijvers vermoeden; zij brengen het boek in de wereld daar, waar het behoort, en laten geen middel onbeproefd om het in zijn rechtmatige waarde te doen erkennen. In één woord, zij leven in het boek, omdat het een deel uitmaakt van hun plicht, hun eer, hun belang, hun bestaan. Zij zijn op hun bescheiden weg geen werktuigen, maar medewerkers, geen aanmatigende drijvers, maar voor zooveel het hun voegt ook leiders; geen inhaligen, maar dankverdienenden. Een oordeel als dat van den hoogleeraar Burman gaat meer mank aan onwetendheid dan aan kwaadwilligheid. Een firma als die van de Wetstein's

heeft geen verdediging van noode. Maar uitgevers van onze eigen dagen, over wie wel eens uit de hoogte gesproken wordt, of in wie men alleen den zelfzuchtigen koopman ziet met voorbijgang van alle beter beginsel aan hun beroep verbonden, worden maar al te weinig gekend in hun stille trouwe bemoeiingen, die veel minder hunzelven dan hun auteurs ten bate strekken.

Wat er voor een uitgever te doen valt?

Allereerst. Is hij een man op zijn post, een helderdenkende, zelfstandige persoonlijkheid, dan heeft hij zelf de oogen om zich heen te slaan en de handen uit de mouwen te steken. Dan neemt hij zijn tijd en diens behoeften waar. Dan schept hij zelf zijn ondernemingen, gesteund door de beste krachten die het hem zal mogen gelukken voor zijn plannen te winnen. Dan is hij meer dan handelaar enkel: dan heeft hij aandeel in de bewegingen, moge het zijn in den vooruitgang, zijns tijds op het gebied van wetenschap, kunst en maatschappelijk belang; dan is hij een macht.

In elk geval dient hij een bekwame hulp te zijn. Niet alle mannen van wetenschap of letteren werken even nauwlettend. De onberispelijke schrijvers in de verste verte niet te na gesproken, zijn er meer dan men vermoedt, die de vruchten van hun studie of verbeelding neêrschrijven in een vorm die te wenschen overlaat, of die zoo losweg onder den indruk van het oogenblik plegen te werken, dat ze van eenige zorgeloosheid en slordigheid niet zijn vrij te pleiten. Het zou voor de geschiedenis van onze vaderlandsche letterkunde niet van onbeteekenend belang zijn, na te gaan, op welke wijs, ja op welke gebrekkige wijs soms, beroemde schrijvers hun kopij aan den uitgever afleverden. Die leemten om de overige waarde voorbij te zien en langs bescheiden middelen te verbeteren of te doen verbeteren; den schrijver ten dienst te staan zonder hem te kwetsen; zijn prikkelbaarheid te ontzien door bedachtzamen tact; zijn arbeid te vervolledigen door gepaste wenken; zijn

geestesvrucht, om dat zoo cens te zeggen, een welgeschapen lichaam te geven en dit behoorlijk aan te kleeden; in ieder geval zooveel mogelijk te waken, dat zijn drukwerk niet ontsierd worde door die venijnig binnensluipende drukfouten, die den schrijver tot ergernis, den uitgever tot schande zijn: ziedaar plichten, die aan het beroep van den uitgever worden opgelegd en die het tot iets meer en beter maken dan een werktuigelijk winstbejag. Jacob Swart, de zeevaartkundige bij uitnemendheid, gaf een groot deel zijner kennis en eer aan mannen, die veel handiger met het kompas dan met de pen wisten om te gaan. Messchert en Immerzeel, rechters op het gebied der kunst, hebben menig jong dichter den weg gewezen; de Bohn's hebben vrij wat scherpe aanmerkingen te verduren gehad om de NB's en vraagteekens waarmeê zij hun drukproeven opzonden; de Nijhoff's vulden menig historische studie aan met bijdragen uit eigen voorraad; en wie zal berekenen, hoeveel uren van inspanning en tobberij mannen als Fuhri, Suringar, Brinkman, Gebhard, om niet van nog levenden te spreken, besteed hebben aan het corrigeeren van kopij en proeven, opofferingen, die, ongekend en ongewaardeerd, alleen den auteurs ten goede kwamen. Daargelaten de verdiensten van die vak-uitgevers van rechtsgeleerde, theologische, genees-, natuur-, werktuig-, landbouwkundige werken, die met hun bibliographische kennis den schrijvers bij hun plannen van bewerking van beteekenend nut waren. Deze en dergelijke mannen van het vak kunnen hun auteurs fier in de oogen zien.

Dit alles wordt in geenen deele opgehaald, om het beroep van uitgever, of personen die het uitoefenen, op te vijzelen. Alleen om te doen uitkomen, dat er ernst aan verbonden is, en dat niet iedereen in den blinde en onbesuisd een patent als uitgever aanvaarde.

Het valt niet te ontkennen: menig uitgever heeft, wèlgevaren

van handschriften, hem als het ware in den schoot, geworpen. Toen de Erven Bohn de *Camera Obscura* van Hildebrand met een kleine som wel betaald achtten, daargelaten later uitgekeerd honorarium, kon niemand vooruitzien, dat deze kopij, met al haar herdrukken, hun duizende guldens zou afwerpen. Toen Gebr. Kraaij de *Gedichten* van de Génestet ter perse legden, kon geen mensch bevroeden, dat de jonggestorven dichter weldra zoo gevierd zou worden, dat er schier geen fatsoenlijk gezin zou bestaan, waar zijn kompleete werken niet een plaats zouden innemen. Toen Bilderdijk zijn bundels voor een karig loon afstond aan ieder dien hij maar vinden kon, zou noch hijzelf noch iemand anders hebben kunnen droomen, dat de uitgever van zijn volledige dichterlijke nalatenschap, veel jaren na 's dichters dood, daaraan een betrekkelijk aanzienlijk kapitaal verdienen zou. Dergelijke voorbeelden zouden ook op wetenschappelijk, godsdienstig en onderwijs-gebied bij getallen te vinden zijn. Maar dat neemt niet weg, dat dit witte raven zijn en dat deze feiten maar al te veel misbruikt worden tot de bewering: ‘ziet, hoe uitgevers leven van andermans werk!’ Zelden zal een schrijver, en dat behoeft ook niet, zijn gemoed bezwaard gevoelen, dat een uitgever hem te veel betaald heeft; maar een uitgever van zijn kant doet billijk, en verstandig, wanneer hij bij boven verwachting gunstige gevolgen den schrijver in zijn winsten laat deelen. In waarheid, door fatsoenlijke uitgevers wordt dat gedaan. Trouwens, in ons kleine land zijn voor den boekhandel buitengewone winsten zóó schaars weggelegd, dat er van ‘benijdenswaardige schatten’, gelijk prof. Burman droomde, door ieder die het vak meer van nabij kent moeielijk anders dan met een weemoedigen glimlach te spreken valt.

Maar schatten gelds behooren ook wel waarlijk niet tot de benijdenswaardigste bezittingen. Wie het leven ernstiger opvat en zijn plichten kent tegenover zich zelven en tegenover de maat-

schappij, waarin ieder onzer een verantwoordelijke plaats heeft, zoeke beter goed dan goud. Brood en een weldadige arbeid zijn ook hier te vinden voor den uitgever, die zijn taak opvat met geweten; die maar niet grasduint in elke richting, onverschillig welke, alleen om des lieven blinkenden gelds wille, maar die zich erop toelegt, met kennis van toestanden, boeken en personen, zooveel mogelijk een uitgever te worden in een bepaalde richting van wetenschap of literatuur; die zich een eigen baan kiest en, toegerust met de noodige bekwaamheid en handelsoverleg, kennis en kunst zoekt dienst te doen, met plichtmatige behartiging van eigen belang te gelijk. Zoo opgevat is de boekhandelaar-uitgever een der schoonste beroepen in de maatschappelijke samenleving, een der schoonste, omdat het welzijn van het algemeen aan de persoonlijke welvaart verbonden wordt; omdat geestelijke en stoffelijke belangen ineengroeien, en omdat hij, die met geweten dat beroep uitgeoefend heeft, aan het einde van zijn weg de bescheiden bewustheid mag koesteren, dat zijn leven en streven ook voor dat van anderen van eenige waarde en beteekenis kan geweest zijn.

Wij herinneren aan twee uitgevers-grafschriften: het eene (zeker denkbeeldige, maar meermalen gedrukt):

Hier ligt een man, die eer hij stierf
Wel duizend riem papier bedierf;

en dat andere (ware), benijdenswaardige, op Benjamin Franklin, den beroemden Amerikaan, boekdrukker-uitgever en den hervormer van zijn vaderland:

The body of
B. Franklin, Printer.
Like the Cover of an old Book
Its Contents torn out
And stript of its Lettering and Guilding,

Lies here, Food for Worms.
But the Work shall not be lost;
For it will (as he believ'd) appear once more,
In a new and more elegant Edition,
Revised and corrected,
By the Author.

Schier nog meer graden dan in den debiet-handel en in den uitgevers-handel zijn er in het antiquariaat. - Het zijn antiquaren, zoo ge wilt, die gij daar, te midden van allerlei soort van uitdragers, ziet zitten onder het zeil van een boelhuis, vlassende op dat gedeelte van den cataloog, dat onder den inboedel de rubriek: ‘Boeken, Prenten en Rariteiten’ aanwijst. Het zijn antiquaren, die ge op markt of aan den open weg ontmoet, achter wagen en boekenstal, hun bestoven en onoogelijke koopwaar uitventende aan ieder voorbijganger. Het zijn antiquaren, die zich bij u aanmelden om de voorkeur bij het opruimen van uw boekenkast, en die al die hoopjes verzamelen om er later een veiling van te houden. Maar het zijn ook antiquaren, die boekverkoopers, die in alle landen de bibliotheken beheerschen en tot wie de geleerde wereld meer dan tot iemand anders opziet om voorlichting en raad.

Schrijver dezes herinnert zich, in zijn jonge leerjaren een woord te hebben opgevangen van den ouden D. Groebe, een antiquaar van groote kennis, maar heel nederig van stand. ‘Vriendjelief’, sprak hij hem toe, ‘vriendjelief, ruim heb ik het nooit gehad en zal ik het wel nimmer krijgen. Maar er loopt in heel Amsterdam, buiten den burgemeester, niemand, die door geleerden en geletterden met zooveel onderscheiding gegroet wordt als ik. Want als bibliothecaris en antiquaar moeten zij voor een groot deel van mij leven, al leef ik ook nog zoo sobertjes van hen.’

Was dat een uitspraak omstreeks het jaar 1835, later tijden

vooral - ofschoon dat ook wel vroeger bij sommigen plaats had - gaven tot zulk een verzuchting minder reden. De oude boekhandel, door kundige hoofden en wakkere handen gedreven, gaf al meer en meer aanleiding tot eervolle onderscheiding, maar tot overvloedige middelen van bestaan evenzeer.

Men begon gaandeweg in te zien, dat de handel in oude boeken en het houden van veilingen een vak was dat ernstige voorstudie vereischte, een vak dat voordeelen opleverde naar mate het wetenschappelijker beoefend werd. Firma's als die van S. & J. Luchtmans te Leiden bovenal, van J. Altheer en Kemink & Zoon te Utrecht, W. van Boekeren te Groningen, D. Groebe en Jac. Radink te Amsterdam, J.C.L. Jacob en W.P. van Stockum te 's Gravenhage, J. van Baalen & Zn. te Rotterdam, Is. An. Nijhoff te Arnhem, hadden reeds vroeger een bibliographischen naam gemaakt en gingen na 1830 voort haar roem op dat gebied te handhaven. Maar de man, die in onzen tijd in het auctie-wezen en in het antiquariaat een hervorming bracht, en niet alleen vakgenooten, maar het gansche letterkundig publiek tot warmte wekte voor den wetenschappelijken handel in oudere boeken, was zonder twijfel Frederik Muller, die van zijn vestiging in 1843 af tot aan zijn dood in 1881 toe zich den vurigen kampioen betoonde voor het vak, dat hij met heel zijn hart liefhad. Niemand besefte inniger dan hij, dat de antiquarische boekhandel hem niet alleen een stoffelijke winst moest opleveren uitgetrokken in cijfers, heden zooveel en morgen misschien het dubbele; maar tevens, hoe zijn eigen beschaving, zijn lievelingsstudiën, letteren en geschiedenis, er dagelijks evenzeer bij groeien zouden, als hij, beter dan door eenzijdige historische handboeken, kennis makende met dien onafzienbaren schat van papieren getuigen, gaandeweg een overzicht zou krijgen, niet zoozeer hoe de eene staatkunde de andere had verschalkt, hoe vorsten en volken de zwaarden hadden gekruist, hoeveel schatten er verschoten en hoeveel menschenlevens er waren ver-

nield op het bloedige veld dat men het veld van eer gelieft te noemen; maar hoe het werk des vredes, de gang der beschaving, vrij wat nobeler gedenkteekenen had nagelaten, die evenzeer tot de historie behooren en er een veel hooger plaats waardig zijn. Op te sporen en na te gaan, hoe de menschelijke geest zich had uitgesproken in de onderscheidene richtingen van wetenschap en kunst; de ontwikkeling en de vruchten te bespieden van het onderzoeken en het denken; nu eens getuige te zijn van den kalmen arbeid der studeerkamers in den tijd van gelukkige rust; dan weder zich verplaatst te zien in de opgewonden opbruising van maatschappelijke woelingen; de lijnen te volgen, waarin, langs de staatkunde heen of met haar verbonden, kunsten en wetenschappen zich hadden afgeteekend; dag aan dag als het ware om te gaan met de denkers, de geleerden, de vernuften van verschillende natiën en eeuwen: in gedachte omringd te zijn van de groote mannen op ieder gebied en uit elk tijdvak: in één woord boekenkennis, bibliographie, te bezigen als de geologie van de maatschappelijke geschiedenis en van den menschelijken vooruitgang: dat vooruitzicht lokte den jongen antiquaar zeker even verleidend aan als de hoop op stoffelijken zegen.

En die voorliefde kweekte hij niet alleen aan bij zich zelv', maar hij wist haar evenzeer over te planten bij anderen, bovenal bij zijn leerlingen. Ook had deze ernstige toeleg zijn velerlei streelende voldoening Naarmate Muller zich als bibliograaf naam maakte, werd hij ook de vraagbaak van binnen- en buitenlandsche geleerden omtrent oudere en nieuwere boeken die zij noodig hadden. Het catalogiseeren en verkoopen van de kostbaarste bibliotheken werd bij voorkeur aan zijn zorg toevertrouwd, en de wijs waarop hij zich van die taak kweet vestigde zijn roem. Zijn eigen roem niet alleen. Wat Muller deed wekte naijver en navolging bij anderen. Het vroeger eenigszins miskende antiquariaat werd ook hier te lande weder de handelsrichting, waaraan de bekwaamste mannen van

het vak zich bij voorkeur gingen toewijden. Het verkoopen van bibliotheken ging uit de handen van velen in die van een kleiner aantal meerbevoegden over. De verzamelingen, of liever de opstapeling van oude boeken op zolders en in pakhuizen verplaatsten zich naar magazijnen gelijkvloers en toonden zich aan de gevels met een zekere fierheid, door de uitstalling van verweerde titelbladen en verouderde banden. De antiquaren werden in zekeren zin zelve historieschrijvers en leverden door hun systematische boekenlijsten op ieder gebied van kennis en kunst belangrijke bijdragen tot de geschiedenis der letterkunde en der beschaving. De bibliographie werd een op zich zelf staand vak, dat zich aan de wetenschap aansloot. Door haar overzichten over het verledene, naar vaste lijnen en in bepaalde richting, baande zij het pad voor elke studie. Door het bijeengaren en beschrijven, zelfs van het kleinste en onaanzienlijkste, gaf zij het wetenschappelijk en maatschappelijk leven en streven van vervlogen tijd met photographische getrouwheid terug. Het antiquariaat rees met elk jaar in belangrijkheid en aanzien. Naast de reeds genoemde oudere firma's, of haar opvolgers, vestigden zich die van Mart. Nijhoff, E.J. Brill, J.L. Beijers, T. de Bruijn, J.W. van Leeuwen, R.W.P. de Vries, A. Eeltjes, P. Gouda Quint, die zich voornamelijk op wetenschappelijke boekenveilingen en op den ouden handel toelegden. Door het zamelen van boeken en geschriften betreffende een bepaald vak, of eenig onderdeel daarvan, en door de ruime verspreiding van magazijnlijsten kreeg de antiquarische handel veel breeder omvang dan ooit te voren. Hij stelde zich in verbinding met buitenlandsche firma's, bibliotheken en boekenverzamelaars, kocht, verkocht en ruilde over en weêr, en opende daardoor allerlei wegen tot een zich steeds uitbreidend debiet. Van Frederik Muller, bij voorbeeld, is het bekend, hoe hij voor de keizerlijke bibliotheek te Petersburg alles bijeenbracht wat hier te lande betreffende Rusland gedrukt was; hoe hij alles opspoorde,

en duur verkocht, wat in betrekking stond tot onze oude reizen, de vestiging van onze koloniën, onze geschriften, kaarten en platen over Amerika; hoe hij aan het Britsch museum een uitgebreide verzameling leverde van Hollandsche letterkunde, een merkwaardig geheel van jansenistische theologie en een aanzienlijk getal Nederlandsclie spotprenten over Engelands geschiedenis; hoe hij de bibliotheek van het observatorium te Pulkawa voorzag van oude Hollandsche astronomische en mathematische werken; hoe hij een zeldzame massa Hebreeuwsche en Joodsche boeken een plaats wist te bezorgen in de bibliotheek der groote synagoge te New York; hoe de boekerij der Surgeon-general's office te Washington van hem ontving een bijna volledige verzameling van Nederlandsche medische literatuur; hoe hij aan een andere bibliotheek in de Vereenigde staten een collectie leverde van ruim tien duizend theologische dissertatiën. Voeg daarbij zijn verzameling van meer dan dertig duizend vlugschriften, die van zeven duizend portretten van Nederlanders, die van ruim twaalf duizend Nederlandsche historieprenten; zijn magazijn-catalogen over Nederlandsche geschiedenis en plaatsbeschrijving, van Grieksche en Latijnsche schrijvers, van wis- en natuurkundige wetenschappen, van algemeene en Europeesche geschiedenis, van allerlei vakken van letterkunde en kunst, enz. enz., die hij verspreidde over heel Europa en Amerika naar alle bibliotheken, vakgenooten en geleerden: dan behoeft het geen verder betoog, hoe de uitbreiding van onze handelsbetrekkingen met het buitenland in den laatsten tijd veld won. Geen wonder dan ook, dat Muller's voorbeeld oude warmte aanblies en nieuwe opwekte. De beroemde firma Luchtmans te Leiden had in E.J. Brill een waardig opvolger gekregen, die de oude traditiën van zijn eerwaardig handelshuis ijverig handhaafde; Mart. Nijhoff te 's Gravenhage, jonger spruit uit een gevierden wetenschappelijken handelsstam en Muller's meestgeliefde kweekeling, volgde eervol het

spoor van zijn leermeester en baande zich nieuwe en eigene paden op het uitgestrekte wereldterrein; al de bovenvermelde firma's, meer of minder, breidden van lieverleê haar vertakkingen uit in binnenen buitenland. De antiquarische handel, de eigenlijke, meestbegeerlijke, hart- en geestverkwikkende boekhandel, trad in beteekenis en waardeering weêr op den voorgrond. Als van ouds werd de boekverkooper weêr de vraagbaak en vriend van den geleerde, die hem raadpleegde omtrent de bronnen die hij voor zijn studie noodig had; werd het magazijn van den antiquaar de plaats van ontmoeting voor mannen van wetenschap en letteren. Het begon op nieuw te blijken, hoe de boekverkooper het in zijn macht heeft iets te beteekenen, naar gelang hij door kunde en bekwaamheid zich zelf weet te verheffen: hoe hij een beroep drijft, dat in de maatschappij wat waard is.

Wij hopen ons niet aan al te groote grootspraak te hebben bezondigd, als wij de waarde van het boekhandelsbedrijf in zijn drieledige splitsing wat hoog hebben opgenomen, wat zijn aard en invloed betreft. Wij takelen dadelijk wat af, waar wij het beschouwen als een vak van eigenlijken handel. Wat den omzet van geldswaarde aangaat, durven wij ons met andere vakken in de verte niet meten. Wij erkennen volmondig hoe boekverkoopers in ons kleine land, met onze zoo weinig gangbare taal, onder den handelsstand in het algemeen een eigenaardig, een hoogstbescheiden plekje innemen, een plekje in den achterhoek, een plekje haast zouden wij zeggen voor den verschoveling. De boekhandel is schier nog de eenige, die aan het gildewezen van van ouds herinnert, en die dit karakter moeielijk zou kunnen prijs geven. Worden wij er niet als van zelv' toe gedrongen? Zij, die andere vakken van koopmanschap drijven; die zich bewegen op de beurs en in haar prijscouranten; die een onbeperkte ruimte tot hun terrein hebben; die kapitalen in omloop brengen

waar wij tegen opzien: zij halen de schouders op, wanneer boekverkoopers over den handel meêpraten. Wat hebben zij, anderen, toch veel uitgestrekter terrein, geheel andere gezichtspunten, veel vrijer bewegingen en ruimer spel van winsten! Wat gaan den boekhandel in den regel speculatiën aan op weder en wind, op staatkundige berekeningen en kansen, op de rijzing en daling der groote geldmarkt? Hoe weinig heeft hij in te brengen, waar van algemeene handels-operatiën, van scheepvaart, makelaardij, wisselkoersen, en wat niet al, spraak is. En hoe vreemd ziet men daarentegen op, als de koopman in boeken een woord rept van kopijrecht of van zijn correspondentiewezen! Voor den debitant, hoe aanzienlijk ook, is hij ten minste geen antiquaar, beperkt zich zijn handelsgebied meestal tot de singels zijner woonstad, en voor den uitgever, in het vak nog zoogenoemd groothandelaar, heeft de kaart van Nederland onoverkomelijke grenzen.

Maar bovendien: boekverkoopers, onder elkander, hebben een geheel onderscheiden huishouding. Zij leven onder een eigen landswet, bij uitzondering ten hunnen behoeve gemaakt. Hebben zij onderlinge geschillen te vereffenen door de rechterlijke macht, welke rechtbank, welk praktizijn, welk scheidsman weet den weg in hun zoo gansch eigenaardige eigendomsbegrippen, in hun gewoonten, in hun boekhouderij? Inderdaad, alle andere redenen tot ingenomenheid en voorliefde daargelaten, op het gebied van den handel is onze Hollandsche boekhandel in menig opzicht een stiefkind.

Maar zoo, buiten den gewonen kring staande en hier en daar aan zich zelven overgelaten, hadden boekhandelaren het des te noodiger, zich zelve te redden en in eigen boezem te zoeken wat zij elders vergeefs zouden trachten te vinden. Sinds de vroegere landswet (gedurende langer dan zestig jaren onze regeerder!) in weerwil van allerlei veranderde en verouderde toestanden voor hun veiligheid al te veel leemten bleek te hebben, bracht het beginsel van eigen hulp, reeds dadelijk bij het in werking treden dier wet,

een bekend drietal eerwaardige voorgangers tot het plan, en van het plan tot de daad, om een bond van beroepsgenooten, een Vereeniging, in het leven te roepen, die een eigen onderlinge wet zou vaststellen, een eigen rechtbank zou vormen, een eigen toezicht zou houden op de bevordering der boekhandelaars-belangen, volgens hun eigen beginselen van recht, goede trouw en welbegrepen handelsvrijheid. Sinds hebben zij zich voor hun afzondering schadeloos gesteld. Getrouw aan haar doel, heeft die Vereeniging een wakend oog op aller belangen gehouden. Waar gevaar van buiten dreigde, heeft zij getracht dit te keeren of te verminderen. Waar het noodig was, zijn voor- of nadeel te betoogen in betrekking tot eigen land en buitenland, heeft zij zich - en hoe menigmaal - vrijmoedig in naam van den geheelen boekhandel gewend tot onze hooge regeering. Waar geschillen rezen, heeft zij gepoogd die langs minnelijken weg bij te leggen, of, indien het zaken van ernstiger aard betrof, de voorlichting gezocht van een eigen rechtsgeleerde, die zich ten haren behoeve en door langdurige praktijk met haar belangen en met den loop der gebeurtenissen vertrouwd had gemaakt. En wat de huishoudelijke inrichting van den boekhandel aangaat, daarin heeft zij hervormingen tot stand gebracht, die in onze dagen niet genoeg te waardeeren zijn. De praktische werking en de zedelijke invloed dier Vereeniging hebben hun verdiensten in een reeks van feiten, die in zeer nauw verband staan met de belangen onzer geheele maatschappij.

Onze boeken, onze handel, onze handelaars, onze handelsbond: zij hebben hun geschiedenis.

In R. van der Meulen's voortreffelijk handboek *Boekhandel en Bibliographie*, een boek, dat ieder jong boekverkooper bezitten moet en wel driemaal mag overlezen, wordt een beknopt geschiedkundig overzicht gegeven van de wording en den vooruitgang

van den boekhandel vooral hier te lande. In zijn bestek alleen maar ruimte hebbende voor een breede schets, heeft de schrijver daarin niettemin overvloedige aanleiding gelegd om te doen zien, hoe belangrijk een onderzoek op uitgebreider schaal zou wezen. Tot nu toe leven wij daaromtrent alleen nog maar bij aanteekeningen of korte, verbrokkelde opstellen. Firma's als die van Corn. Claesz., de Elzeviers, de Blaeu's, de Waesberghe's, de Wetstein's, Tirion, Rey, P. van der Aa, de Luchtmans', de Enschedé's, Luzac en zooveel anderen, hebben ontegensprekelijk haar niet gering aandeel gehad in den bloeitijd onzer 17e en 18e eeuwen. Wat zij en hun boeken daaraan toegebracht hebben, zou wel waard zijn wat nauwkeuriger te worden aangewezen. Boeken zijn blijvende spiegels van hun tijd; boekverkoopers zijn de personen die de geest des tijds te hulp roept om zich te uiten. - Niet voorbijgezien mag daarbij worden, dat de boekhandel al meer en meer een plaats en een invloed heeft gekregen, naar gelang hij zich uitbreidde en tot een aaneengesloten geheel, tot een afzonderlijk, zelfstandig handelsvak werd, dat, vroeger onder de gilden met andere vakken versmolten, in later dagen een eigenaardig samenstel en karakter aannam. Eerst in onze eeuw trad hij op die wijs op.

Dat gebeurde vooral na de wording van ons koningschap en de herleving van Holland als zelfstandig volk. Waar van der Meulen's beknopt overzicht eindigt, met de vestiging en de eerste jaren onzer Vereeniging, opent zich een nieuw terrein, dat uitvoeriger beschouwing verdient, en dat wij ons tot taak gesteld hebben in onderscheiden richting na te gaan.

1830 tot 1839.

Boekenlijsten.

Bij deze boekenlijsten worde in het oog gehouden, dat zij volstrekt geen aanspraak maken op eenige de minste bibliographische beteekenis. Evenmin op volledigheid. Ook kunnen zij wat indeeling van titels betreft stof tot aanmerking geven.

Het doel was niets anders en niets meer, dan als kenschets van den tijd een overzicht te geven van hetgeen er in verschillende vakken van wetenschap en letteren gedurende elk tienjarig tijdperk meest belangrijks uitkwam.

Bij die keus moest een grens worden aangenomen en tal van kleinere geschriften, hoe groot van verdienste wellicht, buiten vermelding blijven. Hier was meer met handelswaarde rekening te houden; gewicht van inhoud lag buiten beoordeeling. Zoo vielen van zelf de goedkoope schoolboekjes buiten het perk; een vak van literatuur, dat een afzonderlijke behandeling overwaard, maar hier slechts in het voorbijgaan aangeraakt is. Evenzoo het tooneel. En andere afdeelingen van letterkunde, die zich meest in boekjes van geringer omvang uiten.

Tot eenige verschooning van al zijn bibliologische zonden - men neme dit klinkend bijvoegelijknaamwoord voor een heel eenvoudige zaak niet te hoog op! - heeft de opsteller met alle bescheidenheid te wijzen op de gebrekkige middelen, die hem ten dienst stonden. Hij heeft zich, vooral wat vroegeren tijd

aangaat, moeten behelpen met boekenlijsten, die, hoe verdienstelijk ook voor hun dagen, niet veel meer dan algemeene opgaven waren, zonder stelselmatige indeeling. Waar hij met veel geduld titels moest bijeenzamelen en groepeeren, meent hij wel een klein weinig aanspraak te mogen maken op toegevendheid voor hetgeen hem ontsnapt of door hem misplaatst is.

Eerst na het afwerken verscheen van der Meulen's *Naamlijst van* 1850-1882. Aan het vergelijken van dezen zoo verdienstelijken cataloog dankt hij nog menige aanvulling, al heeft hij tegen den ontzettenden arbeid opgezien, dien weer titel voor titel na te gaan.

Van de voornaamste uitgaven worden de prijzen vermeld.

Wordt men onder de verschillende opgaven soms door menig onvoornaam boek verrast, dan bedenke men, dat bij een vergelijkend overzicht ook de hoeveelheid eenige aandacht verdient.

Hier en daar zijn aanteekeningen van onderscheiden aard bij de titels gevoegd. Voor de geschiedenis hebben zulke mededeelingen haar waarde. Oorspronkelijk was het oogmerk geweest, daaraan veel grooter ruimte te wijden en zoodoende een bijdrage te leveren tot de boekenhistorie, die een eigenaardig belang heeft. Maar de rampzalige scheurwoede had meestal prospectussen en circulaires, die zoo te pas hadden kunnen komen, vernietigd. En op medewerking van den boekhandel door eigen mededeelingen viel niet te roemen. In dit opzicht wordt dus maar brokwerk geleverd. Een stille hoop wordt gekoesterd, dat van lieverleê iedereen moge komen aandragen met het zijne en het nederlegge in de verzameling van ons *Repertorium.* Het gebrekkige, dat hier gegeven wordt, vinde daar - al zij het zijn beschamende - verbetering en aanvulling.

Rechts- en Staatswetenschap.

De uitgaven[1] op rechtsgeleerd en staatkundig gebied zijn betrekkelijk nog weinig in getal. Zij bestaan voor het meerendeel in verzamelwerken en handboeken ten behoeve van ambtenaren. Sinds het Koninklijk besluit van 18 Juni 1829 betreffende de vrijlating voor den boekhandel van de uitgaaf der Nederlandsche wetboeken, zes maanden na de officieele verschijning, maakten, het spreekt van zelf, onderscheidene firma's van dat recht gebruik en overlaadden het publiek met wetboeken van allerlei vorm en prijs; een wedstrijd, die in 1838 door de invoering der nieuwe wetboeken op nieuw begon, vooral tusschen de firma's Beijerinck, Joh. Noman & Zn., Meijer Warnars, Elix & Co en van Kesteren.

De belangrijkste handelsondernemingen even vóór of in dit tijdperk waren: van Hamelsveld, *Nederl. Pandecten en Gewijsden*, - Brouwer (later van v. Dorp en Dijckmeester), *Bijvoegsel tot het Staatsblad* (2e druk 1813-55 69.60), - Luttenberg, *Verz. van Wetten en Besluiten*, van 1813 af met de *Supplementen*, - Luttenberg, *Placcaatboek* 16.20, - Van Hasselt, *Verzameling van Wetten* 67.20, - Fortuyn en van de Poll, *Fransche en Vaderl. wetten*, te samen 29.05, - Voorduin, *Geschied. der Nederl. Wetgeving* 72.85 (uitgegeven voor rekening van den schrijver), - Van Houten, *De Ned. Burg. Wetgeving* 28.50, - Vaillant, *Handb. v.d. Ambtenaar Burg. stand* 5.25 (2e druk 1813), - De Wal, *Wijsgeerig Regt* 4.80, - Wttewaal, *Bijdragen Staathuishoudkunde* 5.80, - Thorbecke, *Aanteek. op de Grondwet* 3.90 (2e druk 1843)[2] - de Pinto, *Burg. Wetboek* 7. - (3e druk 1849, 4e 1860, 5e 1879), -;

1 Het jaar en de prijs der werken zijn bij den *aanrang* van de uitgaaf aangegeven.

2 Dit was het eerste staatkundige werk, waarmeê Thorbecke, in 1839, optrad. Mr. Olivier zegt er van in zijn *Herinneringen*: ‘Het boek werkte als een schot, gelost in een slapend woud. Men vloog verschrikt uit den slaap op; men vroeg wat er te doen was? Waarom er geschoten was? En wie die vermetelde schutter was, die ons zoo ter ongelegener tijd in onze zoete rust kwam storen?’

de behandeling van verschillende wetboeken door Asser, van Houten, van Hall, v.d. Honert, de Bosch Kemper, Lipman e.a.; - Dwars, *Handb. voor Notarissen* 4.50 (2e druk 1841), - Loke, *Handb. voor Notarissen* 4.50 (2e druk 1854), - Mabé, *Handb. voor Notarissen* 4.50 (3e druk, met de Vries, 1844, 4e 1848).

Ook vestigen zich als t i j d s c h r i f t e n : den Tex en van Hall, *Ned. Jaarboeken* (later herdoopt in *Regtsgeleerde Bijdragen*) met daaraan verbonden *Regtsgeleerd Bijblad* (1839)[1], - *Het Regt in Nederland* (1837-1849), - *Het Weekblad v.h. Regt* (1839)[2], - *Themis*,

1 De *Nederlandsche Jaarboeken* dagteekenen eigenlijk van 1826. Zij verschenen toen onder den titel *Bijdragen tot Regtsgeleerdheid en Wetgeving*, verzameld en uitgegeven door Mr. C.A. den Tex en Mr. J. van Hall. Met 1839 werden zij *Nederlandsche Jaarboeken.* Een nieuwe verandering had in 1851 plaats, toen het tijdschrift *Nieuwe Bijdragen* werd.
De Redacteurs waren:

Van 1826-53	C.A. den Tex en J. van Hall.
Van 1854-58	J. van Hall en B.J. Lintelo de Geer.
Van 1859-72	B.J.L. de Geer en Boneval Faure.
Van 1873-74	B.J.L. de Geer en J.A. Kruin.
Van 1875 -	B.J.L. de Geer, J.A.F. Kruin, A.F.L. Gregory en S.J. Hingst.

Het bij de *Bijdragen* behoorende *Regtsgeleerd Bijblad* verscheen van 1839 af onder denzelfden titel.

2 Het *Weekblad van het Regt* werd in 1839 opgericht door de drie gebroeders Belinfante en hun vriend David Leon. Alle vier (twee der Belinfantes waren de uitgevers) hadden zich, voor bijzaak, te 's Gravenhage neêrgezet als verslaggevers van vergaderingen, openbare zittingen enz., ten behoeve vin couranten en tijdschriften. In die betrekking bezochten zij ook geregeld de zittingen der gerechtshoven en bewerkten zij verslagen van belangrijke rechtsgedingen. Dit bracht hen, bij de invoering der nieuwe wetboeken, in 1839, op het denkbeeld een weekblad uit te geven, waarin die verschillende verslagen konden worden opgenomen. Deze vier jongelieden, verslaggevers en uitgevers van beroep, richtten het *Weekblad van het Regt* op, dat al aanstonds grooten bijval vond. Toch meenden zij zich met een bepaald rechtsgeleerde, als man van gezag, te moeten versterken en wendden zij zich al spoedig tot Mr. A. de Pinto, aan wien zij de hoofdredactie en het mede-eigenaarschap van het blad opdroegen. Deze nam het dubbele aanbod aan en bleef aan het weekblad tot zijn dood toe verbonden. Het viertal oprichters bleef zijn trouwe medewerkers. Na het overlijden van Mr. de Pinto trad Mr. G. Belinfante in 1878 in diens plaats.

Regtsk. Tijdschrift[1], - *Periodiek Woordenboek v. Registratie*, *Zegel en Hypotheken* (1829-68), - *Regtsk. Tijdschrift v.h. Notarisambt* (1833-41); terwijl Groen van Prinsterer zijn *Nederlandsche Gedachten*, zijn *Beschouwingen over Staatsregt* (later vervolgd door zijn *Adviezen in de* 2*e Kamer*), Kemper zijn *Staatkundige Geschriften*, den Tex zijn *Encyclopedia Jurisprudentiae*, Brocx en C. Stuart hun *Nederl Regtspraak* (verv. door de Gijzelaar), en v.d. Honert zijn *Arresten van den H. Raad* aanvangen.[2]

Voorts verschijnen het *Jaarboekje voor Ambtenaren der Directe Belastingen*, begonnen in 1883, en het *Jaarboekje voor de Regterlijke Magt*, begonnen in 1888.

1 *Themis* weid in 1839 opgericht onder leiding van Mrs. D.H. Levyssohn, A. de Pinto en N. Olivier, waaraan zich later aansloten Mrs. G.M. van der Linden, Jhr. J. de Witte van Citters en J. Kappeyne van de Coppello. Deze redactie heelt later haar taak aan jongere rechtsgeleerden overgedragen. Thans zijn met de leiding van *Themis* belast de HH. Mrs. A. Heemskerk, J. Baron d'Aulnis de Bourouill, M. de Pinto, J.P. Moltzer en M.Th. Goudsmit.

2 Van laatstgenoemd werk verschenen tusschen 1839-57 ruim 80 deelen bij Gebr. Diederichs; zij kostten 308.80; de latere jaargangen, door d'Engelbronner, bij H.C. Smits, 14.40 per jaar.

Genees- en Heelkunde.

Nu beide studievakken, die vroeger afzonderlijk beoefend en in praktijk gebracht werden, al meer en meer samengesmolten zijn, kunnen hun titels veilig naast elkander genoemd worden. Om in het oog te doen vallen, hoeveel daarin aan liet buitenland ontleend is, worden eerst de oorspronkelijke en daarna de vertaalde werken opgegeven. Omtrent deze laatsten dient opgemerkt, dat zij doorgaans door bekwame wetenschappelijke mannen, onder vermelding van hun namen, bewerkt werden en daardoor niet zelden aan wonnen in degelijkheid en gezag. De namen dier overbrengers zijn kortheidshalve hier niet vermeld.

Van omstreeks 1834-39 waren de voornaamste oorspronkelijke werken: Sebastian, *Physilogia generalis*, - van Onsenoort, *Operative Heelkunde* 20 -, Tilanus, *Schets der Heelkunde*, - Plagge, *Pathologie en Therapie* 15. -, Jacobson, *Leer der breuken*, - van Epen, *Leer der verbanden*, - de Vriese, *Kennis der Geneesmiddelleer* 20.50, - de Vriese, *Plantenkunde voor Apothekers en Artsen*, - Vosmaer, *Apothekers Woordenboek* 14.80, - Plagge, *Be Pharmacopaea verklaard* 4. -, van de Water, *Leer der Geneesmiddelen* 3e druk 5. -, Pruys van der Hoeven, *de Arte medica* 1680, - Sebastian, *Element a Physiologiae* 3.60, - Mulder, *Tabulae Vasorum* 3 20, - van Geuns, *Moerasziekten* 4. -, Sebastian, *Natuurkunde van den mensch* 3.60, - Buchner, *Huidziekten* 5.80, - Buchner, *Geneeskundig Handboek* 29.35.

Vertaalde werken: Conradi, *Pathologie en Therapie* 15. -, Chelius, *Leerboek der Heelkunde* 2e druk 21. -, Edwards, *Plaatsbeschrijvende en heelk. Ontleedkunde* 5.50, - Tittmann, *Leerb. der Heelkunde* 4e druk, - Most, *Woordenboek der Heel- en Verloskunde* 33.40, - Richerand, *Natuurkunde van den wensch* 3e druk 12.80, - Maygrier, *Afbeeldingen uit de Verloskunde*

13.20 (naar de Duitsche uitgaaf van von Siebold), - Ott, *Heelkundige Verbandsleer* 14. -, Lauth, *Practische Ontleedkunde* 13.50, - Hufeland, *Enchiridion medicum* 10.50, - Geiger, *Artsenijbereidkunde* 15.40, - Naegele, *Verloskunde voor Vroedvrouwen* 5.90, - Velpeau, *Over het trepaneren*, - Walther, *Stelsel der Heelkunde* 4.80, - Bell, *Het zenuwstelsel* 4.90, - Bell, *De menschelijke hand* 3. -, Jörg, *Kinderziekten* 9.30, - Puchell, *Het aderenstelsel*, - Ricord, *Geneeswijze der Syphilis*, - Cooper, *Voorlezingen over Heelkunde* 29.20, - Cloquet, *Ontleedkundige Atlas* 7 60, - Fritze, *Afbeeldingen van heelkundige kunstbewerkingen* 5.80.

In 1836 een aantal brochures voor en tegen Hahnemann's homöopathische geneesleer.

Een aantal genees- en heelkundige verhandelingen verschenen van 1833 af in de *Werken van het Kon. Ned. Instituut*, die niet van den boekhandel uitgingen. Evenzoo in die van het *Zeeuwsch Genootschap.*

Van t i j d s c h r i f t e n bestonden er, of werden opgericht: *Practisch Tijdschrift voor de Geneeskunde in al haren omvang*, verzameld door Moll en van Eldik 7.20 (1820-56), - *Aesculaap. Tijdschrift voor Genees- Heel- en Verloskunde* (1835-36, vijf kwartalen). In 1837 eindigde *Hippocrates. Magazijn voor Geneeskunde.* (Het besloeg 8 deelen), - *Tijdschrift voor Genees- Heel- Verlos- Schei- en Natuurkundige Wetenschappen*, uitgegeven door het Genootschap *Vis unita fortior* (1837-47), - *Nederlandsch Lancet*, *Tijdschrift voor Chirurgie e*n *Oogheelkunde.* Red. van Onsenoort 7.65 (begonnen in 1838), - *Boerhaave*, *Tijdschrift voor Genees- Heel- Verlos- en Artsenijmengkunde*, door v.d. Kasteele, Holtrop c.a. 4. - (1838-49).

Natuur- en Werktuigkunde.

Scheikunde.

Mulder, *Natuur- en Scheikundig Archief* 12.30, - Van der

Boon Mesch, *Leerboek der Scheikunde* 15.35, - Mulder, *Scheikundige Werktuigkunde* 16.80, - Meijlink, *Beginselen der Scheikunde* 2.75, - Berzelius, *Leerboek der Scheikunde* (vertaald) 59.50, - Rose, *Analytische Scheikunde* (vert.) 14.60, - Erdmann, *Overzigt der Scheikunde* (vert.) 8.50.

T i j d s c h r i f t e n : *Nieuwe Schei-*, *Artsenijmeng- en Natuurkundige Bibliotheek*, verz. door Meijlink 2.40 (1831-40), - *Natuur- en Scheikundig Archief*, door G.J. Mulder en W. Wenckebach, overgegaan in *Bulletin des sciences physiques et naturelles*, par Miquel et Mulder (1836).

Sterrekunde.

Kaiser, *De Komeet van Halley* 2.40, - Herschell, *Handl. tot de Sterrekunde* (vert.) 4.20. - Sommer, *Tafereel van het Heelal* (vert.), 28.- Sommer, *Verkort tafereel v.h. Heelal* (vert.) 4.80.

Zeevaartkunde.

Pilaar, *Werkdadige Stuurmanskunst* 1e druk 13.50, 2e druk 1879 6.-.

Wiskunde.

Van Swinden, *Grondbeg. der Meetkunst* 2e druk 6.50, - de Gelder, *Beg. der Stelkunst* 3e druk 6. -, Schroeder, *Meetk. Bepalingen* 2e druk.

Natuurlijke Historie.

Anslijn, *Afbeelding der Artsenijgewassen* 95.40, - Kops, *Flora Batava* (begonnen in 1824), - Van Hall, *Elementa botanices* 2.25, - Miquel, *Vergiftige gewassen* 2e druk 5.90, - Kunth, *Handboek der Botanie* (vertaald) 6. -, Miquel, *Comment. de Pidére cubeba* 4.20, - Miquel, *Commentarii phytographici* 22. -, Flora, *Jaarboekje voor Bloemenliefhebbers* 0.90 (1833-40).

Anslijn, *Afbeeldingen van Nederl. Bieren* 64. -, Anslijn, *Sys-*

tem. Beschrijving van de drie rijken der natuur 15. -, Sepp, *Nederlandsche Insecten.* (Verschijnt voortdurend bij afleveringen.) - Van der Hoeven, *Handboek der Dierkmide* 15. -, Sepp, *Surinaamsche Vlinders* 240. -, Schinz, *Natuurl. Historie der Zoogdieren* 49.30, - Stuart en Kuijper, *De Mensch* 2e druk 18. -[1], Uilkens, *Volmaaktheden van den Schepper* 22. -, Sandifort, *Tabulae Cranorum* 25.50, - Schlegel, *Physionomie des Serpens* 20.-.

T i j d s c h r i f t *voor Natuurlijke Geschiedenis*, Uitgeg. door van der Hoeven en de Vriese 9.90 (1834-47).

Waterbouw- en Werktuigkunde.

Kraijenhoff. *Hydrographische waarnemingen* 6.50, - Verdam, *Gronden der Werktuigkunde* 43. -, Bleekrode, *Technologie* 17.75, - Baud, *Waterbouwkunde* 39. -, Leeghwater, *Het Haarlemmermeer-boek* 13e druk 3.30, - Arends, *Geschiedenis der Watervloeden* 10. -, Blanken, *Waterbouwk. werken.*

Bouwkunde.

Normand, *De Vignola der Ambachtslieden* (vert.) 2e druk 8. -, Hackewitz, *Handb. der Bevestigingskunst* (vert.) 5. -, Brade, *Theor. en Prakt. Bouwkunde* 30.80.

T i j d s c h r i f t e n : *Tijdschrijt ter bevordering van Nijverheid*, Uitgeg. door de Ned. Maatsch. v. Nijverheid 6.50 (begonnen in 1833)[2], - *Nederlandsch Bouwkundig Magazijn* 15. - (1835-56).

1 De 1e druk, in 1808 uitgegeven, kostte 60. - Als een staaltje hoe dergelijke boeken in die dagen koopers konden vinden, dient dat Joh. Noman & Zn. tot aanmoediging van andere debitanten,in het *Nieuwsblad* berichtten, dat A.H. Kante te 's Hertogenbosch 35 en H. Pans & Co. te Aarlanderveen 16 exx. van dezen 2en druk plaatsten.

2 Dit tijdschrift werd opgericht onder redactie van A.HI. van der Boon Mesch en Verdam. Het behoort onder de eersten, die zich hier verdienstelijk maakten door de toepassing der wetenschap op het praktische leven. Prof. v.d. Boon Mesch bleef tot 1872 de hoofdredacteur, toen hij, wegens verzwakkende gezondheid, gedwongen was van zijn pleegkind afscheid te nemen. Na hem werd de leiding opgenomen door Generaal F.A.T. Delprat. Aan de ontwikkeling en bevordering van onze vaderlandsche industrie en landbouw heeft het belangrijk medegewerkt

Godsdienst en Wijsbegeerte.

Van der Palm, *Bijbel* 4o. (1825) 47.40, - v. d, Palm, *Bijbel v.d. Jeugd* 27.90 (2e druk 1855, 3e 1857)[1], -

1 Van der Palm's Bijbelvertaling verscheen voor het eerst in 1817, in afleveringen. De uitgaaf geschiedde, blijkens het prospectus, geheel voor rekening van den vertaler, bij de boekhandelaars D. du Mortier & Zoon, in groot 4°, en werd geschat op 200 vel druks, voor drie stuivers het vel. Een lijst van inteekenaren zou er vóór geplaatst worden.
De aanzienlijke oplaag was binnen weinig jaren uitverkocht niet alleen, maar - wat wel tot de zeldzaamheden behoort - de exemplaren die los kwamen werden voor veel meer dan nieuw, zelfs vopr den dubbelen prijs, verkocht. Het bezit van een Bijbel van van der Palm behoorde tot de voorrechten. Tot een herdruk der kwarto uitgaaf schijnt de vertaler geen moed gehad te hebben. In 1829 verscheen zijn uitgaaf in 8°, voor *f* 12. -, waarin evenwel de *Aanteekeningen* voor het grootste deel waren weggelaten. Met die onvolledigheid was het publiek niet tevreden, en zoo verschenen die *Aanteekeningen* in 1830 afzonderlijk, berekend op 120 vel druks, voor 15. - Een uitgaaf van de *Apocryfe Boeken* in 4°, later ook in 8°, als supplement op den 4° Bijbel, kwam uit in 1829 voor 7.65. Op aanzoek van Prof. van der Palm bewerkte (ter aanvulling zijner Bijbelvertaling) van Senden een *Bijbel-Atlas*, die van 1840-44 het licht zag: 11.50.
Van der Palm's *Bijbel voor de jeugd* verscheen in 24 stukken, 25.50. Elk stuk had een afzonderlijken titel, en het geheel wilde de schrijver beschouwd zien als een verzameling van Bijbelsche tafereelen, te lezen door jong en oud. Deze Bijbel maakte zulk een opgang, dat van de verschijning der 1e aflevering (in 1827) tot aan het kompleet zijn en zelfs tot aan 's schrijvers dood in 1840 er steeds een of andere aflevering ten herdruk onder de pers was. Voordat de 23e en 24e (de laatste) afleveringen in 1834 het licht zagen, was het 1-6e deel al viermalen herdrukt. Ook een goedkoope uitgaaf (voor schoolgebruik 8.30) moest reeds in 1835 herdrukt worden.
Van den *Bijbel voor de jeugd* verscheen in 1855 een uitgaaf met platen in 50 afleveringen, voor 55 ets. elk (bij G.B. v. Goor), en in 1857 een volksuitgaaf, voor 9.60, bij denzelfden.

Schmidt, *Bijbel voor Kinderen* 7.50 (In 1865 verscheen hiervan de 5e druk), - *Bijbel*, Staten-vertaling (Thieme) 12. -, *Prentbijbel* (Gebr. Diederichs) met 1000 houtgravuren, 30. -, *Statenbijbel* (Hoogkamer & C°.) 18.40, - *Bijbel voor Huisgezinnen* (Erven Doorman) 24.50, - *Huisbijbel* (Bibliogr. Instituut), met platen 40. -[1], *Luthersche Prentbijbel* (Gebr. Diederichs).

Van der Palm, *Aantekeningen op den Bijbel* 18.10, - Niemeijer, *Karakterkunde van den Bijbel* 25. -, van Heusde, *Be Socratische School* 12.60, - Heringa, *Kerkelijke Raadgever* 17.70, - Muntinghe, *Geschiedenis der Menschheid volgens den Bijbel* 36. -[2], - Van Heijningen, *Handboek der Bijbelsche geschiedenis* (met 55 platen) 25. -, Weiss, *Grondbeginselen der Zedekunde* 6. -, Clarisse, *Encyclopedia theologica* 8.10, - Keith, *Vervulling der Profetiën* 6.60[3], - Timmer, *Theor. en Prakt. Menschkunde* 5.20, - Tischendorf, *Nicodemus*, - Pfenniger, *Joodsche brieven* 13. -, Huffell, *Het Protestantsche Leeraarsambt* 11. -, Van Heusde, *Brieven over het Hooger onderwijs* 3.75, - De Greuve, *Antwoord aan van Heusde* 7. -, van der Willigen, *Het wezen des Christendoms* 8. -, IJsenbeek, *Bijbelsch Handwoordenboek* 7.80, - De Greuve, *Het wezen der Wijsbegeerte*, *naar* Schmidt 6. -, Bretschneider, *Godgeleerdheid en Omwenteling* 3. -, Stirm, *Verdediging des Christendoms* 5.90, - Uilkens, *Paulus de Apostel* 6.60, - Van Hengel, *Comment. in Pauli Epistolam ad Philippum* 3.90,-

1 Bij dezen Bijbel werd een premieplaat beloofd: De Evangelist Johannes, naar Dominichino, gegraveerd door F. Bahmann (Duitsch werk): waarschijnlijk de eerste premieplaat, die hier te lande (in 1836) werd toegezegd ter aanmoediging van inteekenaren.

2 3e druk van een werk in 11 deelen. De 1e druk verscheen in 1819.

3 De 3e druk verscheen in 1865. In dezen 3en druk wordt gezegd, dat er van Keith's *Profetiën* in het oorspronkelijke niet minder dan 40 drukken verschenen.

van Heusde, *Initia Philosophiae Platonicae* 7.50, - van Heusde, *Characterismi Philosopherum veterum* 3.30, - Overdorp, *Verhandeling over de Prufetiën* 14.60, - Royaards, *Hedendaagsch Kerkregt* 7. -, van Hengel, *Geschiedenis der zedelijke en godsdienstige beschaving* 19.20, - Elshoff, *Geschiedenis van het O. en N. Verb. voor R.C. Huisgezinnen* 17.80, - Strauss, *Het leven, van Jezus*, 1e deel[1].

1 De vertaling van Strauss, *Das Leben Jesu*, *kritisch bearbeitet*, bij prospectus aangekondigd en uitgegeven bij J.H. Bolt te Groningen in 1839, gaf in den boekhandel en in den heelen lande vrij wat beweging. Prof. Hofstede de Groot nam uit die verschijning aanleiding om het publiek voor dit 'schandelijk boek' te waarschuwen en den boekhandel te dringen tot den verkoop ervan niet te willen medewerken. Dit verzoek werd geplaatst in het *Nieuwsblad* van Juni. De uitgever Bolt kwam daar heftig tegen op. Hij beschuldigde den Groninger hoogleeraar van bekrompen eenzijdigheid en den boekhandel van kleingeestige beschroomdheid, door de vertaling tegen te houden van een boek, dat in Duitschland reeds drie drukken beleefde en welks inhoud in geen enkel opzicht onzedelijk kon geacht worden, al druischte het ook tegen de leerstellige begrippen van de protestantsche kerk in. Hij beriep zich op het recht van vrijheid van denken en spreken (Grondwet art. 227), op het vroeger geslacht, dat hier te lande onverlet de wijsgeerige werken drukte die in het katholieke Frankrijk verboden werden, en ging te keer tegen de flauwhartigheid van een handel, die zich aan banden het leggen door een professorale grootspraak. De toon van Bolt's schrijven was niet van scherpte en bitterheid vrij te pleiten en maakte dan ook dat zijn stuk niet in het *Nieuwsblad* werd opgenomen, maar als circulaire in de wereld kwam. Nu gingen een aantal stemmen tegen Bolt's verzet op. Theologanten en leeken betuigden instemming met het protest van Prof. de Groot: boekverkoopers toonden hun verontwaardiging over de verregaande driestheid van Bolt: advertentiën en brochures verschenen om de eer van den Hollandschen boekhandel te handhaven en de goddelooze vertaling uit de winkels te verwijderen: één geest van dogmatische prikkelbaarheid maakte zich van alle boekverkoopers meester, en de confrateruitgever werd overladen met beschuldigingen van onverstand, ongeloof, waanwijsheid, onbeschaamdheid, heiligschennis. De Vereeniging achtte zich zelfs geroepen zich dit feit aan te trekken en haar leden tegen de verspreiding te waarschuwen, met dringend verzoek: 'niet alleen geene inteekenaren op Strauss, *Das Leben Jesu*, aan te nemen, maar tevens alles aan te wenden, wat strekken kon, om de verspreiding van dit kwade zaad tegen te werken en zoo mogelijk te verhinderen. 'Ons gevoelen als mensch waarborgt ons, dat UEd. ons gaarne het goede zult helpen bevorderen en met ons waken, dat het heiligste en dierbaarste niet aan de winzucht van onzen edelen handel worde opgeofferd: maar daardoor beschermd en geëerbiedigd.'
Een en ander had ten gevolge, dat de uitgever geen exemplaar meer verkocht, vooral toen hij bekend maakte, dat hij, door deze tegenwerking, het bij de uitgaaf van het eerste deel moest laten. - In 1843, toen deze kopij op een ongebonden auctie kwam, werd zij door het bestuur der Yereeniging opgekocht. In een circulaire aan den boekhandel, dato 15 September, geeft het bestuur kennis: 'dat de voorhanden zijnde exemplaren met het regt van kopij aan de Vereeniging zijn overgegaan, en dat dit boek van dit oogenblik af is te beschouwen als buiten den handel gesteld.'
Langen tijd werd de voorraad op een zolder bewaard, totdat de algemeene vergadering der Vereeniging van 1858 uitsprak, dat al de overige exemplaren zouden worden vernietigd.
In 1864 verscheen een kompleete vertaling bij de firma R.C. Meijer te Amsterdam.

K l e i n e r e g e s c h r i f t e n van van Herwerden, Olshuizen, Karsten, Scott, Tholuck, Le Roy, Bakker, Royaards.

T i j d s c h r i f t e n : *Godgeleerde Bijdragen* 6. - (1827-71), te samen 44 jaargangen[1], - *Boekzaal der geleerde wereld* 3.60 (1838-

1 In het laatste deel van de *Godgeleerde Bijdragen*, 1871, wordt het staken van dit tijdschrift aangekondigd: 'omdat de redactie en uitgevers gedurende de laatste jaren de ondersteuning misten voor zulk een uitgave onmisbaar.' 'Terwijl', leest men er vrij bits, 'aan den eenen kant de hoofden der moderne partij aan niemand het woord verleenen dan aan die haar zijn toegedaan, verrijzen aan de andere zijde tal van periodieke werken, die even uitsluitend eene partij-leuze voeren.'

63)[1], - *Nederlandsche stemmen en beschouwingen over Godsdienst, Staat-*, *Geschied- en Letterkunde* 6. - (1834-40)[2], *Katholieke Nederl. stemmen* 8.50 (1835-51), - *Waarheid in liefde. Een Godgeleerd tijdschrift voor beschaafde Christenen* 3. - (1837-73) [Godsd. richting der Groninger school.]

Stichtelijke lektuur.

Van der Palm, *Salomo* 2e druk 25. -[3], Egeling, *De weg der Zaligheid* 8e druk 6.60 (In 1844 de 10e druk), - Corstius,

1 De ondeugende *Braga* gaf van *de Boekzaal* de volgende karakteristiek:

> ‘Een goede, doove Best van zeker tachtig lenten,
> Die preekbeurtbriefjes veilt en stooven zet in 't Nut;
> Die kopjes koffij lept met brave proponenten,
> 't Halfjarig nieuws herkaauwt, sterk snuift en meesttijds dut.’

Desniettegenstaande was *de Boekzaal* een der meest gewilde maandwerken onder het protestantsche publiek.

2 Onder red. van I. da Costa, W. de Clercq, H.J. Koenen en A.M.C. van Hall. Zij verschenen van 1834-37 in 4o, van 1838-10 in 8o.

3 Van der Palm begon in 1806 met zijn *Jesaias.* Van zijn *Salomo* verscheen in 1857 de 3e druk. Hij gaf zijn eerste drie bundels *Leerredenen* uit bij Allart, die later in handen kwamen van Blussé & v. Braam. De volgende tien *zestallen* en elf *tientallen* verschenen bij Du Mortier & Zn. In 1839 gaf de schrijver aan G.T.N. Suringar zijn wensch te kennen om al zijn leerredenen, waarvan voor een groot deel het kopijrecht aan den auteur verbleven was, in een nieuwe uitgaaf te vereenigen. Suringar kocht daartoe de kopijen, waarvan het eigendom aan anderen toebehoorde, op en gaf anderhalf jaar later, in Januari 1841, nadat de schrijver in September van het vorige jaar 1840 overleden was, het prospectus uit van deze nieuwe uitgaaf, waarvan de gevierde, hoogbejaarde redenaar in de laatste dagen zijns levens zelf het plan nog had mogen opmaken. Deze uitgaaf bevat 200 leerredenen, te samen in 16 boekdeelen. Zij verschenen tusschen 1841-45 en vonden een aanzienlijk debiet - niettegenstaande er van sommige bundels vroeger reeds een 5e druk verschenen was - zoo zelfs, dat gedurende de uitgaaf van de drie eerste deelen een herdruk en van de overigen een grooter oplaag gevorderd werd.

Wandel met God 4.50, - Abbott, *De Hoeksteen J. Christus* 3.30, - Verweij, *Hoop en uitzigt op de eeuwigheid* 3. -, Kaakebeen, *Lessen der Wijsheid* 2e druk, - Muston, *Herleven en herkennen* 3e druk 3. -, v. Heijningen, *Tafereelen Gesch. Chr. Kerk*, - Clarisse, *Huiselijke Godsdienstoefeningen* 12.20, - Ehrenberg, *Bijdragen Christ. geloof* 3.90, - Mel, *De lust der heiligen in Jehovah* 18e druk[1], - Smijtegelt, *Verklaring der Heidelbergsche Catechismus* 2e druk 3.90, - Immens, *Godvruchtige Avondmaalsganger* 11e druk 2.40, - Radijs, *Bijbelsch Huisboek* 15. -, Abbott, *De meer gevorderde Christen* 3.60, - v. Koetsveld, *Het gebed der Godvruchtigen* 5.30, - Krummacher, *Eliza* 7.50, - Vinet, *Redevoeringen over godsd. onderwerpen* 3.60, - Reinhard, *Christelijke Zedekunde* 36. -, Victor Keller's *Nalatenschap* 10.80, (2e druk 1851), - Verweij, *Gedenkwaardigheden van den Profeet Elias* 3.60, - Verweij, *De middag des levens* 3.-.

L e e r r e d e n e n . Verschillende bundels van v.d. Palm (1811-1840), v. Hengel (1815-52), A. des Amorie v.d.

1 Mel's *Werken* verschenen voor het eerst in 1729: *De bazuinen der Eeuwigheid. - De geopende Genadetroon. - De lust der heiligen in Jehovah. - Godgeleerde keurstoffen. - Het gruwelijk Sodom gestraft. - Laatste woorden der stervenden.*
Smijtegelt's *Werken* dagteekenen van 1728: *Keurstoffen. - Heidelbergsche Catechismus. - Maandelijksche Catechisatiën. - Het gekrookte riet. - Des Christens eenige troost.*
V. d. Groe, *verschillende bundels* 1752. - Duijtsch, *Leidingen* 1769. - Immens, *Godvruchtige Avondmaalsgangen* 1764. - Van Lodensteyn, *Leerredenen*, *Beschouwingen* enz. 1673-1748. - Van Niel, *Donderslag der Goddeloozen* 1767.
Al deze en dergelijke lektuurkwam in het tijdvak van 1830-40 en later weêr in den smaak. De uitgevers deden er goede zaken meê: sommige firma's legden zich er bepaald op toe. J.J. Malga te Nijkerk had er als het ware een fabriek van en drukte ze volkomen na, met duitsche letter en met de oude spelling en vormen. - Alleen Mel's *Werken* besloegen 16 deelen in 4°. te samen *f* 33.60.

Hoeven (1825-1853), v. Heijningen, Statius Muller, Kaakebeen, Moolenaar, S. Muller, Egeling, Sybrandi, Smijtegelt, D.F. Huet, van der Groe, Ternooy Apel, Decker Zimmerman, van Heijst, v. Bemmelen, Coquerel, van Senden, Laan, Borger, Newton. Waarvan verschillende bundels 2e, 3e, 4e en 5e drukken beleefden, en die van Borger, van welke in 1848 zelfs de 6e druk verscheen.

K l e i n e r e w e r k e n van Schrant, Humphry Davy, Mei, Smijtegelt, Brants, v.d. Flatt, Boelen, Radijs, Lossius, Reinhardt, Reineveld, Grandpierre, Ditmar, Biben, Hoekstra.

Ook verschijnen de volgende t i j d s c h r i f t e n :

De Godsdienstvriend, *Tijdschrift voor R. Catholieken* 4.80 (1823-47), - *Maandschrift voor Christenen uit den beschaafden stand*, Uitgeg. door de Ringvergadering van Amsterdam (1833-46) en vervolgd in liet *Maandschrift voor den beschaafden stand* 6. - (1847-60), - *Bijbelsch Dagboek*, *Godsdienstige Overdenkingen*, Red. Rienstra 3.65 (begonnen in 1834), - *De Olijftak*, *Godsdienstig tijdschrift* 2.25 (1836-39), - *De Reformatie*, *Tijdschrift der Christ. Geref. Kerk in Nederland* 6. - (1836-40), - *Magazijn voor Roomsch Katholijken* 5. - (1835-49), - *Algem. Christel. Zondagsboek* 3. - (1836-41), - *Bijbelsch Dagschrift* 2.40 (begonnen in 1837), - *Aanleiding tot Godsdienstige Overdenkingen op iederen dag des jaars*, Red. van Spall, 4.80 (1837-41), - *Bijbeloefeningen op elken dag des jaars* 3. - (1839-40), - *Bijbelsch Magazijn voor alle standen*, *ter bevordering van kennis der II: Schrift* (1839-48)[1].

In 1835 verschenen een aantal brochures over de afscheiding van de predikanten H.P. Scholte en H. de Cocq. - Onder-

1 Het *Bijbelsch Magazijn voor alle standen* was een onderneming, die bij haar vestiging in 1839 reeds dadelijk bijval vond en dezen in allen opzichte verdiende. Zij ging geheel uit van en was opgezet door den uitgever G. Portielje, die, ‘ten einde de lezing van den Bijbel-zelven aan te moedigen en te bevorderen’ - gelijk het prospectus zegt - ‘een stichtelijk en goedkoop Bijbelsch Huis- en Leerboek wenschte te geven, waarin de merkwaardigste gebeurtenissen in boeijende tafereelen beschreven werden.’ De samenstelling daarvan stelde hij in handen van eenige beroemde vaderlandsche leeraren en koos de vermaardste schilderstukken uit om daarnaar gravures te laten vervaardigen. Een degelijke, fraaie en kostbare onderneming, die met geweten begonnen en voortdurend behartigd werd. Zij besloeg in 1848 6 deelen met 312 staalgravuren. In 1849 werd het *Magazijn* vervolgd met *Geschiedenis der Christ. Kerk in tafereelen*, en in 1859 met *Geschiedenis der Christ. Kerk in. Nederland*, die in 1869 eindigde. Het geheele werk kostte 85.40.

staande lijst van titels getuigt van toenemenden zin voor sterk gekleurde richting:

Satans list ontdekt en Triumfklank in Sion, door Z.H. van der Peen.

Een Kort Gedichtje, *omtrent de Christenen*, *die meenen te staan of nog dwalende zijn, of zich gedurig stooten aan steenen des aanstoots*, *of in eene draaikolk reegstroomoen in den Oceaan der rampzalige Eeuwigheid*, door N.P. Henstra.

De schijnliefde en de valsche verdraagzaamheid onzer dagen ontdekt, *en tevens een woord aan allen*, *die het Heil van Sion ter harte gaat*, door H.E. Gelms.

Lofdicht van een door God geduldig en lijdzaam gemaakten Lijder, *door hem zelven uitgeboezemd*, *nagezien*, *verbeterd en met een korte Voorrede, benevens eene Toegift*, door D. van der Werp.

Boetbazuin, *geblazen door* Derk Jans, uitgeg. door H. de Cocq.

Niemand anders dan de Christus, *of Alleenspraak gehouden met mijne ziel.*

List des Satans, in drie bijzonderheden openbaar gemaakt.

Naklank der Bazuin, *ter Vergadering der Uitverkorenen*, door P.J. Baron v. Zuylen v. Nijeveld.

Het brood der Kinderen, of *Koor van echt Gereformeerde Leerredenen*, *tot troost der ware geloovigen en tot ontdekking en roeping der onbekeerden*, verzameld uit de nagelaten geschriften van Gods getrouwe dienstknechten in vorigen tijd.

Verdediging van de ware Gereformeerde leer en van de ware Gereformeerden, bestreden en ten toon gesteld door twee zoogenaamde Gereformeerde Leeraars (G.B. Reddingius en L. Meijer Brouwer), *of De schaapskooi van Christus aangetast door twee Wolven en verdedigd door* H. de Cocq.

Wederlegging van het goddelooze stuk, getiteld: Beschouwing van de belijdenis des Geloofs, *onlangs door een onbekende Nachtuil uitgegeven*, *met oogmerk om den afschuwelijken Kalverdienst des Vrijen Wils op te rigten.* Door H. de Cocq, Gereformeerd Leeraar onder 't Kruis, om Christus wil.

De sluwe en listige raadslagen van de drie Achitofels onzer dagen, Engels, Le Roy *en* Cramer van Baumgarten, *door Absalon den wederspannigen en ontaarden zoon van David*, *verworpen tot zijn eigen val en verderf*, *ontdekt*, *geopenbaard en ten toon gesteld*, door H. de Cocq. - Daartoe behoort ook dit geschrift:

D*e Evangelische gezangen*, *getoetst*, *gewogen en te ligt bevonden*, door Jacobus Blok, *Verwer en Koopman te Delfzijl*, *met eene Voorrede en uitgegeven door* H. de Cocq. - In dat geschrift, door de Cocq eigenhandig geteekend en voor echt erkend, worden de Evang. gezangen verklaard voor: ‘strijdig met Gods Woord, een Gode onbehagend getier, een te zamen geflanste Alcoran, waarin de tot zaligheid noodige waarheid uit blindheid of trouweloosheid is verzwegen; een geheel van 192 Sireensche minneliederen, gedicht om de Hervormden al zingende van hun zaligmakende leer af te trekken en een valsche leugenleer in te voeren.’

Geschiedenis.

Algemeene Geschiedenis.

Becker, *Alg. Geschiedenis* 55.40 (2e druk 1851), - Menzel, *Gesch. v. onzen tijd*, - v. Kampen, *Gesch. v. Griekenland* 88,50, - v. Kampen, *Gesch. v.d.* 15 *jarigen vrede* 14. -, v. Kampen, *Gesch. der Letterkunde* 18.50, - Dornseiffen, *Handb. Alg. Gesch.* 21.70, - Engelen, *Alg. Geschied.* 14.40 (3e druk 1853), - Hess, *Gesch. der Israelieten* 2e druk 36. -, Nösselt, *Alg. Gesch. voor meisjes* 15.30, - v. Limburg Brouwer, *Hist. de la civilisation des Grecs* 22.50, - L. de l'Ardèche, *Geschiedenis van Napoleon* 15. -[1], Löbensels, *Geschied. v. Napoleon* 29.60, - Schlosser, *Geschied.* 18*e en* 19*e eeuw* 61.80, - Sporschill, *Geschied. v.d. grooten Wereldstrijd* 80.60[2], - Leemans, *Aegyptische monumenten* 124.60, - Becker, *Verkorte Alg. Gesch.* 6.90, - Stuart, *Romeinsche Geschiedenis* 2e druk 86. -, Feller, Geschiedk. *Woordenboek* 86. -.

En k l e i n e r e w e r k e n van Eng. Gerrits, Streso, Pol, Rijneveld, Broes, Domergue, Heeren, Janssen, Campe, v. Raumer, Clausewitz.

Vaderlandsche Geschiedenis.

Eng. Gerrits, Neêrl. Heldendaden ter zee 19.20, - van Kampen, *Nederlanders buiten Europa* 17. -, Bilderdijk, *Geschiedenis des Vaderlands* 40.85[3], - v. Kampen, *Gedenkboek v. Neêrlands moed en trouw* 8.40, - Collot d'Escury, *Hollands roem in Kunsten en Wetenschappen* 25.20[4], - Bosscha, *Neêrlands Heldendaden te land* 26.20 (2e druk 1868), - Verkade, *Muntboek* 54. -,

1 Een der eerste met houtgravuren geïllustreerde werken: 500 vignetten, naar teekeningen van Horace Vernet.
2 Met platen en portretten in staalgravure, die liet werk zeer aantrekkelijk maakten.
3 Na schrijvers dood uitgegeven door Prof. Tydeman.
4 Begonnen in 1825.

Scheltema, *Geschied- en letterk. Mengelwerk* 36.70, - Groen v. Prinsterer, *Archives de la Maison Orange-Nassau* 68.80, - Hallo, *Bijdragen tot de Gesch. der Nederlanden*, - de Jonge, *Geschied. Nederl. Zeewezen* 51.20 (2e druk 1858), - Brandt, *Leven van de Ruyter* 11. -[1], - Simons, *Jan de Wilt en zijn tijd* 10. -, de Vries en de Jonge, *De Neederlandsche penningen* 12.50, - de Bosch Kemper, *Staatkundige Partijen* 3.80[2], - Eng. Gerrits, *Keur van gedenkw. tafereelen*, - Rob. v.d. Aa, *Oude Ned. Burgten en Kasteelen* 21.60, - v. Kampen, *Levens van beroemds Nederlanders* 7.80, - Nijhoff, *Gedenkwaardigheden Geschiedenis van Gelderland* 76. -, Lastdrager, *N. Geschiedenis van Nederland* 40.30, - de Stuers, *Mémoires sur la guerre de Java* 30. -.

K l e i n e r e w e r k e n van IJpeij en Feith, v.d. Bergh, v.d. Aa, Hoffman Peerlkamp, Siegenbeek, v. Kampen.

T i j d s c h r i f t e n : *Tijdschrift voor Geschiedenis, Oudheden en Statistiek van Utrecht* 7. - (1835 - 43), - *De Vrije Fries*, *Mengelingen v.h. Friesch Gen. voor Geschied- Oudheid- en Taalkunde* 2.40 (begonnen in 1839), - Nijhoff, *Bijdr. Geschiedenis en Oudheidkunde*.[3]

Kerkelijke Geschiedenis.

Kist en Royaards, *Archief voor Kerk. geschiedenis* 37.70[4], - Glasius, *Kerkel. geschiedenis* 12. -, v. Hengel, *Gesch. der godsd. beschaving* 19.20, - Milner, *Gesch. van de Kerk van Christus*

1 Geïllustreerd met gravures op steen, naar teekeningen van C.C.A. Last.
2 Eerst naamloos uitgegeven.
3 Een vervolg op de werken van Bondam en van Spaen; de geleerde boekhandelaar was, toen hij dit werk in 1829 begon, Korrespondent van de 2e kl. v.h. Kon. Ned. Instituut en Opzichter van het Prov. Archief in Gelderland.
4 Begonnen in 1829.

32.50 (2e druk 1856)[1], - Hagenbach, *Wezen en Gesch. der Hervorming* 34.70, - Merle d' Aubigné, *Geschiedenis der Hervorming* 23.75 (2e druk 1856), - IJpey en Dermout, *Gesch. der Ned. Herv. Kerk* 35.40, - Dodt van Flensburg, *Archief voor Kerken Wereldgeschiedenis* (1838 - 49) 70. -, Schotel, *Kerkel. Dordrecht* 8.50, - Ullmann, *Johannis Wessel* 4.40, - Royaards, *Hedend. Kerkregt* 7. -, v.d. Tuuk, *Wetten en Verord. Ned. Herv. kerk* 21.25.

K l e i n e r e w e r k e n van v. Heijningen, v. Bemmelen, Holterman, Sonstral, Lublink Weddik, Schultz Jacobi, Blaupot ten Cate, M. Crie, Barginet.

Aardrijkskunde.

Land- en Volkenkunde. Reisbeschrijving.

Arends en Westerhoff, *Natuurk. Gesch. der Noordzeekusten* 10. -, Van Wijk, *Aardrijksk. Woordenhoek, met Supplement* 63.85, - Cañabich, *Leerb. der Aardrijkskunde* 13.90[2], - Volrath Hoffman, *De Aarde en hare bewoners* 14. -, Zimmermann, *De Aarde en hare bewoners, met Vervolg* 79.65, - v. Kampen, *Cooley's Aardrijksk. Ontdekkingen* 15. -, van Kampen, *De Levant* 10.05, - Rob v.d. Aa, *De Rijn*, met staalplaten, 28. -[3], Olivier, *Ta-*

1 In 1824 verscheen van dit werk de 6e oorspronkelijke Engelsche uitgaaf.

2 De uitgaaf van dit boek, door Jan J.F. Wap bewerkt, gaf aanleiding tot een scherpen pennestrijd tusschen een ongenoemd en beoordeelaar in de *Bredasche Courant* en den Hollandschen bewerker in een afzonderlijke brochure. Zoetelijke scheldwoorden werden van weerskanten niet gespaard.

3 *De Rijn*, *in afbeeldingen en tafereelen*, was het eerste prachtwerk met Engelsche staalgravuren, dat de uitgever G.J.A. Beijerinck, in 1835, ondernam. ‘De Grootvorst van Europa's stroomen’, zegt hij in zijn prospectus, ‘die in duizenderlei kronkelingen daarhenen vloeit, verdient gekend te worden door ieder die reist en door ieder die thuis blijft.’ ‘Ten einde aan deze behoefte op eene te voren in Nederland nimmer ondernomene wijze te voldoen, heeft men gemeend, dat de graveerstift en de drukpers elkander de hand moesten bieden: dat de eene aanschouwelijk diende voor te stellen, wat de andere tafereelmatig zoude trachten te beschrijven.’ Daartoe heeft de uitgever aangekocht een stel van 136 platen, ‘door den beroemden Tombleson even naauwkeurig als prachtvol naar het leven geteekend en door onderscheidene der beroemdste Engelsche Meesters in staal gegraveerd’, en voor den beschrijvenden tekst de hulp ingeroepen van iemand, ‘die de Rijnoevers meermalen bezocht en zijne aanteekeningen zal aanvullen met hetgeen In- en Buitenlandsche Schrijvers hieromtrent vermelden.’ Zoo ongehoord goedkoop zal de prijs zijn, dat elke plaat nog geen 20 cents zal kosten, waarbij dan nog twee deelen tekst op den koop worden toegegeven.
Dergelijke opvijzeling in prospectus en advertentie was, vooral bij dure werken, aan de orde van den dag en lokte inderdaad koopers. Wat trommelslag en marktgeschreeuw was noodig om het trage publiek tot inteekening over te halen en werd, zelfs door de degelijkste uitgevers, heel handig te baat genomen. Toen het prachtwerk *de Rijn* uitstekend verkocht was, zette Beijerinck in 1836 een dergelijk werk, *Zwitserland en de Alpen van Savoye*, met tekst van Prof. N.G. van Kampen, op het touw, dat o.a. met deze vrij gezwollen woorden werd aangekondigd: ‘Hier op het hoogste punt van Europa, vanwaar deszelfs hoofdstroomen opwellen, om zich in alle rigtingen oost-, zuid-, west- en noordwaarts in de Zwarte, Adriatische, Middellandsche en Noordzee te storten, bespiedt men de natuur als 't ware in hare werkplaats: hier vertoonen zich naast ijszeën en ijsbergen, die boven de wolken reiken, bloeijende en lagchende dalen: eenige stappen brengen ons van het bloemtapijt naar het

fereelen uit O.-Indië 11.65, - *Meijer's Universum*, met staalplaten, - van Kampen, *Zwitserland en de Alpen*, met staal-

ijsveld, watervallen, stofbeken, duizelingwekkende afgronden, hemelhooge rotsen, vergezichten die geheele gewesten omvatten - maar ook lagchende heuvelen en bevallige meiren, gezoomd door vruchtbare oevers.'
'Maar ook nog iets anders moet juist den Nederlander aan Zwitserland binden. Gelijk aan den uitloop, dus wonen aan den oorsprong des Rhijns twee vrije volken, beide van Duitschen oorsprong. Beide natiën zijn verbroederd, en het moet den afstammeling van het Geuzenverbond, der verdedigers van Haarlem, Alkmaar en Leyden, hoogstbelangrijk zijn, de Tells-kapel en den Rüttli, de slagvelden van Morgarten en Sempach te zien. En, hetgeen die belangstelling nog moet vermeerderen: Zwitserland is het Vaderland van dien tak der Kerkhervorming, waartoe de meerderheid der bewoners van Oud-Nederland behoort, de Hervorming van Zwinglius en Calvijn. Zurich en Genève zullen hem dus altijd belangrijke, eerwaardige herinneringen aanbieden.' - Liefde voor natuur, vaderland en kerk moest alzoo van drie kanten werken om inteekenaren te bezorgen op een prachtwerk, dat als plaatwerk alle belangstelling waardig en een hoogst verdienstelijke onderneming was op het gebied der kunst. Beide uitgaven, ook wat typographischen arbeid betreft, keurig van bewerking en den smaakvollen uitgever waardig, vonden, niettegenstaande haar kostbaarheid, een gunstig debiet en gaven daardoor aanleiding, dat Beijerinck er door aangemoedigd werd ook andere Engelsche staalgravuren, van Bartlett, aan te koopen en achtereenvolgens *Bijbelsche Landschappen* (met tekst van des Amorie van der Hoeven), *Gezigten uit Holland en Belgie* (met tekst van N.G. van Kampen), *De Valleyen der Waldenzen* (met tekst van van Kampen en Sybrandi) en *Gezigten uit Amerika* (met tekst van Zweerts) uit te geven. Bij de uitgaaf van *de Gids* in 1836, moesten deze plaatwerken bij de redactie van de *Vaderlandsche Letteroefeningen*, die in dat tijdschrift een boozen mededinger zag, het danig misgelden. (Zie aanteekening *de Gids*.)

platen 44.80, - Des Amorie v.d. Hoeven, *Bijbelsche landschappen*, met staalplaten 38.40, - van der Aa, *Aardrijksk. Woordenboek der Nederlanden* 142.35 (1836 - 51)[1], - Sommer, *Verscheidenheden van landen en volken* 11.40, - v. Kampen, *Griekenland en Europ. Turkije* 4.40, - v. Kampen, *Gezigten uit Holland en Belgie*, met staalplaaten 13.10, - Roorda v.

1 In het prospectus meldt de uitgever J. Noorduijn, dat hij 'tot waarborg van het belang der inteekenaars, zichzelven of zijne regtverkrijgenden op dit werk verplicht tot de betaling van twee h o n d e r d g u l d e n , voor elk exemplaar, aan hem, die zal kunnen bewijzen, dat in den loop der *eerste vijf en twintig jaren*, aanvang genomen op den 1^{en} Juli 1836, dit boek voor eenigen anderen prijs is verkocht, dan in deze voorwaarden is opgegeven, of tegen andere werken verruild, of op boekverkoopingen gebragt: waartoe personen en goederen worden verbonden als naar regten.' Binnen 16 jaren (1836 - 51) kwam deze kloeke onderneming, waaraan een vijftigtal vaderlandsche geleerden medewerkten, kompleet.

Eijsinga, *Aardrijksbeschrijving van N.-Indië* 24.75, - *Album eens reizigers langs den Rijn*, met staalplaten 16. -, v. Kampen, *Europ. Rusland* 4. -, v. Kampen, *De Valleijen der Waldenzen*, met staalplaten 28.80.

K l e i n e r e w e r k e n van Teenstra, v. Heusde, v. Senden, Dresselhuis, Westerhoft, Acker Stratingh, Heldring, Zimmermann, Raffles.

R e i s b e s c h r i j v i n g e n van Engelen, Ver Huell, Stuart, Oostkamp, Bosch, Potgieter, van Lennep-Coster, van Houten, Olivier, Dassen, Quien, van Baalen, Wap, Wichers en Gleuns, Kneppelhout, Arends, van Noothoorn, Boelen, La Place, Stewart, Wilson, Talma, Lamartine, Trollope, Cook, Gutzlaff, Vollmer, Prins Puckler Muskau (de Afgestorvene), Ross, Rellstab, Basil Hall, Brayer, Pringle, Meijen, Washington Irving, Pfeiffer von Neueck, Ditzman, Neustädter, Heiberg, Spencer, Ramond de la Sagra, Medhurst, von Seubert.

T i j d s c h r i f t e n : *De Aardbol*, *Magazijn voor Land- en Volkenkunde* (1837 - 55)[1], - *De Oosterling*, *Tijdschrift v.d.*

1 *De Aardbol.* In 1841 zegt de uitgever J.H. Laarman in een ‘Berigt’, dat de vier verschenen jaargangen hem alleen aan houtgravuren een som van *f* 12,000. - kostten. ‘Deze kunst’, voegt hij erbij, ‘maakte zoodanige vorderingen, dat niet slechts voor verscheidene in later tijd uittegevene boekwerken van houtsneden kan gebruik gemaakt worden, maar dat ook door den eigenaar van het *Heller-Magazin*, te Leipzig verschijnende, eene partij afgietsels van platen uit *de Aardbol* is aangekocht, om er dat Magazijn mede te versieren; eene onderscheiding, die tot nog toe aan geen Hollandse!) werk te beurt viel.’ - Slaat men deze deelen tegenwoordig op, dan kan men daaruit nagaan, op welken lagen trap toenmaals de houtsnijkunst hier te lande stond en evenzeer de kunst om met houtsneden te drukken. Maar ook wordt men uit dit bericht gewaar, dat men omstreeks 1840 reeds gewoon was van die houtsneéplaten clichés of afgietsels te maken en die met het buitenland te ruilen.
De geheele uitgaaf van *de Aardbol*, 18 deelen, kostte den uitgever *f* 78,000. -.

kennis van O.-Indiè, verz. door J. Olivier Jr. 10.-(1835-37), *Tijdschrift van Neêrlands Indië* (begonnen in 1838 te Batavia).

Encyclopedische werken, Taalkunde, Onderwijs.

Wat Woordenboeken, Taalkunde en Onderwijs betreft, noemen wij van 1830-39 alleen de volgende kapitale werken:

Algemeen Woordenboek der Zamenleving 103.20 (1831-1863)[1], - (Miniatuur uitgaaf 107.50,) - *Aanhangsel op Nieuwenhuis' Woordenboek* 46.85 (1834-44)[2],-*Nederlandsch Handelsmagazijn* 28. -, *Algem. Woordenboek der Zamenleving voor Vrouwen* 32. -

Voorts verschenen de volgende t i j d s c h r i f t e n :

Taalkundig Magazijn. Red. de Jager 1.80 (1834-41), - *Tijdschrift voor Onderwijzers* 2.- (1832-43), - *Nieuwe bijdragen tot bevordering van onderwijs en opvoeding* 4.20 (1835-75), - *Tijdschrift voor aankomende Onderwijzers* 2.00 (1836-50), - *De Oefenschool. Tijdschrift voor jeugdige Onderwijzers* 2. - (1839-68),- *De Vrijmoedige. Tijdschrift voor onderwijs en opvoeding* 1.50 (1839-40).

1 De uitgaaf van dit werk wekte bij de talrijke inteekenaren groote teleurstelling. In het prospectus (1829) was hun beloofd, dat deze goedkoope encyclopedie in één deel van hoogstens 30 tot 40 afleveringen, voor 60 cents elk, kompleet zou zijn en dus tusschen de *f* 18.- en *f* 24. - zou kosten. De uitgaaf duurde *dertig* jaar en de inteekenaren betaalden over de *f* 100. -.

2 Nieuwenhuis' *Woordenboek van Kunsten en Wetenschappen* 8 dn. verscheen 1820-29 bij H.C.A. Thieme, voor 45.50, met een oplaag van 3300 exx. Het was een navolging van het *Conversations-Lexicon* bij Brockhaus in 12 dn., waarvan in 1812 de 1e en in 1834 reeds de 8e druk verscheen met een oplaag van 22.000 exx. Van Brockhaus' *Conversations-Lexicon der neueren Zeit und Literatur* (een vervolg op het eerstgenoemde) dat ook in 1834 verscheen, werden 30.000 exx. gedrukt.

Algemeene Letterkunde[1]

Hoffmann Peerlkamp, *Vita doctrina Nederlandorum* 10. -, Hoffmann Peerlkamp, *Horatii Carmina* 6.50,- Hoeufft, *Carminum Epidosis*,- *Nouvelle Bibliothèque Economique Meilleurs ouvrages de la Littérature française moderne*[2] - Scheltema, *Letterk. Mengelwerk*,- Lulofs, *Blairs Lessen over Redekunst en fraaije letteren*, - Lublink Weddink, *Pandora*, - v. Kampen, *Ned. Prozaschrijvers*, - Heldring, *Winter-avondlectuur van Pachter Gerhard*, - Geel, *Gesprek op den Drachenfels*, - Potgieter, *Ch. Lamb's Proeven van een Humorist*, (vert.) - Limburg Brouwer, *Losse geschriften*, - Immerzeel, *Gedachten van M. Claudius*, (vert.) - *Brieven van Bilderdijk*,-Siegenbeek, *Redevoeringen*, - J^{o}. de Vries, *Geschied. d. Nederl. Dichtkunst* 2e druk, - Kneppelhout, *l'Ere critique,.l'Art et le Culte*,- Geel, *Sterne's Sentimenteele reis*, (vert.) - Immerzeel, *Gedachten van Jean Paul*, - Lublink Weddik, *Pachter Martijn*, - Visscher, *Bijdr. tot de oude Letterkunde van Nederland*, - L.P.C. v.d. Bergh, *Nederl. Volksromans*, - Geel, *Onderzoek en Phantasie* (2e druk 1841, 3e 1871), - Beets, *Proza en Poezy*, - Kneppelhout, *Prose et Vers*, - Visscher, *Ferguut*, *Ridderroman*, - Hildebrand (Beets), *Camera Obscura* (2e druk 1840, 3e 1851, 4e 1854, 5e 1857, 6e 1864, 7e 1870, 9e 1874, geillustreerd 1875, 11e druk 1877)[3], - Jonathan (Hase-

1 Voor den wetenschappelijken bibliograaf behoort deze gemengde rubriek wellicht onder de gruwelen. Wij zondigen. Maar met bewustheid.

2 Gebr. Diederichs. Nadruk.

3 Hildebrand's *Camera Obscura* zag in 1839 het licht bij de Erven Bohn. Het boek, toen slechts 200 gr. 8vo bladz. groot, maakte eenigen opgang, toen nog minder uit erkenning van de letterkundige waarde, dan wel om het gerucht dat er enkele welbekende Haarlemsche familiën en personen, zooals men zeide, sprekend gelijkend in waren afgeteekend. De eerste druk had een oplaag van 1150 exx.; in 1840 verscheen de tweede druk met een oplaag van 1000 exx.: eerst in 1851 een derde en vermeerderde. Het getal der herdrukken tot den 11en in 1877 bedroeg ongeveer 50.000 exemplaren.
In 1853 kwam een Belgische nadruk uit te Gent in drie deeltjes, elk van 60 centimes, met een inleiding van Dr. Heremans, die daarbij te kennen gaf, dat deze overdruk niet ten doel had de Hollandsche uitgevers te benadeelen, maar dat deze uitgaaf alleen bestemd was voor de vele Hollandsch-lezende Belgen, die de dure oorspronkelijke van *f* 3.60 niet betalen konden.
In *de Gids* van December 1881 komt een merkwaardig opstel voor betreffende de geschiedenis van de *Camera obscura*, door Dr. Joh. Dyserinck.
Op de fondsveiling van de Erven Bohn werd het kopijrecht, met 4000 exx. van den 7^{en} druk, verkocht voor ruim *f* 12.000. -.

broek), *Waarheid en droomen* (1e druk 1840, 3e 1846, 4e 1856, 5e 1872).[1]

Dichtkunst.

Tollens, *Gedichten*, 3e, 4e en 5e druk[2], - Helmers, *De Hollandsche natie*, 7e druk (8e 1839, 9e 1849, 10e

1 Deze 5e druk, 3300 exx., werd in fondsveiling verkocht voor *f* 2574. -.

2 In 1830 schrijft J. Immerzeel Jr. in een circulaire aan den boekhandel, dat hem nog altijd exemplaren besteld worden van de groot 8vo uitgaaf van Tollen'. *Gedichten* 3e druk, die bijna uitverkocht was toen hij zijn klein 8vo editie ter perse legde. Niettegenstaande deze kleine, goedkooper uitgaaf, meent hij een 4en druk te moeten opleggen van de groot 8vo voor den ouden prijs van *f* 12. -. De kl. 8vo uitgaaf had een oplaag van 40.000 exemplaren.

In 1842 maakte de firma van Dieren & Co. te Antwerpen het plan bekend voor een nadruk van de werken van Tollens. G.T.N. Suringar, die inmiddels eigenaar geworden was van Tollens' werken, verzette zich tegen dezen nadruk op grond van de wet van 25 Januari 1817, en verminderde zijn bundels: *Gedichten* (5e druk), *Romancen*, *Balladen* (3e druk), *Nieuwe Gedichten* (2e druk), *Dichtbloemen bij de naburen geplukt*, en *Verstrooide Gedichten*, alle in gr. 8vo, van *f* 33.90 tot *f* 16.50.

1871)[1],-Tollens, *Liedjes van Claudius*, - Withuijs, *Gedichten*, - *Verzameling van uitheemsche Vernuften*[2], - Beets, *Jose. Een verhaal*, - Beets, *Kuser. Een verhaal*, - Ten Kate, 24 *Augustus*[3], - Cats' *Werken* 39. -, Beets, *Guy de Vlaming*, - Beets, *Gedichten* (2e druk 1848, 3e 1855), - Moulin, *Shakespeare's Hamlet*, *Macbeth*, - Beeloo, *Gedichten*,- van der Hoop Jr., *Gedichten*, - v.d. Hoop, *Leiden ontzet*, - v.d. Hoop, *Willem Tell*, - v.d. Hoop, *Het slot van IJsselmonde*, - Marquis de Thouars, *Gedichten*, -H.H. Klijn, *Herfstbloemen*, - Spandaw, *Vrouwelijk schoon*, - Beets, *Parisina en andere Gedichten naar Lord Byron*,-v. Lennep, *Liederen voor de uitgetrokken Schutterijen*, - v. Lennep, *Saffo*, - v. Lennep, *Haarlems Verlossing*, - Tollens, *Romancen*, *Balladen en Legenden*, - Tollens, *Aan Chassé*, - Tollens, *De Citadel van Antwerpen*, - Bilderdijk, *Krekelzangen* 2e druk, - Hasebroek, *Poezy* (2e druk 1852), - Staring, *Gedichten* (2e druk 1837, 3e 1862, 4e 1869), - v.d. Kasteele, *Nagelaten gedichten*, - Spandaw, *Gedichten* (4e druk 1858), - Ten Kate, *Gedichten*, - Borger's *Dichterlijke nalatenschap* (3e druk 1837, 4e 1852, 5e 1858, 6e 1868), - van Halmael, *Mathilde en Slruensee*, - Helvetius v.d. Bergh, *De Neven* (2e druk 1840, 3e 1858, 4e 1878), - Ten Kate en S.J. v.d. Bergh, *Oden van Anacreon*, - v. Oosterwijk Bruijn, *De boertige Zangster* (6e druk 1875), - v.d. Hoop, *Godsd. Harptokkeling*, - v.d. Hoop, *De Renegaat*, - Eng. Gerrits, *Schoonheden uit Ned. Dichters* (4e druk 1855, 5e 1867), - v.d. Hoop, *Han van IJsland*, - v. Alphen, *Dichtwerken* (2e druk 1856, 3e 1871), - Helv. v.d. Bergh, *Hieronymus Jamaar*, - B. ter Haar, *Jo-*

1 De oplaag van de *Holl. Natie* 10en druk was 10.000 exx. à 45 ct.
2 Waarin eerste vertaal- en dichtproeven van Potgieter en Beets. Zij werden geredigeerd door J. van Lennep.
3 Ten Kate's eerste dichtwerk (1835).

hannez en Theagenes (2e druk 1838, 3e 1846, 4e 1856), - Engelen. *Kusjes*, - v. Lennep, *Jacoba's Weeklacht*, - Feith, *Gedichten*, N. uitgaaf, - Calisch, *Gedichten*, - Warnsinck, *Lorenso en Bianca*, - v. Halmael. *Radboud II*, - S.J. v.d. Bergh, *Uitheemsche Bloemen*, - Ten Kate, *Rozen*[1], - Ten Kate, *Bladeren en Bloemen*, - v.d. Bergh - ten Kate en B. Janssonius, *Wel en Wee*, - Bosdijk, *Dichterlijke Boogontspanning*, - v. Hall, *Gedichten*, 3e verzameling, - Tollens, *Dichtbloemen bij de naburen geplukt*, - Beets, *Rijmbijbel*, - van Zeggelen, *Reis van Pieter Spa naar Londen* (2e druk 1840, 5e 1851), - Burlage, *Academische tafereelen*, - Hofdijk *Rosamunde.*

Romans en Verhalen.

(Bij gebrek aan de noodige lijsten van vroeger geven wij hieronder alleen een uittreksel uit de opgaven van 1835-39.)

Kist, *De speer van Ithuriel*, - van Lennep, *De Pleegzoon* 2e druk, - Mevr. van Meerten en Rob. v.d. Aa, *Nuttige tijdkorting*, - *Magazijn van romans en verhalen*, - P. Moens en Warnsinck, *Romans en verhalen*, - Heldring, *Romans en verhalen*, - Krabbendam, *Katharina Rembrandt*, - A. Fokke Simons' werken, Nieuwe uitgaaf, - van den Hage, *Het slot Loevesteyn* (2e druk 1854, 3e 1867), - Mej. de Neufville, *Kleine pligten*, goedk. uitgaaf, - Dresselhuijs, *Tafereelen uit het lijfstraffelijk reqt*, - *Schetsen en verhalen* door den schrijver van *Hermingard v.d. Eikenterpen* (A. Drost), - Sieburgh, *Trudesinda van Friesland*, - Wolff en Deken, *Sara Burgerhart* 4e druk, - van Lennep, *De Roos van Dekama* (2e druk 1844), - de Thouars, *Keur van verhalen*, - Krabbendam, *Tegen stroom kwaad roeijen*, -

1 Bijschriften bij 6 staalplaten.

Krabbendam, *Eleonora van Lichtervelde*, - Dresselhuijs, *Emma en Bertha*, - Zeeman, *Tisba of de schoone tooneelspeelster*, - Schut, *Aleida van Poelgeest*, - Bok, *Frederik Linde*, - Krabbendam, *De Vrijbuiter*, - Abbing, *Geron*, *de oude van den berg*, - Abbing, *Christine van Zweden*, - van der Hoop, *Esmeralda* naar V. Hugo, - Dresselhuijs, *Albrecht Beyling*, - Staring, *Kleine Verhalen*, - Toussaint en Rob. van der Aa, *Verhalen*, - Krabbendam, *De Non*, - Dressellhuijs, *Laatste tafereelen uit de lijfstraffelijke regtspleging*, - van der Hoop, *Een Klaverblad*, - Dresselhuijs, *Prins Robert van Artois*, - Christemeijer, *N. tooneelen uit het strafregt*, - van Lennep, *Onze Voorouders*, - Toussaint, *De Graaf van Devonshire*, - van den Hage (J.F. Oltmans), *De Schaapherder* (2e druk 1854, 3e druk 1867), - van Noothoorn, *Walfoort*, - van Buren Schele, *De Angelsaksische Bruid*, - Elise (Mej. E. Hasebroek), *Te laat* (2e druk 1856), - Greb, *Tooneelen uit het dagelijksch leven*, - van Noothoorn, *Aliboran*, - *Verhalen* van Honig, Toussaint en anderen, - v. Noothoorn, *De Tooverkol*, - de Vries, *De bloem van Antwerpen* (3e druk 1876), - v. Noothoorn, *Verhalen voor vrienden van vrolijkheid*, - v. Noothoorn, *Vrouwenspiegel*, - *Nederl. Magazijn van Romans en Verhalen*, - *Elise*, door de schrijfster van *Te laat* (E. Hasebroek), - Krabbendam, *Jonker Frans van Brederode*, - v. Rehburg, *De Graaf en zijn Raad*, - Bosdijk, *Agneta van Kruiningen*, - Gijsberti Hodenpijl, *Willem van Bergen*, - v. Noothoorn, *Hermine*, - Mevr. v. Meerten, *Mevr. Balcour*, - Mevr. van Meerten, *Elvira van Schwanenburgh*, - v. Limburg Brouwer, *Diophanes*, - Vlerk (B. Gewin), *Lotgevallen van Joachim Polsbroekerwoud.*

Vertaalde romans van W. Scott, Rellstab (**1812**, die in 1871 een 4en druk beleefde), Bulwer, Manzoni, A. Schoppe, Tromlitz. Miss Edgeworth, Spindler, Cooper, Morier, C.

Pichler, Miss Bray, Grosse, Trollope, Marryat, Miss Bury, Bechstein, Miss Sedgwick, Stolle, Paul de Koek, Blaze, Sagoskin, Morier, James, Lassman, Blessington, van Heeringen, Vallée, Ingemann, Heller.

Tijdschriften.

Algemeene Letterkunde.

Algemeene Vaderl. Letteroefeningen 11.20 (1761-1876)[1], -

1 J. Hartog, die in *de Gids* van 1877 een merkwaardige studie geeft, het leven en streven van dit tijdschrift betreffende, begint zijn opstel met deze advertentie: 'De *Vaderlandsche Letteroefeningen* zijn in Januarij 1761 geboren en in 1876 overleden, in den gezegenden ouderdom van honderd en vijftien jaren.'
Deze oude van dagen was waarlijk wel de Methusalem onder onze periodieken. Even als het leven van alle andere tijdelijke zaken, is ook het leven van dit tijdschrift veelszins beproefd geworden. Opgericht in de laatste helft der 18e eeuw, was het een eigenaardige verschijning in een tijd, waarin onze Republiek zich diets maakte niet weinig in de rij der staten te beteekenen, maar inwendig doodelijk krank was aan allerlei gisting op staatkundig, kerkelijk en maatschappelijk gebied. Fransche invloed vooral was bezig onze zeden, onze beschaving, onze letterkunde voor een deel te verpesten. Daartegen op te komen was het doel der *Vaderlandsche Letteroefeningen*, die door zoogenoemde dissenters, vooral doopsgezinden, maar naamloos, werd opgericht. Cornelis en Petrus Loosjes, bijgestaan door J. Grashuis, Jan Wagenaar en anderen, hadden er voornamelijk de hand in.
De titel van de eerste jaargangen was: *Vaderlandsche Letteroefeningen*, *behelzende oordeelkundige berigten van de werken der beste Schrijvers*, *Naauwkeurige Gedagten over verschillende Onderwerpen; benevens Vrijmoedige Aanmerkingen over Nederduitsche Werken en Schriften*, *die dagelijks in ons Vaderland uitkomen*, met platen, bij A. van der Kroe. Met den aanvang van het derde jaar splitst zich elke maandelijksche aflevering in twee onderdeelen: Boekbeoordeelingen en Mengelwerk, en worden bij den naam van van der Kroe als uitgever die van IJntema en Tieboel genoemd.
[Dr. A.W. Ledeboer in zijn werk: *De Boekdrukkers*, *Boekverkoopers en Uitgevers* noemt:
J. IJntema, werkz. 1788-1798.
J. IJntema en Zoon, werkz. 1799, 1800.
IJntema en Tieboel, werkz. 1730-1783. Vijf en zeventig jaren lang was deze firma, met A. van der Kroe en de erfgenamen van IJntema, van 1761 af de uitgevers van de *Vaderlandsche Letteroefeningen.*
J.W. IJntema, werkzaam in bovengenoemde firma van 1799-1840. Hij was de redacteur van genoemd Maandschrift.]
Met 1768 werd de titel: *Nieuwe Vaderlandsche Letteroefeningen.* In 1772 nemen zij den naam van *Hedendaagsche Vaderlandsche Letteroefeningen* aan; in 1780 weêr *Algemeene*; in 1786 *Nieuwe Algemeene*, terwijl zij in 1791 eenvoudig op nieuw *Algemeene* heeten. In 1811 wordt, bij Keizerlijk besluit, de voortzetting van het tijdschrift veroorloofd onder den naam van *Tijdschrift voor Kunsten en Wetenschappen van het Departement der Zuiderzee*, totdat het na de gebeurtenissen van 1813 den ouden titel *Vaderlandsche Letteroefeningen* als met glorie herneemt en dien tot zijn einde handhaaft. De uitgevers waren toen G.S. Leeneman van der Kroe en J.W. IJntema, van welke beiden de laatstgenoemde tegelijk de redactie op zich had genomen.
Het kan niet ontkend worden, dat de *Vaderlandsche letteroefeningen*, gesteund als zij werden door de vrijzinnigste, bekwaamste en beroemdste mannen van wetenschap en letteren, vooral in het laatste gedeelte der vorige eeuw van gewichtige beteekenis zijn geweest. Haar uitspraken golden bij velen als orakeltaal; zij velden vonnis over de schrijvers en beheerschten het debiet hunner werken. Nog meer gevreesd dan gevierd, hadden zij een groote macht in handen, een

De Algemeene Koust- en Letterbode 10.40 (1789-1859)[1], -

macht waarvan zij zich ten volle bewust waren en die eerst in overmoed, allengs in heerschzucht ontaardde. Zoo kon het wel niet uitblijven, dat zij zich al meer en meer vijanden maakten en dat vele vroegere medestanders naar een andere vaan overliepen, toen in 1806 zich *de Recensent ook der Recensenten* en, tien jaar later, zich het *Algemeen letterlievend Maandschrift* vestigden. Van toen af verloren de *Letteroefeningen* gaandeweg terrein en gingen er van tijd tot tijd scherpe stemmen op tegen het tijdschrift en zijn redacteur IJntema. Aan beiden werden de schimpnamen van *letterdievend*, *leuterlievend*, *lasteroefenend* gedurig toegeworpen, en die liefelijkheden werden er niet vleiender op, toen in 1836 *de Gids* met gevelde lans en in 1843 *Braga* met allerlei schrootvuur op hen los gingen. Geen maandwerk of redacteur heeft ooit zooveel te verduwen en te verduren gehad als de *Letteroefeningen* en de uitgever-leider J.W. IJntema. Het liep van lieverlee van kwaad tot erger, en het was waarlijk een pleister op de vele wonden, toen Bakhuizen van den Brink, een der felste kampioenen van *de Gids*, eindelijk edelmoedig genoeg was openlijk te verklaren. ‘dat de bewondering die vroeger sommigen voor de *Letteroefeningen* overhadden, even onverdiend was als later de verguizing, waarvan zij het voorwerp waren.’ Na den opgang, dien *de Gids* als *Nieuwe Vaderlandsche Letteroefeningen* maakte, en de verschijning van zooveel andere maandwerken, gingen de oude *Letteroefeningen*, onder nieuwe redacteuren en nieuwe uitgevers, al meer en meer achteruit en stierven aim een kwijnend uitleven. Het recht van kopij werd in 1874 verkocht voor *f* 118. -. Zij hadden vroeger aan wetenschap en letteren onmiskenbare diensten gedaan en den redacteur-uitgever IJntema aanzienlijke winst afgeworpen.

1 *De algemeene Konst- en Letterbode*, van 1789 tot 1853 bij de firma Loosjes te Haarlem uitgegeven, verscheen van 1854 af bij de Erven Loosjes te Haarlem en Mart. Nijhoff te 's Gravenhage. Hij onderging te gelijk een geheele wijziging en vernieuwing, die hij wel noodig had bij den jarenlangen sleur, onder verschillende redactie behouden. Bakhuizen v.d. Brink, Campbell, de Witte van Citters, Netscher, Tideman, Snellen van Vollenhoven en van Westhreene stelden zich aan het hoofd en zouden er nieuw bloed en leven in brengen: hetgeen ook werkelijk gebeurde. Verschillende omstandigheden evenwel brachten ertoe bij, dat deze redactie in 1859 aftrad en haar taak met 1860 overdroeg aan L.J.F. Janssen. Met 1861 hield hij op te bestaan. De vorige redacteuren, vermeerderd met eenige medewerkers aan het in 1857 overleden tijdschrift *Gelderland*, vereenigden zich toen, op verzoek van Mart. Nijhoff en D.A. Thieme, met de redactie van *de Nederlandsche Spectator*, sinds 1856 bij laatstgenoemde onder leiding van den ouden Heer Smits (Dr. M.P. Lindo) verschijnend, en versierd met teekeningen van J.M. Schmidt Crans. Zoo ging, langs een omweg, de oude *Letterbode* op in de *Spectator*.
Bovengenoemde redacteuren van de *Konst- en Letterbode* van 1854, later uitgebreid met Lindo, Cremer, Delprat, Busken Huet, Ising, Keller, Lod. Mulder, Robidé v.d. Aa en Vosmaer, bijgestaan door den teekenaar Schmidt Crans en door den uitgever Mart. Nijhoff, vormden van 1860 af een kring van redactie over den *Nederl. Spectator*, die, algemeen bekeend onder den naam van den Spectator-club, een merkwaardige groep was van literatoren. Deze club heeft voor het minst evenveel aanspraak op erkenning als voorheen de Muiderkring. - Waarom wordt de geschiedenis ervan niet geboekstaafd eer de oude leden dood zijn en de nieuwe er wellicht een roman van maken?

De Recensent ook der Recensenten 10.80 (1806-64)[1], - *Algemeen letterlievend Maandschrift* 11.60 (1816 - 51) - *Keur van aangename en nuttige mengelingen* 3.60 (1818-57)[2], - *De Fakkel*, *Bijdragen tot de kennis van het ware*, *goede en schoone*,

1 In 1812 en 13 verscheen *de Recensent*, onder den titel: *Tijdschrift van. Wetenschappen van het Departement der Zuiderzee.* In 1852 nam het den titel aan van *de Recensent. Letterlievend Maandschrift.* In 1858 dien van *De Nieuwe Recensent. Tijdschrift voor wetenschap en smaak.*

2 De *Keur van aangename en nuttige Mengelingen* bleef zijn leven lang bij denzelfden uitgever J.C. van Kesteren, 1818-57. Het tijdschrift was bij zijn vestiging een welkome gast voor leesgezelschappen, al muntten de romantische verhalen, die het gaf, niet door hooge vlucht uit. Ook ging het niet meê met de eischen des tijds. Het bleef van inhoud steeds middelmatig. Een aanzienlijk debiet heeft het nooit kunnen machtig worden. De uitgever was al tevreden omdat het zijn pers aan den gang hield en hechtte zich aan dit maandwerk als een oud fondsartikel met heel zijn hart. Toen het al meer en meer door betere concurrenten van de baan geschoven werd en in 1854 zijn ondergang nabij bleek, deed van Kesteren een laatst beroep op de hulp zijner confraters en schreef daarbij deze weemoedige verzuchting: ‘Zes en dertig jaar gaf ik mijn *Keur van Mengelingen* uit, en 't zou mij diep leed doen, als ik dien trouwen deelgenoot mijner boekverkoopers-jaren in den stroom van tijdschriften moest zien verloren gaan! Omdat ik het zoo lang mogelijk wil behouden, zal ik niet alleen erkentelijk voor uwe moeite zijn, maar voor de nieuw op te geven exx. een extra rabat verleenen.’

door Sprenger van Eijk 3.60 (1824-39), - Schull en van der Hoop, *Bijdragen tot boeken- en menschenkennis* 7.30 (1832-38), - *Letterkundig Magazijn van wetenschap, kunst en smaak* 8.60 (1833-35), - *Iris. Bloemlezing uit buitenlandshe tijdschriften* 9.60 (beg. in 1830)[1], - Lublink Weddik, *Pandora* (1833-40), -

1 Het tijdschrift *Iris* werd in 1830 begonnen door den uitgever G. Vervloet te 's Gravenhage. Het zou zijn een bloemlezing uit buitenlandsche tijdschriften en toonde zich van den aanvang af vrij gelukkig in zijn keus. Met niet weinig ophef in allerlei dagbladen aangekondigd, vond het reeds dadelijk een vrij gunstig debiet bij leesgezelschappen, vooral ook om de bij ouden van dagen nog welbekende bladen uit het *Dagboek van een Geneesheer*, die telken maand met verlangen werden te gemoet gezien. Gaandeweg werd de geheele oplaag uitverkocht, zoodat de boekverkooper J. van der Beek, die in 1838 eigenaar van het kopijrecht dier deelen werd, besloot om de eerste acht jaargangen te herdrukken. Intusschen was in April van datzelfde jaar het recht van uitgaaf van het tijdschrift bij arbitrale uitspraak overgegaan op den heer Fievez, den redacteur en vertaler van *Iris*, even als van het tijdschrift *Philarete*, welke beide tijdschriften, volgens onderhandsch contract, voor gemeenschappelijk belang van redacteur en uitgever, bij Vervloet het licht zagen. Wanbetaling van den kant des uitgevers bracht het eigendomsrecht in handen van den redacteur, die voortaan de uitgaaf opdroeg aan H. Nijgh, gewezen leerling van Vervloet, thans pas gevestigd als boekverkooper te Rotterdam. De oorspronkelijke uitgever wreekte zich op deze uitspraak door onmiddellijk een ander tijdschrift, ook onder den titel *Iris*, op touw te zetten, zoodat er in Mei twee verschillende afleveringen van *Iris* verschenen, beide met doorloopende pagineering en van gelijken uiterlijken vorm. Deze daad gaf aanleiding tot een proces, waarbij Vervloet in het ongelijk gesteld en tot een geldboete veroordeeld werd, op grond dat hij - daargelaten de vraag, of het overnemen van een titel op zich zelf strafbaar was of niet - door dit vervolgnommer de inteekenaren in de war gebracht had en dus den rechtmatigen uitgever schade kon berokkend hebben. Maar behalve dit proces gaf dit geschil het leven aan een aantal dagbladartikelen, circulaires, vlugschriften over en weêr, die het publiek een tijdlang in spanning hielden, zoowel om de onthullingen als om den toon, waarin die geschreven waren. De firma Nijgh bleef in haar volle recht de *Iris* uitgeven onder de oude redactie, maar de firma Vervloet concurreerde van haar zijde nu met een nieuw tijdschrift, dat zij den titel van *de Regenboog* gaf en dat maar een jaar bleek te kunnen bestaan.
Nijgh bleef 25 jaar lang de uitgever van *Iris*. Met haar 26e jaar, in 1855, verkocht hij het tijdschrift aan J.G. Andriessen te Utrecht.

Soetens, *Wetenschappelijk Maandschrift* 9. - (1833-38)[1], - Meijer's *Universum* (1834-39), - *Nederlandsch Magazijn tot verspreiding van algemeene en nuttige kundigheden* 5. -[2] (1834-58),

1 Soetens' *Wetenschappelijk Maandschrift*, in 1833 opgericht, maakte in het begin eenigen opgang, vooral door de opvijzeling, waarmeê het aangekondigd werd. Het beloofde hier te lande de baan te zullen breken om de wetenschap binnen het bereik te brengen van iedereen en zou daartoe bijdiagen verzamelen uit elk gebied, meer bijzonder op dat van landbouw en nijverheid. Niettegenstaande dien ophef was de inhoud vrij oppervlakkig en bestond grootendeels uit kleine berichten, raadgevingen, recepten, mengelingen enz., op de weetgierigheid van het groote publiek aangelegd. Dat spreekt ook uit de nadere omschrijving op den titel, die, na Landbouw en Nijverheid op den voorgrond gesteld te hebben, er bijvoegt: 'mitsgaders een aantal nuttige wetenschappen, die onmiddellijk dienstbaar zijn tot de behoefte en het genot van alle standen der maatschappij' en er naief bijvoegt, dat 'het wordt samengesteld door eene *Societeit van Menschenvrienden*, onder leiding van C. Soetens.'

2 Met 1842-58 wordt daarbij gratis gevoegd: *Schatkamer voor alle standen.* In 1846 geworden *Nieuw Nederlandsch Magazijn.*

Het *Nederlandsch magazijn ter verspreiding van algemeene en nuttige kundigheden*, met 1834 begonnen bij Gebroeders Diederichs te Amsterdam, was, gelijk het prospectus zegt, een navolging van het Engelsche Penny-Magazine, dat, uitgaande van een *Society for the diffusion of useful knowledge*, sinds 1830 het licht zag. Het was een der eerste volkstijdschriften bij wekelijksche afleveringen, 'met uitmuntende houtsneêplaten, aan het Engelsche en aan zijn evenbeelden *Saturday-Magazine*, *Pfennig-Magazin*, *Magasin pittoresque* en *Musée des familles*, ontleend, versierd.'

Het Engelsche *Penny-Magazine* maakte al kort na zijn verschijning zulk een opgang, dat het in 1833 reeds niet minder dan 160.000 inleekenaren had en zijn uitgever, naar men berekende, in dat jaar een winst opleverde van 15.000 pond sterling (180,000). Zulk een ongemeen voordelige onderneming wekte natuurlijk opzien, en in het volgend jaar 1834 hadden letterlijk alle landen van Europa, van Rusland tot Italie, hun Penning-magazijnen.

De grove winsten door deze magazijnen, die van lieverleê op allerlei wijs nagevolgd werden, behaald, bracht een Duitsch uitgever op de gedachte, om hetgeen voor volwassenen gedaan werd ook te beproeven voor de jeugd en een *Pfennig-Magazin für Kinder* te ondernemen, dat, behalve verhalen en dichtstukjes, mededeelingen zou bevatten omtrent uitvindingen, kunsten, natuurwetenschap, geschiedenis, in één woord denzelfden inhoud als die voor groote menschen, maar in meer kinderlijken vorm. Ook dit plan slaagde naar wensch en werd spoedig overal nagevolgd, hier te lande in 1834 door het *Hollandsch Penning-Magazijn voor de jeugd*, met 200 steendrukplaten tusschen den tekst, bij S. de Visser te 's Gravenhage.

In het begin was de lektuur, en evenzoo de daarbij behoorende houtgravuren en steendrukplaten, in die magazijnen geleverd, al heel laag bij den grond. Maar hun invloed was van onberekenbare beteekenis. In gezinnen, waar zelden of nooit boeken kwamen, hetzij omdat ze te duur waren of te weinig aantrekkelijks hadden, kregen deze minkostbare prentenboeken toegang en werd wekelijks met verlangen naar elk nieuw blad uitgezien. Zoo groot was onder anderen het debiet in Duitschland, dat er te Leipzig, het middenpunt van den boekhandel, tot niet gering opzien van het publiek, daartoe bepaald ingerichte vrachtwagens met paarden bespannen rondreden, om de wekelijksche nummers bij de correspondenten af te laden.

Voor het meer beschaafde en gegoede publiek verscheen ter zelfder tijd, 1834, ook hier te lande vertaald, een zeer gezocht prentenboek met staalplaten, onder den titel van *Meijers Universum*, dat zich vooral toelei om afbeeldingen en beschrijvingen te geven van de fraaiste natuur- en stadsgezichten uit onderscheiden landen. Het had zijn ontstaan te danken aan den ondernemenden boekenfabrikant Joseph Meijer, die in 1827 zijn fabriek had opgericht te Hildburghausen, onder den weidsch klinkenden naam van 'Bibliographisches Institut', en van daar uit gaandeweg allerlei groote maar slordige ondernemingen deed uitgaan, die op bijval van het algemeen, en dus op een uitgebreid debiet aangelegd waren. Hij plaatste vertakkingen van zijn handel in alle landen van Europa, ook in New-York, en gebruikte zijn staalgravuren bij tekst in alle talen. Deze zelfde Meijer, een koopman in folio, brutaal zonder

Het Leeskabinet. Mengelwerk tot gezellig onderhoud 10.50 (begonnen in 1834)[1], - *De Vriend des Vaderlands*, uitgeg. door de Maatsch. van Weldadigheid 6. - (1835-42), - *De Muzen*, onder red. van Bakhuizen v.d. Brink, Potgieter, Heije en Drost 2.80 (1834), - *Hollandsch Penningmagazijn voor de jeugd* 4.80 (1835-52), - *De Leidsman der jeugd* (1835-41) -, *Philarete. Tijdschrift voor de jeugd* 6. - (1836-43), - *Nederlandsch Museum. Geschied- en Letterkundige merkwaardigheden* 3 - (1835-68)[2], - *Athenaeum. Tijdschrift voor wetenschap*

voorbeeld en opgewassen tegen elken storm, die er van den kant der Duitsche uitgevers tegen hem losbrak, is, daargelaten zijn roofziek karakter, on tegensprekelijk van invloed geweest op de ontwikkeling van onzen tijd. Aan eigendoms-voorrechten stoorde hij zich niet, maar gaf, tot schade van de bezitters, ten eigen bate in miniatuur formaat een reeks van duitsche klassieken in het licht, slecht nagedrukt, op gemeen papier, maar voorbeeldeloos goedkoop, die door zijn handelsagenten over heel de wereld een ongehoord debiet vonden en aan de Duitsche literatuur, ook in Nederland (waar R. Reim te Amsterdam zijn agent was) allerwege een groote bekendheid gaven. Evenzoo zocht hij op die wijs debiet voor zijn alles behalve degelijke vertaling van *Shakespeare* in 52 deeltjes, zijn *Bibliothek Deutscher Kanzelberedsamkeit* In 23 deeltjes, zijn *Bibliotheca Classica*, zijn verschillende *Bijbel*-uitgaven, zijn *Gallerie der Zeitgenossen* en zijn bovengenoemd *Universum*, dat in vijf talen, behalve de Hollandsche, een debiet had van 36.000 exemplaren. - Deze Duitscher wordt hier genoemd, omdat zijn geest in enkele Hollandsche uitgevers overging.

1 Met 1849 opent Frijlink's *Leeskabinet* een rubriek *Boekbeoordeelingen*, in navolging van zijn concurrent *De Tijd.* Evenzoo had het *Leeskabinet* in 1847, gelijk *De Tijd* reeds vroeger deed, gelegenheid gegeven tot het plaatsen van advertentiën, maar alleen betreffende kunst- en letterwerken, ‘en niet van likkepotjes, tandpoeders en kwakzalverijen, zooals *De Tijd* pleegt te doen’ (zie later J.L. van der Vliet). - De uitgever schat de lezers van *het Leeskabinet* in 1847 op 40.000. In 1870 gaat het over aan Ab. Frijlink.

2 Het *Nederlandsch Museum* werd in 1835 opgericht door den uitgever L. van der Vinne, te Amsterdam. Bleek het *Nederlandsch Magazijn van algemeene en nuttige kundigheden* in een aantal huisgezinnen elken zaterdag een welgevallige verschijning te wezen, als een tegenhanger daarvan zou het *Nederlandsch Museum* elken woensdag zijn plaats vragen en ‘volgens eene goede en verstandige keuze, al die stukken zoowel van vreemden als eigen bodem aanbieden, welke allezins geschikt moesten zijn. om den leeslust te boeijen, de weetgierigheid te bevredigen, den lachlust op te wekken, het geheugen met eenen voorraad van wetenswaardige zaken te verrijken en alzoo den lezer menig uurtje aangenaam en nuttig tevens te doen slijten.’ Het verscheen in 52 vellen, folio formaat, in twee kolommen (dus ruim 800). met 4 platen 's jaars, voor *f* 8. -, en vond weldra door zijn aangenamen inhoud en goedkoopen prijs zulk een bijval, dat de eerste jaargang zich reeds op een getal van 4000 inteekenaren beroemen mocht.
De 1e - 5en jaargang werden uitgegeven door den oorspronkelijken ontwerper: de 6e - 17en door C.L. Schleijer & Zn., de 18e - 21en door N. de Zwaan, de 22e - 28en door H.A.M. Roelants, de 29e - 34en door J.H. Laarman. In 1860 werd het samengesmolten met het *Nederlandsch Magazijn.*

en kunst 12. - (1836-37), - *Driemaandelijksch Tijdschrift* (1836-87)[1], - *De Gids. Nieuwe Vaderlandsche Letteroefeningen* 12. - (beg. in 1837)[2],- *Europa. Verzameling van uit- en in-*

1 Opgericht door J.W. Holtrop. Dr. G. Simons, Mr. P. Simons en Dr. W.F. Schey. Dit tijdschrift kan wat degelijkheid van kritiek aangaat als de voorlooper van *de Gids* aangemerkt worden. Het had de kortheid van zijn bestaan te wijten aan een oneenigheid tusschen de redactie en de uitgevers wegens een ongunstige beoordeeling van Collot d'Escury's *Hollands Roem*, bij dezelfde firma verschenen.

2 Het jonge Holland, vertegenwoordigd door Bakhuizen van den Brink, E.J. Potgieter en J.P. Heije, niet tevreden met den verouderden toon der bestaande tijdschriften, had in 1834 getracht door het oprichten van de *Muzen* een eigen orgaan machtig te worden. Die poging had te weinig ondersteuning mogen vinden. Na den proeftijd van slechts een enkel jaar was de uitgaaf gestaakt. Evenwel niet voor goed.
In Augustus 1836 verscheen een prospectus, dat de letterkundige wereld in rep en roer bracht. Het was geteekend door een ongenoemde 'Redactie', maar werd al spoedig vermoed van de hand van Potgieter te zijn. En het was waarlijk wel geen wonder dat het opspraak wekte. De toon ervan was zoo uit de hoogte en de aanval op de bestaande tijdschriften. vooral op de *Vaderlandsche Letteroefeningen*, zoo scherp, dat het iedereen die zich met vaderlandsche letterkunde bemoeide in het harnas joeg. Dat prospectus is zeker nog te weinig te vinden, dan dat het niet de moeite waard zou zijn het voornaamste eruit over te nemen.
Het begint met erop te wijzen, hoe de 19e eeuw zich van haar voorgangster gunstig onderscheidt wat den uiterlijken vorm betreft van de letterkundige werken die er heden ten dage uitkomen: in hoeveel passender gewaad de werken van Bilderdijk en Stuart, van Lennep en Lublink Weddik verschijnen, dan waarin vroeger die van Justus van Effen en de gebroeders van Haren te voorschijn traden. Ook is er aan verscheidenheid van lektuur geen gebrek. Maar één ding ontbreekt: een echt *kritisch tijdschrift*, dat den man van smaak op den weg helpt tot de keus van zijn lektuur.
'In eene eeuw, welke een verdienstelijk schrijver *die der kritiek* genoemd heeft, waarin zelfs het achterlijk Spanje, op voorbeeld van Engeland en Frankrijk, eene *Revista* verschijnen deed, heeft Nederland, ja, tijdschriften genoeg, maar die men, wat vorm en inbond betreft, met meer regt voor kinderen der 18e, dan die der 19e mag aanzien. Wij zouden onzen geboortegrond niet voor het vaderland van het gezond verstand houden, indien wij geloofden, dat het nuttige van goede dergelijke werken behoeft te worden betoogd. Onze voorouders beleefden een tijd, waarin Holland, ook in dit opzigt, bij vreemden niet achterlijk was, en schoon onze tijdschriften, van het begin dezer eeuw af, op dezelfde laagte bleven staan, of zoo mogelijk nog verder rugwaarts gingen, ons publiek is, vooral tegenwoordig, niet langer blind voor de gebreken derzelve! De klagten over de *bekrompenheid ran oordeel* en de *partijdigheid van strekking*; over de *traagheid* en *nalatigheid*, waarmede de in Nederland het licht ziende boekwerken worden beoordeeld, zijn algemeen.
'En geen wonder, want de zaak raakt de eere des Volks! Welk regtgeaard Nederlander schaamt zich niet, wanneer hij den vreemdeling, die hem naar het meest gelezen, meest geraadpleegd, meest gezaghebbend maandelijksch overzigt onzer letterkunde vraagt, de *Vaderlandsche Letteroefeningen* moet in handen geven? Welke gedachte kan toch dit tijdschrift den vreemdeling wel inboezemen van *den in Holland gangbaren stijl van beoordeelingen*, *van den smaak onzer landgenooten voor het schoone en verhevene*, *van den staat onzer drukkunst*, *en de wijze van uitgeren hier te lande*, in één woord, van dat alles, waarvan een goed Maandwerk de proeve, het voorbeeld en de tolk behoort te wezen. Zijne aanmerkingen mogen zich, uit beleefdheid, tot een glimlach bepalen, hij gevoelt geen' lust, meer schoonheden te gaan zoeken met een' gids, die er zoo onbevallig uitziet en ons door geene oorspronkelijkheid van geest met zijn stijf voorkomen verzoent.
'Aan elk, wien de eer van onzen boekhandel ter harte gaat, die belang stelt in de Nederlandsche letterkunde, en den roem zijns vaderlands voor meer dan een ijdel woord houdt, kan geene poging tot oprigting van een tijdschrift, dat in uiterlijken tooi noch in innerlijk gehalte bij die van vreemden zal achterstaan, onverschillig wezen, en het is daarom dat wij, met vol vertrouwen op eene algemeene deelneming, onzen Landgenooten eene lijst aanbieden ter

inteekening op het den eersten Januarij 1837 bij den boekhandelaar G.J.A. Beijerinck uit te geven en hieronder breedvoeriger aangekondigd tijdschrift:
De Gids.
Nieuwe Vaderlandsche Letteroefeningen. De titel, voor hetzelve gekozen, toont genoegzaam het doel aan dat de Redactie zich voorstelt. Sedert de laatste helft der vorige eeuw bestond er in Nederland een Maandwerk, onder den zoo min fraaijen als juist gekozenen, doch thans het burgerregt verkregen hebbenden naain van *Algemeene Vaderlandsche Letteroefeningen.* Wanneer dit Tijdschrift, gedurende deszelfs zeventigjarigen leeftijd, gelijken tred had gehouden met den voortgang van het algemeen in smaak en kennis, zoude hetzelve aan zijn oorspronkelijk doel blijven beantwoorden en nog verdienen ten leiddraad te strekken bij de boekenkeuze der in ons vaderland zoo talrijke leesgezelschappen. Doch - zelfs zijne ijverigste begunstigers ontkennen het niet! - het verried sedert jaren, meer en meer, op elke bladzijde de rimpels van den ouderdom en "*dien nacht in de oogen*" welke, volgens onzen grooten Dichter, "*den doodslaap voorbeduidt*". Het getuigde tot in zijne jongste beoordeelingen van de waarheid der uitspraak:

De ondervinding
Breekt verblinding
  Van vooroordeel, zegt men wel;
Maar verblindheid
Uit gezindheid
  Ziet ook in 't geheel niet hel.

Vergeefs zocht de Letteroefenaar, bij vroegere wenken van dien aard, ter verdediging van zijn Tijdschrift, zijne toevlugt in de gelijkenis van eenen eeuwen verdurenden boomstam; hij vergat dat eiken zeldzaamheden zijn in onze letterkundige wereld, en dat vooral zijn Tijdschrift geen regt had zich den naam van *Koning van het woud* aan te matigen, sedert hiJ verpligt was bijna alleen op vreemde en doorgaans slecht beploegde akkers zijnen schralen oogst in te zamelen.
Inderdaad, de Letteroefenaar vertoonde sinds lang geheel het karakter van den knorrigen grijsaard, die onverzettelijk aan eenmaal aangenomene begrippen vasthoudt: het schoolboek, waaruit hij leerde, het beste ter wereld schat, ongaarne op zestigjarigen ouderdom nieuwe zeden en gewoonten huldigt, en zelfs zijne kleederen nog de smakelooze, ouderwetsche snede laat behouden, welke men in de eeuw der staartpruiken en haarzakken fraai vond. Zoo enkele uitzonderingen een regel bevestigen, zoo gelde zijn gedurig plooijen naar de staatkundige begrippen van den dag, en zijn niet minder aanhoudend, maar laf hartig vleijen der Hollandsche eigenliefde, ter bekrachtiging der opgeworpen stelling! Als een afgeleefd man die zijne bestemming overleefde, en, omdat hij zich niet op gelijke hoogte met het hem omringende later geslacht bevindt, het niet zelden de vlagen zijner wrevelige luimen doet verduren, gispt hij wat hij niet begrijpt, en veroordeelt hij wat tegen zijne persoonlijke meening strijdt. Welke beroemde mannen die hem met hunne medewerking vereerden, heeft hij niet tegen zijn Tijdschrift in het harnas gejaagd? Welke uitgever kan geen aantal werken opnoemen, dat hij in de laatste jaren verzuimde te beoordeelen?
Niet als een *jongeling*, die, in overdrevenen maar verschoonbaren ijver, een nieuw tijdperk der Vaderlandsche Letterkunde van zijne verschijning wenscht te doen dagteekenen, maar als een *man*, welke overtuigd is dat hart en hoofd van ons publiek hoogere behoeften hebben, dan de (dikwerf onhandig) geplunderde buit uit Fransche vlugschriften vermag te stillen, en die, uit lust en liefde voor wetenschap en kunst, de velden der binnenen buitenlandsche letterkunde dagelijks gadeslaat en het schoone huldigt waar hij het vindt, verlangt *de Gids* in Nederland op te treden om onafgebroken voor de eer onzer letterkunde te waken. Wars van alles wat naar een persoonlijken aanval op den schrijver gelijkt (als geheel vreemd aan het denkbeeld van gezonde kritiek) zal alle partijdigheid vreemd blijken aan zijne boekbeschouwing, en niets hem aangenamer zijn, dan door onze vaderlandsche schrijvers in staat te worden gesteld de dorre en onvruchtbare kritiek der gebreken door de vruchtbare en hooge kritiek der schoonheden te vervangen. Er schittert menige star aan onzen letterkundigen hemel, welke hem waarborgt dat dit verlangen niet onder de vrome wenschen zal blijven behooren, hoe groot ook het aantal dwaallichten zijn moge, voor welker verleidelijke maar flikkerende glans hij zal moeten waarschuwen. Schadelijke grondbeginselen te bestrijden, jeugdige vernuften den regten weg te wijzen, groote talenten naar waarde te huldigen, ziedaar zijn doel! De spiegel der waarheid, waarin hij alle voorwerpen wenscht

terug te kaatsen, zal duidelijk toonen, wie in een werk de overhand hebben, de schoonheden of de gebreken: en dit alleen de middelen bepalen, welke hij bezigen moet. Waar de dwaasheid, hetzij in tijdschriften, hetzij in boekwerken, tot tweede natuur en dus ongeneeslijk mogt zijn geworden, behoudt hij zich de vrijheid voor, zijner luim bot te vieren: daar hij kwaadaardigheid even vreemd acht te zijn aan haar wezen, als verguizing aan haar doel.
De Gids wil noch in het staatkundige, noch in het godsdienstige, noch in het letterkundige als partijganger optreden: hij begrijpt geene vrijheid zonder eerbied voor ieders verdedigbare meening, geen streven naar waarheid wanneer hij eene banier, van de zijne verschillende, den weg naar haren tempel zoude willen versperren. Vruchteloos zal men bij hem die vinnige uitvallen verwachten tegen anders denkenden, anders gevoelenden, of anders geloovenden, waaraan zijn voorganger, in de laatste jaren, eene betreurenswaardige vermaardheid verschuldigd was, en honderdwerf liever wierp hij de veder van zich, dan in de *chronique scandaleuse* onzer dagen een middel tot vermeerdering van zijn debiet te zoeken. Verre van zijne bladen te wijden aan de twistschriften en blaauwboekjes onzes tijds, zal hij zich gewoonlijk met eene korte inhoudsopgave der belangrijkste derzelve vergenoegen, doch zich daarentegen met eenen voor uitgeveren wenschelijken spoed ijverig bezig houden met eene juiste beoordeeling van verdienstelijke vaderlandsche werken, tot welke wetenschap of kunst ook behoorende.
Uit zijnen aard in doel en strekking Nederlandsch, zal het mengelwerk van dit Tijdschrift zich door verscheidenheid en belangrijkheid voordeelig onderscheiden. Schetsen op het gebied der Nederlandsche Geschiedenis verzameld, zullen met kleine verhalen (*novellen*) uit het dagelijksch leven woorden afgewisseld, terwijl de medewerking van goede dichters de rubriek Poezy eene bijzondere belangstelling waardig zal maken. Geene bekrompene vaderlandsliefde zal echter *den Gids* weêrhouden, bij wijlen ook eenige der schoonheden, welke vreemde grond mogt aanbieden, mede te deelen. overtuigd dat in het gemeenebest der letteren geen volkshaat denkbaar is. Anatomische of Chirurgische beschrijvingen van misgeboorten, of voorwerpen welke niet naakt en geopend voor ieders oogen behooren te worden ten toon gesteld, zullen er zoo min in worden opgenomen, als versjes, eer Fransz Baltes of Jan de Rijmer, dan de Muzen, aan welke een Tollens of Staring offeren, waardig.

Heuschheid zal het kenmerk der Redactie zijn jegens allen, die haar met de inzending van eenige bijdrage voor de boekbeschouwing of het mengelwerk mogten willen vereeren. Bij het verzoek haar alle stukken van dien aard, onder het adres van den heer G.J.A. Beijerinck te Amsterdam *franco* te doen geworden, voegt zij echter de voorwaarde dat, zoowel beoordeelingen als antikritiek, bescheiden moeten gesteld zijn, en het mengelwerk dien beschaafden kring waardig wezen, waarvoor het Tijdschrift bestemd is. Het adres der inzenders er bij te ontvangen zal haar bijzonder aangenaam zijn: ten einde de niet opgenomen stukken terug te bezorgen of over noodig geoordeelde wijzigingen eenen briefwissel aan te knoopen, daar geene openlijke tentoonstelling van welwillend aangebodene, maar minder gelukkig uitgevallen bijdragen den omslag van het Tijdschrift ontsieren zal: de letterkunde behoeft kaak noch palei! -'
De Redactie.
Deze laatste regelen doelden op de gewoonte van de redactie van de *Vaderlandsche Letteroefeningen* om op den achterkant van de omslagen der rnaandelijksche afleveringen correspondentie te voeren over de ontvangen bijdragen, een correspondentie, die somwijlen vrij scherp of bijtend luimig was en, gericht aan voorletters, nu en dan den naant der inzenders maar al te duidelijk deed vermoeden.
Achter dit prospectus van de redactie volgen de *Voorwaarden van inteekening*, waarbij de uitgever zich verbindt tot het leveren, bij het Mengelwerk, van achttien platen in houtsnede, steendruk, koper-of staalgravure, en mededeelt dat zijn bekwame stadgenoot, de heer C.A. Spin, verklaard heeft, zich te zullen beijveren om aan dit Tijdschrift tetoonen wat zijne drukpers in staat is te leveren. De overblijvende achterpagina is gevuld met een gewone boekaankondiging, aldus: "Door den uitgever dezes zijn uitgegeven en alom te bekomen, de navolgende Prachtwerken:
Bijbelsche Landschappen, naar afbeeldingen, met bijgevoegde tafereelen door Ab. des Amorie van der Hoeven.
Zwitserland en de Alpen van Savoyen, naar afbeeldingen, beschreven door N.G. van Kampen.

Gezigten in Holland en Belgie, naar afbeeldingen, door N.G. van Kampen.

De Rijn, in afbeeldingen en tafereelen geschetst.' Deze prachtwerken hadden een groot aandeel in den pennestrijd, die over en weér stond gevoerd te worden. In den loop van het jaar 1836 toch had een ongenoemd criticus deze uitgaven van Beijerinck, die *niet* ter recensie waren ingezonden, in de *Vaderlandsche Letteroefeningen* op vrij vinnige en voor den uitgever kwetsende wijs gehekeld. Hij had gezegd het te betreuren, dat platen, door Engelsche kunstenaars gegraveerd, ook hier te lande werden ingevoerd om te dienen tot speculatiën van een boekverkooper, die daarmeê niets anders dan eigen voordeel op het oog had en die met geld en goede woorden de hulp van twee Nederlandsche geleerden van naam had gekocht, ten einde met een alles behalve onberispelijken tekst zijn onderneming te doen gelukken. En toen nu eenigen tijd daarna het prospectus van *de Gids* verscheen, werd aan Beijerinck ten laste gelegd, dat hij, over deze kritiek gebelgd, een concurrent voor de *Letteroefeningen* in het leven had geroepen. In het November-nommer van dit tijdschrift werd het pas verschenen prospectus van *de Gids* door denzelfden criticus van de prachtwerken onder handen genomen op een manier, die alle teekenen droeg hoezeer de redactie en de uitgever van de *Letteroefeningen* over dezen mededinger in toorn ontstoken waren. 'Daartoe door den diep beleedigden Heer IJntema aangezocht,' verklaart de schrijver 'geen oogenblik geaarzeld te hebben om voor de aangeschonnen waarheid op te treden, te waarschuwen tegen den boozen geest, die onze Letterkunde en onzen Boekhandel dreigt te overheeren, en de gesmede zamenzwering tegen het oudste letterkundige tijdschrift onzes Vaderlands in al hare naaktheid, laagheid en afzigtigheid ten toon te stellen. Hij doet dit te eerder, omdat hij door zijn berigt over de Prachtwerken van den boekverkooper Beijerinck de eerste, hoewel onschuldige oorzaak is van al den laster en smaad, die in het genoemde prospectus over de *Vaderlandsche Letteroefeningen* en derzelver Redacteur worden uitgestort. Het is toch maar al te blijkbaar, dat de geheele onderneming, die met zooveel ophefs als eene lang ontbeerde weldaad voor kunst en wetenschap onder ons wordt aangekondigd, enkel de wanschapen vrucht is van beleedigde eigenliefde, lagen wraaklust en teleurgestelde, althans bedreigde, winzucht. De gemelde boekverkooper, bij wien alle deze onedele beginselen, door het gebeurde omtrent die Prachtwerken, in eene hooge mate zijn opgewekt, heeft zich voor de ontdekking der gevaarlijke waarheid voldoening willen verschaffen, en, terwijl hij zichzelv' onbekwaam gevoelt om de pen te voeren, heeft hij, naar 't schijnt, eenige Schrijvers weten te vereenigen, die hem de behulpzame hand willen bieden, om zoowel zijnen wraaklust te koelen, als zijne en hunne beurs te vullen. En dit kon hem in deze dagen, helaas! niet moeijelijk vallen. Ook in het vak van Geleerdheid en Boekhandel is onze leeftijd veelzins het tegenbeeld van de vorige eeuw. Voorheen waren boekverkoopers hetgene zij naar den aard der zaak behooren te wezen, medehelpers, handlangers der Geleerden, middelpersonen tusschen de Auteurs en het Publiek, en onze Wetsteins, Luchtmansen, Meijers en anderen hielden zich met dezen bescheiden titel tevreden: thans heeft het omgekeerde plaats; onze Geleerden zijn handlangers der boekverkoopers geworden. Gelijk zij bij overgeschotene en verbleekte prentjes van Almanakken voor een stuk gelds vertellingjes laten maken, zoo besteden zij andere ondernemingen aan dezen of genen vaderlandschen Schrijver uit; eene aanbesteding, die zich daardoor alleen van de gewone onderscheidt, dat zij het stuk werk niet altijd aan den minstinschrijvenden gunnen, maar zich wel eens eene geldelijke opoffering getroosten, als zij veelvermogende aanbevelingen aan dezelve verbinden kunnen. - Het geheele prospectus van het nieuwe tijdschrift draagt, even als de gansche onderneming, welke het aankondigt, het schandmerk van *oneer lijkheid*, *wraaklust*, *aanmatiging*, *misleiding* en *hebzucht.*'
De toornende schrijver gaat nu elk van deze onderachrapte beginselen na en stapelt zijn beschuldigingen niet alleen op het hoofd van den misdadigen boekverkooper, maar evenzeer op dat van diens handlangers en medeplichtigen. Hij beweert, 'dat het overnemen van den bijtitel *Nieuwe Vaderlandsche Letteroefeningen* een daad van ongeregtigheid en *diefstal* is, onbeschaamd en lijnregt in tegenspraak met het Goddelijk gebod. 'Gij zult niet stelen; gij zult niet begeeren iets, dat uwes naasten is.' Hij noemt 'de boosaardige uitvallen van de opstellers van het prospectus lagen *wraaklust* tegenover den heer IJntema en zijne medewerkers, op wier hoofden smaad en laster worden uitgestort, eenig en alleen uit gekrenkte eerzucht van middelmatige penvoerders, die nu als Recensenten optreden, en uit teleurgestelde of bedreigde en weder ontvlamde winzucht van den boekverkooper.' Hij heet het 'geen geringe *aanmatiging*, dat jonge mannen, wie het niet aan zekere bekwaamheid, maar des te meer aan grondigheid en scherpzinnigheid ontbreekt, met hoogklinkende woorden en gelukkig onthoudene dichtregelen van anderen, de geusurpeerde magt van een letterkundig Napoleontje opgeblazen nabootsen door hun vonnis: *Les Vaderlandsche Letteroefeningen du Libraire*

IJntema ont cessé d'exister' Hij scheldt het '*misleiding*, dat onkunde van een boekverkooper en laffe vleitaal van diens medehelpers het publiek willen diets maken, dat dit tijdschrift nu eens het voorbeeld en de tolk zal wezen van den staat onzer drukkunst en de wijze van uitgeven hier te lande, alsof een luchtig Fransch rokje, en daarbij wat platen, de deugdelijkheid van den inhoud zouden kunnen vervangen.' Hij toont eindelijk aan, 'dat *hebzucht* overal door de scheuren en gaten van het schriele manteltje van beschaafdheid en edelmoedigheid, waarmede de stellers van het prospectus zich omhangen hebben, uitkijken, en dat de onnoozele uitgever, wiens kennis niet verder dan zijn winkel reikt, nog *geld* wil maken tot zelfs door in zijn maandschrift op te nemen advertentiën!'
Op al deze gronden meent de schrijver 'de lezers van de *Vad. Letteroefeningen* en het geheele publiek te moeten inlichten omtrent het *complot*, dat in den winkel van meergemelden boekverkooper tegen dit tijdschrift is gesmeed. Hij bejammert het, dat hij zooveel woorden heeft moeten besteden aan de wederlegging van zoo groote oppervlakkigheid, winderigheid en boosaardigheid. Maar hij, een man van gevorderde jaren, die tijden beleefd heeft, waarin onze vaderlandsche boekverkoopers hunne naauwe betrekking tot den staat der Letteren, en hunne edele roeping om tot derzelver bloei mede te werken erkenden, zoodat zij zich op iets meer toelegden, dan op de kunst om boeken te laten drukken en op allerlei wijzen aan den man te helpen: tijden, waarin schrijvers van eenige bekwaamheid zich schaamden, hunne pon te verkoopen om onedele bedoelingen te bevorderen, en dezelve alleen besteedden in de dienst van waarheid, regtvaardigheid en liefde: hij kon en mogt niet zwijgen, al ware het om slechts iets bij te dragen om den boozen geest tegen te werken, die Letterkunde en Boekhandel onder ons hoe langer hoe meer dreigt te besmetten, en een' beteren dag over dezelve te doen opgaan En die wensch zal reeds aanvankelijk vervuld worden, wanneer het gelukken mogt, een' ieder voor een Tijdschrift te waarschuwen, dat, nogmaals, het schandmerk van *oneerlijkheid*, *wraaklust*, *aanmatiging*, *misleiding* en *hebzucht* op het voorhoofd draagt en de boekerij van elk fatsoenlijk man tot schande verstrekken zal.'
De aanstaande geboorte van *de Gids* werd alzoo niet met jubelkreten begroet. Met December 1836 trad hij de wereld in, en wel voorafgegaan door een voorbericht, dat op gematigden toon opkwam tegen deze verdachtmaking van redacteuren en uitgever en dat zich beriep op zijn volgende daden. 'Waarlijk,' zoo spreekt de Redactie ten slotte: 'Waarlijk, wanneer de gunstige Genius onzer Letterkunde onzen *Gids* dwingt voor betere Tijdschriften het veld te ruimen, wenschen wij niet, dat er zooveel gedruisch om onzen dood zij. Wij wenschen den Letteroefenaars, dat zij, door onzen aanval uit den doodslaap gewekt, spoedig als waardige kampvechters voor Wetenschap en Smaak mogen verschijnen op dat veld, hetwelk ruim genoeg is voor hen en voor ons!'
De oude *Letteroefeningen* bleken tegen dezen jongen mededinger niet opgewassen. Zij delfden al meer en meer het onderspit en gaven eindelijk afgetobd in 1874 den strijd moedeloos op. Van *de Gids* werd waarheid wat *Braga* schertsenderwijs profeteerde:

> Een pas ex-ganzengat, die 's nachts de bellen plondert,
> De glazen inslaat en de ploerten wakker port,
> Des daags zijn vrienden likt, de ontzette groenen dondert,
> Latijn als water spreekt, het meest zich zelf bewondert,
> Maar mettertijd professor wordt.

Van *de Gids* waren achtereenvolgens redacteuren:

E.J. Potgieter	1837-1865
Mr. C.P.E. Robidé van der Aa	1837-1837
Dr. R.C. Bakhuizen van den Brink	1838-1844
Mr. W.J.C. van Hasselt	1838-1845
Dr. J. van Geuns	1838-1849
Dr. H. Pol	1840-1845
J.F. Oltmans	1841-1845
Mr. C.J. Fortuijn	1841-1843

landsche lettervruchten 10. - (beg. in 18:38), - *De Oogst. Verzameling van redevoeringen en mengelingen* 4. - (1838 - 39), - *Nederland. Galerij van romans en verhalen* 8. - (beg. in 1839), *De Regenboog. Keurbloemen van uitheemschen oorsprong* 9.60 (1839), - *De Volksbode. Tijdschrift tot nut van 't algemeen*, door Rob. van der Aa en Heldring, later van Schaick en Donkersloot 2.60 (1839-53), - *De band der zamenleving* 5. - (1839-43).

Dr. B. ter Haar	1843-1845
Dr. P.J. Veth	1844-1876
Mr. G. de Clercq	1846-1849
Dr. G.E. Voorhelm Schneevoogt	1846-1871
Mr. S. Vissering	1847-1849 en 1865-1876
Dr. H.C. Millies	1848-1850
Dr. Henry Riehm	1849-1852
Dr. F.A.W. Miquel	1849-1851
Mr. J. Heemskerk Bz	1850-1853
H.J. Schimmel	1851-1867
Dr. J. van Gilse	1852-1859
Joh. C. Zimmerman	1852-1876
P.N. Muller	1854-1880
Mr. P.A.S. van Limburg Brouwer	1854-1865
Mr. H.P.G. Quack	1863
Mr. J.T. Buys	1863
Dr. C.A. Engelbregt	1863-1864
Cd. Busken Huet	1863-1865
Dr. R.J. Fruin	1865-1875
Mr. J.A. Sillem	1871
Charles Boissevain	1872
Mr. W.H. de Beaufort	1876
Mr. J.N. van Hali	1880
C. Honigh	1881-
J.H. Hooijer	1881

Het eerste nommer van *de Gids* werd geopend met een ongeteekende bijdrage van E.J. Potgieter, getiteld *Oudejaarsavond en Nieuwjaarsmorgen.* Kort daarop, in de 3e aflevering, maakte *de Gids* zijn lezers bekend met Charles Dickens, door de vertaling van *Reisontmoetingen der Pickwickisten*; eene schets door Boz. Met platen van Seymour. De platen, die *de Gids* in zijn eerste jaargangen gaf, waren steendrukken van H.J. Backer, houtgravuren van A Cranendoncq, koperprenten van J.W. Kaiser. Zij verschenen alleen in de jaargangen van 1837-41. Sinds kwam *de Gids* uit zonder platen.

Almanakken ‘n Jaarboekjes.[1]

1 Hierbij worden niet opgegeven de menigte *Jaar*- en *Adresboekjes*. die elk jaar toenamen: ook niet de *Kantoor*- en *Huis-Agenda's*, de *Erven Stichters*, *Enkhuizer* en *Thompsons-Almanakken.*

Dat de Almanakken almede tot de oudste literatuur hier te lande behooren, blijkt uit de *Memoriaal-boekeken van 't Hof van Holland* 1546-68, waar gemeld wordt, dat het Hof den 13en November 1565 gunstig beschikte op een request van Simon Jans te Delft, ‘(die zeedert XX jaaren herwerts de almanacken van Mr. Pieter Foreest ende andere doctoeren gemaect, geprint ende vercoft hadde) om te mogen printen oft drucken die pronosticatie ende almanack van den ieutcommenden jaer 1566. gemaect ende gecalendeert opten meridiaen der stede van Alemaer by doctor Laurens van Oirschot, derselver stede doctor ende medecyn ende gevisiteert by den heer Martino Duncanus Kempensis, pastoor inde Ouder Kercken der stede van Delft.’

De *Steenwijker Almanak*, een dubbeltjes-almanak, heeft (wellicht) hier te lande het langste bestaan gehad. Hij dagteekent van het jaar 1664 en verschijnt ouder gewoonte elk jaar op Sint Nicolaasdag des morgens ten zeven uur: hij is. wat opmerkenswaardig is, nog altijd het eigendom van de familie Spanjaard, de oorspronkelijke uitgevers.

Van den van ouds vermaarden Erve Stichter's *Almanak* is de heer Korndorffer, Adj. Bibl. der Kon. Milit. Akademie te Breda, in het bezit van een exemplaar van 1675. waarvan de titel aldus luidt, ‘*Nieropper Schryf Almanach.* Na den nieuwen en ouden styl. op het jaer onzes Heeren 1675. Versien met al de Jaer- Paerde- Beeste- en Leermarckten, Vacantien, Sonnetafel, Watergetyden. Eclipsen, Veerschepenen Poortklok etc. Byeengestelt door Johannis Jacobsz. Stighter. En het Op- en Ondergaen van de Maen, door Dirck Rembrantsz. van Nierop t' Amsterdam, Gedruckt by Johannis Stichter, in de Calverstraet, by de Kapel, in den Bergh Calvarien, 1675’ (68 bladz. met houtsneden).

In 1800 verscheen de Erve Stichter's *Enkhuizer Almanak*, waartoe de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen het mengelwerk leverde. Deze Maatschappij had reeds onder haar allereerste plannen het bijeenbrengen en uitgeven van een Volksalmanak opgenomen; maar toen de uitvoering daarvan door allerlei redactie-bezwaren en ook door de staatkundige tijdsomstandigheden van jaar tot jaar vertraagd werd, nam zij in 1800 tien Erve Stichter's *Enkhuizer* te baat om te zorgen dat de groote menigte koppers gezond mengelwerk te lezen zou krijgen.

Blijkens een twist in 1859 tusschen de firma E. de Bont te Rotterdam en P.C.L. van Staden Cz. te Amsterdam, kwam bij beiden sinds jaren een *Enkhuizer Almanak* uit geheel op dezelfde wijs ingericht. Dit schijnt eerst met onderlinge overeenkomst te hebben plaats gehad, ook wat gelijke prijsberekening betreft, totdat de een den ander betrapte op eigen jachtveld en er ruzie kwam. Uit weérzijdsch geschrijf blijkt, dat het debiet van deze Almanakken, reeds dadelijk na de uitgaaf, ieder jaar, ook grootendeels gezocht werd door het in groote steden uitventen in bakken of op kruiwagens.

Tot de oudste Almanakken hier te lande behoorde almede:

‘*Almanach der Boekverkoopers*, *Drukkers en Binders*, waarin al 't voornaamste derzelve en hunne Handel en kunst betreffende op een geheel nieuwen trant en in een gepaste order, kortelijk, en met eene eigenaardige klaarheid ten gemeene beste verhandeld word. Voorzien met een authentique lijst van alle Privilegiën, vergund bij HEd. Groot Mog. Heeren Staten van Holland en West-Friesland, enz. In 's Gravenhage, bij II. Scheurleer, F. Zoon. A^{o}. 1761, in 12°.’ - Deze Almanak bevat zeven rubrieken, als:

I.	Vertoog over den oorsprong, aanwas en voortgang der Drukkerij, en Geleerdheid zoo hier als elders.
II.	Schets, nopens de Geleerden der Nederlanderen.

Nederl. Muzen-Almanak 3, 50 (1818-47); in 1848 *Vergeet mij*

III.	Bijzonderheden van sommige Geleerden tot nut en vermaak der Lezeren.
IV.	Lijst der Boeken en Werken, waarop bij Hunne Hoog Mogenden van Holland en West-Friesland octroyen zijn verleend, beginnende met den jare 1745 en eindigende met den jare 1760.
V.	Algemeene aanmerkingen en bedenkingen onder correctie voorgesteld over 't geene den Boekhandelaren, Drukkers, Binders, enz. elk in hun metier of noodig of nuttig is te weten en waar te nemen.
VI.	Concept van een Gildenbrief voor de Boekverkoopers, Drukkers en Binders in 't algemeen (bevattende niet minder dan XXVI Artikelen.)
VII.	Naamlijst der nieuw uitgekomene Boeken, die zoo hier te lande als elders in 't jaar 1760 gedrukt zijn, met derzelver prijzen.

De Uitgever van dit eigenaardige jaarboekje laat den tekst voorafgaan door een geschied- en letterkundigen Kalender, waarin aan de eene zijde een *Aanwijzer der Romeinsche feestdagen*, en aan de andere een *Naam-, geboorte- en sterfwijzer van Geleerden* voorkomt, waaronder de Nederlanders de voornaamste plaats beslaan.
Deze zelfde Almanak, met kleine wijziging, kw'am ook uit onder den titel:
Almanach der Geleerden, behelzende hun naamwijzer, geboorte- en sterfdagen, de kunsten en wetenschappen, waarin zij uitgemunt hebben, enz. 's Gravenhage bij II. Scheurleer, F. Zoon, 1761, in 12°. Uitgezonderd de rubrieken 4, 5 en 6, die hier zijn uitgelaten, beantwoordt de inhoud geheel aan dien van eerstgemelde.
Voor zoo ver bekend is, heeft dit Jaarboekje het maar één jaar uitgehouden.
De Middelburgsche Naamwijzer, of *Jaarboekje voor de stad Middelburg*, is een der oudste plaatselijke almanakken. Hij verscheen eerst in 1716. werd door de drukkende tijdsomstandigheden in 1810 gestaakt, in 1817 evenwel weêr opgevat en geregeld voortgezet en door de firma Altorffer, in wier bezit hij sinds 1801 is, gedurig verbeterd, zoodat hij langzamerhand tot een *provincialen Almanak* is uitgedijd.

niet, Muzen-Almanak; in 1866 vereenigd met *Aurora*, tot 1878[1], -

1 De *Nederlandsche Muzen-Almanak*, in 1818 door den smaak vollen letterkundigen uitgever J. Immerzeel Jr., te Rotterdam, begonnen, wasvoor dien tijd een ware verschijning. Gedurende de zorgvolle jaren, die vooraf waren gegaan, was onze letterkunde wel niet ondergegaan, maar zij was ernstig onderdrukt geworden en vond bij het publiek, voor zoover ze zich vertoonde, bitter weinig belangstelling. Evenzoo was het met de kunst gegaan. Maar nauwelijks had het koningrijk Holland op nieuw een plaats onder de onafhankelijke staten ingenomen, of ook de liefde voor onze taal bloeide weêr op: voor onze dichters en schrijvers opende zich een nieuwe toekomst. Om aan die toekomst mede te werken, vatte Immerzeel het verdienstelijke plan op tot het uitgeven van een jaarboekje, bestemd om aan het Nederlandsche volk te toonen dat er in ons midden nog letterkundigen en kunstenaar bestonden en voor hun arbeid belangstelling te wekken. De *Muzen-Almanak* zou zich alleen bewegen op dichterlijk gebied, daartoe bijdragen verzamelen van de beste dichters en opgeluisterd worden door platen in koper gegraveerd, met toevoeging van een muzikale compositie. Merkwaardig is het prospectus voor de inteekening op den 2en jaargang, voor 1820, waarin de uitgever tevens een terugblik werpt op het welslagen zijner onderneming.
'Toen de ondergeteekende in het voorst van voorleden jaar eene inteekening opende op eenen *Nederlandschen Muzen-Almanak* voor dit jaar, grondde zich zijne hoop op eenen gunstigen uitslag niet alleen daarop, dat meest allen onze Dichters zich, op zijne uitnoodiging, bereid getoond hadden hem de behulpzame hand te bieden, en de beroemdste Kunstgraveerders en een onzer beste Componisten geheel hun kunstvermogen zouden aanwenden, om door keurig Plaatwerk en Muziek den Dichterlijken inhoud aangenaam af te wisselen, maar ook op den smaak en de bekende geneigdheid zijner Landgenooten voor inlandsche voortbrengselen, vooral als het aankomt op eenen wedstrijd tusschen deze en die van andere volken.
De uitslag overtrof de verwachting: het getal van inteekenaren was zeer aanmerkelijk. Geprikkeld door dit blijk van welwillende deelneming en vereerend vertrouwen, heeft de Uitgever dan ook, dankbaar voor de verdienstelijke hulp van zoovele talenten, dankbaar voor de schitterendste inteekening, alles bijgedragen wat voor geld en moeite toen verwerf baar was. Behalve drie platen naar schilderstukken van Carlo Cignani, Phil, van Dijk en Jan Steen uit de Vorstelijke Kunstgallerij in 's Gravenhage, en drie andere, vervaardigd naar den inhoud van Gedichten der Heeren Mr. Wm. Bilderdijk, H. Tollens Cz. en A. des Amorie van der Hoeven, behalve de Titelplaat, het Muziekblad en den geplaatdrukten Omslag, voegde de ondergeteekende nog bovendien aan het *Jaarboekje* toe het allergelukkigst getroffen Afbeeldsel van Neérlands beminden Dichter Mr. R. Feith.
Het werkje verscheen, - en van allen kant ontving de Uitgever betuigingen van tevredenheid over hetzelve: en honderden, die zich tot inteekenen ongenegen getoond hadden, bezorgden zich nu daarvan eenen afdruk: zoo dat de geheele oplage, die zeer aanzienelijk was, op dit oogenblik nagenoeg ten einde geloopen is.
Door zulk eene slaging ten sterksten aangemoedigd, heeft de Uitgever zich sedert een' geruimen tijd reeds bezig gehouden met het voorbereiden voor den jare 1820 van alles, wat hem bij voortduring waardig maken moog den lof, aan zijne onderneming toegezwaaid, zoo in particuliere brieven en mondelinge betuigingen, als openlijk in de *Letteroefeningen*, *den Recensent ook der Recensenten*, *het Letterkundig Magazijn*, de *Euphonia*, enz. Zelfs durft hij het Letterlievend publiek verzekeren, dat de Typographische uitvoering en het Plaatwerk in den *Muzen-Almanak* voor 1820, die van den vorigen *verre* overtreffen zullen. Ook zal het bestek der platen grooter en het formaat van het werkje een weinig smaller genomen worden.

En wat den Letterkundigen inhoud betreft, mag de ondergeteekende de voldoening hebben, nu reeds te kunnen aankondigen, dat die zeker niet van minder waarde en verdienste wezen zal, dan die van den eersten jaargang. Bereids zijn bij hem daarvoor uitmuntende Dichtstukken ontvangen van den Heer Mr. W. Bilderdijk en diens kunstrijke Gade, Vrouwe Katharina Wilhelmina Bilderdijk, de Heeren Mr. R. Feith, Loots, Tollens, Spandaw enz.: terwijl hij met zekerheid rekent op nog verscheiden andere uitmuntende bijdragen, ook van verdienstelijke Dichters, zoo wel uit de Zuidelijke, als Noordelijke Departementen, van welke voor den *Muzen-Almanak* van 1819 of niets ingekomen, of het gezondene te laat was ontvangen geworden: (onder de laatstbedoelde stukken behoort eene fraaije Romance van

Almanak voor het Schoone en Goede 1.80 (1822-60)[1], - *Almanak voor Blijgeestigen* - .60 (1826 - 38), - *Almanak*

Professor Lulofs, die nu zal worden geplaatst:) terwijl de ondergeteekende, nog bovendien, bij dezen allen zijne Landgenooten, die de Dichtkunst beoefenen, en dus ook hen, die hij niet in het bijzonder daartoe mag verzocht hebben, vriendelijk uitnoodigt, hem met eenige bijdragen te vereeren: kunnende men verzekerd zijn, dat regt zal gedaan worden aan al wat schoon en verdienstelijk is.
Omtrent de Platen, die den *Nederlandschen Muzen-Almanak* voor 1820 versieren zullen, kan de ondergeteekende almede het genoegen hebben daarvan op te geven:
Dat de drie eerste worden vervaardigd naar meesterstukken uit 's Rijks Museum te Amsterdam, en in den Catalogus van hetzelve aldus vermeld en beschreven zijn:

a) Voor eene herberg staat eene vrouw, welke de waardin schijnt te zijn: bij haar ziet men een' heer te paard, welke bezig is met drinken, door Karel du Jardin. (N°. 160)
b) Men ziet eene vrouw, welke bezig is met eene kaars in eene lantaarn te plaatsen: bij haar staat een jongen, die eene kool aanblaast, door Godfried Schalken. (N°. 269)
c) In een deftig binnenvertrek ziet men eene bevallige jonkvrouw, gekleed in wit satijn, staande voor eene tafel, waaraan is zittende een heer en nog eene vrouw, schijnende met den ander in ernstig gesprek te zijn. Dit stuk is in allen opzigten een der voortreffelijkste van Gerard Terburg. (N°. 299)

Drie andere platen zullen vervaardigd worden naar aanleiding van Dichtstukken, in den *Muzen-Almanak* voorkomende.
Een geheel nieuwe Titelplaat is onderhanden bij onzen uitmuntenden Kunstgraveur J.C. Bendorp.
Het portret van den Prins onzer Dichteren, den Heere Mr. W. Bilderdijk, boven alle verbeelding gelukkig getroffen door den Heer H.W. Caspari en reeds ver gevorderd bij den uitstekenden Plaatsnijder P. Velijn, zal over den Titel geplaatst worden.
Voor een Vaderlandsch lied: *Aan de Koningin*, vervaardigd door den Heer Mr. H.A. Spandaw, wordt, onder deszelfs oog, Muziek gecomponeerd door den Heer J.M. de Boer, te Harlingen.

Dit alles dus bereids ontvangen en onder handen zijnde, kan de letterdruk onverwijld worden aangevangen. Ten einde echter de oplage te regelen, heeft de uitgever wederom den weg van bestellingen geopend door middel van Inteekenlijsten, naar alle de voornaamste Boekhandelaren gezonden.'
De *Muzen Almanak* was te verkrijgen:

In karton met een fraaijen geplaatdrukten omslag	*f* 3.50
rood of groen maroquin	5.50
in koker	7.
satijn	6.
in koker	7.50

Op Immerzeel's fondsvelling, in 1835, werd het recht tot voortzetting van den *Muzen-Almanak*, met de rest der vorige jaargangen, opgehouden voor *f* 10.000. -. Later werd een en ander het eigendom van J.H. Laarman.

1 De *Almanak voor het Schoone en Goede*, in 1822 bij G.J.A. Beijerinck begonnen, was bepaald voor dameslektuur bestemd. In de circulaire, die jaarlijks uitging van den redacteur Robidé van der Aa aan de letterkundige medewerkers, wordt steeds de volgende aanhef gevonden: 'Aangenaam zoude het mij als Redacteur zijn, zoo UWEd. wederom den *Almanak voor het Schoone en Goede*, voor 18..., met eene bijdrage wildet vereeren. Ik laat de keuze des

tot bevordering van kennis en goeden smaak - .40 (1827-89), - *Groninger Studenten-Almanak* 1.50 (begonnen in 1829), -

onderwerps natuurlijk aan UWEd. over, doch verzoek UWEd. daarbij indachtig te willen zijn, dat dit Jaarboekje bijzonder voor het Vrouwelijk Geslacht bestemd is.' Evenwel was Rob. van der Aa niet van den beginne af de redacteur: hij werd dit eerst in 1832. De vorige jaargangen waren bestuurd door den Remonstrantschen predikant N. Swart, die meest alle prozastukjes schreef in den eersten jaargang van 1822, geholpen met dichtstukjes van Maronier, Spandaw, Warnsinck, Lulofs, Des Am. v.d. Hoeven, Loots en Tollens. Toen de almanak 25 jaar bestaan had, in 1844, en dien ten gevolge prijkte met een blauw en zilver omslag, mocht de redactie terugzien op een gelukkig verleden en naar waarheid getuigen, dat de *Almanak voor het schoone en goede* haar plaats naast haar drie jaren ouderen broeder den *Muzen-Almanak* waardig gehandhaafd had en niet minder dan deze in de blijvende gunst van het publiek had gedeeld. Voor de zorgen aan de steeds smaakvoller gravuren besteed, en aan het geheele uiterlijk, brengt hij welverdiende hulde aan den uitgever Beijerinck een hulde die hij met deze woorden sluit: 'Het onderhavige Jaarboekje is de eerste aanleiding geweest tot eene kennismaking, die, later door innige vriendschap geheiligd, op ons beider levenspad zoo menige bloem heeft geplant, in wier geur wij ons nog dagelijks verlustigen, en die gij gewis met mij hoopt, dat ons nog lang moge in staat stellen, met vereende krachten, aan de bevordering van het schoone en goede te blijven arbeiden.'
Wegens ziekelijkheid van Rob, van der Aa ging de redactie, met 1849, aan Mej. A.L.G. Toussaint over, en tegelijk de verdere uitgaaf aan A. Jager.
Toen de almanak in 1822 voor het eerst verscheen, pronkte hij met een kartonnen bandje, dat, hoe eenvoudig ook, voor die dagen een sierlijke weelde was. Beijerinck was aan dat oorspronkelijk kleed gehecht en behield het, al werden ook andere bundels naar den loop des tijds gaandeweg kostbaarder uitgedost. Eerst in 1853 verscheen de almanak in een verguld bandje.
In 1860 was zijn einde gekomen.
De *Almanak voor het Schoone en Goede en de Muzen-Almanak* hebben onmiskenbaar veel bijgedragen om niet alleen onze letterkunde, maar evenzeer onze schilder- en graveerkunst in eer te brengen bij het zoogenoemde groote publiek van onzen pas herboren staat: de verdienstelijke uitgevers Immerzeel en Beijerinck hebben daar niet weinig toe bijgebracht.

Leydsche Studenten-Almanak 1.50 (begonnen in 1880), - *Amsterdamsche Studenten-Almanak* 1.50 (begonnen in 1882), - - *Utrechtscke Studenten-Almanak* 1.80 (begonnen in 1888), - *Nederlandsche Volks-Almanak* -. 75 (1882-61), - *Almanak voor de jeugd* -. 90 (1884-72), - *Almanak voor Hollandsche Blijgeestigen* -. 60 (begonnen in 1886)[1], - *Geldersche Folks-Almanak* -. 75 (begonnen in 1885)[2], - *Overijsselsche Almanak voor*

1 De *Almanak voor Hollandsche Blijgeestigen* is in 1831 begonnen door den uitgever Brest van Kempen te Brussel. Hij vond al dadelijk zooveel bijval, dat de oplaag uitverkocht raakte. Toen hij in 1834 overging aan Le Sage ten Broek te Alkmaar, moesten de jaargangen 1831 en 32 herdrukt worden.
De *Almanak voor Hollandsche Blijgeestigen* was een navolging van den *Almanak voor Blijgeestigen*, in 1826 opgezet door J. Sacré te Brussel. Als een staaltje, hoe in de zuidelijke provinciën de Hollandsche geest in die dagen nog wakker was, strekke liet motto (uit Spandaw), waarmeé Sacré's almanak op den titel pronkte:

> Neen! Neêrland staat zijn taal niet af!
> Wat bralt hij, die, verwijfd en laf,
> Nog in het Fransch gareel blijft stappen;
> Wat bralt hij op den naam van VRIJ?
> Wie vreemden slaafs poogt na te klappen,
> Is rijp voor vreemde Slavernij!

Brest van Kempen, die als uitgever ook te Brussel woonde, maar in 1831 naar Amsterdam verhuisde, begon zijn concurreerenden *Almanak voor Hollandsche Blijgeestigen* nog tijdens zijn vestiging in België.

2 De *Geldersche Volks-Almanak*, in 1835 bij C.A. Thieme begonnen, is een van de oudste en tevens voornaamste jaarboekjes hier te lande en heeft zijn meeste broeders overleefd. Hij begon zijn loopbaan onder de krachtige leiding van O.G. Heldring, predikant te Hemmen, meer nog als letter-, geschied- en oudheidkundige bekend. Heldring had met zijn almanak ten doel, een jaarboekje te bezorgen voor aanzienlijken en Wolff, en trachtte het zijn vroeger geschied- en oudheidkundig karakter terug te geven. In dien geest blijft het een sieraad onzer jaarboekjes en een krachtig middel tot handhaving en opbouw van onze nationale volkswaarde.

geringen, in 't bijzonder voor den echten Gelderse liman, en wel vooral als winteravondlektuur voor het heele Geldersche volk. Hij, de gevierde humorist, de welbekende geestige wandelaar op de Veluwe en in de Betuwe, had zijn oogmerk lief met al de warmte van zijn menschlievend hart en was zoo gelukkig met den inhoud van zijn eersten jaargang, dat het boekje weldra uitverkocht was en driemaal herdrukt moest worden. Het had zijn toekomst gevestigd en kreeg weldra voor het vervolg steun van welbekende pennen, als die van Staring van den Wildenborgh, Dr. Janssen, van Dam van Isselt, Mr. Sloet van de Beele en L.P.C. van den Bergh. Maar van allen bleet de redacteur zelf de ijverigste medewerker en bewaarde hij voor zijn almanak zijn beste studiën. Onder den schuilnaam van Meister Maarten Boordman schreef hij o.a. een reeks van geestige stukjes in den Betuwschen tongval, een vorm later zoo gelukkig nagevolgd door onzen J.J. Cremer.

In 1847 moest Heldring zijn redactie neêrleggen, niet omdat hij minder liefde voor, of minder voldoening van zijn arbeid had, maar omdat zijn levenstaak hem al meer en meer geleid had op den weg der philantropie, een arbeidsveld waarvoor hij alle andere werkzaamheid meende te moeten opofferen. Nadat G. van Eldik Thierne de uitgaaf en ook de redactie overgenomen en twee jaren gedreven had, kwam de *Geldersche Volks-almanak* in handen van Is. An. Nijhoff, die het jaarboekje tot nieuwen luister zou opvoeren. Nijhoff, als geleerde en als uitgever het sieraad en de roem van onzen boekhandel, wijdde vijftien jaren lang zijn beste krachten toe aan zijn geliefden *Volks-almanak*, daarin bijgestaan door zijn zoon Paul, zijn schoonzoon Lindo en door anderen, die het zich als een eer mochten rekenen voor een bijdrage uitgenoodigd te worden. In 1863, toen ons vaderland Is. An. Nijhoff en spoedig daarop ook zijn zoon Paul verliezen moest, ging het jaarboekje in eigendom over aan D.A. Thieme, die de toekomstige leiding ervan opdroeg aan Gerard Keller. Naar aanleiding van den tijd en volgens de richting van uitgever en redacteur, kreeg van toen af de *Geldersche Volks-ahmmak* een meer letter- dan geschied- en oudheidkundig karakter. Ook naar het uiterlijke schaarde hij zich onder de zoogenoemde prachtboekjes. D.A. Thieme, die in zijn vruchtbaar leven voor zoovéél anders te zorgen had en die begreep dat de *Geldersche Volks-almanak* in Gelderland en bovenal bij de firma Nijhoff te huis behoorde, stond in 1868 de uitgaaf aan Nijhoff's opvolger Gouda Quint af. Deze, de overlevering van zijn firma getrouw, stelde het boekje weêr onder een echt Geldersche redactie, van de heeren Quack en

Oudheid en Letteren 1.50 (1836-59), - *Friesche Volks-almanak* -. 75 (1836-61), - *Zeeuwsche Folks-almanak* -. 75 (1837-16), - *Zuid-Hollandsche Volks-almanak* 1. - (1837-38), - *Groninger Volksalmanak* -. 75 (1.837-63), - *Drenthsche Volks-almanak* -. 75 (1837-52), - *Utrechtsche Volksalmanak* -. 90 (1837-68), - *Miniatuur-Almanak* -. 90 (1837-51), - *Almanak tot gezellig onderhoud* -. 30 (1837-63), - *Tesselschade* 4.50 (1838-40), - *Juventa. Almanak voor jonge lieden* 2.20 (1839-42), - *Erato. Miniatuur-Almanak voor het schoone geslacht* 1.75 (1838-75).

Van gemengden inhoud en aard.

Opregte 's Gravenhaagsche Stads-Almanak (*Residentie-almanak*) (beg. in 1823)[1], - *Naam- en Ranglijst der Officieren van hel Kon. Ned. Leger* -. 90 (beg in 1832), - *Almanak ten dienste van Zeelieden* 2.40 (beg. in 1837), - *Almanak voor Dienstboden* -. 50 (1839-44).

1 De *Opregte 's Grarenhaagsche Stads-almanak* voor 1823 dagteekent eigenlijk van vroeger, en heeft later een groote uitbreiding gekregen onder den titel van *Rijks*- en *Residentie-almanak*, waaronder hij thans algemeen bekend en beroemd is. Zijn oorsprong ligt in den *Almanac de la Republique française pour l'an* XIII, een der eerste uitgaven van de Gebr. Belinfante, in 1804. In 1806 kreeg hij den naam van *Almanac Impérial-Royal français.* In 1807 verscheen bij dezelfde firma de *Hollandsche Almanak of Belangrijk Zakboekje;* in 1823 de *Opregte 's Gravenhaagsche Stads-almanak*, die, allengs gewijzigd, verbeterd en uitgebreid, de titels aannam van '*s Gravenhaagsche Stads-Almanak. Stads- en Residentie-Almanak, Nederlandsche Residentie- en 's Gravenhaagsche Stads-Almannk, Nederlandsche Residentie-Almanak*, totdat hij werd, wat hij tot heden bleef, de *Rijks- en Residentie-Almanak voor Nederland en zijne Koloniën.*

Boeken-overzicht.

Ofschoon de vorige boekenlijsten, in vakken afgedeeld, reeds eenig overzicht kunnen gegeven hebben van de belangrijkste verschijningen op elk gebied, meenen wij het niet overbodig, door het in herinnering brengen van namen en van feiten, de karakterschets der tijdvakken met eenige korte beschouwingen aan te vullen. Met allen nadruk evenwel wijzen wij er hier ter plaatse nogmaals op, dat deze overzichten zich niet vermeten iets te maken te hebben met de vraag of eenige wetenschap, als wetenschap, in beoefening vóór- of achteruit is gegaan, maar dat wij de boeken bovenal te bezien hebben voor zoo ver zij den handel, den boekhandel, raken. Meerdere of mindere waardeering ligt volkomen buiten bedoeling.

Rechts- en staatswetenschappen zijn voor den boekhandel steeds een rijke bron geweest. Zij waren dit vooral in de eerste helft van de halve eeuw die wij behandelen, na de nieuwe wetsbedeeling en de verleende vrijheid tot het uitgeven van wetboeken en andere officieele staatsstukken dadelijk na hun verschijning.[1]

1 Deze vergunning werd gegeven bij Koninklijk Besluit van 2 Juli 1822:
'Den Raad van State gehoord,
Hebben besloten en besluiten:
Artikel 1. Het zal aan elk en een iegelijk vrijstaan om alle zoodanige staatsstukken als op eene officiële wijze van Gouvernementswege ter kennisse van het publiek zijn gebragt, in dagbladen, nieuwspapieren en andere periodieke geschriften, mitsgaders in werken, de geschied- en staatkunde van het Rijk betreffende, over te nemen, alsmede om dezelve gezamenlijk of afzonderlijk te drukken en uit te geven, ten zij het regt tot den gezamenlijken of afzonderlijken druk, en tot de uitsluitende uitgaven van zoodanige stukken, uitdrukkelijk door Ons, ten behoeve der landsdrukkerij mogt zijn gereserveerd, of ten zij daartoe door Ons speciale vergunningen of octroijen mogten zijn verleend, en zulks zonder prejudicie van vorige wettig verkregene octroijen of concessiën.

2. De bij de wet van den 25sten Januarij 1817 (*Staatsblad* n°. 5). tegen het nadrukken van oorspronkelijke stukken, bedreigde strafbepalingen, zullen mitsdien alleen kunnen en moeten worden toegepast op diegenen, welke zich het nadrukken mogten veroorloven van zoodanige stukken, waarop Wij het regt tot den gezamenlijken of afzonderlijken druk en de uitsluitende uitgave ten behoeve der landsdrukkerij mogten hebben gereserveerd, of waarvoor Wij dat regt bij speciale vergunningen of octroijen, aan particulieren zullen hebben afgestaan.
3. Alle zoodanige ten behoeve der landsdrukkerij gedane reserves en alle door Ons ten behoeve van particulieren verleende speciale vergunningen of octroijen, zullen in het Staatsblad worden vermeld.
Onze Ministers van Binnenlandsche Zaken en Waterstaat, en van Justitie, zijn belast met de executie van dit besluit, hetwelk in het Staatsblad geplaatst zal worden.
Gegeven op het Loo, den 2den Julij des jaars 1822, het negende van Onze regering.'
W I L L E M .

Onze rechtsgeleerden beijverden zich in de geschiedenis en toepassing onzer wetgeving, zoowel ten behoeve van praktizijns als van gemeentebesturen en ambtenaren. Kapitale ondernemingen waren daarvan het gevolg, des te hooger te waardeeren omdat zij oorspronkelijk waren en minder dan eenig ander vak van wetenschap of letterkunde aan het buitenland, door omwerking en vertaling, ontleend werden. Om deze reden zijn dan ook de op dit gebied

verschenen boeken in onze lijsten wat uitgebreider genoemd, dan dit bij andere groepen het geval is. Ons land mag, bij vergelijking, inderdaad trotsch wezen op de degelijke beoefening der rechts- en staatswetenschap, en onze uitgevers kunnen het eveneens zijn op de kloeke ondernemingen die zij aandurfden. Wij wijzen daaronder slechts op de werken van Hamelsveld, Luttenberg, van Hasselt, Voorduin, van Houten, Brouwer, Brocx, Eortuijn, allen tusschen *f* 20. - en *f* 120. -. De herdrukken van vele werken geven het beste blijk dat de boekhandel er wèl bij voer: Vaillant, Thorbecke, Dwars, Loke, allen met 2e, Mabé 4e, de Pinto 5e drukken.

Bestond onze rechts- en staatswetenschap om zoo te zeggen uit zich zelve, onze genees- en heelkunde ging voor een groot gedeelte te rade met wat er te dien opzichte in het buitenland uitkwam. Het is meermalen aan onze literatuur ten laste gelegd, dat zij wat te veel leeft van vertalingen. Het feit is niet te ontkennen. Wellicht meer dan eenig ander land leent Holland in ieder vak van wetenschap en letterkunde zijn boeken van den vreemde. Maar daarbij eenzijdig voorbij te zien, hoe ook onze eigen bodem zijn vruchten leverde, zou een zonde van ontrouw zijn jegens onze landgenooten, een misdaad van nationale minachting, waartegen niet ernstig genoeg kan werden opgekomen. Met voordacht hebben wij onze boekenlijsten meest zoo ingericht, dat de oorspronkelijke werken van de vertalingen afgescheiden zijn, opdat daaruit blijken zou in welke verhouding de eenen tot de anderen staan. Menigeen zal daaruit met zelfvoldoening zien, hoe rijk ons kleine land is aan mannen die een roem waren voor hun vak van wetenschap, en hoe de werken, die vooral door den praktischen blik der uitgevers aan Engeland, Frankrijk en Duitschland ontleend werden, de ernstige studie van de wetenschappelijke vakken niet weinig bevordelijk was. In grootere rijken wordt betrekkelijk veel minder vertaald dan bij ons.

Maar een gunstig gevolg daarvan voor ons is, dat het veld onzer beschouwing te ruimer en onze zelfstandigheid des te steviger wordt. Heeft de boekhandel, wie zal het ontkennen, zijn leven te danken aan de wetenschap en de letterkunde, men vergete niet dat deze evenzeer verplichting hebben aan den boekhaudel, die, ja, zijn oog bespiedend over onze grenzen heen richt uit zucht naar eigen voordeel, maar daardoor te gelijk zijdelings medewerkt aan grondiger vakstudie en algemeener wetenschappelijke waardeering.

Bij vergelijking van ons overzicht van rechts- en staatswetenschap met verdere boekenlijsten, zal het in het oog vallen, dat de opgaven betreffende de eerste zoo ruim, die omtrent de andere vakken beperkter zijn. Ter verdediging daarvan achten wij ons verplicht te herhalen, dat het niet in het doel ligt een bibliographische lijst te leveren, maar door het op den voorgrond brengen van de meest belangrijke titels en handelsondernemingen een blik te geven op den historischen loop van de bijzondere boekensoorten en de daarmede verbonden beweging in den boekhandel. Uit den aard der zaak geeft de rechts- en staatswetenschap aanleiding tot veel lijviger en duurder boeken, dan andere studievakken. Genees- en heelkunde, natuur- en werktuigkunde, geschiedenis, theologie, taalkunde, enz. enz. geven haar voortbrengselen in den regel in veel beknopter vorm, maar in veel grooter aantal. Onze keus, wat dit laatste aangaat, heeft zich moeten beperken tot de voornaamste uitgaven, waardoor de verhouding van hoeveelheid buiten aanmerking bleef. Onze latere statistieke opgaaf zal in dat opzicht bevredigender zijn.

'Er is voorzeker', getuigde Dr. Galama in 1836, 'in de geschiedenis der geneeskunde geen tijdvak aan te wijzen, hetwelk een zoo groot aantal beroemde heelkundigen heeft opgeleverd als dat hetwelk wij beleven. Geen leeftijd heeft zoo vele belangrijke heelkundige werken zien verschijnen als de onze, waardoor dan ook de heelkunde in de laatste jaren met reuzenschreden

vooruit gesneld is en hare tweelingzuster, de eigenlijke geneeskunde, zeer verre achter zich heeft gelaten. Er schijnt, als het ware, onder de voornaamste heelkundigen een edele wedstrijd plaats te hebben, waarin ieder op het zeerste streeft elken anderen den zegepalm te betwisten.'

Is deze uitspraak volkomen waar, als wij, daarvan ten blijk, op de kostbare werken wijzen van Tittman, Chelius, Most, Richerand, Cooper, Maygrier, Ott, Lauth e.a., met evenveel voldoening leggen wij onze Hollandsche boeken van van Onsenoort, Sandifort en Tilanus daarnaast, terwijl wij, als wij het vak der geneeskunde overzien en den arbeid roemen van buitenlanders als Conradi, Hufeland, Geiger, Jörg, onze oorspronkelijke werken van Plagge, de Vriese, Vosmaer, van de Water, Pruijs van der Hoeven, Buchner, Schroeder van der Kolk, gerustelijk daar tegenover kunnen plaatsen.

Even als met de genees- en heelkunde ging het in dit tijdvak, en iets vroeger, met de natuurwetenschappen. Het getal der uitgaven daarin was, bij vergelijking met later jaren, zeer beperkt. Maar die weinige uitgaven waren in den regel veel uitgebreider en kostbaarder. Wij beroepen ons op de prachtwerken bij de firma Sepp uitgegeven, werken in afleveringen uitgekomen, maar soms den prijs van honderd guldens te boven gaande. Uit dat beroemde fonds halen wij slechts enkele titels aan, om te doen uitkomen hoe de natuurwetenschappen hier te lande beoefend werden vóór zij onder de groote menigte meer op den voorgrond traden, en hoe de boekhandel in die dagen ondernemingen aandurfde, waaraan in onzen tijd niet te denken valt. Zoo vinden wij onder de 150 titels, waaruit de fondslijst van J.C. Sepp & Zoon in 1850 nog bestond, de volgende kapitale werken, in het laatst der vorige en het begin van deze eeuw bij hen in het licht verschenen: Edwards en Catesby, *Uitlandsche Vogelen*, door Houttuijn, met 473 platen, 284. -, Houttuijn, *Uit-*

landsche Houten, met 101 platen, 60. -, *Icones Plantarum Medicinalium*, met 600 platen, - Kron, *Zeldzaamheden der Natuur*, met 288 platen, 216. -, Kops, *Flora Batava*, Dl. I-VI, met 480 platen, 240. -, Idem, Dl. VII-X, 178.50, - Idem, N. reeks I-IV, 210.50, - Nozeman en Sepp, *Nederlandsche Vogelen*, met 250 platen, 525. -, Sepp, *Afbeelding en beschouwing van Ned. Kapellen*, met 300 platen, 309.60, - Stoll *Cicaden en Wantsen*, met 72 platen, 80. -, Stoll *Sprinkhanen. Krekels, enz.*, met 72 platen, 65. -, Trew, *Zeldzame planten*, met 100 platen, 90. -, Cramer, *Uitlandsche Kapellen*, 272. -, *Surinaamsche Vluiders*, 150. -; behalve zoo veel anderen, die waarlijk wel bewijzen, dat wetenschap en boekhandel niet alleen in onzen tijd kracht en moed hadden tot uitgeven.

Enkele overblijfsels daarvan vinden wij nog in den eersten tijd dien wij behandelen. Kops, *Flora Batava*, in 1824 begonnen, wordt steeds, door opvolgende schrijvers, voortgezet. Anslijn geeft zijn kostbare *Artsenijgewassen*; Miquel, de Vriese en van Hall houden voorts onze botanische eer op, terwijl van Laar met zijn werk over *tuinsieraden* bescheiden in de achterhoede staat. - De scheikunde heeft haar waardige vertegenwoordigers in Mulder, van der Boon Mesch en Meijlink, waarbij de vertalingen van Erdmann, Rose en Berzelius zich aristocratisch aansluiten. - Kaiser en Herschell geven teekenen van frisch leven op astronomisch gebied. - De dierkunde heeft haar waardige voorstanders in van der Hoeven, Schlegel, W. Vrolik, Anslijn en Sandifort. Van Stuart en Kuijper, *De Mensch*, dat vroeger 60. - kostte, vindt een goedkoope herdruk voldoenden aftrek, en Uilkens' *Volmaaktheden*, die in het laatste jaar klompleet komen, blijven evenveel belangstelling wekken als de vertaling van Sommer's *Heelal.* - Brade en Normand voltooien hun bouwkundige werken, en Verdam, Baud, Kraijenhoff, Bleekrode, F.W. Conrad

en G. Simons toonen zich meesters in waterbouw- en werktuigkunde, terwijl Leeghwater's *Haarlemmermeer-boek* een 13en druk behoeft. - Jacob Swart en Pilaar zijn gewilde gidsen voor de zeevaart.

Hetzelfde verschijnsel als bij de natuurwetenschappen, maar in veel breeder afmeting, doet zich bij de vakken van algemeene, vaderlandsche en kerkelijke geschiedenis voor. Het publiek van vijftig jaar geleden zag er niet tegen op, een duur boek te koopen. De boekverkoopers vonden hun debiet evenmin in de veelheid van boeken als in het groote getal hunner klanten. Maar als er wat uitkwam dat degelijk was, dan wisten zij de liefhebbers te vinden, hetzij onder hen die er een bibliotheek op nahielden, hetzij onder die familiën welke uit een onbekrompen beurs naast andere zaken van weelde ook een goed boek gewoon waren zich aan te schaften ‘als een nuttig en een blijvend iets.’ Vooral geschiedenis is bij ons ten allen tijde een gewild vak van literatuur geweest, in den beginne meer gelezen dan beoefend, meer op goed geloof aangenomen dan nagespeurd. Vandaar dat groote werken lang de standaardwerken bleven en een burgerrecht handhaafden, dat niet spoedig door nieuwigheden verdrongen werd. Uitgevers zagen dus niet tegen ferme ondernemingen op, wel wetende dat hun uitgaven blijvende fondsartikelen waren. Tusschen 1830-39 zouden er wel 30 editiën te noemen zijn die meer dan 20. -, soms veel meer, golden, terwijl daarentegen kleine historische geschriften betrekkelijk weinig voorkwamen. Veelal bestonden zij in vertalingen wat algemeene en kerkelijke geschiedenis betreft; zooals de bekende werken van Becker, Menzel, Nösselt, Schlosser, Sporschill, Milner, Hagenbach, Merle d' Aubignë, Hess; al zien wij daarom niet voorbij de oorspronkelijke van van Kampen, v. Limburg Brouwer, Engelen, Löbensels, Kist, Boyaards, IJpey en Dermout, van Hengel. - Vaderlandsche geschiedenis behoorde natuurlijk bij uitsluiting bij landgenooten

te huis. Onder dezen hebben wij te wijzen op namen als Bilderdijk, de Jonge, Nijhoff, van Kampen, Bosscha, Groen van Prinsterer, Scheltema, Collot d'Escury, Verkade, Lastdrager, Engelberts Gerrits, van der Aa, om alleen te spreken van de grootere uitgaven die van onze boekhandelaren uitgingen. Ten blijk, hoe een gunstig debiet doorgaans deze ondernemingen kroonde, verdient opmerking, dat Stuart's *Romeinsche Geschiedenis* en Hess' *Geschiedenis der Israëlieten*, beiden boeken van 36. -, een tweeden druk noodig hadden. De werken van van Kampen konden in den regel staat maken op een 500 tal koopers. Becker, Schlosser, Sporschill, Bosscha hadden nog grooter debiet.

Het publiek, dat in die dagen boeken kocht, werd bij voorkeur in den gegoeden middenstand gevonden. Het bepaalde zich in den regel tot enkele liefhebbers, bij ieder boekverkooper bekend, en werd aangevuld door de leesgezelschappen, in ons huiselijk Nederland zulk een eigenaardig verschijnsel. Een uitgever, die met smaak en voorzichtigheid te werk ging, en aan dezulken ontbrak het niet, kon dien ten gevolge op een eenigermate vast debiet rekenen, wel overtuigd dat hij geen grove winst behalen zou, maar even zeker, dat hij zich niet aan aanzienlijke schade zou blootstellen. Het eigenlijk ondernemen, het speculeeren, het opzetten en uitvoeren van eigen plannen met het oog op de teekenen der tijden, zou zich wel niet lang laten wachten, maar was tot nu toe meer uitzondering dan gewoonte. Tot deze rustige, zich zelv' beloonende uitgaven behoorden in voorname plaats ook nog de reisbeschrijvingen, in groot 8° deelen, versierd met een paar kopergravuren en omplakt met het bescheiden roodspikkel, welke, met haar zusters de romans, geboren werden vooral om tot dagelijksch voedsel der leesgezelschappen te strekken. Reisbeschrijvingen waren in de dagen toen stoomboot noch spoortrein den kalmen burger tot heen en weêr vliegen verlokte en het hoekje van eigen haard

de gemakkelijke plaats was, van waar uit men in verbeelding de gevaarlijke of langzame tochten van onderzoekers meêmaakte, de geliefkoosde lektuur in het huisgezin. En het moet gezegd worden, dat zij doorgaans zeer onderhoudend geschreven waren. Wat landgenooten betreft roemen wij daarin op Engelen, Potgieter, Kneppelhout, Ver Huell, van Lennep Coster; wat buitenlanders aangaat, op Puckler Muskau, Rellstab, La Place, Trollope, Washington Irving, Basil Hall. Van 1830-40 zouden wij nog wel een honderd deelen reisverhalen kunnen aanwijzen. - Enkele groote aardrijkskundige werken verdienen daarbij vermelding, zooals van Wijk's *Aardrk. Woordenboek* 63.85, Zimmermann's *De Aarde* 79.65, v. d Aa, *Aardrk. Woordenboek der Nederlanden* 142.25, en de aardrijkskundige werken van van Kampen, benevens Roorda van Eijsinga's *Aardrijksbeschrijving van Ned. Indië.* - Het laatste gedeelte van dit tijdperk kenmerkt zich door de verschijning van een nieuw soort van boeken, beschrijvingen van schoone landschappen naar aanleiding van keurige Engelsche staalgravuren, waarin vooral de smaakvolle en ondernemende uitgever Beijerinck voorging.

Van de meestgezochte atlassen en kaarten noemen wij die van Jaeger en die door onderwijzers-genootschappen uitgegeven, alsmede die bij de Wed. Hulst van Keulen verschenen.

Dat ook een burger publiek er niet tegen opzag van tijd tot tijd kostbare boeken te koopen, vooral wanneer die bij inteekening en in afleveringen werden uitgegeven, wordt bewezen door den bijval, dien sommige encyclopedische werken vonden, zooals het *Woordenboek der zamenleving* en het *Handelsmagazijn* bij Gebr. Diederichs en het *Aanhangsel op Nieuwenhuis' Woordenboek* bij H.C.A. Thieme.

Met de godgeleerdheid en aanverwante vakken stond het eveneens als met andere boeken: de werken daarover uitgegeven waren lang zoo overvloedig niet als later, maar zij waren in den

regel uitgebreider en duurder; zij hadden een langer bestaan, daardoor ook een zeker burgerrecht, en werden niet zoo spoedig door mededingers verdrongen. Een boek van 36. - zooals Muntinghe, *Geschiedenis der menschheid volgens den Bijbel* kreeg een *derden* druk; Niemeijers *Karakterkunde* kostte 25. -; van Heijningen's *Bijbelsche Geschiedenis* 25. -, v. Hengel's *Gesch. der beschaving* 19.29, - Heringa's *Kerkelijke Raadgever* 17.70-. En zoo meer. Aan kritische en polemische theologie zou eerst later veel meer gedaan worden. Clarisse, de Greuve, van der Palm, van der Willigen, van Hengel, Overdorp, Herwerden, Le Roy, Royaards waren onze theologen, naast Tischendorf, Pfenniger, Huffell, Bretschneider, Stirm, Ullmaim, Tholuck, Keith, wier werken in onze taal overgebracht werden. - Van Heusde's *Socratische School* maakte, onder de weinige wijsgeerige werken, grooten opgang.

In elk gegoed protestantsch huisgezin lag, en werd ook gelezen, een oudere of nieuwere druk van Keur's *Statenbijbel*, of van van der Palm's nieuwe bijbelvertaling, welker bezit, met de *Aanteekeningen* 65.80, op hoogen prijs werd gesteld, evenals v.d. Palm's *Bijbel voor de jeugd* 27.90, die een algemeen gelezen huisboek was en gedurende 1850-59 tweemaal herdrukt moest worden. Aan de behoefte van bijbellektuur werd voorts voldaan door *Prentbijbels* bij Gebr. Diederichs, Erven Doorman en het Bibliographisch Instituut, die allen een groot debiet hadden.

Van oudsher is er wellicht geen volk geweest, dat in de huiskamer meer gehecht was aan stichtelijke lektuur dan onze protestantsche landgenooten. Het lezen van een bijbelhoofdstuk aan den morgen van elken dag was in elk gezin een gewoonte, die wel wat losser werd dan vroeger, maar toch bij de meesten nog in strenge eer werd gehouden. Vader en moeder, indien zij iets lazen, grepen uit de portefeuilles der leesgezelschappen bij

voorkeur naar eenig stichtelijk boek, of een reisbeschrijving, en lieten de lichtere lektuur van romans en tijdschriften aan het jeugdiger geslacht over. Boeken te koopen was bij het groote algemeen nog altoos wel uitzondering, maar een godsdienstig huisboek mocht toch nergens ontbreken. Daarvoor diende of een bundel preeken van een geliefden dominé, of meer algemeen bekende boeken, zooals de werken van Egeling, Corstius, Verweij, Kaakebeen, Clarisse, bovenal die van van der Palm niet te vergeten, en iets later die van des Amorie van der Hoeven. De overlevering wil, dat Prof. v.d. Palm elken zondag als hij gepreekt had na kerktijd bij de firma du Mortier aanliep, waar een bankbiljet van 100. - klaar lag, dat hij inwisselde tegen de uitgesproken leerrede, welke voor de pers bewaard werd totdat er weêr een tiental volledig was. - In 1839 werd door G. Portielje het *Bijbelsch Magazijn* opgericht, dat, uitlokkend door zijn fraaie gravuren en door de verscheidenheid zijner medewerkers, in een losser vorm dan den preekstijl, bestemd was om in honderde gezinnen zijn plaats te vinden, en daarin te gereeder ingang kreeg door zijn verschijning in maandelijksche afleveringen.

Onder een aanwassend gedeelte van liet protestantsche publiek, vooral op het platte land en bij de burgerklassen, was zich een overhelling gaan vestigen naar de oude onvervalschte Dordtsche kerkleer, een overhelling die zich al meer en meer uitsprak in het herdrukken en sterk verspreiden van de oude werken van van Lodensteijn, Hellenbroek, Smijtegelt, Mel e.a., en die, vermits de aanhangers dier richting van de algemeene kerk werden buitengesloten, op een afscheiding uitliep, die zelfs, onder Ds. Scholte, naar Amerika de wijk nam en daar de vrijheid van geweten zocht, welke haar hier betwist werd. Het spreekt van zelf, dat juist door dezen dwang de partij in belangstelling toenam, haar geschriften bij duizenden onder alle klassen te meer verspreid werden en telkens nieuwe uitgaven beleefden. Hoe meer

trouwens deze richting veld won, des te sterker openbaarde zich ook de behoefte aan de andere zijde. De protestantsch-kerkelijke strijd over leerstukken kwam langzamerhand uit de studeerkamers naar buiten. Opmerkelijk is, wat, volgens Potgieter, Bakhuizen van den Brink, toenmaals student in de theologie, in 1831 daaromtrent als voorgevoelende in een brief schreef: ‘Ook dit vak (theologie) zal zeker eens ten onzent zijne revolutie zien aanbreken, naar rato niet minder dan de stormen welke de staatkundige wereld beroeren, en het is daarom voor ons, theologanten, zaak ons met staatkunde wat minder, ons met ons vak wat meer te bemoeien.’

De godsdienstige lektuur en de kerkelijke twistschriften namen dien ten gevolge in den boekhandel al meer en meer een groote plaats in. Vele dezer geschriften hadden in den laatsten tijd een losser stijlvorm aangenomen dan waaraan men vroeger gewoon was. In den regel was de boekentaal nog een geheel andere dan de gesprokene geweest. Het voor de pers bestemde had iets schoolsch, iets deftigs, iets gemaakts, dat dikwijls de duidelijkheid, altoos de natuurlijkheid in den weg stond. De tijd zou aanbreken, dat ons proza zich plooien zou tot minder gekunstelde vormen en dat onze letterkunde aan nieuwe krachten nieuwen rijkdom ontleenen zou. Geel, Potgieter, Kneppelhout, Beets, Hasebroek, het jonge Holland trad op, en wel, opmerkenswaardig genoeg, in een humoristischen geest, aan onze natie overigens zoo vreemd, en beloofde een frissche toekomst van leven en beweging. Evenzeer was dit het geval met onze dichtkunst. Van 1830-39 duurde de glorietijd van een oudere school nog voort. Tollens was in zijn volle kracht en gaf bundels en losse gedichten, die bij duizenden en tienduizenden verkocht werden. De beide Klijn's, Spandaw, Borger, Staring, van Halmaël, van der Hoop, Oosterwijk Bruijn, de oude garde van den *Muzen-almanak* onder Immerzeel's leiding, waren nog altoos de gevierde zangers. De Belgische

omwenteling deed Helmers in herdruk herleven en gaf de vaderlandsche lier in handen van van Leimep, Withuijs, de Thouars en zooveel anderen, wier nationale ontboezemingen naar alle zijden zich wegen baanden. Maar te gelijk en daarnaast stond gaandeweg een jonger geslacht op, dat een machtige stem zou krijgen voor volgende jaren: Beets met zijn *Jose* en *Kuser* en zijn Byroniaansche liederen, Hasebroek en ter Haar met hun gevoelige, gemoedelijke zangen, ten Kate, van den Bergh, Bennink Janssonius, Calisch met hun warme lyrische verzen, Helvetius v.d. Bergh en Burlage met hun geestige blijspelen, van Zeggelen met zijn luimige verhalen en liedekens.

Voegen wij daarbij den roman, de geliefkoosde lektuur van den huiselijken haard. Het was nog de welaangename tijd, dat slechts eenige weinige uitgevers zich op deze literatuur toelegden en, indien zij goede waar leverden, zeker konden zijn van een winstgevend debiet aan leesgezelschappen en partikulieren. Want bij het nog schaars bestaan van eerstgenoemden, schroomden deftige huisvaders niet, van tijd tot tijd voor hun gezin zich ook een goeden roman aan te schaffen. De werken van Jacob van Lennep, *de Pleegzoon, de Roos van Dekama, Ferdinand Huijck*, boeken uit het leven van eigen geschiedenis en karakter gegrepen, al kostten die zware groot 8° deelen betrekkelijk een handvol geld, behoorden te huis in de familie-bibliotheek van menig welgegoed burger. Voor het overige was de toevloed niet zoo groot, of de leeskringen hadden er voorts genoegzame plaats voor. De oorspronkelijke roman was in aanzien. Wolft en Deken's *Sara Burgerhart* kreeg een 4en druk; de *Kleine pligten* (van Mej. de Neufville), van Lennep's werken, van den Hage's, Drost's, Heldring's, Christemeijer's verhalen hadden aanzienlijke oplagen of herdrukken noodig. De romans van Dresselhuis, Krabbendam, Rob. v.d. Aa, van Buren Schele, Bosdijk, waren gewilde onderhoudende boeken. De

eerste werken van de schrijfsters Mej. Toussaint en Hasebroek (1838) werden met ingenomenheid begroet.

Maar al deze voortbrenselen van eigen bodem waren niet voldoende om den gretigen Hollandschen lezer te bevredigen. Om in de behoefte van huiselijke uitspannings-lektuur te voorzien heeft steeds het buitenland zijn hulp moeten leenen. Bij geen enkele onzer naburen - en dit heeft grooten invloed gehad op de ontwikkeling van onzen nationalen smaak en onze antinationale neigingen - bij geen enkele onzer naburen is het lezen, het lezen in het gezin, het lezen door middel van leesgezelschappen, zóó algemeen als het was en is bij ons. Een natuurlijk gevolg daarvan was, dat wij uit den vreemde hebben overgebracht wat wij te kort kwamen en op die wijs meer dan eenige andere natie vertrouwd zijn geworden met de literatuur van het buitenland. De keus nu van die aanvulling, het rondzien naar goede lektuur ter vertaling, het bespieden van den gang dier letterkunde buiten onze grenzen, en, bij het doen van een greep, zoowel de degelijkheid van gehalte als het persoonlijk voordeel te wikken en te wegen, is voor een groot deel de taak, de plicht, de verantwoordelijkheid geweest van onze uitgevers. Hun invloed in dit opzicht is buiten kijf; zij hebben evenveel eer van de leiding tot een goeden smaak bij het publiek, als dat zij de schuld dragen van dé lichtzinnige prikkeling van hartstochten en verbeelding, indien zij geldelijk profijt hooger laten gelden dan het besef van hun zedelijken en maatschappelijken plicht. - In het tijdvak dat wij bezig zijn te bespreken, vóór 1840, heeft ons land waarlijk over zijn uitgevers niet te klagen. Integendeel, firma's als G.J.A. Beijerinck, de Erven Bohn, de Erven Loosjes, W. van Boekeren, G.T.N. Suringar, hadden goede oogen en goede conscientiën. W Scott, Bulwer, Cooper, Marryat, Morier, James, Miss Edgeworth, Miss Bury, Miss Sedgwick, Miss Bray, Miss Trollope, Lady Blessington - het verdient opmerking dat Engeland zoo-

veel schrijvende vrouwen heeft voortgebracht, - Spindler, Tromlitz, Grosse, Bechstein, Stolle, Carol. Pichler, Rellstab (wiens 1812 vier drukken beleefde), Manzoni, Sagoskin, Ingemann (de laatsten een Italiaan, een Rus en een Deen), zijn beroemde namen, die hier te lande door bovengenoemde uitgevers bekend zijn geworden. Voor een deel lag het aan het kleiner getal onzer uitgevers en evenzeer aan hun meer degelijke opleiding, maar een feit is het, en wel een zeer hoog te waardeeren feit, dat bij de keus van vertalingen in die dagen in den regel, veel meer dan later, te rade werd gegaan met oordeel van smaak en geweten, en dat slechts nu en dan, uit een achterhoek, een roman van Paul de Kock te voorschijn kwam, die door solide debitanten met weerzin achteraf werd gehouden. Liever dan in een prikkelenden inhoud zochten zij een lokaas in een aantrekkelijken titel, en gebruikten daartoe meestal een dubbeltal, gelijk bij voorbeeld: *Eugenia*, of *de zegepraal over de liefde*, - *Tsidora*, of *de hut in het bosch*, - *De Bandiet te Rome*, of *de standvastige geliefden*, - *Adolf en Amalia*, of *Erkenning van een misstap*, - *De Hermitage van St. Jacob*, of *Voor God*, *den Kouing en het Vaderland* enz.

Tot de kleinere speculatiën, die het eerst voor de hand lagen en die door winstgrage uitgevers gretig werden aangegrepen, begonnen te behooren allerlei goedkoope boekjes, die zich opwierpen om kennis te verspreiden omtrent menigte van wetenschappelijke en huishoudelijke belangen, en dat wel onder de titels van *Handleidingen*, *Gidsen*, *Raadgevers*, en zoo al meer. In den regel waren ze meer aangelegd op den kooplust van het publiek dan op degelijke waarde en waren te gemakkelijker te drukken, daar men ze slechts uit Duitschland of Engeland te ontbieden en te vertalen had. Beide landen gaven in die soort van fabriekwerk een schadelijk voorbeeld. Het groote debiet toch van zulke geschriften gaf aanleiding tot velerlei misbruik en zwendelarij. Een zekere Dr. Schöpffer,

in Duitschland, schreef voor allerlei kleine firma's al wat men maar verkoos. Hij fabriekte zulke volksboekjes bij de vleet, onder niet minder dan drie en dertig schuilnamen; vooral geneeskundige raadgevingen tegen slapeloosheid, hemorrhoïden, geslachtsziekten enz. enz.; en zijne vrouw deed hetzelfde, onder vijf aangenomen namen, met huishoudelijke handboekjes van onderscheiden aard. Zoo iets gebeurde ook hier meermalen, al was het niet op zoo brutale schaal.

Voor het overige was Nederland wellicht zelden zoo overvloedig in staatkundige- en volks-vlugschriften, als in dit tijdvak. De omstandigheden gaven er alle reden toe. Nimmer had ons vaderland koortsachtiger opgewondenheid beleefd dan in 1830 bij de uitbarsting van de Belgische revolutie en haar gevolgen. Het kalme Hollandsche gestel was door een drift aangegrepen, waarvoor men het ten eenenmale onvatbaar zou hebben geacht. De gansche natie, van groot tot klein, verkeerde in een soort van gejaagdheid, van hartstochtelijken gloed, in overspanning, dag aan dag. De Belgische opstand en de Hollandsche algemeene wapening in 1830; de tiendaagsche veldtocht, 3-13 Augustus 1831; de scheidsrechterlijke tusschentreding der groote mogendheden met haar befaamde 24 artikelen; de heldendood van van Speyk op de Schelde; de belegering der citadel van Antwerpen; de geldnood van den staat en zijn leening van 138 millioen; de benarde toestand van binnen en van buiten, die al dringender en dringender werd en aanleiding gaf tot een algemeenen bededag in December 1832, dat alles greep het volk aan tot in het binnenste van het gemoed. Bovenal was daarvan het eerste jaar, het jaar 1830, getuige. Wie tot 's lands verdediging tegen de trouwelooze muiters geen weerbare armen kon aanbrengen, stortte met onbegrensde mildheid zijn vrijwillige giften in de schatkist van den staat. Wie geen geld had bracht zijn goed, zelfs zijn liefste, zijn meest begeerde. De hoogleeraar N.G. van Kampen gaf zijn gouden

eerepenningen, die hij voor bekroonde verhandelingen verworven had. Zóó velen.

Ook de boekhandel bracht daarbij zijn vaderlandslievende offers. Maar niet in geld of goed alleen. Moge hier vermeld worden de aandoenlijk-grootsche houding van den boekhandelaar-dichter Marten Westerman, zooals die door de Bosch Kemper in zijn *Geschiedenis* vermeld wordt: 'Toen op 's Konings roepstem "Te wapen!" Westermans drie zonen wedijverden, wie van hen zou uittrekken, daar de vader in zijn boekhandel de hulp van al zijn volwassen zoons niet kon missen, maakte hij aan de onzekerheid een einde, door te zeggen: "ik of gij driën!" En al zijne zonen trokken te velde. Een van hen sneuvelde voor Leuven. Toen door eene groote onvoorzigtigheid iemand, die niet wist dat een van 's mans zonen bij het 2e bataillon Jagers diende, hem een brief uit het leger lezen liet, waarin de dood van den jongen Westerman gemeld werd, stond de vader roerloos. Geen enkele traan welde uit zijn oog. Hij sprak slechts de woorden: "Ik had het mij van al de drie moeten voorstellen." Maar weinige dagen later waren zijne haren vergrijsd'. - Het verhaal van zulk een Spartaansch zelfbedwang moge pijn doen in dagen van weelderige rust en zou zelfs aan het gevoel van een vader doen twijfelen; maar wie van den hoogen moed en de nationale opgewondenheid dier dagen heugenis draagt, en bovenal wie den braven, den gemoedelijken Westerman persoonlijk heeft mogen kennen, zal eerst kunnen beseffen wat vlijmende zielesmart in die woorden verkropt werden. Men leze: *Het geweer van mijn zoon* in zijn lateren dichtbundel, en '*Westermans beteekenis als letterkundige en kunstenaar*, waarmeê A. J de Buil het 17e deel van *de Tijd* opent - en men zal den edelen vader even diep beklagen als innig eerbiedigen.

Waar dergelijke feiten plaats hadden, behoeft het geen verdere opheldering, hoe het kwam dat de boekhandel in die dagen zoo overvloedig was in geschriften van den dag. Het sneeuwde over

het land van allerlei gedrukte bladen. De staatkunde had elk oogenblik tot den algemeenen geest iets te zeggen; en die geest was onvermoeid in het hooren. G.K. van Hogendorp gaf van October 1830 tot Januari 1831 niet minder dan 13 brochures in het licht; Mr. S.P. Lipman 7, en in verhouding Donker Curtius, de Man, Fockema, van Breugel, Groen van Prinsterer, Thorbecke en zooveel anderen, genaamden en naamverzwijgenden. Schier talloos waren de nationale ontboezemingen van dichters als van Lennep, Tollens, Loots, Klijn, Boxman, van der Hoop, de Thouars, Withuijs, van den Bergh - wie telt ze. De koningskroon en het Nederlandsche wapenschild werden als bedolven onder de papieren blijken van aanhankelijkheid en volksliefde.

Andere tijdsomstandigheden lokten eveneens een grooter of kleiner aantal van vlugschriften uit. Daartoe behoorden bovenal de Fransche omwenteling in 1830; de voorstellen tot herziening der grondwet, van het burgerlijk wetboek, van het wetboek van koophandel en van de rechterlijke organisatie, in 1830 en 1831; het optreden van den Gouverneur-generaal van den Bosch en zijn hervormings-plannen ten opzichte van Ned.-Indie, in 1831; de verschijning der cholera in Europa, 1831; de vervolging der afgescheidenen van de gereformeerde kerk (de Cocq en Scholte) 1835, en de eindelijke erkenning dier gemeente vier jaar later; het 2e eeuwfeest der Utrechtsche hoogeschool, 1836; de stormen en dijkbrenken in December 1836; de dood van de koningin, gemalin van Willem I, 1837; de 25 jarige regeering des konings, 1838; de voorstellen omtrent de veranderingen in het tarief van uit-, in- en doorvoer; het geneeskundig staatstoezicht en de financiëele rijksplannen, 1838; het voorstel tot den aanleg van een spoorweg van Amsterdam naar Arnhem, tot het droogmaken van het Haarlemmermeer en tot verbetering van het muntwezen, 1838; de aandrang tot het eindelijk aannemen der gewijzigde 24 artikelen

van het Belgisch traktaat, 1839; het huwelijk van den erfprins (Willem III), 1839; de opening van den spoorweg tusschen Amsterdam en Haarlem, 1839; de voorstellen ter grondwets-herziening, 1839; en in dat zelfde jaar de kwaadwillige opruiing tegen de regeering van koning Willem I, ten gevolge van de benarde staatsfinanciën en het huwelijk met de gravin d'Oultremont.

Deze vlugschriften-literatuur, even onderscheiden in vorm als in onderwerpen en schrijftrant, nam in den boekhandel een niet geringe plaats in, vooral in den tijd, toen de dagbladen zich nog alleen tot kleinere berichten bepaalden. Wellicht is, betrekkelijk, daarin geen land overvloediger dan Nederland. Het papieren schroot is ten allen tijde hier, ten goede en ten kwade, met volle laag over de hoofden en in de harten van het publiek losgebrand.

Aan kinderboekjes was tot heden toe, vooral wat den uiterlijken vorm betreft, niet veel zorg besteed. Zij waren een onderdeel van den boekhandel en verschenen doorgaans bij uitgevers van den derden of vierden rang. Na 1830 komt hierin een merkwaardige verbetering. De uitmuntende verhalen van den Duitschen kanunnik C. Schmidt, *De hoppebloesems, De kersavond, De kanarie, Het verloren kind, Rosa van Tannenburg, De paascheijeren, De jonge kluizenaar, Fernando, De betooverde eijeren, Eustachius* en zooveel anderen, werden door het jonge volkje verslonden en moesten herhaaldelijk herdrukt worden. De uitgevers ten Brink & de Vries en G.J.A. Beijerinck zorgden daarbij voor een sierlijk uiterlijk en legden zich met buitengewone zorg op dezen tak van handel toe. Weldra werden zij op dien weg gevolgd door H. Frijlink, G. Portielje, de Erven Bohn, W. van Boekeren, Schalekamp en andere eerste firma's, die als het ware een onderlingen wedstrijd aangingen om den kinderen degelijke lektuur en hoogst bevallige boekjes in handen te geven, hetzij vertaald uit den vreemde, hetzij bewerkt door oorspronke-

lijke vaderiandsche schrijvers. Zoo verschenen achtereenvolgens een aantal kinderboekjes van Nieritz, v. Muller, Blanchard, Bouilly, Campe, Schoppe, maar ook van welbekende Hollandsche schrijvers en schrijfsters, als Robidé van der Aa, Arrenberg, Best, Engelb. Gerrits, Dusseau, Lastdrager, Biben, van Spall, Goeverneur, Petronella Moens, Mevr. Boeseken Peltenburg, Mevr. v. Meerten Schilperoort en anderen. Ook de prentenboekjes voor jeugdiger kleinen begonnen een geheele hervorming te ondergaan. Vooral de firma's Beijerinck en Frijlink legden zich erop toe, om aantrekkelijke figuren en groepen te kiezen tot plaatjes voor kinderboekjes en daarbij een tekst te voegen, die kinderlijk-bevattelijk was en spoedig van buiten geleerd kon worden. Zoo kregen die boekskens een zeker burgerrecht in de woonkamers en loonden hun uitvinders meestal met een overvloedig debiet.

De tijdschriften *Philarete* en de *Leidsman der jeugd* vonden een ernstigen mededinger in het *Hollandsch Penning-magazijn voor de jeugd*, dat van 1835-52 zich in algemeene gunst verheugen mocht.

Een andere handelstak, maar van nog meer gewicht, was die in school- en catechisatieboekjes.[1] In de kwijnende jaren onder en even na de Fransche overheersching, toen er zoo bitter weinig te verdienen viel, was de handel in schoolgoed, naast dien in bijbels, gezangboeken enz., een van de schrale bronnen, die nog iets opleverden. Dergelijke artikelen waren bijna de eenige behoeften, waaraan, bij hoeveel bezuiniging op weelde ook, voldaan moest worden. Bovenal was de hervorming van onderwijs en school-

1 Een overzicht van de schoolboekjes, die in den loop dezer halve eeuw verschenen zijn, wij herhalen het, is de stof voor een hoogst belangrijke studie, die aan een beter bevoegde wordt overgelaten. Daarvoor biedt een rijke bron aan o.a. de bibliotheek van het Nederlandsch Onderwijzers-genootschap, thans geplaatst in de Universiteits-bibliotheek te Amsterdam.

wezen voor deii boekhandel van groot gewicht. Terwijl, zelfs in het laatst der vorige eeuw nog, het lager onderwijs op zulk een laag peil stond, dat de leerboeken op de scholen zich veelal bepaalden tot den Heidelbergschen catechismus, eenige verhalen aan den bijbel ontleend en dergelijke schriftuurlijke lectuur, werd allengs de behoefte gevoeld aan eenvoudiger leermiddelen, en was het vooral naar aanleiding der bemoeiingen van de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen, dat er een aantal betere schoolboekjes in het licht werden gegeven, gelijk die van Martinet, Perponcher, Hier. van Alphen, Wester, Swildens, Nieuwold, Schneither, Aeneae, van Bolhuis, Buijs, Hulshoff, Verwey, Adriani, v.d. Berg en zooveel anderen. Naarmate die hervorming, vooral na de verordening van 1806, zich naar alle richtingen over het geheele land uitstrekte, werd die handel al meer en meer van beteekenis. Geen wonder, dat de handen zich repten om hiermede een sobere bete broods machtig te worden. Geen wonder ook, dat op het schrale veld van oogst wel eens daden werden gepleegd en praktijken plaats grepen, die niet zouden gedaan zijn,indien de algemeene akker vruchtbaarder geweest ware, maar die niettemin in strijd waren met eerlijkheid en goede broederlijke trouw; dat er in één woord op dit gebied, hetgeen anders bijna nooit gebeurde, binnen eigen kleinen kring wel eens nadruk gepleegd werd. Van hoeveel gewicht het was schoolboeken als een der belangrijkste fondsartikelen tegen dezen roof te beschermen, ook in de tijdvakken die wij te overzien hebben, noemen wij alleen de volgende titels, aan de boekenlijst van 1835 ontleend: de werkjes van Wester: *Leeslesjes* 27e druk; 1e, 2e en 3*e Spelboekje* 22e druk; 4*e Spelboekje* 23e druk; *Mengelstoffen* 15e druk; *A, B, C boekje* 17e druk; *Gezangen* 19e druk; *Kleine Jan* 9e druk; v. Heijningen Bosch, *Kleine kindervriend* 29e druk; Anslijn, *Leesboek* 16e druk; Anslijn, *N. Spel- en Leesboekje* 14e druk; Muijt, *Spel- en Leesboekje* 6e druk; v.d.

Berg, *Bijbelsche Historievragen* 48e druk; Anslijn, *De brave Hendrik* 13e druk; Anslijn, *Raadgeving* 10e druk; Anslijn, *De brave Maria* 11e druk; v. Heijningen Bosch, *Moeder Anna* 13e druk.

In 1831 bood W. Brave Senr. het schoolboekje van van Heijningen Bosch, *Vader Jacob*, bij circulaire den boekhandel te koop aan en meldde daarbij, dat hij, sinds den 1en druk in 1807, dat werkje 22maal herdrukt had, te samen ten getale van 185.500 exemplaren; elke oplaag kostte *f* 780. - en leverde een zuivere winst op van *f* 1020. -. Inderdaad geen verwerpelijke kopij, hoe klein ook. Hij vroeg voor het kopijrecht dan ook de ronde, en voor dien tijd aanzienlijke som van *f* 5000.-.

Aan de bescherming van dergelijke kapitale fondsartikelen hadden wij, spoedig na het herstel van ons koninkrijk, de oprichting te danken van de ‘Vereeniging ter bevordering van de belangen des boekhandels’, die zoo veel tot de latere regeling van den handel heeft bijgedragen.

Handels-toestand.

De beide volgende afdeelingen, *Handelstoestand* en *Geschillen. De Vereeniging*, zouden eigenlijk bijeen behooren. Zij bevatten gelijksoortige, soms dezelfde onderwerpen. Zij zijn alleen gesplitst, om alles wat onmiddellijk van de Vereeniging uitging eenigszins afzonderlijk te houden. Desniettemin was de Vereeniging vaak ook gemoeid in zaken onder den eersten titel behandeld.

Wie een volledige geschiedenis van de Vereeniging ter hand zou willen nemen, vindt daartoe nog overvloedig stof in haar archief.

Inhoud.

Ontwikkeling van nieuw leven. - Langzaamheid van handelsverkeer. - Verouderde gewoonten.

Na de vestiging van ons koninkrijk in 1815 begint voor den Nederlandschen boekhandel, even als voor ons geheele volksleven, een nieuw tijdvak.

Dat België een deel van dat koninkrijk zou uitmaken, toen

op het Weener congres de mogendheden een nieuwe kaart van Europa ontwierpen, mocht uit een staatkundig oogpunt goed gezien zijn, voor onzen boekhandel was die toevoeging van weinig beteekenis. De Belgische broederen waren door taal, door godsdienst, door geheel andere zeden en behoeften zoo van ons onderscheiden, dat zij, wat letterkunde en boekhandel betreft, bijna niets met ons gemeen hadden. De Hollandsche boekhandel zou zich, op een enkele uitzondering na, binnen den kring onzer noordelijke provinciën blijven bewegen.

Ook was het er ver van af, dat reeds dadelijk bij het herstel onzer onafhankelijkheid een vak als de boekhandel een levendig, bloeiend bedrijf kon worden. Daartoe had ons volk, stoffelijk en geestelijk, veel te veel geleden. De Fransche overheersching had het nationaal kapitaal vrij wat besnoeid; alle uitgaven van weelde dienden, althans vooreerst, zooveel mogelijk te worden ingekrompen, ten einde door zuinigheid en spaarzaamheid de geleden verliezen te boven te komen. En dat die bezuiniging allereerst op het koopen van boeken toegepast werd, lag voor de hand. Maar ook de geest getuigde nog weinig. De tijd, die pas achter ons lag, was veel te onrustig, veel te drukkend, in sommige opzichten ook veel te hartstochtelijk geweest, dan dat de studeerkamer zoo op eens de stille kweekplaats kon worden van wetenschap en letterkunde. Alles had tijd en kalmte noodig om op zijn verhaal te komen, en jaren zouden er nog moeten verloopen eer schrijvers boeken schreven en uitgevers moed hadden tot het opzetten van kloeke ondernemingen.

Hiermeê mag niet gezegd zijn, dat de boekhandel tusschen 1815 en 1830 zoo goed als dood was. Volstrekt niet. Enkele firma's waren tegen den stroom blijven oproeien en hadden bewijzen geleverd van voorbeeldige krachtsinspanning. J. Allart te Amsterdam en later zijn weduwe te Delft, J. Immerzeel te 's Gravenhage, François Bohn te Haarlem, D. du Mortier te Leiden,

Joh. Altheer te Utrecht, C.G. Sulpke, de Wed. Warnars & Zn., J. den Hengst te Amsterdam, Blussé & van Braam te Dordrecht, Joh. Oomkens te Groningen, J.F. Thieme te Zutfen e.a. hadden, tegen wind en weêr in, de eer van den handel opgehouden en zelfs ondernemingen tot stand weten te brengen als later tijd zou kunnen benijden. Mannen van verschillende wetenschap en letteren hadden hun naam hoog blijven houden, en bovenal had onze vaderlandsche dichtkunst in de troebele dagen een bloeitijd doorleefd. Maar in dezen tijd van weder oplevende liefde tot het beoefenen van studie en kunst was het er trouwens ver van af, dat het groote publiek op eenmaal in deze herboren neiging deelde. Auteurs en uitgevers hadden wel degelijk een strijd te strijden om hun boeken verkocht te krijgen. Enkele bevoorrechten uitgezonderd, was het debiet van verreweg de meeste boeken uiterst gering en moesten er allerlei hulpmiddelen gebezigd worden om het zoo ver te brengen, dat de kosten van een uitgaaf zoo niet eenige winst afwierpen, dan althans gedekt werden. Een natuurlijk gevolg van deze mindere erkenning door de groote menigte was, dat de mannen van de pers zich in groepen aaneensloten en door onderlinge verheerlijking elkander trachtten te vergoeden wat zij in het publiek te kort kwamen. Genootschappen en vereenigingen waren aan de orde van den dag, en de bloemekens van lof en hulde lagen daar voor de leden voor het grijpen. Eens anders werk opschroeven en opvijzelen was de gereede weg om op eigen beurt opgeschroefd en opgevijzeld te worden. De kritiek, die zich eerst volkomen onafhankelijk deed gelden met de verschijning van *de Gids*, was niet altoos van eenzijdigheid en partijdigheid vrij te pleiten. Het ging nog aan, om van de goede vrienden gunstige beoordeelingen te krijgen in tijdschriften zooals *de Letteroefeningen* en *de Recensent.* Meestal ook werden die niet eens afgewacht, maar verschenen de boeken, wetenschappelijke zoowel als letterkundige, ingeleid door een voorbericht van een aanprij-

zend vriend, die, veelal vrij breedsprakig en langwijlig, betoogde welk meesterstuk er in de volgende bladen te vinden was. De uitgevers van hun kant moedigden dergelijke praktijken in hun voordeel niet weinig aan. Zij namen zelfs een toen nog nieuw middel te baat, om door vooruitgezonden prospectussen de aanstaande verschijning van het een of ander belangrijk drukwerk met den noodigen ophef aan te kondigen. In alle soorten van netten moesten de koopers gevangen worden, al bleek ook het uitgestrooide lokaas spoedig den lichtgeloovige te hebben beet gehad. De uitdrukking, het 'voorzien in een dringende behoefte' werd in die dagen uitgevonden en tot gemeenwoord gemaakt. Zinnen als: 'Iets tot aanprijzing dezes werks te willen zeggen, zoude niet alleen overtollig, maar zelfs beleedigend zijn voor schrijver en lezer', kregen burgerrecht. 'Hoe vele uitmuntende geschriften (in dit of dat vak) in dezen vruchtbaren tijd het licht hebben mogen zien, geen gewis komt in voortreffelijkheid nabij aan.....' was een regel, dien de zetter voor elk voorbericht klaar had. In het door een vriend, J. van Spaan, bezorgde prospectus van een bundel verzen eens dichters, wien een bekroning ten deel gevallen was bij het Haagsche genootschap 'Kunstliefde spaart geen vlijt', vinden wij deze bescheiden aanprijzing:

> Ziet hier een waar Poëet, een Schepper in de Kunst,
> Een Eenling zijner eeuw, een toonbeeld van Gods gunst,
> Een noesten arbeidsman, uit slijk en stof verheven,
> Ten Dichtorakel aan het Haagsche Koor gegeven.
> Bewonder in Van Dijk een Zanger, even groot
> Als Abtwouds nachtegaal, de nooit volroemde Poot!
> Zoo kon Vernuft en Kunst, door onbeperkt vermogen,
> De laagste menschen tot den Godenstand verhoogen!

Waaraan de dichter-zelf de nederigheid had een couplet toe te voegen, aldus beginnende:

> Dus pronkt mijn aangezigt in Neêrlands Dichtrenrij,
> Wijl ik naar 't oordeel van de Haagsche Maatschappij
> Den grooten Dichter Poot in dichtkunst evenaarde.

Zulke dingen gebeurden nog in 1830.

Nog een ander staaltje, dat tevens den tijd teekent. G.J.A. Beijerinck, een onzer deftigste en degelijkste uitgevers, gaf een roman uit, getiteld *Vader Klemens,* uit het Engelsch vertaald. Hij baande dat boek den weg, mede door een prospectus, hetwelk den inhoud teruggaf van een beoordeeling in de *Godgeleerde Bijdragen*, aanvangende met de woorden: ‘Een Roman, zoo het schijnt op eene ware geschiedenis gegrond. - En die zal men in de *Godgeleerde Bijdragen* gaan aankondigen en beoordeelen!? O tijden! O zeden! Dat kan er immers niet door. Romannen-lectuur in verband met de Godgeleerdheid! *IJdele* Romannen-lectuur en *Heilige* Godgeleerdheid! Welk een contrast! - Doch, bedaard, mijn Vriend! Wees niet bevooroordeeld en hoor. Romans en Romannen-lectuur kunnen geene onbepaalde aanbeveling vinden in Godgeleerde Bijdragen - maar er is onderscheid tusschen Romans en Romannen-lectuur. En lees eerst wat wij van en over deze dingen zeggen zullen. Bedriegen wij ons niet, dan zegt gij, zoo gij hooren wilt, aan het einde: “Ik ben blijde, dat men mij op dit boek opmerkzaam heeft gemaakt. Dat wil ik koopen en lezen en bekend maken en aanprijzen, waar ik maar kan!”

Waar de prospectussen uit die dagen zoo spreken, is niets meer noodig tot bewijs, dat de snorkerij om des debiets wille geen uitvinding van den laatsten tijd is.

Langzamerhand opende zich voor den boekhandel een blijder verschiet. De geschokte staat kwam tot verademing; algemeene handel en nijverheid begonnen zich vrijer te ontwikkelen; er werd weder geld verdiend; de welvaart nam toe. Het oude huiselijke

leven hernam zijn rechten; de eigen haard, niet langer verstoord door staatkundige partijschap en angstige zorg, herkreeg zijn rustige gezelligheid met al de daarmeê verbondene behoeften. De zucht naar ontwikkeling en lektuur deed zich in ons goed Holland gelden als van ouds, en als tot een nieuw leven ontwaakten wetenschap en letteren.

Met 1830 begint voor ons land een geheel nieuw tijdvak van nationaal bestaan. De Belgische omwenteling had den vaderlandschen geest wakker geroepen. De rustige Nederlandsche burger had gevoeld hoe warm zijn bloed gisten kon. De afscheiding van de Belgen sloot de Hollanders te nauwer aaneen: een geestdrift van broederschap, van vaderlandsliefde, van een ontwaakte veerkracht was vaardig geworden over ons geheele volk. De tiendaagsche veldtocht, door de bloem van onze jongelingschap meêgemaakt, moge geen land veroverd hebben, hij deed veel beter: hij riep het jong Holland tot een beweging, tot een warmte, tot een frisch en fier leven, dat zich op het terrein des vredes veel weldadiger toonen zou dan op een oorlogsveld.

Daar kwam buitenlandsche invloed bij. Zin voor letteren en kunst had zich ook bij onze naburen als op eenmaal in volle opgewektheid geopenbaard. Engeland was gaan dwepen met zijn vergeten Shakespeare, zijn Byron, Walter Scott. Frankrijk was opgewonden door de taal van Victor Hugo, Lamartine, Barbier, Béranger. Ieder volk had zijn karakter, zijn eigenaardigheid door zijn schrijvers en dichters opgerakeld gezien, en uit de vadsigheid, die een langdurige overheersching over geheel Europa had nagelaten, verhieven zich plotseling alle nationaliteiten, als in herboren zelfbewustheid en kracht.

Hier te lande, waar men van ouds gewoon was meer dan elders aan vreemde talen een zeker burgerrecht toe te kennen, werd naar al die stemmen geluisterd en bleef haar invloed niet achterwege. De behoefte om zich zelf te zijn en zich uit te spreken vermengde

zich met de sympathiën voor het buitenland, en zoo ontwikkelde zich hier, om voor het oogenblik alleen van de letteren te spreken, een gedeeltelijk nagevolgde, maar overigens volkomen vaderlandsche romantiek in de werken van van Lennep, Drost, Oltmans, Mej. Toussaint, en een hier en daar ontleende, maar te gelijk frissche dichtvorm in de bundels van Beets, Hasebroek, ten Kate, van den Bergh, Hofdijk. Een gansche menigte jonge talenten, werkende naar eigen richting en trant, sloot zich hierbij aan. Sinds 1880 was een nieuwe lente aangebroken. Overvloedig en in rijke schakeering toonde zij haar bloesems. En met haar ging ook de boekhandel een nieuwen tijd van vruchtbaren arbeid te gemoet.

Zijn hervorming zou evenwel eerst langzaam plaats hebben. Hij was nog te veel aan oude vormen gebonden, om dat nieuwe leven op eenmaal te kunnen aannemen.

Tot in het midden van deze eeuw, vóór de invoering der spoorwegen, had de boekhandel al heel weinig, en dan nog wel zeer gebrekkige gemeenschapsmiddelen. Boekenlijsten om het uitgegevene bij het publiek bekend te maken, waren er bijna niet. Advertentiën in de bestaande couranten waren te duur, en het uitzenden van commissiegoed werd eer tegengewerkt dan uitgelokt. Meestal eenmaal per maand kregen de kleinere boekverkoopers in de steden, en meest allen in de provincie-steden, een pak van hun hoofdcorrespondent te Amsterdam, die alles voor hen in ontvangst nam, verzond, weêr terug ontving, in één woord de noodzakelijke middenpersoon was, door wiens tusschenkomst alle handel heen en weêr gebeuren moest. Omdat er zoo weinig uitkwam en de vrachten zoo opliepen, zag men op tegen de kosten van vervoer, werd de langzame maar goedkoopste weg van beurtschip of pakschuit verkozen boven de diligence, en werden bestellingen verzameld dagen, soms weken lang, totdat er een pakje van bijeen was, niet om per post, maar om

bij gelegenheid, of bij het zoogenaamde maandgoed, verzonden te worden. Zoo kon het soms in de buitensteden twee volle maanden duren eer een particulier ontving wat hij bij zijn boekverkooper besteld had. En men onderwierp zich daaraan met lijdzaamheid, omdat dit nu eenmaal niet anders kon en de concurrentie onder de boekverkoopers te weinig was dan dat men bij een ander kon wachten wat de een niet gewoon was te doen. Als een paar voorbeelden van den tragen en gebrekkigen gang van zaken, deelen wij meê, dat nog in 1836 de boekverkooper Schouten te Oudewater verzoekt, hem toch voortaan volstrekt geen catalogen, fondslijsten, circulaires of wat het ook zij, langs een anderen weg te zenden dan dien van zijn hoofdcorrespondent te Amsterdam, en dus ook niet, wat nog al eens gebeurde, franco per post, "aangezien er ter zijner stede *geen Distributie of Postkantoor bestaat* en hij alle brieven en drukwerk, ofschoon door den afzender gefrankeerd, met zware extra kosten, dus tot zijn groot nadeel, per loopenden bode van het postkantoor te Gouda moet ontvangen." - In hetzelfde jaar dringt een der grootste firma's, die van Joh. Noman & Zn. te Zalt-Bommel, er op aan, dat men haar geen pakjes per diligence, maar alleen "per beurtschipper" toezende. - In 1830 bericht de firma Gustaaf Lenssen te Maastricht in het *Nieuwsblad* aan haar begunstigers in Oud-Nederland, dat zij thans, door de opening en de geregelde vaart op de Zuid-Willems vaart, in staat gesteld is, om de haar gevraagde goederen "in den tijd van drie dagen" te 's Hertogenbosch te bezorgen.'

Het publiek, hoe gaarne het ook vlugger bediend ware, schikte zich in dezen slakkengang; men mocht er soms over klagen, maar men had geen moed tot afdoende maatregelen. Want, vreemd genoeg, het vak van boekverkooper werd vroeger hier te lande altijd meer als een soort van maatschappelijke betrekking, dan als een vak van handel beschouwd. Men koos zijn boekverkooper, even als men

zijn dokter, zijn notaris of zijn apotheker koos. Die keus geschiedde als het ware voor het leven, en er moest al heel wat gebeuren eer men van dien sleurgang afging. De eenmaal zoo aangestelde had daardoor een zeker soort van recht verkregen en durfde dat handhaven tegenover zijn begunstiger en tegenover zijn beroepsgenooten. Mijnheer A. zou voor geen geld van boekverkooper veranderen, al roemde mijnheer B. er op, dat hij bij den zijnen zooveel beter bediend werd; en de boekverkooper C. riep hemel en aarde tot getuigen, als zijn stadgenoot, de jonge confrater D., de schandelijke onderkruiperij gepleegd had van bij mijnheer A. of B. een boek op bezien te sturen. - Boeken te verkoopen buiten de wallen van eigen woonplaats werd met een daad van roof gelijk gesteld; ja zoo broederlijk gemoedelijk was de eene confrater ten overstaan van den ander, zelfs in een ver verwijderde plaats, of liever zoo bang voor opspraak, dat hij ook vervolgwerken aan dezen ter levering opdroeg voor een vroeger stadgenoot die daarheen metterwoon verhuisd was. Het publiek, dat buiten den boekhandel stond, moest zelfs met deze edelmoedige confraterlijke verhouding gemoeid worden, en in menig prospectus, aan het publiek gericht, verklaart de uitgever, om zijne firma eer aan te doen, in zijne voorwaarden van inteekening, ‘dat hij op die plaatsen, waar soliede boekhandelaren gevestigd zijn, zelf geene exemplaren aan particulieren zal afleveren.’

Met dergelijke banden was de debiethandel niet altoos een voordeelige broodwinning. Vooral niet bij de zuinige winst, die door de uitgevers werd afgestaan en die nog verminderd werd door de hooge vrachten van vervoer. Meer dan 20% werd nooit verleend; veeleer werd daar nog op beknibbeld, vooral bij tijdschriften. Het *Nederlandsch Magazijn* werd bij zijn vestiging in 1834 berekend per kwartaal op *f* 1.25 verk. *f* 1.50, met één premie-ex. op de 12, terwijl elke drie maanden over het verschuldigde beschikt werd en de proefafleveringen, om meê te

werken, tegen 10 cents berekend werden. Het *Penning-magazijn voor de jeugd*, in hetzelfde jaar, gaf maar één premie op de 25. De *Aardbol*, in 1836, werd vrijgeviger en bood 13/12, 28/25, 57/50, 115/100, met een prijs van *f* 4.25, verk. *f* 5. - en met halfjaarlijksche betaling. Gaandeweg werd de uitgever met premiën iets ruimer, maar gaf die dan niet in geld, maar in boeken uit zijn fonds, een toenadering, die wel gevolgd werd, maar niettemin bij menigeen ergernis wekte als een inkruipsel ten laste der uitgevers. G. Portielje was in 1837 een van de eersten, die één premie op de zeven exx. afstond bij de uitgaaf van het *Leven van Luther* door Lublink Weddik, in afleveringen, en maakte dan ook nog al eenigen ophef van die mildheid, door met groote cijfers er op te wijzen, hoe men nu op 7 exx. van een boek van *f* 7. - de voorbeeldelooze winst van *f* 14.72 behalen kon. De uitgever W. van Boekeren achtte die premie te hoog en trachtte die bij zijn uitgaaf van Rellstab, *Het jaar* 1812, 2e druk 1838, te herleiden tot 7 à 6½ en gaf dan tot verdere aanmoediging een ouden roman van W. Scott ten beste. Zoo werd door verschillende uitgevers ook aan dien debitant, die op het een of ander werk bij inteekening het grootste aantal koopers aanbracht, een keus van oude fondsartikelen tegen een (vroegere) waarde van *f* 20. - of *f* 25. - tot lokaas aangeboden. - Debitanten werden in die dagen waarlijk nog niet verwend.

In weerwil van de nieuwere handelsbegrippen, die door de gansche maatschappij al meer en meer begonnen door te dringen, begrippen van vrijheid en onafhankelijkheid, veel te lang door de Fransche overheersching en door den sleur der gewoonte in toom gehouden, was en bleef de boekhandel zeker wel de allertraagste om in eenige hervorming meê te doen. Hij bleef nog altoos een zeker gild, welks leden een soort van broederschap uitmaakten, dat zijn overleveringen en ‘usances’ had, dat leefde

onder deels onbeschrevene maar desniettemin algemeen aangenomen wetten, en dat zich als van zelf boog onder het gezag van de onderlinge beoordeeling. De oprichting van de Vereeniging had in dat opzicht in den beginne eer kwaad dan goed gedaan. Zij oefende niet alleen een vaderlijk gezag, maar evenzeer een vaderlijke tucht uit; zij schroomde niet, aan haar leden en ook aan hen die geen leden waren, nu en dan een vrij scherpe berisping en terechtwijzing toe te dienen en met haar straf te dreigen, indien men, naar haar oordeel, ‘op dezen schadelijken en schandelijken’ weg durfde voortgaan. En zoo bleef ieder jong boekverkooper binnen de perken door de ouderen gesteld, zonder den moed te hebben daar eenigszins buiten te gaan. Hij was een deel van het groote geheel, daarvan afhankelijk en steeds onder de vrees iets te zullen doen hetgeen aan den algemeenen boekhandel, of aan de vierschaar van de Vereeniging zou kunnen mishagen. In zeker opzicht gaf dit aan onzen handel een zekere eenheid van orde en gewoonte, die verschillende kwade praktijken in bedwang hield, maar aan de andere zijde belemmerde het in groote maat de vrijheid en het meégaan met den tijd. Men ging met dit onderling toezicht zelfs zoo ver, dat er nog in 1837 ernstig spraak van was om uit den boekhandel zes firma's, drie uit Amsterdam en drie uit de buitensteden, te benoemen met de opdracht, om te beslissen of een jongmensch, die zich wilde vestigen, onder de algemeene correspondentie zou opgenomen worden of niet en, bij vergunning, gedurende de eerste jaren een zeker soort van voogdij over hem te oefenen, totdat hij door het stipt, nakomen van zijn plichten getoond had op eigen beenen te kunnen voortgaan.

Onder die plichten behoorde in voorname plaats het nooit verkoopen van eenig boek onder den vastgestelden prijs. Het mocht jaren lang in den winkel hebben gestaan, verlegen en oud geworden zijn, zoolang het onopengesneden en ongelezen was bleef het nieuw. Oude boeken, dat wil zeggen gelezen of verouderde

boeken, mochten bij uitzondering verkocht worden door antiquaren en auctionarissen, die op hun eigen gebied gehandhaafd moesten worden; maar een gewoon boekverkooper, die zich aan dergelijk wanbedrijf bezondigde, kon er op rekenen eerlang zijn naam gebrandmerkt te vinden in het *Nieuwsblad.* Slechts enkele firma's waren van dezen regel uitgesloten: zij namelijk, die gewoon waren op fondsveilingen restanten te koopen en deze weer bij aanbieding te plaatsen. Deze waren de eerste vertegenwoordigers, maar altoos onder boekverkoopers, van den later zoo bloeienden tweede-hands-handel. Onder deze behoorden, reeds in 1836, C.J. Koster, aan de Haringpakkerij, en Gebr. Koster, aan de Leliegracht, te Amsterdam, met A. van Alphen te Delft en J.H. van der Beek te 's Gravenhage.

Evenzoo lagen de uitgevers onder strengen dwang. Aan het verkoopen van fondsen, vóór de eigenaar failliet of dood was, werd niet gedacht. De boeken moesten met hun uitgevers als het ware vergroeien en kwamen nooit vrij, tenzij hij die ze ter perse gelegd had door een niet te keeren ongeval hun ontvallen was. Dan eerst kwamen zij ter markt en konden, ten uitverkoop of ten herdruk, in andere handen overgaan. Onder deze wet van gewoonte gebukt, kregen de grootere uitgevers natuurlijk zolders vol boeken, waar zij geen weg meê wisten en die met elk jaar in waarde verminderden. En zoo kwam, ter gedeeltelijke opruiming althans, het aanbieden van ‘stellen’ in de mode, dat eerst hevig gegispt, maar van lieverleê toegelaten werd, omdat het aan beide kanten, voor uitgever en debitant, voordeel beloofde. Die stellen bestonden uit de samenvoeging van een tien- of vijftiental gelijksoortige of uiteenloopende werken, die voor de helft of een derde van den partikulieren prijs den boekhandel, maar bij uitsluiting den boekhandel, werden aangeboden tegen betaling op drie maanden. Zulke boeken werden nochtans van een kennelijk teeken, een stempeltje of figuurtje, op den titel of

op het achterblad voorzien, opdat ieder handelsbroeder zich zou kunnen vergewissen, dat de verkooper gerechtigd was, die voor iets minder dan den gewonen prijs van de hand te zetten en geen misdrijf pleegde; ook, opdat ze den uitgever niet tegen den gewonen boekverkoopersprijs zouden kunnen worden teruggezonden. Deze aanbiedingen, vooral van reisbeschrijvingen en romans, legden den grond tot de groote uitbreiding van leesbibliotheken, maar gaven te gelijk aanleiding tot scherpe klachten, in geval soms deze of gene zich verstout had een partikulier leesgezelschap in de rechten der prijsvermindering te laten deelen.

Een ander middel tot debiet was het in zwang gekomen premiestelsel, dat voor uitgevers het roekeloos in commissie-zenden eenigermate verminderde en den ijverigen debitant wat meer winst gaf. Vóór de uitgaaf begon men een aanbieding voor rekening te doen, met extra rabat en een halve premie op de 4, een heele op de 6, en zoo bij opklimming met grooter getallen exemplaren. Het 7 à 6, als iets nieuws en voordeeligs, lag op ieders lippen en gaf den boekverkooper Pluim de Jager het volgende liedje in de pen, dat bij elken Vereenigings-maaltijd met de noodige warmte opgedreund werd:

Wat men zoekt op markt of straten,
Wat men ons te koopen biedt;
Wat men kort of lang mag praten,
Zes à *zeven* krijgt men niet.
Bij den handelaar in bieren,
Bij den koopman in den wijn,
In effecten of papieren
Zes zal nimmer *zeven* zijn.

Neen, slechts *wij* zien nooit op ééntje,
Wij slechts zijn zoo mild en goed:

Even als een kuisch Heleentje
Somtijds met haar kusjes doet.
Loop maar als een jagthond zoeken,
Preek vrij als Demosthenes,
Slechts bij *handelaars in boeken*
Krijgt men *zeven tegen zes.*

Ook dit gebruik trouwens kreeg zijn keerzij. Bij kleinigheden kon zulk een gratis-exemplaar er licht op overschieten, maar bij kostbaarder werken ging dat bezwaarlijk, en zulks gaf vrij wat gekibbel, aangezien sommige debitanten het gingen beschouwen als een handelsrecht, ja zelfs bij de afrekening het op de verkochte commissie-exemplaren toepasten.

Daartegenover begon een dwangmiddel van de zijde der uitgevers kwaad bloed te zetten bij de debitanten. Langzamerhand won het uitgeven bij veertiendaagsche of maandelijksche afleveringen veld, en behalve dat dit den verkoopers veel meer last en arbeid kostte dan een afzet bij deelen, drong het hen tot tusschentijdsche betalingen, die letterlijk voorschotten werden.[1]

1 Dat het uitgeven bij inteekening op voordeeliger voorwaarde - een maatregel van speculatie, die aan velen ergernis gaf en die al meer en meer toenam - niet een nieuwe uitvinding was, maar al van veel vroeger dagteekent, blijkt uit het volgende uittreksel uit het 'Voorberigt van de 2e uitgaaf van het *Kabinet van Nederlandsche en Kleefsche Oudheden*', door van Nidek en le Long, in 1792, uitgegeven bij J.A. Crajenschot, te Amsterdam:
'Het misbruik, hetwelk sedert eenige jaren in het drukken by *intekening* heeft plaats gehad, moest zeer natuurlyk het publiek voorinnemen tegens eene diergelyke wyze van uitgeven, en dus eene algemeene afkeerigheid ten gevolge hebben, zo dra men onzen Landgenoten een bericht van *intekening* aanbood. Deze opmerking was den Uitgever niet vergeten, toen hy tot het voornemen besloot, om dit werk (hetwelk als een onafscheidelyk gedeelte der Vaderlandsche Geschiedenis van den geschiedkundigen Wagenaar moet beschouwd worden,) vermeerderd en verbeterd het licht te doen zien. Dit deed hem in twyffel staan of hy hetzelve ter *intekening* zoude aanbieden, dan wel besluiten om hetzelve ten zynen koste alleen uittegeven: wel overtuigd, dat een werk van dien aart de aangewende moeite en arbeid zou belonen. Eenigen zyner vrienden nogthans, op welkers kunde en welmenendheid hy veilig kan vertrouwen, rieden hem tot het eerst ontwerp, waaraan hy zich dan ook gereedelyk onderwierp.
Hoe gunstig nu de uitslag dezer onderneming ook moge geweest, en hoe vele redenen de uitgever heeft om vergenoegd te zyn, daar hy een aanmerkelyk aantal Heren Intekenaren, waaronder zeer velen van uitmuntende geleerdheid en smaak, terstond heeft zien toetreden, om bezitters te worden van een zo nuttig als aangenaam werk; hy heeft zich nogthans niet volkomen misleid gevonden in zyne vooronderstelling, en durft zich op zeer goede gronden vleijen, dat byaldien het misbruik der *intekening* niet billyk het algemeen vertrouwen ten eenemaal had uitgedelgd, het getal der Intekenaren nog merkelyk groter geweest zyn zou. Om echter die genen, welken om bovengemelde redenen tot dus verre hebben uitgesteld om op dit werk in te tekenen, niet geheel te versteken van de genoegens om hetzelve tot eene matige prys te kunnen magtig worden; heeft de uitgever besloten, om de *intekening* open te laten tot de uitgave van het twede deel, als wanneer dezelve zal gesloten en dus niet langer kunnen ingetekend worden. Te meer is de uitgever daartoe te rade geworden, om daardoor aan alle ware beminnaren van *Oudheid* en *Vaderlandsche* geschiedenis den tyd en de gelegenheid te geven van te kunnen oordeelen, zo wel omtrent, de verbetering van den styl en de schikking van dit werk zelf, als wegens de uitvoering van letterdruk en koperen platen.

De uitgever vertrouwt voor het overige, dat deze edelmoedige aanbieding, van de *intekening* nog eenigen tyd te verlengen, geen zweem van ongenoegen zal kunnen baren by de reeds getekend hebbende Heren Intekenaren, doordien men naauwkeurig zorge zal dragen, dat de eerste Intekenaren van de eerste plaatdrukken zullen voorzien worden.'

Op die manier dreven de uitgevers zaken met het geld der debitanten. Onophoudelijke bittere klachten waren hiervan het gevolg. Ieder boekverkooper, wilde hij zijn debiet niet zien verloopen, was genoodzaakt te werken met boeken bij inteekening, die vaak ook de meest verkoopbare boeken waren, maar werd

daardoor tevens gebonden aan tusschentijdsche wissels, die, bij niet-betaling, hem bedreigden met een publieke verdachtmaking.

Voor al het kwaad, dat in den boekhandel bestond of dien bedreigde, werd hulp gezocht bij de ‘Vereeniging ter bevordering van de belangen des boekhandels’.

Geschillen. - De vereeniging.

Inhoud.

Koninklijk Besluit van 24 *Januari* 1814. - *Kon. Besluit van* 24 *Januari* 1815. - *Wet van* 28 *September* 1816. - *Wet van* 25 *Januari* 1817. - *Nadruk van schoolboekjes. - Vestiging van de Vereeniging. - Eerste werkzaamheden en processen. - Benoeming van een rechtsgeleerd raadsman. - Adres aan de Regeering om een betere wet. - Bijlegging van onderlinge geschillen. - Strijd tegen de postkantoren. - Commissie van onderzoek naar nadrukken, vooral in de zuidelijke provinciën. - Oprichting van boekverkoopers-gezelschappen. - Reglement der Vereeniging. - Nieuwsblad voor den boekhandel. - Uitoefening van tucht door de Vereeniging. - Nadruk van schoolboekjes en processen daarover. - Titel- en vormnavolging van een tijdschrift.*

Aan het hoofd dezer afdeeling behooren in de eerste plaats de wetten en besluiten, die van rijkswege den boekhandel beheerschten.

Besluit van den 24 januarij 1814, n°. 1 (Staatsblad n°. 17), houdende bepalingen omtrent den boekhandel en den eigendom van letterkundige werken.

Wij Willem, enz.

Overwegende dat de Wetten en Reglementen aangaande de Boekdrukkerij en den Boekhandel, door het Fransch Bestuur in deze Gewesten ingevoerd, niet alleen in den Boekhandel eene zeer nadeelige stremming veroorzaakten, maar ook eene strekking hadden om de vrijheid der drukpers volkomen te onderdrukken, den voortgang van de verlichting te beletten, en alles te onderwerpen aan eene willekeurige censuur, te eenemale strijdig met de liberale denkwijze waarop elk regtgeaard Nederlander den hoogsten prijs stelt, en die steeds het Gouvernement dezer Landen heeft gekenschetst;

Wijders in aanmerking nemende, dat, vóór de inlijving dezer Landen in Frankrijk, wetten in werking waren, waarvan het doeleinde was aan elken Schrijver en Drukker zijn wettig regt van eigendom te verzekeren, en dat de herstelling dezer Wetten (bijzonderlijk vervat in de Publicatie van den 3 Julij 1803) in den geest der tegenwoordige orde van zaken, allezins noodzakelijk moet geacht worden;

Gehoord de voordragt van onzen Commissaris-Generaal voor de Binnenlandsche Zaken;

Hebben besloten en besluiten:

Art. 1. De Fransche Wetten en Reglementen, betrekkelijk de Boekdrukkerij en den Boekhandel, daaronder begrepen die, welke de Nieuwspapieren betreffen, zijn, van dato dezes, geheel en al afgeschaft[1].

1 1. Keizerlijk decreet, houdende een reglement op den boekhandel en de drukkerij, van 5 Februarij 1810; 2. Idem van 3 Augustus 1810, betrekkelijk de dagbladen der departementen (*Bull. des Lois* n°. 335); en 3. van 9 April 1811, waarbij de uitvoering in de vereenigde departementen bevolen wordt van de bedoelde decreten van 5 Febr. 1810 en van 3 Aug. 1810 (*Bull. des Lois* n° 362).

2. Dien ten gevolge worden de Inspecteurs van de Boekdrukkerij en den Boekhandel honorabel van hunne posten ontslagen.

3. Insgelijks wordt de uit voorschrevene Fransche Wetten en Reglementen profluërende belasting, ten behoeve van het fonds der Generale Directie van den Boekhandel, met dato dezer, afgeschaft; wordende onze Commissaris-Generaal voor de Binnenlandsche Zaken met de zorg der daaruit voortspruitende liquidatie gechargeerd.

4. Een ieder is verantwoordelijk voor het geen hij schrijft, drukt of uitgeeft; indien de Schrijver niet bekend is, of aangewezen kan worden, is de Drukker alleen aansprakelijk.

5. Elk stuk dat, zonder naam van den Schrijver of Drukker, en zonder aanwijzing van den tijd en de plaats der uitgave, in het licht komt, zal als een Libel beschouwd, en de Uitgever of Verspreider daarvan als Paskwil-schrijver vervolgd kunnen worden.

6. Elk die een oorspronkelijk Werk, hetzij in eens, het zij bij Deelen of Stukken, uitgeeft, waarvan hij het regt van kopij, als Opsteller of anderzins, wettig bezit, verkrijgt hierdoor, voor zich zelven en zijne erven, het uitsluitend regt, om hetzelve werk uit te geven, mits in alles voldoende aan de bepalingen, in de navolgende artikelen vermeld.

7. Uit dien hoofde wordt uitdrukkelijk verboden op eenigerlei wijze zoodanig oorspronkelijk Werk, of na te drukken en te verkoopen, of buiten de Vereenigde Nederlanden nagedrukt zijnde, in te voeren, te verspreiden, of te verkoopen, op straffe, zoo van confiscatie van alle binnen deze Landen nog voorhanden zijnde ongedebiteerde exemplaren van den nadruk, ten voordeele van den eigenaar van den oorspronkelijken druk, als van betaling aan denzelven eigenaar van de waarde van drie honderd exemplaren van den echten druk, te berekenen naar den verkoopprijs.

8. Op dezelfde straffen, als bij het bovengemeld art. 7 zijn bepaald, wordt insgelijks verboden het verspreiden of verkoopen van eenigerlei vertaling, verkorting of uitbreiding van eenig, in de Vereenigde Nederlanden, uitgekomen oorspronkelijk Werk, ten zij met schriftelijke toestemming van den eigenaar van hetzelve. Hiervan echter zijn uitgezonderd de uittreksels, beoordeelingen, opgaven, enz., die in Tijdschriften aan het publiek worden medegedeeld.

9. Wordt almede, op straffe als in art. 7 vastgesteld, verboden eenigerlei nadruk van de Nederduitsche vertaling eens buiten deze Landen uitgekomen Werks, of het debiteren eener andere Nederduitsche vertaling van hetzelfde Werk, binnen de drie eerste jaren na de uitgaaf der eerste vertaling.

10. Van het regt van eigendom zijn uitgezonderd Grieksche en Romeinsche klassieke Schrijvers, wat den tekst aangaat; voorts ook Bijbels, Psalm-, Kerk- en Schoolboeken, waarvan niemand het kopijregt bezit, mitsgaders alle gewone Tijdwijzers en Almanakken; blijvende echter verboden het nadrukken van al datgeen, hetwelk eenig Uitgever van eenen Almanak, tot vermeerdering van deszelfs nuttigheid, gemak of sieraad, mogt hebben bijgevoegd.

11. Een ieder, die voornemens is van eenig Buitenlandsch Werk eene overzetting, in welke taal ook, aan het publiek mede te deelen, en er zich den eigendom van te verzekeren, zal gehouden zijn:

a. Een exemplaar van het oorspronkelijk Werk aan het Gemeente-Bestuur zijner woonplaats te vertoonen, op welks Titelblad alsdan van wege hetzelve Gemeente-Bestuur, zonder invordering van kosten, zullen moeten geschreven woorden:

'Vertoond den ( ) *door* N.N., *ter vertaling in de* N.N. *taal*, *aan het Gemeente-Bestuur van* N.N.

In kennis van mij, N.N.'

b. Zijn voornemen tot de uitgave eener zoodanige vertaling, alsmede *dat* en *wanneer* het oorspronkelijk Werk door hem aan het Gemeente-Bestuur zijner woonplaats, vertoond is, driemaal in de Courant zijner woonplaats, of, bij ontstentenis van dien, in de Courant der naastbijgelegen plaats te annonceren;

c. Binnen den tijd van zes maanden, na de voorschreven vertooning van het oorspronkelijk Werk, aan het Gemeente-Bestuur zijner woonplaats te vertoonen zes afgedrukte geheele vellen der geannonceerde vertaling, en daarvan alsdan, insgelijks in de bij *b* gemelde Courant advertentie te doen.

12. Van alle gedrukte Werken, hoe genaamd ook, zullen, vóór derzelver uitgave, drie exemplaren (welke, voor zoo verre dezelve meer dan honderd bladzijden bevatten, ingebonden zullen moeten zijn), aan het Departement van Binnenlandsche Zaken gezonden worden; zullende over derzelver emplooi nader worden gedisponeerd; en zijn onder deze bepalingen ook alle Nieuwspapieren en periodieke Werken, Kaarten en Plaatwerken begrepen.

13. Van oorspronkelijke Werken, alsmede van vertalingen, vóór den datum van dit Besluit uitgekoinen, wordt het bij art. 6, 7, 8, 9 en 10 bepaald regt van eigendom aan een' iegelijk toegekend, die bewijzen kan, hetzelve te bezitten; moetende hij, bij eene nieuwe uitgave, zich houden aan het gestatueerde bij art. 11 en 12.

14. Wekelijks zal eene lijst van de bij het Departement van Binnenlandsche Zaken ingekomen Werken, in de *Staats-Courant* worden bekend gemaakt.

15. Het tegenwoordig Besluit zal worden geïnsereerd in het *Staatsblad.*

Besluit van den 24 januarij 1815, n°. 12, (Staatsblad n° 6), met voorschriften tot verzekering van het regt van eigendom aan hun, die van buitenlandsche werken eene vertaling willen uitgeven.
Wij Willem, enz.

In aanmerking nemende dat de bepalingen bij art. 11b van het Besluit omtrent den Boekhandel, van 24 Januarij 1814, n° 1 (zie *Staatsblad* A^{o} 1814, n° 17) vastgesteld, strekkende om voortekomen, dat de vertaling van een en hetzelfde Werk niet, uit onwetenheid, door twee of meer onderscheidene Boekverkoopers of Boekdrukkers worde ondernomen, bewerkstelligd of uitgegeven, bij ondervinding gebleken zijn, niet in alle gevallen genoegzaam aan het oogmerk te beantwoorden, vermits de plaatselijke Couranten niet overal gelezen worden of verkrijgbaar zijn;

Overwogen het verzoek door onderscheidene Boekverkoopers en Boekdrukkers, te dezen opzigte aan Ons gedaan;

En gezien de voordragt van Onzen Secretaris van Staat voor de Binnenlandsche Zaken, van den 19den dezer, n° 14;

Hebben goedgevonden en verstaan, om, bij ampliatie van art. 11b van Ons Besluit van den 24 Januarij 1814, n° 1, te bepalen dat een ieder, die voornemens is van eenig buitenlandsch Werk eene overzetting, in welke taal ook, aan het publiek mede te deelen, en er zich den eigendom van te verzekeren, gehouden zal zijn, om, behalve de verpligting, om van dit zijn voornemen, en van den tijd wanneer het oorspronkelijk Werk door hem aan het Gemeente-Bestuur zijner woonplaats is vertoond, driemaal behoorlijke aankondiging in de Courant zijner woonplaats, of, bij ontstentenis van dezelve, in de Courant der naastbijgelegene plaats, te doen, ook zoodanige bekendmaking, ten zijnen koste, driemaal in de *Nederlandsche Staats-Courant* te doen plaatsen.

Wet van den 28sten september 1816, tot vaststelling van straffen, voor hen die vreemde mogendheden beleedigen.
Wij Willem enz.

Alzoo Wij in overweging hebben genomen, dat, uit krachte van art. 227 der Grondwet, elk aan de maatschappij of aan bijzondere personen, voor zoo verre dezer regten beleedigd zijn, verantwoording schuldig is van het geen hij schrijft, drukt, uitgeeft of verspreidt; dat zij, welke vreemde Mogendheden beleedigen, zich voornamelijk aan de maatschappij, tot welke zij behooren, verantwoordelijk stellen;

Dat in de nog bestaande Wetgeving geene genoegzame voorzieningen aangetroffen worden tegen het misbruik, dat te dezen van de vrijheid der Drukpers kan worden gemaakt;

Willende in eene materie welke de omstandigheden dubbel belangrijk maken, geene onzekerheid of twijfeling overlaten omtrent Onze bedoelingen en de verpligtingen van al de genen die dit Koningrijk bewonen;

Zoo is het, dat Wij, den Raad van State gehoord, en met gemeen overleg der Staten-Generaal, hebben goedgevonden en verstaan, gelijk Wij goedvinden en verstaan bij deze:

Artikel. 1. De genen, die in hunne geschriften, vreemde Souvereinen of Vorsten in hun personeel karakter hoonen of beleedigen, de wettigheid van hun Geslacht en Regering tegenspreken of in twijfel trekken, of hunne daden met hoonende of beleedigende woorden berispen, zullen voor de eerste reize worden bestraft met eene geldboete van *vijf honderd guldens*, of bijaldien zij niet in staat zijn dezelve te voldoen, met eene gevangenis van *zes* maanden. - Het herhaald misdrijf zal bestraft worden met eene gevangenis van *één* tot *drie* jaren.

2. Dezelfde straffen zullen toepasselijk zijn op de Drukkers, Uitgevers, Uitventers en Boekverkoopers, die de vermelde geschriften zullen hebben gedrukt of in het licht gegeven, of doen drukken, of doen in het licht geven, voor zoo verre dezelve den Schrijver niet zullen kunnen aanwijzen, met zoodanig gevolg, dat de laastgemelden niet alleen in handen der Justitie geraken, maar van het gepleegd misdrijf in regten kunnen worden overtuigd, en alzoo bestraft.

Zullende de straf, tegen de Drukkers, Uitgevers en Boekverkoopers te appliceren, gepaard gaan met intrekking van hun patent, en met verbod, bij de eerste overtreding, om gedurende den tijd van *drie* jaren, en bij herhaalde overtreding, gedurende den tijd van *zes* jaren, eenig werk te mogen drukken of uitgeven, en in beide gevallen, met verbeurdverklaring der exemplaren van het verboden werk of geschrift.

3. Het zal noch aan de Schrijvers of Redacteurs, noch aan de Drukkers, Uitgevers of Boekverkoopers tot eenige verschooning of verzachting kunnen verstrekken, dat de stukken of artikelen, waarover zij in regten mogten betrokken worden, door hen uit andere gedrukte Werken of vreemde Nieuwspapieren zijn overgenomen, getrokken of vertaald.

4. Alle officiële klagten en reclamatiën van vreemde Gouvernementen, uit hoofde van geschriften bij art. 1 vermeld, zullen door Onzen Minister van Buitenlandsche Zaken directelijk worden gebragt ter kennisse van Onzen Minister van Justitie, ten einde de bij dezelve betrokkkene Schrijver, Redacteur, Uitgever, Uitventer, Drukker, of Boekverkooper, zoo daartoe termen zijn, door den Prokureur-Generaal of den Officier van het publiek Ministerie, onder welken hij ressorteert, in regten vervolgd worden.

Wet van den 25 januarij 1817 (Staatsblad n°. 5), de regten bepalende die in de nederlanden, ten opzigte van het drukken en uitgeven van letter- en kunstwerken, kunnen worden uitgeoefend.
Wij Willem, enz.

Alzoo Wij in overweging hebben genomen, dat op eenen eenparigen voet behooren te worden bepaald de regten, die in dit Rijk, ten opzigte van het drukken en uitgeven van Letter- en Kunstwerken, kunnen worden uitgeoefend;

Zoo is het, dat Wij, den Raad van State gehoord, en met gemeen overleg der Staten-Generaal, hebben goedgevonden en verstaan, gelijk Wij goedvinden en verstaan bij deze:

Art. 1. Het regt van kopij of van kopiëren door den druk is, voor oorspronkelijke Letter- en Kunstwerken, het uitsluitend regt van die genen, welke daarvan Autheurs zijn, en hunne regt verkrijgende, om hunne oorspronkelijke Letter- en Kunstwerken, geheel of gedeeltelijk, verkort of verkleind, zonder onderscheid van vorm of inkleeding, in eene of meer talen, met of zonder hulp der Graveerkunst, of eenige andere tusschenkomende Kunst, door den druk gemeen te maken, te verkoopen en te doen verkoopen.

2. Het kopijregt van vertalingen van een buiten dit Koningrijk in het licht gekomen oorspronkelijk Letterwerk is het uitsluitend regt van Vertalers en regtverkrijgenden, om hunne vertalingen van genoemd Letterwerk door den druk gemeen te maken, te verkoopen en te doen verkoopen.

3. Het in de voorgaande artikelen omschreven kopijregt, zal niet langer voortduren, dan twintig jaren na den dood van den Autheur of Vertaler.

4. Alle inbreuk op het voorsz. kopijregt, het zij bij eene eerste

uitgave van eenig nog niet gedrukt Boek- of Kunstwerk, het zij bij herdruk van het geen reeds in druk was, zal als *nadruk* aangemerkt, en als zoodanig gestraft worden, met confiscatie van alle binnen dit Rijk voorhanden zijnde ongedebiteerde exemplaren van den nadruk, ten voordeele van den eigenaar van den oorspronkelijken druk, alsmede met betaling, aan denzelfden eigenaar, van de waarde van 2000 exemplaren van het nagedrukte Boek- of Kunstwerk, te berekenen naar den boekverkoopers-prijs van den wettigen druk, en zulks behalve de betaling eener boete, niet te boven gaande de som van *duizend guldens*, en niet minder dan *honderd*, ten behoeve van de algemeene armen van de woonplaats des nadrukkers; en zal de nadrukker bovendien, in geval van herhaald misdrijf, en naar gelang der omstandigheden, onbekwaam kunnen worden verklaard, om in het vervolg het beroep van Boek- of Kunstdrukker of verkooper te kunnen uitoefenen; alles onverminderd de bepalingen en straffen, welke tegen vervalsching bij de algemeene Wetten zijn of mogten worden gestatueerd.

Op dezelfde wijze, als hier boven is bepaald, zal worden gestraft het invoeren, verspreiden of verkoopen van buiten het Koningrijk nagedrukte oorspronkelijke Letter- en Kunstwerken, of vertalingen, waarvan men hier te lande het kopijregt bezit.

5. Onder de bepalingen der voorgaande artikelen is niet begrepen, het geheel of gedeeltelijk in druk uitgeven van de Grieksche, Romeinsche *auctores classici*, immers voor zoo veel den tekst derzelve aangaat; voorts Bijbels, Testamenten, Catechismussen, Psalm-, Kerk- en Schoolboeken; mitsgaders alle gewone Tijdwijzers en Almanakken; zonder dat nogthans door deze uitzondering eenige verandering wordt gemaakt in privilegiën of octrooijen, welke omtrent de in dit artikel gemelde voorwerpen reeds mogten bestaan, en waarvan de termijn als nog niet is verstreken.

Overigens blijft het vrij en onverlet om in Tijdschriften, door middel van uittreksels en beoordeelingen, den aard en de waarde van in

druk uitkomend Letter- en Kunstwerk aan het publiek te doen kennen.

6. Om het in art. 1 en 2 omschrevene kopijregt te kunnen eischen, moet alle, na de afkondiging dezer Wet in de Nederlanden in druk uitkomend Letter- en Kunstwerk bij iedere soort van uitgaaf, en zoo wel bij eene eerste druk als bij herdruk van hetzelve, aan de navolgende vereischten voldoen, te weten:

a. Dat het Werk gedrukt zij op eene Nederlandsche Drukkerij:

b. Dat het Werk eenen Nederlandschen Uitgever hebbe, en diens naam, of alleen, of vereenigd met dien eens buitenlandschen Mede-uitgevers, op den titel, of, bij gebrek van titel, waar dit het voegzaamst is, gedrukt zij, met aanwijzing zijner woonplaats en van den tijd der uitgave;

c. Dat van elk Werk, vóór of gelijktijdig met de uitgave, door den Uitgever drie exemplaren, waarvan één door hem op den titel, of, bij gebrek van titel, op de voorzijde eigenhandig geteekend, met bijvoeging der dagteekening, en van eene schriftelijke verklaring van eenen Nederlandschen Drukker, met eigenhandige naam, plaats en dagteekening, dat het Werk bij hem gedrukt is, zullen overgegeven worden tegen reçu aan het Gemeente-Bestuur zijner woonplaats, hetwelk dadelijk een en ander aan het Departement van Binnenlandsche Zaken zal verzenden.

7. Aan de bepalingen van deze Wet zijn ook onderhevig alle na derzelver afkondiging in het licht komende nieuwe uitgaven, of herdrukken van Letter- en Kunstwerken die reeds vóór dezelve waren uitgegeven.

8. Alle actiën, die uit deze Wet mogten voortvloeijen, behooren tot de kennis van den gewonen Regter.

In 1831 telde de Vereeniging 105 leden.

Al ligt de geschiedenis van het ontstaan en de eerste werk-

zaamheden der Vereeniging buiten ons bestek, en al zou het overwaard zijn, waartoe bibliotheek en archief de noodige bronnen bezitten, een breedvoerig overzicht te hebben over haar geheele arbeidsveld, zoo vinde toch een enkel woord betreffende haar eerste jaren hier zijn plaats, als tot inleiding van hetgeen later omtrent haar streven zal moeten worden medegedeeld.

Gedurende onzen Franschen tijd verkeerde alle handel, maar bovenal onze boekhandel, in hoogst moeielijke omstandigheden. De censuur, het verbod van uitvoer, de knevelarijen der ambtenaren, de telken dag aangroeiende belemmeringen, niet te vergeten de algemeene geldzorgen, dat alles maakte, dat vooral de boekverkoopers een harden strijd voor hun bestaan te strijden hadden. Een natuurlijk gevolg daarvan was, dat men om zijn dagelijksch brood te hebben soms de toevlucht had genomen tot middelen, die in andere tijden minder oorbaar zouden gevonden zijn. Een dezer middelen was het nadrukken van schoolboekjes, dat zedelijk zeker niet geoorloofd was, maar waarop de wetten in sommige streken van ons land geen vat hadden. Sinds 1810 toch had keizer Napoleon zijn broeder den koning van Holland te verstaan gegeven, dat de linker Rijn-oever de grensscheiding was tusschen Holland en Frankrijk, en dat dus Hollandsch-Braband, geheel Zeeland, en voorts dat gedeelte van Gelderland aan den linkeroever van de Waal gelegen, tot het Fransche rijk behoorden. Deze gansche streek werd alzoo buiten de Hollandsche wetten gesteld. Niettemin was zij, het spreekt van zelf, Hollandsch gebleven van taal en gewoonten en had zij zich alleen door dwang gebogen onder het Fransche juk. Ook de scholen waren voor een groot deel op den bestaanden voet blijven bestaan; en aangezien het ontbieden van schoolgoed uit Holland kosten en moeiten meêbracht, en anderdeels ook om partij te trekken van de vrijlating der wet, hadden enkele uitgevers niet geschroomd, de meest ge-

bruikte fondswerkjes van hun Hollandsche handelsbroeders na te drukken en ten eigen profijt te verspreiden, zeer tot grief en schade van de rechtmatige eigenaars.[1]

De nadruk van schoolgoed was alzoo gedreven straffeloos en in het openbaar, en natuurlijk al meer en meer, naar gelang hij onvervolgbaar was gebleken en door debitanten werd aangemoedigd. Als een enkel staaltje uit vele zij hier aangehaald de volgende circulaire van een benadeelden uitgever aan den boekhandel:

'Geinformeerd, dat D. Noman & Zoon, in den Bosch, bij eene gedrukte circulaire van het begin dezer maand aan onderscheide boekhandelaren berigten, dat onder anderen ook eerstdaags bij hun afgedrukt zullen zijn *Levensschetsen van Nederl. Mannen en Vrouwen;* daarmede zeker bedoelende: *Levensschetsen van Vaderlandsche Mannen en Vrouwen*, uitgegeven door de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen, *bij mij* voor de vierde maal herdrukt, en waarvan ik *alleen* het recht van copy bezitte, en wel aanbiedende de 52 à 50 los voor *f* 2.18, en ingen. *f* 3.18; - verder, dat zij, die 416 à 400 neemen, nog 2½ pCt. met contante betaaling korten zullen, strekt deeze, om u te berigten, dat bij mij voordaan de boven genoemde *Levensschetsen* zullen te bekomen zijn: de 52 à 50 los voor *f* 2.14, en ingen. *f* 8.40; - en dat er op de 416 à 400 3% zal kunnen gekort worden op Jaarrekening. Ik twijfel niet, of Gij zult, om diverse redenen, wanneer Gij van dit artikel noodig hebt, mijn aanbod boven dat van Noman & Zoon praefereren en blijf naa minzaame groete

Uw Medeburger
HAARLEM.
A. LOOSJES PZ.'

1 De onderlinge nadruk was een zonde, dagteekenende al van ouds. In het jaar 1710 sloten een aantal boekverkoopers daartegen reeds een 'Willige overeenkomst', waarvan wij de statuten hierachter als bijlage meenden te moeten opnemen.

Het feit was des te grievender, daar A. Loosjes Pz., met Dr. Mart. Nieuwenhuijzen, ook schrijver van die *Levensschetsen* was.

Waar dergelijke nadruk zoo onverholen en jaren lang plaats greep, is het wel geen wonder dat de uitgevers er steen en been over klaagden.

Nauwelijks was dan ook de oude orde van zaken hersteld en ons land weer een onverdeeld geheel, of drie der voornaamste uitgevers, D. du Mortier, Adriaan Loosjes Pz. en Joh. van der Heij, hadden hun mede-boekverkoopers opgeroepen, ten einde zich te vereenigen tegen het plegen en verspreiden van nadruk. Op den 11^{den} Augustus 1815 waren 19 beroepsgenooten samen gekomen in het logement de Zwaan te Amsterdam en hadden de volgende 'Acte van verbintenis' geteekend:[1]

'De ondergeteekenden, Boekhandelaren in de Nederlanden, eenen geruimen tijd met de diepste verontwaardiging zijnde ontwaar geworden, dat, niettegenstaande de vastgestelde Landswetten tegen het nadrukken en verkoopen derzelve, sommigen zich echter niet ontzien, om, zoo bedekt als openlijk, werken, van welke het kopy aan anderen toebehoort, op eene schandelijke wijze na te drukken, te verkoopen en te laten verkoopen, tot geen gering nadeel en schade dergenen die tot dezelver uitgaaf alleen geregtigd zijn. En vermeenende, dat het niet tegengaan

1 Onder de oprichters behoorden, behalve de drie bovengenoemde ontwerpers: D. du Saar en A. en J. Honkoop te Leiden, W. van Vliet en W. Brave te Amsterdam, J.L. Augustini en Fr. Bohn te Haarlem, W. Wouters, R.J. Schierbeek, J. Groenewoud, W. Zuidema en J. Oomkens te Groningen, J.W. Brouwer te Leeuwarden, P. Nijhoff te Arnhem, J.H. de Lange te Deventer, J.G. van Terveen te Utrecht, H.C.A. Thieme te Zutfen: waarbij zich weldra aansloten Gebr. van Cleef, A.J. van Weelden te 's Gravenhage, P. den Hengst & Zoon, Wed. G. Warnars & Zoon, van der Breggen & Co. te Amsterdam, en L. Herdingh & Zoon te Leiden.

en doen ophouden van deze zoo allezins schadelijke, als voor den Boekhandel in het bijzonder zoo onteerende daad, voornamelijk is toe te schrijven, zoowel aan de moeijelijkheid van het aanleggen, als aan de kostbaarheid in het voortzetten der proceduren tegen dezelve, zoo hebben wij ondergeteekenden, tot opheffing van den, zoo door deze als andere verkeerde handelingen diep vervallen staat van den Boekhandel in ons midden zich vereenigd, om zulks met gemeene kracht tegen te gaan, verder te verhinderen, en voor het vervolg voor te komen, en wel op de volgende voorwaarden:

1°. Zij zullen voor gemeene Rekening van hun, ondergeteekenden, op alle mogelijke wijzen, zich trachten te informeren, welke werken er nagedrukt zijn of worden, die het eigendom zijn van een of meer der ondergeteekenden en de in regten noodige bescheiden hiertoe, zich aanschaffen.

2°. Ofschoon ieder der ondergeteekenden, verpligt en gehouden is het zijne toe te brengen, dat door hen gezamentlijk hieraan voldaan worde, zoo magtigen zij onderling, desniettegenstaande uit hun midden, de Boekhandelaars A. LOOSJES te Haarlem, D. DU MORTIER te Leiden en J. VAN DER HEIJ te Amsterdam, om namens deze Associatie, alle preperatoren en recherches te doen, welke ten deze zouden kunnen worden noodig geoordeeld, terwijl aan die drie tevens wordt gedemandeerd om te zorgen, dat deze Associatie uit verschillende personen bestaande, met dezelfde fermiteit, als een enkel individu te deze werkzaam zij.

3°. Eenige en genoezaam volledige bewijzen volgens de wetten gevorderd, ingevolge Art. 1 in handen bekomen hebbende, dat een of ander werk, van een of meer der ondergeteekenden, is nagedrukt, zal men voor gemeene rekening, in regten vervolgen en de procedures, hiertoe noodig, gehouden zijn vol te houden, ten einde toe, en zal men daarenboven alles aanwenden,

dat mogelijk, is, om te zorgen, dat zulks zoo kort en spoedig mogelijk getermineerd worde.'

Op die bijeenkomst waren de drie, van wie de oproeping uitgegaan was, gemachtigd om van stonde aan in aller naam handelend op te treden.

Deze lieten dit ook niet lang wachten. Binnen weinig tijds hadden zij beslag gelegd op ruim een 40 tal nadrukken, de oorspronkelijke bezitters in hun rechten hersteld en den geheelen boekhandel aangemaand om dergelijke kwade praktijken voor het vervolg met alle kracht te keer te gaan.

Zij zouden evenwel verder gaan. Het lag voor de hand, dat er zich een aantal geschillen konden voordoen, voortspruitend uit de pas uitgevaardigde wet van 1817, in verband tot vroegere bepalingen. Oudtijds namelijk vroeg men om eenig werk uitsluitend te mogen drukken, uitgeven en verspreiden, oktrooi of privilegie. Zulk oktrooi waarborgde het kopijrecht gedurende den tijd waarvoor het was verleend, dat wil zeggen hoogstens voor 20 jaar. De wet had dus voor ieder een middel aan de hand gegeven om zich een kopijrecht te verzekeren. Maar daaruit volgde te gelijk, dat hij die van dat middel geen gebruik gemaakt, geen oktrooi aangevraagd had, ook geen kopijrecht bezat, maar een boek of geschrift had, dat vrij was en vrij kon worden nagedrukt. De geest van vrijheid, gelijkheid en broederschap, ons uit Frankrijk overgewaaid, had, bij die verheerlijkte gelijkheid van allen, het woord *privilegie* wat al te stuitend gevonden en onbestaanbaar met het modebegrip *maatschappelijk verdrag.* En op dezen letterlijk zoo uitgedrukten grond had het Staatsbewind der Bataafsche Republiek dan ook op 3 Juni 1803 een Publicatie gegeven, waarbij de oktrooien afgeschaft werden, 'omdat iederéén, zonder eenige bijzondere wet, te zijnen behoeve aanspraak heeft op de bevestiging van zijnen regtmatigen eigendom'. In de plaats dus van 'oktrooien en privilegiën' was daardoor vastgesteld een 'zoogenaamd regt

van copie of bezit', 'welk regt van uitgave een eigendom is, waarop niemand dan de regthebber wettige aanspraak heeft, en in de uitoefening van welk regt niemand hem mag benadeelen'. Yan tijdsbepaling werd hier niet gesproken. Voorts was daarbij bepaald, 'dat ten aanzien van werken, vóór het emaneren van deze wet binnen de Bataafsche Republiek reeds uitgekomen, het regt van eigendom of praeferentie, op denzelfden voet als bij deze wet bepaald is, wordt toegekend aan een ieder, die hetzelve bewijzen kan te bezitten'. Het behoeft geen betoog, hoe die volkomen wettige bewijzen van een aantal vroegere boeken en boekjes in het ongereede waren en, al waren ze bewaard, hoe die verschillende wetten aanleiding stonden te geven tot allerlei gehaspel.

Toen nu in het begin van 1817 de nieuwe wet op den boekhandel verscheen en het 3e artikel daarvan bepaalde: 'dat het kopy-regt, dat in de twee eerste artikelen omschreven was, niet langer zal voortduren, dan twintig jaren na den dood van den Autheur of Vertaler', hadden de drie gecommitteerden daarin, in verband tot de vroegere wetten, met reden een gevaar gezien voor den waarborg van eenmaal verkregen rechten. Ten einde daaromtrent zoo niet zeker, dan toch door een bevoegd oordeel ingelicht te zijn, hadden zij zich, in naam hunner 'Committenten', tot vijf van de beroemdste rechtsgeleerden, J. van der Linden, M.C. van Hall, N. Sinderam, S. AE. Verburg en F.A. van Hall, gewend met verzoek om een gemeenschappelijk advies betreffende de vraag: 'Of het voorz. 3e Artikel ook toepasselijk is op zoodanige Letter- en Kunstwerken waarvan het kopy-regt, vóór de invoering van de wet van 25 Januarij 1817 geboren of verkregen is; en of mitsdien de eigenaars van hetzelve kopy-regt door de invoering van deze wet, dat regt hebben verloren, of in het vervolg zullen verliezen, wanneer de Autheurs van de bij de wet bedoelde Letter- en Kunstwerken of bereids voor meer dan twintig jaren overleden zijn, of vervolgens komen te overlijden?'

Op deze vraag was door de vijf bovengenoemde mannen van gezag met het volgend opstel geantwoord:

‘De Ondergeteekenden, Juris Utriusque Doctores en Advokaten voor het Hooge Geregtshof in 's Hage geadmitteerd, en binnen de stad Amsterdam praktiserende, gezien hebbende de vorenstaande Casus-positie en de vragen daaruit voorgesteld, zijn (onder verbetering) van gevoelen:

Dat het aangewezen artikel van de voorsz. wet nimmer toepasselijk kan zijn of gemaakt worden op zoodanige letter- of kunstwerken, waarvan het kopij-regt bereids vóór de invoering van dezelve wet, krachtens vroegere verordeningen of anderzins, wettig verkregen is; en dat mitsdien de eigenaars van zoodanig kopij-regt, dat regt niet hebben verloren of zullen verliezen in het geval, dat de autheurs dier werken bereids vóór meer dan twintig jaren mogten overleden zijn, of in het vervolg komen te overlijden; maar dat integendeel die eigenaars al de regten blijven behouden, welke de vroegere wetten aan hen hebben toegekend; indien zij zich bij het wederuitgeven of herdrukken van de voorsz. werken gedragen naar de bepalingen, welke daaromtrent bij de wet zijn voorgeschreven.

De ondergeteekenden vermeenen, alvorens zij overgaan tot het betoogen van dit hun gevoelen, te moeten opmerken:

Dat er vóór de maand December 1796 geene geschrevene wetten, rakende den boekhandel, hier te lande hebben bestaan, en dat derhalve tot op dien tijd alle geschillen, daartoe betrekkelijk, hebben moeten worden beoordeeld en beslist naar de grondregelen van het regt omtrent eigendom, en naar *costumiere* gebruiken.

Die grondregelen van het regt brengen, gelijk een ieder bekend is, mede, dat geen *eigendom* door enkel tijdsverloop kan verloren worden, ten zij men het bezit van zijn eigendommelijk goed verlaten heeft, en hetzelve is gekomen in een derde hand,

en alzoo de eigendom bij dien derden bezitter door verjaring verkregen is; terwijl, buiten dit geval, geen eigenaar in het bezit van zijnen eigendom blijvende, van dien eigendom kan worden ontzet.

Hieruit volgt, dat alle *kopy-regt*, vóór de *Publicatie van* 8 *December* 1796 wettig verkregen, is gebleven het wettig eigendom van deszelfs bezitters.

Wat nu die Publicatie zelve (de eerste wet omtrent den boekhandel hier te lande) betreft, dezelve handhaaft dit regt van eigendom voor de boekverkoopers, hunne erven of regtverkrijgenden, *als zijnde* (dus luidt *art.* 2 van dezelve Publicatie) *het gemelde regt een eigendom*, *waarop niemand*, *buiten zijne toestemming, aanspraak heeft*, *en waarin niemand hem mag benadeelen.*

Bij eene latere wet, en wel die van den 2 *Junij* 1803, wordt insgelijks dit regt van eigendom, met bijna gelijke bewoordingen, gehandhaafd, luidende het tweede artikel van dezelve wet als volgt: *als zijnde het gemelde regt van uitgave een eigendom*, *waarop niemand*, *buiten deszelfs toestemming*, *wettige aanspraak heeft*, *en in de uitoefening van welk regt niemand hem mag benadeelen.*

In beide deze wetten worden geene bepalingen gevonden, door welke het kopij-regt, of de eigendom van letter- en kunstwerken, binnen zekeren kring van jaren wordt beperkt; waaruit dan ook voortvloeit, dat alle kopij-regt, gedurende het bestaan van deze wetten verkregen, even als dat, hetwelk vóór de Publicatie van 8 December 1796 verkregen was, de onveranderlijke eigendom van deszelfs bezitter blijft, en door het enkel tijdsverloop van jaren niet verloren wordt.

Met den 1 Maart 1811 de Fransche wetten hier te lande ingevoerd zijnde, is, bij besluit van den 9 April 1811, het decreet van den 5 Februarij 1810, in zich bevattende het reglement op de boekdrukkerij en den boekhandel, in de Departementen van

het voormalige Holland ingevoerd: bij het 39e artikel van hetzelve decreet wordt gezegd: *Le droit de propriété est garanti à l'auteur et à sa veuve*, *pendant leur vie*, *si les conventions matrimoniales de celle-ci lui en donnent le droit*, *et à leurs enfans pendant vingt ans;* waaruit bij wettig gevolg schijnt te moeten worden afgeleid, dat het kopij-regt, onder het Fransche bestuur verkregen, niet zoo gaaf en onbeperkt, maar met die bepaling verkregen is, dat het door een tijdsverloop van twintig jaren na des autheurs dood ophoudt.

Bij besluit des Konings, destijds Souvereine Vorst der Vereenigde Nederlanden, van den 24 Januarij 1814, is deze bepaling wederom opgeheven; immers, nadat in de motiven van hetzelve besluit de verzekering van het regt van eigendom aan elken schrijver en drukker, als een der oogmerken van de Publicatie van 3 Junij 1803, opgegeven en in den geest der toenmalige orde van zaken noodzakelijk is geoordeeld, wordt vervolgens in art. 6 van hetzelve besluit vastgesteld: *elk*, *die een oorspronkelijk werk*, *het zij in eens*, *het zij bij deelen of stukken*, *uitgeeft*, *waarvan hij het regt van kopy als opsteller, of anderzins*, *wettig bezit*, *verkrijgt hierdoor voor zich zelven en zijne erven het uitsluitend regt om hetzelve werk uit te geven enz.*, waaruit het wettig gevolg schijnt te moeten worden getrokken, dat het kopij-regt, sedert het bekend maken van dit besluit tot op het in werking komen van de wet van 25 Januarij 1817, verkregen, het eigendom van deszelfs bezitter blijft, en door geen enkel tijdsverloop van jaren verloren wordt.

Wat nu ons reeds opgegeven gevoelen omtrent de vraag, bij de Casus-positie voorgesteld, en betrekkelijk de laatstgemelde wet betreft, hetzelve rust op de volgende gronden:

Vooreerst blijkt het uit de woorden van het derde artikel der wet, dat bij hetzelve alleen gesproken wordt van het kopij-regt, dat in de twee voorafgaande artikelen omschreven was: nu is het

buiten eenige bedenking, dat het regt door autheurs of eigenaars van letter- en kunstwerken, bevorens verkregen, deszelfs kracht ontleent, niet uit de wet van 25 Januarij 1817, maar uit de vroegere daaromtrent bestaan hebbende verordeningen, en alzoo daaruit moet worden beoordeeld; en dat alzoo dat kopij-regt, hetwelk bij deze wet voor het vervolg vastgesteld en gewijzigd is, en op hetwelk alzoo de uitdrukkingen en bepalingen, bij art. 3 van de nieuwe wet voorkomende, toepasselijk zijn, iets geheel anders is, dan dat, waaruit de eigenaars van vroegere in het licht verschenen werken hunne regten ontleenen.

Ten tweede is het een algemeene in het regt aangenomen grondregel, dat de wetten slechts voor het toekomende beschikken en ten opzigte van het verledene niet achteruit werken: in het Roomsche regt, hetwelk als *ratio scripta* in de beschaafde wereld nog geldig is, en onder anderen in de L. 7. *Cod. de legibus*, was reeds gezegd: *leges futuris certum est dare formam negotiis*, *non ad facta praeterita revocari;* en de nu nog in dit Rijk bestaande wetgeving, heeft dit beginsel uitdrukkelijk aangenomen in het *tweede artikel van het Burgerlijk Wetboek.*

Terwijl eindelijk alle regtsgeleerden, die het zoogenaamde transitoire regt behandeld hebben, eenparig leeren, dat bij geen nieuwere wetten regten, die eenmaal wettig verkregen zijn, kunnen worden weggenomen of verkort.

Nu is het buiten eenige bedenking, dat het *kopy-regt* van letter- en kunstwerken, hetwelk vóór het vaststellen der wet van 25 Januarij 1817 bestond en verkregen was, op grond van vroegere dienaangaande bestaande wetten, was een wettig en onbetwistbaar eigendom van deszelfs bezitters, zoo als zulks onder anderen blijken kan uit het besluit van Zijne Majesteit, als Souverein Vorst der Nederlanden, op den 24 *Januarij* 1814 genomen, als hetwelk in *art.* 6 met zoo vele woorden heeft vastgesteld: ‘dat elk die een oorspronkelijk werk uitgeeft, waarvan hij

het regt als opsteller of anderzins wettig bezit, hierdoor voor zich en zijne erven het uitsluitend regt verkrijgt, om hetzelve werk uit te geven enz.'

Dit verkregen regt, dit *jus in re*, die eigendom, kan door geene latere wetten worden verhinderd, veel minder weggenomen.

Het is zoo, dat bij *art.* 7 van de wet van den 25 Januarij 1817 gezegd wordt, 'dat aan de bepalingen van die wet ook onderhevig zouden zijn alle na derzelver afkondiging in het licht komende nieuwe uitgaven of herdrukken van letter- en kunstwerken.' Maar het is ontegenzeggelijk, dat de wetgever door deze verordening niet anders heeft kunnen of willen verstaan, dan dat ieder, die in het vervolg eene nieuwe uitgave of herdruk in het licht zoude brengen, zich bij zoodanige uitgave of herdruk aan de *formulaire* bepalingen der wet, daartoe betrekking hebbende, zoude moeten houden en daaraan onderworpen zijn.

Dat dit en geen ander de geest des wetgevers kan geweest zijn, blijkt:

Vooreerst: uit de woorden van dat artikel zelve, waarin alleen over de uitgave en herdruk als zoodanig, en niet over het regt daartoe, dat is over het *kopy-regt*, gehandeld wordt.

Ten tweede: uit den stelregel, die bij alle regtsgeleerden omtrent de uitlegging der wetten is aangenomen, dat namelijk de wet uit de wet zelve moet worden beoordeeld en ontvouwd; en wanneer men dezen grondregel vergelijkt met het laatstgenoemd besluit van den 24 Januarij 1814, hetwelk niet is afgeschaft, vindt men in het 13e artikel van hetzelve, bijna in dezelfde bewoordingen, dezelfde bepaling als in het 7e artikel van de wet van 25 Januarij 1817, terwijl daar althans over des wetgevers oogmerk aangaande vroeger uitgegeven letter- en kunstwerken, geene bedenking konde zijn, naardien dat oogmerk in het besluit zelve uitdrukkelijk wordt aan den dag gelegd, en destijds

volstrekt noodzakelijk was, uit hoofde van de daarbij tevens ingevoerde verandering in de Fransche wetgeving dezen aangaande, hetwelk echter bij de wet van 25 Januarij 1817 (daar het voorn. besluit van 24 Januarij 1814 alle deze regten bepaald had) volstrekt nutteloos zoude geweest zijn.

Ten derde: al vloeide de door ons bij deze aangenomene uitlegging van het 7e artikel der wet van 25 Januarij 1817 niet uit de woorden van hetzelve voort, en ook al waren deze woorden van eene meer onzekere beteekenis, dan nog zoude deze uitlegging, boven alle anderen, de voorkeur verdienen, omdat daarbij aan de wet zelve, tegen haren aard en strijdig met het beginsel van regtvaardigheid, niet wordt gegeven eene terugwerkende kracht, ten gevolge waarvan eenmaal wettig verkregen regten en bezittingen zouden worden verkort of weggenomen.

Men kan toch wel veronderstellen, dat de Wetgever bij de wet van 25 Januarij 1817 regels heeft willen vaststellen, met betrekking tot zoodanige *formaliteiten*, als hij wilde dat bij het uitgeven of herdrukken van vroegere in het licht verschenen letter- en kunstwerken, na de invoering dier wet, zouden worden in het oog gehouden, maar geenszins, dat hij daarbij tevens een eenmaal wettig verkregen *kopy-regt* zoude hebben willen verkorten of opheffen: indien dit deszelfs oogmerk ware geweest (hetwelk wij om de aangevoerde redenen onmogelijk achten), zoude hij zulks hebben behooren te doen door eene uitdrukkelijke en duidelijke verordening, hoedanige echter in de wet van 25 Januarij 1817 niet aanwezig is.

Eindelijk is het gevoelen van de ondergeteekenden allezins overeenkomstig met die beginselen van billijkheid en regtvaardigheid, welke de wetgever bij het vaststellen, en de regtsgeleerde bij het uitleggen eener wet nimmer behoort uit het oog te verliezen.

Immers, elk, die na de wet van 25 Januarij 1817 een *kopy-*

regt, het zij als autheur, het zij als kooper van hetzelve, verkrijgt, weet, of ten minste hij kan weten, dat, na verloop van twintig Jaren na des autheurs overlijden, dat regt zal ophouden te bestaan: dit nu moge een ongunstigen invloed op den eigendom of waarde van letter- en kunstwerken hebben, de wet bestaat en is ieder bekend; zij moge drukken, maar zij drukt al de daarbij belanghebbenden gelijkelijk, en is mitsdien, uit dit laatste oogpunt beschouwd, regtvaardig.

Maar indien men het derde artikel der wet van 25 Januarij 1817 ook zoude willen doen terugwerken op vooraf verkregen kopij-regten, zoude men aan den wetgever zelfs een onregtvaardig oogmerk tevens moeten toekennen; want hoe zouden in dat geval zich diegenen bedrogen vinden, die, vóór de invoering der wet zich veilig verlatende op vroegere verordeningen - verordeningen, die onbepaald en voor altijd het kopij-regt als welverkregen eigendom verzekerden - eenig kopij-regt van letter- of kunstwerken, wier autheurs vóór meer dan twintig jaren zijn overleden, of van die autheurs vroeger, of naderhand van derzelver erfgenamen of regt verkregen hebbende, hadden gekocht; hoe, zeggen wij, zouden dezulken zich bedrogen vinden, wanneer zij zich nu, zonder eenige schuld van hunne zijde, door eene willekeurige wetsbepaling, dat welverkregen regt zagen ontnemen, en hunnen wettigen eigendom door eene pennestreek als het ware vernietigen?

Aldus (*salvo meliori*) geadviseerd binnen Amsterdam, den 31 Maart 1817.'

Met dit advies versterkt, had de Vereeniging meer kracht tot handelen gekregen.

In het jaar 1818 waren reeds twee van haar ontwerpers, Adr. Loosjes en du Mortier gestorven, en als hun opvolgers P. van Cleef en P.C. van Marie opgetreden. Al meer en meer overtuigd van het noodza-

kelijke, dat een kern van vakgenooten zich moest aaneensluiten om tegen elke bestaande of mogelijke aanranding zich te wapenen en in den verwaarloosden handel eenige orde te brengen, hadden in datzelfde jaar deze drie zich tot den algemeenen boekhandel gericht met een brief, waarin zij, wijzende op het reeds gedane, het wenschelijke betoogden dat de bond niet alleen voortdurend in stand bleef maar zich mocht uitbreiden. Zij riep daartoe allen, 'die in Julij e.k. in Amsterdam zouden komen om de veiling van ongebonden boeken van de HH. den Hengst en Warnars bij te wonen, tot eene comparitie op, waarin zij hunne Committenten verslag zouden geven van hunne verrigtingen.'

Hat verslag liep over *het eerste jaar* 1817, zoodat de oprichters zelven dat jaar als het jaar van de stichting der Vereeniging aangeven.

Behalve de mededeeling van eenige hangende processen over eigendomsrechten, die voor gemeenschappelijke rekening reeds gevoerd werden, en van de onderhandsche schikking van andere dergelijke geschillen, berichtte dit verslag tevens, dat Gecommitteerden den boekverkooper J. Tiel, 'met belofte van een goed jaarlijksch douceur uit onze kas te betalen' hadden opgedragen een specifique lijst op te maken der geadverteerde boeken ter vertaling, 'en dat zij bezig waren onder hun onmiddellijk toezigt een naamlijst te doen zamenstellen van alle boeken sinds den jare 1800 uitgegeven, ter vervanging van de zeer onvolledige en foutive van den boekhandelaar N. Cornel te Rotterdam.' In December van dat jaar werd bij circulaire kennis gegeven, dat de heer R. Arrenberg het recht van eigendom op zijn *Naamlijst van Boeken* aan de Vereeniging had afgestaan en dat daarmede op diens voetspoor zou worden voortgegaan. Later werd ook de *Maandelijksche Boekenlijst* van A.B. Saakes overgenomen. - De Vereeniging was dus ten algemeenen nutte allengs verder gegaan. De jeugdige bond, die reeds dadelijk zooveel ijver ontwikkelde, was dat jaar in ledental verdubbeld en had het tot 48. een jaar later tot 72 gebracht.

Was nu door de vereenigde krachten van zoo velen de nadruk van schoolboekjes in onze provinciën zoo goed als geweerd, in de zuidelijke gaf die toch nog altoos handen vol werk, al stonden deze ook onder dezelfde wetten. Vooral Limburg stoorde zich weinig aan kopijrechten. Onze beste schoolboekjes werden daar, eenigszins verkapt, nagedrukt, kerkelijk goedgekeurd en onverhinderd verkocht. Een dier nadrukkers, Titeux, te Maeseyck, schroomde zelfs niet voor *zijn* nadruk te schrijven, dat *hij* de nadrukkers vervolgen zou. De Vereeniging had op die wijs voortdurend processen te voeren en groote moeite en kosten, aangezien de bewijzen van eigendom maar al te vaak bleken alles behalve in orde te wezen. Om in die kosten te voorzien, was de jaarlijksche contributie van *f* 5. - niet altoos voldoende en moest het tekortkomende door hoofdelijken omslag worden bijgepast; een belasting heftig bestreden van de zijde der debitanten, die met de verdediging van eigendomsrechten eigenlijk rechtstreeks niets te maken hadden. Tot stijving van de kas was alzoo besloten, dat ieder lid van het bij hem in het licht verschijnende een exemplaar aan de Vereeniging zou afstaan, welke boeken dan op den dag der vergadering onder de tegenwoordig zijnde leden zouden worden verkocht. Ook was in 1821 bepaald: ‘dat zich het doel der Vereeniging voortaan niet alléén zoude blijven bepalen om het nadrukken van boeken tegen te gaan en te beletten, maar zich verder zou uitstrekken, om ook alle voorkomende zaken in den boekhandel te behandelen, en zoo veel mogelijk algemeener werkzaam te zijn.’ Dien ten gevolge was er een reglement noodig geworden, waarvan een ontwerp, door Gecommitteerden opgemaakt en uit 15 artikelen, meest van huishoudelijken aard, bestaande, in de bijeenkomst van Juli 1821 werd vastgesteld.

Bij de gedurig voorkomende geschillen van meer of minder ernstigen aard en bij de vele leemten in de wet van 1817, ook in verband met vroegere decreten, hadden Gecommitteerden gemeend

zich, in moeielijke gevallen te moeten laten voorlichten. Zij hadden daartoe als vasten rechtsgeleerden raadsman den advocaat M.C. van Hall gekozen, en een der eerste maatregelen, met hulp van dezen genomen, was een adres geweest, gericht aan den koning, waarin op de gebreken in de wet van 1817 gewezen was, en bovenal op eene weglating in art. 5, waar spraak was van de uitzonderingen betreffende nadruk. Tot die uitzonderingen werden daar gezegd te behooren: 'bijbels, testamenten, catechismussen, psalm-, kerk- en schoolboeken[1],' terwijl in vroegere wetten, van 1803 en 1814, daarachter uitdrukkelijk vermeld werd: '*waarvan niemand het kopy-regt bezit.*' Aangezien deze weglating de deur openzette voor tal van misbruiken, achtte de Vereeniging het allernoodzakelijkst dat daarin voorzien mocht worden. Tevens was in dit adres aangedrongen op de handhaving van de 'Voorschriften tot verzekering van het regt van eigendom aan hen, die van buitenlandsche werken eene vertaling willen uitgeven,' voorschriften bij de wetten van 1814 en 1815 bepaald, maar niet opgenomen in die van 1817. Voorts hadden Gecommitteerden aan de Hooge regeering een protest gericht tegen de zegelbelasting, gelijk deze bestond, op *alle* advertentiën, ook zelfs op die voorkomende op de omslagen van tijdschriften; een protest dat met een gunstig besluit; en een ander tegen het nadeel door directeuren van de posterij door de levering

1 Deze formule was, om welke reden valt moeielijk te gissen, overgenomen uit veel oudere wetten, toen verreweg de meeste kerk- en schoolboeken op Hoog gezag ingevoerd en door privilegiën beschermd werden. Het gebruik dier boeken bepaalde zich toen slechts tot die enkelen, die door de Staats- of Kerk-overheid goedgekeurd en ingevoerd waren. Er werd door particulieren niet aan gedacht, zich met het uitgeven van bijbels of schoolboeken, die tot de zorg van Staat en Kerk behoorden, te bemoeien.

van periodieke en andere werken den boekhandel berokkend, dat niet met een toegevende beslissing bekroond was.

Dit laatste was den boekhandel steeds tot een groote grief. Sinds jaren was de verhouding tusschen directeuren van postkantoren en de boekverkoopers op zeer gespannen voet. Om de zeer karige traktementen van de ambtenaren bij de posterij, vooral op het platteland, eenigszins behoorlijker aan te vullen, had de regeering niet alleen toegelaten, dat eerst couranten, later tijdschriften en nog later boeken door die ambtenaren aan particulieren mochten geleverd worden, maar tevens, dat het ontbieden en de verzending daarvan *vrachtvrij* mocht geschieden. Toen deze vrijdom alleen couranten betrof, was dat nadeel bij de weinige couranten die er nog bestonden zoo groot niet; maar toen hij zich allengs ook uitstrekte tot artikelen van meer beteekenis en de postdirecteuren op kleine plaatsen kleine boekverkoopers werden, die geen porten te betalen hadden en de bestellingen langs den postweg veel spoediger konden uitvoeren dan eenig ander, werden zij gevaarlijke mededingers en deden den boekhandel groote afbreuk. Reeds in 1822 hadden de Groningsche boekverkoopers de volgende vraag aan de leden der pas opgerichte Vereeniging onderworpen; ‘Daar van tijd tot tijd de beambten van de postkantoren zich meer en meer toeleggen, om leveranciers der periodieke geschriften te worden, waartoe zij, door alles vrachtvrij te krijgen, beter dan een boekverkooper in de gelegenheid zijn; - en zich ook reeds bemoeijen met de lijsten van Inteekeningen op uit te komen werken te houden, alles tot groot nadeel van de boekhandelaars in de afgelegene provinciën: zoo wordt gevraagd, of er geene middelen aangewezen konden worden, om dat misbruik tegen te gaan; een misbruik, dat wij volstrekt beschouwen als lijnregt inloopende tegen het doel der Vereeniging, hetwelk geenszins postbeambten (die buitendien hun bestaan hebben), maar de belangen der boekhandelaars wil bevorderlijk zijn.’

Het spreekt wel van zelf, dat deze klacht in die dagen van wordende, maar nog alles behalve goed geordende hervorming, een kreet in de lucht moest wezen. Herhaalde malen was zij, bijna van jaar tot jaar, bij de regeering ingebracht, maar nochtans bij voortduring onverhoord gebleven. Zelfs was het kwaad verergerd. Van hun kant toch namen de postbeambten hierop weerwraak tegen den boekhandel met allerlei kleine plagerijen. Vooral uitgevers, die hun het gewone rabat weigerden, waren daar de slachtoffers van. Proeven tusschen schrijvers en drukkers, bijvoorbeeld, werden met arendsoogen bespied of er ook eenig woord in voorkwam, dat niet als correctie kon aangemerkt en alzoo beboet kon worden, en de waarschuwingen in het *Nieuwsblad* waren eindeloos, 'dat men toch voorzigtig met proeven moest zijn, daar men aan het postkantoor zoozeer van ijver voor de belangen van het vaderland blaakte, dat men alle kruisbanden nazag en ze om het geringste schrift, als verbodene correspondentie bevattende, taxeerde.' In later tijdvak werd deze oorlog hoe langer hoe heviger.

Golden deze werkzaamheden de belangen van den boekhandel in het algemeen, aan schikken en plooien van onderlinge geschillen en persoonlijke grieven had het bestuur der Vereeniging steeds handen vol werk. De jaarlijksche verslagen uit den eersten tijd, waarbij tevens alle gevoerde briefwisseling gedrukt overgelegd wordt, zijn waarlijk nog geen toonbeelden van broederschap tusschen alle beroepsgenooten. Nu en dan komen er kritieken en aantijgingen in voor, die alles behalve malsch zijn en waarin heel weinig spraak is van goedwillige toenadering van weerskanten. In zulke gevallen was de tusschenkomst van een der drie Gecommitteerden of van de Correspondeerende Leden, die van 1825 af bestonden, meestal van goeden invloed om partijen tot elkander te brengen en te verzoenen. Dat goede woorden goede plaatsen vinden, werd ook toen bewezen, zeer tot bevordering van een beteren geest. Als staaltje daarvan diene o.a. het volgend

episteltje, geschreven door een hardnekkigen pruttelaar, die zijn vermeend recht op haren en snaren gezet had, maar door een bestuurslid volkomen tot bedaren gebracht bleek: ‘Mijnheer en Vriend! Betrekkelijk de bewuste kwestie tusschen mij en de Heeren L. Herdingh & Zoon, gelieve UEd. (zulks is thans mijn vriendelijk verzoek, dewijl ik de Heer J. van der Heij heden bij mij op een pijp gehad heb) met Hun Ed. nergens verder over te willen spreken. - De kosten der Brief zijn voor mijne Rekening. - Overigens blijve na vriendelijke groete UWEd. Dw. Dienaar en vriend.’

Op die wijs van een pijpenpraatje werden door de drie hoofdmannen een aantal haken en oogen huiselijk in orde gebracht. Tien jaren lang hadden zij bij wijze van voogden een ongekrenkt vertrouwen en lieten zij zich die betrekking van harte gaarne welgevallen. Eerst in 1827 werd er aan gedacht of tijdelijke aftreding niet wenschelijk zou zijn en besloot men er toe, jaarlijks één van het driemanschap door een ander te doen vervangen, waardoor J. den Hengst dat jaar in de plaats van P.C. van Marle kwam. Op den ijver van het bestuur was dit besluit van tijdelijke afwisseling van niet den minsten invloed.

Terugziende op al wat er in den gang van zaken reeds verbeterd was, ging het moedig voort met het uitzien naar nieuwe maatregelen tot algemeen voordeel. Waren de voornaamste nadrukkers van schoolgoed binnen onze noordelijke provinciën tot rede gebracht, hier en daar, vooral in de zuidelijke, werd nog maar al te veel op dat gebied gestroopt, en het was alzoo op ernstigen aandrang van het bestuur, dat er, ten einde allerlei kwade praktijken te keer te gaan, in de vergadering van 1829 uit het midden der leden een commissie benoemd werd, om het bestuur daarin te helpen. Vijf leden: Brest van Kempen, J.C. van Kesteren, J. Oomkens, C.A. Thieme en M. Westerman, uit onderscheiden deelen des lands, en daaronder eerstgenoemde uit Brussel, kregen in last, ‘op te sporen en na te vorschen

alle moeijelijkheden of verkeerdheden, welke in den boekhandel bestaan, en de middelen te beramen tot verbetering derzelve.' Met alle warmte werd die taak aanvaard, en de circulaire, die daartoe van het vijftal uitging, eindigt met het verzoek om meedeelingen van allerlei aard in deze woorden: 'De benoemde commissie acht het overtollig UEd. de bestaande misbruiken, zoo verderfelijk voor onzen handel verder op te noemen. Zij neemt echter de vrijheid UEd. te doen opmerken, dat het tegenwoordig tijdstip alle waakzaamheid vordert, willen wij niet allen ons eigendom ten prooi laten aan de ondernemingen van eene lage winzucht, waartegen ons de bestaande wetten op den boekhandel niet kunnen beschermen; daar, bij hetgeen wij reeds gezien en ondervonden hebben, het nog te vreezen staat, dat zoodanige winstbejagers het niet bij de reeds aangewende pogingen zullen laten, maar ons langs allerlei wegen overstroomen met nadrukken, waardoor de vruchten, welke zoo menig onzer in een reeks van jaren door aanhoudende werkzaamheid vergaderde, verstikt zullen worden.' - Trouwens het bestuur riep deze commissie niet alléén in het leven om het bij zijn pogen ter zijde te staan. Het wees er op, hoe noodzakelijk het was, dat er van alle kanten oogen in het zeil werden gehouden, en hoe goed het zou wezen, dat zich in alle groote plaatsen mochten vormen 'stedelijke boekverkoopers-sociëteiten of departementale vergaderingen,' van waar uit men acht zou geven op alle knoeierijen in eigen kring en te gelijk, onder vriendschappelijk verkeer, zou kunnen bespreken, wat der algemeene zaak dienstig zou kunnen zijn. Amsterdam gaf dadelijk gehoor aan dien wenk door de oprichting van zijn boekverkooperscollege; een voorbeeld, dat in 1833 door Rotterdam en in 1834 door Groningen gevolgd werd.

Zoo was, in het kort, de werking der Vereeniging geweest tot op den tijd, dat wij haar verrichtingen meer in bijzonder-

heden zullen nagaan. In de dertien jaren van haar bestaan had zij de grondslagen gelegd van een hervorming, die niet hoog genoeg kan gewaardeerd worden. Zij had een band geknoopt van onderlinge samenwerking, een geest gewekt van broederschap, een gezindheid voor goede trouw en orde, een besef van rechten en plichten. Dat beteekende reeds heel wat. Uit een klein begin was dat alles zoo als van zelf aangegroeid. Met ieder jaar was de kring en de kracht iets grooter geworden; bij elke bijeenkomst had de wederzijdsche omgang aangewonnen in gezelligheid, maar ook in degelijkheid. Gaandeweg waren de leden gaan begrijpen, dat zij het werk niet moesten overlaten aan het wakker besturend driemanschap alleen, maar dat zij àllen tot arbeid geroepen waren, waar die arbeid zou kunnen dienstig wezen aan het gemeenschappelijk belang. De tijd brak aan, dat van alle kanten bouwstoffen zouden worden aangedragen en handen zich zouden reppen, om op de gelegde fondementen een stichting te doen verrijzen, die het middelpunt zou worden van het Nederlandsche boekhandelsverkeer.

Schijnbaar werd die gang van zaken plotseling afgebroken. De Belgische omwenteling kwam op eenmaal allen rustigen handel verstoren. Alle plannen van kalm onderzoek en bezadigde werkzaamheid lagen voor een tijdlang in duigen. De commissie, zoo pas ingesteld, om in noord en zuid naar gebreken en herstellingsmiddelen uit te zien, vond haar terrein vaneengescheurd en haar medewerkers door den oorlog verstrooid. Op de Vereenigingsvergadering van 1830 moest de voorzitter berichten, dat de taak dier commissie vooreerst diende geschorst te worden, ‘omdat onze vaderlandsche zonen ten strijd waren getogen tegen de aanmatigingen van een trouweloos, oproerig en zedeloos volk, maar dat onmiddellijk na de beslissing der openbare gebeurtenissen de regte tijd zou zijn aangebroken om des te sterker op een nieuwe wet ter regeling onzer belangen aan te dringen.’

Waren door een en ander de hoofden van zoo menigeen in de war, niet toch die van de trouwe bestuursleden der Vereeniging. Gesteund door hun rechtskundigen raadsman maakten zij, in afwachting van de dingen die komen zouden, zich den tijd ten nutte om alvast met eigen hand een nieuwe conceptwet op den boekhandel samen te stellen, zoo mogelijk ter vervanging van de zoo gebrekkige van 1817. En toen na verloop van een drietal jaren de gemoederen wat tot kalmte waren teruggekomen en naar hun oordeel de tijd daartoe rijp was, werd dat ontwerp dan ook werkelijk, en wel persoonlijk, in 1834 door hen aan Z.M. den koning overhandigd, nochtans zonder eenig ander gevolg dan een minzame ontvangst.

Intusschen deden zij te gelijk al het mogelijke om den kring van den bond in alle streken des lands uit te breiden. Zoolang er nog geen nieuwe landswet bestond, konden toch alle boekverkoopers, die nog geen leden waren, de erkenning weigeren van kopij- en vertalingsrechten en was het voorloopig wenschelijk, dat er zoo velen, als daartoe slechts overgehaald konden worden, tot het lidmaatschap van het onderling verdrag toetraden. Tot dat doel werd in 1834 een nieuw reglement onder alle boekverkoopers verspreid.

In dit reglement, als het ware de nieuwe grondwet van de Vereeniging, dat trouwens in hoofdzaak gelijk was aan dat van 1821, maar ietwat uitgebreider in bepalingen van huishoudelijken aard, wordt bij wijze van inleiding het beginsel van de Vereeniging volgenderwijs nader omschreven:

‘Zooals door den naam van deze instelling reeds wordt aangeduid, is het hoofddoel der Vereeniging: de bevordering van de belangen des boekhandels in ons vaderland.

Ter bereiking van dit groote doel, en opdat hetzelve ieder lid bestendig voor oogen zij, verbinden al de leden zich, door oekrachtiging met hunne handteekening van de navolgende arti-

kelen, om met volhardenden ijver mede te werken aan de verheffing des Nederlandschen Boekhandels tot die mate van bloei en luister, welke dezelve eenmaal bereikte, en alzoo ook daartoe, om de jeugdige kweekelingen van dien handel dit diep in te prenten en hen daarin voor te gaan.

Daartoe inzonderheid werken al de leden, zoowel als de na te benoemen Bestuurs- en Corresponderende leden, ieder in zijnen kring en in vereeniging met elkander mede, dat elk lid zijnen wettig verkregen eigendom en kopijregt behoude, en alzoo, om het *nadrukken van boeken*, als de grootste inbreuk op dat regt, tegen te gaan, en voorts zoowel de belangen van den handel in het algemeen, als de regten van elken individu in het bijzonder, te bevorderen en te handhaven, alles te weren, wat tot oneer of verlaging van den Boekhandel zoude kunnen verstrekken, elkander te waarschuwen, waar binnen of buiten den kring hunner Vereeniging kwade trouw gepleegd wordt, en zoodoende goede trouw en harmonie met wederkeerige belangstelling aan te kweeken.

Daartoe ook strekken de jaarlijks te houden, en hier na te melden Algemeene Vergaderingen; ten einde, ingevolge op dezelve door de Leden te doene Voorstellen, met gemeenschappelijk overleg, den Boekhandel in Nederland in deszelfs alouden luister te herstellen.'

Met dit ideaal voor oogen trad de Vereeniging een nieuw tijdperk in. Haar bestuur was intusschen tot vijf leden uitgebreid.

Als een der grootste behoeften werd alras de wensch geuit, dat de boekhandel een eigen blad of orgaan mocht bezitten, een blad, waarin alle boekhandelsbelangen als het ware vertrouwelijk zouden kunnen besproken worden en dat een aantal circulaires of advertentiën in de gewone bladen overbodig zou maken. Het *Nederlandsch Letterkundig Nieuwsblad*, sinds Januari 1834 bij S. de Visser te 's Gravenhage uitgegeven, kwam die wenschen onverwijld te gemoet. Genoemde uitgever toch, die zijn pas op-

gericht weekblad ‘tot het mededeelen van berigten en aankondigingen, die van een letterkundigen aard waren, of den handel in boeken, prentwerken enz. betroffen,’ voor het groote publiek bestemd had, maar voor die onderneming voorloopig niet veel bijval vond, maakte zich den uitgesproken wenk op den Vereenigingsdag van datzelfde jaar ten nutte en kondigde in September aan, dat hij voortaan zijn blad geheel en al ten dienste van den boekhandel zou doen strekken. Hij verzocht daartoe ieders medewerking door het inzenden van berichten, advertentiën enz., die voor de geabonneerden gratis zouden geplaatst worden, natuurlijk behalve het verplichte zegelgeld van 35 cents. Hij zelf zou zijn blad voor ieder boekhandelaar belangrijk trachten te maken door maandelijksche Nederduitsche, Fransche, Engelsche en Hoogduitsche boekenlijsten, van overgegane kopijen, verkoopingen, aangeboden vertalingen, en niet te vergeten een rubriek voor mengelingen, waarin voor allerlei mededeelingen den boekhandel betreffende ruimte zou zijn. Van dit goedkoope gemeenschapsmiddel werd al dadelijk genoeg gebruik gemaakt om aan het blad het bestaan te verzekeren. Van den 1sten October 1834 af kreeg het den ge wijzigden titel van *Nieuwsblad voor den boekhandel*, en wel zoo bij uitsluiting, dat de uitgever, ‘toen hem op toevallige wijze kenbaar was geworden, dat er enkele particulieren waren, die gaarne dit blad zouden willen bezitten’, het noodig oordeelde in Augustus 1835 aan het hoofd met groote letters af te kondigen, ‘dat dit blad eenig en alleen voor boekverkoopers was, alle drang om hetzelve buiten dit vak te bezitten *onbeschaamdheid* was en kortaf geweigerd moest worden.’ ‘Ik hoop niet’, zoo eindigt de uitgever zijn verbod, ‘dat er onder al de confraters iemand zoo dwaas zal wezen, die tot het verderven van eigen handel de hand zal leenen; - doch werd er ooit iemand gevonden, die zulks deed, door dit blad, aan wien ook, te verkoopen, zoo zal de ondergeteekende het van zijn’ pligt rekenen, het *nut* van den

Boekhandel *boven zijn eigen voordeel* te achten, en aan den zoodanigen dit Nieuwsblad *niet meer te zenden.*'

Ofschoon wij later een enkele maal op den gang van dit *Nieuwsblad* terug zullen moeten komen, is in de *Bijdragen tot de geschiedenis van den boekhandel*, deel II, door Mr. Sautijn Kluit daaraan en aan de overige bladen zulk een breed opstel gewijd, dat wij meenen daarheen te mogen verwijzen voor alle bijzonderheden dienaangaande.

Toonde zich de Vereeniging aldus vol van jeugdigen ijver, als een teeken nochtans van den geest dier nog vrijwel bekrompen dagen, en te gelijk als staaltjes hoe zij soms wel wat heel ver ging in de uitoefening van haar herderlijk gezag, worden hier de volgende betrekkelijke kleinigheden meêgedeeld.

In 1838 gaf de firma F.A. Julicher, te Lingen, den Hollandschen boekhandel per circulaire kennis, dat zij ter perse had een *Encyclopaedist Woordenboek*, voor welke uitgaaf zij de medewerking der boekverkoopers op de gewone voorwaarden inriep. Een dergelijk geval had zich omstreeks dien zelfden tijd voorgedaan met een uitgever te Emden, die een Hollandsche *Zeevaartkunde*, en met nog een anderen te Dusseldorf, die een boekje over de *Brandewijnpest* in het licht gaf. De Vereeniging nam hieruit aanleiding om een vrij heftig adres aan al de boekverkoopers te richten, met aandrang zich schriftelijk te verklaren, dat zij geen enkel exemplaar van deze schandelijke inkruipsels zouden verkoopen. De gelofte, door den stempel der Vereeniging als het ware gezegeld, daartoe ter onderteekening rondgezonden, was van dezen inhoud:

'Als Nederlandsch Boekhandelaar verklaar ik bij deze plegtig, op geenerlei wijze te zullen verkoopen, noch het debiet helpen bevorderen, van Nederduitsche boeken, welke buiten dit Rijk zijn gedrukt of uitgegeven.

De bezadigde, heldere Willem Messchert kon deze daad niet goedkeuren. Hij voelde zich in gemoede gedrongen om in een zeer waardig geschreven brief daartegen op te komen en de vraag te doen, of een dergelijke samenspanning wel strookte met de eer van den Hollandschen handel. Waarop grondde zich die vijandige tegenwerking? vroeg hij. Deugden de boeken niet, hetzij om inhoud of taal, dan veroordeelden zij zich zelve. Waren zij goedkooper dan onze Hollandsche boeken, dan was dat een reden voor ons, om de onzen niet te duur te maken. Het was te voorzien, dat de vlieger van buiten 's lands verschijnende boeken in onze taal niet zou opgaan om de hooge rechten van invoer, die zij hier te betalen hadden. Maar wilden vreemde uitgevers zich daaraan wagen, dan hadden zulke boeken dezelfde aanspraken om verkocht te worden, als Fransche, Duitsche en Engelsche werken, die hier ter markt kwamen. In vroeger dagen zochten de Fransche auteurs het gewetensvrije Holland aan tot het uitgeven hunner werken en was dit voor ons, even als de uitgaaf van de oude klassieken, een belangrijke bron van voordeel geweest. Wat zouden wij er van zeggen, indien een buitenlandsch geleerde van naam zijn werk in Holland gedrukt begeerde en de buitenlandsche boekhandel uit naijver den invoer van zulk een boek verbood? Vrijheid van eerlijken handel behoorde te huis in ons vrije vaderland. - In een uitvoerig opstel, dat eigenlijk de kwestie zelv' al heel weinig aanroerde, gaf hierop Joh. Muller een repliek, waarin hij de daad van het bestuur der Vereeniging volkomen goedkeurde, uit vrees, dat het slagen van bovengenoemde ondernemingen aanleiding zou kunnen geven tot het invoeren van nadrukken en het begunstigen (men houde de hartstochtelijke vrees dier dagen in het oog) van dat vloekverbond van roovers', die ons van alle kanten bedreigden. Dit betoog, dat, het spreekt wel van zelf als gevloeid uit de pen van Joh. Muller, even waardig van toon was als het stuk van Willem Messchert, gaf aan het bestuur der Vereeniging reden

om tegen laatstgenoemde een open brief te richten van acht folio bladzijden groot, waarin de ongelukkige Messchert, ‘dien men overigens betuigde om zijn letterkundige bekwaamheden en gezond oordeel hoog te achten’, zóó aan de kaak werd gezet wegens zijn allergevaarlijkste vrije handelsbegrippen, dat een ieder tegen zulke hoogst nadeelige beginselen ernstig gewaarschuwd diende te worden. Die buitenlanders hadden ons reeds zooveel kwaad gedaan! Zij hadden de verderfelijke *tijdschriften* in de mode gebracht, een van de oorzaken, dat onze bibliotheken zeldzamer werden, zéér ten bederve van onzen handel. Wij deden hen daarin zelfs na, en aten nu de zure vruchten van dezen edelen naijver. Hun boeken konden door goedkooper drukloon en grooter debiet veel lager in prijs zijn dan de onze. Waar moest het heen met onze uitgevers, met onze papierkoopers en drukkers, als wij hen ook in die goedkoopheid wilden volgen? Neen, ten voordeele van onze eigen industrie moesten wij ons verbinden, geen buitenlandsche grondstof te gebruiken, veel minder boeken in vreemde talen verkoopen, veel hooger invoerrechten zien te krijgen. ‘Paste men een vrijheid van handel, zooals Messchert die bedoelde, ook op den boekhandel toe; kwamen al de raderen van een vrije concurrentie zóó in bewéging, zullen dan, vragen wij, alle andere menschelijke hartstogten daarbij zachtelijk insluimeren? Dat zij verre: de concurrentie, door inkomende noch uitgaande regten beteugeld, zou onvermoeid voortgaan en zich door niets laten weerhouden; eerlang zoude het eigendomsregt meer heilig noch geëerbiedigd zijn, en de schoonste handel der wereld in eene ware letterroof verkeeren.’ ‘De Heer Messchert had het zich zelv' te wijten, dat zijn naam in dit stuk zoo dikwijls ongunstig moest voorkomen.’ - Toen deze zaak echter, ter bedaarder overweging, in handen van een commissie gesteld was, waarin ook Messchert en Muller zitting hadden, werd het volgend jaar een rapport uitgebracht veel meer in Messchert's geest.

Een dergelijke vermaning viel aan de Erven Doorman ten deel, die voor de uitgaaf van een bijbel de ondersteuning van predikanten hadden ingeroepen. ‘Het bewijs dezer daadzaak heeft de verontwaardiging der vergadering dermate opgewekt, dat aldaar met eenparige stemmen is besloten, om wanneer UEd. met dergelijke handelingen liet voortgaan, het Bestuur zich verpligt acht, dezelve in den Handel algemeen bekend te maken, hetwelk noodzakelijk zeer nadeelige gevolgen op het debiet Uwer fondsartikelen zal uitoefenen!’ luidde de waarschuwing.

Bijna gelijktijdig had de firma Lastdrager & Zn. een kerkhistorisch werk ter pers, waarvan zij, vrij natuurlijk, prospectussen verspreid had onder de predikanten, vooral op het platteland, waar toen nog zoo weinig boekverkoopers waren, met verzoek dit plan te willen mededeelen en zoo mogelijk aanbevelen. Onder den indruk van hetgeen de firma Doorman overkomen was, haastten zij zich vreesachtig de volgende advertentie in het *Nieuwsblad* te plaatsen, ten gelieve van debitanten, die wellicht zelv' geen voet tot het zamelen van inteekenaren verzet hadden:

Aan Heeren Boekhandelaren.

‘De Ondergeteekenden vernomen hebbende, dat HH. Boekhandelaren het hun ten kwade duiden, dat zij de *berigten en inteekenlijsten* wegens de *Kerkelijke Geschiedenis*, door den Wel Eerw. Heer B. Glasius te schrijven, *ook aan HH. Predikanten hebben gezonden*, menen Hun de redenen, die hun Ondergeteekenden daartoe hebben doen besluiten, te moeten mededeelen.

Zij zijn:

1°. Dat dit werk, zal dit doel bereikt worden, eene *algemeene* verspreiding behoeft, ook op de dorpen en onder den mingegoedden burgerstand; met welke beiden de Boekhandelaren geene of weinig relatiën hebben, maar tot welke beiden HH. Predikanten kunnen geacht worden in naauwe betrekking te staan.

2°. Dat de Ondergeteekenden, volgens hunne ervaring, geene redenen hadden, om op medewerking der HH. Boekhandelaren zich alleen te verlaten.

'Gaarne alles willende doen om wèl te zijn met HH. Boekhandelaren, verklaren zij die inteekeninglijsten niet aan HH. Predikanten te hebben gezonden, ten einde den Collega's hunne billijke voordeelen te onthouden, en, ten bewijze daarvan, verzoeken zij dat HH. Boekhandelaren de inteekeningen, die HH. Predikanten, met welke zij in betrekking zijn, reeds mogten hebben verkregen, overnemen; zullende zij de voordeelen, daaraan verknocht, aan hunne Confrères laten gelden, en evenwel HH. Predikanten hunne present-exemplaren doen toekomen, gelijk zij in elke plaats, waar Boekhandelaren wonen, doen zullen met de reeds bij hun ontvangene inschrijvingen, door HH. Predikanten bezorgd.

De Ondergeteekenden vertrouwen, dat door deze mededeeling alle aanmerkingen zullen zijn opgeheven, en zij zich voortaan niet meer gedrongen zullen zien tot bij middeling, om het gelukken hunner pogingen te verzekeren: te meer, daar zij niets opregter wenschen dan steeds de goedkeuring, aan eene redelijke en ronde handelwijze toekomende, te verdienen.'

AMSTERDAM, MEI 1835.
LASTDRAGER & ZOON.

Behalve deze en soortgelijke minder kiesche en vrees aanjagende bemoeiingen, ging de Vereeniging trouwens voort, van haar hoogst prijzenswaardige werkzaamheid overvloedige blijken te geven. Dat betoonde zij vooral in het voortzetten van haar rechtsgedingen.

Een belangrijke rechtszaak, door haar bestuur ingesteld, hield o.a. in het jaar 1837 den boekhandel bezig; belangrijk niet om de geldelijke waarde, want het betrof maar een schoolboekje van 30 cents, maar om het beginsel. De firma P. Joling & Co., te Sneek, had uitgegeven een werkje *Rekenkundige Voorstellen uit Natuur- en Aardrijksbeschrijving* van Lucas Oling,

waarvan de oorspronkelijke uitgaaf reeds in 1803 had plaats gehad; een leerboekje, dat, wat namen van maten en gewichten en wetenschappelijke beschouwing aangaat, geheel verouderd en daarom door de firma Joling, waarvan de eene firmant zelf onderwijzer was, overeenkomstig de behoeften des tijds herdrukt en in den handel gebracht was. Na de uitgaaf werd deze firma aangeklaagd van nadruk door de firma Suringar te Leeuwarden, die indertijd van het verouderde boekje het eigendomsrecht voor zijn fonds had aangekocht. De beschuldigde nadrukkers verdedigden zich 1° door de bewering van ter goeder trouw gehandeld te hebben, en 2° met het beroep op art. 3 van de wet van 1817, waarin het kopijrecht tot op 20 jaar na den dood des auteurs bepaald werd, terwijl Lucas Oling reeds in 1806 overleden was. De aanklager van zijn kant grondde zijn klacht op de volgende beweegredenen: 1° dat de Vereeniging tot beginsel had, iederen nadruk tegen te gaan; 2° dat het werkje van Oling onder de wet van 1803 was uitgegeven, en 3° dat de wet van 1817 geen terugwerkende kracht had.

De Vereeniging meende deze netelige zaak te moeten overnemen om haar in beginsel uitgemaakt te zien. Nochtans achtte zij het in dit bijzonder geval voorzichtig, daaromtrent, vóór zij een proces begon, het advies in te roepen van twee rechtskundigen, de HH. Mr. S.P. Lipman en W.C.B. Wintgens, die, de bijzaken daarlatend, beide op bijna dezelfde gronden betoogden: dat de wet van 1803, die een altoosdurend kopijrecht aannam, niet door die van 1814 kon worden te niet gedaan.

De rechtbank te Sneek, voor welke de zaak het eerst diende, verklaarde den eischer in zijn recht, o.a. ‘overwegende, dat zijn recht, op een wettigen titel steunende, is een onvervreemdbaar recht, uitdrukkelijk vastgesteld bij de wet van 1803, welke wet opzettelijk wordt vermeld en aangehaald in het besluit van 1814 en waaraan door geene latere wetten is gederogeerd; 2° dat een ongestoord bezit van ruim 33 jaren van het kopijrecht door den

tegenwoordigen en vroegere eigenaren, waarvan de wettige eigendom volledig bewezen is, den verweerderen het recht ontzegt om, op grond van art. 3 der wet van 1817, thans de wettige bezitters in hun bezitrecht te verstoren, terwijl daarenboven die zelfde wet bij art. 5 de vroegere rechten en voorrechten uitdrukkelijk handhaaft; 3° dat het werk van Lucas Oling, in het jaar 1803 uitgegeven zijnde, het kopijrecht ook naar de wet van dat jaar behoort te worden beoordeeld en daaraan een voortdurend bezit wordt gewaarborgd; 4° dat, daargelaten het argument der verweerders dat dit werk een schoolboek zoude zijn, het genoegzaam is tot wederlegging van deze sustenu, dat bij art. 10 der wet van 1803 wordt bepaald, dat alleen die schoolboeken mogen worden nagedrukt, waarvan het kopijrecht niet de eigendom is van een ander, en 5° eindelijk, dat de wet van 1817 geen retroactieve kracht kon hebben, zoodat dien ten gevolge het eenmaal wettig verkregen eigendomsrecht nimmer naar eene latere wet kon worden beoordeeld. Verklaart voor geconfisqueerd, ten behoeve van den eischer, alle binnen dit Rijk voorhanden zijnde exemplaren, met condemnatie der gedaagden om aan den eischer te betalen de somma van *f* 600. - als het bedrag van 2000 exemplaren, en een geldboete van *f* 200. -, voor de helft ten behoeve van de armen van Sneek, en voor de andere helft ten behoeve van die van Workum, en in de kosten.'

Van dit vonnis kwamen de beschuldigden in appel bij de rechtbank te Leeuwarden, die evenwel, op gelijke gronden, het appel vernietigde en de uitspraak van Sneek bevestigde.

Een dergelijke kwestie kwam in 1839 voor betreffende een boekje *Bijbelsche Historievragen*, door van den Berg, uitgegeven eerst door P. Nijhoff, later (46e druk) door Is. An. Nijhoff en nagedrukt door de wed Daene. Op dezelfde gronden werd de nadrukster veroordeeld, eerst door de arrondissements-rechtbank te Rotterdam, in appel door het provinciaal gerechtshof van

Holland, en in hoogste instantie door den Hoogen Raad[1].

Evenzeer om het beginsel, en niet om er geldelijk voordeel voor den eigenaar meê te beoogen, had een jaar of wat vroeger de Vereeniging zich genoopt gevoeld tot het aangaan van een proces ook een zaak van kopijrecht betreffende, maar van een anderen aard. - G. Vervloet had in een zijner tijdschriften overgenomen, zonder voorkennis van uitgever of auteur, een gedicht van Tollens, getiteld *Algemeene Bededag*, 2 *December* 1832, uitgegeven door de firma M. Wijt en Zoon. De Rotterdamsche rechtbank had het overnemen van dit vers voor nadruk verklaard en den nadrukker verwezen tot een boete van *f* 400. - De firma Wijt was natuurlijk edelmoedig genoeg geweest om dadelijk na de uitspraak van dit vonnis van deze schadevergoeding afstand te doen.

Eindelijk kwam in 1839 een rechtszaak voor van geheel bijzonderen aard, maar van welker beslissing voor de toekomst veel afhing. - H.J. Fievez en G. Vervloet hadden te samen, de eerste als redacteur, de tweede als uitgever, in 1836 een tijdschrift opgericht onder den titel van *Iris*, *Bloemlezing uit buitenlandsche tijdschriften.* In Mei 1838 was deze associatie verklaard te zijn ontbonden en was de geheele eigendom van het tijdschrift overgegaan op Fievez, die den boekhandelaar H. Nijgh tot verderen uitgever genomen had. Maar nu verscheen op 1° Juni de zesde aflevering van den loopenden jaargang, met doorloopende pagineering, zoowel bij Vervloet als bij Nijgh, natuurlijk met verschillenden inhoud, maar onder denzelfden titel: *Iris*, *Bloemlezing uit buitenlandsche tijdschriften*, 9*e jaargang No.* 6. De vraag was: in hoe ver was dit oorbaar of strafbaar? Mr. F.C. Donker Curtius, optredende voor den eischer H. Nijgh, beweerde de strafbaarheid, op grond van het overgegane eigendoms-

1 Den geheelen loop van deze processen vindt men in *Het letterkundig Eigensdomsregt in Nederland*, uitgegeven bij Gebr. Belinfante, 1865.

recht, waartoe ook de titel behoorde, die vooral bij tijd- en maandschriften van groote beteekenis was. Mr. M.J. van Gigh, pleitende voor den gedaagde Vervloet, betoogde, dat eischer niet kon beweren, dat hij alleen in geheel Nederland bevoegd zou zijn om bloemen te lezen uit buitenlandsche tijdschriften, en dat er voor een bloote compilatie van vertaalde stukken geen kopijrecht bestond. De inhoud van beide werken had niets met elkander gemeen. En wat den titel betreft, er was geen wet, die verbood om een boek- of maandwerk onder denzelfden naam uit te geven als een reeds bestaand boek- of maandwerk, en de eischer kon zich daarover evenmin beklagen, als bijv. de erfgenamen van Wagenaar, indien deze nog het kopijrecht van zijn werk bezaten, aan Bilderdijk het recht hadden kunnen betwisten om op zijn beurt een *Vaderlandsche Geschiedenis* uit te geven. - De rechtbank, 'overwegende dat het tijdschrift *Iris*, wat de over zijnde exemplaren aangaat, aan eischer bij contract was overgegaan; dat gedaagde wel met de uitgaaf van dit tijdschrift was voortgegaan, maar dat er geen inbreuk gemaakt was op eischers recht van eigendom; dat ten opzichte van letterwerken de inhoud het wezenlijke en eigenaardige daarvan uitmaakt, en de titel, het formaat, de druk, de pagineering, evenmin als alle uitwendige versierselen, welke daaraan mochten zijn toegebracht, kunnen geacht worden tot de innerlijke waarde iets toe te brengen - ontzeide den eischer zijn gedanen eisch en condemneerde hem in de kosten.

Bij de rechtbank te Rotterdam appelleerde de uitgever Nijgh tegen deze uitspraak. En met goed gevolg. Zij deed het vonnis te niet en veroordeelde Vervloet. Overwegende, 'dat hier, zooal geen nadruk, dan toch in elk geval inbreuk gepleegd was op eens anders recht en eigendom, met het kennelijk en opzettelijk doel om zich tot dadelijk nadeel van een ander, winst of voordeel te verschaffen; dat het recht der uitgaaf, na ontbinding der associatie aan den een, en niet meer aan den ander toebe-

hoorde; dat de inteekenaren op de *Iris* in de war gebracht en verdeeld zouden worden en de waarde der uitgaaf daardoor werd verkort': condemneerde den gedaagde in boete en kosten.[1]

De Vereeniging bewees met het aanvaarden van al deze kwestiën aan den algemeenen handel inderdaad belangrijke weldaden. Zij liet beginselen uitmaken, waarin door de wetten niet voorzien was. Zij stelde regelen, waar die tot nog toe ontbraken. Het spreekt evenwel van zelf, dat deze processen, zelfs ook dan wanneer zij ten voordeele van den eischer uitgemaakt werden, vrij wat kosten na zich sleepten en op den duur de kas moesten uitputten. Reeds vroeger had men daarin trachten te voorzien door een hoofdelijken omslag. Maar de leden-debitanten, die voor zich zelve daar weinig of niets meê te maken hadden, kwamen met reden daartegen op, en dien ten gevolge werd in 1837 besloten, dat alleen dan door de Vereeniging een rechtsgeding zou worden aanvaard, wanneer het een der hoofdbeginselen van den boekhandel gold, maar dat zij alle overige geschillen, zou laten uitmaken door arbiters, die uitspraak zouden doen als in het hoogste ressort.

De volgende jaren zouden leeren, dat deze broederlijke tusschenkomst, hoe gemoedelijk ook bedoeld, niet voldoende was om in handelsgeschillen de rechtbank altoos te vermijden.

1 Ook dit geding is te vinden in *Het letterkundig Eigendomsregt.*

1840 tot 1849.

Boekenlijsten. [1]

Rechts- en Staatswetenschap.

Nu het drukken van wetten en besluiten, door een arrest van den H. Raad van 8 Sept. 1840, algemeen vrij geworden was, begon de firma Joh. Noman & Zoon een kloeke en welgeslaagde onderneming door herdruk in kompressen vorm van de *Staatsbladen van* 1818-40 (later voortgezet door van Goor en de Jong 1841-50, 1851-60, 1861-70, samen 60.50). Een dergelijke onderneming deed P.J. van Dijk acht jaar later, in den herdruk van de *Handelingen der Staten-Generaal.* Voorts verschenen van v.d. Honert: *Formulierboek* 15. -, *Handb. v. Burg. Regtsvordering* 16. -, *Geschiedenis der Wetgeving* 10.30, - *Tarief van Justitiekosten* en *Wetgeving op het Notarisambt*, - Voorduijn, *Geschied. der Wetgeving* 8.90, - Groen v. Prinsterer, *Bijdragen tot de herziening der Grondwet* 5.80, - Opzoomer, *Aanteekeningen betr. de Grondwet* (2e druk 1858, 3e 1878), - Engels, *Geschiedenis der Grondwets-herziening*, - van Assen, *De taal der Grondwet*, - *Handelingen der Staten-Generaal over de herziening der Grondwet* 21.10, en een menigte kleinere geschriften over dit onderwerp. Uitgaven van verschillende *Wetboeken*: Oudeman, *Ned. Wetboeken* 11.60 (3e druk 1857, 4e 1871), - Vernée, *Ned. Wetboeken* (3e druk 1852, 4e 1858,

1 Herdrukken en reeds genoemde tijdschriften en jaarboekjes worden niet op nieuw vermeld.

5e 1867, 6e 1876), - Oudeman, *Wetb. van Burg. Regtsvordering* 14.70 (2e druk 1847, 3e 1862, 4e 1875), - Diephuis, *Het Ned. Burg. Regt.* 58. - (2e druk 1856, 3e 1868), - Vernède, *Handl. Ned. Wetgeving* 19.65, - v.d. Poll, *Verz. van Wetten* 6.60, - Asser, *Burg. Wetboek* 6.60 (2 drukken), - Asser e.a., *Wetboek van Koophandel* 6. - (2e druk 1863), - van Assen, *Burg. Wetboek* 6.30, - de Pinto, *Wetb. v. Strafvordering* 7.50, - en *Regterl. Organisatie* 3.50, - en verder van v.d. Honert, de Wal, Schuller e.a., en een uitgaaf van de *Wetboeken* door van Hasselt 18.10, - Martini, *Ned. Wetgeving met bijlagen* 22.90, - Vogelsang, *Handb. voor Plaatsel. Besturen* 11.60, - G. de Vries Az., *Wetgevende magt der Plaatsel. Besturen* (2 drukken), - van der Kemp, *Regt van Kantongeregten* 5.90 (2e druk 1855, 3e 1870), - Nienhuis, *Ned. Burg. Regt*, - de Witt Hamer, *Handb. Kantonregter* 6.80, - van Voorthuijsen, *Directe Belastingen*, - Pliester, *De Notarieele Wetenschap* 5.90 (2e druk 1864), - van Uije Pietersen, *Handleid. v.h. Notarisambt* 13.50 (2e druk 1857, 3e 1874), - Abbink, *Het Zee- en Assurantieregt* 23.25 (2e druk 1846, 3e 1863), - v. Hasselt, *Wetgeving Scheepvaart*, - v.d. Brugghen, *De Eedsleer*, - Engels, *Gesch. der Belastingen*, - Gogel, *Memoriën en Correspondentiën*, - Sandelin, *Répertoire d'Economie politique* 56. -, Drucker, *Staatscrediet*, - ten Zeldam Ganswijk, *Bijdr. Staatsbestuur*, - Ciriaci, *Regt van Patent*, - Ciriaci, *Person. Belasting* (2e druk 1861), - J.D. Meijer, *Consultatiën*, - de Gelder, *Handels-overeenkomsten* (2e druk 1855), - Potter, *Patentboek*, - Gerlach, *Handb. Dijk- en Polderbestuur*, - Hemkes, *Handb. v. Schoolopzieners*, - Nassau, *Lager Onderwijs*, - de Jonge Evertsen, *Delits de la Presse*, - de Jonge Evertsen, *De delictis contra Rem Publicam*, - Bake, *Cicero*, *De Legibus*, - Holtius, *Historiae Juris Rom. Lineamenta*, - Lipman, *Constitutioneel Archief*, - v. Hall, *Staatk. Opmerkingen*, - Vissering en Portielje, *Tariefshervorming in Engeland*, - Say, *Volkshuishoudkunde*, - Droz, *Staat-*

huishoudkunde, - Luttenberg, *Onderzoek omtrent het Armwezen* (2 drukken), - Groen van Prinsterer, *Ongeloof en Revolutie* (2e druk 1868), - Donker Curtius, *Staatk. Brieven*, - Roorda, *Javaansche Wetten*, - *De Nederl. Indische Wetboeken* (bij Noman).

Ook vestigden zich de volgende t i j d s c h r i f t e n : Oudeman en Diephuis, *Opmerkingen en Mededeelingen* (1845-68), - Sloet tot Oldhuis, *Tijdschrift voor Staathuishoudkunde en Statistiek* 5.50 (1841-73), - *De Tijdgenoot* 10. - (1842-45), - *Themis' Tempel of Keur van Regtszaken* 6. - (1844), - *Regt en Wet*, *Tijdschrift voor het Notaris-ambt* 7. - (beg. in 1846), - *Gemeente-Weekblad voor Burgerl. Administratie* 6. - (beg. in 1849), - *De Regtzaal*, *Verzam. van Arresten* 4. - (1849-60), - Schuller, *Politieke Bijdragen* 12. - (1847-48), - *Tijdschrift voor Registratie* 4.80 (1847-65), - *Het Regt in Nederl. Indië*, Red. Mr. A. Prins (beg. in 1849). - En het *Staat- en Staathuishoudkundig Jaarboekje* 2. - (beg. in 1849), - Gille Heringa, *Jaarboekje voor de Posterijen* 1.25 (1849-72).

Genees- en Heelkunde.

Oorspronkelijk: Tilanus, *Schets der Heelkunde* 2e druk 2.40, - Vrolik, *Dubbele misgeboorten* 6.50, - De Jonge, *Practische Geneeskunde* 8.30, - Vrolik, *Ziektekundige Ontleedkunde* 11.60, - Broers, *Observationes Anatomico pathologicae* 8. -, *Magazijn der Ontleedkunde* 42.50, - Ermerins, *Hippocratis Liber de morbis acutis* 5.50, - Duparc, *Kunst om geneesmiddelen voor te schrijven* 3.60, - *Verhandelingen van het Genootschap voor Genees- en Heelkunde.* 22.60, - Beets, *Woordenboek van droogerijen* 17.50, - Holtrop, *Bibliotheek voor Genees- en Heelkunde* 8.10, - Gobee, *Pathologische Studiën* 4.80, - Hess, *Handb. der Oogheelkunde* 5.90, - Mensert, *Oogheelkunde* (onderdeden in kleinere boekjes), - Vrolik, *De vrucht van den mensch* 75. -, Krieger en Polano, *Clinische*

Heelkunde 13.20, - Bosch, *Dysenteria, tropica* 9.50, - Allebé, *De ontwikkeling van het kind* (3e dr. 1865, 4e 1879), - Dassen, *Krachten der Geneesmiddelen* 8.50, - Arntzenius, *Gebreken der Urethra* 7. -, Pruijs van der Hoeven, *Historia Medicamentorum*, 4.50, - Moleschott, *Physiologie der Voedingsmiddelen* 7.80.

E n k l e i n e r e w e r k e n van van der Deen, Mulder, Guyot, Pruijs van der Hoeven, Schroeder v.d. Kolk, Duparc, Verweij, van den Broek, Ramaer, Ali Cohen, Groshans, de Vriese, Luijten, Krieger, van Hasselt, de Man, Schoor.

Vertaald: Bock, *Ontleedkunde v.d. mensch* 10.80, - Bock, *Ontleedk. Zakboek* 3. -, Ellis, *Het wezen der krankzinnigheid* 3.50, - Busch, *Handb. der Verloskunde* 25. -, Duflos, *Scheikundige geneesmiddelen* 5. -, Hufeland, *Enchiridion medicum* 3e druk 10.80, - Busch, *De Vrouw* 30. -, Fuchs, *Ziekelijke veranderingen der huid* 65. -, Plath, *Leerb. der Verloskunde* 3.60, - Conradi, *Algem. Ziektekunde* 3.90, - Most, *Woordenboek der Geneesmiddelleer* 9.60, - Canstatt, *Ziekten van den Ouderdom* 8.25, - Canstatt, *Bijz. Ziekten- en Genezingsleer* 47.50 (2e druk 1857), - Isensee, *Geschiedenis der Geneeskunde* 6.50, - Naegele, *Leerb. der Verloskunde* 8.90, - Sobernheim, *Leer der geneesmiddelen* 13.60, - Chelius, *Leerb. der Heelkunde* 3e druk 21. -, Mandl, *Ontleedkunde* 6 -, Chelius, *Oogheelkunde* 9.50, - Bourgery en Jacob, *Ontleedkunde* 40. -, Kampfmuller, *Materia chirurgica* 7.20, - Chailly, *Verloskunde* 6.75, - Bressler, *Kinderziekten* 6. -, Budge, *Alg. Pathologie* 9.40, - Wittstein, *Artsenijbereidk. Praeparaten* 7.25, - Siebert en Simon, *Alg. Diagnostiek* 4.20, - Dieffenbach, *Operative Heelkunde* 16.80, - Stromeijer, *Handb. der Heelkunde* 10.70, - Pereira, *Materia medica* 15. -, Marshal Hall, *Het Zenuwstelsel* 4.10, - Ennemoser, *Het Magnetismus* 7.20, - Homberg, *Zenuwziekten* 5.60, - Schoenlein, *Klinische lessen* 5.10, - Rokitansky, *Ziektek. Ontleedkunde* 17.25, - Meissner, *Ziekten der Kinderen* 8.10, - Zehetmayer, *Hartziekten* 4.50, - Frank, *Oorheelkunde*

7.30, - Oesterlen, *Geneesmiddelleer* 12.30, - Henle, *Alg. Ontleedkunde* 13.80, - Henle, *Rationeele Pathologie* 4.75, - Vogt, *Natuurkunde van den mensch* 4. -, Ruete, *Leerb. der Ophthalmologie* 10.90, - Valentin, *Natuurkunde van den mensch* 16.80, - Valentin, *Handl. Physiologie* 5.50, - Tulk en Humfry, *Vergel. Anatomie* 4.80, - Wunderlich, *Pathologie en Therapie* 50.40, - Emmert, *Leerb. Heelkunde* 31.60, - Coley, *Kinderziekten* 4.20, - Bock, *Ziektek. Ontleedkunde* 7.50, - Bergmann, *Medicina Forensis* 6.60, - Schurmayer, *Handb. Geneesk. Politie* 3.90, - Siebold, *Handb. geregtel. geneesk.* (2e druk 1854).

En kleinere werken van Leupold, Bock, Troschel, Frank, Forget, Scharlau, Jones, Franck, Gonzee, Weatherhead, Polansky, Duflos en Hirsch, Negrier, Guthrie, Zimmermann, Roser, Schlemm, Henoch, Berard, Weiss, Bennett, Frankel, Liszmann, Thomson, Lessing, Dietl, Paget, Carpenter, Muhlhauer, Pereira, Lutzau, Ritter, Remak, Berndt, Marshal Hall, Bennett, Iwersen, Martin, e.a.

Een aantal brochures over de Cholera.

Voorts verschenen de volgende tijdschriften: *Archief voor Geneeskunde*, uitgegeven door Heije, 6.90 (1841-44), - *Bijdragen tot Geneeskundige Staatsregeling*, 3 dln. 10.60 (1842-43), - Moll's *Tijdschrift voor Geneeskunde*, voortgezet door Wehlburg 5.55 (1843), - *Kliniek. Tijdschrift voor wetenschappelijke Geneeskunde*, uitgeg. door Gobee 4. - (1844-49), - *Journal médicinal de la Neérlande* 8. - (1844), - *Nieuw Archief voor binnen- en buitenlandsche Geneeskunde*, door van Deen 4.80 (1845-51), - *Het Repertorium. Tijdschrift voor de Geneeskunde*, door Rienderhotf en Hekmeijer 6.50 (1847-56), - *Nederlandsch Tijdschrift voor Verloskunde*, *Ziekten der Vrouwen en der Kinderen*, door Broers en van Goudoever 6. - (1847-63), - *Natuur- en Geneeskundig Tijdschrift van Neêrlands Indië* (beg. in 1844), - *Magazijn voor Veeartsenijkunde*, door Numan en Wellenbergh,

nieuwe serie 4.20 (1849-50). - En het *Geneeskundig Jaarboekje* 1.40 (1842-54), - het *Nieuw Statistisch Geneeskundig Jaarboekje*, door Ali Cohen 2.90 (1847-54), en de *Almanak voor Studenten aan Geneeskundige Scholen* 2. - (1849-52), vervolgd door *Almanak voor Studenten aan Klinische Scholen* (beg. in 1853).

Natuur- en Wiskundige wetenschappen.

Natuurkunde.

Ontijd, *Grondkrachten der natuur* 2.40, - *Natuurk. Verhandelingen der Maatschappij van Wetenschappen* (begonnen in 1799), - Dumeril, *Grondbeginselen der Natuurk. Wetenschappen* (vert.) 12. -, Snell, *Phil. beschouwing der Natuurwetenschap* (vert.) 1.50, - van den Berg, *Grondbeginselen der Natuurkunde* 4.20, - von Humboldt, *Kosmos* (vert.) 26.80 (2e druk 1864), - Pouillet-Muller, *Handb. v. Physica en Meteorologie* (vert.) 5. -, von Poppe, *Natuurkunde* (vert.) 2.50, - Harting, *Het Microscoop* 15.75, - Uilkens, *Volmaaktheden van den Schepper* 2e druk (door Kaiser, Beima, van der Hoeven, van Hall, Matthes, wier werken op hun rubriek gebracht zijn) 37.50[1], - Mason, *Schepping door tusschenkomst* (vert.) 2.25, - *Sporen van de natuurlijke geschiedenis der schepping* (vert.) 5. -, Buijs Ballot, *Physiologie van het onbewerktuigde* 2.70.

T i j d s c h r i f t e n : *Bulletin des Sciences physiques et naturelles en Hollande*, Red. par Miquel, Mulder et Wenckebach 6. - (1838-39), - *Natuurkunde. Tijdschrift voor Physica*, *Chemie*, *Pharmacie*, *Natuurl. Historie enz.*, uitgeg. door het Gen. tot nut en genoegen (1844-59).

1 Uilkens, evenals vroeger Martinet, predikant, had de natuur uit een wetenschappelijk en godsdienstig oogpunt beschreven. Twintig jaar na 's schrijvers dood meende de uitgever Suringar het plan van diens werk te moeten overnemen, diens naam als een hulde daaraan toevoegende, maar overigens elke afdeeling ter nieuwe bewerking opdragende aan een vakgeleerde van erkende verdienste.

Scheikunde.

Lehmann, *Zakboek der Scheikunde* (vert.) 3.60, - Mulder, *Schei- kundige onderzoekingen* 31.75, - Millard, *Scheikunde ten algemeen en nutte* (vert.) 2.20, - Duflos en Hirsch, *Landbouwk. Scheikunde* (vert.) 1.75, - Mulder, *Physiologische Scheikunde* 17.50, - Fresenius, *Qualitative Scheikunde* (vert.) 2.50, - Duflos en Hirsch, *Huishoudk. Scheikunde* (vert.) 1.90, - Liebig, *Bewerktuigde Scheikunde* (vert.) 3.30, - Kuchler, *Scheikunde en fabriekwezen* (vert.) 6.60, - Wöhler, *Bewerkt. Scheikunde* (vert.) 1.25, - Liebig, *Brieven over Scheikunde* (vert.) 3.60 (2e dr. 1860), - Johnston, *Landbouwscheikunde* (vert.) 2.40, - Wöhler, *Onbewerkt. Scheikunde* (vert.) 1.50 (2e druk 1872), - Mulder, *Populaire Scheikundige lessen* 1.60, - Girardin, *Scheikunde voor den beschaafden stand* (vert.) 7. - (2e dr. 1850, 3e 1868), - *Geregtelijke Scheikundige onderzoekingen*, - Fresenius, *Quantit. Scheikundige ontledingen* (vert.) 5.20, - Knapp, *Scheik. Technologie* (vert.) 1.50, - Stöckhard, *Scheikunde* (vert.) 4.50 (2e druk 1860), - Pösselt, *Analytische Scheikunde* (vert.) 2.70, - Millard, *Grondbeg. der Scheikunde* (vert.) 1.50, - Marchand, *Bewerktuigde Scheikunde* (vert.) 2.80.

Kleinere geschriften van Buijs Ballot, Elsner, Kopp.

Tijdschriften, *Chemisch Pharmaceutisch Archief*, uitgeg. door de Vrij, Eickma en v.d. Vliet, 6. - (1840-41), - *Tijdschrift voor Schei- en Artsenijbereidkunde*, door Haaxman 6. - (1844-45), voortgezet onder den titel van *Tijdschrift voor Wetenschappelijke Pharmacie* 4.50, (1849-67) en *Nieuw Tijdschrift* enz. 4. - (beg. in 1868).

Sterrekunde.

Kaiser, *Micrometermetingen* 2.20, - Miss Taylor, *Maantafels* (vert.) 3.60, - Beima, *De annulo Saturni* 5.25, - Baudet, *Système Planétaire* 12.50, - Janse, *Constructie van Zonnewijzers*

2.25, - Kaiser, *Sterrekundig jaarboek* (beg. in 1846) - Kaiser, *De Sterrenhemel* 12. - (2e dr. 1850, 3e dr. 1860), - Kaiser, *Beschrijving v.d. Sterrenhemel* (Uilkens) 7.50.

Kleinere werkjes van Uitendijk, Herschell.

Zeevaartkunde.

Van Cleeff, *Catechismus der Zeevaartkunde* 2e druk 1.40, - Roest, *Het Marine-stoomwerktuig* 8.70, - v.d. Spek Obreen, *Zamenstelling van Zeilschepen* 8.50, - Lecomte, *Practikale Zeevaartkunde* 43.50, - Huijgens, *Kennis van het Scheeps-stoomwerktuig* 16. -, Thom, *De aard der Stormen* 6.30.

Tijdschrift *toegewijd aan het Zeewezen*, 2e reeks. Red. Pilaar en Obreen 5.50 (1833-51).

Wiskunde.

Schröder, *Meetkundige bepalingen, Verzameling van nieuwe wiskundige voorstellen van het Genootschap Onvermoeide arbeid*, - Stamkart, *Verticale snelheden*, - Speijer, *Tafels van Logarithmen* 2. -.

Kleinere geschriften van Croll, Eitelwein, Stamkart.

Tijdschriften: *Bijdragen ter beoefening der zuivere Wiskunde* (1829-34), - *Magazijn voor Rekenkunde* 1.10, (1829-35), - *Magazijn voor Stel- en Meetkunst* 2. -, (1832-35), - *Bijdragen tot de beoefening der gewone Cijferkunst* (1833-40), - *Tijdschrift voor de Wis- en Natuurkunde*, Red. van der Weijde 2.60 (1841-43), - *Nieuw Tijdschrift voor Reken-*, *Stel- en Meetkunst* 2. - (1847-50).

Natuurlijke Historie.

Schlegel, *De Diergaarde van Natura Artis Magistra* 2.25[1], - Vrolik, *Recherches sur Ie Chimpansee* 24.75, - Ver Huell, *Handl.*

1 De oprichting der dierentuinen in de hoofdsteden van Europa bracht er niet weinig toe bij, dat de dier- en plantkunde algemeener dan vroeger in beoefening kwam.

voor verzamelaars van Vlinders 1.25, - v.d. Hoeven, *Natuurl. geschiedenis van den Negerstam* 3.45, - Snellen van Vollenhoven, *Handl. schadelijke Insecten* 1.40, - Schlegel, *Les oiseaux d'Europe* 4. -, *De Diergaarde te Parijs* 14.40, - Ramaer, *Dierlijke vermogens* 2. -, Snellen v. Vollenhoven, *Bijdragen tot de Fauna van Nederland* (beg. in 1849).

Molkenboer en Kerbert, *Flora Leydensis* 5. -, Miquel, *Monographia Cycadeorum* 4. -, de Vriese, *Plantae novae Indiae. Bat.* 3.60, - van Hall, *Handboek der Kruidkunde* 2.90, - Miquel, *Systema Piperaceorum* 9.90.

K l e i n e r e g e s c h r i f t e n van Bruinsma, von Schubert, van Hoven, Fresenius.

T i j d s c h r i f t e n : *Nederl. Kruidkundig Archief*, uitgeg. door de Vriese, Dozy en Molkenboer (beg. in 1846), - *De vriend van den Landman*, verzameld door Enklaar (1837-73) en toen vereenigd met den *Boeren-goudmijn; De Boeren-raadgever* (1839-42), - *Maandschrift voor Tuinbouw* 3. - (1846-52), - *Landbouw-Courant* 8. - (beg. in 1847), - *Magazijn voor Landbouw en Kruidkunde* 6.50 (1848-76).

Uilkens, *Vaderl. Landhuishoudkunde* 3.30, - Uilkens, *Handb. Ned. Tuinbouw* 3. -, Korte, *Leven van Thaer* (vert.) 2. -, Lobe, *De Landman* (vert.) 2.85, - *De Geldersche Bouwhof*, - Richardson Porter, *De landbouw tusschen de Keerkringen* 6.80, - van Laar, *Magazijn van Tuinsieraden* 43.20 (2e druk 1831, met 192 platen), -.

T i j d s c h r i f t *van Alg. Kunsten en Wetenschappen*, *inzonderheid voor Land- en Tuinbouw*, Red. Uilkens en Teenstra 3. - (beg. in 1848), - En *Landhuishoudkundige Almanak* 0.25 (1844-70), - *Almanak voor Landbouwers en Veehoeders* 0.30 (begonnen in 1847), - *Almanak voor den Landman*, door Staring 0.30 (beg. in 1848)[1].

1 In 1873 zegt de uitgever dat van dezen almanak 14.300 exx. geplaatst worden; in 1875 16.000 exx.

Geologie.

Van Hall, *Geologie* 3. -, Leonhard, *Geologie* (vert.) 30.75, - Beima, *Beschrijving v.d. Aardbol* (Uilkens).

Kleinere werkjes van Leonhard, Staring.

Waterbouw- en Werktuigkunde.

Storm Buijsing, *Waterbouwkunde* 32. -, De Geus, *Waterweegkunde* 2.60, - van Hall, *Kennis der Locomotiven* 16. -, Rust, *Schets der Technologie* 4.60, - Mohr, *Werktuigkunde v.d. Apotheker* (vert.) 5. -, Conrad, *Verspreide Bijdragen* 2.50, - Van Diggelen, *Droogmaking der Zuiderzee* 5.10, - *Jaarboekje voor Kunsten en Wetenschappen*, door Bleekrode, 5.40 (1847-50).

Kleinere geschriften van Venema.

Verhandelingen v.h. Kon. Instituut voor Ingenieurs (beg. in 1848).

Bouwkunde.

Penn, *Handb. d. schoone Bouwkunst* 13. -, Brade, *Bouwkundig Handboek* 2e druk 25. -, Storm van 's Gravesande, *Handboek der Bouwkunst* 16. - (3e druk 1863), - Tetar van Elven, *De vijf Bouworden* 4.80, - Servaas de Jong, *Gothische Bouwkunst* 6. -.

Tijdschriften: *Tijdschrift van het Gen. ter bev. van Nijverheid te Onderdendam* (1841-42), - *Bouwkundige Bijdragen*, uitg. door de Maatsch. ter bev. der Bouwkunst (beg. in 1842), - *Bouwkundig Magazijn* (1843-56), - *Tijdschrift voor Handel en Nijverheid* 12. - (1844-47), - *Algemeene Nijverheidscourant*, Weekblad (1848 N° 1-26).

Godsdienst en Wijsbegeerte.

Statenbijbel bij Hoogkamer, 18.30, - Mulder, *Bijbel voor de Israelitische jeugd* 11.90, - Radijs, *Bijbel voor de jeugd* 8.75, -

Mevr. v. Meerten, *Kinderbijbel* 3.20, - *Prentbijbel*, (Noorduijn en Noman) 7.80[l].

Neander, *Het leven van Jezus* 7.20, - da Costa, *Voorlezingen tegen Strauss* 8. -, de Greuve, *Critische verdediging tegen Strauss* 11.80, - Kist, *Het Protestantsch Kerkgezang* 2. -, v. Senden, *Verdediging van Bijbel en Openbaring* 12.10, - van Balen Blanken, *De Jood onder de heidenen en in zijn vaderland* 8.40, - Hagenbach, *Het wezen der Hervorming* 34.70, - van Willes, *Bijbelsche uitlegkunde* 12. -, Ellendorf, *Zedeleer en Staatkunde der Jezuieten* 3.60, - Folmer, *Aanteekeningen op de Evangeliën* 4.50, - Parean, *Hermeneutica Codicis Sacri* 4.80, - Pareau, *Initia Institutionis Christianae moralis* 4. -, van Hensde, *Initia Philosophiae Platonicae* 7.50, - Royaards, *Gesch. Christendom in de middeleeuwen* 3.60, - Colenbrander, *De vier Evangeliën* 3.60, - Nösselt, *Het leven van Jezus* 12. -, Polak, *De vijf boeken Mozes* 10. -, Buchmann, *Symboliek* 6. -, da Costa, *Voorlezingen O. Testament* 7.95, - Bretschneider, *Godsdienstige Geloofsleer* 5.90, - Blaupot ten Cate, *Oorsprong der Doopsgezinden* 5.75, - Heringa, *Opera exegetica* 5.50, - Huffell, *De waarheid is uit God* 3. -, Scholten, *De leer der Herv. Kerk* 7.50, (4e druk 1870), - Ab Utrecht Dresselhuis, *Bijbelsche uitlegkunde* 8. -, Ullmann, *De Hervormers voor de Hervorming* 4.80, - Hemsterhuis, *Oeuvres philosophiques* 7.50, - van Oosterzee, *Handel. der Apostelen* 4.75, - Hofstede de Groot, *De opvoeding van den mensch* 9.50, - van Dissel, *Flavius Josephus* 4. -, van Oosterzee, *Het leven van Jezus* 22. -, (1e druk 1846, 2e 1863), - Mensinga,

l In 1845 besloot het Nederlandsch Bijbelgenootschap te doen drukken 20000 exx. van het Nieuwe Testament en 6000 exx. van den geheelen Bijbel overeenkomstig de Staten-overzetting, maar volgens de toen gebruikelijke taal en spelling, en die voor een geringen prijs te doen uitgeven bij Blussé & Comp te Dordrecht.

De vereering van Maria 8.40, - Vinke, *Libri Symbolici* 4.90, - Opzoomer, *De leer van God*, - Scholten, *Opzoomer's Godgeleerdheid*, - da Costa, *Paulus* 8.75, - Opzoomer, *De gevoelsleer van Oosterzee* 5. -, Ahrens, *Grondbeginselen v Mensch- en Zielkunde* 5.60, - Vinke, *Het N. Testament* 20.80, - Niermeijer, *Echtheid van Paulus' Brief Efezers* 3.90, - Schenkel, *Christendom en Ongeloof* 3.90, - Statius Muller, *Herinner. Gesch. Kerk* 4.90, - Koorders, *Het leerstelsel der Herv. Kerk* 11.60, - Fockens, *De R. Schrift d. O. Verbonds* 4. -, da Costa, *Het Evangelie van Lucas* 4.7 5, - Thiersch, *Het oordeel van het ongeloof* 4.75, - Stirm, *Verdediging des Christendoms* 5.90, - Moll, Veth, Domela Nieuwenhuis e.a. *Bijbelsch Woordenboek* 26.50.

K l e i n e r e w e r k e n van Strauss, Jordan, Capadose, Laan, v.d. Hoeven en Immink, Hazelhoff, v.d. Willigen, Aebli, Dieper, Max Geibel, Tholuck, Bouman, Wijs, Gieseler, Tenkinck, Le Roy, Young, Coquerel, Sartorius, Hohlenberg, Bauer, v. Gordt, Gallé, Liernur, Kurtz, Teenstra, Stuffken, Carp. Alting, Wallman, Boerman, Koster, Elleudorf, Umbreit, Doedes, Jentink, Schleyermacher, Baur, Hettinger, Thoden v. Velzen, v. Heijningen, Fockens, Huffell, Lisco, Ab Utrecht Dresselhuis, Polak, Schmid, Ewald, Scholten, Witkop, Lentz, Ullmann, Hofstede de Groot, Pareau, Opzoomer, Krause, v. Koetsveld, Fockens, Domela Nieuwenhuis, Schultens, Herbst, v. Dogteren, Ebrard, Comte, Timmer, v. Hengel, Burger, Albrecht, Maurice, v. Bemmelen, Erdmann, Groen v. Prinsterer, Coquerel, des Amorie v.d. Hoeven, Loman, de Wette, Zullig, Fleming, Rutgers v.d. Loeff, Francken, Roorda, Goguel, Meijboom, J. v. Vloten, Harting, Scheffer.

In 1841 een aantal brochures tegen het concordaat.

In 1845 een aantal, wel 50, over Rouge en den heiligen rok van Trier, en een aantal tegen de jezuieten en tegen de roomsche kerk, die alles behalve van verdraagzaamheid getui-

gen, en meerendeels door kleinere boekverkoopers uitgegeven[1].

T i j d s c h r i f t e n : *De Evangelische Kerkbode* 4. - (1840-51) - *De Katholieke Kerkhervorming*, uitgeg. door Muller, Czerski, Ronge e.a. 3.95 (1845-47), - *Jaarboeken voor Wetenschappelijke Theologie* 8. - (1845-56), - *Godsdienstig Weekblad en Kerkelijke Courant* 5.50 (1847-51), - *Kerkelijke Courant*, *Weekblad voor de Nederl. Herv. Kerk*, Red. H.M.C. van Oosterzee en Kits van Heijningen 6.50 (beg. in 1847), - *Repertorium voor buitenlandsche Theologie* 8. - (1848-52), - *De Fakkel*, *Protestantsch Volksblad* 5. - (1848-64).

En het *Handboekje voor de Zaken der R. Kath. Eeredienst* 1.25 (beg. in 1847), - *Jaarboekje voor de Doopsgezinde Gemeenten* 1.90 (1840-50).

Stichtelijke lektuur.

Baxter, *De eeuwige rust der heiligen* 3.90, - Zwingli, *Het huiselijk leven* 3.90, - Uhden, *Leven van Wilberforce* 3.25, - Lublink Weddik, *Bloemlezing uit Luther* 6.35, - Böckel, *Het leven*

1 Gelijk, bij voorbeeld, de drie bij J.C.J. Raabé uitgegeven brochures: *Het Jezuitenboekje* (*waarschijnlijk door* Johannes Ronge), 0.60.

> *Motto:* Gelijk lammeren zijn wij binnengeslopen, gelijk wolven regeren wij, gelijk honden zal men ons verdrijven, maar gelijk arenden zullen wij ons weder verjongen.
>
> De Jezuit, Franciscus Borgia.

De Jezuitenpest. De Jezuiten en het Jezuitismus sedert 1814, 0.30.
Roomsche Mysteriën, beschreven door een ooggetuige, L.v.B. Duitsch-Katholiek, naar het Hoogduitsch door G. van H. Rongiaan,
Motto: Et les abbés règnent toujours!?
en menigte van dergelijk gehalte, die toen niets goeds uitrichtten, veel kwaad stichtten en alleen winstbejag ten doel hadden.

van Jezus 6.60, - Laatsman, *Beeldengalerij van geloovigen* 3. -, Beets, *Het leven van van der Palm* 3. -, Strauss, *Kerkklokstoonen* 2e druk 4.75[1], - Fockens, *Salomo's Spreuken* 6. -, Royaards, *Evangeliewoorden* 3. -, Steiger, *De verloren zoon* 3. -, Carpentier Alting, *Hendrik en Maria* 3 60, - Heldring, *De Bijbel en de mensch* 6. -, Strauss, *Helon's Bedevaart* 2e druk 7.20, - Huffell, *Eén ding is noodig* 5.80, - Corstius, *Eubiosis* 5. -, Tholuck, *De weg des heils* 6. -, Zschokke, *Mijn leven*, *denken en werken* 5. -[2], Swiers, *Het heil in Christus* 3.90, - Roussel, *Huiselijke godsdienstoefening* 4.40, - van Koetsveld, *De Vriend der kranken* 3.75 (3e druk 1854), - James, *Geschenk van een Christelijk Vader* 4.40[3], - James, *Het Huisgezin* 3.60, - Bretschneider, *Godsdienstige geloofsleer* 5.90, - Bretschneider, *Licht en leven* 5.50, - Hasebroek, *Thomas à Kempis' Navolging van J.C.* 3. -, van Spall, *De mensch in de wereld* 3. -, Ellis, *Pligt en roeping der*

1 Door dezen 2en druk, uitgegeven door den toen zoo gevierden Jonathan (J.P. Hasebroek), kwamen de werken van Friedrich Strauss weder in den smaak. *De Kerkklokstoonen* beleefde een 5en druk in 1858, *Helon's Bedevaart* een 3en druk in 1860, *De doop in de Jordaan* een 3en druk in 1863.

2 Zschokke's werken (1844-57) maakten een verbazenden opgang. *Mijn leven*, *denken en werken* (1844) kreeg in 1860 een 4en druk, *Mijn omzien in de wereld* (1848) in 1856 een 5en druk, *Christelijk Huisboek* (1849) in 1855 een 2en druk, *Uw Huisboek* (1849) een 4en druk, een volksuitgaaf in 1854, die in 1861 haar 15e duizendtal aankondigde, *Uren aan de Godsdienst gewijd* (1819-25) een 6en druk in 1871, *Stichtelijke Uren* (1854) een 7en druk in 1862, *Ziet opwaarts* een 4en druk in 1865 (zijnde een bloemlezing uit de *Uren*, door Reinhold verzameld). - Tien jaar later was Zschokke weêr zoo uit de mode, dat de kopijrechten in 1874 voor een appel en een ei verkocht werden.

3 James' werken: *Bestuur en aanmoediging* (1841), *Geschenk v.e. Christ. Vader* (1844), *Het Huisgezin* (1844), *De weg des Geloofs* (1853), *De Christ. Belijder* (1855), *Vrouwelijke Godsvrucht* (1855) hadden een groot debiet. Sommige werden herdrukt.

Vrouw 3. - (3e - 5en druk), - van Koetsveld, *De Oudejaarsavond* 3. - (6e druk 1874), - De Gasparin, *Het Huwelijk* 7.90, - Claus Harms, *De Evangeliedienaar* 3. -, Mijnster, *Christelijk geloof en leven* 8.80, - Goudschaal, *Christelijke Mengelingen* 3.30, - Zschokke, *Mijn omzien in de wereld* 3.50, - Ewald, *Christelijk Zondagsboek* 3.50[1], - Hasebroek, *De God des hemels en de bergen* 6. - (3e druk 1856), - Muntendam, *De lijdende Heer* 3. -, Zschokke, *Christelijk Huisboek* 4.90, - Zschokke, *Uw Huisboek* 5.10, - Zschokke, *Uren aan de Godsdienst gewijd* 3e druk 25. -, Beets, *Stichtelijke Uren* 19.20 (1848-51) 2e druk 1854, 3e 1872)[2], Nieuwe reeks 12.60 (1858-60).

L e e r r e d e n e n van Moll, Sonstral, v. Heijningen, Heringa, v.d. Groe, Radijs, Spijker, van der Palm, v. Oosterzee[3], Moolenaar, Huet (*Sermons*), W.A. v. Kampen, Clarisse, Molhuizen, Vinke, van Senden, v. Staveren, Ternooij Apel, v. Bemmelen, Mensinga, v. Rossum, Muurling, Tromp, v. Doorn, Beets, v. Hengel, Paniel, Domela Nieuwenhuis, Krummacher, Roskes, Ditmar, Corstius, Nijhoff, Storm, v. Balen Blanken, Ewald, Swiers, Begeman, van Rhijn, Toewater, Dermout, Laatsman, Hallo, van Leeuwen, Hasebroek, des Amorie van der Hoeven, des Amorie v.d. Hoeven Jr. (4e druk 1858), Gezelle Meerburg, Muller, Entz, v.d. Willigen.

K l e i n e r e w e r k e n van Capadose,. Radijs, Daub, v.d. Groe, Beneken, Polman, Prins, E. Mastenbroek, Sikkel, Lublink

1 Ewald's werken waren zeer gezocht: *Zondagsboek* werd herdrukt in 1847, *Christelijke Opwekking* (1846) kreeg een 3en druk in 1855, *Menschenbestemming* (1846) 2en druk in 1854, *Gelijkenissen* (1845) 3en druk.

2 In 1872 werd het kopijrecht van de kompl. *Sticht. Uren*, met 470 exx. van dezen 3en druk, verkocht voor *f* 3762. -.

3 De eerste bundel *Leerredenen* verscheen in 1846. Sinds volgden zij elkander op in verschillende bundels, met steeds klimmend debiet. Van 1871-76 werden zij gezamenlijk herdrukt in 12 deelen 19.80.

Weddik, Domela Nieuwenhuis, James, Clark, Schrant, v. Koetsveld, Scheltema, Ewald, Ditmar, Engels, Bretschneider, Lavater, Swalue, Reinhardt, v.d. Velde, Nork, Heinichen, Heldring, Fockens, Laan, v.d. Trappen, Frenkel, Felice, Looman, Boerman, Bruinier, Mevr. v. Meerten, Busch Keizer, v. Balen Blanken, Monod, Bruinses, Roelants, v. Heijningen, Kohlbrugge, Zschokke, Pike, Stockhardt, de Liefde, Reiche, Comte, Clarisse, Berghege, de Wal, de Gasparin, Koethe, v. Senden, le Roy, v. Spall, Herbert, Rutgers v.d. Loeff, Arndt, Amshoff, Visser, Josset, de Chatelain, Penning, Boeseken, Mason, Theremin, Knapp, Witkop, Rocher, Zwaagberg, Charlotte Elisabeth.

Voorts verschenen de volgende t i j d s c h r i f t e n :

Godsd. traktaatjes v. jonge lieden (1841-53), - *De Protestant. Tijdschrift voor Bijbelkennis en Godsvrucht* 2.30 (1841-55), - *De Katholiek. Godsdienstig Maandschrift* (beg. in 1842), - *De Protestantsche Zendingen onder de Heidenen* 0.60 (1842), - *Theophania. Bijdragen tot bevordering van wetenschap en deugd* 2. - (1842-46), - *De Gids der jeugd. Godsdienstig wetenschappelijk tijdschrift* 1.80 (1842-46), - *Bijbelsch Dagschrift. Godsdienstige overdenkingen* 4.80 (1842-56), - *Bijbelsch Magazijn voor de jeugd* (begonnen in 1842), - C. Schmid, *Christelijk Tijdschrift voor de jeugd* (beg. in 1842), - *De Handhaver der Hervormde Godsdienst* 2.60 (1843-46), - *Het Mannakruikje. Verzameling van geestelijke lectuur voor Christenen* 2.60 (1843-53), - *Bijdragen ter bevordering van Christelijk leven*, door Amshoff en Muurling 0.80 (1844-67), - *Paarlen des Bijbels ter bevordering van Bijbelkennis en Godsvrucht bij de jeugd* 3. - (1845), - *Christelijk Album. Woorden van stichting in onze huiskamer* 3. - (1846-69)[1], - *De Vereeniging. Christelijke*

1 Het *Christelijk Album* dankte zijn ontstaan aan den algemeen heerschenden smaak voor stichtelijke lektunr, waaraan vooral te gemoet gekomen werd door de uitgaaf van preeken en godsdienstige boeken. De uitgever meende, dat een verscheidenheid van kleinere stukjes, en wel in eenigszins losser stijl, bij maandelijksche afleveringen verschijnende, het publiek welkom zou zijn. Dat bleek. Vooral ook door middel van colportage, een nog zeer weinig gebruikten maatregel in die dagen, klom het debiet in het tweede jaar tot ruim 5000 exemplaren. Maar wat opmerkenswaardig en een staaltje is, hoe zonderling soms ondernemingen in de wereld komen, is dit, dat het *Christelijk Album* de twee eerste jaren gedreven en geschreven werd, met medewerking van den uitgever, door jongelui aan het Haarlemsch gymnasium en door jonge literatoren, vrienden van den uitgever, die in het schrijven van dergelijke gemoedelijke tafereeltjes behagen vonden. Als proef kon dit een tijdlang goed gaan; maar zoodra dat geheim mocht uitlekken, zou het gezag verloren zijn. Met het derde jaar zocht het *Album* alzoo een bekend predikant als redacteur en de medewerking van een aantal collega's. - Een groote aantrekkelijkheid van het *Christelijk Album* waren ook zijn met zorg gekozen staalgravuren, die door de inteekenaren als plaat op groot papier aan den wand gehangen, of als vignet tegenover den titel geplaatst konden worden.
Deze uitgaaf kostte van 1846-57 *f* 58.899. -). In fondsveiling 1857 bracht het kopijrecht, met ruim 6000 afzonderlijke deelen, een som van *f* 7000. - op. Door concurrentie was het debiet toen al aanmerkelijk gedaald.

Stemmen. Red. Heldring 6. - (1846-68), - *Maria en Martha. Lectuur voor Christen Vrouwen en Moeders* 3.60 (1846-56), met het Bijblad *Moeders schoot* 1.50 (1846-69), - *Leerredenen uitgegeven ter bevordering van Evangelische kennis* 1.20 (1846-69), - *Preken, uitgegeven om Evangelisch licht te verspreiden* 1.20 (1846-62), - *Christelijk Zondagsblad.* Red. Swiers 2.60 (1846-55), - *Berigten aangaande de uitbreiding van Gods Koninkrijk* 1.20 (beg. in 1847), - *De Godsdienstvriend* 1.80 (1848-58), - *Evangeliespiegel. Maandschrift ter aankweeking van den godsdienst des harten* 1.80 (1848-70)[1], - *De Kinder kerk. Verzameling van kin-*

1 1857 Red. Meijboom, 1867 Maronier, in 1871 vereenigd met het *Godsdienstig Album.* De *Evangeliespiegel* telde in 1857 ruim 1100 inteekenaren.

derpreken 1.20 (1848-57), - *Algemeen Christelijk Zondagsblad* 1.25 (1848), - *De Weergalm.* 3.- (1848-54), - *Broederlijke Woorden*, door Knap 1.30 (1849-50), - *Evangeliebode*, door Doedes 1. - (1849-54), - *Leerredenen voor Evangelische Christenen*, *door Luthersche Predikanten* 1.20 (1849-56), - *Volksmagazijn voor burger en boer* Red. de Liefde 4. - (1849-60). - *Het Zondagsblad* (1849), - *Christelijk Museum* 6. - (1849-56).

En de j a a r b o e k j e s :

Volksalmanak voor Roomsch-Katholieken 0.30 (1840-46), - *Christophilus. Christelijk Jaarboekje* 3.60 (1841-47), - *Woorden uit den Bijbel voor elken dag des jaars* 0.20 (beg. in 1842), - *Eukleria. Christelijk Volksboekje.* 0.90 (1844), - *Christelijke Volksalmanak* 0.60 (1844-76), - *Christelijk Jaarboekje* 0.75 (1844), - *Volksalmanak voor tijd en eeuwigheid.* Red. Heldring 0.60 (1848-51), - *Bijbelsche Almanak*, uitgeg. door het Tractaat-Genootschap 0.10.

Omstreeks 1848 trad de zoogenoemde moderne richting meer openlijk op en gaf aanleiding tot menigte van wetenschappelijke strijdschriften en stichtelijke lektuur in dien geest.

Geschiedenis.

Algemeene en buitenlandsche Geschiedenis.

Riedel, *Alg. Geschiedenis* 19.-, Jost, *Alg. Gesch. des Israëlitischen Volks* 17.20, - v. Rotteck, *Wereldgeschiedenis* 10.-, *Hermes, Geschied. der laatste* 25 *jaren* 9.-, Clavel, *Gesch. der Vrijmetselarij* 9.-, Kugler, *Gesch. v. Frederik den Groote* (met 360 illustratiën) 22.-, v. Limburg Brouwer, *Cesar en zijn tijdgenooten* 14.50, - Eijlert, *Willem III Koning van Pruissen* 16.35, - Dozy, *Historia Abbadidorum* 8.-, Sporschill, *Gesch. v.d.* 30 *jarigen oorlog* 6.50, - Birch, *Leven van Lodewijk Philips* 13.40, - Alison, *Gesch. v.h. Spaansche Schiereiland* 7.-, Welter, *Wereldgeschiedenis* 7.30, -

Geschiedenis der oorlogen in Europa sedert 1792 17.20, - Hermes, *Gesch. van Europa na* 1830 6.-, Hagen, *Gesch. v.d. jongsten tijd* 12.50[1], - Lamartine, *Gesch. Fransche Omwenteling* 6.50, - Carlyle, *De Fransche Omwenteling* 10.80 (2e druk 1870), - Polak, *Alg. Gesch. der Wereld* 50.80, - Eng. Gerrits, *Biographisch Handwoordenboek* 10.20[2], - von Raumer, *De Vereen. Staten van N. Amerika* 6.-, de Stuers, *De Nederlanders in Sumatra* 10.80.

K l e i n e r e w e r k e n van Burck, d'Auzon de Boisminart, Teenstra, Rijneveld, Janssen, Pol, Engelbrecht, Clausewitz, van Vollenlioven, Depping, de Superville, Guizot, Becker, v. Asch v. Wijck, v.d. Heijden, Fox, Eyre, Regnault, van Hengel, Hoffmann, Veegens, Riedel, Spreuger v. Eijk, Saint Hilaire, J.D. Meijer, van Heusde, van Dijk, Walraven, Juijnboll, Weeda, Grosse, Montliolon, Appers, Gruau de la Barre, Klosz, Capefigue, Scheltema, Lauts, Schotel, Witkamp, K. Wachsman, Christian, de Beer, Nolan.

In 1848 een aantal brochures en verzen over de Fransche revolutie.

Vaderlandsche Geschiedenis.

Arend, *Alg. Geschiedenis des Vaderlands*[3], - v.d. Eijnde en v.d. Willigen, *Geschied. der Ned. Schilderkunst* 22.75, - Groen v. Prinsterer, *Geschiedenis des Vaderlands* 12.10 (2e druk 1852, 4e 1875),

1 Voor Nederland vrij bewerkt door Prof. Bosscha.

2 In het prospectus van dit werk, dat een degelijke bewerking belooft te zijn, klaagt de uitgever, M.H. Binger, over het fabriekmatige van zooveel ondernemingen (1845) en ‘dat het publiek met Magazijnen, Museums, Woordenboeken, Tijdschriften en Maandwerken van allerlei aard als overstroomd wordt.’

3 Plan van den uitgever J.F. Schleijer. Dl. III 2 tot III 5 door O. van Rees en W.G. Brill; lV door J. van Vloten. Met de 1e afl. van het V deel, bij den dood van van Vloten, gestaakt.

De Nederlanden door Nederlanders geschetst 10.-[1], *De Nederlanden. Karakterschetsen* 20.-[2], Immerzeel, *Levens der Ned. Kunstschilders* 18.-[3], L.P.C. v.d. Bergh, *Gedenkschr. Ned. Geschiedenis* 9.80, - v.d. Vijver, *Geschiedk. beschrijving v. Amsterdam* 18.-[4], v.d. Kemp, *Maurits van Nassau* 13.40, - *Het leven van Willem I* 24.-[5], Bosdijk (J. v.d. Capelle), *Beleg en verdediging van Haarlem* 11.20[6], - Hermans, *Bijdragen* en *Geschiedk. Mengelwerk N.-Brabant* 20.-, Rob v.d. Aa, *Oud Nederland* 21.60, - Bouman, *Geschied. Geldersche Hoogeschool* 8.90, - v. Lennep, *Voorn. geschiedenissen van*

1 Met houtgravuren door Hollandsche kunstenaars geteekend en gegraveerd.
2 Met gravuren van H. Brown, naar teekeningen van Hollandsche kunstenaars.
3 Immerzeel, *De levens en werken der Hollandsche en Vlaamsche Kunstschilders*, *Beeldhouwers enz.* was een onderneming, die, blijkens het prospectus, met groote voorliefde door den letterkundigen en kunstlievenden dichter-uitgever op het touw gezet werd. Het plan onderscheidt zich ook hierdoor, dat het alleen het kunstenaarsleven en niet het 'privative' leven der schilders geven wil en tusschen de 200 tot 300 portretten bevatten zal, niet in staal of koper gegraveerd, dat het werk veel te duur zou maken, maar in hout. 'Te goeder uur', zegt Immerzeel in zijn prospectus, 'werd mijn oogmerk gelukkig in de hand gewerkt door de thans tot eene verbazende hoogte gevoerde kunst om op hout te graveren, zóó los, geestig en schoon, dat hare voortbrengselen met de fraaiste etsstukken wedijveren kunnen. Daar in Holland deze kunst intusschen nog niet zoo ver gevorderd is, dat hare producten reeds eenen zweem gekregen hebben van wat wij in de geïllustreerde Fransche edities van *Don Quichotte*, *Molière*, *Gilblas* en van andere werken bewonderen, heb ik het raadzaam gevonden de vervaardiging der benoodigde portretten, aan de voornaamste houtgraveurs te Parijs op te dragen.'
4 Met houtgravuren door Hollandsche kunstenaars geteekend en gegraveerd.
5 Met 130 platen en portretten, get. door H.F.C. ten Kate en op staal geëtst door J.P. Lange, meest in den tekst gedrukt. (Uitg. K. Fubri, die ook voor den schrijver gehouden wordt).
6 In romantischen vorm.

Noord-Nederland 11.50[1], - Acker Stratingh, *Aloude Staat des Vaderlands* 15.-, Schimmelpenninck, *Rutger Jan Schmmelpenninck* 7.40, - Hofmann Peerlkamp, *De vita et moribus Schimmelpenninck*, - Ver Huell, *Leven van Ver Huell* 9.40, - v.d. Maaten, *Geschied. der Nederlanden* 10.80, - de Stuers, *Vestiging der Nederlanders op Sumatra*, 10.80, - Honig, *Geschied. der Zaanlanden* 12.-, v.d. Aa, *Biograph. Woordenboek Ned. Dichters* 13.-, Corvin Wiersbitzky, *De* 80*jarige oorlog der Nederlanders* (vert.) 43.50[2].

K l e i n e r e w e r k e n van Clemens, Hermans, Fockema, Schotel, v. Kampen, Veegens, Verster, v. Halmael, des Amorie v.d. Hoeven, v. Groningen, Fockema, v. Hall, Abbing, Eng. Gerrits, van Til, Verweij, Leemans, Magnin, Koenen, Beijer, de Wal, Buddingh, Sloet tot Oldhuis, Lichtenberg, Zeeman, Janssen, Berg v. D. Muilkerk, Portielje, Tydeman, Groen v. Prinsterer, Vreede, Moll, de Superville, v. Asch van Wijck, Swalue, Scheltema, Tadema, Visscher, v. Limburg Brouwer, Cramer, Noordziek, v.d. Ende, Oltmans, Ludeking, Dirks, Beijerman, Engelen, Meijlink, Bodel Nijenhuis, v.d. Schaaff, Smith, Bosdijk, Diest Lorgion, de Stuers, Dassen, v. Swieten.

T i j d s c h r i f t e n : *Polymnia*, *of Bloemen op het veld der Geschieden Aardrijkskunde geplukt* 6. - (1842), - *Historisch tijdschrift*, uitgeg. door L.G. Visscher (beg. 1841), - *Tijdschrift voor Munt- en Penningkunde*, door v.d. Chijs, 4. - (1833-45).

Kerkelijke Geschiedenis.

Sack reuter, *Gesch. d. Christ. Godsdienst en Kerk* (vert.) 7.25, -

1 (1e druk 1846, 6e 1879.) Het kopijrecht van den 5en dr. werd, met enkele exx., in 1876 verkocht voor *f* 4052.55.

2 Vertaald naar het onuitgegeven Hoogduitsche handschrift, en niet oorspronkelijke platen en portretten, vervaardigd door Hollandsche meesters (Uitgaaf van M.H. Binger 1844).

Glasius, *Geschied. der Kerk na de Hervorming* 11.25, - Genthe, *Leven van Luther* (vert.) 12.-, Neander, *Gesch. der Christ. Kerk* (vert.) 9.-, Moll, *Gesch. der eerste Christenen* 9.-, ter Haar, *Gesch. der Kerkhervorming* 6.-[1], Ranke, *De Pausen* (vert.) 13.-, Baird, *Kerkel. geschied. N. Amerika* (vert.) 6.50, - Neander, *Gesch. Christelijk leven* (vert.) 6.30 - Sporschill, *Gesch. der Kruistogten* (vert.) 6.50, - Coquerel, *De Kerken der Woestijn* (vert.) 9.-, Clavel, *Gesch. der Godsdiensten* (vert.) 12.-[2], Henry, *Het leven van Calvijn* (vert.) 7.20, - Neander, *Gesch. der Christel. Godsdienst en Kerk* (vert.) 40.80, - Kist, *Nederl. Bededagen* 11.-, Dowling, *Geschied. der Roomsche Kerk* 6.60, - Hagenbach, *De Christ. Kerk in de zes eerste eeuwen* 8.70, - Delprat, *De Broederschap van Geert Groote* 3.-, Kurtz, *Kerkgeschiedenis* 3.50 (2e druk 1873).

K l e i n e r e w e r k e n van Royaards, Busch, Witkop, Glasius, Blaupot ten Cate, Söltl, v.d. Meer v. Kufleler, Diest Lorgion, Halbertsma, Kist, Bretschneider, Tryxel, Neudecker, Sprenger v. Eijk, Julius, Hoffmann, Weil, v. Heijningen, Ullmann, Marheineke, IJzenbeek, da Costa, Ab Utrecht Dresselhuijs, Bruinses, Bungener, Gruneisen.

Archief voor Kerkelijke Geschiedenis, door Kist en Royaards (1829-40), vervolgd als *Nederlandsch Archief v. Kerkel. Geschiedenis* (1841-49), voortgezet in *Nieuw Archief* (1852-54) en in *Kerkhistorisch Archief*, door Kist en Moll (1855-66).

1 Van 1844-49 verschenen van dit werk vier drukken, en in 1853 een 5e, goedkoope editie.

2 De fraaie staalplaten waren van dit werk het lokaas, even als van de *Geschiedenis der Vrijmetselarij* van denzelfden schrijver. In het prospectus wordt dit werk met onbetamelijken ophef, als van zeldzame degelijkheid aangeprezen en de bestaande werken, zooals dat van Picart, voor ‘smakelooze compilatiën, die even zoovele dwalingen als regels bevatten’, uitgemaakt.

Aardrijkskunde.

Land- en Volkenkunde. Reisbeschrijving.

Van Senden, *Bijbel-Atlas* 15.80 (2e druk 1866), - v. Kampen, *De Aarde* 3e druk 8.40, - Davis, *China en de Chineezen* 11.-, Zweerts, *Gezigten in Amerika*, met staalplaten van Bartlett 48.-, Zacharia en v.d. Smissen, *Handb. der Aardrijkskunde* 3.80, - *Payne's Universum*, met staalplaten 1843-50 48.-, *Handwoordenb. der Alg. Aardrijkskunde* 5.75, - Buddingh, *Natuurl. Aardrijksbeschrijving* 6.90, - Buddingh, *Statistiek voor Handel en Nijverheid* 21.45, - Beijer, *Leerb. der Aardrijksbeschrijving* 11.20, - Warren, *Engelsch Indië* 6.65, - Waterman, *Bijbelsche Aardrijkskunde* 3.80, - Muller, *Bijdragen over Sumatra* 3.10, - v. Vliet, *Bijdragen kennis der O. Ind. Bezittingen* 10.-, Teenstra, *Beschr. Ned. O. Ind. Bezittingen* 6.80, - Lauts, *Japan* 3 45, - Lauts, *Bali en de Balineezen* 3.50, - *Java*, *Land- en Zeetogten* 15.-, Kohl, *De Britsche eilanden* 7.-, Kramers, *Geogr. Statist. Handboek* 16.-, Kuijpers, *Panorama der bew. Aarde* 12.-, v.d. Aa, *Neerl. O. Ind. Bezittingen* 20.75, - Olivier, *Taffereel van O. Indië* 6.85[1].

K l e i n e r e w e r k e n van Mendel, Leemans, Bernett, Heldring en Graadt Jonkers, Selberg, v. Meerten, Littrow, van Geuns, Kussendrager, Houwen, de Sturler, Ab Utrecht Dresselhuis, Boers, Krecke, Bergsma, Binzer, Bodel Nijenhuis en Eekhoff, Nassau, Korthals, van Straten Ponthoz, Kommers, v.

1 Voor jongelieden. Op verzoek van den uitgever Beijerinck, in 1840, bewerkte de schrijver zijn in 1836 uitgegeven grooter werk in een losser vorm ten behoeve van het jeugdig geslacht, ‘opdat dit’, zegt het prospectus, ‘al spoedig bekend mogt worden met het schoone, bloeijende land, dat ons thans meer dan ooit dierbaar moet zijn, nu het, in den verwarden financieelen toestand van ons dierbaar Vaderland, onze éénige steun en hoop is.’

d. Aa, Posthumus, Merle d'Aubigné, Bisschop Grevelink, Veth, Bassler, v.d. Burg, Prescott, Sinneth, v.d. Smissen, Kan en Dikhuizen.

R e i s b e s c h r i j v i n g e n van Demidoff, 's Gravenweert, de Sturler, Ackersdijck, Ruschenberger, Hood, Christ, Meijen, Kneppelhout, Weede, Ereth, Boelhouwer, v. Baalen, Rausse, Ver-Huell, van Senden, v. Lennep Coster, La Mérie, Koekkoek, Ritter, Dickens, Davids, Gurney, Young, Visino, Beucker Andreae, Kohl, Protesk, v. Staveren, Busch, Derschau, Mauvillon, Rellstab, Grant, v.d. Hoeven, Polak, des Amorie v.d. Hoeven, Dijkema, Ritter, Kennedy, Engelen, Selberg, Kappel, v. Gheel Gildemeester, Adrian, Dethmar, v. Herwerden, Brooke, Bryant, v. Hoevell, Scherer, Ziegler, Moffer, Mac Farlane, Dijkma.

Voorts de t i j d s c h r i f t e n : *De Globe. Keur van Reisverhalen* 7.20 (beg. in 1841), - *Bijdragen tot de kennis der Nederl. en vreemde Koloniën*, *bijzonder tot de vrijlating der slaven* 4. - (1844-47), - *Tijdschrift voor Ned. Indië*, uitgeg. door v. Hoëvell, voortgezet door Bleeker 13. - (beg. in 1838)[1], - *De Indische Bij*.

1 Dit tijdschrift, vroeger te Batavia uitgegeven, werd in 1849 naar Nederland overgebracht bij de firma v. B. Hoitsema te Groningen, later sinds 1870 bij Joh. Noman & Zn. te Z. Bommel.

Enkele bijzonderheden, getrokken uit de biografie van Dr. P. Bleeker, (*Jaarboek der Kon. Academie van Wetenschappen* 1877) vinden hier een plaats. Zij zijn een eigenaardige bijdrage tot de geschiedenis van de wetenschappelijke pers in Ned.-Indië. Dr. Bleeker zegt daar van zich zelv':

'Een der punten op wetenschappelijk gebied waarover ik mij al kort na mijne aankomst in Indië verbaasde (1842), was het volstrekt ontbreken aldaar van eenig tijdschrift voor de geneeskundige en natuurkundige wetenschappen, en ik besloot te trachten een zoodanig tijdschrift in het leven te roepen. Ik was zoo gelukkig in mijne poging te slagen en reeds in 1844 te doen verschijnen den eersten jaargang van het *Natuur- en Geneeskundig Archief van Nederlandach Indië.* Zooals mijne nederige positie toen meêbracht, stond op den titel de toenmalige chef van den geneeskundigen dienst, P.J. Godefroy, als hoofd en mijn persoon als laatste lid der redactie. Het bleef echter slechts in stand tot het jaar 1847, toen ik wegens verplaatsing naar Samarang mij niet meer met de redactie kon belasten, en anderen niet te bewegen waren de redactie op zich te nemen.

Met de oprichting van dit tijdschrift was blijkbaar een nuttig werk verricht. De bijdragen bleven niet achterwege, en de lust tot onderzoek en tot het openbaar maken van de uitkomsten er van, werd bij genees- en natuurkundigen er niet weinig door opgewekt. Toen de uitgave werd gestaakt hadden vier lijvige boekdoelen het licht gezien.'-

Met van Hoëvell's vertrek uit Indië (1848) hield ook het *Tijdschrift voor Nederlandsch-Indië* op te Batavia te verschijnen, om op Nederlandschen bodem te herleven. Het Bataviaasch Genootschap deed niets meer van zich hooren. Eensklaps scheen alle wetenschappelijke werkzaamheid in Indië uitgedoofd. - Ook bestond er geene gelegenheid meer eenige wetenschappelijke bijdrage door de periodieke pers publiek te maken. De eenige particuliere drukkerij in Indië was die van het Bataviaasch Genootschap, en na de moeielijkheden tijdens van Hoëvell met die drukkerij ondervonden, wilde niemand zich blootstellen aan mogelijk verdere botsingen met de regeering, door het beheer der drukkerij op zich te nemen. Van Hoëvell had gepoogd der pers eenige meerdere vrijheid te verschaffen, en werd door het Gouvernement daarom gewantrouwd en gedwongen te repatrieeren.

De regeering, die met leede oogen de te niet gegane tijdschriften had zien werken, meende nu zelve den stoot te moeten geven tot de oprichting van een nieuw wetenschappelijk tijdschrift. Het *Indisch Archief* van J.A. Buddingh had aan dien prikkel zijn ontstaan te danken, doch bleek weinig levensvatbaar te zijn. Het kon zijn twee eerste kinderjaren niet overleven.

Het kortstondig bestaan van de Indische wetenschappelijke tijdschriften was vooral daaraan toe te schrijven geweest, dat zij werden uitgegeven door bijzondere personen. Hun bestaan was afhankelijk gebleken van het in den regel zeer tijdelijk verblijf der redacteurs op Batavia.

En daar de personen, die geschiktheid en lust hadden eenige redactie op zich te nemen, zeer gering in getal waren, stond elk tijdschrift uit den aard der zaak op losse schroeven. Bovendien kon van alleen staande personen niet verwacht worden de aanstoot tot samenwerking der krachten op een bepaald doel. De aard der Indisch-Europeesche maatschappij bracht met zich, dat niemand te Batavia van eene uitsluitend wetenschappelijke betrekking leefde. Wie er zich nog aan de wetenschap wijdde, was in de eerste plaats ambtenaar of officier of koopman, en kon slechts beschikken over den tijd door dienst, bureel of kantoor vrijgelaten.

Tot verzekering van een beteren en vasteren gang op het gebied der wetenschap moest dus een andere weg worden ingeslagen. Die weg werd als van zelf aangewezen door de geschiedenis van het Bataviaasch Genootschap. Die instelling, in 1778 gesticht, had reeds een meer dan zeventigjarig bestaan achter zich. Het had de moeielijke tijden van 1780 en 1810 doorleefd, jaren lang een kwijnend bestaan gerekt en nu en dan zelfs jaren achtereen niets voortgebracht. Maar het was blijven bestaan, en zijne werken, hoe ongeregeld en traag soms elkander opvolgende, vormden eene doorloopende onafgebroken reeks van toen reeds een twee en twintigtal deelen. - Het had de eerst een halve eeuw later opgerichte tijdschriften allen overleefd - omdat het was een genootschap, niet volstrekt afhankelijk van een enkel individu of van enkele personen.
Maar de ondervinding had geleerd, dat het Bataviaasch Genootschap niet bij machte was het geheel der wetenschap te omvatten, zonder nadeel voor enkele takken. De tijden waren veranderd en verdeeling van arbeid was gebleken noodig te zijn. In het begin van de tweede helft der eeuw waren toereikende krachten in Indië aanwezig, om van de oprichting van zusterinstellingen naast het Bataviaasch Genootschap goede uitkomsten te mogen verwachten. De vier jaren bloei van het *Natuur- en geneeskundig Archief* hadden bewezen, dat althans eene instelling uitsluitend aan de natuurwetenschappen gewijd, alleszins kans op levensvatbaarheid zou aanbieden. Mannen als F. Junghuhn, J.K. Hasskarl, C.M. Schwaner, H. Zollinger, P.A. Baron MelVill van Carnbee, H.D.A. Smits en nog enkele anderen, die toen in Indië bloeiden, stonden daar als zoovele waarborgen dat het aan stof tot den opbouw en het in stand blijven van een genootschap voor de natuurwetenschappen niet zoude ontbreken.
Deze overwegingen waren de aanleiding tot de oprichting van de Koninklijke Natuurkundige Vereeniging in Nederlandsch-Indië, waartoe in Juli 1850 werd besloten. Dat zij vruchtbaar werkte getuigen de 22 deelen van haar Tijdschrift en de 8 deelen Verhandelingen, die zij in het eerste tienjarig tijdvak van haar bestaan, tevens het laatste van Dr. Bleeker's verblijf in Indië (die haar president was), het licht deed zien.
Het glansrijk slagen der Natuurkundige Vereeniging reeds dadelijk na haar optreden had eene algemeene opwekking op wetenschappelijk gebied ten gevolge.
Het Bataviaasch Genootschap meende bij de jeugdige zuster niet te mogen achterblijven. Reeds in 1849 had Bleek er voorgesteld eene reorganisatie van het Genootschap, waarbij het gesplitst zou worden in afdeelingen aan bijzondere groepen van wetenschappen gewijd, maar dit plan was toen als niet uitvoerbaar verworpen. Van dit oordeel was men reeds eenigermate teruggekomen na de vestiging der Natuurkundige Vereeniging en nadat de plannen gerijpt waren en tot uitwerking kwamen tot oprichting van afzonderlijke Tijdschriften aan de Geneeskundige en Rechtswetenschappen gewijd. Maar voor het Genootschap zelve was de tijd toen voorbij, om het gehéél der wetenschap te blijven omvatten. Het Genootschap achtte het toen zijn taak, zich meer uitsluitend te bewegen op het gebied der Taal-, Land- en Volkenkunde van Nederlandsch-Indië en verwante takken der wetenschap. Het *Indisch Archief* was na een tweejarig bestaan zijn voorgangers gevolgd, en het Genootschap besloot, zélf een Tijdschrift op te richten gewijd aan de Indische Ethnologie en Linguistiek. Ruim een vierde eeuw na de oprichting bloeit dit tijdschrift nog onverzwakt en werpt nog steeds ruimschoots vruchten af (1876).
Het voorbeeld door de beoefenaars der natuurwetenschappen gegeven, werd door de Geneeskundigen gevolgd.
In 1852 kwam tot stand de Vereeniging ter bevordering der geneeskundige Wetenschappen in Nederlandsch-Indië. Ook deze besloot tot het uitgeven van een Tijdschrift, dat sedert onafgebroken is blijven bestaan en thans reeds een aantal deelen telt.
De Natuurkundige Vereeniging besloot in 1853 het initiatief te nemen om der nijverheid in Indië een hoogere vlucht te geven, door het in 't leven roepen van eene Tentoonstelling van nijverheid en landbouw te Batavia, waarvan weder het gevolg was de oprichting eener

Tijdschrift voor de kennis der Nederl. Volkplantingen, door Blume en Veegens 8. - (1842-44), - *Bijdragen tot de Taal-*, *Land- en Volkenkunde van Nederl. Indië*, uitgeg. door het Kon. Instituut voor Taal-, Land- en Volkenkunde (beg. in 1843), - *Le Moniteur des Indes* (1845-47).

Encyclopedische werken, Taalkunde, Onderwijs.

Wat deze betreft, ook voor 1840-49 hebben wij alleen meê te deelen de volgende weinige titels:

Woordenboek in vier talen (Fuhri) 24.50 (door Calisch)[1], - J. van Wijk Rz., *Alg. Woordenboek voor jonge lieden* 25.-, Sprenger v. Eijk, *Vaderl. Spreekwoorden* 7.90, - de Jager, *Verscheidenheden Taalkunde* 3.40, - Meijer, *Taalk. Verhandelingen*, - Brill, *Hollandsche Spraakleer* 6.60, - Alb. Thijm, *Ned. Spelling*, - Chan-

Maatschappij van Nijverheid. Den 2^{den} December 1853 kwam die Maatschappij tot stand, en kort daarna verscheen ook de eerste aflevering van haar Tijdschrift, onder redactie van D^{r}. P. Bleeker. Maatschappij en Tijdschrift zijn thans nog in leven en bloei, maar in een eenigszins anderen vorm. De Maatschappij is gesplitst in afdeelingen, die later zelfstandige inrichtingen zijn geworden en eenigszins gewijzigde namen hebben aangenomen.
Van Hoëvell, benoemd tot lid van den Raad van State, meende de redactie van het *Tijdschrift voor Nederlandsch Indië* te moeten neêrleggen. Dat tijdschrift had toen reeds meer dan het vierde eener eeuw bestaan. In Indië had het den stoot gegeven tot een verhoogd geestelijk en wetenschappelijk leven. In Nederland overgeplant was het krachtig opgetreden voor de belangen van Nederlandsch Indië en had niet minder krachtig bijgedragen tot de wijziging van koloniale staatkunde in een vrijgevigen zin. De liberale partij wenschte het tijdschrift in stand te houden, en haar hoofden, vooral van Hoëvell en Thorbecke, haalden Dr. Bleeker over, na van Hoëvell de redactie op zich te nemen. Deze nam die taak gedurende vier jaren op zich en gaf haar toen in handen van prof. P.J. Veth, die haar later overgaf aan den heer van Soest.

1 Een oorspronkelijk plan van den uitgever, waarvoor hij een geheel nieuwe non-pareil letter deed gieten. Er moesten 9000 letters op ééne bladzij staan, zevenmaal zooveel als op een gewoon gr. 8°, terwijl elk vel van 16 pag. slechts tegen 14 cts. berekend werd.

guion, *De Ned. Taal in Z. Afrika*, - Kramers, *Kunstwoordentolk* 9. - (3e druk 1863), - Jonckbloet, *Gesch. d. Middeln. Dichtkunst*, - Jonckbloet, *Middelnsd. Epische. Versbouw* 2.-.

Voorts verschenen de volgende t i j d s c h r i f t e n :

De Unie, uitgeg. door de Onderwijzers-vereeniging in Zuid-Holland 1.40 (1842), - *Wetenschappelijk Tijdschrift voor de studie der Paedagogie* 2.60 (1843), - *De Schoolbode* 4.80 (1843-47), - *De Leerschool. Tijdschrift voor Kweekelingen* 2. - (1844-48), - *Nederlandsch Tijdschrift voor onderwijs en opvoeding* 2. - (1844-66), - *De Wekker. Weekblad voor het onderwijs en de opvoeding* 4. - (beg. in 1844), - *Magazijn voor Nederl. Taalkunde* 2.50 (1847-53), - *De Volksschool. Tijdschrift voor jeugdige onderwijzers* 2.50 (1847-56), - *Archief voor Nederl. Taalkunde*, verz. door de Jager (1847-56).

En het *Jaarboekje voor Hooger-*, *Middelbaar- en Lager onderwijs*, door Buddingh 1.80 (1843-46).

Algemeene oude en nieuwe Letterkunde.

Dion. Chrysostomi Olymp., ed. Geel 5.-, v. Limburg Brouwer, *Grieksche Mythologie* 1.80, - Tydeman, *Oost. West. en Noordsche Mythologie* 2.20, - Hulleman, *Duridi Samii quae supereunt* 2.80, - Hulleman, *Symbolae litterariae* 6.60, - Hofmann Peerlkamp, *Virgilii Aeneis* 10.-, Ekker, *Plutarchus* 1.80, - Bake, *Scolica Hypomnemata* 6.40, - Hofmann Peerlkamp, *Horatii Epistolae* 3.-, Mahne, *Supplem. ad Epistolas Rhunkenii* 1.20, - *Miscellanea philologica* 2.50, - Spakler en Heemskerk, *Oude Letterkunde*, - D.J. v. Lennep, *Hesiodi Theogonia*, - Tregder, *Gesch. der Gr. en Rom. Letterkunde.*

Juynboll, *Letterk. bijdragen*, - Lulofs, *Zamenspraken van Erasmus*, - Klikspaan (Kneppelhout), *Studententypen* (1e druk 1841, 3e 1872, 4e 1876), - Kneppelhout, *In den vreemde*, - v. Kam-

pen, *Verhandelingen*, - Geel, *Het Proza*, - v. Kampen, *Bloemlezing Hoogd. Letterkunde*, - v. L. Brouwer, *Een Ezel en eenig speelgoed*, - M. de Vries, *Hooft's Warenar*, - M. de Vries, *Der Leken Spieghel*[1], - Lulofs, *Handb. Ned. Letterkunde*, - des Amorie v.d. Hoeven, *Redevoeringen*, - Schrant, *Redevoeringen*, - Halbertsma, *Letterk. Naoogst*, - Jean Paul, *Beelden en gedachten*, - Veemens, *Bloemlezing Nederl. Prozaschrijvers*, - v.d. Palm, *Verhandelingen*, - M.C. v. Hall, *Gemengde Schriften*, - Lulofs, *De declamatie*, - Klikspaan, *Studentenleven* (1e druk 1844, 3e 1873, 4e 1876), - *Duizend en een nacht. Arabische Vertellingen*, met 2000 houtgravuren, (bij C. v.d. Post Jr. 1847) 23.20[2], - *Duizend en een Nacht*, in het Javaansch vertaald door Roorda 21.-.

Dichtkunst.

Da Costa, 25 *jaren*, - Meijer, *De Boekanier* (2e druk 1847, 3e 1861, 4e 1873), - ten Kate, *Byron's Gjouwer*, - Jacob v. Dam, *N. Gedichten*, - Beets, *Ada van Holland*, - Beets, *Proza en Poëzy*, - ten Kate, *Ahasverus*, - Potgieter, *Liedekens van Bontekoe*, - Tollens, *Verstrooide Gedichten* - Hofdijk, *Egmond*, - Hirschig, *Oude liefde*, *naar Tibullus*, - v.d. Hoop, *Columbus*, - Engelen, *Zedel. Vertoogen van Horatius*, - v. Zeggelen, *De Valkenvangst*, - v.d. Bergh, *Eric XIV*, - ten Kate, *Zangen des tijds*, - v. Someren, *De St. Elisabethsnacht*, -

1 In 1843 vestigt zich de Vereeniging ter bevordering van Oud-Nederl. letterkunde, waarvan de uitgaaf van *Der Leken Spieghel* de eerste vrucht was. Later volgden: van Maerlant, *Dboec van den Houte* (door Tideman), *Roman van Karel den Groote* (door Jonckbloet), *Der Minnen Loep* (door Leendertz), *Roman van Walewein* (door Jonckbloet), van Maerlant, *Leven van St. Franciscus* (door Tideman).

2 Herdruk van de vroeger bij Gebr. Diederichs verschenen uitgaaf.

v. Halmael, *De Schieringers en Vetkoopers*, - Helv. v.d. Bergh, *De Nichten*, - ten Kate, *Maria Magdalena*, - Groen v. Prinsterer, *Vadert. Zangen*, - v. Lennep, *De Bouwkunst*, - Spandaw, *De invloed des gevoels*, - Hofdijk, *De Bruidsdans*, - da Costa, *Bilderdijk's Ondergang der eerste wareld*, - Pruimers, *Rijmen* 2e druk, - Schipper, *Engelin*, *vergeet mij niet*, - *Poëtische Bibl. Duitsche Dichters: Schiller's en Goethe's Werke*[1], - *Bloemen uit den lusthof der Vad. Poëzy* (2e druk 1853, 3e 1862, 5e 1869, 6e 1877), - van Lennep, *De slag bij Coevorden*, - v. Zeggelen, *Een avondpartij*, - v.d. Bergh, *Bijron's Zeeroover*, - Leesberg, *Herdersdichten*, - Loosjes, *Dramatische Dichtwerken*, - v. Goethem, *Milton's Verloren Paradijs*, - Greb, *N. Gedichten*, - Lentz, *Christelijke Gedichten*, - v. Zeggelen, *De Ridder en de Dame*, - Tollens, *De Overwintering*, geïllustreerd[2], - v.d. Kasteele, *Dichtwerken*, - Raven, *Dichtlooveren*, - B. Janssonius, *Lentebladen*, - Schipper, *De Liereman*, - Alberdingk Tliijin, *Drie Gedichten*, - M. de Vries, *Cats' Dichtwerken* 28. - (1843-54), - Helv. v.d. Bergh, *Hieronymus Jamaar*, - Sifflé, *N. Gedichten*, - v.d. Bergh, *Edmunds Mandoline*, - Lesturgeon, *Verstrooilingen*, - ter Haar, *Huibert en Klaartje*, geillustreerd (3e druk 1858), - Heije, *Kinderliederen* op muziek, - Arend, *Fingal*, *naar Ossian*, - Engelen, *Staatshervormen*, - da Costa, *Alfonsus I* 2e druk, - Wijsman, *Lenteloover*, - v. Zeggelen, *Lach en Luim* (3e druk 1851), - v. Lennep, *Ruwaardes Geertruida*, - ten Kale, *Legenden en Mengelpoëzy*, - Alb. Thijm, *De Klok van Delft*, - da Costa, *Feestliederen* 2e druk, - Alb. Thijm, *Legenden en Phantasiën*, - v.d. Broek, *De Schipbreuk*, - Heije, *Sprookjes uit de*

1 Nadruk (Schultze & Voermans).

2 Niet geïllustreerd 5e druk 1851, 11e 1879. Dit gedicht verscheen het eerst inde werken der Holl. Maatsch. van fraaije Kunsten en Wetenschappen, als bekroond prijsgedicht, in 1819.

oude doos, - van Lennep, *Nederl. Legenden* (3e druk 1865), - *Bijbelsche Vrouwen*, *Dichterlijk Album* (2e druk 1853, 3e 1869), met staalgravuren[1], - Schimmel, *Twee Tudors*, - da Costa, *Poëzy* 2e druk, - da Costa, *Wachter*, *Wat is er van den nacht*, - da Costa, *Zangen*, - Meijer, *Heemskerk* (2e druk 1860, 3e 1873), - Tollens, *Een Bedelbrief*, - ten Kate, *Parijs*, - Beeloo, *Gods oordeelen*, - da Costa, 1648 *en* 1848, - Spandaw, *Vooruitgang*, - Beeloo, 1572, 1672, 1772, - ten Kate, *Het Juni-oproer*, - v.d. Bergh. *Een Dichtbundel voor mijn Vaderland*, - Hirschig, *Verhalen in poëzy*, - Boxman, *Blik op Europa*, - Messchert, *De Gouden Bruiloft*, geïllustreerd (niet geill. 3e druk 1855, 4e 1876), - Schimmel, *Gondebald*, - Tollens, *Laatste Gedichten*, - ten Kate, *De Durgerdamsche Visschers*, - Hofdijk, *Een Kunstenaarsidylle*, - Alb. Thijm, *Palet en Harp*, - Hofdijk, *De Jonker van Brederode*, - Schimmel, *Joan Wouters*, - Schimmel, *Giovanni di Procida*, - Messchert, *Nagelaten Gedichten*, - ter Haar, *De St. Paulusrots* (drie drukken spoedig na elkaâr).

Romans en Verhalen.

Clemens, *Schetsen en Verhalen*, - Clemens, *Herinneringen en Ontmoetingen*, - De Vries, *De Atheist*, - Honig, *Catharina Hermans*, - Bosdijk, *De Waardin*, - Sloos, *de Procureur*, - Nepven, *Bertha Coppier*, - Bosdijk, *Het jaar der dwaasheid*, - van Buren Schele, *De Rinaldo van het Noorden*, - van Lennep,

1 *Bijbelsche Vrouwen* (1847). Een gelukkige onderneming in een tijd toen het publiek nog hart had voor gemoedsleven en poëzij. Door deze bijschriften hij platen zijn meesterstukken ontstaan (Beets' *Eva*, da Costa's *Hagar*, ter Haar's *Hanna*), die onze letterkunde niet zou hebben, indien de fraaie gravures de dichters daartoe niet hadden opgewekt.
Ongeveer 2000 exx. werden van deze kostbare bundels verkocht.
De uitgaaf met platen kostte *f* 15678.70.

Ferdinand Huijck, - *De Minderbroeders*, - Mej. Hasebroek, *Twee Vrouwen*, - de Wilde, *De Vragener Kapel*, - Appeltern, *De Grot van Tosto*, - Steenbergen v. Goor, *De mensch en de misdaad*, - van Loon, *Tooneelen uit het Strafregt*, - Mej. Toussaint, *Het Huis Lauernesse* (2e druk 1842, 3e 1843, 7e 1878), - Vriesaard, *Schetsen uit de Regtzaal*, - Storck, *Het Beleg van Steenwijk*, - Clemens, *Een nieuw boek*, - Waning Bolt, *Romant. Tafereelen*, - van Rehberg, *August*, - de Vries, *Achttien eeuwen*, - van Spall, *De familie Ekenstein*, - Mispelblom, *Luik in* 1830, - Storck, *De Nederlanders bij Chattam*, - van Linde, *Broederhaat en Wraakzucht*, - Bosdijk, *Ignatius*, - Bergeijk van Hulst, *Rom. Verhalen*, - Mej. Hasebroek, *De Bedevaartgangers*, - Christemeijer, *Mengeloogst*, - Ribe, *Doreslaar*, - Beekman, *Het slot Karelslust*, - van Buren Schele, *De wilde jager*, - van Heijden, *De Intriganten*, - *De Kaleidoskoop van Jonas*, - van Loon, *Nieuwe tooneelen uit het Strafregt*, - Bange, *Tafereelen Dorpspredikant*, - Toussaint, *Eene Kroon v. Karel den Stoute* (2e druk 1865), - van Linde, *Rochus Meeuwiszoon*, - Vriesaard, *Tooneelen Regtzaal en Kerker*, - Mevr. Ern. van Beijeren, *Karolina Bergfeld*, - Molton, *Gedenkschriften van een Regtsgeleerde*, - Immerzeel, *Balthazar Knopius* 2e druk, - van Buren Schele, *Adolf van Gelder*, - Gijsberti Hodenpijl, *Willem van Bergen*, - van Rehburg, *Imagina*, - Honig, *Rom. Tafereelen uit de Zaanlanden*, - Krabbendam, *Schaduwtrekken*, - de Vries, *Het Testament*, - van Loon, *Schetsen uit het menschel. leven*, - Krabbendam, *Olivier van Noort*, - de Vries, *De vinger Gods*, - Pieter Jacobs, *De Minnezanger*, - van Koetsveld, *De Pastorie van Mastland*[1], - Ern. v. Beijeren, *De Armbanden*, - *De Smidsdochter van Naarden*, - de Wilde, *Het*

1 Vijf drukken spoedig achtereen, 6e druk 1863, 7e druk 1874. De drie eerste drukken waren in groot 8°, elk met een oplaag van 600 exx., de drie volgende elk van 1500 exx., de 7e van 2000 exx.

Pestkerkhof, - van Linde, *De verloofde van den Watergens*, - Toussaint, *Verspreide Verhalen*, - Waldhouwer, *De twee Vaandrigs*, - de Vries, *Edmond*, - van Linde, *De Pleegdochter*,- van Loon, *N. Schetsen*, - *Ida Nosten*, - de Vries, *De Eed*, - Sloos, *De Bastaardbroeders*, - van Rehberg, *Mijn reiszak*, - *De Stins Voorst*, - van d. Eikenhorst, *Verborgenheden van Amsterdam*, - van Buren Schele, *Nederland in* 1672, - Krabbendam, *Claes Compaen*, - Dijk, *De slapende in den Haarl. Hout*, - v. Rijswijk, *De familie Lecroix*, - *Physiologie van den Haag*, - *Amsterdam in* 1566, *of Geloof en Berouw*, - Toussaint, *Ximenès*, *Alba*, *Orsini*, - *Machteld van Woerden*, - de Vries, *Gustaaf of het Brandmerk*, - *Een Drenthsch Assessor op reis*, - Boudewijn, *Jonge Juffrouwen* (2e druk 1875), - de Vries, *Een Man en eene Vrouw*, - Boudewijn, *Bloemlezing*, - Ern. van Beijeren, *Eerzucht en Vrouwenwaarde*, - de Vrij, *Hendrik van Bronkhorst*, - Anton, *Lectuur voor Rijken en Armen*, - Brederode, *De Noormannen op Walcheren*, - Dijk, *Sophia van Berthout*, - Kerning, *De Vrijmetselaar*, - Toussaint, *Leicester in Nederland*, - Donkersloot, *Kantonnementsleven*, - van Buren Schele, *De Bastaarddochter*, - *De Jezuitenprooi*, - Ern. V. Beijeren, *Een Holl. Vrouw in Rusland*, - de Quack, *Marie de l'Ormeau*, - de Vries, *De Barbier van Pierchill*, - *Het jagtslot Hohenstein*, - Henriette Marie L., *Coquetterie*, - Haselhoff, *De vernietigde vloek*, - *De Proponent*, - Storck, *De Westfriezen in* 1573, - de Vries, *De* 12*e en* 13*e eeuwen*, - Ern. van Beijeren, *Levensstormen*, - *Ons Dorp*, *Schetsen*, - *Pater Gozewein en de twee huisgezinnen*, - *Blikken in de wereld*, - *Twee Vrienden*, - Kneppelhout, *Verhalen*, - Koster, *Adolf van Meliskerken*, - Bosdijk, *Bloemen en Vruchten*, - Honig, *Nicolaas Ruichaver*, - Toussaint, *Negen Verhalen*, - de Vries, *Verhalen*, - *Schetsen uit de Kosterie te Kleinhuizen*, - van de Velde, *De bruid van den doode*, - Donkersloot, *Droomen der toekomst*, - van Steenwijk,

De Vagebond, - De Bruijn, *Lotgevallen eener kleine familie*, - van Brederode, *Het halssieraad van den Prins*, - van de Capelle, *Het Beleg van Oudewater*, - Honig, *Megndert v.d. Thijnen*, - van de Werken, *De Erfenis*, - v.d. Veen, *Pauls verblijf op den Sperwerhorst*, - de Vries, *Helena*, - van Buren Schele, *De Keizersdochter*, - Toussaint, *Diana*, - van Schaick, *Geert*, - *Jongeheeren. Typen*, - van Koetsveld, *Godsd. en Zedel. Novellen* (3e druk 185S, 4e 1875), - Boudewijn, *Beelden en Schaduwen*, - van Schaick, *Jacob*, - De Bruijn, *Een Voogd en twee Pupillen*, - de Vries, *Samuel de Booze*, - Carp. Alting, *Garlak*, - *Strijd en rust*, - Dijk, *De Kapelaan*, - *Verhalen* van Sikken, Kneppelhout en Boudewijn, - Dijk, *De Burgtvrouw van Collendoorn*, - Beekman, *Een huisgezin*, - van Spall, *Een huiselijk tafereel*, - *De onechte Dochter*, - v. Limb. Brouwer, *Het Leesgezelschap te Diepenbeek* (3e druk 1854, 5e 1879), - Toussaint, *Mejonkvr. de Mauleon*, - Jones, *De zoon van den Bankier*, - Bosdijk, *Hoe men 't verst komt*, - Storck, *Lotgevallen van een Officier*, - *Het Geweten en het menschelijk hart*, - Thineus (T van Duinen), *Ons Dorp* (3e druk 1861), - *Doctor Rovers in en buiten praktijk*, - van de Werken, *De Maleijer*, - Hoek, *Mina en Betsy* (2e druk 1853), Bruinses, *Uit het leven*, - van Schaick, *Tafereelen uit het Drentsche dorpsleven* (2e druk 1858), - Suz. Marie B., *Twee gevangenen*, - Honig, *De wraak eener huishoudster*, - *Togten op mijn stoel*, - van de Capelle, *Schout Toppens*, - Bosdijk, *Achter de schermen*, - *De Kiezersclub van Nyvenheim*, - *Mijn kamer*, door een student, - Toussaint, *Het Huis Honselaarsdijk*, - *Paul Jonas*, - *Lief en Leed*, door Johannis, - Krabbendam, *Het Huis te Leegh*, - *Ernst en Luim*, *Tooneelen uit het landleven*, - *Roses Reisverhaal*, door een Neefje van Klikspaan, - *Graaf Orlof's Reizen*, door een Neefje van Klikspaan, - Chonia (Kinderman), *Wat er van Diepenbeek werd* (2e druk 1858).

Vertaalde romans van Dickens[1], Tromlitz, Lecomte, Spindler, Goldsmith, Dumas, James, Taylor, Grattan, Bray, Ingemann, Stolle, Biernitzky, Hauff, Hazlitt, Hook, Marryat, Andersen, Bulwer, Villiers, Cooper, Belani, Werg, Fr. Bremer, Hall, Jean Paul, Brot, Birch Pfeiffer, Masson, Sparre, Bechstein, Laurentz, Hess, Blessington, d'Arlincourt, Bernhardt, Lau, Leigh Hunt, Ellis, Trollope, Haller, Sue[2], Sinclair, Steinberg, Wangenheim, Varese, Miss Mitfort, Howard, Crusenstolpe, Thornton, Ainsworth, Mouldy, Réfues, Norden, v. Schubert, Frohberg, Bird, Almquist, Bungener, W. Scott, Flygare Carlèn, Oettinger, Henriette Hanke, Spiesz, Herbert, Vidocq, Zschokke, Smith, Lubojatsky, Schoppe, Sommer, Keijnolds, de Geer, Hutchinson, Hanke, Cantu, Edgeworth, Lever, Hahn-Hahn, Whitehead, Fullerton, St. Hilaire, Herlos-

1 Gebroeders Diederichs gaven in 1840 uit de *Olivier Twist* van Charles Dickens, zijn eersten rornan.
Spoedig daarop, in hetzelfde jaar, gaf H. Frijlink een prospectus in het licht van *de Klok van Meester Humphrey*, in klein fol. formaat, in twee kolommen en met houtgravuren van Bal. Deze uitgaaf schijnt gewijzigd te zijn wat vorm betreft; althans gedurende 1840-42 kwam dit werk uit in groot 8° en in afleveringen, tot drie doelen, met steendrukplaten.
Omstreeks denzelfden tijd (1840) verscheen bij denzelfden uitgever *Lotgevallen en ontmoetingen van Samuel Pickwick.* Dickens' werk was toen reeds in Kngeland zoo beroemd, dat van dit boek, volgens Frijlink, in het oorspronkelijke al over de 200.000 exx. waren verkocht.

2 *De Verborgenheden van Parijs* 17.-. Van *De Wandelende jood* verschenen twee vertalingen, beide van 19.60. - Een nieuwe, geillustreerde, uitgaaf verscheen in 1871. - Van *Martyn de Vondeling* verschenen drie vertalingen, een van 16.30, een van 14.80 en een van 10.50, en een Fransche *nadruk* bij Gebr. Diederichs. - Van *De Zeven Hoofdzonden* verschenen drie vertalingen, een van 16.70, een van 14.50 (de 3e werd gestaakt) en een Fransche *nadruk* bij Gebr. Diederichs.

sohn, Willkomm, Wildenhahn, Heller, Therbet, Smidt, Bronte, Miss Grey, Dornau, Schucking, Rau, Wetterberg, Schirges, Otto, Ware, d'Israeli, Warren, Rossini, Reybaud, Bornhauser, Sealsfield, Salzmaim, Köhler, Saint Genois, Sherwood, d'Azeglio, Mühlbach, Williams, Kell, Gerstäcker, scherr, de Feval, Melville, Carleton, von Bulow, Webb, Carew, van Horn, Ritsche, von Schubert, Gore, Fullerton, v. Sternberg, Mackenzie, Douglas Jerrold, Hackländer, Braun, Sprang, Marsh, Bury, Karr, Thackeray, Strauss, Scribe, Auerbach, Laurenz, Jewry, Mucke, J. Sandeau, Gondrécourt, Acton Bell, Berthet, Martin, Landelle, v. Horn, Palmblad.

Plaat- en Kunstwerken.

Album van Holl. en Belg. Kunstschilders (Weimar te 's Hage 1844, - *De Hollandsche Schilderschool* (C.W. Mieling 1847), in 1848 voortgezet onder den titel van *Hollandsch Schilder- en Letterkundig Album.* Lithographiën van de voorn. Holl. schilders, met bijdragen van de voorn. Holl. schrijvers en dichters, 1848 en 1849, - E.J. v.d. Berg, *Proportieleer*, - *Gecostumeerde Studenten-optochten te Leiden en te Utrecht.* - Alex. Ver-Huell: *Zijn er zoo?* (N. uitg. 1876), *Zoo zijn er*, *Op het ijs*, *De Visch en de Mensch.*

Tijdschriften.

Algemeene Letterkunde.

De Kunstkronijk 10. - (beg. in 1840)[1], - *Museum of Verzameling van uitgezochte Verhalen* 2.75 (1841-44), - *Het Instituut.*

1 De *Kunstkronijk* is van haar eerste optreden af tot voor weinige jaren een der belangrijkste tijdschriften in ons land geweest. Zij was dit om haar oorsprong, haar richting, haar goedslagen.
In Maart 1840 vestigde zich te 's Gravenhage, onder den naam van Maatschappij van Schoone Kunsten, een hoogst aanzienlijke vennootschap tot het drijven van boekhandel, waarop wij later terugkomen.
Een van haar eerste uitgaven (Mei 1840) was de *Kunstkronijk*, *een werk toegewijd aan de schoone kunsten*, bestaande uit 12 vel druks in 4°, met geïllustreerden tekst, en 24 litographiën of gravuren, op chineesch papier. De prijs van den jaargang was 10.-, waarvoor de inteekenaar tevens kreeg een lot in een verloting van kunstwerken, bestaande uit een schilderij ter waarde van 1000.-, en voorts uit schilderstukken van minder kostbaarheid, aquarellen, teekeningen, geïllustreerde werken, boeken, gravuren en lithographiën, zonder nieten. Deze uitgaaf ging buiten den gewonen boekhandel om, maar werd verspreid door agenten in elke stad, een maatregel, die in het begin de boek verkoopers, en in hun naam de Vereeniging, in liet harnas joeg en niet weinig geschrijf en gewrijf uitlokte. Niettegenstaande deze tegenkanting verkreeg de *Kunstkronijk*, vooral ook om haar loterij, reeds spoedig een getal van 1200 inteekenaren, welhaast nog aanzienlijk vermeerderd, toen de directie besloot om ook de boekverkoopers, tegen het gebruikelijk rabat, tot medewerking uit te noodigen. - Een groot deel van dezen bijval had de *Kunstkronijk* dan ook met recht te danken aan haar echt nationaal doel. ‘Zij wilde’, zoo als haar program meldde, ‘in eene Volksgalerij de beeldtenissen der groote mannen van Nederland vereenigen; zij wilde de kunstschatten der groote steden zoowel als die, welke in verzamelingen van voorname liefhebbers worden aangetroffen, aan het algemeen

doen kennen.' Haar eerste jaargang, onder redactie van Florent van Ghent, bevatte een aantal houtsneden van keurigen arbeid. In den 2en jaargang, onder redactie van H.S.J. van Weerden, werd ook meer zorg besteed aan den tekst, vooral door de medewerking van J.A. Alberdingk Thijm, die toen onder de initiaal M zijn kunstkritische loopbaan begon.
Deze adellijke associatie, wat wel te verwachten was geweest, duurde nochtans niet lang. Zij gaf tevens allerlei kostbare boeken uit, verloor heel wat geld, kreeg in eigen boezem tweedracht en twist, en werd reeds in April 1843 ontbonden, met het in veiling brengen harer fondsartikelen en drukkerij. C.G. Withuijs, secretaris der commissie van deelhebbers, werd tot liquidateur der onverkochte fondsartikelen en tegelijk tot directeur van de *Kunstkronijk* en van de houtsneeschool (waaraan aanvankelijk 50 jongelieden verbonden waren) aangesteld, te beginnen met 15 Januari 1844. Maar ook deze vreugd was kort. In Maart daaraanvolgende bedankte Withuijs reeds en nam Mr. T.H.C. Drieling het roer in handen, stellende de *Kunstkronijk* onder de redactie van J.J.L. ten Kate en de houtgraveerschool onder leiding van P.G. Mensinga. Deze laatstgenoemde vond evenmin rozen op zijn pad, bedankte ook, en in December 1844 adverteerde Mr. Drieling, dat de loopende 4e jaargang van de *Kunstkronijk*, 1843-44, geliquideerd zou worden door de firma J. van Daehne & Co. te 's Gravenhage, terwijl K. Fuhri voortaan eigenaar geworden was van de *Kunstkronijk* en van de houtsneeschool, met al haar vervaardigde gravuren ten getale van 3000.
Van nu af was het beleid in betere handen. Fuhri aanvaardde zijn taak niet alleen als helderziend en geestdriftig koopman, maar tevens met het geweten van den degelijken uitgever. Hij verklaarde openlijk in een circulaire aan den boekhandel, dat het hem niet van het hart kon, een schoone inrichting als die van de houtsneeschool thans, nu zij juist haar bloei te gernoet ging, te zien verbrokkelen; dat hij ook in de uitgaaf van de *Kunstkronijk*, met haar verloting, een gewichtig middel zag om kunst en boekhandel te bevorderen, zoowel ter vermeerdering van kennis en smaak, als tot het in wandeling brengen van vaderlandsche schilderijen, het vervaardigen van lithographiën en het verkoopen van een groot getal boeken als prijzen in de loterij. Ten einde ernstig op zijn doel af te gaan zou hij geen kosten ontzien; hij nam de school over met haar nog overgebleven 20 leerlingen onder de bekwame maar dure leiding van prof. Brown en H.F.C. ten Kate; hij had zijn broeder E. Fuhri overgehaald, diens drukkerij van Utrecht naar den Haag over te planten, en verbond zich ten behoeve van de *Kunstkronijk* telken jare voor 200 hout-illustraties, 24 keurige lithographiën bij Mieling, en ten behoeve der loterij voor minstens 24 schilderijen, aan te koopen op de tentoonstellingen te Amsterdam, 's Gravenhage en Rotterdam, en voorts uitmuntende gravuren, steendrukplaten, kostbare boeken en muziekuitgaven; alles vooraf ten toon te stellen in een gebouw te 's Hage, en te doen verloten ten overstaan van een notaris.
Daartegenover beval hij zijn inrichting aan tot het leveren van allerlei soort van houtgravuren, voor wetenschap en kunst, voor typographische versiering, culs de lampe, vignetten, bovenal platen voor tijdschriften en illustraties, ter vervanging van zooveel gebrekkigs, dat ons zoo ver bij het buitenland deed achterstaan.
Het laatste plan mocht niet gelukken. Het publiek had nog bitter weinig oordeel over slechtere of betere houtgravuren en bleef zich vergenoegen met het werk, waaraan het tot heden toe gewoon was. De dure houtgraveerschool kreeg geen werk en kon alzoo niet lang blijven bestaan. Fuhri's nobel doel, om hier te lande dezen alouden tak van kunstnijverheid te doen herleven, leed schipbreuk, en na een korte maar kostbare poging moest hij zijn school opheffen, terwijl hij voor zijn eigen geïllustreerde werken, en andere uitgevers met hem, voortaan de noodige houtgravuren liet vervaardigen op het bloeiend etablissement van Vermorcken te Brussel.
Beter ging het met de *Kunstkronijk.* Fuhri begreep als koopman, dat een tijdschrift, geheel gevuld met kunstberichten en kritiek, geen groot publiek kon vinden, en zonder nu die richting te verlaten, maakte hij toch den inhoud gaandeweg smakolijker door letterkundige bijdragen, novellen en dichtstukken van onze voornaamste letterkundigen, met illustraties opgeluisterd. Ook zijn verloting maakte hij aantrekkelijker door er meer afwisseling van voorwerpen in te brengen, altoos evenwel met dien verstande dat er geen prijs werd aangekocht, die niet in zich zelf een artistieke waarde had. Om mededinging af te sluiten kocht hij in 1846 het *Hollandsch Schilder- en Letterkundig Album*, dat in gelijken geest door Mieling werd uitgegeven. Met 1850 werd dit bij de *Kunstkronyk* ingesmolten en deze onder redactie gesteld van J. van Lennep, S.J. van den Bergh en E.M. Calisch. Om te doen uitkomen, dat zijn uitgaaf niet bloot een speculatie was, maar wel degelijk de algemeene kunstontwikkeling mede op het oog had, schreef Fuhri in dat jaar een prijsvraag uit voor een drama en een blijspel, in

Verdagen en mededeelingen, uitgeg. door de vier klassen van het Kon. Ned. Instituut 4.35 (1841-46), - *Le Musée littéraire* 3.50 (1841-44), - *Holland. Oorspronkelijk Tijdschrift* 3. - (1842), - *De Honigbij*, *of Bloemlezing op het gebied van Wetenschap*, *Kunst en Smaak* 3.90 (1842-61)[1], - *Polymnia* 6. - (1842-43), - *Nederlandsch Letterblad*

proza of poëzij. De beoordeeling werd opgedragen aan H. Tollens Cz., Mr. J. van 's Gravenweert en Mr. J. van Lennep. De beide best gekeurden zouden elk ontvangen een premie van *f* 200. - en geïllustreerd worden opgenomen in de *Kunstkronyk*, terwijl de opvoering op het Nederl. tooneel gewaarborgd werd. Jammer, dat er niets anders dan middelmatigheden inkwamen en een bekroning dus achterwege moest blijven.

In 1851 maakte Fuhri gebruik van de eerste wereldtentoonstelling te Londen, om daar, ten behoeve zijner loterij, een aantal voorwerpen aan te koopen, bij uitsluiting uit de Hollandsche afdeeling, waardoor de vaderlandsche industrie erkend, en de kunstwaarde der prijzen verzekerd werd; altijd schilderijen en teekeningen als prijzen op den voorgrond houdende. Hetzelfde gebeurde op de wereldtentoonstelling te Parijs, vier jaar later. Fuhri toonde, ook ten bate zijner *Kunstkronyk*, een ontzaglijke werkkracht, en al stapelde hij zijn ondernemingen de een op de ander, niemand zal hem kunnen beschuldigen, dat hij niet aan allen zonder onderscheid haar eischen gaf. Met een stortvloed van keurig geïllustreerde prospectussen, advertentiën, biljetten; met on vermoeibare pogingen door reizen, tentoonstellingen, allermeest door onberispelijke zorg voor tekst en platen, bracht hij zijn *Kunstkronyk* tot aanzienlijke hoogte, hield hij eigen belang op het oog, maar bevorderde hij tegelijk in niet geringe maat de belangen van kunst en kunstenaars, en verloste hij menig broeder-uitgever, ten behoeve zijner loten, van een aantal mooie boeken, die onverkocht op den zolder lagen.

Door ongelukkige omstandigheden genoopt moest hij in 1855 zijn *Kunstkronyk* van de hand doen en werd de uitgaaf van 1836 af door A.W. Sijthoff voortgezet.

Deze, een waardig leerling van zijn voorbeeldigen patroon, drukte diens voetstappen, ook bij de voortzetting van dit tijdschrift. Sijthoff bleef den inhoud van tekst en platen met evenveel ijver en zorg behandelen. Aan de verloting wijdde hij zijn handelsgeest nog meer. Den geest van den tijd volgende, koos hij minder schilderijen tot prijzen, maar prikkelde de begeerlijkheid van het groote publiek door blinkende stukken zilver en smaakvolle meubelen, die hij in alle grootere steden deed ten toonstellen, en colporteerde daardoor te gelijk zijn *Kunstkronyk.* Ook vond hij gaandeweg gelegenheid om door de loterij een menigte van zijn eigen en andere fondsartikelen op te ruimen. Op die wijs handhaafde het tijdschrift zijn ouden roem, en verheugt zich, dank zij ook den lokvink, de loterij, nog in een bloeiend leven.

Maar alles behalve alléén trok de loterij de aandacht van het groote publiek. Ook de inhoud van de *Kunstkronyk* behield voortdurend haar waarde. Sijthoff besteedde daaraan zijn beste zorgen. Van 1857-1874, onder redactie van T. van Westrheene, C. Vosmaer, G. Keller en Dr. J. ten Brink, hield zij zich roemvol staande, terwijl de medewerking en het toezicht over de platen door den bekenden kunstkeurigen schilder Simon van den Berg niet weinig toebracht aan haar verdienste als plaatwerk. Daaronder behooren wel in de eerste plaats de 32 etsen van William Unger, welke artist door het kloek initiatief van Sijthoff zich had laten bewegen om naar Nederland te komen en daar die heerlijke etsen te vervaardigen, die zoowel in de *Kunstkronyk* als in afzonderlijke uitgaven, bij Sijthoff en Buffa verschenen, de meesterstukken van onze schilderschool onder meer algemeen bereik brachten. Sedert 1875 zijn het grootendeels de platen, die waarde aan de *Kunstkronyk* geven; de tekst wordt voornamelijk door vertalingen van buitenlandsche novellen ingenomen.

1 *De Honigbij. Bloemlezing op het gebied van wetenschap*, *kunst en smaak*, opgericht in 1842 door Joh. Noman & Zoon, was een maandwerk van gemengden inhoud, even als zoo menig ander, zonder zich te onderscheiden door iets bijzonders; een onderneming, die haar opgang zocht in leesgezelschappen en in gezinnen, die er een huisbibliotheekje op nahielden. De lijst van inteekening had aan haar hoofd een prospectus, dat natuurlijk breed opgaf van al het boeiende en onmisbare, dat in dit nieuwe tijdschrift gegeven zou worden, tegen den buitengewoon goedkoopen prijs van 3.90, 8 à 12 platen daaronder begrepen; maar het trok de aandacht vooral door een met blauwen inkt gedrukten bevalligen bloemrand, waarboven een korf, die een aantal bijen liet zwerven rondom het volgende bekende motto, dat te gelijk

3. - (1842-44), - *Kabinet van verscheidenheden* 7.80 (1843), - *Erina. Nederlandsch Magazijn voor Vrouwen* 6. - (1843-51), - *Braga. Dichterlijke*

een protest beteekende tegen den veldwinnenden smaak van tijdschriften die zich voor een groot gedeelte met kritiek gingen bemoeien:

't Naarstig honigbijtje vloog
IJvrig heen en weêr, en zoog
't Geurig sap uit alle bloemen.
‘Bijtje’, sprak een herderin,
‘Schoon ik uwe vlijt bemin;
Kan ik uw gedrag niet roemen;
Menig bloempje, schoon van schijn,
Is vol doodelijk venijn!’ -
‘Ach’, sprak zij, ‘mijn herderin,
‘Al 't venijn laat ik er in!

mengelingen 2.40 (1843-44)[1], - *De Huisvriend*, verzameld

1 *Braga. Een tijdschrift heel in rijm*, 10 December 1842 verschenen bij de firma Paddenburg (K.D. de Haas) te Utrecht, maakte in zijn tijd heel wat opschudding. Het had zijn ontstaan te danken aan letterkundige veete en vijandschap tusschen de dichters van het jonge Holland, die aan de Leidsche Akademie, en van twee andere groepen die te Utrecht en te Groningen studeerden. Beets, Hasebroek e.a., met hun navolgers, brachten een sentimenteele romantiek in de mode en wonnen zich daarmeê een naam, terwijl de andere partij een meer natuurlijke en klassieke richting aanhing, maar weinig gehoor vond. Uit die jaloerschheid werd de geestige *Braga* geboren. In het striktste geheim, een geheim dat eerst ten volle in 1883 ontsluierd werd, vereenigden zich twee jonge literatoren, A. Winkler Prins, pas als doopsgezind predikant beroepen te Tjalberd in Friesland, en J.J.L. ten Kate, theol. student te Utrecht, tot het samenstellen van een hekel-tijdschrift, waarvan aan de firma Paddenburg de uitgaaf opgedragen werd, op voorwaarde dat de uitgever ⅓ en de redactie ⅔ van de winst zouden genieten. Het verscheen in folio formaat in nommers van vier bladzijden, om de veertien dagen, en zou per jaar 2.40 kosten. Ombarmhartig zwaaide het de geeselroê over de sentimenteele poëten en hun poëzij, en dat wel in vormen zoo scherp en zoo meesterlijk, dat het in de letterkundige wereld groote opspraak wekte, en men angstig vischte, wie toch wel de vermomde schrijvers mochten zijn. Later bleken (zie de voorrede van de nieuwe uitgaaf in 1883), dat dit voor het grootste gedeelte waren ten Kate en Winkler Prins, geholpen door Leendertz, Dronrijp Uges, Kretzer, en eenige weinige anderen. Zoo als het meer gaat: redacteuren en uitgever hadden zich van deze frissche, aan den weg timmerende editie gouden vruchten beloofd, niet berekenende, dat deze hekelverzen alleen binnen een kleinen kring opzien zouden baren en dat het groote publiek zich al heel weinig met dezen strijd bemoeien zou. De uitgever schrijft met teleurstelling, dat er bij de verschijning van n° 4 nog geen 60 inteekenaren waren, maar dat het debiet na vijf maanden tot 160 exx. geklommen was. Bij het eind van den 1^{en} jaargang bedroeg de winst 126.40, waarvan de uitgever kreeg 42.13, en de rest moest verdeeld worden tusschen de beide redacteuren. De onderneming was dus alles behalve een goudmijntje gebleken.
Deze minder gunstige uitslag en de drukker studie, die vooral ten Kate te gemoet ging, veroorzaakten, dat de twee oorspronkelijke stichters zich van de redactie terugtrokken en de 2^{e} jaargang onder de geheime leiding gebracht werd van den toenmnligen doopsgezinden doctorandus te Utrecht (later professor) J.G. de Hoop Scheffer en den vroeggestorven 2^{en} Luitenant der Genie Hendrik Kretzer. Winkler Prins, Leendertz, Kerbert, werkten van tijd tot tijd nog mede, maar de *Braga* werd kalmer, gewoner, verloor van lieverleê haar scherpen kritischen aard en verdween met haar tweeden jaargang. In 1854 verscheen bij Post Uiterweer een bloemlezing onder den titel van *Bragiana* en in 1883 een herdruk van den geheelen *Braga* in klein 8° bij A. ter Gunne, met openbaring van de geheele geschiedenis en van al de namen der geestvolle schrijvers.

door Goeverneur 3. - (beg. in 1843), - *De Referent* 7. - (1843-44)[1], - *De Flaneur. Letterkundige en algemeene Kunstbe-*

1 *De Referent.* Frederik Muller had zich nauwelijks, in 1843, als antiquaar te Amsterdam gevestigd, of hij gaf ook al aanstonds als uitgever blijk van de degelijke wijs, waarop hij zijn handel begeerde te drijven. Met dat doel richtte hij een tijdschrift op onder bovengenoemden titel. Eenvoudig en zonder ophef wijst hij in zijn prospectus erop, dat de stichting van dit tijdschrift was om de vaderlandsche beoefenaren en voorstanders der wetenschappen geregeld bekend te maken met het nieuwste hetgeen er, zoowel binnen- als vooral buitenslands, in de geleerde wereld zou voorvallen, en op de gewichtigste dier verschijnselen meer bepaald de aandacht te vestigen. Met dit oogmerk werden in *De Referent* in de eerste plaats aankondigingen en verslagen of overzichten van nieuw verschenen wetenschappelijke werken gegeven, en berichten nopens ontdekkingen, reizen, geleerde genootschappen, personen, prijsvragen enz. enz. medegedeeld. Bij een en ander zou inzonderheid spoed en volledigheid in het oog gehouden worden. Voorts werd in *De Referent*, onder de rubriek Aanvragen en Mededeelingen, aan de vaderlandsche geleerden de gelegenheid opengesteld om kosteloos hun onderzoekingen, opmerkingen wegens betwiste punten enz. mede te deelen, of aanvraag te doen naar zeldzame boekwerken enz. Een tijdschrift in dezen geest moest inzonderheid welkom zijn min diegenen onzer geleerden, die, op kleine plaatsen gevestigd, buiten rechtstreeksche aanraking waren met 's rijks hoofd- of academiesteden en alzoo aan dergelijke hulpmiddelen behoefte hadden, wilden zij den gang van hun vak van studie geregeld gadeslaan en volgen.

De Referent, groot 4° in twee kolommen gedrukt, zou driemaal 's maands uitkomen in nommers van 8 bladzijden, elke jaargang voorzien van de noodige registers, tegen den prijs van hoogstens 10.-.
Hetzij dat die prijs te hoog was of het belangstellend publiek te klein, *De Referent* mocht maar twee jaren bestaan, tot schade, maar tot eer van zijn uitgever.

schouwingen, *Verhalen en Typen* 3. - (1843), - *Payne's Universum* 6. - (1843-50)[1]. - *Geïllustreerde Courant* 5.90 (1844 alleen n° 1-26), - *Leliën. Lectuur voor jonge lieden* 6. - (1844), - *Historisch en romantisch Album* 4. - (1844-57), - *De Tijdspiegel* 7.20 (heg. in 1844)[2], - *Huisboek der zamenleving* 5.40 (1845), -

1 Ter aanmoediging van het debiet beloofde de uitgever bij het 3e deel een premieplaat, staalgravure door den graveur A.H. Payne, voorstellende 'den aanval eens leeuws op een jager te paard', van 48 hij 66 Ned. duim, 'een kunstsieraad ter versiering van elke kamer.' Reeds dadelijk bij de uitgaaf had de uitgever het premiestelsel (maar alleen voor boekverkoopers) toegepast. Wie hem 5 exx. bestelde, kreeg voor 11. - boeken uit zijn fonds; 10 exx. voor 25.-; 20 exx. voor 51.-.

2 De *Tijdspiegel*, uitgegeven bij K. Fuhri, in 1844, ging uit onder de leiding van B.T. Lublink Weddik en K.N. Meppen, die evenwel hun namen als redacteuren op den titel verzwegen. Hij werd aangekondigd als *Een nieuw papieren kind van den Ouden Saturnus* en stelde zich ten doel om ('verwaand genoeg', zei het prospectus, 'maar toch waarlijk zonder aanmatiging') op humoristischen toon, door ernst en scherts, de verschijnselen op staats-, kerkelijk en letterkundig gebied te weêrspiegelen. Al namen de redacteuren gaarne bijdragen van anderen op, zooals bijv. in het eerste deel Boudewijn's gevoelige schets *de Winkeldochter*, toch waren de beide eerste jaargangen bijna geheel van hun hand. De *Tijdspiegel* was het orgaan van een gematigd liberalisme, en had als zoodanig een bepaald karakter, dat hem van andere tijdschriften daardoor onderscheidde. In vorm toekende hij zich af door gemoedelijke satire, waarvan in die jaren de beide redacteuren, met Heldring, Boudewijn (J.L. van der Vliet), o.a. de verdienstelijke vertegenwoordigers waren. De *Tijdspiegel* vond, om zijn richting en toon, reeds aanstonds bijval en werd gretig in leesgezelschappen opgenomen. Ook besteedde de uitgever er alle mogelijke zorgen aan. In 1853 ging het eigendom van de *Tijdspiegel* over aan D.A. Thieme, en met 1857 kwam de redactie in andere handen. Thieme hield tot zijn dood toe zijn lievelings-tijdschrift in eer. Gelijk het tot op den huldigen dag in eer gehouden blijft.

De Tijd. Merkwaardigheden der Letterkunde en Geschiedenis van den dag. Red. Boudewijn 10.50 (1845-64)[1], - *De Echo der buitenlandsche schrijvers* 13. - (1846-48), - *Leesmuseum voor Roomsch Katholieken* 3. - (1846-58), - *De Vlinder. Keur van historische en romantische verhalen* 4.60 (1847-48), - *De Criticus. Tijdschrift voor satire*, *ironie en humor* 4.50 (1847-48), - *De Maandroos. Museum voor de jeugd* 3. - (1847), - *De Dorpsbibliotheek. Lectuur voor hoofden en harten* 4. - (1848-56), - *Flora. Tijdschrift voor Dames* 6. - (1848-56), - *Onze Tijd* 6. - (1848-76)[2], - *Hollandsch Schilder- en Letterkundig Album.* Red.

1 Zie later J.L. van der Vliet.

2 *Onze Tijd. Merkwaardige gebeurtenissen onzer dagen.* Zamengesteld door eene Vereeniging van letterkundigen (bij Gebr. Diederichs). Dit tijdschrift, een navolging van *Unzere Zeit*, begon in 1848. De aanloop van het prospectus levert een blijk, dat sommige maatschappelijke verschijnselen over alle tijden al vrij wel hetzelfde zijn. Althans wat in 1848 gezegd werd, kon evenzeer vroeger en later gezegd worden; het kon althans in onze dagen hetzelfde luiden:

> 'Welke tijd is de onze?' zoo vangt het prospectus aan.
> 'Een tijd van spanning en van strijd, een tijd van vooruitgang, van gedurige worsteling met al wat bestaat. Op het gebied van wetenschap, godsdienst en kerk de eisch tot vrijer beweging tegenover oude leerstelsels en eigenmagtige leidslieden. In de staatkunde het ontwaken der onderacheidene nationaliteiten tegenover het bestaande statenstelsel. In het innerlijke leven der volken, bovenmenschelijke pogingen om de deelneming aan wetgeving en regtsoefening in wezentlijkheid te verkrijgen, tegenover een waanwijze bureaucratie en een onbuigbare, verblinde autocratie, welke hare magt naar het getal bajonetten telde, dat ter harer beschikking stond. In de maatschappij zelv': de diepe klove tusschen arm en rijk; van over-voortbrenging der nijverheid en weelde tegenover de bitterste armoede; de denkbeelden van persoonlijke vrijheid en gelijkheid tegenover de almagt des kapitaals en de voorregten der erfelijke aristocratie.'
> Volgt een betoog over het gewicht der Fransche omwenteling, waarvan de gevolgen niet te berekenen zijn, en die het tijdschrift *Onze Tijd* gaandeweg in allerlei richting bepalen wil. Aan dit beginsel getrouw, was *Onze Tijd* een der degelijkste tijdschriften.

van Lennep e.a. 13.60 (1848-49), - *De Telegraaf. Letterkundig Weekblad.* Red. Beima en Oudemans (1848), - *Minerva. Letterkundig Weekblad* (1848), - *Geïllustreerd Weeknieuws* (1848 n° 1-13), - *Het Zondagsblad* (1849-62)[1], - *Gruno. Algemeen wetenschappelijk Tijdschrift* 7. - (1849), - *Nederland. Proza en Poëzy van Nederlandsche Auteurs* 8. - (beg. in 1849)[2], - *Vergeet mij niet. Romantisch Tijdschrift* 3. - (1849-51), - *Egeria. Maandschrift voor jonge lieden* 3.- (1819-50).

1 Zie later J.L. van der Vliet.

2 *Nederland*, in 1849 uitgekomen bij W.H. van Heijningen, ging met 1854 over aan de uitgevers J.C. Loman Jr. te Amsterdam en N. de Zwaan te Utrecht; met 1856 aan Loman alleen. De eerste redactie was ongenoemd. Later waren redacteuren:

1854-55	H.J. Schimmel.
1856	N. Donker, J.A. Molster, H.J. Schimmel.
1857-59	} N. Donker, H.J. Schimmel.
1860-63	} N. Donker, H.J. Schimmel.
1864	verandert de titel in *Nederland*, *Verzameling van oorspronkelijke bijdragen van Nederl. Letterkundigen.*
1864-66	N. Donker, A.G.C. van Duijl, H.J. Schimmel.
1867-70	T. van Westrheene Wz.
1871	D.F. Tersteeg.
1872	J.W. Straatman.
1873-	J. ten Drink.

Sinds 1868 schafte de uitgever de platen af en breidde den tekst uit.

Tijdschriften.

Van gemengden inhoud en aard.

De Militaire Spectator 6.50 (beg. in 1882)[1], - *De Nieuwe Spectator. Krijgs- en geschiedkundig Tijdschrift voor het Ned. Leger* 7.75 (beg. in 1846), - *Le Militaire* 6. - (1844-55), - *Nederl. Muzikaal Tijdschrift* 1.50 (1839-58), - *Cecilia. Muzikaal Tijdschrift* 6. - (beg. in 1844), - *De Volksvriend. Maandblad*, *uitgeg. door de Vereeniging tot afschaffing van sterken drank* 1.20 (beg. in 1846), - *Sissa. Maandschrift voor het Schaakspel* 3. - (1847-74), - *Wespen* 3. - (1845-48), - *Teekenkundig Magazijn* 3. - (1846-51), - *Modejournaal der nieuwste Borduur- en Tapisseriepatronen* 2.50 (1843-51), - *Album van Brei-*, *Haak- en Knooppatronen* 2.50 (1846-51), - *Aglaja. Maandboekje voor Dames-handwerken* 3. - (1848-64)[2], - *De Bon ton. Dames Modes* 4.50 (1835-50), - *De Elegant. Heeren Modes* 4.50 (1841-44).

1 In 1881, bij den 50^{en} jaargang, beroemen de uitgevers Broesc & Comp. er zich met recht op, dat hun *Militaire Spectator* gedurende de halve eeuw van zijn bestaan aan niet minder dan zes concurreerende tijdschriften eervol het hoofd geboden en die allen overleefd heeft.

2 *Aglaja*, Maandboekje voor Dames-handwerken, was een voordeelige onderneming. Zooals alle tijden hun geesten hebben, meer of minder van gewicht, zoo lag het vrouwelijk publiek van omstreeks 1850 onder den drang van allerlei modezucht. Haken, knoopen, breien, borduren van allerlei *petits riens* - Duitschland en Engeland luidden den toon gegeven - waren aan de orde van den dag. Al de daaromtrent in den vreemde verschijnende handboekjes en patronen werden dienstbaar gemaakt aan de maandelijksche afleveringen van *Aglaja*, die het tot een debiet bracht van 5500 exemplaren en een Fransche en Duitsche vertaling of navolging vond. Het tijdschriftje bestond van 1848-64: toen werd het samengesmolten met het grootere modejournaal *De Gracieuse.*
(Deze uitgaaf kostte van 1848-57 *f* 78.952,-). Bij fondsveiling bracht het kopijrecht met de overige exx. een som van *f* 10.400, - op.

Almanakken en Jaarboekjes.

Algemeene Letterkunde.

Aurora 4.90 (1840-78)[1], - *Noord-Brabantsche Volksalmanak* 0.80 (1840-48), - *Zaanlandsch Jaarboekje* 0.75 (1841-56), - *Momus en Satyr* 0.80 (1842), - *Miniatuur-Almanak voor*

1 *Aurora.* Het plan van dit jaarboekje ging, in navolging van dergelijke almanakken in Engeland en Duitschland verschijnende, uit van K. Fuhri te 's Gravenhage: het verscheen voor het eerst in 1840, onder redactie van Mr. J.I.D. Nepveu, die in 1847 den dichter S.J. van den Bergh als mede-redacteur aannam. In 1849 ging de uitgaaf over aan A.C. Kruseman te Haarlem, onder dezelfde redactie tot 1854, toen Mr. Nepveu zich terugtrok en de leiding aan van den Bergh alleen overliet.
De samenstelling van zulk een jaarboekje eischte een onafgebroken zorg: van den redacteur voor het bijeenbrengen, soms bijeendrijven, van goede bijdragen: van den uitgever voor het kiezen en doen bewerken van platen en band. Wat den eersten aangaat, spreekt het van zelf, dat het aantal aangeboden, maar onbruikbare bijdragen al grooter en grooter werd, en dat tegelijk de schrijvers van naam telken jaar al moeielijker te bewegen waren om een of ander stuk als bestelwerk en meestal kosteloos aan de redactie in bruikleen af te staan.
Immerzeel beleefde met zijn *Muzen-almanak* een heel anderen tijd. Ieder dichter van naam gaf daarin het beste wat hij had, en dichters van nog niet veel naam hunkerden naar de onderscheiding om hun bijdrage opgenomen te zien. Dat was als het ware hun ridderslag. Die wedstrijd van eer hield in later dagen allengs op. De auteurs vielen òf voor een schier niet te ontkomen bedelpartij, òf lieten zich, waar zij gelijk in hadden, grof betalen: Zoo stond de redacteur voor heete vuren, indien hij zijn almanak boven het peil van het middelmatige houden wou.
Wat de gravuren betreft, die voor de verantwoording van den uitgever kwamen, was vaak aan zorg en teleurstelling geen einde, daar, in tegenstelling met vroeger tijd, toen schilders en graveurs hun beroep als een kunstvak opnamen, de graveurs veelal dezen arbeid ten behoeve van vluchtige jaarboekjes meer plachten te doen als oppervlakkige bijzaak. - De brave S.J. van den Bergh, de ijverigste en nauwgezetste redacteur die er ooit geweest is, gaf aan zijn lievelingskind zijn tijd en zijn hart. - In 1865 ging *Aurora* in handen van den uitgever J.H. Laarman te Amsterdam over. (Deze uitgaaf kostte van 1850-65 *f* 60.972.-).

Kinderen 0.50 (1842-58), - *Vergeet mij niet* 3.90 (1844-47), - *De Vlinder* 0.80 (1844-46), - *Ned. Israëlitische Muzen-Almanak* 1.50 (1844), - *Zuid- en Noord-Hollandsche Volksalmanak* 0.80 (1844-45), - *Almanak voor Zeeuwsche Blijgeestigen* 0.60 (1845), - *Almanak voor Vaderl. Geschiedenis en Letterkunde* 0.50 (1846), - *De Bije-Koer. Frysk Jierboekje* 0.30 (beg. in 1846), - *Dames-Almanak* 0.50 (1847-66), - *Democriet. Anecdoten-Almanak* 0 60 (1848), - *Nehalennia. Jaarboekje voor Zeeuwsche Geschiedenis en Letteren*, door H.M.C. v. Oosterzee, 1.90 (1849-50), - *Dorcas* 2.30 (1849-53), - *Holland. Almanak*, uitgeg. door Mr. J. van Lennep, 3.90 (1848-65)[1], - *Warnasarie. Letterkundig Jaarboekje voor Ned. Indië* (1849-57).

1 *Holland.* Almanak uitgegeven door Mr. J. van Lennep.
De uitgever P. Kraaij Jr. maakte in een circulaire, gedagteekend December 1847, den boekhandel bekend, dat hij met 1848 zou uitgeven een nieuwen almanak onder bovenstaanden titel. Dit jaarboekje was bestemd het midden te houden tusschen de pracht-almanakken en de provinciale almanakken, of liever zou beider bestanddeelen in zich vereenigen. Hij was daar te meer toe geleid, nu de pracht-almanakken, door de ineensmelting van den *Muzen-Almanak* met den *Vergeet-mij-niet*, met één verminderd waren, en nu tot nog toe, bij het bestaan van zooveel provinciale almanakken, de provinciën Noord- en Zuidholland den haren nog bleven missen. Alzoo zou *Holland* een letterkundig pracht-jaarboekje worden, maar te gelijk gewijd zijn aan provinciale geschiedenis en oudheidkunde. Dit karakter droeg dan ook reeds dadelijk de eerste jaargang. Mr. J. van Lennep zeide in zijn voorbericht: ‘Ik wil volstrekt niet beweeren, dat er behoefte bestond, 't zij aan een Provincialen, 't zij aan een nieuwen Pracht-almanak. Doch nadat het eens den Heer Kraaij goed gedacht had, een nieuw Jaarboekjen uit te geven en my de redactie daarvan op te dragen, achtte ik het wenschlijk, dat zoodanig jaarboekjen eenigzins van den gewonen sleur afweek, en niet slechts aan zijn bestemming als werkjen van smaak, maar ook als Provinciale Almanak zoo veel mogelijk voldeed. Of my zulks, in het eerstgenoemde opzicht, gelukt is, daarover mogen mijne lezeressen oordeel en: - en wat het tweede betreft, zoo vergenoeg ik my, met te vermelden, dat het werkjen is geschreven door Hollandsche schrijvers, en op Hollandsch (geen machinaal) papier is gedrukt: dat de behandelde onderwerpen, zoo in proza als in poëzy, alle betrekking hebben tot Holland en Hollanders: dat de teekeningen in Holland gemaakt, de plaatjens in Holland gesneden of gelitografieerd, de muzyk in Holland geschreven en de band in Holland vervaardigd is, alles door ingezetenen, die opcenten aan de Provincie betalen: - in één woord, dat ik in dezen zoo Provinciaal geweest ben, als de felste voorstander van tien gerechtshoven zou kunnen verlangen. - Men zal my, hoop ik, niet ten kwade duiden, dat ik my, zoo op de keerzijde van den kalender, als in de kronijk (die ik beide onmisbaar achtte) eenige onschuldige boert veroorloofd heb. De tijden zijn droevig, en de geest heeft wel eens wat opbeuring noodig. Vindt soms iemand mijn scherts mislukt of misplaatst, hy verschone my en bedenke, dat men niet geestig wezen kan wanneer men wil.’
Die ondeugendheden in kalender en kronijk, zoowel wat tekst als illustratie van kleine houtgravuren betreft, waren in de twee eerste jaargangen van groote aantrekkingskracht. - In 1851 verloor de *Holland* ten eenenmale zijn provinciaal karakter en werd een prachtjaarboekje aan de anderen gelijk. De luimige gedichten *van den Schoolmeester*, in 1851 begonnen met een *Proeve eener Natuurlijke Historie voor de Jeugd*, bleven elk jaar de aandacht trekken.
Met 1867 nam de *Holland* den titel van *Castalia* aan. In het voorbericht van dezen jaargang schrijft Mr. J. van Lennep, dat hij de redactie aan andere handen (A.J. de Bull) overgegeven heeft, niet omdat er eenige mindere overeenstemming tusschen de vennooten (redactie en uitgever) bestaat, maar enkel, omdat de taak van bijdragen uit eigen fabriek en het heen en weêr schrijven over het werk van anderen, hem na de verloopen 18 jaren te lastig wordt. ‘Van ongenoegen tusschen mijn vriend P. Kraaij Jr., met wien ik de onderneming op touw had gezet, was geen sprake; integendeel heeft, sedert den dag, waarop wy onze kompagnieschap hebben aangegaan, niet alleen de beste verstandhouding tusschen ons geheerscht, maar is de heusche en voorkomende wijze, waarop hy mijn taak steeds verlicht heeft, de voornaamste reden geweest, dat ik aan die taak gedurende achttien jaren mijn zorg

Van gemengden inhoud en aard.

Jaarboekje uitgeg. door de Vereeniging voor het Paardenras 1.25 (1845-56), - *Jaarboekje der Boogschutterijen* 0 70 (1848), - *Mars. Jaarboekje voor het Ned. Leger* 0.80 (1849-50), - *Huishoudelijke Almanak* 0.60 (1849-51), - *Ned. Jaarboekje der Posterijen* 1.25 (1849-57).

ben blijven wijden, en geene dan genoeglijke en dankbare herinneringen neem ik van onzen gemeenschappelijken arbeid mede. - Er is een tijd, dat men zich los moet maken van banden, die beginnen te knellen, en 't is beter, dat de lieden vragen: ‘waarom nu reeds?’ dan dat zy zeggen: ‘vroeger ware beter geweest.’
In 1875 werd de uitgaaf gestaakt. De tijd van jaarboekjes was voorbij: prachtwerken van allerlei aard vervingen de plaats der verouderde almanakken.
Tusschen *Holland* en *Aurora* bestond jarenlang een vriendschappelijke maar scherpe naijver. Met angstige spanning werd elk najaar uitgezien, wie van beide de beste en bevalligste gravuren, den fraaisten band zou geven. De twee uitgevers deden van weerskanten al het mogelijke om elkaâr daarin de loef af te steken. Hun belang en hun eergevoel dreven hen tot hun uiterste best. Aan hun vriendschap heeft dit nooit eenig kwaad gedaan; en hun werk werd er te beter door.

Boeken-overzicht.

De herdrukken van een aantal kapitale werken op het gebied van staats- en rechtswetenschap zijn het voldoende bewijs, hoe ook in dit tijdvak de boekhandel aan dit vak van studie veel te danken had: die van Asser, de Vries, Pliester, de Gelder, v.d. Kemp, Luttenberg, Groen van Prinsterer beleefden 2e, Diephuis, Opzoomer, van Uije Pietersen, Abbink 3e, Oudeman 4e drukken. Ook de kostbare nieuwere ondernemingen doen zien, dat onze uitgevers vol moed de auteurs ter zijde stonden en van hun kant den noodigen ijver ontwikkelden. Daaronder mag gewezen worden op de uitgaven van v.d. Honert, Diephuis, Vernède, van Hasselt, Martini, Oudeman, Abbink, de uitgaven der *Staatsbladen* en der onderscheiden tijdschriften.

In alle takken van administratief beheer was beweging en leven. De verklaring en toepassing der wetboeken, de regeling van ons staatsbestuur en de ontwikkeling van politieke belangstelling gaven aan pen en pers overvloedigen arbeid, waarvan de boekhandel zijn niet geringe voordeelen genoot. Opmerkelijk is het getal tijdschriften, die zich in dit tijdvak vestigden, al was er menigeen onder, dat na eenige jaren levens door andere verdrongen werd of zich door te gering debiet niet langer staande kon houden. Niettemin kon het tijdvak van 1840-49 inderdaad niet klagen over lauwheid op het gebied van rechts- en staatkunde.

Evenmin op dat van genees- en heelkunde. Wat de genees-

kunde betreft, vinden wij haar voornaamste schriftelijke beoefenaars in Broers, de Jonge, Ermerins, Duparc, Gobee, Bosch, Allebé, Dassen, Arntzenius, Pruijs van der Hoeven, Moleschott, Beets, en in de buitenlanders wier werk vertaald werd, Ellis, Duflos, Busch, Fuchs, Conradi, Canstatt, Isensee, Sobernheim, Budge, Bressler, Wittstein, Pereira, Ennemoser, Romberg, Schönlein, Meissner, Zehetmayer, Oesterlen, Wunderlich, Coley. Voor de heelkunde noemen wij bij voorkeur onze landgenooten Tilanus, Vrolik, Krieger, Polano, Hess, Mensert, en de vreemden: Bock, Busch, Plath, Naegele, Chelius, Mundi, Bourgery en Jacob, Kampfrauller, Chailly, Dieffenbach, Stromeijer, Marshhal Hall, Rokitansky, Frank, Henle, Ruete, Valentin, Falk, Humfry, Emmert. Voegen wij daarbij het aantal kleinere geschriften over verscheiden onderdeelen en die menigte verhandelingen en bijdragen, die onze schrijvers zoo ruim gelegenheid hadden te plaatsen in de werken van genootschappen of in tijdschriften, dan behoeft het geen betoog hoe deze wetenschap bloeide. De uitgevers zagen niet op tegen zelfs zeer kostbare editiën met platen, in de overtuiging dat zij bij jongere doctoren, studenten aan de akademiën en leerlingen aan de klinische scholen, voor welke laatsten voornamelijk de vertalingen bestemd waren, een beloonend debiet zouden vinden.

Met 1840 kan gezegd worden een nieuw tijdvak voor de natuurwetenschappen aangebroken te zijn. In iedere richting vertoonde zich ontwikkeling. Dezelfde geest, die aan Humboldt's *Kosmos* over heel de wereld zooveel bijval schonk, bracht de pennen van allerlei onderzoekers, elders en hier, in beweging en maakte zich vaardig om voortaan op te treden als de macht, die een hervorming zou brengen over de maatschappij der toekomst. Het was alsof aller oogen opengingen voor de schatten en wonderen der natuur, alsof er een algemeen vermoeden wakker werd, hoe haar geheimen en krachten eerst nu zich stonden te open-

baren. De zucht naar kennis greep overal om zich heen. De nieuwe uitgaaf van Uilkens' uitmuntend werk, maar nu door vakgeleerden in zijn onderdeden bewerkt, vestigde hier te lande den blik op sterrenhemel, lucht en dampkring, dieren-, planten- en delfstoffenrijk. Harting baande met zijn *Microskoop* den weg tot het schier onzichtbare; de *Sporen van de natuurlijke geschiedenis der schepping* en Leonhard's *Geologie* gaven aan vervlogen eeuwen haar natuurleven terug. - De scheikunde, hier te lande met Mulder, en door vertalingen met Fresenius, Liebig, Wöhler, Stöckhardt, Girardin en Johnston aan haar hoofd, vroeg om haar recht niet alleen, maar strooide haar wreldaden door haar toepassing op allerlei takken van fabriekwezen, nijverheid en landbouw. - Kaiser's *Sterrenhemel* vond zooveel bewonderaars, dat het lijvige en dure boek later tweemaal herdrukt moest worden. - Wiskunde werd een gevierde wetenschap, en bouwkunde, vooral de waterbouwkunde, kreeg nieuw leven door de werken van Storm Buijsing en Brade. - Niet minder kreeg de zeevaartkunde haar deel, door de werken van Jacob Swart, Obreen, Pilaar, van Cleeff, Huijgens en Lecomte.

Opmerkelijk is het hoe de geschiedenis gaandeweg een keer neemt. Waren het vroeger doorgaans uitgebreide standaardboeken die gezocht werden, van lieverlede begint de bijzondere geschiedenis beoefend te worden in die van afzonderlijke tijdvakken, volken, personen, zooals, om maar enkelen te noemen: Hermes, *De laatste* 25 *jaren*, Eijlert, *Willem III van Pruissen*, Alison, *Het Spaansche Schiereiland* enz. Geldt dit voor de algemeene, het toont zich evenzeer in de kerkelijke en vaderlandsche historie. Als voorbeelden halen wij aan Coquerel, *De Kerken der Woestijn;* ter Haar, *Gesch. der Kerkhervorming*, Henry, *Het leven van Calvyn*; v.d. Vijver, *Gesch. van Amsterdam*, *Het leven van R.J. Schimmelpenninck.* In deze jaren ook beginnen de provinciale en gemeente-archieven al meer en meer behoorlijk geregeld, be-

kend gemaakt en gebruikt te worden, o.a. dat van Friesland door Fockema, Verweij, Dirks, Eekhoff; van Groningen door Diest Lorgion, Smith, Feith; voor Gelderland door Nijhoff; voor de Zaanlanden door Honig; voor Noord-Brabant door Hermans; in later jaren van alle kanten, tot groot nut voor de geschiedkundige wetenschap, overal nagevolgd. Soms gebeurden dergelijke uitgaven, hetgeen zeer prijselijk was, onder geidelijken steun van wege provincie, gemeente, of een of ander genootschap, gelijk o.a. Leeuwarden deed ten opzichte van Eekhoff's geschiedkundige beschrijving dier stad (bij welker tekst de gemeente Leeuwarden op haar kosten gratis toegaf elf kaarten en platen) en Haarlem, eerst met de Bruijn Kops' *Stukken der Grafelijke tijden* en daarna met A.J. Enschedé's *Het Archief der stad Haarlem.*

Nog een ander verschijnsel doet zich voor. Wat in het laatste gedeelte van het vorige tijdperk met enkele werken gebeurd was, toonde zich in dit al meer en meer: de opluistering door platen in staal- en steengravuren of houtsneden. Van buiten af, door de werken van Sporschill, *De groote Wereldstrijd* en *De* 30 *jarige oorlog*, was dit hier ingevoerd en zeer aantrekkelijk bevonden. Die van Kugler, *Frederik de Groote*, en Clavel, *Vrijmetselarij* en *Geschiedenis der Godsdiensten* volgden, en weldra bracht hun verkoop onder het anders niet koopende publiek, dat bovendien door de goedkoope verschijning bij afleveringen verlokt werd, zulk een nieuwe beweging in den handel, dat verscheidene ondernemingen met het oog daarop werden op touw gezet. Daaraan danken wij o.a., wat ons land betreft, de *Geschiedenis des Vaderlands* begonnen door Arend, voortgezet door van Rees, Brill en van Vloten, een werk dat, helaas, door den dood van den laats ten met 1713 gestaakt werd; het *Leven van Willem I*, v.d. Aa, *Oud Nederland*, en de *Nederlandsche Karakterschetsen* door de Maatschappij van schoone kunsten uitgegeven. De voorliefde voor geschiedenis ontwaakte bij schrijvers en lezers en toonde zich in een aantal vrij

lijvige boeken, die wij in herinnering roepen door eigen namen als van Limburg Brouwer, Dozy, Bosscha, Scheltema, Schotel, v.d. Willigen, Immerzeel, Groen van Prinsterer, L.P.C. v.d. Bergh, van Lennep, Acker Stratingh, de Stuers, van der Maaten, Eng. Gerrits, Moll, Kist, Royaards, ter Haar, Glasius, Riedel; en die van vreemden als Rotteck, Lamartine, Carlyle, Sackreuter, Genthe, Neander, Hagenbach, Dawling,Baird. - De Fransche revolutie van 1848 bracht in het laatst van dit tijdperk een menigte kleinere geschriften in de wereld, maar zou voor de toekomst van grooter gevolgen zijn.

Reisbeschrijvingen verschijnen nog altoos in overvloedige hoeveelheid. Des Amorie v.d. Hoeven, van 's Gravenweert, de Sturler, Ackersdijk, Kneppelhout, van Senden, Ver-Huell, Engelen, van Herwerden, v. Lennep Coster, Ritter, Davis, Hood, Ruschenberger, Brooke, Bryant geven aantrekkelijke verhalen omtrent door hen bezochte streken in den vreemde. Opmerking verdient mede, dat in het *Nieuwsblad* van 25 Juni 1840 de volgende advertentie voorkomt: ‘Als een gevolg van de uitvinding der *Daguerreotype*, inzonderheid voor de talrijke reizigers, die jaarlijks Parijs bezoeken, is dezer dagen bij Elix & Co. te Amsterdam een prentwerk verschenen onder den titel *Parijs en deszelfs omstreek*, bevattende afbeeldingen naar afdrukken der *Daguerreotype*, met eene trouw en naauwkeurigheid gegeven als te voren on mogelijk was daar te stellen.’ Wie zou toen hebben kunnen vooruitzien de onschatbare gevolgen, die deze uitvinding met haar verbeteringen, ook voor den boekhandel, hebben zou!

De kennis van Ned. Indië breidt zich uit door aardrijkskundige en maatschappelijke beschrijvingen van Mulder, van Vliet, Teenstra, Lauts, van der Aa, de Stuers, Olivier, Poster. - Nieuwe staalgravuren, uit Engeland aangevoerd, roepen nieuwe prachtwerken over landen en steden te voorschijn, en Payne's *Universum* verspreidt zich bij honderde exemplaren.

De voornaamste atlassen en kaarten waren die van v.d. Aa en Glimmerveen, en van de Bruijn en J. Swart.

Op godgeleerd en kerkdijk gebied ontstaat een machtige beweging. Het werk van Strauss, *Das Leben Jesu*, waarover wij in onze lijsten uitvoeriger spraken, brengt de pennen van binnenen buitenlandsche geleerden in vollen gang. De zoo geroemde Groninger school, reeds op het eind van het vorige tijdvak geleid door de hoogleeraren Hofstede de Groot, van Oordt en Muurling, vindt meer en meer aanhang. Partijen splitsen zich in onderscheiden richting en krijgen haar heftige woordvoerders. Scholten, Opzoomer, Hofstede de Groot, Pareau, Vinke, da Costa, Groen van Prinsterer, Doedes, Koorders, van Senden, treden op, naast vroeger genoemden als de Greuve, Heringa, Royaards, van Hengel, v.d. Willigen, Bouman, van Heusde. Vertalingen verschijnen van Folmer, Buchman, Bretschneider, Ullmann, Neander, Hagenbach, Thiersch, Stirm, Tholuck, Gieseler, Bauer, de Wette, Urnbreit, Schleijermacher, Krause. Hagenbach's *Hervorming* is een boek van 34.70, Vinke's *N. Testament* 20.80, Moll, Veth en Dom. Nicuwenhuis' *Bijbelsck Woordenboek* 26.50; Oosterzee's *Leven van Jezus* 22. - zou een 2en druk beleven in 1863, en Scholten's *Leer der Herv. Kerk* een 5en in 1870. Boeken van gewicht en omvang, niet te vergeten de preekbundels, verdringen zich; de boekhandel heeft met deze en zoo veel kleinere geschriften een gouden tijd. Voeg daarbij de beweging in de katholieke kerk, door den afval van den priester Ronge e.a.; door het sluiten van een concordaat, en door den strijd tegen de Jezuiten - een strijd, die, helaas, aan vroeger ergernissen van onzaligen geloofsijver herinneren moest!

Het is der aandacht waard, dat onder al dezen leerstellingen en kerkelijken strijd de eigenlijke stichtelijke literatuur eenigermate naar achteren geschoven werd. Bij het eind van dit tijdvak werden de uitgaven van gemoedelijk-vrome strekking betrekkelijk minder

in getal dan vroeger. Wel hadden zij in den handel nog altoos een eereplaats en vonden zij een ruim debiet, gelijk onder meer overtuigend blijkt uit de buitengewone oplagen van Zschokke's verschillende werken en den bijval aan enkele volkstijdschriften, gelijk het *Christelijk Album*, te beurt gevallen; maar alles begon naar een meer of minder bepaalde kleur te zoeken, die, het kon niet anders, altoos een zeker polemisch karakter droeg. Daarenboven begon reeds, na 1848, de zoogenoemde moderne richting, eerst als eensluiker, later meer met een ridderlijk open vizier, zich hier en daar in het openbaar te vertoonen. Tenzij de titels een gestempelden naam te lezen gaven, wantrouwde men het nieuw-uitkomende. De partijen sloten zich vaster aaneen en alzoo wijder van elkander af, en de rustige burger, die van dit kerkelijk geharrewar zoo weinig mogelijk weten wou, maar voedsel zocht voor het gemoedelijk leven, vreesde terecht, door deze stichtelijke lektuur het paard van Troje binnen de muren van zijn huis te zullen inhalen. Aan de eene zijde maakte de vrees voor een al te letterlijk geloof, aan de andere zijde de voorzichtigheid ten overstaan van al te ruw afbrekend ongeloof, de groote menigte afkeerig om zich aan den invloed van het eene of van het andere bloot te geven. Het meest lezende publiek was te vinden aan den kant der behoudsgezinden, die in Oosterzee, Beets, Hasebroek en een aantal, meestal Engelsche, geestverwanten nieuwe gevierde woordvoerders kregen. Daar kwam bij, dat de stichtelijke lektuur een anderen uiterlijken vorm begon aan te nemen. Duurder boeken werden niet meer zoo verkocht als vroeger. Het ontvangen van maandelijksche afleveringen bleek meer en meer in den smaak te vallen, en wat vroegere schrijvers behandeld hadden in een deel van grooter of kleiner omvang, vond thans een nieuwen weg in het t i j d s c h r i f t , dat nog bovendien het voordeel van afwisseling en verscheidenheid had door den aaneengesloten band zijner medewerkers. De aanzienlijke uit-

breiding van het getal godsdienstige tijdschriften en jaarboekjes in dit tijdperk is een opmerkelijk feit, dat althans voot een groot gedeelte uitging van de uitgevers-zelven, die, den smaak van het publiek waarnemende, van hun kant heel wat bijbrachten om daaraan overvloedig te voldoen. Tijdschriften van allerlei kleur en tint, voor allerlei soort van lezers, ontwikkelden en eenvoudigen, voor mannen en vrouwen, voor volwassenen en kinderen, verdrongen elkaâr in steeds klimmende maat.

In 1844 vestigde zich de 'Vereeniging tot bevordering van Christelijke lectuur,' die de firma H. Höveker te Amsterdam als haar uitgever aannam. Het doel dier Vereeniging was in haar titel uitgesproken. Loffelijk in beginsel, was zij voor den boekhandel nochtans een nadeel berokkenend concurrent, vermits zij, door haar inkomsten gesteund, boeken veel goedkooper verkrijgbaar stelde dan eenig uitgever vermocht te doen. Zij had dit trouwens gemeen met menig andere philanthropische vereeniging. In haar zevende verslag, 1852, vermeldt zij, dat zij in haar eerste jaar 8000 boeken verkocht, en dat dit getal gedurende het zevende jaar, 1852, reeds tot 13200, of tot 50000 in het geheel was gestegen. Wel een bewijs, dat gekleurde stichtelijke lektuur hier te lande gezocht is, en tevens dat goedkoopheid een groot middel is ter verspreiding.

Werpen wij een vluchtigen blik naar het breede veld der letterkunde, dan vallen ons allereerst in het oog de roemrijke namen, die onzen alouden bloeitijd van de beoefening der klassieke letteren in eerbiedige herinnering houden. De deftige oude talen staan op het punt haar onbetwist gezag aan akademiën en onder de geleerden betwist te zien. Nog hebben zij haar priesters in Hoffmann Peerlkamp, Bake, Mahne, D.J. van Lennep, Hoeufft. Welhaast zal het altaar schier verlaten staan. Maar terwijl het Grieksch en Latijn in beoefening dreigen achteruit te gaan, treedt de studie onzer eigene taal al meer op den voorgrond. Een

kring van jeugdige akademieburgers vestigt de Vereeniging ter bevordering van oud-Nederlandsche Letterkunde. Matthijs de Vries, Jonckbloet, Tideman, Leendertz, de Hoop Scheffer, zijn de baanbrekers die, behalve door eigen werk, naast dat van de Jager, ook door hun voorbeeld de liefde voor het Hollandsch zullen doen herleven. - Ook de nieuwere vaderlandsche letterkunde gaat met vaste schreden en man aan man haar glorietijd te gemoet. Van de oudere garde: Lulofs, v. Limburg-Brouwer, Schrant, Lublink Weddik, Heldring, des Am. v.d. Hoeven, Halbertsma, van Kampen, Geel; van de jongere kampioenen: Beets, Hasebroek, Kneppelhout, en vroeger genoemden. De bron der poëzij welt weliger dan ooit. Ons volk wordt door een zekere drift, naar verzen aangegrepen. Zijn gemoedelijke stemming, die zich uit in de overhelling tot eenvoudig-vrome lektuur; de opgewonden vaderlandslievende geest na den oorlog met België; de behoefte aan huiselijke gezelligheid, die tot een algemeene deugd geworden is; de romantiek, die ons van buiten af al meer en meer aanwaait, en, niet te vergeten de klimmende waardeering van onze eigen Hollandsche taal, geeft open ooren voor de zangen onzer als uit den grond oprijzende dichttaal. Wat getal van poëtische werken aangaat, heeft ons land nooit zulk een overvloed gekend. Onze uitgevers, die vroeger alles behalve voordeelige rekening maakten met bundels van Bilderdijk, Klijn, Loots, Staring en zooveel andere hoofdmannen dier dagen, betwisten elkander het voorrecht om verzen ter pers te leggen van Tollens, da Costa, Beets, ten Kate, van Lennep, ter Haar, Heije, Meijer, van Zeggelen. Tollens strooit zijn bundels in duizende huisgezinnen; da Costa treedt als de gevierde meester op nieuw op met zijn *Vijf en twintig jaren* en zijn schitterende politieke zangen; Beets met zijn *Guy*, zijn *Ada*, zijn bundels *Gedichten*; ten Kate met zijn *Ahasverus* en zijn gloeiende tijdverzen; van Lennep met zijn vaderlandsche legenden; ter Haar met zijn *Joannes en Theagenes*, zijn *St. Paulus rots*; Heije met zijn *Kinderliederen*; Meijer

met zijn *Boekanier* en zijn *Heemskerk*, en van Zeggelen met zijn komische verhalen, zijn *Valkenvangst*, zijn *Avondpartij*, zijn *Ridder en de Dame* - allen geliefde voortbrengselen, die twee- of meermalen werden gedrukt. Voeg daarbij Potgieter, Hofdijk, van der Hoop Jrsz., Engelen, van den Bergh, Helvetius van den Bergh, Pruimers, Schippers, Greb, v.d. Kasteele, B. Janssonius, Lesturgeon, Alb. Thijm, Schimmel, van den Broek, Beeloo, Boxman en menig ander en de verschijning van een dichterlijk plaatwerk als de *Bijbelsche Vrouwen*, een boek van *f* 20. -, dat een debiet had van ongeveer 2000 exemplaren: dan zijn dit blijken genoeg van buitengewone dichterlijke vruchtbaarheid, een vruchtbaarheid, die aan overdaad grensde en die door *Braga* zoo jammerlijk aan de kaak gesteld en gegeeseld werd.

Ook was deze overvloed den boekhandel niet altoos ten zegen. Het ligt voor de hand, dat, bij die dichterlijke aanstekelijkheid, de dichters naar uitgevers zochten, maar dat laatstgenoemden niet steeds een publiek vonden, dat behagen schepte om zulke eerste voortbrengselen te koopen. Auteurs, bovenal jonge poëten, opgeschroefd door vrienden en hoorders, laten zich licht verleiden om hun (laat het iets meer zijn dan) uilen voor valken aan te zien en meenen recht te hebben op een deel van de zoo vaak denkbeeldige winsten, die zij droomen in de beurs van hun uitgever. Helaas, dat deze zoo onbegrensd dikwijls het slachtoffer is van zijn toegefelijkheid, hulpvaardigheid, ook van de vrees om neen te zeggen, en niettemin bij schrijver en publiek geacht wordt zich voordeelen toe te eigenen die eerder een ander dan hem toekomen. Jeugdige auteurs over het algemeen, in welk vak ook, meenen in den regel een daad van zelfverloochening te doen, wanneer zij hun eerste kopij den uitgever gratis afstaan en zijn er hemelsbreed ver van af te willen gelooven, dat deze hun soms veel grooter dienst bewijst dan zij hem doen. Indien daar voor den uitgever geen andere buitenkansen tegenover stonden, door bekwaamheid, geduld of,

omstandigheden hem in den schoot geworpen, zou deze soort van handelsman wel dwaas doen door ooit iemand anders dan gezochten, winstvasten auteurs te wille te zijn.

Minder onzeker of gewaagd is het roman-terrein. Het werd dit vooral na 1840, toen, ten gevolge van de vele leesgezelschappen, de boekverkoopers deze gelegenheid tot goedkoop onderling lezen uitbreidden door het oprichten van leesbibliotheken, gaandeweg in allerlei plaatsen al meer en meer toenemende[1].

1 Leesbibliotheken zijn er bij ons sinds lang geweest, maar bij uitzondering in de hoofdsteden. L.D. P(etit) haalt in het *Nieuwsblad* 1869 aan een *Catalogue des livres qui se trouvent dans le Bibliothèque publique*, *recueillis par H. Scheurleer Fz.*, *dans une Salle publique sur le Buytenhof* ('s Gravenhage) *à l'usage des Curieux et de ceux qui aiment la Lecture.* Hij geeft van die bibliotheek de volgende beschrijving.
'Deze Leesbibliotheek was op een geheel nieuw plan ingericht, waarvan de voorrede van den Catalogus uitvoerige rekenschap geeft. De Catalogus, die in 1759 verscheen en reeds 3008 titels telde, werd in hetzelfde jaar door drie supplementen gevolgd, zoodat op het einde van dat jaar de bibliotheek 5110 boeken bevatte. Dat de eigenaar er steeds op bedacht was om zijne collectie uit te breiden, om daardoor aan de eischen van het publiek te voldoen, blijkt voldoende uit zijn voorrede, waarin hij onder anderen aan 'de liefhebbers der wetenschappen en voorstanders van nuttige ondernemingen' zegt: 'De vermeerdering der intekenaars, en te gelijk de recommandatie van zommige Heeren, heeft mij zodanig aangemoedigd, dat ik alles bijgebragt hebbe wat mogelijk voor mij was, om UEd. met een nieuwe vermeerdering van Doeken behoorende tot de Leesbibliotheek te verrassen. Om een yder genoegen te geeven, hebbe ik zorge gedragen om in alle F a c u l t e i t e n en TAALEN, zo wel Oude als Nieuwe uitgekoomen Boeken te plaatsen. Twijffele niet of UEd. zult mij met Uwe intekening niet alleen, maar teffens met Uwe Recommandatie blijve begunstigen, ten eijnde dat deze mijne nuttige onderneeming blijve floreeren in weerwil van zommige, die het succes in deze door kwaade inductie te geven zoeken te stremmen.'
'De bibliotheek was voor het publiek toegankelijk op alle werkdagen van des morgens 9 tot 1½ uur en van des namiddags van 3 tot 7 uur. Het stond een ieder vrij uit de bibliotheek het boek te kiezen dat hij noodig had; hij kon het mede naar huis nemen tegen afgifte van een door hem onderteekend reçu. Om het den lezers gemakkelijk te maken, mocht men de mede naar huis genomen boeken voor een onbepaalden tijd houden. Werd echter een boek verlangd dat reeds uitgeleend was, dan kreeg hij, die het geleend en nog niet terugbezorgd had, eene waarschuwing; na ontvangst daarvan mocht hij het door hem geleende boek als het een werk in folio was niet langer dan 3 weken behouden; was het in 4° dan slechts 14 dagen, en als het een boek in 8° of 12° was, dan moest hij het binnen 8 dagen terug bezorgen. Meer dan één boek kon men niet te gelijk leenen, en als het verlangde werk uit meer dan één deel bestond, kreeg men eerst het eerste deel, daarna als dit terug bezorgd werd het tweede, enz. zoodat meerdere personen te gelijkertijd hetzelfde werk konden lezen. Daar het dikwijls gebeurde dat er een boek verlangd werd dat reeds uitgeleend was, werden de 'liefhebbers' verzocht verscheidene boeken te gelijk ter leen te vragen, uit welke opgave de bibliothecaris eene keus deed en het voorhanden boek afleverde, zoodat hij bijna altoos zeker was aan het verlangen der heeren liefhebbers te voldoen.
'De abonnementsprijs bedroeg voor een geheel jaar *f* 12.- .
voor een half jaar *f*7.-.
vooe eene maand *f* 1,50.
'Zij, die zich niet wilden abonneeren, maar nu en dan eens een boek leenden, betaalden voor een boek in folio 12 stuivers per deel.
voor een boek in 4° 6 stuivers per deel.
voor een in 8° of 12° 3 stuivers per deel.
'Wilde men in de bibliotheek alleen iets nazien of lezen en was men niet geabonneerd, dan moest men 5½ stuivers entréegeld betalen en mocht dan blijven gedurende den tijd dat de

Behoefte aan lektuur en lektuur-verschaffing gingen hier merkwaardig te zamen. Onze eigene letterkunde wierp vruchten af zoo frisch en zoo ruim, als men niet zou hebben durven voorspellen. Jacob van Lennep was in zijn volle kracht, Mej. Toussaint gaf uit haar rijke pen telken jare een nieuwen bundel of groot tafereel; haar geesteszuster Betsy Hasebroek volgde haar in haar minder historische, maar gemoedelijke eigenaardigheid, na; Clemens maakte opgang met zijn geestige verhalen; Honig met zijn vaderlandsche schetsen; Boudewijn (J.L. van der Vliet) met zijn humoristische causeriën; van Koetsveld trad op met zijn *Pastorie van Mastland*, v. Limburg Brouwer met het *Leesgezelschap van Diepenbeek*, van Schaick met zijn *Dorpsverhalen*, Henriette Marie L(angelaan) met haar *Coquetterie*, dat te gelijk een der eerste proeven van Fuhri was om te breken met het groot 8° formaat en voor den roman een handiger en goedkooper vorm te kiezen. Eu naast dezen sloten zich aan de vruchtbare pennen van Bosdijk, van Buren Schele, Donkersloot, Storck, benevens een aantal, die, zooals J. de Vries (onder verschillende schuilnamen als: A. van Loon, Asmodée, A.W. van Brederode, Reid-Irving, v.d. Eikenhorst enz.) het leveren van boeken ten behoeve van leesbibliotheken tot een loutere broodwinning verlaagden. Onze literatuur leverde gedurende dit tijdvak het tot heden toe ongehoorde aantal op van ongeveer 200 oorspronkelijke romantische werken in groot 8°, boven de vele verhalen en bundeltjes van minder handelswaarde.

In gelijke evenredigheid namen trouwens de vertalingen toe. Het uitgeven van wetenschappelijke en zuiver letterkundige werken eischte in elk geval eenige kennis en veel tact; dat van romans was gesneden brood. Door middel van het vertalingsrecht de hand to leggen op een boek uit den vreemde; verzekerd te zijn van een uitsluitend bezit zonder gevaar van mededinging; dat boek te doen vertalen zoo goed of zoo slecht als men zelf verlangde;

bibliotheek geopend was. Verlangde men een boek mede naar huis te nemen, dan moest mende volle waarde daarvan in klinkende munt bij den bibliothecaris deponeeren.
'In den catalogus werd bij ieder boek de waarde opgegeven, zoodat men, als een boek verloren of beschadigd werd, dadelijk kon nazien hoeveel men voor schadevergoeding te betalen had.

'"De meeste Journaalen, Boeksaale, Jaarboeke en Nieuwigheden die daagelyks uytkoome, zijn Regulierlyk in deeze Bibliotheek te vinden, en worden gelyk alle nieuw uytkoomende Boeke tot de minste pryse aan een ieder die dezelve begeere te houde verkogt."'

het te doen drukken zoo voordeelig mogelijk; het op te sieren met een sprekend vignet of met platen, bij wijze van uithangbord, en het in den handel te brengen als artikel van consumptie voor leesbibliotheken, was waarlijk geen heksenwerk. Wie nooit wat aan uitgeven gedaan had of er de plichten van begreep, kon dergelijke schadelooze speculatie veilig wagen.

En naar mate de uitgevers daarvan te kust en te keur te vinden waren, naar dezelfde verhouding verrezen ook de schrijvers, die of oorspronkelijke waar fabriekten, of hun pennen vleugelen gaven voor het opkrassen van allerlei vertalingen. Het *Nieuwsblad* wemelde van advertentiën, waarin werk werd aangeboden tegen goedkoop loon of prijscouranten werden gegeven van vertaalarbeid. Namen te noemen dient nergens toe, al kan de napluizer die desverkiezende in het *Nieuwsblad* gemakkelijk vinden. Maar wij hebben een ganschen voorraad aanbiedingen vóór ons van een inhoud als de volgende:

'(N.N.) bezittende een grondige Nederlandsche taalkennis en een goeden stijl, biedt zich aan om uit het Fransch, Engelsch en Hoogduitsch sierlijke en naar den geest bewerkte vertalingen te leveren voor *f* 2.50 uit eerstgemelde, voor *f* 3.50 uit laatstgenoemde talen.'

'(N.N.) Schrijver van *Het beleg en de verdediging van Haarlem*, meldt bij deze aan HH. Uitgevers, dat hij wel genegen zou zijn tot de vervaardiging van een geschiedkundigen Roman in denzelfden geest als bovengenoemd Werk; hetzij eenig gedenkwaardig punt door HunEd. zelf wierd *opgegeven*, hetzij die keuze aan hem Schrijver, overgelaten werd. Hij heeft nog een manuscript liggen, dat hij, onder een gefingeerden naam, voor *f* 4.50 per vel wil afstaan.'

'VERHUISD NAAR....

'(N.N.) Schrijver van *De Wegen der Voorzienigheid; God is*

Liefde, *Geene rozen zonder doornen* enz. enz. Dienende deze tot algemeene kennis aan HH. Uitgevers, die met hem in betrekking staan of in relatie zouden wenschen te komen, waartoe hij zich welwillend aanbeveelt.'

Waarop de volgende week een concurrent adverteert:

N i e t v e r h u i s d !

'(N.N.) Schrijver der *Schoone Bagijn van Amersfoort;* der *Kiezersclub van Kijvenheim;* der *Schetsen van den geest der Eeuw*; vertaler van Belani's *Zicerver*; van Strauss, *De waarheid in het leven*; van Sue's *Duivelheuvel;* van *Het fregat Gorgone;* van *Mendoza*, *de Koning der Bedelaars;* van *De twee Tudors* enz. enz., vestigt langs dezen weg op nieuw de aandacht van HH. Uitgevers op zijne vroegere aannemelijke voorwaarden, is niet ongenegen de bewerking van een of ander Tijdschrift, of Dagblad op zich te nemen.'

Het natuurlijk gevolg van een en ander was, dat naast de firma's van geweten zich plaatsten kleinere firma's met kleiner of in het geheel geen geweten, en dat voortaan het getal vertaalde romans dat van oorspronkelijke ver overtreffen zou. In dit tijdvak bedroeg het den arbeid van niet minder dan 150 buitenlandsche, hier ingevoerde auteurs, wier vertaalde boeken zeer zeker op het driedubbele kunnen geschat worden. Aan een statistisch napluizer zij het verbleven, onze getallen na te cijferen en er een paar bij of af te doen Maar wanneer wij optellen, vaagweg, onze eigen romans van eenigen naam tot een getal van bijkans 200, en daarnaast meenen te mogen stellen, dat de 150 genoemde vreemde namen vrij zeker dooreengeslagen in deze zelfde tien jaren elk *drie* romantische werken aan onze lezers hebben geleverd, dan hebben wij onze becijfering zeer zeker niet overdreven. Voegen wij hier nog bij, dat van deze 150 de Engelsche en de Duitsche letterkunde, elk met p.m. 60, ongeveer gelijk stonden en dat de overige 30 aan andere talen toebehoorden.

Aan deze vertalingen had onze handel zoowel als onze letterkunde niettemin soms groote verplichting. Allereerst wel aan den eenigen Dickens, wiens werken, in den beginne niet met zoo buitengewonen ophef ontvangen, in later tijd bij duizende exemplaren ook over ons land verspreid werden. Voorts, om alleen de voornaamsten te noemen, aan Thackeray, Bulwer, Marryat, d'Israeli, Warren, James, Trollope, Ainsworth, Douglas Jerrold, Cooper, Miss Edgewood, Miss Bury, Miss Bray. Van de Duitschers waren de meestgezochten: Spindler, Tromlitz, Zschokke, Gerstäcker, Hackländer, Auerbach. - Aanteekening verdient, hoe op eenmaal de Noordsche literatuur in de mode kwam en haar voortreffelijkheid toonde in de werken van Fredrika Bremer, Em. Flygare Carlèn, Ingemann, Andersen, Sparre, de Geer, Almquist, Palmblad. Al deze schrijvers, en met hen zoo veel anderen, verkwikten ons familieleven en brachten den handel aanzienlijke voordeelen aan. - Winsten niet minder, maar zedelijken invloed hoogst bedenkelijk, de beide Franschen, die in deze jaren alles in rep en roer brachten: Eugène Sue en Alex. Dumas. Noemen wij daarvan eerst Suc, *Mystères de Paris*.

De verschijning van dit boek is voor de letterkunde van de geheele wereld van groote, en zeker niet van weldadige, beteekenis geweest. Overal bracht het een geweldige, koortsachtige opschudding te weeg. De uitgevers uit alle landen betwistten elkaâr de vertalingen. Men zou zeker het cijfer van eenige millioenen krijgen, indien men de exemplaren kon weten, die er in de verschillende talen van dit boek gedrukt zijn. Daargelaten de ziekelijke overprikkeling, die het veroorzaakte, bracht het ongehoord debiet meê, dat het aanleiding gaf tot die gansche reeks van sensatieboeken, die in dezen tijd de publieke zedelijkheid vergiftigden. Na de ontsluierde geheimen van Parijs volgden, het spreekt van zelf, die van Londen, van Weenen, van Berlijn, van welke groote stad niet? de een al sterker gekleurd dan de andere, en

door het publiek allen gretig verslonden. Op kleiner schaal sloten zich de *Physiologiën* daarbij aan, een soort van schotschriften, die de schandalen der hoofdsteden tot in de binnenkamers toe begluurden en aan het licht brachten. Bij sommigen daaraan was het talent, waarmeê ze geschreven waren, niet te ontkennen; maar daardoor trokken zij aandacht te meer en gaven de geboorte aau dat tal van gelijken huize, die allengs meer tot allerlei laster, naaktheid, vieschheid en walgelijkheid ontaardden.

Ook Nederland heeft daarvan den ongelukkigen invloed ondervonden, daargelaten dat de handel er zijn voordeelen van getrokken heeft.

De *Mystères de Paris* vonden in 1844 hier te lande een navolging in de uitgaaf van *De Verborgenheden van Amsterdam*, door L. van den Eikenhorst, schuilnaam van J. de Vries, uitgegeven bij S.H. Spree. Genoemde de Vries, die, onbegrijpelijk handig en brutaal, jaren lang bij wijze van fabriekarbeid een menigte scherpgekleurde romans in de wereld zond, kondigde deze *Verborgenheden* in een prospectus aan met een ernst een betere zaak waardig. ‘Onder de talrijke voortbrengselen der Fransche letterkunde in de laatste jaren’, zegt hij, ‘verdient ongetwijfeld *Les Mystères de Paris* de eereplaats. Zelden, of liever nimmer, is er een werk geschreven, dat door de geheele beschaafde wereld met meer geestdrift ontvangen is dan dit. Ook hier wekte de lezing van dit voortreffelijk werk de diepste bewondering en de grootste geestdrift voor den menschkundigen Schrijver, die met zulk een onnavolgbaar talent de uitgestrekte wereldstad, tot in derzelver geheimste schuilhoeken voor aller oogen wist bloot te leggen. - Met ingespannen oplettendheid over het gelezene nadenkende, ontstond bij ons (L. van den Eikenhorst) de vraag, of niet ook in onze vaderstad zich veel bevond, wat den opmerkzamen waarnemer rijke stof voor een belangrijk werk aanbood; wij beantwoordden ons deze vraag toestemmend en vonden ons van dag tot dag

meer aangespoord en met lust bezield tot het aanwenden onzer geringe krachten, om den sluijer op te heffen, die in de hoofdstad van ons vaderland, het MAGTIGE AMSTERDAM, nog *zooveel* bedekt. - Zwaar is de op ons genomen taak, wij ontveinzen het ons niet, en niet zonder huivering zetten wij ons er toe neder, om de *Verborgenheden van Amsterdam* te schrijven. Maar wij laten daarom den moed niet zinken; wij gevoelen lust tot onzen arbeid en stellen ons tot pligt een werk te leveren, waarin wij waar zulks noodig is geene krachtige tinten zullen sparen om onze schilderijen leven bij te zetten.'

Het spreekt van zelf, dat dit boek, 3 dln, prijs 14.40, even als zoo vele andere van dergelijk allooi, buitengewonen aftrek vond en zelfs een tweeden druk beleefde in 1866. Ook van de *Verborgenheden van Parijs* kwam 25 jaar na zijn eerste verschijning, in 1868 een nieuwe uitgaaf en in 1872 een 3e, ten behoeve van het nieuwe geslacht, dat, gelijk het prospectus opgaf, 'zijn nachtrust opofferde om aan dit meesterstuk zijn weetgierigheid te bevredigen.' De oude smaak (en handelsspeculatie) werd alzoo toen op nieuw opgerakeld; het schandalen-genot kwam andermaal in de mode, en weldra had ons publiek zich ook toen weêr te vergasten op navolgingen als *Europeesche Hofschandalen*, *Het Testament van St. Helena*, *De Geheimen van het Hof der Tuilleriën onder het Tweede Keizerrijk*, *De Verborgenheden van het Hof van Constantinopel*, *Isabella of de Geheimen van het Hof van Madrid*, Panchaud, *Amsterdam bij dag en hij nacht*, *Verborgenheden der galante wereld*, en dergelijke vodden meer.

Naast de romans van Eugène Sue veroverden die van Alexander Dumas zich een wereldplaats. Allereerst als feuilleton verschenen in voorname Parijsche dagbladen, werden zij oogenblikkelijk na hun kompleet-komen, of reeds bij wijze van aflevering gedurende hun verschijning, in nadruk en vertaling naar alle deelen der aarde verspreid. Hun debiet was even fabelachtig

als de spoed, waarmeê de talentvolle schrijver den een door den ander als het ware deed verdringen. Een spotprent, overgenomen in Boudewijn's *de Tijd*, stelt den auteur voor met tien pennen, aan elken vinger een, en nog twee aan de voeten. Dumas zelf, in een proces, hem aangedaan door de journalen *La Presse* en *Le Constitutionel*, verklaarde voor den rechter, dat in een tijdsverloop van vier of vijf jaren door hem aan verschillende dagbladen de kopij geleverd was van de bekende romans *Monte-Christo*, *Vingt ans après*, *Le Chevalier de Maison rouge*, *La guerre des femmes*, *Le siècle de Louis XIV*, en eenige kleinere geschriften, benevens het begin van de romans *La Dame de Montsoreau*, *Le Batard de Mauléon* en *Les Mémoires d'un Médecin;* dat hij dagelijks in zijn dienst had drie paarden en drie knechts, alleen tot het overbrengen van kopij en proeven, en dat hij nu, door overspanning, wel eenige rust noodig had.

Al deze boeken, vooral uit de Fransche literatuur, brachten bij den boekhandel schatten gelds in omloop. Ook bij ons. Want al stonden zij in eigenaardig talent op zich zelv', hun geest van dramatische prikkeling, ook die van minder kiesche ontsluiering, gaf aan schrijvers en uitgevers maar al te veel verleiding om den gebleken smaak van het publiek tegemoet te komen en winst te zoeken in de hartstochtelijke opgewondenheid der menigte, ware het ook ten haren bederve. Firma's als bijv. die van H. Thompson te Amsterdam, S.H. Spree, ook aldaar, aasden op dit gebied door het uitgeven van allerlei oorspronkelijke en slordig vertaalde, onhebbelijk gedrukte boeken, het een na het ander klokspijs voor leesbibliotheken, met uitlokkende titels, gelijk *Verborgenheden der Hel. Door den Duivel* enz. - P.J.W. de Vos, platenkleurder te Amsterdam, werd door het uitgeven van een *Waarachtige Physiologie van Amsterdam en de meest bekenden van Amstels ingezetenen* zoo voor dat vak ingenomen, dat hij een soort van fabriek opzette van rijp en groen, prullen van allerlei slag,

meestal romans, die met de noodige bombarie in de couranten opgevijzeld en den liefhebberen in de geestelijke maag gestopt werden. Toen hij, na een jaar of wat, met dat misdruk zich zelv' overdrukt had en in verdruk was geraakt, ging hij tot zijn prentenkleurderij terug en spoedig daarop failliet.

Wij hebben bij deze Fransche schrijvers iets langer stil gestaan, om een voorbeeld te geven van den invloed van enkele romans, en doen daardoor niets te kort aan de hier te lande verschenen vertalingen van andere Fransche auteurs als Alph. Karr, Bungener, d'Arlincourt e.a., wier werken met de besten van andere landen gelijk stonden.

Wij herinneren hier - en dit dient nu eens voor al herhaald - dat de vakken, die wij overzagen, niet alleen met een zeer vluchtig oog moesten worden beschouwd, maar evenzeer dat die vakken slechts een gedeelte uitmaken van het ruime veld van den boekhandel. Boeken ten dienste van het maatschappelijk leven en van het huishouden, over aangelegenheden van tijd en dag, over bijzondere bedrijven en belangen: dat overgroot aantal boeken en geschriften van mindere prijswaarde, maar daarom niet van geringer beteekenis voor wetenschap en letterkunde; bijna het gansche gebied van het lager onderwijs, dat zulk een groote waarde op onze handelsmarkt vertegenwoordigt: dat alles hebben wij ter zijde moeten laten om niet al te uitvoerig te worden, en in de hoop dat ons gebrekkig, zéér gebrekkig werk door anderen moge worden verbeterd en aangevuld. Zoo beseffen wij bovenal onze tekortkoming in betrekking tot het schoolwezen, en willen de eersten zijn om te bekennen, dat de lijsten van woordenboeken, taalkunde en onderwijs, gevolgd door een opgaaf van tijdschriften betreffende het onderwijs, slechts een schraal beeld geven van de ontwikkeling op dat terrein, evenzeer als van de kapitalen die er in den handel door werden omgezet.

Hetzelfde geldt van de kunst. Ook hier gaan wij veelal de plaaten kunstwerken met stille waardeering voorbij, alleen onder de opmerking, dat de steendrukkunst voortreffelijk beoefend werd op de inrichtingen van Mieling, Desguerrois, Backer en Trap.

Dezelfde schrijfsters en schrijvers van boeken voor de jeugd van het vorige tiental jaren blijven ook gedurende dit tijdperk een rijke bron voor de uitgevers. Mevr. van Meerten Schilperoort, hetzij op zich zelve, hetzij te zamen met haar vriend Robidé van der Aa, helpt den uitgever Beijerinck voortdurend aan keurigen kinderlijken tekst bij keurige kinderlijke plaatjes. Amalia Schoppe, Mevr. Boëseken Peltenburg, Arrenberg, Dusseau, Noothoorn, van Sandwijk, van Spall, zijn de auteurs der kinderwereld. Steeds zien er nieuwe verhalen van C. Schmid het licht en worden de anderen herdrukt. Een grooten mededinger heeft deze Duitsche voortreffelijke verteller gevonden in zijn landgenoot Gustav Nieritz, wiens *Tooverfluitje*, *Het Visschersmeisje*, *Eert uw Vader*, *Het Mijnwerkerszoontje*, *Fedor en Louise*, *De Vondeling*, *De arme Speelman*, *De Kanarievogel*, *Het kind eens Konings* e.a. met bijna even veel graagte ontvangen worden[1]. Eveneens beginnen de verhalen van Hoffmann, zijn *Arm en rijk*, *De booze geest*, *Vertrouw op God* e.a. op prijs te worden gesteld. De firma's Beijerinck, Frijlink, de Erven Bohn en Loosjes, betwisten elkaâr de vertalingen van vreemden bodem en te gelijk de eer van smaakvolle uitgaven. Vooral de beide eerstgenoemden wedijveren in zorg voor netheid en sierlijkheid. Ook krijgt de kinderwereld meer verscheiden-

1 Gustav Nieritz was een voorbeeld van zeldzame bescheidenheid. Zijn eerste kinderboekjes, ook zijn *Volkskalender*, gaf hij uit toen hij ondermeester was op een armenschool te Dresden. Hij bracht het nooit verder dan hoofdonderwijzer op een Bezirk-Schule, met een traktement van 500 Thaler. Op zijn 87e jaar (1872) gaf hij zijn eenvoudig levensbericht uit, en zegt daarin, dat hij met zijn pensioen van 200 Thaler best tevreden is.

heid van lektuur. Voor de jeugdige kleinen wordt gezorgd door lieve prentgeschenk jes, uitgegeven door van Goor, ter Gunne, van Nooten, van Boekeren, v.d. Sigtenhorst en het lithographisch etablissement van Trap; daaronder niet te vergeten de overbrenging van de in alle talen vertolkte Duitsche *Struwelpeters.* Voor de meer ontwikkelden verschijnen de verhalen uit de vaderlandsche geschiedenis door Lastdrager, de reisverhalen van Marryat, van der Aa, van Sandwijk. De uitgever Fuhri wendt de gravuren van zijn houtsneeschool aan tot aardige prentenboeken, zijn *Groot Nederlandsch Prentenboek*, zijn *Omnibus*, waarbij de vermakelijke tekst geleverd wordt door van Zeggelen en Ising, en die een overgroot debiet hebben. Eindelijk, in 1849, treedt een nieuw auteur der toekomst op in Andriessen met zijn *Tony en Armand.*

De gebeurtenissen van den dag roepen natuurlijk wreêr een aantal vlugschriften van de pers. De voornaamste aanleidingen daartoe waren de herhaalde wenschen en voorstellen, die gedurende dit heele tijdvak de grondwetsherziening in 1848 voorafgingen. Voorts, in 1840, de opkomst der Christelijk-historische richting, naast die der Groninger school en het zich openbaren van het R.K. kerkgezag; de ontevredenheid met 's lands beheer en de troonsafstand van Willem I; in 1841 de komst van Willem II aan de regeering, de financieele moeielijkheden van het rijk, de opruiende geschriften van Andringa de Kempenaer, Meeter e.a., de onteigening ten behoeve der spoorwegen; in 1842 de bezwaren tegen het hooger, middelbaar en lager onderwijs, de toetreding van Luxemburg tot het Tolverbond, het financieel traktaat met België; in 1843 de geldnood van den staat, de dood van Willem I; in 1844 de vrijwillige leening door minister van Hall (met zijn gevolg van spotschriften: de geïllustreerde *Wet van bekoud*, het *Théâtre des Variétés*, de *Wespen*, *Physiologie van het Kon.*

der Nederlanden, het *Politiek beestenspel* enz.); in 1845 de katholieke bewegingen (de rok van Trier, de miraculeuze medailles), Ronge, Czerny en andere anti-katholieken; in 1846 de invoering der staatsexamens, de handhaving der formulieren in de protestantsche kerk, de uitzetting van bisschop de Graaff uit Java, de koloniale stelsels, de opkomst van de beoefening der staathuishoudkunde, de nieuwe kiesstelsels, de oud-bisschoppelijke klerezie, de landverhuizing; in 1847 de expeditie naar Bali, wetsherzieningen; in 1848 de Fransche omwenteling, de nieuwe grondwet, en de gevolgen daarvan ook in 1849.

Handels-toestand.

Inhoud.

Canongette & Comp. - B. Nayler & Co. - Bibliographisch Instituut. - Maatschappij van Schoone Kunsten. - Begin van den tweede-hands-handel. - Ongebonden auctiën. - Wet op het zegel. - Tarief van in-, *uit- en doorvoer. - Verantwoordelijkheid van drukkers, uitgevers en verspreiders van strafbare geschriften. - Nieuwsblad en Jaarboekje voor den boekhandel. - Boekenlijsten. - Bibliotheek. - Prijsvraag over het verval van den boekhandel. - Antwoorden van J.H. Gebhard*, *K. Fuhri*, *en Vluchtige gedachten van A. ter Gunne.*

Ging onze boekhandel voort op zijn oude manier handel te drijven, dat wil zeggen als een zeker soort van gild, waarin men na volbrachte leerjaren en op aanbeveling van zijn patroons werd opgenomen, het begin van dit tijdperk werd verontrust door vier vreemde indringers, die in dat broederlijk kamp vrij wat beweging veroorzaakten. Zij waren buitengewoon genoeg, dat ze hier geen vermelding zouden verdienen.

In 1834, of daaromstreeks, vestigde zich op den Vijgendam te Amsterdam een persoon onder de firma Canongette & Co., dien wij alleen aanhalen, omdat hij een tijdlang, vooral tusschen 1840-49, met zijn snorkerij niet alleen den boekhandel, maar het geheele Nederlandsche publiek in rep en roer bracht. Met

hoogdravende courantenberichten deed hij zich voor als commissionnair van eenige groote huizen te Parijs en bood hij een aantal Fransche boeken aan tegen verlaagden prijs, zich teekenende F. Canongette, *Chef de la maison Canongette & Co. à Amsterdam et autres grandes villes et Colonies Hollandaises.* Hij zond zijn boekenlijsten het heele land door, reisde met een uitstalling alle steden af, en kreeg inderdaad een belangrijk debiet, zeer ten nadeele van andere Fransche boekverkoopers en van de debitanten in 't algemeen, omdat hij weinig of geen rabat gaf en rechtstreeks handelde met het publiek in alle plaatsen. Het bleek al spoedig, dat Canongette zich voor een koopje meester wist te maken van de restanten van oplagen, daarbij agent was van Belgische nadrukkers en soms ook niet schroomde verouderde of nagedrukte boeken van nieuwe titels te voorzien. Dat alles nam niet weg, dat het publiek van zijn lage prijzen gediend bliefde en zijn zaak een vrij aanmerkelijken omvang kreeg, vooral ook toen hij zich op papier- en kantoorhandel toelegde en in alles ongehoord goedkoop was. - Wij zouden het niet de moeite waard achten dit meê te deelen, indien wij er niet aan konden toevoegen een staaltje van de verbolgenheid, die deze ‘gemeene indringer’ bij den boekhandel teweegbracht en diens rechten durfde verkorten. Nog zoo weinig was het begrip van vrijheid van handel doorgedrongen, dat het waarschuwingen regende in de dagbladen; dat men het voorstel deed om met zijn tienen of twintigen een kapitaal bijeen te brengen ten einde Canongette een moordende concurentie aan te doen, en dat zelfs in allen ernst het *Nieuwsblad voor dm boekhandel* in Juli 1835 een adres aan de boekverkoopers opnam, dat eindigde met het volgende vermakelijke plan:

‘Geëerde Confraters! Al die geschriften tegen Canongette helpen ons niets; wij moeten *werkelijker handelen*, wij moeten eenparig onzen geëerbiedigden Koning en onze verdere regering bekend

maken met de handelwijze van hem, die als een venijnspuwende adder voor den algemeenen boekhandel is, en door zijn toedoen deszelfs eertijds zoo bloeijende welvaart langzamerhand zal vernietigen. Hiervoor moeten wij waken, door namelijk Z.M., onzen dierbaren Koning, onderdanig te verzoeken, om het land van het aanzijn van zulk een mensch te ontslaan, hetgeen hij ons niet zal weigeren, daar hij het belang van vele zijner onderdanen niet aan dat van eenen vreemden gelukzoeker zal opofferen.' -

Wat er van de firma Canongette & Co. geworden is, is ons niet bekend en doet ook weinig ter zake. Zij heeft eenige jaren haar handel gedreven en is spoorloos verdwenen.

Evenzeer een vreemde eend in de bijt was in die dagen de veel geruchtmakende firma B.S. Nayler & Co, mede te Amsterdam. Behalve het avontuurlijke van hun handel hadden beide dit gemeen, dat niemand geweten heeft vanwaar zij kwamen of waarheen zij gestoven zijn. Overigens hadden zij een opmerkelijk onderscheid. Indien het een doorgaande regel ware, dat, gelijk Nayler in een van zijn vele pamfletten, in kwaden zin beweerde, 'de stempel, dien de Schepper drukt op het gelaat zijner schepselen, een vertrouwbaar afdruksel is hunner inborst,' dan had Nayler een toonbeeld moeten zijn van een nobel karakter. Ons heugt nog dat innemend uiterlijk, dat fijn beschaafde in voorkomen en manieren, dat hooggeborene, een echt Engelsch lord waardig. Gansch in tegenspraak met zijn gewone wijs van doen. Zonderlinger tegenstrijdigheden zijn niet denkbaar, dan in dezen persoon vereenigd waren. Het eerste wat wij omtrent Nayler vinden is, dat hij in Amsterdam omstreeks 1825 een 'Nederlandsche Boekbinderij' moet gehad hebben; althans C.H.C. Wiedemann, ook boekbinder, komt bij een circulaire van I Januari 1826 in volle verontwaardiging op tegen de boekbinders B.S. Nayler & Co., die beweerd hadden dat de Hollandsche

binders hun vak niet verstonden, maar dat hun firma op veel betere Engelsche manier te werk ging. Ook blijkt Nayler zijn binderij in 1829 overgedaan te hebben aan zijn meesterknecht W.C. van Veeren. Dezelfde boekbinder B.S. Nayler houdt in 1828 in Leiden voor professoren, studenten en liefhebbers lezingen over Engelsche taal- en letterkunde en maakt daardoor kennis o.a. met prof. Geel, die hem als literator zeer hoog stelt. In 1829, toen zich reeds noemende 'Bookseller', geeft hij een boekje uit over schrijfkunst en calligraphie en beveelt zich daarmeê aan als schrijfmeester te Amsterdam. In 1831 schijnt hij lithograaf geweest te zijn; hij noemt zich althans een specialiteit in landkaarten, door hem zelf op steen geteekend. In 1834 is hij koopman in Perryaansche stalen pennen en Engelsch postpapier. In 1836 treedt hij op als uitgever van tien gelijkvormige boekjes, waarvan zeven nadrukken zijn van stukken van Pope, Moore, Tiedge, Wieland en anderen, en drie vertalingen uit het Engelsch. In hetzelfde jaar koopt hij restauten op van uitgevers en doet aanbiedingen van romans, van dertig werken van Bilderdijk, van een bont allerlei. Te gelijk geeft hij uit de bekende vertaling van Sterne's *Sentimenteele Reis* door prof. Geel. Deze uitgaaf gaf aanleiding tot heel wat opspraak. Prof. Geel had die naamloos uitgegeven, onder den schijn alsof ze door een kantoorklerk in zijn snipperuren vervaardigd ware tot oefening in het Engelsch. De *Vaderlandsche Letteroefeningen* had zich daaraan geergerd en ter kwader uur een recensie opgenomen, waarin over die heiligschennis de staf werd gebroken. En nu verscheen er m e t naam een antikritiek van prof. Geel, waarin de uitgever van *de Recensent*, Joh. van der Heij, meedoogenloos over den hekel werd gehaald. Nayler, die den boekhandel door zijn bluffende aanbiedingen vrij wat ergernis gegeven en daardoor nog al aanstoot geleden had, vond die gebeurtenis met de *Sentimenteele Reis* veel te grappig om er geen partij van te trekken, en schreef van

zijn kant een allerheftigste brochure, onder den titel *Pillen en Beenen. Pillen om te slikken voor recenseerende Geleerden*, *Beenen om op te kluiven voor Boekhandelaren.* Te gelijk begon hij zich nu, behalve op het uitgeven van allerlei kleinigheden, voornamelijk toe te leggen op het houden van publieke veilingen van boeken, zoo het heette, maar vermengd met eau de cologne, sigaren, jachtgeweren, fijne wijnen en gemengde prullaria; verkoopingen, die een aantal menschen lokten zoowel om den verscheiden aard der artikelen, als om de geestige leiding van den verkooper. Het kan niet ontkend worden, dat Nayler, even als Canongette, hierin wonderen deed. Hij verkocht Fransche, Duitsche, vooral Engelsche klassieken en prachtwerken, vonkelnieuw, tot ongehoord lage prijzen en onuitputtelijk van voorraad. Ook dit werd hem natuurlijk kwalijk genomen door den boekhandel. En nu ving tevens zijn openlijk verzet aan tegen dien handel in het algemeen. Hij begon met een aanval op het *Nieuwsblad* en zijn uitgevers S. de Visser & Zoon; tastte, uit weerwraak, iedereen aan, dien hij meende van 'knoeien' te kunnen beschuldigen; richtte zijn pijlen bij voorkeur op de voornaamste firma's, v.d. Heij, Joh. Muller, Broese, Schonekat, Fuhri (dien hij om de bekroning van zijn na te noemen prijsantwoord 'den kleinen Lycurgus' betitelde), en bovenal op de Vereeniging, met haar 'brieschenden leeuw' (Meijer Warnars) aan het hoofd. '*Tell truth and shame the Devil*' werd zijn spreuk aan Shakespeare ontleend. Onder die leus sloeg hij als een ware dolleman op allen en op alles los; hekelde 'de editorale talenten' van de uitgevers; bespotte de verkoopers, 'die de kunst van koopen niet verstonden', en lachte met het publiek, dat zich door sullen van boek verkoopers, vooral door de slaapkoppen, 'leden eener lamlendige en armzalige Vereeniging,' sinds jaren lieten bedotten. Hij deed dat in menigte van schreeuwende advertentiën, catalogen en vlugschriften: *Bezuiniging! Bezuiniging!! Bezuiniging!!!*, - *Eendragt maakt Magt!*, - *On-*

gebonden toelichting! en maakte dat drukwerk te sprekender door alle mogelijke groote en kleine lettersoorten, handjes, strepen, witte ruimten, illustration enz. Eindelijk zou hij nu ook fondsveilingen gaan houden, ‘omdat door de hooge prijzen van Meijer Warnars en van Kesteren weduwen bestolen, weezen tot den bedelstaf gebragt en half failliete uitgevers onbarmhartig doodgeslagen werden. De 18e Juni 1842 zou voor den boekhandel de Waterloo-dag zijn en aan de overheersching het hoofd geboden worden!’ - een plan, dat trouwens, gelijk hij-zelf eerlijk betuigde, jammerlijk in het wrater viel.

Onderwijl liet Nayler zich als uitgever evenzeer gelden. Hij gaf uit: Fokke, *De vrouw is de baas*, - *De bevattelijke Goochelaar*, - *Handleiding tot de kennis van wijnen*, - *Belasting op de ongehuwden*, - *Laura of de kus*, - *Cognac met zout*, een brochure, waarvan hij, in den choleratijd, duizenden bij duizenden, ook door exemplaren bij herbergiers en tappers verkrijgbaar te stellen, aan den man bracht. En daarnaast nadrukken en vertalingen van Engelsche en Duitsche klassieken en enkele werken van waarlijk ernstige beteekenis. Vreemder nog, deze kwakzalver in zijn hart schreef, onder al dat marktgeschreeuw door, zeer prijzenswaardige studiën over Walter Scott, over Moore; gaf bloemlezingen in het licht uit de Engelsche literatuur met noten van hem zelv'; vertaalde in het Engelsch uitgezochte stukken van van der Palm, van Lennep en van Kampen; bewerkte een *Rhetorical Grammar*, - *Historical and illustrated Account of the English Language and Literature*, - *Select scenes from the British Drama*, - *Sources of elegant Pronunciation. - The English Language*, *its Pronunciation;* noemde zich ‘Teacher in Caligraphy, Elocution and Stenography’, en hield te Amsterdam en elders lezingen over Engelsche letterkunde en taal, die, door een bloem van hoorders, zeer druk bezocht werden.

In 1848 was Nayler, een faillieten boedel nalatende, eensklaps met de noorderzon verdwenen. In 1871 was hij, blijkens

een bericht in *the Bookseller*, schrijver van een geprezen werkje *Pronunciation made easy* en taalmeester te Londen. Later schijnt hij naar Australië verhuisd te zijn en zich een voorvechter betoond te hebben van het spiritisme.

Stroopers als Canongette en Nayler hebben in hun dagen ongetwijfeld den gewonen boekhandel veel kwaad gedaan. Maar de duizende Fransche en Engelsche boeken, die zij met hun goedkoope prijzen gebracht hebben in woningen, waarin ze anders wellicht niet gekocht zouden zijn, hebben daar de kiemen gelegd tot een ontwikkeling, die aan later tijd ten goede gekomen is.

Waren de beide genoemden een Franschman en een Engelschman, de derde was een Duitscher.

Omstreeks 1837 - wij wezen er reeds op in het vorig tijdvak bladz. 39 - vestigde zich, onder beheer van R. Reim, te Amsterdam, een vertakking van het in die dagen veel beweging makende 'Bibliographisches Institut.' Dit Instituut was een van de eerste boekenfabrieken op groote schaal. J. Meijer te Gotha, handelende onder de firma Wittwe M. Meijer, had aldaar in 1827 een boekverkooperij opgericht, waarvan hij zich gouden bergen droomde, die hij dan ook werkelijk voor een gedeelte verkreeg. Hij legde zich in den aan vang toe op het nadrukken van Duitsche klassieken, waarvan heele reeksen verschenen: een in zoogenoemd kabinet-formaat voor 4, en een miniatuur-formaat voor 2 grosschen het deeltje, met inleidingen en met portretten der schrijvers op den koop toe. Deze nadruk vond bij de oorspronkelijke uitgevers natuurlijk heftigen tegenstand en werd dan ook spoedig in Pruissen verboden. Meijer had dit vooruit gezien, maar liet er zich volstrekt niet door uit het veld slaan. Hij reisde naar Amerika en richtte eerst te Nieuw York en daarna te Philadelphia een filiaal op, en deed datzelfde later te Parijs en te Am-

sterdam. In Londen slaagde hij minder gelukkig voor het debiet van zijn nadruk, maar stelde zich daarvoor schadeloos door een menigte half âfgedrukte staalplaten te koopen en die in zijn nieuw etablissement te Hildburgshausen bij duizenden te laten afdrukken. Zoo bracht hij over heel Europa in den handel een aantal groote prenten tot kamerversiering en naderhand als premieplaten bij zijn overige uitgaven: een *Conversations-Lexicon*, *Bijbels*, wel zeven in getal, een *Bibliotheca Classica*, een slordige vertaling van Shakespeare, een *Bibliothek Deutscher Kanselberedsamkeit*, en verschillende prentwerken, waartoe de kleinere staalplaten moesten dienen en waarvoor de tekst in verschillende talen vrij licht en dicht vervaardigd werd. Op die wijs kreeg het 'Bibliographisches Institut' werkelijk een wereld-debiet van nadrukken en fabriekwerk. In 1856 hield het, bij den dood van zijn chef Meijer, op te bestaan.

R. Reim, die aan het hoofd van het Amsterdamsche huis gestaan had, gaf in 1842 zijn magazijn aan een ander over en vestigde zich voor eigen rekening. Hij was zijn meester waardig, drukte *Bijbels*, een vertaling van de *Stunden der Andacht*, Nösselt, *Das Leben Jesu*, Genthe, *Luthers Leben* enz., enz, en daarnevens zeer verdachte boekjes die 'in envellope' afgeleverd werden. Na een gelukkig niet lang bestaan verdween hij, maar liet over 1840 - 49 een donkere schaduw achter, vooral om zijn betreurenswaardig kwakzalver-voorbeeld.

Nommer vier, van vrij wat degelijker gehalte, kwam van eigen bodem en dreigde met geduchter invloed.

Als een merkwaardige verschijning in den boekhandel, om haar hooge afkomst, driftige werkzaamheid, kort bestaan en nawerkenden invloed, mogen wij niet voorbijgaan de geschiedenis van de in der tijd veel besproken, maar nu lang vergeten 'Maatschappij van Schoone Kunsten', waarvan wij in de boekenlijsten

bij het tijdschrift *De Kunstkronyk* reeds eenige melding hebben gemaakt. Wij geven wat wij nog hebben kunnen machtig worden.

Bij acte van 3 Maart 1840, gepasseerd door den notaris Gerardus van der Haak, te 's Gravenhage, werd besloten tot het aangaan eener vennootschap tusschen jhr. J.J. van Rijckevorsel, adjunct-houtvester in het 2e district van Z.-Holland, enz. enz. ter eenre, en Z.K.H. Willem Frederik George Lodewijk, prins van Oranje enz. enz., J.W. baron Huyssen van Kattendijke, hofmaarschalk des konings, Theod. baron de Smeth van Deurne, kamerheer des konings; Mr. F.H.C. Drieling, grondeigenaar, J.G.H. van den Heuvel, grondeigenaar, A.P.P.C.R. de Céve, kolonel adjudant van Z.K.H. prins Frederik, en J.J. Eeckhout, lid van het Kon. Ned. Instituut, ter andere zijde, ten doel hebbende de oprichting, bij actiën, van een societeit en commandite, ter bevordering der schoone kunsten in Nederland, en wel op de volgende bepalingen en voorwaarden:

'De Vennootschap draagt den naam van Nederlandsche Maatschappij van Schoone Kunsten, onder bescherming van Z.K.H. den Prins van Oranje.

De Maatschappij houdt haar zetel te 's Gravenhage en hare firma zal zijn J.J. van Rijckevorsel & Comp.

De werkzaamheden der Maatschappij omvatten het teekenen, schilderen, steendrukken, graveren op allerlei wijzen, plaatdrukken, boekdrukken, koopen en verkoopen, commissie- en ruilhandel, en alle vakken, die de Kunsten en Wetenschappen betreffen of daarmede in verband staan.

De duur der Maatschappij is bepaald op tien jaren, doch kan worden verlengd.

Het kapitaal der Maatschappij is bepaald op *f* 250.000.-, verdeeld in 500 aandeelen of actien ieder van *f* 500.- .

Van deze 500 aandeelen zullen in het loopend jaar niet meer

dan 300 mogen worden afgegeven, en de 200 overige aandeelen onder den Bestuurder blijven berusten, zullende op de algemeene vergadering van het jaar 1841 en na het openleggen der eerste balans worden beslist, of er al dan niet termen zijn om het geheele kapitaal op te nemen.

Het beheer en bestuur dezer Maatschappij wordt uitsluitend uitgeoefend door den aausprakelijken Vennoot die den naam van Bestuurder draagt en minstens twaalf aandeelen moet bezitten.

Er zal niettemin bestaan een Raad van voorlichting en toezicht, bestaande uit ten minste zes en ten hoogste twintig leden, gekozen uit de aandeelhouders. Van dezen Raad zullen twee leden worden gedelegeerd, die den naam van Commissarissen dragen en speciaal belast zijn met de bestendige voorlichting omtrent alle de voorwerpen van Kunst.

De Bestuurder geniet, boven en behalve zijn aandeel in de dividenten, een tractement van niet minder dan drie duizend guldens 's jaars; dat tractement zal tot vier duizend verhoogd worden, zoodra de balans een divident van 20% oplevert, en zal op vijf duizend gesteld worden het jaar dat de balans eene uitkeering van 40% oplevert.

De gedelegeerde Commissarissen-Adviseurs genieten ieder *f* 1200. - 's jaars, onafhankelijk van hun aandeel in de dividenten.

Bovendien geniet de Bestuurder, alsmede de Raad van voorlichting en toezigt, 10% van de zuivere winsten, na aftrek van 5% voor de aandeelhouders.

Bijaldien uit de jaarlijksche balans resulteert, dat een derde van het maatschappelijk kapitaal is verloren, zullen de Directeur of de Vennooten de bevoegdheid hebben de ontbinding en liquidatie te vorderen.

Aangezien er reeds voor meer dan 100 aandeelen is ingeschreven, wordt de Maatschappij van heden af, 3 Maart 1840, als

gevestigd beschouwd en zal zij hare commercieele werkzaamheden dadelijk aan vangen.' -

Tot eenig verantwoordelijk vennoot en bij uitsluiting bestuurder dezer vennootschap was benoemd de heer jonkh. J.J. van Rijckevorsel.

Tot leden van den raad van voorlichting en toezicht werden gekozen de hh. baron Huyssen van Kattendijke, Drieling, van den Heuvel, kolonel de Céve, baron de Smeth van Deurne en Eeckhout, die met eenparigheid van stemmen tot voorzitterhonorair kozen Z.K.H. den prins van Oranje, en als commissarissen-adviseurs delegeerden de hh. kolonel de Cëve en Eeckhout.

De Maatschappij vestigde zich al dadelijk op breeden voet. Zij legde ten eigen behoeve een groote drukkerij aan; richtte, onder bestuur van den uitstekenden Engelschen graveur H. Brown, een school voor het graveeren in hout op, waarin zij Nederlandsche jongelieden verlangde voor die kunst op te leiden: sloot met buitenlandsche uitgevers voor kunstwerken contracten van ruiling; verbond Hollandsche schrijvers en teekenaars aan haar etablissement; begon aanstonds met het uitgeven der *Kunstkronyk* en verschillende andere geillustreerde, keurig bewerkte, uitgaven; stelde in iedere stad, ten nadeele van den algemeenen handel, vaste agenten aan, die bij uitsluiting haar eenige correspondenten zouden zijn, en kondigde haar alles overtreffenden handel met niet weinig ophef aan in binnenlandsche en vreemde dagbladen. Zoo liet zij onder anderen *La France littéraire* zeggen: 'Nous applaudissons de grand coeur à la création de cette Société Neêrlandaise. Nous croyons que tout le monde y trouvera son compte: les artistes dans leur réputation et leur bien-être, le public dans ses plaisirs, l'art dans sa gloire, les actionnaires dans leur argent.'

Behalve de *Kunstkronyk*, die, het dient erkend te worden, een uitstekende greep was, verschenen al zeer spoedig: *Valhalla. Ga-*

lerij van vermaarde Nederlandsche Mannen; - De Nederlanden, *Karakterschetsen*, - *Neer lands Eerezuil*, *Geschiedkundige Tafereelen van Nederlands roemruchtige daden;* en een *Bibliotheek voor de Jeugd*, die bestaan zou uit 36 deeltjes met ten minste 500 houtsneeplaten; allen werken, die om hun kunstprenten ook voor het buitenland bestemd waren, waarvoor de Maatschappij, bij wijs van ruiling, in haar magazijn een depot opsloeg van vreemde werken, zooals *Mes prisons. Mémoires de* Silvio Pellico, - *Voyage à Suriname*, *ill.; - Scènes de la vie des peintres*, *ill.*; - *Voyages pittoresques*, *ill.*; - *Les Artistes Contemporains*, *ill.*; - *Physionomie de la société en Europe*, *ill.*: - *Etudes de dessins d'après Raphaël*, e.a., die tegen geringen prijs, ook weêr bij haar agenten-allëén, te verkrijgen waren.

Het kon wel niet anders of deze drieste daden moesten bij de boekverkoopers, die zich in hun rechten gekrenkt achtten, een vijandige beweging wekken. Van alle kanten brak de storm los in advertentiën, dagbladartikelen, brochures. Op de vergadering van de Vereeniging van hetzelfde jaar 1840 werd de pas opgerichte en zoo stout werkende maatschappij heftig aangevallen en het besluit genomen, om, zoo mogelijk, een algemeen verzet uit te lokken. Daartoe ging in September aan alle boekverkoopers uit de volgende circulaire:

Mijnheer!

'Op de Algemeene Vergadering, gehouden den 10^{den} Augustus 1.1., was de overweging, aangaande de opgerigte Maatschappij voor Schoone Kunsten, enz., een belangrijk punt van behandeling. Veel en uiteenloopend waren de gevoelens, welke door sommige Leden werden in het midden gebragt, en hoewel men in de ondergeschikte punten mogt verschillen, in de hoofdzaak was men het eens, dat, namelijk, zoodanige Maatschappij, door kracht van geldelijk vermogen in werking gebragt, den Boekhandel zeer aanmerkelijk moest benadeelen, en deszelfs beoefenaren, zoo al niet

op lageren trap stellen, hen dan toch, van vrijwerkende en concurrerende personen, zou vormen tot debitanten van één Groot Etablissement.

De Vergadering, al het nadeelige en onteerende, dat daarin voor den Boekhandel gelegen is, inziende, was voor een aanzienlijk gedeelte wel genegen, die Maatschappij in den Boekhandel als een' dooden tak te beschouwen en alle handelsgemeenschap met dezelve te weren; dan op de aanmerking, dat er omstandigheden zouden kunnen plaats hebben, waardoor het volstrektelijk weigeren tot het debiteren van artikelen, door die Maatschappij uitgegeven, nadeelig voor het bestaan der individu's kon zijn, en dat het buiten de magt der Vereeniging lag dit geheel af te keeren, werd besloten: hier liever de wet der zedelijke overeenstemming te doen gelden, en met bedaardheid en ernst de pogingen dier Maatschappij, om ons bestaan te ondermijnen, voorzigtiglijk tegen te werken; niets van hetgeen van haar afkomstig is publiek ten toon te stellen of aan te bieden; in geen geval zich met correspondentiën of agentschappen te belasten; bij aanvrage van artikelen, door de Maatschappij uitgegeven, dezelve, zoo veel mogelijk, door soortgelijke werken uit het fonds van andere uitgevers te doen vervangen, en, niet dan in de uiterste noodzakelijkheid, iets, door haar uitgegeven of nog uit te geven, aan vaste principalen te leveren, maar zulks in geen geval te doen aan toevallige koopers of begunstigers.

De Vergadering meende, dat in ons Land het zedelijk eergevoel op te hoogen trap stond, dan dat men niet gerustelijk zoude mogen veronderstellen, dat geen Boekhandelaar, om luttel winst, met roekelooze hand, dien voornamen tak van volksbestaan zoude willen afbreken, of de vruchten daarvan helpen brengen onder het bereik van eenige rijke particulieren, en zich, zoo doende, partij stellen van een aantal Confraters, die dan nog altijd de magt aan zich zouden hebben, den zoodanigen buiten hunne

correspondentie te stellen; iets, waartoe de ter Algemeene Vergadering aanwezige fondshouders niet onduidelijk te kennen gaven, zich gaarne te willen verbinden.

Het Bestuur, voornoemd, is belast, om dengenen, die op de Vergadering niet tegenwoordig is geweest, en bij wien men misschien aanzoek tot de aanvaarding van een agentschap gedaan heeft of nog mogt doen, met dit besluit bekend te maken, opdat de zoodanige zich niet in verlegenheid bevinde en besluiteloos zij, wat hier te moeten doen; en hem tevens vriendelijk en dringend te verzoeken, in den geest van dit besluit wel te willen medewerken, en daardoor iets te helpen bijdragen tot steun van den Nederlandschen Boekhandel. - Mogt UEd. reeds voorloopig tot zoodanig agentschap zijn toegetreden, het Bestuur neemt, in naam der Algemeene Vergadering, de vrijheid, u het gevaarlijke en onteerende, dat daarin voor den Boekhandel gelegen is, in overweging te geven; met vriendelijke uitnoodiging, om daarvan terug te komen, of aan hetzelve binnen *veertien dagen* de gronden te willen mededeelen, welke UEd. meent, dat u zulks zouden verbieden.

Daar bovengemelde mededeeling zoo wel aan de Boekhandelaren buiten de Vereeniging, als aan derzelver Leden, mag geschieden, hebben wij gemeend, u niet beter den geest dor Vergadering te kunnen doen verstaan, dan door u het daarover behandelde in de hoofdpunten mede te deelen.

In vertrouwen, dat UEd. met ons het doel en de strekking der meergen. Maatschappij zult erkennen, en onze goede bedoelingen zult helpen bevorderen, hebben wij de eer te zijn:

Amsterdam,
Het Bestuur voornoemd.'
15 *September* 1840.

Deze maatregel had voorloopig de gewenschte gevolgen. De directeur der Maatschappij, van Rijckevorsel, begreep terecht den

boekhandel te vriend te moeten houden, en vaardigde onmiddellijk, dato 23 Sept. een brief uit, waarin hij het uitsluitend agentschap ophief, het gewone rabat verzekerde en den geheelen boekhandel aanbood om gebruik te maken van zijn graveerschool en drukkerij, ten behoeve van gewone boekverkoopers-uitgaven. Voor het bestuur der Vereeniging echter bleek, blijkens een reeks van weerskanten gewisselde brieven, deze toenadering niet voldoende. Als een staaltje van den toenmaligen geest deelen wij meê, dat de Vereeniging het der Maatschappij als een grief toerekende, dat zij zich gevestigd had buiten haar voorkennis; dat zij voor haar uitgaven aangezocht had Hollandsche auteurs, die gewoon waren hun werk uit te geven bij anderen; dat zij Fransche en Belgische plaatwerken invoerde ten nadeele van den gewonen Franschen boekverkooper; en eindelijk, dat zij als prijzen in de loterij van de '*Kunstkronyk* niet bij voorkeurden Hollandschen uitgever ontlastte van zijn restanten. De directeur, het dient tot zijn eer vermeld, had de welwillendheid, zich bereid te verklaren, aan deze grieven zooveel mogelijk te gemoet te komen Desniettegenstaande hield de verbolgenheid der Vereeniging aan. In een tweede circulaire drong zij er nogmaals op aan, dat de boekhandel zich toch niet met deze verderfelijke onderkruipers zou inlaten. 'Wij twijfelen niet,' zoo luidde het aan het slot, 'of ieder Boekhandelaar, welke in eenige betrekking tot deze Inrigting staat, zal, indien hij in waarheid een zoon van den grooten Koster verdient genoemd te worden, zich hoe eer hoe liever van dezelve losmaken, om vereenigd met zijne confraters middelen te bedenken, om de zich voor onze toekomst digt opeenstapelende onheilspellende donderwolken aan den horizon te verdrijven.'

Intusschen had de Haagsche boekverkooper J.W. ten Hagen openlijk tegen de wat al te krasse aanmatiging van de Vereeniging protest aangeteekend. In een open brief van 24 October 1840 komt hij ervoor uit, dat hij met de uitgaven der maat-

schappij, vooral met haar *Kunstkronijk*, goede zaken gedaan heeft, en verklaart hij dat hij aan de Maatschappij liever een eerlijk stuk brood verdient, dan lid te blijven van een Vereeniging, die haar leden de zware verplichtingen oplegt in de circulaire van September vermeld. Deze ruiterlijke daad bleef aan de aandeelhouders niet onbekend; en toen nu, nadat het jaar 1841 op gelijke wijs als 1840, maar met groot verlies, was doorgebracht en de directeur van Rijckevorsel zijn uitgeverstaak moede werd, knoopte men met een praktisch man, als ten Hagen scheen te zijn, onderhandelingen aan om den gewezen directeur te vervangen. Ten Hagen stelde zijn voorwaarden en verlangde eenige wijziging in de statuten, waarvan het uitvloeisel was het navolgend door ons gevonden stuk, dat wij meenen het afdrukken waard te zijn:

'Den 23 April verscheen voor den Notaris J.G. van der Haak te 's Gravenhage de Heer J.W. ten Hagen, Directeur van de Nederlandsche Maatschappij van Schoone Kunsten, welke aan genoemden Notaris overhandigde het proces verbaal der Buitengewone Vergadering van aandeelhouders op denzelfden dag, houdende veranderingen van de Statuten dier Maatschappij.

Op die vergadering waren present geweest voor de daarbij genoteerde ..... aandeelen.

J.W. ten Hagen		41
	ten gemagtigd voor Jonkhr. F. van Rijckevorsel	6
	ten gemagtigd voor Jonkhr. Dommer van Poldersveldt	10
	Mr. G. Delprat, gemagtigd door Z.M. den Koning.	35
	Mr. D. Donker Curtius, gemagtigd voor Jonkhr. J.J. van Rijckevorsel	6
	Baron de Smeth van Deurne	5
	Transporteere	103

	Per transport	103
Mr. F.H.C. Drieling		5
F.H.C.	gemagtigd voor J.H.G. van den Heuvel	5
Mr. v. Schooneveld gemagtigd voor Graaf van Limburg Stirum		2
E.R. de Goede gemagtigd door C. Suzan		4
Mr. G. Delprat		5
		124 aand.

De Bestuurder, J.W. ten Hagen, gaf aan de Vergadering te kennen, dat door hem aan elk der Actionnarissen was toegezonden een beknopt gedrukt verslag door hem gedaan in de jaarlijksche Algemeene Vergadering van 15 Maart j.l., betreffende al hetgeen door hem sedert zijne benoeming en aanvaarding van bovengenoemde betrekking in het belang der Maatschappij was gedaan en verrigt, zoo mede de voorstellen op die Vergadering aan de goedkeuring der leden aangeboden en welke voornamelijk bestonden in:

1° goedkeuring van de door hem gemaakte wijzigingen en beschikkingen in dat verslag genoemd;

2° dat de Raad van Voorlichting en Toezigt zoude worden vervangen door Zes Commissarissen, waarvan drie speciaal voor de Kunst en drie speciaal voor de Comptabiliteit, met magtiging op die Commissarissen om met hem een ontwerp van wijziging der Statuien op te maken ter bevordering van den gang der zaken bij de Maatschappij en dit Ontwerp aan de beslissing van eene volgende Vergadering van aandeelhouders voor te dragen.

3° A. Dat de Maatschappij in eigendom zoude overnemen zijne Linieerfabriek, Binderij, Boek- en Plaathandel en clientèle, tegen zoodanigen prijs als twee uit de Vergadering van Aandeelhouders te benoemen leden zullen opgeven of door een arbiter vast te stellen; B. dat hij tot waarborg voor zijne gestie qua Bestuur-

der als voor het goede debiet der over te nemen goederen, aandeelen der Maatschappij à pari zoude nemen en daarvan 25 stuks zou deponeren.'

De Bestuurder J.W. ten Hagen gaf wijders te kennen, dat er eenig verschil van gevoelen was ontstaan omtrent enkele door hem voorgestelde wijzigingen in de Statuten, maar dat hem van eene hoogst te eerbiedigen zijde, welke alle verdere bedenking ophief, was te rade gegeven de volgende bepalingen aan te nemen:

1. De Bestuurder zal zich geheel aan de belangen der Maatschappij toewijden en daartoe zijnen Boekwinkel, Linieerfabriek en Binderij door een ander doen gereren, mits niet in het lokaal der Maatschappij.
2. De Bestuurder zal als cautie voor zijne gestie 12 aandeelen deponeren.
3. De Raad bestaat uit Aandeelhouders en is tegenwoordig uit de volgende Heeren zamengesteld: Baron de Smeth v. Deurne, J.H.G. v.d. Heuvel, Mr. F.H.C. Drieling, L. Tiling (als gemagtigde van Z.M. den Koning), Mr. G. Delprat, Jonkhr. T. van Rijckevorsel en J.H. Singendonk; wordende art. 16 der Statuten gesupprimeerd.
4. Er zal zijn een Secretaris der Maatschappij. Deze zal onder approbatie van den Raad door den Bestuurder worden benoemd. - De Secretaris zal niet dan met goedvinden van den Raad kunnen worden afgezet. - Al de door de Maatschappij uit te geven stukken worden aan den Secretaris ter lezing gegeven. - Hij ageert als Algemeen Secretaris.
5. Er is een Commissaris voor de Kunst, welke den Raad voorlichting geeft, benoemd door den Bestuurder onder approbatie van den Raad van Toezigt.
6. De Raad zal niet minder dan met drie zijner leden kunnen vergaderen en beslissen.

7. De Bestuurder deelt aan den Raad maandelijks eene lijst mede der boeken, brochures, affiches, platen en vignetten, welke bij de Maatschappij worden uitgegeven of gedrukt. - De Raad kan bij meerderheid der leden eene uitgave beletten.
8 De namen der Autheurs moeten steeds bij den Bestuurder bekend zijn.
9. Geen buitenlandsch hetzij druk- hetzij Kunstwerk van godsdienstigen aard zal door de Maatschappij worden ingeruild en in den handel gebragt, dan met goedkeuring van de meerderheid van den Raad.
10. Alle ambtenaren, leveranciers en bedienden zullen worden aangesteld door den Bestuurder met goedkeuring van den Raad.
11. Elke contraventie tegen de hiervoren bepaalde artikelen zal regt geven aan ieder der deelhebbers, om de dissolutie der Maatschappij te vorderen.
12. Bij ampliatie van art. 29 der Statuten worden nu voor alsdan als vaste arbiters benoemd de drie oudste Advocaten zitting hebbende in den Raad, of de onmiddellijk daarop volgenden, zoo een of ander zich mogt verschoonen.' -

'Behoudens nadere goedkeuring van den Raad geeft de Bestuurder te kennen, dat het hem aangenaam is, voorloopig te kunnen zeggen, dat hij aan den wensch der Vergadering hoopt te kunnen voldoen door zijne keuze alsdan te vestigen op de zoo gunstig van alle zijden aanbevolen Letter- en Kunstlievende Heeren C.G. Withuijs en Elink Sterk, ter vervulling der betrekkingen van Secretaris en Commissaris voor de Kunst, op zoodanige instructie als nader met goedvinden van den Raad zal worden vastgesteld, tot regeling van beider werkzaamheden.' -

De verandering bleek niet veel verbetering te zijn. Wederzijds voelde men zich teleurgesteld. De aristocratische aandeelhouders, meer verlies dan winst vooruitziende, hadden weinig lust hun gestort kapitaal met nieuwe bijdragen te vergrooten;

de besturende hoofden van hun kant beweerden dat zij zonder geld geen handel konden drijven. Na allerlei gekibbel en gekijf viel de Maatschappij, na het korte leven van drie jaren, uit den band en eindigde haar zoo hoog bestaan met het in veiling brengen van al haar bezittingen, behalve de *Kunstkronijk*, die als éénig winst belovend artikel door een nieuwe associatie werd in stand gehouden. Een gedeelte der houtgraveerschool bleef daaraan verbonden. Aan het hoofd van beide werd C.G. Withuijs aangesteld; maar ook deze vond, naar het blijkt, in dezen kleiner werkkring evenmin behagen, als hij het vroeger bij de groote Maatschappij gevonden had als secretaris van de afdeeling kunst. Na een korte poos gaf hij de leiding van beide over in handen van Mr. Drieling, die ten slotte in December 1844 aankondigde, dat *Kunstkronijk* en school het eigendom waren geworden van den uitgever K. Fuhri. - Voor den verderen loop der zaak zie men het tijdschrift *de Kunstkronijk.*

Wezen wij er in het vorig tijdvak op, dat reeds in 1836 enkele firma's, die gewoon waren op veilingen de restanten van fondsartikelen op te koopen, daarvan aanbiedingen maakten en zoo den eersten grond legden tot den tweede-hands-handel, maar altoos nog maar alleen onder boekverkoopers, in 1847 kwam de firma J.H. van der Beek, toen te Amsterdam, er open voor uit, dat hij zijn handel wenschte te gaan drijven met het publiek. ‘De boeken’, zoo berichtte hij, ‘door mij in den laatsten tijd uit de fondsen van van der Monde, Backer, Gebr. Diederichs, de Grebber en anderen aangekocht, zijn allen door mij in prijs verminderd; niet bij stellen bied ik ze aan, maar ik heb elk artikel afzonderlijk genoteerd, om niemand in de verpligting te brengen, om voor een paar werken die hij gebruiken kan, er eenige bij te nemen daar hij niets aan heeft. Ik ben tevens

voornemens met mijn goed op de uitgebreidste schaal werkzaam te zijn, zoo door aankondigingen als door het doen circuleren van catalogussen. Ik verkoop boter bij de visch, contant, of in het geheel niet. Disponeren is mij te kostbaar en te lastig. - Voor het oogenblik doe ik nog een aanbieding aan den Boekhandel: elk doe zijn voordeel. Maar later geef ik geen rabat meer. Iedereen, wie ook, kan mijne boeken krijgen, mits hij mij het geld overmake.'

In dezelfde ronde taal, zonder er zoogezegd doekjes om te winden, was van der Beek gewoon zijn vakgenooten toe te spreken. In 1841 had hij reeds geschreven: 'Onder den vloed van aanbiedingen en prijsverminderingen (ook door de meest solide huizen gedaan) vestig ik Uwe attentie op de mijne. Ik zal hier geene van de afgesletene motieven aanvoeren, alsof zulks op dringend aanzoek der Confraters geschiedde, of dat ik plaatsgebrek of te veel voorraad van ingenaaid goed had! Neen, het zoude eene beleediging, het gezond oordeel der Confraters aangedaan zijn, zoo men wilde veronderstellen, dat zij niet allen begrepen, dat het om geld te doen was. Men zal mij dan ook wel geen geloof weigeren, als ik verzeker dat zulks bij mij letterlijk het geval is.'

De redenen, die van der Beek, en ook de firma's C.J. en Gebr. Koster, bewogen zich thans ook tot het publiek te wenden, waren hierin gelegen, dat allerlei andere firma's lien in den laatsten tijd in het doen van aanbiedingen hadden nagevolgd. Vroeger waren de genoemden als het wrare de specialiteiten in dat vak; maar gaandeweg waren er een aantal stroopers op dat jachtveld gekomen. Uitgevers hadden wel aanbiedingen gemaakt van stellen hunner eigen fondsartikelen, doch zelden hadden zij vreemd goed daarbij gevoegd; dat was aan de opkoopers overgelaten. In de laatste jaren trouwens waren fondsveilingen veel minder zeldzaam geworden dan voorheen. Blijkens een circulaire van Juni 1819

had een drietal firma's te Amsterdam: Wed. H. Gartman, Wed. G. Warnars & Zoon en J.J. Schmidt, zich vereenigd om jaarlijks, in de maand Juni, één verkooping te houden van ongebonden boeken en gaven zij daarvan den boekhandel kennis, opdat ieder voor dien tijd bewaren zou, wat hij te veilen had. De conditiën waren voor het verkochte 10% en 2½% voor registratie. Aan die ééne vaste jaarlijksche auctie had men zich een tijdlang meestal gehouden. Maar van lieverleê, vooral sinds 1840, was daarin groote verandering gekomen. Bij sterfgeval of liquidatie wachtte men niet langer tot de Juni-veiling, maar zag men er zelfs voordeel in, om een afzonderlijke verkooping van een of meer fondsen tusschentijds aan te leggen. En naar mate door den dood van voorname uitgevers al meer en meer boedels vrij kwamen, naar die mate kwamen er ook meer ter markt. Tusschen 1830-40 werden er 9, tusschen 1840-50 31 fondsveilingen gehouden, buiten de gewone jaarlijksche[1]. Een gevolg

1 Zulke ‘ongebonden veilingen’, waarop tevens gelegenheid gegeven werd tot het zoogenoemd ‘teekenen’ voor aanbiedingen tot minderen prijs, eindigden, of werden afgebroken, veelal met een vriendschappelijken maaltijd. Pluim de Jager had daarvoor een tafellied gedicht. waaruit wij de volgende coupletten afschrijven:

Zoo wijd en orde en zedlijkheid
Op aarde wordt gevonden,
Schuwt elk den man, die ordloos leeft,
Om wet, noch om geboden geeft,
Men gruwt van ongebonden.

De Geestlijkheid verkondt het luid,
En telt het bij de zonden:
Zij weert de leeken uit de kerk,
Die zich in handel, woord, of werk
Gedragen ongebonden.
Justitia spreekt vonnis uit,
Op goede en echte gronden:
Zij straft ze streng, met boei en band,
Die vlekken van het vaderland,
Die leven ongebonden!

En echter... zijn er handelaars,
Die openlijk verkonden,
Dat zij, - wie kan den gruwel zien? -
Aan ons ten verkoop zullen biên
Hun werken... ongebonden.

Hoe?... zwijgt dan nu Justitia?
Duldt zij hier 't ongebonden?...
O neen!... doch hier dreigt straf noch wet:
Zijt ge op een ander woord gezet,
Lees dan vrij... n i e t g e b o n d e n .

daarvan was, dat iedereen restanten begon op te koopen en die door stellen zocht te plaatsen; en een ander gevolg daarvan was, dat de vroegere specialiteiten nu ook een anderen uitweg zochten en zich begonnen te wenden tot het groote publiek, aangezien hun op het veld van den boekhandel het gras voor de voeten werd weggemaaid.

Hebben wij de bewegingen nagegaan, die zich op het gebied onzer boeken openbaarden, thans ligt de beurt aan de feiten, welke op den handel in het algemeen van invloed waren, hetzij van buitenaf komende, hetzij uit eigen kring voortgesproten.

In Februari 1843 werd bij de tweede kamer ingediend een voorstel tot een nieuwe wet op het zegel, waarvan art. 22 aldus luidde:

'Het zegelregt voor de na te melden gedrukte stukken wordt bepaald als volgt:

Voor een vel papier, eene oppervlakte hebbende van beneden

de 15 vierkante Ned. palmen op	-.01
van 15 tot beneden de 20 vierk. Ned. palmen	-.01 [5]
van 20 tot beneden de 25 vierk. Ned. palmen	-.02
van 25 tot beneden de 30 vierk. Ned. palmen	-.02[5]
van 30 tot beneden de 35 vierk. Ned. palmen	-.03
van 35 tot beneden de 40 vierk. Ned. palmen	-.03 [5]
van 40 tot beneden de 45 vierk. Ned. palmen	-.04

en voorts bij opklimming, telkens met verhooging van *een halve cent*, voor iedere, zelfs onvolledige, reeks van tien vierk. Ned. palmen.'

En art. 23:

'Aan het zegelregt bij het laatst voorgaand artikel vastgesteld, zijn onderhevig de navolgende gedrukte, gegraveerde, gesteendrukte, of op eenige andere wijze vervaardigde stukken, de geschrevene alleen uitgezonderd, te weten:

Alle dagbladen, couranten, nieuwspapieren, periodieke werken of tijdschriften, catalogussen of notitiën van boeken, kunstvoorwerpen, meubelen en andere goederen, prijs-couranten, prospectussen, aankondigingen en berigten, uitgegeven, ter lezing gelegd, aangeplakt, rondgevent of verspreid of op eenige andere wijze in omloop gebragt wordende, van welken aard, inhoud of bestemming ook, zelfs in den vorm van brieven of circulaires enz. De bijvoegsels of supplementen, zoomede de in omloop gebragte proefbladen van al de opgemelde stukken, zijn aan hetzelfde zegelregt onderhevig.'

Dagbladpers en boekhandel zagen zich door dit ontwerp bitter teleurgesteld. Zoodra het bekend geworden was dat er een nieuwe wet zou worden voorgedragen, hadden zij de rechtmatige hoop gekoesterd, dat de drukkende zegelbelasting zoo niet voor sommige zaken geheel afgeschaft, dan toch veel milder zou worden gemaakt. In die verwachting zagen zij zich, op enkele kleine wijzigingen na, bedrogen. Verschillende groepen van courantiers, boekverkoopers, colleges, uitgevers, zonden hun bezwaarschriften

bij de regeering in. Zij wezen erop, hoe de zegelbelasting op de dagbladen hier te lande veel bezwarender was dan in alle andere staten; hoe daardoor de pers gebonden werd en hoe de belemmering van de dagbladen tegelijk een hindernis was voor de verspreiding van kennis en wetenschap. Maar bovenal meende de boekhandel reden tot klagen te hebben, nu op nieuw niet alleen de tijdschriften, maar ook de prospectussen, berichten, proefbladen van uit te geven boek- en kunstwerken gedrukt bleven door een belasting, die het vrije vertier alleszins in den weg stond en het op touw zetten van groote nieuwe ondernemingen schier ten eenenmale onmogelijk maakte; zeer ten bate van het invoeren van buitenlandsche boeken en ten nadeele van eigen nationale wetenschap. Zij wezen er op, hoe onbillijk het was, zelfs proefbladen en prospectussen te belasten van ondernemingen, die nog niet tot stand waren gekomen en die bij mislukking zelfs voor haar pogingen geld zouden te betalen hebben aan het rijk. Zij rekenden met cijfers voor, hoe in andere landen de vermindering van zegelrecht dienstbaar geworden was tot hoogere inkomsten op andere wijs aan de schatkist, en wezen aan, hoe een aantal artikelen van nuttelooze weelde in ons land bevoorrecht waren ten koste van zaken van volksbelang en publiek nut. Niets mocht baten: het ontwerp werd den 3en October 1843 tot wet verheven.

Vreemd, en een eigenaardig teeken des tijds, was het trouwens, dat terwijl van zoo verschillende zijden tegen deze belasting een heftige beweging uitging, de Vereeniging ter bevordering van de belangen van den boekhandel daarin het stilzwijgen bewaarde. Op de algemeene vergadering in Augustus 1843 verklaarde het bestuur zelfs, ‘dat het gemeend had geen bezwaren tegen de conceptwet te moeten inbrengen: “in de eerste plaats, omdat daarin de voor den Boekhandel gunstige uitzonderingen behouden en gehandhaafd waren. In de tweede plaats, omdat het het s t r i j d i g achtte met het belang des boekhandels, eene meerdere ontlasting te

vragen van het zegelregt op de D a g b l a d e n ; ook voor deze was het wetsontwerp gunstiger dan de bestaande wet; en wij zouden vreezen, dat bij meerdere ontlasting in dezen het getal der Dagbladen, waarmede thans ons Vaderland reeds zoo overruim voorzien is, nog veel meer zou aangroeijen, zoo al niet tot nadeel van de reeds bestaande journalen, dan toch zeker ten nadeele van den Boekhandel, die, onzes inziens, ontwijfelbaar door het steeds vermeerderend getal van politieke nieuwsbladen thans reeds zwaar gedrukt wordt."'

Een andere belasting ten nadeele van den boekhandel dreigde te worden bestendigd, toen in 1844 het ontwerp van een nieuw tarief van in-, uit- en doorvoer in behandeling kwam, waarbij een inkomend recht van *f* 15. - voor de 100 Ned. ponden voor ongebonden, en *f* 20. - voor gebonden of gecartonneerde boeken bleef vastgesteld. Al de Hollandsche firma's te Amsterdam, Leiden, Rotterdam, Utrecht en 's Gravenhage, die handel dreven met het buitenland, kwamen in een adres tot de tweede kamer tegen dit voorstel in eerbiedig verzet. Zij betoogden daarin, dat de boekhandel bij uitzondering de handel was waarin de commissie-handel niet gemist kon worden. Terwijl toch elke andere handel met het buitenland kon gedreven worden op staal of monster, was de titel van een boek voor den wetenschappelijken man alles behalve voldoende om daarnaar de waarde van den inbond te berekenen. Een in-commissie-zending was noodzakelijk en onvermijdelijk, met recht om het onverkochte na eenigen tijd te kunnen terug zenden. En aangezien de Hollandsche boekverkooper daarvoor reeds de vrachten te betalen had, ook voor het onverkochte, dreigde deze geheele handel met het buitenland te niet te gaan, indien hij bovendien door zulk een hoog invoerrecht gedrukt bleef Daarenboven zou het wel onmogelijk zijn, dat hier te lande ooit herleefde de handel in klassieke literatuur,

waarin Holland vroeger zoo beroemd was. Deze tak van letterkunde moest vooral in den vreemde zijn debiet zoeken, en geen uitgever zou zich laten vinden tot dergelijke editiën, als zijn onverkochte boeken met *f* 15. - de 100 Ned. pond bezwaard werden. Dergelijke klassieke boeken, van zware banden voorzien, in vroeger eeuw hier inheemsch, waren thans hier uitverkocht en buiten onze grenzen verspreid; het verschijnsel stond te wachten, dat Hollandsche geleerden, zulke Hollandsche voortbrengselen verlangende, meer dan den dubbelen prijs zouden moeten bekostigen, door den hoogen invoer van *f* 20. - per 100 Ned. pond. Het behoud van deze invoerrechten, zoowel op nieuwe als oude boeken, een belasting die o.a. in Duitschland onbekend was, zou voor den Hollandschen boekhandel en aanverwante vakken als een ware ramp te achten zijn.

Ten gevolge van deze en andere overwegingen werd bij besluit van 19 Juni 1845 het invoerrecht van gebonden en ongebonden boeken tot *f* 10. - per 100 Ned. pond verminderd, de uitvoer vrij gelaten en de doorvoer op 10 cents bepaald. Alleen voor België werd met Januari 1846 hierop een uitzondering gemaakt en de invoer op *f* 20. - gebracht.

Bij de opening van de zitting der staten-generaal 1842-43 werd o.a. ter behandeling ingediend een voordracht ter wijziging van het tweede boek van het strafwetboek, waarbij ook uitgever en drukker verantwoordelijk en strafbaar werden gesteld voor strafbare drukwerken, al was ook de schrijver daarvan bekend en aangewezen.

Ofschoon dit ontwerp niet aangenomen, maar tot later verdaagd werd, meenen wij toch het adres, dat hieromtrent, op raad van het bestuur der Vereeniging, door den geheelen Nederlandschen boekhandel bij de tweede kamer werd ingediend, om zijn belangrijkheid in zijn geheel te moeten meêdeelen:

‘Geven de ondergeteekenden Boekhandelaren te..... met den meesten eerbied te kennen:

Dat door de Regering bij Art. 2 van den V titel en Art. 19 tot 22 van den XVII titel van het II boek van het ontwerp van Strafwetboek bepalingen zijn voorgesteld, nopens de aansprakelijkheid van drukkers, uitgevers en verspreiders, tegen welke de ondergeteekenden zich verpligt achten hunne bedenkingen aan UEdel-Mogenden met eerbiedigen aandrang te ontvouwen.

Geene critiek van redactie, alleen de bestrijding van het door de Regering aangenomen beginsel bij de voorgedragene wetsbepalingen hebben de ondergeteekenden zich hier voorgesteld.

De Regering heeft namelijk bij het voorstel omtrent de aansprakelijkheid van drukkers, uitgevers en boekverkoopers, wel eene algemeene onderscheiding van opzet en schuld vastgesteld, maar het beginsel miskend, dat de aansprakelijkheid van de bekendheid van den schrijver zelve behoort te worden afhankelijk gemaakt.

Vandaar dat de voorgestelde wetsbepalingen in strijd zijn met de regtsbeginselen en derzelver volstandige toepassing in wetgeving en regtsbedeeling, in tegenspraak met de woorden en bedoeling van de Grondwet, nadeelig voor de regten der drukpers, dat bolwerk der nationale vrijheden, onvereenigbaar met het welbegrepen belang van den boekhandel, en in de uitkomst lijnregt aandruischende tegen het doel, hetwelk de Regering zich voorstelt.

Volgens de algemeene regtsbeginselen kan ieder slechts voor zijne eigene daad aansprakelijk zijn. Het strafregt laat daaromtrent geene enkele uitzondering toe. Ten opzigte van de drukpers bestaat thans geene afwijking van dit eeuwig beginsel, en voorzeker geene reden, om door zoodanige afwijking voor het vervolg dat beginsel te schenden.

In het bestaande strafwetboek werd niets gevonden omtrent schriftelijken laster of hoon, hetwelk met de zoo even uitgedrukte stelling in strijd zoude zijn. Volgens Art. 367 Code Pénal was

niet het aanplakken, verkoopen of verspreiden van eenig lasterlijk geschrift op zich zelve als strafwaardig voorgesteld, maar de lasteraar, die door zoodanige middelen de openbaarheid zijner handelingen deed bevorderen, werd met straf bedreigd. De verkooper of verspreider werd dus alleen dan vervolgd en gestraft, wanneer door de onbekendheid van den schrijver, hij zelf voor den schuldige moest worden gehouden.

Op deze regtsbeginselen is door de wetgeving hier te lande nimmer eenige inbreuk gemaakt, maar integendeel hebben Grondwet en wetten dezelve altijd erkend en gehuldigd.

De Grondwetten van 1814, 1815 en 1840, het besluit van 24 Januarij (staatsbl. No. 17) houdende bepalingen omtrent den Boekhandel en den eigendom van letterkundige werken, de wet van 28 September 1816 (staatsbl. No. 51) tot vaststelling van straffen voor hen, die vreemde mogendheden beleedigen, bevestigen deze stelling; en de hoogste regtscollegiën hebben zoowel in vroegeren als lateren tijd deze uitlegging van de bovengenoemde bepalingen bij onderscheidene vonnissen en arresten gehandhaafd.

Het is waar, men heeft wel eens getracht de bepaling van art. 225 der Grondwet van 1840 (of de gelijkluidende der vroegere Grondwetten) in eenen voor de drukpers meer vijandigen geest op te vatten; maar de enkele aandachtige lezing van het artikel wraakt reeds die uitlegging, en het was bij eenig nadenken blijkbaar, dat de Grondwet juist daarom in logische rangschikking de personen opnoemde, welke wegens het betichte feit konden worden aangesproken, opdat de verspreider door het noemen van den uitgever of drukker, deze door het noemen van den schrijver, zich van alle verantwoordelijkheid zouden kunnen vrijwaren.

Het besluit van den Souvereinen Vorst van 24 Januarij 1814 bedoelt ongetwijfeld hetzelfde, wanneer in art. 4, de drukker alleen aansprakelijk wordt gesteld indien de schrijver niet bekend

is, daar het voorwaar onnoodig zoude zijn geweest dit te bepalen, indien niet dezelfde drukker door het bekend zijn van den schrijver van die aansprakelijkheid werd ontheven. Trouwens de tekst van dit besluit, zoo als het later in de Zuidelijke Provinciën werd ingevoerd, laat daaromtrent geenen twijfel over.

Maar de Wet van 28 September 1816, de eenige welke op eene uitlegging van de zoo evengemelde grondwettelijke verordening berust, toont boven alle tegenspraak, in welken zin de bepaling der Grondwet, volgens het inzien zoowel der toenmalige Regering als van de Volksvertegenwoordiging, moest worden opgevat. Daarbij is in art. 2 der wet uitdrukkelijk en krachtig het groote beginsel gehuldigd, dat de drukkers en uitgevers in den regel van alle verantwoordelijkheid zijn ontslagen, wanneer de schrijver bekend is, en er daardoor genoegzame waarborgen voor de rigtige handhaving der strafwet bestaan. In de toepassing der wet van 1 Junij 1830 (staatsbl. N°. 15) is altijd overeenkomstig hetzelfde beginsel door de hoogste regtscollegiën uitspraak gedaan.

De doelmatigheid en gepastheid van de stellige bepaling der wet van 28 September 1816 was zoo algemeen toegejuicht, dat het daarom dubbel vreemd moest klinken, plotseling door de Regering bepalingen in het ontwerp van Strafwetboek te zien voorslaan, strekkende om een geheel ander beginsel tot grondslag te stellen, en de vrije drukpers aldus aan banden te leggen.

Gelijk de voorgestelde bepalingen dan ook strijdig zijn met de regtsbeginselen en regtsbedeeling, zijn zij niet minder aandruischende tegen alle denkbeelden van drukpersvrijheid en onbestaanbaar met het wettig belang van den boekhandel.

De vrijheid der drukpers had in vroegeren tijd in verhouding tot andere landen, in deze gewesten eene hooge vlugt genomen. De tijden van de Republiek hadden op derzelver ontwikkeling in ons vaderland bijzonder gunstig gewerkt, ook doordien de verdeeling der Souvereiniteit de vrijheid liet om op het

grondgebied van eene provincie te drukten en uit te geven, hetgeen op het aangrenzend gebied verboden was. De opvolgende grondwetten verzekerden aan de Nederlandsche natie het onschatbaar voorregt eener vrije drukpers, als bron van vooruitgang en ontwikkeling van kunsten en wetenschappen, niet beperkt door eenig vereischte van authorisatie der Regering, en ontheven van de drukkende censuur, waarvan tijdens de Fransche overheersching alle de nadeelen ook hier te lande waren ondervonden. De voorgestelde wetsbepalingen echter ademen wantrouwen tegen de vrijheid der drukpers; zij stellen eene uitsluiting daar buiten het gemeene regt, en vestigen een nadeelig privilegie, en wat meer is, zij belemmeren de drukpersvrijheid meer dan eenige censuur van Regeringswege zoude vermogen.

Indien toch drukkers en uitgevers aan vervolging en straffen blootstaan, wanneer in geschriften hun ter openbaarmaking opgedragen, hoon of laster zoude worden aangetroffen, dan zullen zij noodwendig gehouden zijn die geschriften vooraf te lezen en te beoordeelen; en in stede eener censuur der Regering verheft zich eene censuur van boekverkoopers en drukkers, die daarom reeds te strenger moet treffen, omdat zij een onmiddellijk belang hebben bij de zaak, en zelve gevaar zouden loopen, om hun bestaan, hunne welvaart, hunne vrijheid te verliezen, zonder dat de bekende naam van den schrijver en deszelfs bereidvaardigheid om alle verantwoordelijkheld voor zijne schriften op zich te nemen, hen daartegen zoude kunnen waarborgen. Zoo zoude het aan staatslieden, geschiedschrijvers, regtsgeleerden of anderen dikwerf onmogelijk zijn, de vruchten van hunnen arbeid aan het publiek door middel der drukpers mede te deelen, terwijl de vrees voor vervolging en straf drukkers en uitgevers van het leenen hunner individuële nijverheid zoude terughouden.

En is dit waar, dan ontstaat daarenboven hieruit eene aanmerkelijke schade voor den eerlijken en soliden boekhandel. De

meest schroomvallige, de meest voorzigtige drukkers en uitgevers zullen daarbij het meest verliezen, terwijl hun goede naam han te dierbaar is, dan dat zij zelfs door ongegronde vervolging in verdenking zouden willen gebragt worden van eenige schuld aan het verspreiden van geschriften, omtrent welker geest en bedoeling twijfel zoude kunnen oprijzen.

Er is nog eene andere, niet minder gewigtige bedenking, welke de ongerijmdheid doet uitkomen van het onderwerpen der uit te geven geschriften aan de beoordeeling van door straffen bedreigde drukkers of boekverkoopers. Immers, hoe zal zich een eenvoudig boekhandelaar of boekdrukker vermeten, alle de werken van kundige en geachte schrijvers te beoordeelen? Hoe kan men van hen vergen, alle die geschriften, welke in eene drukkerij of eenen handel zelfs van middelmatigen omvang worden gedrukt, uitgegeven of verspreid, met aandacht en kennis te lezen? Hoe kunnen zij dit, terwijl veelal de geschreven copij stuksgewijze ter drukkerij wordt bezorgd? In hoe vele vakken moesten zij bedreven zijn, hoe vele talen moesten zij geleerd hebben en grondig verstaan, om zelfs oppervlakkig den inhoud van alle die werken te kennen?

Inderdaad ieder zou verpligt zijn deze gevaarvolle censuur aan één' of meerdere gesalariëerde boekbeoordeelaars op te dragen, en dan nog afhankelijk zijn van hun feilbaar oordeel, waar daarenboven de aard der zaak geenen vasten maatstaf toelaat, en wat den eenen dag wordt toegejuicht, den volgenden welligt zal worden veroordeeld!

En echter zal het volgens de voorgestelde wet genoeg zijn, dat het werk gedrukt, uitgegeven of verspreid is, om met den schrijver tevens den drukker en uitgever te veroordeelen!

Maar de onderscheiding tusschen opzet en schuld, welke in het ontwerp is voorgesteld, strekt geenszins om het bezwaar weg te nemen, hetwelk aan het aangenomen beginsel zelf verbonden is,

terwijl het eindelijk verdient hier te worden opgemerkt, dat alle zoodanige bepalingen tegen drukkers, uitgevers en verspreiders gerigt, niet alleen niet het daarbij voorgestelde doel zullen verzekeren, maar veeleer hetzelve tegenwerken, door vaak aan de schrijvers zelve straffeloosheid te waarborgen. Indien toch, onafhankelijk van het al of niet bekend zijn der schrijvers, de drukkers en uitgevers zich evenwel met straffen zien bedreigd, zullen zij zich vaak onthouden van de schrijvers zelve te noemen, wier straf hen niet van de vervolging kan ontheffen, terwijl juist de Regering belang heeft, zoowel als de Maatschappij, om door de vrijstelling van drukkers, uitgevers en verspreiders hen tot het noemen der onbekend geblevene schrijvers aan te sporen.

Het blijkt uit dit betoog, dat deze bepalingen, terwijl zij van den eenen kant eene afwijking van het gemeene regt daarstellen, en den een' veroordeelen voor de daden des anderen, van den anderen kant het voorgestelde doel der strafbepalingen zelve tegenwerken en het belang van den boekhandel verkorten, terwijl zij aan de ingezetenen van het rijk het onwaardeerbaar constitutioneel voorregt der drukpersvrijheid ontnemen.

De ondergeteekenden vleijen zich, de gegrondheid hunner bezwaren tegen het gedachte wetsontwerp hiermede volledig te hebben ontwikkeld, en nemen de vrijheid hunne bedenkingen aan de naauwgezette overweging van UEdel Mogenden op het dringendste aan te bevelen, opdat alzoo ook in het nieuw daar te stellen Strafwetboek de regten der vrije drukpers en van den eerlijken boekhandel die bescherming mogen ondervinden, waarop zij regtmatige aanspraak hebben.’

1843.

Hetwelk doende, enz.

In 1847 kwam de invoering van een nieuw wetboek van strafrecht andermaal in de tweede kamer ter spraak. Ofschoon het ontwerp eenigszins gewijzigd was, bleven er toch enkele bepa-

lingen in, die voor de verantwoordelijkheid van den boekhandel hoogst gevaarlijk waren. De Vereeniging ontlokte dus aan de boekhandelaren in het algemeen een nieuw bezwaarschrift in gelijken zin als het vorige, hetwelk bij de kamers werd ingediend. Een soortgelijk adres ging uit van eenige boekdrukkers en uitgevers in de provincie Gelderland, van de Haagsche en van de Rotterdamsche boekverkoopers, en van de Vereeniging als collectief lichaam. - Ook nu evenwel bleef het beloofde wetboek tot later uitgesteld.

Opmerking verdient het, hoe de boekhandel in het algemeen in dit tijdperk als het ware een nieuw leven kreeg, en aan belangstelling bij zijn beoefenaars won. Het *Nieuwsblad voor den Boekhandel*, in 1884 begonnen, breidde zich gaandeweg uit en verbeterde zich al meer en meer door onderscheiden rubrieken, en door allerlei mengelwerk door verschillende handen bijgedragen. Een ander gunstig teeken des tijds was de verschijning van een *Jaarboekje voor den Boekhandel*, dat in 1839 bij S. de Visser & Zn. te 's Gravenhage voor het eerst uitkwam en onder redactie van J.L.C. Jacob tot 1843 bestond. Had het maar een kort leven, toch had het zijn groote verdiensten en deed het veel goeds. Het maakte de wetten op den boekhandel bekend, gaf naamlijsten van boekhandelaren, boek- en steendrukkers, papierfabrikanten en magazijnhouders, hoofdcorrespondenten en tijden van verzending; en bovendien mengelwerk, bestaande uit levensberichten, beschouwingen over den handel van vroeger en later tijd enz. enz. Ook hadden wij er de portretten van D. Elsevier en Jac. Koning aan te danken.

Het staken van de vroegere lijsten (een in 1828 te Rotterdam, en een andere in 1835 te Leiden verschenen) en het ophouden van dit jaarboekje deed weldra de behoefte gevoelen

aan het voortzetten van naamlijsten van boekhandelaren met de opgaaf hunner hoofdcorrespondenten. Daaraan werd in 1848 voldaan door K. Fuhri, die aan zijn nuttig boekske een lijst van de uitkomende nieuwsbladen toevoegde, met een aanhangsel van wetten en besluiten, in de Visser's *Jaarboekje* onvermeld gebleven. In het volgend jaar 1849 werd die uitgaaf overgenomen door den boekhandelaar G.L. Koopman en voortgezet tot 1854, toen zij onder den titel van *Algemeen Adresboek voor den Nederlandschen Boekhandel en aanverwante vakken*, *benevens aanwijzing der Dag- en Weekbladen* overging in handen van C.L. Brinkman, die er tot aan zijn dood toe jaarlijks zijn beste zorgen aan bleef wijden en het al meer en meer onmisbaar maakte. Sinds 1856 gaf het ook van tijd tot tijd van afgestorven boekverkoopers levensberichten, die later verzameld werden in het eerste deel van de *Bijdragen tot de geschiedenis van den Nederlandschen Boekhandel*, uitgegeven door de Vereeniging.

Bij het toenemen van het getal boekverkoopers en de uitbreiding van het handelsverkeer in het algemeen, liet zich ook de behoefte aan goed ingerichte boekenlijsten al meer en meer gevoelen. De man van studie, die het een of ander onderwerp wenschte te behandelen en zijn boekverkooper om raad vroeg, ten einde op de hoogte te komen van alles wat daarover hier te lande geschreven was, kon zich niet tevreden stellen met inlichtingen daaromtrent alleen van den nieuwsten tijd; en zijn raadsman van zijn kant diende weder bronnen te hebben, die hij voor zich zelv' te raadplegen had voor een eenigszins voldoend bescheid. Die behoefte had zich natuurlijk al vroeger voorgedaan[1]

1 Een van de eersten, zoo niet de allereerste algemeen uitgegeven boekenlijst ging uit van den met roem bekenden Amsterdamschen boekhandelaar Joannes Janssonius van Waesberge. Onder de middelen, welke deze verdienstelijke uitgever en debitant te baat nam om zijn boekhandel een gewenschte bekendheid te geven, ontwierp hij de uitgaaf van een *Halfjarige Boekenlijst.* Hij verkreeg daartoe een privilegie van de Staten van Holland en Vriesland, dato 10 November 1675.
Hij kondigde zijn onderneming aan met het volgende belicht:

> A e n d e n g o e t w i l l i g e n l e s e r .
> Alsoo der niet gemeender is in Boeckverkoopers Winkels, als na nieuwigheden of onlangs nieuwe uytgekomene Boecken te vragen, heeft ons sulcks menighmael doen in gedachten nemen, op wat manier men best de Liefhebbers zoude kunnen voldoen, om als met eenen opslag te weten, 't geen sedert eenige tyt herwaerts, en voornaementlyck sedert 3 a 4 Jaren, zoo hier in de Nederlanden als in Duyslant en elders van belang is uyt gekomen, daertoe hebben niets beters kunnen uytvinden als een Cataloge op te stellen van de Boecken, die soo hier als elders zyn uyt gekomen, waer mede voor ditmael alleen een aanvangh hebben willen maken, met deze bygevoegde Catalogus, van meeninge zynde, 't selve alle half-jaren te vervolgen, en den Liefhebbers mede te deelen, en also sulcks niet alleen een seer nut en dienstig werck is voor de Liefhebbers maer ook voor allen Boeckverkoopers, om den Liefhebberen hare sinnelyckheyt te voldoen, *soo versoecken alle Boeckwerkoopers ons in dit ons voornemen behulpigh te syn*, op dat deze cataloge te volmaeckter moge aan den dagh komen, ons buyten onse kosten bekent makende, de Titels van de Boecken soo volkomen als deselve voor de Boecken syn komende, op dat de Liefhebbers daer door te beter opgeweckt worden tot 't koopen der selver, en wy deselve bequamelyck op syn plaets in deze cataloge mogen invoegen, en wanneer bevinden sullen onze moeyten en kosten niet onaengenaem te syn, soo sal het ons verplichten met alle vlyt en neerstigheydt, 't selvige met meerder volkomenheyt uyt te brengen; 't welck vertrouwende soo gebruykt desen onsen arbeyt met vermaeck, nut en voordeel: en de volgende verwacht op syn tyt.'

Johannes van Abkoude, van 1726 tot 1761 boekverkooper te Leiden (en voor zijn tijd zeker een man van aanzien, daar hij bij uitzondering in de gildeboeken met den naam van *Monsieur* prijkt), had daarom een zeer verdienstelijk werk gedaan door het samenstellen en uitgeven van een *Naamregister van de bekendste en meest in gebruik zijnde Nederduitsche boeken*, *welke sedert het jaar* 1600 *tot het jaar* 1761 *zijn uitgekomen*, *met bijvoeginge wanneer*, *waar en bij wien dezelven gedrukt zijn*, *als mede van het Formaat*, *het getal der Deelen*, *en de Platen*, *benevens de Prijzen voor welken die in de Boekwinkels te bekomen zijn.* Later werd van dit register een nieuwe uitgaaf bezorgd door Reinier Arrenberg, courantier en boekverkooper te Rotterdam, die het tot en met het jaar 1787 bijwerkte, doch, om het niet te kostbaar te maken, daaruit alle kleinere brochuren, twistschriften enz. wegliet. In het jaar 1824 besloot de Vereeniging ter bevordering van de belangen des boekhandels een *Vervolg* op deze *Naamlijst* uit te geven (bij Gebr. van Cleef), welk werk, loopende van 1790 tot en met 1831, benevens het *Supplement* daartoe tot 1832, in het jaar 1835 voltooid was. De ijverige en zeer bekwame uitgever C.L. Brinkman, die ten bate van den boekhandel met 1846 een jaarlijksche alphabetische naamlijst was begonnen uit te geven, had echter met de bestaande leemte geen vrede en spaarde zooveel mogelijk van zijn kostbaren tijd uit, om zijn handelsgenooten te gerieven met een aanvulling van de bestaande lijsten. Hij stelde zich tot taak een *Boekenlijst* saam te stellen loopende van 1833 tot 1849, op dezelfde wijs en in gelijken vorm als die van zijn voorgangers. Des schrijvers schoonzoon de heer R. van der Meulen, eerst deelgenoot in de firma C.L. Brinkman, thans bibliothecaris van het leesmuseum te Rotterdam, maakte zich in later dagen verdienstelijk door ook weder deze lijst te vervolgen en Brinkman's *Catalogus der Boek-*, *Plaat- en Kaartwerken* voort te zetten van 1850 tot 1882. Dezelfde bibliograaf, die, niettegen-

Deze boekenlijst draagt tot titel: *Catalogus* cujuscunque facultatis et linguae Librorum, abhinc 2 a 3 annorum spatio in Germania, Gallia et Belgio, etc. novissime impressorum singulis semestribus continuandus. Amstellodami, apud Janssonio Waesbergios.

Zij is gedrukt in 4° en verdeeld in vier hoofdvakken: Theologie, Rechtsgeleerdheid, Geneeskunde en Mengelwerken en bevat de titels van Latijnsche, Fransche, Italiaansche, Spaansche, Hoogduitsche en Nederduitsche boeken.

staande hij tot een andere veelomvattende betrekking was overgegaan, toch nog altijd een warm hart voor den boekhandel bleef behouden, bewees dit in 1878 door het uitgeven van een *Wetenschappelijk Register behoorende bij Brinkman's Alphabetische Naamlijsten van* 1850 *tot* 1875, een register, dat strekken moest om de plaats te vervullen van een systematischen catalogus, naar welken, hetgeen elders blijken zal, de boekhandel zoo lang te vergeefs had uitgezien.

Als een bewijs, hoe in dit tijdvak, van 1840-49, de boekhandel in het algemeen naar goede boekenlijsten verlangde en dus een degelijker beoefening te gemoet ging, mag niet onvermeld gelaten worden, dat in een zoogenoemden uithoek als Heerenveen en Joure de boekhandelaren F. Hessel en J.H.D. Munnik in 1847 een prospectus verspreidden van een door hen te bewerken aanvulling van de lijsten van 1833 af, een plan, dat evenwel door Brinkman's gelijktijdige onderneming onnoodig gemaakt en vervangen werd.

Maar ook nog in ander opzicht toonde zich de aanwakkerende liefde voor ons bedrijf. Bij het bestuur der Vereeniging werd in 1814 een brief ingeleverd door J.L.C. Jacob en Frederik Muller, die er met klem van redenen en warmte van taal op aandrongen, dat de Vereeniging zou aanleggen een eigen bibliotheek. De schrijvers wezen erop, hoe het uitschrijven van een prijsvraag over de kwijning van den boekhandel, waarop wij straks terugkomen, het bewijs geleverd had van een nieuw-ontwaakt leven. Wilde men dat bevorderen en voorthelpen, dan waren prijsvragen niet genoeg; dan diende men vooral jongelieden in de gelegenheid te stellen tot zelfoefening; dan was het de taak der Vereeniging daartoe den weg te openen. Buiten alle administratieve handigheid om, diende elk goed boekverkoopcr kennis te dragen van de wetten zijn handel betreffende, een meer of mindere bibliographische kennis te hebben, al naar mate van

het vak van handel dat hij drijft, en een zoo veel mogelijk uitgebreide kennis van de letterkunde van zijn land. Om tot die drieledige bekwaamheden te geraken, waren boeken noodig, te veel en te duur voor eigen beurs. De Vereeniging zou een goed werk doen door de oprichting van eene degelijke bibliotheek ten algemeenen nutte. De onderteekenaars stelden zoo veel belang in de verwezenlijking van dit plan, dat tot grondslag van die boekerij de eerste, Jacob, afstand deed van al zijn doubletten van dergelijke werken en catalogen, en de tweede, Fred. Muller, der Vereeniging in eigendom aanbood zijn geheele verzameling van werken over wetten des boekhandels, al zijn bibliographische werken en catalogen enz., te zamen 300 werken en 400 deel en catalogen, onder voorwaarde dat de bibliotheek en haar aanvulling zou gevestigd zijn ten zijnen huize.

Dit voorstel werd door de Vereeniging dankbaar aangenomen en de regeling verder in handen gesteld van een commissie, bestaande uit Is. An. Nijhoff, Fred. Muller en Jacob. Aan Muller werd de samenstelling van een catalogus over het reeds voorhandene opgedragen.

Acht jaar later, in 1855, - men veroorlove de uitweiding om hier reeds de hoofdzaak van den loop der bibliotheek te bespreken - verscheen van deze inmiddels aanmerkelijk aangegroeide verzameling de eerste catalogus, een werk, dat Muller zich niet getroost, maar met hart en ziel zelf opgelegd had, en dat op zich zelf een onwaardeerbare schat was voor de kennis van den boekhandel, vooral door de hoogst belangrijke aanteekeningen door hem daaraan toegevoegd. In de *Inleiding* tot dit boek, dat bijna 1000 hoofdtitels bevat, meest van werken door Muller op allerlei auctiën gekocht of door hem ten geschenke gegeven, geeft de bibliothecaris rekenschap van zijn arbeid. ‘Wat de verzameling, gelijk zij nu is’, zegt hij, ‘aangaat, zoo is het mijn streven geweest daarin alle verschillende takken van boek-

handel en hetgene daarmede verbonden is op te nemen, zoodat er over alles iets gevonden werd, en het geheel een overzigt leverde van de bibliopolische wetenschap, of van alles wat tot den Boekhandel behoort, daargelaten de groote leemten, die er in alle afdeelingen nog bestaan.'

'De afdeeling van eigenlijke Letterkundige Geschiedenis', vermeldt hij voorts, is hier weggelaten. De weinige boeken, daarover bij mij voorhanden, maakten niet genoeg een geheel uit; en vermits de vele bibliographische werken over enkele vakken van Letterkunde hiervoor reeds rijke aanwijzingen bevatten, zoo achtte ik, dat men, in afwachting van het ontwaken van een' meer algemeenen en levendiger geest bij den Boekhandel voor deze studie, beter deed ze weg te laten. Wanneer de overtuiging eenmaal meer bij onzen Boekhandel zal doordringen, dat Letterkundige Geschiedenis het éénige vak van wetenschap is, dat de boekhandelaar goed moet kennen, terwijl alle andere *wetenschappen* voor hem, als boekhandelaar, slechts bijkomende zaken zijn; dat de studie dezer geschiedenis evenzeer genoegen als nut en voordeel aanbrengt, en wanneer zij meer en meer beoefend wordt door aankomende boekhandelaars - dan zal de Vereeniging zich voorzeker bevlijtigen daarover eenige boeken bij hare Bibliotheek te voegen, indien men namelijk door het gebruik ziet, dat het bestaan van die Bibliotheek door den Boekhandel regt begrepen wordt en dienst doet.

'Ik zeg dit laatste met eenigen nadruk. Of zal men niet in 't algemeen vragen: Waartoe deze Bibliotheek? Waartoe deze Catalogus? Waren onze vaderen, zijn wij, niet even goed boekhandelaars *zonder* deze boeken, en zullen wij ons nu gaan verdiepen in werken over Wetgeving en Bibliographie enz.?

'Het is helaas! bekend, hoe velen zich niet schamen te bekennen, dat zij niet weten, welke Wetten in den Boekhandel van kracht zijn. Het is bekend, dat sommigen, zelfs antiquarische

boekhandelaars, zich beroemen het *Manuel* van Brunet nooit in te zien. Te algemeen verbreid is de meening, dat praktijk, en praktijk alleen, den Boekhandel wèl doet drijven; dat al die bijzaken het hoofd veeleer verwarren, dan dat zij de zaken doen vooruitgaan, en dat hij, die alleen praktiesch werkt en zich om niets anders bekommert, méér voordeel trekt dan een ander, die dezen weg niet volgt.

'Dat is *mijne* meebing in geenen deele, en volgaarne zeg ik Renouard na: 'Indien ik een boekverkooper zijn moest, die eene massa bedrukt papier verhandelt, of fabriekant van boeken, die evenzoo boeken fabriceert als een ander laken of zijde of meubelen, - ik zou eene andere loopbaan kiezen; ik zou zien, in welken handel ik mijn bestaan kon vinden, liever dan in den handel met boeken.' - En waarom niet? Omdat dit een handel is met de voortbrengselen van den menschelijken geest; omdat de boekhandelaar zooveel invloed kan oefenen ten goede en ten kwade op de verbreiding dezer hem toevertrouwde vruchten; en vooral omdat het aan hem veelzins, ja meestal ligt, groote en goede of ook schadelijke letterkundige ondernemingen te doen ontstaan, of te vernietigen; geleerden tot een of ander aan te sporen of te ontmoedigen; omdat hij, met één woord, een der belangrijkste werktuigen is in het zoo groote raderwerk der letterkundige wereld.

'Zoo dan al onze vaderen met goed gevolg en op groote schaal den Boekhandel dreven zonder vele leerboeken en zonder eene Bibliotheek, op grootere schaal welligt dan ons mogelijk is bij den veranderden staat der wereld en der letterkunde - dat dit ons niet verhindere voort te gaan op de baan van ontwikkeling en beschaving!' -

Op dezen catalogus bleek reeds in 1868 een supplement noodig; de bibliotheek bevatte toen 1821 nommers, verzameld òf ten behoeve van den praktischen boekhandelaar en voor den

boekhandelaar-bibliograaf, òf om tot bronnen te dienen voor een geschiedenis van den Nederlandschen boekhandel en bibliographie.

Van de oprichting af berustte de bibliotheek, volgens voorwaarde, ten huize van Muller, in dat kleine afzonderlijke kamertje, achter het magazijn, dat kamertje, dat gelijk tot spreekvertrek diende en waar Muller zich te huis voelde als een vader onder zijn kroost. Wie als boekverkooper daarin gelokt werd, werd erin vastgehouden als een gevangene; maar als een vrijwillig gevangene en als een gelukkige. Want het vuur, dat uit Muller's oogen straalde als hij u zijn schatten toonde; de wegsleependheid van zijn woord, als hij u het terrein blootleî, dat de ware, echte boekverkooper eigenlijk te bewandelen had; de liefde voor zijn vak, die hem bezielde en die hij zocht over te planten in anderen, deden u beschaamd staan omtrent uw eigen sobere voorbereiding en hunkeren naar vrije uren, om, al was het maar nog zoo weinig, in te halen wat gij vroeger voorbij gezien of verzuimd hadt.

In 1877 besloot de Vereeniging de bibliotheek over te brengen naar het bestelhuis van den boekhandel en aldaar in de bestuurskamer te plaatsen. Tevens werd, daar Muller door zijn vele bezigheden de zorgen voor de boekerij niet meer op zich kon nemen, Louis D. Petit, een door Gcbhard gevormd kundig en ijvervol bibliograaf, tot bibliothecaris aangesteld. Petit aanvaardde zijn betrekking met jeugdig vuur. Hij bracht de verzameling naar haar nieuwe verblijfplaats over, schikte en regelde haar en begon haar van stonde af aan te vermeerderen met boeken van meer algemeen praktischen aard, ter verbetering van een gebrek, dat bij haar oorspronkelijke meer bibliographische richting herhaald in het oog gevallen was. Ook stelde hij haar op een bepaalden tijd wekelijks open, onder zijn persoonlijke terechtwijzing.

Slechts twee jaren kon Petit in die betrekking werkzaam zijn.

Een eervolle onderscheiding, die van de benoeming tot tweeden bibliothecaris aan de academische bibliotheek, riep hem in 1879 naar Leiden. In zijn plaats werd het bibliothecariaat opgedragen aan den zeer bekwamen antiquaar R.W.P. de Vries, die zijn taak met groote kunde en voorliefde vervult. Ten einde de boekerij meer onder de aandacht van belangstellenden te brengen en in die belangstelling aan te dringen, begon de Vries aanstonds in het *Nieuwsblad* mede te deelen wat hij ter algemeene kennis noodig oordeelde. Daaronder behoorden van tijd tot tijd de aanwinsten die de bibliotheek kreeg, zoowel door het aankoopen van onmisbare boeken, als door geschenken die haar al meer en meer van verschillenden kant toevloeiden; niet te vergeten het kostbare legaat, dat Muller bij zijn dood der bibliotheek vermaakte. De Vries verzamelde en beschreef de boeken niet alleen, maar, wat nog meer beteekent, hij leerde ze te gebruiken. Onder zijn bestuur gaat de bibliotheek zeer gewis een vruchtbare toekomst te gemoet.

Indien ze nu maar gebruikt wordt! Gelijk Amsterdam in zoo menig opzicht is de stad bij uitnemendheid, de stad, waar wetenschap, handel en kunst de rijkste bronnen open stellen voor ieder die er uit putten wil, zoo heeft ook daar onze boekhandel tegenwoordig door die bibliotheek een leerschool gekregen, die elk ander land ons benijden kan. Wie zich overdag wil bekwamen voor de praktijk, vindt voor zijn vrije avond- en zondagsuren daar een onschatbare gelegenheid voor studie van allerlei aard. In vroeger dagen werd er zoo menigmaal over geklaagd, dat het gehalte van de meeste jonge boekverkoopers zoo heel weinig beteekende. Men zocht in onze dagen van examens ook in een examen van leerlingen een middel tot verbetering. Men gaf de eischen aan, waaraan ieder, die in de boekhandels-correspondentie deelen wou, te voldoen zou hebben. Men wees op gelegenheden tot opleiding als er bestonden te Leipzig, waar een

avondcursus gehouden wordt voor ‘Gehülfen’; op Edinburg, waar, in ‘the Booksellers and Stationers Literary Association’ letterkundige en handelskennis door bekwame specialiteiten onderwezen wordt; ja zelfs op Madrid, waar aan de universiteit gratis onderricht wordt verstrekt niet alleen aan studenten voor den boekhandel, maar zelfs aan letterzetters om zich te oefenen in Hebreeuwsch, Grieksch en Arabisch letterschrift. Al deze dingen zijn meer of min uitstekende middelen van opleiding. Maar een universeele bibliotheek als de Amsterdamsche wordt tot heden toe nergens, behalve te Leipzig, aangetroffen en is zoowel voor hen die buiten, als voor dezulken die binnen de hoofdstad hun opleiding zoeken, een ontwikkelingsmiddel tot vrije, zelfstandige, naar eigen lust en aanleg gekozen handelsrichting, die voor den vooruitgang van ons beroep niet genoeg te waardeeren is.

Het reglement voor het gebruik der boeken van de bibliotheek is als bijlage achter ons tweede deel te vinden.

Ook nog van andere zijde daagden er teekenen van opgewekte belangstelling op, al kwamen zij eigenlijk voort uit een beginsel van ontevredenheid en muiterij. De gedurige klachten over achteruitgang, kwijning, kwakzalverij en knoeierij, klachten tot vervelens toe in gesproken en geschreven woorden herhaald, vooral in het *Nieuwsblad*, dat al meer en meer dreigde te ontaarden in een vergaarbak van allerlei persoonlijke haarkloverijen, en daardoor al het kwade, maar zeldzaam het goede aan het licht bracht, brachten de Vereeniging ertoe, om in haar vergadering van 1843 te besluiten tot een ernstig onderzoek daaromtrent en het uitschrijven van een prijsvraag van den volgenden inhoud: ‘Bestaat er verval of kwijning in den boekhandel? Zoo ja, aan welke oorzaken is dat verval of die kwrijning toe te schrijven, en welke zijn de iniddelen om den voortgang van dat verval en van die

kwijning te verhoeden en den boekhandel tot meerder bloei en aanzien op te heffen?' De beoordeeling der te wachten geschriften werd opgedragen aan Is. An. Nijhoff, P. Meijer Warnars, C.G. Sulpke, J. Proost en J. F Schleijer. In 1844 berichtte deze commissie, dat zij vier verhandelingen had ontvangen, die evenwel, naar haar oordeel, niet aan de vereischten voldeden, maar dat zij een nieuwe uitschrijving der prijsvraag aanbeval. Hieraan werd voldaan en de termijn tot 1845 verlengd.

Van de toen ingekomen vijf antwoorden werden twee de bekroning waardig gekeurd; een met den tweeden prijs, ingezonden door J.H. Gebhard, te Amsterdam, het andere, een geschenk ter waarde van *f* 100. -, door K. Fuhri, te 's Gravenhage. Wij staan hier iets langer bij stil, omdat deze antwoorden den geheelen toestand van onzen boekhandel uit die dagen als van zelf bloot leggen.

Gebhard stelde met zijn eigenaardige geestige pen op den voorgrond, dat de tegenwoordige toestand van den boekhandel wel degelijk gelijk was aan dien van den zieken man, die al veel te lang over een ongesteldheid geklaagd had zonder geneesmiddelen te willen gebruiken, en nu toch eindelijk wel gedwongen was den doctor te laten halen voor een verzuimde en verouderde kwaal. Hij beantwoordde de vraag: 'Bestaat er kwijning of verval?' met een volmondig: *Ja!* Om niet te spreken van de roemrijke tijden der Elzevier's. Blaeu's, Wetstein's en anderen, of van de dagen toen de Hollandsche drukkers en uitgevers zelfs buitenlandsche geleerden aan zich wisten te verbinden, wees hij crop, hoe ons land eenmaal een onontbeerlijke markt voor den groothandel, en daaronder ook voor den boekhandel geweest was. Zelfs onder het zoo nuttige gildenstelsel en de privilegiën tot handhaving van het eigensdomsrecht was die bloei, ofschoon verminderd, toch nog te roemen geweest. Daarna was de Fransche overheersching gekomen, die op eenmaal alle welvaart had ver-

nietigd. Bij de herleving onzer nationaliteit waren onze taal en handel weêr een enkel oogenblik tot frissche ontwikkeling gekomen, maar sinds 30 jaren reeds was gaandeweg een kanker aan ons leven gaan knagen, die met algeheel versterf dreigde. Die kwaal was ontstaan 1° door oorzaken, uit omstandigheden van ons onafhankelijk; 2° door ingeslopen misbruiken, waarvan wij zelven de schuld droegen.

Onder de eersten konden gerekend worden: *het patentstelsel; de geest des tijds voor lichtzinnigheid; hel verbeterd onderwijs.*

Het patentstelsel, van de Franschen overgenomen, had de deur open gezet voor allerlei kwaad. Terwijl vroeger onder de gilden ieder, die eenig maatschappelijk beroep wilde uitoefenen, gehouden was ten overstaan van bevoegde beoordeelaars proeven te geven van de noodige bekwaamheid, was later aan ieder, wien ook, de gelegenheid gegund zich vrijelijk te vestigen en zich een zeker recht te koopen, alleen door de aanvraag van een rijkspatent. Daardoor, de goeden niet te na gesproken, kon Jan en alleman, zonder voorbereiding, zonder kennis, zonder de geringste geschiktheid, zich als boekhandelaar neêrzetten, ten nadeele van zijn beter onderlegde beroepsgenooten en tot groote oneer vaak van het vak. Het patentstelsel, voordeelig voor het rijk, was een verkeerd begrepen middel om de schatkist te vullen, en te gelijk een voor het handeldrijvend volk betreurenswaardig misbruik, omdat het aan allerlei marskramers en uitventers bij hun kwakzalverijen dezelfde rechten toekende als aan den man, die zich met opoffering van geld en tijd voor het degelijk drijven van eenig beroep had voorbereid.

De geest des tijds voor lichtzinnigheid werkte dit kwaad in de hand, omdat hij het publiek niet deed kiezen tusschen den bekwame en den onbekwame, maar den brutalen schreeuwer de voorkeur deed geven boven den bescheiden man van kunde. Diezelfde geest was oorzaak, dat de liefde voor boeken gaandeweg

zoo bitter was verflauwd. Terwijl in vroeger tijd elk fatsoenlijk gezin in groover of geringer afmeting er een bibliotheek of bibliotheekje op nahield; de geleerde zijn boeken als zijn schat aanmerkte; de man van eenig studievak bijhield wat er in dat vak uitkwam, en elk huisvader, overeenkomstig den aanleg van zijn gezin, gewoon was zich een aantal historische, letterkundige werken, of zelfs reisverhalen en goede romans aan te schaffen, ging heden ten dage de zucht voor bibliotheken ten eenenmale verloren en kwamen daarvoor leesgezelschappen en leesbibliotheken in de plaats, die den verkoop van boeken schromelijk in den weg stonden. De wetenschappelijke man had zijn rechtskundigen, geneeskundigen, natuurkundigen leeskring; ieder gezin van eenige beteekenis was lid van een leesgezelschap; en de groote menigte kon terecht in een boekverkoopers-leesbibliotheek, wraar zij voor een bagatel haar hart kon ophalen aan allerlei soort van romans, wraaronder de slechtsten wel de meeste vraag hadden. Bovendien, de geest voor lichtzinnigheid deed meer omzien naar vermaken en verstrooiingen buiten's huis, dan naar de stille genoegens van de gezellige huiskamer.

Eindelijk *het verbeterd onderwijs.* Zonder iets te kort te doen aan den zegen van vooruitgang, die ook ons vaderland aan het onderwijs te danken had, lag het niettemin voor de hand, dat de *Hollandsche* boekhandel daarvan grootelijks de nadeelen moest ondervinden. Men las bij voorkeur boeken in vreemde talen, en de invoer van Fransche, Hoogduitsche en Engelsche werken van studie en smaak drong onze nationale boeken van de markt. Voeg daarbij den nadruk, die voor een appel en een ei verkocht wat vroeger een handvol gelds kostte! Welk uitgever had nog moed tot het ter perse leggen van duurbetaalde oorspronkelijke kopijen, en wrelk fatsoenlijk jong mensch kon zich geroepen voelen zich te wijden aan een bedrijf, dat van alle kanten zoo bedreigd werd!

Volgen *de van ons zelven afhankelijke oorzaken.* Daaronder dient allereerst geteld te worden het bedenkelijk toegenomen aantal boekverkoopers. Van dit euvel draagt niemand meer schuld dan wij zelven. Er zijn er onder ons, die, terwijl ieder die zich vestigt er in den regel dadelijk een leerling op gaat nahouden, er een geheele kweekerij van plegen te hebben. Een vier-, vijfhonderd guldens kostgeld is een niet verwerpelijke instrooiing. Naar gelang dit cijfer zich verdubbelt, wordt het een half bestaan. Of die leerlingen wat leeren of niet, doet er minder toe; zij helpen in de zaak, soms ook in het huishouden, en zijn bruikbare, winstgevende elementen. Dergelijke industrie maakt, dat steden en dorpen overbevolkt worden met aangefokte confraters, die zich zelfs de stoppels betwisten op de schrale wei. 'Na een jaar of wat gewone winkel-routine nemen deze brekebeenen, deze wellicht verongelukten voor twaalf ambachten, een patent, sturen een circulaire rond, worden uit alle vier windstreken met commissiegoed overstroomd, en daar (het gevolg van hun speculatieve kweekschool) boeken voor hen niets zijn dan *dingen* en de rijkste bibliotheek in hun oogen niets anders is dan een lorrekraam, handelen, verkwanselen en verhanselen zij er maar stevig op los, zonder er het flauwste denkbeeld van te hebben, dat zij een vak vertegenwoordigen, dat een der eervolste was en nog *kon* zijn, als velen niet hadden medegewerkt om het tot een schagchernegotie te verlagen.' - 'En bleef het nu bij hen zich alleen bepalen tot den assortimentshandel, het ware erg genoeg; maar ieder wil uitgever zijn, of assortimentshandelaar en uitgever te gelijk. Het getal boeken wordt daardoor dagelijks grooter, doch de boeken zelve van minder gehalte, en het publiek, gedurig teleurgesteld, gedurig met wat nieuws, het een nog minder dan het andere als besprongen en afgejaagd, wordt eindelijk zat en onverschillig en koopt in het geheel niet meer.'

Een natuurlijk gevolg daarvan is, dat de uitgever zoowel als

de debitant allerlei middelen moet te baat nemen om zijn waar aan den man te brengen. Aanbiedingen bij stellen, prijsvermindering voor het publiek, premiën, onderkruiperij, geldmakerij, ongebonden auctiën, jacht maken op goedkoope vertalingen, nadruk en navolging, al deze kwalen zijn als Egyptische plagen op ons nedergedaald en zijn de wrange vruchten van een door onze eigen handen vergiftigden boom.

Middelen tegen dat alles zijn te vinden, als wij niet doen wat in het versje staat:

> Sie sassen beisammen die Herrn des Gerichts
> Und sprachen viel und beschlossen nichts;

maar als wij het betere *willen*, de handen in elkander slaan en de waarschuwing met de daad vereenigen. De Vereeniging ter bevordering des boekhandels moet de moederlijke klokhen zijn, onder wier vleugelen wij bescherming zoeken. Aan haar de plicht om ons allen wijzer en beter te maken. Het goede, dat eertijds de gilden tot stand brachten, ligt thans op haar weg. Haar taak is, eigendomsrechten te handhaven, onderlinge geschillen bij te leggen, naar verbetering van verouderde wetten en gebreken te streven, een geest van broederschap te brengen onder allen, te waarschuwen en te raden, den algemeenen gang van den handel te regelen, misbruiken te keer te gaan, kwade praktijken te brandmerken, een leertijd te bepalen, dien ieder vóór zijn vestiging moet doorloopen hebben, of een examen af te nemen van hen die zich als boekhandelaar willen neêrzetten, opdat zich maar niet zoo iedereen, zonder kapitaal, zonder ervaring, zonder hoofd, zich den naam van boekverkooper geve. Maar beschouwe de Vereeniging dit alles als haar plicht, op ieder onzer rust de taak eerlijk en eervol het handelsvak te beoefenen, dat wij uit vrijen wil gekozen hebben en ons eigen voordeel te verbinden aan de welvaart en de eer van ons vaderland. -

Tegen deze *Beschouwing* van Gebhard staat de *Beantwoording* van Fuhri in menig opzicht lijnrecht over. Zegt Gebhard op de vraag: 'Bestaat er verval of kwijning in den boekhandel?' een volmondig *Ja*, Fuhri spreekt er even kloek zijn volmondig *Neen* op uit.

Hij meent dat te mogen doen op grond van ernstig onderzoek en wil zijn bewering staven met cijfers. Elke tijd is gewoon te klagen. Welke tijd heeft ooit in zich zelven geroemd? Alles wat achter ons is laat meestal een vergroot beeld in herinnering na; alles wat om ons heen is geeft stof tot kritiek. Ontevredenheid is een aanstekelijke ziekte. Willen wij billijk zijn, dan moeten wij ons niet gewonnen geven aan den schijn, maar zoeken naar de werkelijkheid. Dat er in den tegenwoordigen tijd veel is wat beter kon zijn; dat er misbruiken wortel schieten en bij het voortwoekeren daarvan vrees rijst voor de toekomst, wie zal dat loochenen? Schrijver zal het kwade in geenen deele verbloemen, al meent hij zich te moeten verzetten tegen het klagen op hoogen toon. Den onheilskreet wil hij trachten te dooven, niet de waarschuwende stem; de bezorgdheid te verminderen, niet de zorgen. Die over den bloei van onzen handel zou willen juichen, begaat een dwaasheid; maar die zich over *verval* durft beklagen, maakt zich schuldig aan ondankbaarheid.

Wanneer men spreekt over verval, dient er een tijd aangewezen te worden die hooger stond. Welke zal het wezen? Gaan wij den vroegeren tijd even na.

Vestigen wij den blik op het tijdvak onzer vereeniging met België, het tijdvak onzer herstelling, na zoo veel rampen en verliezen onder Fransche overheersching geleden, het tijdvak tusschen 1815 en 1830, dan vinden wij daar weinig bevredigends. Zeker, er was een oogenblik kans, dat het terrein van ons boekendebiet aanmerkelijk zou worden uitgebreid. Toen, onder den eersten indruk van den Franschenhaat, onze Belgische landgenooten zelfs de taal der overheerschers verafschuwden en, met Brussel

aan het hoofd, de algemeene invoering van het Hollandsch begeerden, was het uitzicht, dat de ruim drie millioen Belgen zich met onze twee en een half millioen Noord-Nederlanders zouden verbroederen, van niet weinig beteekenis voor onze boekenmarkt. Maar die hoop duurde niet lang en werd in geen enkel opzicht bevredigd. Ook was er in dat tijdvak, nog gebukt onder financiëele uitputting, wel geen spraak van, dat onze boekhandel zou hebben kunnen bloeien. Het valt gemakkelijk, te schermen met namen en onze herleefde letterkunde tot getuige te roepen van herleefden handelsgeest; te wijzen op dichters als Bilderdijk, Helmers, Loots, Tollens, Staring, Klijn, Feith, Bellamy, Spandaw; op rechtsgeleerden als van Hogendorp, Kemper, van der Linden; op natuurkundigen en mathematici als Martinet, Uilkens, de Gelder, Schmidt, van Swinden; op taalgeleerden als Siegenbeek, Weiland; op kanselredenaars en godgeleerden als van der Palm, Hamelsveld, Muntinghe, Broes, Ypeij, Krieger, Borger; op historieschrijvers als Stijl, Stuart, Scheltema, van Kampen; op romanschrijvers als Wolff en Deken, Loosjes, Kist, Fokke die òf in dit tijdperk, òf wat vroeger den roem van onze Nederlandsche taal uitmaakten. Het valt licht, sommige uitgevers te noemen, wier firma's grooten klank kregen, gelijk Allart, Altheer, van Es, Herdingh, den Hengst, Honkoop, Luchtmans, Loosjes, Thieme. Maar op de keper gezien: heeft de boekhandel *toen* welgevaren van de schrijvers van zijn eigen tijd, of is het niet veeleer de *onze*, die hun vruchten plukt? Waarom moest Bilderdijk, de groote Bilderdijk, de uitgaaf zijner werken zoeken bij meer dan dertig firma's? Waarom klagen de auteurs dier dagen steen en been over hun weinig of geen honorarium? Waarom zijn er, zelfs onder de opgenoemden, zoo bitter weinig boekverkoopers, die iets meer verdienden dan een bescheiden dagelijksch brood?

Alzoo naar vroeger terug. Bij het laatst der 18e eeuw is het niet noodig stil te staan, die eeuw van geld, van weelde, maar

van lichtzinnigheid en staatkundige woeling tevens, toen het getal vlugschriften en kerkelijke twistschriften dat van boeken tienmaal overtrof en er van eigenlijken boekhandel bijna geen spraak was.

Maar een ander tijdperk brengt onze verbeelding in gang! De gulden tijd der Plantijn's, Elzevier's, Blaeu's, Waesbergen's, Wetstein's, van der Aa's, Luchtmans', Arkstee's, Merkus', Rey's en menigte anderen. Gansche balen met boeken zien wij over heel Europa heenvoeren. Nederland is de stapelplaats geworden van hetgeen wetenschap en vernuft tot de algemeene beschaving toebrachten. De Latijnsche taal, in de 17e en het begin der 18e eeuw de taal aller geleerden, stelde voor de ondernemingszucht van den kundigen en vaak geletterden boekverkooper de heele wereld open. Onze drukkerijen stonden hoog aangeschreven, en voor de zuiverheid van den tekst werd door geleerde correctoren met arendsblik gewaakt. Ook toen het Latijn van lieverleê door het Fransch vervangen werd, liet de nijverheid onzet vaderen niet glippen wat men eenmaal in handen had. Grieksche en Latijnsche klassieken, de werken van de meest beroemde Fransche schrijvers vonden hier te lande hun bekwame uitgevers, en ook onze boekenmarkt, gelijk die van allen anderen handel, vloeide over van winst.

Toegestemd, en met vollen weemoed en schaamte toegestemd, dat wij bij die glansrijke dagen ver achterstaan, mogen wij toch niet uit het oog verliezen, dat wij wel wat al te gretig ons in die gevierde namen vermeien, en te vaak vergeten, dat deze hooggedragen firma's te verdeelen zijn over minstens anderhalve eeuw. Onnadenkend wordt veelal, ook hier, uit het bekende tot het onbekende besloten. De roem en de voordeelen, door den buitenlandschen handel genoten, bepaalden zich tot eenige zeer groote uitgevers, die, ieder in zijn eigen tijdvak, boven de menigte uitblonken. Van het oneindig grooter aantal anderen, de-

bitanten en uitgevers, wordt in de geschiedenis van ons vaderland al heel weinig gewag gemaakt.

Na deze algemeene beschouwingen gaat Fuhri over tot het aanhalen van titels en cijfers, om daardoor tot klaarheid te komen, in hoever onze tijd over verval te klagen heeft. Hij legt Arrenberg's *Naamregister van Nederduitsche boeken*, loopende over 1600 tot 1770, dus over honderd en zeventig jaren, tegenover van Cleefs en Schleijer's *Naamlijsten*, die hij over de tien jaren van 1834 tot 1843 raadpleegt. Beginnende met de uitgegeven boekwerken boven de *f* 20. - gedurende de groote tijdruimte van 1600 tot 1770, noemt hij de titels van 88 boeken, terwijl hij er 92 (behalve de tijdschriften) opgeeft van 1834 tot 1843 verschenen. Werken van *f* 6. - tot *f* 20 - heeft hij in die zelfde honderd en zeventig jaren gevonden ten getale van 363, terwijl in de tien jaren van 1825 tot 1834, om een ander tijdvak te nemen, er 415 te tellen zijn; een verhouding als 1 tot 20. Waarlijk een opmerkelijke vooruitgang in ondernemingsgeest, in plaats van verval, vooral wanneer men zich daarbij denkt de nog in veel grooter verhouding toegenomen uitgaven beneden de *f* 6. -. Spreekt toch niet van kwijning, vermaant Fuhri, nu in dezen tijd (1845), op bijna 3000 scholen, jaarlijks aan omtrent 340,000 kinderen onderwijs gegeven wordt, terwijl op de middelbare scholen (gymnasiën) en academiën jaarlijks 2800 studeerende jongelingen gevonden worden Telken jare wordt er bijna een millioen guldens aan schoolboeken gedebiteerd, terwijl er vele schoolwerkjes zijn, die zich immer op de pers bevinden en waarvan jaarlijks 4000, 6000 ja 10000 exemplaren gesleten worden. Denkt aan dien stroom van kinderwerkjes, vroeger bijna niet in zwang, en waarvan nu in iederen winkel planken vol gevonden worden, aan de, vroeger bijna niet bestaande, menigte romans, jaarboekjes, dag-, weeken maandbladen, kerkboeken, en wat niet al. en klaagt, in vergelijking bij vroeger, dan toch niet over weinig handelsbeweging!

In tegenstelling van Gebhard's beschouwing, betoogt Fuhri, dat de gelegenheden tot het verkrijgen van goedkoope lektuur in niet geringe maat medewerken om den boekhandel te steunen, en dat het verbeterd onderwijs ook voor dat vak tot een waren zegen is. Zooals de zaken nu staan, zegt hij, is er geen land in Europa, waar betrekkelijk zooveel gelezen en verkocht wordt als bij ons Dit ligt in ons volkskarakter en in den voorbeeldigen staat van ons onderwijs. In Frankrijk en Duitschland leeft men meer voor zinnelijke vermaken; daar houden schouwburg, bals en concerten de hoofden en harten meer bezig, dan hier onder ons, deftige Hollanders, die, Amsterdam wellicht uitgezonderd, bijna geen openbare vermakelijkheden kennen. Iedereen leest hier: door het gansche land, wáár ge komt, in het minste burgerhuisgezin, vindt ge boeken. Maar niet altijd gekochte boeken; integendeel, veelal gehuurde. Weest er dankbaar voor. Door den ijver der boekverkoopers zijn er hier wel ruim 800 kapitale leesgezelschappen, minstens 100 leesbibliotheken en 100 leesinrichtingen (1845), die te zamen zeker meer dan duizend koopers vertegenwoordigen. En nu de uitgevers te hooren klagen, dat men slechts bij associatie koopt, en de debitanten, dat die lezers liever altemaal koopers moesten wezen: dat is inderdaad onredelijk. Bovendien, hoe wordt het koopen van boeken erdoor in de hand gewerkt, zoo het maar smakelijk en gemakkelijk te betalen gemaakt wordt. Toen het *Nederlandsch Magazijn*, dat de baan voor goedkoope volkslektuur geopend heeft, pas uitkwam, was het voor velen niet moeielijk, daarop een honderdtal inteekenaren te zamelen. Toen het eerste jaar om was hadden dezulken op een zeer gemakkelijke wijs honderd boekdeelen geplaatst en hun debiet met p.m. *f* 500. - vermeerderd. Maar als de Gebr. Diederichs nu eens het denkbeeld gehad hadden, dat *Magazijn* ééns in het jaar, bij boekdeelen, uit te geven, eilieve, zouden zij, die er nu honderd plaatsen, er dan wel tien verkocht hebben? Zij, die dergelijke werken

koopen, zijn in den regel jonge liefhebbers, kweekelingen van de leesbibliotheken; mannen van studie en wetenschap houden er zich niet meê op. Maar even als de leesbibliotheken, vormen dergelijke werken op hun beurt een nieuw publiek voor den boekhandel, als een eerste term eener niet te berekenen reeks van toenemend debiet. Mogen dan ook de groote, eerwaardige bibliotheken in aantal verminderen, zij worden ruim en ruim vervangen door zooveel kleineren, die de man van vakstudie of van smaak verleid wordt aan te leggen.

Naar mate het lezend publiek zich uitzet, naar die maat is er ook plaats voor meer boekhandelaren. Ook zou men andersom kunnen beweren: naar gelang er zich boekverkoopers vestigen, neemt ook het debiet toe. Ook in dit opzicht pleegt men al heel verkeerde gevolgtrekkingen te maken. Op hoeveel kleine plaatsen en dorpen, waar vroeger bijna nooit een boek kwam, acht men het zich nu tot een voorrecht te kunnen zeggen, dat er nu ook al een boekverkooper woont. In de steden klaagt men over vermeerdering van concurrentie, zonder er bij te overwegen hoe de bevolking, vooral de lezende bevolking, zich uitbreidt. Dat men toch niet eische, dat al deze confraters eenigszins letterkundig gevormde mannen zijn! Wie niet voor hun vak bekwaam zijn, delven van zelf het onderspit, of eten het sober stukje brood, dat zij met hun weinig talent verdienen. Klaagt toch niet te hard over overbevolking! Met het getal boekverkoopers groeit het debiet en geniet iedereen het zijne naar mate van zijn gehalte en ijver. De boekhandel heeft een terrein, groot genoeg om verdeeling toe te laten. ‘Reist de steden rond’, zegt Fuhri, ‘reist de steden rond telt de namen op, en zegt mij, gij klagers, of niet allen die hun best doen, die werkzaam en kundig zijn en met eenig kapitaal begonnen, op eene fatsoenlijke wijze in hun bestaan kunnen voorzien, *allen*, *hoe velen ook!*’

In een tweede hoofdstuk behandelt de schrijver niet de denk-

beeldige, maar de werkelijk bestaande grieven. Deze liggen voor een deel in de tijdsomstandigheden, deels aan ons zelven. Slechte tijden zijn er bij afwisseling altijd geweest en altoos nog te wachten. Nu er pas een gedwongen leening van 127 millioen ten behoeve der staatskas geweest is, is het publiek zuinig geworden, zuinig in de eerste plaats op artikelen van weelde, zooals boeken. Ziet men zich daardoor in zijn bestaan verkort, dan ligt de reden voor de hand, dat men er op ongewone manier in tracht te voorzien en zoogenoemd gaat knoeien. De uitgevers ruimen op wat zij maar kunnen door goedkoope aanbiedingen, het zenden van commissiegoed aan Jan en alle man, het leveren aan postdirecteuren enz. enz. De debitanten raken vol van allerlei opgedrongen, slecht gekozen, slecht, bewerkt en vertaald voddengoed en verkoopen dat onder den prijs; bij slot van rekening betalen zij slecht, worden boos als zij lastig gevallen Morden door tusschentijdsche wisseltjes, en onderkruipen de een den ander om aan den kost te komen. Dat zijn altemaal gevolgen van een schralen tijd. Maar niet alleen de boekhandel lijdt daaronder; ieder vak heeft zijn eigen leed. *Ons* leed timmert wat al te veel aan den open weg. Wij zijn nog altoos een zeker soort van gild, dat op zich zelf staat en in een eigen kring leeft. Wij staan alle dagen met elkander in correspondentie, kennen elkaâr van haver tot gort, bemoeien ons met elkanders daden en fouten en bezitten een eigen orgaan, waarin wij ons hart naar willekeur plegen lucht te geven. Zoo worden ieders grieven openbaar en tot gemeengoed van allen. Zoo lezen wij wekelijks in ons *Nieuwsblad* van dat tal van ‘gebreken’, ‘aanmatigingen’, ‘onderkruiperijen’, ‘ontduikingen’, met vermelding van persoonlijke kibbelarijen over kleinigheden, waarvan ons vak aan elkander hangt. Zijn wij daarom bij uitzondering zulke martelaren? Als de pennen van onze fabrikanten, van onze wijnkoopers, van onze manu-

facturiers, en van wie al meer, eens los kwamen, gij zoudt wat vernemen!

Maar het meeste kwaad zit in eigen boezem. Onze jonge boekverkoopers zijn van ander allooi dan onze zuinige vaderen. Zij vestigen zich op een zekeren voet, richten een huishouden in, gelijk zij meenen dat aan hun stand past en zetten maar al te weinig de tering naar de nering. Zij halen alles overhoop, zijn debitant, leesbibliotheekhouder, uitgever, drukker, boekbinder, aanlegger van boekverkoopingen en wat al meer. Al die vakken, willen ze geld opleveren, eischen kennis, een zich met de borst op toeleggen en zijn zoo bezwaarlijk te vereenigen. Wil men te veel, dan verbrokkelt men zich zelf, en is oorzaak van eigen ondergang. Op kleine plaatsen is men soms tot zulk een samenkoppeling gedrongen, maar men heeft daar ook minder hoofdbreken. Maar in steden eischt men *heele* menschen, bekwaam in hun eigen vak, en geen sukkelaars. Hoe menig debitant en drukker verwaarloost zijn belang, omdat hij niet te gelijk in zijn winkel en in zijn drukkerij kan zijn? Hoe menig debitant en uitgever is in beide zaken onvoordeelig, omdat hij met zijn ondernemingen op reis gaat en zijn debiet verwaarloost? Hoe menig boekhandelaar kwijnt, of komt in verval door eigen toedoen, terwijl hij bloeien en klimmen kon, als hij, de teekenen des tijds waarnemend, zich met heel zijn hart en heel zijn kracht toelegde op een welberaden keus!

Is er alzoo, waar over den mingunstigen toestand van den boekhandel gesproken wordt, aan den eenen kant overdrijving, aan de andere zijde niet te ontkennen waarheid: wat staat ons dan te doen om tot gezonder staat te geraken? Deze zaak behandelt Fuhri in een derde hoofdstuk. Hij begint met te waarschuwen tegen onbillijke eischen. De tijd is nu eenmaal voorbij, dat de vreemdeling het vrije Nederland zocht voor de uitgaaf zijner boeken, en dat onze Grieksche en Latijnsche klassieken

hun uitweg vonden in het buitenland. Bij geen mogelijkheid is die tijd terug te krijgen. Al de groote landen om ons heen hebben vrijer staatsinstellingen, ruimer ontwikkeling, degelijker volksleven gekregen; zij hebben ons niet meer noodig, maar voorzien in eigen behoeften. Wij kunnen het niet helpen, dat ons vaderland nu eenmaal zoo klein is en dat onze taal in den vreemde niet verstaan wordt. Laat ons dan toch niet hunkeren naar het onbereikbare, maar veel liever doen wat binnen ons vermogen ligt. Als wij eerzucht genoeg hebben om ons mannen te betoonen van onzen eigen tijd en van ons eigen volk, dan ontstaat er van zelf een kracht, die het ontevreden klagen schuwt en de hand aan den ploeg slaat.

De boekhandel is geenszins in verval, maar ons aangroeiend getal, de toenemende productie, de verveelvoudigde wijs waarop die handel thans werkzaam is, dit alles doet wanorde ontstaan. Wanorde is voor iedere huishouding gevaarlijk. Zij moet te keer gegaan worden:

1° Door een nieuwe wet van regeeringswege. Voorstellen daaromtrent zijn reeds vroeger gedaan door de Vereeniging en wil schrijver niet herhalen. Maar op grond van de overweging dat het ook den staat alles behalve onverschillig kan wezen, wie of wat boekhandelaren zijn en ditzelf de eer van den boekhandel raakt, wil hij daarin opgenomen zien de volgende bepalingen:

Art. 1

Ter bekoming van een patent als *Boekhandelaar*, zal men genoodzaakt zijn, zich vooraf te onderwerpen aan het onderzoek van eene daartoe speciaal benoemde commissie.

Art. 2.

De boekhandel zal geacht worden te bestaan uit:

Winkeliers in boekwerken en kantoorbehoeften (daarbij het

beroep van leesbibliotheekhouder en boekbinder uitoefenende al of niet).
Magazijnhouders.
Uitgevers (met of zonder drukkerij).
Houders van publieke verkoopingen van boeken en voorwerpen van kunst.

Art. 3.

Ieder dier vakken vereischt een afzonderlijk patent, derhalve een afzonderlijk onderzoek.

Art. 4.

Dit onderzoek zal bestaan:

Voor winkeliers en magazijnhouders:

In de kennis der Nederduitsche taal;
In eenige kennis der geschiedenis, vooral die der letterkunde;
In het boekhouden;
In het werktuigelijke des boekhandels.

Voor uitgevers:

In de grondige kennis der Nederduitsche en Fransche taal, benevens die van het Engelsch of Hoogduitsch;
In eenige kennis der geschiedenis, vooral die der letterkunde;
In het boekhouden;
In de bekendheid met al zoodanige kunsten, als welke met het uitgeven in betrekking staan.

Voor houders van publieke verkoopingen:

In de kennis der Nederduitsche, Latijnsche, Fransche, Engelsche en Hoogduitsche talen;
In de bibliographie;
In het catalogiseeren.

Art. 5.

Het getal boekhandelaren is onbepaald en de vereeniging der opgenoemde vakken blijft volkomen vrij.

Art. 6.

De commissie van onderzoek is te Amsterdam gevestigd. Zij wordt door den koning benoemd en bestaat uit..... (eenige geletterden en boekhandelaars).

Zij vergadert tweemaal 's jaars, en laat geene kandidaten toe, dan voorzien van een bewijs van goed gedrag en het bewijs, dat zij.... (bij voorbeeld vijf) jaren in den boekhandel als leerling of bediende werkzaam geweest zijn.

Art. 7.

Alle bestaande firma's worden in hare stelling gehandhaafd, en hebben slechts haar tegenwoordig patent binnen veertien dagen na de invoering der wet in te wisselen, tegen de zoodanige, welke zij alsdan zullen verlangen, zonder meer.

2° Door eene instelling van wege de Vereeniging, de benoeming namelijk van een *college van commissarissen van orde*, die

met onderling overleg den toon geven tot al wat eenheid en regelmaat in den handel bevorderen kan, en

het bestuur der Vereeniging behulpzaam zijn in de handhaving van het reglement.

Tot de werkzaamheid van dit college zullen behooren: het toezigt op het vertoonen ter vertaling; het niet leveren aan postdirecteuren en ongepatenteerde personen; het op vasten termijn terugzenden van commissiegoed; het regelen, des verlangd wordende, van de belangen van hoofdcorrespondenten en committenten; het te keer gaan van tusschentijdsche dispositiën en het regelen van een vast rabat; en voorts het toezien dat de leden der Vereeniging alle bepalingen waartoe zij zich verbonden hebben ook stipt in acht nemen.

3° Door een degelijke uitbreiding van ons debiet naar het buitenland.

Dit zou kunnen plaats hebben, indien de voorname uitgevers 1° voor onderlinge rekening, tegen een vast salaris, hoofdcorrespondenten uitzonden naar de Oost-Indiën, wier hoofdstation te Batavia zou zijn, maar met vertakkingen naar Soerabaya, Samarang en Soerakarta; en 2° een vasten reiziger aanstelden, die in België, Duitschland enz. betrekkingen zou aanknoopen tot het verkoopen van Hollandsche boeken.

'De voorstellen, die ik gewaagd heb te doen,' zoo besluit Fuhri zijn hoogstbelangrijk opstel - een opstel dat wij in een schets trachtten saam te dringen, maar dat een nieuwe uitgaaf overwaard zou zijn - 'zijn natuurlijkerwijze voor aanzienlijke veranderingen en omwerking vatbaar; ik zal gelukkig genoeg zijn, als ik slechts den grond heb mogen leggen tot iets goeds. Eens stofte men zoo zeer op voorvaderlijke grootheid en op de deugden en heldendaden der oude Hollanders, dat men meende geen ander sieraad te behoeven en, daarmede pronkende, niets meer te moeten doen. Nu zoekt men ons volk wijs te maken, dat anderen sterk, wij zwak, dat anderen wijs, wij dom zijn en het dus 't best en veiligst is, maar stil te huis te blijven en zoo stilletjes voort te sukkelen. Dat gevoelen, dat reeds tamelijk volksgeest is geworden, maakt ons werkelijk zwak en klein, laf en krachteloos. Die zich steeds van de buitenlucht afsluit, van arbeid en inspanning zich onthoudt, en zich verbeeldt ziek te zijn, die zal het eindelijk zeker worden. Dat is ook van toepassing op onzen boekhandel. Wanneer wij *willen*, dan *kunnen* wij, dan kunnen wij *veel.*' -

Kort na de verschijning van deze prijsantwoorden voelde A. ter Gunne zich opgewekt, eenige *Vlugtige gedachten over den Nederlandschen Boekhandel* naar aanleiding der beantwoordingen in het licht te geven. Met zijn eigenaardige kloeke, geestige,

soms vrij scherpe pen, begint hij met er op te wijzen, hoe de Vereeniging een goede gedachte had toen zij haar prijsvraag uitschreef, maar het nu ook maar bij de bekroning waarschijnlijk laten zal en ten minste tot nu toe geen blijk geeft zelve zich met de zaak verder in te laten. Hulde brengend aan het talent der beide schrijvers, die ieder een eigen meening met kracht van betoog en taal voorstaan, vindt hij het toch wel wat heel vreemd, dat twree antwoorden, zoo geheel van richting verschillend, door dezelfde commissie van beoordeeling bekroond zijn geworden. Waar de vraag: 'Is er verval?' ter spraak komt, zegt Gebhard een luid *Ja*, en Fuhri een even luid *Neen*, en beide deze volstrekt tegenstrijdige beantwoordingen neemt de Vereeniging voor haar rekening en hecht er als het ware haar zegel aan. Dit daargelaten, dient nu uitgemaakt, aan wien van tweeën de boekhandel geneigd is gelijk te geven. Over het algemeen schaart ter Gunne zich aan Gebhard's zijde. Fuhri redeneert hem wat te veel uit de hoogte, maar Gebhard geeft meer acht op de werkelijke verschijnselen. Het is goed praten, dat onze letterkunde tegenwoordig geen gebrek heeft aan uitstekende auteurs: maar de boekhandel heeft daar niet aan, als het blijkt dat hun werk slecht verkocht wordt. Het is mooi gezegd, dat wij ons over de vestiging van zooveel boekverkoopers op kleinere plaatsen en dorpen te verblijden hebben; maar die jongelieden zouden het wel laten deze achterhoeken op te zoeken, indien zij nog kans zagen in de steden hun brood te verdienen. Het is volkomen gezond geredeneerd, dat ieder pas beginnende de tering naar de nering moet zetten; maar de boekhandel is toch een fatsoenlijk beroep, dat iemand een fatsoenlijk bestaan dient te beloven. 'Hoeveel boekverkoopers', zegt ter Gunne, 'ken ik niet, die met de meest mogelijke inspanning, met een getob en gewurm van den vroegen morgen tot den laten avond, met eene administratie alsof het de directie van de Handelmaatschappij of Nederlandsche Bank gold, zich

naauwelijks in hunnen nederigen stand kunnen maintineren; terwijl ik in andere vakken, onder mijne kennissen en betrekkingen, menschen ken, die met de helft minder tijd en moeite niet alleen op eene onbekrompen wijze den kost verdienen, maar aanzienlijke overwinsten hebben.' Ter Gunne is het in hoofdzaak met Gebhard bepaald eens: let men op de verschijnselen, dan *kwijnt* de boekhandel, vergeleken bij vroeger tijd, toen er *vertier* en *voorspoed* waren. De schrijver licht deze bewering nader toe: 'In de wereld, waarin wij leven, heeft alle actie reactie, en op gebrek volgt overvloed, tot dat de evenaar weêr in 't huisje is. Wij hebben dat in onze dagen met het overgroot getal proponenten gezien, veroorzaakt door de schaarschte en het gebrek, dat er in het voorafgaande tijdperk bestond. Zoo ook is de boekhandel in vorige jaren eene zeer lucratieve zaak geweest, en men kent er alom, die met weinig of geen kapitaal, sommige zonder eenige opleiding en van loopjongens begonnen, zich een aanzienlijk vermogen en een deftigen stand in de maatschappij wisten te verwerven.

'Was het wonder, dat hierdoor velen uitgelokt werden zich in een vak te begeven, waartoe zoo weinig middelen, zoo weinig voorbereiding noodig was? Was het wonder, dat het getal boekverkoopers zoo verbazend toenam, en door menschen uit alle klassen, uit alle standen, uit andere beroepen zelfs, versterkt werd? Wat was hiervan nu het gevolg? De handel was door het verloop des tijds grootelijks achteruit gegaan, het boekendebiet veel verminderd, zoodat door de meerdere liefhebbers de spoeling reeds vreesselijk dun was. Hier nu kwam bij, dat heeren uitgevers uit de hoogte op dien troep begonnen neder te zien, hun belang van dat der debitanten gingen afscheiden en, op de hongerige blikken der laatsten bouwende, hen met ondernemingen en inteekeningen overlaadden, waarmede veel te sjouwen en te martelen, maar weinig te verdienen was. Dit was nog niet ge-

noeg; men begon met Postkantoren te handelen, die, alle porto's vrij hebbende en den Boekhandel als eene bijzaak beschouwende, zich gaarne met eenige mindere procenten tevreden stelden; of men zond bijv. inteekenlijsten van Bijbels aan Dominé's, die liefderijk voor een present-exemplaar hunne gemeente rondsjouwden en hunne leeken ook stoffelijk zielevoedsel bezorgden.

'Dit was nu alles wel heel mooi en voordeelig voor de Heeren uitgevers; maar ook hier kwam het hinkenke paard achteraan.

'De debitanten, die zich nu eenmaal als boekverkoopers geetablisseerd en gepatenteerd zagen, konden in dezen stand van zaken niet langer op eene behoorlijke wijze den kost verdienen. Wat wonder dus, dat zij het op andere wijzen beproefden, dat zij op hunne beurt ook uitgevers wilden zijn en de wereld met allerlei misgeboorten of geboren misdruk overstelpten; of, bij gebrek aan eenig fonds, inteekenlijsten in de wereld schopten, soms van kapitale werken van *vijftig cents*, die dan weder niet of slechts gedeeltelijk uitkwamen, en welke rommel meest het volgend jaar moest gerealiseerd worden om papierkooper en drukker te betalen, waarop dan officieele of officieuse prijsvermindering volgde, kortom al die industrieele praktijken, die met den algemeenen naam van *knoeijerij* bestempeld schijnen te worden.'

Na deze beschouwing gaat de schrijver die zoogenoemde knoeierijen na en acht ze, wel niet loffelijk, maar vrij natuurlijk en verdedigbaar. Handel is handel. Prijsvermindering is alles behalve onnatuurlijk. Boeken zijn niet als wijn, die met de jaren verbetert. 'Wat wil men dan nu eigenlijk? Al die overgehouden boeken (en zelfs de keurigste en gelukkigste uitgever zal mij toestemmen, dat deze quantiteit *aanmerkelijk* is!) opzolderen en ze laten verspochten of tot voedsel voor ratten en muizen doen dienen? Of ze als misdruk verkoopen? - Op die wijze zijn het doode kapitalen, die als het ware uit het algemeen vertier worden getrokken en waaraan noch de uitgever noch de debitant iets

heeft. Maar door prijsvermindering worden ze weêr in den handel gebragt en bestaat er vernieuwde gelegenheid tot debiet en voordeel. Wien de oorspronkelijke prijs te hoog was, koopt ze nu voor minderen; en de debitant verdient vaak aan den laatsten veel meer dan aan den eersten.'

Maar dan toch eerst na verloop van jaren! Wie een boek of boekje bij zijn uitgaaf reeds in prijs durft verlagen, is een onverbeterlijk zondaar! 'Wat dat betreft, laat ons toch elkander geene knollen voor citroenen verkoopen. Wie zou dwaas genoeg zijn van eene aanbieding gebruik te maken, zoo hij die boeken niet anders dan tegen den vollen prijs mogt debiteeren?' Wil men dat prijsverminderen nu onder een anderen vorm vermommen en het een extra-rabat voor particulieren noemen, dat blijft toch eigenlijk hetzelfde. Knoeien is het; maar A doet het en B wordt er dus ook wel toe genoopt. Zijn er geen boekverkoopers, die 10%, 15% korting geven aan leesgezelschappen? Zijn er geen schoolmeesters, die zoo aan een voordeeltje gewend zijn, dat ze niet aan gewone prijzen denken? Zijn er geen gemeentebesturen, die de leverantie alleen gunnen aan den goedkoops ten inschrijver?

Dergelijke en zooveel andere misbruiken bestaan er. Al kan men ze niet verhinderen, te ontkennen zijn ze niet. En te verschoonen zijn ze ook.

Een andere zaak, die men met den naam van knoeierij of nog erger bestempelt, is het uitgeven van vertalingen buiten het zoogenoemd vertalingsrecht om. Dat monopolie-recht is een schreeuwende grief uit een letterkundig oogpunt. Maar evenzeer uit dat van handel. Waarom moet daarvan één enkel persoon genieten, en waarom geen vrije concurrentie? Is er een goede, dan zal wel niemand lichtvaardig een andere wagen. Maar het mooiste boek over te laten aan de handen van den eersten den besten beunhaas en te moeten toezien dat het publiek en de handel zich

lijdzaam moeten neêrleggen bij een beschermd wanmaaksel, dat schreit ten hemel. Handig als wij zijn vangen wij elkaâr alle vliegen af - blijf evenwel af van mijn *uitsluitend recht* op het stuk van vertalingen!

Het opleiden van jonge boekverkoopers bij wijze van halve broodwinning, is een stoeterij, die overbevolking geeft. Dat kwaad bestaat en is door idealistische betoogen niet uit de wereld te helpen. Dat fabriekwerk dient zich eenmaal ergens neêr te zetten. Nu is het goed en wel, te waarschuwen dat men niet te veel hooi op één vork moet nemen en niet den boekhandel met een drukkerij, een binderij, een leesbibliotheek, een uitgeverij enz. enz. moest verbinden. Maar als men van het een niet leven kan, grijpt men er wat anders bij; de noodzakelijkheid dwingt ons daartoe.

Al deze natuurlijke en onnatuurlijke inkruipsels, al deze nadeelen, misbruiken, knoeierijen, oorzaken van kwijning en verval, wier lange lijst haast niet te noemen is, *zijn* er. Gebhard weeklaagt er over; Fuhri verguldt ze. Beiden zien een redmiddel in een verbeterde landswet. Ter Gunne niet. Wij weten, dat het wetten-maken hier zoo spoedig niet gebeurt, tenzij zij moeten strekken tot vulling van 's rijks schatkist.

Wat heeft ook het land met onze belangen te maken? Wij vormen een op zich zelf staand geheel, waarin de een van den ander afhankelijk is en waarin wij allen voor elkander onmisbaar zijn. Wij kennen zelven onze belangen en behoeften beter, dan wij zulks van de welwillendste en verlichtste regeering kunnen verwachten. Dat heeft men ook begrepen en de Vereeniging gesticht. Maar die Vereeniging - hij, ter Gunne, is er geen lid van! Hij heeft zich teruggetrokken, toen hij al meer en meer zag dat zij uitgevers beschermde tegenover debitanten, die er eigenlijk niets aan hebben; toen hij den dwang leerde kennen van haar vertalings-monopolie; toen hij haar dwaze en onhebbe-

lijke bemoeizucht tegen Bolt's vertaling van Strauss, *Das Leben Jesu* moest zien. De Vereeniging is in zijn oog niet een verstandig en krachtig man, maar een zwak, weifelend kind, dat, zoo men het slechts zijn speelgoed laat, verder zelf niet weet wat het wil. Een nieuwe Vereeniging is noodig, een onderlinge aaneensluiting, die zooveel mogelijk vrijheid van handel toelaat, maar beperkt waar beperking in aller belang wenschelijk is en waartoe hij aangeeft de volgende:

Concept artikelen.

'Het bestuur der Vereeniging zal uit zes leden bestaan, waarvan ten minste drie den commissiehandel als een voornamen tak hunner affaire drijven.

Drie hunner zullen uit de provincie Holland, en drie uit andere provinciën gekozen worden.

In elke stad zal niet meer dan een bepaald getal boekverkoopers zijn, aan welke de uitgevers hunne werken in commissie zullen zenden.

De wet kan natuurlijk geene terugwerkende kracht hebben, en geldt dit dus alleen voor het vervolg. Men trachte dus het maximum per het getal inwoners te bepalen, b.v. op de 1200 of 1500 één.

Bij het eventuele vestigen van nieuwe Boekverkoopers zal bij meerderheid van stemmen beslist worden, of aan dezelve boeken in commissie zullen gezonden worden, en zoo hierop negatief besloten wordt, zal dit voor al de Leden verbindend zijn.

In het tegenovergestelde geval spreekt het van zelven dat ieder voor zich vrijheid heeft om al of niet te zenden.

Bij versterf of overdoen van bestaande affaires zal de wettige opvolger in de regten van zijnen voorganger treden, zonder nadere beslissing der Vereeniging, indien het getal Boekverkoopers in die gemeente niet boven het bepaalde maximum is. In het

andere geval zal hieromtrent eerst bij meerderheid van stemmen beslist worden.

Zoo de Boekverkoopers niet aan hunne verpligting voldoen, kunnen zij mede bij meerderheid van stemmen, voor eenen zekeren tijd of voor altijd, buiten correspondentie gesteld worden. In het laatste geval zal weder, even als in het vorige artikel, bij eventuele vestiging, beslist worden of de aspirant onder het getal correspondenten zal opgenomen worden.

De uitgevers verbinden zich de door hen uitgegevene werken aan postkantoren of partikuliere personen niet anders dan tegen den gewonen verkoopprijs te leveren. Bij bewijsbare overtreding hiervan verbeuren zij iedere keer *f* 25 ten voordeele van de kas der Vereeniging.

Van hetgeen door hen wordt uitgegeven zullen zij ten minste een rabat van 20% aan de Boekverkoopers, leden der Vereeniging, en 15% aan de overige Boekverkoopers toestaan.

Het rabat moet in alle geval voor de eerste 5% meer dan voor de andere zijn.

Zoo zij van een Boekverkooper geene behoorlijke afrekening of betaling kunnen krijgen, of zij op andere wijzen reden van klagten tegen denzelven hebben, zijn zij bevoegd en verpligt zulks ter kennis der Vereeniging te brengen, die daarop bij meerderheid van stemmen zal beslissen of de aangeklaagde voor een zekeren tijd of voor altijd buiten de correspondentie zal gesteld worden. Dit besluit is verbindend voor al de leden.

De Boekverkoopers zijn verpligt voor de hun in commissie gezondene werken behoorlijke zorg te dragen, en het debiet er van zooveel mogelijk te bevorderen.

Zij moeten jaarlijks geregeld afrekenen. Wanneer zij hiervan vooraf verwittigd zijn, zijn ze verpligt bij de komst der Uitgevers de afrekening gereed te hebben, en zoo mogelijk het saldo te voldoen. In allen gevalle zijn zij gehouden vóór 1 Oc-

tober van ieder jaar de afrekeningen franco Amsterdam bij de verschillende Correspondenten te zenden, en de saldo's vóór 1 Januarij des volgenden jaars te voldoen of beschikbaar te stellen.

Zij verbinden zich geene boeken te verkoopen, welke buitenslands in de Hollandsche taal gedrukt of uitgegeven zijn, met blijkbaar doel of strekking om bestaande binnenlandsche werken in het debiet te benadeelen, of die in het algemeen tot nadeel van den Nederlandschen boekhandel kunnen strekken.

Dit strekt zich natuurlijk niet zoo ver uit om werkelijk goede boeken, op eene oorspronkelijke wijze behandeld, te verbieden, al ware het ook dat gelijksoortige binnenlandsche werken daardoor last leden.' -

'Het spreekt wel van zelven', zoo besluit ter Gunne, 'dat ik mijne meening niet voor onfeilbaar houde, of die aan anderen zou willen opdringen. Ik heb alleen van het regt gebruik gemaakt om onpartijdig en onbewimpeld voor mijne meening uit te komen; ook waar die met die van anderen in strijd is. Den beiden Heeren bekroonden ken ik te veel gezond verstand toe, om dit niet voor een waardiger hulde dan een laffe wierookwalm te houden. Voor het algemeen kan het zijn nut hebben, ingevolge het niet genoeg behartigd gezegde: *du choc des opinions jaillit la vérité.*'

Wij hebben gemeend, aan het overzicht dezer geschriften eenige ruimte te moeten verleenen, aangezien zij, uit drie onderscheiden oogpunten en van drie alleszins bekwame mannen uitgaande, een belangrijke bijdrage zijn tot de beoordeeling van den tijd en tot de geschiedenis van den boekhandel.

Zij wekten dan ook een algemeene belangstelling. Toen op de vergadering der Vereeniging in Augustus 1846 de namen der twee bekroonden bekend gemaakt werden en hun de eereprijs

werd uitgereikt, weerden zij door den voorzitter G.T.N. Suringar aldus toegesproken:

'Wij zijn gekomen tot de uitreiking van den prijs der eere, door den Heer Fuhri verworven op zijnen verdienstelijken arbeid. Een nieuw verschijnsel, M.H.! in de geschiedenis der Vereenigiug! - Zullen wij ons daarbij aanstellen als Magthebbenden? als van de hoogte op den bekroonden schrijver nederzien en het hem als eene genade toerekenen, dat hij van ons wordt geloofd, van ons wordt geprezen? Of zal een handdruk hem zeggen, wat wij gevoelen, hem den beroepsgenoot, die tijd en moeite en inspanning ten beste gaf, om den beroepsgenoot te dienen van ervaring en inzigt? Zal een eenvoudig, maar hartelijk woord hem danken voor den lust en den ijver, met welken hij eenen wedstrijd aanvaardde, waarin het zoo moeijelijk scheen te overwinnen; voor den onbezweken moed en de volharding waardoor hij de zege behaalde?

Ja, *dien* toon en geenen anderen willen wij aanslaan, begaafde Vriend, verdienstelijke Confrater! Geen luid klinkende lof, geen schelle toejuiching, maar welgemeende dank vloeije van onze lippen. Een handdruk van allen bezegele die betuiging en verzekere u van onze erkentelijkheid, daarvoor inzonderheid, dat Gij de eer van den Boekhandel gehandhaafd, zijn verval gelogenstraft, de liefde voor het vak verlevendigd, den moed versterkt, en alzoo het uitzigt in de toekomst voor velen verhelderd hebt.

Aanvaard dien dank, zoo ruim verdiend, ontvang den prijs, zoo eerlijk verworven. Zij dit zilver u een genoegelijk aandenken, een spoorslag ten goede, een getuige van onzen dank. Het prijke in uwe woning onder het voorregt, dat we u gunnen, van tijdelijken voorspoed, duurzame gezondheid en huiselijken zegen. Geeft u de Hemel dat alles te genieten, dat genot worde verhoogd door deze voldoening: dat Gij, meer en meer, uwe bedoelingen erkend, uwe wenken begrepen, uwe wenschen vervuld, en

den Boekhandel bloeijen ziet op den grond, dien wij liefhebben als den adem van ons leven.

Ook tot U een woord van hulde en dank, verdienstelijke Gebhard! Was het u niet vergund de zege te behalen, met eere verliet Gij het strijdperk. Of is het geen eer naast zulk een overwinnaar geprezen te worden? De prijs ontging u en viel hem ten deel; maar uw moed had uitgeblonken, uwe vaardigheid werd geprezen, en bragt de vraag op aller lippen: Wie is die mededinger? Wie de held, die dus het wapen voert? Gij voldeedt aan ons verlangen, opendet het vizier, dat uw aangezigt voor onze oogen bedekte, en wijddet uwe wapenen ten beste der goede zaak. Heb dank daarvoor, heb dank voor uw pogen, en zie ook Gij uwen arbeid beloond in den dank uwer Confraters, in de vervulling uwer wenschen, in den bloei van onzen Handel! Het daartoe uitgestrooide zaad schiete wortel, geve vrucht, rijke vrucht voor ons en de onzen, voor de kinderen onzer kinderen, en dankbaar verblijde zich ieder, die na ons komt, in den arbeid van Fuhri en Gebhard.

Lang leve Gebhard! Lang leve Fuhri! Bloeije de Boekhandel in Nederland!'

Onder daverende toejuiching werd dit lang leve! driewerf herhaald.

Had deze prijsvraag zulke uitstekende gevolgen gehad, de Vereeniging werd daardoor uitgelokt om dergelijke poging te herhalen. In 1846 schreef zij een prijskamp uit voor een 'Handleiding voor den boekhandelaar tot een goede en geregelde administratie zijner zaken' In 1848 waren daarop drie antwoorden ingekomen, van welke dat van M.H. Binger, onder de spreuk 'Orde regeert de wereld', bekroond en mede op kosten der Vereeniging uitgegeven werd.

Geschillen. - De vereeniging.

Inhoud.

Uitgaaf van het Tarief van Justitiekosten. Proces. - Pharmacopoea Neerlandica, uitgegeven door het rijk. - Uitgaaf van een bijbel te Emden gedrukt. - Nadrukken in Limburg en in België: Tollens, Helmers, Bilderdijk, Weiland. - Nadrukken hier te lande: brokstukken uit Helmers, Tollens, Staring, van Alphen. - '*Anthologie' van Prof. Visscher. - Kuyper's 'Letterkundige Leercursus.' - Processen: Vertalingskwestiën. - Titelnavolging. - Vertalingsrecht en reglementaire bepalingen daaromtrent. - Is. An. Nijhoff's bestrijding van het vertalingsrecht. - G.T.N. Suringar's verdediging. - Het 25 jarig bestaan der Vereeniging. - Letterkundig congres te Gent. - Suringar's pleidooi tegen den nadruk. - Benoeming, dien ten gevolge, van een internationale commissie.*

De droom van de Vereeniging, dat verdere voorkomende geschillen meestal door onderlinge scheidsrechters zouden kunnen worden uitgemaakt, werd reeds in het begin van 1840 bitter te

leur gesteld. Twee partijen stonden heftig tegen elkaâr op. De eene was niet minder dan de staat der Nederlanden, de andere was de firma Joh. Noman & Zoon. Door de laatste was uitgegeven een klein boekske getiteld *Tarief van Justitiekosten en salarissen*, en aangezien dit tarief aan *het Staatsblad* ontleend was en dit *Staatsblad*, met het *Journal officiël* (Staatscourant) en de *Pharmacopoea Belgica*, genoemd waren onder de werken waarvan de uitgaaf aan de landsdrukkerij, als uitzondering op het koninklijk besluit van 1822, was voorbehouden, werd de firma Noman van nadruk aangeklaagd en bij vonnis van de arrondissementsrechtbank te Tiel verwezen tot het vergoeden van 2000 exx. en een boete van *f* 100. - Deze veroordeeling was zoo spoedig in haar werk gegaan, dat de beschuldigde geen gelegenheid gezien had, de hulp der Vereeniging ter zijner verdediging in te roepen. Maar nu de veroordeelde van dit vonnis in appèl kwam en haar goed recht tot in het hoogste ressort begeerde gehandhaafd te zien, wendde zij zich tot het bestuur der Vereeniging met het verlangen, dat dit de zaak zou overnemen, aangezien het hier minder een persoonlijk belang dan dat van den geheelen bockhandel gold. Het bestuur zag tegen dit proces huiverig op. Het begreep de waarheid van de bewaring van de firma Noman. Maar overwegende de kosten bij een mogelijk verlies en de buitengewone haast in dit geding aan den dag gelegd, antwoordde het den veroordeelde, dat het de zaak voorloopig niet kon aanvaarden: 1° omdat vóór het voeren van een proces eerst de toestemming moest verkregen zijn van de leden, en 2°, dat omtrent de kans van winnen of verliezen vooraf het gevoelen van een of meer rechtsgeleerden diende te worden ingeroepen. Het raadde dus de firma Noman aan, den loop van het appèl af te wachten. Werd het vonnis vernietigd, dan was de zaak uit; werd het bevestigd, dan kon de Vereeniging nog altoos de uitspraak vragen van den hoogen raad. ‘Intusschen’, en dit is een nieuw blijk

van de ongevraagde voogdij, die het bestuur in die dagen meende zich te mogen aanmatigen, ‘moest het zijn leedwezen betuigen, dat het niet vroeger met dit plan van uitgave was bekend gemaakt, als wanneer het UEd. de uitgave stellig ontraden zou hebben,’ luidde zijn vermaning.

Den 13en Februari 1840 had de rechtbank te Tiel haar vonnis uitgesproken, den 12en Maart werd het door het provinciaal gerechtshof van Gelderland bevestigd, zich geheel vereenigende met de uitspraak van Tiel: ‘dat volgens de wet van 1817, het regt van druk en uitgave een eigendom zijnde, waarop niemand buiten den eigenaar eene wettige aanspraak heeft, dat regt ook behoort aan den Staat, ten opzigte van Wetten en Besluiten, en hetzelve niet door ieder afzonderlijk vermag te worden uitgeoefend, maar alleen door den Staat; dat op dit beginsel van eigendom de Wet van 1817 gegrond zijnde, niet kan worden aangenomen, dat daarbij eene uitzondering met betrekking tot het regt van den Staat zoude zijn bedoeld, hoedanige uitzondering aldaar dan ook niet voorkomt, daar die Wet niet enkel betrekking heeft op werken van letteren of geleerdheid, maar op *letter*- en *kunst*werken, door welke letterwerken, in onderscheiding van kunstwerken, al hetgeen met letters gedrukt wordt te verstaan zijnde, daaronder mede Wetten en Besluiten moeten geacht worden begrepen te zijn; dat uit de bepaling van het Koninklijk Besluit van 1822 ten duidelijkste blijkt, dat de reserve zich niet bepaalt tot de geheele uitgave van het *Staatsblad*, maar ook tot al zijn onderdeelen.’ - Werd alzoo de beklaagde D. van Haren Norman schuldig verklaard aan het wanbedrijf van nadruk, enz. enz.

Inmiddels waren de adviezen ingeroepen van de rechtsgeleerden Mrs. D. Donker Curtius, W.C.B. Wintgens, S.P. Lipman en Scheidius, en deze waren alle zoo in tegenspraak met de gronden van het gewezen vonnis, dat men met vertrouwen bij den hoogen raad cassatie durfde aanvragen. De gevoelens,

bij monde van Mr. Donker Curtius ten overstaan van het hoogste rechtslichaam in Juni 1840 verdedigd, kwamen, soms in vrij scherpe uitdrukkingen, hierop neder: Alle wetten behooren tot het gemeenschappelijk eigendom; zij behooren aan niemand, omdat zij aan allen behooren. Het is in het algemeen bespottelijk en ongerijmd, dat iemand, wie ook, hetzij staatsdrukkerij, hetzij andere bevoorrechte concessionaris, privaat eigendom kan hebben op iets, dat zoo klaarblijkelijk tot het publiek domein behoort. De meest algemeene verspreiding mag niet worden tegengegaan, omdat haar kennis voor een ieder gebiedend wordt geëischt. Het is een kleingeestig, bekrompen, verachtelijk denkbeeld, tot zelfs de wetten te willen monopoliseeren. Verachtelijk, omdat het gebeurt om de balans te verbeteren van de staatsdrukkerij en dus voor eenig geldelijk voordeel aan het volk onthoudt wat het toekomt. - Is het niet even ongerijmd, te zeggen, dat letterwerken werken zijn, die met letters gedrukt zijn? Tot hoeveel dwaze gevolgtrekkingen zou deze onnoozele bepaling aanleiding kunnen geven. En al ware dit zoo in het onderhavige geval, wie is dan de rechthebbende schrijver ervan? De koning, de staat, het geheele Nederlandsche volk? Wetten worden gemaakt door allerlei handen; de vertegenwoordiging der natie verkort ze of voegt er aan toe; de soeverein bekrachtigt ze. - Wie is de auteur ervan? De staat, het volk heeft ze gemaakt, de staat, het volk, op wie nooit de bepaling in de wet van 1817 in toepassing kan gebracht worden wat aangaat den duur van het kopijrecht tot 20 jaar na den dood van den auteur, om de eenvoudige reden dat de staat of het volk niet sterfelijk zijn. Bovendien, heeft de staatsdrukkerij, hier als vertegenwoordigster van den staat, een quitantie, een bewijs van overdracht, van eigendom over te leggen, en heeft zij drie exemplaren in officieelen vorm gedeponeerd, voorwaarden, uitdrukkelijk door de wet voorgeschreven om eenig recht te kunnen doen

gelden? Niets van dat alles kan worden aangenomen of getoond Bij besluit van 2 Juli 1822 werd voor het eerst gesproken van ‘een eigendomsregt van den Staat op alle deszelfs staatsstukken.’ Tot verdediging en beveiliging van dit beweerd recht worden, strijdig met de grondwet, buiten de grenzen der koninklijke macht, de strafbepalingen der wet van 1817 uitgestrekt op daden, door geen enkele wet verboden. Sedert dien tijd is op dezen onwettigen grondslag voortgebouwd. Een menigte van koninklijke besluiten heeft de dwaling bevestigd. Zij heeft haar oorsprong in een loutere aanmatiging; zij is, door gebrek aan oplettendheid en onafhankelijk onderzoek, gedoogd, door lijdzaamheid bestendigd, door gunstbejag en navolgingszucht gehuldigd, totdat eindelijk het groot aantal eerbiedige verzoekschriften van de eene, en welwillende vergunningen van de andere zijde, de openbare meening voor altijd schenen te hebben bepaald. Maar het vraagstuk omtrent het oorspronkelijk recht is daardoor in geenen deele opgelost, en tallooze *gebeurde zaken* zijn niet bij machte op te wegen tegen het zekere en zonneklare beginsel hier aangewezen.

Tegen deze beschouwingen was weinig in te brengen. De hooge raad, al deze gronden overwegende, vernietigde de arresten gewezen te Tiel en te Arnhem, verklaarde, dat het begane feit noch misdaad noch wanbedrijf noch overtreding opleverde en ontsloeg den aangeklaagde van alle rechtsvervolging te dezer zake; de kosten te dragen door den staat.

Ten gevolge van dit rechtsgeding, dat veel belangstelling en opspraak wekte, werd het jaar daarna uitgevaardigd het volgende *besluit van intrekking*:

Besluit van den 24 April 1841, houdende intrekking van het besluit van den 2 Julij 1822 (Staatsblad N°. 16) en van de verdere, op grond daarvan, genomene en in het Staatsblad vermelde besluiten. Wij Willem II, enz., enz., enz.

Op de voordragten van Onzen Minister van Binnenlandsche Zaken en Justitie, van den 19 Maart 1841, n°. 119, 5 afdeeling, en 9 April 1841, n°. 47;

Den Raad van State gehoord;

Hebben besloten en besluiten:

Art. 1. Het Koninklijk besluit van 2 Julij 1822 (*Staatsblad* n°. 16) betrekkelijk het doen drukken en uitgeven van staatsstukken door particulieren, wordt bij deze ingetrokken en buiten effect gesteld.

2. Insgelijks worden bij deze ingetrokken en buiten effect gesteld alle verdere besluiten, genomen op grond van gemeld besluit van 2 Julij 1822, en die, overeenkomstig art. 3 van hetzelve, in het *Staatsblad* zijn vermeld.

Onze Ministers van Binnenl. Zaken en Justitie zijn belast met de uitvoering van dit besluit, hetwelk zal worden medegedeeld aan den Raad van State, en geplaatst in het *Staatsblad.*

'*s Gravenhage*, den 24 April 1841.

Desniettegenstaande bleek het, acht jaar later, dat het rijk niet zoo gemakkelijk afstand kon doen van de voorrechten aan het uitgeven verbonden. Den 8en Maart 1849 werd bij de tweede kamer ingediend een wet op de invoering van de *Pharmacopoea Neerlandica* en *Nederlandsche Apotheek*, en daarin kwam op nieuw een voorbehoud voor betreffende het kopijrecht ten voordeele van den staat. Het spreekt van zelf, dat het bestuur der Vereeniging

onmiddellijk tegen dit ontwerp in verzet kwam. Ook vond het tegenkanting bij een aantal leden der tweede en eerste kamer. Maar op dezen, niet verwerpelijken, grond, dat de plicht der wetgeving medebrengt, zorg te dragen voor de zuiverheid en echtheid dezer pharmacopoea, opdat de gezondheid der ingezetenen niet zou worden gewaagd aan mogelijke fouten of gebreken in eenigen overdruk, en met wijziging van het in art. 2 der concept wet voorkomend woord *kopijregt* in de uitdrukking *het regt van drukken en uitgeven*, werd de wet aangenomen en den 12en Augustus 1849 in het staatsblad No. 36 aldus uitgevaardigd:

'Wij Willem III, enz.

Alzoo Wij in overweging genomen hebben, dat er noodzakelijkheid bestaat, om de *Pharmacopoea Belgica* te doen vervangen door een nieuw *artsenijbereidkundig formulierboek*, overeenkomende met de vorderingen der wetenschap en behoefte der geneeskunde;

Zoo is het dat Wij, den Raad van State gehoord en met gemeen overleg der Staten-Generaal, hebben goedgevonden en verstaan, gelijk Wij goedvinden en verstaan bij deze:

Art. 1. De Latijnsche en Nederlandsche opstellen, onder de opschriften *Pharmacopoea Neerlandica* en *Nederlandsche Apotheek*, bij het ontwerp dezer wet overgelegd, worden als *artsenijbereidkundig formulierboek* vastgesteld.

Art. 2. Het uitsluitend regt van drukken en uitgeven der *Pharmacopoea Neerlandica* en der *Nederlandsche Apotheek* wordt aan den Staat voorbehouden.

De drukker, uitgever, verkooper en verspreider van eenig exemplaar van dit formulierboek, niet van Staatswege gedrukt, uitgegeven en gewaarmerkt, worden gestraft met eene boete van *f* 100. - voor ieder exemplaar door hen gedrukt, uitgegeven, verkocht, verspreid of in hun bezit gevonden; en, in geval van onvermogen om die boete te betalen, met gevangenis van ééne maand tot twee jaren.

Alle zoodanige exemplaren, waar ook gevonden, worden in beslag genomen en ten behoeve van den Staat verbeurd verklaard.

Art. 3. De *Pharmacopoea Neerlandica* en de *Nederlandsche Apotheek* worden ter Algemeene Landsdrukkerij gedrukt, van Staatswege uitgegeven en algemeen verkrijgbaar gesteld, en door of van wege den Minister van Binnenlandsche Zaken gewaarmerkt.

De uitgave en verkrijgbaarstelling zal de bekendmaking door middel van het *Staatsblad* vervangen.

Art. 4. De *Pharmacopoea Neerlandica* en de *Nederlandsche Apotheek* worden zes maanden na den dag der uitgave in werking gebragt, en vervangen de *Pharmacopoea Belgica*, die met hetzelfde tijdstip wordt afgeschaft.

De dag der uitgave wordt in de *Staats-Courant* aangekondigd.

Art. 5. De bepalingen, thans omtrent het gebruik en de naleving der *Pharmacopoea Belgica* bestaande, zijn, totdat zij door andere worden vervangen, van toepassing en verpligtend ten opzigte der *Pharmacopoea Neerlandica* en der *Nederlandsche Apotheek*, alleen met deze uitzondering, dat de termijn van één jaar, in art. 2 van het Koninklijk besluit van 28 April 1821 (*Staatsblad* No. 2) en in art. 3 der wet van 12 Julij 1821 (*Staatsblad* No. 7) vastgesteld, wordt vervangen door den termijn van zes maanden, in art. 4 dezer wet bepaald.'

De handelsrechten, tot welker handhaving, en de onderlinge kwestiën, tot welker beslechting, de bemiddeling der Vereeniging werd ingeroepen, waren in dit tijdvak vele. Zaken van den meest onderscheiden aard kwamen aan de orde en kostten het bestuur niet weinig hoofdbreken en bemoeiing Die allen in haar verloop te behandelen, zou tot een uitvoerigheid leiden, die het bestek dezer bladen te buiten gaat. De jaarlijksche verslagen der Vereeniging vermelden ze in alle bijzonderheden. Den belangstellende daarheen verwijzende voor de toedracht der feiten en voor de na-

men van de daarbij betrokken personen, moge hier alleen, althans wat de kleinere aangaat, een kort overzicht van verschillende kwestiën volstaan.

In 1842 kwam een geval voor gelijk in 1838 betreffende een Hollandsch boek op een buitenlandsche drukkerij gedrukt. De firma J.B. Wolters te Groningen gaf namelijk een *N. Testament* uit, dat bij H. Woortman te Einden gedrukt bleek. Hiertegen trad de bijbel-compagnie in verzet en riep de hulp der Vereeniging in ten einde deze uitgaaf tegen te gaan. Het bestuur meende aan dit verzoek te moeten voldoen en richtte aan de firma Wolters een krassen brief, waarin het zijn ernstige afkeuring over deze daad uitsprak. 'Wij hadden niet gedacht', zoo werd daarin gezegd, 'dat zoo kort nadat de groote meerderheid der Confrèrie zijn verlangen had te kennen gegeven om dit verderfelijk kwaad te stuiten, een Nederlandsch boekhandelaar het zou durven wagen zijn fortuin te zoeken op de puinhoopen van de Nederlandsche drukpers, vooral nu de Bijbel-compagnie mede zoodanig boek ter perse heeft. Het bestuur meent reden te hebben zich ernstig over UEd. te beklagen, te meer nog daar UEd. niet geschroomd hebt, dat boek door het Prov. Kerkbestuur van Groningen te doen autoriseren en door een en ander het bewijs geleverd is van onedel winstbejag.'

De firma Wolters, die pas twee jaar lid van de Vereeniging was, schreef hierop terug: dat zij niets afwist van het feit drie jaar geleden gebeurd; dat zij ook niet kon begrijpen, op welken grond het bestuur haar zulke bittere verwijten deed. Zeker, het boek was buitenslands, in Oost-Friesland, waar ook Hollandsch gesproken werd, gedrukt, waarschijnlijk ook op buitenlandsch papier. De geheele drukkosten liepen niet hooger dan *f* 300. - en gaven zeker geen aanleiding om de Nederlandsche drukkerij tot een puinhoop te maken. En werden niet de meeste boeken hier te lande op buitenlandsch papier gedrukt? Waarom had het

bestuur haar nu zoo hard gevallen? Zij deed deze uitgaaf samen met den drukker Woortman, die bij zijn prov. kerkbestuur autorisatie had aangevraagd, even als zij bij dat te Groningen; en beide firma's hadden aan die kerkbesturen gezamenlijk de aanvraag gedaan, niets van de wijs van uitgaaf verhelende, omdat er bij een eerlijke zaak niets te verhelen viel. Dat de bijbelcompagnie een dergelijke uitgaaf op het oog had, was hun onbekend, en ook geen reden om de hunne nu te laten varen, aangezien beide gelijke rechten hadden. Waarom hen zoo aan de kaak gesteld, alsof zij wonderwat misdreven hadden? Had de bijbel-compagnie wellicht deze bestuursdaad uitgelokt? - Dit laatste was werkelijk het geval geweest, ten einde mededinging voor haar aanstaande uitgaaf tegen te gaan. Het bestuur zond alzoo Wolters' antwoord aan de bijbel-compagnie, en deze, overtuigd van de zwakheid harer aanklacht, berichtte dan ook al zeer spoedig, en vrij leuk, dat, ‘hoe breedvoerig de heer Wolters zijne handelwijze ook tracht te verdedigen, dezelve ons in het geheel maar niet bevallen wil, wel niet uit principe van eigenbelang, maar omdat wij het onkiesch en onedel vinden, ten aanzien van en voor den geheelen Boekhandel, dat men iets, buitenslands gedrukt, voor een Nederlandsch product laat doorgaan. Wat haar zelve aangaat, zij wenschte die zaak maar verder te laten rusten’. - Hiermede was evenwel het bestuur der Vereeniging niet voldaan; het kon zijn vorigen brief moeielijk terugtrekken. Het bracht alzoo het feit in de algemeene vergadering en antwoordde de firma Wolters: ‘dat de vergadering van gevoelen was, dat deze Uwe handelwijze, zoo om zich zelve als om de schromelijke gevolgen, welke soortgelijke ondernemingen op den Nederlandschen Boekhandel kunnen hebben, ten sterkste behoorde te worden afgekeurd en tegengegaan; dat het geringe bedrag der drukkosten niet in overweging mogt komen; veeleer dat men het beste aller boeken zeker het allerminst tot een

onedel winstbejag mogt bezigen; dat de Staten-vertaling des Bijbels ongetwijfeld behoorde tot de werken van algemeen eigendom, maar dat daaruit nog in geenen deele volgde, dat het een Nederlandsch boekhandelaar zou vrijstaan op dezen algemeenen eigendom inbreuk te maken, door een buitenlandschen nadruk van een in die termen vallend werk ten prejudice van onzen handel te verspreiden; dat het Bestuur deze zaak in het belang van den Nederlandschen boekhandel, maar ook in het belang van UEd. trouwens wel wil trachten in der minne te vereffenen en daaromtrent UEds. antwoord verlangt.'

De firma Wolters was gehoorzaam genoeg om, na nog vrij wat heen en weêr schrijven, te besluiten, dat 'aangezien het niet verkoopen van Nederduitsche buitenslands gedrukte boekwerken voordeelig is voor het algemeen belang van onzen boekhandel en vooral van onze drukkerijen, zij haar aandeel in deze uitgaaf aan de firma Woortman te Embden had afgestaan en dus haar eigen belang aan het algemeen belang had ten offer gebragt.' - Het bestuur verklaarde haar daarop, dat het 'door uwe loijale handelwijze en deze UEd. zeer vereerende wijze' deze zaak nu als getermineerd beschouwde.

Een jaar later, in 1843, zag de Ned. bijbel-compagnie een veel gevaarlijker vijand opdagen uit het buitenland. Het Britsch bijbelgenootschap namelijk had zich op breeden voet tot taak gesteld om goedkoope bijbels in alle talen te doen drukken en zooveel mogelijk te verspreiden. Het zocht ook in Holland een agentschap voor zijn testamenten, die buitenslands gedrukt waren, tot groote grief voor de bijbel-compagnie, die zich met haar klacht tot de Vereeniging wendde. Om in zijn geheel te blijven diende het bestuur zich die zaak ook nu aan te trekken en richtte zich tot de regeering met een verzoek om verbod. De minister verwees de adressanten eenvoudig naar de wet van 1817 en verklaarde, 'dat hij alle maatregelen zou nemen ten einde

die wet te handhaven en te zorgen dat er geen buitenslands gedrukte werken zouden worden ingevoerd of verkocht, *waarvan hier te lande kopijregt bestaat.*' - Op de vergadering van het volgende jaar verklaarde het bestuur, dat het hierin gedaan had wat in zijn vermogen lag, zonder de kwestie verder aan te roeren.

Vooral in Limburg gingen enkele firma's voort zich niet te storen aan vroegere waarschuwingen en met het driest nadrukken van schoolboekjes ten behoeve van Limburgsche scholen. Meestal wisten zij de vervolging te ontduiken, of zagen de Hollandsche uitgevers, om het onvoldoende hunner bewijzen van kopijrecht, er tegen op, hun een proces aan te doen. - Erger maakten het de Belgische nadrukkers. Met onverbeterlijke stoutheid sloegen zij de hand aan werken van Helmers, Tollens, van Lennep, van der Palm en anderen en ontzagen zich niet zelfs een volledigen nadruk van Weiland's *Woordenboek* en van Bilderdijk's *Kompleete werken* op het touw te zetten. Als een staal van verregaanden overmoed deelen wij in de eerste plaats meê het prospectus van den nadruk van Weiland's *Nederduitsch Letterkundig Woordenboek*:

'Het byzonder welslagen onzer poogingen ter verspreiding van Vlaemsche tael- en letterkunde door eene volledige uitgave der werken van Tollens, heeft alleen ons kunnen aenmoedigen tot het herdrukken van een zoo belangrijk werk, als het hier aengekondigde. Immers, hoewel wy genoeg overtuigd zyn dat het Woordenboek van den geleerden Weiland in al de deelen van het Vlaemschsprekend België hoogst gewaerdeerd wordt, hadden de menigvuldige moeijelykheden dezer uitgave ons eenigermate kunnen afschrikken, zoo niet het gelukken onzer eerste onderneming, ons eene waerborg voor deszelfs vertier had toegeschenen.

De nuttigheid, ja de noodzakelykheid dezes werks, niet alleen voor allen die zich met Vlaemsche letterkunde of onderwys bezig houden, maer zelfs voor hen, die in de gelegenheid zyn de moedertael dagelyks te behandelen, algemeen bekend zynde, zullen wy hier van deszelfs waerde en verdiensten niet verder gewagen, daer al wat wy er van konden aenhalen nog beneden de waerheid zoude zyn. Dus zullen wy ons slechts by eenige woorden over dezen nieuwen druk bepalen. - Hoe verdienstelyk de hollandsche uitgave ook zy, laet zy echter veel te wenschen over. - Het groot getal boekdeelen, welke zy beslaet (11 deelen) maekt ze ongeschikt en veelal onbruikbaer: het is thans algemeen aengenomen, dat een woordenboek niet uit meer dan twéé boekdeelen mag bestaen: onze uitgave zal op dien voet ingerigt zyn.

De hooge prys der hollandsche uitgave (37 gl.; byna 80 franks) stelt ze buiten het bereik van andere dan bemiddelde persoonen; de onze komt slechts op een vierde van dien prys. - Voor wat de uitvoering betreft, vergelyke men het hier nevensgaende specimen.

Voor het overige zullen wy de hollandsche uitgave geheel en al volgen; die spelling komt al te veel met de onze overeen dan dat het noodig zy er eenige verandering aen toe te brengen. De weinige punten waerin beiden verschillen, zyn thans door ieder genoeg gekend.

Voorwaerden. - Het werk zal verschynen in twaelf afleveringen, elk van ongeveer 12 vellen druks (192 bladzyde, of 384 kolommen) in papier, letter en formaet gelyk aen het nevensstaende specimen, en zoodanig ingerigt dat dezelve zeer geschikt in twee deelen kunnen verzameld worden. Er zal van 6 tot 6 weken eene aflevering verschynen, elk aen den prys van twee franken. Zy die vóór den eersten January aenstaende ingeteekend hebben, zullen den *Kunstwoordenboek*, door Weiland, een boekdeel (van

ongeveer 300 bladz.) in het zelfde formaet als het aengekondigde werk, kosteloos ontvangen.

Men schryft in: bij J.P. van Dieren & Comp., Uitgevers en Drukkers, Meir, n°. 1131, te Antwerpen, en by alle boekhandelaren van het land, alwaer men de ingevulde prospectussen kan bestellen.'

Maar in de tweede plaats verdient de volgende brief vermelding, door de nadrukkers aan de rechtmatige eigenaars, de firma Blussé & van Braam te Dordrecht, gericht:

Antwerpen 26 Augustus 1848,

De Heeren Blussé & van Braam te Dordrecht.
'Volgens blijkens uit het Letterkundig Nieuwsblad is het UE. bekend, dat ik ter perse heb, de eerste en groote uitgaaf van Weiland's *Woordenboek*, vermeerderd door woorden en volgens de spelling van zijne tweede uitgaaf. Dezelve hebben wij heel laag in prijs gesteld, om het Vlaamsch hier ter lande te doen herleven, dus uwen uitgaaf is nu weinig van waarde meer; maar ik wil toch een goed akkoord met UE. aangaan; ik zal geen enkel ex. in Holland debiteren, (uitgenomen 22 ex. die mij reeds door partikulieren zijn aangevraagd) mits UE. mij 1000 ex. afkoopt, de aflevering à 80 centen inteekening alhier fl. 1.15, deze kunt UE. goed in Holland fl. 1.50 verkoopen, dan komt het werk met den *Kunstwoordenboek* (welke met het Supplement gratis wordt afgeleverd), nog maar op 18 gulden. Die duizend ex. kan UE. in tijd van een jaar wel debiteren, de Prospectus is nog maar 3 weken uit en heden heb ik al 530 intekenaren, dan zal ik het werk, wel te verstaan de 1000 ex. en die 22 ex op uwen naam trekken. Zelfs wil ik ook te boven voor UE. nog 1000 Prospectussen trekken, met uwen naam en de prijs, die UE. zult opgeven. Over dezen voorstel kunt UE. tot den 10 September

aanstaande nadenken, dan verschijnt er de eerste aflevering en dan onmiddelijk gaan mijne mannen op reis, onder welke termen van verbod ook. Eens een akkoord met UE. aangegaan hebbende, zal er door mij geene bekendmaking in Holland gedaan worden.
Onnoodig zal het zijn mijne Heeren eene andere conditie voor te stellen, want geene verandering doe ik in mijnen voorstel.
Ik heb de eer met hoogachting te zijn.'
UE. Dw. Dienaren
(*Was get.*) J.P. VAN DIEREN & COMP.
'P.S. Alle aanvragen die mij nog door particulieren uit Holland gedaan worden, voor dat ik UE. antwoord ontvangen heb, zullen door mij nog aangenomen worden, alle inteekenaren, die ik in Holland heb, zijn particulieren, dus de Regtbank zal geene moeite hebben en de premiën zullen ook niet behoeven ontvangen te worden. Indien UE. mijn aanbod bevalt, dan zend ik UE. elke aflevering tegen remboursement. Mijn getal is getrokken op 2000 exemplaren.'

Naar aanleiding van dit feit was het wel geen wonder, dat de Vereeniging, vol verontwaardiging, zich wendde tot Z.M. den koning met onderstaand adres:

Aan *Zijne Majesteit den Koning.*

SIRE!
'Geven met den meesten eerbied te kennen de ondergeteekenden, boekhandelaren wonende te Amsterdam en te Arnhem, doch allen domicilie kiezende ten huize van den eersten hunner op den Vijgendam te Amsterdam.
Dat de Belgische naburen, die zich sedert lang onledig hielden met het nadrukken en verspreiden van de beste Fransche werken, zich sedert korten tijd ook op het nadrukken der uit-

gezochtste Nederlandsche boekwerken hebben toegelegd, welke zij niet slechts in Vlaanderen verspreiden, maar vooral ook in Nederland weten in te voeren en te verkoopen.
Dat de ondergeteekenden daarop de aandacht van Uwe Majesteit, als beschermer der inlandsche nijverheid, maar ook bovendien in het algemeen belang van Neêrlands ingezetenen en van het grondwettig Bestuur, wenschen te vestigen.
Zij zullen daartoe eenige der meest sprekende feiten van zoodanigen nadruk ter kennisse brengen van Uwe Majesteit: zij zullen de allernadeeligste gevolgen daarvan voor den Nederlandschen boekhandel en de nijverheid aantoonen, maar tevens ook van de gevaren, welke uit dezelfde oorzaak noodwendig voor godsdienst en zedelijkheid, en zelfs voor de rust van den Staat moeten geboren worden, hebben te gewagen: zij zullen vervolgens aantoonen, dat de bestaande verordeningen onvoldoende zijn om die schroomelijke gevolgen te voorkomen; en eindelijk op het nemen van afdoende maatregelen aandringen, welke in staat zijn het kwaad met den wortel uit te roeijen.
Behalve eenen nadruk. van de *Roos van Dekama* van Mr. J. van Lennep, ziet ook reeds eene Belgische uitgave van alle de gedichten van H. Tollens Cz. het licht, terwijl eene uitgave van het *Nederduitsch Letterkundig Woordenboek* van P. Weiland bij J.P. van Dieren & Comp., te Antwerpen, deels ter perse is, deels reeds is afgedrukt. Bij den nadruk der beide laatste werken is de Nederlandsche spelling geheel gevolgd - zoo het heet, omdat die al te veel met de Vlaamsche overeenkwan, dan dat het noodig ware er eenige verandering in te brengen, maar inderdaad met het enkele doel om voor deze werken daardoor ook in Nederland een groot vertier te vinden; want alle de Nederduitsche boekwerken, meest schoolboeken, welke men in Vlaanderen voor eigen gebruik nadrukt, woorden naar de Vlaamsche spelling gewijzigd; en bij de beperktheíd van het gebruik, der

Nederlandsche taal buitenslands, mag het er met grond voor gehouden worden, dat alle buitenlandsche nadruk van Nederlandsche boekwerken hoofdzakelijk met het uitzigt op een ongeoorloofd debiet in Nederland zelve wordt ondernomen.
Het is voorzeker niet te verwonderen, dat de Belgische nadrukken voor veel mindere prijzen dan de Nederlandsche uitgaven verkrijgbaar zijn: dit is het geval met alle mogelijke nadnikken, waarvoor immers geen honorarium aan den Schrijver betaald wordt, en waarvan de proefbladen met mindere kosten en moeite worden afgedrukt, terwijl nog bovendien geene risico voor slecht debiet is te vreezen, of geene verliezen, geleden door het uitgeven van andere verdienstelijke maar door het publiek minder geäppreciäerde werken, behoeven te worden goedgemaakt, daar men, gelijk ieder ligtelijk bevroedt, alleen die werken nadrukt, welke de algemeene toejuiching ondervinden, en van welke men op een ruim vertier kan rekenen. Men voege daarbij de lagere Belgische werkloonen, en niets is meer natuurlijk, dan dat, b.v., het beroemde werk van Weiland voor bijkans een vierde van den prijs der Nederlandsche uitgave verkrijgbaar is gesteld.
Om het volledigst bewijs te leveren met welken slag door deze en dergelijke nadrukken de Nederlandsche boekhandel (toch reeds zoo deerlijk ondermijnd) bedreigd wordt, zal het slechts noodig zijn het berigt van inteekening van de Antwerpsche editie van Weiland's *Woordenboek* en den brief, welken de uitgevers de onbeschaamdheid hebben gehad aan de Heeren Blussé & van Braam te Dordrecht, eigenaars der kopij van dat werk, te schrijven, bij dit verzoekschrift als bijlagen over ie leggen.
Het blijkt daaruit, dat aan de Heeren Blussé & van Braam slechts de keuze is gelaten om of aan de Antwerpsche nadrukkers duizend exemplaren van den nadruk af te koopen, of Nederland door Belgische colporteurs met den nadruk van Weiland te zìen overstroomen.

De ondergeteekenden zijn bewust, dat op gelijke wijze bij dezelfde uitgevers het voornemen bestaat, om alle de werken van Bilderdijk na te drukken; en zoo zullen ongetwijfeld, zonder afdoende maatregelen, alle de voornaamste Nederlandsche Letterkundige werken volgen, waarvan het kopijrecht schatten gouds heeft gekost en weldra niets meer waardig zal zijn.

Het eerste en natuurlijkste gevolg van de door den nadruk reeds geleden of nog te lijden verliezen moet zijn, dat ieder boekhandelaar schroomvallig zal worden om zelfs aan de uitmuntendste Schrijvers een eenigzins aanzienlijk honorarium toe te zeggen, veelmin hen tot het publiek maken der voortbrengselen van hun vernuft aan te moedigen. Nederland zal alzoo weldra in letterkundigen vooruitgang bij andere landen achterstaan. De boekhandel zal tot Schrijvers van minderen rang, aan wien men minder heeft uit te keeren, deszelfs toevlugt. moeten nemen, of welligt, om hunne verliezen goed te maken, zich op de uitgave van andere min solide, min deugdelijke; maar daarom weleens meer algemeen getrokken werken moeten toeleggen. Met den eigenlijk gezegden boekhandel zullen geleerden, boekdrukkers, binders, lettergieters, papiermakers, en wie al niet, dadelijk den schromelijken invloed van den invoer van buitenslands gedrukte Nederduitsche werken gevoelen, en terwijl de schatkist door dien invoer in het minst niet bevoordeeld wordt, zal de inlandsche nijverheid daarbij alles verliezen.

In Frankrijk heeft de Belgische nadruk den boekhandel schier uitsluitend in het buitenlandsch debiet benadeeld, en het is bekend tot welke aanhoudende en menigvuldige klagten dit reeds geleid heeft; maar ten gevolge van verbodsbepalingen op den invoer en van het strengste toezigt op de grenzen, wordt alle invoer der nagedrukte werken in Frankrijk zelve op eene afdoende wijze tegengegaan. Doch hoeveel meer reden van klagen heeft dan de Nederlandsche boekhandel niet, terwijl elke nadruk tegen hen

gerigt is, en hen zelfs in de billijkste berekeningen op het binnenlandsche debiet teleurstelt, en alzoo gevoelig benadeelt.
Doch ofschoon de ondergeteekenden hier alleen in het belang van den boekhandel spreken, voor dezen de bescherming van Uwe Majesteit inroepen, het onderwerp staat inderdaad in het naauwste verband met het algemeen maatschappelijk welzijn en de rust van den Staat.
Van eene geheel andere zijde toch laat zich over den Belgischen nadruk nog eene klagte hooren, welke, daar zij godsdienstijver tot banier heeft, zich spoedig meer dreigende en welligt anders dan door woorden zoude kunnen uiten.
Het is namelijk de Nederlandsche Bijbelcompagnie, welke in het zekere is onderrigt, dat hier te lande een Agentschap van het Britsch en Buitenlandsch Bijbelgenootschap zal worden opgerigt, voornamelijk ten einde Nederduitsche bijbels volgens de Statenvertaling, in Belgie nagedrukt, op alle wijze en tegen de goedkoopste prijzen overal in Nederland te doen uitventen.
Hierin straalt, naar de meening der ondergeteekenden, niet slechts een aanslag door op het eigendom van den Staat en der wettige drukkers van Nederduitsche bijbels, maar daaruit moet en zal ook aanleiding tot onrust en verbittering ontstaan, wanneer de meer voorzigtige en kiesche wijze, waarop het Nederlandsch Bijbelgenootschap zelve voortgaat, den bijbel meer te verspreiden, wordt uit het oog verloren.
Dat toch aan het doen invoeren van buitenslands gedrukte bijbels vreemde en misschien ongeoorloofde inzigten zijn verbonden, moet daaruit reeds volgen, dat de gewone bijbeluitgaven bij geene mogelijkheid zelfs buitenslands tot mindere prijzen kunnen geleverd worden, dan dezelve hier te lande verkrijgbaar zijn gesteld, zoodat men, om de prijzen lager te stellen, noodzakelijk geld zal moeten toeleggen.
Het invoeren van buitenslands gedrukte bijbels heeft echter

een bijzonder bezwaar, aan den nadruk en invoer van andere boekwerken niet verbonden. De kerkelijke reglementen toch schrijven voor, dat de uitgaven van Hervormde bijbels door het Provinciaal Kerkbestuur moeten worden goedgekeurd; welke goedkeuring tot waarborg voor de zuiverheid en regtzinnigheid der vertaling moet strekken; een waarborg, die bij den invoer van buitenslands gedrukte bijbels geheel verloren gaat, en dan ook spoedig bij binnenlandschen herdruk zal in onbruik geraken; terwijl het misbruik, dat daarvan zoude kunnen gemaakt worden, zich in de gevolgen oneindig ver zal uitstrekken.

Maar gelijk heden letterkundige boekwerken en bijbels worden nagedrukt en ingevoerd, zoo kunnen en zullen morgen ook allerlei zedelooze geschriften, staatkundige pamfletten en paskwillen, die binnenslands geen' drukker of uitgever vinden zouden, in België of elders gedrukt en door Limburg, Noord-Braband of andere grensprovinciën ingevoerd kunnen worden; en de geschiedenis der laatste helft van de vorige eeuw zoude ten bewijze kunnen strekken, dat deze vrees niet geheel ijdel is.

Welke onheilen en rampen daaruit kunnen geboren worden, zullen de ondergeteekenden wel niet in breede trekken behoeven te schetsen. Het zal voldoende zijn aan te merken, dat Nederland op een hooger standpunt van beschaving en zedelijkheid staande, en meer gezind tot rust, orde en getrouwheid aan Kolling en Vaderland dan de meeste van zijne naburen, bij den invoer van zoodanige buitenslands gedrukte en uitgegeven geschriften alleen zal kunnen verliezen. Thans bestaat nog de gelegenheid, dat Uwe Majesteit in het belang van den boekhandel of van het algemeen belang tegen zoodanigen invoer kan waken: de tijd zoude helaas! kunnen komen, dat de veiligheid van den Staat en der Kroon zulk een' maatregel, als de ondergeteekenden thans voor zich zelven en hunne beroepsgenooten verlangen, gebiedend noodzakelijk maakte, maar die op zoodanig oogenblik welligt be-

zwaarlijk zoude zijn daar te stellen of verkeerd zoude werken.
Zoo zeker het is, dat het kwaad bestaat, en dreigt te zullen toenemen, zoo zeker is het ook, dat de bestaande wettelijke verordeningen volstrekt ontoereikende zijn, om tegen dien nadruk en invoer van buitenslands, waarmede de boekhandel, de nijverheid, de zedelijkheid, de godsdienst, de Staat zelve zullen worden verpest, genoegzaam te waken. In de eerste plaats zijn dezelve reeds onvoldoende om binnenslands den boekhandel voor allerlei inbreuken te beveiligen, zoodat dezelve, gelijk Uwer Majesteit bekend zal zijn, reeds meermalen tot de billijkste klagten hebben geleid, en aanleiding gegeven tot het daarstellen der Vereeniging ter bevordering van de belangen des boekhandels, van welke de ondergeteekenden de eer hebben bestuurders te zijn. Door de statuten dezer Vereeniging wordt aan het wettig kopijregt, hetwelk aan menigvuldige formaliteiten onderworpen, en slechts voor een beperkte tijdsruimte geldig is, alle die uitbreiding gegeven, welke de goede trouw kan billijken; en het beginsel is daarbij gehandhaafd, dat alle nadruk, hoezeer ook buiten het bereik der wet vallende, als onzedelijk en ongeoorloofd moet worden aangemerkt. Binnenslands heeft die Vereeniging, waaraan zich van lieverlede de meeste boekhandelaars aansluiten, de gelukkigste resultaten opgeleverd, zoo zelfs dat men soms duizenden ziet betalen voor een kopijregt, hetwelk alleen op dit door de Vereeniging aangenomen beginsel van goede trouw berustende is. Maar ten opzigte van buitenlanders zullen de bepalingen, waaraan zich de Vereeniging houdt, niets kunnen uitrigten, en het stelsel van wederkeerige heuschheid en beroepsverbroedering zal door den vrijpas aan den buitenlandschen invoer gegeven, ook binnenslands meer en meer worden ondermijnd. Doch ook de vigerende wettelijke verordeningen zelve zijn niet in staat, het dreigende onheil af te wenden. De eenige wetsbepaling, die hier zoude kunnen in aanmerking komen, is art. 4

der wet van 25 Januarij 1817, hetwelk het nadrukken van binnenslands uitgegeven, en het verspreiden of verkoopen van binnenof buitenslands nagedrukte Nederlandsche werken verbiedt. Dit verbod echter kan nimmer den buitenlandschen nadrukker in zijn persoon of in zijne goederen treffen. De colporteurs, die zich met het verspreiden der nadrukken doorgaans belasten, bekreunen zich om de Wet weinig of niet, daar zij hen alleen met geldboete straft, welke zij toch niet kunnen betalen, daar zij niets hebben te verliezen. Maar bovendien bepaalt zich thans veelal de bedrijvigheid der colporteurs tot het rondbrengen van inteekening-billetten en het opnemen der commissiën, terwijl de boekwerken zelve vervolgens aan de particulieren per post of op andere wijze worden opgezonden. De koopers zelven eindelijk kunnen ongestoord en onbevreesd zich die nadrukken aanschaffen, zonder eenige namaning, veel min verbeurdverklaring of boete te duchten te hebben.

Het is op deze gronden, waarvan Uwe Majesteit al het gewigt zal beseffen, dat de ondergeteekenden eerbiedig en met aandrang verzoeken, dat het Uwer Majesteit behagen moge, de noodige maatregelen te nemen, ten einde alle de nadeelen af te wenden, welke door de ondergeteekenden slechts met vlugtige trekken en onvolledig zijn aangewezen.

Ofschoon zij zich geheel onbevoegd achten, om, ongeroepen, daartoe eenig bepaald voorstel te doen, vermeenen zij echter aan Uwe Majesteit eerbiedig in bedenking te mogen geven, of niet eene bijzondere aanschrijving aan de gemeente-besturen of de commissarissen van politie, om tegen die uitventers of verspreiders van daartoe strekkende inteekeninglijsten te waken, en eene geringe lijfstraf tegen die uitventers, hierin niet gedeeltelijk zouden voorzien; maar vooral meenen de ondergeteekenden aan Uwe Majesteit te mogen in bedenking geven, om buitenslands gedrukte Nederduitsche (niet Vlaamsche) boekwerken bij den invoer,

of waar en wanneer zij binnenslands worden aangetroffen, aan een regt van zegel op elk blad druks te onderwerpen; alles en in allen gevalle in verband met een zorgvuldig toezigt op de toepassing eener zoodanige verordening, waardoor geen enkel wettig belang zoude gekrenkt worden: welk een en ander den ondergeteekenden is voorgekomen, onder de beste middelen tot afwending of beteugeling van het dreigend kwaad te mogen worden gerangschikt.
De ondergeteekenden vleijen zich, dat spoedig zoodanige verbodsmaatregelen of dergelijke krachtige behoedmiddelen van wege Uwe Majesteit mogen worden voorgeschreven; en zij nemen tevens eerbiedig de vrijheid, de belangen van den boekhandel in het algemeen aan Uwe Majesteit vertrouwend op te dragen. De gevaren, welke dien eertijds hier te lande zoo bloeijenden tak van handel dreigen, bemoedigen de ondergeteekenden om Uwe Majesteit ootmoedig te smeeken, om door onverwijlde maatregelen aan den tegenwoordigen toestand een einde te maken, en daardoor eene talrijke klasse van Uwe Majesteits onderdanen in hunne regtmatige belangen en wettige nijverheid te beschermen.'
20 *November* 1843.
Hetwelk doende enz.

Dit adres mocht nochtans niet leiden tot meer dan de gewone maatregelen. In December ontving de Vereeniging alleen ten antwoord, dat de wet van 1817 ook tegenover deze nadrukken zon worden ten uitvoer gelegd, en dat aan de desbevoegde rijksambtenaren herinnerd zou worden allen invoer ten strengste te keer te gaan.

Dit alles wel wetende, hadden de nadrukkers zelfs de brutaliteit hun prospectussen tusschen gewoon pakpapier in Holland binnen te smokkelen en daarin te vermelden, dat de Hollandsche inteekenaren geheim zouden worden gehouden en hun

exemplaren zouden ontvangen door middel van stille agenten.

Tegen het verspreiden van nadrukken in België-zelf kon de Hollandsche boekhandel of justitie natuurlijk niets uitrichten. Tegen den invoer hier te lande echter veel meer. Zoodra de verschijning van eenig nagedrukt boek bekend werd, haastte de Vereeniging zich, den volke bekend te maken, dat *de verspreider* zich blootstelde aan een boete van vergoeding voor 2000 exemplaren, een boete, die op *f* 16.000. - zou te staan komen, indien men bijv. exemplaren van Weiland's *Woordenboek* durfde wagen te verkoopen. Dat zulk een zwaard van Damocles ontzag wekte, spreekt van zelf, en het was wel daaraan te danken, dat er al heel zelden Belgische nadrukken over de grenzen kwamen en dat het plan voor een Bilderdijk werd opgegeven, terwijl de *Woordenboeken* van Weiland hun debiet bij uitsluiting moesten zoeken in België.

Het was er evenwel ver van af, dat de Belgische nadrukkers, en wel voornamelijk de firma van Dieren & Co. te Antwerpen, zich door deze voorzorgen uit het veld lieten slaan. In het laatst van 1849 werd door een vrachtrijder van Antwerpen op Breda aan een herbergier te Boxtel besteld een pak boeken, die bleken te zijn nagedrukte exemplaren van Tollens' en van Helmers' *Gedichten.* De Vereeniging nam onmiddellijk de aanklacht van de benadeelde uitgevers over en bracht haar voor de arr.-rechtbank te Breda. Deze was in één opzicht in haar vonnis niet mild. Zij erkende den strafbaren invoer van Tollens' boeken en veroordeelde de beide beklaagden in een boete van niet minder dan *f* 61.100. - behalve *f* 100. - voor de armen en *f* 59.29 voor kosten. De gelukkige, wien zoo vele duizenden toegewezen, en de ongelukkigen, wie zoo vele duizenden te betalen gegeven werd, droegen beiden hun lot met gelijke onverschilligheid. Want van afrekenen was natuurlijk wel geen spraak. Maar in een ander opzicht was dit vonnis van zeer groot gewicht, aangezien daarin de be-

schuldigden werden vrij gesteld van schuld voor den invoer op Helmers' werken, op grond dat twintig jaar na des auteurs dood het kopijrecht vervallen was. Deze uitspraak raakte een beginsel, waarin de Vereeniging niet mocht berusten. Met een wederlegging van Mr. J.W. van der Meer de Wijs, zich beroepende op reeds vroeger aangegeven rechtsgronden, en wel voornamelijk met verwijzing naar het advies der vijf rechtsgeleerden in 1817, en met bewering: 1°. dat het kopijrecht *niet* was een beperking der nijverheid (gelijk de rechtbank betoogd had), maar een bepaald recht van eigendom, niet alleen op het geschreven recht, maar op het natuurrecht gegrond; en 2°. dat de aard en de duur van dit recht voor ieder uitgegeven werk moesten beoordeeld worden naar de wet, onder welker vigueur dat werk voor het eerst was in het licht verschenen: - met deze wederlegging richtte zij zich tot het provinciaal gerechtshof van Noord-Braband, dat het geheele vonnis van Breda vernietigde wat de verantwoordelijkheid der invoerende tusschenpersouen betrof, een vernietiging, later gestaafd door een hooger beroep bij het provinciaal gerechtshof in Gelderland. Beide hoven lieten trouwens de geldigheid van Helmers' kopijrecht onaangeroerd, zeer tot teleurstelling der Vereeniging, die juist daarvoor tot een hooger beroep was overgegaan.

Nadrukken hier te lande van eens anders eigendom gebeurde, waar het voorkwam, meestal door onvoorzichtigheid of onbekendheid met de strengheid der bestaande wetten; zelden ter kwader trouw. Toch waren de uitgevers te dien aanzien alles behalve toeschietelijk en zelfs al heel kleingeestig op het punt van hun recht. Wie aan hun kopijen kwam, kwam aan hun leven; de geringste aanranding werd oogenblikkelijk voor de vierschaar der Vereeniging gebracht. Zoo bijvoorbeeld had het bestuur partijen tot een te brengen wegens het overnemen van aanhalingen, of een paar bladzijden, uit *De Hollandsche Natie* van Helmers, uit Staring's

Kleine Verhalen, uit het tijdschrift *Voor het schoolwezen*, uit het tijdschrift *de Globe*, ja wegens het ongevraagd overnemen van enkele *Evangelische Gezangen*, en het gebruiken van korte aanhalingen uit van Alphen's *Kindergedichtjes* als bijschriften bij prenten. Zoo werd niet toegelaten of verontschuldigd, dat men de woorden van het een of ander gedicht op muziek zette en daarbij natuurlijk den tekst onder de zangnoten plaatste; dat men, voor een gansch verschillend tijdschrift, den titel van een reeds bestaand overnam, gelijk *de Volksbode*, ook niet wanneer men daarbij de woorden *De nieuwe* voegde; dat men *Vragen* in het licht gaf naar aanleiding van een of ander leer- of schoolboek. - Meestal liepen deze geschillen, hetzij door onderlinge tegemoetkoming, hetzij door eenig dreigend rechtskundig advies, met de betaling van eenige schadevergoeding af. Enkele evenwel werden om het beginsel of tot een afschrikwekkend voorbeeld tot het uiterste doorgezet. Daartoe behoorde het door een armen colporteur nadrukken en rondventen van een preek van Borger. Niet, gelijk de jongens zeggen, om de knikkers, maar om het recht van het spel werd dit feit in handen der justitie gesteld en in optima forma voor de arrondissements-rechtbank te Leeuwarden behandeld. De uitspraak verklaarde den klager in zijn volle recht en veroordeelde den schuldige bij verstek tot ‘een vergoeding van 2000 exemplaren van Borger's *Gezamenlijke Leerredenen*, ten bedrage van niet minder dan *f* 12,000. - en een boete van *f* 100. - ten behoeve der stedelijke armenkas. Het spreekt van zelf, dat de misdadiger zich uit de voeten gemaakt had en dat men den man, die niets ter wereld bezat, stillekens liet gaan. Het recht had zijn eisch gehad, en daarmede was men voldaan.

Hooger werd een dergelijk feit opgenomen ten opzichte van twee bloemlezingen, wraarin, zonder verlof van de daarbij betrokken uitgevers, stukken waren opgenomen van de voornaamste vaderlandsche dichters en prozaschrijvers. Het eene, een *Antho-*

logie door prof. Visscher, werd, na wat heen en weêr schrijven, bijgelegd door de betaling van een som van ruim *f* 800. -, te verdeelen onder de benadeelde uitgevers, met berekening van *f* 3. - per bladzijde. Het andere had meer voeten in de aarde. In 1844 verscheen bij de firma Broese & Co. een werk, getiteld G. Kuijper, *Letterkundige Leercursus*, een leerboek ten behoeve der kon. militaire academie te Breda. Eerst in 1848 wendden zich onderscheiden uitgevers tot het bestuur der Vereeniging met de klacht, dat in dezen bundel een ongeoorloofd gebruik gemaakt was van hun kopijen. Een brief daarover aan de firma Broese kreeg ten antwoord, dat dit werk op last en voor rekening van de militaire academie was uitgegeven en dat de klacht alzoo niet bij haar, maar bij den generaal-majoor H.G. Seelig, gouverneur dier lands-inrichting, te huis behoorde. Het bestuur richtte alzoo zijn schrijven tot genoemden hoogen ambtenaar. De generaal berichtte hierop, dat hij zich niet bewust was, eenige overtreding te hebben gepleegd, noch tegenover de wet van 1817, noch ten nadeele van den boekhandel. Op grond van verschillende rechtsgeleerde adviezen was wel het verkort overnemen van eens anders geschrift, maar niet het geven van fragmenten strafbaar, en diende zelfs het bekend maken van zulke fragmenten tot verhooging van de waarde der daardoor aanbevolen kopijen. - Vermits de mil. academie bleek, noch op een nader, schrijven van de Vereeniging noch op dat van haar advocaat, tot eenige schikking bereid te zijn, werd besloten de zaak langs officiëelen weg uit te maken en een aanklacht ingediend bij den officier van justitie te Breda en bij den procureur-generaal van het provinciaal gerechtshof van Noord-Braband. Beide ambtenaren hielden de zaak sleepende. Hoe het bestuur zich ook over deze traagheid beklaagde, de rechterlijke macht draalde met de aanvaarding van het geding, totdat eensklaps, in het laatst van 1849, de militaire academie zich tot de Vereeniging wendde met het

bericht, dat zij gezind was het pleit in der minne te beslechten. Dien ten gevolge stelde zij ter beschikking een som van *f* 2000. - om pondspondsgewijs te verdoelen onder de benadeelde uitgevers, onder verband nochtans dat deze daarvoor het gebruik hunner stukken afstonden ten behoeve van den *Leercursus* en onder belofte van harentwege, bij elken herdruk te vermelden, dat de opgenomen stukken geplaatst waren met verlof van de eigenaars.

Onder de kleinere voorgekomen geschillen was er een omtrent het gedeeltelijk gebruik maken van een reeds bestaanden titel. De zaak werd tusschen partijen in der minne geschikt, en wij zouden haar zelfs niet hebben genoemd, indien zij niet een op een rechtskundig advies steunenden brief van het bestuur der Vereeniging had uitgelokt, voor den handel wellicht eenigszins van gewicht. Hij luidde aldus:

M. 'Door ons is ontvangen een brief van de Heeren L.E. Bosch & Zoon, die zich beklagen over een door U uit te geven *Miniatuur Almanak voor Kinderen*, uithoofde gemelde Heeren eigenaars zijn van de sedert eenige jaren bij hen verschijnenden *Miniatuur Almanak*, en zij zich als zoodanig in hun belang door uwe uitgave gekrenkt achten.

Steeds was het ons aangenaam questiën tusschen Confraters op eene minnelijke wijze bij te leggen, en ook thans wenschten wij daartoe te geraken, en hebben diens volgens in dien geest aan de Heeren Bosch & Zoon geschreven.

Wij moeten UEd. echter doen opmerken dat wij geenszins niet U instemmen over het geoorloofde van den door U gekozen Titel, bij het reeds bestaan van eenen soortgelijken. Gaarne belijden wij daarbij onze overtuiging, dat UEd. in dezen geenszins hebt. gehandeld niet oogmerk om de Heeren Bosch & Zoon in hun belang te krenken, en doen hulde aan uwe denkwijze, vervat in uwe verklaring van zelfs den schijn hiervan te willen vermijden.

Het zij ons vergund deze bij ons te lande nog zelden of nimmer ter sprake gekomen questie nader toe le lichten.

In de eerste plaats houden wij het voor waarheid dat de eigenaar van een werk tevens eigenaar van deszelfs Titel is, en dat op dezen eigendom bij navolging van denzelven inbreuk wordt gemaakt, ook dan wanneer bij denzelven iets toe of afgedaan wordt, zoo lang dit laatste het eigendommelijke van den titel, dat deszelfs bezit constitueert, niet geheel en al wegneemt.

Deze eigendom kan door den bezitter worden gesteld onder bescherming van die wettelijke bepalingen, die het namaken en gebruiken van firma's, uithangborden, wapens, etiquetten, zegels en merken van fabrijkmatige voortbrengselen verbieden. Het is slechts eenige jaren geleden dat in Duitschland een Schrijver, die een werk had uitgegeven onder den pseudo naam van Clauren, door den eigenlijken Schrijver der Romans onder den insgelijks aangenomen naam van Clauren, wegens misbruik van zijn aangenomen naam aangeklaagd, alleen aan eene gestrenge straf ontsnapte, omdat hij, hetzij met opzet of bij toeval, den ook door hem aangenomen naam eenigzins anders dan dien van den vroegeren Clauren had gesteld. Hier was dus van een titel alleen een niet bestaande naam overgenomen of nagedrukt.

Ofschoon onze Wetten op den boekhandel niet uitdrukkelijk Titelroof onder nadruk rekenen, maar daarover zwijgen, volgt daaruit niet dat hij niet als zoodanig moet beschouwd worden.

In Frankrijk, waar de wet houdende straffen op den nadruk in dit geval met de onze gelijk staat, heeft het echter niet aan regterlijke uitspraken ontbroken, die ons gevoelen te dezen aanzien staven.

In een vonnis toch van 6 Februarij 1831 te Parijs gewezen, op eene aanklagt van Mad. Belloc contra Mesnier & Fourier wegens nadruk, uithoofde van het bezigen van een haar toekomenden titel, zegt de regtbank onder anderen, dat de aangeklaagden

door gebruik te maken van den Mad. Belloc in eigendom behoorenden titel, hetzelfde formaat en dezelfde rangschikking, op haren eigendom inbreuk hebben gemaakt.

Hierop veroordeeld onder anderen tot eene verandering van den titel, en vernietiging van den vroegeren, werd dit vonnis in appèl bevestigd met de navolgende considerans:

De regtbank enz.

In overweging nemende dat de titel van eenig werk niet minder de eigendom is van den Schrijver, dan het geheele werk te zamen; dat deze een middel is om het werk bij het Publiek bekend te maken; dat de titel strekt tot het voorkomen van verwisselingen ten nadeele van den Schrijver of van den kooper; dat eindelijk de titel voor het Publiek en voor den Schrijver een wezenlijk en aanmerkelijk (*notable*) bestanddeel van een boek is;

Bevestigt enz.

Toen in 1834 het bekende werk van den Abt de la Mennais, *Paroles tun Croyant*, was uitgegeven, klaagde de uitgever Renduel een ander uitgever aan wegens nadruk, omdat deze een werk ter wederlegging van het bovenstaande had uitgegeven ten titel dragende, *les Paroles dun Croyant revues*, *corrigées et augmentées par un Catholique.*

De regtbank gaf het volgende vonnis:

In overweging nemende dat de titel van Renduel's werk hem als Uitgever een eigendom verschaft, over welken de aangeklaagde het regt niet heeft te beschikken;

Overwegende echter tevens, dat reeds uit de eerste aankondigingen van Jeanthon (den aangeklaagde) voldoende is gebleken dat zijn werk bloot eene wederlegging van het bij Renduel verschenene behelst:

Dat derhalve tot hiertoe slechts weinig koopers door den nagevolgden titel zijn misleid kunnen worden, en aan Renduel hier-

door slechts eene kleine, door de regtbank te schatten schade is kunnen aangedaan worden;

Veroordeelt den aangeklaagde aan den klager eene schadeloosstelling van 200 francs te betalen, en gelast, eerstgemelde binnen acht dagen den titel van zijn werk te veranderen, op eene boete van 20 francs voor elken dag verzuim.

Nog een voorbeeld: Een Tijdschrift *la Mode de Paris* kwam in het licht. De Uitgever werd aangeklaagd door den eigenaar van het vroeger bestaan hebbende en toen nog bestaande Journaal *la Mode.* Ofschoon het eerste van het laatste zich onderscheidde niet alleen door den eenigzins anderen Titel, maar ook door den inhoud, door het formaat, den tijd van verschijning, de kleur van het omslag, den prijs enz. enz., werd het toch wegens titelroof aangeklaagd, en de uitgever veroordeeld tot verandering van zijn titel.

Ofschoon wij dus, op grond van het hiervoren aangevoerde, niet geheel met uwe meening omtrent het geoorloofde van de overneming des bewusten titels kunnen instemmen, hopen wij echter de questie in der minne te beslechten.

Uit dien hoofde slaan wij UEd. voor U schriftelijk jegens ons te verbinden, van bij eenen volgenden jaargang den titel uws Almanaks zoodanig te veranderen dat deze niet meer met dien der Heeren Bosch & Zoon in meer of mindere mate gelijkvormig zij. Wij schrijven heden aan de Heeren Bosch & Zoon, ten einde ook hun Ed. voor te slaan met deze in ons oog billijke schikking genoegen te nemen. Dat UEd. op aankondigingen en in Advertentiën de woorden *voor kinderen* zoo veel mogelijk in het oog loopend zult doen plaatsen, ten einde elke vergissing met de onderneming der Heeren Bosch & Zoon, zoo veel in uw vermogen is, te voorkomen, durven wij met vertrouwen van uwe billijkheid verwachten.

Wij hebben de Eer ons te noemen:'

Amsterdam, 18 November 1842. Bestuurderen voornoemd.

Meer en soms heftiger bemoeiingen kostte vaak de strijd betreffende het vertalingsrecht. Geen jaar ging voorbij, zonder dat hieromtrent geen netelige kibbelarijen plaats vonden. Het verkorten van kopijrecht bij oorspronkelijke werken gebeurde veelal zonder kwade bedoeling, maar de jacht op vertalingen en de teleurstellingen daaraan verbonden wekten een naijver, die niet altoos vrij was van wrevel en wrok. Nu en dan waren het blijkbare vergissingen, die ook daar aanleiding gaven tot kleinere geschillen en die door wederzijdsche toenadering spoedig geschikt waren. Daartoe behoorden de verkorte uitgaaf van eenig grooter werk, vroeger onder een anderen titel verschenen; de tweede vertaling van een verouderd kinderboek; de fragmenten van eenig wetenschappelijk werk onder een collectiven titel verschenen: het overnemen van stukken uit tijdschriften, die reeds overgenomen waren. Pijnlijker werd de kwestie, indien men aan het verzuim der voorgeschreven vormen zijn eigen schade te wijten had, zooals het niet vertoonen van zes afgedrukte vellen binnen zes maanden en het recht ter vertaling daardoor verviel op een ander, die, na verloop van dat half jaar, het boek op nieuw ter vertaling aanbood; of indien, bij gelijktijdige vertooning, het lot beslissen moest aan wien het recht toekwam. Bij romans van gevierde schrijvers gebeurde dit laatste meermalen, aangezien men het oorspronkelijk boek onmiddellijk bij de uitgaaf per post ontving en bij die ontvangst ten spoedigste naar het stadhuis liep om het te laten aanteekenen. Maar die jacht kreeg wel haar hartstochtelijksten wedloop, toen in dit tijdvak twee romanschrijvers een voorbeeldeloozen aftrek vonden: Charles Dickens en Eugène Sue. Wat den eerstgenoemde betreft ontbrandde de oorlog in October 1842. Het was bekend geworden, dat Dickens, die onder den naam van Boz een groote beroemdheid verkregen had en wiens eerste werken hier te lande vooral door Frijlink's *Leeskabinet* bekend geworden waren, zijn uitstapje naar Amerika in tafereelen be-

schrijven zou. Dadelijk na de uitgaaf van de *American Notes* werd dit boek door de uitgevers Stemler en Frijlink vertoond, maar door den laatsten iets later dan door den eersten, waardoor Frijlink natuurlijk achter het net vischte. Bitter teleurgesteld begreep deze evenwel den lezers van zijn *Leeskabinet* het nieuwe werk van Dickens niet te mogen onthouden en gaf daarvan een overzicht in brokstukken, terwijl Stemler bezig was met het drukken zijner vertaling. Hieruit ontstond een proces voor de arr. rechtbank te Amsterdam. Mr. J.W. van der Meer de Wijs, pleitende voor den eischer, betoogde de onverminderde kracht van de wetten van 1814 en 1815, die door de wet van 1817 in geenen deele waren herroepen of verkort: hij bewees het wettig verkregen vertalingsrecht van zijn cliënt en beweerde, dat, al viel het feit van den beklaagde niet in de termen van *nadruk*, daardoor toch wel degelijk *inbreuk* op eens anders recht gemaakt was, hetgeen door de wet gelijk gesteld werd. Mr. J.W. Tijdeman, optredende voor den beklaagde, ontkende de voortdurende houdbaarheid van de wetten van 1814 en 1815; hij wees erop, hoe het *Leeskabinet* het publiek hier te lande in kennis had gebracht met de werken van Dickens; hoe het reeds daardoor eenig zedelijk recht verkregen had op den geestesarbeid van dezen schrijver, en hoe bovendien de redacteur-uitgever aan zijn lezers beloofd had hen op de hoogte te zullen houden van 's schrijvers reis naar Amerika. Door deze aankondiging vooraf, op den omslag van het tijdschrift, was dus het plan ter uitgaaf openbaar gemaakt. Hij toonde voorts aan, hoe Frijlink's uittreksel van p.m. 50 bladzijden niet van eenige beteekenis was tegenover de 440 bladzijden van Stemler's vertaling, maar hoe het veeleer van gunstigen invloed moest zijn voor het debiet van het kompleete werk, dat later verschijnen en daardoor des te meer de aandacht wekken zou. - De rechtbank wees daarop vonnis, dat hier in zijn geheel een plaats vinde, omdat het, wat rechtskundige mee-

ning omtrent de wetten van 1814 en 1815 betreft, zoo geheel in strijd is met vroegere en latere gevoelens:

De Regtbank enz.;

Gehoord de conclusie van het Op. Min. bij deze regtbank, enz.;

Overwegende met betrekking tot de feiten:

Dat de eischer beweert, gelijk door den ged. niet wordt ontkend, op den 21 November 1842, des voormiddags ten 10 ure, aan heeren burgemeester en wethouders der stad Amsterdam, ter vertaling in het Nederduitsch, te hebben vertoond, een exemplaar van het Engelsche werk, getiteld: *American Notes for general circulation*, *by* Ch. Dickens, en verder al de formaliteiten in acht genomen te hebben, voorgeschreven, zoo bij de besluiten van den 24 Jan. 1814 (*Stbl.* n°. 17) en van den 24 Jan. 1815 (*Stbl.* n°. 6), als bij de wet van den 25 Jan. 1817 (*Stbl.* n°. 5), ten einde zich den eigendom van zijne vertaling te verzekeren:

Dat dan ook werkelijk op den 1en der maand December 1842, immers gedurende den loop van die maand, bij den eischer als boekhandelaar in het licht is verschenen eene vertaling van opgenoemd werk, onder den titel van *Uitstapje naar Noord-Amerika van* Ch. Dickens*;*

Dat in het, op den 1 December van genoemd jaar 1842, uitgekomen n°. 12, van het bij den ged., mede als boekhandelaar, maandelijks uitgegeven wordende tijdschrift: *Het Leeskabinet*, *Mengelwerk tot gezellig onderhoud voor beschaafde kringen*, van bladz. 193 tot en met 246, onder het opschrift: *Charles Dickens in America*, is opgenomen eene Nederduitsche vertaling van een zeer groot en aanzienlijk gedeelte van meergemeld Engelsch werk *American Notes;*

Dat uit eene slechts oppervlakkige vergelijking dier beide vertalingen ten duidelijkste blijkt, dat het twee verschillende vertalingen van een en hetzelfde werk zijn, en dat alzoo de eene vertaling niet is een nadruk van de andere;

Dat de eischer dan ook niet beweert, dat de ged. de vertaling van hem eischer heeft nagedrukt, maar wel, dat de ged. inbreuk op zijn regt van eigendom op de uitsluitende vertaling van meergemeld werk van Ch. Dickens heeft gemaakt:

Dat de eischer dien ten gevolge, op grond van art. 4 van de wet van 25 Jan. 1817 (*Stbl.* n°. 5), heeft gevorderd, behalve de confiscatie van alle binnen dit Rijk voorhanden zijnde ongedebiteerde exemplaren, van opgenoemde veilaling van den ged., ten voordeele van hem eischer;

Dat de ged. zou worden veroordeeld, om aan hem eischer te betalen eene som van *f* 7600, zijnde de waarde van 200 exemplaren van de vertaling van hem eischer, berekend naar den boekverkoopers-prijs, en eindelijk, tot betaling eener boete, niet te bovengaande eene som van *f* 1000 en niet minder dan *f* 100, ten behoeve van de algemeene armen der stad Amsterdam, en in de kosten gelijk bij de conclusie van hem eischer breeder staat omschreven;

Dat de ged. op gronden, bij zijne conclusie vermeld, heeft geconcludeerd tot niet-ontvankelijk-verklaring van deze vordering, immers tot ontzegging van dezelve met de kosten;

En alsnu overwegende in regten:

Dat in de premissen van de wet van 25 Jan. 1817 (*Stbl.* n°. 5), uitdrukkelijk wordt te kennen gegeven, *dat op eenen eenparigen voet*, *de regten behoorden te worden bepaald*, *die in dit Rijk*, *ten opzigte van het drukken en uitgeven van letter- en kunstwerken*, *kunnen worden uitgeoefend*, waartoe dezelve wet moest strekken:

Dat tijdens het aannemen dier wet, door de daartoe bevoegde magt, voor de noordelijke en zuidelijke provinciën van het toenmalig Koningrijk, verschillende verordeningen op deze materie bestonden;

Dat toch in de noordelijke provinciën destijds in werking waren de besluiten van 24 Jan. 1814 (*Stbl.* n°. 17), en van 24 Jan. 1815 (*Stbl.* n°. 6), terwijl dit onderwerp in de zuidelijke werd beheerscht door het besluit van 23 Sept. 1814 (*Journal Officiel* n°. 54);

Dat bij art. 9 van het besluit van 24 Jan. 1814 werd verboden, de nadruk *op eenigerlei wijze*, van de Nederduitsche vertaling eens buiten deze landen uitgekomen werks, of het debiteren eener andere Nederduitsche vertaling van hetzelfde werk, binnen de drie eerste jaren, na de uitgaaf der eerste vertaling, terwijl bij het besluit van den 24 Jan. 1815, de formaliteiten werden geampliëerd, die men behoorde in acht te nemen tot verzekering van het regt van eigendom tot het uitgeven eener vertaling van een buitenlandsch boekwerk;

Dat alzoo in de noordelijke provinciën bestond, zoowel een kopijregt op vertalingen, als een uitsluitend vertalings-regt, en wel het laatste voor den tijd van 3 jaren:

Dat daar en tegen bij art. 11 van het besluit van 23 Sept. 1814, voor de zuidelijke provinciën werd bepaald, dat wanneer een werk vertaald werd, de vertaler alleenlijk een regt van eigendom op zijne uitgave verkreeg;

Dat alzoo in de zuidelijke provinciën alleen bestond een kopijregt op vertalingen, maar geen uitsluitend vertalings-regt;

Dat mitsdien, om aan de premissen van de wet van 25 Jan. 1817 te voldoen, dat is om de regten in het toenmalig Koningrijk, opzigtelijk dit onderwerp, op eenen eenparigen voet te brengen, *of* bij die wet het uitsluitend vertalingsregt in de zuidelijke provinciën had behooren te worden ingevoerd, of dat dit uitsluitend vertalings-regt in de noordelijke provinciën geacht moet worden te zijn afgeschaft;

Dat daar de wet van 25 Jan. 1817 zwijgt van een uitsluitend vertalings-regt, dit regt alzoo ook niet door die wet in de zuidelijke provinciën is ingevoerd, en mitsdien moet geacht worden in de noordelijke te zijn vervallen;

Dat, wel is waar, bij art. 2 van de wet van 25 Jan. 1817 het kopijregt van vertalingen van een buiten het Koningrijk in het licht gekomen oorspronkelijk letterwerk, wordt gehandhaafd, maar dat dit regt bij dat artikel wordt omschreven, als een uitsluitend regt van vertalers en regtverkrijgenden om *hunne vertalingen* door den druk gemeen te maken, te verkoopen en te doen verkoopen, maar dat de woorden *hunne vertalingen* ten duidelijkste doen zien, dat hier alleen gesproken wordt van *kopijregt en vertalingen*, ten behoeve van vertalers, en geenszins van een *uitsluitend regt van vertalen* van een buitenlandsch letterwerk;

Dat alzoo door de invoering van de wet van 25 Jan. 1817, het vroeger hier te lande bestaan hebbende *uitsluitend vertalings-regt* is afgeschaft:

Dat ged. mitsdien door het plaatsen zijner vertaling van het werk van Ch. Dickens in n°. 12 van het Leeskabinet, op de regten van den eischer geen inbreuk heeft gemaakt;

Gezien de meergemelde besluiten van den 24 Jan. en 23 Sept. 1814, en den 24 Jan. 1815, en van den 26 Jan. 1817, alsmede art. 56 Wetb. van Burg. Regtsv.;

Regt doende enz.;

Ontzegt aan den eischer zijnen op en de jegens den ged. genomen eisch en conclusie; en

Veroordeelt hem in de kosten van dit regtsgeding:

Gedaan enz.[1]

1 In zijn geheel te vinden in *Het Letterkundig Eigendomsregt in Nederland*, Gebr. Belinfante 1865.

Naar aanleiding van al deze geschillen, en vooral van dit laatste arrest, meende de Vereeniging in haar reglement zulke bepalingen te moeten neêrleggen als dienstig zouden kunnen wezen ter voorkoming van dergelijke moeielijkheden. Het struikelblok van kopij- en vertalingsrecht, gelijk dat bij de landswetten omschreven was, was te vaak een steen des aanstoots geweest, dan dat men niet trachten zou de vaagheid dier wet door onderlinge bepalingen nauwkeuriger te omschrijven. In het reglement van 1835, en in de vroegere, luidde art. 3 eenvoudig aldus:

'Tot zoo lang er geene nieuwe Wet op den Boekhandel zal zijn uitgevaardigd, zullen door de Leden dezer Vereeniging voor verbindende gehouden worden de bestaande Wetten van de jaren 1814, 1815 en 1817; naar welke elk Lid, voor zoo veel hem aangaat, door zijne toetreding als Lid, zich verbindt te gedragen.'

In dat van 1841 had men dat art. volgenderwijs uitgebreid:

'Tot zoolang geene nieuwe Wet op den Boekhandel zal zijn uitgevaardigd, verbinden zich de Leden dezer Vereeniging zich te gedragen naar de Publicatie van het Staatsbewind der Bataafsche Republiek, gearresteerd den 3 Junij 1803, naar de Besluiten van den 24 Januarij 1814 en den 24 Januarij 1815 en de Wet van den 25 Januarij 1817, en de nadere verklaring, daaraan gegeven door het arrest van den Hoogen Raad van den 10 December 1839. Zij verbinden zich diensvolgens, elkanders kopijregt, of regt van gemeenrnaking door letter-, plaat- of steendruk, te beschouwen en wederkeerig te handhaven als elken anderen, wettig verkregen eigendom, met dien verstande:

1° Dat het kopijregt van Letter- of Kunstwerken, vóór 25 Januarij 1817 verkregen, niet onderworpen is aan de beperking, in art. 3 dier Wet vastgesteld, en alzoo geenszins na het verloop van 20 jaren, na den dood van den auteur of vertaler, een einde neemt.

2° Dat onder den naam van Kerk- en Schoolgoed, voor zoo ver het kopijregt daarvan bij ovengenoemde Wetten voor gemeon eigendom verklaard wordt, alleen zoodanige tot kerk- en schoolgebruik geëigende schriften te verstaan zijn, van welker kopij geen bepaald eigenaar kan aangewezen worden, of ook naar den aard der zaak niet bestaan kan.

3° Dat het eigendomsregt eener kopij ook het regt in zich sluit op elke vertaling van dezelve.

4° Dat het wettig verkregen regt ter vertaling van een buitenlandsch werk ook bevat het uitsluitend regt op de overbrenging van hetzelfde werk uit alle andere talen, in welke hetzelve uit het oorspronkelijke vroeger overgebragt mogt worden.

5° Dat, zoo eene dergelijke vertaling mogt worden uitgegeven, dezelve als nadruk te beschouwen, en alzoo de verkooper daarvan, even als die van elken nadruk, met den uitgever gelijk te stellen is.

Bij besluit der buitengewone algemeene vergadering van den 17 November 1845 nu werd bepaald, dit artikel af te schaffen en buiten effect te stellen en in plaats daarvan aan te nemen het navolgende:

Art. 3.

De Leden verbinden zich onderling, met de meeste naauwgezetheid, den eigendom, het regt van drukken en uitgeven van Letter- en Kunstwerken te eerbiedigen, en dezelve bij inbreuk wederkeerig te handhaven, even als elken anderen wettig verkregen eigendom. Zij verbinden zich in het bijzonder:

1° Onder de zoogenaamde Kerk- en Schoolboeken, *na* 25 *Januarij* 1817 *voor het eerst uitgegeven*, alleen zoodanige tot kerkelijk gebruik en voor het Lager Onderwijs bestemde kopijen als gemeen eigendom te beschouwen, waarvan geen bepaald eigenaar kan aangewezen worden, of uit den aard der zaak bestaan kan.

2° Het uitsluitend regt ter vertaling van eenig buitenlandsch werk, hetzij uit het oorspronkelijk, hetzij uit eene buitenlandsche vertaling van hetzelve, zal door de Leden erkend en geëerbiedigd worden als de wettig verkregen eigendom van dengenen, die het eerst zoodanig werk aan het Gemeentebestuur zijner woonplaats zal hebben aangeboden. Deze zal verpligt zijn van deze vertooning en de juiste dagteekening waarop zij is geschied, binnen den tijd van *acht* dagen, behoorlijke met zijnen naam onderteekende aankondiging te doen in de *Nieuwe Amsterdamsche Courant en Algemeen Handelsblad*, uitgegeven wordende door de Gebr. Diederichs, te Amsterdam; en voorts binnen zes maanden na die vertooning, zes geheel afgedrukte vellen der vertaling aan het Gemeentebestuur zijner woonplaats aan te bieden, en daarvan insgelijks behoorlijk onderteekende aankondiging in bovengemeld *Algemeen Handelsblad*, binnen 14 dagen na die vertooning, te doen plaatsen.

3° Deze annonces zullen moeten vermelden den juisten dag waarop de vertooning is geschied, terwijl, indien het blijken mogt dat dezelve niet, of op een anderen dag dan den opgegevenen, heeft plaats gehad, de vertooning als niet gedaan zal beschouwd worden.

4°Bij gelijktijdige vertooning van hetzelfde werk door twee of meer Boekhandelaren aan het Gemeentebestuur hunner woonplaats, zal de voorlang toegekend worden aan den vertooner van de originele uitgave des werks; en waar zoodanig verschil van uitgave bij de vertoonde werken geen plaats grijpt, zal door het Bestuur der Vereeniging, zoo het hun niet gelukt eene minnelijke schikking te treffen, onder twee, door beide partijen uit de Leden der Vereeniging te Amsterdam woonachtig, te benoemen getuigen, door het lot beslist worden, aan welke der beide vertooningen de voorrang zal moeten woiden toegekend.

5° Het Bestuur der Vereeniging heeft te allen tijde het regt, om het origineel bewijs der vertooning aan het Gemeentebestuur van den inzender der aankondiging ter visie te vorderen, zullende degeen, die 14 dagen na de eerste geregtelijke aanmaning in gebreke blijft dat bewijs te leveren, zijn regt verloren hebben.

6° De hiervóór gemelde advertentiën, waartoe wekelijks tweemaal het *Handelsblad* eene plaats heeft, worden voor rekening der Vereeniging geplaatst.

7° Van de hiervóór gemelde bepalingen zijn vrijgesteld, en worden als niet vatbaar voor dit regt beschouwd:

a. Vertalingen van eenig buitenlandsch werk in Nederduitsche Dichtmaat.

b. Brochures, in het oorspronkelijk niet meer dan 3 vellen druks, of 48 bladzijden beslaande.

c. Losse stukken uit of in Tijdschriften opgenomen, die in het oorspronkelijke niet meer dan 32 bladzijden beslaan.

d. Vertalingen van werken die in het oorspronkelijk als gemeen eigendom kunnen beschouwd worden.

8° Het regt van vertaling van een buitenlandsch werk, in voege voorschreven, behoorlijk verkregen zijnde, bevat tevens het uitsluitend regt op de overbrenging van hetzelfde werk uit alle andere talen, waarin hetzelve is overgebragt of later overgebragt mogt worden.

9° Het eenmaal op voormelde wijze verkregen regt van vertaling van het eerste deel eens werks, sluit tevens hetzelfde regt in op alle volgende deelen van hetzelfde werk.

10° Van werken echter in het oorspronkelijk onder een collectiven titel

uitgegeven, kan men alleen het regt tot vertaling bekomen van zoodanige stukken, als in het ter vertaling aangeboden exemplaar zelve voorkomen, en van welke men den specifieken titel bij de advertentie tevens moet opgeven.

11° Het ingevolge de vorenstaande bepalingen verkregen regt ter vertaling, blijft - onverminderd het bij art. 2 der Wet van 25 Januarij 1817 vastgesteld kopij regt van vertalingen - bestaan gedurende den tijd van tien jaren, te rekenen na den dag waarop de vertaling geheel kompleet (of het laatste deel derzelve) in het licht zal zijn verschenen.

12° De uitgave eener andere vertaling van zoodanig werk zal binnen dien gemelden tijd aan geen Lid der Vereeniging vrijstaan; zullende bij overtreding dezer bepaling door den Uitgever van zoodanige vertaling, aan dengeen die het regt daartoe als boven heeft verkregen, eene schadeloosstelling moeten worden uitgekeerd, ten bedrage van de waarde van 50 tot 1000 exemplaren van de wettige uitgave, to rekenen naar den Dook verkoopersprijs.

13° En zoo de regtmatige vertaling nog niet in het licht mogt zijn verschenen, zal deze vergoeding berekend worden naar den Boekverkoopersprijs van de onregtmatig uitgogevene vertaling.

14° Wanneer op de bij dit Reglement voorgeschrevene wijze wettig het vertalingsregt verkregen is, zal de verkooper of verspreider eener buiten 's lands gedrukte vertaling van hetzelfde werk, even als ware hij zelf Uitgever daarvan worden beschouwd, en aan de poenaliteiten in dit artikel omschreveu, onderworpen zijn.

15° De bepaling van het bedrag dezer schadevergoeding geschiedt door de Leden op eene Algemeene Vergadering, op eene gemotiveerde voordragt des Bestuurs, bij welke zoowel acht zal geslagen worden op de waarde der benadeelde kopij, als op de vermoedelijke goede of kwade trouw, daarbij door den Uitgever der onregtmatige vertaling gepleegd.

16° De betrokkene Leden zijn verpligt en verbinden zich bij dezen, zich aan de uitspraak der Vergadering te onderwerpen, zonder hooger beroep.

17° De eisch tot voldoening der bij die uitspraak bepaalde schadevergoeding zal, zoo het bedrog minder dan *f* 200.- beloopt, bij weigering der in het ongelijk gestelde partij, voor den Regter in het eerste Kanton, Arrondissement Amsterdam, en in hooger beroep voor de Arrondissements-Regtbank te Amsterdam worden ingesteld; terwijl, zoo het bedrag meer dan *f* 200.- beloopt, gemelde Arrondissements-Regtbank in eerster in-

stantie, en het Hof van Noordholland in hooger beroep, regt zal spreken.

18° Hij het instellen van zoodanige Actiën is art. 20 van dit Reglement niet toepasselijk.

19° Bovenstaande bepalingen zullen in werking treden den eersten Januarij 1846, en worden voorloopig voor den tijd van twee jaren vastgesteld.[1]

20° De Leden verbinden zich ter goeder trouw, om, zoodra zij besloten hebben van een door hen ter vertaling vertoond werk geene vertaling in het licht te geven, dit ter kennisse van hunne Medeleden te brengen door middel van de maandelijks uitgegeven lijst van ter vertaling aangekondigde werken.

21° Het Bestuur is gemagtigd, om, wanneer het mogt blijken, dat deze verbindtenis aan de zoodanigen, die geen Leden zijn, aanleiding geven mogt ten nadeele der Leden te handelen, dienaangaande zoodanige maatregelen voor te stellen, of reeds dadelijk te nemen, als ter bevordering van het beoogde doel der Vereeniging in het algemeen of van deze overeenkomst in het bijzonder, en tot handhaving van regt en vergoeding van schade der verongelijkte partij zouden kunnen strekken.

Was deze reglementaire bepaling een band te meer tusschen de leden der Vereeniging onderling, zij die daarbuiten stonden voelden er zich te vrijer door en achtten zich te sterker door het Amsterdamsche vonnis. Nochtans bleek dat laatste niet zoo gunstig te zijn in de gevolgen. Een paar jaren later - toen Frijlink als lid van de Vereeniging bedankt had en, om in zijn geheel te blijven, naar aanleiding van het Amsterdamsche arrest ook niet meer boeken ter vertaling vertoonen kon - gaf hij bij advertentie te kennen, dat hij van plan was een vertaling te geven van het uit te geven werk van Dickens *The Chimes*, maar vertoonde Beijerinck dit boek in levenden lijve een paar dagen later. Het spreekt van zelf, dat Beijerinck tegen zijn onrechtmatigen mededinger bescherming zocht en vond bij de Vereeniging. Weder een jaar daarna, in 1846, verscheen van Dickens *Donbey and Son*,

1 In de vergadering van 1847 tot onbepaalden tijd verlengd.

dat door H. Nijgh wettig vertoond, maar dat op nieuw met een uitgaaf van Frijlink bedreigd werd. Ten einde de rechtmatige uitgaaf tegenover de mededingende te handhaven, stelde de Vereeniging een som beschikbaar om den prijs van Nijgh's editie zoo laag te houden, dat die van Frijlink daarmeê niet zou kunnen wedijveren, een maatregel, vroeger nog eens genomen ten opzichte van een tweede vertaling van het bekende werk *Stunden der Andacht.* Het gevolg daarvan was, dat de laatste van zijn uitgaaf afzag, ook het recht van Beijerinck op *The Chimes* erkende, in een schikking van schadevergoeding trad en zich op nieuw als lid der Vereeiiiging liet voorstellen, welker macht en invloed nu op nieuw waren uitgekomen.

Scherper wedstrijd openbaarde zich nog bij de zooveel geruchtmakende romans van Eug. Sue. Toen in 1844 *Le Juif errant* te verschijnen stond, trok een onzer voornaamste firma's van de voorloopige aankondiging daarvan partij, door prospectussen en inteekenlijsten uit te zenden van een door haar uit te geven vertaling. Die maatregel gelukte door menigte van voorloopige bestellingen. Een andere firma wachtte de uitgaaf van de eerste oorspronkelijke aflevering af, vertoonde die en betwistte het recht van de eerste onderneming. De Vereeniging kon niet anders, dan de wettig verkregene, ten koste van de eerst aangekondigde, in het gelijk stellen. Toen twee jaren later des schrijvers *Martin ou l' Enfant trouve'* verscheen, waren er drie uitgevers aan bod: een, die zich aan geen reglementen stoorde en verklaarde dat zijn vertaling in prijs tegen elke andere zou wedijveren; een tweede, die de eerste bladen der Fransche editie onmiddellijk bij de uitgaaf vertoonde; maar ook een derde, die een Hoogduitsche vertaling had laten aanteekenen, een vertaling die onder goedvinden van den auteur een dag vroeger te Leipzig dan de oorspronkelijke te Parijs het licht had gezien. Volgens het reglement had de eerstvertoonde, de Duitsche, den voorrang. - Nog erger werd het,

toen in 1848 van Sue de roman *Les sept péchés capitaux* in aantocht was. Niet minder dan vijf uitgevers bestreden elkanders voornemen: een, die de Duitsche uitgaaf één dag voor de oorspronkelijke aangaf; een, die het recht gekocht had van den Franschen uitgever; een, die datzelfde recht betaald had aan den Franschen auteur; een, die een Franschen nadruk gaf van den oorspronkelijken tekst, en een, die zich weder niet aan eenigreglement liet gelegen liggen. Bij dit gekibbel, waarbij eerst drie advokaten en eindelijk de arr. rechtbank van Amsterdam te pas kwamen, werd ten slotte uitgesproken, dat, aangezien de wet den nadruk van eenig buitenlandsch werk niet verbood, de nadrukker van den Franschen tekst niet strafbaar was; en aangezien *Die sieben Todsünden* vroeger waren uitgekomen dan *Les sept péchés capitaux*, de vertooner van dat eerstgenoemde het vóórrecht had boven dien van het laatste.

Uit dit geding bleek, dat Eug. Sue zijn vertalingsrecht plag te verkoopen voor acht verschillende talen, en dat eveneens zijn uitgever, de redactie van het dagblad *Le Constitutionnel*, daarmede handel dreef.

Dat dergelijke geschillen stormen verweekten, die losbraken in allerlei vlagen van circulaires en advertentiën, de een al bij tender dan de andere, is te begrijpen; dat zij de Vereeniging op hoogst onaangename bemoeiingen en op heel wat kosten te staan kwamen, ligt voor de hand. De heele boekhandel kwam er door in rep en roer en verdeelde zich in kampen, die partij trokken voor en tegen; het publiek wist niet langer waar het zich aan te houden had, onzeker of zijn inteekening wrel gestand zou worden gedaan. Een en ander drong den man, die voor de eer en het belang van den boekhandel altoos het breken van een lans overhad, den wakkeren Is. An. Nijhoff, op de vergadering der Vereeniging in 1848 de vraag te stellen, of het vertalingsrecht, vóór drie jaren in het reglement opgenomen als proef, eigenlijk wel

houdbaar bleek; of de laatste ondervindingen niet hadden bewezen, dat het strijdig was met ons welbegrepen eigenbelang, met recht en billijkheid en met een voorzienige staatkunde? Kon de vergadering nog niet aanstonds tot een, naar zijn meening verstandiger beslissing komen, dan mocht zij toch een commissie benoemen, ten einde deze netelige zaak eens grondig na te gaan, en te wikken en te wegen, wat voor letterkunde en handel te verkiezen ware!

De voorzitter Suringar had zich op dit tornooi als een vaardig kampioen voorbereid. Hij liet zijn tegenstander het veld door hem de mondelinge toelichting van zijn voorstel, ook den bijval van eenige medestanders, volkomen te gunnen. Maar toen er naar hartelust uitgevaren was tegen de gebeurtenissen met Dickens' en Sue's vertalingen, kwam hij met een keurig geschreven opstel voor den dag, waarin hij zou trachten de gemaakte bedenkingen te ontzenuwen. Hij gaf toe, dat de jongste voorvallen wel geschikt waren om het hoofd te doen schudden over de schromelijke gevolgen, waartoe het reglement aanleiding had gegeven. Hij betreurde die onverzettelijke handhaving even gelijk ieder ander. Maar, mocht een uitzondering den regel afbreuk doen? De beste staatkunde en het hoogste belang voor den boekhandel bestonden hierin, dat de Vereeniging rechtvaardig en billijk was tegenover iedereen. En dat was zij, ook blijkens de gebeurtenissen der laatste jaren. Alle onrecht, alle onbillijkheid was zonder aanzien des persoons ter zijde gesteld. Men mocht in oordeelvelling verschillen, niemand zou haar kunnen tegenwerpen, dat zij haar beginsel niet getrouw was gebleven. Het uitsluitend vertalingsrecht werd bij de wet niet meer erkend, had de tegenpartij aangevoerd op grond van de uitspraak der arr. rechtbank te Amsterdam in zake Stemler tegen Frijlink, met *The Chimes* van Dickens. Dat was een grove dwaling. Het blijvend bestaan der wetten van 1814 en 1815 was bij andere arres-

ton wel degelijk volgehouden, en de boekhandel had er het grootste belang bij, dat zij niet als herroepen beschouwd werden door een negative uitspraak van een rechtbank, die niet kon gelden voor een positive daad van den wetgever. Maar al ware het zelfs, dat de wetgever het uitsluitend vertalingsrecht niet in bescherming had willen nemen, wáár werd het verboden, dat een Vereeniging als de onze een onderlinge overeenkomst zou handhaven? Een overeenkomst, waarbij men elkander over en weêr en elk op zijn beurt van een recht liet gebruik maken, of van een recht liet afstaan; van een recht, dat bij onderling goedvinden geregeld was? Een overeenkomst, die voor allen volmaakt gelijk stond? Het landsbestuur trok geen partij en rukte niet ten strijde tegen het uitsluitend vertalingsrecht. Het liet dat voor hetgeen de usance, op de vorige, nooit positief afgeschafte wet gegrond, en voor hetgeen de wet- en rechtsgeleerden er van gemaakt hadden. Het landsbestuur toonde zich, in de bereidwilligheid, waarmede gemeentebesturen en de staatscourant ons in de vertooning en aankondiging dienden, volstrekt niet vijandig tegen het door ons vastgehouden beginsel.

Onrechtvaardig, onbillijk, onstaatkundig was dus de handhaving van het uitsluitend vertalingsrecht niet. Bleef over, of het strijdig was met het algemeen belang. He laatste voorbeelden, die voor de hand lagen, spraken in ons nadeel, zeker. Maar laat alle banden los. Verklaar het vertalingsrecht vrij. Schaf het vertoonen en het aankondigen af. Wat zullen wij zien gebeuren? Dat de eene vertaling na de andere verschijnt, dat de een den ander zoekt te verdringen, door vermindering van den prijs, vermeerdering van het rabat, beschimping en verguizing van het werk van anderen, hatelijkheden zonder einde, doodelijk voor de goede, verstandhouding en de onderlinge welwillendheid, verderfelijk voor de beurs, onteerende voor onzen handel. - Laat alles vrij. Dan zullen de groote uitgevers zich aan elkander sluiten

en zeggen en doen wat de Vereeniging thans doet voor allen, de Vereeniging, die de zwakken beschermt tegen de machtigen.

Vrije concurrentie! Het klinkt fraai in dezen tijd! Maar wij durven met de hand op het hart vragen, of wij in het bezit van bedaarde zinnen en gezond verstand kunnen verwachten, dat wij ons bij den algemeeuen wedstrijd, dien sommigen wenschen te openen, beter zullen bevinden, dan bij de handhaving eener onderlinge overeenkomst, die ieder onzer op zijn beurt het rustig bezit en de rustige voortzetting zijner ondernemingen verzekert?

En hebben wij dan in ons land ons zoo zeer over slechte vertalingen te beklagen? Eenigermate zeker, sedert sommigen zich aan het oude gebruik niet meer gestoord hebben. Overhaasting ter voorkoming van concurrentie was er de oorzaak van, en die zou geen plaats gehad hebben, wanneer de vertaler rustig zijn gang had kunnen gaan; wanneer de uitgever een vertaler had kunnen nemen, die zich niet door stoom wilde of behoefde te laten drijven. Maar zulke vertalers, bekwame en degelijke mannen, zullen zich bij het openstellen der concurrentie hoe langer hoe minder met het vertalen willen inlaten. Het vertalen zal meer en meer in onbekwame handen vervallen en fabriekwerk worden; het publiek zal er kwalijk mede gediend zijn.

Laat ons toch niet *alles* losmaken! Stellen wij ons niet aan gevaren bloot, waarvan wij de gevolgen niet berekenen kunnen. Houden wij wat niet af te keuren is, noch uit het oogpunt van voorzienige staatkunde, noch uit dat van recht en billijkheid, noch uit dat van eigen en algemeen belang! Houden wij vast aan onze broederlijke Vereeniging, in de hoop, dat allen daarin zullen toetreden en wachten wij kalm de regeling af, die een landswet ons wellicht weldra zal waarborgen.

Deze rede, waarvan wij de hoofdpunten hebben aangegeven, uitgesproken in welluidende taal en met de sierlijke voordracht

van den spreker, bracht de vergadering onder den bedwelmenden indruk van opgewonden instemming. De andersdenkenden, ook Is. An. Nijhoff, trokken zich voorshands terug, onder betuiging, dat zij zich voorloopig gedwee onderwierpen aan de gebleken stemming der meerderheid en niet wenschten het voorstel in deze vergadering verder behandeld te zien.

De 16e Augustus 1842 - wij gaan een stap terug - was voor de leden der Vereeniging een luisterrijke en gedenkwaardige feestdag. Haar 25jarig bestaan zou plechtig gevierd worden. En zij mocht vroolijk feest vieren, want wat zij in dien tijd gedaan had en geworden was, was inderdaad een belangrijk feit in de geschiedenis van den Nederlandschen boekhandel.

Reeds op de vorige vergadering van 1841 was op de aanstaande gebeurtenis de aandacht gevestigd. Eenparig en met volle ingenomenheid was toen het besluit gevallen, om op den volgenden 15en Augustus de gewone bijeenkomst tot het afdoen van zaken te houden, maar den dag daarna geheel te wijden aan de viering van den zilveren gedenkdag.

Wijselijk had het bestuur begrepen, dat geen gelden uit de maatschappelijke kas mochten besteed worden aan dergelijke uitgaven van weelde. Het had een beroep gedaan op de mildheid der leden en een vrijwillige bijdrage gevraagd van minstens *f* 6. - in gelds- of in boekenwaarde. Ruim waren de giften toegevloeid: het feest zou den boekhandel waardig kunnen zijn.

In den ochtend van den bepaalden dag kwamen de leden in plechtgewaad en nog broederlijker gestemd dan anders in het gebouw en den tuin van de uitspanningsplaats ‘de Nederlanden’ te Amsterdam bijeen. Het was alsof allen onder den indruk waren van een zekere wijding, van iets buitengewoons, iets ernstigs. In kleine groepen ging men op tot den ruimen koepel als eerste

vergaderplaats, terwijl een soort van achtbare stilte het handelsgewoel van den vorigen dag vervangen had.

Ieder onzer herinnert zich nog levendig de eerste maal, dat hij, nog pas in het gild opgenomen, een vergadering van de Vereeniging bijwoonde; hoe hij schier niet meê durfde opgaan naar zulk een uitgebreiden kring en meer dan ooit zijn jonkheid besefte in leeftijd en in handel. Ieder onzer weet bij eigen ervaring, hoe groot de kloof is tusschen bediende en patroon, en hoe vreemd men zich te moede gevoelt bij het eerste staan op eigen beenen. Al de droomen die wij in ondergeschikte betrekking ons hebben gedweept, van groote zaken te zullen doen, van zelfstandig en breed handelen, van verbeteren en hervormen, van een naam te veroveren: al die luchtkasteelen zijn weggewaaid, zoodra wij als onafhankelijke personen de maatschappij zijn binnengetreden en de honderd afhankelijkheden op ons voelen drukken, die ons van alle kanten benauwen. Nooit weet men zich kleiner, dan bij de eerste schreden in de samenleving der groote menschen. Op een lager plaats groote woorden te spreken; op hoogen toon te oordeelen en in verbeelding heldendaden te verrichten, is heel wat anders dan in volle vrijheid ons bewust te zijn van de plichten en den strijd der praktijk.

Geen wonder, dat een jong mensch zich ontzettend jong voelt in een kring van een honderdtal beroepsgenooten, mannen van leeftijd en ervaring, mannen soms van gewicht en gezag. Geen wonder, dat hij opziet tegen die hoogheden aan de groene tafel, in wie hij zijn bespieders en rechters waant te bespeuren. Geen wonder, dat hij zich als gevangen voelt, in een schroomvallige beklemdheid en in een besef van onbeduidende kleinheid, wanneer hij daar staat, als handelsbroeder, tegenover mannen met grijze hoofden, wier verdiensten hij kent, wier bekwaamheid hij huldigt, wier kennis en kracht hij heeft leeren hoogschatten, wier voorbeeld hem steeds voor de oogen heeft gestaan. Maar geen

wonder tevens, dat, bij alles wat tot de nederigste zelfbewustheid drijft, toch ook zijn jong boekverkoopershart zwelt van een zekere fierheid, bij het besef, nu ook zelf een deel uit te maken van dat groote geheel, zelf een lid te zijn van dat machtige lichaam, en aangegrepen wordt door een onweêrstaanbaren geest van bezieling en moed, die in hem stille maar heilige geloften wekt voor zijn toekomst.

Onder zulk een indruk had het iets plechtigs, voorafgegaan door het achtbaar bestuur, onder de muziek van een opwekkelijken feestmarsch, in statigen optocht de rijkversierde zaal binnen te treden, aan welker eind de naamschilden hingen der oprichters met lauweren omkranst, en waar alles getuigde van een feestelijken tooi. Daar namen in de zetels van het bestuur plaats de gevierde en gevreesde voorzitter P. Meijer Warnars, de eerbiedwaardige en door allen hooggedragen ondervoorzitter Is. An. Nijhoff, de ernstige, bekwame secretaris J.F. Schleijer, de nauwgezette penningmeester H. Bakker Cz., de grijze, deftige veteraan Pieter van Cleef. Op de voorste stoelen der eere zag men mannen als Oomkens, van Weelden, Marten Westerman, Willem Messchert, Joh. Muller, Sulpke, de Vries, Schleijer, Proost, Terveen, van Kesteren, Noorduijn, Portielje en zooveel anderen, de bloem en den roem uitmakende van den Nederlandschen boekhandel. Daar achter schaarde zich een in volle kracht werkend jonger geslacht, opgekomen uit alle deelen des lands, vertegenwoordigers van allerlei takken van ons uitgebreid handelsverkeer, en afgesloten door het jeugdiger ras, dat nog te toonen zou hebben wat het beteekenen wilde: een breede kring van een honderdtal boekverkoopers van de meest onderscheiden leeftijd, richting en rang, maar allen zich broeders gevoelende onder de broeders, allen saamgekomen om een feest te vieren van vrede en vriendschap.

Hartelijk en warm was het woord van welkom, door den voorzitter Wrarnars den feestgenooten toegesproken; welsprekend en in-

drukwekkend de feestrede voorgedragen door Nijhoff, nu en dan door daverende toejuiching afgebroken, waar hij, met de hem eigene ernst en waardigheid, achtereenvolgens de vragen beantwoordde: Wat is de boekhandel voor Nederland? Wat is de Vereeniging voor den boekhandel? Wat is deze dag voor onze Vereeniging? Geestdriftwekkend eindelijk de gloeiende feestzang, waarmede de bejaarde dichter Westerman het plechtig gedeelte van dezen morgen besloot.

Waren uit den aard der zaak deze morgenuren eenigszins vormelijk en afgemeten, geheel anders en losser toonde zich de vergadering, toen deze zich, na een gemeenzaam onderhoud in de vrije lucht, aan den disch herzamelde. Ten einde de gulle gezelligheid te bevorderen, had het bestuur een prijzenswaardigen maatregel genomen. Het was ieder vrij gelaten zich tot een groep van vieren, als van vertrouwelijker omgang, aaneen te sluiten, terwijl elk viertal een lot kreeg, dat zijn plaats bepaalde, naast en tegenover andere viertallen. Hierdoor ontstond een verrassende vermenging, die aanleiding gaf tot de meest ongedwongen onderlinge kennismaking en niet weinig bijdroeg tot vrije en vroolijke opgewondenheid. Het spreekt wel van zelf, dat die opgewondenheid zich volop lucht gaf in toast op toast, in vers en in lied. Zelfs een familiefeest is niet zoo aanstekelijk in opgewektheid als een feest onder beroepsgenooten. Er is zoo iets aantrekkelijks in het bijeenzijn van mannen, diè hetzelfde vak uitoefenen in het maatschappelijk leven, dat alle persoonlijke veeten, zoo zij er zijn, voor een enkel uur worden ter zijde gesteld, om plaats te maken voor een volkomen ingenomenheid met zijn beroep en met de genooten die van denzelfden bloede zijn. Te meer is dit natuurlijk en telkens blijkbaar onder boekverkoopers, die, hoe ook verwijderd door woonplaats of richting, elkander elken dag noodig hebben en zonder aansluiting van allen niet kunnen bestaan. Te inniger toont zich die band onder de leden van een Vereeniging,

die zich vrijwillig aan elkander hebben aangesloten om voor elkaârs belangen te waken. Onder luid gejubel en uit 's harten grond werden dan ook de meeste liederen opgedreund uit den stortvloed van zangen, waarvan wij er een tweetal meêdeelen; het eene van den jeugdigen J.H. Gebhard:

Vriendschap.

Zoo zuivre vriendschap 't hart bewoont: dat 's schoon!
Wanneer ze in elke daad zich toont: dat 's schoon!
Als zij niet zorgt voor *zich* alléén,
Niet rekent: nul, ik hou er een,
Dat 's schoon! dat 's schoon! dat 's schoon! (*bis.*)

Maar menig regt vriendschapplijk man, zegt: vrind!
En meent er toch geen jota van: 't is wind!
Die lieve handendrukkerij
Is somtijds niets dan veinzerij,
Dan wind, dan wind, dan wind! (*bis*).

Met menig vriend is 't niet regt pluis: au! au!
't Gaat hun als 't katje met de muis: miau!
Hoe lief ze eerst met het muisje speelt,
Ze vreet haar op als 't haar verveelt,
Miau! Miau! Miau! (*bis*).

Maar deze vriendschap is hier niet bekend,
Wij schuwen wie, wat pligt gebiedt: zóó schendt.
Bij ons leev' de echte vriendschap voort,
Een handslag dat men 't klinken hoort,
Een man, een woord een woord! (*bis*).

V e r e e n i g i n g ! V e r e e n i g i n g ! zij 't doel,
Wie 't welmeent blijft in dezen kring niet koel!
Zij breide zich gedurig uit
Tot ze àllen door één' band omsluit,
Dan eerst bereikt zij 't doel! (*bis*).

Komt, vult hierop het glas met wijn; hoera!
Een *rouge bord* moet 't zegel zijn: hoera!
De leus, mijn Vrienden, die voortaan
Bij ons in 't hart gegrift zal staan,
Zij: A m i c i t i a !

Het andere van den bejaarden Marten Westerman:

Het doel der vereeniging.

De winzucht was van ouden tijd
Vaak met de goede trouw in strijd
En vormde booze schrapers,
Die, met hun 's naasten deel gemest,
Al 't voordeel sleepten in hun nest,
Als afgerigte kapers.

En wat vernuftig werd bedacht,
En wat ook ijvrig werd betracht,
Niets mogt der vroomheid baten;
Men moest somtijds zijn beste goed,
Gewonnen met zijn zweet en bloed,
Aan kapers overlaten.

Niet slechts te water en te land
Werd, met de sabel in de hand,
Eens anders deel besprongen;

Neen, zelfs de drukpers bleef niet vrij
En werd tot snoode kaperij
Door booze hand verwrongen.

Gij keerde in 't graf u zeker om,
O Koster! zoo ge uw heiligdom
Zoo schandlijk zaagt onteeren;
En de eedle vinding van uw' geest,
Door 't rijk der duisternis gevreesd,
Tot vuig bejag verneêren.

Maar zie met kalmte eens op ons neêr:
Wij waken voor uw regt en eer,
Sints vijf en twintig jaren!
En zullen, aan de trouw verkleefd,
't Geen de eerlijkheid gewonnen heeft
Zoo veel het kan bewaren.

Komt, Broeders! klinken wij in 't rond
En vieren wij 't gewijd Verbond,
Ten spijt van looze schrapers:
En drinken wij hier onderling:
De zege der Vereeniging
Op afgerichte kapers.

Aan het slot van dit feest, dat met een knetterend vuurwerk besloten werd, werd algemeen de wensch te kennen gegeven, dat een gedenkschrift dezen dag in herinnering bewaren mocht. Daaraan werd voldaan, en waar en waardig waren de woorden, waarmede de steller J.F. Schleijer de inleiding sloot: ‘Zoo eindigde dit feest, onvergetelijk voor allen die het bijwoonden, eenig, althans nimmer overtroffen, in genoegen zoowel als in orde, ma-

tigheid en regelmaat. Dat was ook Uwe meening van hetzelve, feestgenooten, die, afschoon reeds den last des ouderdoms gevoelende, of wel van U, wier beroepsbezigheden u tot een vertrek naar uwe woonplaats, nog in denzelfden nacht waarin het feest eindigde, noodzaakten, toch, even min als een ander der aanzittenden, er aan dachten, van den gezelligen disch een oogenblik vroeger te scheiden, dan tot het einde door den Voorzitter zou bepaald zijn. Lang zal dan ook de herdenking van hetzelve, voor allen die het bijgewoond hebben, eene bron van genoegen zijn.

Maar zij dit feest niet alleen een genoegelijk herdenken! Moge het ook tot een edeler, een hooger doel gestrekt hebben: ter bevordering van die onderlinge welgezindheid en eendragt, die, gelijk van alles, ook de hechtste steun is der *Vereeniging ter bevordering van de belangen des Boekhandels*!'[1].

1 Een plekje vinde hier het: 'Programma voor de Feestviering bij gelegenheid van de Vijf- en Twintigste Algemeene Vergadering der Vereeniging: ter Bevordering van de Belangen des Boekhandels, op Dingsdag den 16en Augustus 1842.'
'Aan ieder Lid, hetwelk verklaard heeft de Feestviering te willen bijwonen, wordt op de Algemeene Vergadering een Bewijs van Toegang voor den volgenden dag afgegeven.
De Nederlanden zal op den dag der Feestviering alleen voor de Leden geopend zijn.
Men zal vergaderen in den Koepel, ter regterhand bij het inkomen, en wel ten elf ure, om ten twaalf ure precies van daar zich in geregelde orde te begeven naar de Kleine Zaal, nu tot Gehoorzaal ingerigt. De Muzijk doet zich hooren.
Na het zwijgen der Muzijk, wordt het Feest door den Voorzitter met eene korte aanspraak geopend.
Door den Heer Is. An. Nijhoff wordt eene Feestrede uitgesproken, voorafgegaan en besloten door Muzijk.
Daarna verzamelen zich de Leden op nieuw in straks gemelden Koepel, waar zij de noodige ververschingen zullen gereed vinden. Ten twee ure begeven zich de Leden andermaal naar de Gehoorzaal. De Muzijk doet zich hooren. Door den Heer M. Westerman wordt een Dichtstuk uitgesproken.
Vervolgens wordt in meergemelden Koepel Morgendrank aangeboden, en zal de Loting voor de plaatsen aan de Tafel geschieden, in dier voege, dat vier Heeren zich vereenigen om bij elkander aan Tafel te zitten, en dan een' hunner voor vier plaatsen doen loten, welke plaatsen zij dan alzoo aan de Tafel gerangschikt zullen vinden.
Ten vier ure Diné in de gedecoreerde Groote Zaal, afgewisseld door Muzijk.
Vóór het Desert eene pausering van een uur.
Illuminatie.
Uitdeeling der Liederen, om bij afwisseling te zingen aan de Tafel. De Muzijk doet zich hooren, en de Leden begeven zich op hunne vorige zitplaatsen aan het Desert.
Ten elf ure ongeveer zal er een Vuurwerk worden afgestoken.
Van elf tot half-één ure, zullen vóór *de Nederlanden* genoegzame rijtuigen gereed zijn, om vier Heeren tegelijk, naar één door HEd. te bepalen punt, in de stad te brengen.
Ten twaalf ure is het Feest gesloten.

Het tijdvak dat wij behandeld hebben sloot met een gewichtig feit. Het letterkundig congres, dat in het laatst van Augustus 1849 zou gehouden worden te Gent, - een bijeenkomst merkwaardig ook hierom, dat de Belg Conscience en de Hollanders Hasebroek en Heije, die in 1831 als vrijwilligers tegenover elkander in het vuur gestaan hadden, elkander nu als taalbroeders de hand drukten[1] - had op het program der te bespreken vakken en vraagstukken ook den boekhandel opgenomen en de Vereeniging uitgenoodigd haar afgevaardigden daar heen te zenden. Tot die taak werden door de vergadering benoemd de vroegere voorzitter G.T.N. Suringar en de secretaris J.F. Schleijer, beide mannen aan wie men de verde-

1 De dichter J.J.L. ten Kate improviseerde hierover later in de ‘Hollandsche Maatschappij’ te Amsterdam.

diging van de rechten en belangen van onzen handel veilig kon toevertrouwen. Met ingenomenheid hadden beide dan ook de hun opgedragen betrekking aanvaard en op het program als de door hen in te leiden onderwerpen deze vragen gesteld: 1. ‘Of en op welke gronden men den nadruk meent te kunnen billijken en regtvaardigen,’ en 2. ‘Of men dien acht in het belang van de Vlaamsche Letterkunde en den Belgischen Boekhandel?’

Met deze kwestie op te treden in een land als België, dat voor een deel van den nadruk geleefd had en nog altoos bezig was dien als een belangrijk vak van nijverheid uit te oefenen, was een moedige, zoo niet overmoedige daad. Een man als Suringar, zoo innemend van voorkomen, zoo hoffelijk van vormen, wat het meeste zegt zoo warm van overtuiging, was als aangewezen om alle gevaren te durven trotseeren. Op meesterlijke wijs trad hij dan ook in het strijdperk op. Hij begon met er op te wijzen, met hoeveel schroom hij en zijn mede-afgevaardigde zich op dit oogenblik in dezen kring van letterkundigen bevonden; hoe vereerend het was voor den boekhandel, dat men hem op dit congres een plaats gegund had naast de wetenschap, en hoe schijnbaar onvoegzaam het moest zijn, dat hij de betoonde gastvrijheid stond te beantwoorden met een eenigszins vijandige toespraak. Hij had een aanklacht te doen, waarin meer dan één verwijt lag opgesloten, een verwijt, dat men in België zijn eigen belangen verwaarloosd en die van anderen geschonden en gekrenkt had; een verwijt omtrent een sinds jaren gevestigde industrie, die niet alleen verderfelijk was in haar gevolgen, maar evenzeer onzedelijk in haar beginsel. Voorwaar geen uitlokkende taak! Maar hij en zijn mede-afgevaardigde schepten moed uit de openingsrede van den voorzitter Dr. Snellaert, die erop gewezen had, hoe bij eene gelegenheid als deze plichtplegingen dienden achter te staan bij den ernst der zaken, en hoe hier voor iedereen en voor allen de weg moest openstaan tot de meest vrijmoe-

dige mededeeling en wisseling van gedachten. Zij, van hun zijde, waren inderdaad niet hier gekomen om onbeleefdheden te zeggen, maar toch ook niet om uit beleefdheid een woord terug te houden, dat, of het wat hard klonke, misschien tot iets goeds kon leiden. In die overtuiging hadden zij hun vragen betreffende *den nadruk* ter bespreking gesteld.

Allereerst zou men hun kunnen tegenwerpen, dat men deze vragen even goed kon richten tot den Nederlandschen boekhandel, daar ook deze zich ten opzichte van vreemde schrijvers, wel eens schuldig maakte aan hetzelfde feit. Die beschuldiging kon helaas niet worden afgewezen; maar in Holland behoorden deze daden toch tot de zeldzame uitzonderingen, terwijl zij in België, inzonderheid met Fransche en Nederduitsche werken, tot regel waren geworden; een regel, zoo als volksindustrie en zoo stelselmatig geduld en gedreven, dat wellicht de Vlaamsche taalbroeders in deze vergadering een glimlach niet zouden kunnen weêrhouden over een moraal, die in dit opzicht reeds lang had uitgediend.

Zoo mocht de groote meerderheid er in België over denken, een kleine minderheid had een kreet des gewetens niet kunnen onderdrukken en dien kreet onverholen nu en dan lucht gegeven. Spreker legde over een opstel uit het *Gentsch Kunst- en Letterblad* van 1842, waarin ‘de insmokkeling van nadrukken in Holland ten nadeele der regthebbenden, berispelijk en strafbaar’ genoemd werd; een *Antwerpsche Kunst- en Letterbode* van 1844, waarin de nadrukkers van vreemde werken niet minder dan met den naam van ‘bloedzuigers, letterdieven en ongediert’ betiteld werden; en een vlugschrift onlangs, in 1846, te Brussel uitgegeven, waarin ‘de nadrukhandel een regte rooverij’ werd genoemd; waar de ‘onaangename epitheten, die de Franschen ons (de Belgen) te dien opzigte toerigten, maar al te zeer gegrond’ geacht werden, en waarin werd gevraagd: ‘waarom de lettereigen-

dom over de grenzen eens lands niet zou worden geëerbiedigd, terwijl elke Staat de andere aarten van eigendommen wettelijk aanerkent.' - Zie, als er zelfs in België, al was het maar door sommigen, op deze wijze gesproken werd, dan behoefde men niet te vreezen, of de vraag omtrent den nadruk wel overweging waardig was?

Over het woord *letterkundige eigendom* was veel getwist en gestreden; sommige en hoogst bekwame rechtskundigen hadden zelfs dat woord, en met het woord het denkbeeld, niet willen toelaten. Maar wanneer ook deze, gelijk zij deden, erkenden dat schrijvers en uitgevers tegen den nadruk beschermd behoorden te worden *door stellige wetsbepalingen;* wanneer zelfs deze, gelijk zij deden, den nadruk *onzedelijk* noemden en uit politieke gronden *verboden* wilden hebben, kwamen zij toch eigenlijk ons te gemoet en vereenigden zij zich met de waarheid, die wij heden willen helpen verkondigen, betoogde de spreker.

En wie zou, op het tegenwoordig standpunt van beschaving, den arbeid des geestes zóó gering schatten, dat hij de vruchten daarvan ten prooi zou willen gegeven zien van hen, die daaraan geen het minste deel hebben gehad?

Men erkende dan ook vrij algemeen het onredelijke daarvan ten opzichte van onze *eigene* inheemsche schrijvers, en indien men het al niet erkende, de wetten van den staat waren daar, om dat beginsel te handhaven. Maar het kwam er op aan, dat zelfde beginsel te laten gelden voor uitheemsche schrijvers, voor de zoodanigen, namelijk, wier producten buiten de bescherming van onze wetten lagen. En zouden de Belgen zich om *onze*, wij ons om *hun* rechten en die hunner schrijvers *niet* bekommeren en elk op zijn beurt zich de producten des anderen toeëigenen? De aanneming van dat beginsel zou een staatkunde onderstellen, die leerde, dat het eene land zich ten koste van het andere mocht verrijken, zou een betrekking ten grondslag nemen van

wederzijdsche vijandigheid, en geenszins die van vriendschappelijke naburen, van *vreemden* en geenszins van spruiten van één stam; zou een verwijdering verraden van die verwantschap des geestes, van welke allen, die de wetenschap en de kunst vereeren, blijken behooren te geven, en van welke verwantschap dit congres den stempel moest dragen. - Zie, wanneer spreker zich op *dat* standpunt van beschouwing plaatste, onderwierp hij met gerustheid aan aller oordeel de vraag, of de nadruk in het algemeen en bepaaldelijk die in dezen bedoeld werd, te rechtvaardigen, te billijken was?

Doch daargelaten zelfs, dat hij te rechtvaardigen en te billijken ware, dan rees een andere vraag: 'Zou de nadruk, zooals die in België gedreven werd, inderdaad voordeel aan België opleveren; zou hij waarlijk bevorderlijk zijn aan den bloei der Vlaamsche letterkunde en van den Belgischen boekhandel?'

Het viel niet te ontkennen, de nadruk, inzonderheid van Fransche boeken, had in België veel handen in beweging gebracht, veel monden brood gegeven. Het getal werklieden door den nadruk aan den kost geholpen, was wel eens op 50000 begroot geworden. Andere, zuiniger rekenaars schatten het op 6000. Wat waar is, was moeielijk uit te maken. Maar wij vragen het, wat is de eindelijke uitkomst geweest dier ondernemingen op zoo groote schaal? Hebben zij *duurzame welvaart* aangebracht, de aandeelhouders verrijkt en de handen bestendig bezig gehouden? Of heeft de telkens aangroeiende concurrentie de krachten verdeeld, de verwachtingen verijdeld, de voordeelen allengs doen verminderen en ten leste doen verkeeren in schade en verlies? Heeft het eene lichaam het andere, de eene onderneming de andere niet voor en na vernietigd?

Was dit met den nadruk van Fransche werken het geval, het moest even zoo zijn of worden met den nadruk van Hollandsche. Bleek de uitgaaf van een of ander artikel voordeel op te leve-

ren, het lag in den aard der zaak, de begeerte wekte anderen op om er ook partij van te trekken; en wat eerst voor 3 francs, spoedig daarop voor de helft, ja voor ¼ werd uitgegeven, kwam eindelijk voor zoo lagen prijs ter markt, dat alle anderen met hun editie bleven zitten. Ongetoomd als de begeerte en daardoor de nadruk was, *kon* dit niet anders, en de zoo hoog geroemde welvaart door vrije coucurrentie bestond in niets anders dan in elkaâr den nek te breken.

Daar kwam bij: 'Was de nadruk in het belang der Vlaamsche letterkunde en van den Belgischen boekhandel te achten?' Spreker meende, dat hij voor de eene en voor den anderen doodelijk was.

Wat kon er van den eigenlijken *boekhandel* komen, als aller oogen slechts aasden op de verschijning van een buitenlandsch werk; als ieder maar zorgde voor het product van zijn eigen pers en dat van zijn mededinger zocht te verdrijven; als er tot het uitgeven geen kapitaal, wat meer zegt geen oordeel, geen wetenschap meer noodig was, en het goed vertier buitenslands of de reputatie eens vreemden schrijvers voldoende was om den geringsten *werkman* te herscheppen in een *uitgever*; als de uitgever, zoo doende, plaats maakte voor een fabrikant?

Beweerde men wellicht, dat dit te eenzijdig geredeneerd was en dat er nevens de nadrukkers nog wel uitgevers zouden overblijven, die hun zitplaats naast de wetenschap wisten te bewaren, die zich bij voorkeur zouden beijveren om *oorspronkelijke* werken uit te geven en zorg zouden dragen, dat de producten van *eigen* bodem niet aan het publiek onthouden werden - liever dan met eigen betoog antwoordde spreker met de volgende aanhaling uit het genoemde Brusselsche vlugschrift: 'De nadruk verhindert ons, nationale schrijvers te besitten; hij doet alle letterkundige of wetenschappelijke kiemen uitsterven. Het is bekend, dat er, voor eenen Belgischen schrijver, niets soo moeijelijk is, als sijne gewrochten gedrukt te krijgen; meestentijds moet hij uit sijnen

eigenen sak de drukkosten betalen, 't en sij, dat het Bestuur hem met eene toelage ter hulpe komt. Dit wordt van selfs verstaan. Niet gaarne onderneemt een boekhandelaar het drukken en vertieren van het werk eens onbekenden Schrijvers. Hij heeft niet alleen tegen de onverschilligheid te worstelen, die men hier te lande jegens nationale werken aan den dag legt, maar ook tegen de stoffelijke hinderpalen, die uit den nadrukhandel voorspruiten.' 'Niettegenstaande nu', gaat deze zelfde schrijver voort, waar hij het moeten missen van alle honorarium bespreekt; 'niettegenstaande nu de holklinkende woorden, waarmede men den Roem kan opsmukken, is het seker, dat het in onze positieve eeuw eene noodwendigheid is, dat een letterkundige door sijnen arbeid, gelijk elke handwerker door den sijnen, moet kunnen leven. Het is voorseker het geld niet, dat het genie opwekt en ontwikkelt, maar wen het genie tot soo verre niet kan komen, dat het sich bij middel van geld eenen gemakkeliken en eerliken stand in de samenleving kunne verschaffen, dan blijft het onontwikkeld, onbekend en nutteloos voor zijn vaderland.'

'Is alzoo de nadruk in het algemeen doodelijk voor de eigen litteratuur en den nationalen boekhandel,' zoo eindigde de spreker, 'men achte deze treurige uitkomst niet gering. De dood onzer *letterkunde* is de dood van ons *volksleven.* Wat wordt er van de redelijke en zedelijke ontwikkeling eener natie, als zij haar licht en haar leiding uitsluitend moet ontvangen *uit den vreemde?* Als mannen van wijsheid en ervaring, die gloeijen van liefde voor het vaderland, bekend en vertrouwd met de behoefte hunner natie, als deze verhinderd worden hun talenten en gaven ten beste hunner landgenooten aan te wenden? Wat wordt er van de kennis, het oordeel, den smaak, van de zedelijke kracht en energie eens volks, als de leiding en ontwikkeling daarvan is overgelaten aan de gewinzucht van *nadrukkers*, die wel de *lusten*, maar niet de wezenlijke *behoeften* des publieks raadplegen?

Neen, heilloos voor de zeden en het karakter des volks, heilloos voor den boekhandel en de letterkunde noemen wij den nadruk. En al gaf het *eigen belang* dit onderwerp ons in den mond, het is ook in het belang der *Vlaamsche letterkunde*, wier opkomst wij overigens met blijdschap waarnemen; het is ook in het belang van den *Belgischen boekhandel*, in het belang van de bewoners dezer ons aanverwante gewesten, in wier midden wij met zooveel gastvrijheid zijn ontvangen, en die wij od het gebied der taal en der wetenschap gaarne de broederhand reiken, dat wij den nadruk door hen wenschen veroordeeld en afgeschaft.

Mogt het zoo verre komen, hoe zouden schrijvers en uitgevers der Noord- en Zuid-Nederlanden door wederkeerige handreiking elkander bevorderlijk kunnen zijn! Hoeveel ruimer veld zou zich voor beider boekhandel en letterkunde openen!'

Dat dit warme pleidooi, al bleef het niet zonder tegenspraak, in een kring en op een plaats als deze met belangstelling werd aangehoord, ligt voor de hand. Aan Suringar komt de niet geringe eer toe van met hoogen moed en open vizier den vijand kordaat in de oogen te hebben durven zien. Hij werd daarin ter zijde gestaan door zijn mede-afgevaardigde Schleijer, die na hem, in een voor de vuist uitgesproken rede een historisch overzicht gaf van de wording en de regeling van het letterkundig eigendomsrecht en van de weldadige bedoeling van onze Vereeniging. Beider toespraken hadden ten gevolge, dat het congres na breede beraadslaging ertoe overging een commissie te benoemen tot het opstellen van een adres, te richten aan de regeeringen van België en Nederland, waarin aangedrongen zou worden op een wederkeerige eerbiediging van elkanders letterkundigen eigendom. Als leden in die commissie werden benoemd de HH. Delcourt[1], vice-president van het hof van assises te

1 De ongenoemde schrijver van het vlugschrift, waaruit enkele aanhalingen werden meêgedeeld.

Brussel, baron Jules de St. Genois te Gent, Dr. J.F. Snellaert te Gent, Is. An. Nijhoff te Arnhem en B. Schreuder, inspecteur van het middelbaar onderwijs in Limburg, te Maastricht. Het concept van dit adres luidde als volgt:

'Aan de Regeringen van Nederland en België.

'Het Congres van Letterkundigen, in Augustus dezes jaars te Gent gehouden, heeft de overtuiging uitgesproken, dat de Letterkunde van België en Nederland groote ondersteuning zou ondervinden in eene wederkeerige eerbiediging van elkanders letterkundigen eigendom.

Daarbij is het verlangen uitgedrukt, dat tegelijk alle hinderpalen tot verspreiding van wetenschap en kunst tusschen beide natiën werden weggenomen, door de opheffing van alle belastingen bij in- en uitvoer van boekwerken geheven wordende.

De Ondergeteekenden werden in Commissie gesteld, om die overtuiging en dat verlangen aan de Regeringen dier beide Volken kenbaar te maken, en Haar te verzoeken, door eene onderlinge overeenkomst, het regt van den letterkundigen eigendom wederkeerig te verzekeren en de handelsgemeenschap te bevorderen door de opheffing van gezegde belastingen.

Zij kwijten zich bij dezen van hunne taak. Zij wenden zich tot de Regeringen der beide Volken, met al den aandrang dien het gewigt der zaak vordert, doch tevens met de verzekerdheid, dat die overtuiging weerklank zal vinden bij Hen, wier verhevene roeping het is, ook de Wetenschap en de Kunst in hare heilige regten en hooge waarde te handhaven en te bevorderen, bij Hen, die geacht mogen worden zoowel de zedelijke als de stoffelijke behoeften des Volks te kennen en die in de vervulling van beide hunne hoogste eere, hun eigen heil willen zoeken.

Zij treden niet in eene verdediging van den *eigendom*, een beginsel, dat niet dan door onzinnigen weersproken wordt; zij achten ook den *letterkundigen eigendom* heilig en onschendbaar in

de oogen van Hen, die aan het hoofd staan van eene beschaafde natie. Het is alleen *de toepassing van het beginsel*, welke zij vragen.

Zij vragen die toepassing zoowel in het belang van de Nederlandsche als van de Belgische Letterkunde, zoowel ten behoeve van den Belgischen als van den Nederlandschen Boekhandel, en durven de verwachting koesteren, dat eene overeenkomst, als welke zij bedoelen, eenmaal tot stand gebragt, door de Letterkundigen van de beide Rijken dankbaar zal worden erkend, en door de Natiën van Europa als eene daad van regtvaardigheid en verheven zedelijkheid zal worden toegejuicht.'

Dit concept vastgesteld zijnde werd dan ook weldra aan de koningen van Nederland en België gezonden, met afschriften aan de ministers en, wat ons land aangaat, met het volgend bijschrift:

'Aan HH. Excellentiën de Ministers van Binnenlandsche Zaken en van Financiën.

'De ondergeteekenden G.T.N. Suringar, Boekhandelaar te Leeuwarden, J.F. Schleijer, Boekhandelaar te Amsterdam, Is. An. Nijhoff, Archivaris van Gelderland en Boekhandelaar te Arnhem, en B. Schreuder, Oud-Inspecteur van het Onderwijs in Limburg, te Maastricht, nemen de vrijheid aan Uwe Excellentie hierbij te doen toekomen een afschrift van een request, gelijk door hen aan de Hooge Regering dezes Lands, en door hunne medegelastigden aan die van België is aangeboden geworden.

Terwijl zij de belangstelling Uwer Excellentie voor de daarin uitgedrukte wenschen en Hoogstdeszelfs bevordering daarvan in het belang van het wetenschappelijk en handelsverkeer, zoo van Nederland als van België, inroepen, vermeenen zij dat de bescheidenheid vordert zich van alle aanwijzingen, hoe de daarin uitgedrukte verlangens zouden kunnen vervuld worden, te onthouden; hoezeer zij zich gaarne bereid verklaren, bijaldien Uwe Excellentie zulks noodig of nuttig mogt achten, dienaangaande

al zoodanige inlichtingen te geven, als waartoe hunne ondervinding, beroep en werkkring hen in staat mogten stellen.

Alleenlijk nemen zij bij dezen de vrijheid Uwe Excellentie te doen opmerken, dat het tot stand brengen van zoodanig internationaal eigendomsregt tusschen Nederland en België met te minder zwarigheden zou gepaard gaan, daar de beginselen van dat regt, deszelfs omschrijving en grenzen zoo in Nederland en België op gelijke wijze zijn geregeld en vastgesteld, als zijnde in de beide Rijken dezelfde Wet van 25 Januarij 1817 op dit onderwerp alsnog in kracht.

Overtuigd dat eene aangelegenheid, waarbij zoowel de zedelijke als stoffelijke belangen van twee natiën bevorderd, en geen enkel, noch zedelijk noch stoffelijk belang gekrenkt, geen enkele gegronde tegenspraak in Nederland noch België uitgelokt kunnen worden, de aandacht en belangstelling van Uwe Excellentie ongetwijfeld zal te beurt vallen, onthouden zij zich van alle uiteenzetting der voordeelen, waarmede zij het doorzigt van Uwe Excellentie zouden meenen te kort te doen.' -

Al bleven deze adressen van den kant der regeeringen onbeantwoord, omdat er reeds toen van Frankrijk uitgaande voorstellen tot het sluiten van internationale traktaten hangende waren, toch mag worden aangenomen, dat zij niet weinig zullen hebben bijgedragen om het aangaan dier traktaten voor te bereiden en gemakkelijker te maken.

De Vereeniging telde bij het eind van dit tijdvak 209 leden.

In 1848 had zij besloten haar bestuur voortaan in plaats van uit vijf uit zeven leden te doen bestaan.

Persoonlijke waardeering.

In deze afdeeling zijn en zullen vermeld worden eenige aanteekeningen, de meest bekende boekhandels-firma's betreffende. Waar van overleden personen spraak is, kan de waardeering luider worden uitgesproken, dan van nog levende.

Men stelle deze opstellen, kleiner of grooter, niet hooger dan ‘aanteekeningen.’ Levensschetsen vermeten zij zich in geen enkel opzicht te wezen. Zij gaan in den regel niet verder dan den boekhandel en laten het overige maatschappelijk, het huiselijk gebied, ook het persoonlijk karakter, ongerept.

Voor breeder behandeling was hier geen ruimte. Meestal ook geen voorhanden stof. Bij het ontbreken of achterhouden van meêdeelingen, kon alleen door zoeken en toevallig vinden gebruik gemaakt worden van het gebrekkige.

Een aantal persoonlijke feiten en verdiensten zijn in den loop van deze bladen ter behoorlijke plaats vermeld. Die zijn niet herhaald onder het hoofd van de namen. Ook is ten opzichte van hen, wier levensschetsen elders, met name in het 1e deel der *Bijdragen tot de geschiedenis van den boekhandel*, waren opgenomen, met verwijzing naar die plaatsen, een soberheid in acht genomen, die aan de noodige beknoptheid van dit boek evenredig is.

Inhoud.

Joh. Altheer. - J. Immerzeel Jr. - Willem Messckert. - R.J. Schierbeek. - Jan Oomkens. - J.L. van der Vliet.

Joh. Altheer.

In Juni 1840 verloor onze boekhandel een zijner waardigste vertegenwoordigers door den dood van Joh. Altheer te Utrecht, een firma, die. naast die van S. & J. Luchtmans te Leiden, in het buitenland evenzeer met eer bekend stond als hier te lande. Joh. Altheer, drukker van de Utrechtsche academie en van het provinciaal Utrechtsch genootschap, was een der bekwaamste antiquaren van onze eeuw. Om zijn uitgebreide kennis was hij voor buiten- en binnenlandsche geleerden en boekenverzamelaars een algemeen gewaardeerd raadsman. Fransche en Duitsche bladen vermeldden zijn lof bij de tijding van zijn overlijden. Van 1787 tot 1839 werkte hij met onvermoeibaren ijver en verzamelde zich gedurende dien langen tijd een groot fonds van eigen, meest klassieke uitgaven en een zeer uitgebreid magazijn van oude boeken, bij voorkeur over klassieke literatuur. Op 80 jarigen leeftijd moest hij er toe besluiten zijn zaken aan kant te doen. Een jaar later overleed hij. Met hem ging een der beroemdste huizen te niet.

J. Immerzeel Jr.

Den 9^{en} Juni 1841 overleed Johannes Immerzeel Jr. op 65 jarigen ouderdom. Als dichter en letterkundige staat zijn naam met eer bekend. Hij schreef humoristische romans, waarvan zijn *Balthazar Knopius* een 2en druk noodig had; een aantal grootere en kleinere dichtwerken, vooral naar aanleiding van vaderlandsche

gebeurtenissen, maar ook van uitgebreider omvang, gelijk zijn *Hugo van 't Woud* en zijn bundel *Gedichten*, die beide herdrukt moesten worden. Herhaaldelijk werden prijsantwoorden van hem met goud bekroond, gelijk zijn *Lofrede op Rembrand* en die *op P.P. Rubens.* Want ook op het gebied van kunst-geschiedenis en kritiek was Immerzeel een man van beteekenis. Hij toonde dit vooral in zijn werk *De levens en werken der Hollandsche en Vlaamsche kunstschilders*, *beeldhouwers*, *graveurs en bouwmeesters*, *van het begin der* 15*e tot op de helft der* 19*e eeuw.*

Al deze werkzaamheid is des te meer te waardeeren, omdat Immerzeel als boekverkooper, kunsthandelaar en uitgever in het midden van zeer drukke zaken zat en zich daarin alles behalve onbetuigd heeft gelaten. Integendeel; hij is in zijn tijd een man van gewicht en van grooten invloed geweest.

In 1805 bekleedde hij nog een post bij het ministerie van hinnenlandsche zaken. Spoedig daarop vestigde hij zich als boekverkooper te 's Gravenhage, verplaatste zich in 1813 naar Rotterdam en in 1819 naar Amsterdam. In den beginne was hij alleen debitant. Daar bij de inlijving in Frankrijk onze landgenooten groote behoefte hadden, de Fransche jurisprudentie in haar geheelen omvang te leeren kennen, legde hij, onder medewerking van twee bekwame advokaten een uitgebreid magazijn aan van Fransche rechtsgeleerde werken, waarvan hij beredeneerde catalogen door heel het land verspreidde. De eerste daarvan vangt aan met deze woorden: ‘Du moment que la Hollande a été réunie à l'Empire Français, nous nous sommes empressés de faciliter l'acquisition des bons ouvrages de jurisprudence moderne, à tous ceux, qui, soit par devoir, soit par goût se portent vers l'étude de cette science.’ Ook gaf hij - hij handelde onder de firma Immerzeel & Comp. - catalogen uit van bij hem te verkrijgen ‘Editions stéréotypes’ van Fransche klassieken en onderwijsboeken, die weldra op de scholen te pas kwamen. Eerlang

noemde hij zich ook, behalve ‘libraire’, ‘marchand de tableaux, d'estampes etc.’, aan zijn boekhandel toevoegende een kunsthandel ‘in schilderijen en teekeningen van oude, doch meer bijzonder van Nederlandsche meesters, gegraveerde en geetste prenten van oude en hedendaagsche plaatsnijders.’ Zijn magazijn bevatte toen ook ‘Hollandsche, Fransche en Engelsche werken, bijzonder tot kunst en fraaije letteren “betrekkelijk.”

Op deze wijze kreeg de firma Immerzeel & Co., in drie steden, 's Gravenhage, Rotterdam en Amsterdam vertakt, een groot debiet.

IJveriger nog weerde Immerzeel zich als uitgever. Zijn eigen dichterlijke talenten en de onderscheidene letterkundige genootschappen, waarvan hij dien ten gevolge lid was, brachten hem in betrekking met de dichters en literatoren van zijn tijd. Hij gaf niet minder dan 26 bundels van Bilderdijk in het licht, naast die van vrouwe Bilderdijk, 15 van Rhijnvis Feith, een 12 tal van Tollens, een 10 tal van hem zelv’, en werken van Helmers, Schenk, Boxman, Meijer, Klijn, van Hall, van Loghem, Nierstrass, Schouten, van Walré; ook de werken van het taal- en dichtlievend genootschap ‘Kunst wordt door arbeid verkregen’ 14. deelen, en de werken der ‘Bataafsche maatschappij van taalen dichtkunde’ 8 deelen. Voorts was hij uitgever van letterkundige werken van Siegenbeek, van Kampen, Kantelaar, Kinker, Lublink, Jer. de Vries, Bruno Daalberg (Mr. P. de Wakker van Zon).

Maar het meest eer legde hij in met de schepping van zijn *Nederlandsche Muzen-Almanak*, die voor het eerst in 1819 verscheen. De beschrijving en geschiedenis van den *Muzen-Almanak*, wij meldden er reeds een woord van in de lijst der jaarboekjes, zouden een afzonderlijke studie overwaard zijn. Deze uitgaaf van Immerzeel is in zijn dagen niet alleen een moedige

daad geweest, maar zij heeft tevens grooten invloed gehad op de ontwikkeling en bevordering van de vaderlandsche dicht- en graveerkunst. Dr. Jan ten Brink (in zijn *Leven van Beets*: *Hedendaagsche Letterkundigen*) noemt Immerzeel ‘den koning onder de almanak-redacteurs.’ En die vorstelijke titel is ten volle verdiend. Immerzeel's persoonlijkheid spiegelt zich in deze uitgaaf getrouw af: als uitgever, als letterkundige, als handhaver van kunst. Zijn heele hart hing er aan, en al zien de eerste jaargangen van dezen almanak er van ons later standpunt minder oogelijk uit, in den tijd hunner verschijning waren het meesterstukken. Immerzeel zelf wdl dit wel weten. In zijn lijst van uitgaven roemt hij op de reeks van dichters, die hij bij zijn plan voor zijn onderneming heeft mogen winnen. Bovendien: ‘zes kunstplaten’, zegt hij bij de aankondiging van den I^{en} jaargang, ‘zes kunstplaten, waarvan eenige naar schilderijen uit het Koninklijk Kabinet te 's Gravenhage en in Amsterdam en eenige andere, naar onderwerpen uit de gedichten gekozen, vervaardigd door de beste meesters in de Teekenen Graveerkunst en in 't koper gebragt door de H.H.J.E. Marcus en P. Velijn, versieren dit op allerbest postvelin keurig gedrukt Jaarboekje. Daarenboven bevat het uitslaande muziekplaten voor den zang, met accompagnement voor de Piano, gecomponeerd door de H.H.J.W. Wilms, Mühlenfeldt, Paling en anderen. En opdat er niets aan zoude ontbreken, hebben onze bekwame Sterrekundigen wijlen de Heer E.H. Greve en diens zoon, den kalender voor hetzelve vervaardigd.’ - Immerzeel heeft 17 jaar lang den *Muzen-Almanak* met vaderlijke liefde behartigd. Behalve dat hij den smaak van het publiek ermeê veredeld heeft, heeft hij menig jeugdig dichter door opmerking en kritiek den goeden weg gewezen en der letterkunde grooten dienst gedaan.

Toen de verdienstelijke man na zooveel jaren arbeids, en

niet altoos op rozen wandelend, zijn rust zocht en zijn fonds in 1835 in veiling bracht, werd door de verkoopers in de voorrede van den catalogus naar waarheid getuigd: ‘In dit fonds wordt de arbeid gevonden van de meesten onzer beroemde dichters. Al Immerzeel's uitgegeven werken, maar inzonderheid de door hem bezorgde uitgaven in klein formaat, onderscheiden zich door zeldzame naauwkeurigheid; in één woord, al hetgeen door hem, gedurende eene bedrijvigheid van ruim dertig jaren onder zijn persoonlijk toezigt en zorg is uitgegeven, draagt innerlijk overvloedige bewijzen van die bijzondere naauwlettendheid, welke aan zijn geheele fonds eene groote eigenaardige waarde gaf. Daardoor had het ook een aanzienlijk vertier. Van verscheiden artikels werden van 3000 tot 7000 exemplaren opgelegd, om niet te spreken van den *vierden* druk van Tollens' *Gedichten*, waarvan de oplage, gelijk bekend is, 10,000 exx. bedragen heeft.’

Behalve den *Muzen-almanak*, die voor 10 mille werd opgehouden, bracht de veiling van dit fonds de som op van *f* 31,423. -. Bij die gelegenheid werd G.T.N. Suringar eigenaar van de werken van Tollens en Feith; die van Bilderdijk, die toen bijna geen waarde hadden, gingen in allerlei handen over.

Willem Messchert.

In Februari 1844 verloor de boekhandel een zijner waardigste beoefenaars in Willem Messchert te Rotterdam. Zoon van geachten huize en met een beschaafde opleiding toegerust, trok de boekhandel hem boven allen anderen handel aan. Van natuur overhellend tot een ietwat strenge kerkelijke richting, vestigde hij zich te Amsterdam onder de firma Messchert & Höveker. Al heel spoedig echter, in 1835, werd deze verbroken en besloten de firmanten liever op eigen naam en naar eigen keus hun weg te vervolgen. Messchert voelde zich meer te huis in een letter-

kundige richting. Als woon- en werkplaats koos hij zijn vaderstad Rotterdam, waar hij, niet zoozeer door een open winkel als wel door het houden van een magazijn van taal-, letter- en geschiedkundige werken, ook uit België, een goed debiet hoopte te vinden onder zijn ontwikkelde stadgenooten en overigens als uitgever zich zou bewegen in een kring zijner keus. In Mei 1837 gaf hij daarvan kennis aan den boekhandel. Messchert was toen al een man op leeftijd; hij was 46 jaar. Hij ging naar zijn geboorteplaats terug, niet zonder goede uitzichten, meende hij. Hij was daar in een letterkundige omgeving grootgebracht en had er zich als dichter eenigen naam gemaakt. Van 1817 tot 1825 had hij, behalve een aantal verzen, die later door zijn vriend Tollens tot een bundel verzameld zijn, ook zijn *Gouden Bruiloft* geschreven. Vooral dit huiselijk, echt Hollandsch gedicht had hem een eigenaardige en zeer verdienstelijke plaats onder de dichterlijke literatoren bezorgd. Later had hij de pen voor eigen arbeid laten rusten. Had hij zich vroeger onder de sentimenteele dichters eenigszins kunnen doen gelden, het was alsof hij zijn kunstgaaf te klein vond, toen hij, te Amsterdam, in aanraking was gekomen met de machtiger geesten van da Costa, Willem de Clercq, Bilderdijk en die mannen van het ‘reveil,’ tot wier aanhangers hij behoorde. Hij vergenoegde zich alzoo eenvoudig uitgever en boekhandelaar te blijven en in zijn eigen richting werkzaam te zijn. Zoo gaf hij op godsdienstig gebied werken uit van Capadose, Coquerel, de Haas, Krieger, Secretan, en verzamelde of gaf zelf ter pers, op dichterlijk terrein, niet minder dan 49 bundels van Bilderdijk, de eerste poëzij van da Costa, Schenk's vertaling van Young. Ook bezorgde hij, onder eigen redactie, de vijf deelen *Brieven* van Bilderdijk, die hij na diens overlijden verlof kreeg te drukken. Voorts zagen ettelijke geschiedkundige boeken en boeken ten behoeve van het gymnasiaal onderwijs bij hem het licht.

Zoo leefde Messchert zijn eenzaam, bescheiden leven, tot hij op 53 jarigen leeftijd stierf, innig gewaardeerd door allen, die als letterkundigen of handelaars den brave in zijn verdiensten hadden mogen leeren kennen. - Als een hulde, zijner nagedachtenis toegewijd, verscheen in 1848 een groote uitgaaf van zijn *Gouden Bruiloft*, door Rochussen geïllustreerd.

R.J. Schierbeek.

In 1844 overleed Rudolf Jacob Schierbeek te Groningen, daar ter plaatse sinds 1798 gevestigd. Voor de stad zijner inwoning en voor het geheele noorderkwartier was Schierbeek als debitant een man van groote beteekenis. Zijn uitgebreide bibliographische kennis en zijn altoos klaar staande bereidvaardigheid maakten hem tot een vraagbaak in wijden kring. De wetenschappelijke en letterlievende mannen, in zijn heele provincie, lieten zich bij voorkeur raden en leveren door Schierbeek. Zoo werd hij door eigen verdiensten daar van lieverlee de groote man. Later kreeg hij in W. van Boekeren, die zijn leerling geweest was, een machtigen mededinger, hetwelk evenwel aan hun wederzijdsche goede verstandhouding niet veel afbreuk deed; beider terrein was ruim genoeg. - Ook als uitgever bekleedde, in zijn alles behalve gunstige dagen, Schierbeek een voorname plaats. Vooral voor de toen nog zoo weinig beoefende veeartsenijkunde, maar voor zijn gewest vooral van zooveel gewicht, maakte hij zich verdienstelijk door de kostbare uitgaven van Dieterichs en Numan. Niet minder deed hij voor de verspreiding van goede stichtelijke lektuur, door de werken o.a. van Corstius, Engels, de Groot, Huffell, Muntinghe, Potter, Roskes, Verweij, Verwijs. Zijn zwagerschap met den op het gebied van onderwijs zoo beroemden van Heijningen-Bosch bracht hem tot het in het licht geven van een aantal voortreffelijke schoolboekjes, die in dien tijd zoo brood-

noodig waren en waarvan de meesten dan ook ettelijke malen herdrukt werden; wij noemen die van van Heijningen-Bosch, Kuijper, Nieuwold, Oostkamp, Rijkens, Zuidhoff. Ook was Schierbeek deelgenoot in de uitgaaf der evangelische en luthersche gezangen voor kerkgebruik.

Zijn oudste zoon Lambertus vestigde zich in 1823 als boekhandelaar te Leeuwarden; een tweede, zijn naamgenoot, zette, toen zijn vader in 1835 den debiethandel verliet, de zaken op gelijken voet voort, het antiquariaat eraan toevoegende.

Omtrent R.J. Schierbeek is in de *Bijdragen* dl. I, bladz. 49 een korte levensschets opgenomen.

Jan Oomkens.

In December 1844 overleed de Groningsche boekhandelaar Jan Oomkens, op den leeftijd van 65 jaren.

Jan Oomkens is een der helden van zijn vak geweest. Er was een tijd, dat iedereen dezen man om zijn veerkracht bewonderde. In de stad zijner woning was hij een der meest geziene ingezetenen; door heel het land deed hij van zich spreken om zijn stoute ondernemingen. Waren zijn plannen geslaagd, dan zou zijn boekhandel de grootste geworden zijn van het land.

Bij hem leefde de eerzucht om de oud-vaderlijke zaak tot glans te brengen. Seerp Bandsma was in 1673 de stichter van het huis, en werd in 1731 door zijn zoon Pieter opgevolgd. Diens dochter huwde met Jan Oomkens, die in 1769 den handel van zijn schoonvader overnam. Van dezen was Jan Oomkens, van wien hier spraak is, de zoon. Tot het vaderlijk beroep voorbestemd, ging hij ter betere voorbereiding eerst in de leer bij den boekdrukker en binder Adam Vos, en nam diens werkplaats in 1801 voor eigen rekening over. Zeven jaar lang was hij alleen drukker en binder, totdat hij in 1808 ook den boekhandel zijns

vaders daarmeê vereenigde. Sinds was het zijn zoeken, dezen drieledigen handel al meer en meer uit te breiden. Vooral aan zijn drukkerij wijdde hij zijn ijverigste zorgen. Hij bracht haar geheel op de hoogte van zijn tijd, voerde uit het buitenland de nieuwe vinding van den congreve- of typographischen kleurendruk in, richtte in 1818 daarnaast een plaatdrukkerij op en vestigde er tevens in 1824 een steendrukkerij bij, de eerste die in Groningen bestaan zou. Hij verbond daardoor aan zijn zaak een aanmerkelijk personeel en werd in zijn provincie een der aanzienlijkste industrieelen. Onder de voldoeningen die hij daarvan genoot behoorde allereerst zijn aanstelling tot academie-drukker, zijn herhaalde bekroningen, maar bovenal een bezoek des konings Willem I aan zijn werkplaatsen, toen deze in 1837 Groningen met een verblijf vereerde.

Intusschen was Oomkens ook uitgever geworden en wel van niet weinig beteekenis. Gebruik makend van de behoefte, die zich bij de nieuwe staatsregeling openbaarde aan boeken voor het onderwijs, zocht hij ter voorziening daarin de bekwaamste mannen in zijn omgeving aan, en had het voorrecht aan zijn pers gaandeweg te verbinden Wester, van Heijningen-Bosch, Kramer, Rijkens, van Olst en een aantal anderen, wier uitstekende schoolboekjes bij tienduizenden verkocht en ettelijke malen herdrukt werden. Van Wester gaf hij niet minder dan 26 stuks, van Rijkens 33 stuks in het licht. Van v. Heijningen-Bosch's *Moeder Anna* beleefde hij de 14e oplaag. Ook werd hij, met de firma's D. du Mortier & Zn. te Leiden en J. de Lange te Deventer, uitgever van de te dien tijd zoo beroemde schoolwerkjes van de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen.

Ieder jaar won het fonds van Oomkens belangrijke werken aan in onderscheiden richting. Hij vestigde het *Tijdschrift voor onderwijzers* en het tijdschrift *Waarheid in liefde*, gaf uit den *Almanak van de Akademie van Groningen*, onder redactie van van Swin-

deren: den *Almanak voor Advokaten*, den *Almanak ter bevordering van kennis en goeden smaak*, den *Groninger Volksalmanak*, den *Regerings-Almanak van en voor de provincie Groningen*, den *Almanak tot nut en vergenoeging*, overgegaan in den *Landhuishoudkundige Almanak*, beide door J.A. Uilkens. In rechts- en staatswetenschap bezorgde hij uitgaven van Driessen, Feith, van Geuns, Nienhuis, de Wal, Boeles; in genees- en natuurkunde van Bleekrode, Galama, Gleuns, Guyot, van Hall, Sebastian, Stratingh, Uilkens, Venema; in geschiedenis van Driessen, Lulofs, Magnin, Piccard, Westendorp, Ypey; in aardrijkskunde van Dassen, Maundrell, Olivier, Kussendrager, Selberg, de Sturler; en eenige landkaarten; in theologie van Clarisse, Corstius, Hofstede de Groot, Meijer, Muntinghe, Trommius, Thoden van Velzen, de Weiss, Muurling, Pareau, Ewald; in taal- en letterkunde van Blair, Lulofs, v. Limburg Brouwer, Siegenbeek, Spandaw. Zijn fonds, dat in 1845 verkocht werd, beliep ruim 400 titels.

Oomkens zag vooruit, dat het hem alleen niet mogelijk zou zijn, dezen veelomvattenden handel te bestieren. Ook had hij dien, gelijk hij in een circulaire aan den boekhandel meldde, alleen maar aangelegd en niets meer. Aan zijn drie zonen wilde hij afdeelingen in handen geven en op die wijs onder een vierledige leiding de zaak brengen tot een aanzienlijke hoogte. In 1835 draagt hij, gelijk hij haar noemde, zijn ‘boek-negotie en kaarthandel’ over aan zijn oudsten zoon Jan, maar houdt voor zicli nog aan het uitgeven en de boek- en steendrukkerij. Deze bewaart hij voor zijn tweeden zoon Agaath Oomkens Jz., terwijl de derde, A. van der Veen Oomkens, zoodra deze uit het buitenland terugkomt, een lettergieterij zal oprichten. Deze vier vertakkingen staan ieder op zich zelve, maar naast elkaâr; ieder hoofd drijft zijn zaak voor eigen rekening, maar zij helpen elkaâr onderling. Oomkens mocht maar zeer kort leven in de hoop van zijn ideaal verwezenlijkt te zien. Hij zelf had in de splitsing en

verbinding nog de leidende hand en droomde zich gouden bergen. Na zijn dood werd aller verhouding bepaald, terwijl de oudste zoon nu ook in het uitgeven zijn vader zou opvolgen. Deze, onder zijn eigen naam van Jan Oomkens Jzoon, trad zijn vader na door het ter perse leggen van verschillende uitgaven, maar beperkte zich weldra tot het uitgeven van landkaarten, waarin hij zich een tijdlang werkelijk onderscheidde. Aan hem heeft het onderwijs te danken de kaarten van Brauns, Hillebrandt, Jaeger, Pijttersen, Puls, van Wijk Roelandsz., Zuidema; een verdienste des te grooter, vermits hij daarin voor onze scholen, waar tot heden toe meest buitenlandsche kaarten gebruikt werden, het ijs gebroken heeft.

Toen J. Oomkens Jz. na den dood zijns broeders Agaath, die reeds in 1849 op pas 29 jarigen leeftijd overleed, ook diens uitgebreide drukkerij op zich had moeten nemen, bleken hem weldra de onderscheidene zorgen te zwaar. Hij moest zich om lichaamszwakte met het eind van 1860 aan de zaken onttrekken en overleed in 1872. De eenig overgeblevene der drie broeders A. van der Veen Oomkens verliet Groningen in 1861 en vestigde zich als boekdrukker te Wageningen.

Jan Oomkens, dien wij hier vooral gedenken, en wien ook een woord van hulde gebracht wordt in de *Bijdragen* dl. I blz. 66, was een man van zeldzaam handelstalent. Ook buiten zijn dagelijkschen werkkring betoonde hij een voorbeeldigen ijver. In de stad zijner inwoning was hij stichter en voorzitter van het boekverkroopers-college. Hij was er ook de grondlegger van een ziekenfonds voor werklieden in zijn vak en onderscheidde zich door hulpvaardigheid en weldadigheid. Sinds 1816 een der allereerste 19 leden van de Vereeniging, behoorde hij van zijn optreden af daarin tot haar wakkerste voorstanders. Hij was lid van haar bestuur van 1832 tot 33 en van 1834 tot 39, en steeds correspondeerend lid voor Groningen. Hij was een trouw lid in aller-

lei commissiën, o.a. in 1829 met Brest van Kempen, J.C. van Kesteren, C.A. Thieme en M. Westerman, tot opsporing van misbruiken en het onderzoek tot verbetering van den boekhandel; een taak, die, wegens tegenwerking van verschillenden kant, niet veel voldoening aanbracht, maar groote moeite kostte. - In 1839 ging van hem uit het eerste plan tot het houden van een tentoonstelling van zaken betreffende den boekhandel, een voorstel welks waarde niet begrepen en dat alzoo niet aangenomen werd. Oomkens was in veel opzichten zijn tijd vooruit en ondervond daarvan soms de droevige ervaring. Maar al werden zijn meeningen en breede bedoelingen niet altoos gedeeld, toch werd hij door ieder die hem kende, met name in den boekhandel, hoog gewaardeerd. Vol waarheid waren de woorden, waarmede het verslag der Vereeniging van 1845 zijn dood vermeldde: ‘Vele zijner ondernemingen zullen onzen boekhandel tot blijvenden roem verstrekken. Zijn onbekrompen denk- en handelwijze zal bij allen die tot hem in handelsbetrekking stonden; zijn schrander overleg, gepaard met zachtheid van karakter en aangenamen omgang, bij zijn vrienden in duurzaam aandenken blijven. En wat hij was voor onze Vereeniging, die hem sinds haar eerste ontstaan onder hare leden mogt tellen, hoe kloek als medebestuurder, hoe ijverig als correspondent hij was, ook in vereeniging met den waardigen Schierbeek, dat zullen de Handelingen der Vereeniging ook voor de nakomelingschap bewaren.’

J.L. van der Vliet.

Het betrekkelijk korte boekverkoopersleven van J.L. van der Vliet heeft te veel rumoer gemaakt, dan dat het niet een vermelding zou verdienen in deze bladen.

Van der Vliet was een man van onmiskenbare letterkundige verdiensten. Maar onder al zijn talenten was ook dat van wat

met het woord *humbug* betiteld wordt en dat hier te lande op den duur gelukkig niet veel opgeld doet.

Hij was de oprichter van het tijdschrift *De Tijd.* De wording en de loop van dit tijdschrift vallen geheel samen met de persoonlijkheid van den uitgever, die tegelijk redacteur ervan was. J.L. van der Vliet, oorspronkelijk voor apotheker opgeleid, was evenwel voor dat beroep niet geboren. Hij had er integendeel een hekel aan en gaf als bediende zijn afkeer reeds lucht in prozaen dichtstukjes, die vol waren van bitterheid, maar tintelden van luim. Hij zag ze in tijdschriften, o.a. in *het Leeskabinet, de Tijdspiegel* enz., geplaatst en kreeg spoedig, ook door andere humoristische proeven, een zekeren roem onder zijn aangenomen naam van Boudewijn. Toen gaf hij er zijn vak aan en zocht te leven van zijn pen, door schrijven en vertalen. Prikkelbaar en wantrouwend van natuur, gedeeltelijk het gevolg van zijn zwak gestel, maakte hij uit de aanzoeken, die hij van verschillenden kant ontving, op, dat de uitgevers veel geld aan hem verdienden en dat hijzelf daardoor altoos aan het slechtste eind zou trekken. Daarom besloot hij een tijdschrift op te richten, dat hij met vertalingen, met eigen arbeid en met de hulp van anderen wel vullen zou en dat hij eveneens zelf als uitgever meende te kunnen besturen. Zoo zou hij er alle voordeel van genieten. In November 1844 maakte hij bekend, dat hij zich in den Haag gevestigd had als boekhandelaar zonder winkel; een van de eerste voorbeelden van uitgevers die niet tegelijk debitanten waren. Dadelijk daarop verspreidde hij de prospectussen van een nieuw werk onder den titel van *de Tijd*, een tijdschrift dat om de veertien dagen zou uitkomen in afleveringen van twee bladen druks met 24 platen en dat meer dan eenig ander het publiek op de hoogte zou houden van het belangrijkste op het gebied van het letterkundige en maatschappelijke leven. De bestaande tijdschriften, *het Leeskabinet*, *Europa*, *de Tijdspiegel* en menig ander, verloren

daardoor een handig meêwerker niet alleen, maar kregen te gelijk een gevaarlijk concurrent. Ook kon een gedeelte van het jonge Holland het moeielijk velen, dat een vogel van gelijke veêren, door een gedeeltelijk ook kritisch orgaan, een macht over hen zou krijgen, die bij het kitteloorig karakter van den redacteur lastig zou kunnen worden. Boudewijn had tot die vrees meer dan eens reden gegeven en was in zijn luimen van vleien en hekelen niet te vertrouwen. *De Tijd* verscheen dus onder zekere spanning, maar zag er wat zijn inhoud en uiterlijken vorm betreft aantrekkelijk genoeg uit. Toch was ook van boekverkoopers-zijde voor de onderneming gevaar te vreezen. Het wekte bij menigeen ergernis, dat iemand, die niet voor het vak was opgeleid, een onbekende en onaanbevolene, zich maar zoo plompverloren als uitgever plantte zonder eigenlijk boekverkooper te zijn, en dat wel met een beweging van prospectussen en opgeschroefde aankondigingen, alsof nu deze overmoedige schrijver-uitgever den mannen van het vak eens een lesje zou geven. Van der Vliet zag dat alles heel goed in en maakte, als handige reclame, zich zelf tot een zeker soort van martelaar. Al aanstonds na het verschijnen der proefaflevering, met platen van Last, bij de beroemde steendrukkersfirma Backer gedrukt, maakte hij in het *Nieuwsblad v.d. boekhandel* bekend, dat deze beiden, daartoe door concurreerende tijdschriften genoodzaakt, zich voortaan aan de bewerking zijner platen eensklaps hadden moeten onttrekken, maar dat hij, bij deze hatelijke en grievende tegenwerking, gelukkig hulp gevonden had bij twee edeldenkender kunstenaars, Rochussen en Steuerwald. ‘Zij deden dit,’ schrijft hij. ‘uit achting niet alleen voor mijne pogingen, maar vooral ook uit dat edel gevoel van meewarigheid en die zucht, die er in het gemoed van ieder goed mensch oprijst om iemand bij te staan, dien men op zulk eene wijze wil onderdrukken en berooven van zijne hoop op maatschappelijk geluk.’ Die ‘hatelijke tegenwerking’ was trouwens, blijkens nadere in-

lichtingen, grootendeels uit de lucht gegrepen. Maar Boudewijn had zijn doel bereikt en zich zelv' en zijn tijdschrift op de spraak gebracht. Later zegt hij tegenover het publiek, heel gemoedelijk: ‘Vele goede en beroemde menschen waren mijn tijdschrift toegenegen: van Lennep, da Costa, mej. Toussaint, Jonckbloet, Tollens e.a. Ook vriendelijke onbekenden werkten in stilte mede om de redactie in haren arbeid te ondersteunen. De betrekkingen met het buitenland, om eens met de troonrede te spreken, zijn op een gewenschten voet: Andersen, Dickens, Fred. Bremer, Em. Flygare Carlèn zijn onze correspondenten.’ Zoetelijke aanmatiging, die nochtans haar doel trof en *de Tijd* opgang deed maken, vooral ook toen v.d. Vliet weldra inzag, dat hij tegen een zoo drukke handelsadministratie persoonlijk niet bestand was en die in de betere handen had overgedragen van den boekhandelaar J. Noordendorp te Amsterdam.

Intusschen verdiende *de Tijd* ten volle den opgang, dien hij maakte. Boudewijn trok partij van allen die hij tot medewerking wenschelijk achtte, en evenzeer van alle merkwaardige gebeurtenissen binnen- en buitenslands. De omstandigheden waren hem daarbij gunstig. Een jong geslacht van literatoren stond hem frisch en vaardig ter zijde. Engelsche, Fransche, Zweedsche en Amerikaansche letterkunde trad met Dickens. Thackeray, Sue, Dumas, Bremer, Carlèn, Beecher Stowe een nieuw en glansrijk tijdperk in. Voorvallen op staatkundig en kerkelijk gebied, de val van Lodewijk Philips en de opkomst der Napoleons, met al hun vallende en lichtende sterren, de scheuring in de katholieke kerk door Ronge, Czerski e.a., gaven feiten en personen in overvloed te bespreken, en geen nommer van *de Tijd* verscheen, of het getuigde van de handigheid en bekwaamheid van zijn redacteur.

Van der Vliet liet dan ook niet na, dit telkens den volke op allerlei manier met trompetgeschal kond te doen. Pro-

spectussen, strooibiljetten, aanplakbiljetten, advertentiën met schreeuwende aanbevelingen, overdadige uitroepteekens van goedkoop! goedkoop!! goedkoop!!! vertelden wonderen van den rijkdom, van den inhoud en van het debiet van *de Tijd!* DE TIJD!! DE TIJD!!! Ook schroomde hij niet om onder zelf uitgevonden namen, of ongeteekend, den lof van zijn onderneming in dagbladen te laten uitbazuinen. Niet het minst deed hij dit, toen hij in 1846 het plan beraamde om door een bijblad met advertentiën, voor 5 cents de regel, zijn uitgaaf des te winstgevender te maken. 'Met belangstelling', zoo liet hij de couranten spreken, 'met belangstelling zien wij op de poging om te vervullen in de behoefte om goedkoope en doeltreffende advertentiën te plaatsen. De heer J.L. v.d. Vliet heeft het voornemen opgevat om in zijn werk *de Tijd*, dat 24 maal in het jaar verschijnt en dus het spoedigst van alle tijdschriften in wandeling komt, voor een kleinigheid mede te deelen, wat elk in zijn belang noodzakelijk acht. Aan deze rubriek heeft ZEd. den naam van *Letter-*, *Kunsten ander Nieuws* gegeven. ZEd. heeft wijselijk met dit plan gewacht tot *de Tijd* algemeen was verspreid, en wij vernamen dat die verspreiding nog oneindig wordt uitgebreid, daar ZEd. op alle dorpen zoowel als in alle steden leesgezelschappen ziet opgerigt voor dit werk, die, daar men dus het tijdschrift minder zelf koopt, op den uitgever minder voordeelig zullen werken, maar het werkzelf des te grooter getal lezers bezorgen.'

Van der Vliet wist heel goed, dat hij door dit adverteeren in zijn *Nieuws* de wet ontdook, die 35 ets. zegelrecht eischte voor elke advertentie in tijdschriften die op geregelde tijden verschenen. Het was zijn zoeken, daarop achterhaald te worden en dit te gebruiken als een middel van opspraak. 'Men waarschuwt mij op heusche wijze', annonceert hij, 'dat vanwege de beambten van het zegel heimelijk wordt geloerd, of *de Tijd* al of niet geregeld verschijnt. Voorzigtigheidshalve zal ik *de Tijd* nu en dan een

paar dagen vroeger of later verzenden.' Weinige dagen daarna maakt hij het volgende bekend: 'Ik moet véél ad verten tien laten liggen! En zulks is niet te wijten aan onwil of onachtzaamheid, maar ik had letterlijk plaatsgebrek! Ik kreeg meer dan *het dubbele* dan waarop ik gerekend had en daarbij menige, die 3, 12 of 24 maal moesten geplaatst worden!! Geen wonder. Ze worden door *de Tijd* niet alleen overal hier, maar in de Oost, in België en Duitschland gelezen. Ik zal nog eens uitrekenen', voegt hij in het *Nieuwsblad van den boekhandel* erbij, 'of ik het *voor den boekhandel* NÒG minder kan doen dan 5 cents de regel.'

In dat zelfde *Nieuwsblad*, 14 dagen daarna, laat hij 'Een belangstellend boekhandelaar' zeggen: 'Met genoegen heb ik gezien, dat eene inrigting in het belang van den boekhandel met zooveel bijval is bekroond geworden. Ik bedoel het *Kunst- en Letternieuws* van *de Tijd*. Ontegenzeggelijk zal dit voor den boekhandel van veel nut zijn; ik heb het bij ondervinding. Ik plaats eenige exemplaren, en daaronder een dat door 40 menschen, of liever in 40 huisgezinnen, gelezen wordt, een ander door 20, een ander door 26. Men kan dus wel nagaan, dat deze advertentiën *door duizenden* gezien worden!! - Ik hoop maar, dat de uitgever het niet te kwaad moge krijgen met het zegel! Ik vrees, ik vrees! Doch hij moet het weten!'

Die vervolging was toen werkelijk reeds ingesteld. Van der Vliet protesteerde ertegen en verzuimde niet dit aan de groote klok te hangen, omdat het een uitstekend middel was om het publiek over zijn *Tijd* en zijn advertentieblad te doen spreken. In 1847 meldt hij in de couranten: 'Er wordt gezegd, dat de uitgever van *de Tijd* voor eene aanmerkelijke som is beboet. Dat is volkomen waar. Ik ben, om te beginnen, beboet ter zake mijner advertentiën VOOR ZES HONDERD VIER EN VEERTIG GULDENS EN VIER EN TWINTIG CENTS! Maar ik heb ze nog niet betaald!!' Kort daarop weder: 'Nog altoos duurt mijn proces over de ad-

vertentiën in *de Tijd* voort. Nu eens geloof ik dat ik het zal winnen, dan weder geloof ik dat ik het zal verliezen, Intusschen blijf ik voortgaan met het plaatsen van ad vertentiën VOOR VIJF CENTS de regel *zonder zegelgeld.* Als ontwerper van dit zoo voordeelige advertentiestelsel blijf ik aanspraak maken op aller aanmoediging en ondersteuning, inzonderheid bij den boekhandel, nu ik door dit proces op mijn hals te halen *geheel alleen* en *voor allen* een gewigtig pleit zal beslechten. - De negen boekhandelaren die mij de meeste regels advertentiën zenden, ontvangen van mij nog een belangrijke premie, te zamen tot een bedrag van ruim *f* 200. -'.

Op deze wijs maakte een uitgever zich schijnbaar tot slachtoffer, maar trok er rijkelijk voordeel uit door steeds de aandacht te vestigen op zijn tijdschrift en op zijn advertentieblad, dat soms tien of twaalf dicht ineengedrongen bladzijden besloeg.

Met 1849 vond v.d. Vliet een nieuw middel uit, dat met niet weinig beweging uitgebazuind werd. Hij vroeg en kreeg (bij kon. besluit van 22 Febr.) vergunning om aan zijn *Tijd* te verbinden een loterij van boeken en platen, ter waarde van *f* 2275. -, verdeeld in premiën van *f* 500. -, *f* 300. -, *f* 200. -, *f* 100. -, *f* 75. -, *f* 50. -, *f* 25. -, *f* 10. - en *f* 5. -; te bestellen naar eigen keus der trekkers; met een *nietprijs* voor alle anderen, ten bedrage van *f* 3. - en bestaande in een cahier van vier lithographiën. 'Ik wenschte wel', schreef hij in het openbaar, 'dat de Boekhandel nu eens *mijn streven erkende* en mij hielp de oplage te plaatsen, die nu DRIEMAAL STERKER is geworden. Tevens zal ik voortaan in *de Tijd* verslagen gaan geven van boeken, die bij mij worden *ingezonden. De Tijd* is een MAGTIG ORGAAN geworden!'

Bij deze loterij, die onder den schijn werd gebracht alsof er *f* 8000. - waarde in stak, bleek nog een angel in het riet te schuilen. Van der Vliet was door het opeenstapelen van onder-

scheiden ondernemingen geldelijk aan lager wal geraakt. Om zich bedrijfkapitaal te verzekeren had hij sinds lang op vooruitbetaling aangedrongen, hetgeen hem telkens door den boekhandel betwist was, al had hij ook nog zoo leuk geschreven: ‘Aan de *solide* confraters zal zulks niet hinderen, en de *onsoliden* zal men er door leeren kennen!’ Nu meende hij een middel tot algemeenen dwang gevonden te hebben, en bepaalde dat men voor *f* 10.75 een lot zou nemen in zijn loterij, waar men *de Tijd* op toekreeg, maar dat men dan ook dat lot zou moeten betalen bij de uitgifte, en wel bij de verschijning van de 13e aflevering van *de Tijd.* Toen ook deze vlieger niet opging, dacht hij iets anders uit. ‘Met het begin van 1851’, zoo annonceerde hij in het *Nieuwsblad*, ‘breng ik eene verandering in het betalen *van* en in het disponeren *over* het bedrag van *de Tijd.* Ik laat de particulieren betalen voor de le aflevering 10 cents, voor de 2e 13 cents, voor de 3e 16 cents, telkens met opklimming van 3 cents. De laatste aflevering kost dan niet meer dan 79 cents, en bij het betalen dier laatste aflevering geef ik *gratis* het lot. Bij elke aflevering ontvangt de Boekhandel de quitantiën voor de particulieren, terwijl ik disponeer om de drie maanden, als dus het bedrag der inteekenaren reeds ontvangen is: le kwartaal 85 cents, 2e *f* 1.73, 3e *f* 2.58, 4e *f* 3.49, te zamen *f* 8.65.’

Dergelijke vreemde praktijken, allerlei grootspraak enopschroevjng, geknoei en gehaspel, ook met andere van zijn vele uitgaven, knaagden aan den goeden naam van v.d. Vliet bij den boekhandel. Hij was er al meer en meer toe gekomen om de Engelsche opsnijderij na te volgen, die hij in een der afleveringen van *de Tijd* beschrijft en daar vertelt hoe de uitgevers aan gene zijde van het Kanaal geld weten te verdienen door monsterachtige aankondigingen, schitterende kermisachtige vertooningen en marktlawaai in het oneindige. Hij beleefde voor zich zelv' ten deele wat hij in een ander opstel van *de Tijd* verhaalt onder den titel van *Waarheden uit het leven van een Uitgever van dezen tijd:*

Een jong mensch met eenig fortuin stelt zich het beroep van uitgever voor als een ideaal, om daardoor de maatschappij van dienst te zijn in het bevorderen van letterkunde en wetenschap. ‘Ik trad mijn werkkring in’, zoo laat hij dien jongen man verhalen, ‘ongeveer met hetzelfde gevoel, dat mij vroeger bezielde toen ik mijne belijdenis aflegde en in stilte beloofde dat ik een getrouw navolger zou zijn van 's Heeren geboden. Ik nam alleen degelijke manuscripten aan en hielp jeugdige schrijvers voort door hun ruim geld te verschaffen en den weg des roems te openen. Ik rigtte een tijdschrift op eenig in zijne soort, maar dat niet genoeg gewaardeerd werd, vooral omdat eenige letterkundige straatjongens zich vermaakten door den kundigen redacteur met slijk te werpen, 't geen het grootste gedeelte van het publiek zeer prettig vond. Daarbij, de nijd der redacteuren van andere tijdschriften wendde alles aan om mij te gronde te rigten en maakte mij belagchelijk. Ik had ongelukkigerwijze tot levensspreuk gekozen: ‘Doe wel en zie niet om!’ Mijn tijdschrift prees alle goede rigtingen in de kunst en bestrafte de slechte, zonder acht te geven op beroemde namen; en op die wijze kreeg het alle tijdschriften en letterkundigen en tooneelspelers tegen zich. Als uitgever verloor ik geld, veel geld! Maar ik trad voort op de baan van mijn werkkring als een apostel der menschelijkheid. - Toen kwam eens op een avond, terwijl ik vol droefenis in mijn klein kamertje zat en de regen droefgeestig langs mijne ramen zijpelde, een schraal en mager man bij mij binnen met een rol onder den arm. Hij noemde zich doctor in de wijsbegeerte. ‘Man des ongeluks!’ sprak hij mij aan. ‘Ik heb uw braafheid reeds langen tijd in het oog gehouden en bewonderd. Gij hadt bij al uwe ondernemingen als uitgever geen gewin op het oog; maar gij wildet verlichting, beschaving en menschelijkheid bevorderen. Ik weet, hoe slecht u dit bekomen is. Gij hebt een huishouden, en het is uw pligt voor het levensonderhoud der uwen te zor-

gen. Hier heb ik betere manuscripten." Ik las: *Onfeilbaar middel tegen eksteroogen.* - *De kunst om longontsteking zonder geneesheer te genezen*, enz. enz. "Alles is bedrog", ging hij voort. "Maar dat komt er niet op aan. Laat schrijven, kies bluffende titels, maak beweging, win geld." - En ik gaf prullen uit En zie, mijne ondernemingen maakten mij rijk. - O gij dwaas, die in uw werken uwe ziel aan uw volk wilt schenken en daarvoor belooning verwacht! Zwoeg en zorg alleen voor u zelven, en gij zult gouden vruchten oogsten!'

Met zulke beginselen kon de boekhandel geen vrede hebben. Maar ook buiten den boekhandel en het publiek om, dut zulke laffe pronkerij tegen de borst was, kreeg Boude wijn het spoedig te kwaad met zijn letterkundige vrienden. Hij kon het niet nalaten, in zijn beoordeelende verslagen nu dezen, dan genen een steek onder water of openlijk een oorveeg te geven, als uit wrok op anderen, die *zijn* handelingen van tijd tot tijd wikten en wogen. Vooral in een vlugschrift, getiteld *Boudewijn en de Tijd*: *Nieten ook zonder loterij*, met het motto:

> Sie sind ein Dichter unter den Dichtern,
> Wie ein Irrlicht unter den Lichtern;

had Is. J. Lion Boude wij n's vertaalde en oorspronkelijke opstellen zoo kwaadwillig en duchtig onder handen genomen, dat enkele taalkundige bokken een tijdlang den lachlust bezig hielden van allen, die allerliefst iemands gebreken en zonden besproken zien, zonder de verdiensten daar tegenover te stellen, 's Mans humeur werd daardoor niet beter, wel hoe langer hoe meer bitter; en nu moesten ook anderen, wie ook, zelfs zijn trouwste medewerkers, zijn ergernis misgelden. Van lieverlede kreeg hij de heele wereld tegen zich en stierf bijtijds in 1851, op 37 jarigen leeftijd, na als uitgever en schrijver vrij wat opspraak gemaakt te hebben. Maar hoe men ook ingenomen mocht zijn tegen zijn

opvijzelend timmeren aan den weg en tegen zijn letterkundige misgrepen, toch behoorde van der Vliet ontegensprekelijk tot de uitgevers van een zeldzame werkkracht en mag zijn *Tijd* tot de degelijkste en smaakvolste tijdschriften zijner dagen gerekend worden.

Na zijn dood sleepte *de Tijd*, die in zijn bloei meer dan 2000 inteekenaren telde, een steeds kwdjnender leven voort en hield hij zich door allerlei kunstmiddeltjes staande, eerst ten behoeve der weduwe, later onder verschillende uitgevers, totdat hij in 1864 zijn baan sloot zonder gemist te worden.

Het Zondagsblad, evenzeer een onderneming van van der Vliet, verscheen voor het eerst in 1849. Oorspronkelijk was het bestemd om een wekelijksche concurrent te worden van de stichtelijke maandschriften. Maar het veranderde weldra van aard, kreeg allerlei rubrieken tot toevoegsel en werd, volgens het prospectus van den uitgever-redacteur, *Een groot Familie-Nieuwspapier*, HET ALLERGROOTSTE NIEUWSBLAD VAN ONS LAND! Het omvatte 'Staatkunde, Kronijk, Nieuwstijdingen, School- en Kerknieuws, Letternieuws, Kunst-, Tooneel-, Industrieel en ander Nieuws, Aanbestedingen, Modes, Huishoudelijk Nieuws en Recepten, Allerlei en Anecdoten, Boekbeschouwingen. Zondagsbloempjes, Antwoorden op vragen, Rekenkundige voorstelleu, Raadsels en Charaden, waaronder een PRIJSRAADSEL.' - Met dit *Prijsraadsel*, voor welks oplossing *f* 100. - in geld en een levenslang *gratis* abonnement op het *Zondagsblad* uitgeloofd werd, maakte de uitgever weêr niet weinig beweging. Dit gaf aanleiding, dat W.J. Van Zeggelen daarop een spotdicht uitgaf, getiteld: *Het Prijsraadsel van het Zondagsblad; Verzuchting en Vloek*, met caricaturen geïllustreerd, en waarin de volgende coupletten voorkomen:

> Nog eens: die *honderd* gulden,
> *Voor 't leven* abonné

En de eere der vermelding....
Ik duizel van die pré!

En lig ik op mijn leger,
En slaap ik, denkens-zat,
Mijn kussen wordt een geldzak,
Mijn dek - een *Zondagsblad.*

Zelfs, gaat het Blad te gronde,
Zelfs dat maakt mij niet bang,
Ik krijg - dat is 't accoord zoo -
MIJN nommer *levenslang.*

Bovenal evenwel maakte hij werk van advertentiën voor 5 cents de regel. In deze laatste rubriek zat vooral de winst, aangezien ze dezelfde moesten zijn, die in *de Tijd* waren opgenomen.

Het Zondagsblad, hoe ook kunstmatig opgedreven en voort gestuwd, kon in de verte zijn kosten niet dekken. Na den dood van van der Vliet in 1851 ging het van de eene hand in de andere over. Het veranderde mettertijd zoo geheel van vorm, aard en strekking, dat alleen de titel behouden bleef, totdat het voorgoed gestaakt werd in 1861.

Van der Vliet's overige uitgaven, waaronder verschillende door hem-zelven geschreven, o.a. zijn *Jongejuffrouwen*, *Beelden en Schaduwen*, vertalingen van romans enz., waren grooter in getal dan in beteekenis. Ook hij had de fout, te veel hooi op de vork te nemen en te spoedig een welgesteld man te willen zijn. Daardoor versnipperde hij zijn tijd en zijn kracht en werd hij het tegendeel van rijk. De lof mag hem evenwel niet onthouden worden, dat hij een handig koopman en daarbij zeer gezet op een keurige uitvoering zijner uitgaven was. Maar van hem moet tevens getuigd worden, dat bij hem twee elementen, dat van letterkundige

en dat van handelsman, voortdurend overhoop lagen. omdat ze heiden het hoogste woord begeerden en dit zochten niet door bezadigde degelijkheid, maar door luidruchtig getier. Was Boudewijn langs studie en oefening bedaard zijn weg gegaan, hij had wellicht een sieraad voor onze letterkunde kunnen worden. Had van der Vliet met zijn talenten zich met de borst en met den noodigen ernst op het uitgeven willen toeleggen, hij had zeker menigeen overschaduwd. Nu hij, te wild en te woest, beide te gelijk wou wezen, is hij ondergegaan als een vallende ster, even flikkerend, toen spoorloos verdwenen.

1850 tot 1859.

Boekenlijsten.

Rechts- en Staatswetenschap.

Noordewier, *Nederl. Regts-oudheden* 5. -, *Codex Diplomaticus Neerlandicus* 46.50, - Vreede, *Inleiding tot de Ned. Diplomatie* 18.90, - Jansma v.d. Ploeg, *Het Romeinsche Regt* 5. -, *Bijvoegsel tot het Staatsblad* door van Dorp 6.50 (beg. in 1850), - v. Bell, *De Grondwet* (2 drukken, 3e druk 1872), - Schuller, *Het Burg. Wetb.* 5. - (3e druk 1867), - Schooneveld, *Het Wetboek van Strafregt* 11. - (3e druk 1864, 4e 1876), - van Deinse, *Beginselen v.h. Strafregt* 6.20 (2e druk 1860, 3e 1866), - van Deinse, *Strafwetten* 3.40, - van Deinse, *Wetboek van Strafregt* (2e druk 1858, 3e 1867), - van Hall, *Handl. Burgl. Regt* 4.10, - Verwoert, *Klapper op het Burg. Bestuur* 12.80 (2e druk 1874), - de Pinto, *Burg. Regtsvordering* 13.- (2e druk 1857), - de Pinto, *Regterl. Organisatie* 3.50, - Leon, *Regtspraak v.d. H. Raad* 28.05 (2e druk 1865 en *Vervolgen* tot 1879 133. -),- Zubli, *Het Ned. Wisselregt* 7.90, - Vissering, *Het Wisselregt* 3.25, - Meijer Bing, *Belastingen* 7. -, Boogaard, *Wetten op den Waterstaat* 35.80, - Holtius, *Het Faillietenregt* 6.90 (2e dr. 1878), - Boissevain, *Het Staatsregt in Nederland* 15.30, - de Bosch Kemper, *Handl. tot het Ned. Staatsregt* 10.50, - Groen van Prinsterer, *Verscheidenheden uit het Staatsregt* 3.75, - v. Hogendorp, *Bijdr. tot de Huishouding van Staat*, 2e druk onder toezigt

van Thorbecke 25. - (3e 1864)[1], - Moorrees en Vermeulen, *Vervolg op het Groot Placcaatboek* 33.45, - Lagemans, *Recueil de Traités* 35.75, - Vaz Diaz, Ned. *Scheepvaart-wetgeving* 14. -, Molster, *Zeemanshandboek* 3.25 (2 drukken), - Molster, *Handb. der Averijen* (2 drukken), - Kuijper v. Harpen, *Zee-assurantie* 6.50, - Bassecour Caan, *Administratief Regt* 7.- (2e druk 1865). - de Jongh en Oudeman, *Handb. v.d. Kantonregter* 4.70 (2e druk 1865), - Oudeman, *Regt. Uitspraken* (2e druk 1861), - Hoytema, *Ophelderingen Registratie* 5. -, Lejeune, *Brievenposterij-wezen* 4.80, - de Munnik, *Handl. Plaats. Besturen* 6.55, - Francken, *De Gemeentewet* 5.25, - Boer en Six, *Handb. Plaats. Besturen* 8.-, Bijsterbos, *De Provinciale. Wet* 6.-, de Jonge, *Zamenstel. Gemeentebesturen* 3.75, - Evertsen de Jonge, *Regten der Schrijvers* 3.80,- Evertsen de Jonge, *Regten van Gezanten* 5.60, - Presburg, *Bibliographie v. Regts- en Administrat. Wetenschappen* 6.75, - Ramaer, *Verz. Administr. en Geregt. Beslissingen.* 7. -, Staats Evers, *Eenige Conclusiën* 7.05, - Molster, *Wetboek van Koophandel* (3e druk 1868), - de Pinto, *Wetboek van Koophandel* 8.- (3e druk 1879), - Dunkley, *Vrijheid van Handel en Scheepvaart* 5. -, de Rooij, *Geschiedenis v.d. Ned. Handel* 7.80, - Weeveringh, *Geschiedenis der Staatsschulden* 13.40, - Dinger, *Overzigt der Effecten* 5.20 (3e druk 1864, 4e 1868, 5e 1873), - A. Vrolik, *Nederl. Muntwezen* 2.50, - de Gelder, *Formulierb. v. Notarissen* 7.80 (2e druk 1867), - Zegers Veeckens, *Wetgeving Notarisambt* 3.50 (4 drukken), - Overhoff, *De Nederl. Notaris* 5.85 (2e dr. 1866), - Francken, *Wet op het Armbestuur* 4. -, de Bosch Kemper, *Prijsverhandeling over de Armoede*, - Thorbecke, *Parlementaire Redevoeringen* 23.80 (1856-70), - Groen v. Prinsterer, *Adviezen Lager Onderwijs* 9.50, - Groen v. Prinsterer, *Adviezen in de* 2*e Kamer* 4.20, - Groen v. Prinsterer, *Losse Geschriften* 3.90 (3 drukken, 4e 1869, 5e 1873).

1 Herdrukken worden vermeld als de 1e druk nog niet genoemd was.

Beoefening der staathuishoudkunde geeft aan tal van grootere en kleinere werken een doorgaans gunstig debiet, o.a. aan die van de Bruyn Kops, Wijnne, d'Ablaing van Giesenburg, de Rooij, Molster, de Bosch Kemper, Fokker, Modderman, Elink Sterk, Bastiat, Droz, Blanqui, Baudrillart, Alison, Say, Stuart Mill; de Bruyn Kops, Beginselen *Staathuishoudkunde* 3.90, was vooral een gezocht boek (3 drukken, 4e 1860, 5e 1873). Ook vinden de koloniale belangen meer dan vroeger bespreking; Keijzer gaf het *Handboek voor het Mahomedaansch Regt* 5.60, en zijn *Strafregt* 2.40, terwijl verbeteringen in koloniale toestanden bepleit werden door Steyn Parvé, Graaf v.d. Bosch, Elout, Mees, van Vloten, Cornets de Groot, van Hoëvell, Levyssohn Norman, behalve in een aantal kleinere geschriften.

Voorts begonnen in 1857 de *Regtsgeleerde Adviezen*, en in 1859 de Vries en Molster, *Magazijn voor Handelregt* 7.50 p.j., en de volgende t i j d s c h r i f t e n : *Amsterdamsche Regtspraak* 6. - (1850-51), - *De Gemeentestem*, door Leon en van Emden 8.50 (beg. in 1851), - *Gids voor Prov. en Burg. Besturen*, door Boissevain, 8.- (1852-1854), - *De Economist*, door de Bruyn Kops 3.80 (begonn. in 1852), gevolgd door het *Bijblad* 3.80 (1857-67), - *De Juridische Vraagal en Opmerker* 3.80 (1851-58), - *Adviezen op het gebied van Zegel*, *Registratie*, *Successie*, *enz.* door de Gelder 5.50 (1S57-66), - *De Juridische Correspondent* 3.80 (1854-64), - Blaupot ten Cate en de Sitter, *Tijdschrift v.h. Armwezen* (1852-65), - d'Engelbronner en v. Gigh, *Regtspraak voor Buitenland en Koloniën* 10.-. Het *Statistisch Jaarboek* (1851-66), - *Jaarboekje voor de Gemeentebesturen* 2.40 (1856-61).

Genees- en Heelkunde.

Oorspronkelijk: v. Hasselt, *Vergiftleer* 3.- (2 drukken), - Persille, *Natuurkunde van den zieken mensch* 4.15, - Gobée, *Klinische*

Verhandelingen 4.50, - Moleschott, *Leer der Voedingsmiddelen* 2.60, - Kerst, *Natuurkunde van den zieken mensch* 15.25, - Quarin-Willemier, *Natuurkunde van den zieken mensch* 14.90, - Donders en Baudoin, *Natuurk. van den gezonden mensch* 7.80, - Fles, *Ontleedkunde van den mensch* 11. - (2e dr. 1862), - Fock, *Natuuren Geneesk. Woordenboek* 12.55, - *Gobée*, *Brieven over Geneeskunde* 8.75, - Cop, *Aanteek. op de Pharmacopoea* 3.45, - Oudemans, *Aanteek. op de Pharmacopoea* 14. -, v. Hasselt, *Bijzondere Vergiftleer* 7.70 (2 drukken),- Schroeder v.d. Kolk, *Het ruggemerg* 3.20, - Suringar, *Opvoeding der zintuigen* 3.75, - Quarin Willemier, *Milit. Geneesk. Velddienst* 4. -, v. Hasselt, *Milit. Geneesk. Onderzoek* 3.80 (2e dr. 1867), - Peltzer, *Verbandleer* 4.65, - Pruys v.d. Hoeven, *Levensstudiën* 3. -, Schroeder v.d. Kolk, *Het verlengde ruggemerg* 4.50, - Kerbert, *Klinische Memoranda* 3.90, - Ermerins, *Hippocratis Reliquiae* 17.50, - Pruys v.d. Hoeven, *Anthropologisch onderzoek* 12.30 (2 drukken).

En kleinere werken van Vorstman, van der Hoeven, Swaegman, Dusseau, Schrant, Persille, van Praag, v.d. Heuvell, Kloete Nortier, Donders, Ramaer, de Vriese, Duparc, Janse, Polano, Halbertsma, van Geuns, Vrolik, van Koetsveld (*Idiotisme*), Sasse, Hess, van Dommelen, Engels, ter Kuile, Persant Snoep, Kros, Ilcken, Gildemeester, Luijten, Miquel, van Campen e.a.

Vertaald: Ernst Blasius, *Bijdragen Heelkunde* 3.60, - Teale, *Onderbuikziekten* 3.20, - Burger, *Ontleedk. Verbandleer* 7.50, - Hasse, *Bloedsomloop en Ademhaling* 5. -, Hyrtl, *Physiol. Ontleedkunde* 9.35 (2e dr. 1856), - Gerlach, *Weefselleer* 6. -, Hoefle, *Scheikunde en Stereoskoop aan het ziekbed* 4.20, - Maygrier, *Afbeeldingen Verloskunde* 13.20, - Lotze, *Pathologie en Therapie* 6. -, Asschenbrenner, *De nieuwe Geneesmiddelen* 8.50, - Pereira, *Leerb. Geneesmiddelen* 5.50, - Rademacher, *Ervarings-Geneesleer* 8.90, - Scanzoni, *Verloskunde* 8. -, Martin, *Leerb. der Verloskunde* (2e dr. 1874), - Richter, *Physiologische Therapie* 6.15, - Bernard en Huette,

Kunstbewerkingen 30. -, Ideler, *Alg. Levensregeling* 4.80, - Rotterau, *Ziekten Vrouwelijk gedacht* 8.50, - Rotterau, *Verloskunde* 5.50, - Anton, *Pathologisch Zakboek* 3.80, - Anton, *Vrouwenziekten* 4.90, - Isnard, *Zakboek v. Operative Chirurgie* 4.90, - Morel, *Klinische studiën* 4.90, - Choulant, *Ziektekunde* 13.90, (2 drukken), - Oesterlen, *Gezondheidsleer* 7.85, - Hanbner, *Gezondheidsleer* (2 drukken), - Wilson, *Leer der Syphilis* 4.80, - West, *Ziekten van Zuigelingen* 7 50, - Burdach, *Menschkunde* 4.50,- Hyrtl, *Topographische Ontleedkunde* 8.80, - Henoch, *Kliniek der Buikziekten* 3.20, - Friedreich, *Gezondheids-politie* 3.75, - Druitts, *Chirurgisch Vademecum* 9.30, - Virchow e.a., *Pathologie en Therapie* 63. -, (een reeks van geneeskundige monographiën van Hebra, Traube, Vogel, Hasse, Griesinger, Stiebel, Falck, Heusinger, Simon, Wintrich, Bamberger, Pitha, Chiari (meestal afzonderlijk vermeld), met medewerking en onder leiding van Virchow), - Haeser, *Geschiedenis der Geneeskunde* 9.50, - Schmid, *Vergelijkende Ontleedkunde* 3. -, Wedl, *Pathologische Histologie* 9.80, - Oesterlen, *Geneesmiddelleer* 16. -, Scanzoni, *Compendium der Verloskunde* 4.80, - Funke, *Leerboek der Physiologie* 15.30, - Klencke, *Zakwoordenboek der Therapie* 3.75, - Eschricht, *Het leven in zijn verschijnselen* 7. -, Henle, *Handboek der Ontleedkunde* 7.40, - Seitz, *Oogheelkunde* 3.20, - Casper, *Geregtelijke Geneeskunde* 7. -, Scanzoni, *Vrouwelijke geslachtsdeelen* 6.50, - Albers, *Artsenijmiddelleer* 3.60, - Wunderlich, *Ziekte- en Genezingsleer* 6.70, - Hanschka, *Pathologie en Therapie* 10.20, - Choulant en Richter, *Ziektekunde* 2e druk 13.50, - Gabler, *Woordenboek der Geneeskunde* 4. -, Schröff, *Pharmacologie* 6.50, - Virchow, *Cellulair-Pathologie*, - Roser, *Ontleedk. Heelkunde* 9.80, - Lohmeyer, *Handb. der Heelkunde* 4.80, - Michaelis, *Leer der Syphilis* 3.90, - Syme, *Beginselen der Chirurgie* 6. -, Schauenburg, *Ophthalmiatriek* 3.25.

En k l e i n e r e w e r k e n van Werdmuller, Meisner, Emmert,

Owen Rees, Budge, Maygrier, Skoda, Ritter, Bouchet, Asschenbrenner, Frerichs, Chapman, Kluge, Ahlers, Dods, Mayr, Riegler, Hassenstein, Valentiner, Bodner, Romberg, Henoch, Velpeau, Bönninghausen, Payne Cotton, Vogel, Locher, Otto, Schreber, Casper, Knapp, Albers, Artl, Bonnett, Diegelman, Liebreich, Walther, Ricord, Masse, Hirschell e.a.

Voorts verschenen de volgende t i j d s c h r i f t e n : *De Nieuwe Boerhaave*, *Praktische mededeelingen uit het gebied der Genees-*, *Heel- en Verloskunde en Geneesmiddelenleer* 4.80 (1850), - *Opmerkingen en mededeelingen betr. de Genees-*, *Heel- en Verloskundige Practijk* door Swaagman 3.20 (1850-52), - *Tijdschrift der Nederl. Maatschappij tot bevordering der Geneeskunst* 6. - (1850-51), - *Tijdschrift voor Algemeene Gezondheidsregeling en Medische Politie* 4.50, (1853-56), - *Archiv für die Holländischen Beiträge zur Naturund Heilkunde*, herausgeg. vou Donders und Berlin (1857-64), - *De Schat der Gezondheid*, redact. Lubach en Egeling 3. - (1858-75), - *Nederlandsch Tijdschrift voor Geneeskunde* (vervolg op het *Tijdschrift van de Ned. Maatsch..*) 9.50 (1857-79, saamgesmolten met het *Weekblad*). - Ramaer en van Geuns, *Ned. tijdschr. voor geregtel. Geneesk.* 4. - (1854-57), - *Tijdschrift ter bev. van de Geneesk. Wetenschappen in Ned. Indië* (beg. in 1852).

Natuur- en Wiskundige wetenschappen.

Natuurkunde.

Lubach en Logeman, *Panorama der bewoonde Aarde* 10.80, - van den Broek, *Handl. Natuurkunde* 15. -, Schoedler, *Het boek der Natuur* 7.50, - v. Humboldt, *Natuurbeschouwingen* (vert.) 5.40, - *Vervolg op de Natuurl. Sporen der Schepping* (vert.), - Dunkt, *De wonderen der Schepping* 6. -, v.d. Horn van den Bos, *De mensch in zijn bestaan* 7.80, - Buff, *Natuurkunde van onzen Aardlol* (vert) 2.50, - Hugh Miller, *Het Scheppingswonder* (vert.)

3.90, - Bischof, *Brieven over Natuurkunde* (vert.) 3.25, - van der Burg, *Natuurkunde* 2e druk 4.90 (4e 1861), - Giebel, *Geschied. v.h. Heelal* (vert.) 3.10, - Muller, *Physica en Meteorologie* (vert.) 5. -, Sommerville, *Natuur- en Sterrekunde* (vert.) 2.50, - Krecke, *Natuurkundige Aardrijksbeschrijving* 2.60 (3e druk 1867, 4e 1879), - Ule, *De wereld in hare wording* (vert.) 7.65, - van den Broek, *De natuur*, *in tafereelen* 4.60, - v.d. Broek, *Meteorologie*, 2. -, Zimmermann, *De Aardbol en zijne natuurwonderen* (vert.) 15.75 (2e druk 1860), - Harting, *Microscopische voorwerpend* 4. -, Lubach, *Grondbeginselen der Natuurkunde* 3.60 (2e druk 1868), - *Blikken in het leven der Natuur* 7.20 (1855-61), - Schouw, *De Aarde*, *de Plant enz.* (vert.) 2.90, - Klencke, *Geschied der Natuurk. Wetenschap* (vert.) 2. -, v. Humboldt, *Kleine geschriften* (vert.) 8.90, - Maury, *Natuurk. beschrijving der Zeeën* (vert.) 6.50, - Harting, *Voorwereldlijke Scheppingen* 6.50, - Burdach, *Blikken in het leven* (vert.) 2.80, - Klencke, *De Scheppingsdagen* (vert.) 2.75, - Klencke, *Zondagsbrieven* (vert.) 2.75, - van Koten, *Natuurk. Atlas* 5. -, Matthes, *Lucht en dampkring* (Uilkens) 6.90, - *Acta Societatis Ind. Neerlandicae* (1854-60), - Brewer, *Oefeningen in Natuurwetenschap* (vert.) 3.30, - Berghaus, *Wat men van de Aarde weet* (vert.) 4.80, - Hamm, *Grondtrekken der Natuurkunde* (vert.) 3.50, - Zimmermann, *De wonderen der Voorwereld* (vert.) 5.25 (2e druk 1865, 3e 1871), - Hartwig, *De Zee en hare wonderen* (vert.), - Steyn Parvé, *Leerb. der Natuurkunde* 5.20, - Crüger, *Grondb. der Natuurkunde* (vert.) 2 drukken 3.90 (3e druk 1869), - Hugh Miller, *Het getuigenis der gesteenten* (vert.) 4.85, - Ganot, *Leerb. Natuurkunde* (vert.) 6. - (3e druk 1872), - Fleischauer, *Natuurk. Wetenschappen* (vert.) 8. -, Rossmaesler, *Het Water* (vert.) 6.75, - Verweij, *De Aarde en hare voortbrengselen* 3.50, - de Jong, *Handb. Natuurk. Wetenschappen* 11.20, - Crap Hellerman, *Natuurk. Aardrijksbeschrijving der Zee* 3.75, - Koot, *Afbeeld. Natuurkunde* 10. -, Diesterweg, *Het Heelal en zijne wonderen*

(vert.) 3.20 (3 drukken), - v.d. Burg, *Schets Natuurk.* 1.45 (2 drukken), - Krecke, *Algem. Nat. Aardrijksk.* (2e druk 1851, 4e 1864, 6e 1872).

K l e i n e r e g e s c h r i f t e n van Rauschl, Hannover, v. Koten, van Hall, Bernstein, Rutemeijer, Hartwig, Bosscha, Brough, Reuther, Krecke

T i j d s c h r i f t e n : *Natuurk. Tijdschrift voor Ned. Indië*, red. Bleeker 6. - (1850-73), - *Album der Natuur*, red. Harting, Lubach en Logeman 3.60 (beg. in 1852)[1], - *Verslagen en Mededeelingen van de Koninkl. Academie van Wetenschappen. Afd. Natuurkunde* (beg. in 1853), - *Het Practisch Volksboek. Museum voor Natuur*, *Kunst en Wetenschap* 3.60 (1856-70), - *De Natuur. Lectuur voor de huiskamer*, red. v. Bemmelen e.a. 3. - (1859-60).

Scheikunde.

Stöckhardt, *Scheikunde* (vert.) 4.50 (3 drukken), - Fresenius, *Leerb. der Scheikunde* (vert.) 4. -, Mulder, *Zeewater en Zout* 2.40, - Pélouze en Frémy, *Handb. Scheikunde* (vert.) 28.50, - Regnault, *Handb. Scheikunde* (vert.) 5.90 (2e dr. 1856, 3e 1864), - Reudler, *Chemie en Pharmacie* 7.50, - Stöckhardt, *Landbouw-*

1 Het *Album der Natuur* behoort onder de eerste pogingen om de natuurwetenschap, die zich in die dagen op den voorgrond begon te stellen, zoogenoemd te populariseeren. Het groote publiek zag met eerbied en belangstelling tot die gevierde wetenschap op, maar had, behalve door dikke, droge, dure studieboeken, nog te weinig gelegenheid met haar in aanraking te komen. Daartoe moest het *Album* dienen. Door het gelukkig slagen van het *Christelijk Album* werd de uitgever wakker tot het ondernemen van een tegenhanger op wetenschappelijk gebied. Zoowel bij de mannen van wetenschap als bij het beschaafde publiek vond het bijval. Het had een debiet van omstreeks 3000 exemplaren.
In fondsveiling 1857 bracht het kopijrecht met ruim 3500 afzonderlijke deelen een som op van *f* 13.400.-

scheikunde (vert.) 4.65, - van Tricht en Woltersom, *Woordenboek der Scheikunde* 106.40, - Schneider, *Geregt. Scheikunde* (vert.) 3.25, - Kolbe, *Organische Scheikunde* (vert.) 5.50, - Wagner, *Fabriek-scheikunde* (vert.) 32.45, - Duflos, *Scheikunde v.h. dagelijksch leven* (vert.) 3.90, - Lehmann, *Physiologische Scheikunde* (vert.) 4.20, - Fresenius, *Qualitative Analyse* (vert.) 5. -, Mulder, *Scheikundige Onderzoekingen* 17.80, - Gunning, *Leerb. der Scheikunde* 3.55, - Johnston, *Scheikunde dagel. leven* (vert.) 3.40 (2e dr. 1878), - v.d. Burg, *Voorlezingen Scheikunde* 3.60, - Sibson, *Landbouw-scheikunde* (vert.) 2.50 (2e dr. 1876).

K l e i n e r e g e s c h r i f t e n van Mulder, Krutzsch, Oudemans, Galloway, Richter, Stumpf, Reudler, v.d. Broek, Tjaden Modderamn, Schramm, Moser, Gunning, Sibson, de Loos, Hirzel, Haaxman.

Sterrekunde.

Kaiser, *De ontdekkingen der Planeten* 7.50 (2 drukken), - Kaiser, *Inrigting der Sterrewachten*, - V. Galen, *Bahnbestimmung der Planets*, - Swart, *Sterre- en Zeevaartk. tafelen* 7.50.

K l e i n e r e g e s c h r i f t e n van Argelander, Labberton, Jones, Bomme.

Zeevaartkunde.

Piddington, *Zeemans handhoek Stormen* 6.90 (2 drukken), - Swart, *Zeevaartkunde* 2e druk 5. - (4e druk 1865), - Swart, Verz. *en Berigten Zeewezen* (beg. in 1851), - Abbink, *Het Schip* 3.60, - Morrison, *Zeemansgids* (vert.) 3.60, - Hondeijker, *Handb. Stuurmanskunst* 8. -, Kemper, *Stoomwezen bij de Marine* 4. -, Schokker, *Handb. Scheepsbouw* 54.50, - Stuart, *Prakticale Zeevaartkunde* 3e druk 5.60, - Bonnefoux, *Handb. Zeilschepen* 3.90, - Meezenbeek, *Stuurmanskunst* 6. -, van Cleef, *Het ijzeren Schip* 9.20, - Pilaar, *Kennis van tuig en masten* 7. -, v. Galen, *Zee-*

vaartkunde 2.40, - Tideman, *Scheepsbouwkunde* 5.40, - Huijgens, *Schroefstoomwerktuigen* 7.20, - Horsburgh, *Zeemansgids O. Indie* (vert.) 2e druk 55. -, Giesse, *Handb. voor Zeelieden* 4.90 (3e druk 1860), - Douwes, *Zeemanstafelen* 4.80 (3 drukken).

K l e i n e g e s c h r i f t e n van Nori, Heyning, Paris, van Cleef, van Galen, Smit, Swart.

T i j d s c h r i f t : *Verhandelingen en Berigten betr. Zeewezen en Zeevaartkunde*, door Tindal en Swart 7.20 (1851-55), - Swart, *Verhand. betreffende het Zeewezen* (1856-75).

Wiskunde.

N. Wis- en Natuurk. Verhandelingen K. Acad. v. Wetensch. (beg. 1850), - Verdam, *Kleinste Quadraten* 12.50, - Strootman, *Vlakke Meetkunst* 4.25, - Lobatto, *Differentiaal- en Integraalrekening* 9. -, v.d. Weerdt, *Tafel van* 2e *en* 3*e Magten*, - Verdam, *Spherische Trigonometrie* 3.30 (2 drukken), - Biereus de Haan, *Tables d'Intégrales* 15.30, - Lobatto, *Driehoeksmeting* 2.60, - Verdam, *Summarium Goniometrie* 4.30 (3 drukken), - Badon Ghyben, *Wisk. Leercursus* 3e druk 5.20 (7e druk 1874), - Smaasen, *Gronden der hoogere Algebra* 2.75 (2 drukken), - de Gelder, *Meetkunst* 2.50, - Lacroix, *Beg. Meetkunst* 5. - (5e dr. 1859, 6e 1865), - Kempees, *Beg. der Goniometrie*, - Kempees, *Cijferkunst* (6e dr. 1864, 12e 1879), - Kempees, *Meetkunst* (6e dr. 1863).

T i j d s c h r i f t e n : *Tijdschrift voor Wis- en Natuurkunde* 5. - (1850-51), - *Tijdschrift voor toegepaste Rekenkunst* 1.80 (1850-53), - *Wiskundige opgaven*, door het gen. 'Een onvermoeide Vlijt' enz. (1855-60), - *Tijdschrift voor de Wiskunde*, red. Geist 1.80 (1858-62).

Natuurlijke Historie.

Bonaparte, *Conspectus Gen. Avium* 24 75, - Maitland, *Syst. Beschrijving der Dieren* 3. -, Vrolik, *Het leven en maaksel der Die-*

ren 13.80, - Eschricht, *Het leven der Dieren* (vert.) 7. -, Schlegel en Herklots, *De Fauna van Nederland* 45.25, - v.d. Hoeven, Handh. der Dierkunde 2e druk 20. -, v.d. Hoeven, *Geschiedenis v.h. Dierenrijk* (Uilkens) 8.85, - Schlegel, *Handl. Dierkunde* 16.80, - Lubach, *Grondbeg. Dierkunde* 2.25, - *Bijdragen Dierkunde van Natura Artis Magistra* (beg. in 1856), -Michelet, *De Vogel* (vert.) 12.50 (2e dr. 1877), - Snellen v. Vollenhoven, *De gelede dieren van Nederland* (*Nat. Hist. v. Ned.*) 9.40, - Herklots, *De Weekdieren van Nederland* (*Nat. Hist. v. Ned.*) 9.60, - Dubois, *De. Dierenwereld* 5.25, - Temminck, *Esquises Zoologiques* 3.40, - Bleeker, *Ichthyologia Archip. Indiae* 360. -[1].

1 Reeds in 1845 en 1846, zegt Dr. Bleeker, vond ik aanleiding tot het openbaar maken van enkele ichthyologische bijdragen. Ook rijpte weldra het plan, mijne ichthyologische onderzoekingen over Java en geheel Nederlandsch-Indië uit te breiden, en reeds in 1845 onderwierp ik het ontwerp van den *Atlas ichthyologique des Indes orientales Neerlandaises* aan de Indische regeering. Geenszins kon ik vermoeden dat een tijdvak van minstens veertig jaar noodig zou blijken, om het geheel tot uitvoering te brengen.'
Dr. Bleeker's ontdekkingen op ichthyologisch gebied, vooral in 1850 begonnen en hier en daar gedeeltelijk openbaar gemaakt, hadden ook in Europa de aandacht getrokken. Van verschillende museums kreeg Dr. Bleeker aanzoek tot het schenken van voorwerpen. Daaronder ook van C.J. Temminck, den beroemden directeur van het rijks museum te Leiden. Toen Dr. Bleeker, reeds in 1845, het plan ontworpen had van zijn *Atlas ichthyologique des Indes orientales Neerlandaises* en voor de uitvoering daarvan de ondersteuning der regeering had gevraagd, bood hij tevens aan voor de verlangde tegemoetkoming zijn geheele verzameling zonder eenige vergoeding ten behoeve van 's rijks museum te Leiden af te staan. Verzoek en aanbod werden echter van de hand gewezen. Men meende genoeg blijk te geven van belangstelling in Bleeker's nasporingen door de toekenning eener gratificatie van *f* 500. - . Door toedoen van Dr. Temminck kwam de regeering (het eerste ministerie Thorbecke) tot andere inzichten en bood Dr. Bleeker de gewenschte ondersteuning aan. Sedert deed Dr. Bleeker zijn uitgebreide verzamelingen aan het museum te Leiden toekomen, waaronder meer dan 12000 visschen uit verschillende deelen van den Indischen archipel.
De uitgaaf van den *Atlas ichthyologique* was nu voorloopig ook geldelijk verzekerd, maar wachtte op uitvoering tot Dr. Bleeker naar Europa zou teruggekeerd zijn, hetwelk in 1800 plaats had. De *Atlas ichthyologique* was in 1877 tot het 10e deel gevorderd, door onderscheidene ministers meer of minder ondersteund.

Tijdschrift voor Entomologie, red. van der Hoeven, Verloren en Snellen van Vollenhoven (begonnen in 1854 onder den titel van *Handelingen*), - *Jaarboekje van het Zoölogisch Gen. Natura Artis Magistra* 1. - (1851 - 70).

K l e i n e g e s c h r i f t e n van Meursinge, Kool, Vrolik, v.d. Hoeven, Schlegel, Sn. van Vollenhoven.

Van Rijn van Alkemade, *Plantenkunde* 10.35, - Seubert, *Plantkunde*, (vert.) 5. 90 (2 drukken), - *Prodomus Florae Batavae* 9.65, - Rauwenhoff, *Groene plantendeelen* 3. -, Coster, *Kunstwoordenleer der planten* 2.80, - Schleiden, *De plant en haar leven* (vert.) 6. - (2e dr. 1870), - Schleiden, *Populaire Voorlez.* (vert.) 4.80 (2e dr. 1871), - *Tuinbouwflora van Nederland* 36. -, Krook, *Cactusgewassen* 3. -, Miquel, *Flora van Ned. Indie* 59.20, - van Hall, *Neérlands Plantenschat* 3.90, - Göppert, *De Tartiärflora op Java* 12. -, de Vriese, *Orchidées des Indes Orientales* 28. -, Reinwardt en de Vriese, *Plantae Indiae Orientalis* 16. -, de Vriese, *Le Camphrier de Sumatra*, - Morel, *Kultuur der Orchideën* (vert.) 2.50, - Blume, *Museum Botanicum* 24.60, - van Hall, *Nat. Geschiedenis van het Plantenrijk* (Uilkens) 5.75, - Hasskarl, *Filices Javanicae* 4.50, - Siebold en de Vriese, *Annales d' Horticulture* 45. -, Junghuhn, *Plantae Junghuhnianae* 6. -, Dozy en Molkenboer, *Bryohgia Javae* (tot 1867 64 afl.) 108. -, Blume, *Flora Javae. Supplement* 60. -, Oudemans, *De Flora van Nederland*

(*Nat. Hist. van Ned.*) 27.85 (2e druk 1871), - Campagne, *Handb. voor Droogisten* 6.65.

K l e i n e r e g e s c h r i f t e n van Rombouts, Hamm, Suringar, Cordes, van Hall, Hasskarl, Bernstein.

T i j d s c h r i f t e n : Ballot, *Magazijn Landb.- en Kruidkunde*, (1850 - 76), - *Flora en Pomona. Magazijn voor tuinbouw*, *bloemen- en ooftboomteelt*, red. Spoor, 4.50 (1854 - 60), - *De Boerengoudmijn*, red. L. Mulder, 4.20 (1855 - 73), - *Annales d'horticulture et de botanique.* 12. - (1857 - 62).

Hamm, *Landhuish. Gereedschappen* 12 -, Nobis, *Bemestingleer*, - Wolff, *Nat. gronden Akkerbouw* 11.40, - Enklaar, *Handboek voor den Landbouw* 3.75 - *Landbouw-bibliotheek*, - Uilkens, *De Houtgewassen in Nederland* 4.80, - *Openbare Voordragten voor Landbouwers*, - Uilkens, *Vaderl. Landhuishoudkunde* 3.30, - Uilkens, *Tuinbouw*, - Tholen, *Handboek voor Boomkweekers* 3. -, Engel, *Landhuishoudkundige bouwkunde* 8.15, - Boer, *Bijdragen tot de Houtteelt* 6.40, - *Handboek voor Boomkweekers* 3.25, - Enklaar, *Handboek Rundvee*, - Hengeveld, *Het Rundvee* 12. (2e dr. 1875).

Maandblad voor den Landbouwer, red. Enklaar (beg. in 1857).

Zakboekje voor den Grondeigenaar, door Staring 1.80 (1851 - 67), - *Landhuishoudknndig Zakboek* 1. - (1852 - 59), - *Drentsche Landbouw-Almanak* 0.30 (1856 - 68), - *Jaarboekje v.h. Genootschap V. Landbouw- en Kruidkunde* 1. - (1854 - 61).

K l e i n e r e g e s c h r i f t e n van Uilkens (*Ooftboomteelt*), Sigismund, Stöckhardt, Schilthuis, Rau, Enklaar (*Akkerbouw*, *Bekwame Landman*, *Voederbouw*).

Geologie.

Hoffmann, *Overzigt Aardkunde* (vert.) 4. -, Staring, *De bodem van Nederland* (*Nat, Hist. v. Nederl.*) 11.25[1], - Miquel, Delf -

1 *Natuurlijke Historie van Nederland.* Een ontwerp lang en breed

door den uitgever met zijn vriend Dr. Staring besproken en met diens medewerking in 1855 begonnen als uitgaaf in afleveringen, met eigenaardige, keurige gelithographieerde omslagen. Voor de onderscheiden medewerkers tot het aannemen van de hun toegedachte taak bereid waren, moesten er heel wat bezwaren worden uit den weg geruimd. Niemand achtte nog de tijd voor zulk een arbeid gekomen. Dat een aanhouder winnen kan, werd hier bewaarheid, en na verloop van zeven jaar mocht de uitgever deze 17 kostbare deelen, waarmeê ruim *f* 54.000 gemoeid waren, kompleet zien.

Zij bestond uit:

Staring, *De Bodem van Nederland*	11.15
Oudemans, *Flora van Nederland*	24. -
Snellen v. Vollenhoven, *Gelede dieren van Nederland*	6.50
Schlegel, *Vogels van Nederland*	8.50
Schlegel, *Visschen van Nederland*	3.25
Schlegel, *Zoogdieren van Nederland*	2.80
Schlegel, *Kruiende dieren van Nederland*	1.80
Herklots, *Weekdieren van Nederland*	6.50
Lubach, *Bewoners van Nederland*	3.80
Krecke, *Het klimaat van Nederland*	4.90

Bij een zoo veel eischende wetenschappelijke onderneming als deze, was van eenig voordeel in de eerste jaren geen gedachte. De prikkel tot de uitgaaf was van den beginne afaan allermeest het vooruitzicht op de voldoening, zulk een voortreffelijke reeks van monographiën bijeen te brengen.

De *Natuurlijke Historie van Nederland* heeft in haar eerste jaren haar kosten gedekt gezien, meer niet. Eerst later, toen zij in de tweede hand kwam, is zij een zaak van voordeel geworden. Enkele afdeelingen zijn zelfs uitverkocht. Opmerking verdient in elk geval, dat zulk een onderneming hier gedaan kon worden, terwijl het groote buitenland daartegen zou optornen.'Die Deutsche Litteratur', zoo uit zich de *Göttinger Gel. Anzeigen* 1862, 'hat kein ähnliches Werk anzuweisen, und wir müssen mit Neid auf unsere holländischen Nachbaren sehen, wo die Naturwissenschaft in so schlichter, ernster Darstellung Eingang finden kann. Wie sehr viel grösser die Liebe zu den Naturwissenschaften in Holland als bei uns sein muss, sieht man grade aus einem solchen Unternehmen, dass bei seiner reichen Ausstattung in Deutschland kaum einen Verleger finden würde. Bücher dieser Art haben bei den drei Millionen Holländern einen besseren Markt, als im grossen Deutschland.'

stoffen en Gesch. der Aarde (Uilkens) 8.50, - Staring, *Voormaals en thans* 3. - (2e druk 1879), - Staring, *Geologische kaart van Nederland* 20.25.

K l e i n e r e g e s c h r i f t e n van Bousquet, Harting, Binkhorst.

Waterbouw- en Werktuigkunde.

Harte, *Leerb. Sluis- en Waterbouwkunde* 7.50, - Harte, *Machinenboek* 21.60, - Krook, *Molenboek* 12. -, Delaunay, *Mechanica* (vert.) 8.50 (3e druk 1866), - Reuther, *Stoomwerktuig Haarlemmermeer* 8. -, Brutel de la Rivière, *Werktuigkunde* 3.75 (2e druk 1868), - Tate, *Werktuigkunde* (vert.) 3.60, - Reuther, *Waterbouw- en Werktuigkunde* 3.50, - v.d. Bosch, *Verklaring Stoomwerktuig* 3. -, Templeton, *Werktuigk. Handboek* (vert.) 3. -, Gevers v. Endegeest, *Droogmaking der Haarlemmermeer* 25.10, - Bernouilly, *Het Stoomwerktuig* (vert.) 5.50, - Bourne, *Leerb. Stoomwerktuig* (vert.) 5.70, - Huijgens, *Bijdr. Stoomwerktuig* 7.20 (2e druk 1860), - Scholl, *Gids voor Machinisten* 6.25 (2e dr. 1860, 3e 1874), - Bernouilly, *Vademecum* (vert.) 3.60 (2e druk 1862, 3e 1875), - Valentin en Wagner, *Technologie* (vert.) 3.25, - Karmarsch, *Technol. Woordenboek* (vert.) 20.70 (2e druk 1876), - Bosscha, *Het boek der Uitvindingen* 14. - (4e druk 1874), - *Nijverheidsbibliotheek*, - Lampe, *K. Begrip v. Wetenschappen en Kunsten* 14.40, - Delprat, *Mechanica* 3e druk 4. -, van Mulken, *Krijgskunde* 2.40 (3e druk 1865).

K l e i n e r e g e s c h r i f t e n van Bake, Loos, Conrad, Froger, Faddegon, Kerkwijk, Holsboer.

T i j d s c h r i f t *voor Wis-*, *Natuur- en Werktuigkunde*, red. Acquoy, Bloem e.a. (1858 - 63). - *Tijdschrift voor den Handwerksman en het Fabriekswezen in Nederland* 3.60 (1851 - 53), - *De Volksvlijt*, *Tijdschrift voor Nijverheid*, *Landbouw*, *Handel en Scheepvaart*, red. Bleekrode, van Eyk, Staring, Sarphati (1854 - 62), - *De Industrieel*, red. van Koten, 3.90 (1859 - 62), - *Nieuw Tijdschrift*

gewijd aan Volksvlijt, *Nijverheid*, *Landbouw* enz. red. Bleekrode 7. - (1859 - 61).

Bouwkundige Almanak 1. - (beg. in 1851), - *Jaarboekje voor de Leden v.h. Kon. Ned. Instituut van Ingenieurs* 2. - (beg. in 1854).

Bouwkunde.

Brade, *Bouwk. Memoriaal*' 3.50, - *Bouwkundige ontwerpen*, - van Lith, *Trappenboek* 12. -, Schaap, *Architectuur-Perspectief* 13. -, Brutel de la Rivière, *Gesch der Bouwkunst* 2.75, - Heijne, *Algem. Bouwkunde*, - Storm Buijsing, *Bouwk. Leercursus* 2e dr. 32. - (3e dr. 1864), - v. Loghem en Schaap, *Bouwk. Reken kunde*, - Harris, *Zamenstel Timmerwerken* (2e dr. 1879), - Harris, *Zamenstel Metselwerken* 3.60.

T i j d s c h r i f t : *De Bouwkunde*, *Maandschrift*, door Scheffelaar, 3. - (1857 - 62).

Godsdienst en Wijsbegeerte.

De Charante, *Bijbel voor Kinderen* 10. -, *Bijbel voor Huisgezinnen* (P.A. de Jong) 11.20, - *Prachtbijbel* (v. Goor) 73.60, - v. Dissel, *Bijbel voor Kinderen* 6. -, *Bijbel* (Allart & v.d. Made) 32.70, - v. Campen, *Bijbel voor jonge Christenen* 4.80.

Ab Utrecht Dresselhuis, *Magazijn van Kritiek v.h. N.-Testament* 12. -, Doedes, *De Goddelijke natuur van Jezus* 3.25, - Prins, *Handb. Kennis der H. Schriften* 5.60 (2 drukken), - Dressel, *De Openbaring van Johannes* 6.30, - v. Hengel, *Comment. in Pauli Epistolam ad Cor.* 3.60, - v. Hengel, *Intrepret. Epist. Pauli ad Romanos* 15.90, - Muurling, *Praktische Godgeleerdheid* 6.50 (2e dr. 1860), - Rutgers v.d. Loeff, *Catechisatieboek* 5.50 (2e dr. 1857, 3e 1861, 5e 1879), - Meyboom, *Het leven van Jezus* 31.70 (2e dr. 1864), - da Costa, *De Apostel Johannis* 4.60, - Doedes, *De redelijke Godsdienst* 3. -, Schenkel, *Protestantisme en*

Katholicisme 3.90, - Hoekstra, *De leer des Evangelies* 5.30 (2e dr. 1858), - Hoekstra, *De Ontwikkeling der zedelijke idee* 3.50, - Trommius, *Ned. Concordantie* 9.90, - Hagenbach, *Ontwikkelingsgeschiedenis der Chr. leerstukken* 6. -, Gaussen, *De Profeet Daniel* 6.90, - Vinet, *Homiletiek* 5.70 (2e dr. 1875), - Witkop, *Voorlez. over het Christendom* 10,80, - v. Oosterzee, *Christologie* 15.35, - Palmer, *Catechetiek* 9.70, - da Costa, *Handel. der Apostelen* 3.30, - Schwartz, *De jongste Theologie* 3.50, - Guericke, *Gesch. v.h. N.-Testament* 5.75, - Briët, *Eschatologie* 7.10, - Bouinan, *Chartae Theologica* 4.10, - Umbreit, *Commentaar op Jesaja* 4.10, - Baumhauer, *De vier Evangeliën* 3.50, - Keil, *Hist. Krit. Inleid. O.-Testament* 5.20, - Love, *Theologia practica* 3.80, - Palmer, *Evang. Opvoedingsleer* 9.70, - Jorissen, *Bedenkingen Godgeleerdheid* 4.40, - Scholten, *De vrije wil* 5.10, - Keijzer, *De Koran* 5. -, Hagenbach, *Ontwikkeling Christ. leerstukken* 6. -, Gieseler, *Bijzondere Dogmengeschiedenis* 4.10, - Busk en Huet, *Brieven over den Bijbel* 4.80 (le druk 1857, 3e 1865)[1], - Reuss, *Gesch. der Christ. Godgeleerdheid*

1 Cd. Busken Huet, *Brieven over den Bijbel.* Na hoogst ernstige en gemoedelijke overweging en gesprekken word tot het schrijven en uitgeven van dit boek door schrijver en uitgever besloten. Het was te wachten, dat een verschijning van dien aard, in een tijd toen ieder denkend protestant zijn twijfel nog maar fluisterend durfde uiten, verbazing en ergernis zou wekken en dus een daad van moed zou zijn. Zoo gebeurde ook. De eerste aflevering werd met zekere afschuw ontvangen en kon nauwelijks een debiet van honderd exemplaren halen. Verscheiden boekverkoopers zonden de commissie-exx. aan den uitgever terug en weigerden ze in hun winkel te hebben. Er werd tegen de verschijning van dit goddelooze hoek gemord, geschreven, gepreekt, en schrijver en uitgever hadden, zelfs van hun naaste betrekkingen, vrij wat te verduren. Gaandeweg won het boek in waardeering. Een 2e druk bewees weldra de aanwakkerende sympathie en deed een aantal geschriften in moderne richting volgen.

(vert.) 10.90, - Opzoomer, *de Waarheid en hare kenbronnen* 2.50 (2e dr. 1862), - Roorda, *Zielkunde* 2.10, - Scholten, *Hist. Krit. Inleid. N. Test.* 4.50 (2 drukken), - *Belijdenisvrijheid*[1], - Hoekstra, *Geloof en leven* 2.25 (2e dr. 1855, 3e dr. 1862).

K l e i n e r e w e r k e n van Meyboom, Gorter, Sepp, Domela Nieuwenhuis, Tholuck, v.d. Schaaf, Bouman, v.d. Meer van Kuffeler, Herbert, v. Teutem, Coquerel, Choisy, v. Heijningen, Schenkel, Hagenbach, Ullmann, Mensinga, Bruch, Hoekstra, Tideman, van Hengel, Pareau, Vinet, Bretschneider, v. Oosterzee, Niermeijer, Gausen, Martensen, Diest Lorgion, Doedes, v.d. Willigen, Frenay, Toorenenbergen, de Wijs, L. Lange, Schotel, Schwartz, des Amorie v.d. Hoeven, Kits v. Heijningen, v. Berkum, Merle d'Aubigné, da Costa. Witkop, Holwerda, Major, Jalaguier, Scheffer, Kurtz, Gelzer, Hamer, Vinke, Fockens, Hess, Loman, Schnabel, Hofstede de Groot, Keyzer, Prins, Sturin, Vitringa, Hahn, Pape, Bogue, Burger, Hase, Tiele, Maronier, Overberg, Pompper, Ens, Nelson, Chantepie de la Saussaye, Erth, Pierson, Steenhoff, Hirscher, Wiseman, Polak, Umbreit, Tobi, Steer, Bunse, Kritzler, Bok, Köhler, Rauwenhoff, Maurer, Kottmaijer, Busken Huet, Hoest, v.d. Veen, Lenoir, Radepfennig, Binning, Trip, Schaff, Lamping, Mesner, Junius, Voorhoeve, Steinschneider, Kist, Titus, Roorda v. Eijsinga, Sibmacher Zijnen, Jentink.

1 *Belijdenisvrijheid* (1853). Dit boekje werd uit het Hoogduitsch vertaald door Cd. Busken Huet. Even te voren was tusschen dezen, Dr. S.A. Naber, Mr. J.T. Buys en den uitgever het gesprek gevallen op het rampzalige noodlot van drukfouten en werd besloten een proef te nemen met dit kleine geschrift, of het niet mogelijk zou zijn aan die plaag te ontkomen. Alle vier zouden correctie en revisie nauwkeurig in acht nemen. - Na het afdrukken bleek, dat op de laatste pagina aan het slot stond: ‘Daarvoor beware ons den Hemel!’ De drukker had bij ongeluk dezen regel in pastei laten vallen en onder het heitellen de fout begaan.

In 1853 zagen niet minder dan 208 brochures betreffende de invoering der bisschoppen in Nederland het licht, behalve de leerredenen, die er over gehouden en gedrukt werden.

T i j d s c h r i f t e n : *Magazijn voor Kritiek en Exegetiek des N. Testaments*, door Ab Utrecht Dresselhuis en Niermeijer 4. - (1850 - 53), - *De Heraut. Eene stem over Israël* (beg. in 1850), - *De Waakzaamheid*, *Protestantsche Courant* 7.20 (1851 - 60), - *De Nieuwe Boekzaal* 3.60 (1853 - 56), - *De Bazuin. Stemmen uit de Christ. Afgescheiden Gereformeerde Kerk in Nederland* 6. - (beg. in 1853), - *De Dageraad. Tijdschrift toegewijd aan waarheid en verlichting* 10. - (1855 - 67), - *De Maandbode op het gebied der zedelijke beschaving* (1856 - 62), - Harting e.a., *N. Jaarboeken van Wetensch. Theologie* 32.80 (1858 - 63)

Kerkelijk Jaarboekje voor de Ned. Herv. Gemeente 1.60 (1853 - 54), - *Jaarboekje voor de Christ. Afgesch. Geref. Kerk* 0.50 (beg. in 1856), - *Jaarboekje voor de Herst. Evang. Luth. gemeente* 0.30 (1856 - 69).

Stichtelijke lektuur.

Channing, *Zedelijke toespraken* 3. -, de Pressensé, *De geest des Christendoms* 3. -, Neale, *Laatste tooneelen van geloovigen* 3.50, - v. Schaick, *Voor treurende zielen* 4.40, - Beets, *Paulus* 7.50 (3e druk 1858), - Sonstral, *Bladen Godsbestuur* 5.85, - v. Senden, *Het Evangelie van Johannes* 10.10, - Warburton, *De Halve maan en het kruis* 7.20, - v.d. Pot, *Bijbelsche familiën* 6.90, - Voet van Campen, *Bijbeloefeningen* 3. -, Bonar, *Leven van Mc. Cheyne* 3.60, - James, *De weg des geloofs* 3.90, Strauss, *Sinai en Golgotha* 3.60 (2e dr. 1867), - Victor Keller's *Nalatenschap* 7.50, - Kavanagh, *Christelijke Vrouwen* 6.90, - Hundeshagen, *De Weg tot Christus* 3.60, - v. Koetsveld, *De Gelijkenissen* 25. -[1], Marks,

1 De oplaag van dit werk was 2000 exx. en kostte ruim *f* 20.000. -.

Biddend Bijbellezen 4.25, - Channing, *De stem eens Christens* 3.25, - Fruitier de Talma, *Lezen des Bijbels* 16.65, - Toorenenbergen, *Keur van Martelaren* 5.40, - James, *De Christelijke belijder* 4. -, Rutherford, *Godsd. Brieven* 3.60, - Hoekstra, *Het Geloofsvertrouwen* (2 drukken), - Tryfosa, *De Kaleidoscoop* (3e druk 1872), - Sturm en Tiede, *Dagelijksche verkeering met God* 3e druk 7.80[1], - Ehrenberg, *Toonen van droefheid* 3.20, - Vermeer, *De leere der Waarheid* 10.60[2], - Statius Muller, *Leven van Christus* 3. -, Proes, *De Bergrede* 3.25, - W. à Brakel, *De redelijke Godsdienst* 7.80[3], - Zaalberg, *De biddende Jezus* 3.25, - Kits v. Heijningen, *Uit*, *Jezus leven* 3.90, - Nuijens, *Het Katholicismus* 7. - ten Kate, *Stichtelijk Huisboek* 4.20, - Elise Hasebroek, *De Vrouwen der Hervorming* 3.80, - Newton's *Practicale Werken* 12.-, Clarisse, *Tafereelen lijdensgeschiedenis* 2e druk 4.-, Krieger's *Werken* 5e druk 14.40, - Ambrosius, *Het zien op Jezus* 5e druk 3.60, - Fry, *Blikken in het leven* (2 drukken), - *De Werken van den H.* Alph. de Liguori 22 deelen 21.-[4].

P.N. Verhoeven te 's Hertogenbosch geeft een aantal kleinere R.K. boeken uit.

L e e r r e d e n e n van Liernur, v. Rossum, de Waal, Molster, Domela Nieuwenhuis, Krummacher, Boerman, Clarisse, Chan-

1 In het oorsponkelijk 14 maal herdrukt.
2 1e uitgaaf 1757. Herdrukken verschenen in later tijd bij onderscheiden firma's.
3 Van de *Redelijke Godsdienst* verscheen reeds in 1767 de 18e druk. *Ware Christen. - Geestelijke oefeningen.* Deze drie werken van W. à Brakel dagteekenen van 1738. Zij werden herhaald herdrukt. Th. G. à Brakel gaf geschriften uit in gelijken geest: *Trappen des geestel. levens* (1700), *Geestelijk leven*, die eveneens herdrukt werden. Van gelijk gehalte waren de werken van Comrie, *Heidelbergsche Catechismus; Het A B C des Geloofs; Eigenschappen des Geloofs; Leerredenen* (1751).
4 Van dit werk was de oplaag 2200 exx.

ning, de Bruine, Francken, Pareau, Meyboom, v. Hengel, Kohlbrugge, ten Kate, v. Koetsveld, de Kruijff, Steringa Kuijper, v. Oosterzee, Steenmeijer, Stramrood, Winkler Prins, v. Senden, de Liefde, Waning Bolt, v. Herwerden, Pareau, v.d. Palm, Fransen v. Eek, Burdet, v. Staveren, Hoek, Scholten, Hasebroek, v.d. Groe, Holtzapfel, Schleiermacher, Bruinses, Ewald, Visser, Calvijn, Steenberg, Winkel, de Goeije, Nierineijer, Beets, Smijtegelt, Berntrop, Riedel, des Amorie v.d. Hoeven, Sepp, Moolenaar, Beukelman, Philpot, v.d. Werff, Brouwer, Doedes, v. Harencarspel, Colani, Marks, Prins, v. Gezelle Meerburg, du Cloux, Sesbrugger, Harms, Callenbach, Swaagman, Hugenholtz. - *Schatkamer van keurstoffen*, - *De Kansel* (gemengde bundel), - *Maandelijksche Leerredenen*, - *Keur van Leerredenen*, - *Evangelische Preken* 1.25 (1853-62).

K l e i n e r e w e r k e n van Coquerel, Martin, Abbott, v. Spall, Hesseveld, Roussel, Seidler, Krummacher, Bouvier, Jaspin, Eijlert, Bruinses, Steringa Knijper, Daub, Rutgers v.d. Loeff, Eddy, Adama v. Scheltema, Wijdeman, Biben, Kindermann, Kolilbrugge, Doedes, Faure Beeckman, Hamilton, Schmid, Monod, Radijs, Sonstral, Smith, Jentink, Molenaar, Newman, Bonar (*Nacht en Morgen* 1852 1e, 1878 3e druk), Benit, da Costa, Newman Hall, Engel, Chantepie de la Saussaye, v. Staveren, Wangenrauller, Crentzberg, Boucher, Morier, de Waal, v.d. Zwaag, Waning Bolt, Heemskerk, Charlotte Elisabeth, Junius, Cumming, Picardt, Muntendam, Zschokke, Anspach, James, Meyboom, Goudschaal, v.d. Hoeve, Bruinier, Brumund, Harris, Schumann, Gerhard, de Ridder, Bruch, Scholten, v. Oosterzee, de Liefde, Schwartz, Erdmann, Wild, v. Toorenenbergen, Heldring, Beets, Thiersch, Zwingli, Keijzer, Busch Keizer, Lodenstein, Ehrenberg, Winslow, Wijs, Brewster, à Brakel, Habets, Hoekstra, Owen, Smijtegelt, Thoden v. Velsen, Kell, Binney, Fresenius, Waalker, Channing, de Voogt, Klinkenberg, Ravesteijn,

St. Simon, Statius Muller, Duijs, Arndt, Poolman, Wimmer, Zaalberg, ten Kate, v. Leeuwen, v. Koetsveld, Baxter, v. Campen, Smith, ten Brink, Verweij, v. Belkum, Riemstra, v. Hohenhausen, Spieker, Hasebroek, Hadley, Fry, Elise v. Calcar, v. Leeuwaarden[1], Comrie, Cool, v. Iterson, Staats Evers, Borgesius, Bogatzky, Buijs de Graaff, Koch, Spener, Verhoeff, Binning, de Wijs, Amshoff, Watson, Gerlach, v. Berkum, Joël[2], Verweij[3], Doedes, Hofstede de Groot, Heinichen, Leighton, Muller, Passavant, Wiskom, Love, Schortinghuis, de Pressensé, Marsh, Nouhuis, Hammerich, Tjaden, Neale, Spurgeon[4], Roll, Wagnitz, Banning, Strauss, Bungener, Elise Hasebroek, Zeelt, Parker, Cohen Stuart, Diest Lorgion, v.d. Linde, Siemelink, Mel, Busken Huet, Spencer, Lang, Lobstein, Gunning, Bunsen, Karsten, Ambrosius[5].

Voorts verschenen de volgende t i j d s c h r i f t e n :

Christoterpe. Stichtelijk Huisboek voor alle standen 6.- (1850 - 52), - *Un Messager de la bonne nouvelle. Recueil périodique. Par de Chavannes* 3.60 (1850), - *Opheldérende Bijbellezingen*, *ten dienste van Christelijke huisgezinnen* 3. - (1850), - *Zondagsblad voor de jeugd* 1.20 (1850-58), - *De Handwijzer* 5.60 (1850-51), - *Godsdienstig Dagboek. Stichtelijke overdenkingen*, door Rienstra 3.65 (1850-67), - *De Christelijke Waarheidsvriend* 1.20 (1851-53), - *China. Verzameling van stukken betr. de prediking van het Evangelie*

1 Van v. Leeuwaarden's *Godvruchtige Zeeman*, 1e druk 1761, verscheen in 1805 de 15e druk.
2 Pseudoniëm van G. Los Pz., die schrijver en uitgever te gelijk was van een aantal godsdienstige en ook kinderwerkjes.
3 Van Verweij's *Christelijke droefheid en troost* verscheen in 1857 de 4e druk.
4 Spurgeon's werkjes, zijn aantal *Leerredenen* onder verschillende titels, vooral zijn *Juweeltjes*, hadden, herhaald herdrukt, een groot debiet.
5 Ambrosius, *Het zien op Jezus* 1859 1e druk, 1873 de 6e druk.

1.- (1851-61), - *De dag des Heeren. Christelijke, overdenkingen* 6. - (1851-54), - *De Christelijke Verzamelaar door en voor het volk*, door Looman 1.20 (1851-60), met het bijblad, *De Christenbode* 1.20 (1858-60), - *Vrede en Hoop. Stichtelijke Evangeliewoorden* 2.80 (1855-57), - *De Morgenster*, red. de Keyser 3. - (1852 - 54), - *Album voor Katholieken. Stichtelijke Lectuur* 1.75 (1852 - 68), - *Gekruide Zielespijs in portiën toegediend door een Pastoor* 1. - (1852 - 60), - *Eén Heer*, *één geest*, *één geloof* 1.50 (1852 - 61), - *Hermannsburger Zondagsblad*, uitgeg. door Lentz 1.20 (1853-68), - *Ernst en Vrede. Maandschrift voor de Ned. Herv. Kerk* 4.50 (1853-58), - *Volksblaadjes. Roepstemmen uit de geschiedenis der Protestanten* 0.75 (beg. in 1853), - *Geloof*, *Hoop*, *Liefde. Woorden van ernst en stichting* 2.90 (1854-60), - *Stichtelijke overdenkingen*, door de Keyser 3. - (1854-57), - *Protestantsche Bladen* 2.50 (1856-66), - *Het brood des levens. Christ. Overdenkingen*, red. van der Hoeve 3. - (1856-62), - *De Bijbelvriend. Nieuw en Oud*, red. Poelman en Hooijkaas Herderschee 2.50 (1856-66), - *Leesbibliotheek voor Christ. gezinnen R.C.* 3. - (beg. in 1856), - *La seule chose nécessaire*, red. Cd. Busken Huet (1856 - 57)[1], - *Elpis. Tijdschrift voor Zuid-Afrika*, red. Faure e.a. 4.80 (1857-58), - *De Christelijke Huisvriend. Stichtelijke Overdenkingen in onze huiskamer* 3. - (1857-78), - *Tafereelen en herig ten uit de Geschiedenis der Protestantsche Kerk in*

1 *La seule chose nécessaire*, onder redactie van Cd. Busken Huet, had zijn ontstaan te danken, of liever te wijten, aan de illusie om een hollandsche onderneming in de Fransche taal, en wel als een orgaan van de moderne richting, haar weg te doen vinden door heel Europa. Uit verschillende landen zouden medewerkers gezocht worden, die, op hun beurt, in overleg met buitenlandsche boekverkoopers, het debiet in den vreemde zouden bevorderen. Natuurlijk, die don-quichot-achtige onderneming van den uitgever mislukte en eindigde weldra met belangrijke schade.

onze dagen, door de Gustaaf-Adolf Vereeniging 1.80 (1857-75), - *Kerkelijk Tijdschrift*, uitgeg. door de Vereen. van vrienden der Waarheid (1857-60), - *De Bode des heils in Christus* 1. - (beg. in 1858), - *De lusthof Sions. Ter vertroosting van des Heeren arm en ellendig Volk*, door G. Los Pz. 1.75 (1858-64), - *Paulus. Zondagsblaadje voor de jeugd* 0.80 (1858-60), - *Evangelisch Penningmagazijn* 1.80 (1858-75), - *Het ééne noodige. Woorden van Opwekking*, red. v.d. Roemer en Westerbeek 2.80 (1858-60), - *Bijbelstudiën*, door Chantepie de la Saussaye 3.60 (1859-61), - *De Godsdienstonderwijzer. Lectuur voor eenvoudige Christenen* 1,50 (1859-60), - Verstaat hetgeen gij leest. Een leiddraad tot het lezen der II. Schrift, uitgeg. door het Evang. Verbond 2.40 (1859-60), - *De Waarheid. Bijbelsch geschrift*, door Moolenaar 2.90 (1859-60), - Mounier, *Tijdschrift voor Christelijk leven in Ned. Indië* (beg. in 1855).

En de j a a r b o e k j e s :

Christelijke Volksalmanak 0.90 (1851-55 red. J.J. van Vollenhoven; 1856 - 61 P.A. de Genestet en C.P. Tiele; 1862-79 E. Laurillard), - *Christelijke Almanak voor de jeugd* 0.20 (1851 - 54), - *Katholieke Volksalmanak* 0.35 (1851-62), - *Almanak voor hart en huis*, red. J. de Liefde 0.20 (1851-55), - *Volksalmanak voor Nederl. Katholieken*, red. Alb. Thijm 0.35 (beg. in 1852), - *Magdalena. Evangelisch Jaarboekje* 2.50 (beg. in 1853), - *Een vaste burg is onze God. Luthersche Volksalmanak* 0.80 (1853-54), - *Volksalmanak voor Nederl. Protestanten* 0.70 (1854 - 57), vervolgd door *Almanak voor Prot. Nederlanders* (1858-62), - *Evangelische Volksalmanak* 0.30 (1856-57), - *De goeden-raadgever* 0.10 (beg. in 1856), - *Volksalmanak tot verspreiding van waarheid en deugd onder Katholieken* 0.25 (1858-63).

Geschiedenis.

Algemeene en buitenlandsche Geschiedenis.

Weber, *Algemene Geschiedenis* 2.60 (1e druk 1878), - Wijnne, *Alg. Geschiedenis* 3.45, (7 herdrukken), - Bosscha, *Schets der Alg. Geschiedenis* 2.60 (18 herdrukken), - Knuivers, *Alg. Geschiedenis* 3. - (herdruk), - Dornseiffen, *Handl. Alg. Geschiedenis* 3e druk 2.50, - Annegarn, *Alg. Geschiedenis* 3.25, - Dozy, *Recherches Hist. d' Espagne* 14.50 (2e druk 1860), - Macaulay, *Gesch. van Engeland* 27.70 (2e druk 1869), - Gützlaff, *Gesch. v.h. Chineesche rijk* 8.50, - Steger, *Vijf en dertig jaren* 1815-50 7.50, - Perthes, *Leven van Fr Perthes* 11.50, - Pütz, *Handb. der Oude Geschiedenis* 6.55, - Schmitz, *Geschied. van Griekenland* 5.20, - Pütz, *Nieuwe Geschiedenis* 5.90, - Hildreth, *Gesch. Vereen. Staten v. N. Amerika* 24.50, - v. Westrheene, *Gesch. v.d. Oorlog Turkije-Rusland* 22. -[1], Schlosser, *Wereldgeschiedenis* 19.-[2], Gervinus, *Geschied. der* 19*e eeuw* 46.45 (2e druk 1874), - Brabezon. *Rusland en zijn beheerschers* 5.50, - *Gesch. der voorn. Schipbreuken* 12. -, Volger, *Chronol. tabellen der Geschiedenis* 7.70, Rüstow, *De Oorlog* 8.50, - Juynboll, *Abul Mahasin*, *Annalen* 7.60, - Schlosser, *Gesch. der* 18*e eeuw* 2e druk 54.20, - Scherer, *Gesch. v.d. Wereldhandel* 9.75[3], - Rüstow, *Krijgsgeschiedenis v.d. nieuwe-*

1 Groot folio, met houtgravuren: uitgaaf K. Fuhri.

2 Een moedige proef van den uitgever Otto Petri 1855, om door goedkoopen prijs, 6 cents per vel kompressen druk, een groot debiet te krijgen. De poging gelukte. Na vijf jaren was de eerste oplaag uitverkocht en in 1861 volgde een 2e druk, waarvan elk vel op 4 3/4 ct. berekend werd. In 1871 verscheen een 3e druk.

3 Scherer, *Geschiedenis van den Wereldhandel* (1858). Van dit keurige boek, vertaald door Mr. J.T. Buys, werden maar 34 exx. bij inteekening verkocht. Bij het 1e deel klom het tot even 100. Het zou zich hebben kunnen redden en zeker gewaardeerd geworden zijn, indien de Duitsche auteur zijn werk bij het tweede deel niet had laten steken. Het bleef inkompleet.

ren tijd 8.70, - Moeller, *Leerb. Alg. Gesch.* 7.15, - *De Volken van onzen tijd* 4.20 (niet voortgezet)[1], - Ising, *Gedenkboek* 1857-58 13. -, Rüstow, *De Italiaansche oorlog* 4.10 (2e druk 1867), - Wagner, *Hellas* 7.35, - Ising, *De strijd om Italië* 6.50, - Pütz, *Gesch. Middeleeuwen* 3.80, - Lodewijk de Geer, *Handelsgeschiedenis* 3e druk 5. -.

K l e i n e r e w e r k e n van Engelen, Wernicke, Visscher, v.d. Vijver, Holtius, Wijnne, Masthoff, Zeeman, Booms, Tideman, van Oordt, Millies, Janssen, Thierry, Klijnsma, Beard, v. Senden, Kuijper, Mignet, Ward, Francken, Neumann, Weill, v. Nouhuys, Terwen, v. Dijk, Gruau de la Barre, Wolff, Böttiger, de Ségur, Schaefer, Koch, Douwes, Meisner, Meyboom, Wijnne, Meijlink, Echstein, d'Ablaing v. Giesenburg, Olivier, Korff, Macaulay, Wrichton, Görlitz, Bungener, de Grovestins, Herbert, St. John, v. Rees, Bake, von Gagern, Wolbers, Zimmermann, den Beer Poortugael, Bartlett.

In 1855 een aantal brochures over den oorlog in de Krim.

Vaderlandsche Geschiedenis.

Het Ned. Rijks-Archief, *Verz. van Oorkonden* 7.60, - Diest Lorgion, *Geschiedk. Beschrijving v. Groningen* 11.50, - Mees, *Historische Atlas van Nederland* 30. -, Bosscha, *Het leven van Willem II* 13.20 (2 drukken, 3e druk 1865), - v.d. Aa,

1 *De Volken van onzen tijd* (1858) had moeten worden een groot werk, met den bijtitel: *Toestand der voornaamste Staten in de tweede helft der* 19*e eeuw*, op de wijs, maar beter, als het vroeger zeer gezochte werk *Tegenwoordige staat van alle volken.* Het plan was degelijk en de steun, dien de uitgever in de redactie van Mr. J.T. Buys mocht vinden, uitmuntend. Maar het publiek wilde er niet aan. Alleen de afdeelingen *België en Groot Brittannië* verschenen, maar vonden bijna geen koopers. Had de uitgever maar moed gehad om de onderneming door te zetten, hij had voor zich zelv' wellicht, maar voor de literatuur zeer zeker, een goed werk gedaan.

Biographisch Woordenboek der Nederlanden 150 -, v. Lennep en Hofdijk, *Merkwaardige Kasteelen* 34.60, - Kobus, *Biogr. Woordenboek der Nederlanden* 19. -[1], v. Lennep, *Tijdkaart* 12. -, *Ambtsbrieven* en *Brieven van* A.R. Falck 4.25 (2e druk 1861)[2], - de Rooij, *Geschied. v.d. Ned. Handel* 7.80, - v. Vloten, *Hooft's Brieven* 15.10, - Scheltema, *Amstels Oudheid* 11.15, - v. Vloten, *Nederl. Opstand tegen Spanje* 13.35, - Rietstap, *Handb. der Wapenkunde* 7.40, - Motley, *Opkomst der Ned. Republiek* 18.70 (2e druk 1870), - Vitringa, *Gedenkschriften* 9.60, - *Biograph. Album Vaderl. Geschiedenis* 60. -, v. Lennep, *Neérlands roem* 16.25, - Nahuys, *Histoire numismatique* 12. -, de Jonge, *Geschied, v.h. Ned. Zeewezen* 2e druk 54,25[3], - v.d. Chijs, *Munten der voorm. Hertogen*, *Graven enz. der Nederlanden* 73.20 (1851 - 66), - Hofdijk, *Ons Voorgeslacht* 53.10[4] - Lauts, *Geschied. van Ned. Indië*

1 In dit boek, door A.E.C. van Someren uitgegeven, zijn een aantal artikelen door van Someren zelv' geschreven. - Deze letterkundige uitgever bewerkte ook onderscheiden geschied- en taalkundige geschriften die bij hem het licht zagen.

2 Falck's *Brieven* maakten veel opgang en gaven later Mr. J. v. Lennep aanleiding om ook die van zijn vader uit te geven.

3 J.C. de Jonge, *Geschiedenis van het Zeewezen.* Een voorbeeld, dat een uitgever een goede zaak niet te spoedig moet opgeven, leverde deze onderneming. De oude editie werd gekocht voor ruim *f* 2000. - en kreeg een herdruk onder leiding van Mr. J.K.J. de Jonge, 's schrijvers zoon. Eenmaal aangevangen kon er aan staking niet gedacht worden. Maar bij de 20e aflevering werden eerst *elf* exemplaren verkocht. Een schier wanhopige uitslag! Door krachtige colportage evenwel en door wassende waardeering groeide allengs het debiet tot een goede 500 exx. aan. De keurige portretten, meestal door F.H. Weissenbruch geteekend en op het atelier van J.D. Steuerwald gedrukt, behooren tot de laatste sieraden van de vervallende kunst der lithographie hier te lande (Deze uitgaaf kostte *f* 18548.-).

4 Een tentoonstelling van vaderlandsche oudheden, in Februari 1858 in Arti te Amsterdam, gaf den uitgever het plan voor deze onderneming in, dat hij onmiddellijk aanbood aan zijn vriend Hofdijk. Deze nam het gretig aan. De uitgaaf begon met nauwelijks 100 inteekenaren, maar steeg, door kostbare colportage en allerlei andere middelen, allengs tot 2000.
Van den aanvang af tot het eind toe is dit werk een van des uitgevers liefste ondernemingen en te gelijk een van zijn grootste martelingen geweest. Elke maand, op het alleruiterste, moest met goede en kwade woorden de kopij - als taakwerk - letterlijk gescheurd worden uit de handen des auteurs, bij stukjes en brokjes, half onleesbaar met potlood gedurende een wandeling of in den spoortrein geschreven. Toch is dit een der beste werken van Hofdijk geworden en hebben die maandelijksche kwellingen den band van vriendschap tusschen hem en den uitgever wel eens gerafeld, maar niet kunnen doen scheuren. Deze uitgaaf kostte *f* 59720. -. Een goedkooper editie, na den verkoop van deze kopij in 1867, door P. van Santen ondernomen, heeft aan dezen veel aanzienlijker winst gegeven dan de oorspronkelijke uitgaaf opleverde. Van dezen herdruk werden in 14 dagen na de verschijning der 1e aflevering 2600 exx. verkocht. Het getal inteekenaren beliep binnen weinige weken omstreeks 8000. Tot lokaas diende een premieplaat, de Schuttersmaaltijd naar v.d. Helst, in oleographie. - Weder een staaltje van het vruchtbaar terrein van kleinere plaatsen: te Amersfoort bezorgde één boekverkooper over de 100 inteekenaren binnen een week.

14.60[1], - Lange, *Ned. leger op Sumatra* 11.90 (2 drukken), - Weitzel, *De oorlog op Java* 8.80[2], - v. Lennep, *De voorn. Geschiedenissen van N. Nederland* 4e druk 17. -[3], Beeloo, *Geschied. des Vaderlands* 3.30 (2e dr. 1863), - Knuivers, *Leerboek der Vaderl. Geschiedenis* 2e druk 2.90, - Ledeboer, *Het geslacht van Waesberghe* 4.50 (2e druk 1869), - Zeegers, *Gesch. der Stad Amsterdam* 2.40 (2 drukken), - Hofdijk, *Het Nederl. Volk* 2.50, - Hofdijk, *Schets van de Gesch.*

1 Volgens plan van den uitgever W. van Boekeren.
2 De geschiedenis van *Neêrl. Indië* begint aandacht te trekken en vindt haar schrijvers o.a. in Lauts, Lange, Weitzel, de Stuers, Dassen, van Swieten, Booms.
3 Deze 4e uitgaaf, bij Gebr. Kraaij verschenen, werd op fraaier wijs dan de eerste drie drukken uitgegeven en met platen versierd.

der Nederlanden 3e druk, - Mulder, *Bekn. Geschied. der Nederl. Letterkunde* (2e druk 1864, 4e 1873), - Perk, *Gesch. van Nederland* 6e druk, - Wijnne, *Bekn. Gesch. van het Vaderland* (3e druk 1874), - Elberts, *Gesch. des Vaderlands* (6e druk 1871), - Lod. Mulder, *Vaderl. Geschiedenis* (7e druk 1870), - Hofdijk, *Hist. landschappen* (2e dr. 1873).

K l e i n e r e w e r k e n van Veegens, Dirks, Kist, Scheltema, v. Sijpesteyn, de Bordes, Lastdrager, Vreede, v.d. Vijver, Schotel, de Stuers, Diest Lorgion, van Hall, Janssen, v. Harn, Eekhoff, Goudriaan, Kroon, Visscher, Beausar, de Jonge, v. Dijk, Beeloo, Peijpers, v.d. Chijs, Borgnet, Netscher, Kramm, Bakhuizen v.d. Brink, Koenen, Andr. de Kempenaer, v. Lennep & Comp. (*Taf. Vaderl. Gesch.* 1-3)[1], v.d. Maaten, v. Rees, Weitzel,

1 Uitg. Gebr. Binger 1854. Deze tafereelen, caricatuurachtig geschetst en voorzien van bijschriften in denzelfden geest, wekte groote ergernis.
Dr. W. Hecker richtte een *Strafdicht* tegen deze uitgaaf, in alle tijdschriften en dagbladen werd ze gehekeld, en niettegenstaande v. Lennep zich door eene *Verantwoording* trachtte te verdedigen, toonde de nationale eigenliefde zich zoo gebelgd, dat de auteur (ook uit naam van zijn medewerkers) in Juni 1854 zijn besluit te kennen gaf om de verschenen drie afleveringen, die 2.25 kostten, niet voort te zetten, ofschoon de overige afleveringen reeds ter uitgaaf gereed lagen. Dit kleine feit mag waarlijk wel dienen als een blijk van Hollandsche lichtgeraaktheid en prikkelbaarheid in die dagen. Engeland's en Frankrijk's caricaturen worden lachend bekeken, zonder aanstoot te wekken. Ook gaven later hier te lande de platen van de *Spectator* geen kwaad bloed. Maar toen Mr. J. v. Lennep zich deze grap durfde veroorloven, kwam het heele publiek in rep. en roer, om, zooals de dagbladen uitbazuinden, ‘aan het nageslacht het bewijs te leveren, dat *alles* van een schrijver, hoe ook geëerd en gevierd, niet altoos even graag wordt aangenomen.’
De gevierde schrijver liet het dus bij de uitgaaf van die afleveringen.
Na de staking bracht de uitgever (of zijn opvolger) den prijs op 7.50, met dit gevolg, dat de geheele oplaag weldra uitverkocht en het boekje niet meer in den handel verkrijgbaar was!

v. Rees, Erdbrink, Landolt, Nijhoff, de Vries, Elberts, du Rieu, P. Nijhoff, *Het voornaamste uit de gesch. v. Gelderland* (2e dr. 1869), v.d. Scheer, v.d. Aa, Knoop, Eng. Gerrits, Quinet, Hofdijk, Feith, Dewald, de Bordes, Bosscha, van Deventer, Fred. Muller, L.P.C. v.d. Bergh, v. Doorninck, de Roo v. Alderwereld, Wap, Lod. Mulder, Rosmade, Kiehl, Swalue, ten Brink, Fruin, Rogge, Bisschop, Teenstra, Steyn Parvé.

In 1855 een vloed van brochures in proza en vers betreffende den watervloed.

T i j d s c h r i f t e n : *Kronijk van het Hist. Genootschap te Utrecht* (beg. in 1846), - *Werken van het Hist. Genootschap*[1], - *Maandelijksche Kronijk. Geschiedenis van den dag* 3,60 (1853-64), - *Bijdragen tot de Oudheidkunde en Geschiedenis van Zeeuwsch Vlaanderen*, verz. door Janssen en van Dale 4. - (1856-64), - *Archief. Vroegere en latere mededeelingen in betrekking tot Zeeland*, door het Zeeuwsch Genootschap (beg. in 1856).

Kerkelijke Geschiedenis.

Royaards, *Gesch. van het Christendom* 8.65, - *Geschiedenis der. Christ. Kerk in tafereelen*, door Beets, Moll, ter Haar e.a. 39.80, - Monastier, *Gesch. der Waldenzen* (vert.) 7.20, - Neander, *De H. Bernardus en zijn tijd* (vert.) 4.40, - v. Berkum, *Labadie en de Labadisten* 4.50, - Glasius, *Godgeleerd Nederland*, *Biogr. Woordenboek* 20.80, - v. Asch v. Wijck, *Archief voor Kerk- en Wereldgesch.* (vervolg op Dodt v. Flensburg) 30. - (1850-54), - Merle d'Aubigné, *Olivier Cromwell* (vert.) 4.80, - Neander, *Joh. Chrysostomus* (vert.) 6.40, - des Amorie van der Hoeven, *Joh. Chrysostomus*, - Kindermann (Chonia), *Het beeld van D.R. Kamphuysen* 6.50, - Hagenbach, *De Chr. kerk in de eerste zes*

1 Wij bepalen ons tot dezen algemeenen titel. Onderdeelen moeten hier evenzeer voorbijgegaan worden, als elders, bij de werken door verschillende andere wetenschappelijke Genootschappen bezorgd.

eeuwen (vert.) 8.70, - Merle d'Aubigné, *Kerkhervorming in Engeland* (vert.) 4.80, - Gelzer, *Martyn Luther* (vert.) 17.50, - *Wessel Gansfort. Een Bijdr. gesch. Evang. kerk* 8. -, Kist en Moll, *Kerkhistorisch Archief* 20.25 (vervolg op het *Archief* van Royaards), - Schaff, *Gesch. Apostolische Kerk* (vert.) 7.30, - Roussel, *De Kath. en Prot. Natiën* (vert.) 7. -, Toorenenbergen, *Gesch. der Martelaren* 5.40, - Steyn Parvé, *De Bijbel*, *de Koran* 8.40, - v.d. Veen, *Remonstranten en Contra-Remonstranten* 5.20, - Dowling, *Geschied. der Roomsche kerk* (vert.) 16.25[1], - Diest Lorgion, Reitsma en Meyboom, *Gesch. van het Godsrijk* 3.90 (2e dr. 1860), - *Jaarboeken der Doopsgezinde gemeente.*

K l e i n e r e w e r k e n van Saint Priest, Glasius, Taylor, Heintz, Moll, Bötticher, Célérier, Bouman, Rudloff, Diest Lorgion, Visscher, Kindermann, Hofstede de Groot, Domela Nieuwenhuis, Moll, de Castro, Curtmann, ter Haar, Wylie, Labberton, Oosterzee, Magnin, Henry, Rogge, Land, Delprat, Eilers Koch, Leopold, Gieseler, Hase, Hoffmann, Matthesius, van Belkum, Luders, Kurz, Schenkel, Sonjée, Scholten, Pape, Perthes, Meijer, Sonstral, Nuijens.

Aardrijkskunde.

Land- en Volkenkunde. Reisbeschrijving.

Junghuhn, *Java* 65.35[2], - Horstman, *Beschaving der Negers* 8. -, v.d. Aa, *Ons Vaderland en zijn bewoners* 10.50[3], - L.P.

1 Van dit werk werden in de oorspronkelijke Engelsche uitgaaf binnen weinig tijd 20.000 exx. verkocht.
2 Een prachtuitgaaf door v. Kampen bezorgd, met uitmuntende lithographiën van Mieling.
3 Kort na de aanvaarding van dit werk, werd de schrijver ernstig ziek. De uitgever J.C. Loman Jr. nam het toen zelf onderhanden en schreef bijna het geheele werk.

C. v.d. Bergh, *Middelned. Geographie* 4.80 (2e dr. 1872), - Beausar, *Nederl. geogr. hist. overz.* 2.75 (2 drukken), - Terwen, *Het Koningrijk der Nederlanden* in afbeeld. 28. -, Berghaus, *De Volken van den Aardbodem* 33.10, - Grube, *Landen*, *Steden en Volken* 7.50, - Sloet, *Bijdr. tot de kennis van Gelderland* 5.50, - Buddingh, *Noord-Amerika* 8.20, - Kroon, *Beschr. van 's Gravenhage* 6.60, - Dijkema, *De provincie Groningen* 7.50, - Zimmermann, *De Aardbol* 15.75 (2e druk 1865), - Veth, *Borneo's Westerafdeeling* 15.70, - Valentijn, *Oud en nieuw Oost Indië* 20. -[1], Otterloo, *Handelsaardrijkskunde* 3.90, - Kroon, *Tegenwoordige Staat der Nederlanden* 7.50, - *Javasche Oudheden* (lithographiën Mieling) 30. -, Pers, *Ned. O. Indische Typen* 10 afl. 60. -, van Heusden, *Handb. der Aardrijkskunde* 3e en 4e druk 4.50 (8e druk 1875), - *Indië*, *Japan*, *China* 18. -, Buddingh, *Neerl. Indië* 20.85, - Reinwardt, *De Ind. Archipel* 9.50, - Kletke, *Humboldt's Reizen in Amerika* 16.50[2], - *Aardrk. en Statist. Woordenboek Ned. Indië* 43.90, - Wolbers, *Gesch. v. Suriname* 7.20, - Junghuhn, *Licht- en schaduwbeelden* (6e druk 1867), - Schoeder Steinmetz, *Grondbeg. Aardrijksk.* 3.30 (6e druk 1868), - Pütz, *Schets van de Aardrijksk. Oude geschiedenis* (7e dr. 1879), - Ippel, *Eléments de Géographie* (11e dr. 1864).

K l e i n e r e w e r k e n van Lange, Zeehuizen, v. Brakell, Dijk, Wed. Stucke, Thompson, Bosch, v. Doren, Rhind, ter Pelkwijk, Pallme, Zirckel, Brumund, Levyssohn, Nassau, Ritter, Dijkma, Sobolowsky, Ungewitter, Gille Heringa, Kelder, Halbertsma, Haan Hettema, Sels, v. Herwerden, v. Sypesteijn, Stuart, Lauts, Corner, Goodrich, de Sturler, Belmonte, Hughes, Schaff, Moritz Busch, Teenstra, Koch, Allan, d'Esquiros,

1 Nieuwe, verkorte uitgaaf bewerkt door Mr. S. Keyzer.
2 Van dit werk werden in Duitschland in weinig tijd meer dan 20.000 exx. verkocht.

Cohen, Bauer, Mosquera, v. Assendelft de Coningh, Berthet, Frijlink, Berghaus, Wijnne, Fokker, Brill, v. Dissel, Meijlink, van Zijl, Coronel, Willer, v. Siebold, Hart, v. Doren, Hartwich, Aimard.

R e i s b e s c h r i j v i n g e n van Kohl, Junghuhn, van Heerdt, Ryan, Hertz, Gützlaff, van Senden, Döbel, Troosting, Ida Pfeiffer, v.d. Meulen, Hahn-Hahn, Fred. Bremer, Keppler, Lindo, v. Boudyck Bastiaanse, Baster, Arriens, van der Hart, v. Oosterzee, Borgman, v. Velzen, v.d. Velde, Lublink Weddik, Andersen, v. Herwerden, v. Doren, Handsteen, v.d. Bergh, Engelen, Thoden van Velzen, Lee, Lynch, Beucker Andreae, Huc en Gabet, Muller, Brumund, ten Kate, Bleeker, van Os, Hirschig, Conrad, van Lier, Möllhausen, Winkler Prins, Barth, Kneppelhout, Elise van Calcar, Fliedner.

T i j d s c h r i f t e n . *Bijdr. voor Taal-*, *Land- en Volkenkunde van Ned. Indië* (beg. in 1853), - *Handelingen van het Indisch Genootschap* '*Onderzoek leidt tot Waarheid*' 1854-61), - *Indiana*, red. Brumund (1853-54), - *West-Indië. Bijdragen tot bevordering van de kennis der Ned. West-Indische koloniën*, red. C. v. Schaick, H.C. Focke, C. Landré, C.A. v. Sypesteijn, F.A.C. Dumontier 8.70 (1854-57).

K a a r t e n . *Algemeene atlassen* van Brugsma (2e druk), van Frijlink (5e druk 1879), van Kuijper, van Oomkens, van Braakensiek, van Lastdrager en Elberts, van R. van Wijk Rz. en Jaeger, van het Onderwijzers-genootschap; - *Atlassen van Nederland* van Brugsma (3e druk 1878), van Jaeger; - *Kaarten van Nederland* van Braakensiek (2e druk 1855), van het Onderwijzersgenootschap (2e druk 1855), van Hooiberg, van Frijlink, van Puls, van van Wees, van R. van Wijk Rz.; van ongenoemden bij Buffa & Zn., bij Nooth. van Goor; *de Groote topographische en militaire kaart* in 62 bladen 144.20 (Topogr. bureau), de *Geologische kaart* van Staring in 28 bladen, en enkele *Spoorwegkaar-*

ten; - *Provinciale kaarten* van Veelwaard, van J.F.W. Conrad, van Lieshout, van Heijse, van Bierens de Haan, van Lampert; - *Wereldkaart* van R. van Wijk Rz. en Jaeger, bij Stemler; - *van Europa* van Best (8e druk 1875), van Jaeger (3e druk 1879); - van *O. Indië* van Pijnappel, van Beijerinck, van Junghuhn, van Bogaerts, van de Stuers, van Koot; - de *Atlas van Ned. Indië* van Melvill van Carnbée en Versteeg, 63 bladen 141,75 (2e druk 1871); - *Zeevaartkundige Atlas* van Ratzeburg en Heijbrock, van ongenoemden bij Hulst van Keulen; - van *West Indië* van v. Sypesteijn en Haneman; - *Kaarten van Palestina* van N. Beets en van Bakkes; - *van Noord-Amerika* van Hillebrands.

Encyclopedische werken, Taalkunde, Onderwijs.

Geruzet, *Nederlandsch Fransch Woordenboek* 3.60 (2e druk 1863, 4e 1874), - Bomhoff, *Groot Nederl. Woordenboek* 15.60, - Bomhoff, *N. Nederl.- Fransch Woordenboek* 2e druk 4.25, - Calisch, *Woordenboek in vier talen* 2e druk, - Roorda v. Eijsinga, *Ned.-Maleisch Woordenb.* 11.90 (2e dr. 1878), - Weiland, *Woordenb. Ned. Spelling* 2e dr. 5.50, - Kramers, *N. Dict. Franç.-Hollandais* 18.60 (2e dr. 1878)[1], - Weiland, Ned. *Taalkundig Woordenboek* 9.50, - Ingerslev, *Woordenb. der Latijnsche taal* 5.- -, Hardeland, *Dajaksch-Deutsches Wörterbuch* 16. -, Oudemans, *Woordenboek op Bredero* 5. -, Hollander, *Kennis der Maleische taal* 2e druk 5.60, - van Deventer, *Woordenb. Lat. taal* 2.80 (2e druk 1863), - Gabler, *Lat.-Holl. Woordenboek* 4.50, - Muller, *Woordenb. v. eigennamen* 2.50 (2 drukken), - Picard, *Pocket Dict.* 3.50 (2e druk 1878), - Weiland, *Kunstwoordenboek* 3e druk 7. -, Calisch, *Nouv. Dict. Fr.-Holl. Holl.-Fr.* 4.50 (3e druk 1854, 4e 1874), -

1 Een plaatsvervanger van het lang gebruikte, maar uitverkochte *Woordenboek* van van Moock.

Caro, *Grieksche Spraakleer* 7.60, - Kramers, *Kunstwoordentolk* (3e druk 1875), - Harrebomée, *Spreekwoordenboek* 31. -[1], Hecker, *Klassisch Woordenboek* 3.60 (2e druk 1872), - Nieuwenhuis, *Woordenboek voor Kunsten en Wetenschappen*, *herzien door verscheiden geleerden* 79.60, - Prud. v. Duyse, *De Ned. Versbouw* 4.50, - de Jager, *Archief voor Nederl. taalkunde* 18.95 (1850-56), - Roorda, *De deelen der rede* 3.60 (3e druk 1864), - v. Lennep, *Zeemanswoordenboek* 2.80, - te Winkel, *De logische analyse*, - Nassau, *De Nederl. taal*, - de Jager, *Verscheidenheden Nederl. taalstudie* 4.40, - Roorda, *Spreektaal en Schrijftaal* 2.40, - Niemeijer, *Grondbeginselen van Opvoeding en Onderwijs* 17.40, - Brill, *Waarde der Dichtvormen*, - *Huisboek der Zamenleving* in vijf talen 6.60[2], - Donker Curtius, *Japansche Spraakkunst* 9.45, - Billroth. *Latijnsche Spraakkunst* 3.30, - Madvig, *Latijnsche Spraakkunst* 3e druk 3.15, - Klerck, *Latijnsche Spraakkunst* 3.75, - Bröder, *Latijnsche Spraakkunst* 5e druk (6e druk 1868), - Matthes, *Makassaarsche Spraakkunst* 3. - -, Beijer, *Nederl. Stijl* 5e dr. 3.90, - Ellendt, *Lat. Spraakleer* 2.40, - Lloyd, *Eng. Spraakkunst* 5e druk 2.40, - Kuyper, *Eléments Gramm. Neêerlandaise* (2e druk 1870) - Knijper, *Handleid. Nederl. Taal* (6e druk 1863), - Bomhoff, *Eng. Spraakkunst* (9e druk 1868), - Agron, *Verz. Opst. Er. Taal* (12e druk 1865), - v. Vloten, *Spraakwoording* 2. -, v. den Helm, *Proeven van Woordgronding* 3. -, Rüstow, *Militair Woordenboek* 7.20, - Hardeland, *Grammatik der Dajakschen Sprache* 4.50, - v. Capelle, *Latijnsche Grammatica* 3. (4e dr. 1878), - Brill, *Krit. Aanmerkingen Fransche Spraakkunst* 2.90, - Lulofs,

1 Begonnen in 1853, voltooid in 1869.

2 Een werk over allerlei, maar eigenlijk tot het aanleeren van talen Het was een der eerste ondernemingen van M.H. Binger, en zou versierd worden met oorspronkelijke houtsneéplaten. Met *de Aardbol* geeft dit werk een opmerkenswaardig staal van de laagte, waarop toen de houtgravure hier te lande nog stond.

Taalkundige Werken 3e druk 6.30 (4e dr. 1875); - Roorda, *Grammatica Arabica* 2e druk 4.50, - Roorda, *Javaansche Grammatica* 13. - (2e dr. 1874), - Lübker, *Classisch Woordenboek voor Kunsten en Wetenschappen* 9.50, - Marshall, *Dutch Grammar* 2e dr. 2.60, - Lulofs, *De kunst der mondel. Welsprekendheid* (2e dr. 1877), - Veth, *Bekn. Hebr. Spraakkunst* 2e dr. 3. -, Moll, *Latijnsche Spraakkunst* 1.50 (2e dr. 1852, 3e 1867), - Pluygers, *Leerb. der Grieksche taal* 3.60 (2e dr. 1860, 4e 1877).

Voorts verschenen de volgende t i j d s c h r i f t e n :

Verslagen van de Kon. Academie, *Afd. Letterkunde*, - *Bijdragen tot de kennis en bloei der Gymnasiên* 1851 - 59, - *De Zuid-Hollander. Tijdschrift voor opvoeding en onderwijs* 3. - (1852-54), - *Mnemosyne. Bibliotheca Philologica Batava* 5. - (begin 1852)[1], - *Nieuw Nederl. Taalmagazijn* 2.50 (1853-56), - *Nederl. Tijdschrift voor de prakt. beoefening van de Fransche*, *Hoogd. en Eng. taal* 3. - (1854-67), - *De Nederlandsche taal* 2.50 (1856-60), - *De Nederlandsche Paedagoog*, red. van Otterloo 2.50 (1857-60), - *Magazijn v. Christel. opvoeding en onderwijs* 3.60 (1857-60), - *De Taalgids*, red. de Jager en te Winkel 3. - (1859-67).

En het *Jaarboekje voor Onderwijzers* 0.90 (1850-54), - *Jaarboekje voor het Lager- en Middelbaar onderwijs* 1. - (1858-61).

Algemeens oude en nieuwe Letterkunde.

Polak. *Alg. Mythologie* 7.80, - Cobet, *Variae Lectiones* 8.25, - Laniers, *Beoefening der oude letteren* 2.20, - Polak, *Logica* 3.50, - Karsten, *Aeschyli Agamemnon* 3.60, - Bake, *De emendando Ciceronis oratore* 2.40, - Dozy, *Al Makari*, *Littérature des Arabes* 45. - (1855-61), Terwen, *Handwoordenboek der Mythologie* 1.80, - v. Heusde, *Brieven over het Hooger Onderwijs*, 4e druk

1 Voortzetting van het *Tijdschrift voor classieke Literatuur.*

1.80, - Cobet, *Xenophontis Exped. Cyri* 1.20, - Stoll, *Anthologie Grieksche Lierdichten* 3.20.

Volks-encyclopedie voor Kunsten en Wetenschappen 8.40, - *Volksbibliotheek. Kleine geschriften* (bij Weijtingh en van der Haart 1853 - 61 No. 1-103), - *Klassiek Letterkundig Pantheon. Bloemlezing Nederl. Schrijvers.* Elk deeltje 30 cents (1852-79 No. 1-108[1]), *Nederlandsche klassieke Auteurs* (bij K. Fuhri) 20 deeltjes (Cats, Rotgans, Lannoy, Langendijk, Vondel, van Effen, Bekker en Deken, Bruno Daalberg, Bellamy, Borger, Bilderdijk, Poot, Huijgens, Fokke Sz., Loosjes, Vosmaer, Weiland e.a.) 26.60, - *Bibliotheek van luitenlandsche klassieken* (Sterne, Claudius, Cervantes, Goethe, Goldsmith, Tasso, Longfellow, Wieland, Shakespeare, Swift, Fielding, e.a. 28 deelen[2]), - *Bi-*

1 Een navolging van het *Panthéon classique et littéraire* en de *Miniatur Bibl. derx Deutschen Klassiker.* In het prospectus zegt de uitgever Roelants, dat, terwijl Fuhri bezig was zorg te dragen om de Holl. letterkunde van vroeger tijd in fraaie bandjes te brengen op de ‘étagère du salon’, of op de waschtafel van het schoone geslacht, hij daarvan een uitgaaf (in de oorspronkelijke spelling) wil bezorgen letterlijk voor iedereen. Hij stelde de redactie in handen van prof. v. Vloten, en mocht alle voldoening en eer beleven van deze kloeke onderneming.

2 Het doel van deze reeks en van de *Oude klassieken*, bij denzelfden uitgever, was, blijkens het prospectus, om de verouderde vertalingen van deze meesterwerken te vervangen door met zorg bewerkte nieuwe, die aan de bekwaamste pennen werden opgedragen. Een onderneming met groote voorliefde op het touw gezet en behartigd. Zij was de vrucht van de gegronde en veel besproken klachten over de slechte vertalingen die er van vreemde meesterstukken in omloop waren, tot schande van de auteurs en tot schade van het publiek. Vooral Dr. M.P. Lindo trok hiertegen een scherp zwaard, en het was vooral op zijn aandringen, dat de uitgever de uitgaaf van eerstgenoemde reeks aanvaardde. Zij ving aan in 1852 met Sterne, Goldsmith, Tasso en Claudius. Van den kant der kritiek werd deze verschijning zeer toegejuicht. Maar het publiek wilde er niet aan. Toen er, in 1859, al 40 afleveringen van in het licht waren, werden er nog maar 77 exemplaren bij inteekening verkocht. De rest van het sobere debiet ging in afzonderlijke deeltjes, bijna niet noemenswaard. In 1862 deed de uitgever den voorraad, bestaande uit 18.746 deelen, in auctie, maar kon geen kooper ervoor vinden. Eindelijk kwamen zij voor een bagatel in de tweede hand, die er goede zaken meé deed (Deze uitgaaf kostte, de 39 deeltjes, *f* 27.912. -).
Onder deze *klassieken* was ook een vertaling van Cervantes *Don Quichotte*, door Schuller tot Peursum. In 1857 bestonden er van de *Don Quichotte*, sinds zijn eerste uitgaaf in 1605, niet minder dan 400 Spaansche editiën, voorts 200 Engelsche, 168 Fransche, 96 Italiaansche, 70 Duitsche, 13 Zweedsche, 8 Poolsche, 7 Hollandsche, 6 Deensche, 4 Russische, 4 Grieksche vertalingen.

bliotheek van Oude klassieken (Homerus, Virgilius, Sofocles, Terentius) 8 deelen 10.80, - Jonckbloet, *Geschied. der Middelned. Dichtkunst*, - Alb. Thijm, *Carel en Elegast*, - Schrant, *Oud Ned. Rijm en Ourijm*, - van Vloten, *Nederl. Geschiedzangen*, - Visscher, *Schets der Ned. Letterkunde*, - Hofdijk, *Geschied. der Nederl. Letterkunde* (6e druk 1878), - van Vloten, *Hooft's Brieven* 15.10, - Steenmeijer, *Brieven over welsprekendheid* (2e druk 1854, 3e 1875), - van Vloten, *Het Ned. Kluchtspel* (2e druk 1878), - Eilers Koch, *Herinneringen aan Jean Paul*, - *Bloemlezing uit* Rabener, - Macaulay, *Keur van Redevoeringen*, - Larive, *Kunst van declameren*, - Jonckbloet, *Reinaert de Vos*, - Beets, *Verpoozingen* (2e druk 1873), - des Amorie v.d. Hoeven, *Verspreide geschriften*, - da Costa, *Bilderdijk herdacht*, - Oudeman, *Der Ystorien Bloeme*, - v. Oosterzee, *Redevoeringen*, - Lewald, *Handb. Tooneelspeelkunst*, - Groen v. Prinsterer, *Verspreide geschriften*, - Jonckbloet, *Beatrys*, - Beets, *Verscheidenheden* (2e druk (1876), - Heine's *Sämmtliche Werke* 22 dln.[1], - Donkersloot, *Olla Podrida*, - *Brieven en Uitboezemingen van den Ouden Heer Smits* (Lindo) (3e druk 1855), - Oude Heer Smits en Mulder, *Afdrukken van indrukken*

1 Nadruk.

(2e druk 1857), - v. Koetsveld, *Het menschelijk leven* (1876 2e druk), - L. Weddik, *De binnenkamer van een Kruidenier* (1855 2e, 1874 3e druk), - Fanny Fern, *Losse bladen*, - L. Weddik, *Oudoom Jacobs Zakboekje*, - L. Weddik, *Gedachtenmozaiek*, - v. Effen, *Ernst en boert uit den Holl. Spectator* (1865 2e, 1870 3e, 1873 4e druk), - Helvetius v.d. Bergh, *Proza en Poëzy* (1860 2e, 1863 3e druk), - Jonckbloet, *Guillaume d'Orange-Nassau* 10.-.

Dichtkunst.

Ten Kate, *N. Dichtbloemen*, - de Bull, *Een beeld der toekomst*, - v. Zeggelen, *Burger's Leonora*, - Ouwersloot en Lastdrager, *N. Bloemen v. Dichtkunst*, - Schimmel, *Lodewijk XI*, - da Costa, *De Chaos en het licht*, - ter Haar, *Gedichten* (geïllustreerd 1870, 4e druk 1878), - des Amorie van der Hoeven, *Proza en Poëzy* (2e druk 1857), - Hofdijk, *Kennemerland* (2e druk 1876), - Alb. Thijm, *Gedichten uit N. en Z. Nederland*, - Eichstorff, *Teguër's Frithjofssage* (2e druk 1862, 3e 1876), - van Lennep, *Vondel's Werken* (1850 - 69) prachtuitgaaf 177.40[1], - Lulofs, *Gedichten*, - v. Zeggelen, *Kijkjes in het*

1 *De Werken van J. van Vondel*, *met verklaringen en aanteekeningen van* Mr. J. van Lennep. Het denkbeeld tot deze uitgaaf was allereerst uitgegaan van den dichter J.M. Calisch, die het zijn vriend M.H. Binger mededeelde en bij dezen gretig gehoor vond. Ook bij Mr. H.J. Koenen en Mr. I. da Costa vond het groote instemming. Op dezer aller aandrang werd Mr. J. v. Lennep overgehaald de redactie op zich te nemen. Calisch was de steller van het prospectus. In 1849 kwam de aankondiging van deze pracht-editie in het licht. Zij stelde op den voorgrond, dat, terwijl het buitenland aan zijn Corneille, Racine, Shakespeare, Goethe, Schiller met kostbare platen versierde monumentaal-uitgaven gaf, Holland niet mocht achterblijven in het huldigen van zijn hoofddichter. De uitgever hoopte, dat de uiterlijke vorm aan onze vaderlandsche pers tot eer zou strekken, ook door de opluistering van glyphographische platen, een uitvinding op zijn eigen drukkerij gedaan. (Van deze glyphographische toepassing was bij het prospectus een plaat tot proef gegeven uit den *Lucifer*, die evenwel in het werk zelf, deel VI, niet voorkomt.)
Toen het uit de voorloopige inteekening mocht blijken, dat het publiek gezind was deze echt vaderlandsche onderneming te steunen, konden de voorbereidende maatregelen, die van niet geringen omvang waren, getroffen worden.
Ken uitnoodiging aan alle belangstellenden, bezitters van merkwaardigheden, Vondel of zijn werken betreffende, om hen tot mededeelingen daaromtrent, liever nog tot toezending daarvan, op te wekken, ging uit en deed tal van belangrijke bijdragen tot het op te zetten werk toevloeien. Maar daarenboven werd een schat van tot hiertoe onbekende of verscholene bouwstoffen bijeenvergaderd door den ijver van H. Binger, den zoon, die zijn getrouwe en hoog te waardeeren medewerking tot den ganschen arbeid (ook in ruime maat wat het letterkundige betrof) aanving met gedurende ettelijke weken, zoo in de koninklijke bibliotheek te 's Gravenhage, als in andere openbare en bijzondere boek verzamelingen alles na te sporen wat er van en betreffende Vondel voorhanden was. In het voorjaar van 1850 begon van Lennep te werken. Het eerste wat, nu alles zooveel mogelijk bijeen was, te verrichten stond, was het waarmerken der datums van het groot getal stukken, die zonder dagteekening in het licht gegeven of waarvan de eerste drukken niet terstond ter beschikking waren. Hieraan werden, altijd met de krachtige hulp van Binger, drie jaren besteed. Zonder hiermede tot op een zekere hoogte gereed te zijn, kon onmogelijk met goed gevolg worden voortgegaan. En zoo was het dan niet meer dan natuurlijk, dat het eerste deel, waarvan in 1851 de eerste aflevering was uitgekomen, niet vóór 1855 volledig was.
Zoo was dan van hetgeen van Lennep zelf een reuzenwerk, te uitgebreid voor zijn krachten, genoemd heeft, in zes jaren het moeielijkste en voornaamste gereed en alles tot een geleidelijke

leven (2e druk 1853), - Hofdijk, *Heemskerk's beleg* (2e druk 1857), - v. Lennep, *Gedichten* (2e druk 1853), - v. Vloten, *Nederl. Liedeboek*, - Anna en Tesschelscha Roemer's *Gedichten*, - v.d. Hoop (de jonge), *Daguerreotypen*, - Schenkman, *Oud en*

uitvoering voorbereid. Hoeveel zorg, oplettendheid en inspanning ook deze nog vergen moest, kunnen slechts zij beoordeelen, die ooit, al is het op kleiner schaal, in dergelijken arbeid bezig geweest zijn en dien op de pers hebben gehad. Ten zelfden jare zag het tweede deel het licht; de verdere volgden van jaar tot jaar. Toen de onvermoeid werkzame van Lennep, den 26 Aug. 1868, de oogen sloot, was het voorlaatste vel druks van het laatste register afgedrukt en het geheele werk zoo goed als voltooid.

Veel meer dan het prospectus beloofde, en veel meer dan bij het opstellen daarvan kon voorzien worden, is aan deze uitgaaf van Vondel toegevoegd. Men doorbladere enkel maar het laatste deel, met die uitvoerige en zoo onmisbare registers: dat register van woorden en zegswijzen van Vondel, dat op zich zelf reeds een belangrijke bijdrage tot de kennis onzer taal vormt. Men zie dat tal van herinneringen aan Vondel: die menigte treurdichten, lijkzangen en portretverzen op den grooten dichter: die door H. Binger gegeven schets van de Vondelfeesten in 1867, met al de tot die feesten geleverde bijdragen van hem zelf en van v. Lennep, Hofdijk en Alberdingk Thijm. Aan al die toevoegselen is het dan ook voornamelijk toe te schrijven, dat de prijs van het geheel, die, naar wij meenen, op ongeveer *f* 80. - geraamd was, tot *f* 177.34, zonder de banden, geloopen is.

De uitvoering van deze kostbaarste der letterkundige uitgaven van onzen tijd verraadt van het begin tot het einde de grootste zorg, ook wat betreft het uiterlijk. Papier en druk zijn geheel passend voor een ‘prachtuitgaaf.’ Onder de platen komen er voor die meesterlijk van teekening en gravure zijn: allen werden ze naar oorspronkelijke teekeningen vervaardigd. Behalve dat geeft het werk een uitmuntende reeks portretten, een aantal facsimilé's van handschriften en afbeeldingen van penningen en merkwaardigheden tot Vondel's leven, werken en tijd betrekking hebbende. In het geheel telt het werk ruim 600 vellen druks, die in 114 afl. of 12 deelen het licht zagen, 39 groote staalgravuren, 90 groote platen in houtgravure, 18 in steendruk, 607 kleinere platen, tusschen den tekst gedrukt, waarvan ruim 250 in glyphographie en 350 in houtgravure, 24 facsim le's en één photographie.

Het getal inteekenaren op het werk bedroeg omstreeks 700, waaronder de openbare bibliotheken van Oxford en Londen, die van Rome, die van Brussel en Antwerpen, die van Keulen, Munchen, Hannover, Weenen en Göttingen, die van Kazan in Rusland, die van Melbourne in Australië, die van Stockholm en die van Parijs.

Nieuw, - *Apostelen en Profeten. Dichterlijk Album* (2e druk 1858) met staalgravuren, - Goeverneur, *Verstrooide Rijmen*, - R. Visscher's *Brabbelingh*, - Maesz, *Gedichten*, - de Genestet, *Eerste Gedichten* (2e druk 1860, 3e 1863, 4e 1865, 5e 1867, geïllustreerd 1878), - Peijpers, *Zestien Portretten*, - v.d. Pot, *Julianus de Afvallige*, geïllustreerd, - Tollens, *De Pleegzuster*, - v.d. Bergh, *Balladen en Legenden*, - B. Janssonius, *Legenden*, - Schimmel, *Verspreide Gedichten* (2e druk 1874), - Hofdijk, *Griffo de Saliër*, - van Lennep, *Dramatische Werken* 14. -, v. Lennep, *Zeemansliedjens*, - v. Winter en v. Merken, *Dichtwerken*, - v.d. Hoop, *N. Daguerreotypen*, - v. Lennep, *Romeo en Julia*, - B. Janssonius, *Vrouwenleven*, - Laurillard, *Primulae veris*, - Lindo, *Shakespeare's Macbeth*, met aant., - Prudens v. Duijse, *Vrolijkheid*, - da Costa, *Eschylus' Dramatische Dichtstukken*, - Engelen, *Gedichten*, - van Lennep, *Oud en Nieuw*, - Tollens, *Laatste Gedichten*, - ten Kate, *Lier en Harp*, - v. Zeggelen, *Vrolijke Schetsen*, - de Bull, *Verspr. Gedichten* (2e druk 1855, 3e 1867), - Hofdijk, *Theda*, - Koenen, *De Christen-Zendeling*, - ten Kate, *Panpoëticon*, - Hofdijk, *Dramatische poëzy*, - Goeverneur, *Verstrooide Rijmen*, - Harderwijk, *Luim en Ernst*, - Schenkman, *Gellert's fabelen*, - Hofdijk, *Helena*, - Sybrandi, *Moore's Val der Engelen*, - *Bragiana*, - v. Zeggelen, *Keur v. scherts en luim* (2e druk 1860, 3e 1870), - Beets, *Korenbloemen*, - v. Beers, *Jongelingsdroomen* (3e druk 1855, 5e 1861, 6e 1867), - Dornseiffen, *De Ilias*, - Schimsheimer, *Milton's Verloren Paradijs*, - v. Groningen, *Gedichten*, - *Onze Muze* (3e druk 1868), - *Dramatische fragmenten*, - Ockerse, *Mengelingen*, - Roorda v. Eijsinga, *Oostersche en Westersche Harptoonen*, - B. Janssonius, *Gedichten*, - *Schoonheden uit Ned. Dichters* (5e druk 1867), - de Jager, *Dichtbloemen uit den Vreemde*, - Greb, *Verspreide Gedichten*, - van Beers, *De Blinde.* - Tollens, *Nalezing*, - da Costa, *Hesperiden*, - Loots, *Nagel. Ge-*

dichten, - v. Zeggelen, *Hoofd en hart*, - van Vloten, *Cats' Werken* (1855-62) geïllustreerd 60. -, - Tollens, *Gezamenlijke Dichtwerken* 18. - (2e druk 1876, volksuitgave 1870 en 1879)[1], - v.d. Bergh, *N. Gedichten*, - da Costa, *Bilderdijk's Kompleete Dichtwerken* 16 dln. 43.35 (1856-59[2], - Goeverneur, *Gedich-*

1 Op de fondsveiling van G.T.N. Suringar werd het kopijrecht met 1590 exx. opgehouden voor *f* 24980.50.

2 Een gelukkige onderneming. Voor den uitgever vijf jaren van dagelijksch stoffelijk en geestelijk genot: vijf jaren van klimmend voordeel, vijf jaren van gedurig gesprek en briefwisseling met den grooten, den nobelen da Costa.
De bezorging van een uitgaaf als deze is wel de gelukkigste taak, die een uitgever te beurt kan vallen. Het is niet een kopij koopen, drukken en in den handel brengen: het is ondernemen, strijden en overwinnen.
Meermalen was een plan tot de uitgaaf van Bilderdijk's kompleete dichtwerken hier te lande en in België beproefd, maar telkens moeten opgegeven worden om de onoverkomelijke moeielijkheden aan de uitvoering verbonden. Zelfs had het bestuur der Vereeniging in 1847 bij circulaire van 14 Aug. de leden aangemoedigd de handen ineen te slaan tot het tot stand brengen dezer onderneming, die aan onze letterkunde niet ontbreken mocht; een roepstem, waaraan de firma H.H. Kemink & Zn. aanstonds gehoor gaf, maar waartoe zij later, helaas, geen kans van slagen zag. Juist dit was een prikkel te meer. In het begin van 1855 zette de uitgever zich tot het ernstig onderzoek, waar de vele kopijen van Bilderdijk in dep loop der jaren konden verzeild zijn. Die arbeid was niet gering. Bilderdijk's verzen waren, behalve in een aantal tijdschriften, bundels en werken van genootschappen, in meer dan 200 boekdeelen verspreid, en de 125 eigenlijke kopijen met dier rechten waren gedurende de 75 jaren sinds haar uitgaaf naar allerlei bezitters verstrooid, ja bij sommigen zelfs vergeten. Het was te vreezen dat vele der eigenaars, indien zij al opgespoord mochten worden, hun recht kennende en in het besef van het gewicht dat er aan afstand verbonden was, allerlei bezwaren in den weg zouden leggen. Ook was het een groote vraag, of deze dure uitgaaf haar kosten wel zou kunnen dekken. Er moest begonnen werden met de kopijen, indien zij te krijgen waren, allen op te koopen; ontbrak er één enkele, of ging de onderneming bij het publiek niet op, dan waren alle gemaakte kosten reddeloos verloren. - De kans diende gewaagd. In April 1855 werd een circulaire gezonden aan alle bekend gewordene bezitters van Bilderdijk's kopijen en ten overvloede in de nieuwsbladen geplaatst voor de mogelijk onbekenden. De gronden van billijkheid, waarop de verkoop verzocht, en de ruimheid, die aan ieder ander gelaten werd om de onderneming zelf over te nemen, maakten blijkbaar goeden indruk bij den boekhandel. Van alle kanten kwamen aanbiedingen, en de onderhandelingen namen een aanvang. Veel verplichting had de uitgever aan Jac. Radink, den voornaamsten bezitter van Bilderdijk's werken, die in het begin een onbuigzaam bestrijder, eindelijk een vriendelijk medehelper werd en op de meest billijke wijze zijn lievelings-eigendommen afstond. Daarmeê was de eerste overwinning behaald.
Na verloop van ettelijke maanden had de ondernemer een zolder vol onverkoopbare boeken en vóór zich de quitantiën van de noodige kopijrechten, ten bedrage van ongeveer *f* 8000. -. Deze koop werd door menigeen in en buiten den handel een roekelooze, dwaze daad geheeten, een daad die men voor zijn gezin niet verantwoorden kon en die, met den nasleep eener hopelooze uitgaaf van een hoogst kostbaar boek, op belangrijke schade moest uitloopen. Het is niet te ontveinzen, dat de angst voor die mogelijke waarheid gegrond was. Maar eenmaal begonnen, was aan geen keeren te denken. Opwekkender steun vond de uitgever bij Mr. I. da Costa, wien hij de opperste leiding mocht opdragen en die deze aanvaardde met een warmte, die hem zelv' met moed bezielde.
Het bezit van al die kopijen was nu nog maar alleen het hebben van een doolhof, waarin langzamerhand een weg diende gebaand te worden. Ken voorganger kwam daarin te hulp. Indertijd had B. Klinkert alles van Bilderdijk verzameld wat er te vinden was en daarvan titelsgewijs een lijst gemaakt, die gedrukt was. De verzameling zelve was door den eigenaar vermaakt aan de bibliotheek der koninkl. academie. Die lijst kwam thans uitstekend te stade. Uit al de bijeengebrachte boeken, bundels, brochures moesten alle titels worden opgeschreven, in rubrieken gesplitst, in onderdeelen naar soort en tijdsorde geschift en daarna vergeleken

ten en Rijmen (2e druk 1864), - v. Dam v. Isselt, *Herman*, - Ouwersloot, *Keur van Ned. Richters*, - v. Zeggelen, *Costerliedjes*, Schimmel, *Dramatische Poëzy*, - Spandaw, *De Vrouwen*, - Wijsman, *Zangen des gevoels*, - van Alphen's *Dichtwerken*, - v. Zeggelen, *Koen Verklat*, - Jan de Rijmer, *Portretten*, - de Hollander, *Sjair*, *Een Maleisch gedicht*, - v.d. Broek, *Nederl. Muze*, - Spandaw, *Gedichten*, - Hofdijk, *Kennemer Legenden*, - Warnsinck, *Uit den Vreemde*, - v.d. Hoop, *N. Liederen*, - Raven, *N. Dichtbloemen*, - v. Soest, *O. Indische Gedichtjes*, -

worden met Klinkert's lijst, om het nog ontbrekende aan te vullen als het opgespoord was. De academie verleende den meest welwillenden toegang om op haar bibliotheek alles te collationneeren en het noodige op te schrijven. Ook daarmeê ging heel wat tijd voorbij. Eindelijk kon die arbeid aan Mr. da Costa overgelegd en aan zijn opperschikking onderworpen worden. Dit voorbereidend werk, ijverig gedeeld door da Costa's zoon, Mr. A. da Costa, bracht den uitgever reeds honderden uren op de studeerkamer des dichters, en bezorgde hem even zoovele uren van genot en leering in gesprekken over Bilderdijk, diens arbeid en de omstandigheden waaronder deze geleefd had. Die samenkomsten vermeerderden en werden al meer en meer vertrouwelijk, toen ten langen leste alles voor de pers gereed lag en de drukproeven elkaâr als in vast gesloten drom konden opvolgen; proeven nochtans, die elke week bij da Costa besproken of tusschentijds beschreven werden en die den uitgever gedurende vijf jaren den nooit genoeg te waardeeren omgang met da Costa en meer dan 400 brieven van zijn hand schonken.

De 1e aflevering verscheen 1 Maart 1856, met een overstrooming van 40.000 prospectussen en 7000 groote aanplakbiljetten. De uitslag was dadelijk bevredigend. Van de 2e aflevering werden reeds 800 exx. verkocht. Gaandeweg, ook door colportage, klom het debiet bij inteekening tot 1681 exemplaren.

De werken van vrouwe Bilderdijk sloten zich onmiddellijk bij die van haar echtgenoot aan, maar dekten de kosten, meer niet.

Gezamenlijk werd voor deze uitgaaf verbruikt p.m. 2500 riem papier de drukkosten alleen beliepen p.m. *f* 14.000. -, en de geheele kosten bedroegen ongeveer *f* 57.000. -. De winsten, hoe aanzienlijk betrekkelijk, waren bij lange na niet wat men ervan vertelde. Het publiek cijfert zoo gaarne buiten den waard om.

Aan het slot van het XVI deel (*De mensch en de dichter*) is door den uitgever een breeder overzicht gegeven van de wording en den gang dezer uitgaaf.

Schimmel, *N. Gedichten*, - Tollens, *Verspreide Dicht- en Prozawerken* 1e deel[1], - Opzoomer, *Hebel's Gedichten*, - *Historische*

1 In 1857 gaf de boekdrukker P.M. v. Cleef Jz. te Hilversum het prospectus in het licht van Tollens' *Verspreide Dicht- en Prozawerken*, verzameld door G. Engelberts Gerrits, en spoedig daarop het eerste deel: *Gedichten* 3.60, onder kennisgeving, dat de geheele reeks uit zes of zeven bundels bestaan zou.
De verschijning van dit werk gaf aanleiding tot een hevigen storm zoowel onder het publiek als bij den boekhandel. Bij het lezen van den titel kon vermoed worden, dat de nagelaten betrekkingen van den gevierden volksdichter, ten gevolge van eenige beschikking huns overleden vaders, de dicht- en prozastukken, waarvan hij nu en dan de plaatsing in maandwerken of jaarboekjes veroorloofd had, voor zoo ver ze nog niet in zijn werken opgenomen waren thans verzameld en ter uitgaaf beschikt hadden. Maar al spoedig bleek het tegendeel en werd het zonneklaar, dat men hier met niets anders te doen had dan met een onverantwoordelijk winstbejag van verzamelaar en uitgever. Een menigte verzen uit verschillende bundeltjes van Tollens' eersten tijd (en wel het grootste getal uit de *Dichtlievende Mengelingen* van 1802), die de dichter nooit had willen laten herdrukken omdat hij ze over het geheel te zwak en gebrekkig beschouwde, werden hier, na vijftig jaar ter zij geschoven te zijn, met niet weinig ophef in het licht gegeven. En dat niet gelijk Tollens ze geschreven en uitgegeven had, maar vermaakt, veranderd, met uitlating van geheele stukken en met invoeging van halve en heele versregels van een andere hand, zóó grof, dat er, om een paar voorbeelden te noemen, in het gedichtje *Lentezang* niet minder dan 153 veranderingen, 16 nieuwe regels ingeschoven en 8 weggebleven waren, en in *Vredezang* 10 coupletten ontbraken, met toevoeging van een aantal wijzigingen. De *Algemeene Konst- en Letterbode* van 25 Juli 1857 geeft een vermakelijk, maar te gelijk ergerlijk overzicht van dit eigendunkelijk lapwerk.

Dat zulk een ongehoorde daad allen vereerders van Tollens aanstoot gaf, ligt voor de hand, en hoe verzamelaar en uitgever zich ook trachtten te verdedigen, op grond dat men de gedichten van Cats wel met nieuwe spelling en menig dichter na zijn dood met correcties uitgegeven had, toch rees er in den lande al meer en meer één kreet van verontwaardiging op tegen dit niets ontziende bedrijf. Een rechtsgeding daarover bespreken wij later.

Vrouwen. Dichterlijk Album, met staalgravuren, - Borger, *Nagel, Gedichten* 5e druk, - ten Kate, *Hertha. Losse bladen*, - ten Kate, *Bloemen uit den Vreemde*, - Eelco Verwijs, *Bloemen uit Middel-Ned. Dichters*, - B. Klijn, *Gedichten*, - Sybrandi, *Crabbe's Kerkregisters*, - *Tien bladzijden uit de Ned. Geschiedenis*, met lithographiën (2e druk 1873), - Hofdijk, *Vondel gekroond*, - Wijsman, *Moeder en Kind*, - Wijsman, *N. Dichtbloemen*, - v.d. Bergh, *Fantasie en leven*, - da Costa, *Vrouwe Bilderdijk's Dichtwerken*, - B..... k, *Galante Dichtluimen*[1], - *Gedichten van den Schoolmeester*[2], - Adama van Scheltema, *Perpetua*, - Maria Elster, *Gedichten*, - Hasebroek, *Windekelken*, - *Bragiaantjes en ander klein goed*, - Quack, *Luim en Ernst*, - Bogaers, *Gedichten*[3], - Nolet de Brauwere, *Ge-*

1 Nadat de *Kompleete Dichtwerken* van Bilderdijk verschenen waren, kwam de uitgever Mulder II (v. Gorcum & Co., bureau Asmodee) voor den dag met de bewering, dat die uitgaaf niet volledig was, want dat eraan onthouden was een verzameling *Galante dichtluimen*, door Tollens bepaald als van Bilderdijk afkomstig erkend. Tollens tastte hierin mis. Het genoemde bundeltje was van de hand van Mr. Riemsnijder, gelijk de *Konst- en Letterbode* van 1825 op goede gronden bewezen had.

2 De *Gedichten van den schoolmeester* hebben een voor ons land verbazend debiet gehad. De 3 eerste drukken, 1859-61, kostten 1.90, de 4e en 5e druk, 1864 en 65, 1. -, de 6e druk, geïllustreerd, 1872, 4. -, de 7e druk, 1875, 3. -, de volksuitgaaf, 1878, 0.75. Van deze oplagen zijn te samen niet minder verkocht dan 28700 exemplaren. In 1865 verkochten Gebr. Kraaij een gedeelte van hun fonds. De *Gedichten van den schoolmeester* konden toen niet meer opbrengen dan *f* 1375.20, waarvoor zij werden opgehouden. Later brachten zij, door de handige verandering van formaat en prijs, den uitgevers buitengewone winsten aan. In de fondsveiling van 1876 bracht het kopijrecht *f* 4678. - op.
De Maatschappij Elsevier, thans eigenaresse, legde een nieuwe oplaag van 7000 exx. ter perse.

3 Aanteekening van den uitgever: ‘Ruimer, royaler auteur dan Mr. A. Bogaers was, is niet denkbaar. Nadat hij vroeger in gullen getale zijn dichtstukken, voor eigen rekening weelderig gedrukt, ten geschenke rondgedeeld en geheel buiten den handel gehouden had, zocht hij zelf, in 1856, mij aan, om zijn verzen uit te geven. Ik mocht er vooral niet aan te kort komen, en ter gedeeltelijke tegemoetkoming in de kosten bestelde hij een zeker aantal exemplaren op best papier. Alléén: alles moest met de uiterste netheid en keurigheid behandeld worden. Hoe véél ik ook aan de uitgaaf zijner werken verdiend zou hebben, ik ben er zeker van, Mr. Bogaers had het mij van harte gegund. Maar - ik heb het hem nooit laten blijken - het debiet bleef *ver* onder de verwachting; de meeste edities brachten de kosten niet op. Zelfs na 's dichters overlijden, toen ik zijne *Kompleete werken* uitgaf onder leiding van Dr. N. Beets, moesten deze hun weg vinden door telkens hernieuwde aanbieding voor verminderden prijs. - Bogaers' verzen hadden beter ontvangst verdiend. De groote fout was, dat de dichter zijn werk voor het publiek eerst verkrijgbaar stelde, toen dat publiek door oververzadiging, of door een andere richting des geestes, voor de zangerige uiting der poëzij den smaak verloren had.’

dichten, - v. Zeggelen, *Gedichten* (2e dr. 1869, 1873 volksuitgaaf, 4e druk 1876)[1], - van Lennep, *Poëtische Werken*, 11 deelen, 20.90 (2e druk 1860), - van Beers, *Levensbeelden* 2e druk (3e druk 1363).

Romans en Verhalen.

Dieperink, *Anne van Milgenbosch*, - Dieperink, *Een gemengd huwelijk*, - Chonia, *Wat er van Diepenbeek werd* (2 drukken), - Taussaint, *Vrouwen uit het Leicestersche tijdvak*, - Clarisse S. Meijer, *Clara Wighorst*, - van Schaick, *Volksverhalen* - Uilkens, *Losse Verhalen*, - Duparc, *De Graaf del Monte Major*, -

1 W.J. van Zeggelen's *Werken* vonden bij hun verschijnen goeden aftrek, maar later oneindig meer, toen ze door Noothoven van Goor gekocht en herhaalde malen herdrukt werden. - v. Goor betaalde voor het kopijrecht en al de overige exx. in fondsveiling *f* 3700. -. In 1879 gingen zij, na verschillende herdrukken, voor een som van *f* 3721. - over aan de 'Maatschappij Elsevier', die er een nieuwe uitgaaf van bezorgde met een oplaag van niet minder dan 20.000 exemplaren.

Bosdijk, *Mijne oude vriendin*, - Storm de Grave, *Zevental Verhalen*, - van Assum, *Licht en donker*, - ten Bokkel, *Deugd en Ondeugd*, - *Tafereelen van Gelderland*, door een Neefje van Klikspaan, - Toussaint, *Eenige Schetsen*, - Henr. Maria L., *De Schoonzuster*, - Dwars, *De Schoone Bagijn van Amersfoort*, - Clarisse S. Meijer, *De laatste bede eens vaders*, - v.d. Cappelle, *Een laatste Koning*, - Elise (van Calcar), *Blikken in het rond*[1], - Elise (van Calcar), *Hermine* (2 drukken), - Toussaint, *Moedervreugde en Moederlijden*, - van Lennep, *Elisabeth Musch*, - *Reizen van Paul Potter*, door een Neefje van Klikspaan, - Hoek, *De familie Ploegers*, - Honig, *De Hollanders in Brazilië*, - Johannes, *Lichtpunten en Schaduwzijden*, - *Een gelukkige Vrouw uit de groote wereld*, - Elise, *Tilburgsche Mijmeringen*, - Dekker, *Zes jaren te paard*, - *De Witte Roos van Schotland*, - Hoek, *Uit het dagelijksch leven*, - de Vries, *Een roos onder de doornen*, - *Luimige Verhalen*, door een Neefje van Klikspaan, - Binsbergen, *Drietal verhalen*, - J.J. Cremer, *De Lelie van 's Gravenhage*[2], - *Grazielle*, *of mijn eerste liefde*, door een Neefje van Klikspaan, - Chonia, *Bloem- en Doornstukjes*, - van der Slooten, *Hero*, - S.M. Boëseken, *Alcmenon*, - Clarisse S. Meijer, *De geheimen eener Moeder*, - Hamer, *Helenus*, - *De Waarheidsvrienden te Hoogenbeek*, - de Vries, *Alva te Antwerpen*, - Barneveld, *De Sluijer*, - *Humoristische Schetsen en Portretten*, - Krabbendam, *De Musketier*, - Faure Beekman, *Johan Tourny*, - Bosboom-Toussaint, *Media Noche*, - van Buren Schele, *Het Verlovingsfeest*, - Christiaan, *Lotgevallen van een Kantoorklerk*, - Johannes, *Een jaar levens*, - Boëseken, *Hillegonda*, - Goeverneur, *t' Huis*, - Domelius, *Zes jaren te voet*, -

1 Mevr. Elise van Calcar-Schiotling schreef òf onder haar vollen naam, òf onder dien van Elise alleen.

2 Cremer's eerste uitgaaf.

Nepveu, *Studie en Uitspanning*, - E.J. Hasebroek, *Verhalen en Schetsen*, - Dieperink, *Tien maanden op zee*, - de Vries, *De dag der vergelding* (2e druk 1861), - Haremaker, *Lotgevallen in Fransche dienst*, - Honig, *Truijdeman en zijn Wijf*, - Christine van G., *Graaf Willibald*, - van Koetsveld, *Snippers van de Schrijftafel* (2e druk 1853, 3e 1875), - v.d. Hoeve, *De wereld in het klein* (2e druk 1857, 3e 1867), - Elise, *Een star in den nacht*, - Johanna, *Levensstormen*, - van Lennep, *Twee Admiralen*, - Hoek, *Twee Novellen*, - Bosboom-Toussaint, *Don Abbondio*, - de Bull, *Novellen*, - Molster, *Nederlands verleden*, - de Vries, *Het Kasteel Ericsdale*, - van Buren Schele, *Armando Diaz*, - Lublink Weddik, *Oudoom Jacob*, - Bruinses, *Herinneringen*, - de Vries, *De Bruidschat*, - van de Merwe, *Rochemaure*, - Bosch, *De verloving onder den grond*, - Bosch, *Miranda Mirandano*, - van Westrheene, *Gelofte en Trouw*, - Mackenzie Koning, *Beelden en omtrekken*, - de Vries, *Johanna van den Dorpsmid*, - Faure Beekman, *Lief en leed*, - de Ridder, *Een tafelboek*, - Henr. Maria L., *Het Albumblad*, - van Loon, *Maria Simons*, - Pauline, *De Vrouw in de Pastorie*, - Nauta. *De laatste der Spaansche Ridders*, - *Een Drentsch Assessor op reis*, - Schimmel, *Bonaparte en zijn tijd* (2e druk 1877), - v. Linschoten, *Huichelarij en verraad*, - de Vries, *De Zeeroover*, - Eversen, *De Waldenzer*, - Rubens, *Willem de bedelaar*, - Thrasybulus, *Groen en Rijp*, - Dwars, *Herfsttinten en Nevelbeelden*, - *Minnetogt van een Landjonker*, - *Schetsen van de toonbank van een Boekverkooper*, - Donker, *Onder de menschen*, - Bosboom-Toussaint, *De Alkmaarsche Wees*, - van Loon, *Eene Moeder*, - Cramer, *Een Winternacht*, - Ising, *De Markiezin de Salange*, - Honig, *De Jonkvrouw van Sonneveld*, - Nauta, *De Bloem der Uscoschen*, - Boëseken, *De Pleegzuster*, - Anna, *De Bruid van Agrogne*, - Nauta, *Emilie van Nassau*, - Bosboom-Toussaint, *Gideon Florensz.*, - van der Hoop, *Schetsen in proza*, -

van Westrheene, *Levensrigting*, - van Loon, *De handschoen*, - de Jongh, *De twee Vrienden*, - van Buren Schele, *De Gemsjager*, - van Eijk, *Hendrik Vaas*, - Oltmans, *Het huis van het Zeewijf*, - Donker, *Twee Neven*, - Henr. Maria L., *Twee Novellen*, - Gewin, *Eugenie Merlin*, - van Buren Schele, *De Russische Spion*, - van der Veen, *Vóór* 60 *jaren*, - Elise, *De zoon van den Klepperman*, - van Loon, *De strijd der deugd*, - Nepveu, *Huwlijkspligten*, - Nauta, *Hoe Willem III Stadhouder werd*, - Eliantha, *Een Klaverblad*, - *Typen uit het menschelijk leven*, - Schimmel, *De eerste dag eens nieuwen levens* (2e druk 1876), - Chonia, *Graaf Willem van den Berg*, - Nathusius, *Louise van Plettenhuis*, - Nauta, *Elisabeth Edmonds*, - Rietstap, *Overwinning kroont den strijd*, - Oude Heer Smits (M.P. Lindo), *Familie van ons*, - Loosjes, *M. Lijnslager*, N. uitg., - Elise, *Phantasmagoriën*, - de Vries, *De Martelaar*, - W. van den Bergh, Vrouwendeugd, - de Breuk, *De brief op Kersavond*, - Els, *Humoresken en Satiren*, - Gewin, *Augusta van Valkenburg*, - van Lennep, *Romantische Werken*[1], - Mackenzie Koning, *Hedwig*, - Lambrechts, *Jacoba van Beijeren*, - Pieter Jacobsz, *De Schoondochter*, - Kits van Heijningen, *Levensspiegel*, - Johanna, *Suze Wellingrode*, - Hoek, *De Godsdienst in het leven*, - van Loon, *Tot den bedelstaf*, - Gerlach, '*s Levens wisselvalligheid*, - Schimmel, *Een Haagsche Joffer*, - *De Boetprediker*, - Cremer, *Daniel Sils* (2e druk 1875), - Arthur, *Twee nachten in de gelagkamer*, - Wolff en Deken, *Sara Burgerhart* N.

1 Even voor de fondsveiling van P. Meijer Warnars, in 1855, besloot het Rotterdamsche boekverkoopers-college de kopijrechten van Jacob van Lennep's werken voor een onderlinge vennootschap aan te koopen, opdat ze in waardige handen mochten blijven. De herdruk van de *Romans* had een oplaag van 3250 exx.; van de *Poëtische Werken* 2500 exx. Later ging het kopijrecht over aan Thieme, Nijhoff, Sijthoff, die er nog twee uitgaven, een in roijaal en een in klein 8° van ter perse legden.

uitg., - Thineus, *De Kiezer*, *en andere verhalen*, - Cremer, *Betuwsche Novellen* (2e druk 1860, 3e 1869), - Lambrechts, *De familie de la Laine*, - Vetter, *De Wereld zooals zij is*, - Dieperink, *De Fortuinzoekers*, - Elise, *De dertiende*, - Henr. Maria L., *Carrière maken*, - van Dam van Brakell, *Lotgevallen van Heer Fulco*, - van Loon, *Misdaad en Boete*, - Bosboom-Toussaint, *Historische Novellen*, - Cremer, *De vriend van den huize*, - van der Bilt de la Motte, *Blijdenhoeve*, - van de Poll, *Mooi Aafke.* - Dercksen, *Lijden en Vreugde*, - Pierson, *Eene pastorie in den vreemde*, - Lambrechts, *Ada van Holland*, - Ernest, *De Tweelingen*, - Hoek, *Bernard Robelius*, - Gewin, *Miskende liefde*, - Lambrechts, *Holland in* 1650, Christemeijer, *Merkw. Lotgevallen*, - Louise, *Kijkjes in het leven*, - van Buren Schele, *De Oude van het Duin*, - Thineus, *Teekeningen en Schetsen*, - ten Bokkel, *Verspreide Novellen*, - Dijkstra, *De zilveren Rinkelbel*, - Charante, *Photographiën*, - Carpentier Alting, *Jutte van 't eiland*, - Guldens editie, bij D.A Thieme, n°. 1: van der Hoeve, *Levensbeelden*[1], - Duijs, *Radbouds dochter*, - Niemans, *Twee Kapiteins van Prins Willem*, - Nauta, *Het Kasteel van Harreveld*, - *Stille Waters*, - Clemens, *Jonker van Harmenstein*, - Brunings, *Nevel en Zonneschijn*, - van den Berch, *Machteld*, - van Buren Schele, *Samos*, *De val van Sebastopol*, - Devoille, *De Bedelaar*, - Bartels, *De Celabrese*, *Rooversgeschiedenis*, - *De wegen der misdaad*, - Cremer, *Een reisgezelschap* (2e druk 1872), - *Dienstboden de ergste plaag*, - Justus, *Een stem uit het graf*, - Dijkstra, *De Timmermansknecht*, - Bus-

1 In deze schoone onderneming van D.A. Thieme verschenen van 1858-79 125 deelen, herdrukken of eerste uitgaven van de beste oorspronkelijke romans, verhalen en andere letterkundige geschriften. De oplaag was in den regel 1500 exx. Bij vooruitbestelling werden afgeleverd in 1879 342 exx.: in losse deelen in dat zelfde jaar 3371 exx.
Toen het fonds in 1880 verkocht werd was de voorraad 54594 deelen.

ken Huet, *Overdrukjes*, - Schimmel, *Twee Vrienden*, - Keller, *Het huisgezin van den Praeceptor*, - Oude Heer Smits, *Clementine*, - Cremer en van der Kellen, *Novellen*, - de Bull, *Naar de natuur*, - van Berkum, *Schortinghuis en de vijf nieten*, - Greb, *Novellen*, - Champfleury, *De beproevingen van een Schoolmeester*, - Mobachius, *Van gelijke bewegingen*, - Christemeijer, *N. Bijdr. lijfstr. regtspleging*, - Tebbenhoff, *Spiegelbeelden*, - Meijer, *Schetsen uit de Dorpsschool*, - Niemann, *De dochter van den Raadsheer*, - Carolina, *Wat een Huisvrouw lijden moet*, - Bosboom-Toussaint, *Een Leydsch Student* (2e druk 1876), - *De Vrijheer van Grobenstein*, - Donker, *Een Parelsnoer*, - Piccardt, *Uit het leven*, - van Meerbeke, *Waarnemingen en Waarheden*, - Honig, *De Vlag der Inquisitie*, - Donkersloot, *De Engel van Heideloo*, - Cremer, *Sinte Claes*, - Robbert, *Mijn maandwerk.*

Vertaalde romans van Zschokke, Miss Ellis, Douglas Jerrold, Dumas, Mücke, Sue, Hendrichs, James, de Foudras, Currer Bell, Gotthelf, Lever, Wildenhahn, Hoffinger, Follen, Bulwer, Sinclair, Thackeray, Töpfer, Strauss, Manzoni, Eichel, Fr. Bremer, Cherbuliez, de Vidal, Storch, Kavanagh, Mac Intosh, Monmarque, Fl. Carlèn, Duringfeld, Warburton, Hacklauder, Berthet, Scribe, Belani, Ponsonby, Molesworth, Miss Bury, Lewes, Car. Fry, Andersen, Sealsfield, Bernhard, Nordman, Hitzig, Walter Scott (nieuwe reeks vertalingen)[1], Gerstäcker, Alvensleven, de Féval, Lubojatsky, Charl. Elisabeth, Hawthorne, Felix, Merval, Rowcrofft, Weber, Klencke, Schmidt, Herlossohn, Kompert, Dietzman, Reid, Braier, Stolle, Gwyne,

1 Een verbeterde vertaling, door Lindo en S.J. v.d. Bergh, in plaats van de verouderde, die veelal fabriekwerk was. Zij bracht het tot 8 romans, maar moest het opgeven uit gebrek aan zelfs de geringste belangstelling.

Beecher Stowe (*De Negerhut*)[1], Meinhold, Norton, Herzen, Puschkin, Hildreth, Herbert, Bernstein, Grace Aquilar, Ritterstadt, Munter, Ellerraan, König, Volte, Wetherell, Fulloin, Edwards, Marsh, Cole[2], Stroff, Kingsley, Warren, Kamper, Southworth, Paul de Kock, Bungener, Wetterbergh, Smith, Cobbold, Miss Gaskell, Langdon, Dubois, Fanny Fern, Hamley, Schrader, Oom Adam, Cooper, Coralio, Reichenbach, Cruikshank, Dickens[3], Vaughan, Moody, Ratcliffe, Stephens, Farry, Maxwell, Le Prince, von Guseck, Chamerovzow, Webb, Mackay, Maitland, Leich, Auerbach, Longfellow, Lenau, Lotz, Munter,

1 Van den 4en druk (volksuitgaaf) waren in vier weken 6000 exx. verkocht, zoodat een 5e oplaag volgde. Letterlijk een fortuintje! De uitgever had dit boek in het oorspronkelijke al een heelen tijd op zijn schrijftafel liggen, toen de belichten overwaaiden van den opgang van *de Negerhut* in Amerika. Toen las hij het 's nachts aan één stuk door en vertoonde het den volgenden morgen ter vertaling. De uitslag was schitterend. De eerste uitgaaf, 2 deelen in gr. 8°, oplaag 1100 exx., was weldra uitverkocht. Twee herdrukken in 12°, te samen een oplaag van 2100 exx., eveneens. Toen volgden drie drukken volkseditie, te samen 11000 exx., waarvan er in 1856 1667 exx. in auctie gebracht werden. De gansche uitgaaf zal mij ongeveer *f* 9000. - winst hebben opgebracht, hetgeen voor een jong beginner geen kleinigheid was', zegt de uitgever.
Beecher Stowe's *De Slavernij*, een vervolg op *de Negerhut*, moest de sleutel zijn tot de romantische inkleeding van dit veelbesproken boek. Het was gesplitst in vier afdeelingen. Om partij te trekken van de algemeene opgewondenheid, en ook uit ambitie, begeerde de uitgever dit werk als met een tooverslag in de wereld te brengen. Hij gaf de vertaling in handen van vier personen, die, ieder aan een afdeeling, voor buitengewoon honorarium, dag en nacht doorwerkten, en liet het drukken op drie drukkerijen, die alle dezelfde letter gebruikten. Binnen 22 dagen was dit boek van 46 vel vertaald, gedrukt, ingenaaid en verzonden.

2 In 1854 openden Gebr. Kraaij met Cole's *Verblijf aan de Kaap* een goedkoope reeks van vertaalde romans, *f* 1.50 per deel.

3 Werken *van* Charles Dickens. Deze nieuwe of verbeterde vertaling en goedkoope uitgaaf van Dickens' werken kwam te vroeg in het licht. Zij werd door den uitgever uit hooge waardeering van den auteur in 1833 begonnen en voortgezet, maar vond zoo weinig aftrek, dat toen er reeds 20 afleveringen van uit waren, in 1859, nog maar 40 exx. bij inteekening geplaatst werden. Altoos in hoop op beter zette de uitgever de reeks tot 20 deeltjes voort, maar beleefde van deze onderneming, evenals van zijne *Buitenlandsche klassieken*, niets dan aanmerkelijke schade. De latere kooper, H.A.M. Rodants, trok van deze editie en haar herdrukken de gouden vruchten, toen Dickens al meer en meer de gevierde schrijver werd en vooral toen hij gestorven was, maar in aller hart een blijvende plaats gewonnen had.

Mackensie Daniels, Josika, Newman, Willkomm, Taylor, Persival, Souvestre, Maquet, Miss Olifant, Bradlow, Bauerle, Faber, Walsh, Bulow, Arthur, Moncelet, Burow, Howitt, Freytag, Thomas, Burow, Sewell, Reade, W. Collins, Brewster, Miss Yonge, Caron, Dynevor, Wildermuth, Mayhew, Johnstone, Miss Debray, Ludwig, Rellstab, Tautphoeus, Scribe, Saint Georges, Bresciani, Norden, Miss Thomson, d'Ashford, Kruge, Busch, Glaubrecht. Sturm, Corvinus, Roe.

Schoone Kunsten en Plaatwerken.

Huijsmans, *Grondbeg. Teekenkunst* 16.25, - *Kasteel en en Buitenplaatsen in Nederland* 36.-, Bing en Braet van Ueberfeld, *Ned. Kleederdrachten* 42.-, Rembrandt's *Anatomische les*, gravure 15.-, *Nederl. Kunst. Photographiën* 10.-, *Utrechtsch Album* 6.-, Ritter en Hardouin, *Java. Tooneelen* 29.60, - Eichmann en Altman, *Vaderl. Historieplaten* 15.-, *Javasche oudheden* 42.-, van der Helst, *De Schutters-maaltijd*, gravure door Kaiser 60.-, E. Koster, *Schetsboek* 18.-, *Nederl. Schilderschool*, door Löwenstam, 10.-, Bing en Braet van Ueberfeld, *Ned. Gebruiken* 16.-, Striening, *Costumes nationaux* 7.60, - van der Kellen, *Ned. Oudheden* 40.-, Vosmaer, *Een studie over het schoone*, - Kramm,

Levens der Nederlandsche Schilders 30.-, *Monumens typographiques* 120.-[1], van Westrheene, *Jan Steen*, - Zimmerman, *Etudes d'après Rembrandt* 5 -, Alex. Ver-Huell, *De Visch en de mensch*, - *Album der Schoone Kunsten* 10. - per jaar (1850-54), - Alex. Ver-Huell, *Vier boeken uit het leven* 2.50, - Alex. Ver-Huell, *Schetsen met de pen* 1.50 (N. uitg. 1806), - Alex. Ver-Huell, *Is 't waar of niet* 3.50, - Alex. Ver-Huell, *Tijdspiegel* 1.-, Alex Ver-Huell, *Wit en Zwart* 2.-, Alex. Ver-Huell, *In den rook des tijds* 2.-, *Tollens-Album* (le plaat, niet voorfegezet), - *Scheffer-Album*, lithographiën naar Ary Scheffer, met bijschriften van de voorn, letterkundigen, 12.-, *Phantasie en Kunst*, staalgravuren, met dichterlijke bijschriften 6.50.

Tijdschriften.

Algemeene Letterkunde.

Lectuur voor nuttig en gezellig onderhoud, of *Katholijke Encyclopedie* 6.- (1850-57), - *Geschied- en Letterkundig Archief*, door Buddingh (1850-59), - *Daphne. Tweemaandelijksch Tijdschrift voor Nederlandsche poëzy* 3.50 (1850-56), - *De Vriend der Jeugd* 4.- (1850), - *De Vrije Fries. Mengelingen*, uitgeg. door het Lriesch Genootschap (beg. in 1850), - *De Vriend van Armen* (1850-62), - *De Friske Husfrieun. Rim en Onrim* fen Waling Dijkstra 1.50 (1851-68), - *Astrea. Maandschrift voor Schoone Kunst*, *Wetenschap en Letteren*, verz. door Wap 10.- (1851-59), - *Volksletterkunde*, uitgeg. door den *Vriend van Armen en Rijken* 1.60 (1851-76), - *De Vooruitgang. Tijdschrift voor Wetenschap en fraaije Letteren* 4.50 (1851-52), - *De Navorscher. Een middel tot gedachtenwisseling en letterkundig verkeer* 5.70 (beg.

1 Van dit schoone werk werden maar 200 exx. gedrukt. In de eerste jaren kon het debiet nog geen 100 exx. halen, die zelfs voor ¾ hun plaats vonden in het buitenland, waar dit boek hoog staat aangeschreven.

in 1851)[1], - *Museum voor de Jeugd* 2.40 (1851-57), - *Gelderland. Tweemaand. tijdschrift voor Ned. Letterkunde* 6.- (1852-57), - *Leesmuseum. Uitgezochte verzameling der nieuwste voort-*

1 *De Navorscher* verscheen in 1851 onder het motto:
'Geen veelweet schroome, ons veel tot leering bij te dragen:
Maar wete, als hij ze ontbeert, ook zelf er om te vragen.'
'Medewerking' (zoo luidde het in het prospectus) 'hebben reeds toegezegd of aanvankelijk betoond, de heeren: Jhr. W. Vignon van Alphen, 1ste Luitenant der Genie, Vlissingen: Mr. Herman Bosscha, Advocaat. Amsterdam; G.A. Cramer, Bierbrouwer, Amsterdam: P.A. de Génestet, Student, Amsterdam: C.J.C. Hardes, Landhuishoudkundige, Woudenberg; Jhr. C. Hartsen, Zeehandelaar, Amsterdam: H.W.C. Hooft, M.H.W. Hooft, Leerlingen, Amsterdam: Mr. E.H. s' Jacob, Advocaat, Batavia: Mr. W.H. s' Jacob, Advocaat, Batavia: G.L. Kepper, Schoolhouder, Amsterdam: J. Kesson, aan het Britsche Museum, Londen: David Koning, Secretaris der Maatschappij Caecilia, Amsterdam: Mr. J.L. de Bruyn Kops, Advocaat, Haarlem: W.J. Lagerwey, Candidaat Notaris, Woudenberg: M. Lagerwey, Burgemeester, Woudenberg: J. Langelaan, Plattelands-Heelmeester, Heemstede: Mr. D.J. van Lennep, Hoogleeraar, Amsterdam: Mr. J. van Lennep, Lid van het Koninklijk Instituut, Amsterdam: Chr. van Lennep, Amsterdam: Mr. D.J.C. van Lennep, Advocaat, Amsterdam; H.J. van Lennep, Candidaat in de Regten, Amsterdam: J.H. van Lennep, Candidaat in de Regten, Amsterdam: Ds. Mensinga, Predikant, Woudenberg: J.W.H. van de Poll, Civiel Ingenieur, Utrecht: J. Scott, Candidaat in de Letteren, Amsterdam; J. Wolbers, Dorpsonderwijzer, Bennebroek.' - Aan veelheid en verscheidenheid van medewerking was dus van den aanvang af geen gebrek. Ook blijkt uit deze gemengde lijst de aanwakkerende lust onder alle standen tot historisch onderzoek: waarom wij haar mededeelen.
Oorspronkelijk werd *de Navorscher* uitgegeven door Fred. Muller, van 1851-62; van 1863-68 door C.M. van Gogh: van 1869 tot heden door J.C. Loman Jr. Hij stond bij het begin onder redactie van H.J. van Lennep, later onder redactie van Prof. de Hoop Scheller, weér later onder die van Dr. Leendertz, en kwam eindelijk onder die van Dr. Anspach.

brengselen van buitenlandsche Letterkunde 12.- (1852-58), - *Theophania. Romantische lectuur ter bevordering van Christelijk leven* 6.- (1852-57), - *Bloemenkorf. Tijdschrift voor alle standen* 2.50 (1852-58), - *Het Vaderland. Geïllustreerd Weekblad* 4.60 (1852), - *Kinder-courant* 3.90 (beg. in 1852)[1], - *Acacia.*

1 De *Kinder-Courant*, 1852, was een van die frissche ondernemingen, waarin de uitgever K. Fuhri zulk een meester was. In het bezit van een groote menigte houtgravuren, die vroeger op de Haagsche houtsneéschool gemaakt waran en voor verschillende geïllustreerde werken hadden gediend, begreep Fuhri die op nieuw te kunnen gebruiken en te brengen onder een geheel nieuw publiek. Vandaar de aanleiding tot de *Kinder-Courant*, die beloofde te geven: geschiedenis van den dag: mededeelingen van allerlei aard: geschiedkundige herinneringen; vermakelijkheden en kunststukjes: werkzaamheden en uitspanningen voor elken dag der week: rekenkundige voorstellen: raadsels; een brievenbus, alles in kinderlijken toon, in proza en rijm; - met een aantal houtgravuren tusschen den tekst en 52 groote platen, bij elke wekelijksche aflevering één, in folio bladen. - De uitgaaf, keurig uitgevoerd, maakte dadelijk opgang. Alle tijdschriften, ook die Fuhri als concurrent minder genegen waren, brachten aan deze oorspronkelijke onderneming billijken lof. Zelfs de deftige, achtbare *Gids* getuigde ervan: 'Wij hebben een onregt jegens den heer Fuhri goed te maken: zijne verdiensten omtrent onze lieve kleinen zijn te groot, dan dat zij onopgemerkt zouden mogen voorbijgaan. Wij zijn wel wat laat met onze aankondiging van de *Kinder-Courant.* Maar niet te laat. Dat zou alleen het geval kunnen wezen bij de hoogst onwaarschijnlijke gebeurtenis, dat zij ooit gestaakt werd. Zij is een bron van onwaardeerbaar genot voor onze kleinen en zij verdient een onsterfelijk leven te hebben. Kunt gij, lezers, u een bekoorlijker tafereel voor den geest brengen, dan een vader of moeder, die de uren van uitspanning, hun door beroepsbezigheden en huiselijke zorgen gegund, het liefst doorbrengen in den kring hunner kinderen, en terwijl vreugde en dankbaarheid de wangen der kleinen met hooger blos tooit, deelnemen en voorgaan in hunne spelen? Voor ouders, die er prijs op stellen dat hun gezin dikwijls dat tooneel moge te aanschouwen geven, zal de *Kinder-Courant* een deugdelijk hulpmiddel, eene voortreffelijke handleiding zijn.' - Fuhri mocht van zijn schepping, waarvoor hij vier jaar leefde en zorgde, niet lang genot hebben. Weldra ging ze over aan den redaeteur-uitgever J. van Weerden, die haar zestien jaren leidde en toen overgaf aan de firma A. van Hoogstraten & Zn.

Bloemlezing van oorspronkelijke en buitenl. Lettervruchten voor Vrijmetselaren 3.60 (1852 - 65), - *Verslagen en mededeelingen der Kon. Academie van Wetenschappen. Afd. Letterkunde* (beg. in 1853), - *Album van buitenl. Lettervruchten* 6. - (1854 - 62), - *Familiemagazijn. Zedelijke lectuur van uitspanning* 4.20 (1854 - 70), - *De Rederijker* 3.50 (1854 - 61), - *Lectuur voor de Huiskamer* 3.60 (1854 - 58)[1], - *Humoristisch Album* 7. - (beg. in 1855), - *Historisch-romantische Huisbibliotheek*, door Eng. Gerrits 4.50 (1856 - 62), - *Wetenschappelijke Bladen* 13. - (beg. in 1856)[2],

1 *Lectuur voor de Huiskamer*, *uitgegeven tot aanmoediging der schoone kunsten*, onder de bescherming van H.M. de Koningin.
De uitgever A.W. Sijthoff begon deze onderneming in 1854, vooral om werk te geven aan zijn van Fuhri overgenomen houtgraveerschool. Want het tijdschrift, door voorname medewerkers gesteund, zou versierd worden met een aantal illustratiën. Het was, volgens zijn titel, van gemengden inbond en zag er, gelijk alles wat van Sijthoffs pers kwam, keurig uit. Maar, hoe degelijk ook in alle opzichten, het vond geen debiet evenredig aan de groote onkosten. Met 1857 sloeg de ondernemende uitgever daarom een meer winstbelovenden weg in; hij stelde zijn tijdschrift onder redactie van T. van Westrheene Wz., kreeg een aantal onzer voornaamste letterkundige namen aan het hoofd, en verbond bovendien aan de *Lectuur* een loterij zonder nieten, waartoe hij bij kon. besluit van 6 Maart 1856 de vergunning gekregen had. Die loterij zou bestaan uit prijzen van schilderijen, voorwerpen van kunst, pendules, statuetten, ornamenten, lampen, prachtwerken, boeken, enz., alles ter waarde van minstens *f* 4000 - ., met een niet-prijs van een prachtigepremieplaat: alles tegen een inteekeningprijs van *f* 3. 60 per jaar.
Na een proef van twee jaren moest het tijdschrift het niettemin toch opgeven.

2 De *Wetenschappelijke Bladen* stonden van 1856 - 58 onder redactie van Mr. J.T. Buys en W.M. Logeman; van 1859 - 64 onder die van Mr. Buys alléén, en van 1865 af onder die van Dr. J.C. van Deventer. In 1869 werden de maandelijkse,he affeveringen van 7 tot 10 vel uitgebreid. De *Wetenschappelijke Bladen* hadden niet minder dan acht jaren noodig eer het debiet de kosten dekte. In de eerste zes jaren, van 1856 - 1861, werden er p.m. 360 exemplaren van verkocht. Toen eerst begon hun degelijke inhoud gewaardeerd te worden en steeg het debiet gaandeweg tot over de 500. (Deze uitgaaf kostte van 1856 - 77 *f* 79.880. -).

De Dietsche Warande. Tijdschrift voor Ned. Oudheden en Nieuwere Kunst en Letteren, red. Alb. Thijm 6. - (beg. in 1856), - *Het Lands-welvaren. Een scheepje bevracht met allemans gading* 1.20 (1856 - 60), - *De Nederlandsche Spectator. Weekblad van den Ouden Heer Smits* (M.P. Lindo) 10.60 (beg. in 1856)[1], - *Bibliotheek voor het Huisgezin* 2.50 (1857 - 62), - *Kleine Katholieke Bibliotheek 2.* - (1857 - 64), - *Geïllustreerd Stuivers-magazijn* 2.60 (1857 - 78), - *Tijdschrift voor alle standen* 1.50 (1857 - 61), - *Bibliotheek voor Katholieke Huisgezinnen* 6. - (1858 - 64), - *De Tijdstroom* (voortzetting van het tijdschrift *Gelderland*) 10. - (1858 - 60), - *Veertiendaagsche Bladen voor de Jeugd* (1859 - 60), - *Halfstuivers-magazijn. Tijdschrift voor alle standen* 1.30 (beg. in 1859).

Van gemengden inhoud en aard.

Het Vaandel. Tijdschrift voor Onderofficieren 3.60 (1851 - 76), - *Tijdschrift van de Maatschappij tot Nut der Israèliten* 3.15 (1850 -

1 *De Spectator* verscheen (bij het beeld der Geschiedenis met een Weegschaal op den titel) met het volgend motto:

> Een snege siel die overweeght
> Al wat de gansche waereld pleeght.
> En schoon het dikmael niet en sluyt,
> Zij treckt er doch haer voordeel uyt,
> En brengt oock uit een dom beslagh
> Veel nutte dingen aen den dagh.

CATS.
Zie voorts over *de Spectator* bladzij 35.

55), - *Israëlitisch Weekblad* (5.50 begonnen in 1855), - *Lourens Coster. Tijdschrift voor Boekdrukkunst* 1.20 (1858 - 62), -*Tijdschrift tot bevordering tan de afschaffing der Slavernij* 0.90 (beg. in 1855), - *Magazijn voor Jagtliefhebbers* (1850 - 57), - *Nederl. tijdschrift voor Jogt en Visscherij*, red. Vester v. Wulverhorst 3. -(1853 - 61), - *Maçonniek Weekblad* 6. - (beg. in 1852), - *De Nederlandsche Stoompost. Tijdschrift voor nijverheid*, *handel*, *openbare werken* 5. - (beg. in 1846), - *Huis- en Keukenschat voor dienstbaren* 0.65 (1852), - *Het Toilet. Tijdschrift voor vrouwelijke handwerken* 3. - (1851 - 54), - *Modejournaal voor Dames* 6. - (beg. in 1854), - *Modejournaal voor Heeren* 6. - (beg. in 1854), -*Maandschrift voor Dames* 1.80 (1856 - 62), - *Modejournaal voor Kleedermakers* 4. - (1857), - *Parijzer Mode-Salon* 1.50 (1859-60), - *De Phenix. Handl, voor Heeren-modes* 6. - (1855 - 60).

Almanakken en Jaarboekjes.

Deventer Tijdkorter 0.10 (1851 - 60), - *Jaarboekje van de Maatschappij tot nut der Israëliten* 0.75 (1851 - 68), - *Friesch Jaarboekje* 0.25 (1851 - 56), - *Zeeland. Jaarboekje*, verz. door H.M.C. van Oosterzee 1.45 (1852 - 56), - *Delftsche Studenten-Almanak* 3. - (beg. in 1852), - *Mnomosyne. Almanak voor jonge lieden* 0.80 (1853), - *Drenthina. Drenthsche Volksalmanak*, red. v. Schaick 1.10 (1853), - *Drentsche Geschied-*, *Landhuishoudkundige en Nijverheids Almanak* 0.30 (1853 - 63), - *De Nieuwe Kindervriend* 0.90 (1853 - 54), - *Praktische Volksalmanak* 0.90 (1854 63)[1], - *Drentsch Jaarboekje* 0.60 (1855 - 62), - *Utrechtsche*

1 De *Praktische Volksalmanak* was een eerste poging hier te lande om, in plaats van verhaaltjes en versjes, aan het publiek een jaarboekje te geven van wetenschappelijken en praktischen inhoud. Het boekje vond bijval, maar wekte van het begin afaan den naijver op van de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen, die haar begunstigden almanak, den *Enkhuizer*, liet varen, een eigen jaarboekje, naar den *Praktischen* gevormd, in het leven riep en dezen, door haar hooger honorarium aan de medewerkers, op zijde drong. Redacteuren en uitgever eindigden hun arbeid 1 Juli 1863 met een circulaire van beklag over deze willens en wetens door een maatschappij gepleegde verdringing.

Studenten Almanak '*Mutua fides*' 2.60 (1856 - 60), - *Volksalmanak uitgeg. door de Maatsch. Tot nut van 't Algemeen* 0.40 (begonnen in 1856), - *Volksalmanak voor de Provincie Noord-Brabant* 1.25 (1856 - 50), - *Jaarboekje voor Rederijkers* 2.25 (1856 - 74), - *Geïllustreerde Almanak*, red. v.d. Poll 0.60 (1857 - 66), - *Nederl Indische Muzen- Almanak*, red. Tollens 5. - (1859 - 60), - *Almanak Asmodee* 1. - (1859 - 75)[1], - *Almanak van het Humoristisch Album* 0.25 (1858 - 59).

Van gemengden inhoud en aard.

Jaarboekje voor de Kon. Militaire Akademie (1850 - 68), - *Ned. Jaarboekje voor Vrijmetselaren*, - *Jaarboekje van het Metalen Kruis* 1.50 (1858 - 65).

1 Dat prullen - zoo niet erger! - in den regel een groot debiet vinden, wordt ook bij de almanakken bewezen. De geïllustreerde *Almanak Asmodee*, die in 1859 begon te verschijnen, won, helaas, elk jaar in aftrek. In 1866 bericht de uitgever, dat zijn oplaag van 500 exx. ('en het boekje kost toch 1. -') binnen 14 dagen uitverkocht is: en in het volgend jaar beroemt hij er zich op, dat dit debiet met 1400 exx. vermeerderd is.
Gelukkig staat daartegenover, dat van den *Bijbelsche Almanak* (een boekske van 10 cents) in 1875 een debiet vernield wordt van 82.000 exx.

Boeken-overzicht.

Rechtsgeleerdheid en staatswetenschap bereikten in dit tijdvak haar hoogste vruchtbaarheid. Naast herdrukken van vroeger verschenen werken (die wij natuurlijk hier, evenmin als in andere vakken, niet op nieuw kunnen vermelden) zagen nieuwe boeken het licht, die later evenzeer zouden herdrukt moeten worden. Wij noemen die van Holtius, Verwoert, Leon, de Jongh en Oudeman, de Gelder. Bassecour Caan, Overhoff, die allen een 2e: Schüller, van Deinse, van Bell, de Pinto, v. Hogendorp, Molster, die een 3e; Schooneveld, Zegers Veeckens, die een 4e; de Bruyn Kops, die een 5e oplaag te gemoet gingen. Kostbare uitgaven waren o.a. die van Schooneveld, de Pinto, Verwoert, Leon, Vreede, Boogaard, Boissevain, Hogendorp, Moor rees en Vermeulen, Lagemans, Vas Diaz, Thorbecke, Weeveringh. Een groot getal kleinere werken over allerlei onderdeden van het rechtswezen zag het licht. Daarenboven vond de boekhandel een nieuwe en voordeelige bron in de opkomst der staathuishoudkunde, die, uit Engeland en Frankrijk tot ons overgekomen, aan tal van oorspronkelijke en vertalende pennen beweging gaf. Ook openbaarde zich voor onze koloniën meer dan vroeger belangstelling, die zich, zoowel daar als hier, in allerlei boeken en geschriften, zij het dan ook veelal in berispenden geest, lucht gaf.

Voor genees- en heelkunde was het evenzeer een gouden tijd. Namen als die van Gobëe, Persille, Molenschott, Kerst, Quarin-Willernier, Fock, van Hasselt, Fles, Donders, Bauduin, Suringar,

Schroeder v.d. Kolk, Pruys van der Hoeven, Ermerins, Peltzer, Oudeman, Cop, Vorstman, Dusseau, Ramaer, de Vriese, Vrolik, Polano, Halbertsma, van Geuns, Miquel, Ilcken, Kloete Nortier, Sasse, Gildemeester e.a. hielden den naain onzer vaderlandsche wetenschap hoog. Van het buitenland namen wij over werken van Hasse, Gerlach, Hoefle, Haubner, Lotze, Pereira, Rademacher, Richter, Ideler, Rotteau, Anton, Morel, Choulant, Oesterlen, Wilson, West, Burdach, Henoch, Virchow, Traube, Vogel, Griesinger, Simon, Bamberger, Pitha, Friedreich, Haeser, Funke, Wedl, Klencke, Eschricht, Casper, Scanzoni, Wunderlich, Hauschka, Schröff, Michaëlis, Gabler, Burger, Hyrtl, Ernst Blasius, Gerlach, Maygrier, Bernard, Huette, Rotterau, Martin, Isnard, Druitts, Schmidt, Henle, Seitz, Roser, Lohmeyer, Syme, Velpeau, Skoda en zoovele anderen. Was het gehalte van al die werken meestal hoogst verdienstelijk, hun getal was veel overvloediger dan in eenig tijdperk te voren. Niet te ontkennen is het trouwens, dat deze overvloed voor den boekhandel eer na- dan voordeelig was. Onze uitgevers betwistten elkander ons kleine terrein, en nauwelijks had eenig oorspronkelijk of vertaald werk opgang gemaakt, of zijn debiet werd in den weg getreden door een ander vangelijksoortigen aard. Ook voor debitanten had dit zijn kwade zijde. De zoogenoemde standaard-boeken werden weldra vervangen door goedkooper handboeken en daardoor de vroegere winst beknibbeld. Evenwel bleef, ook voor volgende jaren, de genees- en heelkunde voor velen een melkgevende koe.

Wat de natuurwetenschappen in het vorige tijdvak beloofd hadden, gaven zij met kwistige hand in dit. Op een paar uitzonderingen na konden de ondernemingen niet op groote uitgebreidheid bogen; maar de veelheid en het doorgaans ruime debiet waren den boekhandel des te gunstiger. Boeken van Krecke mochten gaandeweg 6 oplagen, van van der Burg en Steyn Parvé

3, van verschillende anderen 2 oplagen noodig hebben. Ruim verkocht werden de werken van van den Broek, Harting, de Jong, van Koten, Verwey, en de vertalingen van Zimmermann (3 drukken), Crüger (2 drukken), Hugh Miller, Schroeder, Ule, Klencke, Maury, Diesterweg, Rossmaesler, Berghaus, von Humboldt. - Duurder werken leverde de plantkunde, al gingen deze niet altoos van partikuliere krachten, maar van landswege uit, gelijk Miquel's *Flora v. Indië* 59.20, Blume's *Flora v. Java Sup.* 60. - en zijn *Mumum Botanicum* 24.60, de Vriese's *Orchideën* 28. -, en zijn *Annales of Horticulture* 45. -; en die, wèl van uitgevers, als de *Tuinbouwflora* 36. - en Oudemans' *Flora van Nederland* 27, 85, die zelfs een 2en druk noodig had. Kleiner, maar daarom niet minder verkoopbare boeken leverden Rauwenhoff, van Rijn van Alkemade (2 drukken), Coster, van Hall, Ballot, Junghuhn, bij de vertalingen van Schleiden, Seubert en anderen. - Staring en Miquel gaven belangrijke werken over geologie. - In scheikunde dient allereerst van Tricht's *Woordenboek* vermeld te worden, een boek van 104.40; voorts de *Onderzoekingen* van Mulder, de werken van Gunning en van der Burg, en de vertalingen van Stöckhardt, Fresenius, Girardin, Pelouze en Frémy, Regnault, Schneider, Kolbe, Wagner, Duflos, Johnston en Sibson, waarvan verscheidene herdrukt moesten worden. - Dierkunde bloeide in de kostbare uitgaven van Schlege's en Herklots' *Fauna*, van der Hoeven's *Dierkunde*, waarvan een 2e druk verscheen, niettegenstaande zij 20. - kostte, Schlegel's *Handboek* van 16.80, in de werken van Herklots, Snellen van Vollenhoven, en in vertalingen van Eschricht, Michelet en anderen. - Grootere en kleinere boeken van Verdam Bierens de Haan, Lobatto, Strootman, Badon Ghijben, de Gelder, Lacroix en Kempees, handhaafden den roem onzer wiskunde. Die van Swart, Abbink, Hondeijker, Schokker 54.40, Stuart, van Cleeff, van Galen, Huijgens, Kemper, Meezenbeek, Horsburgh dien van onze zeevaartkunde, terwijl de uitgaven van Brade, van Lith,

Schaap, Brutel de la Rivière, Scholl, Storm Buysingh, Harris? dien onzer bouwkunst, en die van Harte, Krook, Reuther, Bosscha, Rust, Scholl, Delprat, naast vertalingen van Bernnouilly, Delaunay, Wagner, Karmarsch, den naam der werktuigkunde ophielden.

Dat de geschiedenis in deze jaren bloeide, ook door tal van geïllustreerde uitgaven, kan worden opgemaakt uit de ongeveer vijftig titels met prijzen boven de 10. -, die wij in onze boekenlijst aanwezen. Onder deze komen er zeven voor boven de 50. - en evenveel boven de 30. -. Onze uitgevers, lettende op de teekenen des tijds en op den smaak van het publiek, zagen tegen een groote onderneming niet op. Een nieuwe uitgaaf van de Jonge's *Gesch. v.h. zeewezen* 54.75, een werk als Hofdijk's *Ons Voorgeslacht* 53.10, van Lennep's en Hofdijk's *Kasteelen* 34.60, v.d. Aa's, *Biographisch Woordenboek* 150. -, v.d. Kellen's *Ned. Oudheden* 40. -, *De Geschiedenis der Christ. kerk in tafereelen* 39.80; vertaalde werken als Macaulay's *Gesch. van Engeland*, Schlosser's *Wereldgeschiedenis*, Hildreth's, *Gesch. der Vereenigde Staten*, Gervinus' 18*e en* 19*e eeuw*, Motley's *Opkomst der Ned. Republiek* - wij grijpen er maar enkele - waren uitgaven van belang, daargelaten die van v. Limburg Brouwer, Dozy, Wynne, Mees, Bosscha, Diest Lorgion, van Lennep, Jonckbloet, van Vloten, Scheltema, v.d. Chijs, Kist, Moll en zooveel meer. De oorlog in de Krim, 1854 - 55, gaf aanleiding niet alleen tot een vloed van boekjes en vlugschriften, maar ook tot de uitgaaf van menig uitvoerig werk, met of zonder platen, die allen groot vertier vonden. Leerboeken over algemeene en vaderlandsche geschiedenis vonden aan de gymnasiën hun plaats; werken over kerkgeschiedenis verschenen er meer dan ooit, en vooral de Nederlandsche historie, in algemeener omtrekken of in bijzonderheden, vond een ruim veld van belangstelling. Voor de geschiedenis van den boekhandel was *Het leven van Frie-*

drich Perthes een belangrijke verschijning, voor welks uitgaaf wij onzen Suringar dank weten.

Land- en volkenkunde tonnen zich in enkele kapitale ondernemingen. Berghaus, *De Volken van den aardbodem* kost 33.10, Zimmermann, *De Aardbol* 15.75, Terwen, Het *Koningrijk der Nederlanden* 28. -. Maar vooral krijgen werken over Ned. Indië een voorname plaats: de groote *Atlas* van Melvill van Carnbee 141.75, Junghuhn's *Java* 65.35, een verkorte uitgaaf van Valentin's *Oost-Indië*, Veth's *Borneo*, het plaatwerk *Javasche oudheden*, Buddingh's *Neerl. Indië*, Reinwardt's *De Indische Archipel*, het *Aardrijksk. Woordenboek van Ned. Indië* 43.90, zijn werken van waarde, ook van handelswaarde, niet te vergeten Junghuhn's *Schaduwbeelden*, die zes drukken beleefden. - Stads- en plaatsbeschrijvingen komen al meer en meer aan de orde, en evenzoo belangrijke reizen, zooals van van Senden, des Am. van der Hoeven, van der Velde, van Oosterzee, van Doren, Bleeker, Conrad, Beucker Andreae, Th van Velzen, Junghuhn, Humboldt, Kletke, Kohl, Ida Pfeiffer, Hahn-Hahn, Fred. Bremer e.a.

Naar gelang de aardrijkskunde meer en degelijker beoefend begon te worden, vermeerderden ook de atlassen en kaarten. Wij wijzen van dezen, als de meest verkochte of om den prijs belangrijkste, aan die van enkele onderwijzers-genootschappen, die van Hooiberg, Jaëger (3 drukken), Lampert, Puls (2 drukken), Huberts (6 drukken), Best (3 drukken), Frijlink (6 drukken), schoolatlas bij Baedeker (4 drukken), Braakensiek, Heijse, Brugsma, Kuijper (herhaald herdrukt), Koot, Lastdrager en menig andere naamloos uitgegeven, vooral bij Oomkens, Brinkman, Stemler, Noothoven van Goor, Buffa, Hulst van Keulen.

In de theologische wereld - eigenlijk in deze dagen de wereld van het algemeen - wordt de aangevangen strijd met klimmende bitterheid voortgezet. De zoogenoemde moderne richting, de richting van vrij onderzoek en alzoo van scherpe kritiek, wint al

meer en meer veld tegenover de handhaving van het behoud. Over en weêr geven de schrijvers den boekhandel veel te doen. Doedes, da Costa, van Oosterzee, van Toorenenbergen, Chantepie de la Saussaye, Prins, Hofstede de Groot, Bouman, van Hengel, Muurling, Meyboom, Hoekstra, Scholten, Busken Huet, Pierson, Opzoomer, naast Vinet, Gaussen, Spencer, Palmer, Schwartz, Guericke, Keil, Gieseler, Tholuck, Schenkel, Bretschneider, Hase, Hahn, Umbreit, Bunsen, met menigte andere landgenooten en vreemden, staan als onvervaarde kampioenen tegen elkander over en bestrijden elkaâr of verdedigen zich, niet met stoffelijke wapenen, maar met het gedrukte woord. Onderscheiden theologische tijdschriften worden opgericht, en boeken verschijnen, die of in dit of in een later tijdperk herdrukt zullen worden: Muurling's *Godgeleerdheid*, Meyboom's *Leven van Jezus*, Hoekstra's *Geloof en leven*, Vinet's *Homiletiek*, B. Huet's *Brieven over den Bijbel* 3 drukken, Pr. v.d. Hoeven's *Chr. Anthropologie* 3 drukken, Rutgers van der Loeff's *Chatechisatieboek* 4 drukken. Als een staaltje van kerkelijke drift herhalen wij even, dat de invoering der bisschoppen meer dan 200 vlugschriften in de wereld hielp, behalve de preeken daaromtrent uitgegeven.

Onder deze vlugschriften waren er, helaas, weêr een aantal, die van partijhaat, kwaadgezindheid en zedeloos winstbejag getuigden. Voor het meerendeel gingen deze uit van personen, die anders nooit iets van zich lieten hooren, van uitgevers uit den achterhoek, wier namen nauwelijks bekend waren. Maar toch van deze niet alleen. Enkele overigens met lof bekende firma's lieten zich door kerkelijke vooringenomenheid meêsleepen en schroomden niet om door boekjes, geschriften en spotprenten het gemoed der katholieken te beleedigen en dat der protestanten al meer en meer op te ruien. Bij enkelen maakte alle beter bewustzijn plaats voor een opwelling van oogenblikkelijken hartstocht en werd door hen in een onbewaakt moment ter perse gelegd wat zij in kalmer

stemming zelven zouden hebben veroordeeld. Eensdeels opgezweept door schrijflievende heethoofden, anderdeels, zooals zij meenden, gedrongen door eigen geweten, en soms niet minder verlokt door een als in den schoot geworpen voordeeltje, brak door hen een storm van vuile schotschriften los over het katholieke gedeelte onzer bevolking. Dat dit bij vele betergezinden ergernis wekte is geen wonder, en dat ook de ernstiger boekverkoopers daartegen opkwamen strekt hun tot eer. Onderscheiden stukken over en weêr werden daarover in het *Nieuwsblad* gewisseld. De beschuldigde firma's verdedigden zich ermeê, dat zij in een gevaarlijken tijd als deze, waarin ultramontanen en jezuiten het hoofd zoo schaamteloos durfden opsteken, geen middelen mochten ontzien om den driesten vijand te keer te gaan; integendeel, dat de protestantsche pers daartoe geroepen werd, en dat zij-zelven in die lofwaardige poging aangemoedigd werden door aanzienlijke en met roem bekende mannen. Een voornaam uitgever, die een allergemeenste spotprent had uitgegeven en een kloosterverhaal dat van onzedelijkheden vol was, streed voor zijn goed recht door de bewering, dat hij veel minder winstbejag zocht dan opwekking van een echt protestantschen, maar thans al te slaperigen geest. Een ander beriep zich op de erkende behoefte waaraan hij voldeed, erop wijzende hoe van tien door hem uitgegeven brochures gezamenlijk ongeveer 80000 exx. verkocht waren. Van tegenovergestelde zijde werd, kalm en waardig, betoogd, hoe de boekhandel de pers dezer dagen zag zwoegen onder een last van lorren en vuilaardige schrifturen, die den ernstigen uitgever het bloed naar de wangen deed stijgen van schaamte over het misbruik van zijn beroep; hoe daardoor de grofste hartstochten werden geprikkeld en het gevoel van zedelijkheid met voeten werd getreden; hoe de protestantsche kerk zich zelve in het aangezicht sloeg door ter bevordering harer belangen tot dergelijke walgelijke middelen een toevlucht te nemen, en hoe ieder fatsoenlijk boekverkooper

niets meer dan zijn plicht zou doen door aan dergelijke praktijken de hand te weigeren. Deze nobele protesten, van den boekhandelzelven uitgegaan, werden als het ware samengevat in een hoofdartikel van het pas opgerichte en later te bespreken *Weekblad*, dat hier in zijn geheel een plaats verdient. Het zegt, onder den titel van

DE BISSCHOPPEN.

‘Ziedaar het woord van de tegenwoordige dagen. Kom waar ge wilt, in kerk of koffijhuis, in de stille huiskamer of in de gezelschapszaal, in 't hotel van den man die aan het roer van staat zit, of bij den eenvoudigen ambachtsman - overal en altijd de Bisschoppen. Groot en klein heeft er den mond vol van; consistorie- en kosterskamers stroomen vol van eene adressen-teekenende menigte; hoopen van menschen verdringen zich voor boekwinkels en voor de in 't oog vallende billetten, geplakt op de muren van stad en dorp; gij kunt geen courant opnemen of uw oog schemert van advertentiën, de eene al grooter dan de andere - overal en altijd de Bisschoppen. Zou dan ons Blad van den boekhandel er geen woord over spreken? Ja, en nog eens ja; schrijver dezes acht het een heiligen pligt.

't Is er evenwel verre af, dat dit Blad, geheel en al gewijd aan de belangen van onzen handel, wagen zou een artikel te geven over de kwestie zelve. Dat zou een stap zijn geheel buiten ons gebied, een stap, hoogst laakbaar en hoogst gevaarlijk bovendien. Wij, boekhandelaren als we zijn, mogen een' zelfden weg gekozen hebben in 't maatschappelijk handelsleven; toch volgen wij als op ons zelv' staande personen ieder voor zich zelf de rigting in denken en doen, die met onze individuële inzigten overeenkomt en die wij voor ons zelve meenen te kunnen verantwoorden. Die rigting, dat gevoelen eerbiedigen wij in elkander, 't zij we Protestant zijn of Katholiek, 't zij we orthodox of liberaal genoemd worden; wij laten ieder zijne vrijheid om te oor-

deelen, - ook over de Bisschoppen; - maar ééne zaak evenwel meenen wij verpligt te zijn elkander voor te houden, en die is de vraag: in hoe verre wij allen als *Boekhandelaren* in de kwestie betrokken zijn?

Onze drukpers heeft, zooals ze gewoon is in alle omstandigheden des tijds te doen, zich met de zaak nog al vrij ijverig bemoeid. Wie, die de boekenlijsten der laatste weken heeft nagegaan en de dagbladen heeft ingezien, opgevuld met aankondigingen van boekjes en brochures over den Pauselijken maatregel, zal niet erkennen, dat de Boekhandel hier te lande wakker is! Dit is in zeker opzigt een verblijdend teeken; 't is een blijk dat er gewerkt wordt, dat onze handelsstand zich den geest van het oogenblik ten nutte maakt, en dat hij zijne roeping begrijpt om het publiek voor te lichten en te leiden.

Hoe jammer, dat het bij dien lof niet blijven mag! Wij hebben eene ernstige bedenking te maken, die wij in gemoede ons verpligt achten, en die zonder bitterheid of scherpte, zonder de minste eenzijdigheid, maar alleen ter eere van ons edel vak en in 't belang der geheele maatschappij bedoeld wordt. Heeft de Boekhandel in de laatste dagen wel altoos bedacht, welk een magtigen invloed hij uitoefent op de stemming van 't algemeen?

Laten wij den stapel brochures eens nazien en een voor een doorbladeren: wat zal ons besluit zijn? Wij vinden in de eerste plaats een aantal degelijk geschreven stukken, van verschillende rigting wel, maar die alle den stempel dragen, dat ze voortgevloeid zijn uit een helder hoofd en een warm gemoed, en ernstig de belangrijke zaak ter harte nemende. Maar, helaas, hoe vele leggen wij er ook niet van ter zijde, waarvan wij zouden wenschen, dat ze nooit een uitgever gevonden hadden om te drukken, nooit een publiek dat ze lezen zou! En toch is dit laatste maar al te vaak gebeurd. De Boekhandel heeft zich - wij komen er rond voor uit - te schamen, dat hij ook alweder hier soms ge-

vischt heeft in het troebele water en dat hij zulk eene hoog ernstige kwestie als de tegenwoordige op zulk eene hoogst laakbare manier gebruikt heeft tot een middel van speculatie en winstbejag. Of zal niet ieder weldenkend Protestant of Katholiek zich moeten ergeren aan die vele nietsbeduidende prullen in proza en in rijm, die, ontstaan in een of ander heethoofd van eenige partij, of (nog erger!) in het brein van den een of anderen winstzoekenden Boekverkooper, geschreven, gedrukt, uitgegeven, opgevijzeld en verkocht worden, zonder dat men er bij bedacht heeft, hoeveel zedelijk en maatschappelijk nadeel er tegen het geldelijk voordeel van het debiet overstaat? aan die pamphletten en schotschriften, die bij duizenden over 't land verspreid worden en nergens anders toe leiden, dan tot een klein gewin voor den uitgever, maar overigens tot opruijing, verbittering en onverdraagzaamheid? Zouden ze tot eere van onzen handel hebben verstrekt, die schreeuwende advertentiën in de dagbladen, soms zelfs nog geïllustreerd met een houtsneê-figuur, als een uithangbord van kwakzalverij? Zou het te verdedigen zijn in dezen tijd van spanning, dat de Boekhandel op de muren van de steden van ons anders zoo vredelievend Vaderland, met zijne billetten gisting voortplant onder de menigte, eene gisting die de gemoederen verhit en de hemel weet tot welke uitkomsten leiden kan?

Wij hebben gehoord, dat in verschillende steden de policie enkele Boekhandelaren verzocht heeft, om van hunne glazen weg te nemen de voorstellingen van godsdienstige partijzucht. Geen policie kan bij onze vrije drukpers beletten, dat het bovenvermelde uitgeven, adverteren en verkoopen van zulke verpestende prullen gebeure. Laten wij dan in ons zelven, in ons binnenste, eene policie hebben, die ons afhoudt van alle speculatiën, die den toets des gezonden verstands en gevoels niet kunnen doorstaan! Laten wij in dagen als de tegenwoordige toch voorzigtig zijn en bedachtzaam, opdat wij niet een deel op ons laden van de schuld,

indien - hetgeen God verhoede! - de band van broederschap en eensgezindheid verbroken mogt worden! Laten wij wel toezien, wat onze persen verspreiden, wat onze handen verkoopen, in de overtuiging dat vooral de Boekhandel zoovéél kan doen in het leiden der publieke opinie, in het leiden ten goede, indien hij de beginselen van zedelijkheid tracht voort te planten, maar ook in het leiden ten kwade, indien hij de zaden strooit van distelen en onkruid!

Onze handel, onze maatschappelijke roeping is te edel, dan dat er ligtzinnig mede gespeeld worde. Bewust van haar vermogen, schrome de drukpers niet, zich te mengen in den strijd, indien er gevoelens tegen elkander over staan, zoo als in de tegenwoordige dagen; zij doe mede, krachtig mede, maar de middelen, die zij bezigt, mogen alleen waardig, eerlijk, ernstig zijn! Wanneer de Boekhandel zich zóó en zóó alléén vertoont in zijne werkzaamheid, dan mogen wij er ons hartelijk in verblijden, en welke rigting wij dan ook mogen volgen, of welke zaak wij ook willen verdedigen, wij zullen er roem op kunnen dragen, dat wij met eene goede conscientie gedaan hebben, wat onze zedelijke pligt ons voorschreef.'

Onder de uitgekomen bijbels verdient de pracht-uitgaaf met staalgravuren, bij G.B. van Goor 73.60, vermeld te worden. Zij vond den bijval, dien zij verdiende.

Overigens ontnam de steeds veldwinnende kritiek over het karakter van de bijbelboeken, vooral over die van het N. Testament, aan een aantal stichtelijke huisboeken een gedeelte van de waarde, die zij vroeger voor de gezinnen bezaten. Godsdienstige leesboeken van omvang, voor twintig en tien jaren nog de morgen- en avondlektuur aan den huiselijken haard, waren niet meer zoo voldoende om aan de nieuwere behoeften te voldoen. Men begeerde of een zoogenaamd positief christelijke kleur, of een meer vrij-

zinnig voedsel naar aanleiding van de moderne richting. Busken Huet's *Brieven over den Bijbel* en andere dergelijke geschriften hadden het zwaard des strijds onder het groote publiek geworpen, en de gemoederen ontvlamden voor en tegen. De protestantsche kerk wilde van een onzijdigen middenweg niets meer weten, maar splitste zich in tweeën, ook op het gebied van de huiselijke godsdienstoefening. Het aantal tijdschriften ten behoeve van beide partijen nam voortdurend toe, even als dat van kleinere stichtelijke geschriften. Een van ouds geliefd standaard-huisboek was zijn aantrekkelijkheid gaan verliezen; de opgewonden gemoederen verlangden elke maand, ieder oogenblik, een nieuwen prikkel voor hun godsdienstige sympathiën, en de gedurige toevloed van geregeld verschijnende of van alle kanten opdagende kleine geschriften gaf aan het belangstellende publiek voldoening en aan de drukpers handen vol werk. Ieder predikant van eenige beteekenis had wat te zeggen, ieder leek luisterde als met gespitste ooren. Men wilde weten wat men aan elkander had: het leerstellige kreeg de overhand boven het gemoedelijke. En naast die twee dogmatiseerende afdeelingen verhief zich van nieuws het onveranderde 17e eeuwsche calvinisme, dat zich uitte in herdrukken van de werken van Vermeer, Comrie en de à Brakels. Te gelijk begon ook de katholieke stichtelijke lektuur zich breeder en meer in het openbaar te vertoonen, voornamelijk bij haar hoofd-uitgever P.N. Verhoeven te 's Hertogenbosch.

De klassieke letterkunde, hoe ook dalende in belangstelling, krijgt steun van beteekenis in Cobet, Hulleman, Karsten. Het Hollandsch proza wordt verrijkt met letterkundige werken van van Vloten, Beets, des Amorie van der Hoeven, Jonckbloet, Alberdingk Thijm, Lindo, Steenmeijer, van Koetsveld, Lublink-Weddik, van Oosterzee, Helvetius van den Bergh. De poëzij gaat voort al meer en meer haar gevierde muzen-zonen te hebben. Dichters en uitgevers vinden elkander en hebben in den regel

voldoening van hun onderscheiden arbeid. Bloemlezingen uit vroeger dagen worden bijeengezameld en raken zoo in den smaak, dat sommigen veelmalen herdrukt moeten worden. De rederijkerskamers, die zich door het geheele land vestigen, brengen zelfs oudere dichters weêr op den voorgrond en zijn de baanbrekers voor de nieuweren. Roemer Visscher's gedichten en die zijner beide dochters; die van van Winter en van Merken; van Ockerse en van van Alphen; van Borger en van Klijn krijgen nieuwe uitgaven. Cats wordt herdrukt in prachtgewaad; Vondel's werken verschijnen, door de zorgen van van Lennep en Binger, in een editie die een eer zal blijven uitmaken voor onzen Hollandschen boekhandel; Bilderdijk's kompleete dichtwerken, door da Costa gerangschikt, zien het licht en vinden veel grooter bijval dan zij genoten bij 's dichters leven. Tollens en van Lennep verzamelen hun verzen en geven er een volledige uitgaaf van. Het kostbare plaatwerk *Bijbelsche Vrouwen* wordt nagevolgd door dergelijke bundels: *Apostelen en Profeten* en *Historische Vrouwen.* Bogaers, wiens gevierde poëtische schriften, in keurigen vorm gedrukt, door 's dichters mildheid tot heden toe met ruime hand ten geschenke werden gezonden, ziet zich door den geest des tijds verlokt zijn verzen in den handel te brengen. Steeds worden met ingenomenheid de nieuwe voortbrengselen begroet van da Costa, Beets, Hasebroek, Tollens, ten Kate, van Lennep, ter Haar. Hofdijk, Alb. Thijm, van den Bergh, B. Janssonius, van der Hoop, van Zeggelen. Nieuwe sterren verrijzen in Schimmel, de Bull, des Amorie v.d. Hoeven Jr, Goeverneur, van der Pot, van Beers, de Genestet, de Schoolmeester (van der Linden).

De algemeene smaak voor poëzij wordt in de hand gewerkt door de uitgevers, die ook de uiterlijke vormen hunner uitgaven weten te regelen naar de eischen van den tijd. De groot 8° boekdeelen, op zwaar papier gedrukt en in hun glimmende kartonnen borden, hebben plaats gemaakt voor het goedkooper en

handelbaarder klein octaaf of 12° en verschijnen veel uitlokkender in sierlijke omslagen en keurige bandjes. Als boekgeschenk zijn versbundeltjes even gezocht als stichtelijke lektuur; de boekenrekjes in de huiskamer worden tusschen deze beiden verdeeld. In de laatste maand van het jaar, bij St. Nicolaas en nieuwjaar is het een wedstrijd tusschen de pracht-almanakken en dichtbundels, waarbij uitgevers en debitanten goede zaken doen.

Ook beginnen de romans daarin meê te doen. De boekhandel is terecht gaan begrijpen, dat de hooge prijs van 8° boekdeelen enkele boeken in den weg stond om zooveel debiet te vinden als zij verdienden. Ook hier zou een uitgebreider afzet de duurdere prijzen moeten vergoeden. Het groot formaat bleef nog wel altoos de regel en zou ook voor volgende jaren niet uit de mode raken, maar als uitzondering verscheen toch nu en dan een goedkooper deeltje, dat op die wijs, behalve in leesgezelschappen, zijn weg zocht bij het groote publiek, en dien vond. De omstandigheden werkten daartoe meê. De huiselijke, gemoedelijke, stichtelijke toon van velen onzer auteurs deed hun werk den middenweg houden tusschen roman en godsdienstige lektuur, en zoo was men vaak bij een eerste lezing en bij de ontwikkeling van den romantischen knoop niet voldaan, maar begeerde men een gedurige herlezing, eensdeels om de karakters der handelende personen die men liefgekregen had, anderdeels, wars van den kibbelgeest, om den zedelijken indruk der ingevlochten beschouwingen. Dat gebeurde eerst bovenal bij boeken, waarvan een eerste groot 8° uitgaaf was uitverkocht, en later bij dezulken die onmiddellijk buitengewonen aftrek beloofden. Jonathan's *Waarheid en droomen*, Hildebrand's *Camera obscura*, later van Koetsveld's *Pastorie* en *Zedelijke novellen*, Hoek's stichtelijke romans, en nog weêr iets later de *Betuwsche novellen* van den geliefden Cremer en de keurige *Binnenhuisjens* van de Bull, om maar enkelen te noemen, waren de baanbrekers. Zij vonden zooveel bijval, dat uit-

gevers, als Gebr. Kraaij, 1854, en v. Druten en Bleeker, 1855, weldra de proef durfden nemen met reeksen van goedkoope romans, welke proef als vaste maatregel aangenomen werd in de *Guldens-editie*, 1858, door D.A. Thieme, met een herdruk van van der Hoeve's *Levensbeelden* op het touw gezet.

Onze romantische literatuur won in dit tijdvak overigens een vierde gedeelte aan in vruchtbaarheid en had zich te beroemen op Mej. Toussaint (later Mevr. Bosboom-Toussaint), Mevr. Elise van Calcar-Schiotling, van Lennep, L. Weddik, Honig, Hoek, Schimmel, Keller, den ouden Heer Smits (Dr. Lindo), Chonia, (Kindermann), Thrasybulus (Busken Huet). Een aantal anderen, waaronder helaas veel fabriekwerk, brachten de uitgaven van oorspronkelijke romans tot een cijfer van p.m. 250.

Wat vertalingen aangaat, daarin spande de Engelsche literatuur gedurende dit tiental jaren den boventoon. Zij gaf ons het werk van ongeveer 90 auteurs, bij dat van 60 Duitschers en 20 Franschen. De meestal innige en vrome geest van de Engelsche schrijfsters als Currer-Bell, Yonge, Sinclair, Kavanagh, Grace-Aquilar, Bury, Charl. Elisabeth, Gaskell, Oliphant. Ellis, Wetherell, Car. Fry, en Beecher-Stowe vooral niet te vergeten, buiten en behalve nog een aantal andere dames, stemde zoo overeen met onzen eigen geest, dat haar romantische voortbrengselen gretig werden gezocht; zij dongen in dat opzicht eervol mede met de beroemde namen van Dickens, Thackeray, Bulwer, Kingsley, D. Jerrold, W. Collins, James, Ainsworth, Warren en zoo velen meer. De Duitschers waren voornamelijk Rellstab, Auerbach, Zschokke, Gotthelf, Hackländer, Belani, Gerstäcker, Herlossohn, Bernstein, Freytag, Willkomm, Wildenhahn. Uit het noorden bleven belangstelling wekken Fred. Bremer, Em. Flygare Carlèn, Andersen, Wetterbergh, Bernhard, Oom Adam, terwijl Manzoni als Italiaan, Puschkin als Rus, meer dan gewone aandacht trok. Van de Franschen kregen wij Cherbuliez, Souvestre, Bun-

gener, Berthet, maar ook, bij de handelsvoordeelen die zij afwierpen, Dumas, Sue, Vidocq, Paul de Kock.

Wat woordenboeken, taalkunde en onderwijs betreft, ook hier gelde wat vroeger daaromtrent is opgemerkt. Onze lijst geeft alleen de meestgebruikte en de duurdere werken aan, met voorbijgang van die kleinere boeken, die vaak zulke kostbare fondsartikelen waren. In elk geval geeft zij doorslaande blijken, hoe in dit tijdvak de school-beoefening der klassieke talen en de wetenschappelijke beoefening van onze eigene Hollandsche taal hand over hand toenam en welk een handelsbeweging hiervan het gevolg was. Tweede en derde drukken waren bovenal hier aan de orde, en de uitgever, die het geluk had een algemeen gebruikt woordenboek in zijn bezit te hebben, vond daarin een rentegevend artikel, beter dan tien andere kopijen. Geen wonder dat daardoor de concurrentie al scherper en scherper werd en men soms door voorbeeldeloos lage prijzen een ander van de baan trachtte te schuiven. Ook de studie der oostersche talen ging gelijk op met de belangstelling in onze overzeesche bezittingen.

Kunstwerken vonden al meer en meer uitgevers en bijval bij het publiek. De gemakkelijker vervoermiddelen en de aanwakkerende lust tot reizen maakten het uitgeven van plaatselijke albums, als reisgidsen en souvenirs, tot winstbelovende ondernemingen. Afbeeldingen, aan Indië ontleend, lokten te meer aan, naarmate bijna iedere familie van haar leden naar de koloniën zag uitgaan. De firma Buffa hield de hand aan de beroemde Hollandsche graveernaald door van onze oude schilderschool kopijen te laten maken door Couwenberg, Kaiser, Sluijter, Taurel en anderen. Maar bovenal vielen bij het publiek in den smaak de zich gedurig opvolgende geestige schetsen van Alex. Ver-Huell, hetzij uit het jolige studentenleven gegrepen, hetzij ontleend aan zoo vele maatschappelijke en huiselijke toestanden, die hij met zijn lithographische teekenstift schier even welsprekend wist

terug te geven als Hildebrand dat gedaan had met zijn humoristische pen. Letterkunde en kunst begonnen in dit tijdvak een inniger verbond te sluiten, blijkbaar uit de gezamenlijke albums van onze dichters en schilders, door uitgevers daartoe aangezocht.

De aanwinst in dit opzicht was dan ook van vrij wat grooter beteekenis dan het merkwaardig afnemen van de literatuur der vlugschriften. Sinds het getal tijdschriften en dagbladen toenam, vonden daarin een uitweg allerlei soorten van pennen, die tot nu toe haar toevlucht in brochures hadden gezocht. Wel raakten die laatsten daardoor niet uit de wereld, maar zij kregen haar eigen organen en maakten het den Boekhandel vrij wat minder lastig. Wat goed was kon op de periodieke pers in den regel zijn plaats vinden, ook zonder de hulp van een uitgever te zoeken.

Het getal kinderboekjes, door verschillende firma's, waarbij, behalve vroeger genoemden, Sijthoff, Nooth. v. Goor. Tielkemeijer, Sybrandi, Loman, v. Druten & Bleeker, van Kampen, Roelants, Binger, J. de Haan, Schierbeek e.a. zich aansluiten, klimt met ieder jaar. Schmid, Hoffmann, Nieritz, Mevr. van Meerten, zijn nog altoos gevierde namen. Maar ook nieuwe auteurs wijden zich aan kinderlektuur: van Schaick, v.d. Noorda, v.d. Broek, Bruinses, Gerdes, v.d. Hoop, de Charante, Evangeline, en bovenal niet te vergeten van Zeggelen, Ising, van Koetsveld, Mevr. Elise van Calcar-Schiotling, tante Jans, Andriessen, Schenkman en Goeverneur. Vooral de lieve werkjes van laatstgenoemden, zijn *Jongenspret*, *Meisjesweelde*, *Ondeugende kinderen*, *Tooverlantaren*, *Chineesche Schimmen*, *Knipsels met de schaar* en zooveel meer, zijn lievelingsboekjes geworden, die vooral met St. Nicolaas bij honderden verkocht worden. Niet minder zijn gezocht de zoogenaamde *Struwelpeters* (*Piet de Smeerpoets* enz. enz.) bij Roelants uitgegeven, en voor meer ontwikkelden de *Wijde*, *Wijde Wereld* van Miss Wetherell en de *Lantaren-opsteker.* Ook de

reeks van guldensboekjes, door Fuhri op het touw gezet, en de keurige verhalen van van Koetsveld, bij van Nooten. De *Versjes van* van Alphen beleven nog steeds herdrukken in bevalliger gewaad[1]; Lossius' *Gumal en Lina*, en de oude beroemde *Robinson Crusoe* (naar de 70e oorspronkelijke editie bewerkt) blijven, als vroeger, bij elk nieuw jong geslacht in de mode. De eenvoudige vormen van voorheen worden al sierlijker en smaakvoller, en naast de kartonnen bandjes en gekleurde, geïllustreerde omslagen komen de linnen bandjes in zwang. De handel in kinderwerkjes wordt een belangrijke tak, en op de najaarsreizen der uitgevers zijn de aanbiedingen daarvan veelal de hoofdzaak.

Het tijdschrift *Museum voor de jeugd*, in 1851 opgericht en tot

1 Van Alphen's *Gedichtjes* worden voor de eerste maal gedrukt in 1778 in drie stukjes, onder den titel: *Proeve van kleine gedigten voor kinderen*, met plaatjes. Zij werden reeds herdrukt in 1779, 1780, 1783, 1785 en later, de uitgevers weten zelve niet hoeveel malen. In 1821 verscheen een uitgaaf met 66 knperplautjes, van *f* 6,- en een goedkoope zonder plaatjes voor 60 cents. In 1824 kwam de eerste schooluitgaaf in het licht, die jaren lang bij tienduizenden verkocht en altoosdoor herdrukt werd. - Ken Fransche vertaling, door Clavereau, verscheen in 1834, eveneens dikwerf herdrukt. Ook kwam er bij de firma Terveen een Duitsche vertaling van, en in 1856 een Engelsche bij Millard te Londen. Een Friesche werd in 1852 uitgegeven bij J.M.D. Munnik te Joure, en een uitgaaf in het Maleisch in 1854 bij Terveen. Deze firma gaf haar van Alphen in velerlei formaten, met en zonder platen. De oplaag, die zij ervan maakte en het debiet dat zij ervan had, moesten geheim blijven, maar zeker is, dat, buiten den bijbel, van geen enkel geschrift zooveel exemplaren in Nederland ooit gedrukt zijn. In 1871 vierde de firma J.G. van Terveen het 100jarig feest van haar eerste betrekking tot den dichter. En zij had er wel reden toe! Op dien Augustusdag kwam een nieuwe uitgaaf in het licht van van Alphen's *Dichtwerken.* Voor de ramen van den versierden gevel waren verschillende uitgaven van 's dichters werken uitgestald, in wier midden zijn beeld prijkte door bloemen omgeven.

1857 voortgezet, kon niet langer staande blijven tegenover Fuhri's *Kindercourant*, die door zijn degelijke en afwisselende lektuur elke week een welkome verschijning werd in iedere huis- en kinderkamer.

Het getal alleen letterkundige of gemengde tijdschriften, in den loop van 1851 verschenen, bedroeg 154, verdeeld als volgt:

6 52 maal 's jaars, prijs te samen	19.85
5 24 maal 's jaars, prijs te samen	19.35
1 16 maal 's jaars, prijs te samen	11.20
87 12 maal 's jaars, prijs te samen	366.20
11 6 maal 's jaars, prijs te samen	49.50
11 4 maal 's jaars, prijs te samen	44.85
33 op onbepaalde tijden,	

buiten die, welke aan zegelrecht onderworpen waren. Werden deze erbij geteld, dan bedroeg het getal tijdschriften ongeveer 260, dat is één op de 10000 zielen.

Zelfs de boekhandel maakte zich over het steeds vermeerderend aantal tijdschriften ernstig ongerust. In het *Weekblad* van Januari 1852 wordt in een hoofdartikel gewezen op het treurig verschijnsel, dat dit nieuwe jaar aan zooveel ondernemingen van periodieken aard het leven gegeven heeft. De schrijver wenscht ervoor te waarschuwen en betoogt, hoe verderfelijk dergelijke uitgaven zijn voor het publiek en voor den boekhandel zelven. Voor het publiek, omdat daardoor het half-weten bevorderd wordt in plaats van het degelijk weten. ‘Wat wordt er van grondige studie en van smaak zegt hij, ‘indien eenig onderwerp in één of twee vellen behandeld wordt, en men in de meeste maandwerken in één nommer 4 of 6 artikels van den vreemdsoortigsten inhoud door elkander geplaatst ziet? Onzes bedunkens kweekt dit alleen die oppervlakkige kennis en dat ongelukkig gebrekkig weten, dat, helaas, hoe lang zoo meer noodig schijnt om zich

met gemak in de dagelijksche zamenleving te kunnen bewegen. Zoodanige kennis bij onze natie te bevorderen, vreezen wij meer dan volslagen onkunde.' En wat den boekhandel-zelv' betreft, deze gooit door de zucht naar gewin eigen glazen in, meent hij. De uitgever bederft of vermindert er zijn fonds door; de debitant ziet er zijn debiet van kostbare boeken door verkort. Door de ondernemers van tijdschriften worden de schrijvers, die vroeger gewoon waren de vrucht hunner studie in rond afgewerkte boeken neêr te leggen, door hooge aanbiedingen verlokt om die vruchten te verbrokkelen en aan tijdschriften af te staan. 'Och,' zoo verzucht de schrijver, 'aan wie de schuld van dezen kanker? Aan niemand dan de uitgevers! De zucht tot geld doet u alles voorbijzien wat ernst is en de deur open zetten voor de oppervlakkigheid. Door het aanbieden van ongehoorde honararia - uwe nommers moeten op den bepaalden tijd vol! - graaft gij der wetenschap en uzelven een graf. Gij moogt voor korter of langer tijd uwe Tijdschriften zien bloeijen en die grooter honoraria kunnen beloven, er is voor alles eb en vloed. De tijd komt - en is misschien meer nabij dan men gist! - dat men zal inzien, dat van alles wàt te genieten geen duurzaam genoegen of bevrediging geeft. Dan zal men naar degelijker voedsel vragen. De auteurs hebt gij verwend, uitnoodiging op uitnoodiging heeft hun telkens tot stouter geldelijke eischen vrijheid gegeven. Bovendien hebben zij hun geest geweld aangedaan en alles gegeven wat zij te schenken hadden. Gij zult niets degelijks meer te wachten hebben, en..... onze handel zal meer en meer kwijnen!'

Ongegronde bekommering, die door later feiten wel zou beschaamd worden. Toen de spoorwegen kwamen, zou het met het kalm en rustig vervoer van reizigers gedaan zijn; - toen de photographie verscheen, dreigde de schilderkunst gevaar te loopen; - toen de briefport verminderde en de telegraaf in wer-

king kwam, zou de posterij haar kostbaar beheer niet meer kunnen dragen; - toen de maandschriften en dagbladen vermeerderden, de prijsvermindering van boeken al meer en meer in zwang kwam en, later, de tweedehands-handel kracht kreeg, zoude degelijke boekhandel gaan kwijnen. Niets van dat alles gebeurde. Integendeel: de bespoediging van de middelen van verkeer, de gemakkelijkheid van meêdeeling, de ruimer verspreiding van lektuur vergrootten de behoefte tot persoonlijke verplaatsing en onderlinge gedachten wisseling, tot verspreiding van kunst en kennis, en de toekomst zou bewijzen, hoe vooruitgang op elk gebied vaak geboren wordt uit een schijnbaren druk van het oogenblik.

Handels-toestand.

Inhoud.

De wereld-tentoonstelling te Londen en haar invloed. - Krachtige vooruitgang van den boekhandel. - Daanneê gepaard gaande klachten. - Loterijen hij het uitgeven. - Nadeelige bepalingen der postwet. - Opening van den telegraafdienst. - Levering van dagbladen, tijdschriften en, boeken door postkantoren. - Indisch drukpers-reglement en adressen daarover. - Traktaat met Frankrijk. Met België. - Overzicht van den Belgischen nadruk. - Nadruk in Holland. Pennestrijd daarover. - Afrekenings- en handelsbeurs. - Vattemare en zijn ruilstelsel. - Weekblad voor den boekhandel. - Systematische catalogus. - Boekenlijsten. - Het bekend maken van Hollandsche boeken in het buitenlatid. - Wereld-tentoonstelling te Parijs. - Costers feesten te Haarlem.

Onze boekenlijsten hebben het getoond: het tijdperk, met 1850 begonnen, was, ook voor den boekhandel, een tijd van herlevende welvaart.

Bovenal één grootsche en machtige gebeurtenis had op de ontwik-

keling van krachtige inspanning in alle richtingen van handel en nijverheid een onberckenbaren invloed. Een omwenteling ging uit van de eerste wereld-ten toonstelling in 1851 te Londen. In dat jaar openden zich de deuren van het glazen wonderpaleis, waarin alle natiën der aarde de voortbrengselen harer industrie, als tot een algemeenen wedstrijd, hadden bijeengebracht. Uit alle streken der wereld stroomden dag aan dag duizenden toe, om van die schitterende uitmonstering getuige te wezen. Elk volk had het uitnemendste gezonden wat het had kunnen bijbrengen; ieder had zijn best gedaan op zijne wijs uit te blinken. En zeker, ieder volk mocht zich dan ook wel eenigermate verhoovaardigen op den rijkdom zijner voortbrengselen, waarvan het tot nog toe zelf den omvang en de beteekenis niet zoo tastbaar had bijeen gezien. Niettemin was de indruk evenzeer voor verreweg de meesten teleurstellend en beschamend, zoodra men zich ging vergelijken met zijn naburen. Nooit was de onderlinge naijver natuurlijker en edeler dan hier. Het gold hier niet de wisselvallige overwinning van het kanon en het zwaard, maar de eer van het innerlijke vermogen der natiën, den voorrang op het gebied der arbeidskracht en der beschaving.

Zoo ergens, dan hadden, om den wil der beide laatstgenoemden, boeken hier wel een eereplaats mogen hebben. Zij waren er trouwens al heel schaars vertegenwoordigd. Het was, alsof de boekhandel uit alle staten getwijfeld had, of hij wel tot de eigenlijke nijverheid behoorde, en of hem hier, in dit paleis van den handenarbeid, wel een plaats zou gegund worden. Alleen Engeland, Frankrijk en Duitschland hadden er hun recht gehandhaafd. En zij hadden het gedaan hunner waardig. In prachtige kasten hadden de voornaamste uitgevers hun fondswerken, schitterend gebonden, tentoongesteld en in een bijgelegden cataloog omschreven. Mannen van het vak uit kleiner land beseften al hun kleinheid tegenover deze reusachtige toongevers!

Al was het alleen deze indruk, hij was genoeg om bezielend te werken op allen, die hem wilden opvangen. Op te zien tegen deze grootheden; te beseffen welk een macht zij, bij eigen handelsbelang, oefenen op den algemeenen vooruitgang; te dwepen met eigen navolging, zij het ook op zooveel nederiger voet: hoe zou dat niet een prikkel zijn, die zijn kracht zou toonen naar alle richtingen waar de boekhandel zich zijn waarde en plicht bewust is?

Maar er was meer. Wie niet alleen met vagen eerbied opzag tot de verbazende uitgebreidheid der fondsen, maar den cataloog tot leidsman nam om kennis te maken met bijzonderheden, vond hier een vruchtbaar veld voor kennis ten eigen bate. Hij kreeg het oog op nieuwe ondernemingen; hij werd verrast door nieuwe vormen; hij werd verrukt door keurigheid van uitvoering; hij werd verbaasd door toepassing van allerlei vinding. Hij hoorde met wellust het ratelen der pas ontdekte snelpers; hij bewonderde den vooruitgang der lettergieterij en der zetkunst; hij staarde met genot op de wonderen der houtsnijkunst; hij kreeg achting voor den kleurendruk der lithographie; hij werd meêgesleept door het fabriekmatig en goedkoop vervaardigen van het keurigste bindwerk. Hij gevoelde hoe ver zijn eigen land in velerlei industrie ten achter stond bij den vreemde, en hij keerde naar eigen haard terug om zijn eigen aandeel, hoe gering ook, te nemen aan een algemeene hervorming.

Men wane niet, dat deze bewering overdreven is. *De Illustrated Londen News*, sinds kort bestaande en in 1850 op de hoogte van 70.000 exemplaren, bracht het bij de tentoonstelling in 1851 tot een debiet van 200.000 en toonde zijn levensdrift, door één nommer van verscheiden vellen druks, met 34 houtsneêfiguren, waarvan enkele zoo groot waren dat zij een dubbele bladzij innamen, afzonderlijk te verkoopen voor één shilling. Wellicht zou, nog weinig jaren te voren, zulk een geïllustreerd folio deeltje met een pond sterling moeten betaald zijn! Dit was een feit van

beteekenis. Het gaf het bewijs, dat de schrijver een machtigen mededinger gekregen had in den teekenaar, en dat onze eeuw een nieuwe taal had uitgevonden ter verspeiding van allerlei onderwijs en beschaving onder de groote menigte. De graveernaald had haar toekomst verkregen, en het zachtere houtblok zou de plaats gaan innemen van het stugge metaal. De snelpers, de stoomsnelpers, zou met haar tooverachtige bekwaam- en vlugheid den tragen plaatdruk overvleugelen. De photographie en de gal van oplas tiek stonden voor de deur om de teekenstift ter hulp te komen, en met duizendvoudige ver veel vuldiging zou het beeld het voorwerp te aanschouwen geven, gelijk voormaals de gedrukte letter de opgeschreven gedachte deed spreken tot allen. De geïllustreerde werken, tot heden toe alleen in handen van de rijken der aarde, waren, zoo niet hun ontstaan, dan toch hun algemeenen opgang voor een groot gedeelte verschuldigd aan de eerste wereld-tentoonstelling te Londen.

Gelijk overal elders, zoo gaf ook hier te lande deze toepassing het leven aan tal van ondernemingen. Onze wakkere uitgevers haastten zich er partij van te trekken en gaven de kunst naast wetenschap en letterkunde haar plaats. Maar in niet geringe maat had ook de debiethandel er zijn voordeel van. Plaaten prentwerken uit het buitenland, prachtwerken en volksboeken, stroomden naar het leeslievende Holland en werden een nieuwe bron tot handelsvoordeel.

In alle opzichten ging de boekhandel een tijd van ontwikkelende welvaart te gemoet. De geesten spraken, en de drukpers stond vaardig. Op ieder gebied werd gewerkt, gewerkt met inspanning en liefde, telken jaar met grooter vruchtbaarheid. In het jaar 1850 zagen hier 1559 werken het licht, in 1851 1809, in 1852 1920, en verder in steeds klimmende hoeveelheid, daarbij niet gerekend de tijdschriften en brochures. Meer dan 100 firma's - overigens waarlijk geen gelukkig verschijnsel -

hielden meer of minder zich met uitgeven op. Op rechtskundig terrein betwistte men elkander iederen duimbreed gronds, zoo, dat er van enkele wetboeken van 10 tot 16 uitgaven in den handel kwamen. De natuurwetenschap zocht haar plaats onder het groote algemeen. De theologie, in breede partijen, kruiste de zwaarden. Stichtelijke lektuur was zoo gewild, dat er in 1855, behalve boeken naar ieders gading, niet minder dan 262 preeken het licht zagen. Letter- en dichtkunst waren nooit zoo rijk. Reis- en spoorweg-lektuur was een nieuwe behoefte. Werken bij inteekening in afleveringen verdrongen het een het ander. Prospectussen van allerlei vorm en gehalte regenden over het land. Reusachtige aanplakbiljetten bedekten muren en wanden. Bockverkoopers-advertentiën vulden soms een half of heel blad van de meest gezochte dagbladen en wierpen den courantiers goud in den schoot, zoo zelfs, dat het geen zeldzaamheid was, dat eenig volijverig uitgever *f* 3000. - à *f* 4000 sjaars aan advertentiën betaalde. Loterijen en premiën dienden tot lokaas voor twijfelende inteekenaren. Colporteurs bereisden het land van noord tot zuid en zochten toegang tot woonkamers, die anders veelal voor boeken gesloten waren.

Werden op deze manier een aantal, en daaronder vrij kostbare, ondernemingen tot stand gebracht, ook aan de gedaante, waarin zij verschenen, werd oneindig meer zorg besteed dan vroeger. Het gladde machinale papier oogde meer dan het met de hand geschepte. Op keus van letter en op zuiverheid van druk werd nauwer toegezien. Het plaat- en prentwerk stelde zich hooger eischen. In één woord: het tijdperk, dat met 1850 begint, kenmerkte zich ook door een groote verfraaiing van den uiterlijken vorm der boeken, vooral van belletristischen aard. De groot 8° romans hadden hun vroeger roodspikkel gewaad gaandeweg afgelegd en verschenen òf in een licht grijs kleed met gesatineerden rugtitel - gelijk o.a. de Erven Bohn dit met Hilde-

brand's *Camera obscura*, Jonathan's *Waarheid en Droomen*, Elise 's *Te laat* enz. in zwang hadden gebracht - of in smaakvol gedrukte omslagen, op gekleurd ellen papier, niet zelden, zooals bij de romans van Dickens, met steendrukvignetten voorzien. Ook maakte het groot 8° formaat nu en dan plaats voor het goedkooper klein 8° of 12°, dat Fuhri met zijn reeks van minkostbare novellen begonnen was. Dichtbundels en boeken voor geschenken bestemd, die een jaar of wat geleden, als een hoogste uiting van sierlijkheid, in kartonnen bekleedsel verschenen, werden opgepronkt met linnen bandjes, meer of minder met vergulde stempels versierd. Vooral de Haagsche machinale boekbinderijen van Gebr. v.d. Heuvel en H. Mondt werkten te goedkoop en waren te verleidelijk, dan dat de een of andere uitgever van een lief boekje de verzoeking kon weêrstaan om er een keurig bandje om te leggen, daarmee op reis te gaan en den debitant te verlokken tot het voor rekening nemen van een getal bij aanbieding. In het belang van den uitgever slaagde dergelijke maatregel, goed aangelegd, meestal gunstig; voor den debitant, indien hij zijn maat wist te houden, evenzeer. Maar de keerzij was, dat menig jong uitgever, met een paar van zulke boekjes bevracht, zijn zaak verlatend en geld verterend, van zulke reisjes alles behalve voordeel had, en dat evenzeer van zulk een verleidelijke aanbieding de debitant veel meer insloeg dan hij plaatsen kon en met een winkel vol verlepte bandjes bleef zitten. Het *Weekblad* van 26 Juni 1852 verhief daartegen een waarschuwende stem en kon de vrees niet weêrhouden, dat al deze nieuwe manieren ja een uiterlijken schijn van vooruitgang hadden, maar dat zij op den duur de degelijkheid van boeken en van boekverkoopers moesten ondermijnen. Zwaartillende momenten, die soms zelfs het verstandige *Weekblad* had, dat anders in die dagen door zijn meestal weldoordachte hoofdartikelen zulk een uitmuntende redactie toonde.

Deze klacht stond trouwens alles behalve alleen. Fuhri's bemoedigend antwoord op de prijsvraag van 1816 had den klagenden niet den mond gesnoerd, de zondaren niet verbeterd. Al die nieuwigheden vonden verzet bij ouderen van dagen en een angstig schouderophalen bij den zwaarmoedigen sleurganger. Ook kan het niet ontkend worden, dat de strijd om het bestaan menig misbruik in het aanzijn riep. Niet minder dan vroeger waren *Nieuws*- en *Weekblad* de verklikkers van menige misdaad, de omroepers van ach en wee, de boetpredikeis over de verdorvenheid der dagen. Hoofdartikelen en advertentiën stelden feiten en personen aan de kaak, soms gemoedelijk, soms vuilaardig. En dat er van weêrskanten wel wat te klagen viel, zoowel aan de zijde van debitanten als aan die van uitgevers, moge blijken uit de aanhaling, uit het *Nieuwsblad* van 1851, van onderstaande jeremiaden, waarin, in korte woorden, al de verschillende grieven zijn saamgevat:

Catechismus voor uitgevers.
Den goeden niet te. na gesproken.

'Verzend de boeken, die gij uitgeeft, bij twintigtallen in commissie aan de zes honderd confraters in Nederland.

Heb het hart niet, den een meer en den ander minder te zenden.

Spreek geen woord van 'nemen voor rekening', maar laat uw fraaiste bandjes en keurigste prentjes *à l' abandon* van kijkgrage winkelbedienden of vuile loopjongens.

Hebt ge u durven vergaloppeeren aan een vooruitbestelling, tien- twintigmaal herhaald, en een termijn bepaald voor uw extra rabat, denk er niet over om dien termijn te handhaven. Een jaar daarna, als uw boek alweer rustig op den zolder ligt, dient gij in billijkheid gehoor te geven aan 'vooruitbestellings-navragen.'

Sta gereed om aan alle brandbrieven om exx. in commissie te voldoen, en erger u in 't minst niet, als er 't volgend jaar geen enkel ex. verkocht blijkt.

Als uw voorraad op is en gij behoefte hebt, denk er niet aan om uwe boeken te laten terugvragen. Meent ge, dat uw boek nog uw eigendom is, wanneer 't bij de confraters in den winkel staat?

Volstrekt niet. - Men kan met uw goed doen wat men verkiest, en gij zult het lijdelijk aanzien, als men 't wil laten staan, voor de glazen laten verkleuren, verhavenen en beduimelen, om 't u in 't volgend jaar terug te zenden onkenbaar en ingetrapt in een pak 'teruggaand *commissie-goed*'

Wilt ge geen kwade vrienden maken, geef premiën in 't oneindige.

Heb eerbied voor alle mogelijke combinatiën, die u, niet in 't geheim, maar openlijk, alsof 't de regtvaardigste zaak van de wereld ware, uw extra rabat en premiën ontfutselen, alleen beloofd aan hem, die 'extra moeite' wilde doen.

Erger u niet, als gij bij 't teruggaand commissiegocd stapels jaarboekjes of 'dingen van den dag' terugziet, waar ge honderdmaal verlegen om geweest zijt, die ge hadt kunnen verkoopen, en waar ge beleefd, dringend, gemoedelijk, dreigend, wanhopig om gesoebat hebt.

Waag het niet zuur te zien, maar verdraag 't in alle kalmte des harten, als ge de boeken, waar uw ziel en uw leven, uw tijd en uw geld in zit, verhaveud en bedorven op rijen stapelt en de conclusie maakt, dat ge geen honderd exemplaren hebt verkocht van een werk, waar bepaald uwe halve oplage van heengegaan ware, indien men er maar half mede gewerkt had.

Verwonder u niet, in de eerste maanden van 't jaar tallooze commissiën te krijgen, die u een goed jaar voorspellen, maar die gij alle weer terug ziet onder 't commissiegoed van A.P.

Vraag de achterblijvers niet om terugzending van 't onverkochte ten behoorlijken tijde. Dan zoudt ge immers de brutaliteit hebben om uw saldo op te maken?

Hebt gij ter afrekening uwe komst geannonceerd, verwacht niet dat men u wachten zou. Wees allerhartelijkst bij 't ontmoeten, zeg dat het u niemendal schelen kan of men u drie-, viermaal terug laat komen, breek er uw hoofd niet over, als men geen tijd gehad heeft den boêl na te zien, en blijf even hartelijk, als men des noods wel sluiten wil, maar niet betaalt, omdat er reeds zoo velen vóór u kwamen, die u het gras voor de voeten hebben weggemaaid.

Zie neêr met een genoegelijken glimlach op den hoop geretourneerde assignatiën op uw lessenaar.

Baal uwe verjaarde boeken op zolder en geef ze over aan de totale vergetelheid.

Laat ze opvreten van muizen en motten, zonder er ooit naar om te zien.

Verminder ze nooit in prijs; sterf liever van honger, als een model van soliditeit.

Gooi ze nooit in ongebonden auctie, als ge uw naain liefhebt. Verstik uw kapitaal onder de pannen en laat uwe arme kinderen deeling houden van scheurpapier, dat ge de pretensie hadt ‘uw fonds’ te noemen.

Houd ze toch vooral *bij 't publiek* op prijs, reken voor uwe artikelen in 't eerste jaar en in 't tiende dezelfde waarde, en mest u met de zelfvoldoening, dat ge, knapper dan ieder ander handelsman, in uw nest blijft zitten op doodc eijeren.

Zoek vooral geen middelen van debiet buiten de gewone sleur uwer heilige collega's.

Heb een af keer van alle postdirecteuren, ook gepatenteerde, die met uw goed hun best willen doen op plaatsen waar de Boekverkooper te lui is of u niet betaalt.

Heb een gruwel aan alle colporteurs en acht die den kanker voor den debitant, al geeft ge hem ook het volle rabat present voor exemplaren, die gij voor hem hebt doen oploopen, en waarvoor hij geen stap verzet heeft.

Aas op elkanders plannen en ondernemingen en zie de helft te krijgen van het brood, dat uw confrater in den mond steekt. En als dat brood onder 't vechten verkruimelt, zeg dan genoegelijk: nu hebben we toch beiden evenveel: dat is - niemendal.

Is er op een uwer handelsbroeders één vlekje aan te wijzen, schreeuw er over in de bladen van den Boekhandel, stel den man met naam en toenaam aan de kaak, ontneem hem de kroon van zijn hoofd, en acht u een man van gewigt, omdat ge een criticus zijt in 't geheim.

Wees een slaper, droog uit en verdor, onder 't reine bewustzijn, dat het in de dagen van uw vader en grootvader ‘andere tijden waren.’

Waarop een paar weken Later het volgend antwoord verscheen:

Verbeterde uitgevers catechismus.
Ieder het zijne.

Druk boeken en speculeer op de debitanten.

Het publiek is eene bijzaak.

Wees daarom matig met het in commissiezenden - in 't aanbieden overvloedig.

Adverteer met groote letters de boeken die gij in commissie gezonden hebt.

Maar laat al wat gij bij aanbieding aan uwe confraters hebt afgezet, stil rusten. Het adverteren is duur, en in dat geval alleen in het voordeel der debitanten.

Beschouw de debitanten als uw eigendom. Zij leven van u, zij bestaan van u, en moeten dus altijd aan uwe diensten gewijd zijn.

Beschik vrijelijk over hunne krachten en kapitalen: door uw hoofd waarmede gij gelukkige speculaties verzint; door uw tong waarmede gij minder gelukkige speculaties aanpraat; door uw pers waarmede gij gelukte speculaties na - - volgt.

Gijzelf hebt geen kapitaal noodig; gij betaalt drukker en papierkooper over anderhalf jaar en verkoopt op drie maanden.

De debitant heeft altijd ongelijk.

Als hij aanmerkingen maakt, beantwoord hem dan op den hoogen toon, die den man van zaken tegenover den winkelier past.

Ontzie geene grofheden, zelfs beleedigingen - in uwe correspondentie - al kunt gij er maar een dubbeltje door winnen.

Vriendschappelijkheid komt niet te pas in zaken.

Vriendschappelijkheid komt alleen te pas bij aanbiedingsreizen en op het diner der Vereeniging.

Als een uwer uitgaven slecht verkocht wordt, is het nooit uwe schuld, maar altijd aan den debitant te wijten.

Verzuim niet van tijd tot tijd uitgaven te bezorgen *voor een weldadig doel.*

Tracht de opbrengst daarvan te vergrooten - niet door matige berekening - maar door de debitanten zooveel mogelijk het rabat te besnoeijen en te onthouden.

Een knap uitgever moet jaarlijks eene reis doen.

Verzuim nooit op die reis mee te nemen: eenige afdrukken van een vel druks (hetzelfde wat), die gij deftig laat inbinden even als een gewoon boek met een vergulden rugtitel; één of meer verouderde boeken in nieuwe banden; een vriendschappelijk gezigt.

Bezoek er mede al uwe confraters met het heilige voornemen, geen hunner woningen te verlaten, zonder den eigenaar te hebben: wijsgemaakt dat die bij elkaar gebonden vellen een zeer goed

boek vertegenwoordigen, dat gij alleen aanbiedt om uw confrater niet van een extra-voordeel te berooven;

overtuigd dat het zijn belang is minstens 7 à 6 exemplaren te nemen, als hij kans ziet om er hoogstens 1 of 2 van te verkoopen:

doen zien hoe fideel gij in den omgang zijt.

Zorg van daag den boekverkooper veel op te dringen, om hem bij eene volgende aanbieding beter onder den duim te hebben.

Wees liefderijk en loijaal jegens alle combinaties, zoolang ge met de gecombineerden spreekt; maar verfoei ze, zoodra ge er buiten kunt.

Gij moet nimmer met uwe rekening voor den dag komen, zoolang gij nog wat aan te bieden hebt.

Houd eene gemoedelijke redenering over enkele slechte betalers en uitstellers, voordat ge uw rekening opmaakt: de debitant wordt daardoor alligt zóó week dat hij u in zijn angst betaalt, en daardoor genoodzaakt is, later komende traites terug te zenden.

Gij kunt gerust uwe aanbiedingen voortzetten bij boekverkoopers die ‘slecht’ zijn.

Een boekverkooper die ‘slecht’ is, doet graag bestellingen; maak daarvan gebruik en bekreun er u niet om of gij door uw verkoopen (aansmeeren noemen sommigen het) zijn val verhaast. Verzuim dan ook niet de eerste te zijn die komt afrekenen.

Als gij zelf de *debitanten* hebt afgereisd, kunt gij door colporteurs aan het *publiek* doen verkoopen, wat u overblijft.

Maak vooral groote oplagen. Wat gij het eerste jaar niet aan den boekhandel verkoopt, kunt ge in het volgende voor een vierde van den prijs aanbieden of in de verkooping steken.

De debitant heeft geen regt hierover te klagen, al heeft hij ook exemplaren voor rekening staan.

Laat te gelijkertijd twee drukken maken: den eersten voor den boekhandel, den tweeden voor het publiek.

Het ruilen van een ouden druk tegen een nieuwen is hoofdzonde.

Wees lid van de Vereeniging.

De Vereeniging is opgerigt tot bevordering van de belangen der uitgevers.

Bepalingen, daarmede in strijd, zijn niet voor u geschreven.

Gij moogt niet met den postdirecteur handelen zoo als met den debitant.

De postdirecteur is uw gelijke, de debitant uw mindere; wat het reglement der Vereeniging daarover zegt, kan niet in aanmerking komen.

Stoor u niet aan den *Catechismus voor Uitgevers* in een vorig No. van dit blad geplaatst.

De lessen daarin gegeven, kunnen niet ernstig gemeend zijn; zij waren goed in de vorige eeuw, maar zijn in strijd met de eischen van de tegenwoordige.

Alleen eene enkele raadgeving maakt daarop eene uitzondering en kan niet genoeg worden ter harte genomen, daarom wordt ze hier herhaald:

'Aas op elkanders plannen, en zie de helft te krijgen van het brood, dat uw confrater in den mond steekt.'

Sommige jonge uitgevers schijnen nog te schroomvallig om daarin met den geest des tijds mede te gaan.

Als gij dezen *Verbeterden Catechismus* naauwkeurig opvolgt, zal het u goed gaan. Een beleefd gelaat en een onbeleefde brief. Aangename manieren en onaangename gebruiken. Voordeelige aanbiedingen en nadeelige rekeningen. Ziedaar de middelen, waarmede ge den debitant wint, en tegelijk het geld, dat gij zoo noodig hebt om het grootsche doel des uitgevers te bereiken en een rijk man te worden.'

Zoo werd er geklaagd van weêrskanten. Toch kon ook hier

weêr het spreekwoord te pas worden gebracht, dat klagers geen nood hebben. Althans door velen werden goede zaken gemaakt. Ook bleek de boekhandel, wat hij vroeger zoo menigwerf bij nationale rampen getoond had, wat over te hebben van het zijne daar waar hulp gevraagd werd. In 1855, bij den watersnood in Gelderland, werd, alleen aan geschriften ten voordeele der noodlijdenden uitgegeven, door boekverkoopers een som van bij de *f* 20.000 bijeengebracht.

Het voorbeeld van de uitgevers K. Fuhri en J.L. van der Vliet, die ten behoeve van tijdschriften als de *Kunstkronyk* en *de Tijd* verlof hadden gekregen om aan die ondernemingen een loterij van boeken en kunstvoorwerpen te verbinden, had aanstekelijk gewerkt bij anderen en de aanvragen daartoe bij de regeering op grooter of kleiner schaal telkens doen vermeerderen. Bovendien had met name *de Tijd* zijn loterij nog al vrij buitensporig opgevijzeld. Op allerlei muren en voor allerlei boekwinkels zag men bontgekleurde biljetten; in de dagbladen viel het oog allereerst op monster-advertentiën, al de voordeelen uitkraaiende van een loterij, die schitterende kansen bood, indien men maar wilde inteekenen op dit maandwerk. Het kon niet anders, of het publiek begon daar al meer en meer aanstoot aan te nemen, en den degelijken boekhandel stuitten dergelijke praktijken evenzeer tegen de borst. Verschillende stemmen gingen op om perk en paal daaraan te stellen. Met reden achtte men zulke hulpmiddelen tot debiet beneden de waardigheid van den handel. Waar zou het heen, indien allerlei fabriekwerk, ten koste van het waarlijk goede maar bescheidene, bij het publiek werd ingedrongen en de loterij de hoofdzaak en het boek de bijzaak werd? In 1850 deed het bestuur der Vereeniging, als sprekende uit naam van den geheelen boekhandel, een waardige daad, toen het besloot

dit kwaad in eigen boezem te keeren en daartoe de hulp inriep van de hooge regeering. Het zond een eerbiedig adres aan den minister van financiën, te kennen gevende: dat er van tijd tot tijd van rijkswege vergunning was verleend, om aan de uitgaaf van eenig boek- of plaatwerk te verbinden eene uitloting van premiën, uit boek- of kunstwerken bestaande; dat het, de redenen eerbiedigende die tot het verleenen dier vergunningen hadden geleid, zich onthield van te dier zake eenige bezwaren te opperen; dat het echter vreesde, dat, op het voorbeeld der reeds verleende vergunningen, de regeering deze steeds verder en verder mocht willen uitstrekken, en dat hierdoor ontstaan zouden ondernemingen, waarbij een loterij het ware doel, en de uitgaaf van eenig boek- of plaatwerk slechts de dekmantel was om dit daarachter te verbergen; dat hierdoor de boekhandel, in stede van, gelijk zijn bestemming is, tot hulp en bevordering van wetenschap, letteren en kunst te strekken, zou ontaarden, eensdeels in een loterij-debiet, anderdeels in een middel tot het voortbrengen van werken, die, in plaats van hun waarde uit hun innerlijk gehalte te ontleenen, zich alleen onderscheidden door uitwendigen vorm, zonder iets toe te brengen tot uitbreiding der wetenschap, of om aan de eischen der zedelijkheid en van den goeden smaak te voldoen; alles tot groot nadeel zoowel van den soliden boekhandel, als van den daarmede in onafscheidbaar verband staanden bloei van wetenschap, letteren en kunst. Redenen, waarom het eerbiedig verzocht, dergelijke aanvragen ernstig te overwegen en de vergunningen te willen beperken.

Hoewel op dit schrijven geen antwoord ontvangen werd, bleek de regeering met deze bedoeling ingenomen te zijn, aangezien er tot het opzetten van nieuwe loterijen geen verlof meer werd gegeven. De boekhandel had zijn eer manmoedig gehandhaafd. Het latere premie-stelsel zou, helaas, die eer wel weder ietwat gaan beknibbelen.

In 1850 dreigde den boekhandel gevaar wat betrof den gewonen loop zijner briefwisseling. De nieuwe postwet van 12 April, die met September in werking zou treden, bevatte een hoogst bezwarend artikel voor de ontbodbriefjes van bestellingen. ‘Niemand’, luidde het, ‘behalve de ambtenaren of personen in dienst der post-administratie, en deze alleen ten behoeve van den Staat, vermag (sic) zich te belasten of in te laten met de overbrenging, tegen genot van vracht, van brieven of paketten, papieren bevattende, tusschen de eene plaats en de andere; op een boete’ enz. - Door den boekhandel daartoe gemachtigd vroeg Mr. van der Meer de Wijs gehoor bij den minister van financiën en bracht dezen de toenmalige correspondentie-huishouding van de boekverkoopers-onderling onder het oog, daarbij in overweging gevende: 1° dat zulks geschiedde zonder dat de correspondent daarvoor eenige vracht ontving of berekende; 2° dat de correspondent aan zijnen confrère niets anders opzond, dan brieven rechtstreeks aan hem, en niet aan anderen, gericht; en 3° dat de correspondent van zijn confrère geen andere brieven of papieren ontving, dan die rechtstreeks door hem waren geadresseerd en gericht aan anderen, zonder dat daarbij brieven of papieren van derden in het paket aanwezig waren. - De Minister had de welwillendheid den afgezant te antwoorden, dat hij, thans met deze boekhandels-gewoonte in kennis gesteld zijnde, het billijke daarvan erkende en gaarne wilde verklaren, dat deze handeling, mits zij niet misbruikt wierd, noch door de wet verboden, noch gestraft zou worden. Hij raadde aan, dat men zich schriftelijk tot hem wenden zou, opdat zijn antwoord een officieelen stempel zou kunnen krijgen. Dien ten gevolge werd het bezwaar den 9 November dan ook afgeweerd door het volgende besluit:

DE MINISTER,

Gelet enz.

Op de vraag:

§ 4. '*Of boekwerken en nieuwspapieren*, *in pakjes van minder dan* "*vijf oneen gewipt. buiten de post mogen verzonden worden.*"

Het niet uitdrukkelijk opnoemen van deze voorwerpen, in sommige artikelen der Wet, kan genoegzame aanleiding geven, om het verbod als zijnde daarop van geene toepassing te beschouwen, maar die verzendingen veeleer als voorwerpen van handel aan te merken. Tevens echter geeft de uitdrukking van *pakketten*, *papieren bevattende*, als welke bij de Wet met brieven gelijk gesteld worden, een genoegzaam middel aan de hand om misbruiken voor te komen.

Met het oog op deze laatste bepaling, moet het als een onmisbaar vereischte voor het toepassen der uitzondering beschouwd worden, dat de pakjes, waarvan hier de rede is, onverzegeld zijn, opdat men zich verzekere dat daarin geenerhande brieven, of andere papieren die in de termen der Wet vallen, gesloten zijn.

Bepaaldelijk mag de uitzondering niet op circulaires, bestellijsten, rekeningen, en wat meer van dien aard kan geacht worden de plaats van eenen brief te vervangen, toegepast worden.

Voor extract conform.'

De Secretaris Generaal,
D. VAN HOYTEMA.

Als een feit, der herinnering wel waard, volge hieronder tevens het eerste tarief der:

Rijkstelegrafen.
Binnenlandsche dienst.

'Den 1en December 1852 zijn opengesteld de Kantoren van den Rijkstelegraaf te *Amsterdam*, *Breda*, *Dordrecht*, '*s Gravenhage* en *Rotterdam*.

De openstelling der Kantoren te *Arnhem*, *Haarlem* en *Utrecht* zal nader worden bekend gemaakt.

Dagelijks, met inbegrip van Zon- en feestdagen zijn de Kantoren geopend en wel:
van 1° April tot Ultimo September, van 's morgens 7 tot 's avonds 9 uur,
van 1° October tot Ultimo Maart, van 's morgens 8 tot 's avonds 9 uur.
T A R I E F *voor binnenlandsche berigten*, *in Nederlandsche guldens.*

Aantal woorden.	Amsterdam.							
1 tot 20	1.00							
21 - 50	2.00	Arnhem,						
51 - 100	3.00							
1 tot 20	1.00	1.00						
21 - 50	2.00	2.00	Breda.					
51 - 100	3.00	3.00						
1 tot 20	0.50	1.00	0.50					
21 - 50	1.00	2.00	1.00	Dordrecht.				
51 - 100	1.50	3.00	1.50					
1 tot 20	0.50	1.00	0.50	0.50				
21 - 50	1.00	2.00	1.00	1.00	's Gravenhage			
51 - 100	2.00	3.00	1.50	1.50				
1 tot 20	0.50	1.00	1.00	0.50	0.50			
21 - 50	1.00	2.00	2.00	1.00	1.00	Haarlem.		
51 - 100	1.50	3.00	3.00	1.50	1.50			
1 tot 20	0.50	1.00	0.50	0 50	0.50	0.50		
21 - 50	1.00	2.00	1.00	1.00	1.00	1.00	Rotterdam.	
51 - 100	1.50	3.00	1.50	1.50	1.50	1.50		
1 tot 20	0.50	0.50	0.50	0.50	0.50	0.50	0.50	
21 - 50	1.00	1.00	1.00	1.00	1.00	1.00	1.00	Utrecht.
51 - 100	1.50	1 50	1.50	1.50	1.50	1.50	1.50	

Wanneer een berigt uit meer dan 100 woorden bestaat, begint men, boven de 100 woorden te schatten, van 1-20, van 21-50 en van 51-100 woorden.'

Een historisch feit moge hier worden aangehaald.

In 1848, toen de telegraaf pas in toepassing, maar nog alles behalve in algemeen gebruik was, maakte een woord van lord Palmerston in het Engelsch parlement een Europeeschen opgang. Sprekend over het noodzakelijke van de ruimere, zij het dan ook nog zoo kostbare invoering dier uitvinding, verklaarde hij in haar toekomst zoo vast te gelooven, dat hij reeds den dag voorzag, waarop hij, op een vraag van een der leden: 'of er ook gevaar was voor een oorlog in Britsch-Indië?' zou kunnen antwoorden: 'Heb een oogenblik geduld; ik zal het terstond aan den Gouverneur-Generaal vragen'. - Om deze dwaasheid werd gelachen. Acht jaar later, in 1855, herinnerde graaf Clarendon aan deze voorspelling, toen hij den 2en Maart aan het huis der lords mededeelde, dat hij, langs twee uiteenloopende richtingen, een telegram had ontvangen, dat de keizer van Rusland dien zelfden dag ten één ure overleden was.

Toen hier te lande, in 1852, de eerste telegrafen in werking traden, zag ieder naar die geheimzinnige draden op meer met ongeloof en vrees, dan met eenig vooruitzicht welk een omkeer zij zouden te weeg brengen in alle maatschappelijke toestanden over heel de wereld.

Reeds in het eerste tijdperk, dat wij behandelden, hebben wij erop gewezen, hoe de postbeambten als het ware de natuurlijke vijanden waren van de boekverkoopers. Vooral op kleinere plaatsen kaapten zij een groot gedeelte van het debiet weg en betoonden zij zich te gevaarlijker mededingers, omdat zij vrijdom van vracht en het allerspoedigste vervoermiddel tot hun beschik-

king hadden. Het valt niet te ontkennen, dat daarentegen de uitgevers wel wat verplichting hadden aan de postkantoren, aangezien deze met werken bij inteekening soms meer moeite deden dan de boekhandel. Maar dat nam niet weg dat zij over het algemeen moesten beschouwd worden als stroopers op het jachtveld, en dat, tot groote ergernis van den boekhandel, de regeering dat stroopen bleef toelaten als een middel van instrooiing tegenover de karige bezoldiging harer ambtenaren.

Daar werd tegen gedaan wat mogelijk was. Allereerst geklaagd tot in het oneindige. Nieuws- en weekbladen hieven telkens jeremiaden aan. Bedreigingen tegen uitgevers, die bekend stonden met postkantoren te handelen, waren aan de orde van den dag. Al wat den stapel grieven hooger kon maken werd aangevoerd. Maar al dat geklaag en gesteen baatte niet tegen de kwaal. Handelen was meer afdoende. Hat begreep ook de Vereeniging, toen zij reeds in 1841 als een artikel in haar reglement voorschreef: ‘De leden verbinden zich, op zoodanige plaatsen, waar een solide boekhandelaar, lid dezer Vereeniging, gevestigd is, aan geenen postdirecteur of andere beambten der posterijen eenige hunner uitgegeven of uit te geven artikelen in commissie te zenden, noch hen met de toezending van inteekenberigten, inteekenlijsten of dergelijke, te begunstigen, noch anderzins als Boekhandelaar met hen te handelen, tenzij die ambtenaar tevens als Boekhandelaar gepatenteerd en bekend is.’ Een verbod als dit, opgenomen in de wet van een onderlinge overeenkomst, klonk fraai, maar beteekende bitter weinig. Wie geen leden van de Vereeniging waren, waren vrij man en stoorden zich niet aan deze afspraak tusschen anderen. Wie wel leden waren en bestellingen kregen of aanvragen om inteekenlijsten, vonden het wat al te hard die van de hand te wijzen, en vervielen door verleiding tot zonde. Het kwaad werd eer erger dan beter en woekerde voort op al breeder en breeder veld.

In 1846 werd het verzuim van het reglementaire voorschrift op de algemeene vergadering der Vereeniging dringend ter spraak gebracht, naar aanleiding van een gerucht, dat in andere landen aan postkantoren het leveren van dagbladen en tijdschriften verboden zou zijn. Een commissie, bestaande uit A. Belinfante, P. Engels en S.E. van Nooten, werd met de taak van onderzoek belast en bracht het volgend jaar een verslag uit. Zij bevestigde, door tal van aanwijzingen, hoeveel schade hier te lande de boekhandel leed door deze ingeslopen mededinging; zij betoogde, hoe de posterij geheel buiten haar bestemming ging door ziqji met iets anders te bemoeien dan bloot een middel van vervoer te zijn; zij wees erop, met hoeveel recht de manufacturier, de goudsmid, in één woord ieder koopman, ach en wee zou roepen tegenover een ongepatenteerde en door de regeering bevoorrechte concurrentie, en hoe de boekhandel hier weder het stiefkind was, dat in 's lands huishouding achteraf werd gezet. Maar zij berichtte te gelijk, dat het verzet in enkele landen, wat couranten aanging, tot heden toe niet gebaat had, en ontraadde dus op dien grond, op dit oogenblik althans, elke poging tot verbetering bij onze regeering, opdat het voorbeeld van déér niet een nadeelige beslissing zou kunnen uitwerken voor hier.

In 1853, bij de herziening van het reglement, kwam de oude grief, zooals van zelf spreekt, op nieuw op het tapijt. Het was dezelfde strijd tusschen belanghebbende uitgevers en benadeelde debitanten, een strijd die uitliep op een middelweg, en wel dezen, dat het oude desbetreffende artikel vervangen werd door dit nieuwe: ‘De Leden verbinden zich, zoolang door 's Lands Regeering het vracht- en postvrije vervoer van boeken, door middel der Postkantoren aan Postdirecteuren of andere beambten geadresseerd, niet is verboden, of deswege billijke bepalingen zijn gemaakt, in zoodanige plaatsen waar een of meerdere Boekhandelaren, Leden der Vereeniging zijnde, gevestigd zijn, aan geene Postdirecteuren

of andere beambten eenige hunner Fonds- of Assortiments-Artikelen te leveren, dan met de volgende voorwaarden:

1. Afzending minstens acht dagen na de bestelling: - van vervolgdeelen en afleveringen, of werken bij vooruitbestelling, 14 dagen na de verschijning;

2. geen hooger Rabat toe te staan, dan 10% van den particulieren prijs;

3. geene boeken in Commissie, of Prospectussen en Inteekenlijsten ter verspreiding te zenden. - Op plaatsen, waar geen Boekhandelaars, Leden der Vereeniging zijnde, gevestigd zijn, blijft ook de bepaling sub 1 toepasselijk.

'De Leden, welke niet in overeenstemming met dit artikel handelen, zullen bij de eerste aan het Bestuur bekend geworden overtreding, aan de bepalingen der Vereeniging deswege herinnerd worden; bij de tweede en verdere overtredingen eene boete betalen van *f* 10. - tot *f* 25.-, door de Algemeene Vergadering te beslissen.

'Gezegelde dag- en weekbladen zijn aan de bepalingen van dit Artikel niet onderworpen.'

Het liet zich vooruitzien, dat men met dezen hal ven maatregel niet algemeen vrede zou hebben. Reeds in hetzelfde jaar kwam er verzet tegen. Trouwens ook buiten den boekhaudel om werden de postbeambten in hun wederrechtelijke toelage bestookt. Bij de behandeling der rijksbegrooting in de tweede kamer December 1853, riep de heer Storm van 's Gravesande den minister van financiën tot verantwoording omtrent het voortdurend misbruik van vrijdom van vracht aan postbeambten, waardoor, naar zijn berekening, de schatkist een jaarlijksclie schade leed van *f* 25000. - en aan een patentbetalende klasse van handeldrijvende burgers een aanzienlijk nadeel was berokkend. De minister, eerst onlangs in zijn hooge betrekking opgetreden, verklaarde niet volkomen op de hoogte te zijn, maar de zaak te

zullen onderzoeken. Dit antwoord, waarmede de kamer vooreerst voldaan was, was echter niet voor doove ooren buiten het Binnenhof gesproken. De boekhandel had het gehoord en begreep, nu eenmaal het ijs gebroken was, den minister in zijn onderzoek een handje te mogen helpen. Onmiddellijk vaardigde het bestuur der Vereeniging een brief uit aan alle boekverkoopers in het land, met verzoek om bijdragen tot de geschiedenis der postzonden. Het stelde zich voor, zoo luidde het, ‘een uitgebreide Memorie op te stellen, waarin al de grieven zouden opgenomen worden, die de Boekhandel naar regt en billijkheid tegen de Postkantoren meende te kunnen aanvoeren. Nu in den loop van het jaar 1854 de wet betreffende de Posterijen moest worden herzien, was het tijd om het ijzer te smeden terwijl het gloeide. Liet men dit gunstige oogenblik voorbijgaan, dan zou de verkorting voor onzen handel welligt voor goed bestendigd worden en zouden de ieder jaar terugkeerende klagten op nieuw beginnen, zonder dat daartegen door de Vereenigiug, met uitzigt op gunstigen uitslag, iets zou kunnen geschieden.’ Nauwelijks waren de gevraagde berichten ingekomen, of het bestuur zond aan den minister en aan de leden der beide kamers een adres, waarin het met betoog dat de uitoefening van boekhandel door postambtenaren in strijd was met *billijkheid*, *staatsbelang* en *wet*, aanhield op het keeren van het kwaad bij de aanstaande herziening van de wet op de brievenposterij. Met onderscheiden voorbeelden staafde het de uitgebreidheid van het euvel. Zoo o.a. legde het over een gedrukte prijscourant van het postkantoor te Utrecht, waarbij het publiek werd uitgenoodigd om zich te abonneeren op niet minder dan 48 binnenlandsche nieuwspapieren, op 17 maand- of andere periodieke werken, op 22 Pransche, op 20 Belgische, op 14 Engelsche en op 12 Duitsche nieuwspapieren. En om te verhoeden, dat men in den waan zou worden gebracht, dat de handel, door dat kantoor gedreven, zich bepaalde tot deze *één hon-*

derd en drie en dertig bij name genoemde dagbladen en periodieke werken, was aan het einde dier lijst deze mededeeling geplaatst: ‘Voorts belast zich het postkantoor te Utrecht met de bestelling van alle binnen- en buitenlandsche nieuwspapieren en periodieke werken, alsmede met het plaatsen van advertentiën in alle couranten.’ Men vond bij die prijscouranten tegelijk gedrukte adressen, waarop de woorden: ‘*Abonnementszaken*’: adressen, die men maar had in te vullen om kosteloos te kunnen correspondeeren. - ‘Wat in Utrecht gebeurt’, zeide het adres, ‘gebeurt overal, op meer of minder groote schaal. Hier en elders worden de postbeambten gebezigd om den directeur in zijn boekhandel behulpzaam te zijn en worden de brievenbestellers gebruikt tot het zamelen van inteekenaren en het incasseren van gelden. - Dergelijke praktijken onderkruipen den belasting- en vrachtschuldigen boekverkooper, maar verkorten evenzeer de inkomsten van den Staat. Gaat men na, dat ieder courant één cent port kost, en cijfert men na, hoeveel bladen er dagelijks, en dan ook jaarlijks, door middel van Postkantoren vrachtvrij verzonden worden, dan bedraagt het gemis aan port over de twaalf maanden vele duizende guldens ten nadeele van 's lands inkomsten. - Bovendien is deze handel in lijnrechten strijd met de wet, die uitdrukkelijk voorschrijft, dat de vrijdom van Postkantoren zich alleen zal uitstrekken tot het overvoeren van stukken *en deze alleen ten behoeve van den Staat.*’

Ter versterking van dit adres der Vereeniging werd het onmiddellijk gevolgd door dergelijken, uitgaande van verschillende plaatselijke boekverkoopers-gezelschappen, terwijl bovendien de kamers van koophandel te Utrecht, Amsterdam, Haarlem, Groningen, Winschoten en Goes die met de haren ondersteunden. Ten overvloede vervoegden zich, als commissie, twee bestuursleden in persoon bij den minister van financiën, teneinde de aangevoerde gronden en wenschen nader te ontwikkelen.

Deze krasse betooging maakte bij de volksvertegenwoordiging indruk. Niet alleen het kamerlid Storm van 's Gravesande op nieuw, maar verscheidene anderen met hem, drongen in December 1854 aan om aan de grieven van den boekhandel gehoor te leenen. De minister van financiën beantwoordde de sprekers met de betuiging, dat hij in het belang van deze handeldrijvende klasse gaarne de zaak in nadere overweging zou nemen, maar dat men niet uit het oog verliezen moest, hoe van tijden her de posterijen belast geworden waren met het bezorgen van dagbladen, spoedshalve ten bate van het publiek. Werd haar die taak ontnomen, Z.Ex. durfde voorspellen, dat het weldra klachten regenen zou van de zijde der ingezetenen. Daarbij kwam, dat de ambtenaren der posterij in den regel niet ruim bezoldigd waren en bij wijze van emolument tot die levering vergunning hadden. Ontnam men hun deze vergoeding, die op minstens een bedrag van *f* 50000. - kon geschat worden, dan zou de staatskas daarin dienen te voorzien, een uitgaaf waartoe de minister in dezen tijd van zuinig-zijn zich niet bereid mocht betoonen. Door de afgevaardigden werd hiertegen weder ingebracht, dat men niet zóó ver wenschte te gaan om aan de posterij de levering van dagbladen en nieuwspapieren te ontzeggen, maar haar alleen het verkoopen van tijdschriften en boeken verlangde te verbieden.

Toen nu in 1854 de herziening der wet achterwege bleef, meende de boekhandel, naar aanleiding van het in de kamer voorgevallene, zich in Februari 1855 andermaal tot dat staatslichaam te moeten wenden, en nu met een adres dat door niet minder dan ongeveer 400 boekverkoopers onderteekend was. Zij veroorloofden zich daarin met alle bescheidenheid, ten gevolge van het verhandelde, in overweging te geven, of niet alle bezorging van *dagbladen*, ook door postdirectiën, onderworpen behoorde te worden aan een gelijke en gedwongen frankeering; of niet

deze frankeergelden bepaaldelijk behoorden aan 's lands schatkist, in plaats dat de vrijdom ervan als emolument strekte aan ambtenaren, en namen de vrijheid aan een nauwkeurig onderzoek de vraag aan te bevelen, of niet de traktementen aan postbeambten van 's landswege evenredig zouden kunnen worden verhoogd uit het zeer aanzienlijk cijfer van de frankeergelden der dagelijks verzonden wordende duizende dagbladen, welke thans door hun franco-verzending, alleen ten gerieve der postbeambten, voor de schatkist verloren gingen. Zonder evenwel die laatste bedenking op den voorgrond te plaatsen, vroegen de ondergeteekenden alléén, dat, zoo er aan ambtenaren van den staat oogluikend eenig handelsbedrijf toegelaten *moest* worden, de lasten dan gelijk zouden zijn en niet langer mochten drukken op slechts ééne zijde. - Zij beweerden nogmaals op gronden van billijkheid en rechtvaardigheid, dat hun belangen door deze gratis-correspondentie werden benadeeld en geloofden, dat, indien al niet alle *koophandel* aan ambtenaren van den staat ontzegd *kon* worden, gelijkstelling van rechten alléén in staat zou wezen, om, vooral op kleine plaatsen, den boekhandel voor kwijning en verval te behoeden.

In gelijken geest, gelukkig, luidde ook het voorloopig verslag, dat in Maart 1855 door de commissie van rapporteurs (de HH. Heemskerk, Dullert, van Bosse, Thorbecke en Kien) in de tweede kamer werd ingebracht. De wet van 1850 sprak duidelijk, heette het, van vrijdom alléén *ten behoeve van het algemeen*, en het tegenwoordige misbruik was hieraan te wijten, dat de regeering niet gezorgd had bij een nauwkeurige beperking te bepalen wat zij onder dat algemeen belang, belang van den staat, verstond. Den postbeambten vrijheid van vracht toe te staan voor hun eigen briefwisseling of persoonlijke aangelegenheden, zelfs bij wijs van emolument, kwam niet te pas en dreef hen van zelf tot het doen van handelszaken, waaraan zij gevaar lie-

pen meer tijd te besteden dan met de trouwe vervulling hunner ambtsplichten bestaanbaar was. De levering van nieuwspapieren en tijdschriften door postbeambten was hier te lande nog een overblijfsel van de Fransche wet; maar ook in Frankrijk was sedert 1844 de vrijdom van port, ook dáárvoor, afgeschaft en had, als men wel onderricht was, alle bemoeienis der postdirecteuren met boekhandelszaken sedert lang opgehouden.

Het gevolg van al deze betoogen en verzetten was, dat eindelijk, tot groote vreugde van den boekhandel, de staatscourant van 30 December 1855 den volke mededeelde:

Ministerie van Financiën.

'Bij Koninklijk besluit van 26 December jl., n°. 53, is de vrijstelling van port, welke tot dusverre door de directeuren der postkantoren genoten werd voor de nieuwspapieren, tijdschriften of andere gedrukte stukken, welke door hen met de post onder hun adres of onder dat van hun kantoor ontvangen of aan andere kantoren of personen verzonden worden, opgeheven, te rekenen van 1° Januarij aanstaande.

Onder de intrekking van den vrijdom is mede begrepen die voor de briefwisseling en voor het overmaken van gelden of van geldswaarden tot dezelfde zaak betrekkelijk.

De directeuren blijven niettemin verpligt zich ambtshalve, doch zonder het genot van vrijstelling van port, te belasten met het ontbieden en leveren van nieuwspapieren, tijdschriften en periodieke werken ten behoeve der ingezetenen binnen het arrondissement van hun kantoor woonachtig, die zich daartoe bij hen aanmelden. Het drijven van anderen boekhandel is hun verboden.

Dien ten gevolge zullen alle nieuwspapieren, tijdschriften en periodieke werken, die aan het adres van de directeuren of van andere ambtenaren der posterijen, of van de kantoren zelve op

de post gebragt, en die niet tevens gefrankeerd worden, aan de afzenders worden teruggegeven, of bij weigering om dezelve terug te nemen met het gewone briefport volgens het gewigt worden belast.

Aan een ieder, die het verlangt, zal op alle postkantoren gelegenheid worden gegeven tot het vroegtijdig doen afhalen van nieuwspapieren en tijdschriften, aan zijn bijzonder adres met de post aangekomen, tegen betaling van een verminderd regt van uitgifte of dusgenoemd *droit de boite*, 't welk de som van *f* 3 in het jaar niet zal kunnen te boven gaan, Daaronder is echter het doen afhalen van brieven niet begrepen'

In Juni 1854 werd door de hooge regeering bij de kamers ingediend een nieuw 'Ontwerp van Reglement op het beleid van Neêrlands Indië', ter vervanging van een, dat in 1852 in behandeling gesteld, maar toen verworpen was, ook wellicht naar aanleiding van zwaarwichtige bezwaren daartegen ingeleverd door de firma Joh. Noman & Zoon en andere belanghebbende boekhandelaren. Het nieuwe ontwerp, ofschoon eenigszins gewijzigd, bleek in hoofdzaak voor de verantwoordelijkheid en strafbaarheid van Hollandsche uitgevers en debitanten even gevaarlijk als vroeger, en het lag daarom geheel op den weg van het bestuur der Vereeniging, zich onmiddellijk deze zaak aan te trekken. Het deed zulks met het onderstaand adres aan de tweede kamer, een adres dat hier in zijn geheel wordt medegedeeld, omdat het een belangrijke zaak geldt en kort en bondig de hangende feiten in het licht stelt:

'Geven met gepasten eerbied te kennen enz.

Dat zij zich ernstig bezwaard gevoelen over het bij Uwe Kamer aangeboden *Ontwerp van Reglement op het beleid der Regering van Nederlandsch Indië*, en wel bepaaldelijk, in verband met de

Memorie van Toelichting en het door de Commissie ingediende Verslag, over het daarin voorkomende Artikel 106, dus luidende:

'Het toezigt der Regering op de drukpers wordt bij algemeene verordening geregeld, in overeenstemming met het beginsel, dat het door de drukpers openbaren van gedachten of gevoelens, *en het toelaten van buiten Nederlandsch Indiè gedrukte stukken*, geene andere belemmering mogen ondervinden, dan in het belang van den Staat gevorderd wordt.'

Dat, terwijl adressanten het meer of minder wenschelijke of noodige eener censuur der *in Indië zelve* gedrukte stukken in het midden laten, zij voornamelijk op het oog hebben de mogelijke wering van *hier te lande* gedrukte en derwaarts gezonden geschriften.

Dat toch, terwijl in onze wetgeving het beginsel van censuur geheel is buitengesloten, de Boekhandel in het moederland thans op dit punt nog meer zou worden belemmerd, dan die van de Rijken waar de censuur in de Wetgeving is opgenomen, omdat men dáár bij de uitgave zelve al dadelijk bekend wordt met het al of niet strafbare daarin vervat, maar men hier daaromtrent geheel in het onzekere zal blijven, tot dat de boeken en geschriften zelve reeds, met vele kosten, in onze O. Indische bezittingen zijn aangekomen.

Dat zij dus door die bepaling in 't bijzonder de drukpers en den Boekhandel in Nederland bedreigd zien, niet door eene *preventieve* censuur, maar door het gevaar van *verbod*, wanneer hunne producten reeds handelsartikelen geworden zijn; dat zij dus het kwaad en zijne straf niet *voorkomen* kunnen, maar zich lijdelijk moeten overgeven aan het oordeel eener contrôle, die, uit den aard der zaak van persoonlijke opvatting afhangende, hen geheel en al in het onzekere laat, wat al of niet aldaar zal geweerd worden, en zeer dikwijls tot de voor hunnen handel meest nadeelige verwikkelingen zal aanleiding geven.

Dat de Boekhandel, hierdoor afgeschrikt, tot het besluit zou moeten komen, om zich van alle zendingen naar onze Oost-Indische bezittingen te onthouden; en bij de enge grenzen, waarin hij zich nu reeds beweegt, de hoop op meerdere uitbreiding van zijne handelsbetrekkingen aldaar geheel zal worden verijdeld, eene hoop, die zich overigens in den laatsten tijd, door de particuliere energie van personen, welke zich kortelings in Oost-Indië gevestigd hebben, meer en meer begon te verlevendigen.

Het is daarom, dat de Ondergeteekenden met aandrang de naauwgezette overweging van de Kamer inroepen, voordat er eene bepaling worde in het leven geroepen, die den geheelen Nederlandschen Boekhandel ongetwijfeld in zijne innigste belangen zal treffen; en dat zij eerbiedig verzoeken, dat Uwe Kamer goedvinde, eene verordening, waarbij de toelating van buiten Nederlandsch Indië gedrukte stukken aan belemmerende bezwaren zal worden onderworpen, niet met Uwe goedkeuring te bekrachtigen.'

In de daarop gevolgde kamerzittingen werd dit adres tot uitgangspunt genomen van langdurige en soms heftige gedachtenwisseling. Het spreekt van zelf, dat de gevoelens wijd uiteenliepen wat koloniale vrijheid betreft. In het belang van orde en rust achtte de regeering het alleszins noodig, dat er bepalingen zouden bestaan waardoor het misbruik, hetwelk van de vrijheid der drukpers zou kunnen gemaakt worden, met kracht moest worden tegengegaan; het gold hier een beginsel, dat meermalen ter spraak was gebracht en dat veilig, meende zij, aan de beslissing dezer kamer kon worden onderworpen. Niet zoo dachten verschillende leden daarover. De heer Thorbecke achtte in den regel openbaarheid ook voor de Indische regeering zeer wenschelijk, maar wenschte de redactie van het aangevallen artikel, voorzichtigheidshalve, in dezer voege te wijzigen: 'Tegen misdrijven

door middel van de drukpers of invoering van gedrukte stukken gepleegd, wordt bij algemeene verordening voorzien.' De heer Mackay verklaarde, het preventieve toezicht in Indië te kunnen toegeven, maar niet verder te willen gaan. Hij stelde daarom, bij wijs van amendement, de bijvoeging van deze alinea voor: 'In Nederland gedrukte stukken worden onbelemmerd in Indië toegelaten, behoudens ieders verantwoordelijkheid, volgens regelen bij algemeene verordening te stellen.' De heer Sloet ging verder en verlangde onbeperkte openbaarheid; hij noemde het tegendeel daarvan ongeoorloofd, ongrondwettig in ons land; hij voorzag, dat zonder vrije drukpers het binnenlandsch bestuur in Indië nog meer zou ontaarden, en dat men in dat geval zijn toevlucht zou nemen tot Engelsche dagbladen, hetgeen vrij wat erger zou wezen. En hoe zou men den invoer van in Nederland gedrukte stukken kunnen weren? Denk eens aan al de belemmeringen, waaraan handel en verkeer zouden zijn blootgesteld! Aan al de balen, kisten en koffers, die doorsnuffeld zouden dienen te worden om te zien of er ook een *Handelsblad*, een *N. Rotterd. Courant*, een *Indiër* of een *Tijdschrift voor Ned. Indië* in verborgen lag! De heer van Bosse voerde aan, dat, naar zijn overtuiging, de landen waar vrijheid van drukpers bestaat te verkiezen zijn boven die waar zij niet bestaat; dat ook Indië voorwaardelijk in dat voorrecht moest deelen, en dat het voorgestelde artikel daarin zou kunnen voorzien, indien in plaats van de woorden 'dan in het belang van den staat' gelezen werd: 'dan tot verzekering der openbare orde.' Ook de heer van Hoëvell wees op de noodzakelijkheid eener gematigde vrijheid en op de nadeelen, die een te groote beperking na zich moest sleepen.

Wij halen deze tegenwerpingen alleen aan, omdat zij aan de overwegingen der kamer den doorslag gaven. De amendementen van de H.H. Mackay en van Bosse werden aangenomen en, met 44 tegen 11 stemmen, het artikel aldus vastgesteld:

Art. 110. ‘Het toezigt der Regeering op de drukpers wordt bij algemeene verordening geregeld, in overeenstemming met het beginsel, dat het door de drukpers openbaren van gedachten of gevoelens en het toelaten van elders dan in Nederland gedrukte stukken geene andere belemmering mogen ondervinden, dan in het belang der openbare orde gevorderd wordt. - In Nederland gedrukte stukken worden onbelemmerd toegelaten, behoudens ieders verantwoordelijkheid volgens regels bij algemeene verordening te stellen.’

Was nu deze regeling wel niet uitgevallen volgens de wenschen van den boekhandel, die niets liever verlangd had dan vast omschrcven bepalingen, waaraan hij zich te houden had, toch moest hij tevreden zijn, in afwachting dat de in den slotzin toegezegde verordening eerlang zou opdagen. Niet gering was dus de teleurstelling, toen de landmail in Januari 1857 de tijding meêbracht van een *Reglement op de Drukwerken in Nederlandsch-Indië*, den 8en April 1856 door den koning te Amsterdam geteekend en door den gouverneur-generaal den 10en November te Batavia uitgevaardigd. Dat reglement, ‘op voordracht van Onzen Minister van Koloniën den 7en April 1856 vastgesteld’, luidde:

§ 1. *Uitoefening van het beroep.*

Art. 1. Ieder is bevoegd het beroep van drukker, uitgever van drukwerken of handelaar in drukwerken uit te oefenen, mits daarvan eene maand te voren schriftelijk aangifte doende aan het plaatselijk bestuur van zijne woonplaats, en binnen dien tijd een borgtogt stellende ten genoege van dat bestuur.

Art. 2. De borgtogt wordt door het plaatselijk bestuur bepaald en bedraagt niet minder dan *f* 200 en niet meer dan *f* 5,000.

Art. 3. Zij die tijdens de invoering dezer verordening een in art. 1 vermeld beroep uitoefenen, zijn gehouden, binnen eene maand na de afkondiging van dit reglement, op gelijke wijze en

gelijken voet, de bij de voorgaande artikelen bevolene schriftelijke aangifte te doen en borgtogt te stellen.

Art. 4. De *zekerheid* wordt in gereed geld, of in als middel van geldbeleg erkende schuldbrieven, bij 'slands kas, ter plaats waar het beroep of de handel wordt uitgeoefend, in bewaring gesteld. Over haar bedrag wordt jaarlijks eene rente van vijf ten honderd of zooveel meer of minder als de schuldbrieven waarin zij gesteld is afwerpen, aan den belanghebbende uitgekeerd.

Art. 5. De Gouverneur-Generaal kan den borgtogt binnen den gestelden grens van *f* 200 tot *f* 5,000 verminderen of vermeerderen.

Hij kan in het belang der openbare rust en orde, in overeenstemming met den Raad van *Nederlandsch-Indië*, bij een met redenen omkleed besluit, de uitoefening van een in art. 1 vermeld beroep aan een bepaald persoon verbieden, en het gebouw waar het beroep wordt uitgeoefend, door het plaatselijk bestuur doen sluiten.

Hij heeft gelijke bevoegdheid wanneer de plaats, waar het beroep uitgeoefend wordt, hem blijkt daartoe ongeschikt te zijn, en verleent in dat geval, daartoe termen vindende, na de sluiting, eene vergoeding der werkelijk geledene schade.

Indien, uithoofde van de ongeschiktheid der plaats, de sluiting is gelast, zal te dier plaatse niet dan op magtiging van den Gouverneur-Generaal een in art. 1 vermeld beroep kunnen worden uitgeoefend.

In de gevallen, bij de tweede en derde zinsnede van dit artikel bedoeld, wordt tevens de borgtogt opgeheven, bijaldien geene vervolging behoeft te worden ingesteld.

Art. 6. De borgtogt is noch voor beslag door, noch voor overdragt aan derden vatbaar. Hij is verbonden ter zake van elke veroordeeling, krachtens het reglement, of ter zake van misdrijf of overtreding, door middel van drukwerken gepleegd, uitge-

sproken, en zal, door betaling van boeten of kosten verminderd, binnen veertien dagen, nadat daarvan aan den belanghebbende is kennis gegeven, tot het oorspronkelijk door den Gouverneur-Generaal bepaald of nader te bepalen bedrag moeten worden aangevuld.

Art. 7. Wanneer de veroordeelde niet is degeen, door wien de *zekerheid* gesteld is, geschiedt het verhaal eerst dan, wanneer de beteekening van het vonnis niet binnen veertien dagen door betaling is gevolgd.

Art. 8. Hij die zijn beroep staakt, geeft daarvan kennis aan het plaatselijk bestuur en ontvangt bewijs dezer kennisgeving. Binnen zes maanden na die kennisgeving wordt, zoo er geene vervolging bestaat, de borgtogt opgeheven.

Hetzelfde heeft plaats bij overlijden en bij elken overgang van het beroep, onder welken titel of benaming ook.

Art. 9. He voorafgaande bepalingen zijn van toepassing op hem, die voor of in de plaats van een ander optreedt.

Art. 10. Al wie, zonder voldaan te hebben aan de voorwaarden in art. 1, 3 of 5 vermeld, een in art. 1 vermeld beroep uitoefent, verbeurt eene boete van *f* 100 tot *f* 500, en wordt hem tevens gelast zijn beroep te staken. Bij voortzetting wordt hij veroordeeld tot gevangenisstraf van drie tot twaalf maanden, en worden zijne winkels en bergplaatsen, nadat het veroordeelend vonnis in kracht van gewijsde is gegaan, door het hoofd van het plaatselijk bestuur gesloten. Deze bepalingen zijn ook van toepassing ingeval de uitoefening van het beroep door den Gouverneur-Generaal, in overeenstemming met den Raad van *Nederlandsch-Indië*, is verboden.

§ 2. *Verantwoordelykheid.*

Art. 11. Ieder is verantwoordelijk voor hetgeen hij schrijft, drukt, uitgeeft, verkoopt of verspreidt, waar het drukwerk ook het licht heeft gezien.

De verkooper, uitgever en verspreider zijn verantwoordelijk, zoolang zij den drukker niet aanwijzen.

De drukker is verantwoordelijk zoolang hij den schrijver niet aanwijst.

De aanwijzing van een persoon, hetzij als schrijver, hetzij als drukker, die niet aan de regtsmagt van de regterlijke collegiën in *Nederlandsch-Indië* is onderworpen, is onvoldoende om de verantwoordelijkheid van den aanwijzer op te heffen.

§ 3. *Algemeene voorzorgen.*

Art. 12. Elk drukwerk is voorzien van den naam en de wroonplaats des drukkers en uitgevers.

Elk drukwerk, dat aan deze voorwaarde niet voldoet, wordt in beslag genomen en verbeurd verklaard.

De verspreider wordt daarenboven gestraft met eene boete van *f* 50 tot *f* 1000.

Art. 13. Van elk in *Nederlandsch-Indië* gedrukt, alsmede van elk elders dan in *Nederland* gedrukt, maar in *Nederlandsch-Indië uitgegeven* drukwerk, is de drukker of *uitgever* verpligt, vóór de uitgifte, een door hem onderteekend exemplaar te zenden aan het hoofd van het plaatselijk bestuur, een ander exemplaar aan den officier van justitie en een derde exemplaar aan de algemeene secretarie. De drukker of uitgever ontvangt kosteloos een bewijs van ontvangst. Overtreding dezer bepaling wordt gestraft met boete van *f* 50 tot *f* 1000.

§ 4. *Bijzondere voorzorgen omtrent Tijdschriften.*

Art. 14. Onder tijdschriften worden verstaan alle dag-en weekbladen en alle op gezette tijden of binnen eenig tijdsbestek, bij afleveringen uit te geven, drukwerken, geen tien vellen druks uitmakende.

Art. 15. Geene uitgifte van tijdschriften wordt toegelaten dan onder deze voorwaarden:

1°. dat op elk nummer de naam en woonplaats des drukkers zij vermeld;

2°. dat een exemplaar twee uren vóór de uitgifte aan het hoofd van het plaatselijk bestuur is afgegeven, tegen een kosteloos bewijs van ontvangst.

Het voorschrift van n°. 2 is niet van toepassing op in *Nederland* gedrukte Tijdschriften, die in *Nederlandsch-Indië* worden uitgegeven.

Art. 16 Elk tijdschrift, dat aan de eerste voorwaarde van art. 15 niet voldoet, wordt in beslag genomen en verbeurd verklaard, en de drukker daarenboven veroordeeld tot eene geldboete van *f* 200 tot *f* 2000.

Overtreding der tweede voorwaarde bij het voorgaand artikel gesteld, wordt gestraft met boete van *f* 50 tot *f* 500, en wordt alleen vervolgd op de klagte van het hoofd van het plaatselijk bestuur.

Art. 17. De drukker van tijdschriften is verantwoordelijk voor den geheelen inhoud van het tijdschrift, zoodra de aangewezen schrijver of niet kan worden vervolgd of, veroordeeld, het vonnis niet tegen hem kan worden ten uitvoer gelegd.

Art. 18. Onafhankelijk van deze verantwoordelijkheid des drukkers, wordt elk artikel, hetwelk geene bloote nieuwstijding of aankondiging bevat, door den schrijver geteekend.

Bij verzuim hiervan wordt het tijdschrift, waarin het ongeteekend artikel voorkomt, in beslag genomen en verbeurd verklaard.

De Gouverneur-Generaal kan dispensatie van dit voorschrift geven.

Art. 19. De onderteekende beantwoording van persoonlijke aanvallen, gispingen of beoordeelingen, moet in het eerstvolgend nummer of de eerstvolgende aflevering na het inkomen daarvan kosteloos in het tijdschrift, waarin de persoonlijke aanval, gis-

ping of beoordeeling voorkwam, worden opgenomen. Bedraagt de beantwoording meer dan het dubbel van het oorspronkelijk artikel, dan kan voor het meerdere voorafgaande betaling worden gevorderd.

Voor den inhoud der beantwoording is de onderteekenaar alleen verantwoordelijk.

Weigering van plaatsing der beantwoording buiten het geval, waarin voorafgaande betaling kan worden gevorderd, wordt gestraft met boete van *f* 50 tot *f* 500, met gevangenis van zes dagen tot drie maanden.

Art. 20. Tot het aanplakken van gedrukte of ongedrukte geschriften, platen en teekeningen, is alleen bevoegd hij, die daartoe door het hoofd van het plaatselijk bestuur is aangesteld of eene bijzondere vergunning heeft verkregen.

De onbevoegden die deze daad plegen, worden, behoudens hunne verantwoordelijkheid voor den inhoud der stukken, alleen uit dien hoofde gestraft met boete van *f* 10 tot *f* 200, met of zonder gevangenisstraf van zes dagen tot eene maand.

§ 5. *Van misdrijven en overtredingen door middel van drukwerken gepleegd.*

Art. 21. Die door middel van eenig te koop of ten toon gesteld, verkocht of verspreid drukwerk, zich aan misdrijf of overtreding schuldig maakt, wordt met dezelfde straf gestraft, die bij het in *Nederlandsch-Indië* geldende strafregt tegen zoodanig misdrijf of overtreding is bedreigd.

De omstandigheid, dat het misdrijf of de overtreding door middel der drukpers is gepleegd, kan door den regter als verzwarende omstandigheid worden aangemerkt, en geeft hem de bevoegdheid om de bedreigde straf, zelfs met een derde boven het maximum, te verhoogen.

Art. 22. Opzetting door middel van te koop of ten toon gestelde, verkochte of verspreide drukwerken, tot het begaan van

misdrijf of overtreding, wordt gestraft als medepligtigheid aan het misdrijf of de overtreding zelve.

Indien de opzetting geen gevolg heeft gehad, wordt zij gestraft met gevangenisstraf van drie maanden tot een jaar, en geldboete van *f* 25 tot *f* 500, te zamen of afzonderlijk, tenzij tegen het misdrijf of de overtreding zelve eene mindere straf bedreigd is, in welk geval op de opzetting die straf wordt toegepast.

Art. 23. Al wie door middel van te koop of tentoongestelde, verkochte of verspreide drukwerken, de waardigheid of het gezag van den Koning, of de regten van het Koninklijk stamhuis zal hebben aangerand, of op gelijke wijze den persoon des Konings zal hebben gesmaad, gehoond of gelasterd, wordt gestraft met gevangenisstraf van twee tot vijf jaren.

Gelijke smaad, hoon of laster aan eenig lid van het Koninklijk huis aangedaan, wordt gestraft met gevangenisstraf van één tot drie jaar.

Met laatstgemelde straf wordt gestraft elke op gelijke wijze gepleegde aanranding van de waardigheid of het gezag van 's Konings vertegenwoordiger in *Nederlandsch-Indië*, alsmede de jegens hem gepleegde smaad, hoon of laster.

De vervolging der in dit artikel vermelde misdrijven heeft plaats van ambtswege.

Art. 24. Al wie door middel van te koop of ten toon gestelde, verkochte of verspreide drukwerken, de verbindende krachten der wetten of wettelijke verordeningen of den daaraan verschuldigden eerbied zal hebben aangerand, tot ongehoorzaamheid daaraan zal hebben aangespoord of verdedigd zal hebben hetgeen onder strafbedreiging verboden is, wordt gestraft met eene gevangenis van zes maanden tot drie jaren.

Met dezelfde straf wordt gestraft al wie, op gelijke wijze, zal hebben opgezet tot haat of minachting tegen de regering van het moederland of van de koloniën of bezittingen van het rijk in andere werelddeelen.

Art. 25. Met gevangenisstraf van ééne maand tot één jaar en geldboete van *f* 10 tot *f* 500 te zamen of afzonderlijk, wordt gestraft, smaad, hoon en laster, gepleegd door middel van te koop of tentoongestelde, verkochte of verspreide drukwerken, jegens openbare ambtenaren of gestelde magten, jegens openbare ligchamen uit meer dan één persoon bestaande, al is het ook dat geen persoon uitdrukkelijk zij aangeduid en onverschillig of die ambtenaren, gestelde magten of ligchamen in het moederland of in de koloniën of bezittingen van het rijk, in andere werelddeelen zijn gevestigd.

Met dezelfde straf wordt gestraft, op gelijke wijze gepleegde hoon of laster jegens vreemde souvereinen of hoofden van buitenlandsche regeringen, alsmede jegens vreemde diplomatieke agenten.

De vervolging der in de vorige zinsnede van dit artikel vermelde misdrijven, heeft alleen plaats, op de klagte van de beleedigde partij.

Art. 26. Met gevangenisstraf van ééne maand tot een jaar en geldboete van *f* 10 tot *f* 500 te zamen of afzonderlijk, wordt gestraft, al wie door te koop of ten toon gestelde, verkochte of verspreide drukwerken, haat en verachting zal hebben opgewekt tusschen verschillende klassen der bevolking, en al wie op gelijke wijze des bewust zal hebben openbaar gemaakt, of van elders overgenomen, valsche tijdingen, valsche, vervalschte of logenachtige, aan derden toegeschrevene stukken.

Wanneer de openbaarmaking of overneming niet des bewust is geschied, kan de schuldige, uithoofde van onvoorzigtigheid, gestraft worden met eene geldboete van *f* 10 tot *f* 100.

Art. 27. Met gevangenisstraf van ééne maand tot zes maanden en geldboete van *f* 25 tot *f* 500 te zamen of afzonderlijk, wordt gestraft, al wie drukwerken, waarvan de in beslagneming is bevolen en niet bij regterlijk vonnis is opgeheven, uitgeeft, te koop of ten toon stelt, verkoopt of verspreidt.

Art. 28. Met geldboete van *f* 25 tot *f* 1000 wordt gestraft, de openbaarmaking door een te koop of ten toon gesteld, verkocht of verspreid drukwerk, van acten van beschuldiging of andere processtukken eener strafzaak, vóór dat het regtsgeding op de teregtzitting is aaugevangen of op eene andere wijze beëindigd is.

Art. 29. Openlijke oproepingen en uitnoodigingen om bij te dragen tot de betaling van geldboeten of van geregtskosten, verbeurd wegens misdrijf of overtreding door middel van drukwerken gepleegd, zijn verboden.

Overtreding van dit verbod wordt gestraft met eene maand tot een jaar gevangenisstraf en geldboete van *f* 10 tot *f* 500 te zamen of afzonderlijk.

§ 6. *Herhaling van overtreding.*

Art. 30. In geval van herhaling van een der in deze verordening vermelde misdrijven of overtredingen na vroegere veroordeeling, is de regter bevoegd de bedreigde straf met een derde boven het maximum te verhoogen en de uitoefening van het bedrijf voor eenen bepaalden tijd, vijf jaren niet te bovengaande, te verbieden.

Door deze bepaling wordt niet te kort gedaan aan de bijzondere voorschriften van art. 10.

§ 7. *Vervolging en verjaring.*

Art. 31. Elke vervolging op grond van de voorschriften van dit reglement, wordt beregt door de raden van justitie. Zij kan steeds worden aangevangen met de in beslagneming van het aangeklaagde drukwerk. Bij het verleenen van regtsingang, kan tevens de sluiting der winkels, bergplaatsen of der drukkerij, waarvan het drukwerk afkomstig is, worden gelast.

De in beslagneming wordt telkens in de nieuwsbladen afgekondigd.

In zaken van overtreding, kan eene voorloopige instructie, op de vordering van het Openbaar Ministerie, plaats hebben.

Art. 32. De vervolging wegens feiten bij dit reglement straf-

baar gesteld, verjaart door het verloop van een jaar sedert het plegen van het feit; de reeds aangevangene vervolging door het verloop van twee jaren sedert de laatste geregtelijke acte; de uitvoering van het vonnis door het verloop van vijf jaren sedert den dag waarop de uitspraak kracht van gewijsde heeft bekomen.

Slotbepalingen.

Art. 33. Onder de drukwerken worden in dit reglement verstaan de door werktuigkundige of scheikundige middelen bewerkte verveelvoudiging van geschriften, van voortbrengselen der beeldende kunsten of van met text voorziene muziekwerken.

De bepalingen van dit reglement zijn niet toepasselijk op van overheidswege uitgegeven drukwerken.

Art. 34. Onder verspreiding van drukwerken wordt in dit reglement verstaan, elke daad van koophandel met zoodanige werken gedreven, en elke, zelfs kostelooze afstand dier werken aan anderen, met het oogmerk om ze verder te verspreiden.

Art. 35. Alle verordeningen in *Nederlandsch-Indië* bestaande, betrekkelijk de onderwerpen bij dit reglement geregeld, worden ingetrokken en buiten werking gesteld.

En is Onze Minister van Koloniën belast met de uitvoering van dit besluit, waarvan afschrift zal worden gezonden aan den Raad van State.'

Dezelfde landmail deelde aan de Nederlandsche dagbladen mede het volgend adres aan den koning, ingediend door de boekhandelaars-uitgevers te Batavia:

Aan den Koning!

'Geven met den diepsten eerbied te kennen de ondergeteekenden, Boekhandelaren, Drukkers en Uitgevers te Batavia;

Dat in verband met en in opvolging van art. 110 van het Reglement op het beleid der regering van Nederlandsch Indië op den 10en November 1856 alhier is afgekondigd een Reglement

op de drukwerken in Nederlandsch Indië en op dienzelfden datum een besluit van den Gouverneur Generaal van Nederlandsch Indië, houdende bepalingen ter verzekering der regelmatige werking van genoemd reglement, respectievelijk bij het Staatsblad van Nederlandsch Indië opgenomen, onder n°. 74 en 75.

Dat adressanten door de afkondiging van dit reglement en door de dadelijke in werking treding van hetzelve, niet alleen in de grootste ongelegenheid worden gebragt, maar zich als Uwer Majesteits getrouwe onderdanen ten zeerste gekrenkt gevoelen, waarom ze dan ook, als geboren Nederlanders, met gepaste vrijheid tot den troon Uwer Majesteit naderen, om bescheidenlijk hunne grieven bloot te leggen, gerugsteund door de overtuiging, dat de intellectueele ontwikkeling en welvaart van Uw volk steeds een onderwerp van Uwer Majesteits bestendige en oplettende deelneming uitmaakt en het dus nimmer de wil van Uwe Majesteit kan wezen, zijne getrouwe onderdanen in deze kolonie aan willekeur en despotisme over te geven.

Dat adressanten met te meer vrijmoedigheid hunne grieven bloot leggen, omdat, hoewel tot heden door geen drukpers-verordeningen aan banden gelegd en steeds binnen den grens blijvende van eene gematigde vrijheid, daarvan door de pers alhier nimmer misbruik is gemaakt; en mogt al dikwerf in de onmiddellijke nabijheid van Uwe Majesteit de drukpers aan sommigen redenen van misnoegen hebben gegeven, bedroevend is 't voor adressanten, dat hun verordeningen en strafwetten worden voorgelegd, waaraan de Nederlander buiten deze kolonie woonachtig niet is onderworpen en alle gelijkheid voor die wet van Nederlander tot Nederlander verloren wordt, ja wat meer is, de straf, voor overtreders toepasselijk, onschuldigen zal worden opgelegd.

Dat, al dadelijk overgaande tot de beschouwing van den 1en § van het bedoelde reglement, hoofdzakelijk het stellen van borgtogt van een bedrag van *f* 200, - tot *f* 5000,- voor adressanten

niet alleen bezwarend is, maar door het stellen dier borgtogt in gereed geld, tegen uitkeering eener rente van vijf ten honderd, inbreuk gemaakt wordt op den eigendom hunner bezittingen. Erkende waarheid toch is het, dat in den handel, vooral gelijk die van adressanten, meer dan vijf ten honderd dient te worden overgelegd; worden adressanten alzoo hierdoor pecunieel te kort gedaan, niet minder onregtvaardig komt het hun voor, dat deze tekortdoening kan worden aangewend òf voor een misdrijf dat door hen nog niet is begaan, òf dat, door een ander bedreven, op hen verhaald wordt, een en ander door het verband van art. 7 en 11 aangewezen, terwijl het slot der 1e alinea van art. 6 der bepalingen ter verzekering der regelmatige werking van dit Reglement op de drukwerken, welke bij eventueele verhooging storting binnen tweemaal vier-en-twintig uren gebiedt, allerdrukkendst genoemd mag worden.

Dat adressanten ten gevolge dezer bepalingen, bij het stellen der borgtogt, het gestorte bedrag, zoo al niet ten eenenmale als verloren kunnen achten, dan toch aan moedwil van derden zien prijs gegeven.

Dat adressanten betwijfelen, of de bepalingen ter voorkoming van een misdrijf zóó ver mogen gaan, dat bij begaan delict, de straf, ingeval van ontstentenis of onvermogen van den delinquent, op onschuldigen mag worden toegepast, zelfs ingevolge slot van art. 17, bij diens overlijden vóór de veroordeeling.

Dat niet minder gewigtige bedenkingen bestaan tegen de magt aan het administratief gezag alhier verleend om de uitoefening van den Boekhandel aan een bepaald persoon te verbieden, of den reeds bestaanden handel op eene bepaalde plaats te doen ophouden.

Dat deze bepaling is eene zuivere preventieve maatregel, blijkens de laatste alinea van art. 5 zelfs aanwendbaar, zonder dat de boekhandelaar of drukker door eenig delict hoegenaamd daartoe

hebbe aanleiding gegeven, en waardoor voor adressanten art. 108 van het R.R. als geheel vervallen te beschouwen is.

Dat de toepassing van dezen maatregel bijna in elk geval den ondergang van den betrokken handelaar of drukker zal ten gevolge hebben, waartegen de toezegging der vergoeding van de *werkelijk geledene schade* eene schamele tegemoetkoming is, terwijl eindelijk de onbepaaldheid van het begrip van *werkelijk geledene schade* tot de meest uiteenloopende interpretatiën aanleiding geeft.

Dat bovendien door deze bepaling de geheele boekhandel van de wisselvallige beschouwingen van het Indisch Gouvernement omtrent staatsbelang afhankelijk gesteld wordende, adressanten hun crediet als gevestigde handelaren daardoor ten eenenmale zien geschokt.

Dat ook de artikelen 7 en 11 op den handel van adressanten den meest noodlottigen invloed uitoefenen moet.

Dat het toch blijkbaar is, dat die artikelen in hun onderling verband de strekking hebben, ook preventief te werken tegen geschriften in *Nederland* gedrukt, waardoor de vrijdom van geschriften van die herkomst bij art. 110 R.R. verzekerd, geheel en al wordt illusoir gemaakt.

Dat het naauwelijks betoog behoeft, dat de boekhandel in Ned. Indië hoofdzakelijk uit boekwerken en periodieke geschriften in Nederland gedrukt bestaande, adressanten door evenbedoelde bepalingen hunnen handel in de hoofdader zien aangetast.

Dat toch de bloote mogelijkheid van delict ten dien aanzien de bestellingen en de uitzendingen in Nederland zal doen ophouden, althans aanzienlijk verminderen.

Dat deze stremming of vermindering zich reeds nu doet gevoelen en velen van der adressanten principalen, zich niet wenschende te onderwerpen aan de bepalingen van het reglement, ook voor hen zoo drukkende, het verlangde door hen direct aan

hun adres door den Nederlandschen boekhandelaar zullen doen afzenden.

Dat deze omstandigheid door velen, zoo niet allen, zal worden gevolgd en mitsdien der adressanten bestaan ten eenenmale te gronde is gerigt.

Dat alverder de bepaling van art. 11, waarbij de drukker wordt ontheven van zijne verantwoordelijkheid door aanwijzing van den schrijver, ten eenenmale illusoir wordt gemaakt door de bepaling van art. 7, daar toch ingeval van delict van den schrijver, blijkens het laatste artikel, de drukker geldelijk voor de beloopen boete verantwoordelijk blijft.

Dat het drukkende dezer bepaling nog meer klemt, bij de overweging, dat het in regten zeer betwistbaar te achten is, of de drukker in zoodanig geval geregtigd is, de restitutie der betaalde boete van den delinquerenden schrijver te vorderen.

Dat vooral de 4e alinea van art. 11 voor adressanten grievend is, vermits door hen c.q. iemand als schrijver of drukker in Nederland aangewezen wordende, zij, óók Nederlanders, het misdrijf van anderen zullen moeten boeten.

Dat ook de censuur bedoeld in art. 13 aan adressanten voorkomt als bezwarend en doelloos; - bezwarend, omdat ze zonder onderscheid kostbare periodieke geschriften en boekwerken treft, waarvan drie exemplaren aan de aangewezen overheden moeten worden afgestaan, en doelloos, omdat ook na die censuur der adressanten verantwoordelijkheid blijft voortduren.

Dat de vierde paragraaf van het reglement, houdende ‘Bijzondere voorschriften omtrent Tijdschriften’, kennelijk tegen alle soorten van Tijdschriften, ook wetenschappelijke, gerigt zijn, onverschillig waar zij zijn gedrukt, hetzij hier, hetzij in Nederland, hetzij elders.

Dat de voor waarden en formaliteiten, waaraan de uitgave en verspreiding van Tijdschriften onderworpen worden, zoo bezwarend voorkomen, dat adressanten in gemoede verklaren, dat hare

getrouwe naleving de uitgave van Tijdschriften in Ned. Indië hoogst moeijelijk maakt.

Dat toch de afgifte van een exemplaar van elk in Ned. Indië gedrukt Tijdschrift, twee uren vóór de uitgifte, daargelaten dat zij door de voortdurende verantwoordelijkheid des drukkers doelloos mag genoemd worden, noodwendig, vooral ten opzigte van Dagbladen, voor den courantier allernadeeligst werken moet, daar de snelheid en de zekerheid der verspreiding als de hoofdvoorwaarde van het voortdurend bestaan van een Dagblad te achten zijn.

Dat die zekerheid van verspreiding geheel wordt weggenomen door de bepaling, waarbij Dagbladen of Tijdschriften aan een voorafgaand onderzoek of keuring van het Plaatselijk Bestuur worden onderworpen.

Dat toch, hoewel het Plaatselijk Bestuur de bevoegdheid mist, de uitgifte van een Dagblad te vertragen of te verbieden, de door dat Bestuur tegen den inhoud van een Dagblad aan den uitgever kenbaar gemaakte bedenkingen het natuurlijk gevolg moeten hebben, dat deze, ten einde zich voor schade te behoeden, de uitgifte van een dergelijk nummer zal dienen op te houden.

Dat toch het Plaatselijk Bestuur, volgens de bepalingen der in werking stelling van het reglement, geroepen is om zijne bedenkingen onverwijld aan den Gouverneur Generaal kenbaar te maken, hetgeen voor den uitgever een verbod tegen de verdere uitoefening van zijn beroep kan ten gevolge hebben.

Dat het geen betoog behoeft, dat de inteekenaren op Dagbladen en Tijdschriften, door eene dergelijke vertraging afgeschrikt en in de regelmatige en tijdige ontvangst hunner Dag- en Weekbladen teleurgesteld, zich van verdere deelname daaraan, tot groot en onherstelbaar nadeel van adressanten, zullen terug trekken.

Dat adressanten eerbiedig de aandacht van Uwe Majesteit ves-

tigen op de daadzaak, dat de uiting van den openbaren geest omtrent alle, ook wetenschappelijke onderwerpen, heden ten dage bijna uitsluitend geschiedt in periodieken vorm.

Dat het steeds toenemend getal Tijdschriften in de geheele beschaafde wereld, over onderwerpen van allerlei aard, van die rigting der eeuw getuigenis geeft, terwijl de bloote inzage dier Tijdschriften tevens doet ontwaren, dat de schrijvers, die de vruchten van hunne kennis en onderzoek aan de periodieke pers leveren, zich gaarne achter eene zedige anonimiteit terughouden.

Dat deze daadzaak vooral in Indië geldt, waar de schrijvers, door een uitgebreiden maatschappelijken werkkring, zich meestal verstoken zien van den genoegzamen tijd, om de resultaten van hunnen geestesarbeid stelselmatig in afgeslotene en op zich zelf staande drukwerken wereldkundig te maken, en alzoo bij voorkeur hunne pen leenen aan de periodieke pers, terwijl de zucht en de behoefte aan anonimiteit in Indië nog meer dan elders gevoeld wordt, daar de schrijvers, door den betrekkelijk kleinen maatschappelijken kring, zich te minder aan de openbare censuur wenschen prijs te geven.

Dat het reglement deze daadzaak miskent, door de onderteekening des schrijvers ook ten opzigte van wetenschappelijke onderwerpen te vorderen, op strafte van in beslagname en verbeurdverklaring, terwijl de gevolgen dezer bepaling, welke doodend zijn voor alle intellectueele ontwikkeling, geenszins worden geweerd of vergoelijkt door de dispensatie, welke ten dezen door den Gouverneur-Generaal kan verleend worden.

Dat toch elk verzoekschrift ter erlanging van zoodanige dispensatie, uit zijnen aard, door verschillende handen gaat, en het doel des schrijvers reeds daardoor verloren is, terwijl het bovendien mag betwijfeld worden, of de schrijvers van korte bijdragen in Tijdschriften zich al die moeite getroosten willen.

Dat het gevolg van dit alles wezen zal, dat de aangewezen be-

palingen, in stede van blootelijk haar waar doel - voorkoming van kwaadwillig geschrijf - te bereiken, de meest onschuldige Tijdschriften treffen zal. welker verdere uitgave, wegens gebrek aan oravang en belangrijkheid, tot groot nadeel van adressanten, zal moeten worden gestaakt.

Dat het vooral opmerking verdient en voor adressanten ten zeerste bezwarend is, dat juist die stukken waarvoor zij het meest onwillekeurig gestraft kunnen worden, van de bepalingen bij de 2e alinea art. 15 zijn uitgesloten en op hen mitsdien eene verantwoording overgaat, even drukkend als onregtvaardig.

Dat door art. 19 van het Reglement, houdende dat de eerst volgende aflevering van een Tijdschrift zal moeten opnemen de beantwoordingen van persoonlijke aanvallen, gispingen en beoordeelingen in een voorgaand nummer voorkomende, elke uitgever met zijn Tijdschrift of Dagblad prijs gegeven wordt aan de fijngevoeligheid en ligtgeraaktheid van een iegelijk, die slechts meent aangevallen, gegispt of beoordeeld te zijn, en zulks ten nadeele van den uitgever, daar die opname *kosteloos* geschieden moet.

Dat adressanten eerbiediglijk vermeenen door de bescheidene openlegging hunner bezwaren, van welker gegrondheid zij innig overtuigd zijn, ten duidelijkste te hebben aangetoond, dat het Reglement zelfs bij de meest milde toepassing, zoo al niet den ondergang des Boekhandels, dan toch een onberekenbaar geldelijk nadeel voor adressanten doet te gemoet zien.

Dat zij bedenkingen van meer algemeenen en welligt van meer gewigtigen aard, waartoe de overweging van het Reglement gereede aanleiding gaf, onvermeld voorbijgaan, maar inmiddels niet kunnen ontveinzen het te betreuren, dat, hoe welkom het ophouden van den wetteloozen toestand der drukpers in Ned. Indië wezen moge, de knellende banden, waarin zij thans geklonken is, huns ondanks het vermoeden moet doen geboren worden, dat de

goede geest, die den Boekhandel in het bijzonder en de ingezetenen van Ned. Indië in het algemeen steeds bezield heeft, bij Uwe Majesteit in twijfel getrokken worden.

Dat adressanten zich echter verheugende in de wetenschap, dat een eerbiedig en bescheiden beroep op Uwe Majesteit nimmer vruchteloos zijn kan, en dat Hare getrouwe onderdanen steeds verzekerd mogen wezen voor de mededeeling hunner grieven bij Uwe Majesteit een open oor en hart te zullen vinden, met het meeste en volste vertrouwen een goedgunstige aanname van hun adres te gemoet zien, hetwelk zij met den diepsten eerbied aan Uwe Majesteit aanbieden met het ootmoedig verzoek:

Dat het Uwe Majesteit behage, de bij dit adres kenbaar gemaakte bezwaren tegen het Reglement op de Drukwerken in Ned. Indië, aldaar in het Staatsblad gepubliceerd onder No. 74, in goedgunstige overweging te willen nemen.

'T welk doende' *Batavia*,
5 December 1856.
W. BRUINING.
H.M. VAN DORP.
LANGE & CO.
W.J. VAN HAREN NOMAN & KOLFF.

De Nederlandsche boekhandel meende evenmin deze zaak lijdzaam te mogen aanzien. In zijn naam trad de Vereeniging op, onmiddellijk na ontvangst der bovenvermelde stukken, teneinde, evenals de Bataviasche handelsbroeders, bij den koning eerbiedig de intrekking te vragen van dit voor koloniën en moederland zoo dreigend besluit. Reeds den 7en Februari was onderstaand verzoekschrift in zijner majesteits handen:

Sire!

'De ondergeteekenden hebben met de meeste belangstelling, maar tegelijk met het uiterste leedwezen, kennis genomen van het *Reglement op de drukwerken in Vederlandsch-Indië*, vastgesteld bij Koninklijk besluit van 8 April 1856 en op 10 November van dat

jaar door den Gouverneur-Generaal van Ned. Indië aldaar afgekondigd. Zij achten de geheele strekking en onderscheidene bepalingen van dat Reglement zóó verderfelijk voor een gewigtig deel van hunnen handel, en zoo zeer in strijd met hetgeen zij het regt hadden te verwachten, dat zij meenen hunne bezwaren daartegen eerbiedig en met den meesten ernst bij Uwe Majesteit te moeten aandringen.

De Boekhandel in Ned. Indië heeft hoofdzakelijk en voor het gewigtigste deel tot voorwerp: boekwerken en periodieke geschriften in Nederland gedrukt. De Uitgevers en Boekhandelaars hier te lande, die door de weinige bekendheid onzer taal hunnen handel toch reeds binnen enge grenzen beperkt zien, hebben daarom het grootste belang bij het ongehinderd bestaan en den toenemenden bloei van dien handel in Indië. Op te grooten afstand van de verbruikers geplaatst om, zonder volstrekte noodzakelijkheid, zelf in dier behoefte te voorzien, kan de Nederlandsche Uitgever den Indischen handelaar niet ontberen; daarom heeft hij er het grootste belang bij, dat de uitoefening van het beroep van Boekhandelaar in Indië niet nagenoeg onmogelijk worde gemaakt. Evenals iedere handel vertrouwen eischt, zoo bestaat er ook voor den Boekhandel noodzakelijkheid om, door het verleenen van crediet en het zenden van goederen in commissie, een vaak aanzienlijk vermogen aan den Indischen handelaar toe te vertrouwen; daarom heeft hij er belang bij dat regtsveiligheid zijne betrekkingen beheersche en de waarborgen, waarop het handels vertrouwen berust, niet door willekeur kunnen vernietigd worden.

In elk dier opzigten is het thans vastgestelde Reglement met het belang der ondergeteekenden in openlijken strijd. De Boekhandel in Indië wordt bij dat Reglement aan zoo knellende banden gelegd, dat alle vrijheid van beweging, en daarmede de eerste voorwaarde tot ontwikkeling en bloei, hem wordt ontnomen. De Boekhandelaar in Indië wordt onderworpen aan zoo vele preven-

tieve bepalingen; - met zóó zware straffen bedreigd voor misdrijven en overtredingen (ook al zijn die door anderen begaan); - die misdrijven en overtredingen zelve zijn in zoo onzekere en rekkelijke uitdrukkingen, meer aangeduid dan bepaald, zoodat de grens tusschen het geoorloofde en strafbare naar iedere tijdelijke opvatting kan verlegd worden - dat de uitoefening van het beroep van Boekhandelaar in Ned. Indië een waagstuk moet schijnen, dat niet velen zullen durven bestaan. En niemand voorzeker zal het wagen een deel van zijn vermogen toe te vertrouwen aan den Indischen handelaar, wiens geheele handel elk oogenblik afhankelijk zal zijn van de wisselende inzigten van een telkens veranderend bestuurder, die het staken, of daarmede gelijk staande verplaatsen, van ieders handel naar welgevallen zal kunnen bevelen. De Boekhandel, die reeds om den aard zijner voortbrenselen slechts denkbaar is in eene beschaafde maatschappij, is als iedere handel onvereenigbaar met eenen toestand, die het kenmerk pleegt te wezen der minst ontwikkelde volken: - met eene feitelijke oppermagt door geene regtsinstellingen begrensd.

Zien de ondergeteekenden in de geheele strekking van het Reglement op de drukwerken in Indië eene grove benadeeling hunner belangen, zij achten zich door onderscheidene bepaliugen ook sterk gekrenkt in hunne regten.

Volgens de slotbepaling toch van artikel 110 der Wet tot vaststelling van het Reglement op het beleid der Regering van Nederlandsch Indië moeten stukken, in Nederland gedrukt, onbelemmerd in Indië worden toegelaten, behoudens ieders verantwoordelijkheid volgens regels bij algemeene verordening te stellen. De bedoeling dier wetsbepaling is uit de beraadslaging, bij hare vaststelling gevoerd, volkomen duidelijk. Welke beperkingen men ook ten aanzien van hetgeen in Indië gedrukt wordt, mogt noodig achten en aan welk toezigt men ook werken, elders gedrukt, mogt willen onderwerpen - ten aanzien van werken *in Nederland*

gedrukt, mogt geene verandering worden gebragt in den vroegeren toestand, waaronder invoer en omloop dier werken te eenenmale vrij was. Die bepaling, niet in het oorspronkelijke voorstel der Regering opgenomen, had het uitgesproken doel, voor de invoering in Indie, van hier gedrukte werken dezelfde vrijheid te geven als voor het drukken in Nederland. Wanneer men door dien 'onbelemmerden aanvoer', welken het aangehaalde artikel gebiedt, niets meer wilde verstaan dan eene ongehinderde ontscheping, onder voorbehoud van daarna den omloop en de verspreiding te beletten, dan zou men door een onwaardig woordenspel, met schijnbare eerbiediging van den letter, den geest der wetsbepaling ontduiken. De bepaling van het Reglement op de drukwerken in Ned Indië, 'dat de aanwijzing als drukker of schrijver van een persoon, die niet aan de regtsmagt van de regterlijke Collegiën in Ned. Indië onderworpen is, onvoldoende is om de verantwoordelijkheid van den aanwijzer op te heffen,' heeft echter onvermijdelijk dat gevolg. Iedere boekhandel is onmogelijk, wanneer de boekhandelaar aansprakelijk is voor den inhoud der werken, bij anderen uitgegeven, welke hij slechts verkoopt, waarvan hij den inhoud niet kent en uit den aard der zaak niet altijd, en zelfs in de minste gevallen, kennen kan. Om met zoodanige bepaling den Boekhandel niet geheel te vernietigen en niet de verspreiding van ieder werk te beletten, zoude men op den ingeslagen weg nog eene schrede verder moeten gaan en niet moeten terugdeinzen voor het zamenstellen en afkondigen op openbaar gezag van eenen *Index* van verboden werken, waardoor men althans zoude kunnen weten van welk bock de verspreiding al dan niet strafbaar ware te achten. Wat elders als eene gehaatte tijrannij en ondragelijke dwang wordt beschouwd, ware eene verkieselijke verbetering van *dit* Reglement door eene Nederlandsche Regering voor Nederlanders in hare Koloniën vastgesteld.

Ook indien de verantwoordelijkheid voor in Nederland gedrukte

stukken bij het Reglement op minder onregtvaardige wijze ware geregeld, zouden de ondergeteekenden vermeenen zich daartegen evenwel langs elken betamelijken weg te moeten verzetten, omdat die regeling naar hun inzien niet anders kan geschieden dan bij eene *Wet.* Reeds bij de aanbieding van het Reglement op het beleid der Regering van Ned. Indië hebben de Nederl. boekhandelaars bij adres aan de Tweede Kamer er op aangedrongen dat de voet, waarop de gemeenschap van Boekhandel tusschen Nederland en zijne Koloniën zou geoorloofd zijn, geregeld wierde door wettelijke en hier te lande uitgevaardigde bepalingen. De bijvoeging van de laatste zinsnede aan artikel 110 van dat Reglement bevatte den waarborg, dat aan hun verlangen zou worden voldaan; met de algemeene verordening, waarvan die zinsnede gewaagt, is niets anders bedoeld dan eene wet, en kon ook niets anders bedoeld zijn, zoolang het bij onze wetgeving een ongehoord wanbegrip was om den een te doen straffen voor de overtredingen van den ander. Bij onbelemmerden aanvoer in Indië, kan er voor de aangevoerde werken geene andere verantwoordelijkheid te regelen zijn dan die van den uitgever, drukker of schrijver, hetgeen niet anders mogelijk is dan bij eene wet.

Waar de ondergeteekenden voornamelijk tot beveiliging hunner handelsbelangen optreden, willen zij niet langdurig stilstaan bij de niet minder gewigtige bezwaren, welke zij als Nederlandsche burgers hebben tegen het gewraakte Reglement. Zij wijzen er daarom niet op, hoe overbodig en ijdel het mag heeten, met terzijde-lating van millioenen oosterlingen, op wie alleen de werking eener kwalijk bestuurde drukpers gevaarlijk zou kunnen zijn, een ijzeren wetgeving te smeden tegen een gering getal Europeanen, voor wie eene krachtige Regering eene voorwaarde van zelfbehoud is; zij willen niet stilstaan bij den strijd der vastgestelde bepalingen met de regelen van de eenvoudige billijkheid en met de eerste beginselen van strafregt; noch bij het onher-

stelbaar en onwaardeerbaar nadeel dat er dreigt uit de afsnijding van de gemeenschap des geestes tusschen het Moederland en de Koloniën. De kreet van verontwaardiging, deswege uit Indië opgegaan, klinkt luide genoeg.

Van hun standpunt wijzen de adressanten nog slechts op het nuttelooze der Reglementaire bepalingen, die, onmagtig tot bereiking van haar doel, slechts vruchtbaar zullen zijn in ergernis en misbruik. Onder hare werking zal de openlijke en eerlijke Boekhandel worden vernietigd ten behoeve van een bedektelijk, langs sluipwegen gedreven verkeer, dat - de ondervinding van alle landen, die de pers aan banden poogden te leggen, heeft het geleerd - ook door de ijverigste en hatelijkste vervolgingen niet is te weren. Onder hare werking zal de tusschenpersoon tusschen den Indischen verbruiker en den Nederlandschen Uitgever zich vestigen in eene naburige Engelsche bezitting, en zullen de voordeelen van eenen aanzienlijken handelstak aldus naar den vreemde worden verplaatst, terwijl dan de bezwaren, verbonden aan de onmiddellijke bestelling bij den Nederlandschen uitgever, voor het grootste deel worden ontgaan. En zoo zal de Nederlander de even nieuwe als beschamende les hebben te leeren van vrijheid te moeten zoeken op vreemd gebied.

Om alle deze redenen verzoeken de ondergeteekenden Uwe Majesteit eerbiedig, doch met den meest ernstigen aandrang:

dat het Uwe Majesteit behage om, met intrekking van het Reglement op de drukwerken in Nederlandsch Indië, maatregelen te doen nemen om de verantwoordelijkheid, bedoeld bij art. 110 der Wet tot vaststelling van het Reglement op het beleid der Regering van Nederlandsch Indië, te doen regelen bij de Wet.'

Het kon wel niet uitblijven, dat niet alleen de Hollandsche boekhandel, maar evenzeer een groot gedeelte van het Holland-

sche volk tegen de verrassing en de gestrengheid dezer Indische maatregelen opkwam. In naam van dat gedeelte nam in de kamerzitting van den 17en Februari de heer Thorbecke het woord, om den minister van koloniën Mijer over deze daad tot verantwoording te roepen. Hij herinnerde de vergadering aan het vroeger voorgevallene en aan 's ministers belofte om ieders verantwoordelijkheid betreffende gedrukte stukken over Indië bij algemeene verordening te stellen. Die verordening was thans verschenen. Men kon nu oordeelen of men ten onrechte ongerust was geweest en gevoelig voor een inbreuk op een der edelste Nederlandsche vrijheden, namelijk de mededeeling der gedachten door middel van de drukpers, eene gevoeligheid, die, ‘wat er ook worde van den roem van ons land op de uitvinding der drukkunst’[1], hij nimmer hoopte, dat bij ons verloren zou gaan. Het gold hier de uitoefening eener wet omtrent een gewichtig belang, waarbij de zedelijke ontwikkeling der maatschappij in hooge mate betrokken was. Der volksvertegenwoordigers plicht was, om de uitvoering aan die wet gegeven te onderzoeken en na te gaan in hoe verre die uitvoering aan de wet beantwoordde. Hun plicht was, aan den minister de gelegenheid te geven zich te verantwoorden. Hij stelde mitsdien voor, dat de kamer zou goedvinden aan den minister van koloniën te verzoeken, mededeeling te doen aan de kamer, niet alleen van de verordening zelve en van de administratieve voorschriften omtrent haar uitvoering, maar ook van al die inlichtingen, memoriën enz., die de beteekenis der verordening konden verklaren; in één woord al wat ten deze licht kon verspreiden en voor zoo ver de minister in de mededeeling geen bezwaar zag.

Op het laatst van Maart voldeed de minister aan dit verlangen door het bij de kamer inzenden van een uitgebreide

1 De bestrijding van Coster's recht begon in die dagen opzien te wekken.

nota, waarin het regeeringsbeleid toegelicht en verdedigd werd.

Noch in het doel, noch in het bestek dezer bladen ligt het, de staatkundige pleidooien te volgen, die in en buiten de kamer vaak met de warmte der partijschap over dit teeder vraagstuk gevoerd werden. Een beknopt overzicht van gebeurtenissen, niet een verslag van redeneeringen over en weêr, ligt binnen onze taak. Hebben wij bij een feit als dit al uitvoeriger dan anders mededeeling gedaan van adressen en beschouwingen, het vond oorsprong hierin, dat wij een en ander wel degelijk in nauw verband achtten met de geschiedenis van onzen boekhandel, niet alleen om de gebeurtenissen zelve, maar evenzeer tot kenschetsing van den tijd en zijn geest. Voor later dagen kan het belang hebben, naar deze woelingen zich verwezen te zien.

Alleen zij dus hier vermeld, dat 's ministers nota door de tweede kamer gesteld werd in handen van een commissie, bestaande uit de HH. Thorbecke, Mackay, Meeussen, de Brauw en Wintgens, en dat deze in een even uitvoerige nota de verordening wederlegden, aan het slot voorstellende, als de overtuiging der kamer uit te spreken, ‘dat het *Reglement op de Drukwerken in Indië* eene herziening behoorde te ondergaan.’ In de vergadering van de eerste week van Mei, nadat er ettelijke dagen van debat waren voorafgegaan, wrerd dit voorstel met 56 tegen 6 stemmen aangenomen.

Van deze herziening kwam echter niets. Alleen werd onder de besluiten van 1858 kennis gegeven:

‘Bij besluit van 22 Junij l.l. heeft de Gouverneur-Generaal van Nederlandsch Indië, als daartoe door het Opperbestuur gemagtigd, eene authentieke uitlegging gegeven van eenige bepalingen van het Reglement op de drukwerken in Neêrl. Indië, en daarbij verklaard:

dat de bepalingen van de artt. 12-20 van het Reglement op de drukwerken in Neêrl. Indië alleen toepasselijk zijn op werken,

in Nederland gedrukt, behoudens de uitzondering, vermeld in de artt. 13 en 15.

dat de buiten Neêrl. Indië, hetzij in Nederland, hetzij in den vreemde gedrukte en aldaar uitgegeven werken alleen door het Reglement op de drukwerken kunnen worden getroffen, wanneer zij iets inhouden, hetwelk, als strijdig met de rust en de openbare orde van Neêrl. Indië, bij de artt. 21-26 en 28 is strafbaar gesteld; en

dat tot het plegen in eenig drukwerk van de bij die artikelen genoemde misdrijven het kwaad of boosaardig opzet vereischt wordt.'

Later, in Maart 1860, werd uit 's Gravenhage gemeld:

'Omtrent de verklaarde meening van de Tweede Kamer der Staten-Generaal, van den 2den Mei 1857, waarbij hare overtuiging werd uitgedrukt, dat het Reglement op de drukwerken in Nederlandsch Indië eene herziening behoort te ondergaan, werd eene briefwisseling geopend met het Indisch bestuur, welke evenwel in dit jaar nog tot geen resultaat leidde.'

Hiermeê was deze zaak voorloopig afgedaan.

Andere gebeurtenissen hadden voor den boekhandel ingrijpender gevolgen. Gedurende dit tijdvak hadden de onderhandelingen plaats over, en werden de handelstraktaten gesloten tusschen ons land met Frankrijk en België. De aanleiding tot die traktaten is van te veel gewicht, dan dat ze hier niet iets breeder zou dienen besproken te worden. Eensdeels toch geldt zij voor zoover wij, van 1815 tot 1830, met België verbonden waren onze eigen landsgeschiedenis, maar anderdeels was de nasleep ervan, vooral voor onzen debiethandel, van te groote beteekenis, om het sluiten dier traktaten niet voor een zeer belangrijk feit te achten, een feit, dat jaren later tevens een gansche hervorming zou brengen in

het begrip en in de toepassing van kunst- en letterkundigen eigendom.

Het is hier de plaats niet om in uitgewerkte beschouwingen te treden omtrent de verschillende begrippen, die omtrent dien eigendom zich nu en dan op den voorgrond hebben gesteld. Betoogen van vrijheid en van zedelijkheid, van maatschappelijk en van persoonlijk belang, hebben zoo lang en zoo vaak zulk een heftigen woorden- en pennestrijd te weeg gebracht, dat er in alle landen reeksen van boekdeelen over zijn volgeschreven. Ook hebben wij hier veel minder de taak van redeneeren, dan van het bijeenbrengen van voorvallen; het voegt ons dus alleen, met het in acht nemen van de noodige onpartijdigheid, de gebeurtenissen te overzien voor zoover wij daaromtrent berichten hebben kunnen machtig worden.

Het herdrukken, zoo men wil het nadrukken, van werken, vroeger of gelijktijdig in eenig vreemd land uitgegeven, is van oudsher een daad geweest, die zich, al was het bij uitzondering, nu en dan in elk land van Europa vertoond heeft. Geen enkele staat is in dat opzicht vrij van geweten, en geen enkel volk heeft daaromtrent het andere met billijkheid iets te verwijten. Indien het een schuldige daad is, hebben àllen zich daaraan schuldig gemaakt; behoort het tot de geoorloofde vrijheden, dan hebben àllen van die vrijheid gebruik gemaakt. Maar in elk geval behoorde dat her- of nadrukken van het werk des vreemdelings overal tot de oogluikend toegestane uitzonderingen, nooit tot een algemeen erkend geoorloofden regel. Om alleen te spreken van het tijdvak dat hier behandeld wordt: in Frankrijk waren het vooral de firma's Baudry[1] en Galignani, die zich toelegden op den nadruk van de nieuwste en beste auteurs uit En-

1 Het huis Baudry alleen drukte, van 1830 af, voor meer dan een millioen guldens aan Engelsche werken na.

geland, Duitschland, Portugal, Spanje, Italië. Daarentegen drukten ook Duitschland, Italië, Zwitserland, Nederland van tijd tot tijd op hun beurt Fransche werken na. In Portugal verschenen, bijna geregeld, Fransche uitgaven van Barante, de Lamartine, Thiers, Guizot, de romans van Sue en anderen. In Duitschland, en wel bij name te Leipzig, Berlijn, Stuttgard, Bielefeld, was het de broodwinning van enkele uitgevers, die als vrijbuiters aasden op de geheele Europeesche literatuur. Engeland en Amerika hadden daarin evenzeer hun bijzondere firma's, maar, wat meer zegt, legden, voor hun gemeenschappelijke taal, de hand op elkanders auteurs en drukten, over en weêr, na wat zij van hun gading achtten. Tot omstreeks het midden dezer eeuw kwam het her- of nadrukken, zij het dan ook bij wijs van uitzondering op den algemeenen regel, bij tijd en wijle overal voor, als niet verboden of strafbaar bij landswetten, maar afhankelijk van ieders zedelijk en redelijk plichtsgevoel.

Van die allen werd België, toen met onze provinciën vereenigd, het terrein, waar men met open vizier, stelselmatig en op breeden voet, den nadruk ging plegen als een vak van, zelfs gelijk men beweerde weldadige, nationale nijverheid.

In den jongsten tijd is een gedeelte van ons geslacht er zoo aan verwend om ten overstaan van daden van nadruk zoo klakkeloos de groote woorden van dieven, roovers, bloedzuigers, en wat niet al meer, op de lippen te nemen, dat het alleszins billijk schijnt, met bedaarden blik een kort overzicht te geven van de oorzaken en van den loop dezer voor België en voor heel de beschaafde wereld zoo merkwaardige gebeurtenissen, teneinde daardoor ook aan de andere partij het recht van spreken niet te betwisten.

België was wat geestelijke ontwikkeling betreft altijd vrij stiefmoederlijk bedeeld geweest. Staatkundige en kerkelijke overheersching had er iedere vrije beweging belemmerd. Bodem en volk

waren nooit tot eigen recht gekomen. Na de schokken van 1815 was er eindelijk rust aan den horizont te zien en bereidden alle vakken van handel en nijverheid zich voor tot de openbaring hunner in toom gehouden krachten. Natuurlijk daaronder ook de boekhandel. Zóó zeer was deze ten eenenmale ten onder gehouden, dat er langen tijd een bepaalde vergunning van den aartsbisschop van Mechelen en van het Brabantsche bestuur voor vereischt werd om zich als drukker of boekverkooper te Brussel te mogen vestigen. Tot in 1815 bestond er in heel België geen enkele lettergieterij, waren er in Brussel maar twintig meestal zeer kleine drukkerijen en bedroeg het getal boekverkoopers nauwelijks een tiental.

Na de vereeniging met Holland begreep het niet meer zoo volslagen te mogen blijven achterstaan bij zijn zooveel meer ontwikkelden landsbroeder. Maar al wilde het denzelfden weg tot vooruitgang op, de middelen moesten anders wezen. Onze taal was niet die der Belgen, ons karakter niet het hunne. Onder denzelfden vorst met ons tesaäragesnoerd, zouden wij toch nimmer telgen van éénen bloede en gezindheid blijken. Voor ons: muurvaste gehechtheid aan onze oudvaderlandsche overleveringen; voor hen: het hunkerend oog naar Frankrijk, welks aanhangsel zij waren door spraak en zeden. Zoo was dan ook onze wetenschap, onze letterkunde hun vreemd en helden zij met oneindig grooter voorliefde over tot hun Fransche naburen, al had ook het lot hen onder Hollands kroon en scepter gesteld.

De Belgische boekhandel schoeide zich dientengevolge ook op Fransche leest. Hollandsche boeken werden er niet verstaan en kwamen slechts schaars ouder Belgische oogen, hoe veel moeite de nieuwe vorst ook aanwendde om de Hollandsche taal onder zijn Belgische onderdanen ingang te doen vinden. Wat er voor onderwijs, voor studie, voor uitspanningslektuur mocht blijken noodig te zijn, werd in Frankrijk gezocht. Toch was dit in ver-

houding tot de bevolking al heel luttel. De Fransche boekhandel was zijn eigen vijand geworden door het onbehoorlijk opvoeren zijner prijzen. Gedwongen tot het betalen van hooge honorariums aan zijn auteurs, had de Fransche uitgever daarvoor vergoeding gezocht in de weelderige vormen waarin hij zijn boeken liet drukken en in de dure prijzen die hij daarvoor in rekening kon brengen. Gewone boeken werden in den regel gedrukt in groot 8° formaat, met groote dessendiaan of mediaan letter, met pagina's p.m. van 24 regels, met groote witte randen; een mode, die, gelijk men zelfs in Frankrijk toegaf de schrijvers rijk maakte door de interliniën en de uitgevers door het onbedrukt papier. Deelen van fr. 7.50 van studieboeken waren aan de orde van den dag, en de romans of dichtwerken van beroemde namen moesten met goud betaald worden. Frankrijk bouwde daarin op zijn monopolie. Het was zich bewust van de bijna oneindige ruimte zijner taal. Een Fransch tijdschrift, de *Revue de Paris*, van zijn invloed gewagende, stofte erop, dat de taal, waarin het geschreven werd, gelezen werd onder alle klassen in Holland, in Pruissen, in Saksen, in Beieren, in Oostenrijk, in Rusland; dat zij gesproken werd in België, Zwitserland, Savooie en langs den geheelen Rijnoever; dat zij over de gansche wereld was de taal der hofkringen en der diplomatie; dat er dagbladen in verschenen te Londen, te Edinburg, te Dublin, te 's Gravenhage, te Turijn, te Jena, te Frankfort, te Leipzig, te Petersburg, te Nieuw-York, te Philadelphia, te Smyrna, te Athene, te Alexandrie en waar niet al; dat de geleerden over de geheele beschaafde wereld in haar het middel gekozen hadden van wetenschappelijke gedachtenwisseling, en dat zelfs het afgesloten Turkije in zijn hoofdsteden Fransche scholen had opgericht ten behoeve van de jonge muzelmans. Welk tijdschrift bewoog zich op zulk een onoverzienbaar terrein! - Even zoo rekenden alle Parijsche uitgevers. Waarom zouden zij hun boeken goedkooper rnakeu, zoolang zij voor hun

dure prijzen de grenzen van ieder land open zagen? Waarom zouden zij de markt bederven zoolang ieder het monopolie had voor zijn eigen voortbrengsel en allen gezamenlijk elkander de hand boven het hoofd hielden? Werd dan ook al hier en ginds eenig boek nagedrukt, liever dat oogluikend verduurd, dan van het winstgevend stelsel afgeweken.

België was het eerste, dat de verleiding tot den wedstrijd met scherpen prikkel voelen zou. De gelegenheid had zich daartoe reeds bij den aanvang der nieuwe orde van zaken als van zelf aangeboden. Onder enkele kleinere werkjes, welker nadruk als ter sluiks in Brussel en Luik het licht had gezien, behoorden ook de *Atala* en de *René* van Chateaubriand. Bij gelegenheid dat die beroemde schrijver te Brussel vertoefde, had de nadrukker de onhandige beleefdheid gehad, den auteur een exemplaar dier werkjes aan te bieden. Chateaubriand nam deze driestheid hoog op en beklaagde zich er ernstig over bij zijn terugkomst aan het hof van Lodewijk XVIII. Het feit dreigde bijna een ernstig diplomatiek karakter te krijgen. Onze koning Willem I wees een beklag van regeeringswege met beslistheid af, en aangezien men voor staatkundige verwikkelingen bevreesd was, werd de zaak van Fransche zijde gesust. Toch bleef ze niet onuitgelekt.

Onder de Fransche uitgewekenen van 1815 had o.a. degroote rechtsgeleerde Merlin zijn vaderland moeten verlaten en verlof gekregen zich te Brussel te mogen vestigen. Daar ter plaatse hield hij zich bezig een nieuwe uitgaaf te bewerken van zijn *Répertoire de Jurisprudence* en van zijn *Questions de droit*, die hij bij een Brusselsch uitgever ter perse gaf. Niettegenstaande de dure Fransche rechtsgeleerde werken in België in den regel een soberen aftrek plachten te vinden, werd deze zooveel minder kostbare uitgaaf met het beste gevolg bekroond; en thans, verlokt door de ongestrafte verschijning van Chateaubriand's werken, vatten twee Belgische uitgevers het plan op tot een goedkoopen

nadruk van eenige voorname standaardboeken over Fransche jurisprudentie, een nadruk, die, oorspronkelijk voor België alleen bestemd, weldra ook naar andere landen een uitweg vond. Hadden de Fransche uitgevers dezen wenk ter harte willen nemen en, het dreigend gevaar overziende, hun prijzen voor de toekomst gaan verlagen, zij zouden het kwaad in zijn ontwikkeling hebben kunnen keeren. Zij deden het niet. Sterk in hun overmoed stoorden zij, hooghartige mannen van het groote volk, zich niet aan de beunhazerij van een bijna niet noemenswaardige natie. Omgekeerd ging het met den Belgischen boekhandel. Deze, van eigen nationale vruchten niet kunnende leven, en de kostbare voortbrengselen der Fransche pers niet aan den man kunnende brengen, zag niettemin binnen en buiten zijn grenzen allerwege gretige handen uitgestoken naar meer bereikbare uitgaven van de onverzettelijke taalbroeders. De appel aan den boom kreeg zijn aantrekkingskracht, en de slang had er zich verlokkend omheen gekronkeld. Men had getwijfeld, teruggebeefd, zich onthouden. Men was weêr nader getreden, stouter geworden, aan het onderhandelen geraakt. Er was gefluisterd, gesproken, geschreven. Zóó ver was men gaandeweg gekomen, dat men, om eigen geweten tot zwijgen te brengen, de verantwoordelijkheid was gaan werpen op zijn buurman. ‘Le livre’ - zoo vinden wij geschreven in een vlugschrift dier dagen[1], - ‘le livre nouveau: est-il une oeuvre estimable sous le rapport de la forme et du fond, par une inévitable conséquence du monopole il est inaccessible à tous ceux que la fortune n'a pas favorisés de ses dons. Il reste exclusivement à la portée des classes privilégées; les masses ne le connaissent point; il est en quelque manière pour elles un fruit défendu; enfin ceux-là n'y peuvent toucher pour lesquels, grâce au progrès du siècle, le besoin de l'instruction est devenu un élé-

1 *La Réimpression. Etude sur cette question*, Bruxelles, Aug. Decq.

ment essentiel de vie, parce que l'instruction est le seul moyen réel d'émancipation sociale.

Eh quoi! Chaque jour toutes les voix de la presse et de la tribune invitent au banquet de la civilisation et des lumières ceux qu'elles nomment les déshérités, et à ce banquet ne sont admis que les convives heureux et riches, en position de payer fort cher la carte!

Chaque jour on nous rappelle ce mot du poète arabe: "L'arbre de la science et de l'instruction porte ses fruits pour tout le monde!" et autour de cet arbre s'élève comme une grille de fer qu'on ne peut ouvrir qu'avec une clef d'or!

Pourquoi établir des écoles? pourquoi y appeler jusqu'aux plus humbles afin d'éclairer leur esprit! N'est-ce donc pas là une amère dérision, si, une fois l'intelligence mise en culture, vous laissez à un privilège la faculté de tarifier à son gré la bêche et la charrue qui doivent l'empêcher de retomber en friche?

Par le livre le produit de l'intelligence individuelle devient chose de droit commun et doit profiter non-seulement un peuple, mais l'humanité tout entière. Il en est des livres comme du feu de nos foyers: on va prendre ce feu chez son voisin, on l'allume chez soi, le communique à d'autres, et il appartient à tous.'

Door dergelijke redeneeringen begoocheld, begon men zich al meer en meer diets te maken, dat de nadruk, of liever gelijk de Belgen dien noemden 'la réimpression', niet alleen geoorloofd, maar zelfs een plicht was tegenover de geestelijk-benadeelde maatschappij. Daar kwamen nochtans, in niet geringe maat, zeer verleidelijke handelskansen bij. België, met zijn behoefte aan nijverheid en bronnen van bestaan, ging aan het rekenen, welk ontzaggelijk terrein er nog te ontginnen viel, dat door Frankrijk braak gelaten werd; het ging na, van hoeveel waarde het zou wezen binnen eigen grenzen papierfabrieken te bezitten, in plaats van die grondstof met 20% verhooging aan rechten en vrachten

te halen uit het buitenland; het vergeleek de arbeidsloonen van Parijs en Brussel en kwam tot het inzicht, hoeveel goedkooper lettergieterijen en drukkerijen hier zouden kunnen werken dan daar. Eenmaal over de gemoedsbezwaren heen zijnde, was er maar een kleine stap noodig van het plan tot de daad, mits het noodige kapitaal tot de uitvoering te vinden ware. En ook dit daagde voor een groot deel op van een zijde, vanwaar men het wellicht allerminst zou hebben durven wachten. Onze koning Willem I, niets liever wenschende dan zijn Belgische onderdanen aan zich te verbinden, meende inderdaad een goed werk te doen, toen hij niet alleen uit de staatskas jaarlijks een millioen beschikbaar stelde ter bevordering van de Belgische nijverheid, maar ook uit eigen fondsen zeer belangrijk aandeel nam in de oprichting van papierfabrieken, drukkerijen en vennootschappen ten behoeve van den nadruk. Onder dit koninklijk patronaat vestigden zich allereerst de groote gieterij en drukkerij van Weemaels & Plaisant, waaraan de knapste werklieden van de beroemde Parijsche firma Didot verbonden werden. Van nu af begonnen ook de uitgevers zich te weren, eerst op geringer schaal door het nadrukken van kleine boeken en geschriften, die door de Bourbonsche censuur in Frankrijk verboden werden; daarna van de geestige hekelschriften van P.L. Courier; vervolgens van de verzen van Barthélémy, Méry en de Béranger, welke laatste, bij een oplaag van 30000 exx., binnen eenige weken uitverkocht en vooral in de Hollandsche provinciën verspreid was. Hadden de Fransche uitgevers, toen het nog tijd was, hun bakens verzet, hun getij zou niet zoo deerlijk verloopen zijn. Hadden zij gemeenschappelijk den maatregel genomen, om door eigen goedkoope herdrukken den buitenlandschen mededinger van de baan te houden, zij hadden kloek gehandeld en hun recht gehandhaafd. Niets van dat alles. De Fransche boeken bleven even duur, en het publiek buiten Frankrijk greep natuurlijk liefst naar het goedkoopste, zich weinig

bekreunende om de vraag, of de eigen onvervalschte geesteswerken van eenig schrijver op een Fransche of op een Belgische pers gedrukt waren. Zoo doende werden de Brusselsche en Luiksche nadrukkers steeds stouter. De kleinere ondernemingen werden door grootere gevolgd; er verscheen van lieverleê een *Bibliothèque Romantique*, een reeks *Nouvautés Dramatiques*, *Oeuvres de Voltaire*, *de Rousseau* en *de Mad. de Stael*, *Histoire de la Révolution par Thiers*, en voor één franc het deeltje een uitgaaf van *Defauconpret's* vertaling van *Walter Scott.* Zóó nam gaandeweg de nadruk toe, dat het getal gedrukte bladen, in 1823 op vijf millioen geschat, in 1829 tot veertien millioen gestegen was. De firma Hauman, opgericht mede onder bescherming van koning Willem I, maakte zich gereed om dien handel nog op veel grooter schaal uit te breiden, toen de gebeurtenissen van 1830 daarin onverwacht een schorsing te weeg brachten.

lntusschen had ook de boekhandel in onze noordelijke provinciën, al was hij met de handelingen van den Belgischen, wat het beginsel betreft, alles behalve ingenomen, daarvan niet weinig voordeel behaald. Verreweg het grootste gedeelte der oplagen werd in Holland verkocht. Van invoerrecht was bij voortbrengselen van hetzelfde rijk geen spraak, de vrachten waren luttel, het vervoer was gemakkelijk. Ons publiek, dat gewoon was Fransch te lezen en, helaas, niettegenstaande al de bittere herinneringen aan Franscheu invloed, nog altoos, vooral in de hoogere kringen, aan het volk der mode en van den goeden toon zijn voorliefde bleef schenken, ons publiek kocht de goedkoope Belgische nadrukken bij volle handen. Publiek en boekhandel in Holland zouden voor geen goud ter wereld voor stelers aangezien zijn; maar helers te wezen, daar zag geen sterveling in dit opzicht het minste vlekje in. Voeg daarbij den knoeihandel dier dagen. Uitgelokt door het gunstig debiet van den nadruk, kochten onderscheiden Belgische beunhazen te Parijs en elders de restanten op

van verouderde oplagen, voorzagen die van een nieuwen Brusselschen titel en omslag en brachten die als nieuw voor een prijsje in Holland ter markt. De handel in Pransche boeken heeft nimmer zoo gebloeid als tijdens onze vereeniging met België en het tijdvak dat daar onmiddellijk op volgde.

Want de omwenteling van 1830 had alleen schijnbaar den nadruk belemmerd. Hij had even uitgerust, om daarna met veel grooter wakkerheid op nieuw te beginnen. Was de beschermende arm van koning Willem met grove ondankbaarheid en brutaal geweld ter zijde geduwd, thans nu zijn vorstelijke aanmoediging voor velen tot stoffelijk voordeel bleek te hebben gestrekt, waren er spoedig anderen te vinden, die zich aanmeldden om in die winsten te deelen. Aanzienlijken, hooggeplaatsten, leden van regeering en wetgevende macht, bankiers en kapitalisten stonden met hun geld klaar om aandeel te nemen in vereenigingen tot een breede voortzetting van de 'réimpression'. Behalve de kleinere firma's vestigden zich achtereenvolgens in Brussel niet minder dan vijf groote huizen of fabrieken tot dit doel, en wel: *La Societé de librairie*, *imprimerie et fonderie*, sous la raison sociale Meline, Cans & Comp., met een kapitaal van twee millioen francs; *La Société Belge de librairie*, *imprimerie et papéterie*, sous la raison sociale L. Hauman & Comp., met een kapitaal van anderhalf miliioen francs; *La Société typographique Belge*, sous la raison sociale Ad. Wahlen & Comp.; *La Société encyclographique;* en *La Société nationale;* de drie laatsten elk met een kapitaal van een millioen francs.

Van nu af aan volgt die overstrooming van nadrukken, die gedurende 10 of 15 jaren de heele wereld onder allerlei Fransche lektuur heeft bedolven. De vijf genoemde fabrieken, op groote ondernemingen aangelegd, konden zich met kleine oplagen niet vergenoegen. Door verbruik van massa's papier moesten zij haar papierfabrieken werk geven; door kolossale getallen haar stoom-

persen aan den gang houden; door een buitengewoon debiet haar kosten gedekt zien. Het spreekt van zelf, dat daardoor aller oog gericht werd op zulke in Frankrijk verschijnende boeken, die een zeldzamen aftrek beloofden. En zoo ontstond er onder de nadrukkers een wedloop, waarin de een den ander van de baan joeg. Zoo was nauwelijks de eerste aflevering van Thiers, *Histoire du Consulat et de l'Empire* te Parijs verschenen, of de volgende nadrukken zagen in België het licht:

bij Wauters *drie*, met een oplaag van	6.000 exx.
bij Meline *vier*, met een oplaag van	28.000 exx.
bij Wahlen *twee*, met een oplaag van	24.000 exx.
bij Hauman *twee*, met een oplaag van	12.000 exx.
bij Ode *een*, met een oplaag van	1.200 exx.
bij Lebèque *een* met een oplaag van	2.000 exx.
bij Bourlard *een* met een oplaag van	1.200 exx.
en als gratis-premie van de dagbladen:	
de *Politique*	2.000 exx.
de *Echo de Bruxelles*	1.400 exx.
de *Commerce Belge*	400 exx.
de *Emancipation*	300 exx.
de *Macedoine littéraire*	300 exx.
de *Globe*	1.000 exx.
	———
zoodat er bijna gelijktijdig niet minder dan	79.800 exx.

van den nadruk in de wandeling kwamen. - Om nog slechts enkele staaltjes aan te halen: van Mignet's *Précis* verschenen 7 uitgaven, van Barante's *Histoire des Ducs de Bourgogne* 8, van Thierry's *Conquête d' Angleterre* 6, van Villemain's *Hist. de Cromwells* 6, van de L amenais' *Paroles d'un croyant* 8, van Béranger's *Chansons* 9 editiën, terwijl het oog niet was te houden op de nadrukken van de sensatie-romans van Alex. Dumas, Sue, Sand, de Balzac enz., waarvan haast elke drukkerij in België een oplaag maakte. Van het blad *Gazette des Tribunaux*, van het tijd-

schrift *Revue Brittannique* en van de *Revue des deux mondes* zagen één, van de *Revue de Paris* twee nadrukken te Brussel het licht, een van 20 en een van 15 francs, terwijl het oorspronkelijke 80 francs kostte. Allerlei, en alles behalve kiesche middelen werden aangegrepen om de eerste vellen, zelfs ongecorrigeerde drukproeven, van de Parijsche drukpersen machtig te worden, en meermalen gebeurde het, dat de Belgische uitgevers een weddingschap aanboden aan de Fransche, dat zij hen vóór zouden zijn met een uitgaaf. Als een kreet van verontwaardiging halen wij aan den volgenden brief door Parijsche uitgevers ingezonden bij den redacteur van het Brusselsch dagblad *l'Indépendance* van 26 April 1851 en ter waarschuwing aan den boekhandel in Holland:

'M.

Sur la foi des libraires de votre pays, vous avez annoncé que *l' Histoire de la Restauration*, par M. de Lamartine, paraîtrait à Bruxelles du 15 au 20 de ce mois; permettez-nous, Monsieur, de vous avertir qu'on a audacieusement abusé votre religion. On vous a fait dire - pour employer une expression polie - la chose qui n'est pas vraie, qui ne peut être vraie.

Nous espérons de votre loyauté que vous voudrez bien détromper vos lecteurs. Dites-leur, Monsieur, que si l'on a publié à Bruxelles le 20 avril une *Histoire de la Restauration*, elle est apocryphe. Ce n'est pas celle de M. de Lamartine; le manuscrit de la vraie est entre nos mains, précieusement gardé; et, afin de faire mentir tout d'abord sur ce point, comme nous le ferons encore sur bien d'autres, les promesses des contrefacteurs, nous les avertissons que nous *ne voulons pas* publier en avril *l' Histoire de la Restauration.*

Dites aussi, Monsieur, à vos lecteurs que si les honnêtes industriels contre lesquels nous luttons ont pris des mesures pour se procurer les épreuves de notre livre, ce ne peut être qu'en faisant commettre à quelque malheureux un crime que la loi

qualifie de vol domestique; mais, qu'il le sache bien, nous prendrons aussi, nous, d'accord avec l'autorité, les dispositions nécessaires pour saisir le voleur et pour le déférer avec ses complices à la justice française et à la justice belge.

Quelque habiles et quelque peu scrupuleux que soient les contrefacteurs, nous leur garantissons que cette fois ils trouveront des éditeurs résolus à ne pas se laisser dépouiller sans résistance; que nos éditions seront *parvenues* sur tous les points du marché européen avant qu'ils aient vu l'ombre d'un exemplaire, l'ombre d'une feuille, et que sous le double rapport de l'exécution et du bon marché nous ne laisserons certes pas l'avantage à leur déloyale concurrence.

Dites encore à la Belgique, Monsieur, vous qui appartenez aux lettres, qui devez les chérir, que la déplorable industrie qu'elle protége est la plus mortelle ennemie des lettres, que c'est elle qui étouffe dans son germe, arrête dans ses élans votre littérature nationale. Aidez-nous donc à détruire cette odieuse piraterie de la pensée, et vos littérateurs, vos savants, vos artistes vous en auront une éternelle reconnaissance, car alors nous honorerons leur talent, nous propagerons leurs oeuvres et nous ouvrirons de grand coeur aux produits de leur intelligence le vaste marché de la consommation française.

Agréez,' etc.

Les éditeurs de *l' Histoire de la Restauration*, CHARLES GOSSELIN, PAGNERRE, FURNE, LECOU, LIPPERT.

Aan dergelijke vermaningen stoorden de Belgen zich niet het geringste. De wedijverende fabrieken gingen zonder bleeken of blozen met haar nijverheid voort en betwistten elkaâr den buit op de vinnigste wijs. Gaf de een heden een boekdeel voor 3 francs, de ander gaf morgen hezelfde voor fr. 150, terwijl een derde het zijne stelde op fr. 0.75. Zoo vermoordde van lieverleê

de een den ander en hadden de opgeschroefde inrichtingen moeite zich staande te houden. Onder deze omstandigheden werden natuurlijk alle zeilen bijgezet. Reizigers en colporteurs vlogen de heele wereld door, om uitwegen te zoeken voor het werk hunner fabrieken. Terwijl de Fransche uitgevers, uit de hoogte hunner zelf bewustheid, nog altoos aan dure prijzen bleven vasthouden en zich vergenoegden voor hun artikelen alleen in de hoofdsteden der verschillende landen stapelplaatsen te hebben, renden de Belgen naar alle windstreken en ontgonnen elk hoekje dat zij maar bereiken konden. Uit een maatschappelijk en zedelijk oogpunt is deze verspreiding van Fransche letterkunde over heel de wereld, als een gevolg van het nadruk-tijdperk, niet over het hoofd te zien; een beschouwing, die trouwens volstrekt niet ligt binnen het bestek dezer bladen. Niet onbelangrijk evenwel kan het zijn, hier te laten volgen, voor zoover wij hebben kunnen opmaken, een opgaaf van den uitvoer, in geldswaarde, van Belgische nadrukken:

	ingenaaid.	**gebonden.**
1834 voor	416.346 fr.	
1835	423.990	
1836	542.662	
1837	731.226	
1838	829.140	
1839	924.342	
1840	785.376	
1841	913.254	
1842	721.398	95.214 fr.
1843	931.254	84.021
1844	1.139.298	.219,177
1845	1.524.408	142.723
1846	1.117.014	111.210
1847	974.694	125.052
1848	729.252	17.346

Ontbreken ons de opgaven van de latere jaren, toch is de gegeven staat voldoende om te doen zien, hoe de nadruk in 1845 zijn hoogste punt bereikt had en daarna gaandeweg weder afnam. Wat ons eigen verbruik daarvan betreft, daarvan geve blijk het volgende staatje, waarvan wij de aanvulling voor vroeger en later jaren, als voor ons overzicht niet strikt noodig, aan de mannen der statistiek overlaten.

In Holland werden uit België en, bij vergelijking, uit Frankrijk, aan boeken, in guldens-waarde berekend, ingevoerd:

gedurende	uit België voor	uit Frankrijk voor
1846	*f* 128.595	*f* 57.637
1847	127.180	56.702
1848	97.435	39.592
1849	144.292	45.887
1850	189.207	53.687

de vermeerdering der laatste jaren gedeeltelijk toe te schrijven aan de uitbreiding van onzen boekhandel naar de koloniën.

Ten einde de verhouding aan te geven tusschen de cijfers van boeken, die uit vreemde staten in ons land werden ingevoerd, voegen wij hier nog bij, tot voorbeeld, een officieele opgaaf van dien invoer in 1852:

herkomst.	**hoeveelheid. pond.**	**waarde. guld.**
Hannover	4.629	11.578
Bremen	41	102
Hamburg	1,454	3.635
Denemarken	37	92
Tolverbond	75.164	187.910
Rusland	46	115
Zweden	27	68
Noorwegen	2	5
België	67.756	169.390

herkomst.	hoeveelheid. pond.	waarde. guld.
Gr. Brittanje	22.698	56.745
Frankrijk	17.211	43.027
Spanje	70	175
Portugal	68	170
Sardinië	82	205
Toscane	29	73
Napels	40	100
Oostenrijk	44	110
Turkije	26	65
Java, enz.	3.346	8.365
Vereen. Staten	539	1.348
Curaçao	77	193
Suriname	1.132	2.830
Onbekend (strandgoed.)	5	13
Totaal	194.523	486.309

waarvan dus België op een na het hoogste cijfer leverde.

Geen wonder, dat de Fransche regeering, door schrijvers en uitgevers telkens daarop gewezen, met leede oogen dezen nadruk aanzag. Reeds in 1836 stelde de minister Guizot een commissie aan tot het uitbrengen van een advies, een commissie, waarvan Villemain voorzitter en Arago, de Lamartine, Victor Hugo, met de uitgevers Didot, Renouard en Hachette leden waren.

'Sedert langen tijd', zeide de Fransche minister in zijn brief van aanstelling, 'was de bezorgdheid der regeering opgewekt over het groote nadeel, hetwelk niet slechts voor den boekhandel, maar ook voor de wetenschappen en letteren, uit het nadrukken van Fransche boeken in vreemde landen voortvloeit. De Parijsche boekhandelaars hebben mij nieuwe bedenkingen daaromtrent medegedeeld, die ik met alle belangstelling, welke zij verdienen, heb onderzocht. Ik heb mij overtuigd, dat het in het belang

der Fransche wetenschappen, letteren en boekhandel volstrekt noodzakelijk was geworden, om een krachtdadig redmiddel voor dit kwaad te zoeken. Van dag tot dag breiden de vreemde nadrukkers, door den goeden uitslag van hun bedrijf aangemoedigd, hun betrekkingen door geheel de wereld uit. Van het betalen van alle belooning aan de schrijvers en van de onderscheidene kosten, die het in het licht geven van oorspronkelijke uitgaven onvermijdelijk na zich sleepen, bevrijd; tevens ontheven van de kans om nadeelige ondernemingen te doen, als drukkende zij alleen zoodanige werken na, welker ruime verkoop vooraf verzekerd is, verkoopen zij tegen een spotprijs uitgaven van werken, die in Frankrijk een langdurigen arbeid en den inleg van aanzienlijke kapitalen hebben gekost. Indien deze staat van zaken voortduurde, zou Frankrijk voor den verkoop van boeken bijna uitsluitend tot zijn eigen grondgebied beperkt worden; de werken over vakken van geleerdheid en hoogere letterkunde, alsmede de groote wetenschappelijke ondernemingen, zouden buiten 's lands geen uitweg meer vinden; de schrijvers zouden aan allen ernstigen arbeid vaarwel zeggen, en de boekhandel zou zich weldra moeten bepalen tot het voortbrengen van die geschriften van den dag, welker aantal in de laatste jaren slechts al te zeer is vermeerderd. De regeering heeft het doel, om al haar krachten tot beteugeling dezer misbruiken in te spannen. Ik heb dus beslist, dat eene bijzondere commissie' enz.

Deze commissie bracht haar verslag uit, maar afdoende maatregelen bleven achterwege. In 1843 poogde dezelfde minister met België omtrent deze zaak een verdrag aan te gaan, maar op voorwaarden, die de Belgische regeering niet verkoos toe te geven. Als grondslag daarvan toch strekte de volgende bepaling: 'Tout auteur français, imprimé en France, aura droit de propriété en Belgique, et tout auteur belge, imprimé en Belgique, aura droit de propriété en France'. Deze beperking was den

Belgen te nauw, dan dat zij daarvoor de voordeelen van ‘réimpression’ zouden opofferen. Zij stonden erop, dat boeken in dezelfde, de Fransche taal in beide landen gelijke rechten zouden hebben over en weer, en voor dat geval, den nadruk opgevende, had zich te Brussel reeds een rijke vereeniging gevormd om de Fransche auteurs te verlokken hun werken uit te geven in België, waar de goedkooper loonen en vooral de oneindig wijder handelsbetrekkingen over de heele wereld de uitgevers in staat zouden gesteld hebben tot het uitkeeren van aanzienlijker honorarium. Op die wijs hadden zij gehoopt de Fransche-boekenmarkt van Parijs naar Brussel te verleggen. - Het verdrag bleef ongesloten.

Toen deze rechte weg niet tot het gewenschte doel leidde, begreep de Fransche regeering zijwegen te moeten inslaan, waarop zij ten langen leste beter kans van slagen zag. Vermocht zij het terrein van België, wat zijn uitvoer betrof, langzamerhand in te korten, dan zouden ook zijn aanspraken wel verminderen en de toenadering gemakkelijker worden. Zij begon daarom traktaten te sluiten met kleinere staten, die er niet zooveel belang bij hadden of wederzijdsche nadruk verboden werd, maar die daardoor zouden medewerken om het debiet van elken buitenlandschen nadruk te verkleinen. En zoo werden achtervolgens door Frankrijk traktaten aangegaan met Sardinië, Hannover, Portugal, Spanje, Engeland, Oostenrijk, Pruissen, het Tolverbond, Italië, ook met Nederland. Eerst in 1854 kwam een traktaat tusschen Frankrijk en het aldus gekortwiekte België tot stand en werd daar de ‘réimpression’ zoo goed als uitgeroeid.

In 1851 kwam alhier het eerste bericht dat onderhandelingen van Frankrijk met ons land in aantocht waren, onderhandelingen reeds in 1840 op het touw gezet maar toen afgesprongen, en nu op nieuw te berde gebracht nadat Sardinië en Portugal reeds feitelijk een verdrag geteekend hadden en die met de andere genoemde staten hangende waren. In den loop van de maand Juni

van het volgend jaar verspreidde zich gansch onverwachts het gerucht, dat de regeering van Frankrijk met de onze reeds voorloopig een traktaat gesloten had en dat de goedkeuring daarop eerlang van onze volksvertegenwoordiging zou gevraagd worden. Dat deze zaak geheel buiten den meestbelanghebbende, den boekhandel, was omgegaan en als bij overrompeling haar beslag zou krijgen, wekte natuurlijk allerwege bittere bevreemding. Niets toch ware billijker te wachten geweest, dan dat men bij een feit van zoo groote beteekenis althans het bestuur der Vereeniging, de officieële vertegenwoordiging van onze handelsbelangen, met het aanhangig voorstel bekend gemaakt en de gelegenheid had open gesteld daarop, zoo noodig, bedenkingen in te brengen. Alles behalve zonder reden bevreesd, dat dit traktaat bepalingen zou kunnen bevatten, die alleen voor Frankrijk van belang, maar grootelijks ten onzen nadeele zouden kunnen zijn, haastte zich het bestuur der Vereeniging, zich den len Juli met een adres te wenden tot den minister van binnenl. zaken, eerbiedig eenige inlichting verzoekende omtrent het gevreesde gevaar. Zonder dat dit adres met eenig antwoord vereerd werd, werd werkelijk een week later door de regeering het traktaat met een memorie van toelichting aan de leden der kamers rondgezonden en de wensch uitgesproken, dat het nog vóór de sluiting der zittingen zou behandeld en afgedaan worden. Thans bleek waarheid hetgeen men vermoed had: het stuk was geheel geschoeid op de leest die voor de overeenkomst met Sardinië en Portugal gediend had; Nederlandsche toestanden en belangen waren volstrekt niet in het oog gehouden; over het recht van vertaling, voor ons land zulk een groote zaak, was lichtzinnig heengeloopen; al de voordeelen waren aan den kant van Frankrijk, en met onbegrijpelijke gedweeheid was daaraan toegegeven. Onmiddellijk diende dan ook ons bestuur een waardig protest in, daarin te hulp gekomen door verweerschriften ook van andere zijden en evenzeer van de dagblad-

pers. Het gevolg van een en ander was dan ook, dat het voorloopig gesloten traktaat door de tweede kamer met *algemeen* stemmen verworpen werd.

Door deze ervaring geleerd besloot onze Vereeniging zoo mogelijk zich voor het vervolg tegen dergelijke verrassing te vrijwaren. In September van het zelfde jaar 1852 richtte zij zich tot den minister van buitenl. zaken met het verzoek, dat het Z. Exc. mochte behagen, vóór het sluiten van eenig nieuw traktaat haar, requestrante, in de gelegenheid te stellen daarvan inzage te krijgen en daartegen haar mogelijke bezwaren te mogen indienen, opdat bij de belangen van Frankrijk ook die van Nederland zouden worden in acht genomen. Zij stelde daarbij op den voorgrond, dat zij op het letterkundig congres te Gent in 1849 haar gevoelen omtrent het onbehoorlijke van den nadruk openlijk en vast had uitgesproken; dat zij van haar kant de voordeelen, door den Hollandschen boekhandel uit de Belgische 'réimpression' getrokken, gaarne zou prijs geven ter wille van het zedelijk beginsel; dat zij, volgens haar oorspronkelijk doel, wenschte mede te werken tot wering van elken nadruk, waar en van welken aard ook, maar dat de bedenkingen, die zij zich wellicht te eenigen tijde zou wenschen te veroorloven, alleen zulke bepalingen zouden gelden, die naar haar oordeel ten eenenmale streden tegen het belang van boekhandel en letterkunde.

Ook dit adres, hoe bescheiden ook van bedoeling en vorm, mocht geen gehoor vinden bij de hooge regeering. In Mei 1855 kwam weder eensklaps de tijding, dat op den 29en Maart een ander traktaat tusschen Frankrijk en Nederland voorloopig gesloten was en op de spoedige bekrachtiging der volksvertegenwoordiging wachtte. Ofschoon eenigermate gewijzigd van vorm, bleek dit stuk van bijna gelijken inhoud te zijn als het vroegere, zonder dat op de ingebrachte bezwaren eenig acht was geslagen. Het spreekt van zelf, dat het ministerie, om welke redenen

dan ook, ditmaal beter kans van slagen te gemoet zag; het zon zich anders wel niet aan een nieuwe afstemming hebben blootgegeven. Hoe het zij, op nieuw was de boekhandel wel niet gansch en al voorbijgegaan, maar waren zijn ingeleverde bezwaren eenvoudig ter zijde gelegd en was de teleurstelling bitter, toen het traktaat met zijn memorie van toelichting bekend werd. Niet alleen het bestuur der Vereeniging, maar ook de gezamenlijke Haagsche boekhandelaren en die van Rotterdam, ook eenige kamers van koophandel, haastten zich, om van den korten tijd gebruik te maken tot het inleveren van krachtige protesten. Voornamelijk werd daarin gewezen op de gebrekkige regeling van het vertalingsrecht, op de ongelijkheid van inkomende rechten, en op de leemte wat een verordening betreft omtrent reeds bestaande eigendomsrechten. Door onderscheiden leden van de tweede kamer werden deze grieven overgenomen en met aandrang uiteengezet. De groote meerderheid nochtans ging met de regeering mede, en zoo werd het voorloopig gesloten traktaat door dit gedeelte der volksvertegenwoordiging in Juni goedgekeurd. Een laatste poging schoot nu nog over door in verzet te komen bij de eerste kamer. Ook dit middel werd niet verzuimd; al het mogelijke werd beproefd. Helaas te vergeefs. Den 22 Juli 1855 werd tot wet verheven en van den 20 September af van kracht verklaard, deze

Overeenkomst tusschen Nederland en Frankrijk.

‘Art. 1. - Te rekenen van het tijdstip, waarop, overeenkomstig de bepalingen van art 11 hierbeneden, de tegenwoordige overeenkomst uitvoerbaar zal worden, zullen de schrijvers van wetenschappelijke of letterkundige werken, aan welke de wretten van een der beide landen het regt van eigendom of van kopij thans waarborgen of in het vervolg zullen waarborgen, gelijk mede hunne regtverkrijgenden, de bevoegdheid hebben, dat regt op het grondgebied van het andere land uit te oefenen gedurende denzelfden tijd en binnen dezelfde grenzen, als in dat andere

land het regt wordt uitgeoefend, 't welk aan de schrijvers van de daar uitkomende werken van gelijken aard is toegekend: in dier voege, dat de her- of nadruk, in den eenen der beide Staten, van wetenschappelijke of letterkundige werken, die in den anderen zijn uitgekomen, voor zoover de tegenwoordige overeenkomst niet met gezegde wetten in strijd is, zal worden behandeld op dezelfde wijze als de her- of nadruk van werken van gelijken aard, die oorspronkelijk in dat andere land zijn uitgegeven; en dat de schrijvers van het eene der beide lauden voor de regtbanken van het andere dezelfde regtsvordering zullen hebben en dezelfde waarborgen zullen genieten tegeu ongeoorloofden na- of herdruk, als de wet aan de schrijvers van laatstgenoemd land toekent of in het vervolg mogt toekennen.

Er is evenwel uitdrukkelijk bedongen dat de regten, die in het eene of andere land met betrekking tot de bovenbedoelde werken wederkeerig kunnen worden uitgeoefend, niet- uitgebreider zullen mogen zijn dan die welke de wetgeving des lands, waartoe de schrijver of zijne regtverkrijgenden behooren, toekent.

Art. 2. - De bescherming, bij art. 1 bedongen, zal alléén verzekerd zijn aan dengene, die de wetten en reglementen, van kracht in het land waar het werk oorspronkelijk is uitgekomen, stipt zal hebben nageleefd met betrekking tot het werk waarvoor die bescherming wordt ingeroepen.

Eene verklaring, afgegeven door den Minister. van Binnenlandsche Zaken te 's Gravenhage, of door het bureau van den boekhandel bij het Ministerie van Binnenlandsche Zaken te Parijs, of door het secretariaat der prefectuur in de departementen, zal ten bewijze strekken van de vervulling der bij de wetten en reglementen voorgeschrevene formaliteiten.

Art. 3. - Met oorspronkelijke werken zijn uitdrukkelijk gelijkgesteld de vertalingen, in een der beide Staten gemaakt, van nationale of vreemde werken. Als zoodanig zullen die vertalingen

de bescherming bij art. 1 bedongen genieten, in zoover betreft derzelver nadruk in den anderen Staat.

Het staat vast, dat het tegenwoordig artikel niet ten doel heeft, den eersten vertaler van een werk het uitsluitend regt van vertaling toe te kennen, maar alleen den vertaler te beschermen met betrekking tot zijne eigene vertaling.

Art. 4. - Niettegenstaande de bepalingen der artikelen 1, 2 en 3 der tegenwoordige overeenkomst, zullen de artikelen, getrokken uit dagbladen of tijdschriften, welke in een der beide landen uitkomen, in de dagbladen of tijdschriften van het andere land kunnen worden overgenomen, mits de oorsprong aangewezen worde.

Deze bevoegdheid kan evenwel niet worden aangemerkt als zich uitstrekkende tot den herdruk in een der beide landen der ‘feuilletons’ van dagbladen, of der artikelen uit tijdschriften, verschenen in het andere land, waarvan de schrijvers, in het dagblad of tijdschrift zelf waarin zij die hebben doen verschijnen, op eene in het oog vallende wijze verklaard hebben, dat zij er den herdruk van verbieden.

Deze laatste bepaling zal niet toepasselijk zijn op artikelen behelzende politieke beschouwingen.

Art. 5. - De invoer, verkoop en uitstalling in het een of ander der beide landen van elken nadruk van werken, die krachtens de artt. 1, 2, 3 en 4 der tegenwoordige overeenkomst het voorregt van bescherming tegen nadruk genieten, zijn verboden, hetzij die nadrukken afkomstig zijn van het land waar het werk is verschenen, hetzij van ieder ander vreemd land.

De invoer zal wrorden aangemerkt als nadruk. De opbrengst der boete zal, in het geval voorzien bij deze laatste bepaling, komen ten behoeve van de schatkist van den Staat in welken de straf zal zijn uitgesproken.

Art. 6. - In geval van overtreding der bepalingen van de

voorgaande artikelen, zullen de nagedrukte werken worden in beslag genomen, en de personen die zich aan deze overtredingen zullen hebben schuldig gemaakt, in elk der beide landen gestraft worden met de straften, die thans of in het vervolg bij de wetten van dat land mogten zijn of worden gesteld op hetzelfde wanbedrijf, wanneer het gepleegd wordt ten aanzien van ieder werk of voortbrengsel van nationalen oorsprong.

Art. 7. - De tegenwoordige overeenkomst zal in geenen deele kunnen beletten den voortdurenden vrijen verkoop in de wederzijdsche Staten der werken, die vóór het in werking treden der gezegde overeenkomst geheel of gedeeltelijk mogten zijn nagedrukt; daarentegen zal van dezelfde werken in geen der beide Staten eenige nieuwe uitgave kunnen plaats hebben, noch eenige andere exemplaren van buiten mogen worden ingevoerd dan die bestemd zijn om vroeger aangevangene bestellingen of inteekeningen aan te vullen.

Art. 8. - Ten einde de ten-uitvoer-legging der tegenwoordige overeenkomst te vergemakkelijken, verbinden zich de twee hooge contracterende partijen, elkander wederkeerig mede te deelen de wetten en reglementen die thans bestaan, gelijk mede die welke later mogten worden vastgesteld in de wederzijdsche Staten op het stuk van het kopijregt, voor zoover betreft de werken die bij de bepalingen der tegenwoordige overeenkomst worden beschermd.

Art. 9. - De bepalingen der tegenwoordige overeenkomst zullen in geen geval van invloed kunnen zijn op het regt, 't welk elke der beide hooge contracterende partijen zich uitdrukkelijk voorbehoudt, om, door maatregelen van wetgeving of van inwendige politie, den verkoop, de verspreiding en de uitstalling te bewaken en te verbieden van alle werken of voortbrengselen, ten wier aanzien het een of ander land doelmatig mogt oordeelen dat regt uit te oefenen.

Art. 10. - Niets in de tegenwoordige overeenkomst zal worden aangemerkt als inbreuk makende op het regt der eene of andere van de twee hooge contracterende partijen, om den invoer in zijne eigene Staten te verbieden van boekwerken, die, overeenkomstig de wetten van het land of volgens overeenkomsten met andere Mogendheden aangegaan, nadrukken of schennis van het kopijregt verklaard worden of inogten worden.

Art. 11. - De tegenwoordige overeenkomst zal in werking treden zoo spoedig mogelijk na hare afkondiging, overeenkomstig de wetten van elk der beide landen, en te rekenen van den dag, die alsdan door de twee hooge contracterende partijen zal worden bepaald.

In ieder land zal de Regering te voren den dag, die deswege zal zijn overeengekomen, behoorlijk bekend maken.

De tegenwoordige overeenkomst zal van kracht blijven tot op den 25sten Julij 1859. Na dien termijn zal zij het lot volgen van het handels- en scheepvaarttractaat, te Parijs geteekend den 25sten Julij 1840, in dier voege, dat zij zal worden beschouwd als opgezegd, wanneer eene der partijen, overeenkomstig de voorwaarden bij art. 15 van dat tractaat bepaald, aan de andere haar voornemen zal hebben te kennen gegeven om de werking er van te doen ophouden.

De hooge contracterende partijen behouden zich evenwel de bevoegdheid voor, met gemeen overleg in de tegenwoordige overeenkomst elke wijziging te brengen, die niet onvereenigbaar mogt zijn met den geest en de beginselen, die haar tot grondslag strekken, en waarvan de ondervinding het nut mogt hebben aangetoond.

Art. 12. - De tegenwoordige overeenkomst zal bekrachtigd worden en de bekrachtigingen zullen worden uitgewisseld binnen den termijn van zes maanden, of, zoo mogelijk, vroeger.

Ten blijke waarvan de gevolmagtigden de tegenwoordige over-

eenkomst hebben onderteekend en van hun zegel voorzien.

Gedaan te 's Gravenhage, den negen en twintigsten dag der maand Maart van het jaar der genade duizend acht honderd vijf en vijftig.'

(*Get.*) VAN HALL.

(*Get.*) Baron D'ANDRÉ,[1]

Aan den boekhandel bleef alzoo niets over, dan zich voorshands aan deze bepalingen te onderwerpen, evenals hij op goed geloof des ministers mondelinge verzekering diende aan te nemen dat ons vertalingsrecht hierbij onverkort bleef. Het bestuur der Vereeniging wachtte evenwel zijn tijd; en toen in 1859 het tarief der in 1810 vastgestelde handels- en scheepvaartrechten moest worden herzien, meende het bij die gelegenheid andermaal te moeten terugkomen op de door de ervaring bevestigde bezwaren van het Fransche traktaat. In Maart van dat jaar wendde het zich met een adres aan den minister van buitenlandsche zaken, waarin het op nieuw opkwam tegen het groote verschil van rechten op boeken uit en naar Frankrijk, en het knoopte te gelijk daaraan vast een verzoek tot opheffing van de gevaren, die onder het tegenwoordig traktaat hier te lande iederen uitgever bedreigden om ten behoeve van het onderwijs eenige, hoe gering ook, fragmenten uit Fransche schrijvers te geven. Ditmaal vond eindelijk de stem gehoor, en het gevolg daarvan was, dat aan bovengemeld traktaat de volgende *Additionele overeenkomst* werd toegevoegd, die den 22 Mei 1860 van kracht verklaard werd:

'Art. 1. - Zoolang de tegenwoordige schikking van kracht zal zijn, zullen de thans bestaande regten op den geoorloofden invoer, te land en ter zee, in het Fransche Keizerrijk van boeken en brochures en wetenschappelijke verhandelingen in de Fransche of in vreemde talen, uitgegeven binnen het Koningrijk der Ne-

1 De memorie van toelichting voegen wij achter dit deel als bijlage.

derlanden, verminderd. en bepaald worden op het navolgend bedrag:

boeken, brochures en wetenschappelijke verhandelingen ingenaaid, gecartouneerd of ingebonden:

in de Fransche taal, 20 francs de 100 kilos (Nederlandsche ponden);

in elke andere doodc of levende taal, één franc de 100 kilos (Nederlandsche ponden).

De wetenschappelijke verhandelingen en schoolboeken, in de Nederlandsche taal geschreven, waarin aanhalingen of lessen in het Fransch voorkomen, zullen, staande den duur der tegenwoordige schikking, bij hunnen invoer in Frankrijk, worden toegelaten tegen een regt van één franc de 100 kilos (Nederlandsche ponden), mits die aanhalingen en die lessen slechts een ondergeschikt gedeelte van het werk uitmaken.

Art. 2. - De uitgave in het Koningrijk der Nederlanden van chrestomathiën, zamengesteld uit fragmenten of uittreksels van Fransche schrijvers, zal geoorloofd zijn, mits die verzamelingen inzonderheid bestemd zijn voor 't onderwijs, en uitlegkundige aanteekeningen of vertalingen in de Nederlandsche taal bevatten.

Art. 3. - De tegenwoordige suppletoire schikking, welke zal worden ten uitvoer gelegd, te rekenen van den 15 Mei aanstaande, zal, wat haren duur betreft, het lot volgen der boven aangehaalde overeenkomst van den 29 Maart 1855.

Zij zal bekrachtigd worden, en de acten van bekrachtiging er van zullen uitgewisseld worden te Parijs, binnen den termijn van veertien dagen, of, zoo mogelijk, vroeger.

Ten blijke wraarvan de wederzijdsche gevolmagtigden haar hebben onderteekend en van het zegel hunner wapenen voorzien.

Gedaan te Parijs, den 27 April 1860[1].

1 Opmerkingen hieromtrent in de tweede kamer gemaakt voegen wij achter dit deel als bijlage.

Intusschen was ook een traktaat tusschen Holland en België tot stand gekomen. Had Frankrijk er groot belang bij gehad, dat zijn schrijvers en uitgevers tegen nadruk gewaarborgd werden, ook Nederland was van den kant der Belgen zoo herhaald en zoo grof in zijn kopijrecht aangetast, dat het meer dan tijd werd op afdoende maatregelen aan te dringen. Bij de behaudeling der overeenkomst met Frankrijk, in 1855, had de minister, bij wijs van paaiing, meer dan eens verzekerd, dat, wierd het Fransche traktaat aangenomen, een dergelijk met België aanstaande zou zijn. Maar die belofte was zeer rekbaar gebleken, en van vervulling was tot heden toe geen spraak geweest. De Hollandsche boekhandel mocht vooral thans daar niet langer in berusten en een gedweeë rol spelen, wie zou zeggen voor hoe lang. Dat hij ernstige reden tot klagen had, moge het volgend lijstje bewijzen. Van 1842-55 toch waren in België nagedrukt:

1812: Weiland, *Nederduitsche Spraakkunst*, - Tollens, *Nieuwe Gedichten*, - Tollens, *Romancen*, *balladen en legenden*, - *Keus uit de Gedichten van* Tollens, - van Alphen, *Kleine gedichten voor kinderen*, - Toussaint, *Het blijspel van Mevrouw de Caumartin*, - Toussaint, *De Hertog van Alba in Spanje*, - Ruijsch, *De bloedzuigers. Blijspel*, - Schröder Steinmetz, *Nachtstukken van Hoffmann.*

1813: Tollens, *Gedichten*, - Tollens, *Verstrooide Gedichten*, - Tollens, *Dichtbloemen bij de naburen geplukt*, - Tollens, *Liedjes van M. Claudius*, - Hildebrand, *Camera Obscura.*

1844: Helmers, *Volledige Werken*, - van Lennep, *De Pleegzoon*, - van der Palm, *Verhandelingen*, *redevoeringen en losse geschriften*, - van Zeggelen, *De Valkenvangst*, - van Zeggelen, *Uitstapje van Pieter Spa*, - van Zeggelen, *Pieter Spa's reis naar Londen*, - Mcj. Hasebroek, *Te laat*, - Beets, *Gedichten*, *Jose*, *Kuser*, *Guy de Vlaming*, *Ada van Holland*, *Hebreeuwsche liederen*, *Gedichten van Byron.*

1849: Tollens, *Laatste Gedichten.*

1853: Van Lennep, *Verhalen* (*De gestoorde bruiloft*, *Ulrich de zanger*, *De Friesche bouwmeester*).

1851: Van Lennep, *De roos van Dekama*, - van Lennep, *De Koorknaap*, - Oltmans, *Het huis van het zeewijf*, - Bogaers, *De togt van Heemskerk naar Gibraltar*, - van Lennep, *Laatste Gedichten.*

1855: Van Lennep, *Het Huis ter Leede*, - van Lennep, *Lotgevallen van Ferdinand Huijck.* - Schimmel, *Lijden en strijden*, - Donker, *Zal het dan altijd zoo blijven?*

Deze nadrukken waren uitgekomen bij onderscheiden firma's, te Antwerpen, Gent en Kortrijk. Was deze greep al ruim genoeg, meer dan ooit was het thans te vreezen, dat de kapers op onze kusten zouden azen, nu de vaart elders verboden was. Onze boekhandel gaf zijn Vereeniging volmacht om nu te handelen naar welbehagen, en deze toonde zich dat vertrouwen waardig. In November 1856 richtte haar bestuur aan de hooge regeering een adres, waarin het op het nakomen der gedane toezegging aandrong. ‘Het beginsel’, zoo zeide het o.a. daarin, ‘om door internationale traktaten het kopijrecht ook buitenslands te beschermen, is in de laatste jaren veelvuldig toegepast: en het traktaat tot wering van den nadruk met Frankrijk gesloten, heeft met die toepassing ook voor Nederland een begin gemaakt. Het is Uwe Excellentie bekend, dat het tot stand komen dier overeenkomst door den Boekhandel met levendige belangstelling is gade geslagen; *niet* omdat door dit traktaat de nadruk zoude belet worden - want hier bestond die ongeoorloofde handel nagenoeg niet - maar omdat men van onderscheidene bepalingen eene onzekerheid van rechtstoestand te gemoet zag, die aan rechtsgedingen zoude blootstellen, of, uit vrees voor deze, van menige onderneming zoude terughouden. En mochten die bezwaren van de handhaving eener internationale bescherming wellicht onafscheidelijk zijn, dan vermeende de Boekhandel, dat de verkrijging dier bescherming van het Nederlandsche kopijrecht in Frankrijk voor zijne belangen te weinig waarde

had, om er die bezwaren voor te ondergaan, dewijl toch nadruk van Nederlandsche werken wel allerminst in dat ltijk te duchten is. - Nu echter eenmaal die internationale erkenning van kopijrecht heeft plaats gehad, en de belemmeringen, welke daaraan verbonden zijn, moeten ondergaan worden, meent de Boekhandel te mogen verlangen, dat de bescherming van het Nederlandsche kopijrecht ook in die Staten worde verkregen, waar zij voor dien handel en de daarmede verbondene belangen onzer letterkundigen werkelijk van nut zoude zijn. - Meer dan eenig ander, en genoegzaam uitsluitend, is België het land, met hetwelk het aangaan eener overeenkomst tot wering van den nadruk voor onzen Boekhandel begeerlijk, maar ook dringend noodig is. Daar wordt onze taal gelezen, daar worden de werken onzer schrijvers gekend en gewaardeerd. De ijverige en nog steeds onverflauwde pogingen, daar in de laatste jaren aangewend, om de kennis en het gebruik der Vlaamsche taal te vermeerderen en te verbreiden, het opluiken eener Vlaamsche literatuur, in één woord de zoogenaamde Vlaamsche beweging, draagt er krachtig toe bij, om ook onze letterkunde daar meer en meer ingang te doen vinden, breidt er de markt voor de voortbrengselen onzer pers dagelijks uit, en zoude aan onzen handel de schoonste uitzichten aanbieden, indien niet de nadruk dadelijk gereed stond, om, waar het de beste en meestal met vele opoffering verkregene voortbrengselen onzer letterkunde geldt, dat uitzicht ten eenenmale te verijdelen. Nederland bevindt zich thans tegenover den Belgischen nadruk in denzelfden toestand als vroeger Frankrijk; een toestand echter die voor schrijvers en uitgevers hier nog des te nadeeliger is, naarmate de markt voor de vruchten der Nederlandsche pers uit den aard der zaak reeds in enger grenzen is besloten.'

Ook dit adres zou nog een poos slepende gehouden worden. Intusschen werd het bekend, dat de onderhaudeliugen tusschen de twee regeeringen werkelijk vorderden en eindelijk beloofden

tot een gewenscht einde te zullen komen. Onder dien indruk, en om nog van het laatste oogenblik partij te trekken, was een Gentsch uitgever overmoedig genoeg onderwijl in Augustus van 1858 nog het volgende brutale prospectus in de wereld te zenden:

Nederlandsche Bibliotheek.

'Sedert het handelstraktaet van België met Noord-Nederland is opgezegd, hebben de inkomende regten op de boeken eene verhooging ondergaen, die zoo aenzienlyk is, dat zy met een wezentlyck verbod gelyk staet. Indien men daerby voegt dat reeds de prys der hollandsche werken bovenmatig is, dan zal men geredelyk begrypen, hoe het debiet van hollandsche lettervruchten, dat vóór twee jaren zulk eene groote uitbreiding had bekomen, op eens merkelyk heeft afgenomen. Nogtans groeit de lust naer hollandsche lectuer in Vlaems-België nog dagelyks aen. Wy denken het noodzakelyk, dat, daer beide regeringen volstrekt eenen chineschen muer willen oprigten, om het intellectuëel verkeer der twee volkeren, die dezelfde tael spreken, te stremmen, de nadruk, hoe zeer ook in grondbeginsel af te keuren, den vlaemschen lezer ter hulpe kome.

Wy stellen ons voor onder den naem van *Nederlandsche Bibliotheek* de volgende werken, die door onze noorder broeders met den hoogsten byval zyn vereerd geworden, te herdrukken:

Vier Novellen, door J.J. Cremer en Gerard Keller.
Camera obscura, door Hildebrand.
Schimmel, *Dramatische werken.*
Cremer, *Betuwsche Novellen.*
Ter Haar, *Gedichten.*
De Genestet, *Gedichten.*
Bogaers, *Gedichten.*
Beets, *Gedichten.*

Brieven en ontboezemingen van den ouden Heer Smits.
Familie van ons, door denzelfde.
Gedenkschriften van Clementine, door denzelfde.

Voorwaerden.

De *Nederlandsche Bibliotheek* zal uit een onbepaeld getal deeltjens bestaen, en in zakformaet verschynen, en op goed papier worden gedrukt.

Ieder deeltjen zal niet min dan 150 bladzyden bevatten, en den inteekenaren van 14 tot 14 dagen tegen fr. 0.60 worden afgeleverd.

Na de inteekening zal de prys merkelyk worden verhoogd.

Men verbindt zich voor de heele serie.

De eerste deeltjens liggen ter pers.

Men schryft in by de voornaemste boekhandelaren van Vlaemsch-België'

Na herhaalden aandrang, ook van andere zijden, bereikte eindelijk een overeenkomst met België onze kamers en werd die den 28 December 1858 goedgekeurd, om met den 4en Maart 1859 in werking te treden. Dit traktaat, even als een in 1863 gesloten met Spanje, was bijna gelijkluidend met dat met Frankrijk. Wat het Belgische aangaat met deze wijzigingen: dat de laatste alinea van art. 1 'Er is' enz. vervangen werd door de volgende woorden:

'Van de bescherming van het eigendoms- of kopijregt, bij dit artikel bedongen, is uitgezonderd het uitsluitend vertalingsregt, hetwelk de bestaande of toekomstige wetten van het eene of andere land mogten geacht worden den schrijver voor te behouden.

De uitzondering, die voor zekere soorten van voortbrengselen uit art. 5 der wet van den 25 Januarij 1817 (*Staatsblad* n° 5) zou kunnen voortvloeijen, wordt wederkeerig opgeheven van het oogenblik der in werking treding van de tegenwoordige overeenkomst.'

dat art. 3 vervangen werd door dit:

‘De bescherming, aan de oorspronkelijke werken verleend, wordt uitgestrekt tot de vertalingen, met dien verstande evenwel, dat het doel van het tegenwoordig artikel slechts is, den vertaler met betrekking tot zijne eigene vertaling te beschermen en geenszins het uitsluitend vertalingsregt toe te kennen, hetzij aan den schrijver, hetzij aan den eersten vertaler van welk werk ook.

De Hollandsche taal en de Vlaamsche taal worden, met betrekking tot de toepassing der tegenwoordige overeenkomst, beschouwd als zijnde eene en dezelfde taal. De herdruk in de Hollandsche taal van een in de Vlaamsche taal uitgegeven werk, en de herdruk in de Vlaamsche taal van een in de Hollandsche taal uitgegeven werk, worden beschouwd als nadruk.’

dat een nieuw art. 11 bepaalde:

‘Gedurende de tegenwoordige overeenkomst zal de geoorloofde invoer in de Nederlanden en in België van de boeken, die in 't een of 't ander der beide landen zijn uitgegeven, wederkeerig plaats hebben, met vrijdom van alle regten.’

dat het Fransche art. 11 vervangen werd door het Belgische art. 12:

‘De tegenwoordige overeenkomst zal in werking treden zoo spoedig mogelijk na hare afkondiging, overeenkomstig de wetten van elk der beide landen, en te rekenen van den dag, die alsdan door de twee hooge contracterende partijen zal worden bepaald.

In ieder land zal de regering te voren den dag, die deswege zal zijn overeengekomen, behoorlijk bekend maken.

De tegenwoordige overeenkomst zal van kracht blijven gedurende nog één jaar, nadat de eene of andere der twee hooge contracterende partijen haar zal hebben opgezegd.

De hooge contracterende partijen behouden zich evenwel de bevoegdheid voor, met gemeen overleg in de tegenwoordige overeenkomst elke wijziging te brengen, die niet onvereenigbaar mogt

zijn met den geest en de beginselen die haar tot grondslag strekken, en waarvan de ondervinding het nut mogt hebben aangetoond.

Wanneer in het vervolg de Regering der Nederlanden aan eene andere mogendheid, in zake van letterkundigen of kunsteigendom meer uitgebreide regten, van welken aard ook, mogt toekennen, dan bij de tegenwoordige overeenkomst bedongen zijn, zouden de Belgische schrijvers of kunstenaars, door die omstandigheid zelve, en alleen onder voorwaarde eener volkomene wederkeerigheid voor de Nederlandsche schrijvers of kunstenaars, dezelfde regten erlangen.'

En al zoo het slotart. 13 het 12c werd van het Fransche[1].

Werd nu al meer en meer door dergelijke traktaten tusschen onderscheiden staten een internationale bescherming gewaarborgd, het was er trouwens ver van af, dat daardoor een algemeen rechtsbeginsel was uitgemaakt en dat niet sommige handelaren, hun eigen inzicht volgend, partij zouden meenen te mogen trekken van opengelaten deuren, d.w.z. te vrijbuiten op terreinen, die nog niet door regeeringsgezag waren omheind. Even als overal werd die meening ook bij ons te lande door sommigen voorgestaan en in praktijk gebracht. In den handel, even als in zoo menig ander opzicht, blijken de begrippen omtrent zedelijkheid en recht soms hemelsbreed uiteen te loopen.

Een ernstige schermutseling daaromtrent nam tijdens de onderhandelingen met België langer dan een half jaar bijna elke week een grooter of kleiner plaats van ons *Nieuwsblad* in. De kampioenen waren niet licht-gewapend, en het punt van geschil raakte

1 Voor de beschouwing van sommige zaken, o.a. die van het vertalingsrecht, kan het zijn nut hebben, dat hierachter de memorie van toelichting en een uittreksel uit de handelingen der staten generaal betreffende de traktaten als bijlage gevoegd worden.

de gevoelige snaar, de nadruk-kwestie in het algemeen, een kwestie, waarover geleerden uit alle landen sinds jaren lijvige betoogen hadden geschreven, waarover staatsmannen in hun parlementen honderde redevoeringen hadden gehouden, waarover de regeeringen nu traktaten hadden gewisseld, maar waarover men het i n b e g i n s e l niettemin overal steeds oneens bleef. In onzen boekhandel waren daaromtrent zelden botsingen voorgevallen. Bij groote uitzondering was nu en dan hier eenig werk uit den vreemde nagedrukt, en waar dit had plaats gegrepen, had het feit doorgaans afkeuring gewekt of was met stilzwijgen voorbij gegaan. Met eenstemmigheid had men daarentegen wraak geroepen over de aanranding onzer kopijen in België, en nooit was er een enkele geweest, die het voor den nadrukkenden Vlaming had opgenomen.

Maar nu verscheen, in het laatst van 1856, een nadruk van Motley, *Rise of the Dutch Republic*, bij dezelfde voorname firma, bij welke iets vroeger een uitgaaf van Heine's *Werke* verschenen was. Op deze herhaalde greep uit den vreemde vatte Frederik Muller vuur. Met al de hartstochtelijke warmte, die doorgaans een zijner deugden, soms zijn gebrek was, trad hij den nadrukker stoutmoedig tegen en tastte hem op het veld van het *Nieuwsblad* openlijk aan.

Al trachten wij in den regel uitgewerkte beschouwingen te vermijden, toch meenen wij ons verplicht hier een uitzondering te maken, aangezien de strijd thans van boekverkoopers uitging en de handelsgeschiedenis er belang bij heeft, de onderscheiden meeningen omtrent dat b e g i n s e l te kennen van de mannen der praktijk.

Muller achtte het feit een bedroevend verschijnsel, bedroevend ten opzichte van den achtbaren naam der firma, bedroevend om het kwade voorbeeld, bedroevend bovenal voor onze houding tegenover de telkens door ons aangeklaagde Belgische naburen. Hij stemde toe: in vroeger dagen zag men, ook hier te lande, in den

nadruk geen zonde. Integendeel, onze vaderen hadden er een bron van welvaart in gezocht en werden zelfs door privilegiën gesteund. Maar wat in een vorige eeuw niet als een kwaad werd beschouwd, was dat wel in onzen tijd van milder beschaving. Wat door de wet niet verboden was, vond daarom geen vrijheid voor het geweten. Wat men in een ander afkeurde, mocht men bij zich zelv' geen voet geven. *Quod tibi fieri non vis*, *alteri ne feceris* was een grondwetsartikel voor allen zonder onderscheid. Nadruk was een vergrijp aan eens anders eigendom. Nadruk was een schande voor onzen boekhandel. Nadruk zou zijn eigen straf dragen door de toomelooze mededinging van anderen. Nadruk was in lijnrechte tegenspraak met de beginselen onzer Vereeniging. Nadruk zou vooral op *dit* oogenblik, nu wij bedelden om een traktaat met België, onze zelf ingehaalde vijand zijn bij de beraadslagingen in onze volksvertegenwoordiging.

Dit opgewonden pleidooi bleef niet zonder tegenspraak. Even helder als kloek, verscheen in een volgend blad, van J.C. Loman's welgepunte pen, de vraag, of de opgetreden bestrijder de groote vraag wel met de noodige onpartijdigheid had overwogen? Of het hoog gevoel van zedelijkheid en rechtvaardigheid hier niet wat al te driftig was opgeschroefd? Of de plicht van het lidmaatschap der Vereeniging zich wel verder uitstrekte dan tot de bevordering van onze eigene, onze vaderlandsche handelsbescherming? En of wij waarlijk wel het recht hadden, onze eigen persoonlijke gemoedelijke overtuiging te laten koning kraaien boven die van een ander? Zeker, de Fransche schrijvers en uitgevers hadden uitdrukkingen als ‘België's roofnest’ en dergelijke in de mode gebracht; zij hadden met een stroom van machtspreuken, doorgaans met een glimp van verheven zedelijkheid getooid, de nadrukkers verwenscht en gescholden. Maar al die hevige uitvallen, al die groote woorden hadden geen anderen grond dan eigenbelang. Voor het *belang* der Fransche letterkundigen was de nadruk

geweken, niet voor hun frases. Hij was door het Belgische gouvernement opgeheven, *niet* omdat hij 'een kwaad en een schande' was, maar als een concessie aan Frankrijk, dat daarvoor wederkeerige voordeelen aan België had toegestaan.

'Het zou zeker voor een bijzonderen vooruitgang van zedelijkheid getuigen,' beweerde Loman tegenover Muller, 'indien men thans - dank zij die nieuwerwetsche redeneringen - van een voordeel zou afzien, dat, zoo als gij zelf erkent, in de vorige eeuw nog hier te lande niet alleen geoorloofd werd gehouden, maar zelfs door de wet geregeld was. Wat toen wettig eigendom was, zou nu diefstal zijn geworden? Intusschen, die vooruitgang zou mogelijk zijn, indien de zaak duidelijk ware; indien wij beter gronden hadden om den nadruk van buitenlandsche werken te brandmerken als "een kwaad en eene schande", als "een struikrooverij," dan de hoogdravende argumenten van belanghebbenden. Of hebben wij niet dezelfde vertooning gehad in Engeland? Dáár, diezelfde heilige verontwaardiging, diezelfde klagten, diezelfde waarschuwing voor de toekomst. Frankrijk juichte ze toe, want het had er belang bij. Maar hoelang heeft het geduurd? Toen ook in Amerika schrijvers opstonden, wier naam in Europa doordrong; toen ook in Amerika werken verschenen, waarvan de nadruk in Engeland voordeelen beloofde - toen geen heilige verontwaardiging meer; toen geen spoor meer van klagten of waarschuwingen; toen in plaats van dat alles: nadrukkers in Engeland zoowel als in Amerika, zoowel als in België, dat intusschen nog altijd bij voorkeur *een letterkundig roofnest* werd genoemd.

Zoo gij een kwaad weren wilt, dat bedreven wordt uit onbekendheid met het kwaad, leer het ons kennen. *Is* de nadruk diefstal, dan moet hij worden afgeschaft; dan moet zelfs het laatste spoor daarvan verdwijnen; dan: wering uit ons land van al wat nagedrukt is hier of in het buitenland. Dat is onmogelijk, gij weet het. Maar moet gij dan niet met mij toestemmen dat

die onmogelijkheid om buitenlandsche nadrukken te weren het beste bewijs is, dat de nadruk van een zedelijk standpunt niet *mag* veroordeeld worden? Of zoudt gij inderdaad gelooven, dat de nadruk van Heine eerder geoorloofd is in Amerika, omdat daar 4 à 5 millioen Duitschers zijn, dan in Holland, waar hun getal gering is? Of zoudt gij - *indien* nadruk werkelijk diefstal is - gelooven, dat gij u minder bezondigt door het invoeren, verkoopen en publiek annonceren van Amerikaansche nadrukken, dan door het bezorgen van een Nederlandschen? Ik kan het niet denken! Maar waarom dan het eene gebillijkt, en het andere veroordeeld?

Gij voegt nog eene aanmerking van tijdelijk belang bij de vroegere. Het adres van het bestuur der Vereeniging zal daardoor in kracht verliezen. “Die pas gepleegde nadruk”, zegt gij, “is een grievend démenti aan dat adres gegeven.” Een démenti zeker, maar grievend? Het komt alleen daarop neêr, dat eene tirade in dat adres van haar kracht zal verliezen, eene tirade, die toch al den toets der waarheid niet volkomen kon doorstaan. Er *is* van tijd tot tijd gedurig in ons land, op kleine schaal, nagedrukt, en zoo dit in de laatste jaren niet op ruimer schaal geschiedde, het was misschien omdat hier geen 4 à 5 millioen vreemdelingen zijn, en er dus maar zelden groote en zekere voordeelen van te verwachten waren. Maar daardoor wordt nog geen “smet” op ons geworpen. Het adres van het bestuur der Vereeniging is daar om te bewijzen, dat de Boekhandel de afschaffing van den nadriik van buitenlandsche werken verlangt, maar eene *wettelijke*, geen *zedelijke*, zooals gij schijnt te verlangen, die de buitenlandsche nadrukken zou toelaten en de binnenlandsche veroordeelt. Is die verkregen, welnu, ik zal haar met u toejuichen; maar zoolang zij er niet is, zoolang wij nog Engelsche, Amerikaansche en Duitsche nadrukken debiteren, worde ook hier nagedrukt. Zoolang het zedelijk kwaad van den nadruk nog zóó onzeker is, dat

letterkundigen hem in het belang der letterkunde in bescherming nemen; zoolang hij zelfs in de Kamer onzer Volksvertegenwoordigers verdedigd wordt en de wet zwijgt, past het ons niet, den Boekverkooper, die meent er een wettig voordeel mede te kunnen behalen, uit ver gedreven eerlijkheid, hetzij dan van een christelijk of van een ander standpunt, op stelligen toon te veroordeelen. Ja, hoe laag gij daarop ook moogt neêrzien: om *geld* te verdienen drukke hij na (zoo hij 't voor zich-zelven kan verantwoorden) Motley, en, zoolang hier althans geen censuur bestaat, die gij toch ook wel niet verlangt, zelfs den naar uw oordeel zielverpestenden Heine.

Of meent gij in ernst, dat gij of de Boekhandel het regt zoudt hebben, rekenschap van de nadrukkers te *vorderen?* Ik althans zou u dat regt ontzeggen en tevreden zijn met de verantwoording voor mij-zelven. - Op welken grond zich overigens het *bestuur der Vereeniging* in de zaak zou mengen, is mij even onverklaarbaar; het Reglement der Vereeniging althans zwijgt er van, en geeft er dus volstrekt geen regt of aanleiding toe' -

In korter opstellen, maar in gelijken geest, lieten zich uit J.H. Gebhard, C. van der Post Jr., W.H. Kirberger, Mart. Nijhoff, P.R. Otto en anderen, soms om aan Loman's betoog bijval te schenken uit eigen beginsel, soms om den nadruk tot op zekere hoogte te verdedigen in het algemeen belang, vooral in betrekking tot chrestomathiën en boeken voor onderwijs, waarvan enkele voorbeelden en titels werden aangehaald. Het scheen zelfs wel, dat Muller in zijn meening alleen zou blijven staan, totdat het volgend stukje hem ter zijde kwam:

'Na de verschillende opstellen in dit blad geplaatst als antwoorden aan den heer Frederik Muller, die den moed had de bekende daad van nadruk kordaat en openlijk af te keuren, mag het wel eenigszins gevaarlijk worden geacht, zich aan den kant van den anti-nadrukker te schareu en diens partij te kiezen. Im-

mers de schrijver is over zijn artikel vrij hard gevallen en met woorden en feiten krachtig tegengesproken, terwijl tot heden toe niemand bewijs gegeven heeft zijn gevoelen te ondersteunen. Enkele stemmen, meer fluisterend dan openbaar, hebben, niet zeer nobel, den schrijver verdacht en beticht van gedreven te zijn minder door overtuiging dan wel door eigenbelang, omdat hij in den nadruk hier te lande een gevaarlijk concurrent zag voor zijn Amerikaansche correspondentie; anderen, ridderlijk en ferm, hebben de zaak van nadruk openlijk, en met hun naam onderteekend, tegenover den heer Muller verdedigd en, de kwestie op hun manier beziende, het onhoudbare trachten aan te toonen van zijn, zoo zij meenden, al te nauwgezette, zoo niet bekrompene redeneering. Daarop is een lijst van nadrukkers[1] verschenen, waarop enkelen met een zekeren afkeer hun naam hebben ontmoet, maar waar anderen zich gerust bij neêrgelegd, ja zelfs op beroemd hebben. En eindelijk is over den armen bestrijder van den nadruk de staf ganschelijk gebroken, door zijn geschrijf te verklaren voor onlogisch en voor drogredenen, terwijl te gelijk ieder, die maar lust had, werd uitgedaagd om met bewijzen voor den dag te komen, dat de nadruk van buitenlandsche werken, in verband met het stelsel van vrijen handel en nijverheid, in strijd is met de zedelijkheid, zoo lang de landswetten dergelijken nadruk niet verbieden. Het moge alzoo, na al die teregtwijzingen, wat roekeloos zijn om te deelen in de stem der smart en des beklags van den heer Muller, toch mag die behoefte niet worden onderdrukt, waar ze van binnen spreekt. Maar bovendien zou het een zekere mate van lafheid, ten minste van lauwheid, verraden, om binnen's kamers te verklaren: “ik ben 't met Muller grootendeels eens,” en dit te verzwijgen in 't publiek, waar men daartoe, natuurlijk met de beste bedoelingen en in allen vrede en vriendschap, wordt uitgedaagd.

1 Meestal ten behoove van bloemlezingen en voor schoolgebruik.

Het is daarom, en niet minder om het belang der zaak zelv', dat schrijver dezes zich verplicht acht er rond en open voor uit te komen, dat hij met even groot leedgevoel als verwondering niet alleen de daad van nadruk verdedigd, maar zelfs van meer dan een zijde gebillijkt heeft gezien. Is het niet, alsof onze oogen eindelijk thans eerst opengaan en wij genoopt worden te bekennen, dwazen te zijn geweest, door ons zoo lang te hebben laten begoochelen door een nevel van gemoedelijke slaperigheid; of dat wij, wakkere uitgevers, zulke domooren waren, dat wij tot hiertoe al de voordeelen van een geoorloofden nadruk hebben verzuimd? De verrassende lijst, in het *Nieuwsblad* gegeven, bewijst zonneklaar, dat er sinds jaren, onaangevallen, nadruk gepleegd is, en wel door firma's, die de geheele boekhandel met hooge achting en eer noemt. Op het voorbeeld en in het spoor van dezen is men slechts voortgegaan, eerst met Heine, thans met Motley; en nu een enkel ijveraar het hart heeft daar tegen op te komen met een gevoel van zedelijkheid en met een waarschuwing voor de gevaren, wordt de nadruk van onderscheiden kant als een e e r l i j k e h a n d e l s s p e c u l a t i e verdedigd niet alleen, maar ieder die daar wat op tegen heeft formeel in het strijdperk geroepen. Neemt niemand den handschoen op, dan schijnt de uitdager overwinnaar, de nadruk krijgt de kroon op zijn hoofd en de gereleveerde industrie gaat deftig en *zedelijk* haar gang, tot dat die gruwelijke traktaten haar *wettelijk* den pas zullen hebben afgesneden.

Toegegeven dat de nadruk-kwestie vatbaar is voor onderscheiden opvatting en beschouwing, zoowel uit een handels- als uit een moraliteits-standpunt, en allen eerbied hebbende voor ieders gemoedelijke overtuiging wèlke ook, toch had schrijver dezes niet gevreesd, dat de kwestie hier te lande *in den boekhandel* op nieuw een punt zou worden van geschrijf en gewrijf. Hij meende op historische gronden de zaak tamelijk wel uitgemaakt. Immers

wanneer hij - om slechts enkele feiten aan te halen, die ieder bekend zijn - nagaat met hoeveel toejuiching in der tijd de uitmuntende redevoering van den heer Suringar, als afgevaardigde van onze Vereeniging op het congres te Gent, ontvangen is, waarin (met nimmer gewraakte betoogen) de nadruk in 't algemeen is beweerd te zijn onzedelijk, ongeoorloofd, nadeelig voor den boekhandel en doodend voor oorspronkelijke ontwikkeling; wanneer mannen als Mr. van der Meer de Wijs en Mr. J. Heemskerk Az. het onkreukbaar eigendomsrecht van schrijvers of uitgevers met hand en tand hebben verdedigd; wanneer het bestuur der Vereeniging in zijn adres omtrent het traktaat met Frankrijk erkende, de *billijkheid* van het traktaat niet te miskennen, maar alleen gelijkstelling van rechten te begeeren; wanneer in een dergelijk adres van de Haagsche boekhandelaren verklaard wordt: “dat de Nederlandsche boekhandel er roem op draagt, dat hij ook zonder traktaat nadruk als diefstal beschouwd heeft; hoe het bekend is, dat Nederlandsche boekhandelaren zich reeds voor jaren aan de regeering hebben gewend om allen nadruk te weren, niet alleen van werken, die hier een eigendomsrecht bezaten, maar ook van werken wier eigendomsrecht in het buitenland te huis behoorde”, en voortgaat met te zeggen: “die goede trouw ging hier te lande ten dezen aanzien zóó ver, dat, waar een enkele zich soms liet verleiden tot den nadruk van eenig buitenlandsch boekwerk, men openlijk en algemeen tegen die handeling is opgekomen, en de onwil om zoodanig boek te verkoopen die ondernemingen in de geboorte heeft gesmoord”; - hij herhaalt: wanneer men nagaat, dat dergelijke beweringen uit den boezem van den boekhandel zijn uitgesproken, uitgesproken in het publiek en tot de regeering, zonder dat ooit een stem daartegen is opgerezen, zou men dan zich-zelven niet schier beginnen af te vragen: of al die stukken ook wellicht behoorden tot een voorgeslacht van behoudsmannen, dat niets gemeens heeft met

onze tegenwoordige opvatting van handelsvrijheid en zedelijkheid?

Hij kan het niet helpen, dat hij voor zich aan deze historische opvatting blijft hechten tot zoolang men hem de bekrompenheid en zwakte ervan klaar en helder heeft aangetoond. Maar van harte gaarne en met belangstelling afwachtende, dat beter oordeel op goede gronden hem helpe tot andere overtuiging en beter systeem, meent hij toch in elk geval zonder tegenspraak te mogen zeggen: dat de nadruk is òf geoorloofd, of ongeoorloofd. Is hij geoorloofd, dan mag hij ook gedreven worden op elke schaal, hoe uitgebreid ook; is hij òngeoorloofd, dan is hij laakbaar, ook waar hij zich vertoont een enkele maal en als bij uitzondering. Is de nadruk geoorloofd, welnu waarom dan gehuiverd om er voordeel van te trekken zoovéél mogelijk? Een enkel boekje na te drukken, heimelijk en half verholen, zet geen zoden aan den dijk. Veel liever dan de industrie mannelijk aangepakt en etablissementen opgericht naar de doorluchtige voorbeelden van Baudry, Tauchnitz en Meline; geaasd op alle nieuwe belangrijke producten uit Engeland, Amerika, Duitschland en België, zoo lang geen traktaten onze rechtmatige vrijheid belemmeren, en nagedrukt naar hartelust. De lompen worden goedkooper, de arbeidsloonen beknibbeld, de snelpersen wachten, het fabriekmatige staat ons meer dan ooit ten dienst, het publiek eischt het zeer-degelijke en zeer-goedkoope - bezorgen wij ons zelven geld en ons land een bloeijende en eerlijke industrie te meer! Wie de zaken helder inziet, zal ons mannen van onzen tijd noemen, en wij zullen met innige voldoening neêrzien op onze fondslijst, die schittert van beroemde namen, zonder dat wij er een cent voor betaald of ons het hoofd gebroken hebben met plannen of correspondentiën. Wie dan Holland met den afgezaagden naam van een roofnest betitele of de schouders ophale voor onze firma als die eens nadrukkers, hij behoort tot een verouderde generatie, die geen doorzicht heeft in de zooveel breeder begrippen van 1857

omtrent de bevordering van het eigenbelang in verband tot kennis, wetenschap en zedelijkheid.

Of is de nadruk òngeoorloofd, dan vergrijpe men er zich ook niet aan, nooit, onder geen enkel voorwendsel. Op het gebied van zedelijkheid en recht (ook handelsrecht) geene transactie of halfheid. Is één enkele logen geen misdaad, maar wel tien? Is de verrijking, op onbillijke wijze, met een tonne gouds strafbaar, maar de heimelijke ontkaping van een enkelen gulden verdedigbaar? Welnu, werd hier te lande ook nu en dan en als sluiksgewijs nadruk gepleegd, door welke firma ook, schrijver schroomt niet in gemoede te verklaren, dat geen enkele door den beugel kan; ook die niet, waar de bevordering van wetenschap of onderwijs tot drijfveer moge worden genoemd. Is die opvatting kleingeestig en muggenziftend - hij geeft haar gaarne voor beter. Of zoo bezwarend? Maar is het dan zooveel moeite, of heeft het zooveel omslag in, om waar men voor zijn plannen een buitenlandsche kopij, of een gedeelte ervan, noodig heeft, de vergunning daartoe te vragen van den eigenaar? Zouden dezen zoo bekrompen zijn die te weigeren waar het aan hun belangen niet schaadt? Een brief of wat, wellicht een bagatel gelds, en de zaak komt in orde. En zoo een eigenaar, wie ook, ons het gebruik van het zijne bepaaldelijk weigert, dan is er (voorondersteld dat nadruk òngeoorloofd is) maar een enkele raad, wij mogen pruttelen wat wij willen: ons plan te wijzigen of het - te laten varen.

Zoodat dan - bij het òngeoorloofde van den nadruk - ook allen die de nadrukken *verkoopen* en helpen *verspreiden*, de helers van de stelers zouden zijn? Schrijver vermeet zich geen oordeel, maar hij veroorlooft zich in alle bescheidenheid en onderwerping alleen een voorbeeld en een daaruit ontstane vraag aan allen, die tegenover de verkoopers van nadrukken een grond meenen te vinden voor den nadruk zelven. Wanneer de eene uitgever de onderneming van den ander zóó navolgt, dat hij diens vinding, plan, vorm, medearbeiders

en publiek tot de zijnen maakt, en zich zelven zoekt te bevoordeelen geheel ten koste des anderen, dan zal zulk een handelwijs wel niet met den naam van eerlijk en betamelijk worden betiteld. Maar zal nu ook de *debitant*, het *middel* waardoor de uitgever werkt, zal de *kooper*, het *doel* dat zich vangen laat, de heler genoemd worden van de onzuivere industrie des navolgers? Zal men dezen beschuldigen van medeplichtigheid, terwijl zij, op hun plaats, een *eerlijk* gebruik maken van een algemeen handelsproduct? Bij alle vijandschap voor transactie waar het recht en zedelijkheid geldt, is toch de gevolgtrekking van uitgever op kooper en verkooper een drogreden en niets anders. De debitant van een nagevolgd werk, of van nadrukken, is in zijn volle zedelijk recht. Zoodra een nadruk of navolging bestaat, is het een *handels*-artikel geworden, publiek verkrijgbaar en, tegen ruiling van geld, het eigendom des publieks. Alleen hij, die dat handelsartikel op onrechtmatige wijs tot het zijne gemaakt heeft, of zich baat met onrechtmatige winsten, draagt de verantwoording zijner daad, des te zwaarder naarmate hij zich verrijkt ten koste eens anderen.

Vrije handels-concurrentie. Wij allen wenschen genoegzaam mede te gaan met den tijd om in eenige opzichten niet blind te wezen voor de onhoudbaarheid van tal van beschermingen en privilegiën. Maar hoe ruimer de vrijheden worden der maatschappelijke belangen, des te strikter wikke en wege de rechtvaardigheid, opdat niet onder den verlokkenden schijn van dienst te bewijzen aan vrijheid, wetenschap of maatschappij, aan de moraliteit ontfutseld worde wat haar eigendom is voor eens en voor altijd.'

Het verschil dezer meeningen en openbaringen, die, als stemmen uit den boekhandel over een der voor dien handel meest gewichtige vraagpunten, inderdaad haar beteekenis hadden, wrekte W.H. Kirberger op, aan deze zaak eenige nadere studie te wijden.

De vrucht daarvan deelde hij, bij wijze van voorlezing, meê in het Amsterdamsche boekverkoopers-gezelschap ‘Onze Kring’. Wij hebben daaraan het verdienstelijk opstel te danken, dat wij hier bijna in zijn geheel meenen te moeten overnemen en waarmede deze schermutseling dan ook voor ditmaal een einde nam.

Vrijheid in het twijfelachtige.

‘Het ligt niet in mijn plan’, - zegt de spreker, na eenige voorafspraak - ‘eene breedvoerige verhandeling te schrijven over het zedelijk geoorloofde van den nadruk. Behalve toch dat dit punt geheel op philosophisch terrein behoort, acht ik mij niet bekwaam genoeg om nieuwe denkbeelden daarover aan 't licht te brengen; en ik zou mij, bij een schijn van geleerdheid, moeten houden aan even zoo veel tegenstanders, die den z.g. *letterkundigen eigendom* hebben bestreden, als hij door voorstanders is verdedigd. Wat ik dus hoofdzakelijk te beweren heb, is, dat nog geheel niet is uitgemaakt, wat door sommige bestrijders van den nadruk in den laatsten pennestrijd als axioma wordt verkondigd.

Eerstelijk beroep ik mij op de jurisprudentie van den nadruk, en ik vraag, of in eenig land van de beschaafde wereld een ander beginsel bij de wet is aangenomen, dan bescherming van den mechanischen vorm, waarin het werk des auteurs voor het publiek wordt verkrijgbaar gesteld, als waarborg voor de ontwikkeling en tot ondersteuning des Boekhandels, of zoo men wil der letterkunde, *in het algemeen belang*. Hoewel slechts over een gedeelte van Europa handelend, is echter ten deze hoogstbelangrijk het werk van Jolly, *Die Lehre vom Nachdruck*, waarin de schrijver de geschiedenis der jurisprudentie van den nadruk in de Duitsche Bondsstaten met merkwaardige consequentie behandelt, en waar ik het volgende lees: ‘Wenden wir uns zur dogmatischen Darstellung des heutigen Rechts, so musz zunächst,

um für die spüter folgende einzelnen Erörterungen einen festen Boden zu gewinnen, die allgemeine rechtliche Natur derjenigen Handlung, welche man Nachdruck nennt, and des Rechtes, welches durch sie verletzt wird, festgestellt werden. Der Nachdruck ist nach unserem heutigen positiven Recht, beruhend auf den Deutschen Bundesbeschlüssen, als Delict zu betrachten, und zwar ist ihm dieser Charakter einer widerrechtliche Handlung um deszwillen beigelegt, weil er eine Verletzung der Vermögensrechte des Autors, resp. des Verlegers, enthàlt. Das Verbot der Nachdruck schützt keine andern Rechte des Autors, und jene wirklich geschützten Rechte erfreuen sich des Schutzes einzig und allein uur in der juristischen Form, dasz ein Zuwiderhandeln gegen diselben als Delict geahndet werd. Damit wird also die Existenz eines s.g. schriftstellerischen oder Geisteseigenthums, als der juristischen Quelle und Form des Nachdruckverbotes, nach positivem Deutschem Recht -in Abrede gestellt.'

De bescherming nu van het door Jolly hierboven besproken 'Vermögensrecht' wordt bepaald door de wet, en is wat wij uit een handelsoogpuut *kopijregt* noemen. Maar ook zelfs in die wettelijke bescherming van den mechanischen vorm ligt het beginsel van *eigendom* niet opgesloten. Eigendom toch is onvervreemdbaar en niet toe te kennen voor een bepaald getal jaren. Eigendom onderstelt, dat dit erkend wordt door de wetten van ieder land, en hij die zich vergrijpt aan iemands eigendom in ons land, is bij alle beschaafde volkeren, op de authentieke aanklagt van ontvreemding, als dief te achterhalen. Niet alzoo de nadrukker; deze is hier ondersteund door eene regering, dáár door voorname mannen of corporatiën, ginds weder door het groote publiek, dat met gretigheid de nadrukken kocht, zonder de minste gewetenskwelling over het koopen van z.g. gestolen goed, hoewel het wist dat het gestolen was. Het begrip dat sommigen ontwikkelen over den onbeperkten eigendom van geestproducten, wil ik gaarne

eerbiedigen als eene individueele meening. Maar mij dunkt, dat de grondslag van alle wetten moet zijn *het algemeen belang*, met eerbiediging van ieders natuurlijke regten. Indien dus het z.g. letterkundig eigendom een natuurlijk regt ware, dan kan de wetgever dit regt evenmin om het algemeen belang beperken, als hij de onvoorwaardelijke toepassing van het communisme kan bevelen. Juist om dien grondslag meen ook ik, op mercantiel terrein, dat het regt van eigendom op een boek of eene onderneming - let wel, niet op het werk vóór dat-het eene handelsonderneming was, maar op het boek als handelsonderneming - blijft en beklijft, volgens de bepalingen der wetgeving tot bescherming der kopij, hetzij die bescherming zich bepaalt bij, of, door tractaten, zich uitstrekt tot over de grenzen des lands. Zie hier echter het beginsel der wet. Na verloop van zeker aantal jaren de bescherming als boek genoten te hebben, keert het werk des auteurs tot zijnen normalen toestand terug en wordt publiek domein, zoo als het was op het oogenblik van de overgave aan het publiek, zoo lang men het niet eigenwillig stelde onder de bescherming der wet, die men inriep door aan hare eischen te voldoen. Juist deze wet is dan ook onze eenige kracht als handelaren tegenover de wetenschap der staathuishoudkundigen, wier troostrijke leer mij bekend is, die *ik* niet *kan* tegenspreken, maar om mijne belangen moet tegenwerken; die echter, naar ik geloof, door de bestrijders van den internationalen nadruk uit een zedelijk oogpunt niet *mag* wedersproken worden, alléén omdat zij de belangen van een handelstak krenkt; een belang, dat dezen, bij strenge consequentie, ook daaraan des noods gaarne en gewillig moesten ten offer brengen.

De wetgeving beschermt dus onze kopij. En hieruit alleen ontstaat het kopijregt, d.i. de eigendom van eene kopij die gekocht en verkocht wordt, op de regten die de wet er aan toekent. Daarop, en daarop alleen, ontwikkelen zich dan onze ondernemin-

gen. Wij hebben niets boven die wet te eischen, en onze wenschen, of die van baatzuchtige auteurs, komen volstrekt niet in aanmerking; met andere woorden: aangezien de wet ons beschermt in ons eigen land, hebben wij niets te vorderen in een vreemd land. Wij kunnen nu wel dwaas genoeg zijn om te wenschen, dat wij, en wij alleen, door de geheele wereld de vruchten mogten plukken van onze ondernemingen; wij konden, bij voorbeeld, de eersten zijn die het denkbeeld hadden opgevat publieke verkoopingen te houden, en nu wenschen dat men, zelfs tot in Japan, alleen door *onze* tusschenkomst dergelijke verkoopingen houden zou; maar die dwaze wenschen geven nog geen regt om zich te beklagen, als zoo iets nu eenmaal strijdt met het natuur- en volkenregt, dat ons onthoudt wat wij uit louter eigenbelang zoeken.

Daarenboven beroep ik mij op de verschillende tractaten over het internationaal kopijregt gewisseld en de daarover gevoerde discussiën, om de bewering te mogen volhouden, dat geene enkele zedelijke drangreden daaraan het bestaan heeft gegeven, maar dat eenig en alleen diplomatische beschouwingen, gegrond op de drijfveren van het wederzijdsch *belang*, daaraan het leven gaven. De eene concessie voor de andere, was daarbij steeds de leuze, en er is tot heden nog geene regering, of geene volksvertegenwoordiging op het lumineuse denkbeeld gekomen, om, zonder te vragen wat men in een ander opzigt daarmede winnen kon, zonder voorbehoud te verbieden dat men buitenlandsche werken zou nadrukken. Neen, louter redenen van eigenbelang-zoekenden aard hebben die tractaten tot stand doen komen. Ware dit het geval niet, zoomin in Engeland als in Frankrijk, noch in eenig ander land, dat geacht werd uit een zedelijk beginsel gecontracteerd te hebben, zouden de boeken worden nagedrukt, afkomstig uit die landen waarmede nog geen tractaat gesloten is. Ja, voor de jurisprudentie hebben juist die tractaten, en de wijze waarop

zij gesloten werden, een nieuw en krachtig bewijs geleverd voor het onhoudbare der stelling: dat de vruchten van den geest eenig ander bezit daarstellen of regt van eigendom geven, dan voor zooverre de vorm, waarin zij gebragt zijn, is gesteld onder de bescherming der *geschreven* wet.

Voorts beroep ook ik mij op de historie, en neem daartoe de vrijheid de aangevoerde historische bewijsgronden wat nader te onderzoeken. Eer ik daartoe overga moet ik doen opmerken, dat er volgens het gevoelen van den heer Muller geen sprake is van *kopyregt door de wet geregeld*, maar van een *eigendomsregt*, waarop eigenlijk geene wet noodig is, omdat het uit den aard der zaak moet geëerbiedigd worden. Ik moet deze onderscheiding wel in herinnering brengen, omdat sommigen dit laatste denkbeeld meest altijd onder het woord kopijregt brengen. Dit z.g. letterkundig *eigendom* behoort dus alleen onder het vraagstuk der onzedelijkheid tot mijne bestrijding; alle andere argumenten tot bestrijding van den nadruk aangevoerd, b.v. als den bloei verhinderend des Boekhandels, en een doodende adem zijnde voor oorspronkelijke ontwikkeling, deel ik volkomen. Maar deze argumenten behooren ook geheel op mercantiel of wetenschappelijk gebied.

En wat heeft men nu op het Congres van Letterkundigen te Gent tegen de onzedelijkheid van den nadruk aangevoerd? - De aanhaling van een heirleger van vuile schimpredenen, uitgedacht door baatzuchtige auteurs, of door monopolisten in Frankrijk, die voor hunne letterkunde schatting van de geheele wereld eischten, even als de staatkunde van Napoleon I over de geheele wereld het gebied wilde voeren; - het tot vervelens toe herhaalde citaat van Etienne Blanc, dat telkens terugkeert, als een kaatsbal, die even gemakkelijk wordt teruggekaatst met de woorden: ‘te vergeefs zoekt men aan het *kopyregt* de kenmerken die den *eigendom* karakteriseren; en: alleen aanranding van den *eigendom* qualificeert diefstal; - de mededeeling, dat de wetten van

den Staat dáár zijn om een *beginsel* te handhaven (dat zij niet handhaven; of waarom zouden zij anders het z.g. letterkundig eigendom, ja zelfs kopijregt ontzeggen aan iemand die zijne talenten wijdt aan de bezorging van *schoolboeken!*); de prediking van een politiek stelsel, dat men zegt te bestaan, maar dat in alle overige te bedenken zaken steeds is gebleken en nog blijkt te behooren tot de utopiën. - Of zoo het dit alles niet is, dan welligt: dat men, na de erkentenis dat de gedachten, door den schrijver medegedeeld, openbaar eigendom zijn, tot de contradictie komt, dat men door het vrije en onbelemmerde gebruik van den vorm, waarin die gedachten zijn neêrgelegd, zich schuldig maakt aan diefstal van openbaar eigendom. Alles toegepast door eene tirade over het *intellectueel eigendom*, dat niemand ontkennen zal; - op den roem toebehoorende aan den auteur, dien niemand, tenzij hij een halve dwaas is, zich zal toeëigenen; - al hetwelk echter omgaat buiten den mechanischen weg, waarlangs des schrijvers denkbeelden verbreid worden, en die hem veeleer Europeesche vermaardheid, eer en lof, ridderkruisen en vorstelijke geschenken kunnen opleveren; de eenige, maar dan ook genoegzame voordeelen, die de schrijver althans buiten het gebied van zijn land in billijkheid kan wenschen, dewijl hij door de wetten van dat land genoegzaam beschermd wordt om zijn dagelijksch brood te vinden, als hij zijne gedachten aan de drukpers overgeeft. - Wat mij aangaat, ik verklaar rondweg, in dat alles geene voldoende aanwijzing van het onzedelijke van den internationalen nadruk te kunnen vinden.

Wel wordt gezegd, dat die betoogen van den heer Suringar nimmer gewraakt werden. Maar wat zegt dit, als ver gedreven bescheidenheid, onverschilligheid, vrees voor verkeerde uitlegging, de bekendheid met eenen stelselmatigen af keer van oppositie, vooral wanneer daarbij de beleefdheid niet in den superlativus wordt in acht genomen, ja, wat niet al, iemand terughoudt

eene stem te doen opgaan tegen een achtenswaardigen afgevaardigde, inzonderheid wanneer men zich niet persoonlijk gekrenkt acht? Toch wijs ik slechts, onder de bestrijders van het onzedelijk beginsel in den internationalen nadruk, die ook na het letterkundig Congres te Gent hunne stem in 't openbaar deden hooren, op het betoog van den heer Kemink in *de Nederlander* van 17 Maart 1852.

De tweede bewijsgrond op het historisch gebied is de ‘wederlegging van een gedeelte van het vonnis gewezen in de zaak contra J.P. van Dieren c.s., door Mr. J.P. van der Meer de Wijs. Maar men vergunne mij de opmerking, dat die ‘wederlegging’ toch wel niet als een afdoend bewijs voor het bestaan van *letterkundig eigendom* zal kunnen gelden, omdat die regtsgeleerde zich almede bedient van de terminologie der baatzuchtige auteurs, of omdat daarin al het mogelijke wordt gedaan om het pleidooi voor den klager te winnen. Waarlijk, indien men de pleitredenen der regtsgeleerden, in eene bijzondere zaak gehouden, wilde beschouwen als onomstootelijke bewijzen voor of tegen eene algemeene zaak, wat zou men dan moeten beginnen met een vonnis of een gewijsde, dat daarmede, zoo dikwijls de pleiter zijne zaak verliest, in tegenspraak is?

En nu, M.H.! wat is er van het onkreukbaar eigendomsregt, dat de heer Mr. J. Heemskerk gezegd wordt met hand en tand vast te houden, en aan welks vergrijping de heer Muller het meest onzedelijk karakter toeschrijft, hetwelk diefstal genoemd, ja bijna gelijk gesteld wordt met vadermoord, en waarvan ZEd. zelfs beweert dat het persoonlijk vergrijp in dezen eene smet werpt op den geheelen Nederlandschen boekhandel? Welnu, de heer Heemskerk houdt in het *belang* der letterkunde, met hand en tand vast: *wettelijke regeling van het kopyregt*, die ook ik, uit een zoo ik meen welbegrepen handelsbelang, wensch vast te houden. Alles dus draait daarbij om den spil van het be-

lang. De geachte redenaar zegt in de eerste zijner *Voordragten over den eigendom van den geest:* ‘Eigendom van voortbrengselen van den geest (eene vertaling van de Fransche *propriété intellectuelle*) is eene uitdrukking, die het regt te kennen geeft, dat een ieder tegenover derden kan uitoefenen wegens datgene, wat zijn geest heeft voortgebragt. Zoo spreekt men van *propriété artistique*, van *propriété industrielle*, *littéraire*, welke laatste beter in onze taal kopijregt genoemd wordt, ook van een eigendom op de teekenen en merken van fabrieken. Onderzoeken wij allereerst of een dergelijk regt wel den naam van eigendom verdient. Wat toch is eigendom? Eigendom is het regt om van eene zaak het vrije genot te hebben en daarover op de volstrektste wijze te beschikken. Hoe is het nu mogelijk, wil men het volstrekte regt van eigendom op voortbrengselen van den geest uitoefenen, dat de een aan den ander eene gedachte kan overdragen zoodanig, dat zijn eigen geest of voorstellingsvermogen daarvan geheel en al afstand doe? Eigendom zonder de mogelijkheid van uitsluitend bezit is ondenkbaar; en het feitelijke bezit, waarvan de eigendom uitgaat, laat zich slechts als een regt op ligchamelijke voorwerpen denken; de mededeeling der gedachte, die ieder, welke haar ontvangt, geheel in zich opneerat, is van zelf in wederspraak met het begrip van eigendom. Voorzeker kunnen wij met Thiers in zijn werk *De la propriété* en vele andere geachte schrijvers den eigendom van de gedachte als een der heiligste regten beschouwen, mits wij daaronder maar niet verstaan het ware regtsbegrip van *eigendom* en deze uitdrukking slechts bij wijze van beeldspraak gebruiken.’ - Mr. Heemskerk's tweede voordragt begint aldus: ‘W ij zagen verleden week, toen ik de eer had uwe aandacht eenige oogenblikken met de octrooijen van uitvindingen bezig te houden, dat de zoogenoemde intellectueele eigendom een regt is van eene bijzondere soort, een regt namelijk, dat aan den denker toekomt op zijne gedachte en op de vruchten die zijne ge-

dachte draagt, ook wanneer zij door anderen wordt aangewend.

'Dat regt onderscheidt en wijzigt zich naarmate van het onderwerp; het heeft de erkenning en bescherming van de positieve wet noodig, omdat het niet door eigenlijk bezit kan worden gehandhaafd en de schending daarvan geen eigenlijke diefstal is; het berust op een natuurlijk gevoel van billijkheid en op een hooge mate van maatschappelijk belang' - De redenaar gaat nu eenige stelsels na over den z.g. letterkundigen eigendom; maar beweegt zich daarbij geheel op economisch en regtskundig gebied. Ook daarin is geene de minste sprake van onzedelijkheid, en dat dit gedeelte zijner voordragten het minst volledige is mag zeker daaraan worden toegeschreven, dat hij de geheele zaak '*eene zoo teedere quaestie*' acht.

Letten wij nu echter op hetgeen de heer Heemskerk verder onpartijdig genoeg is te erkennen, als hij spreekt over het internationaal kopijregt: 'Het is ook niet te verwonderen, dat de industrie van den buitenlandschen nadruk, nog zeer weinige jaren geleden, zoovele voorstanders vond. Herinneren wij ons slechts hoe eenstemmig in Julij 1852 in Nederland het eerste ontwerptractaat werd afgestemd. En voorzeker, wanneer men de geschiedenis nagaat, dan kan men dit ligt begrijpen. Groot is toch de verpligting, die de wetenschap en letterkunde aan deze nadrukindustrie gehad hebben. Oudtijds werden hier te lande alle beroemde buitenlandsche werken nagedrukt, en wij hadden ons daarin zulk eene vermaardheid verworven, dat de auteurs in het buitenland er roem op droegen, dat hunne werken een of meer Hollandsche nadrukken beleefd hadden. Waarlijk beroemde boekverkoopers als Plantinus, de Elzeviers en Wetstein, waren zij niet allen nadrukkers? Ook een Henri Estienne heeft aan zijnen grooten Europeeschen roem volstrekt niet te kort gedaan, door zijn voordeel te zoeken in het namaken van de fraaije uitgaven der Aldussen. En hebben wij in latere tijden, zoowel aan Baudry

en nu nog aan Tauchnitz, als aan de Brusselsche industriëelen niet ontzagchelijk veel verpligting, daar zij voor hoogst matige prijzen ons met de beste voortbrengselen van de Engelsche, Fransche en andere vreemde letterkunde hebben bekend gemaakt? Toen Koning Willem I het eerst aangezocht werd om met Frankrijk een tractaat te sluiten, ten einde den Brusselschen nadruk tegen te gaan, is het niet te verwonderen, dat hij daartoe volstrekt niet zijne toestemming wilde geven. Veeleer bevorderde onze regering toen met alle middelen, die haar ten dienste stonden, den Brusselschen nadruk van regtsgeleerde en romantische Fransche werken (van de eerste werd de rij geopend door de deugdzame Brusselsche uitgave van Merlin); later, van 1832 tot 1848, genoot deze industrie eenen gestadigen bloei, en voorzag meer dan de helft van Europa en ook andere werelddeelen van geliefkoosde Fransche werken, terwijl de Parijsche boekhandelaars de oorspronkelijke uitgave op den buitensporigen prijs van 15 franken voor een gewoon octavo boekdeel hielden. En wie waren het, die het hevigst tegen den buitenlandschen nadruk uitvaarden, en de schade, die zij daardoor ondervonden, breed uitmaten? Schrijvers, als Dumas, Balzac en anderen, die duizenden en tienduizenden met de opbrengst hunner lettervruchten verdienden, en daarvan letterlijk vorstelijke of onmatige verteringen maakten. Geen wonder dus, dat het buitenland ongaarne het oor leende aan hunne klagten, al werden die met nog zoo veel talent door die *princes de la littérature* voorgedragen, die zich somtijds verledigden om aan het publiek voor te rekenen, op welke verdiensten zij wel voor dit of dat werk aanspraak maakten.'- Aan het slot dezer redenering blijkt dus, in hoeverre eigenbelang de eenige drijfveer is geweest tot het inroepen van internationaal kopijregt, in strijd met het *algemeen belang*, en ik vraag in gemoede: op wie rust hier de blaam van onzedelijkheid: op den nadrukker of op den nagedrukten auteur? De heer J.W. Tydeman kan er dan ook niet af, in het gemeenzaam

onderhoud over deze voordragten zijne verwondering te openbaren: ‘dat de redenaar na met zooveel juistheid de gronden aangevoerd te hebben die de vrijheid van buitenlandschen nadruk zoo wenschelijk maken, zich, niettegenstaande deze gewigtige bedenkingen, vóór het sluiten van tractaten had verklaard. Zijns inziens toch is het te betreuren, dat men hierin de heilzame mededinging heeft willen tegengaan om redenen, waarbij het algemeen belang geheel wordt uit het oog verloren, en die enkel in het privaatbelang der buitenlandsche boekhandelaars haren grond vinden.’

Weder een anderen bewijsgrond geeft men daarin, dat de Vereeniging in haar adres omtrent het tractaat met Frankrijk de billijkheid van het tractaat erkent. Maar ik bid u, welk beginsel dan toch? Altijd naar mijne bescheidene zienswijze wederom het beginsel van kopijregt in het belang van onzen handel, dat, wederom in het belang van de wetenschap en daardoor in het belang van het algemeen, wettelijke regeling wil, maar daarbij ook wederkeerige regten eischt, transacties wenscht ten aanzien van de bepaling omtrent het vertalingsregt, in die tractaten mede opgenomen, en dat zelfs, ik durf het vrijuit zeggen, daarbij eene *arrière-pensée* heeft, namelijk om daardoor in het belang van onzen vaderlandschen boekhandel te eerder tot een tractaat te komen met onze Belgische naburen. Allerminst spreekt dus ook dit adres het zedelijk beginsel uit van onschendbaar eigendom, alleen om het natuurlijk regt of het belang van den auteur. Dat deze laatste stelling ook reeds voorlang door de Vereeniging, vergunt mij het woord, bespottelijk is gevonden, en de eerste werd aangenomen, blijkt toch wel het allermeest in de geschiedenis van haar nieuw reglement. Ik mag ten bewijze hiervan herinneren, dat in het conceptreglement was opgenomen: dat het doel der Vereeniging zich uitstrekte *ook* tot de handhaving van het beginsel van den *letterkundigen eigendom*, natuurlijk in den zin des hee-

ren Muller. Maar bij de behandeling van dat concept stelde de Commissie voor, die zinsnede te laten wegvallen; en op de. aanmerking van een der leden, dat *letterkundig eigendom* toch eene betere omschrijving was, verzekerde de Commissie dat er *zeer gegronde.* aanmerkingen op deze uitdrukking waren gemaakt. Dat lid, zoowel als de vergadering, vereenigde zich met die verzekering, want er blijft in 't reglement slechts sprake van *kopyregt* in den wettelijken zin.

Nog een historischen grond voert men aan: het *adres der Haagsche boekhandelaren.* Maar ik bid u wederom, wie gaf den Haagschen collega's het mandaat om in hun adres in aller naam te spreken? Is het dan wáár, dat de Nederlandsche Boekhandel er roem op draagt, dat hij ook zonder tractaat nadruk als *diefstal* beschouwt, omdat dit de individueele meening van *enkelen*, maar zeer bepaald niet van *allen* is? Is het geene *onwaarheid*, dat de onwil om nadrukken van buitenlandsche werken hier te lande vervaardigd te verkoopen, die ondernemingen in de geboorte heeft gesmoord? Immers hoe kan ik u dan wijzen op nadrukken die herdrukt en nog eens herdrukt werden, en waarom hebben de nadrukkers van Heine dan, om één voorbeeld te noemen, een niet onaanzienlijk getal *hij vooruitbestelling* in den Boekhandel geplaatst? Neen, werden *sommige* van die ondernemingen ook al in de geboorte gesmoord, het was omdat zij in zich zelven geene genoegzame aantrekkingskracht bezaten, en daarom, even als zoo menige speculatie met een oorspronkelijk werk, mislukten.

Heeft deze bewering ook slechts een schijn van waarheid, dan springt ook terstond het paradoxe der stelling in het oog, die men zou willen volgen indien men meende dat de nadruk zedelijk geoorloofd is. *Wie zich aan een ander spiegelt*, *spiegelt zich zacht.* Eu hier hebben wij de les der historie vóór ons, bewijzende dat de nadruk, zoo die hier als industrie op groote en algemeene schaal fabriekmatig werd uitgeoefend (zoo er ook niet reeds trac-

taten waren, welke dit thans onmogelijk maken) hier zoowel als vroeger in België, zou voortgaan, totdat er, volgens den heer Heemskerk, geene internationale tractaten meer noodig waren, omdat spoedig het vet toch van den ketel zou zijn. Van deze onpractische zijde van den internationalen nadruk houd ik mij volkomen overtuigd, evenzeer als dat zoodanige *nadruk-industrie* als een woekerplant zou knagen aan den bloei onzer eigene letterkunde, evenzeer als ik mij verzekerd houd, dat de thans meer en meer ontluikende Vlaamsche letterkunde, onder den Belgischen nadruk geheel dreigde te versterven. Evenwel, wat het zedelijk beginsel betreft: indien wij onverhoopt in eenen tijd kwamen, die ten opzigte der Nederlandsche letterkunde de *magere jaren* mogten heeten; of indien, buiten ons eigen toedoen, de vreemde talen onze nationale taal onder de beschaafde klassen onbekend deden worden, zooals zij die nu reeds bij zoo velen verdringen, en door een en ander de Boekhandel van honger dreigde om te komen, ik zou met den heer Tydeman kunnen voorstellen, om het *vertalingsregt* der Vereeniging uit te breiden tot een *nadruksregt*, wel te verstaan, indien de burgerlijke wet dit niet verbood.

Zie hier mijne overtuiging: de nadruk is geen diefstal, geene onzedelijke daad, nog veel minder dan het namaken eener belangrijke uitvinding van elken anderen aard, waar die niet door een octrooi onder de bescherming der wet staat; omdat bij den nadruk de auteur niet alleen den roem van zijn werk *behoudt*, maar dien veelmeer alom ziet verbreiden; omdat de auteur, die gecenseerd kan worden de wetten te kennen welke het kopijregt beschermen, overeenkomstig die wetten zijnen prijs maakt voor den afstand zijner kopij; en omdat de eerste uitgever het manuscript koopt met de wetenschap, op welk gebied hij vruchten kan plukken van zijne onderneming. In mijne oogen is en blijft een zoogenaamd letterkundig eigendom, als monopolie van den

auteur geldig voor de geheele wereld, eene *fictie.* Het werk van den auteur is en blijft zijn werk, en als zoodanig zijn *intellectueel* eigendom, dat hij in zijn binnenste kan begraven, of in zijn kabinet kan wegsluiten; hij oefent er de regten van vaderschap over uit; niemand mag het zonder zijne voorkennis aan de drukpers overgeven, noch op den naam des auteurs, omdat deze alsdan niet verantwoordelijk kan zijn voor zijn werk, noch op eenen anderen naam, omdat daarmede den auteur de roem en de eer wordt ontnomen, die hem alleen toekomt. Maar zoodra hij zelf het der wereld inzendt, acht hij zijn papieren kind mondig, en is hij onbevoegd de loopbaan van dat kind te storen; hij is zelfs een onnatuurlijk vader, indien hij den weg belemmert, dien hij eerst zelf voor zijn kind heeft gekozen. De *gedachte* en de *inkleeding* van het werk, ziedaar het intellectueel eigendom van den schrijver; het *boek* is het product der nijverheid en wordt als zoodanig geëxploiteerd onder de bestaande wetten, die door den wetgever steeds moeten geregeld worden naar het belang *van het algemeen.* Die algemeene belangen kunnen juist vorderen dat daarmede de privaatbelangen van schrijvers en uitgevers verbonden zijn, maar deze laatsten mogen nimmer bij uitsluiting gezocht worden.

Ik ga nu over M.H. tot een ander punt van beschouwing: tot de inconsequenties der zedelijkheid bij de bestrijders van den internationalen nadruk.

Ik heb allezins eerbied voor het zeer hooge standpunt der zedelijkheid van den heer Muller en anderen, en ik stem volkomen toe, dat indien zij hun geweten bezwaard zouden achten door het nadrukken van een buitenlandsch werk, zoodanige nadruk hun eene groote en bijna niet te vergeven zonde is; want ‘onze roem is de getuigenis van ons geweten’, en zij worden veroordeeld, ‘die hun eigen geweten als met een brandijzer hebben toegeschroeid’. Maar dat geweten mag evenmin gekneed

worden als was. Op het gebied der zedelijkheid, ik stem het volkomen toe, geene halfheid, geene enkele transactie. De waarheid, en de waarheid ten volle, maar dan ook verdedigd en doorgevoerd tot de uiterste consequentie.

Wat mij aangaat, ik kan mij tot heden tot die hoogte der zedelijkheid niet verheffen; maar als ik het kon, dan zou ik het evenzeer eene drogreden blijven achten en een paaijen van het geweten, als ik beweren wilde dat, als *nadruk* diefstal is, *nagedrukte boeken*, die aan en in zich zelven het onloochenbaar kenmerk van *gestolen goed* dragen, niet als gestolen goed zijn aan te merken.

Die nagedrukte boeken zijn ja, een algemeen handelsproduct; maar wie ter wereld is zedelijk geregtigd ieder ander handelsproduct, b.v. papier, te koopen, zelfs van eenen confrater, als hij weet dat dit papier *gestolen* is. Weet hij dit niet, dan is hij als koopman beveiligd tegen de wet, maar, wee u! want de regter achterhaalt u ook als koopman, indien hij u overtuigen kan dat gij den weg des diefstals kendet, waarlangs het papier tot u kwam.

Hoe dan! zoo gij nadruk diefstal noemt, veroordeelt uw binnenste regter u dan niet dat gij handel drijft in gestolen goed, wetende dat het gestolen is? Zie, van zoodanige zedelijkheid heb ik geen begrip, en ik kan niet anders zeggen dan: gijlieden zijgt de mug uit en zwelgt den kemel door. Nog meer: straft de wet bij ons en in alle landen niet evenzeer den verkooper en verspreider als den nadrukker, en neemt onze wetgeving op het kopijregt, ja zelfs het reglement der Vereeniging, *uwe* stelling aan ‘dat hij alleen de schuldige is die het boek drukt, en de geheele verantwoordelijkheid met alle gevolgen daarvan alleen op hem daalt?’ Of lees ik niet in art. 4 der wet van 25 Jan 1817: ‘Op dezelfde wijze zal worden gestraft het *invoeren*, *verspreiden* of *verkoopen* van buiten het Koningrijk nagedrukte oorspronkelijke

letter- en kunstwerken of vertalingen, waarvan men hier te lande kopijregt bezit', en in art. 10 § 7 van het reglement der Vereeniging: 'Wanneer op de bij dit Reglement voorgeschreven wijze het vertalingsregt verkregen is, zullen die Leden, welke een buitenlandsch uitgegeven Nederlandsche en Vlaamsche vertaling van hetzelfde werk *verkoopen* of *verspreiden*, beschouwd worden *als waren zij zelve* uitgevers daarvan, en aan de poenaliteiten, in dit artikel omschreven, onderworpen zijn'? Eilieve, maakt, volgens uwe zedelijke opvatting, ook in die wet en dat reglement de *verspreider* en *verkooper* 'een eerlijk gebruik van een algemeen handelsproduct,' of past ge welligt op die bepalingen de spreuk toe '*plus royaliste que le roy*,' of in goed Hollandsch: 'zedelijker dan de zedelijkheid zelve'?

Ik moet nog verder gaan: de consequentie van het stelsel, *nadruk is diefstal*, gepleegd aan het intellectueel eigendom van den schrijver, leidt tot de onvermijdelijke gevolgtrekking dat ook al onze vertalingen het kenmerk van diefstal dragen. Het is toch niet de taal alleen, die als inkleeding der gedachte het wezen van den eigendom volgens uwe opvatting daarstelt. De auteur denkt er althans anders over, en de schade die hem met onze vertalingen wordt berokkend is vrij wat grooter, dan dat zijn werk hier wordt nagedrukt. Deze meening is ook aangenomen in de internationale tractaten. En ik vraag het nu wederom aan allen die den zedelijken berg zijn opgeklommen: klopt u het geweten niet, als gij een Engelsch boek laat vertalen, waarvoor ge den auteur of diens regtverkrijgende geen cent betaalt, terwijl nogtans op den titel van het oorspronkelijke werk duidelijk te lezen slaat: 'the author of this work reserves the right of translating it?' Gij zegt toch niet, dit geldt alleen voor die landen welke een tractaat sloten met Engeland - dit is mijne opvatting -; maar de uwe is, onbepaalde eerbiediging van het eigendomsregt des schrijvers ook buiten de wet - en gijlieden zijt

nadrukkers, zoowel als de wet in Frankrijk den uitgever eener vertaling van een Engelsch boek, waarvan zich de schrijver de vertaling heeft voorbehouden, als overtreder straft.

Zie hier de consequenties waartoe het zedelijk beginsel van den heer Muller leiden moet. En toch, de geheele Nederlandsche Boekhandel zou wanhopig worden bij het sluiten van een tractaat, waarbij de Engelsche en Nederlandsche diplomatie dat beginsel meende te moeten huldigen, en geheel geen acht sloeg op onze handelsbelangen.

Heeft ook niet de Vereeniging, bij het sluiten van het tractaat met Frankrijk, ons handelsbelang als gekrenkt geacht en dit zoeken te verdedigen, natuurlijk ten koste van het beginsel, hetwelk gezegd wordt dat door de Vereeniging *billijk* wordt genoemd? Maar dan heeft immers de Vereeniging ook getransigeerd met de zedelijkheid ter wille van het belang van onzen handelsstand, en gij, gij vereenigt u met die transactie? Hoe! het heeft toch even weinig moeite in, om den auteur het regt tot vertaling als tot nadruk te verzoeken, hem een bagatel geld daarvoor te geven; en, weigert hij, of kunt ge niet overeenkomen, welnu, ga voort, gij woordvoerders der zedelijkheid, ga voort!... Dat dan ook deze bron van ons bestaan opdrooge! Zij mag niet springen ten koste der zedelijkheid.

Laat ons eerlijk en opregt zijn: het belang is de hoofdzakelijke hefboom van het streven van alle handelaars. Dit belang is natuurlijk, is geoorloofd. De wijze, waarop men dat belang zoekt, wordt gekarakteriseerd door de wet; door de wet die geschreven is, of door de wet in ons binnenste. Met die wet in ons binnenste *heersche* echter de een niet over den ander, maar een iegelijk achte die voor zich zelven ‘de vraag van een goed geweten voor God.’

Zorgen wij dan ook met dien maatstaf allereerst voor onze eigene handelsbelangen. De auteur zal waarlijk het zijne wel hand-

haven. In diens oogen stapelen wij toch reeds menigmaal schatten van zijn zweet en bloed, al betaalden wij vaak meer aan honorarium voor eene onderneming dan deze ons opbragt. De regeringen zullen buiten ons wel zorgen voor het algemeen belang; want inderdaad de Boekhandel en de letterkunde zijn althans in ons land hare troetelkinderen niet. En zoo lang de geschrevene wet of eenig tractaat binnen onze grenzen den nadruk van buitenlandsche werken niet strafbaar maakt - *veroordeelen* wij elkander dan toch niet uit de hoogte, en dringen wij onze individueele meening toch aan niemand op, zoo lang het van dien nadruk nog met alle regt mag gelden: 'Vrijheid in het twijfelachtige.'

Wij hebben bij dezen strijd ombekrompen stilgestaan, omdat hij voor den geest van onzen handel in dit tijdperk inderdaad meer dan een oppervlakkige beschouwing verdiende.

Van warme redeneeringen omtrent beginselen, komen wij op den platten grond van zeer alledaagsche handelspraktijk terug.

Op de punten van beschrijving voor de algemeene vergadering van 1852 was door het bestuur der Vereeniging een kort maar hoogst belangrijk voorstel geplaatst; dit namelijk: 'tot het benoemen eener commissie, welke, in overeenstemming met het bestuur, belast zou zijn met het onderzoek naar de eenvoudigste en tot het in toepassing brengen meest geschikte middelen, om in den boekhandel tot eene meer geregelde afsluiting der jaarlijksche rekeningen te geraken dan thans het geval kan zijn.'

Vrome wenschen! Er waren over dit onderwerp al wat woorden gesproken en geschreven. Jaar in jaar uit waren de *Nieuws*-en *Weekbladen* vol geweest van klachten en verzuchtingen over allerlei grieven in betrekking tot de huishouding van den boekhandel. Niemand kon ontkennen, dat er geen vak van handel bestond, waar het zaken-doen zoo onregelmatig toeging als in

den boekhandel. Uitgeven en op goed geluk zijn koopwaar in commissie zenden; zijn goed uit handen geven voor een jaar of veel langer, zonder anderen band dan dien van welwillendheid om tusschentijds over zijn eigendom te mogen beschikken; geduldig te moeten afwachten of men er wat van verkocht had of niet, en geheel in het onzekere te zijn, wànneer men over zijn geld van de geplaatste en over zijn niet geplaatste boeken-zelve zou kunnen beschikken: dat was de voortdurende plaag voor den uitgever. Nieuwe artikelen te ontvangen te veel of te weinig; gestoord te worden door tusschentijdsche terugvragen; klaar te moeten staan voor tusschentijdsche betalingen; beknibbeld te worden in zijn rabat; de kans te beloopen om bij het een of ander verzuim aan de kaak gesteld te worden in het *Nieuwsblad:* dat waren de scherpe dorens voor den debitant.

Wat zou er veel last en beslommering uit den weg geruimd zijn, indien men eens een vast stelsel van handeldrijven en afrekenen bij den boekhandel in zwang kon brengen, gelijk zulks in het buitenland geschiedde![1]

De Vereeniging had tot verbetering gedaan wat zij vermocht. Zij had niet alleen vrome wenschen, maar groote verwachtingen gekoesterd. Zij had zelfs gedroomd, met haar gezag die zaak op eenmaal en voor goed te kunnen regelen.

Wij zien even naar vroeger voorvallen terug. - In haar re-

1 Het afsluiten der rekeningen en het ontvangen der saldo's was ieder jaar dezelfde grief. Wie niet zelf daartoe op reis verkoos te gaan, vertrouwde zijn belangen toe aan een zijner vrienden, of aan den een of ander, die zulks tot een bijzaak gemaakt had. Tot deze laatsten behoorde, als de eerst-opgetredene in dat vak, in 1835, G.L. Koopman, wiens voorwaarde van afrekenen en geldontvangst was: van de *f* 100. - tot *f* 1200. - 5%; van *f* 1200. - tot *f* 2000. - 4½%: van *f* 2000. - tot *f* 3000. - 4¼%; van *f* 3000. - tot *f* 3500. - 4%; van *f* 3500. - tot *f* 5000. - 3½%; van *f* 5000. - en hooger 3%. - Voor Amsterdam 2½%.

glement van 1841 had zij daartoe het volgend artikel opgenomen: ‘De Leden dezer Vereeniging zijn verpligt, onverminderd het regt van ieder om dit vroeger te vorderen, uiterlijk vóór den 1en Mei alle Commissiegoederen in *natura* terug te zenden en geen derzelve, hetzij van het laatst voorgaande, hetzij van vroegere jaren, in commissie te houden of ook de later gedebiteerde op nieuwe rekening te behouden, maar alles wat niet *in natura* teruggezonden of voorhanden is, te voldoen, tenzij men daaromtrent met den uitgever uitdrukkelijk overeengekomen ware.

‘De Leden zijn verpligt met al hunne Correspondenten, hetzij dezelve al of niet in persoon of door hunne gevolmagtigden daartoe tot hen overkomen, hunne rekening geregeld jaarlijks af te sluiten en het saldo te voldoen. Bij nalatigheid daarvan zal het Bestuur, nadat aan hetzelve van dit verzuim met primo Januarij is kennis gegeven, den nalatige aanschrijven, en, zoo deze nog voortgaat in gebreke te blijven, hiervan, ter waarschuwing van den Boekhandel in het algemeen, bij circulaire op den 1en Februarij des volgenden jaars, openbare aankondiging doen.’

De leden hadden dit artikel 7 als lammeren onderteekend; in de praktijk waren zij er als leeuwen tegen opgestaan. Of liever, geen sterveling had er zich aan gestoord, of er ooit aan gedacht zich te zullen storen. Wat zouden debitanten aan een Vereeniging hebben, die hun de vrijheid ontnam en die tegenover haar eischen geen voorrechten in de schaal legde? Hoe zou het bestuur er zich ooit aan durven wagen om politie-toezicht te oefenen over de leden, en een zwakken broeder te brandmerken ten overstaan van niet-leden?

Het middel was volkomen gefaald. De bedoeling was overdreven geweest, de werkelijkheid was niet bij machte gebleken eraan te beantwoorden. In den bestaanden toestand was niet het geringste veranderd.

Dat bleek ook de overtuiging van het bestuur reeds in 1847, toen

het in de algemeene vergadering het voorstel ter tafel bracht tot het benoemen eener commissie, die zich beraden zou omtrent bepalingen, waarbij voor de leden der Vereeniging - zoo mogelijk in verband met de jaarlijksche bijeenkomst - een vaste tijd, plaats en wijze van vereffening der jaarsrekeningen werd beraamd. - 'Wij herinneren ons', zegt een verslag, 'geen voorstel, dat zoo groote belangstelling opwekte, geen waarvan men zich zoo schoone verwachtingen voorspiegelde als dit. Het was klaarblijkelijk den voorstellers volle ernst de zaak krachtig aan te vatten en door te zetten, daar er aan het slot van het voorstel op werd aangedrongen, om het verslag der te benoemen commissie te behandelen op eene buitengewone algemeene vergadering, nog in datzelfde jaar (1847) te houden, teneinde de zaak bij aanneming reeds in het volgende jaar in praktijk te brengen'. In die commissie moesten natuurlijk personen van onderscheiden handelsrichting zitting hebben, en alzoo werden daarin benoemd C.J. Borleffs, K. Fuhri, H.V. van Gogh, A.C. Kruseman, Fred. Muller, S.E. van Nooten en G.T.N. Suringar, evenwel met toekenning van een vol jaar tijds opdat zij de zaak van alle kanten zouden kunnen bezien, hun verslag tijdig ter beoordeeling en tot het ontvangen van bedenkingen bij den boekhandel rondzenden en op de volgende algemeene vergadering komen met den uitslag hunner bevindingen. Dat verslag, als het ontwerp voor een Beurs voor den Nederlandschen boekhandel, vinde in deze bladen een bewaarplaats.

Aan den boekhandel in Nederland.

> 'De Ondergeteekenden hebben de eer, hierbij aan al hunne beroepsgenooten in Nederland aan te bieden een plan, tot vaststelling en regeling van den tijd, de plaats en de wijze van afrekenen in den Boekhandel.
> Zij voldoen daarmede aan eenen last, door de Vereeniging tot bevordering van de belangen des Boekhandels op hen verstrekt, met het oogmerk om aller oordeel en bedenkingen op de hier voorgestelde bepalingen in te winnen en die bepalingen, naar aanleiding dier bedenkingen, zoo-

danig te wijzigen, als in het meeste belang van allen en ter bereiking van de meest mogelijke éénheid noodig en wenschelijk mag worden geacht, ten einde vervolgens te beproeven of de zaak tot stand en in werking te brengen zij.
Mogten de Ondergeteekenden, op de jongstgehoudene Algemeene Vergadering, het genoegen smaken, het resultaat hunner overwegingen te dezer zake tot beginsel aangenomen en het plan, door hen ontworpen en ingediend, door de overgroote meerderheid der aldaar tegenwoordige Leden toegejuicht te zien: - zij ontvingen, bovendien, in de bij het Bestuur ingekomene en in hunne handen gestelde schriftelijke adviezen van de Leden te Groningen, te Rotterdam, te Middelburg en in het particulier schrijven van andere afwezige Leden, ondubbelzinnige bewijzen van de belangstelling en den bijval. welke het plan bij de Leden in het algemeen heeft gevonden.
Daar nu de belangen van de Leden der Vereeniging geene andere zijn dan die van elken anderen Boekhandelaar, durven de Ondergeteekenden zich vleijen dat de bijval, waarmede het Ontwerp door de Leden der Vereeniging is vereerd, aan hetzelve ook door anderen, die geen Leden zijn, niet zal onthouden worden.
Zij wenschen - en hunne Lastgevers hebben zich met dit gevoelen vereenigd - dat deze Inrigting den ganschen Boekhandel in Nederland omvatte. Zij onderwerpen daarom het geheel en deszelfs deelen aan het oordeel van allen, en zullen dankbaar ontvangen iedere bedenking, welke dit Ontwerp tot eenige meerdere volkomenheid kan brengen.
Zij bevelen het daartoe dringend aan de naauwgezette aandacht en overweging van allen aan, en verzoeken vriendelijk vóór den vijftienden October e.k., aan het adres van den mede ondergeteekende Fr. Muller, Secretaris hunner Commissie, de bedenkingen te ontvangen, die bij de Confraters op het Ontwerp mogten vallen.
Hoezeer genegen om het stilzwijgen voor toestemming en toetreding te houden, aangenamer nog zal den Ondergeteekenden de schriftelijk uitgedrukte goedkeuring zijn, ook van hen, die zonder speciale aanmerkingen te hebben, zich aan het plan wenschen aan te sluiten.
Bij dit plan worden de consideratiën medegedeeld, welke de ondergeteekende Commissie tot de overtuiging geleid hebben, dat de maatregel waarlijk in het belang van allen is. Men hoopt daardoor bij velen, zoo mogelijk bij allen, die nog twijfelen mogten, dezelfde overtuiging te vestigen, en deze pogingen met dat gelukkig gevolg bekroond te zien, dat

de voorgestelde bepalingen, behoudens de noodige wijzigingen, reeds op de rekeningen van het volgende jaar 1849 toegepast - en de eerste Bijeenkomst ter algemeene afrekening alzoo in het jaar 1850 gehouden zal kunnen worden.
De beginselen van alle zaken zijn moeijelijk, maar eendragt maakt magt en van de spruit wast weldra een boom. Welligt is het sommigen bekend, dat de *Leipsiger Messe* door een vijftal Boekhandelaren is begonnen, en zeker behoeft het niet gezegd te worden, hoe die Inrigting tegenwoordig tot algemeen voordeel den geheelen Boekhandel van Duitschland omvat.

Mogt dit voorbeeld en deze navolging ook de onze zijn, en ook deze poging wederom strekken tot bevordering van de belangen des Boekhandels in Nederland!'

Consideratiën.
(*Getrokken uit het rapport der commissie aan de Algemeene vergadering*).

'Het is eene waarheid, door de ondervinding gestaafd, bij ieder individu, hoeveel te meer derhalve bij een geheel handelsligchaam, dat het moeijelijk is, eene vastgewortelde gewoonte af te schaffen en haar te doen vervangen door iets nieuws en vreemds. Maar het is even waar, dat het kleingeestig zou mogen heeten, aan het oude te blijven hangen, omdat het oud is, en iets nieuws te verwerpen, omdat men er tegen opziet, zich aan eene verandering te gewennen; en dit wordt geheel strijdend met alle beginselen van handel en met de behoeften van onzen tijd, indien men zijn eigen belang zou verwaarloozen uit vrees voor eenige verandering.
Eene bepaling omtrent eenheid in tijd en plaats ter jaarlijksche algemeene afrekening is zeker geene geringe wijziging in de usances van onzen handel. Maar zij is *mogelijk*, en de door de Vereeniging ingestelde Commissie meent, na rijp overleg en na naauwgezette inachtneming van alle voor- en nadeelen, voor Debitanten zoowel als voor Uitgevers, haar inderdaad *wenschelijk* te mogen noemen en haar te moeten aanraden:

1°. omdat zij in het belang is van allen;
2°. omdat zij de orde en den regelmaat in onzen handel bevordert;
3°. omdat zij medewerkt tot vermeerdering van algemeene soliditeit, en
4°. omdat zij den handel zou aanwakkeren.

1. In den handel staat *voordeel* bovenaan. Niemand zal ontkennen, dat het reizen of laten reizen, om de rekeningen te vereffenen, een groot bezwaar geworden is voor allen, die in meerdere of mindere mate uitgeven. Een groote ruimte van tijd gaat daardoor verloren en een aanzienlijk kapitaal wordt er jaarlijks door buiten den handel en op de rekening der onkosten gebragt, die gedeeltelijk ten laste komen van den Uitgever zelven, ten deele gevonden worden op een steeds verminderd rabat voor Debitanten. Door eene jaarlijksche algemeene bijeenkomst zouden die tijd- en reis- en afrekeningskosten door den Uitgever kunnen worden bespaard en zou hij, zonder meer nadeel voor zich zelven, een uitgebreider voordeel kunnen toestaan aan de Debitanten, die hem door hunne komst daartoe in staat stelden. Over de massa gerekend zou dit meerdere voordeel voor de Debitanten van groote beteekenis worden en ruim opwegen tegen de opoffering van eenigen tijd en kosten van overkomst naar eene bepaalde plaats. Wij verwijzen hieromtrent naar ons na te melden artikel 40 van het Plan.
2. Maar ook de orde en regelmaat in den handel zouden er grootelijks door bevorderd worden. De meeste Uitgevers zijn tegenwoordig gedwongen, een tijdlang hunne zaken aan hunne bedienden over te laten, of hunne bedienden uit te zenden en zich al zoo van hulp te berooven. De Debitant ziet zich ieder oogenblik in zijne zaken gestoord door een adviesbrief van eenen Uitgever, die zijne komst ter afrekening bepaalt, en vindt zich, veelal reeds in het begin van het jaar, beroofd van een kapitaal, dat hem niet zelden in financiële moeijelijkheden wikkelt. Door eene jaarlijksche algemeene bijeenkomst op een billijken tijd, heeft ieder Uitgever en Debitant de gelegenheid, zijne zaken behoorlijk te regelen en zulke geldelijke maatregelen te nemen, als hem in het belang zijns handels noodzakelijk voorkomen.
3. In hoe verre de soliditeit der Confrèrie door eenen jaarlijkschen afrekeningsdag zoude bevorderd worden, hangt met het bovengezegde naauw te zamen. Bij het geringe voordeel, hetwelk den Debitant tegenwoordig-in het algemeen wordt overgelaten, is bijkans ieder Boekverkooper, wil hij zich een middelmatig jaarlijksch bestaan verzekeren, genoodzaakt te gelijk Uitgever te zijn, in de hoop op gelukkige ondernemingen. De tijd, om voor *debiet* te zorgen, wordt daardoor bekrompen: het aantal uitkomende boeken stapelt zich op, en Drukker en Papierverkooper ontvangen niet zelden de fondsen, die voor het betalen van verkocht commissiegoed waren weggelegd. Een ruim rabat, billijk

voordeel, zou den ijver tot debiet aanmoedigen, minder onkruid onder het gewas der drukpers doen ontstaan, en langzamerhand den stand van Boekverkooper weder opheffen tot die hoogte, waarvan hij, helaas, in de schatting van 't publiek tegenwoordig zoo diep vervallen schijnt
-Buitendien, de soliditeit in het prompt afrekenen zoude zich zelve beloonen, de insoliditeit zich zelve benadeelen. Ken Boekhandelaar, die jaarlijks voor stipte afrekening zorg droeg, zou niet langer op ééne lijn staan met den minder naauwgezette, iets hetwelk tegenwoordig niet zelden gegronde reden tot klagen geeft. Art. 10 geeft daarvan een voorbeeld. Solide Debitanten zouden door de Uitgevers meer in waarde worden gehouden ten overstaan van nalatigen in den handel, en er zou van lieverlede eene eerste en tweede hand kunnen ontstaan, hetwelk de administratie en de bankroeten voor den Uitgever minder en het voordeel voor den soliden Debitant grootelijks vermeerderen zou.
4. Voor Uitgevers en Debitanten eindelijk zou een jaarlijksche afrekeningsdag wenschelijk zijn, om op dien dag of die dagen, tot beider voordeel onderling handel te drijven. Uitgevers en Debitanten zouden er plannen of exemplaren van nieuwe ondernemingen en aanbiedingen ter tafel kunnen brengen, en, door het verleenen van extra voordeelen. door de daar aanwezige Confraters gedeeltelijk voor hunne kosten gedekt worden. Debitanten zouden er belangrijker winsten kunnen genieten, en allen in de gelegenheid zijn, om onderling voordeelig handel te drijven door verkoop, inkoop en ruiling.
In hoe verre de aangrenzende vakken: Drukkers, Papierverkoopers, Binders, Steendrukkers, enz. hunne waren daar ter markt zouden kunnen zenden en alzoo eene eerlijke en voordeelige concurrentie openen, is eene bijzaak, niet regtstreeks onzen handel betreffende, maar in het algemeen belang in geenen deele uit het oog te verliezen.

Plan.

Art. 1. Er zal door de Vereeniging tot bevordering van de belangen des Boekhandels worden opgerigt eene *Beurs* voor den Boekhandel.
Art. 2. Deze Inrigting heeft ten doel: het bevorderen van den handel en het regelen en tot stand brengen eener min kostbare afrekening, dan de bestaande, onder de Confraters.
Art. 3. Zij, die zich hiertoe aansluiten, komen daartoe eenmaal 's jaars bijeen: en wel te Amsterdam, in de tweede helft der maand Mei, of laten zich, voor zoo verre zij verhinderd worden zelf te komen, door een ander vertegenwoordigen.

Amsterdam is na lang beraad gekozen als de eenige *plaats*, geschikt voor de jaarlijksche Bijeenkomst. Vooreerst, omdat Amsterdam de éénige stad in ons Vaderland is, waarheen men van alle steden op éénen dag reizen kan. Ten tweede, als de woonplaats der Hoofdcorrespondenten. Ten derde, als zeker de geschiktste stad door hare localen, waar men goede gelegenheid heeft, om zich in zulk een aantal te vereenigen en huisvesting te erlangen. Ten aanzien van den *tijd* waren de gevoelens der Commissie verdeeld, en is men slechts, door wederzijdsche toenadering en bij meerderheid van stemmen, tot een bepaalden termijn gekomen.
Art. 4. De Gemagtigden voor anderen stellen, vier en twintig uren vóór de opening der vergadering, hunne volmagt in handen der na te melden Commissie.
Art. 5. Deze Commissie formeert eene naamlijst der presente en gerepresenteerde Boekhandelaren, en wijst bij de laatste hunne procuratiehouders aan. Deze lijst wordt in het locaal, waar de Beurs gehouden wordt, opgehangen.
Art. 6. Op den vastgestelden tijd en plaats komen de Boekhandelaren en de Gemagtigden, voorzien van een afschrift of uittreksel hunner rekeningen-courant, of van eenen staat hunner saldo's en de bescheiden, welke zij ieder voor zich noodig achten, bijeen, om hunne afrekeningen te sluiten.
Om de afrekening zoo gemakkelijk mogelijk te maken, zal de Commissie zich onledig houden met het ontwerpen van een model van een afrekeningboekje, of lijst ter opmaking van afrekeningen.
Art. 7. Ten einde deze rekendag kunne plaats hebben, is het noodzakelijk, dat de terugzending van het Commissiegoed en inzending der rekeningen vóór of uiterlijk op 4° April geschiede.
Art. 8. De voldoening der saldo's blijft eene zaak tusschen de respective Debiteuren en Crediteuren, en Uitgevers en Assortimenthouders blijven onverlet in hunne vrijheid, om elkander door het doen van voorloopige betaling of het in betaling nemen van promessen die gemakken en inschikkelijkheden te verleenen, welke zij wederzijds zullen goedvinden.

Art. 9. Daar het buiten de bedoeling van dit ontwerp ligt, eenigen inbreuk te maken op de vrijheid, die ieder Uitgever, Hoofd-Correspondent

of Leverancier van Buitenlandsche boeken heeft, zoo staat het hem vrij, zulke conditiën omtrent de betaling te maken, of aan deze of gene artikelen of leveranciën te verbinden, als hij zal goedvinden.

Art. 10. Zonder beperking van handelsvrijheid, wordt evenwel tot beginsel aangenomen, dat door de Uitgevers in het vervolg alleen *netto*prijzen zullen worden berekend.

Er zal door de Uitgevers aan de aanwezige of gerepresenteerde Confraters van vroeger geremitteerd of kontant betaald bedrag der verkochte artikelen 10 pCt. korting worden verleend, terwijl van het resterende bedrag der verkochte artikelen, waarvoor promessen ten genoegen van den crediteur worden gegeven, 5 pCt. zal worden gekort.

Men zie het voordeel dezer afrekening voor Debitanten goed in. De Uitgevers, die tot dit plan toetreden, berekenen voortaan *netto*-prijzen, bijv. *f* 1. - *netto*, verkoope *f* 1.20. De Debitant, die nu (men berekene het voordeel bij de massa!) voor *f* 1000. - verkocht heeft van onderscheidene Uitgevers, en deze *f* 1000. - op de Afrekening-bijeenkomst betaalt, geniet voor die *kontante* betaling 10 pCt. of *f* 100. -. Betaalt hij van die *f* 1000. - *f* 500. - in kontanten en *f* 500. - in promessen, dan geniet hij

10 pCt. van *f* 500.-	*f* 50.-
en 5 pCt. van *f* 500.-	*f* 25.-
	———
in plaats van *f* 100.-	*f* 75.-

De prompte Debitant heeft dus altijd 5 pCt. vooruit boven hem, die zijne betalingen later stelt.

Wie zich op de Afrekening-bijeenkomst *niet* bevindt, in persoon of bij gemagtigde, maar later in het jaar zijne afrekening inzendt, geniet *in het geheel geene* extra percenten, maar betaalt ten volle de *netto*-prijzen, zoo als ze door den Uitgever op zijne facturen zijn aangewezen.

Art. 11. Er zal op deze bijeenkomst gelegenheid gegeven worden tot het doen van aanbiedingen, het opnemen van bestellingen op uitgegeven of nog uit te geven werken, het sluiten van koopen en verkoopen en wat dies meer zij.

Art. 12. Het huishoudelijk bestuur dezer bijeenkomst wordt opgedragen aan zeven Commissarissen, waarvan drie uit het Bestuur en vier uit de Leden der Vereeniging, telken jare voor het volgende te benoemen door de Algemeene Vergadering.

Art. 13. Deze Commissie benoemt één uit haar midden tot President en één' tot Secretaris.
Art. 14. Zij laat zich niet in met de geschillen onder de Leden, over hunne wederzijdsche rekeningen of anderzins ontstaan, maar bepaalt hare zorg bij de goede schikking en besturing en den geregelden afloop dezer bijeenkomst.
Art. 15. De Leden, tusschen wie eenig verschil mogt ontstaan, zullen met wederzijdsch goedvinden hunne zaak kunnen voordragen aan de beslissing van twee of meerdere presente leden, met uitnoodiging (des wenschelijk achtende) aan H.H. Commissarissen, om een' hunner als onevene daaraan toe te voegen.
Art. 16. De Commissarissen dragen vooral zorg, dat men in het afrekenen en onderhandelen door geene locale belemmeringen verhinderd of gestoord worde.
Art. 17. De eventuele kosten van locaalhuur enz. zullen over de aanwezige en gerepresenteerde Boekhandelaren hoofdelijk worden omgeslagen. Deze kosten kunnen slechts zeer weinig, bij eenig aanzienlijk getal presente Boekhandelaren welligt eenige stuivers, bedragen. De Commissie heeft reeds te Amsterdam voorloopig naar een geschikt locaal onderzoek gedaan, en de eigenaar daarvan heeft te kennen gegeven, dat hij dat locaal ter algemeene vereeniging of Beurs gaarne *gratis* zoude willen afstaan, indien hij door de van zelve voorvallende vertering der aanwezigen daarin reeds zijne vergoeding mogt zien.
Art. 18. De regeling der betrekking tusschen Gemagtigden en Committenten blijft aan henzelven overgelaten.

Dit stuk, op de algemeene vergadering van 1848 ter tafel gebracht, maar toen nog niet aan den boekhandel rondgezonden, maakte bij de voorloopige behandeling een vrij algemeen gunstigen indruk, zoo zelfs, dat met 68 tegen 8 stemmen de commissie machtiging kreeg met haar arbeid voort te gaan en de overgroote meerderheid, ten voorbeelde voor niet-leden, reeds dadelijk een lijst teekende van instemming. Op deze goede voorteekenen volgde een groote teleurstelling. Nadat het plan in September

was rondgezonden, verzetten zich enkele leden zoo scherp, al was dit met weinig afdoende redenen, tegen het plan en ondervond het van andere zijden zoo geringe aanmoediging, dat de commissie begreep van haar kant de zaak niet te mogen doordrijven, maar haar mandaat terug te moeten geven in handen van haar lastgeefster, afwachtende wat daarop de vergadering van 1849 beslissen zou. Van dit besluit rekenschap afleggende, eindigde de commissie met deze woorden: 'De Commissie acht het oprigten eener Beurs voor den Boekhandel, volgens hare uitgedrukte beginselen, daarom in geenen deele onmogelijk, zelfs zeer bereikbaar met eenigen vasten wil en naauwe aaneensluiting, en hoogst wenschelijk voor den bloei van onzen algemeenen handel. Maar *als Commissie uwer Vereeniging* zou zij, bij krachtiger doorzetten harer pogingen, zich schuldig maken aan eene zeer laakbare onbescheidenheid, die welligt hare beschaming zou vinden in de teleurstellende gevolgen, en die daarenboven de eenheid en harmonie, het fondament onzer Vereeniging, zou kunnen ondermijnen.

'Zal men daarmede de zaak als geheel verloren beschouwen? Dat zij verre! Het ontwerp ligt daar en is uit de geschiedenis onzer Vereeniging, uit de geschiedenis van den Boekhandel, niet uit te wisschen. Wat het goeds bevat, zal niet verloren gaan; de ondervinding, in onze poging opgedaan, zal vroeg of laat gebruikt en ten nutte van het algemeen worden aangewend. Wie weet, of niet eene proefneming metterdaad voor sommigen onzer, *niet als leden der Vereeniging*, *maar uit vrije beweging en aansluiting*, ons verder bragt, dan breede redeneringen en beschouwingen? Hoe dit zijn moge, de Commissie geeft de hoop niet op, dat er eenmaal iets goeds uit dezen arbeid zal geboren worden, en meent vrijelijk te mogen herhalen de woorden, waarmede zij haar vroeger verslag besloot: dat de spruit eenmaal welligt een boom zal worden, die rijken oogst zal kunnen afwerpen voor de planters en hunne medearbeiders, en dat velen op nieuw dankbaar

zullen erkennen de werkzaamheid onzer Vereeniging, die het goede zaad strooide, al moest zij aan anderen de kweeking en leiding overlaten.'

Het overgroot gedeelte der vergadering bejammerde dezen uitslag: een minderheid hield zich koel. Het liet zich aanzien, dat zonder botsing de zaak althans niet van de Vereeniging zou kunnen uitgaan. De voorzitter (Suringar) nam alzoo het ontslag der commissie aan, aldus de vergadering toesprekende: 'Was het ontwerp der commissie misschien niet rijp voor den Boekhandel, of de Boekhandel op zijn tegenwoordig standpunt welligt nog niet rijp voor het ontwerp, laat ons van de *toekomst* hopen wat het *tegenwoordige* ons niet schijnt te kunnen geven. Ieder onzer is, even als de commissie, overtuigd van de behoefte aan iets *beters* dan het bestaande. Laat deze aangelegenheid dan eene zaak van overweging blijven voor ieder onzer. Misschien eerst wanneer eene betere, eene eenparige wijze van boekhouden onder ons zal zijn aangenomen en ingevoerd, zal men de mogelijkheid inzien van hetgeen nu te vergeefs werd beproefd.'

Zooals wij boven begonnen te zeggen, in 1852 rakelde het bestuur het oude plan weder op. Als toelichting tot zijn voorstel bracht het in: 'Hoezeer de gevoelens over de tot heden voorgestelde middelen ook mogen verschillen, meent het Bestuur dat zonder twijfel het grootste gedeelte der Leden het dáárover eens zal zijn, dat het behouden der tegenwoordige wijze van afrekening verre van wenschelijk is. Zij leidt èn tot willekeur èn tot onregelmatigheid; door beiden wordt zoowel aan den kant van uitgever als debitant, vooral daar vele boekhandelaars beide vakken te gelijk beoefenen, ieder denkbeeld van orde in zaken en administratie buitengesloten. - Het Bestuur acht het noodzakelijk dat de Vereeniging voorga, waar alleen vereeniging van verspreide krachten in eene zaak als deze het doel kan doen bereiken.'

De vergadering had er niets tegen, andermaal een proef te wagen en benoemde een nieuwe commissie daartoe, bestaande uit H.V. van Gogh, J.C. van Resteren en Fred. Muller.

Een jaar later bleek dit drietal zelfs tot een tweetal ingekrompen. De midden-genoemde, geen wijziging begeerende, had zich aan de hervormingsplannen onttrokken, en de beide overgeblevenen, leden der vorige commissie, kwramen dus als van zelf op het oude beursplan terug. Evenwel met dit onderscheid, dat de proef nu niet van de Vereeniging zou uitgaan, maar van een vrije, al ware het nog zoo kleine aaneensluiting. Zij stelden daarbij de volgende wijzigingen voor:

'1. Te Amsterdam zullen in de tweede helft der maand April *die* boekhandelaren bijeenkomen, die zich tot eene geregelde jaarlijksche afsluiting der rekeningen met hunne confraters wenschen te vereenigen.

2. Deze zullen aan *alle* boekhandelaren met wie zij in rekening staan, vóór of op 15 Maart, uiterlijk 1° April, inzenden het onverkochte commissiegoed des vorigen jaars en de jaarrekening.

3. Zij zullen met hen die zich tot deze bijeenkomst verbinden, de rekeningen op deze bijeenkomst te Amsterdam sluiten, 5 pCt. van het verschuldigde en *daar* betaalde wederzijds geven en ontvangen, en voorts 2 pCt. van het *daar* geregelde en op vasten datum bepaalde saldo.

4. Zij zullen deze voordeelen geenszins toestaan aan hen die tot deze bijeenkomst niet zijn toegetreden.

5. Zoo vele boekhandelaren als zich daartoe vereenigen, zullen in April 1854 voor de eerste maal bijeenkomen en afrekenen, voorts na geëindigde werkzaamheden vergaderen, om te zien welke veranderingen er in dit voorstel (in verband gebragt met het vorige beursplan) behooren vastgesteld te worden, en van hunne meeningen mededeeling doen aan het bestuur der Vereeniging.'

Alzoo werd dit lang besproken plan van de Vereeniging ouafhankelijk verklaard. De vergadering van 1853 berustte er in met lijdzaamheid, wachtende op de dingen die komen zouden.

En er kwam niets. Een van de meest praktische verbeteringen in den boekhandel was in haar geboorte gestorven.

Na deze korte uitweiding op administratief gebied wachten nog enkele feiten over den handel in het algemeen op vermelding.

Sinds April 1852 ontstond ook hier te lande een groote beweging ten gunste van de bijna overal elders reeds bestaande zucht tot een internationale ruiling van kostbare boeken ten behoeve van openbare bibliotheken. Al was onze boekhandel als handel er maar zijdelings in betrokken, is het feit toch te gewichtig, dan dat het geen aanteekening zou verdienen. De dagbladen waren er in die dagen vol van, en de naam van Alexandre de Vattemare, een Parijzenaar die in verschillende groote plaatsen 'conférences' hield ter aanprijzing zijner werkzaamheid, lag op aller lippen. Ook was deze man inderdaad een zeer merkwaardige verschijning. Jacob van hennep maakte ons publiek meer met zijn vroegeren levensloop bekend, en het romantisch verhaal dier lotwisselingen was wel geschikt de aandacht van ieder, wien ook, op deze zonderlinge persoonlijkheid te vestigen. Wij ontleenen daaruit het volgende[1]:

Toen in 1813 de geallieerden in Frankrijk binnenrukten en er dagelijks bloedige veldslagen voorvielen, geraakten de gevangenissen en hospitalen te Parijs opgevuld, zoo met vijandelijke als met Fransche soldaten. Vooral was het getal Pruissen aanzienlijk. Het gevolg daarvan was, dat voor dezen een afzonderlijk hospitaal werd ingericht, waar, tot overmaat van ellende, weldra de typhus uitbrak. De geneesheeren te Parijs, reeds overvloedig met werk bezet, schroomden het hospitaal, waar zoovele Pruissen lagen en waar zulk een aanstekelijke ziekte heerschte, te bezoeken. Het was

1 Zie *Bijdragen* dl. I blz. 534.

op dat uiterste, dat de jeugdige geneesheer Vattemare zich aanbood hen onder zijn behandeling te nemen. Zijn menschlievendheid en zorgen werden zoo op prijs gesteld, dat toen de orde van zaken hersteld was en Lodewijk XVIII de regeering weêr in handen genomen had, Vattemare verzocht werd zijn Pruissische convalescenten naar Berlijn te vergezellen en hen daar te blijven verzorgen. De jonge doctor voldeed gaarne aan dien wensch; maar nauwelijks had hij zijn herstellende; zieken gerust aan Duitsche collega's kunnen toevertrouwen, of hij verzocht nu als een gunst van zijnentwege om verder dienst te mogen doen in het hospitaal, waar zijn eigen gekwetste landgenooten verpleegd werden. Dit werd hem niet alleen toegestaan, maar hij werd bovendien voor zijn betoonde menschlievendheid met een Pruissische orde begiftigd. Intusschen keerde Napoleon uit Elba terug, de Pruissen wapenden zich op nieuw tegen de Franschen, en aan Vattemare, die nog altoos, en wel tijdelijk als particulier geneesheer, te Berlijn vertoefde, werd de voorslag gedaan, als officier van gezondheid in het Duitsche leger over te gaan. Dit aanbod werd natuurlijk zijnentwege geweigerd: de Fransche doctor kon toch niet tegen zijn landsbroeders overstaan. Liever werd hij dientengevolge krijgsgevangen verklaard en te Berlijn onder toezicht gehouden. Zijn gevangenschap was daar evenwel alles behalve drukkend. Integendeel. De geestige Parijzenaar was er welkom in de aanzienlijkste kringen. Voor een deel had hij deze gezochtheid te danken aan een eigenschap, die hij zich in zijn jeugd had meester gemaakt, de kunst namelijk om op zeer bedriegelijke manier allerlei geluiden van menschen, dieren en werktuigen na te bootsen. Het gerucht daarvan was naar alle kanten uitgegaan, en meermalen werd Vattemare aangezet daarvan tot zijn eigen profijt - hij was onvermogend en had weinig praktijk - door openbare voorstellingen partij te trekken. Daar kon natuurlijk niet van inkomen. Maar toen op een goeden dag een ver-

armde vrouw van adellijken Franschen huize hem smeekte haar en de haren te redden door één avond ten haren voordeele op te treden, liet hij zich plichtshalve verlokken en won voor haar handenvol geld. De uitslag was verleidelijk. De jonge Fransche doctor zonder praktijk begon zijn kunst ook tot eigen voordeel aan te wenden, en zoo werd Vattemare, onder zijn voornaam Alexandre, buikspreker en tooneelspeler van een gevierden naam.

In die betrekking reisde hij jarenlang Europa rond, zich niet alleen een aanzienlijk fortuin vergarende, maar tevens met lauweren gekroond. Want Alexandre was niet een reizend kunstenaar van de gewone soort; hij was en bleef wetenschappelijk man. Voor de uitoefening van zijn beroep had hij niet noodig dan een paar avonduren, en den overigen tijd in ledigheid te verslijten was hem een gruwel. Den zelfden man, die 's avonds zijne grollen verkocht en het publiek deed gieren van pret, vond men 's morgens op de bibliotheken van zijn verblijfplaats, als een deftig heer snuffelende in allerlei werken van wetenschap. Monsieur Alexandre was een verschijning. Zijn zonderling dubbel-leven werd besproken en deed in alle couranten de ronde. Waar hij kwam, werd hij gevierd. Hij drong zich volstrekt niet op, maar werd in de beste kringen, bij de hoogstgeplaatsten en aanzienlijksten ingehaald als een welkome gast met fijne manieren en een volheid van beschaving en kennis, waaruit hij allergezelligst wist meê te deelen. Aan de hoven van vorsten, bij de beroemdste geleerden en letterkundigen van alle natiën en talen was Monsieur Vattemare een man, die met onderscheiding bejegend werd. ‘De naam van Alexandre, den tooneelspeler’, zegt van Lennep, ‘was weldra in Europa, ja in alle werelddeelen vermaard; overal wachtten hem de schitterendste engagementen; van overal stroomden de schattingen der verbaasde menigte in zijn kas. Maar ook overal wachtte den man, die zijn beroep inderdaad vereerde, de gunst, ja de vriendschap der koningen, de genegenheid der ge-

letterden en kunstenaars; en zoo hij de gastvrijheid genoot van Nikolaas en Frederik Willem, van de koningin van Engeland enz. enz., hij genoot evenzeer die van Bilderdijk en Southey, van Walter Scott en Thomas Moore, van von Humboldt en van von Arnim, en telde onder zijne vrienden al wat Europa en Amerika voortreffelijks noemen kon.'

De bekendheid met zooveel bibliotheken en de aanraking met zooveel personen van gewicht, gedurende een twintigjarige kunstenaarsreis, bracht Vattemare tot het plan van een internationale ruiling van boeken en voorwerpen van kunst en van natuurlijke historie. Het eerste denkbeeld daartoe kwam bij hem op bij het bezoeken van de Duitsche bibliotheken, alwaar vele dubbelen en op de kosten van regeeringen en academiën vervaardigde groote werken voorhanden waren, die vaak geheel onbekend bleven in andere staten, of bedolven in archieven, terwijl zij elders zooveel nut konden stichten. Omgekeerd had men elders weder schatten van kennis, die ginds gebruikt konden worden. Het eerst, in 1832, deelde Vattemare zijn inval meê aan den directeur der kon. bibliotheek te Munchen, Lichtenthaler, die hem terstond aanmoedigde. In het volgend jaar bevond hij zich te Weenen en sprak over de zaak met graaf von Dietrichstein, den bestuurder der keizerlijke museums, die hem onmiddellijk allen bijstand verzekerde en hem alvast het maken van een catalogus van doubletten aanbeval. Spoedig daarop kreeg hij van het Pruissische gouvernement de officieele mededeeling, dat dit bereid was het stelsel in de hand te werken. Op die grondslagen voortbouwende, bekwam Vattemare al spoedig ook den bijval van verscheiden gekroonde hoofden en van de hoofdbestuurders van bibliotheken. De koningen van Pruissen en Denemarken, de keizer van Rusland deden hem in 1834 hun goedkeuring kenbaar maken. In Frankrijk werd zijn plan van 1835 af ijverig voorgestaan. Evenzoo gebeurde dit in 1838 in Engeland, waar

hem vanwege het Britsch museum kennis gegeven werd, dat het door de regeering gemachtigd was met hem over den ruil van boeken met buitenlandsche instellingen te onderhandelen. Naar Frankrijk teruggekeerd, vond hij daar zijn denkbeeld al meer en meer gerijpt en vernam hij dat men zijn poging van te grooter waarde zou achten, indien ook Noord-Amerika in dien ruilhandel kon betrokken worden, aangezien daar wellicht schatten des geestes te vinden waren, in ons werelddeel nog geheel onbekend. Alzoo scheepte Vattemare zich in 1839 naar New-York in. Twee jaren lang doorkruiste hij nu de onderscheiden staten der nieuwe wereld en verwierf tot verwezenlijking van zijn grootsch ontwerp bepaalde besluiten van den senaat van Louisiana, van New-York, van Maine en eindelijk, in 1841,. van het Bonds-congres. Dit laatste gaf zijn bibliothecaris machtiging om de dubbelen te ruilen, zoo mede alle officieele stukken op last der vergadering gedrukt, waarvan voortaan 50 exemplaren meer zouden worden afgedrukt, ten einde met vreemde regeeringen tegen haar verslagen te worden ingewisseld. De onvermoeide reiziger deed nog een uitstap naar Canada, waar hij-zelf een bibliotheek en een muntverzameling aanlegde, en keerde eindelijk naar. Frankrijk terug, medebrengende meer dan 1200 werken, kaarten enz.

In 1841 te Parijs teruggekomen, richtte hij zich op nieuw tot de kamers, om den uitslag zijner reis bekend te maken, en legde nu, met haar goedkeuring, den eersten grondslag van de ruilingen tusschen Europa en Amerika, door de boekerijen van de Fransche kamers, academiën en andere openbare inrichtingen te verrijken met de werken die hij uit de Vereenigde staten had medegebracht. De internationale ruiling was nu geen los denkbeeld, geen opgevat plan meer, maar bestond metterdaad. De vruchten ervan rijpten gaandeweg. De Fransche regeering en instellingen van wetenschappelijken aard beantwoordden met edel-

moedigen ijver de bezendingen, welke zij uit Amerika hadden ontvangen. De stedelijke, raad van Parijs besloot in 1842 een adres van dankbetuiging aan de Vereenigde staten te richten voor de ondervonden heuschheid, en van alle kanten, van aanzienlijken en geleerden, stroomden Vattemare werken en beloften toe, om de beweging te steunen, die hij ter bevordering van alle takken van menschelijke kennis zoo grootsch in het leven had geroepen.

In 1846 had Vattemare reeds meer dan 6000 kapitale boekwerken en 300 kaarten, behalve een tal van medailles enz. tusschen Frankrijk en Amerika uitgewisseld. Door deze voldoening aangevuurd besloot hij in 1847 met al den voorraad dien hij vergaderd had op nieuw een Amerikaansche reis te ondernemen. Niet alleen bijval, maar geldelijke schadeloosstelling werd hem daarvoor van de zijde der Fransche regeering verleend, en die van Amerika haastte zich van haren kant, alle mogelijke vrijheden te waarborgen voor het overbrengen der 51 kisten, waarin hij 11.500 pond gewichts aan boeken overvoerde.

Deze tweede reis was in haar gevolgen niet minder gunstig dan de eerste. Ruim vier jaren bleef hij er, maakte tochten naar alle streken, richtte commissiën op voor vaste correspondentie, stichtte met hulp der regeering openbare bibliotheken waar die nog niet bestonden, regelde haar onderling verband en dat met die in Europa, met name tusschen Frankrijk, België, Nederland, den Kerkelijken staat, Pruissen, Rusland, Zweden en Wurtemberg, bedong wederzijdschen vrijen invoer en verzond in dien tijd meer dan 100 kisten met kostbare en meest aldaar onbekende werken naar Europa. De groote rechtsgeleerde Mittermaier, te Heidelberg, schreef een open brief, om Vattemare dank te betuigen voor de onschatbare diensten, die hij der staatswetenschap bewezen had, door het doen bekend worden van oude en nieuwe archiefstukken uit de nieuwe wereld, en even als deze betoonden de meest onderscheiden mannen van wetenschap

uit alle oorden hem hun ingenomenheid. Op dezen tweeden tocht vergaarde Vattemare niet minder dan ruim 34000 boeken en geschriften en eenige duizende kaarten, platen en medailles, welke schatten hij tegen doubletten aan verschillende landen verdeelde. In December 1850 was hij weder in Parijs terug en meende nu te moeten uitlokken een vaste centraal-commissie van staatswege, die zijn al te uitgebreide taak zou overnemen en waarvan hij alleen als agent zou werkzaam zijn. Volgens zijn ontworpen statuten kwam weldra dit hoofdbestuur tot stand. Er was nu een officieele internationale ruiling op breede schaal en op vasten regel gevestigd tusschen de Europeesche volken onderling, ook met Amerika.

Ten einde al die zaken op een behoorlijken voet te brengen was Vatteraare gedurig op reis, trekkende van het eene land naar het andere, overal draden aanknoopend met het centraalbureau te Parijs, en overal met eer en glans ontvangen.

Zoo kwam hij, daartoe van regeeringswege aangezocht, in het voorjaar van 1852 ook hier te lande. Onder groote belangstelling hield hij te Amsterdam en te Leiden een paar ‘conférences’, waarin hij een allerboeiendst verslag deed van zijn merkwaardige tochten. De hoofdzaak daarvan, d.w.z. het plan en de wijs van uitvoering, werd onmiddellijk daarop den volke bekend gemaakt in een adres in verschillende dagbladen en onderteekend door de HH. S. Vissering, L.J.F. Janssen, L.P.C. van den Bergh, J.H. Scholten, J. Geel, G.J. Verdam, B.W. Wttewaall, J.F. Bodel Nijenhuis, N.C. Kist, C.P. Temminck, P.O. van der Chijs en J.M. Presburg. - Bij al de eerbewijzen, Vatte mare in andere landen van rijkswege en van wetenschappelijken kant te beurt gevallen, en bij de warme belangstelling, die hij ook hier onder de geleerde wereld vond, maakt de volgende brief een eigenaardig en wel eenigszins leuk figuur:

'*s Gravenhage*, den 17en April 1852.

> ‘Met belangstelling heb ik kennis genomen van uwe gedurende vele jaren met onvermoeiden ijver en persoonlijke opofferingen voortgezette pogingen om tusschen de onderscheidene natiën eene ruiling van boekwerken en andere voorwerpen van kunst en wetenschap tot stand te brengen. De uitkomsten doen zien dat uw plan doordacht en voor verwezenlijking vatbaar is. Ook Nederland schijnt van dat ruilstelsel goede vruchten te mogen verwachten. De wijze, waarop uwe mededeelingen en verzoeken hier te lande zijn ontvangen, is een bewijs, dat men u gaarne in uwe onderneming wil te gemoet komen, en ik verheug mij over de deelneming, die gij in zoo ruime mate hebt ondervonden. Het Gouvernement vindt daarin krachtigen steun om hetgeen van zijne zijde reeds werd begonnen, uit te breiden. Op nieuw is een aanzienlijke voorraad werken, van Regeringswege uitgegeven, bijeenverzameld om ter uwer beschikking te worden gesteld: de medewerking van geleerde genootschappen en particulieren zal dit getal doen aangroeien. Ten einde nu voor het vervolg de ruiling gemakkelijk te maken en U tevens een blijk te geven, dat het Gouvernement uwe loffelijke pogingen om de gemeenschap van de schatten der beschaving tusschen de volken te bevorderen, op prijs stelt, heb ik de eer, namens den Koning, U bij deze de betrekking op te dragen van *Agent voor Nederland.*
> ‘Het is eene onderscheiding, waarvan gij U zult bedienen als middel en waarborg, om de bereiking van uw edel en hoog doel meer en meer te verzekeren.
> *De Minister van Binnenlandsche Zaken.*
> THORBECKE.’

Met deze Nederlandsche hulde van ‘Agent’ omstraald ging Vattemare weêr naar Parijs terug, daarom toch niet minder

ijverig met een daartoe gekozen commissie onze Nederlandsche belangen behartigende.

Deze commissie wendde zich in het vuur harer taak allereerst tot den boekhandel. Zij vroeg van alle uitgevers een zeker getal hunner uitgaven gratis, om die te doen dienen tot verrijking der binnenlandsche en tot ruiling met buitenlandsche bibliotheken. Wanneer daar bij de oplaag op gerekend werd, zouden de kosten van papier en drukken niet noemenswaard zijn in verhouding tot het goede doel dat daarmede beoogd werd. De meeste uitgevers begrepen dat evenwel anders. Hoe ook ingenomen met de zaak zelve, meenden zij toch, dat een dergelijk offer wel wat veel gevergd was, en dat zij als handelaars niet op den cijns konden gesteld worden om binnen- en buitenlandsche boekerijen van present-exemplaren te voorzien. Deze zoogenoemde bekrompenheid gaf aan velen aanstoot. Men beschuldigde den Hollandschen boekhandel, alles van de wetenschap te willen halen en niets aan de wetenschap te willen afstaan; en of de uitgevers daartegen nu ook al aanvoerden, dat zij bij het becijferen vooral van streng wetenschappelijke en dure ondernemingen wel zeer zeker rekenden op eenig debiet aan openbare bibliotheken, het hielp weinig: de auteurs en de commissie bleven verbolgen. Enkele stemmen zelfs verhieven zich in het openbaar om alle schrijvers van Nederland in het vervolg aan te manen hun drukkers en uitgevers ‘op te leggen’ een getal exx. aan het ruilingfunds om niet te verstrekken. Ook de Vereeniging werd erin gemoeid. De commissie ziende, dat de vlieger niet opging, trad van haar kant eenigszins terug door haar ‘zeker aantal’ tot ‘drie exx. of meer’ te beperken, en het bestuur der Vereeniging begreep nu in November 1853 alleszins voegzaam de volgende circulaire aan de leden te kunnen richten:

‘Het zal zeker uwe belangstelling niet ontgaan zijn, dat in het vorige jaar de Heer Alex. Vattemare onderscheidene plaatsen

onzes Lands bezocht, en de medewerking van alle mannen van wetenschap en letteren inriep voor zijn plan van ‘internationale ruiling.’ De Dagbladen hebben toen ter tijd dit plan breedvoerig behandeld en het wenschelijke en nuttige er van aangetoond. De Heer Vattemare, die in Parijs een boekenschat trachtte te verzamelen uit alle Landen en uit alle vakken van kennis en kunst, wenschte deze boeken weder aan te bieden aan zulke openbare of Lands-bibliotheken, waar ze nuttig en eervol zouden geplaatst zijn, en daarvoor in ruiling weder andere te ontvangen, welke door zijne zorgen op dezelfde wijze naar elders zouden worden heengezonden. Van verschillende zijden in dit wetenschappelijk voornemen toegejuicht, en zelfs door de Landsregering ondersteund, vertrok de Heer Vattemare, na eenige betrekkingen te hebben aangeknoopt, naar Parijs, het behartigen zijner plannen hier te lande verder overdragende aan eene Commissie, bestaande uit de Heeren: L.J.F. Janssen, J.W. Holtrop en R.C. Bakhuizen van den Brink, te 's Hage.

Van deze Commissie heeft het Bestuur onzer Vereeniging een aanzoek ontvangen van den volgenden inhoud:

‘De ondergeteekenden hebben de eer u een Programma van het doel, den aard en de inrigting hunner werkzaamheden als Commissie voor de internationale ruiling van voorwerpen van Wetenschap en Kunst te doen toekomen, en uwe krachtige ondersteuning ter bereiking van haar doel dringend in te roepen. Gij zult daaruit ontwaren, dat eene der voorwaarden, waaraan het wèlslagen van hunne taak verbonden is, deze is, dat er steeds een genoegzaam fonds van boeken voorhanden zij, waarmede de ruiling kan worden gedreven. Het is hun daartoe wenschelijk voorgekomen, u, als representerende den Nederlandschen Boekhandel, den volgenden voorslag te doen: de uitgevers van alle oorspronkelijke boekwerken zullen uitgenoodigd worden daarvan drie of meer Exemplaren ter beschikking der Commissie te stel-

len. De ondergeteekenden meenen, dat de onkosten eener zoo geringe vermeerdering van oplage voor de uitgevers niet bezwarend kunnen zijn, te meer, daar ten onzent bijzonder kostbare prachtwerken doorgaans met ondersteuning der Regering worden in het licht gegeven. Voor het debiet van het werk is de inwilliging van hunnen voorslag niet schadelijk, maar veeleer bevorderlijk. Immers de ondergeteekenden verbinden zich die werken nergens anders dan buitenslands te plaatsen, en zij vertrouwen juist door die verspreiding van de Nederlandsche literatuur over onze grenzen aan den aftrek van het werk en den roem onzer wetenschap evenzeer bevorderlijk te zijn. Onder oorspronkelijke boekwerken wenschen de ondergeteekenden ook te verstaan alle nieuwe uitgaven van oudere werken, vertalingen uit doode of buiten-Europeesche talen en zulke vertalingen, waarin het oorspronkelijke grootendeels omgewerkt of door belangrijke toevoegselen verrijkt is. Bij het doen van hunnen voorslag kan het niet anders, of de eervolle rang, dien de Nederlandsche Boekhandel eenmaal in Europa besloeg, moest den ondergeteekenden voor den geest staan. Het is wenschelijk, dat zij dien rang herneme, en een der middelen daartoe dunkt ons te zijn, het meer bekend worden buiten 's lands van de vruchten der Nederlandsche pers. Liever echter dan tot dergelijke berekeningen hunne toevlugt te nemen, vertrouwen de ondergeteekenden, dat uwe liefde voor den nationalen roem en uw ijver voor de wetenschap de krachtigste drangredenen zullen zijn, om welke gij hunnen voorslag wel in ernstige overweging zult willen nemen en uwe confraters welwillend aanbevelen.

'Met alle achting hebben wij de eer te zijn,

De Commissie voor de internationale ruiling van voorwerpen van Wetenschap en Kunst.

L.J.F. JANSSEN.

J.W. HOLTROP.

R.C. BAKHUIZEN VAN DEN BRINK.'

‘Wij meenden het meest doelmatig te zijn dezen brief in zijn geheel aan de Leden der Vereeniging mede te deelen en u bescheidenlijk uit te noodigen, in het. belang onzer letteren en welligt in dat uwer fonds-artikelen, aan het verzoek der Commissie te voldoen. Mogt gij hiertoe bereid zijn, dan moeten de inzendingen geschieden aan het Departement van Binnenlandsche Zaken, met bijvoeging der bestemming: ‘Voor de Commissie der Internationale ruiling.’

De onderlinge ruiling van boeken tussçhen de verschillende volken trad nu in volle werking. Tn de eerstvolgende jaren roemden onderscheiden verslagen uit Europa en Amerika de uitstekende vruchten, die men overal aan de werkzaamheid van Vattemare als secretaris van het centraal-bureau te Parijs te danken had. Alleen hier te lande liet zij niet veel merkwaardige sporen achter. Later verflauwde ook de belangstelling. Natuurlijk. Men had het centraal-bureau niet meer noodig. De bibliotheken kenden wederzijds elkanders behoeften; de regeeringen wisselden onderling beleefdheden; de antiquaren in alle landen waren op hun post; zij zonden hun magazijn-catalogen, met toelichtingen in onderscheiden talen, bij honderden naar alle streken uit. De ruiling en het debiet hadden zich zelve geregeld. In België werd het stelsel bij kon. besluit van 17 Mei 1871 van regeeringswege in praktijk gebracht vooral voor tijdschriften en kunstwerken. ‘De letterkundige afdeeling dier commissie’, schreef een Vlaawsch blad, ‘samengesteld uit de heeren Alvin, Châlon, Ruelens en Scheler, heeft eene circulaire gezonden aan de geleerde genootschappen in België en aan de bestuurders van tijdschriften. Het doel dier circulaire is, de vereischte gegevens te verzamelen tot eene mogelijkst volledige lijst der in België uitkomende tijdschriften, met aanduiding van hunnen aard, wijze van uitgave, intekenprijs, enz. Die lijst zal worden overgemaakt aan de geleerde genootschappen en tijdschriftbestiuirders in het buitenland,

met verzoek van opgave der werken, die zij, in ruiling tegen hunne eigene schriften, zonden wenschen te ontvangen. De commissie - onder eerevoorzitterschap des Graven van Vlaanderen, die met het plan zeer ingenomen schijnt - hoopt op die wijze in staat gesteld te worden, het grootst mogelijk getal uitheemsche *periodicals* onder het bereik der Belgische lezers te brengen, en, wederkeerig, den Belgischen oneindig meer lezers in den vreemde te verschaffen, dan tot nog toe het geval is. Er is geen twijfel aan, of de verwachting der commissie zal worden vervuld; haar doel is voorzeker loffelijk, en de verwezenlijking zal geene zwarigheden aanbieden, vooral wanneer, zooals te voorzien is, alle gouvernementen zich in dezelfde mate als de Belgische de zaak aantrekken. De regeering heeft zich uamelijk, naar ons verzekerd wrordt, bereid verklaard, zooveel exemplaren der Belgische tijdschriften en uitgaven van geleerde genootschappen, als haar door het buitenland mochten gevraagd worden, hetzij aan te koopen, hetzij tegen de verlangde buitenlandsche werken - van gelijke waarde natuurlijk - in ruiling te nemen.'

Dit voorbeeld van het Belgische gouvernement is zeker navolgenswaardig voor alle staten. Had er bij voorbeeld op het gebied van het lager en middelbaar onderwijs een internationale ruiling plaats, hoe zou het schoolwezen in alle landen door onderlinge vergelijking daarmee gebaat worden! En evenzeer de boekhandel, bij nieuwe plannen van ondernemingen op het zoo weinig bekend gebied van opvoeding en onderwijs wat het buitenland betreft. - Dit slechts in het voorbijgaan.

Vattemare stierf in 1864, als een oud en schier vergeten burger, te Parijs, in de benijdenswaardige bewustheid veel te hebben toegebracht tot de wetenschappelijke toenadering der beschaafde natiën.

De geest van een nieuw letterkundig, of laat ons liever zeg-

gen letterlievend, leven, die zich begon te toonen over onze geheele maatschappij, zoowel bij haar lezende als bij haar schrijvende leden, greep ook het jonge Holland der boekverkoopers aan. Vijf jeugdige boekhandelaren van talent en ijver: P.N. van Kampen, W.H. Kirberger, P. Kraaij Jr., J.C. Loman Jr. en Mart. Nijhoff, toen nog in de zaak van Fred. Muller werkzaam, hadden zich sedert 1848 tot een vriendenkring vereenigd en gevoelden zich in 1851 opgewekt tot het oprichten van een nieuw orgaan voor den boekhandel, dat beter aan het doel zou beantwoorden dan het bestaande *Nieuwsblad.* Op 4 October van dat jaar gaven zij hun eerste blad in het licht. ‘Wij meenen’, zeggen zij o.a. in de inleiding, ‘wij meenen, dat er in een tijd, waarin het bij velen blijkbaar is, dat de Boekhandel niet alleen om gewin wordt gedreven, maar ook uit liefde voor een vak, zoo naauw met de Letterkunde verbonden, velen met ons de behoefte zullen gevoelen aan een blad, dat zich niet bij uitsluiting tot dc stoffelijke belangen van dien handel bepaalt, maar waarin de boekhandelaar, behalve die zaken, welke hem nuttig zijn in het uitoefenen van zijn beroep en die hem de moeijelijkheden, daaraan verbonden, verligten kunnen, ook een geregeld overzigt verkrijgt van alles wat er in den Boekhandel omgaat, zoo in dien handel zelf, als in hetgeen daarop de naauwste betrekking heeft. - Door zoodanig blad wordt hij tevens in de gelegenheid gesteld, met beroepsgenooten zijne gedachten te wisselen over zaken dien handel betreffende, ten einde elkander licht te verschaffen in dikwijls moeijelijk te beslissen vraagstukken, en mededeeliug te doen van feiten uit de geschiedenis van onzen handel, wanneer die kunnen strekken tot beter verstand van het bestaande, tot leering en waarschuwing.

‘Aan dit een en ander wenschen wij in de eerste plaats bevorderlijk te zijn. Liefde voor onzen handel spoorde ons voor eenige jaren aan, ons tot eenen vriendenkring te vereenigen,

waarin wij vertrouwelijk onze gedachten wisselden over de belangen van ons beroep; liefde voor onzen handel was het evenzeer, die ons deed besluiten de uitgave van dit blad op ons te nemen.'

Met aanbeveling in de medewerking van alle belangstellenden plaatste zich alzoo het *Weekblad voor den Boekhandel* naast het *Nieuwsblad*, dat hierdoor een scherpen mededinger kreeg.

Waren er altoos nog velen, die aan het oude blad gehecht bleven en die in de mededinging van het nieuwe een niet onberispelijke daad zagen, niettemin vond het *Weekblad* weldra de noodige aandacht en ondersteuning, omdat het ontegensprekelijk veel beter was. Behalve een zorgvuldiger redactie van den algemeenen inhoud, gaf het bijna elke week een hoofdartikel, dat, goed gedacht en goed geschreven, het een of ander onderwerp den handel betreffende te berde bracht. Onderscheiden van die opstellen, meestal van de hand der redacteuren zelven, ook soms ingezonden door anderen, maar helaas niet door de schrijvers onderteekend, werden later verzameld in den bundel *Bijdragen tot de geschiedenis van*, *den Nederl. Boekhandel.*

Het spreekt wel van zelf, dat de opgang van het *Weekblad* den uitgever van het *Nieuwsblad* in zijn persoonlijk belang moest benadeelen, vermits hij een gedeelte van zijn debiet verloor, al spande hij ook alle krachten in, om van zijn kant zijn blad met den nieuweling te laten wedijveren. Zijn klachten daarover waren alles behalve onbillijk en vonden bij velen weerklank. Bovendien, nu er twee bladen waren, hadden de meeste boekverkoopers dubbele kosten, zoowel voor het aanschaffen dier bladen als voor het plaatsen hunner advertentiën. Een en ander bracht het boekverkoopers-college te Rotterdam ertoe, om in 1853 het plan in overweging te geven, dat de Vereeniging voortaan haar eigen orgaan zou hebben, tot mededeeling van de van haar uitgaande officieele stukken, en zoodoende buiten den twist blijven in welk der beide bladen zij die, wel of niet, zou hebben te plaatsen.

Na vrij wat geschrijf en gewrijf hierover, besloot de Vereeniging, de rechten van eerstgeboorte aan het *Nieuwsblad* toekennende, dit blad, met de noodige verbetering van den inhoud, met Januari 1855 te doen voortzetten als haar eigen orgaan.

Het *Weekblad* trok zich nu uit eigen beweging, met opoffering zijner voordoden en geheel ter wille der goede zaak, terug. In het laatste nommer, van 26 December 1854, nam de redactie een waardig afscheid. Zonder eenige bitsheid of grief begroette zij het herboren *Nieuwsblad* als haar plaatsvervanger. Na een driejarig bestaan mocht zij, meende zij, al was het niet met volkomen tevredenheid over haar arbeid, toch wel met eenige voldoening terugzien op haar poging. Zij zou zich gelukkig prijzen, indien haar streven vruchten mocht dragen voor de toekomst en indien de vroeger door haar aanvaarde taak met nieuwen ijver en verjongde kracht mocht worden voortgezet door een zoo machtig lichaam als de Vereeniging.

Van de verdere geschiedenis van het *Weekblad* meenen wij ons te mogen ontslaan, met verwijzing naar de zoo breedvoerige en verdienstelijke behandeling van dit onderwerp door Mr. Santijn Kluit, opgenomen in het 2e deel van de *Bijdragen.*

De boekhandel mag de verplichting niet vergeten, die hij heeft aan het vijftal oprichters en redacteuren van het *Weekblad*, dat zoo véél heeft toegebracht tot de degelijker beoefening van ons vak in later jaren.

Deze poging stond trouwens niet alleen. Ook van andere zijden kwamen teekenen van nieuw leven.

Met het begin van 1856 verscheen bij en door Mart. Nijhoff een *Nederlandsche Biblograpide*, *Lijst van nieuw-verschenen boeken*, kaarten, enz. Het drieledige doel dezer uitgaaf was: 1° de verspreiding onder het publiek; 1°om tot gids te dienen voor debitanten,

en 3° om tot grondslag te dienen voor een algeineene Nederlandsche bibliographie.

Naar aanleiding hiervan, in elk geval gelijktijdig, nam de Vereeniging in 1856 het besluit, dat van harentwege zou uitgegeven worden een *Systematische Catalogus der Nederlandsche Letterkunde over de jaren* 1790 *tot* 1858. Aan een commissie, bestaande uit Fred. Muller, J.H. Gebhard en Mart. Nijhoff, werd opgedragen daarvoor een plan te ontwerpen en dit zoo spoedig mogelijk publiek te maken, opdat men, bij een zoo gewichtigen arbeid als dezen, gelegenheid zou hebben zijn aanmerkingen meê te deelen vóór dat met de samenstelling een begin werd gemaakt.

Dit ontwerp kwam in de vergadering van 1857 ter tafel en hield, behalve kleinere bepalingen, als hoofdzaak in, dat die catalogus, of dat register, zou bevatten een zoo kompleet mogelijke opgaaf van al de in genoemd tijdperk verschenen werken, met uitzondering evenwel van de dissertatiën, terwijl van de werken door de verschillende genootschappen uitgegeven alleen die zouden worden vermeld, welke afzonderlijk in den handel waren gebracht. Zij zouden volgens een wetenschappelijk stelsel worden verdeeld in hoofdafdeelingen, en deze zooveel noodig weder in onderafdeelingen, in dier voege dat alle werken over hetzelfde, onderwerp bij elkander zouden komen te staan en men derhalve met een oogopslag zon kunnen zien, welke werken over eenig onderwerp verschenen waren. Door de commissie werd hiervoor in beginsel aangenomen het stelsel van Ersch. Waar de kennis der commissie voor de juiste indeeling mocht te kort schieten, zou de hulp worden ingeroepen van geleerden in bepaalde vakken. Ieder titel zou zooveel mogelijk worden verkort, zonder aan de duidelijkheid te kort te doen. Bij elken titel zou de naam der plaats en des uitgevers benevens de prijs der *oorspronkelijke* uitgave vermeld worden, vermits het ondoenlijk was de lotgevallen van ieder boek in zoovele jaren in zijn geheel na te

gaan en de veranderingen van uitgever en prijs bij allen te vermelden. Aan het geheele werk zou een alphabetisch register der schrijvers worden toegevoegd.

Het spreekt van zelf, dat dit ontwerp met de voorbereiden de maatregelen van uitvoering door de uitstekende mannen, die deze zaak hadden ter hand genomen, met de noodige zorg gewikt en gewogen was. Ook werd het van allerlei kant luide toegejuicht, omdat het voor den man van studie van evenveel waarde was als voor den handelaar. Maar met het ontwerpen en aanmoedigen van een onderneming is zij nog niet tot stand gebracht; dat scheelt veel. Hier bleek zulks weêr ten bedroevendste. Onderscheiden bibliografen, oudere en jongere, werden tot den arbeid aangezocht en met al de voorliefde die de commissie voor haar taak koesterde zelfs aangedreven. Tien jaren lang was het een wisseling van beloven en teleurstellen. Zou de catalogus aan zijn doel beantwoorden, dan moest hij volledig en nauwkeurig zijn, althans zooveel mogelijk. En tegen dezen gewetensplicht bleken goede wil en boekenliefde machteloos op te tomen. Na heel wat briefwisseling - waarvan de verslagen der Vereeniging vol zijn, maar die wij niet aanroeren omdat zij niet tot eenig feit mocht leiden - werd het schoone plan in 1870 voorloopig opgegeven en legde Gebhard zijn correspondentie in het archief der Vereeniging neêr met de moedelooze verzuchting: ‘dat zijn droom van een systematischen catalogus voor hem de werkelijkheid geworden was van een systematische ellende.’

In den Almanak voor de *Nederlandsche West-Indische Koloniën en de kust van Guinea*, voor 1859, plaatsten de uitgevers Gebr. van Cleef een lijst van boeken enz. over de Nederl. W.I. bezittingen en aangrenzende landen. Zij bevatte een nauwkeurige opgaaf van alles wat over dat onderwerp verschenen was in Nederland en in het buitenland, niet alleen afzonderlijk, maar ook in tijdschriften, dagbladen enz. Jaarlijks zou die lijst aangevuld en

alzoo een belangrijke bibliographie worden voor dit gedeelte onzer koloniën.

In de *Konst- en Letterbode* van 1854 en 59 kwam een oproeping van Fred Muller voor, om hem behulpzaam te zijn in het opsporen van oude Hollandsche reisjournalen, waarvan hij trachten wilde een zooveel mogelijk volledige bibliographie samen te stellen. Aanleiding daartoe had hij gekregen door een opdracht, hem uit Rusland geworden, om te verzamelen al wat in Nederland betreffende Rusland in het licht gegeven was. De rijkdom van deze nog in het geheel niet systematisch bewerkte literatuur had hem aangespoord in deze richting voort te werken. Des te meer werd hij daartoe aangemoedigd, toen hij een bondgenoot vond in den Duitscher Dr. Asher, die naar Holland overkwam bepaald met het doel om te onderzoeken wat hier te lande over Amerika geschreven was. Van dit wederzijdsch onderzoek kwam, onder Muller's krachtige medewerking, een verslag uit, van 1854-67, onder den titel: *A bibliographical Essay on the Dutch books and pamphlets relating to New-Netherland and to the Dutch West-India Company and its possessions in Brazil*, *Angola etc.*, *with Maps*, *Charts etc. Compiled from the Dutch public and private Libraries and from the collection of Mr. Fred. Muller in Amsterdam*, *by* Dr. G.M. Asher.

Door deze voorbeelden, die wellicht met menig ander te vermeerderen zouden zijn, wenschen wij alleen een bewijs te geven van vooruitgaanden ernst.

Was alzoo de boekhandel begonnen zich steeds degelijker te doen beoefenen, daarvan werd nader blijk gegeven door een nauwgezetter werk maken van het stelselmatig regelen van boekenlijsten en verkoop-catalogen. De eerste openbaring van dezen ijver openbaarde zich, gelijk wel meer gebeurt, in minder aangenamen vorm: dien van kritiek. Zoo werd jaarlijks Brinkman's

Naamlijst van uitgegeven boeken tot wrijfpaal genomen. Hoeveel zorg daaraan ook ten koste werd gelegd, zij was ternauwernood in het licht' of *Nieuws*- en *Weekblad* velden daarover een hoog woord. Voor den bekwamen samensteller mocht dit een telkens herhaalde grief wezen, toch waren deze aanmerkingen nuttig en leerzaam voor ieder die van bibliographie werk maakte. Frederik Muller, de voorganger, men zou kunnen zeggen de hoogleeraar, op dit terrein, drong er met al de warmte van zijn voorliefde op aan, dat vooral jongelieden, aanstaande boekverkoopers, zich daarop toch wat meer zouden toeleggen. Als zij maar wat meer tijd aan studie wilden geven, zouden zij zich zelven en den handel tot wat meer eer strekken. Voor dergelijke vermaningen waren de ooren open, omdat bij het jonger geslacht zich al meer en meer wezenlijke toewijding openbaarde, en omdat de ouderen hen daarin toonden voor te gaan.

De jaren, waarover wij in dit gedeelte het oog laten gaan, kenmerken zich inderdaad door het vertoon van een in allen deele opgewekt handelsleven. Het getal boekverkoopers breidt zich uit tot naar afgelegen kleine gemeenten; uitgevers zetten kloeke ondernemingen op het touw en beijveren zich om wat zij doen goed en degelijk te doen. Nooit is er zooveel vlijt aan den dag gelegd om plannen te doen slagen en het debiet op te voeren, getuigen de reusachtige en menigte adverteutiën, de stortvloed van prospectussen. In één woord, er is overal groote beweging in den handel.

Uit dien zelfden geest ontsproot het voorstel, dat op de vergadering der Vereeniging in 1854 in behandeling gebracht werd: ‘het benoemen eener commissie, belast met het onderzoek naar de meest doeltreffende middelen, om den Nederlandschen boekhandel meer in verbinding te stellen met, en bekend te doen

worden in het buitenland.' De redenen tot dit voorstel waren zonneklaar. 'Het is niet te ontveinzen', zoo luidde de toelichting, 'dat de Nederlandsche letterkunde en boekhandel in het buitenland minder bekend zijn dan zij verdienen. De oorzaken daarvan zijn veelvuldig, maar de middelen tot herstel buiten twijfel nog niet allen beproefd. En daar het voor den bloei van onzen handel van het hoogste belang is om al de nog aan te wenden middelen daartoe op te sporen en te kennen, zoo wordt het geraden geacht, deze zaak in de ernstige overweging te geven van eenige desbevoegden'.

Deze gedachte vond natuurlijk ondersteuning. Vooral de vurige Otto Petri, die in Rotterdam een bloeiende import- endebietzaak van Duitsche boeken dreef, gaf zijn verbazing te kennen over de ondervinding door hem opgedaan omtrent de volslagen onkunde van Duitsche boekverkoopers met onze literatuur en haalde voorbeelden aan, hoe gemakkelijk het zou zijn menig wetenschappelijk werk in openbare en bijzondere bibliotheken geplaatst te krijgen, indien er slechts de aandacht op gevestigd werd. Even zoo zou het waarschijnlijk gesteld zijn in België, Frankrijk, Engeland en Amerika. Hij gaf in overweging, een proef te nemen door een opgaaf van nieuwuitgekomen Hollandsche boeken te plaatsen in *Hinrichs' Verzeichniss der Bûcher*, waarvan ongeveer 30000 exx. door alle landen verspreid werden. Genoeg, dat het voorstel algeineenen bijval vond, en dat E.J. Brill, H.A. Kramers, Mart. Nijhoff, en Otto Petri, allen invoerders van buitenlandsche boeken en dien ten gevolge het meest met onderscheiden landen in betrekking, de opdracht kregen om te zamen de zaak te overwegen en te bespreken.

Na een voorloopig verslag aan het bestuur, waarin de commissie betoogde, dat zij zich wel bevoegd achtte tot het opmaken van eenvoudige boeken-lijsten, maar alle verdere omschrijving of aanbeveling van uitgaven overgelaten diende te worden aan de

eigen moeite en inzichten van den belanghebbende, en na te hebben meëgedeeld, dat zij de firma Hinrichs te Leipzig bereid gevonden had, den Nederlandschen boekhandel ter wille te zijn, kwam zij op de vergadering van 1855 met een omschreven voorstel voor den dag, waarvan dit de korte inhoud was:

'I. dat door de Vereeniging, tot een proef, gebruikt zou worden gemaakt zoowel van den halfjaarlijkschen als van den driemaandelijkschen *Hinrichs' schen Catalog*, om daarin te doen opnemen lijsten van die Nederlandsche uitgaven, op welker debiet in het buitenland, waar dan ook, kon gerekend worden.

Tot de uitbreiding van dit voorstel hadden hoofdzakelijk twee bedenkingen aanleiding gegeven:

a. dat het opnemen der boekenlijsten in den driemaandclijkschen catalogus een niet minder doeltreffend middel kon geacht worden om onze boeken buitenslands bekend te maken, dan het opneinen in den halfjaarlijkschen catalogus, daar de eerste vooral bestemd wras om onder de oogen van geleerden en geletterden te komen en jaarlijks in verspreiding toenam, de laatste *op het oogenblik* meer verspreid en tot dusverre van meer *blijvende* waarde werd beschouwd. *Beiden* leverden dus een bijna even groot voordeel op, en het gebruik van beiden gaf ongetwijfeld den zekersten waarborg, dat de Nederlandsche boeken op alle plaatsen bekend werden, waar de Duitsche boekhandel was doorgedrongen;

b. dat het doel der Vereeniging moest zijn liever één middel goed uit te voeren, dan haar krachten te versnipperen over een tal van middelen, die het doel slechts ten halve zouden bereiken.

II. In de tweede plaats stelde de commissie voor, dat er een commissie benoemd zou worden, belast:

1°. met de uitvoering van genoemd voorstel, waarbij zij van de Hinrichs'sche Buchh. zou trachten te verkrijgen, dat ook de titels onzer boeken verkort opgenomen werden in de systematische lijst van den halfjaarlijkschen catalogus:

2°. met de zorg om verdere pogingen aan te wenden tot het zoeken van middelen om de Ned. boeken in het buitenland bekend te maken;

3°. meer bepaaldelijk om in Nederlandsche dagbladen, in Amerika en aan de Kaap verschijnende, de aandacht op onze uitgaven te vestigen, waartoe wellicht kosteloos gelegenheid bestond;

4°. opgaven te doen in het *Nieuwsblad voor den Boekhandel* van de kosten van advertentiën in buitenlandsche dagbladen, tijdschriften enz.

5°. jaarlijks op de algemeene vergadering een verslag uit te brengen over haar verrichtingen in het afgeloopen jaar en, indien liet noodig mocht zijn, nieuwe voorstellen betrekkelijk haar last ter tafel te brengen.

III. dat van wege de Vereeniging de wensch werd uitgedrukt, dat iemand, in den Nederlandschen boekhandel opgeleid en toegerust met de noodige bekwaamheden, zich als boekhandelaar vestigde in een der Vlaamsche steden van België, ten einde daar den Ned. boekhandel te vertegenwoordigen en zijn belangen te behartigen. En eindelijk:

IV. dat het bestuur der Vereeniging pogingen zou aanwenden om zich in nadere betrekking te stellen met buitenlandsche boekhandelaars-vereenigingen, als daar zijn te Leipzig, te Stuttgart, te Parijs enz., zoo om, door het wisselen van stukken welke van die vereenigingen werden uitgegeven, meer bekend te worden met hetgeen in den kring dier vereenigingen omging, als om bij voorkomende gelegenheden elkander nuttigen dienst te bewijzen.'

Onder luiden bijval werden deze voorstellen aangenomen en werd de vroegere commissie benoemd ook als commissie van uitvoering.

Op dezelfde vergadering werd door W.H. Kirberger mededeeling gedaan van een door hem ontvangen brief van *The Crystal*

Palace Company te Londen, waarbij de Hollandsche boekhandel uitgenoodigd werd tot het afstaan van boeken ten behoeve van een door haar opgerichte internationale leesbibliotheek, mede strekkende tot het bekend worden van vreemde literatuur in Engeland en bij buitenlandsche bezoekers.

In de volgende bijeenkomst, 1856, mocht niet alleen de *Verzeichniss* met onze Hollandsche boekenlijst erin ter tafel liggen, maar werd tevens met belangstelling vernomen, dat W.L. van Oosterzee, een ijverig jong boekverkooper, aan den wenk der commissie gehoor gegeven had en zich eerlang te Antwerpen dacht te vestigen, bepaald met het doel om den Hollandschen boekhandel in België voor te staan.

In 1857 werd door de commissie het voorstel gedaan, om, wegens al te groote kostbaarheid, de Hollandsche boekenlijsten voortaan alleen te plaatsen in den *Vierteljährl. Catalog*, die bovendien alleszins aan het oogmerk voldeed, aangezien er, behalve in Duitschland, 1000 van in Rusland, 500 in Engeland, 500 in Zweden en Denemarken, 300 in Frankrijk, 200 in België en 200 in Amerika verspreid werden. En vermits Mart. Nijhoff de aangewezen man was, die uit kracht zijner bekwaamheid en uitgebreide betrekkingen zich met het samenstellen der lijsten en het voeren der briefwisseling bemoeide, meenden de andere leden der commissie dezen ook alle eer daarvan te moeten laten en voor zich zelven, natuurlijk onder de bestmogelijke vriendschappelijke overeenstemming, ontslag te moeten aanvragen.

Hetgeen bij een zaak als deze te verwachten was, bleef niet uit. Jaarlijks verscheen op de begrooting een post van uitgaaf, die, hoe betrekkelijk gering ook, bij de zuinige napluizers de aanmerking uitlokte, of deze onkosten haar waarde wel terug vonden in bekende vruchten? Mocht dit laatste, hetgeen men soms betwijfelde, inderdaad het geval wezen, dan rees de natuurlijke vraag, of men de poging dan ook niet zou voortzetten in

Belgische, Fransche, Engelsche en Amerikaansche boekenlijsten. Door den volijverigen Nijhoff werd hierop in volgende verslagen breedvoerig bescheid gedaan. Hij wees, en zeer natuurlijk, op het onmogelijke van met den vinger te kunnen aanwijzen, welke bestellingen er naar aanleiding van de boekenlijsten ontvangen waren: op het overdrevene, dat men gouden bergen verwachtte van een poging die eerst op den langen duur kon werken; op het onredelijke, dat uitgevers meenden nu voor zich zelv' te kunnen stilzitten, aan de lijsten overlatende hun boeken in de buitenwereld te brengen. Boekenlijsten waren tot dit laatste wel waarlijk niet het éénige middel. De Nederlandsche boekhandel in het algemeen had, voor zijn uitbreiding in den vreemde, te zorgen, dat hij gunstige traktaten, vermindering van invoerrechten, afschaffing van allerlei belemmeringen hielp tot stand brengen, en ieder uitgever in het bijzonder had eigen handen uit eigen mouwen te steken om zijn boeken naar buiten te krijgen. Daartoe kon ieder zijn best doen, door betrekkingen aan te knoopen met buitenlandsche huizen en daar in depôt te geven de boeken-zelv', maar dan ook goede, degelijke, wetenschappelijke, verkoopbare boeken, en geen alledaagsche, waar de depôthouder mee verlegen zou zitten en die hem den lust tot medewerking ontnemen zouden. In ieder geval was het thans sinds eenige jaren toegepaste middel in zekeren zin een plicht, opdat niemand in het buitenland ons het verwijt voor de voeten zou kunnen werpen, dat wij onze *National-Literatur*, zoo die er in hun verbeelding al ware, geheim hielden. - Wat voorts het bekend maken van onze uitgaven ook in Belgische, Fransche, Engelsche en Amerikaansche lijsten betrof, daaraan bestond, naar zijn meening, bij de groote verbreiding der Duitsche, geen noodzakelijkheid. Wilde men in België eenig vertier krijgen, dan stond aan ieder uitgever de gemakkelijke weg open om door het zenden zijner boeken aan de redactiën van de bestaande Vlaamsche en

Fransche dagbladen en tijdschriften zijn uitgaven daarin besproken te zien. Frankrijk en Engeland kenden onze taal te weinig om, tegenover de groote onkosten, vandaar veel heil te wachten, en voor de bibliotheken in die landen werd door onze antiquaren gezorgd. Bleef over Amerika. Maar die nieuwe wereld was nog eerst bezig zich te ordenen. Zij had haar eigen behoeften nog te leeren kennen en had nog te veel in zich zelve te doen, dan dat zij voor boeken de oogen zou slaan naar een land als Holland. Wilde men ook voor dáár en te gelijk voor Engeland vooreerst een gerust geweten hebben, dan zou het jaarlijks plaatsen van een honderdtal titels in *the Publishers Circular* een wel betrekkelijk vrij kostbaar, maar daarom niet te verwerpen middel van bekendmaking zijn, even als voor Frankrijk het *Journal de la Librairie* zich aanbood.

De Vereeniging, wetende aan welke handen zij de taak had toebetrouwd, had bij haar dankbaarheid aan Nijhoff niet anders te voegen dan de aanbeveling van den vaderlandschen boekhandel in zijn voortdurende zorgen.

In 1855 had onze boekhandel gelegenheid zich aanschouwelijk naar buiten te openbaren door middel van de wereld-tentoonstelling te Parijs. Op de eerste nijverheids-tentoonstelling, in 1851 te Londen gehouden, had de Hollandsche boekhandel, enkele uitzonderingen daargelaten, zich bedeesd teruggehouden, uit vrees dat onze boeken daar wellicht misplaatst zouden zijn. Andere volken hadden dit echter anders begrepen. Natuurlijk Engelsche, maar ook de groote Fransche en Duitsche uitgevers hadden er hun fondswerken in prachtige kasten ten toon gesteld en geen moeite gespaard om aandacht te lokken. Toen nu, vier jaar later, liet voorbeeld van Engeland door Frankrijk zou worden nagevolgd en het te voorzien was dat deze tweede kampstrijd nog

schitterender zou worden dan de eerste geweest was, meende de Vereeniging ervoor te moeten zorgen, dat ons bedrijf niet alleen daar niet achterbleef of zich door slechts enkele inzendingen vrij schraal zou vertegenwoordigen, maar dat het een waardige plaats diende in te nemen in den onderlingen wedstrijd der natiën. Zij besloot daartoe tot een collectieve inzending van harentwege. In de circulaire tot dat doel aan alle uitgevers gericht wees zij erop, hoe wij te Londen uitgeblonken hadden door onze afwezigheid en hoe noodig het was, dat wij, indien wij ons nu te Parijs begeerden te vertoonen, zulks zouden doen zoo goed mogelijk. Het was te verwachten, zeide de circulaire, dat, even als die van andere landen, onze Hollandsche boekdrukpers zich zou inspannen om te toonen wat op haar werkplaatsen kon worden voortgebracht; dat onze papierfabrikanten en onze binders deze gelegenheid zouden aangrijpen om te doen zien, dat Holland ook in hun fabrikaten trachtte mede te dingen met die van het buitenland. En zouden wij het dan kunnen verantwoorden, dat men onder al die uitmonstering van de letterkunde van andere natiën te vergeefs naar de onze omzag? Zeer zeker neen. Onze boekhandel vond in deze tentoonstelling een schoone gelegenheid 1° om zich te doen erkennen naar buiten, 2° om wellicht zijn handelsdebiet uit te breiden, 3° om zijn plicht te vervullen jegens onze vaderlandsche letterkunde en wetenschap. - Het viel moeielijk tegen te spreken, dat onze boekhandel in den vreemde bejammerenswaardig miskend, zoo niet schier gansch en al ontkend werd. Onze letterkunde lag bij de groote menigte onder den schijn van bijna niets uit zich zelve op te leveren, maar zich te behelpen met hetgeen zij van elders ontleende. Holland droeg den naam van te zijn het land van vertalingen, althans voor zooveel daar nog een boekhandel bestond. De zonderlingste voorbeelden zouden aan te halen zijn, hoe over het algemeen de buitenlander, die ons land niet bezocht had, gewoon was over

onze natie te oordeelen, als over een volksstam, waar nog een soort van middeleeuwsche duisternis, of de meest boersche en onverschillige bekrompenheid heerschte. Het mocht waar zijn, dat er bij andere volken geen behoefte bestond, en dus ook geen opgewektheid kon worden verondersteld, om bekend te worden met onze taal, die alleen binnen onze eigen grenzen gesproken en daar buiten niet verstaan wordt. Maar even zoo waar was het tevens, dat er van onze zijde bijna niet de minste moeite werd gedaan om die kennis uit te lokken en aan te moedigen, en dat onze boekhandel het grootendeels aan zich zelv' te wijten had, dat zijn debiet beperkt bleef binnen de enge palen van ons eigen land. De laffe verzuchting: ‘wat zou het baten?’ of de nog onverantwoordelijker uitspraak: ‘het *zal* niet helpen!’ die nog maar al te dikwijls werden gehoord, verlamden iedere proef en leidden, ook nog tegenwoordig, helaas, veel te vaak tot een lauwheid en loomheid, die in onze dagen van ontwikkeling, van inspanning en vooruitstreven, toch wel niet te dulden wanklanken waren. ‘Ook met het oog op een welbegrepen *handelsbelang* alzoo,’ zoo eindigde de brief, ‘durven wij vragen, of wij debiet kunnen wachten waar wij ons niet bekend maken; of niet onze koloniën in Oost en West, aan de Kaap en in Amerika dagelijks bewijzen dat zij onzen kring van debiet uitbreiden, nadat enkele onzer handelsbroeders den voorbeeldigen moed hebben getoond zich daar te vestigen of er betrekkingen aan te knoopen; en of het niet te vermoeden zou wezen, dat ook het buitenland zich langzamerhand zou bemoeien met ònze taal, even als het zich al meer en meer toelegt op de kennis van de Italiaansche, Zweedsche, Deensche en andere talen, ter bevordering van internationale letterkunde en wetenschap. - Maar ook die letterkunde en wetenschap van onzen eigen bodem hebben recht op den eisch dat wij ze brengen buiten onze grenzen, zoo ver en zoo véél dat mogelijk is. In ònze handen hebben zij toebetrouwd wat zij hebben voort-

gebracht. Niet alleen het stoffelijk *boek* hebben wij den vreemde te vertoonen, maar onze plicht is het tevens den onstoffelijken *inhoud* bekend te maken in zoo ruimen kring als wij slechts vermogen. Met volle recht verhellen wij er ons op, dat onze maatschappelijke betrekking van boekhandelaar en uitgever hooger kan staan dan eenige handel in materiëele koopwaar. Maar willen wij daarvan getuigenis geven en toonen dat wij onze plaatsen niet onwaardig zijn, dan hebben wij metterdaad te bewijzen, dat wij ijveren willen voor de eer van onze vaderlandsche taal en van haar waardige beoefenaars, en dat wij het ons tot een plicht en een voorrecht stellen om ze te toonen daar, waar de beschaafde wereld bijeenbrengt wat zij verlangt gekend en gewaardeerd te zien.'

Op dezen drieledigen grond wenschte de Vereeniging ten behoeve der tentoonstelling te verzamelen uit den laatsten tijd alle *oorspronkelijke* (niet vertaalde) Hollandsche boeken over wetenschap, fraaie letteren, kunst, opvoeding en onderwijs, bijbels, kinderwerkjes en schoolboekjes, daaronder begrepen een jaargang of nommer van alle tijdschriften, week- en dagbladen, kaarten, gravuren en lithographiën.

Aan deze uitnoodiging tot bijdragen werd in den beginne niet gretig voldaan. Het kostte het bestuur vrij wat moeite, zelfs het voornaamste bijeen te krijgen. Tijdschriften, dagbladen, kaarten, plaatwerken, kleinere boekjes bleven bijna geheel achterwege. Nu er alzoo aan een eenigszins volledige verzameling niet te denken viel, moest er een kens gedaan worden, en zoo gelukte het eindelijk, na veel tobbens, een totaal van 1460 boekwerken bijeen te zamelen, die, vergezeld van een in het Fransch omschrijvenden catalogus, naar Parijs werden heengezonden.

Bittere teleurstelling! Toen een der bestuursleden van de Vereeniging in de eerste weken de tentoonstelling bezocht, vond hij geen enkel onzer boeken! Op zijn navraag te dien opzichte

bij onze Hollandsche commissie, kreeg hij tot bescheid, dat men niet begreep wat onze droge en dorre boeken daar te maken hadden; dat men de toegestane ruimte aan veel sprekender voorwerpen had gemeend te moeten verleenen, en dat onze inzending, nog ongezien, gespijkerd zat in de kisten, die gebezigd waren voor toonbanken van veel beter goed!

Een protest bij de hoofdcommissie werkte gunstiger. Onze landgenoot kreeg ten minste gedaan, dat hem nog eenige plaats voor een betrekkelijk kleine boekenkast werd ingeruimd, en dat hij gedurende eenige dagen in de vroegte de kisten openen mocht om daaruit te halen wat in die kast kon geborgen worden. Zoo geschiedde het en moesten alzoo een paar honderd boekdeelen de rest vertegenwoordigen, onder een opschrift: *Echantillon de* 1460 *livres originaux publiés dans le dernier temps en Hollande. Voir le Catalogue.* Een photographie daarvan werd overgenomen in de *Kunstkronijk* van 1856. De Vereeniging kreeg voor haar inzending een zilveren medaille le klasse, maar, hetgeen veel beter was, zij had, niettegenstaande alle overige teleurstelling, aan ieder vreemdeling, die zien wilde, getoond dat er in Holland een boekhandel was, vertegenwoordigd door niet minder dan 112 uitgevers[1]. Ook de verspreiding van den catalogus, waarvan er niet één terugkwam, zou niet onvruchtbaar blijken. In de *Annuaire* van de *Revue des deux mondes* althans werd, waar een overzicht der pers gegeven wordt, uitgesproken: ‘La Hollande sait maintenir dignement son orginalité dans les lettres comme dans les sciences.’

1 Van dezen leverden, om boven de 20 te blijven: Kemink & Zoon 116 titels, A.C. Kruseman 98, G.T.N. Suringar 80, Gebr. Muller 57, C. van der Post Jr. 55, J.H. Gebhard & Co. 50, Gebr. Belinfante 44, G.B. van Goor 43, G. Portielje & Zn. 43, P.N. van Kampen 41, Gebr. Kraaij 40, J. Oomkens Jz. 40, Joh. Noman & Zn. 443, J.M.E. Meijer 32, Joh. Muller 24, E.J. Brill 23, Weijtingh & van der Haart 22, Erven Bohn 20, K. Fuhri 20, Gebr. van Cleef 20.

Tot een staaltje evenwel, hoe volslagen onbekendheid met onze taal den buitenlander van de waardeering onzer letterkunde terughoudt, dienen de beide onderstaande brieven, naar aanleiding van de Parijsche tentoonstelling bij de Vereeniging ingekomen:

Messieurs de la Société de la Librairie Néerlandaise, Paris nu Amsterdam.

Valladolid, le 2 Août 1855.
Messieurs, je viens de savoir que vous êtes des exposants à l'Exposition Universelle de Paris avec des ouvrages de votre littérature pour la faire connaître, et il y a quelque temps que j'ai eu ce désir, mais n'ayant pu me procurer une grammaire Néerlandaise-Espagnole, ni un dictionnaire Néerlandais-Espagnol, je n'ai pu satisfaire mon désir. - enz. enz.
PEDRO MARTIN GOMEZ.

Monsieur le Directeur de la Société pour les intérêts de la Librairie Néerlandaise à Amsterdam.

Paris, le 22 Septembre 1855.
Monsieur!
Je m'adresse à vous pour obtenir de votre bonté des renseignements sur les rélations que votre Société ou ses membres entretiennent avec les libraires de Paris et sur ce qu'il faudrait faire pour se procurer ici, sans trop de frais exceptionnels, quelques unes des publications d'origine hollandaise qui sont exposées sous le patronage de votre Société au Palais de l'Industrie. J'ai appris à mon regret que la collection exposée n'est pas destinée à la vente et sera réexpédiée à la fin de l'Exposition. Mais si vous avez pour but de faire bien connaître les oeuvres originales de la littérature Néerlandaise, il sera encore plus dans votre intérêt de faciliter aux étrangers les moyens de se les procurer. Il paraît, que jusqu'ici rien n'a été fait pour assurer la vente de livres Hollandais en France; car j'ai eu toutes les peines du

monde pour me procurer seulement un dictionnaire hollandais-français et j'ai du m'abstenir d'acheter d'autres livres, faute de rélations assez suivies entre nos meilleurs libraires (comme Truchy, Stassin et Xavier etc.) et ceux de la Hollande.
Je vous remercie d'avance des renseignements que vous voudrez bien me donner et vous présente, Monsieur, etc.
ADOLPHE SEEGER.

Aan wie de schuld van deze grieven?

Den 16en Juli 1856 werd een voor den boekhandel merkwaardig feest gevierd te Haarlem, de onthulling namelijk van het standbeeld van Lourens Jansz. Coster.

Reeds in 1847 was van den heer J.J.F. Noordziek, in vereeniging met de hh. Dr. A. de Vries en A.D. Schinkel, de drie groote voorstanders van Holland's recht op de uitvinding der boekdrukkunst, een ‘Oproeping aan het Nederlandsche volk’ uitgegaan, om bijdragen tot de oprichting van dit monument in te zamelen. In de meeste groote plaatsen hadden zich sub-commissiën gevestigd, en onder al deze had natuurlijk onze Vereeniging zich niet onbetuigd gelaten. Reeds in Februari 1853 had zij haar leden tot krachtige medewerking opgeroepen.

Ook de 's Gravenhaagsche boekhandelaars-vereeniging Lourens Coster maakte zich door haar medewerking hoogst verdienstelijk. Zij zette in 1855, geholpen door zuster-vereenigingen in andere steden, een verloting van boeken en kunstwerken op het touw, ten voordeele van het ontworpen plan. Ongeveer 900 boek- en plaatwerken en ruim 100 schilderijen, teekeningen en platen werden door haar verloot, nadat die voorwerpen gedurende twee maanden in de lokalen van Mart. Nijhoff waren tentoongesteld.

Na tien jaren zamelens was eindelijk, ook door een belangrijke bijdrage van de Vereeniging en van den boekhandel in het alge-

meen, het noodige vele geld bijeengebracht. Het feest der inwijding bad een eigenaardig karakter. Al wat hier te lande met boekdrukkerij en boekhandel in betrekking stond, was als ter bedevaart naar Haarlem uitgenoodigd. In grooten getale werden de leden der Vereeniging en boekdrukkers uit alle oorden des rijks door den spoortrein aangevoerd en door de Haarlemsche boekhandelaars-vereenigiug aan het station verwelkomd. Niet minder dan 600 boekdrukkers-gezellen, leden van allerlei typographische vereenigingen, voorafgegaan door hun banieren, sloten zich aan dezen stoet aan, die eerst een bezoek zou brengen aan den gedenksteen in den haarlemmerhout, en daarna van de onthulling van het standbeeld op de groote markt getuigen zou zijn. De optocht, geopend door een detachement dragonders en de muziek der stedelijke schutterij, bestond uit: 1. ceremoniemeesters, 2. de feestcommissie, 3. de koninklijke handboogschutters-vereeniging Sagittarius, 4. de hoofdcommissie voor de oprichting, 5. de commissie voor het huldeblijk, 6. de vertegenwoordigers der onderscheiden Coster-commissiën, 7. de ontwerpers en vervaardigers van het beeld en het voetstuk, 8. verschillende aanzienlijke autoriteiten, 9. de officieren van onderscheiden corpsen uit het leger, 10. afgevaardigden van wetenschappelijke en letterkundige genootschappen, 11. leden gedeputeerden van de maatschappij van nijverheid, 12. de muziek der infanterie, 13. de leden der Vereeniging ter bevordering van de belangen des boekhandels, 14. de muziek van de dragonders, 15. de typographische vereenigingen met haar banieren, 16. de Haarlemsche liedertafels met haar banieren. De trein werd gesloten door een detachement dragonders.

Bij den gedenksteen in den Hout werd het woord gevoerd door den nestor der typografen Mr. Joh. Enschedé.

Daarna trok de optocht in plechtigen gang terug naar de groote markt, waar hij werd opgewacht door het gemeentebestuur en

een aantal genoodigden. In het midden van den breeden kring plaatsten zich Z.K.H. prins Hendrik der Nederlanden, de ministers van binnenlandsche zaken, financiën en oorlog, de commissaris des konings in de provincie Noord-Holland, de burgemeester en wethouders der stad, de leden der hoofdcommissie, de vertegenwoordigers van boekdrukkers- en boekhandels-vereenigingen, en de afgevaardigden uit naburige staten in betrekking tot de boekdrukkunst. Nadat eerst een triomfmarsch, ter eere van Coster door F. Dunkler geschreven, uitgevoerd was door het muziekcorps van het regement grenadiers en jagers en daarna een mannenkoor, onder leiding van J.E. Schmitz, een feestlied had aangeheven, nam de heer Mr. L. Metman, voorzitter der hoofdcommissie het woord, de beteekenis van het gewichtig feit in het licht stellend. Aan het einde daarvan werd het beeld onthuld en aan het gemeentebestuur overgedragen, onder een fanfare en finale door de muziek der grenadiers en een hoezee! uit de duizende monden, die zich op het marktplein bevonden. Na deze plechtigheid had er door de straten een feestelijke optocht plaats van de typographische vereenigingen met een in werking zijnde drukpers op een eerewagen. Het spreekt van zelf, dat het ook bij die gelegenheid niet aan feestmaaltijden ontbrak. De hooge autoriteiten, met den prins in hun midden, vergastten zich in de groote schilderij-zaal van het Paviljoen; de boekhandelaren, drukkers, steendrukkers en papierhandelaars, vereerd door het bijzijn van onderscheiden letterkundigen, hadden een eenvoudiger, maar vrijwat gezelliger disch in het Congres van Flora, en den typographischen gezellen was een monster-maaltijd bereid op de ruime zaal van den stads-doelen, waarbij evenwel nog al wanordelijkheden plaats grepen, aangezien er op 300 personen gerekend was en er meer dan 500 van de gastvrijheid begeerden gebruik te maken.

Deze kleine teleurstelling, en te gelijk ook die, dat de boek-

verkoopers en boekdrukkers op de markt een afzonderlijke plaats hadden gekregen, die om de noodige orde te bewaren door een staketsel van de hoofdgroep afgescheiden was, gaf aanleiding tot het volgend sneldicht van van Zeggelen, dat, onmiddellijk op de snelpers gedrukt, nog 's middags aan tafel in het Congres van Flora rondgedeeld en met niet weinig geestdrift uitgegalmd werd:

(Coster spreekt).

Mijn zon is eind'lijk opgegaan,
Widewidewi-bom-bom!
Gij ziet mij passend voor u staan,
Widewidewi-bom-bom!
Niet meer omgeurd door grom van visch,
Widewidewi-bom-bom-bom-bom,
Maar onbelemmerd, vrij en frisch!
Widewidewi-bom-bom-bom-bom!
Gloria, gloria,
Widewidewi-bom-bom-bom-bom!
Gloria, gloria,
Widewidewi-bom-bom!

Ik zit in een metalen broek.
Men zegt: ik ben heel fraai en kloek!
Heel Neêrland jubelt om mijn beeld:
Geen Mof, die mij mijn roem ontsteelt!

Schei uit, wie om de vinding vecht!
De waarheid heeft het pleit beslecht!
Wie 't verder loochent, rij maar op,
Of 'k smijt mijn A hem op den kop!

M' ontdeed mij van mijn nachtjapon,
En 'k schrikte een weinig van 't kanon,

En 'k zag de duizendtallen staan,
En 'k hoorde luit en trommel gaan.

'k Wou knikken - maar wat zou ik doen?
Dat streed met mijn metaal fatsoen;
Maar veel was de eerste blik mij waard:
Ik zag *mijn bent* te zaâm vergaard!

Mijn kroost, dat door *mijn* vinding leeft,
Wiens nijverheid naar hooger streeft,
Dat, door mijn kunst te zaâm gesnoerd,
Verlichting ten baniere voert!

Maar, wat mij vreemd in de oogen viel,
Ja, wat mij zeer deed in de ziel,
Was, dat *mijn* jongens niet *vooraan*,
Maar *achter 't schuthek* moesten staan!

Ach! was mijn tong maar los geweest,
Men had gelagchen in den geest!
Zoo waar als Coster voor je staat,
Hij had een woordje meê gepraat!

't Is goed, het waait van daag heel straf,
De booze bui waait van mij af!
Zoo, Kindren! dooft ook gij 't venijn,
En denkt, dat ze niet wijzer zijn!

Maar, jongens! houdt je ferm en goed,
Past op, dat gij mij eere doet,
Voedt Vrijheid, maar met maat en perk,
Dat houdt vereende krachten sterk!

En zoo m' u achter schotjes zet,
Streeft, met het oog op orde en wet,
Streeft voorwaarts in gesloten drom -
D a n d o n d ' r e n e e n s d i e s c h o t j e s o m !
Gloria, gloria!

Tal van feestelijkheden sloten zich aan de plechtigheid aan. Een schitterend gondelfeest op het Spaarne, een buitentocht naar het nabij gelegen liefelijke Zomerzorg, een orgelconcert in de groote kerk, een groote illuminatie en vuurwerk, een matinée musicale van de grenadiers en verschillende volksvermakelijkheden lokten honderde vreemdelingen naar het anders zoo stille Haarlem; feestelijkheden, die later uitvoerig beschreven werden in het voor rekening van de Haarlemsche boekverkoopers-vereeniging uitgegeven *Gedenkboek* door J.J.F. Noordziek, en in een bundeltje *Costerliedjes* door den geestigen dichter-typograaf W.J. van Zeggelen.

Maar onder al deze dingen was voor boekverkoopers en boekenliefhebbers wel *the great attraction* de typographische tentoonstelling, bij deze gelegenheid uit verschillende bibliotheken en drukkerijen saamgebracht door een commissie uit de Haarlemsche vereeniging L.J. Coster. Deze tentoonstelling bevatte:

1. Berichten en stukken betrekkelijk de uitvinding der boekdrukkunst en de geschiedenis des boekhandels, 82 nummers.

2. Boeken gedrukt in de eerste helft der 15e eeuw met houtsneê-vormen (xylographie), 3 nommers.

3. Costeriana en drukwerken uit de 15e en 16e eeuwen tot 1518, bevattende het oudste drukwerk met gegoten en metalen letters: het bekende *Abecedarium*; fragmenten van *Donaten*; de *Spieghel onser behoudenis*, de *Facetie morales* en de *Singularia juris.* Voorts ruim 100 stuks *incunabula* van 1475 tot 1518, gedrukt te Utrecht, Deventer, Delft, Gouda, Zwolle, Culenborgh, Leeuwarden,

Haarlem, Leiden, Hasselt, 's Hertogenbosch, Schoonhoven, Amsterdam en Zutphen.

4. Uitgaven van de 16e tot de 19e eeuw, belangrijk om uitgebreidheid, wetenschappelijk belang en schoone uitvoering, te samen uitmakende 450 nummers of 2500 deelen, in folio, quarto en octavo.

5. Werken bij de beroemde familie der Elzevier's uitgegeven, van het einde der 16e tot den aan vang der 18e eeuw.

6. Belangrijke en fraaie voortbrengselen der hedendaagsche Nederlandsche drukpers. Ook steendruk, plaatdruk, glyphographie en hoogdruk.

Voorts waren in de bovenzalen van het gebouw, waarin deze tentoonstelling plaats had, aangebracht eene in werking zijnde lettergieterij, zetterij, drukkerij, steendrukkerij, boekbinderij en verscheidene werktuigen.

Van deze kostbare tentoonstelling werd een catalogus uitgegeven, van historische en bibliographische aanteekeningen voorzien. Ook werd zij in haar belangrijkheid en in haar onderdeelen vrij uitvoerig beschreven in bovenvermeld *Gedenkboek*, door den op dat terrein zoo goed bekenden Noordziek.

In die dagen van feestelijke opgewondenheid was het wel niet te voorzien, hoe men weldra Coster's persoon en verdiensten van alle zijden zou aanranden, en hoe bovenal een landgenoot, Dr. A. van der Linde, op onmalsche wijs met deze vaderlandsche overlevering den draak zou steken, ten gunste van Duitschland. - Voor overtuiging en waarheid alles behalve blind, wachten wij de uitspraak der geschiedvorsching met kalme onpartijdigheid af.

Geschillen. - De vereeniging.

Inhoud.

Onderlinge kibbelarijen. - Inbreuk op het kopijrecht van van Alphen's ‘*Kindergedichtjes*’. *Proces. - De Boekzalen-strijd. - Vertalings-kwestiën. - Het uitgeven van uitgesproken leerredenen. Proces*; *Advies van het Kon. Ned. Instituut. - Uitgaaf van* ‘*Verspreide Dicht- en Prozawerken van H. Tollens Cz.*’ *Proces. - Nadruk van schoolboeken in Limburg. Rechtsvervolging. - Ontwerp eener wettelijke regeling van het kopijrecht. - Vertalingsrecht en reglementaire bepalingen. - J.M. Binger's betoog. - W.H. Kirberger's betoog. - Ontwerp eener wettelijke regeling van het kopijrecht, door de Kon. Academie van wetenschappen*, *en adres van de Vereeniging daarover. -Verantwoordelijkheid van drukkers*, *uitgevers en verspreiders van strafbare geneeskundige geschriften. - Letterkundig congres te Amsterdam. Aanval op de Vereeniging door prof. H.W. Tydeman. Verdediging door prof. Mart. des Amorie van der Hoeven. - Letterkundig congres te Brussel. Suringar's handhaving van het kopijrecht. - Herziening van het reglement der Vereeniging. - Bevordering van handelszaken op den Vereenigingsdag.*

Hij, die een geschiedenis van de Vereeniging zou willen schrijven, dat wil zeggen een getrouw en volledig verslag geven van haar verrichtingen, zou zich, te midden van veel genot, toch ook meermalen te ergeren hebben over het vervelende dier taak.

Dat telkens en onophoudelijk terugkomen van kleine kibbelarijen, dat gedurig herhalen van dezelfde kleine klachten, dat meer of minder moedwillig bedillen van een andermans daden, is bij het nagaan der *Handelingen* en *Verslagen* ver van verkwikkelijk. Die verschijnsels hadden trouwens haar eigenaardigen en vrij verschoonbaren grond. De Vereeniging, als broederschap van groot en klein, van oud en jong, van onderscheiden handelsrichting, had van lieverleê het karakter van een talrijk huishouden aangenomen, waar de een den ander op de vingers zag en waar, als een natuurlijk gevolg daarvan, gelijk in elk groot gezin nu en dan botsingen voorvielen. Het vaderlijk gezag, dat haar bestuur in vroeger dagen zich had toegeëigend, een gezag van berispen en terecht wijzen, was van zelf oorzaak geworden, dat ieder lid, die zich meende verongelijkt te zien, bij dat bestuur zijn heul zocht. Allerlei kleine strubbelingen, die in den regel de eene handelaar met den ander heeft uit te maken, werden aan de groote klok gehangen en aan de rechtbank der Vereeniging ter beslechting gegeven. Dat was nu eenmaal gewoonte geworden. Maar die gewoonte ontaardde weldra in misbruik. De leden der Vereeniging, wetende dat hun belangen *moesten* behartigd worden, werden hoe langer hoe scherper in hun eischen en kwamen bij de geringste verkorting hunner rechten om hulp, hetzij meestal alleen om het beginsel, hetzij meermalen wrel degelijk ook in de hoop op een schadevergoeding, zelfs daar waar schade twijfelachtig of niet eens te vermoeden was. Het lidmaatschap der Vereeniging had nu eenmaal zijn aanspraken, en hij, die deze niet gelden liet, deed aan de bedoeling der broederschap en aan zijn eigen belang tekort, meende men.

Dat de taak van het bestuur daardoor niet altoos even geraakkelijk was, ligt voor de hand, vooral daar waar het zijn rechterlijken arm uit te strekken had over leden en niet-leden. Bleef het geschil tusschen de broederen onderling, dan was het plooien

en schikken lichter, vooral omdat het bestuur de algemeene vergadering achter zich had als een hooger beroep. Maar waar nietleden de verzenen tegen de prikkels zetten en zich aan eenig zich opwerpend gezag niet dachten te storen te hebben, daar was bijwijlen heel wat geredeneer en geschrijf noodig om partijen tot elkander te brengen.

Tot die kleinere haken en oogen - die wij natuurlijk niet bij name noemen, maar slechts even langsgaan - behoorde in dit tijdvak een gansche menigte. Het was: schennis van eigendomsrecht, door het herdrukken van verouderde kopijen, hetgeen veelal plaats vond bij orthodoxe stichtelijke lektuur; door het hernieuwen van verjaarde kinderboekjes; door het navolgen van schoolwerkjes; door het nabootsen van titels; door het overnemen van brokstukken in proza en poëzij; door het aanhalen in wat al te ruime maat van dezen of genen schrijver in bloemlezingen, tijdschriften of boeken. Men diende aanklachten in over het overdrukken van een ‘voorbericht’ in een beoordeelend maandwerk; over het gebruik maken van een versje van Tollens, ter Haar, Brester, Bellamy; van een gedeelte van een preek of verhaal; van een gedeelte tekst uit een allersimpelst A B prenteboekje. Soms gaf dit aanleiding tot voor ons vak beschamende ervaringen. Tot tweemaal toe verontschuldigde een aangeklaagd uitgever zijn vergrijp met de bekentenis, dat hij niet gewoon was de kopij of de proeven van hetgeen hij uitgaf te lezen, maar steeds op goed vertrouwen van zijn schrijver drukte wat deze hem te drukken gaf. Een ander stelde zijn auteur voor de misdaad aansprakelijk en zou op dezen alle schade verhalen, die hem boven het hoofd hing: ‘hij zelf toch wist van zulke dingen niet af!’

In den regel liepen dergelijke geschillen met een wederzijdsche schikking of met de betaling van wat geld af; soms ook met het boos bedanken van ettelijke leden, indien zij hun zin niet

gekregen hadden of niet ruim genoeg betaald waren. Een enkele maal dreef de klager het tot uitersten. Zoo o.a. de firma Terveen in een zaak tegenover de firma van Belle, die wij bespreken willen, niet om de eerstgenoemde hard te vallen, want andere groote namen bleken al even kleinzeerig, maar om door het feit den tijd te kenschetsen, en omdat de loop der rechtszaak uit een oogpunt van kopijrecht de mededeeling waard is.

In 1849 kwam bij J.A. van Belle te Rotterdam in het licht de *tweede* druk van een reeds veel vroeger bij denzelfde verschenen werkje: *Imitation des petits poèmes de* H. van Alphen par F.C. Roud. De firma J.G van Terveen, eigenaresse van van Alphen's *Kindergedichtjes*, zag door deze Fransche vertaling van enkele versjes zich in haar eigendom aangetast en eischte schadevergoeding. Het bestuur der Vereeniging voelde geen vrijheid om zijn tusschenkomst te weigeren en besloot, des noods in rechten, deze inbreuk te vervolgen. hoe ook de aangeklaagde verklaarde geen moedwil tot schade van de Hollandsche uitgaaf op het oog te hebben gehad en zich in elk geval tot deze tweede uitgaaf gerechtigd te achten, nadat de eerste sinds lang, onaangetast, was uitverkocht. Aangezien beide partijen van geen schikking wilden weten, werd den officier van justitie te Rotterdam de zaak in handen gegeven. Niet minder dan vier volle jaren gingen met deze kinderachtige kwestie voorbij!

Nadat de officier bewijzen had overgelegd, die het kopijrecht van de klagende firma zouden moeten staven, veroordeelde de Rotterdamsche rechtbank in Juni 1851 den schuldige in een geldboete van *f* 100. - ten behoeve der stadsarmen en in de betaling aan de klagers van 2000 exx. van de nagedrukte (dat wil zeggen vertaalde) *Gedichtjes*, gelijk in de kosten, en wel op grond dat de versjes waren een vertaling (*traduction*), en de eigenaar van eenig kopijrecht liet uitsluitend recht heeft om die kopij ook in eene of meer talen te doen drukken of verspreiden. Van

dit vonnis kwam de veroordeelde in hooger beroep bij het provinciaal gerechtshof van Zuid-Holland, dat, op nieuw recht doende, hem in September van alle vervolging ontsloeg, omdat, naar de overtuiging van dat hof, het wettig kopijrecht op van Alphen's *Gedichtjes* niet voldoende bewezen was. In de onderhavige zaak toch moesten de klagers bewijzen, 1e dat zij of hun voorzaten het kopijrecht ontleend hadden van H. van Alphen en dat in onherroepelijk eigendom hadden bekomen; 2e dat de formaliteiten, in art. 6 en 7 der publicatie van 1803 voorgeschreven, waren nageleefd. Het stond vast, dat het tweede vereischte had plaats gehad, en dit punt bleef dus buiten geschil. Het stond eveneens vast, dat de oorspronkelijke uitgaaf van van Alphen's *Gedichtjes* geschied was zonder octrooi en vóór de publicatie van 1803. Bij de uitgaaf (1778-1782) was er dus geen kopijrecht, daar er geen octrooi was gevraagd; de auteur zag zijn kopijrecht nog niet gewaarborgd door de wet van 1803; zijn werk was dus publiek eigendom; en daar de schrijver-zelf daarop geen recht had, kon hij natuurlijk ook geen recht aan een ander overdragen. Doch al nam men nu aan, dat de auteur aan de voorzaten van de klagers het handschrift had kunnen verkoopen en in algeheel eigendom afstaan, dan nog moest het bewijs daarvan geleverd worden. De arrondissements-rechtbank te Rotterdam had daarvoor als bewijs aangenomen een oud verkoop-boek van de klagers, waaruit bleek, dat de schrijver zelf een exemplaar van zijn werkje had gekocht van, en dat er kosten waren gedaan voor drukken, papier enz. door den uitgever, al hetwelk blijk was, dat deze, de uitgever, eigenaar was. Het hof echter overwoog, dat dit slechts eenzijdige verklaringen waren, die niet in een strafzaak mochten gelden en die niet de overdracht van den eigendom bewezen[1].

1 Het vonnis is in zijn geheel te vinden in *Het Letterkundig Eigendomsregt.* Gebr. Belinfante 1865.

Had nu van Belle zich kalm bij deze uitspraak neêrgelegd, hij zou zijn Fransche vertaling onaangevochten hebben kunnen verkoopen. Maar in de ergernis over het gebeurde liet hij zich verleiden tot het misbruiken van het onbewijsbare recht van de Hollandsche *Gedichtjes* en drukte die na. Hij kondigde dat voornemen aan in een strooibiljet van andere zijner uitgaven, en wel met deze woorden:

'Ook heb ik nog voor meisjes en knapen, die wat hooger geleerd zijn, een lief Fransch werkje, dat tot titel heeft: *Imitation des Petits Poêmes de H. van Alphen, par F.C. Roud.*

'Om welk boekje mij een alleronaangenaamst proces is aangedaan, niet door St. Nicolaas, maar door zekere heeren, die meenden, dat zij alleen de gedichtjes mogten drukken van den grootsten Kinderdichter, die ooit in Nederland geweest is. Doch wijze, zeer wijze mannen, die met de wetten zeer goed bekend zijn, hebben uitgemaakt (27 Sept, jl.), dat de groote Hieronymus van Alphen het drukken van zijne onschatbare Gedichtjes niet zoo angstig heeft willen beperken binnen de enge grenzen van eene enkele drukkerij, maar liever gewild heeft, dat ieder zich beijveren zou, om hem behulpzaam te zijn in het bezigen van alle mogelijke middelen, ten einde dat lieve boekje niet alleen in de woningen der rijken, maar ook in de hutten der armen te voeren: want ook voor arme kindertjes heeft hij willen denken en dichten. Om aan deze uitgebragte meening te beantwoorden, heb ook ik de *Kleine Gedichten voor Kinderen*, *van Mr. Hieronymus van Alphen* gedrukt en den prijs slechts op 20 Cent gesteld, opdat er in het Vaderland van den hoogvereerden Dichter voortaan geen kind meer zal gevonden worden, hetwelk zich niet in het bezit van dat heve boekje zal mogen verheugen.'

Hierdoor ontvlamde nu weder een nieuwe strijd. De firma van Terveen stond erop, dat thans deze nadruk zou vervolgd worden, en het bestuur der Vereeniging gaf aan dat verlangen op

nieuw toe, door nu deze nadruk-kwestie bij den officier van justitie te Rotterdam in te dienen. Niettegenstaande herhaalde aanmaningen werd deze aangifte bij de rechtbank sleepende gehouden, tot dat de firma van Terveen eindelijk voor zich zelve optrad en zich met een klacht daarover wendde tot den minister van justitie. In November 1852 kwam daarop het volgend antwoord: 'De Minister van Justitie, gezien de ten deze ingewonnen ambtsberigten, brengt bij deze ter kennisse van den suppliant, dat er in deze geene termen zijn voor eenige tusschenkomst van de zijde des Ministers, en dat het aan den adressant wordt overgelaten, om, zulks in zijn belang geraden achtende, tot handhaving van zijn beweerd eigendomsregt, zoodanige actie voor den burgerlijken regter in te stellen, als waartoe hij zich bevoegd zoude mogen rekenen.'

In de algemeene vergadering van 1853 werd bij meerderheid van stemmen uitgemaakt, dat, om de groote kosten aan een civiel proces verbonden, de Vereeniging althans dit proces niet mocht wagen. De firma van Terveen berustte hierin.

Het strekte aan de broederschap van den boekhandel zeker tot eer, dat zij de onedele wraakneming van den nadruk algemeen afkeurde en de oude, eerwaardige uitgaaf de hand boven het hoofd hield. Maar niettemin mag het een daad van bekrompenheid genoemd worden, om de wapens op te vatten tegen een geen kwaad bedoelende en geen afbreuk doende broksgewijze vertaling van een kinderboekje; evenals het nog bekrompener was, toen er later een klacht inkwam tegen een uitgever, die in een tijdschrift een Engelsche vertaling had geplaatst van een vers van een onzer meestgevierde dichters, 'om het principe' zooals het heette.

Heel wat beweging wekte, in 1853, ook een dubbele titelnavolging. In de kerkelijke wereld had het in de jongste jaren de aandacht getrokken, dat het tijdschrift: *De Boekzaal der geleerde wereld*, sinds lang een onschuldig boekaankondigend maand-

werk, een zekere kleur had aangenomen die andersdenkenden hinderde. Het gevolg hiervan was, dat de mededinging reden vond op te treden onder een andere kleur. En zoo verschenen er met nieuwjaar op eens twee *Nieuwe Boekzalen*, een te Arnhem en een te Sneek, die, met elkander en met de Amsterdamsche oude, den wedloop aanbonden. De eigenaar der oorspronkelijke *Boekzaal* achtte zich verkort in zijn rechten; de ondernemers der nieuwe tijdschriften verdedigden de hunne; de redactiën stonden tegen elkaêr op; het publiek moeide er zich meê - overal woordenen pennestrijd. Twee der partijen, de derde behoorde niet tot de leden, zochten natuurlijk hulp en steun bij de Vereeniging, en wel de aangevallene en een der aanvallers. Het bestuur had alzoo een kwade taak, aangezien ieder met gelijke klem zijn goed recht staande hield en in het begin van geen wijken of wankelen hooren wilde. Met de wet in de hand was hier niets uit te richten; met het gemoedelijk reglement tusschen beiden te treden was het eenige. Deze weg werd dan ook ingeslagen en wel met den gelukkigen uitslag, dat het Sneeksche tijdschrift bij de tweede aflevering zijn titel veranderde. Het Arnhemsche, welks uitgever niet tot den bond behoorde, bleef in weigering volharden.

Was deze poging alzoo gedeeltelijk gelukt, het bestuur der Vereeniging meende het zijn plicht tegen de herhaling van zulk rumoer zooveel mogelijk te moeten waken, en terwijl het in een *Brief aan den Boekhandel* rekenschap aflegde van zijn daden, nam het die gelegenheid waar tot het volgend betoog:

‘Voor dergelijke navolgingen en titel-overeenkomsten, acht het Bestuur zich bevoegd en geroepen, ernstig en met nadruk te waarschuwen.

Er is in den laatsten tijd in Engeland, Frankrijk en Duitschland - en helaas ook in niet de minste mate bij ons! - een geest van navolging in den Boekhandel gekomen, die verbazing

wekt. Naauwelijks heeft de eene of andere onderneming met gunstig gevolg zich gevestigd, of eene al te ijverige navolging steekt vaak met begeerigheid de handen uit naar de vruchten, die anderen van hunne plannen en zorgen oogsten mogen. Het najagen van titel-overeenkomst is geene zeldzaamheid meer; wat meer zegt, inrigting en vorm, die veeltijds een hoogst belangrijk deel uitmaken van de waarde en de goede gevolgen eener onderneming, worden, alsof ze publiek domein waren, aangetast, en terwijl de nadruk van eenige weinige bladzijden buiten voorkennis van den wettigen eigenaar, doorgaans, uit vrees voor de bekende gevolgen, met naauwgezetheid wordt vermeden, wordt het navolgen eener geheele onderneming al meer en meer met ruimer conscientie gedreven.

Is die navolging aan de eene zijde eene hulde aan den oorspronkelijken Schrijver of Uitgever, deze hulde geschiedt geenszins met het doel, om het nagevolde aan te prijzen, of meer opgang te doen maken; integendeel, zij heeft geen ander oogmerk dan om zich toe te eigenen wat door een ander is uitgevonden, en om zijn voordeel te doen met dat, wat *niet* door hem gedacht of uitgevonden is. En waardoor wordt dit gemakkelijker gedaan, dan door geheele of gedeeltelijke overneming van eens anderen titel en inrigting? De billijkheid evenwel heeft voor deze navolging geene verschooning. De *titel* is als de naain eens menschen; de *inrigting* als zijne gebruiken en manieren; en gelijk de wetgeving het streng zoude wraken eens anderen naam aan te nemen, om zich voor dien te doen doorgaan, of zich als een ander voor te doen, om voor hem erkend te worden, evenzoo is de overname van titel en inrigting een misbruik, ja meer dan dat, waartegen ten strengste moet gewaakt worden. Zegge men ook: “de Nederlandsche Wet verbiedt het niet,” en: “waar zijn de grenzen?” zoo beantwoorden wij dit van onze zijde met de tegenvraag: “of alles voor geoorloofd gehouden mag worden, wat

de *geschreven* Wet niet verbiedt?" Wij hopen, dat het in Nederland niet zoo verre gekomen is, dat men alles wettig en regtvaardig rekent, wat de wetgeving niet verboden heeft; alsof er geene andere wet voor menschen bestond dan die alléén. En dat het een punt is waarin niet alle Wetgevingen falen, bewijzen Engeland en Frankrijk, waar titelroof en te groote navolging streng gestraft worden: getuige het kortelings zooveel gerucht gemaakt hebbende proces over de *Almanachs Paguerre.* - Vraagt men: "waar de grenzen dier navolging zijn?" Wij zijn geene Wetgevers, en de Wetgeving zelve zal nooit alle gevallen kunnen voorzien, en juiste grenzen trekken; maar het zedelijk gevoel zal ieder onzer de grenzen van zelve aanwijzen. Dat gevoel zal ons het best zelf zeggen, waarom wij *dien* titel nemen, en die inrigting *zoo* maken; *wat* ons daarvan toekomt als algemeen eigendom, en *hoe verre* wij gaan mogen. De Wetgeving zal steeds eenige grenzen *kunnen* trekken ter waarborg tegen hen, die hiernaar geenszins luisteren; doch de juiste maatstaf zal wel ieders overtuiging moeten zijn.' -

Veel meer bemoeiing met bijleggen en schipperen had het bestuur ten opzichte van vertalings-kwestiën. Nu eens was het de kamp van leden tegen niet-leden over een twreede vertaling buiten de voorschriften van het reglement om; dan weder gold het het overnemen van een fragment uit een tijdschrift in een tijdschrift, terwijl van het buitenlandsch boek reeds een volledige vertaling bestond; elders betrof het het omwerken in kleiner vorm van een grooter vertaling; ginds kwamen twee gelijksoortige kinderboekjes onder verschillenden titel; hier gaf men, onwetend, een vertaling uit het Engelsch van een boek, dat reeds uit het Duitsch was overgezet; dáár verscheen een onderdeel van een werk, dat hetzelfde onder een collectieven titel bleek te bevatten. In één woord, tal van abuizen, verzuimen, vergissingen, meer of min schuldig,

meestal alleen om het recht van het spel, maar, betreurenswaardig genoeg, wel eens ook om de onzuivere baat der knikkers, moesten door de vierschaar der Vereeniging met goede woorden of boete vereffend en uit de broederlijke wereld geholpen worden. De boekhandel, het moet gezegd worden, zocht voor al zijn kleine verdrietelijkheden, nu en dan wel eens als een ondeugende klikspaan, wat àl te veel troost aan den moederschoot der Vereeniging, en de Vereeniging, het mag niet worden verzwegen, had bijwijlen wel wat àl te groote zwakheid van bemoeiallige hulpvaardigheid.

Een zaak van grooter beteekenis viel voor in het begin van 1850. Bij advertentie in onderscheiden dagbladen werd bekend gemaakt, dat door eene vereeniging, onder de spreuk *Unitate ac Persecerantia*, te Amsterdam gevestigd met het doel om uitgesproken kanselredenen door den druk gemeen te maken, was uitgegeven en bij S. de Grebber Szoon verkrijgbaar gesteld de *Leerrede* door Dr. H. Heemskerk den 7en April gehouden in de kerk der remonstrantsche gemeente. Onmiddellijk daarop volgde een protest van dezen leeraar, dat deze uitgaaf gebeurde buiten zijn voorkennis, dat de rede bij de voordracht moest zijn opgeschreven, en dat het gedrukte stuk geen enkele zinsnede inhield gelijk die mondeling door hem was uitgesproken. Het geval wekte niet weinig opzien. Zoo iets brutaals was nog nooit geschied. De couranten waren er vol van en het publiek sprak overal zijn ergernis luide uit. Natuurlijk de boekhandel allereerst. Geld verdienen was zoet; maar dat te bejagen langs zulke slinksche wegen, dat kon er niet door. Het gold hier zelfs den goeden naarn van dien handel; door het debiet te bevorderen zou men zich aan de wandaad medeplichtig maken. Dat begreep ook het bestuur der Vereeniging, en reeds den 13en April had de geilede boekhandel een brief in handen, waarin ieder werd gewaarschuwd tegen het bevorderen der verspreiding. ‘Wij hebben

meermalen gesproken van handelingen', zoo liet het bestuur zich uit, 'die den gestrengen toets der zedelijkheid niet konden doorstaan; maar zoo er immer eene zoodanige heeft plaats gehad, moet dan niet de hier vermelde uitgave daaronder gerekend worden? Immers heeft zij plaats *zonder eenige voorkennis of medeweten van den Auteur;* immers is de thans uitgegevene Leerrede waarschijnlijk onder de openbare voordragt opgeteekend, en verschijnt naar dit afschrift in het licht als een treurig blijk, hoever de zucht tot winst kan vervoeren.

Tegen zulke aanranding kan het wettig eigendomsregt eens auteurs op de vruchten van zijnen geest niet op dezelfde wijze als onze tastbare bezittingen beschermd worden; sloten noch grendelen noch wakers beveiligen daartegen een eigendom, dat alleen onder de bescherming der openbare goede trouw gesteld kan worden, maar juist daarom voor ieder dubbel heilig behoort te zijn.

Behoeven wij meer dan deze korte uiteenzetting der omstandigheden, waardoor deze onderneming zich kenmerkt, om den Boekhandel uit te noodigen, *zich van alle medewerking tot den verkoop van de bovengemelde Leerrede*, *en de daarop aangekondigde vervolgen te onthouden?* In Nederland, in den Nederlandschen Boekhandel, bestaat eerbied voor den eigendom, en alle pogingen tot aanranding daarvan zullen schipbreuk lijden op den algemeenen geest, die onzen handel tot nog toe heeft gekenmerkt.'

In gelijken geest sprak Mr. Jacob van Lennep zijn verontwaardiging uit in de *Amsterdamsche courant.* 'Een leerrede in 't openbaar gehouden, een tooneelstuk in 't openbaar vertoond, een muziekstuk in 't openbaar uitgevoerd', bepleitte hij, 'worden daardoor evenmin publiek eigendom als een schilderij, die openbaar ten-toon-gesteld, of een kleed, dat op de straat gedragen wordt. Ieder voortbrengsel van 's menschen geest is zijn wettig en onschendbaar eigendom, zoo lang hij het niet aan een ander

heeft afgestaan. Mededeeling van dat voortbrengsel bewijst daarom nog niet altijd afstand. De wijze van mededeeling is tweeledig; zij geschiedt of mondeling of door middel der drukpers. De oorspronkelijke eigenaar heeft de keus, van welken vorm hij zich bedienen wil; die keus is een onschendbaar recht: niemand mag buiten zijne toestemming aan die mededeeling een anderen vorm geven dan de eigenaar verkozen heeft.

'De leeraar, die een leerrede uitspreekt, kan geacht worden, aan zijn hoorders het recht te hebben gegeven, om die leerrede, voor zoo ver zij die onthouden hebben, na te vertellen en des noods geheel op te zeggen. Maar hij geeft aan geen hunner het recht om den vorm der openbaarmaking willekeurig te veranderen, en wat bestemd was om *gehoord* te worden ook geschikt te maken om *gelezen* te worden.

Doch er is meer. Die een voortbrengsel van zijn geest in druk uitgeeft, bewijst door de daad dat hij dat voortbrengsel openbaar wil maken, zegt men. Redeneert men op deze tegenbewering door, dan zou ieder nadrukker een geoorloofde daad verlichten; want zijn nadruk strekt mede ter bevordering der openbaarmaking. En toch, volgens de wet zou hij strafschuldig zijn. Maar zoude hij nu op het recht des eersten uitgevers *geen* inbreuk mogen maken, en *wel* op het nog heiliger recht van den vervaardiger en oorspronkelijken eigenaar? En wat is, wel beschouwd, de openbare voordracht eener leerrede, het spelen van een ongedrukt tooneelstuk of muziekwerk anders dan een *eerste* uitgave, een eerste mededeeling, alleen in den vorm verschillende van die, welke door den druk geschiedt.

Is alzoo het wederrechtelijk drukken van een uitgegeven werk *nadruk*, hoeveel te meer is het drukken van wat in 't openbaar gesproken werd, wanneer het drukken buiten verlof des eigenaars geschiedt, met dien naam te bestempelen.'

Op dit en dergelijke dagblad-artikelen, en te gelijk op den

brief van de Vereeniging, verscheen, namens de vereeniging *Unitate ac Perseverantia* een antwoord van den heer F.H. Fijnje, kand. tot de h. dienst bij de herv. gemeente. Deze gaf verslag van het gebeurde. 'Toen eenige ware godsdienstvrienden', zoo meldde hij, 'op de gedachte kwamen het in het buitenland bestaande voorbeeld te volgen[1] en zich te vereen igen om ook hier eene dergelijke heilrijke onderneming tot stand te brengen, waren zij al dadelijk voornemens de preken in de kerk, als zijnde publiek territoir, te doen afschrijven. Men had alle voorschriften van eerlijkheid, welvoegelijkheid en burgerlijke beleefdheid in acht willen nemen en onderscheiden Professoren en Predikanten van het plan kennis gegeven. Niemand had zich verwaardigd op die circulaire te antwoorden. Hoezeer ons deze onheuschheid griefde, wilden wij hen, zooals men zegt, de maat volmeten. Persoonlijk heb ik mij bij hen vervoegd, doch ondanks al mijne moeite en aangevoerde gronden, mislukten al mijne vriendelijke pogingen. Bij den een iets meer, bij den ander iets minder vriendschappelijk ontvangen, vroeg de een mij of ik mijne vijf zinnen wel bij elkander had; de ander zeide dat hij zou stotteren; de derde, dat hij veel van een scholier zoude hebben die zijne les opzeide; een vierde verklaarde: 'Al kwam de geheele gemeente, door den ganschen kerkeraad vertegenwoordigd, bij mij om mijne toestemming te verzoeken, dan deed ik het nog niet!' Kortom, het was en bleef neen. Het is dus *onwaarheid*, dat wij gehandeld zouden hebben zonder kennis of medeweten van de predikanten. Of zou men misschien van ons verlangd hebben

1 Een jaar vroeger had in Engeland hetzelfde plaats gehad hij een bededag. Stenografen hadden toen voor hun couranten onderscheidene leerredenen uit den mond opgeschreven. De redenaars waren daar wel tegen opgekomen, maar hadden het feit overigens laten glippen, omdat het de bijzondere gelegenheid van een algemeenen bededag' gold.

dat wij dezen of genen Leeraar, die, na kennisgeving, ons zijne toetreding geweigerd had, zouden moeten waarschuwen: op dien Zondag en in die bank zullen wij iemand zenden om uwe preek af te schrijven? Neen dat kan niet! Behoorlijk waarschuwen was en is pligt; doch tijd en plaats op te geven, ware meer, dan men in gemoede van ons vorderen kon. Het Christendom eischt wel vredelievendheid en verdraagzaamheid, doch het vordertgeene lafheid!

'Men spreekt van grendels en sloten, alsof wij dieven en huisbrekers waren, terwijl wij niets anders doen, dan door de drukpers aan het publiek terug te geven, wat publiek eigendom is. - De woorden, die men binnen zich houdt, zijn *privaat*; de woorden, die men in het openbaar spreekt ten dienste van het publiek, zijn *publiek eigendom.* Beschouwen wij nu eens in het kort, wat eigenlijk een Leeraar is. De naam reeds zegt het ons. Het is iemand, die aangesteld en bezoldigd is om te leeren. Wie? Het publiek. Wie bezoldigt dien Leeraar? Het publiek. Zelfs de geringste ambachtsman draagt het zijne er toe bij, want 's Lands kas wordt alleen door hetgeen de burgerij opbrengt, gestijfd. De Leeraar staat dus gelijk met ieder bezoldigd ambtenaar, die voor zijn werk bezoldigd wordt; hetgeen hij levert, wordt hem als het ware door het publiek afgekocht, en hij verliest alle aanspraak daarop, evenals de werkman, die mij een stuk werk levert. Of dit handenwerk of werk van den geest is, doet er niets toe. - Wat de Leeraar dus aan het publiek *ex officio* levert, is publiek eigendom; en zoo ik, als een lid van dat publiek, van mijn regt gebruik maak, dan bega ik geen diefstal. *Nadruk* is het nooit of nimmer, omdat de gesproken woorden *niet in druk zijn*; wat niet *gedrukt* is, kan bij geene mogelijkheid worden *nagedrukt.* - Dat de Leeraar meent aanspraak en regt op zijne publiek uitgesproken leerrede te behouden, is een oud dwaalbegrip. De kleedermaker heeft geen regt meer op den rok of jas, dien ik hem

betaald heb. - Dat het tot nog toe niemand in het hoofd gekomen is van zijn *individueel* regt op iets, dat publiek eigendom is, gebruik te maken, is voor mij niet verbindend, en kan ik van dit mijn regt gebruik maken wanneer ik slechts wil.

Wij houden ons alleen aan kanselpreken, met andere woorden: het *publiek eigendom.* Deze willen wij, door ze aan de *publieke beoordeeling* over te geven, beter, indrukwekkender, hartelijker, gemoedelijker maken, en ons niet laten afschepen met hetgeen men des Zaturdags als het ware ter loops en in grooten haast opstelt, om het dan des Zondags aan het *plebs* prijs te geven. - Hadde men reeds vroeger meer werk gemaakt van de Openbare Godsdienstoefening, misschien hadden wij dan niet die altijd betreurenswaardige scheuring in onze Hervormde Kerk zien ontstaan, waardoor zich thans een deel dier kerk *Hervormden* en het andere gedeelte *Afgescheiden Hervormden*, of zoogenaamde *Separatisten* noemt.

De wèl doordachte, wèl doorwrochte, wèl bearbeide kamerpreken, preken, waaraan de Leeraars meer zorg wijden, opdat zij meer aftrek zullen hebben, en dus ook meer zullen opbrengen, van deze (schoon het publiek juist op zulke preken regt had) van deze, zeggen wij, onthouden wij ons, en beschouwen die als eene soort van privatieve jagt van de Leeraars in het algemeen. Doch van de publiek uitgesproken leerredenen kan niemand ons kwalijk nemen, dat wij, om den wille van het publiek, zóó veel partij trekken, als waarvoor zij slechts eenigzins vatbaar zijn. - *Predikt het Evangelie aan alle creaturen*, is het voorschrift. Dat wij dus de gouden woorden, welke den Leeraar op den kansel van de lippen vloeijen, door middel van de drukpers, even als door eene Bazuine, tot aan de uiterste grenzen der wereld doen weergalmen, - kan men met mogelijkheid hieruit iets berispelijks, iets slechts, iets ouzedelijks disteleren?

Werkt de Boekhandel onze en zijn eigen belangen tegen, dat

moet hij zelf weten. Het groote publiek kan men zoo maar niet aan een band leggen. Publiciteit kan men niet kunstmatig weren!' -

Intusschen had de ergernis over de gepleegde daad niet stilgezeten. De officier van justitie te Amsterdam had bij zijn arrondissements-rechtbank rechtsingang gevorderd tegen den uitgever de Grebber. In haar zitting van 13 April had die rechtbank deze vordering, op straks te melden gronden, gemeend te moeten weigeren. Tegen deze weigering was verzet aangeteekend door het openbaar ministerie. Ook het provinciaal gerechtshof in Noord-Holland had, om dezelfde redenen, den rechtsingang niet aanvaard. Waarop de procureur-generaal van dat hof, ondersteund door den procureur-generaal bij den hoogen raad, voorziening in cassatie gesteld had bij dit hoogste rechterlijk collegie, hetwelk den 22en Mei uitspraak deed. Deze uitspraak, die grootendeels een weerklank was van de gronden door de Amsterdamsche arr.-rechtbank aangevoerd, deelen wij, om de belangrijkheid der zaak, in haar geheel mede:

'*Overwegende*, dat de Hooge Raad niet is geroepen om in beschouwingen te treden omtrent de vraag, wat uit een wetgevend oogpunt ten deze zou kunnen worden wenschelijk geacht, noch ook het hier gebeurde aan de beginselen van zedelijkheid te toetsen, maar dat dezelve alléén en uitsluitend de vraag heeft te onderzoeken, of tegen hetgeen hier heeft plaats gevonden, bij de strafwet van 25 Jan. 1817 is voorzien, en of de regter, door die wet niet toe te passen, dezelve heeft geschonden en dat daarbij alleen de wet zelve, en niet wat in andere landen onder andere wetgevingen regtens is, kan in aanmerking komen;

O., dat de Regtbank, waarmede het Hof zich, wat de motieven betreft, heeft vereenigd, is van meening geweest, dat de aangchaalde wet het hier vermelde geval, bestaande in het door den bekl. op den 9en April 11. uitgeven en in zijnen winkel verkrijg-

baar stellen van eene leerrede, in de Remonstrantsche Kerk te Amsterdam, op Zondag den 7 April bevorens, door Ds. H. Heemskerk uitgesproken, zonder dat die leerrede aan hem door dien predikant was afgestaan, blijkbaar niet heeft op het oog gehad;

O., dat deze meening der Regtbank in substantie hierop is gegrond, dat die wet veronderstelt, dat eene eerste uitgave ter perse is, of dat er reeds eene uitgave, bestaat, en dat zulks is op te maken: 1° uit de voorwaarden, welke art. 6 van gemelde wet vereischt, om de handhaving van het kopij-regt in te roepen; 2° uit de bewoordingen van art. 4, "hetzij bij eene eerste uitgave, hetzij bij eenen herdruk;" en 3° uit de strafbepalingen van art. 4, welke de ongedebiteerde exemplaren van den nadruk verbeurd verklaren ten voordeele van den eigenaar van den oorspronkelijken druk, en de waarde der 2000 exemplaren, welke als boete verschuldigd zijn, berekend willen hebben naar den boekverkoopersprijs van den wettigen druk, en dat van het bestaan of ter perse liggen van zoodanigen oorspronkelijken of wettigen druk *in casu* niet blijkt;

O., dat die uitlegging allezins overeenkomt met de bepalingen van den Hollandschen tekst, maar dat daarentegen in cassatie is nangevoerd de Fransche tekst, en dat het niet kan ontkend worden, dat laatstgemelde somtijds aanmerkelijk van den eersten verschilt;

O. echter, dat ook dan, wanneer aan den Franschen tekst de voorkeur zou moeten gegeven worden, daaruit dan nog maar alleen zou kunnen volgen, dat tot nadruk, tegen den natuurlijken zin van dat woord, niet volstrekt het bestaan van eenen eersten wettigen druk zou worden vereischt, geenszins dat de hier begane daad zou strafbaar zijn:

O. toch, dat in den Franschen tekst art. 6 de woorden: 'ten voordeele van den eigenaar van den oorspronkelijken druk' luiden: "au profit du propriétaire du manuscrit ou de l'édition pri-

mitive;" dat het dus altijd, zou er *in casu* nadruk kunnen bestaan, zou noodig zijn geweest, dat van een handschrift, dat is van iets stoffelijks, of, met andere woorden, van een door letterteekenen uitgedrukt voortbrengsel van den geest, ware misbruik gemaakt, hetgeen nog verder volgt uit art. 1, waar letterwerken met kunstwerken worden gelijk gesteld;

O. nu, dat het bestaan van een handschrift niet alleen geen noodzakelijk vereischte is voor eene leerrede, welke, als voor de vuist kunnende zijn uitgesproken, niet behoeft te zijn in geschrift gebragt en mitsdien *per se* geen letterwerk daarstelt, en dat het bestaan van een manuscript der uitgesprokene leerrede en het misbruik maken daarvan, ten deze zelfs niet wordt beweerd, maar alles zich bepaalt tot woorden, die door den leeraar in het openbaar zouden zijn uitgesproken;

O., dat de strafwet geene extensive uitlegging gedoogt, en dat, al mogt er dus hier aan een *casus omissus* kunnen worden gedacht, dit alleen door den wetgever, en niet door den strafregter, zou vermogen te worden aangevuld;

O. derhalve, dat het aangevoerde middel is ongegrond;

Verwerpt de voorziening, de kosten te dragen door den Staat.'

Hadden alzoo de rechtbanken, alleen op grond van onbevoegdheid, de aanklacht niet ontvankelijk verklaard, en had Mr. C.M. van der Kemp in het *Weekblad van het Regt* ook al betoogd, dat de vrijheid der drukpers ook in deze vrijheid niet mocht belemmerd worden, toch kon het zedelijk gevoel zich daar niet bij neêrleggen eu zocht dit, bij monde van Mr. J. van Lennep, troost thans bij het hoogste letterkundig college, de tweede klasse van het koninklijk Nederlandsch Instituut. Den 30en Mei besloot dit lichaam, 'na de weigering van regts-ingang in drie instantiën', zich bij adres te wenden tot den koning.

De klasse achtte zich, zeide zij, noch geroepen noch had ten doel zich eenig oordeel aan te matigen over die wreigeriug. Zij bepaalde

zich alleen bij het opmaken der gevolgtrekking, dat, volgens de bestaande wet, een feit als het bedoelde, straffeloos kon worden gepleegd.

Echter meende zij haar oordeel niet te mogen verhelen over het feit zelf.

'Zij ziet', zoo leest men in haar adres, 'in het uitgeven van in het openbaar voorgedragen lettervruchten buiten de goedkeuring des vervaardigers, *vooreerst*, een inbreuk op diens eigendomsregt, en *ten andere*, eene daad van onberekenbaar nadeel voor de letterkunde.

Vooreerst, een inbreuk op het eigendoms-regt der vervaardigers.

Voor dezen toch bestaan twee verschillende vormen, waarvan hij zich bedienen kan, om zijne gedachten aan anderen mede te deelen: hij kan dit doen bij monde, of door middel der drukpers.

Aan hem alleen komt de keuze toe, van welken dier beide vormen hij zich bedienen wil. Hij mag in de vrijheid dier keuze door niemand belemmerd worden.

De kanselredenaar, die eene leerrede, de verhandelaar, die eene redevoering voordraagt, de schrijver, die een tooneelstuk laat opvoeren,.kan zijne redenen hebben, waarom hij zijne lettervrucht niet, of althans niet terstond door den druk gemeen wil maken; hij kan partij willen trekken van de aanmerkingen of mededeelingen van anderen; hij kan zijn werk, eer hij het uitgeeft, willen verbeteren, wijzigen, vermeerderen; hij kan het ook geheel willen onderdrukken. Dit alles wordt hem belet, wanneer zijn werk, buiten zijne toestemming, door anderen wordt uitgegeven.

Doch er is meer. De verkoop zijner lettervrucht zou welligt aan den vervaardiger voordeel hebben kunnen bezorgen. Van dit voordeel wordt hij verstoken, wanneer een ander zich die lettervrucht mag toeëigenen, om die in openbaren druk uit te geven. De vervaardiger zal het dan moeten aanzien, hoe hetgeen door hem, welligt met groote moeite en zorg, was zamengesteld,

alleen strekt om aan een ander, die niets gedaan heeft dan het vervaardigde te doen naschrijven, eene gemakkelijke winst te bezorgen.

‘Maar ook, *ten andere*, voor den bloei der letterkunde zou de klasse het hoogst nadeelig achten, indien het onlangs gegeven voorbeeld ongestraft navolgers vond.

‘Uitgaven, buiten de toestemming, en dus ook buiten het oog des vervaardigers bezorgd en nagezien, moeten zich noodwendig door gebreken en onnaauwkeurigheden kenmerken. Het publiek loopt dien ten gevolge gevaar, van in de plaats van goede geschriften, ellendigen misdruk te ontvangen; en de vervaardiger, van zijne lettervrucht misvormd te zien verschijnen, en daarnaar beoordeeld te worden.

‘Hoezeer moet zulks niet strekken om dezen laatsten te ontmoedigen en hem af te schrikken van zijne gaven in het openbaar te doen hooren. De kanselredenaar moge al door zijn ambt verpligt zijn als spreker op te treden, elk ander schrijver, wien zijn naam lief is, zal van lieverlede weigeren, om zijne lettervruchten aan roof bloot te stellen, en men zal welhaast niemand meer vinden, die òf in het openbaar spreken wil òf een ongedrukt tooneelwerk doen opvoeren.

‘Het is uit aanmerking van dit een en ander, dat de klasse met gepasten eerbied den wensch durft uiten, dat het Uwer Majesteit moge behagen, in het belang der letterkunde en van hare beoefenaars, een ontwerp van wet aan de Kamers te doen voordragen, waarbij het eigendomsregt der schrijvers beter dan bij de thans bestaande wetten gehandhaafd en tegen alle inbreuk beveiligd worde. Zij voedt geen twijfel aan de medewerking hiertoe van 's Lands vertegenwoordigers. Het mag toch niet ondersteld worden, dat in Nederland de regten van uitgevers en drukkers door den wetgever beschermd zouden worden, en de nog heiliger regten der schrijvers die bescherming vergeefs moeten zoeken.’ -

Aan dit adres meende de Vereeniging zich onmiddellijk te moeten aansluiten. Zij vond er te gelijk gelegenheid in, om op haar zoo vaak herhaalden wensch naar een betere wet op het kopijrecht op nieuw, en thans met des te ernstiger reden te kunnen eindringen. Kortelijk verwijzende naar alle vroegere teleurstellingen en diep doordrongen van het ook voor andere belangen zoo billijke van haar verlangen, veroorloofde zij den koning eerbiedig te doen opmerken:

'Dat een onlangs plaats gehad hebbend voorval op nieuw de onvolledigheid van gemelde wet ter bescherming van de regten neus auteurs op de voortbrengselen van zijn vernuft en vlijt had doen blijken.

Dat toch bij een arrest van het hoogste geregtshof was uitgemaakt, dat zij onvoldoende was om de uitgave te beletten van eene leerrede onder het gehoor des sprekers opgeschreven, en buiten en tegen diens wil in het licht gegeven.

Zoowel de instructie dezer regtszaak als het voor eenigen tijd ingeleverd verzoekschrift van de tweede klasse van het koninklijk Nederlandsch Instituut, hadden het on zedelijke en onregtvaardige van zoodanige handelwijze, en het wenschelijke dat daartegen bij eene wet wierd gewaakt, te helder in het licht gesteld, dan dat de adressanten het noodig achtten hier nog iets tot aandrang daarvan bij te voegen.

Eene overweging echter, meer bijzonder hunnen handel betreffende, meenden zij hier niet te moeten achterhouden.

Dat namelijk wanneer zij van auteurs hadden gekocht de voortbrengselen van hun vernuft en vlijt, om daarvan te gelegener tijd de uitgave te bewerkstelligen, zij aan het gevaar bloot stonden, dat, wanneer van deze eene openbare voordragt werd gehouden, dit door middel der stenographie werd opgeteekend en in het licht gegeven, en zij alzoo van hun wel en wettig verkregen eigendom op eene arglistige wijze werden beroofd, in

dadelijken strijd met de erkende bedoelingen des wetgevers.

Adressanten behoefden wel niet op te merken hoe groot een schade hun daardoor kon worden toegebracht, om hun ootmoedig verzoek te wettigen:

Dat het Uwe Majesteit moge behagen de Wet op het Regt van Copy aan eene herziening te onderwerpen, en die aan de Wetgevende magt aan te bieden.'

Wat buiten het vermogen der rechterlijke macht had gelegen, te straffen of te stuiten, werd gelukkig door den goeden geest van den boekhandel volbracht: de gestolen leerrede werd niet verkocht, en de onderneming van de Vereeniging *Unitate ac Perseverantia* kon niet worden voortgezet.

Een andere rechtszaak, evenwel buiten de bemoeiing van de Vereeniging, wekte in den boekhandel en bij het publiek vrij wat opspraak. In het najaar van 1857 namelijk - wij wezen er reeds op in onze *Boekenlijsten* bladzij 430 - kwam bij P.M. van Cleef Iz., te Hilversum, van de pers het eerste deel van een werk getiteld *Verspreide Dicht- en Prozawerken* van H. Tollens Cz., verzameld door G. Engelberts Gerrits; welke eerste verzameling, die, volgens het voorbericht, nog door eenige bundels zou worden gevolgd, een veertigtal gedichten bevatte sedert het begin dezer eeuw in onderscheiden werken verstrooid, maar niet opgenomen in de 14 deelen *Kompleete Dichtwerken* bij G.T.N. Suringar uitgekomen. Deze gedichten waren meestal overgenomen uit bundels *Dichtlievende Mengelingen* (Rotterdam 1802), *Proeven van Minnezangen en Idyllen* (Amsterdam 1802), en *Tuiltje van geurige dichtbloemen* (1803). Tegen deze uitgaaf kwam in rechten op, ook namens de overige kinderen en erfgenamen van den dichter (overleden 21 October 1856), Mr. H.P.J. Tollens, als hebbende de uitgever van Cleef niet het geringste recht om over deze

verzen door den druk te beschikken. Integendeel, wijlen zijn vader had aan niemand anders dan aan den boekhandelaar Suringar het kopijrecht van eenige bundels verleend; van al wat de dichter ooit had doen drukken, had hij het eigendom steeds aan zich gehouden en er den herdruk van verboden en gekeerd; zelfs bij uitersten wil had hij aan zijn kinderen strengelijk opgedragen om tegen het herdrukken of op nieuw uitgeven van de niet in Suringar's bundels opgenomen stukken met zorg te waken. Uit eerbied voor dezen uitersten wil, was de klacht wegens gepleegden nadruk door de kinderen des dichters bij den rechter ingediend.

De arrondissements-rechtbank te Amsterdam behandelde deze zaak in haar zittingen van 11 Februari en 11 Maart 1858. De beklaagde uitgever beweerde 1° het kopijrecht van verschillende door hem opgenomen stukken op wettige wijs te hebben verkregen, terwijl 2° in het algemeen het nadrukken van geschriften niet zou verboden zijn, wanneer die uit handen van den auteur aan den boekverkooper en voor den druk afgegeven en in den handel gebracht waren. - De rechtbank nam deze verdediging, op nader te melden gronden, niet aan en veroordeelde den beklaagde tot een boete van *f* 300. - ten behoeve der Hilversumsche armen en de betaling van de waarde van 2000 exx. der hiervóór gemelde bundels, te zamen bedragende *f* 19.060. -, met verbeurdverklaring van de nog voorhanden zijnde exemplaren van den nadruk.

Van dit vonnis kwam de veroordeelde in appèl bij het provinciaal gerechtshof in Noord-Holland, zitting van 27 April. Het hof, overwegende, dat het veertigtal gedichten (met wijziging en verandering hier en daar van den oorspronkelijken tekst) was overgenomen uit en ontleend aan verschillende dichtwerken van wijlen den dichter H. Tollens, op onderscheiden tijden, grootendeels vóór meer dan vijftig jaren, bij andere uitgevers, hier te lande in het licht verschenen;

O. dat de appellant, met betrekking tot enkele dezer gedichten in de meening verkeerende, dat hij in een regtmatig bezit er van gekomen was, kon gehandeld hebben ter goeder trouw, maar dit niet heeft gedaan ten aan zien van de *Dichtlievende Mengelingen*, die hij bepaald *zonder kopijregt* had overgenomen van den getuige Blok (een antiquaar);

O. wat appellants 2e reden van verontschuldiging betreft, als zoude er van de uitgaven van den jare 1802 e.a. geen kopijrecht bestaan, het volgende dient in acht genomen te worden:

dat dit beweren is ongegrond;

dat toch het regt om door den druk te mogen copieëren, is een onbetwistbaar regt, inhaerent aan den auteur van elk werk, of aan hem, aan wien van dezen dit recht op wettige wijze is overgegaan;

dat dit beginsel is gehuldigd zoo bij vroegere als latere wetgevingen op den letterkundigen eigendom;

dat wel tot 1796 privilegiën of octrooien werden verleend tot het uitsluitend drukken, uitgeven en verkoopen van boekwerken, doch dat die privilegiën geen kopijrecht schepten voor hen, die haar hadden verzocht en verkregen, maar bestaand, althans vermeend bestaand, kopijregt tegen inbreuk beschermden, en steeds werden gegeven onder voorbehoud der regten van derden, zoodat zelfs verkregen privilegie verviel, indien het later bleek, dat het regt van kopij bij een ander bestond; dat dit begrip omtrent de bedoelde privilegiën nog bevestiging vindt in art. 1 der Publicatie van het Staatsbewind der Bataafsche Republiek, gearresteerd 3 Juni 1803, waarin wordt gezegd: ‘dat voortaan geen privilegiën of octrooijen op publiek gezag zullen worden verleend enz. (dewijl) iedereen, zonder eenige bijzondere wet ten zijnen behoeve, aanspraak heeft op de beveiliging van zijnen regtmatigen eigendom’;

dat dan ook, in overeenstemming hiermede, het decreet van het Provinciaal Bestuur van Holland van 8 Dec. 1796, het welk

tot aan de zoo even genoemde algemeene verordening van 3 Junij 1803 in die Provincie heeft gegolden, en onder vigueur waarvan de *Dichtlievende Mengelingen* bij Hofhout zijn in het licht verschenen, - in art. 1, het bestaan van kopijregt, afgescheiden van privilegie of octrooi, *implicite*, erkent, en, het stelsel der privilegiën of octrooien in de Provincie Holland algemeen afschaffende, derhalve ook voor auteurs, die, voor eigen rekening uitgevende, vroeger privilegie konden bekomen (vg. Placaat der Staten van Holland en West-Friesland van 9 Jan. 1686), dit recht alleen ten aanzien van boekverkoopers regelt, en deszelfs behoud aan voorwaarden verbindt, waaruit volgt, dat de wetgever van 1796 het kopijregt van den auteur, als *per se* bestaande, stilzwijgend en onvoorwaardelijk aanneemt;

dat, naar deze beschouwingen, het kopijregt der onderwerpelijke gedichten heeft berust, even als dit met elke oorspronkelijke lettervrucht het geval is, bij den auteur, *in casu* den dichter Tollens, en dat dit regt voor dien bezitter alleen is kunnen verloren gaan door wettige overdragt van hetzelve op een ander, vermits de formaliteiten, welker veronachtzaming, volgens art. 5 van opgemeld decreet, het kopijregt deed vervallen, alleen voor den boekverkooper, eigenaar van het kopijregt, maar niet voor den auteur zijn geschreven;

dat van zoodanige overdragt, wat ook ten aanzien van latere gedichten moge gebleken zijn, met betrekking tot de onderwerpelijke althans, schijn noch schaduw ten processe aanwezig is;

dat mitsdien de appellant uit opgemeld dichtwerk, getiteld *Dichtlievende Mengelingen*, waarvan de dichter H. Tollens Cz., als auteur, het kopijregt had, verschillende gedichten in druk heeft overgenomen, niettegenstaande hij wist, het kopijregt van dat werk niet te bezitten, en derhalve *dolo malo*, door welke daad hij zich aan strafbaren nadruk heeft schuldig gemaakt;

Veroordeelt mitsdien den appellant enz. enz. (op grond van een

minder waardeberekening) tot een vergoeding van *f* 3120. - aan de regthebbenden, en de vroeger vermelde boete[1].

Deze rechthebbenden, de familie Tollens, hadden reeds vroeger afstand gedaan, en deden dit ook nu weder, van alle schadevergoeding, wèlke ook, alleen onder beding dat, ten kosten van den veroordeelde, van de uitspraak door advertentie en biljet openbare kennis zou worden gegeven.

De appellant van zijn kant wenschte trouwens nog het allerlaatste te beproeven en bracht, op grond van eenig verzuim in den vorm, het geding voor den hoogen raad, die in zijn zitting van 2 Augustus de klacht van verzuim inderdaad geldig verklaarde en zich gereed maakte de geheele zaak op nieuw te behandelen. Vóór hij daartoe in nadere zitting bijeenkwam, werd echter door partijen bericht gegeven, dat het geschil geschikt was en werd het alzoo van de rol afgenomen.

Het eerste deel der *Verspreide Dicht- en Prozawerken* werd uit den handel teruggetrokken en de onderneming gestaakt.

Een derde kwestie van kopijrecht, een kwestie die helaas onbeslist moest blijven, deed zich voor in 1857. Zij gold alweder een nadruk van schoolboeken in ons eigen land, gedreven op groote schaal, die, al geschiedde hij ook op een afgelegene plaats, voor de uitgevers van schoolwerken een dreigend aanzien had. Van verschillende zijden toch kwam bij het bestuur der Vereeniging de klacht in, dat de reeds van vroeger bekende J.K. Alberts, te Sittard in Limburg, zich voortdurend toelegde op het nadrukken van voor het onderwijs bestemde werkjes, en dat J.W. Kunen, boekbinder te Delden, zich met den verkoop daarvan belastte. Drie nagedrukte boekjes, zijnde Prinsen, *A.B.C. boek*, Anslijn, *Raadgevingen en Onderrigtingen*, en Prinsen, *Eerste*

1 Het geheele geding is te vinden in *Het Letterkundig Eigendomsregt in Nederland*, Gebr. Belinfante 1865.

Leesoefeningen, waren daarbij overgelegd, maar op den omslag van een der werkjes stond een fondslijst van den uitgever, waaruit bleek, dat hij zich aan niet minder dan 75 grootere en kleinere kopijen vergrepen had[1].

Dit verschijnsel, hoe dikwerf vroeger ook voorgekomen, achtte het bestuur zoo bedenkelijk en de gevolgen daarvan zoo onberekenbaar, dat het meende niet te mogen berusten in de vaak geopenbaarde vrees, dat men aan de wet van 1817 een uitlegging zou kunnen geven, alsof alle voor scholen of onderricht bestemde werken geen aanspraak op kopijrecht konden maken. Om te dien einde eenige meerdere zekerheid te verkrijgen, trad het in overleg met den advocaat der Vereeniging Mr. Aug. Philips[2], van wien dien ten gevolge het onderstaand belangrijk advies ontvangen werd:

'Van uwen heer Secretaris had ik de eer te ontvangen een exemplaar van
N. Anslijn, Nzn., *Raadgevingen en onderrigtingen.*
P.J. Prinsen, *Eerste Leesoefeningen.*
P.J. Prinsen, *A.B.C. Boek*,

respectivelijk te Amsterdam en te Haarlem uitgegeven, en een exemplaar van een nadruk dier werkjes, verschenen (volgens de opgaaf op den titel) hij J.K. Alberts, te Sittard. Blijkens eene lijst, op den omslag van een dier nadrukken voorkomende, zijn door genoemden Alberts nog vele andere tot schoolgebruik bestemde werkjes nagedrukt. UE. onderwerpen mij de vraag: of eene vervolging wegens ongeoorloofden nadruk tegen Alberts met goed gevolg kan worden ingesteld, hetzij ter zake van een der toegezondene of van andere op zijne lijst vermelde boekjes.

1 De geheele lijst is te vinden in het *Verslag der Vereeniging* 1856-57 bijlage D.
2 De vorige advokaat der Vereeniging, Mr. J.W. van der Meer de Wijs, was in 1855 overleden; Mr. Aug. Philips was in diens plaats gekozen. De overledene had der Vereeniging en den boekhandel gedurende vele jaren voortreffelijke diensten bewezen.

Indien het, zoo als ik bij de eerste kennisneming der zaak vermoedde, tot het instellen eener vervolging noodig ware de geldigheid van kopijregt op schoolboeken, en de vraag over den zin en omvang van de bepaling van artikel 5 der wet van 25 Januarij 1817 (Staatsblad N°. 5), daarover, aan eene regterlijke beslissing te onderwerpen - zoude de raadzaamheid eener vervolging aan veel twijfel kunnen onderhevig zijn. De onzekerheid van het regt en het onbepaalde van het woord *schoolboek* hebben het uwe Vereeniging steeds wenschelijk doen achten het uitlokken eener regterlijke uitspraak, die weliigt nadeelig kon zijn, te vermijden. Bij het voortdurend bestaan dier redenen zoude, behalve de regtsvraag, dan ook te onderzoeken zijn geweest, of het nadeel eener mogelijk ongunstige beslissing grooter zoude zijn dan het nadeel van een schaamteloozen nadruk, weliigt, bij straffeloosheid, op steeds grooter schaal te drijven.

Een aandachtig onderzoek heeft mij echter de overtuiging verschaft dat de hier bedoelde nadruk kan worden vervolgd met hoop op gunstigen uitslag, zonder dat het daartoe noodig is de vraag over het kopijregt op zoogenaamd schoolgoed volgens de wet van 1817, te doen op werpen of uitmaken. Die vervolging kan plaats hebben over een aantal boekjes op de lijst voorkomend, en wel op grond van schending van kopijregt, verkregen volgens de Publicatie van het Staatsbewind der Bataafsche Republiek, gearresteerd op 3 Junij 1803.

Ieder kopijregt toch moet worden beoordeeld volgens het regt hetgeen geldig was tijdens zijn ontstaan. De algemeene regel, welke aan wetten achteruitwerkende kracht ontzegt, is ook op dit onderwerp toepasselijk en door den Hoogen Raad gehandhaafd ten opzigte der wet van 1817.

Nu is de bepaling, dat op schoolboeken geen kopijregt kan worden geldig gemaakt, in die uitgebreidheid voor het eerst vastgesteld bij de wet van 25 Januarij 1817. In de vroegere wetgeving werden aan kopijregt slechts onttrokken:

"Schoolboeken, die op publiek gezag zijn ingevoerd en niet als de eigendom of de kopie van eenigen particulieren gildebroeder kunnen beschouwd worden." (Publicatie Holland dd. 8 December 1796 art. 8), en, bij de boven aangehaalde Publicatie van het Staatsbewind dd. 3 Junij 1803, art. 10:

"Schoolboeken, waarvan het kopijregt niet het eigendom is van eenen ander."

Onder de heerschappij dier Publicatie kunnen alzoo schoolboeken even

als alle andere geschriften voorwerp van kopijregt zijn, en moet de vraag, of daarop eigendom werkelijk verkregen is, aan dezelfde vereischten worden getoetst als bij andere geschriften.

De Publicatie van 1803 is de regel gebleven welke dit onderwerp beheerschte, totdat met 1 Maart 1811 hier te land uitvoerbaar is verklaard de Fransche wet van 19 Julij 1793 en het Keizerlijk Decreet van 5 February 1810, houdende "Réglément sur l'imprimerie et la librairie," waarbij het kopijregt wordt toegekend aan auteurs van geschriften "*en tout genre*" zonder uitsluiting van schoolboeken. - Het Besluit van den Souvereinen Vorst van 24 Januarij 1814 (*Stbl.* n°. 17) heeft, met afschaffing dier Fransche wetten, het onderwerp op nieuw geregeld in den geest der Publicatie van 1803 en bevat over schoolboeken in art. 10 dezelfde beperking als in die Publicatie voorkwam. Daarop volgde de thans nog geldige wet van 1817.

De auteurs van schoolboeken, welke in het tijdvak van 1803-1817 zijn in het licht verschenen, hebben alzoo een kopijregt verkregen van die schoolboeken; indien zij namelijk aan de voorwaarden hebben voldaan, welke voor ieder kopijregt naar den inhoud der toen geldende bepalingen moesten vervuld worden. Schoolboeken waren van andere boeken, wat kopijregt betreft, niet onderscheiden, voor zoover er een eigenaar kon worden aangewezen.

Onafhankelijk derhalve van de vraag: of na de uitvaardiging der wet van 1817 kopijregt kon verkregen worden op toen voor het eerst uitgegeven schoolboeken, is het naar mijn inzien ontwijfelbaar, dat zoodanig kopijregt bestaat op schoolboeken tusschen 1803 en 1817 uitgegeven. Dat bestaande kopijregt is door de wet van 1817 niet vernietigd, maar bestaat nog en moet nog worden gehandhaafd door toepassing der strafbepalingen tegen nadruk.

Welke strafbepalingen moeten toegepast worden, heb ik thans niet te onderzoeken: genoeg is het dat de nadruk niet straffeloos kan geschieden.

Voor zooverre de verschijning heeft plaats gevonden, voor het eerst, tusschen 1803 en 1811, is het kopijrecht voortdurend: heeft de verschijning na laatstgenoemd tijdstip plaats gehad, dan duurt het twintig jaren na overlijden van den auteur (uitgezonderd weder de tijd tusschen 24 Januarij 1814 en 25 Januarij 1817).

Nu ben ik wel niet met den juisten tijd van de eerste verschijning der mij gezonden boekjes bekend; doch reeds op de *Algemeene boekenlijst ten dienste der lagere scholen*, welke op 8 Augustus 1810 is gear-

resteerd, komen voor de volgende werkjes, op Albert's lijst van nadrukken vermeld:

N. Anslijn Nzn.,	Eerste stukje, *Nieuw Spel- en Leetsboek.*
N. Anslijn Nzn.,	Tweede stukje
N. Anslijn Nzn.,	Derde stukje
	(Boekenlijst p. 11. - 2e druk. 1808 & 1809.
N. Anslijn Nzn.,	*Brave Hendrik* (Boekenlijst 12. - 1809. -)
N. Anslijn Nzn.,	*Brave Maria* (Boekenlijst Suppl. 4. - 1810. -)
Van Heijningen Bosch, *Vader Jacob* (Boekenl. 22.	
Van Heijningen Bosch,	*Moeder Anna* (Boekenl. 41. - 1806. -)
P.J. Prinsen,	*A B C Boekje* (Boekenl. 10. - 1808. -)
Brunt,	*Rekenboek* (Boekenl. 15. - 1808. -)

Wegens al die werkjes kan de nadruk worden vervolgd (voor zooverre aan de voorwaarden tot inzending enz. voldaan is); ook buiten de genoemden zullen er op de lijst wel onderscheidene voorkomen, waarop kopijregt onder de wet van 1803, althans vóór 1817, verkregen is. Met de boekjes van Prinsen is dit hoogst waarschijnlijk; UEd. zullen zich daarvan gemakkelijk kunnen overtuigen.

Op grond van al het voorgaande acht ik het instellen eener vervolging tegen Alberts zeer geschikt om tot een goeden uitslag te leiden; ik acht ze daarbij zeer raadzaam, zoowel om de werking uwer Vereeniging te handhaven, als omdat men thans de gelegenheid heeft van het nadrukken van schoolboeken af te schrikken, zonder de geldigheid van het kopijregt daarvan naar de wet van 1817 te moeten doen beoordeelen. Om den meesten indruk te maken en tevens eene krachtige vervolging te verzekeren, zoude het doelmatig zijn zich omtrent zoovele mogelijk der nagedrukte werkjes te verzekeren dat de bewijzen van kopijregt aanwezig zijn, ten einde dan over die allen gelijktijdig eene klagte in te dienen.'

Uit dit advies bleek alzoo, dat wegens den nadruk der daarin genoemde werkjes, met kans op goeden uitslag, een vervolging in te stellen zou zijn, en diensvolgens werden de eigenaren dezer kopijen, voor zoo ver zij leden der Vereeniging waren, uitgenoodigd de door de wet gevorderde bewijsstukken van hun kopijrecht over te leggen.

Niet genoeg kan het, en dus ook hier, herhaald worden, hoe lichtzinnig velen over het verkrijgen dier bewijsstukken heenloopen en daardoor hun belangen roekeloos plegen te verzuimen. Op al zijn aanvragen ontving het bestuur maar één enkel geldig antwoord, en wel van de firma P.R. Otto betreffende twee nagedrukte boekjes van Anslijn: *De brave Hendrik* en *Raadgevingen.* Op deze twee moest de vervolging alzoo ingaan.

Niet van deze zijde, maar van den Limburgschen kant werd onuitstaanbaar gedraald. De officier van justitie te Maastricht scheen maar tot geen voortgang te bewegen te zijn, en na een talmende briefwisseling van ruim twee jaren, verklaarde hij bepaald een rechtsvervolging te weigeren onder de bewering, dat de bewijzen van eigendom niet voldoende konden worden geacht. Er bleef dus thans geen andere keus over, dan of een civiele actie in te stellen, of een beroep te doen op een hooger gezag, opdat de officier van justitie tot de correctionneele vervolging gedwongen mocht worden. Het eerste bleek in tweeërlei opzicht gevaarlijk. Aangezien in dit geval de Maastrichtsche rechtbank de aangewezene was, was er, bij de voorgevallen weigering, alle kans dat het gebeurde een nadeeligen invloed kon hebben op de uitspraak; en werd die vrees bewaarheid, dan zouden de proceskosten niet gering wezen, de ongewenschte uitslag nog daargelaten. Dubbele schade dus. Reeds had de advokaat der Vereeniging de opdracht tot een beroep, des noods, op de hoogste rechterlijke macht, toen de vroegere officier van justitie te Maastricht door een anderen vervangen werd en het alzoo op den weg lag, dezen nieuwen tot de vervolging over te halen. Deze poging mislukte even als de vorige. Ook een beklag aan den procureur-generaal van het provinciaal gerechtshof in Limburg bleef zonder gevolg. Hadden de officieren vroeger willens en wetens getalmd en allerlei uitvluchten gezocht, de procureur-generaal antwoordde, in weerwil van aanmaningen gedurende anderhalf jaar, in het geheel niet, blij-

kens den volgenden brief aan het bestuur der Vereeniging:

***Amsterdam*, 11 Maart 1862.**

> WelEd. Heeren!
> Het is mij, ondanks mijne herhaalde pogingen, niet gelukt, de zaak Otto en Alberts ten einde te brengen, of ook slechts eenige beslissing daarin te krijgen. De loop der zaak is deze geweest, dat na langdurige briefwisseling de Officier van Justitie verklaard heeft geene termen te vinden om eene eindvervolging in te stellen. Daarop is in November 1860 aan den Heer Procureur-Generaal in Limburg het verzoek gerigt, bij een breedvoerig schrijven, om last tot het instellen eener vervolging te geven. Dit schrijven was door den Heer Otto persoonlijk geteekend; het zou mogelijk zijn dat aan dien Heer een antwoord ware toegezonden, dat mij onbekend is gebleven, doch dit is onwaarschijnlijk. Is dat niet het geval, dan is de aanvraag aan den Heer Procureur-Generaal geheel zonder antwoord gebleven; alle mijne aanvragen en de bemoeijing van Mr. L. Nijpels, advokaat te Maastricht, tot dat einde, zijn vruchteloos geweest.
> Daar het nu hier eene strafvordering geldt, die van het Openbaar Ministerie moet uitgaan, en die niet kan gedwongen worden tegen zijn inzigt te handelen, dan door tusschenkomst van de regtbank, van welke in ons geval echter geen goed gevolg te wachten is, acht ik alle verdere stappen in deze zaak nutteloos. Enkel in het geval eene civiele regtsvordering werd ingesteld, zoude men onafhankelijk van het Openbaar Ministerie kunnen handelen, doch ik heb reeds vroeger de redenen medegedeeld, welke het naar mijn oordeel onraadzaam maken in dit geval tot het instellen van zoodanige regtsvordering over te gaan.
> Hoogachtend
> (*get.*) A. PHILIPS.

De firma Otto, even ontmoedigd als de Vereeniging, begreep de zaak nu maar, na zóóveel tijdsverloop, te moeten laten rusten. -

Hoe weinig bevredigend deze afloop ook wezen moest, is het feit-zelf in deze bladen de vermelding zeker niet onwaard.

Een ander feit, dat evenmin de gewenschte gevolgen had, maar dat daarom toch alles behalve vergeten mag worden, is het aanbieden aan de hooge regeering van een ontwerp van wet ter regeling van het kopijrecht. Het voorgevallene met de uitgaaf van de Vereeniging *Unitate ac Perseverantia* had de oude grief op nieuw op het tapijt gebracht. Dit en dergelijke dingen zouden niet gebeuren, indien er maar een betere wet bestond! Bleef de regeering doof, stokdoof, voor alle adressen en smeekschriften, waarom dan haar de taak niet voor een groot deel uit de handen genomen en zelf een ontwerp gemaakt, dat zij dan slechts te beoordeelen, te wijzigen en vast te stellen had? Op schier elke algemeene vergadering kwam dit verlangen te berde, totdat in 1855 aan het bestuur werd opgedragen de handen aan het werk te slaan en het plan voor een nieuwe wet te ontwerpen, ten einde dit in de vergadering te brengen zoodra men meende dat de omstandigheden gunstig genoeg waren om het met kans van slagen te kunnen indienen. Dat gebeurde eindelijk in 1858. Het bestuur was met zijn arbeid, die onder leiding van Mr. Aug. Philips had plaats gehad, gereed. Het had dien voorloopig doen drukken en aan de leden rondgezonden, opdat men met zijn bedenkingen klaar zou zijn en die zou kunnen mededeelen aan een ter nadere overweging te benoemen commissie uit de leden. Inderdaad heerschte er een zekere spanning toen het oogenblik kwam, dat deze zelfgemaakte grondwet op den Vereenigingsdag zou besproken worden. De voorzitter had het noodig geacht, de beraadslaging met een eenigszins uitvoerig historisch overzicht in te leiden, om daardoor het gewicht dezer daad des te ernstiger te doen uitkomen. Hij wees er op, hoe de boekhandel nu al langer dan dertig jaren zuchtte onder een wet, die van haar uit-

vaardiging afaan gebleken was vol leemten en gebreken te zijn. Reeds in 1821 had de toenmalige voorzitter Joh. van der Heij in zijn toespraak ter algemeene vergadering zich daaromtrent in deze woorden beklaagd:

‘‘Een der redenen, die onze oprigters drongen tot het vestigen der Vereeniging, was eene hoogst jammerlijke en gewigtige. He wetten op den boekhandel waren allezins gebrekkig, tegenstrijdig, en, zoowel in de oud-Nederlandsche als Fransche manier opgesteld, ontbrak er over vele belangrijke zaken, onzen handel betreffende, alles. Er bestond dus in het geheel geene volledige wet; het was een amalgama dat zich zelf tegensprak, uithoofde der ampliatiën en alteratiën op de wetten; welke ampliatiën en alteratiën, zonder dat de overige wetten herroepen werden, ingevoerd zijnde, de regters deden verlegen staan, hoe over de geschillen uitspraak te doen, en van daar de tegenstrijdige, vlak tegenover elkander inloopende uitspraken van twee regtbanken in ééne en dezelfde zaak. - Wat nu te doen in deze situatie?’ zoo was hij voortgegaan. ‘Aangevallen, dàn door nadrukkers, dán door auteurs of vertalers, die hunne oude gewaande regten wilden doen gelden, dàn door inwoners van provinciën, naderhand bij ons land gevoegd, die geene onzer wetten kenden? Wat anders, dan dat de brave, eerlijke en der zake kundige boekhandelaren zich al naauwer en naauwer vereenigden; oude goede usantiën in de plaats der wetten stelden, het gebrekkige daardoor aanvulden, die voor zich verbindend verklaarden overal waar de wet zweeg of gebrekkig was, en ondertusschen zich wendden tot het gouvernement om eene betere wet, waarvan wij thans,’ zoo luidden zijne slotwoorden, ‘den besten uitslag mogen te gemoet zien.’

‘Het is mij niet gebleken’, zoo ging de voorzitter na deze aanhaling voort, ‘of er reeds in datzelfde jaar regtstreeksche pogingen door den boekhandel bij de regering gedaan zijn. Zooveel is zeker, dat in 1823, en dus twee jaren daarna,

door het bestuur, bestaande uit van der Heij, van Cleef en den Hengst, namens de Vereeniging een request om eene verbeterde wet op den boekhandel bij de hooge regering werd ingediend. Dat het gouvernement zelf overtuigd was van het billijke dier uitgedrukte wenschen en de zaak ernstig ter harte nam, bleek genoegzaam daaruit, dat de toenmalige minister Falck, bij persoonlijke zending van zijnen secretaris, den heer van Ewijck, genoemd bestuur had doen weten, 'dat Zijne Excellentie voldoende omtrent de behoefte van den boekhandel was ingelicht, om aan Zijne Majesteit den Koning daaromtrent een voorstel te doen.' Onze Vereeniging had in deze toezegging berust, in zooverre althans, dat zij niettemin bij den hoofd-inspecteur van het onderwijs, den heer van den Ende, in wiens handen het request was gesteld, al het mogelijke had gedaan, ten einde de zaak te bespoedigen; waartoe niet minder was aangedrongen door den heer M.C. van Hall, in die dagen advocaat der Vereeniging, in eene breedvoerige briefwisseling; 'zoodat' zeide de verslaggever van 1823, 'wij alle hoop hebben eene verbeterde wet op den boekhandel behandeld te zien in de eerstvolgende zitting der staten-generaal.'

'Voorshands scheen het dan ook, of eindelijk al deze maatregelen de verwachte vruchten zouden opleveren; een aantal comparitiën, door het bestuur met verschillende leden van ministeriën gehouden, hield de vraag niet alleen levendig, maar gaf gegronde hoop om telken reize een stap verder te komen; totdat, helaas, de portefeuilles achtereenvolgens in een kort tijdbestek aan zoo vele en zoo onderscheidene ministers werden toevertrouwd en onze requesten zóó van de eene in de andere hand verdwaalden, dat alle vroegere aandrang van de zijde der Vereeniging, en alle beloften van den kant der vroegere ministeriën, ten eenenmale haar kracht verloren en alle hoop op nieuw smoorde in de bitterste teleurstelling.

'Intusschen werd de nood hoe langer zoo dringender. In de

zuidelijke provinciën, waar de nadruk van Fransche boeken eene der stoutste en meest winstgevende industriën geworden was, werd van lieverlede al meer en meer de hand uitgestoken ook naar onze noordelijke fonds-artikelen. Als de nood, steeg de verbittering. Met des te grooter vreugde werd alzoo in de Vereenigingsvergadering van 1829 de blijde tijding vernomen, dat men, na alle vroeger verijdelde uitzigten, eindelijk gegronde reden meende te mogen hebben om te gelooven, dat het departement van onderwijs zich nu toch eindelijk met de redactie van eene nieuwe wet op den boekhandel bezig hield. En toen kort daarna, nog onder den indruk van een aantal proceduren tegen Belgischen nadruk, de omwenteling uitbrak en de noordelijke en zuidelijke gewesten onzes vaderlands vijandig tegen elkander overstonden, toen mogt het kleine terrein onzes handels op nieuw worden ingekrompen, de schade daarvan woog niet op tegen de nationale opgewondenheid en de hoop, om in beperkter grenzen vrijer en meer beschermd te mogen arbeiden. De commissie, reeds vroeger bij de Vereeniging ingesteld, ten einde het oog te houden op ingeslopen misbruiken en gebreken, bovenal om tegen allen nadruk te waken, bragt in de vergadering van 1831 een rapport uit, waarin zij vol hoop uitsprak: ‘dat het nu met reden te verwachten wras, dat onze geëerbiedigde koning de belangen van zijne zoo getrouwe onderdanen op het naauwste ter harte zou nemen.’ - Dien ten gevolge stelde zij voor: dat de Vereeniging zich mogt bezig houden met het zamenstellen van eene conceptwet, waardoor de belangen van den boekhandel, in overeenstemming met de algemeene belangen en den vernieuwden toestand van het vaderland, gew'aarborgd wierden, en deze bij het eerste gunstig oogenblik, aan het gouvernement voordragen.

‘Naar aanleiding van deze opgewondene stemming werd de oude conceptwet uit het archief opgedolven, met de noodige toelichtingen gedrukt aan al de leden toegezonden, en aan de Amster-

damsche leden van het bestuur opgedragen, om met den noodigen spoed de in te komen bijvoegingen of wijzigingen na te gaan en verder naar bevind van zaken te handelen. Maar al mogt nu ook in de vergadering van het daaraanvolgende jaar deze commissie uit het bestuur volijverig haar rapport in eene geamplieeide conceptwet ter tafel brengen en deze wet na eenige discussie gaaf aangenomen zijn, in de bijeenkomst van 1833 trouwens bleek de opzending aan den koning vertraagd te zijn geworden, daar het bestuur verklaarde den geschikten tijd daartoe nog niet te hebben zien aanbreken.

Eindelijk nogtans daagde er licht aan den horizont. Vrede en rust waren wedergekeerd, en het groote plan onzes handels vorderde tot zijn rijpheid. Het concept met zijn memorie werd in behoorlijken vorm gebragt, een request ten geleide ging hij alle boekhandelaren leden der Vereeniging in den lande ter onderteekening rond, en eene commissie uit het bestuur maakte zich op, om dit persoonlijk aan Z.M. den koning aan te bieden. In het rapport van 1834 werd dit feit verkondigd met de volgende woorden: “Nadat zulks (de onderteekening van het request) had plaats gevonden, hebben wij met dit stuk in de hand en het ontwerp van wet, met gepasten eerbied ons bij Z.M. den koning begeven, om aldaar onze belangen voor te dragen. Deze belangen hebben wij duidelijk uiteengezet, en wij durven u bijna de stellige verzekering geven, dat Z.M. goedgunstig over ons gedaan verzoek beschikken zal; terwijl deze receptie in allen deele heeft beantwoord aan hetgene wij er ons van hadden voorgesteld. Het zoude ons daarom geenszins bevreemden, dat eerlang aan de staten-generaal eene nieuwe wet op den boekhandel zal worden voorgedragen. Wij moeten dus met geduld den tijd daartoe afwachten, die welligt niet ver verwijderd zal zijn.”

Niet lang daarna, 25 Februarij 1835, ontving dan ook het bestuur een schrijven van den minister van binnenl. zaken van

Doorn, ten antwoord op het request en op dit persoonlijk bezoek, officieel inhoudende: “dat het verzoek in aandachtige overweging was genomen en van liet daarbij aangeboden ontwerp van wet zoodanig gebruik zou worden gemaakt als bevonden zou worden te behooren.” Bij deze heugelijke mededeeling voegde het bestuur het berigt, dat het officieus was onderrigt, dat het concept circuleerde bij de onderscheidene ministeriën, om te dienen van consideratie en advies, om daarna aan de staten-generaal te worden aangeboden.

Deze conceptwet schijnt dan ook, blijkens het rapport van 1836, inderdaad haar reis te hebben gemaakt, niet alleen naar de genoemde kabinetten, maar tevens naar alle kamers van koophandel en het koninklijk Nederlandsch instituut, waarna zij... met algemeene stemmen in de kamers werd aangenomen en tot verlossing van den boekhandel werd afgekondigd? - integendeel: niettegenstaande een nader aandringend adres van ons bestuur aan Z.M. den Koning op 4 Maart 1836, in de residentie terugkwam en al wederom indommelde tot de zoete rust der vergetelheid.

Altijd in afwachting van de dingen die komen zouden, bleef onze Vereeniging met alle lankmoedigheid en geduld waken voor haar eigene belangen en die des geheelen boekhandels, tot dat het der regering eindelijk zou mogen behagen, gehoor te geven aan al de stemmen reeds van haar en van de verschillende pleitbezorgers bij het behandelen van geschillen opgegaan. Zoo gingen op nieuw een paar jaren voorbij, tot dat C.L. Schleijer, toen het hoofd zijner zoo geachte firma, in 1838, - daartoe aanleiding nemende uit pas gevoerde boekhandelsprocessen, waarbij door verschillende regtbanken tegenstrijdig vonnis was gewezen, op grond bij de eene van de wet van 1814, welke bij eene andere na die van 1817 niet meer geldende was geacht, - den moed had om per brief nogmaals bij het bestuur onzer instelling

aan te dringen, om op dit zoo belangrijke punt aan de hooge regering door eene nieuwe wet beslissing te vragen.

Nog eenmaal alzoo ging er een adres, door de leden geteekend, uit, wederom door eene persoonlijke commissie in eigen handen van den koning nedergelegd. Eenige bittere toon van teleurstelling is in dit stuk even merkbaar als natuurlijk. “De Boekhandelaren in Nederland”, zoo luidt het voor een gedeelte, “nemen de vrijheid eerbiedig te kennen te geven: “dat de supplianten, volkomen overtuigd dat Uwer Majesteits wijsheid de belangen van alle Hoogstderzelver onderdanen met vaderlijke zorg omvat, het overbodig achten, Uwe Majesteit te herinneren, hoe *vaak* de supplianten al reeds van de Hooge Regering de zoo dringend vereischte voorziening in de erkende behoeften van den Nederlandschen Boekhandel eerbiediglijk hebben afgesmeekt; - hoe *vaak* zij op de meestovertuigende gronden hebben betoogd, dat de letterkundige eigendom in het algemeen niet naar behooren, maar meer in het bijzonder de letterkundige eigendom van vertalingen hier te lande in geenen deele is gewaarborgd; - hoe *vaak* door de Hooge Regering zelve de regtmatigheid dier klagten is erkend geworden, en de supplianten de stellige en bepaalde toezegging hebben ontvangen, dat de opheffing der veelvuldige en drukkende bezwaren, die tot groot nadeel van den Nederlandschen Boekhandel uit den tegenwoordigen staat van zaken waren voortgesproten, onverwijld wetgevende voorzieningen zouden worden daargesteld;

“Dat de supplianten onder deze omstandigheden zich voorzeker met onbegrensd vertrouwen meenden te mogen vleijen, dat al reeds voor làng een zoo belangwekkend en aangelegen onderwerp definitivelijk zoude zijn geregeld, en in deze billijke hoop niet weinig werden bevestigd, toen al reeds voor eenige jaren eene conceptwet vervaardigd en aan onderscheidene ligchamen en collegién medegedeeld wrerd, zoodat het werk toen eindelijk vol-

tooid scheen, en men de onvertraagde vervulling van zoo herhaalde toezegging mogt te gemoet zien;

Dat echter tot diepe droefheid der supplianten onderscheidene jaren wederom zijn verstreken, en deze gewigtige aangelegenheid, even als te voren, nog altijd onafgedaan is gebleven, terwijl de supplianten zelfs op hunne laatste ootmoedige aanvrage zich met geenerlei antwoord hebben mogen vereerd zien;

Dat de supplianten zich de getuigenis meenen te mogen geven, dat zij, niettegenstaande deze noodlottige staat van zaken, welke het gevolg was van de wet van 1817, alzoo gedurende meer dan *twintig* jaren heeft bestaan, en niettegenstaande zij gedurende meer dan *zestien* jaren met onvermoeid geduld hebben gesolliciteerd, nimmer hebben opgehouden, gelijk het eerbiedigen en getrouwen onderdanen betaamt, van Uwe Majesteit alleen de vervulling hunner regtmatige wenschen te verwachten, en wel verre van zonder noodzakelijkheid eene voorbarige publiciteit te bejagen, zich bij uitsluiting hebben bepaald, om hunne gegronde bezwaren aan Uwer Majesteits wijze en regtvaardige beoordeeling te onderwerpen;

"Dat de supplianten niet anders verlangen dan duidelijke en volledige wetten" (enz. enz.); "dat zij alzoo eerbiedig verzoeken revisie van de laatste conceptwet met de daarop ingekomen adviezen der hooge collegién en, mogt deze arbeid welligt iets langer aanhouden dan wenschelijk was, intusschen vragen om eene transitoire verordening, waarbij bepaald wierd: "dat de besluiten van 24 Januarij 1814 en van 24 Januarij 1815 door de wet van 1817 geenszins waren afgeschaft, maar het daarbij gestatueerde nopens het regt ter vertaling van buitenlandsche werken en nopens de wijze om dat regt te verkrijgen en te verzekeren, in volle kracht bleef."

Ook voor deze ootmoedige en bescheidene verzuchting bleek het gouvernement doof te blijven en zich al zeer weinig te be-

kommeren omtrent het verdrukte lot der drukpers. Noch wet, noch transitoire maatregel, noch zelfs eenig antwoord werd dezen smeekbrief waardig gekeurd, en de voorzitter van de algemeene vergadering van 1840, de voor onze Vereeniging altoos zoo ijverige Meijer Warnars, had wel volle reden om te betuigen: “dat men het onbeperkte geduld van den standvastigsten Nederlander noodig had om niet te wanhopen, dat deze onze wenschen niet immer onvervuld zouden blijven.'” Zijne klagt trouwens was niet die van een wanhopende. Even waar als zijne woorden waren, dat onzer natie schijnt aangeboren een taai geduld tot dragen en wachten, evenzeer bewees hij en zijne medebestuurderen, dat het tevens tot de grondtrekken van ons karakter behoort om met nog steviger volharding vol te houden en in den strijd niet te vertsagen. Zelfs buiten den aandrang van de leden zelve verklaarde het bestuur in 1843, onder raad van den advocaat Mr. S.P. Lipman, zich op nieuw bezig te houden met het in gereedheid brengen van eene nieuwe conceptwet, òf ten laatste toch de poging baten mogt! En toen in het daaraan volgend jaar eene financiële crisis alle hoofden, ook die der hooge regering, voor alle andere zaken ledig hield en het indienen van dit concept alzoo alweder vruchteloos dreigde te zijn, vergenoegde men zich, naar aanleiding eener pas gerezene kwestie en tot vaster waarborg voor aller belang, in eigen kring, bij gebrek aan beter, een gemotiveerd advies in te winnen van den genoemden regtsgeleerde over de vraag: ‘Wat al dan niet in de wet van 1817 onder *schoolgoed* begrepen moet worden,’ terwijl kort daarna in eene buitengewone vergadering der Vereeniging, 17 November 1846, de onderlinge overeenkomsten omtrent het regt ter vertaling des te vaster en verbindender werden gemaakt.

“De jongste tijd ligt u te versch in het geheugen”, zoo eindigde de voorzitter zijn voorafspraak, “om er uw geduld langer mede te rekken en er meer dan als ter loops bij stil te staan.

Het jaar 1851 was in den boekhandel getuige van een nieuw misbruik, nog nimmer door het eigenbelang te baat genomen: een op den kansel uitgesproken leerrede was schier woordelijk uit den mond des redenaars opgevangen en zonder bedoeling of medeweten des auteurs door de pers verspreid. Welke klagten daarover oprezen, welke verontwaardiging dit opwekte in den boezem des handels zelven, welke processen daaruit voortvloeiden, hoe zou 't u allen niet nog helder voor den geest staan? Onze Vereeniging, die zich van haar wording afaan de bevordering van eerlijkheid en goede trouw ten oogmerk had gesteld, mogt uit den aard harer roeping, meer nog uit aandrang van eigen behoefte, dit feit niet lijdelijk aanzien. Niet alleen onttrokken zich hare leden als één man aan het verkoopen van dit schaamtelooze product, maar het bestuur nam er gereede aanleiding uit, om zich te gelijk aan den koning en aan den minister van justitie te wenden met een adres, waarin het de leemte der bestaande wetgeving op nieuw krachtig deed uitkomen en, zoowel in het belang der burgerlijke bescherming als ten gunste des boekhandels, ten ernstigste aandrong op eene zoo láng beloofde, zoo altijd te vergeefs gewachte wet op het regt van kopij.

Telkens daarna, bij iedere gelegenheid, niet het minst bij de adressen ter zake van de onderhandelingen over internationale traktaten, werd diezelfde behoefte uitgesproken, dezelfde aandrang herhaald. Gij weet het, hoe voortdurend vruchteloos van het begin tot het einde. De toestand van onzen handel tegenover de wetten des lands is geen haarbreed vooruitgegaan; de wet van 1817 bestaat nog tot heden met al hare gevaren, al hare gebreken, en mogen misdrijven en misbruiken minder overvloedig geworden zijn dan zij vroeger waren, alleen aan de vrees voor mogelijke kostbare processen, maar veel meer nog aan den eigen goeden geest der boekhandelaren, bovenal aan den bond onzer Vereeniging is het te danken, dat het bedrijf des boekhandels

eerlijker en trouwer wordt gedreven, ook daar, waar 's rijks wet de baan tot wanbedrijf openlaat.

Toen in 1853 besloten werd ons huishoudelijk reglement te herzien, kwam de oude, nooit vermoeide vraag andermaal te berde en werd aan de commissie voor dat reglement opgedragen, de pogingen tot eene wet op den boekhandel niet uit het oog te verliezen. Het bestuur werd in 1856 daaraan herinnerd; het heeft aan dien last voldaan, en een nieuw concept, overeenkomstig de opgedane onderviuding en de tegenwoordige behoeften des tijds, in uwe handen nedergelegd.

'Ik sta aan het tegenwoordige oogenblik, M.H., en ik vermeet mij u te vragen, of het feit van dezen dag niet van gewigt, van groot gewigt is? Ik heb de reeks onzer teleurstellingen met u willen langsgaan, niet om u te ontmoedigen, niet ook om u onverschillig te maken of u voor te bereiden op nieuwe grieven, 't zij verre; ik heb u en mij zelven willen aandrijven tot een te vaster stap. Nogtans ook niet onverwijld, maar welberaden. Wij moeten weten wat we doen; maar dàn ook doen.

Wij moeten weten wat wij doen. Uit de overtuiging daarvan heeft het bestuur gemeend de wet ten minste niet op deze vergadering te moeten behandelen, zelfs al zou het daardoor in het oog van sommigen zich aan traagheid schuldig maken. Het heeft na rijp beraad veel liever den langeren weg eener commissie van ervarene en der zake kundige beoordeelaars gekozen en elk onzer, en ook elken boekhandelaar buiten onzen kring, in de gelegenheid willen stellen zich met het ontwerp vertrouwd te maken, voor men zijne persoonlijke belangen er aan overgaf. Die belangen loopen evenzeer uiteen als de oogpunten waaruit ze gezien worden. Bovendien: het geldt hier geen reglement gelijk dat onzer Vereeniging, een reglement dat wij telken reize kunnen wijzigen of vervormen naar onzen veranderden toestand of ons inzigt van het oogenblik; het geldt eene wret van landswrege, door

ons zelven aangevraagd, door ons zelven voorgesteld. Wij mogen, ieder in 't bijzonder en allen gezamenlijk, regten van protest hebben, zoodra wij meenen onze belangen door regeringsverordeningen benadeeld te zien, wij hebben niet anders dan den pligt van stipte onderwerping, zoodra ons gegeven is wat wij zelven verlangden.

'Toch zal niemand onzer ontkennen, dat eene wet op den boekhandel noodig zij; eene wet, die ons waarborgt wat we bezitten en vastheid geeft aan onze plannen en daden; eene wet, verbindend voor allen gelijkelijk, eene wet van regeling, bescherming en verdediging, eene betere wet dan die er zijn en naar welke wij uit ondervinding weten bij onze geschillen gansch onderscheiden te worden geoordeeld. Alzoo begeeren wij in billijkheid eene andere - laat ons slechts zelven toezien dat het eene betere zij; laat ons weten wat we doen!

'Maar dan, wanneer wij onze behoeften met alle bezadigdheid hebben gepeild; wanneer de commissie, die de eervolle taak der beoordeeling aanvaarden zal, de onderscheidene bedenkingen zal hebben ontvangen, ze getoetst en zoo mogelijk in overeenstemming gebragt; wanneer wij zelven bij eene volgende bijeenkomst worden opgeroepen om het ontwerp hoofdstuksgewijs met onze goedkeuring te bezegelen, laat ons dan ook tot die bezegeling in den waren zin des woords ons vereenigen. Dan zal eendragt magt maken. Dan zullen wij doen, langs alle middelen doen, wat we ons bewust zijn goed te doen. Dan zullen de teleurstellingen van de veertig jaren die achter ons liggen ons aangorden met nieuwe kracht, en wij zullen ons sterker gevoelen naar mate onze regten geldender zijn, trachtende roemrijk te volvoeren wat onze voorgangers zoo roemrijk hebben aangevangen en onverdroten voortgezet.'

Na dit betoog werd het voorstel zonder discussie aangenomen, en nadat besloten was dat de commissie uit vijf leden zou be-

staan, werden als zoodanig benoemd: J.H. Gebhard, G.T.N. Suringar, Is. An. Nijhoff, J.G. Broese en W.H. Kirberger.

De commissie nam haar taak met den noodigen ernst op. Zij noodigde met een brief alle boekhandelaren in het land uit om hun aanmerkingen, welke ook, ook nu nog aan haar meê te deelen, opdat niemand later eenige reden tot ontevredenheid zou hebben hier, waar het een wet voor allen gold. En aan die roepstem werd inderdaad van velerlei zijden gehoor gegeven. Boekverkoopers in steden van eenige uitgebreidheid hielden samenkomsten; boekverkoopers-gezelschappen lieten de gezelligheid voor een poos ter zijde, om te beraden over het onderling belang; enkelen spaarden van hun beroepsbezigheden den tijd uit, om het gewichtig staatsstuk wat inhoud en vorm aangaat met scherpen blik na te gaan. ‘Al die aanmerkingen’, zoo getuigde de rapporteur Kirberger in de grondig bestudeerde en ferm geschreven inleiding van het verslag der commissie: ‘al die aanmerkingen en bedenkingen hebben wij rijpelijk overwogen en getoetst, zoowel aan onze bijzondere meening, als aan het oordeel van den advocaat der Vereeniging, den heer Mr. Aug. Philips, voor zooverre die aanmerkingen of bedenkingen van zuiver juridischen aard waren; niet ééne hebben wij zonder ernstig beraad ter zijde gelegd.’

Ten bewijze, dat de commissie niet schroomde een eigen, zelfstandige meening te hebben en te handhaven, strekt dat zij een groot onderdeel der conceptwet, en wel dat wat het teedere vertalingsrecht betreft, volkomen in den ban deed. - Het bestuur der Vereeniging had in *zijn* concept, als tweede afdeeling, de volgende artikelen opgenomen:

Van vertalingsregt.

> Art. 9. Een uitsluitend regt tot het in druk uitgeven, verspreiden, verkoopen en doen verkoopen van eene Nederduitsche vertaling van eenig onvertaald werk, waarvan geen Nederlandsch uitgever eenig ander kopij-

regt bezit, dan het bij de laatste alinea van art. 6 beperkte, (zoo uit het oorspronkelijke als uit eene vertaling in eene andere taal), wordt voor den tijd van jaren verkregen door hem, die het eerst een exemplaar van het te vertalen werk aan het Gemeentebestuur zijner woonplaats zal hebben vertoond, mits aan de in art. 10 gestelde voorwaarden voldaan zij.
Door het Gemeentebestuur wordt op den titel van het vertoonde exemplaar aanteekening gedaan van den dag der vertooning en den naam des vertooners.
Art. 10. De vertooner is gehouden van zijn voornemen tot de uitgave eener vertaling, van de vertooning aan het Gemeentebestuur en van den tijd dier vertooning, binnen 14 dagen daarna aankondiging te doen in de Staats-Courant.
Binnen zes maanden na de voorschrevene vertooning, zal de vertooner gehouden zijn aan het Gemeentebestuur zijner woonplaats aan te bieden zes afgedrukte vellen der aangekondigde vertaling, en daarvan aankondiging te doen in de Staats-Courant.
De aangeboden vellen worden door het Gemeentebestuur voorzien van de dagteekening der aanbieding en aan den aanbieder teruggegeven.
Deze aanbieding behoeft geen plaats te hebben, zoo de vertaling reeds binnen zes maanden na de vertooning geheel is uitgegeven.
Art. 11. Bij vertooning van hetzelfde werk op denzelfden dag, door meer dan één persoon, zijn de vertooners gelijkelijk tot vertaling geregtigd.
Art. 12. Zoo het oorspronkelijke werk bij afleveringen in het licht wordt gegeven, geldt de vertooning der verschenen afleveringen ook voor de volgende, tot hetzelfde boekdeel behoorende.
Zoo het oorspronkelijke werk bij boekdeelen in het licht verschijnt, wordt het vertalingsregt verkregen voor elk boekdeel, als een op zich zelf staand werk; doch omvat het ook het uitsluitend regt tot vertaling van zoodanige volgende deelen, als gedurende drie jaren na de vertooning van het vorige in de oorspronkelijke uitgave verschijnen. Evenwel kan hem, die het vertalingsregt der vroeger verschenen deelen heeft verkregen, de uitgave eener vertaling der later verschenen boekdeelen niet worden belet.
Van werken, in het oorspronkelijke onder eenen collectieven titel uitgegeven, wordt het uitsluitend vertalingsregt slechts verkregen ten aanzien van die stukken, welke in het ter vertaling vertoonde exemplaar

zelve voorkomen, en van welke de bijzondere titel bij de aankondiging wordt opgegeven.
Art. 13. Het uitsluitend vertalingsregt vervalt ten aanzien van boekwerken, waarvan de uitgave eener begonnen vertaling gedurende twee jaren is gestaakt, terwijl de oorspronkelijke uitgave buitenslands is voltooid of voortgezet.
Art. 14. Het uitsluitend regt van vertaling kan niet worden verkregen, ten gunste of ten nadeele van:
Vertalingen in Nederduitsche versmaat:
Vertalingen van losse stukken in of uit tijdschriften overgenomen en van brochures, welke in het oorspronkelijke niet meer dan 3 vellen druks beslaan.
Art. 15. Eene reeks van vervolgstukken, welke oorspronkelijk in een Tijdschrift verschijnen, doch later bijéén gevoegd een afzonderlijk geheel zullen vormen, worden niet onder het voorgaand artikel begrepen.

Waarbij, tot toelichting, het volgende betoogd was.

Eene breedvoerige verdediging van het regt, hetgeen in deze afdeeling wordt behandeld, mag in eene Memorie die enkel bedoelt het ontwerp toe te lichten ten gerieve van boekhandelaars, leden der Vereeniging, wel overbodig worden geacht. Deze toch bewijzen, door hunne toetreding tot het reglement der Vereeniging, van het noodzakelijke en van de billijkheid eener uitsluitende, maar tijdelijke, bevoegdheid tot vertaling van eenig werk doordrongen te zijn. Wat hier vereischt schijnt te worden is minder eene verdediging van het toegekende regt - welke anders zeker een hoofdpunt zou moeten zijn - maar veeleer eene regtvaardiging van de beperkingen, welke in het ontwerp aan het vertalingsregt zijn verbonden. Die beperkingen berusten op denzelfden grond, welke over het geheel voor het vertalingsregt moet worden ingeroepen.
Een uitsluitend regt om van eenig werk eene vertaling in het licht te geven, kan door den wetgever slechts worden toegekend als middel ter bevordering van de belangen of het voordeel *van het publiek.* Indien zoodanig regt niet werd gegeven, zoude het te vreezen zijn dat niemand den tijd, de inspanning en kosten zoude willen aanwenden, die tot de bezorging der vertaling van een belangrijk werk worden vereischt: want bij de zekerheid dat voor meer dan ééne uitgave hier te lande geen genoegzaam debiet te vinden is, zoude men, in den regel althans, niet de kans willen loopen eener mededinging, die (bij geheele vrijheid van ver-

talen) met te berekenen of te vermoeden zou zijn. Uit vrees voor een aantal vertalingen zoude iedere vertaling ontbreken, hetgeen klaarblijkelijk in het nadeel zoude zijn van het publiek. Het vertalingsregt wordt dan toegekend, *niet* uitsluitend of voornamelijk in het belang van den geregtigde, maar in het belang van het publiek. En daarom mag het ook niet verder worden uitgebreid, dan het publiek belang eischt en wettigt.
Art. 9. Uit de voorgaande algemeene beschouwingen van het vertalingsregt, zal het velen wel duidelijk zijn, dat men gemeend heeft, de tijdsbepaling niet verder te moeten uitstrekken, dan die bij besluit van 24 Januarij 1814, art. 9 was vastgesteld, en dat ruimere bepalingen, dan daarin voorkomen, wel niet te verkrijgen zouden zijn. Naar aanleiding dier motieven behoorde het getal jaren in dit concept op *drie* te zijn vastgesteld; maar de daarmede niet overeenkomende bepalingen in het reglement der Vereeniging lieten daartoe misschien geen volkomene vrijheid; men meende dus de beslissing van dit punt aan de Vergadering te moeten overlaten.
Overigens wordt het vertalingsregt hier slechts toegestaan voor *Nederduitsche* vertalingen, en mits het werk niet reeds vertaald zij: twee beperkingen, waarvan de billijkheid wel niet zal ontkend worden.
Art. 10. Geheel in overeenstemming met den inhoud van het besluit van 1814 en met hetgeen in den boekhandel gebruikelijk is. Hetzelfde is het geval met de regeling van den voorrang in
Art. 11. Waar alle omstandigheden gelijk staan, blijft er niet anders over dan gelijk regt toe te kennen. De belanghebbenden, met elkanders voornemen bekend, zijn dan in staat te beoordeelen of het raadzaam is van hun regt al dan niet gebruik te maken.
Bij de bespreking van dit artikel kwam natuurlijk ook de zwarigheid in aanmerking, over de ongelijkheid der uren, waarop de vertooning bij de verschillende Gemeentebesturen zou kunnen geschieden. Het bleek echter dat die zwarigheid niet wel door een wetsartikel, maar beter door eene ministeriëele aanschrijving, na het aannemen der wet, zou zijn uit den weg te ruimen.
Art. 12. Eene regeling van het hier behandelde punt, in welken zin dan ook, schijnt volstrekt noodig. Het voorgestelde mag geacht worden billijk te zijn.
Is het werk bij boekdeelen in het licht verschenen en reeds geheel voltooid, dan kan in de bepaling van de 2e alinea geen bezwaar liggen;

want dan zal men alle deelen te gelijk kunnen vertoonen en aldus een vertalingsregt op het *geheele* werk verkrijgen. Is het werk echter nog niet geheel in het licht gekomen, dan zou eene tegenovergestelde regeling tot groote bezwaren kunnen aanleiding geven, en inzonderheid den bestrijders van het regt, een magtig wapen in de handen geven, waar men het uitsluitend vertalingsregt zou willen uitstrekken over toekomstige nog niet bestaande werken van een vreemden schrijver. Het is daarom dat men gemeend heeft, zich te moeten bepalen tot den middenweg, die het regt op nog niet verschenen deelen althans beperkt tot den tijd, welke volgens besluit van 14 Januarij 1814 voor het uitsluitend vertalingsregt was vastgesteld.
Bij de behandeling van dit artikel kwam ook nog ter sprake de bepaling in het reglement der Vereeniging: 'dat het in afzonderlijke vertaling uitgeven van enkele stukken uit werken onder collectieven titel, nimmer eene complete vertaling dier werken in haar geheel zou kunnen beletten, wanneer de schrijvers daarvan overleden zijn.' De onzekerheid van den duur van het vertalingsregt is de reden waarom die bepaling niet in dit concept is opgenomen. Indien dit regt op tien jaren bepaald werd, zou zij ongetwijfeld zeer nuttig zijn: maar voor het geval dat het op drie jaren werd vastgesteld, werd deze nadere beperking van het vertalingsregt minder wenschelijk geacht.
Art. 13. Dit artikel komt overeen met art. 12. § 8. *c.* van het reglement der Vereeniging.
Art. 14. Geen vertalingsregt op stukken van geringen omvang. Echter bestaat ook hierbij het kopijregt op de eigene vertaling volgens art. 8. De bepaling van het getal vellen is altijd willekeurig: hier is gevolgd hetgeen bij de Vereeniging is vastgesteld.
Art. 15. Even als in het reglement der Vereeniging is deze bepaling hier opgenomen, tot beperking der vrijheid in art. 14 gegeven. Er bestaat toch dezelfde reden om het uitsluitend vertalingsregt te waarborgen van werken, die bij gedeelten in de afleveringen van een Tijdschrift verschijnen (zoo als o.a. de laatste romans van Bulwer) als van die, welke in afzonderlijke afleveringen worden uitgegeven.

Dit geheele onderdeel diende, naar de meening der commissie, weg te vallen uit de te vragen wet.

Het was er echter ver van af, dat dit voorstel tot weglating zijn grond vond in eenige mindere ingenomenheid met het vertalingsrecht zelf. Integendeel. Meer dan ooit was dit oude stokpaard in den laatsten tijd bereden. Evenals in het vorige tijdvak hadden de onderscheiden kwesties, waarbij de tusschenkomst der Vereeniging ingeroepen was, aanleiding gegeven tot tornooien van voor- en tegenstanders, steekspelen, die op elke algemeene vergadering tot vervelens toe de bezoekers vastgehouden en altijd, onder andere vormen, hetzelfde te hooren en te zien gegeven hadden. Bij menigeen was de overtuiging van het op den duur houdbare aan het wankelen geraakt; bij anderen, vooral bij uitgevers die bij het behoud belang hadden, was daarentegen het zoeken naar nieuwe verdedigingsmiddelen verscherpt. Tot eenheid in oordeel zou men het nooit brengen; dit was de les van het verledene en de vrees voor de toekomst. Vandaar ook in dit opzicht steeds de strijd om het bestaan, een strijd met taaien mannenmoed uitgelokt en volgehouden aan den eenen kant, met schouderophalend toegeven beantwoord van den anderen. Zelfs was in dit tijdvak het terrein van het behoud merkelijk uitgebreid.

De eer daarvan komt voor een groot deel toe aan den zeer bekwamen J.M. Binger. De uitspraak van de arrondissementsrechtbank te Amsterdam in zake Stemler contra Frijlink, in 1843[1], hing velen nog altoos als een zwaard boven het hoofd, en telken male waar het pas gaf werd het ongerijmde van dit vonnis met meer of minder klem opgehaald. Een kleine vertalingsgrief in 1854 had dit oude feit weêr in herinnering gebracht, en Binger had daaruit aanleiding genomen om *het voortbestaan van het vertalings-privilegie in Nederland* tot een punt van gedachtenwisseling te maken in het boekverkoopers-gezelschap ‘Onze kring’ te Amsterdam. Deze studie, het geschrift is dit woord

1 Zie bladz. 326.

alleszins waard, werd later in druk gegeven en wekte algemeene aandacht.

De schrijver, de *behoefte* aan een uitsluitend vertalingsrecht betoogende, verdeelde zijn pleidooi in drie deelen. Hij besprak eerst het *noodzakelijke*, daarna het *historische*, vervolgens het *juridische.* Wij staan er bij stil, omdat het geschrift inderdaad van beteekenis is voor de geschiedenis van den boekhandel.

Wat het *noodzakelijke* aangaat, daaromtrent kunnen wij kort zijn. Het was een verwijzing naar en een verscherping van Suringar's pleitrede, vroeger in deze bladen op bladzij 336 medegedeeld, en een bewering, dat, gelijk iedere nieuwe vinding op nijverheidsgebied, ook iedere vertaling recht heeft op bescherming of octrooi voor een aantal jaren. ‘Ik schrijf den uitgever der Nederduitsche vertaling’, zegt Binger, ‘in *zijn* land, tegenover *zijne* landgenooten, een gelijk. regt toe als ik dit den uitgever van het oorspronkelijke, in *zijn* land, toeschrijf; even als hij, die geoctroyeerd is op de eerste invoering, tegenover *zijne* landgenooten, dezelfde regten heeft als de uitvinder tegenover de *zijne.* Zij bewijzen *beide* aan hunne natie dezelfde dienst. - Kiezen buitenlandsche uitgevers of uitvinders domicilium bij inwoners van dit Rijk, dan kunnen zij, evenzeer als Nederlanders, vertalingsregt en octrooi bekomen, mits voldoende aan de vereischten der wet. Voldoet een inwoner daaraan vroeger dan zij, dan verkrijgt deze de prioriteit en treedt, voor ons land, in de regten, die de buitenlandsche uitgever of uitvinder verzuimden deelachtig te worden.’

De beide andere afdeelingen nemen wij, met vriendelijke vergunning van den schrijver, bijna in haar geheel over.

‘De eerste wetgeving op den letterkundigen eigendom’ - zegt de auteur - ‘is gedagteekend van 25 November 1795. (Vóór dien tijd kende men slechts de privilegiën en octrooijen.) Zij ging uit van de Vergadering der provisionele Representanten van het volk van Holland. Het decreet, door die Vergadering

geärresteerd, werd voorafgegaan van een Rapport der Commissie tot onderzoek der Requesten, door verscheiden Boekverkoopers, over het al of niet verordenen van privilegiën, regt van kopij, praeadvertentie enz. Ieder verkreeg daarbij het regt om de eenige te zijn, die de vertaling uitgaf van een uitheemsch werk, mits hij, *het eerst*, van zijn voornemen tot het leveren van zoodanige vertaling, door advertentiën, kennis gaf. Elk ander mogt het werk, in andere talen laten vertalen. Een ieder had regt op *zijne* vertaling. Eene nieuwe en betere vertaling mogt slechts uitgegeven worden met voorkennis van den uitgever der eerste vertaling. Mogt over de behoefte aan *betere* vertalingen verschil van gevoelen ontstaan, dan moesten deskundigen, door partijen zelven te benoemen, uitspraak doen. De advertentie, tot het verkrijgen van het regt van preferentie, moest gezonden worden aan Deken en Hoofdlieden van het Boekverkoopers-Gild om die advertentie door hen te doen onderteekenen, met aanduiding van den datum waarop dit plaats vond. Voorts was men verpligt, binnen 3 maanden na de plaatsing der advertentie, te bewijzen dat men in het bezit van het originele werk en met de vertaling bezig was, om aan hetgeen men in zijne advertentie beloofd had gestand te doen. ‘Alles bij nalatigheid op poene van verstek van het te bekomen regt.’ Dit decreet werd voorloopig aldus gearresteerd; alle Boekverkoopers werden verzocht zich te vereenigen en te beramen of zij ook bezwaren daartegen hadden in te brengen, en op den 8sten December 1796 werd het gevolgd door de publicatie van het provinciaal Bestuur van Holland, welke dezelfde bepalingen als boven vermeld bevatte en kracht van wet verkreeg.

Daarna verkregen wij de publicatie van 't Staatsbewind der *Bataafsche Republiek*, van 3 Junij 1803, waarvan 't 1e art. de bepaling behelst, dat voortaan geene octrooijen of privilegiën voor het drukken en uitgeven van boeken meer zullen verleend

worden. Daarvoor worden algemeene wetten op den letterkundigen eigendom in de plaats gesteld.

Van *vertalingen* verbiedt die wet den *nadruk*, alsmede de uitgave eener *andere* vertaling binnen 3 jaren na de uitgave der eerste. Zoo wordt ook het nadrukken van oorspronkelijke werken verboden, zonder bepaling van tijd; dus, alle oorspronkelijke werken en vertalingen, onder die wet uitgekomen, hebben een onbepaald regt van kopij, worden nimmer publiek domein, zoo niet alsnog eene wet worde daargesteld, die zulks van terugwerkende kracht maakt. - Bij die wet werd ook voor het eerst de vertooning aan het Gemeente-bestuur ingevoerd.

Die wet van 1803 werd buiten werking gesteld na de inlijving in het Fransche Rijk, en vervangen door keizerlijke decreten, onder anderen die van 5 Febr. en 3 Aug. 1810 en 9 April 1811.

Deze Fransche decreten werden, bij besluit van den Souvereinen Vorst der Vereenigde Nederlanden, - die, als zoodanig, het regt bezat om besluiten te nemen, welke als wet verbindend waren, - op den 24 Jan. 1814 geheel en al afgeschaft, de ambtenaren ter uitvoering der keizerlijke decreten honorabel ontslagen, en de wet van 1803 voor 't grootste gedeelte hersteld... let wel, M.H! 't komt later weder te pas! Als uitbreiding der wet van 1803, vindt men in dat Besluit van 24 Jan. 1814, de art. 4 en 5. Deze artikelen en die bepalingen komen alleen in *dat* Besluit voor.

Omtrent het vertalingsregt bevat dat Besluit dezelfde bepalingen als de wet van 1803: onbepaald kopijregt op oorspronkelijke uitgaven en vertalingen en verbod om, binnen 3 jaren na de uitgave der eerste vertaling, eene andere binnen dit Rijk te verkoopen. Tevens schrijft dat Besluit, even als de wet van 1803, de formaliteiten voor, welke men heeft in acht te nemen om de preferentie te verkrijgen gedurende die 3 jaren. - Het Besluit van 24 Jan. 1815 verscheen, als ampliatie op dat van 1814.

De Zuidelijke provinciën van het toenmalig vereenigde Rijk verkregen, bij Besluit van den Souvereinen Vorst der Vereenigde Nederlanden, van 23 September 1814 (Journal officiel du Gouvernement de la Belgique, n°. 54) hare eigene bepalingen, afwijkende van die der Noordelijke provinciën[1].

Voor hen, die misschien minder met dat Besluit bekend zijn, geef ik den inhoud hier kortelijk weder.

In art. 1 worden de Fransche wetten en decreten in het Gouvernement der Belgische provinciën vernietigd.

Art. 2 luidt: Een ieder wordt voor hetgeen hij schrijft, uitgeeft, drukt, verkoopt of uitdeelt, verantwoordelijk gesteld; de Drukker wordt dan alleen verantwoordelijk gesteld, wanneer de Schrijver van het werk onbekend is of niet opgegeven kan worden.

Art. 3 komt bijna overeen met art. 5 van het Besluit van 24 Januarij 1814. Alleen is het woord *paskwilschrijver* daar niet gebezigd; in de plaats daarvan leest men enkel *schrijver*.

Art. 4 behelst verbod tot tentoonstelling of uitdeeling van geschriften of afbeeldsels, strekkende om de Godsdienst verachtelijk te maken of de zeden te bederven, ingevolge art. 287 lijfstr. wetboek.

In art. 5 verkrijgen schrijvers van originele werken levenslang kopijregt in het Gouvernement van België, hunne weduwe en erfgenamen behouden dat regt hun leven lang (deze bepaling is gedeeltelijk overgenomen van art. 39, VIe titel van het keizerlijk decreet van 5 Februarij 1810, waarbij echter de weduwe alleen erfde, indien de huwelijksche voorwaarden haar daartoe het regt gaven, terwijl de kinderen 20 jaren dat regt behielden).

Art. 6. Dat een door den schrijver nagelaten werk behoort aan zijne weduwe en erfgenamen, hun leven lang.

1 Om meer dan eene reden schijnt dit noodig te zijn geweest. De Fransche wetten en reglementen bleven daar in werking tot 23 September 1814, dus 8 maanden langer dan in de Noordelijke provinciën.

Art. 7. Dat een handschrift van een schrijver, in 't bezit van een persoon, die niet tot de familie behoort, gedurende het leven des schrijvers en dat zijner erfgenamen, niet zal mogen worden uitgegeven zonder hunne bewilliging.

Art. 8. Dat het regt van eigendom ophoudt nadat het le geslacht van de erfgenamen eens schrijvers uitgestorven is.

In art. 9 wordt de invoer van buitenlandschen nadruk van in België oorspronkelijk uitgegeven werken verboden, met bepaling der straffen.

Art. 10 verzekert vroeger verkregene regten van originele werken.

Art. 11 luidt woordelijk aldus:

Wanneer een werk vertaald wordt, verkrijgt deszelfs schrijver alleenlijk een regt van eigendom op zijne uitgave; in dat geval kan het regt van eigendom enkel uitgeoefend worden op de aanmerkingen en verklaringen, bij de vertaling gevoegd.

Art. 12. Op straffe bij art. 9 bepaald, wordt verboden, de vertaling van een werk uit te geven, op hetwelk de schrijver of zijne erfgenamen het regt van eigendom uitoefenen, ten zij hunne schriftelijke toestemming daartoe verkregen wordt, of, dat het vertaalde werk reeds, voor de tweede maal, uitgegeven wordt.

De bij bovenstaande artikelen gevoegde vertaling:

Art. 11. La traduction d'un ouvrage ne donne de droit à son auteur, que sur l'édition qu'il publie: dans ce cas, le droit de propriété ne peut s'exercer que sur les notes ou commentaires joints à la traduction.

Art. 12. Il est défendu, sous les peines portées en l'Art. 9, de publier la traduction d'un ouvrage sur lequel l'auteur, ou ses héritiers exercent encore leur droit de propriété, à moins qu'ils n'en donnent leur consentement par écrit, ou que l'ouvrage traduit ne soit parvenu à la seconde édition.

Dus: een ieder had regt op *zijne* vertaling. Dit beteekent,

in verband met het artikel 12, dat, al verkreeg een ander toestemming, of door eene nieuwe uitgave de bevoegdheid om ook eene vertaling te leveren, hij nogtans de eerste niet mogt nadrukken. Dit komt dus eenigzins overeen met de bepaling van het provinciaal bestuur van Holland van 1796.

In art. 13 worden de uitzonderingen opgenoemd; deze zijn: Bijbel-, Kerk- en schoolboeken, klassieke schrijvers, werken over wetenschap of vreemde letterkunde, almanakken, en in het algemeen alle werken op welke geen ingezeten regt van eigendom kan aanwijzen, enz.

Art. 14. Dat geene Dagbladen, Advertentie-bladen, periodieke werken, door schrijvers, zonder toestemming der Regering mogten uitgegeven worden, welke vergunning niet verleend werd dan wanneer zij op eene voldoende wijze konden aantoonen, minstens 300 inteekenaren te hebben. Zij die zich voor 10 October 1814 niet aanmeldden konden geen verlof meer bekomen, enz.

Art. 15 komt overeen met artikel 12 der wet van 24 Januarij 1819 voor Holland.

Volgens Besluit n°. 868 van 3 Augustus 1815 (Journ. Offic. n°. 60), werd bovenstaand Besluit van 23 Sept. 1814 in de Zuidelijke provinciën van het Koningrijk, op den regter oever der Maas gelegen, afgekondigd en aldaar volgens deszelfs vorm en inhoud ten uitvoer gebragt.

Intusschen achtte de Regering het noodig, op een eenparigen voet de regten te bepalen, die in het Rijk ten opzigte van het drukken en uitgeven van letter- en kunstwerken behooren te worden uitgeoefend.

De wet van 25 Jan. 1817 deed zulks. Daarbij werden geen vroegere besluiten of wetten afgeschaft, maar men besloot, het *kopijregt* niet langer dan tot 20 jaren na den dood van den auteur of vertaler uit te strekken.

Er werd kopijregt op kunst- en plaatwerk bijgevoegd, daar

men tot dusverre slechts kopijregt op letterwerk had gekend, zoodat die wet in menig opzigt de besluiten ampliëerde.

Het regt, om gedurende 3 jaren alléén uitgever der eerste vertaling te zijn, was voor de Noordelijke provinciën vastgesteld bij de Besluiten van 1814 en 1815; die Besluiten waren niet afgeschaft, evenmin als die voor België van 23 Sept. 1814 en 3 Aug. 1815, waarbij bepaald was, dat niemand eene tweede vertaling mogt leveren zonder toestemming van den schrijver, of eerst dan wanneer eene 2de uitgave noodig was, welk regt dus nog beter kon geacht worden dan dat van de Noordelijke provinciën. Op dat punt was geene verandering noodig, en men zweeg daarvan in de wet van 1817 om in geene herhalingen te treden, gelijk ook de voorschriften tot het in acht nemen der formaliteiten ter verkrijging van uitsluitend regt in Holland geene verandering behoefden en dus niet herhaald werden, evenmin als het art. 12 van het Besluit voor België. Ook de noodzakelijkheid om in België eenige andere bepalingen te behouden, zal wel de aanleidende oorzaak zijn geweest dat alleen eene wet op het kopijregt en geen wet op de Drukpers in haar geheelen omvang op eenparigen voet werd gebragt.

Doelende op het voortbestaan en het van kracht blijven der 4 Besluiten van 1814 en 1815, voor de Noordelijke en Zuidelijke provinciën, heeft de wetgever het art. 2 der wet van 1817 gesteld[1]. Ik zal u dit aanstonds aantoonen en u tevens doen zien dat het zeer wijs, met veel overleg en veel kennis van ons vak, is gesteld.

De besluiten en wetten tot ééne wet vereenigd, werden steeds

1 Dit art. luidt aldus: ‘Het kopijregt van vertalingen van een buiten dit Koningrijk in het licht gekomen oorspronkelijk letterwerk is het uitsluitend regt van vertalers en regtverkrijgenden, om hunne vertalingen van genoemd letterwerk door den druk gemeen te maken, te verkoopen en te doen verkoopen.’

strengelijk opgevolgd, zoowel door den Boekhandel als door de Ambtenaren, die tot de executie de hand moesten leenen, en verscheidene regterlijke uitspraken steunen op die aldus Vereenigde Wetten.

Onverwachts geraakte, ten jare 1843, geheel de Boekhandel in beweging door het u allen bekende regtsgeding voor de Arrondissements-Regtbank te dezer stede. De regterlijke uitspraak was, *dat de Besluiten van* 1814 *en* 1815 *moeten geacht worden te zijn afgeschaft.*

De Vereeniging voor den boekhandel zocht de verderfelijke gevolgen dier uitspraak zooveel mogelijk te voorkomen door waarborgen voor de leden onderling vast te stellen.

Voor enkele niet-leden der Vereeniging nogtans was de triomf groot!

De nadeelen door sommige uitgevers en door de kas der Vereeniging geleden; de bezorgdheid van menigeen voor aanranding zijner tegenwoordige en toekomstige ondernemingen, en de moeijelijkheden, waarin het Bestuur der Vereeniging zich maar al te dikwerf gewikkeld zag, waren de gevolgen der berusting in die regterlijke uitspraak.

Allen, die de ware belangen des Boekhandels begrepen, sloten zich vroeger of later aan bij den Bond, en verscheidene niet-leden der Vereeniging volgden, uit eigen pligtbesef, getrouwelijk zijne bepalingen op. En als wedervergelding werden ook hunne regten geëerbiedigd. Ondanks al het gebeurde mogen wij ons verheugen, dat het grootste gedeelte onzer beroepsgenooten formaliteiten, die men beweerd heeft vervallen te zijn, in acht neemt tot bewaring van orde, eendragt en bloei in onzen handel. Waar zóóvelen zoo eensgezind elkanders regt trachten te waarborgen, kan het niet anders, of er moet algemeene behoefte gevoeld worden aan eene landswet; want altijd zullen er enkelen zijn, die op den regel eene uitzondering maken en, uit caprice, principe of winzucht, het al in rep en roer kunnen brengen, en de kas

der Vereeniging zou niet toereikend en de Vereeniging zelve niet geregtigd zijn om de zoodanigen te weren.

't Zou nog lang kunnen duren eer wij een nieuwe wet op de drukpers verkrijgen; laat ons daarom, bij de behandeling van het 3e hoofdpunt van mijn betoog, nagaan in hoeverre de considerantiën van de Arrondissements-Regtbank in den jare 1843 juist waren en of de Besluiten van 1814 en 1815 nog vigerende zijn en ons nog bescherming kunnen verleenen.

Zal men het met mij omtrent die punten eens zijn, dan bestaat er voorloopig nog geene behoefte aan eene nieuwe wet van Regeringswege.

De uitspraak der Regtbank behelsde in substantie, vooreerst: dat, zouden, door de wet van 25 Jan. 1817, de Besluiten van 1814 en 1815 niet afgeschaft, dus, in verband met de wet van 1817 nog vigerende zijn, alsdan het uitsluitend vertalingsregt voor 3 jaren, alleen bepaald bij de Besluiten van 1814 en 1815, na 25 Januarij 1817 ook in de Zuidelijke provinciën had behooren te worden ingevoerd, daar alles op eenparigen voet moest gebragt worden. Daar de invoering der Besluiten na 25 Jan. 1817 in de Zuidelijke provinciën niet heeft plaats gevonden, beschouwt de regter die besluiten als afgeschaft.

Moest dan, bij het brengen op eenparigen voet, het besluit van 23 Sept. voor België ook in de Noordelijke provinciën worden ingevoerd?? Immers, hadden niet beide gedeelten van het Rijk uitsluitend regt op het geven van vertalingen: het eene gedeelte voor bepaalden, het andere voor onbepaalden of althans onzekeren tijd? Ik herhaal hier: het *kopijregt* moet men niet verwarren met het regt van preferentie. De wet van 1817 zwijgt van dat regt van preferentie of vertalingsregt en bepaalt alleen de regten ten opzigte van het drukken en uitgeven van letter- en kunstwerken, regelt alleen het *kopijregt.* Geen der artikelen

dier wet handelt over iets anders dan over het kopijregt. Het kopijregt alleen wordt dus in de Nederlanden door die wet op een eenparigen voet geregeld, niets anders! Al het overige waarvan in de onafgeschafte Besluiten van 1814 en 1815 wordt gesproken is door de wet van 1817 niet door bepalingen op dezelfde onderwerpen gederogeerd of te niet gedaan.
Maar, ik neem met den regter, voor eenige oogenblikken, aan, dat de overweging juist is en dat de invoering in de Zuidelijke provinciën niet is geschied.
Maar, ik beweer dan, dat men zulks verzuimd, dat niemand er op gelet heeft. 't Is dan vergeten!
Laat ik u het standpunt van waar ik uitga aantoonen.
Waarom bevatten zoovele, ja, bijna alle wetten, die andere vervangen, de bepaling: *dat alle vroegere wetten en verordeningen dienaangaande buiten effect worden gesteld?* Immers, alleen omdat deze laatste anders in werking, van kracht moeten blijven.

Wil men eene wret krachteloos maken, men moet haar bij eene latere wet intrekken en buiten werking stellen, of, de latere wet moet bepalingen bevatten, die met de vroegere geheel in strijd zijn, waardoor de vroegere bepalingen gederogeerd woorden; maar de *geheele wet* is dan nog niet afgeschaft.
Deze algemeen erkende waarheid blijkt al dadelijk, als wij nagaan hoevele regtsgeleerden, voornamelijk in Engeland, zich er op toeleggen om oude, reeds lang vergetene maar nog niet ingetrokken wetten, plakkaten en decreten, op te rakelen, en zoodoende dezen en genen regten te doen genieten waaraan zij nimmer dachten.

Lazen wij niet nog onlangs in de dagbladen, hoe aan een kleêremaker in Engeland, die een zijner klanten voor het geregt had gedaagd tot betaling van een hem geleverden rok met zijden knoopen, ondanks alle andere wretten, die hem in het gelijk stelden, echter zijn eisch werd ontzegd, op grond dat een nog

niet ingetrokken Besluit uit den tijd van Jacobus II verbood: ‘het dragen van kleedingstukken waaraan andere dan koperen knoopen waren gehecht, op verbeurte van de koopsom?’ Nog een voorbeeld, uit ons land: de zeven-kinderenwet en de beslissing dienaangaande door den Hoogen Raad genomen!
Moet men bij elke nieuwe wet aankondigen, dat eene vroegere niet is afgeschaft, of moet het omgekeerde plaats hebben?
Nemen wij de overwegingen des regters aan, dan ligt in de uitspraak der Arrondissements-Regtbank opgesloten, dat de Regering in ieder geval *iets* moet hebben vergeten; - volgens den regter het buiten werking stellen der Besluiten van 1814 en 1815 in de Noordelijke provinciën, want, de regter verklaart ze voor afgeschaft, en daar ze *niet* buiten werking gesteld zijn, zou dit vergeten moeten wezen.
Ik houd echter vol, dat de Regering dat *niet* zou hebben vergeten, bijaldien de Besluiten werkelijk waren afgeschaft. Zij heeft nooit kennis gegeven aan één der stedelijke besturen van die beweerde afschaffing, noch dat de ambtenaren, met de executie dier Besluiten belast, van de werkzaamheden aan die executie verbonden ontheven waren. Dat de Regering wel wist wie met de uitvoering der Besluiten belast waren, staat in de Besluiten zelve te lezen, alsook, dat hun afschriften van die Besluiten zijn gezonden.
Dat de Regering wel getrouwelijk het oog hield op de naleving, blijkt o.a. uit de Herinnering van den Secretaris van Staat voor de Binnenlandsche Zaken, geplaatst in de Staats-Courant van 9 Maart 1814, om, bij de aankondiging van ter vertaling vertoonde werken, vooral den datum der vertooning te plaatsen, daar, ‘bij nalatigheid, die aankondiging niet zou worden opgenomen.’
Op 31 Maart 1817, dus even 8 weken na de afkondiging der wet van 28 Januarij, terwijl men de debatten daarover ge-

voerd nog levendig voor den geest kon hebben, hebben vijf onzer beroemdste regtsgeleerden, de H.H. Mrs. J. v.d. Linden, M.C. van Hall, N. Sinderam, S. AE. Verburg en F.A. van Hall, bij een gedrukt advies verklaard, dat, door de wet van 1817 de Besluiten van 1814 en 1815 niet zijn afgeschaft en in volle werking blijven.
We hebben 't gezien, dit *heeft* ook plaats gevonden, ja, kan nog plaats vinden.
Doch, gaan we verder! Wat kon de Regering eerder vergeten hebben? Het buiten werking stellen eener wet waarvan de formaliteiten, dagelijks, onder hare oogen, werden in acht genomen, van welke inachtneming der formaliteiten men bijna dagelijks de aankondiging in de Staats- en andere couranten kon lezen; of de invoering der Besluiten, die niet nieuw meer waren; waaraan in het Zuidelijk gedeelte van het toenmalige Rijk geene behoefte bestond, wegens de betere bepalingen die aldaar op dat punt bestaan hadden en de weinige vertalingen, die daar verschenen?
Hoe de regter er toe kon geraken de Besluiten van 1814 en 1815 als afgeschaft te beschouwen, alleen omdat zij na 25 Januarij 1817 niet in de Zuidelijke provinciën zijn ingevoerd, verklaar *ik* niet te begrijpen.
Maar, art. 4 en 5 van het Besluit van 24 Januarij 1814 (zie deze) zouden dan ook afgeschaft zijn? En, redacteurs of uitgevers zouden, krachtens art. 4 van het Besluit van 24 Januarij 1814, niet meer verantwoordelijk kunnen gesteld worden voor hetgeen zij schrijven of drukken?
En zij kunnen, mede krachtens het Besluit van 1814, niet meer genoodzaakt worden naam, plaats en tijd van uitgave op den titel te stellen?
Immers, indien de Besluiten zijn afgeschaft, dan zijn die artikels ook afgeschaft.
En die artikels zijn, na 1817, zoowel om hunne naleving als

om hunne schending verscheidene malen toegepast, door Geregtshoven en door den Hoogen Raad der Nederlanden.
De uitspraken van alle die regtsligchamen berusten voor een gedeelte op art. 4 en 5 der wet van 1814, voor zooverre zij niet zijn toegepast op het strafwet-boek[1].
Ik vermeen u hiermede te hebben aangetooud, dat, naardien de Besluiten van 1814 en 1815 niet bij eene latere wet zijn vervallen verklaard noch buiten werking gesteld, en de Arrondissements-Regtbank te Amsterdam, ware hare redenering juist, door hare uitspraak heeft bewezen, dat de Regering alsdan *iets moet hebben vergeten*, het duidelijk genoeg blijkt, dat de Regering dàt zou hebben vergeten waar de aandacht het minst op vallen kon, dus: de invoering, in 1817, der Besluiten van voor 2 en 8 jaren, in de Zuidelijke provinciën.
Is mijn beweren juist, worden na afloop der discussion, de Besluiten van 1814 en 1815 als niet vervallen beschouwd, dan

1 Dat het Besluit van 23 September 1814, (Journal officiel) voor de Zuidelijke provinciën van het toenmalig Koningrijk, na de wet van 25 Januarij 1817, ook niet is *afgeschaft*, blijkt o.a. uit een regtsgeding aanhangig geweest voor de regtbank van 1sten aanleg te Brussel, in den jare 1820. *Zie Recueil de pièces de la procédure instruite à la charge de 7 Avocats du Barreau de Bruxelles*, *prévenus de la publication et de l'émisson d'un imprimé portant pour titre* 'Mémoire à consulter' etc. A la Haye et à Amsterdam chez les Frères van Cleef, 1820. In het Requisitoir van het Openbaar Ministerie aan den regter van Instructie schrijft de Procureur des Konings dit:
'A ces causes, exposant, au nom de son office requiert à ce qu' il vous plaise, Monsieur le juge d'instruction lui donner acte de son présent réquisitoire, et, en conformité de l'article 47 du code d'instruction criminelle, ordonner qu' il en soit informé, d'abord contre l'imprimeur du dit "Mémoire à consulter," lequel, aux termes de l'att. 2 de l'arrêté du 23 Septembre 1814, est responsable tant que l'auteur n'est pas légalement connu et désigné, et qui est indiqué à l'exposant être l'imprimeur Wahlen, demeurant en cette ville, rue de l'Evêque.'

vervallen ook van zelven de overige gronden waarop de uitspraak der Arrondissements-Regtbank van 1843 berust. We zullen echter, ten slotte, uit de wet van 1817 aantoonen, dat de Besluiten nog vigerende zijn en de considerantiën van het meervermelde vonnis ook in andere opzigten niet aannemelijk zijn.
Gij moogt een buiten dit Rijk verschenen werk vertalen in welke taal gij wilt; in de Hollandsche, Vlaamsche of Fransche taal, om het even, mits bij de vertooning aan uw Gemeentebestuur daarvan kennis gevende, opdat het op den titel worde aangeteekend. De Hollandsche nu kan uwe, de Vlaamsche mijne, de Fransche eens anders vertaling zijn. Ieder kan *zijne* vertaling hebben. Daar het Besluit van 1814 de vrijheid laat om te vertalen in welke taal men wil, heeft de wetgever, zeer verstandig, in art. 2 der wet van 1817 gesproken van *hunne* vertalingen. Bij het regelen der wetten op een eenparigen voet was dit noodig voor de Zuidelijke provinciën, waar men eene Vlaamsche of Fransche vertaling had kunnen leveren.
Voorts zegt meergemeld art. 2 der wet van 1817, *vertalers en regtverkrijgenden.* Bij het vorige art. over oorspronkelijke werken staat *hunnen* regtverkrijgende. Hier, enkel regtverkrijgende. Hier, enkel regtverkrijgende, omdat het eene andere beteekenis heeft dan in art. 1. Hier worden bedoeld: degenen die het regt van preferentie, door vertooning aan het Gemeente-bestuur, hadden verkregen om, gedurende 3 jaren, de eenigen te zijn, die eene vertaling mogten leveren. Zij, die *na* 3 jaren ook eene vertaling leverden, waren eenvoudig vertalers. Maar, èn zij die regt hadden voor 3 jaren, dus de regtverkrijgenden, èn de vertalers, die na die 3 jaren nog eene vertaling leverden, hadden ieder voor zich het kopijregt op *hunne* vertalingen. Dat regt wordt in de .wet van 1817 gewaarborgd tot 20 jaren na den dood van den auteur of den vertaler; bij de Besluiten was dit verschillend; in dat voor de Noordelijke provinciën was het onbepaald; in dat

voor de Zuidelijke nadat het le geslacht van den auteur of vertaler was uitgestorven. Men ziet dus dat er behoefte heeft bestaan om die regten op eenparigen voet te brengen. - Dat de wet van 1817 gesteld is met het oog op het voortbestaan der Besluiten[1], behoeft wel geen betoog.
Ik houd dus vol:
De Besluiten van 1814 en 1815 zijn nog van kracht, maar, vereenigd met de wet van 1817.
Wij kunnen van die aldus vereenigde wetten de bescherming inroepen, mits wij aan al hare eischen hebben voldaan.‘ -
Wellicht mede op grond van dit betoog en den invloed ervan naar buiten, wellicht voor een ander deel om de kwestie te laten uitmaken door de hooge regering, had het bestuur der Vereeniging deze afdeeling: de artikelen omtrent vertalingsrecht, in zijn concept-wet ingelascht. Maar nu het op stuk van zaken kwam, deinsde de benoemde commissie toch voor dezen kordaten maatregel terug. Zelfs de ijverigste voorstanders zagen in, dat waar men wellicht wat al te veel vroeg, er gevaar dreigde van niets te zullen verkregen worden; het welbekende spreekwoord van het halve ei en den ledigen dop bracht tot nadenken. Een uitvoerig en helder betoog van P. Kraaij Jr., een dergelijk

1 De wet op de octrooijen is ook gedagteekend van 25 Januarij 1817 (Staatsblad n°. 6). Hoe zou nu de Regering op één dag, aan den eenen tak van nijverheid de bescherming waarop zij bij uitstek aanspraak kan maken hebben ontnomen, en aan alle andere takken van nijverheid die bescherming verleenen? Heeft er de Regering toen niet aan gedacht dat, wil men wetten intrekken, zulks bij Besluit moet geschieden? Om dit beantwoord te vinden, leze men art. 10 der bovengenoemde wet op de octrooijen, luidende:
10. ‘De *nog in werking zijnde* wetten en verordeningen omtrent octrooijen, en soortgelijke uitsluitende regten op uitvindingen en verbeteringen, worden bij deze *afgeschaft en buiten werking gesteld;* enz.’

geschrift uitgaande van het gezelschap ‘Onze Kring’ te Amsterdam, beide gedrukt achter het rapport der commissie, waarschuwden met ernstige woorden tegen het opnemen van de vertalings-artikelen in de conceptwet, en al trachtte later een enkel lid der Vereeniging in een breed tegenschrift: *Bedenkingen omtrent de weglating* enz. die waarschuwing te ontzenuwen, toch koos de commissie na rijp beraad den weg der voorzichtigheid en hield op de weglating aan. Zij omschreef dien raad in haar voorbericht aldus:

‘Het zal u aanvankelijk welligt verwonderen, de artikelen die op het vertalingsregt betrekking hadden in het gewijzigd ontwerp geheel te missen. Omtrent deze zaak ontvingen wij zeer uitvoerige adviezen, en bij eene naauwgezette overweging hebben wij eenstemmig geoordeeld, dat eene wet tot bescherming van het uitsluitend Vertalingsregt geen deel kon uitmaken van eene wet op het Kopijregt, die een beginsel tot grondslag heeft als de thans ontworpene. Ook bij verschil van meening omtrent de zaak in het algemeen, of namelijk eene Landswet tot bescherraing van het uitsluitend Vertalingsregt al of niet wenschelijk en te verkrijgen is, was toch het resultaat onzer overwegingen, dat alle bepalingen daaromtrent in het onderhavige Ontwerp misplaatst en met den geest des tijds in strijd waren.

‘Omtrent het niet wenschelijke eener regeling van het Vertalingsregt, zooals die in het eerste Ontwerp werd voorgesteld, kunnen wij volstaan met te zeggen, dat reeds de aard en inhoud van sommige artikelen van het hoofdstuk ‘Vertalingsregt’ zoodanig zijn, dat, zoo de Volksvertegenwoordiging ook al goed kon vinden, om eene wet op het Kopijregt aan te nemen, waarin dit Hoofdstuk was opgenomen, hetwelk moeijelijk door iemand buiten den Boekhandel kan worden aangemerkt als waarlijk in het *algemeen* belang te zijn geschied, dan toch vele dier bepalingen van zooveel beperkter *voor*deel voor den Boekhandel zouden zijn, en,

bij verandering van omstandigheden of zienswijzen, zoo *na*deelig voor den Boekhandel zouden kunnen werken, dat eene *onderlinge* regeling dier zaak, zooals die tot heden plaats vindt overeenkomstig het Reglement onzer Vereeniging, verre de voorkeur verdient. De stabiliteit eener Landswet zou het onmogelijk maken, in die bepalingen gedurig zoodanige verandering te brengen, als de geest des tijds noodig en nuttig maakt en die men ten allen tijde in zijne magt heeft bij eene onderlinge regeling. Bovendien heeft de ondervinding ruimschoots bewezen, dat vele, ja verreweg de meeste geschillen, die uit het Vertalingsregt kunnen ontstaan, niet beter zijn uit den weg te ruimen dan bij minnelijke schikking, door tusschenkomst van der zake kundige mannen, die geheel zijn ingewijd in het eigenaardige dat den Boekhandel in zoo vele bijzonderheden kenmerkt. Eene Landswet kan dan ook, indien zij, volgens een bevoegd oordeel, nog eenige kans zal hebben van te worden aangenomen, geene zoo strenge en in andere opzigten weder zoo milde bepalingen bevatten geheel gelijk aan die van het Reglement onzer Vereeniging; en dan kan zoodanige *Wet* voor den Boekhandel eene bron van onzalige tweedragt, van voortdurend verschil worden, in plaats van, gelijk men zich ten doel stelt, het rustige genot te verzekeren van een wettig erkend regt.'

In de kort daarop gevolgde alg. vergadering (van 1859), waar deze zaak nogmaals, als in hoogst beroep, ter spraak kwam, drukte de rapporteur der commissie Kirberger zijn persoonlijk gevoelen, en tegelijk dat zijner medeleden, nog verder volgenderwijs uit:

'Men zou, en teregt, kunnen vragen, of het niet althans te beproeven ware, om bij een Landswet de regeling te verkrijgen van een uitsluitend Vertalingsregt, op denzelfden voet en overeenkomstig de voorwaarden, zooals dat regt in het Reglement onzer Vereeniging wordt geregeld? En wij zeggen hierop vol-

mondig ja! Indien slechts geheel het Ontwerp het beginsel hadde van een wet tot regeling van het octrooi op de uitgave van boeken. Nu echter een geheel ander beginsel, het kopijregt, tot grondslag is genomen, twijfel ik er zelfs aan, of er van den Staat *eenige* gunstige beschikking verwacht mag worden omtrent het Vertalingsregt, zooals dit door den Boekhandel wordt verstaan. Want men kan het niet ontkennen, dat dit zoogenaamd *regt* in zijn oorsprong en werking eigenlijk niets anders is dan een *privilegie*, verleend aan den Boekhandel, zelfs ten prejudice van den auteur; *van wien* het eigenlijk "in eene wet op het Kopijregt", gelijk in het onderhavige Ontwerp, zou moeten uitgaan, indien de wetgever het grondbegrip consequent wil volhouden. Een wet op het Kopijregt, die tot hoofdbeginsel heeft: dat zij aan den auteur het stoffelijk genot van zijne geestproducten voor korteren of langeren tijd bij uitsluiting verleent, en waarin *tevens* bepalingen werden opgenomen betreffende een vertalingsregt, waarbij de auteur *zelfs niet erkend wordt*, achten wij een amphibie. Het is waar, het Vertalingsregt kwetst de belangen niet van een onzer *Nederlandsche* auteurs, maar het gaat toch niet aan dat men in dezelfde wet tweederlei beginsel stelt en de regten van Nederlandsche auteurs bijna tot het toppunt van volmaking brengt, terwijl men die van buitenlandsche als met voeten treedt. Indien de wetgever het begrip aanneemt, hetwelk het Ontwerp tot grondslag heeft, namelijk, dat Kopijregt niet anders kan worden verleend dan ten gunste *van den auteur*, dan kan en mag hij bij dezelfde wet geen privilegie verleenen ten gunste van den Boekhandel of van een vertaler, ten nadeele van den oorspronkelijk en auteur. Bij de behandeling van een ontwerp van wet op het Kopijregt, waarvan de auteur en diens belaugen alléén het middelpunt uitmaken en waaraan alles is ondergeschikt gemaakt, zou men de Maatschappij bepalen tot de grenzen van één enkel Volk en, zoolang er geen Traktaten zijn die het beletten, den auteur

in den vreemde het regt ontnemen, dat men, alsof het uit zijnen aard bestond, in zijn eigen land beschermen wil? Neen, M.H., welk gevoelen men ook moge zijn toegedaan ten aanzien van liet Kopijregt en de beginselen waarop het steunen moet; in eene Wet, waarin, als in het eerste Ontwerp, het Kopijregt wordt gehandhaafd uitsluitend ten voordeele van den auteur, mag en kan zonder ongemaskeerden strijd van beginselen, geen Hoofdstuk voorkomen, waarbij de vertaler, bij uitsluiting zelfs van den oorspronkelijken schrijver, wordt begunstigd en beschermd, zij het ook op grond van publiek belang. Inderdaad, het is al te erg, in het eene gedeelte der wet het persoonlijke belang, en in het andere gedeelte derzelfde wet het belang der Maatschappij, met voorbijzien des hoofdpersoons, als beginsel te stellen!'
Na zulke bondige en welsprekende pleitredenen, werd het hoofdstuk over het vertalingsregt met 60 tegen 15 stemmen afgekeurd.
Alsnu werd met 63 tegen 6 stemmen aangenomen het volgende:

Ontwerp cener wettelijke regeling van het kopijregt.
I. *Van Kopijregt.*

Art. 1. Het regt van kopij of van kopiëren door den druk is het uitsluitend legt om letter-, plaat-, kaart- en muziekwerken door den druk gemeen te maken, te verspreiden, te verkoopen ofte doen verkoopen. zoowel geheel als gedeeltelijk, in een of meer talen en formaten.
Art. 2. Het regt van kopij wordt beschouwd als eene roerende zaak.
Van de overdragt onder de levenden moet schriftelijk blijken.
Het regt van kopij gaat niet over dan met alle de verpligtingen daaraan bij de eerste overdragt verbonden.
Art. 3. Het regt van kopij behooit aan de auteurs, hunne erven of regtverk rijgenden.
Met auteurs worden gelijkgesteld ondernemers van verzamelingswerken, welke gevormd worden door zelfstandige bijdragen van verschillende medearbeiders. Indien niet bij overeenkomst anders is bepaald, behoudt echter ieder medearbeider het uitsluitend regt om zijne bijdragen afzonderlijk uit te geven.

Art. 4. De duur van het regt van kopij is:
a. van werken die onder den naam des auteurs in het licht komen: het leven des auteurs en....jaren na zijnen dood:
b. van werken die zonder naam das auteurs of onder een verdichten naam of na den dood des auteurs in het licht komen (anonieme, pseudonieme, posthume werken):...jaren na de eerste uitgave:
c. van werken van maatschappijen, genootschappen, zedelijke ligchamen, voor zoo verre de schrijvers daarbij niet genoemd worden:...jaren na de eerste uitgave.
De auteur van anonieme en pseudonieme werken, die zich gedurende het tijdvak waarin hem sub *b* en *c* kopijregt wordt verleend, openlijk bekend maakt, treedt in dezelfde regten, die aan den auteur sub *a* worden toegekend, mits bij de latere uitgaven dier werken zijn naam op den titel voorkome.
Het jaar waarin het overlijden of de uitgave plaats vindt, wordt niet medegerekend.
Bij werken sub *b* en *c* genoemd, welke uit meerdere deelen bestaan, wordt de duur van het kopijregt berekend voor elk deel afzonderlijk, als van een op zich zelf staand werk.
Art. 5. Om het regt van kopij te kunnen doen gelden, moet bij iedere uitgave van eenig letter-, plaat-, kaart- of muziekwerk, zoowel hij eenen herdruk als hij eenen eersten druk, aan de volgende voorwaarden zijn voldaan:
a. Dat het werk op eene Nederlandsche drukkerij gedrukt zij, eenen Nederlandschen uitgever hebbe, en diens naam op den titel, of bij gebrek van titel, waar dit het voegzaamst is, gedrukt zij met aanwijzing zijner woonplaats en van het jaar der uitgave.
b. Dat van elk werk, binnen eene maand na de uitgave, door den auteur of den uitgever drie exemplaren, waarvan een op den titel, of, bij gebrek van titel, op de voorzijde door een van beiden eigenhandig geteekend en gedagteekend, en voorzien van eene eigenhandig geteekende verklaring van den drukker dat het werk op zijne drukkerij is gedrukt, aan het gemeentebestuur zijner woonplaats worde overgegeven. Het gemeentebestuur is verpligt daarvan een reçu te verzenden aan het Departement van Binnenlandsche Zaken.
Van de afgegeven reçu's wordt door het gemeentebestuur afschrift gehouden in een daartoe bestemd register, waaiwan inzage en uittreksel, tegen vergoeding der kosten, door ieder knn verkregen worden.

Door het Departement van Binnenlandsche Zaken woidt maandelijks in de *Staatscourant* opgave gedaan van de werken, welke ter voldoening aan dit voorschrift aldaar zijn ontvangen.
Art. 6. Er bestaat geen regt van kopij ten aanzien van wetten, besluiten, staatsstukken en wat verder door eenige openbare magt ter algemeene kennis gebragt wordt, of waarvan de openbaarheid bij de wet bevolen is, met uitzondering van die, waarvan de uitgave, volgens art. 10, met nadruk is gelijk gesteld.
Art. 7. Ten aanzien van het regt van kopij wordt geen onderscheid gemaakt tusschen oorspronkelijke werken en vertalingen.

II. *Strafbepalingen en regten bij inbreuk op kopij reyt.*

Art. 8. Die eenig werk, van hetwelk hier te lande kopijregt bestaat, nadrukt, wordt gestraft met eene geldboete van *f*25 tot *f*1000.
Bij de veroordeeling bepaalt de regter, dat de boete, zoo de veroordeelde haar, binnen twee maanden na daartoe te zijn aangemaand, niet betaalt, zal worden vervangen door gevangenisstraf van dagen tot maanden.
Met de veroordeeling gaat steeds gepaard: 1°. de verbeurd-verklaring der platen, vormen en matrijzen, welke regelmatig slechts tot vervaardiging der nagedrukte voorwerpen kunnen dienen: en 2°. de toewijzing der hier te lande aanwezige onverkochte exemplaren van den nadruk aan den kopijgeregtigde; - behoudens diens regt om bij gewone regtsvordering schadeloosstelling te vorderen.
Art. 9. Met dezelfde straffen wordt gestraft die nagedrukte exemplaren van eenig werk, waarvan hier te lande kopijregt bestaat, des bewust verspreidt, verkoopt of ter verspreiding of ten verkoop invoert.
Art. 10. Met nadruk wordt gelijk gesteld: het in druk uitgeven, zonder toestemming des auteurs of van zijne regtverkrijgenden, van handschriften of enkel als handschrift gedrukte stukken en van mondeling gehouden lessen, leerredenen, voorlezingen en diergelijke voordragten.
Art. 11. De verbeurdverklaring en de toewijzing (bij art. 8 bepaald) zal dan ook plaats vinden, wanneer de beklaagde wordt vrijgesproken of van regtsvervolging ontslagen.
Art. 12. Het wordt niet als inbreuk op het regt van de kopij aangemerkt, om, ter beoordeeling, of om den aard en de waarde van eenig in druk uitgekomen werk te doen kennen, daarvan in tijdschriften uit-

treksels mede te deelen of in andere werken daaruit aanhalingen te doen of motto's te ontleenen, mits dergelijke uittreksels, aanhalingen of motto's niet bestaan uit fragmenten, die op zich zelf een geheel vormen.

III. Regtsrordering.

Art. 13. Alle inbreuken op het regt van kopij, waartegen straf of verbeurdverklaring bedreigd is, wrorden vervolgd door den officier van justitie, op klagt des geregtigden. Zij worden aangelegd en behandeld als correctionele zaken.
Bij de klagt wordt overgelegd het reçu van het gemeentebestuur (art. 5, lit. *b*).
Zoo de oflicier van justitie geen grond vindt tot het instellen eener vervolging, geeft hij daarvan schriftelijk kennis aan den klager, bij gedagteekend berigt.
Art. 14. Nagedrukte of met nadruk gelijk gestelde exemplaren van eenig letter-, plaat-, kaart- of muziekwerk kunnen door de geregtigden tot kopij van zoodanig werk worden in beslag genomen, ten einde zich de toewijzing daarvan te verzekeren.
Dit beslag geschiedt in denzelfden vorm als de inbeslagneming bij executie van roerende goederen.
Zoo er eene klagt is gedaan, wordt binnen acht dagen na de inbeslagneming, daarvan, met toezending van het proces-verbaal, kennis gegeven aan den officier van justitie bij de regtbank onder welks ressoil het beslag gelegd is.
Zoodanig beslag kan niet worden gelegd op enkele exemplaren onder personen berustende, die, in zoodanige voorwerpen geen handel drijvende, ze tot eigen gebruik verkregen.
Art. 15. Wanneer er geene strafvordering plaats heeft, is de arrestant verpligt den beslasrene te dagvaarden tot van waarde verklaring voor den burgerlijken regter.
De eisch tot van waarde verklaring moet, op straffe van nietigheid van het beslag, geschieden:
a. zoo er tijdens het beslag geene klagt heeft plaats gehad, en deze niet met de toezending van het proces-verbaal is gepaard gegaan, binnen acht dagen na het gelegd beslag:
b. zoo de klagt tot geene vervolging aanleiding geeft, binnen acht dagen na de ontvangst van het berigt des officiers van justitie, in art. 13, laatste alinea, vermeld.

Art. 16. Indien het arrest wordt opgeheven, zal de arrestant worden veroordeeld tot vergoeding van kosten, schaden en interessen, indien daartoe gronden aanwezig zijn.
Art. 17. Ten aanzien der klagt, der inbeslagneming en toewijzing wordt de uitgever beschouwd als vertegenwoordiger van den kopijgeregligde, behoudens de bevoegdheid van laatstgenoemden om zelf zijne regum te doen gelden, voor zoo verre hij een van dat des uitgevers onafhankelijk belang heeft.
Art. 18. Alle strafvordering krachtens deze wet verjaart door verloop van twee jaren.

IV. Orergangsbepaligen.

Art. 19. Het regt van kopij van eenig werk, dat volgens de wet van 23 Januarij 1817 voor geen regt van kopij vatbaar was, doch het wel is volgens de tegenwoordige wet, wordt toegekend aan hen die dat regt zonden verkregen hebben, zoo tijdens de verschijning van dat werk de tegenwoordige wet ware van kracht geweest.
Dit regt kan evenwel niet worden ingeroepen tegen hen die vóór den dag waarop het wetsontwerp wordt ingediend, datzelfde werk reeds in ilruk hadden uitgegeven.
Art. 20. Van alle werken, ten aanzien van welke men zich het genot vun het voorgaande artikel wil verzekeren, moet, ééne maand na de dagteekening dezer wet, een exemplaar aan het gemeentebestuur der woonplaats van den belanghebbende worden overgegeven, ten einde daarmede gehandeld worde als in art. 5 is bepaald.
In het af te geven reçu zal melding worden gemaakt van den tijd der oorspronkelijke verschijning van het overgegeven werk, volgens opgaaf des belanghebbenden. Tegen die opgaaf is het tegenbewijs toegelaten.
Art. 21. De bepalingen dezer wet zijn toepasselijk op alle na hare afkondiging in het licht komende nieuwe uitgaven of herdrukken van reeds vroeger uitgegeven werken.
Art. 22. Het regt van kopij, onder vroegere wetgeving verkregen, geniet de bescherming der tegenwoordige wet. doch wordt, ten opzigte van den duur. beoordeeld naar de wetgeving waaronder het ontstaan is.
Art. 23. Alle vroegere wetten en besluiten, betreffende het regt van kopij en vertaling, worden ingetrokken en buiten werking gesteld.

Memorie van toelichting *op het ontwerp cener wettelijke regeling van het kopij reyt.*

1°. Het hierbij gaande ontwerp van wet wordt voorgesteld ter vervanging hoofdzakelijk der Wet van 25 Januari 1817, de regten bepalende, die in de Nederlanden ten opzigte van het drukken en uitgeven van letter- en kunstwerken kunnen worden uitgeoefend.
Zoo men tot beoordeeling van de waarde dier wet enkel den toestand wilde gadeslaan, zoo als die zich tijdens haar bestaan gevormd heeft, zoude men geneigd kunnen zijn de noodzakelijkheid eener nieuwe wettelijke regeling in twijfel te trekken. Immers, belangrijke en kostbare ondernemingen, uitgaven van groot gewigt, zijn onder de werking dier wet aangevangen en tot stand gebragt: inbreuken op het regt van schrijvers en uitgevers leverden geen grond op tot talrijke klagten, en de overdragt van het regt van kopij, vaak voor aanzienlijke sommen, vond dagelijks met de meeste gerustheid plaats. Men zoude op grond hiervan kunnen beweren, dat de thans bestaande wetgeving geen schadelijken invloed heeft: immers, dat noch het belang des schrijvers of uitgevers, noch dat van den boekhandel, eene verandering dringend vordert.
Maar die maatstaf van beoordeeling zoude geheel onjuist zijn. De wet van 25 Januarij 1817 heeft vele en groote gebreken. Het regt van kopij is, wat de voorwerpen betreft, die het kan omvatten, volgens die wet, zeer onbepaald en ten aanzien van geheele soorten van voortbrengselen der pers ten eenemale onzeker. Bij een aantal dagelijks voorkomende gevallen geeft de wet geenerlei rigtsnoer tot bepaling van regten aan de hand; terwijl bij andere het bestaan zelf van verbindende bepalingen in het onzekere ligt. En zelfs, waar het regt uitdrukkelijk erkend en boven alle tegenspraak verheven schijnt, daar ontbreken de middelen om het te handhaven en de inbreuken op dat regt tegen te gaan. Zoo de schadelijke werking eener zoo gebrekkige wetgeving zich niet in sterker mate heeft doen gevoelen, dan werkelijk het geval is geweest, dan heeft men dit te danken aan de goede trouw, welke den boekhandel bezielt, en aan de vrijwillige vereeniging der boekhandelaars, die door overeen- komsten aanvulden w?at aan de wet ontbreekt. De gunstige verschijnselen, waarop men kan wijzen, mogen niet worden aangevoerd als getuigenis voor de deugdzaamheid der wetgeving: zij zijn aanwezig niettegenstaande en ondank? de >vet, geenszins als bare gevolgen

Het gebrekkige en onvoldoende der bestaande wetgeving, hetgeen men in deze toelichting bij de behandeling der afzonderlijke punten nog meermalen gelegenheid zal vinden te doen opmerken, is trouwens bij alle belanghebbenden zoo algemeen en sedert zoo geruimen tijd erkend, dat eene nadere aanwijzing hier overbodig schijnt. De behoefte aan betere en meerdere regeling heeft er zelfs toe geleid, dat eene vereeniging van boekhandelaars en uitgevers reeds sedert eene reeks van jaren hare eigene reglementen nevens en soms in plaats van de wet als rigtsnoer voor de regtsbetrekkingen harer leden gesteld heeft. Het is echter uit tien aard der zaak duidelijk, dat de werking dier reglementen tot den kring der Vereeniging beperkt is, en dat daardoor niet kan worden vergoed, hetgeen aan de middelen en de wijze van regtsvervolging ontbreekt. De wenschelijkheid eener wetsherziening wordt daarom door diergelijke autonomie niet opgeheven, ook al ware uit het standpunt der wetgevers overigens daartegen geene bedenking.

2°. De gronden voor de noodzakelijkheid eener herziening bijgebragt, geven tevens het standpunt aan, waarop de tegenwoordige voordragt is ontworpen. Aanvulling der menigvuldige gapingen in de bestaande wet: zekerheid omtrent de regten, welke men kan inroepen, en waarborgen dat die regten ook des noods kunnen gehandhaafd worden - ziedaar, wat met het ontwerp van wet beoogd wordt. Geenszins eene omverwerping van het bestaande of eene regeling, welke van geheel verschillende beginselen zou uitgaan. Integendeel, het hoofddenkbeeld van de bestaande wetgeving is geheel behouden, en slechts in de toepassing meer ontwikkeld en verzekerd. Evenzeer is de kring van betrekkingen, welke deze bijzondere wettelijke regeling tot nu toe bevatte, niet uitgebreid, maar in het ontwerp, gelijk in de wet van 1817, beperkt gebleven tot de regten van *schrijvers en uitgevers van drukwerken.*

Daardoor zijn uitgesloten, even als dit trouwens bij de bestaande wet het geval schijnt, de voortbrengselen van eenige kunst, welke tot vermenigvuldiging of openbaarmaking andere middelen dan *druk* bezigt: ofschoon de regten der voortbrengers door dezelfde beginselen mogen beheerscht worden. Beeldhouw- en schilderkunst vorderen eigenaardige bepalingen, die het niet wel doenlijk schijnt met die over letterwerken of teekenende kunst te vereonigen: en ook de regten der schrijvers van werken der toonkunst schijnen meerdere regeling te behoeven, dan in het verbod tot nadruk van het notenschrift gelegen is.

Eene regeling der regten van de auteurs op de voortbrengselen dier

verschillende kunsten, tegelijk met die der schrijvers en uitgevers van drukwerken, in dezelfde wet, schijnt niet raadzaam. Immers de vormen, welke tot bewaring of tot het doen blijken van regt noodig zijn, moeten bij iedere soort van voortbrengselen verschillend zijn; het begrip van auteur, van nadruk, nabootsing en navolging, de straf op de inbreuken te stellen - dat alles verschilt noodzakelijk naar mate van de soort der voortbrengselen, waarop het wordt toegepast. Eene poging tot regeling dier onderscheidene onderwerpen bij dezelfde wet zoude daarom noodzakelijk moeten mislukken.

3°. Maar zelfs niet *alle* betrekkingen, die door het uitgeven van letterwerken ontstaan, schijnen in eene wet op het kopijregt te moeten opgenomen en behandeld worden. De uitgaaf van eenig werk doet gewoonlijk een aantal betrekkingen ontstaan tusschen den schrijver en den uitgever en den drukker, die voor vele en velerlei wijziging vatbaar zijn, en altijd haren grond hebben in onderling getroffen *overeenkomsten.* Die overeenkomsten hier te beschrijven, te bepalen wat bij het ontbreken van bepalingen op een of ander punt regtens zal zijn en, op het voorbeeld van eenige duitsche wetgevingen, eene afdeeling der wet aan het zoogenoemde *Verlagsrecht* en *Verlagsvertrag* te wijden, schijnt onnoodig, en nutteloos tot bezwaren aanleiding te geven. De bepaling dier regtsbetrekkingen kan gerustelijk aan het inzigt der partijen worden overgelaten, en uit de algemeene voorschriften omtrent overeenkomsten zal een regel tot hare beoordeeling niet moeijelijk te vinden zijn.

De wet op het kopijregt enz. heeft slechts te doen met de regten, die, onafhankelijk van alle overeenkomst, tegenover een ieder verkregen worden, en moet alles, wat contractueel is, overlaten aan de algemeene burgerlijke wetgeving.

4°. Eindelijk is bij dit ontwerp ook niet gewaakt tegen alle onregtmatige handelingen, welke ten aanzien van het uitgeven en drukken kunnen voorkomen. Er is hier enkel gezorgd tegen inbreuken op het regt dat hier geregeld wordt, en niet tegen de bedriegerijen, welke door en jegens de personen, bij eenige uitgaaf betrokken, kunnen plaats grijpen. Het overdrukken, het verkoopen van eens anders werk als eigen arbeid en omgekeerd, het gelijktijdig afstaan door den auteur van kopijregt aan meer dan één persoon en vele andere bedriegelijke handelingen behooren voorzeker niet ongestraft te kunnen begaan worden: doch de plaats tot wering en bestraffing van diergelijke wanbedrijven schijnt meer in een Wetboek van Strafregt te zijn, dan in eene speciale

wet op het kopijregt, waar alleen de inbreuken, onmiddellijk op dat regt begaan, te letten valt.
Na deze voorbereidende opmerkingen, wordt overgegaan tot de toelichting der afzonderlijke bepalingen van het ontwerp. Het ligt in den aard der zaak, dat daarbij voornamelijk rekenschap moet worden gegeven van het verschil tusschen het ontwerp en de bestaande wetgeving.

I. Van kopijregt.

Art. 1. De bepaling wat kopijregt is stemt grootendeels overeen met die, welke in art. 1 der Wet van 1817 voorkomt. Om de redenen, welke hierboven (onder 2°) reeds zijn opgegeven, is de uitdrukking van letteren *kunst*werken veiwangen door eene opnoeming van de soorten der werken, die onder de tegenwoordige voordragt zouden begrepen zijn.
De vermelding van 'oorspronkelijke' werken, en de tegenstelling van 'vertalingen', in artt. 1 en 2 der Wet van 1817, kon slechts tot misverstand aanleiding geven, en is daarom achterwege gelateu.
Art. 7. van dit ontwerp strekt om den anders mogelijken twijfel te voorkomen.
In art. 1 der Wet van 1817 werd in de bepaling van kopijregt nog gevonden 'zonder onderscheid van vorm of inkleeding' en 'met of zonder hulp der graveerkunst of eenige andere tusschenkomende kunst.' Beide is hier weggelaten.
Het schijnt toch zeer moeijelijk om aan de woorden 'zonder onderscheid van vorm of inkleeding' een eenigszins redelijken en bepaalden zin toe te kennen. Voor zooverre men daaronder den uiterlijken vorm rnogt willen verstaan, is de bijvoeging in ons ontwerp van het woord 'formaten' zeker geschikter om dat denkbeeld uit te drukken. Maar inderdaad laat 'vorm en inkleeding' zulke beperking tot de uitwendige verschijning geenszins toe, en moet bovenal daaronder verstaan worden de voorstellingswijze, de redekunstige en letterkundige vorm, welke tot mededeeling van denkbeelden is gekozen. Doch dan springt het ook in het oog, dat door die bijvoeging aan het kopijregt eene onmogelijk te bedoelen of te handhaven, eene hoogst buitensporige uitbreiding zou worden gegeven. Want dan zoude er worden toegekend een uitsluitend regt, niet tot het gemeen maken van eigen arbeid, maar tot het behandelen van eenig onderwerp. Zoodanig regt zal wel door niemand worden verlangd of voorgestaan, maar uit de gewraakte woorden is inderdaad niet wel een andere zin op te maken.

'Met of /onder hulp der graveerkunst. enz.' kan veilig worden weggelaten, dewijl het kopijregt ook platen bevat.
Het door den druk gemeen maken moet overigens geacht worden niet slechts het afdrukken van lettervormen te bevatten, maar elke mechanische vermenigvuldiging van voorwerpen, aan kopijregt onderhevig, in zich te sluiten.
Art. 2. Eene classifieering van liet kopijregt als roerend of onroerend kan in vele gevallen zeer noodzakelijk zijn. dewijl bij verkrijging en vervreemding van regten tusschen roerende en onroerende zaak een groot verschil plaats vindt. Het schijnt het natuurlijkste en voor de onbelemmerde handelsbeweging het hegeerlijkst, aan het kopijregt eene plaats aan te wijzen onder de roerende zaken.
De bepaling van het 2e lid van dit artikel strekt tot voorkoming van vele bezwaren, welke het bewijs van het kopijregt anders voor den geregtigde moet opleveren en stemt overeen met het voorschrift van art. 668 van het Burgerlijk Wetboek.
Het al of niet wenschelijke eener bepaling als in de de alinea voorkomt, kan aan vele bedenkingen onderhevig zijn. De overeenkomst tusschen een schrijver en uitgever aangegaan, geldt enkel tusschen hen, en wanneer het kopijregt later aan een derde wordt overgedragen, is (tenzij er op nieuw zij gecontracteerd) de oorspronkelijke overeenkomst hem geheel vreemd.
De voorgedragen 3e alinea strekt om vast te stellen, dat de oorspronkelijke overeenkomst echter ook voor den derden verkrijger bindend zal zijn: die bepaling geeft den auteur een zakelijk regt, waarbij het onverschillig wordt *wie* oorspronkelijk heeft gecontracteerd en het enkel de vraag is: wie thans het kopijregt bezit? Zoowel het geven als het onthouden van zoodanig regt heeft zijne bezwaren. Men kan er tegen aanvoeren dat de verkrijger van kopijregt dan geheel afhankelijk wordt van de goede trouw van zijnen verkooper; dat in dit geval de waarborg tegen kwade trouw zoude ontbreken, welke men bij andere regten bezit in het vermogen om zich van het bestaan van de lasten, die men op zicht neemt, te overtuigen - dewijl hier geene inschrijving op openbare registers bestaat, welke voor ieder te raadplegen zijn: dat men, derhalve, vaak genoodzaakt zou worden aan verbindtenissen te voldoen, die men zelfs niet vermoedde, zonder zich op zijnen verkooper te kunnen verhalen.
Deze gronden hebben voorzeker groot gewigt, doch daartegenover zijn andere ten gunste der ontworpene bepaling aan te voeren, die in ons

oog de toekenning van zoodanig regt wenschelijk maken. De bezwaren, zoo even uiteengezet, hebben alle hunnen grond in de moeijelijkheid, om met de bestaande verpligtingen jegens den auteur volkomen bekend te worden. Doch die bezwaren vervallen dan ook grootendeels door de bepaling der 2e alinea van dit artikel, dat de overdragt schriftelijk moet blijken. Men zal bij aankoop van kopijregt slechts zorg moeten dragen rich ook de oorspronkelijke akte van overdragt te doen afgeven. De voorileelen, welke de uitgave van eenig werk opleveren, worden slechts genoten tegen de verbindtenissen, welke men jegens den auteur aangaat: het ware voor den auteur hoogst onbillijk, terwijl hij de voordeelen van zijnen arbeid werkelijk ziet genieten, geen middel te hebben om zich de daarvoor bedongen belooning te verzekeren. Want de kans, dat hij zijne regten op den eeraten verkrijger niet kan verhalen, bestuit voor hem evenzeer als voor den lateren verkrijger. Indien door het onvermogen of de kwade trouw van den eersten verkrijger nadeel niet te ontgaan is, dan schijnt het billijker dat niet door den auteur, maar door den derden verkrijger te doen dragen; dewijl de laatste althans eenig middel heeft zich tegen misleiding te vrijwaren, en de auteur daarentegen door bedriegelijk overleg altijd zijne aanspraken zou kunnen verliezen of onvruchtbaar zien worden.

Naar welke meening men ook overhelle, in elk geval verdient dit punt rijpe overweging en vordert het eene beslissing.

Art. 3. Het beginsel, in de eerste alinea uitgedrukt, kwam in de wet van 1817 reeds voor in de bepaling van art. 1.

Dat het kopijregt aan niemand anders moet worden toegekend dan aan den auteur, zal wel niet betwijfeld worden. In vele gevallen kan zii h echter de vraag opdoen, wie als auteur moet worden beschouwd, en bij bepaalde soorten van voortbrengselen, of er over het geheel wel een auteur kan worden aangenomen? In de meeste gevallen zal men de beslissing dier vragen, welke slechts uit de kennis van de feiten zal op te lossen zijn, aan den regter moeten overlaten, en het zoude eene ijdele poging zijn, zoo men beproeven wilde de menigvuldige feitelijke verwikkelingen tot klassen te brengen en in wetsbepalingen te voorzien. Ten aanzien van eene belangrijke soort schijnt dit echter allezins mogelijk en nuttig, en daartoe strekt de 2e alinea van dit artikel.

Een groot aantal werken, en in onzen tijd niet de minst belangrijke, worden gevormd door bijdragen van onderscheidene schrijvers, die hun arbeid al dan niet met hun nanm voorzien, doch die allen slechts ge-

deelten leveren van één geheel. Van dien aard zijn tijdschriften, magazijnen, enz. waar de eenheid meer gevormd wordt door uitwendige bijeenvoeging; maar bovenal encyclopedische werken, repertoires, woordenboeken, waar de zamenhang der deelen door eene ordenende gedachte en door de éénheid der stof geregeld wordt. Tot deze behooren werken, als het *Bijbelsch Woordenboek*, de *Geschiedenis der Christelijke Kerk in tafereelen*, enz. Ofschoon hier voor ieder afzonderlijk gedeelte een eigen auteur kan worden aangewezen, zoude het toch onjuist zijn aan deze te zamen het kopijregt van het geheel toe te kennen. Het kopijregt van het werk *als geheel* moet aan hem worden toegekend, wiens bestuur en talent het plan van het geheel ontwierp en tot stand bragt; en die daarom ook inderdaad de *auteur* van het werk, als éénheid beschouwd, kan genoemd worden. Welligt zoude hier te lande, evenzeer als dit elders is geschied, de bepaling der 2e alinea van dit artikel reeds uit die beschouwing, door eenvoudige wetsuitlegging worden afgeleid; maar in elk geval schijnt het veiliger zoodanige bepaling in de wet op te nemen, omdat het zamentreffen der regten van den medearbeider en den ondernemer tot twijfel aanleiding kan geven.

Art. 4. De duur van het kopijregt is dezelfde, als bij de wet van 1817 bepaald (zie art. 3 dier wet). Het schijnt niet wenschelijk, dat tijdvak van twintig jaren te verlengen of, sterker nog, de leer te omhelzen, die in de laatste jaren verkondigd werd, dat hot regt des auteurs tot uitsluitende vermenigvuldiging van zijn werk onbegrensd in tijd behoort te zijn. Die leer gaat uit van eene gelijkstelling van het regt des schrijvers met het regt van eigendom op ligchamelijke zaken, welke noch regtskundig juist mag worden geacht, noch door de gevolgtrekkingen, daaruit te maken, of het nut, dat zij kan aanbrengen, aannemelijk schijnt.

De wet van 1817 bevat hier vooral groote gaping; zij onderstelt enkel werken, wier auteur bekend is en die bij zijn leven in het licht komen. Hoe is de duur van het regt te berekenen bij anonieme, pseudonieme, posthume werken? Hoe bij die door maatschappijen uitgegeven?

Het ontwerp bevat onder *b.* en *c.* op die vragen het antwoord.

b. Men zoude misschien geneigd zijn voor anonieme en pseudonieme werken een langer tijdvak te verlangen. Toch schijnt het niet mogelijk dit langer te stellen dan den tijd, die voor het kopijregt bepaald is *na* het overlijden des schrijvers, die bij de uitgave genoemd is. Het kopijregt op een anoniem werk moet wel evenzeer worden beschermd, als dat op een ander werk, maar toch ook niet meer. En dat zoude bij

langere tijdsbepaling het geval kunnen zijn. Zoo men b.v. 25 jaren stelde, ware het kopijregt van een anoniem werk langduriger dan van dat eens genoemden schrijvers, die binnen 5 jaren na de uitgaaf overleed. Daarenboven geeft dit artikel het middel aan de hand om, door opheffing der anonymiteit, de regten van den genoemden schrijver deelachtig te worden.
c. Oppervlakkig schijnt deze bepaling velen welligt overbodig: zij is echter noodzakelijk geacht, omdat het geval zich zou kunnen voordoen dat maatschappijen, zich op art. 4*a* beroepende, een kopijregt op hare werken beweerden tot 20 jaren na haren dood, dat is hare ontbinding. hetwelk natuurlijk met de bedoeling dier bepaling in strijd zou zijn.
De laatste alinea van dit artikel zal enkel bij anonieme, pseudonieme, posthume en de sub *c* genoemde werken te pas komen, dewijl het kopijregt van werken, met den naam eens levenden auteurs verschenen, steeds berekend wordt van het tijdstip van overlijden. Maar bij die sub *b* en *c* is het noodig, ten einde het regt kunne afgemeten worden naar een uiterlijk waar te nemen feit. Anders zoude bij langdurige tusschenpozing in de uitgave of bij gedurige voortzetting het kopijregt onbepaald te rekken zijn, en zoude steeds de vraag rijzen. welke deelen al dan niet een werk vormden. Men onderstelle bij voorbeeld, dat de *Annotatio ad* Gaü *commentarios* door Mr. van Assen anoniem ware verschenen, waarvan vele jaren na het eerste een tweede stukje verscheen: of dat dit het geval ware geweest met werken als Beets, *Woordenboek van Droogerijen.* waarvan de uitgave gedurende eene reeks van jaren gestaakt werd, of Bilderdijk's *Geschiedenis des Vaderlands*, waarvan het 13e deel twaalf jaren later dan het vorige werd uitgegeven: of prof. Mulder's *Scheikundige Werktuigkunde*, waarvan het eerste deel reeds in 1834 en het tweede deel nu nog niet compleet is verschenen.
Art. 5. De voorwaarden, welke hier gevorderd worden om het kopijregt te kunnen uitoefenen, zijn in hoofdzaak dezelfde, welke in art. 6 der wet van 1817 sub *a*, *b* en *c* werden voorgeschreven. De hierbij gevoegde bepalingen over de af te geven reçus, het houden van een register en het vermogen tot inzage daarvan, strekken voornamelijk tot het leveren van bewijs ingeval van vervolging en tot vaststelling van den tijd der uitgaaf.

De verandering van den termijn der inlevering ‘binnen eene maand na de uitgave,’ in plaats van, zooals er vroeger stond: ‘vóór of gelijktijdig met de uitgave’ zal wel geene verklaring behoeven.

Art. 6. Het ook thans regtens niet geldend staatskopijregt is bij dit artikel ook voor het vervolg uitgesloten. Natuurlijk is daarbij niet belet, dat bij afzonderlijke wet uitzonderingen worden gemaakt, zoo als b.v. met de Pharmacopoea is geschied.
Voor zooverre openbare lessen en leerredenen betreft, bevat het art. 10 van dit ontwerp eene bijzondere bepaling, die ze aan de toepassing van het tegenwoordig artikel onttrekt.
Terwijl hier voor kopijregt onvatbaar wordt verklaard eene geheele soort van voortbrengselen, waarvan de bestaande wet zwijgt, is daarentegen in het ontwerp met geen woord gewag gemaakt van de zeer belangrijke uitzondering, welke in art. 5 der Wet van 4847 gevonden wordt. 'Grieksche en Romeinsche *auctores classici*, immers voor zooveel den tekst derzelve aangaat, voorts Bijbels, Testamenten, Catechismussen, Psalm-, Kerk- en Schoolboeken, mitsgaders alle gewone Tijdwijzers en Almanakken vallen buiten het gebied der Wet van 1817.'
Die bepaling is overgenomen uit art. 40 der Publicatie van het Staatsbewind van de Bataafsche Republiek, dd. 3 Junij 1803, waarin echter voor kopijregt slechts onvatbaar werden verklaard: 'Bijbels, Testamenten, Psalmboeken, Catechismussen en alle zoodanige Kerk- en Schoolboeken, *waarvan het kopyregt niet de eigendom is van een ander*,' terwijl, wat Almanakken en Tijdwijzers aangaat, in dat artikel breedvoerig werd opgegeven, wat als inhoud van een gewonen almanak of tijdwijzer zoude beschouwd worden, en het vermogen tot nadruk werd ontzegd, ten aanzien van al datgene, 'hetwelk eenig uitgever van een almanak tot geriefelijker gebruik aan de bovenvermelde ingrediënten van eenen gewonen almanak of tot vermeerdering van deszelfs algemeene nuttigheid mogt hebben bijgevoegd.'
In het besluit van den Souvereinen Vorst, van 25 Januarij 4844, *Staatsblad* n°. 17, bevatte art. 10 eene gelijksoortige bepaling, als in art. 5 der Wet van 25 Januarij 1817, doch ook daarbij waren dezelfde beperkingen opgenomen, als uit de Publicatie van 3 Junij 1803 zoo even zijn aangehaald. Die beperkingen werden echter weggelaten in de Wet van 25 Januarij 4847, *Staatsblad* n°. 5. Welk doel met de weglating beoogd weid, is niet duidelijk, doch zeker is de uitzondering zooals zij thans voor kerk- en schoolboeken bestaat voor schrijvers en uitgevers, zoowel als uit het oogpunt van het algemeen belang, verwerpelijk. De bepaling, in de aangehaalde woorden der Wet van 25 Januarij 4847, *Staatsblad* n°. 5, bevat, is, òf onnoodig, òf voor geene toepassing vatbaar, òf, voor zoover zij dat ware, hoogst nadeelig.

Een voorschrift als dat van artikel 5 der Wet is *onnoodig*, wat betreft de Grieksche en Romeinsche *auctores classici* (voor zooveel den tekst derzelve aangaat), Bijbels, Testamenten, Catechismussen en Psalmboeken. Niemand zal verlangen dat op eenig dier werken kopijregt mogelijk ware, maar men behoeft geen wetsartikel om het kopijregt op die werken uit te sluiten. Want het niet-bestaan van zoodanig regt volgt reeds uit de algemeene bepalingen. Het kopijregt behoort aan de auteurs en hunne regtverkrijgenden gedurende een vastgestelden tijd; wie zou immer kunnen beweren, het kopijregt te bezitten, dat is auteur dier werken te zijn of regtverkrijgende, binnen het tijdvak bij de Wet voor don duur van kopijregt bepaald? Wat de werken der oude schrijvers. Bijbels, Testamenten, Catechismussen en de in gebruik zijnde Psalmboeken betreft, is het ondenkbaar dat iemand kopijregt zou kunnen inroepen, ook zonder eenige wetsbepalingen, die het uitdrukkelijk verbiedt.
Wanneer de bepaling van dat art. 5 niets anders zegt, dan hetgeen reeds uit de Wet volgt, dan is zij onnoodig. Maar het zou, ook met het oog op Bijbels en Psalmboeken, mogelijk zijn er eene uitlegging aan te geven, die voor de weglating een grond te meer is. Men zou geneigd kunnen zijn het op iedere nieuwe Bijbelvertaling en nieuwe berijming der Psalmen of uitgaaf van berijming met nieuwe zangwijzen toe te passen en voor die uitlegging juist een grond vinden dáárin: dat de bepaling voor de Bijbels enz. niets beteekenen zou, zoo zij niet *dit* beteekende. Zóó uitgelegd, ware de bepaling de grootst mogelijke onbillijkheid.
De tweede klasse der uitgezonderde werken bevat *kerk- en schoolboeken.*

Wat zijn *kerk*boeken? Er zijn reeds genoemd bijbels, testamenten, catechismussen, psalmboeken, en moet hier dus nog iets anders of meer bedoeld zijn. Kerkboeken zullen dan zijn de boeken, welke, met of zonder de voorafgenoomde kanonieke of liturgische geschriften vereenigd, nog andere geschriften bevatten, welke bij eenig erkend kerkgenootschap ter godsdienstoefening in gebruik zijn. Maar op welk onzeker terrein bevindt men zich dan' Aan welk kenmerk die geschriften te kennen? Zal dan elke kerkgemeente of elke kerkelijke overheid de bevoegdheid hebben eenig boek, eenig dichtstuk tot *kerk*boek te stempelen, en dus het kopijregt te vermetigen, eenvoudig door die gedichten te doen strekken tot gebruik bij de godsdienstoefening? Zal er op een gedicht, ja op een bundel (b.v. van christelijke liederen) geen kopijregt meer mogelijk

zijn, omdat de eene of andere kerkgemeente van eenige gezindte in eenige plaats het tot gezangboek aanwendt bij de eeredienst? Dat ware ongerijmd.

Dezelfde vraag naar het onderscheidend kenteeken laat zich doen bij *schoolboeken.* De bepaling is in zich zelve reeds verwerpelijk: niets kan toch het vervaardigen van goede schoolboeken meer tegenhouden dan de zekerheid voor den schrijver, dat hij van zijn arbeid geen voordeel kan genieten.
Maar, ook deze zeer gewigtige grond van afkeuring ter zijde latende, zijn de bezwaren tegen deze bepaling der wet niet gering. Welke boeken zijn *schoolboeken?* Dat te laten afhangen van de omstandigheid of eenig boek bij het onderwijs op scholen door een' of meer onderwijzers gebruikt wordt, zal wel bij niemand opkomen. Dat ware inderdaad het kopijregt van ieder boek over ieder onderwerp, dat onderwezen kan worden, aan willekeur prijs geven. Trouwens men kan, en met zeer veel grond, beweren dat onder de jongst bestaande wetgeving het woord *schoolboek* een zeer bepaalden zin had. Bij art. 24 van het reglement *A*, behoorende bij de Wet op het onderwijs, van 3 April 1806, is namelijk aan alle schoolhouders verboden zich van eenige andere leer- of leesboeken op hunne scholen te bedienen dan die uitgedrukt staan op eene *algemeene boekenlijst*, door den Secretaris van Staat voor Binnenlandsche Zaken vast te stellen. Zoodanige boekenlijst is werkelijk gearresteerd bij dispositie van den Minister van Binnenlandsche Zaken dd. 8 Julij 1810; en krachtens een koninklijk besluit van 14 Junij 1815 is die lijst met de supplementen enz. op nieuw gedrukt en rondgezonden. Men kan beweren, dat tot 1858 geen andere boeken in *wettelijken* zin als schoolboeken waren te beschouwen, dan die op de *boekenlijst* en de supplementen daarvan voorkomen. Maar daardoor wordt het bezwaar niet opgeheven, en indien onder de nieuwe wet op het lager onderwijs de vaststelling eener officiële lijst van schoolboeken mogelijk ware, zou dit voor ons onderwerp even weinig vruchten dragen. Want aldus wordt het vermogen om elk kopijregt te vernietigen, door een boek tot *schoolboek* te maken, slechts van den onderwijzer overgebragt op een aantal commissiën en autoriteiten, zooals die in het aangehaald art. 24 genoemd. Het gevolg zal altijd zijn dat juist de *beste* boeken, welke de Regering of het schooltoezigt waardig acht op de lijst te plaatsen, geenerlei vruchten dragen voor hunne schrijvers.
Met het oogmerk om de verspreiding van goede leerboeken en ge-

schriften voor het onderwijs te bevorderen, belet men alzoo (wat toch aan verspreiding moet voorafgaan) het ontstaan dier boeken. Ware het middel niet reeds op zich zelf ongeschikt tot bereiking van het doel, dat men zich voorstelde, dan nog ware het eene niet te dulden onrechtvaardigheid. Het algemeen belang zou hoogstens kunnen leiden tot eene onteigening, waarbij schadeloosstelling niet zou mogen ontbreken. Doch na eenmaal aan auteurs het uitsluitend regt te hebben toegekend, om de voordeelen te genieten, welke openbaarmaking en vermenigvuldiging van hun arbeid kan opleveren, is het onregtvaardig en ongerijmd juist in het uitstekend nut van dien arbeid een grond te vinden, om hun die voordeelen te onthouden.

Eindelijk vallen nog in de uitzondering van art. 5 der Wet van 1817 gewone tijdwijzers en almanakken. Ook bij deze geschriften is de bepaling overbodig, voor zooverre uit den inhoud dier werken reeds volgt dat iemand kan beweren de auteur te zijn. Voor zooverre zij iets meer of anders bevatten dan opgaaf der burgerlijke tijdsverdeeling, enz., en door eene bijzondere inrigting eigenaardige bruikbaarheid bezitten, moeten de bewerkers aanspraak hebben op bescherming. Is *tijdwijzer* gelijk in beteekenis met *almanak*? Onder de laatste verstaat men de aanwijzing van de burgerlijke verdeeling van het jaar, de vaste en veranderlijke feestdagen van een of meer kerkgenootschappen, en de tijden van de verschillende verschijnselen der hemelligchamen. Maar dat alles schijnt de eenige inhoud te kunnen zijn van hetgeen de Wet een ‘gewone tijdwijzer’ noemt. Men zou onder ‘almanak’ dan de min gewone aanwijzingen kunnen bedoeld hebben, b.v. opgemaakt ten dienste van de zeevaart of van sterrekundige waarnemingen, enz. De titel alleen zal niet kunnen beslissen: van een letterkundig jaarboekje zal kopijregt wel niet verloren gaan, omdat het b.v. *Almanak voor het Schoone en Goede* genaamd is: men zal naar den inhoud moeten afmeten wat al dan niet deel van den eigenlijken almanak vormt. En dan ontbreekt ook hier weder elke vaste maatstaf van beoordeeling. Welke opgaven behooren tot de ‘gewone’? Welke natuur- en sterrekundige onderzoekingen en mededeelingen vallen in, welke buiten de uitzondering?
Genoeg om aan te toonen, dat de behandelde bepaling voor het grootste gedeelte overbodig is, voor een ander deel door onwisheid van begrip en onjuistheid der uitdrukkingen niet ter toepassing geschikt is, en, voor zooverre zij iets anders behelst dan reeds uit de beginselen der Wet volgt, hoogst nadeelig en verwerpelijk is.

Art. 7. Er is hier geen sprake van het regt des eersten vertalers ten aanzien van latere vertalingen door anderen, maar alléén van het kopijregt op *zijne eigene* vertaling. De bedoeling is dezelfde als van art. 2 der Wet van 1817; de tegenwoordige bepaling is boven genoemd art. 2 te verkiezen, omdat door vergelijking van het regt in art. 2 voor vertalingen omschreven, met de definitie in art. 1 der Wet voor kopijregt van oorspronkelijke werken, een verschil tusschen beiden kan worden gemaakt, waarvoor geen grond bestaat. De woorden uit art. 1 ‘geheel of gedeeltelijk, enz.’ hadden dan ook hier moeten herhaald worden.

II.

Strafbepalingen en regten bij inbreuk op kopij- en vertalingsregt. Als middel om de toegekende regten te handhaven en tegen schending te beveiligen zijn hier de volgende bepalingen van het grootste belang te achten. Zij zijn ook nog daarom van bijzonder gewigt, omdat juist de strafbepalingen in de wet van 1817 aanleiding geven tot de grootste moeijelijkheden, ook in verband met het Wetboek van Strafvordering. Volgens het Fransche Wetboek van Strafvordering, hetgeen tijdens de vaststelling der wret van 1817 hier te lande van kracht was, stond het aan de beleedigde partij vrij eene correctionele vervolging eigenmagtig aan te vangen, zonder daarbij afhankelijk te zijn van de inzigten van het Openbaar Ministerie. Het Nederlandsche Wetboek heeft daarin verandering gebragt door het vermogen tot strafvordering geheel aan bijzondere personen te ontnemen en uitsluitend toe te kennen aan het publiek gezag. Een gevolg daarvan is, dat, naar de tegenwoordige wetgeving, de kopij-geregtigde geen enkel middel bezit om zelf zijne regten te handhaven, en er voor hem geen weg openstaat om de strenge bepalingen der wet van 1817 tegen den nadruk te zijnen behoeve te doen uitvoeren.
In deze bezwaren poogt het ontwerp te voorzien.
Daarbij is onderscheiden de vordering tot straf (boete, subsidiaire gevangenisstraf, verbeurdverklaring), welke enkel door den officier van justitie plaats heeft; en
de burgerlijke regtsvordering tot toewijzing der nagedrukte exemplaren en tot schadeloosstelling, die onafhankelijk van alle straf kan worden ingesteld en waarbij de geregtigde geheele vrijheid van handelen moet bezitten, behoudens zijne verantwoordelijkheid.
Art. 8. Er wordt hier bepaald: boete, die ook bij de artt. 425-427

van den Code Pénal op nadruk bepaald is (vergelijk art. 4 der wet van 1817) en, overeenkomstig het thans aangenomen stelsel van strafwetgeving, gevangenisstraf, zoo de boete niet voldaan wordt.
De verbeurdverklaring (zie art. 427 Code Pénal) moet zich bepalen tot die vormen enz., die naar hare bestemming slechts tot vermenigvuldiging van nadruk strekken kunnen. Dus worden daaronder niet begrepen de beweegbare lettervormen.
Art. 4 der wet van 25 Jan. 1847 bevat ook: 'confiscatie van alle binnen dit Rijk voorhanden zijnde ongedebiteerde exemplaren van den nadruk, ten voordeele van den eigenaar van den oorspronkelijken druk, alsmede betaling aan denzelfden eigenaar van de waarde van 2000 exemplaren van het nagedrukte boek- of kunstwerk, te berekenen naar 'den boekverkoopersprijs van den wettigen druk.'
Er heerscht in die bepaling eene verwamng van begrip, die vruchtbaar is in practische nadeelen en in strijd met het geheele stelsel van strafwetgeving.
Verbeurdverklaring toch is eene *straf*, artt. 11 en 37 van den Code Pénal, die niet kan bevatten een voordeel of worden uitgesproken ten behoeve van een bijzonder persoon, maar eene toeëigening is voor den Staat, en door het Openbaar Ministerie wordt ten uitvoer gelegd. Art. 373 en volg. Wetboek van Strafvordering.
Uit het begrip van straf volgt dat confiscatie (en veroordeeling tot betaling der waarde van 2000 exemplaren) niet kan worden uitgesproken, waar om jeugdigen leeftijd, onbewustheid enz. van den dader, in het geheel geene straf van toepassing is. En wanneer zij uitgesproken is, kan de uitvoering noch der confiscatie, noch de betiding van de waarde der 2000 exemplaren, door iemand anders dan het Openbaar Ministerie gevorderd worden, zoodat de eigenaar van het kopijregt daartoe onbevoegd is, ofschoon de straf te zijnen voordeele is opgelegd.
Toch is het billijk en natuurlijk, zoo als het dan ook bij meest alle wetgevingen is aangenomen, dat de eigenaar van de regtmatige uitgave ook in het bezit worde gesteld van de nagedrukte exemplaren. Om daartoe te geraken en de genoemde nadeelen te vermijden, moet men echter niet uitgaan van het denkbeeld, dat de inbezitstelling van de nagedrukte exemplaren een deel der straf is, zoodat de straf een middel van eigendomsverkrijging ware; maar aan de onderscheiding der penale en der civile vorderingen moet het beginsel te gronde liggen, dat de kopijgeregtigde *krachtens* zijn *kopyregt* den eigendom heeft van alle na-

gedrukte uitgaven. Uit dat begrip van eigendom vloeit dan voort:

1°. dat bij de strafvordering de toewijzing der nagedrukte exemplaren kan geschieden, evenals dat in art. 216 Wetboek van Strafvordering bij gestolen goederen geschiedt;

2°. dat de toewijzing ook plaats kan vinden, waar geen overtreder te straffen is;

3°. dat ook zonder strafvordering eene vindicatie der nagedrukte exemplaren kan plaats hebben; en

4°. dat de geregtigde zelf zijne regten kan doen gelden en verzekeren.

Art. 9. Stemt overeen met het Wetb. van Strafregt, art. 426.

Art. 10. Ook dit is eene vermenigvuldiging, waartoe slechts de auteur geregtigd is. Of deze al dan niet reeds van zijn regt gebruik maakte, kan niet afdoen; de inbreuk op het regt is dezelfde.

Eigenlijke nadruk is het echter niet; maar ten aanzien van onuitgegevene werken is het geheel hetzelfde vergrijp, wat nadruk is ten aanzien van uitgegevene.

Art. 11. Zie de toelichting bij art. 22 der Wet van 29 Junij 1854 (*Stbl.* n° 102), houdende eenige veranderingen in de straffen op misdrijven gesteld.

III. *Regtsvordering.*

Bij de tegenwoordig geldige bepalingen levert vooral de wijze van regtsvordering groot bezwaar op. De schrijver of uitgever, wiens belang door nadruk geschaad wordt, heeft thans geen middel om het hem berokkend nadeel tijdig tegen te gaan; bij verschil van gevoelen over de vraag of zijn kopijregt volledig is bewezen, of het nagedrukte werk voor kopijregt vatbaar is, of de tijd van duur voor kopijregt bepaald verstreken is, enz., moet dikwijls alle strafvervolging van de zijde van het Openbaar Ministerie achterwege blijven, niettegenstaande den aandrang van hem die zich geregtigd acht. Doch ook zoo er eene vervolging plaats heeft, bestaat er tijdens den duur der instructie en gedurende den loop van een regtsgeding, hetgeen, tot in cassatie voortgezet, geruimen tijd kan vorderen, geen mogelijkheid om de verspreiding en den verkoop van nagedrukte exemplaren te verhinderen. Als men overweegt dat het debiet van eenig werk voornamelijk in de eerste jaren na de verschijning moet plaats hebben, en dat juist in dien tijd de nadruk aldus vrij spel heeft, dan zal de noodzakelijkheid worden erkend om hem, die beweert geregtigd te zijn, in staat te stellen op eigen gevaar zijn regt te doen

gelden, en door inbeslagneming den verkoop en de verspreiding te beletten. In de meeste vreemde wetgevingen is dan ook het vermogen tot inbeslagneming toegekend, hetgeen bij dit ontwerp wordt verzekerd. Vindt het Openbaar Ministerie termen tot strafvervolging, dan eischt de inbeslagneming geene afzonderlijke beregting; anders zal zij tot een civiel regtsgeding aanleiding geven.
Er worden in de artikelen 13-18 behandeld twee wijzen van procederen, naar mate er al dan niet eene vervolging tot straf plaats vindt.
De vervolging van het Openbaar Ministerie zal slechts kunnen geschieden op klagte van den belanghebbende (art. 13) en voor de strafvordering geldt een korte verjarings-termijn (art. 18); beide bepalingen, die door den. aard der overtreding schijnen gevorderd te worden.
De geregtigde kan altijd zijn regt verzekeren door arrest; is er voor of tijdens het arrest door hem eene klagt ingediend, waarvan strafvordering het gevolg is, dan is voor de toewijzing van de nagedrukte exemplaren geene afzonderlijke regtsvordering noodig; want dan zal bij de uitspraak des strafregters de afgifte worden bevolen krachtens art. 216 en 227 Wetboek van Strafvordering.
Heeft er geene strafvordering plaats, dan wordt er van waarde-verklaring van het gelegd arrest vereischt, op de gewone wijze, als van een revindicatoir arrest.
Is er eene klagt geschied, maar is het onzeker of daaruit eene vervolging zal geboren worden, dan blijft de termijn voor de dagvaarding tot van waarde-verklaring inmiddels geschorst.
Art. 13. Laatste alinea, zie artikel 15, litt. *b.*
Art. 14. Gevolg van het aangenomen begrip van eigendom des kopijgeregtigden. Het arrest is dan revindicatoir, art. 721 Wetboek van Burgerl. Regtsvordering. Art. 725 van dit Wetboek stemt overeen met alinea 2 van dit artikel.
De beperking der laatste alinea is in overeenstemming met de bepaling van art. 8 van dit ontwerp, in voce ‘onverkochte exemplaren.’
Art. 16. Dit is een bij alle arresten gemeen regtsbeginsel; de arrestant moet voor zijne onregtmatige handelingen verantwoordelijk zijn.
Art. 17. Deze bepaling is onmisbaar, waar het anonieme en pseudonieme werken betreft; en ook bij andere werken zeer wenschelijk, om niet over het bewijs van de overdragt van het kopijregt welligt regtsgedingen te moeten voeren en middelen van niet-ontvankelijkheid in de vervolging van den nadruk te ontmoeten.

Evenwel zoude het kunnen zijn, dat het nadeel, door de overtreding berokkend, enkel den auteur treft, zoo als bij uitgave voor zijne rekening: of dat hij medebelanghebbende is, bij voorbeeld, om de voordeelen bij een tweeden of verderen druk bedongen. In zoodanig geval is het billijk, dat hij het regt hebbe voor zijne belangen zelf te waken, zonder van den uitgever afhankelijk te zijn.
Art. 18. Oppervlakkig schijnt dit artikel eene groote vrijheid aan den nadrukker te verleenen. Maar waar de nadrukker, dank zij deze bepaling, zou moeten worden vrijgesproken, blijft de verkooper en verspreider nog altijd strafbaar en deze toch zijn het, die den nadruk inderdaad op den duur verderfelijk maken.

IV. *Overgangsbepalingen.*

Een der gewigtigste oogmerken, welke men door eene nieuwe wetgeving op het kopijregt wenscht te bereiken, is voorzeker de vaststelling voor het vervolg van zoodanige regten, als thans wel door den boekhandel plegen geëerbiedigd te worden, maar van welke het op zijn minst zeer twijfelachtig is of wettelijke bescherming met goed gevolg zoude zijn in te roepen. Die twijfelachtige regten op *reeds in het licht verschenen* boekwerken te verzekeren, is het hoofddoel der hier volgende bepalingen.
Art. 19. De werken, die hier bedoeld worden, zijn de in art. 5 der Wet van 25 Januarij 1817 opgenoemde, gewoonlijk begrepen onder den naam van kerk- en schoolgoed. Dat hier niet een kopijregt wordt toegekend op bijbels, enz., uit hunnen aard daarvoor onvatbaar, blijkt reeds genoegzaam uit de woorden: ‘doch het wel is volgens de tegenwoordige wet’ en behoeft na de toelichting op art. 6 van dit ontwerp geen breedvoerige herinnering. Het heeft bij den eersten opslag den schijn alsof in dit artikel aan het tegenwoordig ontwerp eene terugwerkende kracht wordt gegeven, strijdig met alle begrippen van regt, dewijl hier de latere wet als rigtsnoer van beoordeeling wordt genomen voor vroegere handelingen. Inderdaad echter wordt hier geene terugwerking bepaald. Er worden slechts regten toegekend *voor het vervolg;* er worden slechts handelingen verboden en gestraft, die *nog niet* geschied zijn.
De voorgeslagene bepaling schijnt de billijkst mogelijke en in geen opzigt bezwaren te hebben. Ook zonder dit voorschrift zoude de auteur van een reeds uitgegeven schoolboek een kopijregt kunnen inroepen en

> hij zoude dan zelfs den verderen verkoop kunnen beletten van eenen nadruk, die niet ongeoorloofd, althans niet onwettig was, toen die werd vervaardigd. Maar dat vermogen wordt den auteur door de slotbepaling van dit artikel benomen. Het artikel bevat alzoo niet eene begunstiging van den auteur ten nadeele van vroegere nadrukken; maar integendeel eene beperking van een regt, dat hij andere onbeperkt zoude bezitten. Ten voordeele des auteurs wordt hier niets anders gedaan dan nadruk verboden, voor zooverre die niet reeds bij de indiening dezer wetsvoordragt *heeft* plaats gehad.
> Art. 20. De laatste bepaling van dit artikel is slechts van belang, doch ook noodig bij anonieme, pseudonieme en posthume werken. Want bij dezen wordt de duur van het kopij regt bepaald naar den tijd der uitgave, volgens art. 4, in verband met art. 22 dezer voordragt.

Zoo lag dan nu een nieuwe wet, door den boekhandel zelv', naar zijn beste weten en bedoeling, opgemaakt, kant en klaar gereed. De hooge regeering had er bijna geen tijd aan ten offer te brengen. Zij had die slechts te beoordeelen, des noods te wijzigen, en af te kondigen, om, zonder dat de politiek er iets meê te maken had, aan een behoefte te voldoen, naar welker vervulling een belangrijke handelsstand veertig jaren lang te vergeefs had uitgezien. Op het oogenblik zelf, dat het ontwerp bij de Vereeniging vastgesteld was, was er geen denken aan, dat het bij de regeering de noodige belangstelling vinden zou. Pas was een nieuw ministerie opgetreden. De spoorlijnen en de waterwegen, die levenskwesties voor 's volks algemeene welvaart, hielden aller aandacht gespannen. De wetgevende macht had handen vol werk. Eerst in het begin van 1860, toen er meer rust in het vooruitzicht was, meende het bestuur zijn wenschen aan de regeering te mogen kenbaar maken en werd het ontwerp met bescheiden maar waardigen aandrang ingediend. Ook bleef het niet onopgemerkt. Weldra volgde er een antwoord van den minister van justitie, dat deze zaak ter gelegener tijd in behandeling zou genomen worden. En aan die belofte werd voor-

loopig werkelijk voldaan, maar langs een weg, die voor den boekhandel reeds dadelijk weinig uitzicht bood van goed slagen. De minister toch begreep over deze belangrijke aangelegenheid allereerst het gevoelen te moeten inwinnen van de hooge lichamen van kunst en wetenschap en zond het ontwerp ter beoordeeling en raad aan de koninklijke akademie voor beeldende kunsten, om het met het advies van deze daarna in handen te stellen van de letterkundige afdeeling van de akademie van wetenschappen. Deze laatste benoemde tot onderzoek een commissie, bestaande uit de heeren R.C. Bakhuizen van den Brink, J. de Wal en J. van Lennep, ten einde den minister te dienen van antwoord.

Het valt wel niet te ontkennen, dat deze commissie, die haar verslag in Maart 1861 bij de afdeeling inleverde, haar taak ernstig opgenomen had. Maar zij was daarbij geheel anders te werk gegaan, dan de boekhandel voor zich zelv' had kunnen bedoelen. In plaats toch van het ontwerp-zelf na te gaan, had zij het haar plicht geacht, haar eigen gedachten meê te deelen omtrent letter- en kunsteigendom en bracht zij een geheel nieuw aantal punten en grondstellingen aan de orde, die, naar haar meening, ten grondslag moesten liggen aan een regeling van dien verschillenden eigendom, niet alleen voor schrijvers over letterkunde en wetenschap, maar evenzeer voor dramatische auteurs en voor componisten, ten aanzien van het op- en uitvoeren hunner werken op het tooneel en in de muziekzaal[1]. De boekhandel werd daarbij geheel naar den achtergrond geschoven. Het liet zich vooruitzien,

1 Wij voegen die *Grondstellingen*, met de *Memorie van Toelichting*, zooals die werden vastgesteld ingevolge besluit der vergaderingen van de letterk. afdeeling der kon. akademie van wetenschappen in November 1861 en Februari 1862, als bijlagen achter dit deel. Overigens meenen wij deze *Grondstellingen* hier verder buiten beschouwing te moeten laten. Wie er nader meê bekend wil worden, verwijzen wij naar de aanteekeningen daarop in het *Nieuwsblad* van November en December 1861, door W.H. Kirberger, en naar de kritiek van Mr. T. van Hettinga Tromp, getiteld: *De Koninklijke Akademie van Wetenschappen en de zoogenaamde Letterkundige en Kunsteigendom*, G.T.N. Suringar 1863.

dat door den loop, dien de zaak thans genomen had, ons arme ontwerp òf voor een tijd weder van de baan zou raken, òf, onder andere belangen bedolven, vrij stiefmoederlijk zou worden bejegend. Het eenige, wat den boekhandel overbleef, was, een bescheiden protest aan te teekenen bij de gemelde commissie der akademie, hetwelk door het bestuur der Vereeniging gedaan werd met dezen brief:

> ‘Aan de Commissie benoemd door de Letterkundige Afdeeling der Koninklijke Akademie van Wetenschappen, ter voorbereiding van eene wetgeving op den zoogenaamden Letterkundigen Eigendom.
> ‘De behandeling der stellingen betreffende de wettelijke regeling van den zoogenaamden letterkundigen eigendom, door U voorgedragen aan de Letterkundige Afdeeling der Koninklijke Akademie van Wetenschappen, hebben wij met belangstelling gevolgd in de beide laatst gehouden vergaderingen van die Afdeeling.
> Het zal U bekend zijn, dat de missive des Ministers, naar aanleiding waarvan U tot Commissie werd benoemd, uitgelokt is door het Ontwerp eener wettelijke regeling van het Kopijregt, dat de *Vereeniging ter bevordering van de belangen des Boekhandels*, met eene Memorie van toelichting, bij de Regering heeft ingediend.
> Onze belangstelling in het onderzoek dezer zaak door de Akademie van Wetenschappen zal U dus niet bevreemden, en wij durven vertrouwen, dat U het ons ook ten goede zult houden, wanneer wij bij deze met alle bescheidenheid de vrijheid nemen, ons tot U te wenden met eene bedenking, waarvan wij hopen, dat zij door U der overweging zal worden waardig gekeurd.
> Het was ons een genoegen te mogen opmerken dat de hoofd-

beginselen, welke in Uwe Stellingen de wettelijke regeling van het Kopijrecht beheerschen, nagenoeg geheel overeenstemmen met die welke ten grondslag liggen aan het door onze *Vereeniging* ingediend ontwerp. Daarentegen zagen wij met bezorgdheid aan eene wet op den zoogenaamden letterkundigen eigendom de regeling vastgeknoopt der regten van dramatische schrijvers en componisten, op het ten tooneele brengen of het uitvoeren der voortbrengselen van hunnen geest, en bepalingen vastgesteld op de reproductie der werken van beeldende kunst, in één woord, te gelijker tijd met het Kopijregt de regeling behandeld van den Kunsteigendom. Wel erkennen wij, dat eene behoorlijke wettelijke regeling van den Kunsteigendom in laatstvermelden zin hier te lande niet bestaat, en geven wij toe dat de bepalingen, vervat in art. 428 van het Wetboek van Strafregt zonder beteekenis zijn tot het waarborgen der regten van dramatische schrijvers, indien daarvoor eene bijzondere wet blijft ontbreken: maar toch komt het ons voor, dat deze onderwerpen in hunnen aard zoozeer onderscheiden zijn van het eigenlijk gezegde Kopijregt op letterkundige werken, dat eene gelijktijdige regeling van deze twee zaken in eene en dezelfde wet velerlei en schier onoverkomelijke moeijelijkheden in zich sluit, en dat daaruit tallooze bezwaren voor de praktijk kunnen ontstaan.
Wij vermeenen dan ook, dat telkenreize als men getracht heeft de beginselen voor deze zeer uiteenloopende regten gelijktijdig te bespreken, daaruit eene verwarring van denkbeelden is voortgevloeid, die het scherp doet uitkomen, hoezeer het wenschelijk is, dat elk dezer afdeelingen van den Letter- en Kunsteigendom geregeld worde bij eene afzonderlijke wet.

Er bestaan echter nog bijzondere redenen, die eene afscheiding der verschillende onderwerpen zeer wenschelijk maken voor den Boekhandel. Immers sedert ruim veertig jaren heeft onze Vereeniging aanhoudend getracht, eene betere regeling van liet Kopij-

regt te verkrijgen, dan bij de wet van 1817 is verleend. Als laatste poging daartoe is door ons bij de Regering het reeds vermelde Ontwerp ingediend, dat, naar wij bescheidenlijk vermeenen, de regten der auteurs zoowel als die der boekhandelaars waarborgt, in overeenstemming met den geest des tijds en het algemeen belang. Geene onzer vroegere pogingen is bij de Regering zoo goed ontvangen als deze, en de vraag, door den Minister aan de Akademie gerigt, bewijst dat men eindelijk geneigd is, gehoor te geven aan onze wenschen. Het is derhalve voor ons van het hoogste belang, dat, zoo mogelijk, in de zaak van het Kopijregt geene elementen worden betrokken, die daaraan vreemd zijn en alligt veroorzaken kunnen, dat de regeling der hoofdzaak weder op de lange baan wordt geschoven, terwijl deze kennelijk spoedig mag worden verwacht, indien daarvan alles afgescheiden blijft, wat aanleiding kan geven tot verwarring van begrippen en de daaruit voortvloeiende moeijelijkheden.
Het zou ons derhalve verheugen, indien U, na overweging onzer bezwaren, er toe mogt kunnen besluiten, om bij Uw eindrapport voor te stellen, *dat het Kopijregt op Letter- en Kunstwerken*, *voor zooverre die door de drukpers openbaar gemaakt worden*, *bij eene afzonderlijke wet zal worden geregeld*, *gelijk tot heden hier te lande geschied is*, en dat evenzoo afzonderlijke wetten de regten bepalen zullen op het reproduceren der voortbrengselen van Beeldende Kunst, en die van Dramatische schrijvers en Componisten, op het ten tooneele brengen of het uitvoeren der vruchten van hunnen geest.' -

Dit schrijven mocht niet met eenig gunstig gevolg bekroond worden. Het werd zelfs geen antwoord waardig gekeurd, en de akademie leverde weken daarna haar *Punten en Grondstellingen* bij den minister in, zonder met een enkel woord van dit schrijven gewag te maken. - In het archief des ministers werd ook dit stuk, naast het onze, ter ruste gelegd.

Een belangrijk feit in den boekhandel was hiermede vooreerst afgedaan. Later - al was het dan ook thans tot aller bittere teleurstelling op nieuw begraven - zou het weder worden opgerakeld. Hebben wij er een eenigszins grootere ruimte aan ten beste gegeven, het gold ook als het ware de grondwet van onzen handel.

In een zaak wel van minder, maar toch ook van gewichtig belang, had de Vereeniging mede reden om zich met een adres tot de regeering te wenden. Eerst in 1858, en daarna in 1859, werd bij de kamer ingebracht een nieuwe wet *op de uitoefening der geneeskunst*, waarin de volgende dreigende artikelen voorkwamen:

'Art. 47. Met gevangenisstraf van veertien dagen tot zes maanden en geldboete van 10 tot 100 gulden, te zamen of afzonderlijk, worden gestraft degenen, die hetzij door uiterlijke kenteekenen, hetzij door al dan niet in druk vervatte geschriften, hetzij door andere middelen, zich in het openbaar voordoen als het een of ander gedeelte der geneeskunst uit te oefenen, zonder de bevoegdheid daartoe te bezitten.

De drukkers, uitgevers, verkoopers en verspreiders van die geschriften zijn aan dezelfde strafbepalingen onderworpen.

Art. 52. Met gevangenisstraf van zeven dagen tot eene maand en geldboete van 25 tot 200 gulden, te zamen of afzonderlijk, wordt gestraft de overtreding van de eerste zinsnede van art. 22 en van art. 29, mitsgaders het niet nakomen der verpligtingen aan geneeskunst-oefenaren bij de artt. 18, 20 en 32 opgelegd.

De drukkers, uitgevers, verkoopers en verspreiders van de tijdschriften, dagbladen, circulaires of aanplakbiljetten, welke de in art. 29 bedoelde aankondigingen bevatten, worden met gelijke straf gestraft.

en in het "*Ontwerp*, *regelende de uitoefening der artsenijbereidkunde en den handel in geneesmiddelen enz.*"

Art. 24. Het is den apothekers verboden, door middel van tijdschriften, dagbladen, circulaires of aanplakbiljetten zoodanige aankondigingen te doen als ten doel hebben de aandacht te vestigen op bijzondere bij hen voorhanden zijnde geneesmiddelen.

Art. 75. Met gevangenisstraf van veertien dagen tot zes maanden en geldboete van 10 tot 100 gulden, te zamen of afzonderlijk, worden gestraft die, zonder de bevoegdheid daartoe te bezitten, hetzij door uiterlijke kenteekenen, hetzij door al dan niet in druk vervatte geschriften, hetzij door andere middelen, zich in het openbaar voordoen als het beroep van apotheker of droogist uit te oefenen, of die op de eene of andere wijze geneesmiddelen te koop aanbieden.

De drukkers, uitgevers, verkoopers en verspreiders van gezegde geschriften zijn aan dezelfde straf onderworpen.

Art. 80. Met gevangenisstraf van zeven dagen tot eene maand en geldboete van 25 tot 200 gulden, te zamen of afzonderlijk, wordt gestraft het niet nakomen der verpligtingen, bij art. 23 vermeld, de overtreding van artt. 24 en 43, mitsgaders de handel in de bij art. 69 bedoelde werktuigen zonder de vereischte vergunning of in strijd met art. 71.

De drukkers, uitgevers, verkoopers en verspreiders van de tijdschriften, dagbladen, circulaires of aanplakbiljetten, welke de bij art. 24 bedoelde aankondiging bevatten, worden met gelijke straf gestraft.'

Het was dus alleszins noodzakelijk, dat de boekhandel deze gevaren trachtte af te wenden. De Vereeniging trad daarvoor in de bres door het betoog, dat in beide ontwerpen, zoowel in het latere als in het eerste (verworpene) een afwijking voorkwam van het in andere deelen onzer wetgeving gehuldigde beginsel, dat de verantwoordelijkheid van den drukker en uitgever wordt

opgeheven door het bekend zijn van den schrijver. Zoowel in het algemeen belang, als in dat van den boekhandel in het bijzonder, scheen het ongeraden, zonder doorslaande noodzakelijkheid een inbreuk op dat beginsel toe te laten. De drukker en uitgever toch werden daardoor blootgesteld aan vervolgingen wegens den inhoud van geschriften, die zij vaak buiten staat zijn te beoordeelen en bij welker uitgaaf zeker meestal de misdadige wil of zelfs het bewustzijn van te overtreden ten eenenmale ontbreekt. En in het algemeen belang scheen het niet wenschelijk, dat de openbaarmaking van gedachten door middel van de drukpers, bij het bekend zijn van den schrijver, werd belemmerd of verhinderd door vrees en angstvalligheid van den uitgever, of, hetgeen daarvan feitelijk het gevolg zou zijn, dat de drukker een voortdurende censuur op den schrijver zou moeten uitoefenen, waartoe hij noch bevoegd noch verplicht kon worden geacht.

Deze wet bleef vooreerst buiten behandeling.

Had zich alzoo de boekhandel meermalen tot de regeering des lands te wenden, ook in dit tijdvak toonde hij zich enkele keeren in het midden der maatschappelijke beweging, en wel op het internationale tornooiveld der letterkundige congressen, die bij toerbeurt in een der steden van Nederland en België zouden gehouden worden. Aan de Vereeniging viel bij ieder dier congressen de onderscheiding ten deel, als vertegenwoordigster van den boekhandel daartoe te worden uitgenoodigd. Zij meende zich daaraan niet te mogen onttrekken, althans dan, wanneer er vraagpunten waarbij onze handel gemoeid was op het program aan de orde waren gesteld. Na het voorgevallene op het eerste congres te Brussel, waar onze Suringar zoo uitnemend onze pleitbezorger geweest was en waarvan de adressen tot wederkeerige bescherming van kopijrecht de vruchten waren geweest, lag het voor de hand, dat op het tweede congres in September 1850 te Amsterdam

onze vertegenwoordiging niet mocht ontbreken. Aan Is. An. Nijhoff en, door verhindering van G.T.N. Suringar, aan J.F. Schleijer was de taak opgedragen, daar onze afgevaardigden te zijn.

Na hetgeen hiervóór reeds over de tusschen Frankrijk en Nederland, en Nederland en België, gesloten traktaten gemeld is, is het wel overbodig, nogmaals stil te staan bij hetgeen er op dat congres ter voorbereiding der onderhandelingen daarover besproken werd. Een enkel feit mag evenwel niet met stilzwijgen voorbijgegaan worden. Het gold de eer onzer Vereeniging, en wel met een scherpen aanval en een nog kordater verdediging.

Toen door een lid der internationale commissie, op bladzij 354 vermeld, den heer Delecourt, op nieuw de kanker van den nadruk ter spraak was gebracht, nam de steeds voor onze eer strijdvaardige Nijhoff het woord, om de beginselen en den invloed onzer Vereeniging uiteen te zetten en den wensch te uiten, dat België zich weldra mede zou mogen kunnen beroemen in het bezit van eene weldadige instelling als de onze. Nauwelijks was deze kleine, uit het hart gevloeide lofrede ten einde, of de hoogleeraar H.W. Tydeman - zijn tijdgenooten zullen zich het vurig karakter van dezen bekenden geleerde herinneren - besprong het spreekgestoelte en gaf zijn onvriendelijke luim lucht o.a. in deze woorden:

‘Het zij mij vergund een woord te spreken in een anderen toon. Wat ik te zeggen heb is eigenlijk niet waardig, dat ik daarvoor een zoo hooge plaats beklim. Wat ik in 't midden zal brengen is antidotaal aan hetgeen de vorige spreker gezegd heeft. Ik waarschuw u *tegen* die Vereeniging, die zoo even als een voorbeeld gesteld is. Ten aanzien van die aanbeveling mag men niet oordeelen; het voorstel is ongevormd; men kan daarover dus niet discuteren, en bij gevolg nog veel minder besluiten. De laatste spreker heeft voorgesteld den wensch te uiten, dat er in België een boekverkoopers-Vereeniging mogt worden tot stand gebragt,

zooals er hier een bestaat. Zou die Vereeniging dan tot stand worden gebragt van wege de boekverkoopers, of van wege het gouvernement? Hier te lande bestaat die niet van wege het gouvernement. Onze wetgeving verbiedt zelfs zulk een Vereeniging. De spreker heeft zich beroepen op de statuten dier Vereeniging, die de wet van 1817 aanvullen. Maar die statuten zijn nimmer publiek gemaakt. Die statuten moeten eerst aan de letterkundigen bekend zijn. Eerst moeten de letterkundigen gehoord worden over die statuten. De Vereeniging is onbekend bij het gouvernement, niet geautoriseerd, en in zooverre onwettig, volgens de thans bestaande wet. De Vereeniging heeft als een complot gesmeed om de letterkundigen te drukken.

De boekhandelaars hadden van de voormalige Nationale Vergadering eene wet weten te verkrijgen, waarbij een kopijregt werd daargesteld ook van aangekondigde vertalingen. Die van een werk een vertaling wilde uitgeven, moest daarvan aankondiging doen in de couranten. Dan had hij het exclusief regt om die vertaling te mogen uitgeven. Dit gaf eene eigen soort van speculatie. Een boekverkooper, die er niet aan dacht om het werk vertaald in het licht te geven, haastte zich, een buitenlandsch werk, dat hier te lande opgang maken zou, te ontbieden en kondigde het aan ter vertaling. De confrère, die wèl wenschte het werk vertaald uit te geven, vond dan zich vergaauwd en moest bij hem ter markt komen om het regt van uitgave van hem te koopen. Voorts bepaalde de wet, dat van de aangekondigde vertaling binnen zes maanden de eerste zes vertaalde vellen afgedrukt aan het gemeentebestuur moesten vertoond worden op poene van verstek. Goede maatregelen, meende men, om dit of ander misbruik van aankondigingen van vertalingen voor te komen. Maar wat deed men nu? tegen den afloop der zes maanden *vertoonde* men hetzelfde werk op nieuw: liet alzoo de eerste aankondiging vervallen, maar had aldus weêr nieuwe zes maan-

den vóór zich. En dit kon telkens herhaald worden, en gaf alzoo aanleiding tot een tweede misbruik: dat eene vertaalde uitgave van een werk, welks verschijning ten onzent men wilde verhinderen, geheel kon afgeweerd worden. De heer Halbertsma, wien ik hier onder ons zie, kan er van getuigen. - Nog een staaltje van de aanwending van dat monopolie; de heer Nierstrasz had eene vertaling in poëzij in het licht gegeven van een gedicht van Lamartine; een dichterlijk boekhandelaar, die er eene eigene van gemaakt en uitgegeven had, bedreigde hem en den uitgever met een proces! Alsof niet twee eigen-gedichte vertalingen van hetzelfde dichtstuk in het licht mogten komen! Maar een schroomelijk misbruik en nadeel van dat monopolie heb ik zelf bijgewoond. De Maatschappij tot Nut van 't Algemeen wenschte eene leesbare Nederlandsche vertaling te bezorgen van het voortreffelijk volksboek, *Leenhard en Geertruid* van Pestalozzi. Maar er *bestond* eene slechte en onleesbare vertaling van; daarvoor moest de Maatschappij haar voornemen opgeven!

Toen in het jaar 1817 de wet op den boekhandel en het kopijregt, in het belang der auteurs, niet als de vorige in het belang der boekverkoopers, gemaakt werd, bleef teregt en zeker opzettelijk dat kopijregt van vertalingen, die nog niet bestonden, achterwege. Elk had het regt van kopij van zijne vervaardigde en uitgegevene vertaling; maar niemand werd belet eene andere te maken of uit te geven. Maar dit kon de boekhandel niet dulden! Eerst wilde men het vroeger regt of verbod bij de wet interpreteren: omdat het verbod niet uitdrukkelijk vermeld of opgeheven was, wilde men het als nog bestaande aangemerkt hebben. Doch het gezond verstand en de stellige doorgaande *jurisprudence* verwierp deze pretensie. Toen zocht men door deze Vereeniging, buiten en tegen den wetgever, dit verbod weder in te voeren en elkander en het publiek aan banden te leggen, dat het met de eerst aangekondigde, al was het nog zoo slechte

vertaling, genoegen moest nemen; en de vraag niet meer zijn zou, wie de *best bewerkte* vertaling leveren zoude, maar wie *het eerst* een exemplaar van het boek zou verkrijgen en verdienen; die dan een der goedkoopsten, al was het den minst bekwame, het maken der vertaling kon uitbesteden!

Reeds lang heeft mij deze pretensie geërgerd, en ik verheug mij, hier ongedacht de gelegenheid gevonden te hebben om mij er openlijk tegen te verklaren!'

Het spreekt van zelf, dat onze afgevaardigden zich aanstonds gereed toonden tot wederlegging van deze onverwachte en alles behalve malsche aantijging. Vóór een van hen echter het woord kon krijgen stond reeds de hoogleeraar Mart. des Amorie van der Hoeven op den katheder en beantwoordde zijn vinnigen collega op deze wijs:

'Ik zou het niet gewaagd hebben, in eene vergadering, die mij reeds eenmaal met zooveel welwillendheid heeft aangehoord, nogmaals het woord te verzoeken, zoo niet een snaar was aangeroerd, die in mijn binnenste weerklank vindt. Ik bedoel de eer van de Vereeniging ter bevordering van de belangen des boekhandels. Er bestaat in ons vaderland geene vereeniging of maatschappij, waarvoor ik grootere achting koester. Ik kan daaromtrent geheel onpartijdig spreken; want ik ben geen boekhandelaar, en behoor ook niet tot hen, die als letterkundigen met den boekhandel in veelvuldige betrekkingen staan. Maar ik zie in die Vereeniging een belangrijk teeken des tijds; ik vind er een voorbeeld in, hoe de nadeelen der concurrentie, die in onze dagen van alle banden is ontslagen geworden, door vrije verbroedering en ongedwongen zamenwerking kunnen verminderd en getemperd worden.

Het kopijregt van gedrukte werken wordt in ons land geregeld door eene wet van 1817. Die wet heeft vele leemten en gebreken. Wat is nu geschied? De boekhandelaars hebben onder elkander eene Vereeniging daargesteld, waartoe de toetreding voor

iedereen openstaat, maar aan niemand - hetgeen de vorige spreker uit het oog heeft verloren - wordt opgedrongen. Het is een gilde - ja, maar met dit onderscheid, dat vroeger wie geen gildebroeder was, op zware straften de nijverheid van het gild niet mogt uitoefenen; terwijl thans ieder een boekwinkel mag openen, al is hij geen lid der Vereeniging. Wie toetreedt, verbindt zich tot nakoming der statuten, die in de eerste plaats de strekking hebben, om de gapingen der wet van 1817 aan te vullen. Maar bovendien heeft die Vereeniging nog een meer algemeen doel: het bevorderen van eerlijkheid, van goede trouw, en indien ik dat woord mag bezigen, van *fatsoenlijkheid* in den boekhandel. Bijvoorbeeld, wat bepalen de statuten omtrent dat uitsluitend vertalingsregt, waarvan de vorige spreker gewaagde? Ik zal het u zeggen. De wet van 1817 kent geen privilegie, geen regt van voorrang toe aan hem die het eerst de vertaling van een buitenlandsch werk ondernomen heeft. Welligt *behoort* de wet dat ook niet te doen: met die vraag laat ik mij thans niet in. Maar eene andere vraag is deze, of bepalingen op dit punt, door de boekverkoopers onderling vrijwillig vastgestcld en nagekomen, niet evenzeer met het belang van het publiek strooken, als met het ware begrip van concurrentie, die nooit moet ophouden welwillend en gematigd te zijn. Zóó althans heeft deze Vereeniging het begrepen; en vandaar de bepaling in hare statuten, dat zoo dikwijls een der leden zijn voornemen om eene vertaling te doen bewerken in de dagbladen heeft aangekondigd, alsdan de overigen zich van de uitgave eener overzetting van hetzelfde werk zullen onthouden. Ontbreken dergelijke voorschriften, dan moet ieder boekhandelaar zich haasten, met zijn werk het eerst aan de markt te komen; hij is gedwongen, deugdelijkheid aan spoed op te offeren; de vertalers moeten zich over het hoofd werken. Zoo, midden in den vloed van slechte vertalingen, die den handel in ons vaderland ontsieren en waarvan het aantal

ook door den vorigen geachten spreker niet zal worden geloochend, enkele goede en rijpe lettervruchten worden aangetroffen; het is, niet in de laatste plaats, aan de statuten dier Vereeniging te danken. Nu wilde ik den vorigen spreker, die deze Vereeniging in naam der vrijheid bestreden heeft, gevraagd hebben, of de burgerlijke vrijheid niet vordert, dat aan de ingezetenen zal worden toegestaan, zoodanige bepalingen en overeenkomsten onder elkander vast te stellen, als zij zelve goedvinden?

Nog eene andere smet is op de Vereeniging geworpen geworden. Men heeft gezegd, dat zij *onwettig* is Ik kan hier niet in juridieke discussiën treden. Maar bij den hooggeleerden spreker, die mij voorafging, zal slechts eene herinnering noodig zijn om voor zijn geest terug te roepen, dat bij maatschappijen als de hier behandelde, volgens ons tegenwoordig Burgerlijk Regt, geene toelating van regeringswege vereischt wordt.

Het is zeker eene vraag, voor verschillende beschouwingen vatbaar, of eene gelijke Vereeniging als de hier te lande gevestigde ook in België wenschelijk en noodzakelijk is. Weder eene andere vraag is deze, of de Belgische Vereeniging, indien zij tot stand kwam, de statuten der Noord-Nederlandsche in alle opzigten tot de hare zou moeten maken. Dat zijn onderwerpen van nader onderzoek en latere zorg. Maar *dezen* wensch meen ik toch met volle overtuiging en met een vrij gewreten te mogen uiten: - den wensch, dien ik zoo even door mijn handgeklap te kennen gaf en nu in woorden herhalen wil - dat dezelfde geest van goede trouw, van echt fatsoen en van broederlijke zamenwerking, die uit de statuten der Noord-Nederlandsche Vereeniging spreekt, ook den Belgischen Boekhandel bezielen moge!'

Deze waardige wroorden werden door allen, hetzij men onze Vereeniging kende of er zelfs nooit van had hooren gewagen, luide toegejuicht, ware het maar alleen uit ingenomenheid met

den ridderlijken kampioen, die, ongevraagd en uit eigen aandrift, zoo nobel de lans had gegrepen tegenover een ongeroepen aanvaller van een hem onbekende en zoo uit de hoogte beoordeelde instelling. De boekhandel-zelf mocht er trotsch op wezen, op eene plaats als deze door een mond als dien van prof. van der Hoeven zijn eer gehandhaafd te zien.

Een jaar daarna, toen het 3e congres te Brussel gehouden werd, waren J.F. Schleijer en J.D. Sybrandi onze vertegenwoordigers. Die vergadering leverde weinig stof op, waar de boekhandel zich meê te mengen had. Eén feit evenwel viel er voor, dat der vermelding waard is, namelijk dit, dat toen een der Belgische letterkundigen ons land beschuldigde van nadruk - gelijk toen onlangs werkelijk gebeurd was met een uitgaaf van een van Conscience's romans - onze afgevaardigden, ten blijke van den geest van den Nederlandschen boekhandel, den onderstaanden zendbrief ‘aan de Leden der Vergadering’ ten bureele van het congres-bestuur meenden te moeten overleggen:

‘Eenigen tijd geleden is bij den boekdrukker Josué Witz, te Arnhem, een nadruk verschenen van het werkje, getiteld *Baes Gansendonck*, door Hendrik Conscience, uitgegeven te Antwerpen.

De veranderde spelling, die veel van het eigenaardige doet verloren gaan, de mindere uitgave dan het oorspronkelijke, dat zich bovendien onderscheidt door geringen prijs, beneemt aan dien nadruk alle waarde. Maar wat bij het bestuur der Vereeniging en zonder twijfel ook bij U meer geldt, is de zaak zelve, die wij niet door stilzwijgende medewerking mogen goedkeuren, waar ze door ons te regt, wanneer het *onze* kopijen betreft, wordt gelaakt.

Het is U bekend dat sedert twee jaren, door medewerking der Letterkundige Congressen, tusschen België en Nederland, in Letterkunde en Boekhandel eene toenadering is ontstaan, die voor de toekomst rijke vruchten kan opleveren. Maar, al ware

het alleen de erkenning van ons kopijregt en het ophouden van het nadrukken onzer kopijen in België, dan zou dit reeds genoeg zijn, om ons over de uitkomst te verheugen.

Wanneer echter van de zijde van België pogingen worden aangewend, om het beginsel van letterkundig eigendom te erkennen en den nadruk te weren, dan zijn *wij* te meer verpligt, van onzen kant dat beginsel te handhaven en iedere poging om dit te verzwakken, zooveel in ons vermogen is, tegen te gaan.

Het is daarom dat het Bestuur in naam der Vereeniging zich verpligt rekent, zijne afkeuring te kennen te geven over boven genoemden nadruk, en tot wering van dergelijke handelwijze voor 't vervolg, de leden dier Vereeniging en den soliden boekhandel uit te noodigen, tot het debiet van den nadruk van genoemd werk hunne medewerking niet te verleenen.

Het Bestuur der Vereeniging.'

Het voorlezen van dezen brief in tegenwoordigheid van Conscience zelv' en een aantal andere Vlaamsche schrijvers, in het toen nog van nadruk levende Brussel, miste zijn gunstigen indruk niet.

Daaropvolgende congressen werden door onzen boekhandel met alle bescheidenheid voorbij gegaan, omdat hun programma's geen kwesties inhielden, waarbij onze handel rechtstreeks betrokken was. In 1858 evenwel, toen te Brussel een internationaal congres over den letterkundigen en kunsteigendom bijeengeroepen was, meende men daar niet afwezig te mogen blijven. Aan G.T.N. Suringar en A. Belinfante viel de eervolle taak te beurt er voor onze Vereeniging op te treden. Aan beiden was die post bij uitstek toevertrouwd. Suringar had zich zelfs zoo voor die vergadering voorbereid, dat hij van al de punten die, met den boekhandel in betrekking, op dat congres zouden behandeld worden, een nauwgezette studie gemaakt had en zijn meeningen daaromtrent had laten drukken onder den

titel: *Notes at Remarques sur quelques solutions présentées par le (Comité d'organisation du Congrès de la Reconnaissance. Internationale de la Propriété Littéraire et Artistique*[1], ten einde die aan al de leden van het congres rond te deelen en ze nader mondeling toe te lichten. Zoo edel het streven was, zoo teleurstellend was de ervaring. Tn een uitmuntend gesteld rapport gaf Belinfante in December van dat jaar een beschrijving van dat vierdaagsche congres, dat overrijk aan woorden en feesten, maar al heel schraal aan daden en gevolgen geweest was. De Parijsche boekhandel was er in groot getal vertegenwoordigd en scheen het erop gezet te hebben zijn haan koning te laten kraaien.

'Naar het oordeel uwer afgevaardigden', zoo beklaagt de verslaggever zich, 'strookt eene zoodanige zamenspanning weinig met den aard en de strekking van een congres en ontneemt zij, bij eene zoo onevenredige vertegenwoordiging als hier plaats vond, veel aan het gezag van de uitspraken der meerderheid.' De Franschen stelden op den voorgrond de onaantastbare erkenning van het recht van den auteur op de vruchten van zijn geest, in elken vorm, onder alle natiën; één enkele nationaliteit van het talent en van het genie; één algemeene wetgeving voor alle staten op volmaakt gelijkvormige grondslagen; geen mogelijkheid, om door het verzuim van eenige formaliteit in een ander land het geringste van dat recht te zien verloren gaan. Zelfs begeerden zij dat recht ten eeuwigen dage. 'Hoe ruim', sprak een hunner, 'hoe ruim men den termijn ook mogt stellen, zoo lang men den schrijver en zijn erven niet gaf wat hun toekwam, stond hetgeen men gaf uit een zedelijk oogpunt gelijk aan een aalmoes,

1 Dit stukje, evenals het verslag, in het *Nieuwsblad* van 1858 en afzonderlijk in de bibliotheek der Vereeniging te vinden, bevat broksgewijze opmerkingen over auteurs- en vertalingsrecht, in anderen vorm hier reeds vroeger meêgedeeld.

of, duar men dat woord niet te dulden scheen, aan hetgeen in zijn schatting nog minder, nog vernederender was: een privilegie.' Andere, geheel onzijdige congresleden kwamen tegen die stelling hevig op en streden voor de rechten van het publiek op algemeene verspreiding en goedkoope uitgaven. 'Uw afgevaardigden', merkte Belinfante daarbij op, 'voelden zich niet geroepen, bij deze honderdmaal herhaalde algemeenheden, hier op verschillende manier voorgedragen en soms op meer of min behagelijke wijze geïllustreerd en gechargeerd, nog iets toe te voegen. Zij vergenoegden zich alzoo met de bedaarde aanschouwing van dat niet onbelangrijke, soms vermakelijke, dikwijls onstuimige spiegelgevecht. Vreedzaam, daarenboven, verdroegen zij elkander bij hunne uiteenloopende zienswijze ten aanzien van het punt in kwestie, en terwijl de een van hen, bij de eindstemming, door het opsteken van zijne hand zijn aandeel nam in de behaalde zegepraal, getroostte de andere zich het zijne in de geleden nederlaag, zonder dat een van beiden aan die zegepraal of die nederlaag groote waarde bleek te hechten.' Evenzoo ging het toe bij de behandeling van het vertalingsrecht. 'Het comité' - was de slotsom - 'is van oordeel, dat ook hier het beginsel van strenge regtvaardigheid moet gelden. Het eigendomsregt van den auteur duldt geenerlei wijziging of bekrimping. Het moet aan de keuze van den schrijver staan en verblijven, zijne gedachten in een of meer talen te openbaren. Het bezit van het vertalings-privilegie moet hem even onvoonvaardelijk verzekerd zijn als het eigendomsregt op den oorspronkelijken tekst. Voor de uitoefening van het een zoo min als van het ander is hij aan iemand verantwoording schuldig. Het is aan zijne zorg alleen, dat het moet worden overgelaten om van zijn werk vertalingen te vervaardigen, of anderen daartoe te magtigen, bijaldien hij daarmede aan een behoefte of uitgedrukte begeerte van het publiek kan voldoen.' Aan tegenspraak ontbrak het ook hier niet. Zulk

een eisch was voor de maatschappij even schadelijk, als hij voor den naam des schrijvers was. In elk geval begeerde men den auteur daarvoor een korten termijn te stellen; maar allerliefst moest hij zich met vertalingen niets te bemoeien hebben. Bij deze aangelegénheid vroeg Suringar tot *viermaal* toe te vergeefs om het woord, maar het werd als niet gehoord. 'Ontevreden over deze bejegening', verhaalt Belinfante, 'kon de eerstondergeteekende (Suringar) zijne gevoeligheid daarover niet ontveinzen tegenover den ijverigen, maar welligt al te naijverigen verdediger der belangen van den Franschen boekhandel, die als een der vice-voorzittcrs in het laatst dezer bijeenkomst de leiding der discussiën had gehad. Onder beklag van de eene en verontschuldiging van de andere zijde, verlieten zij gezamenlijk het universiteitsgebouw. Maar gelijk de nood vaak de twistenden verbroedert, zoo hield een plasregen beiden onder een scherm, en voerde de behoefte aan eenige verkwikking beiden aan denzelfden disch, waar de pligt der gastvrijheid het gevoel der ergernis bedwong, en wederkeerige beleefdheid den pas aan verdere verwijtingen afsneed.' - In de eindzitting, ten slotte, werd aan den wakkeren Suringar, die van de handhaving zijner post niet afweek en daarin door Jacob van Lennep en Bakhuizen van den Brink werd gesteund, de gelegenheid gegund om nog even op het besprokene in de vorige dagen terug te komen. 'Wachten wij ons', riep hij de vergadering waarschuwend toe; 'wachten wij ons van de zaken tot het uiterste te drijven! Jagen wij geene hersenschimmen ua! Die volstrekte en onvoorwaardelijke gelijkstelling van den uitheemschen met den inheemschen schrijver; dat regt voor allen op geheel gelijkvormige grondslagen; die ééne nationaliteit, die alle producten van het genie der volkeren onder hare vleugelen zou koesteren: het zijn bekoorlijke denkbeelden, die, tezamen genomen, eene fraaije theorie vormen. Doch wanneer gij, bij hare toepassing, de ongelijke verhouding uit het oog verliest, die

er is tusschen de natiën onderling; wanneer gij de werkelijk bestaande nationaliteiten daarbij kwetst en beleedigt, zal men uwe plannen verwerpen, zult gij afbreken in plaats van verder opbouwen, en *niet* komen tot uw doel!'

'Wel lieten zich' - zoo eindigt de rapporteur - 'door al het gedruisch eener hoe langer hoe onrustiger wordende schare heen, eenige betuigingen van bijval hooren; maar ze werden verdoofd en gesmoord door het rumoer van anderen, die geen ingang hoegenaamd wilden verleenen aan een beginsel, dat zoo lijnregt overstond tegen het hunne, aan een belang, dat, wèl of kwalijk begrepen, zoo volkomen streed met het hunne. - Wat zijn de uitspraken van een congres, verkregen op eene wijze, en bij de zamenstelling eener vergadering, als hier plaats vond? Immers van geene de minste verbindende kracht voor eenigen wetgever of eenige zelfstandige regering. Immers van geen overwegenden invloed op het onbevangen oordeel, dat naar gronden van overtuiging luistert, maar niet naar de meerderheid van opgestoken handen ziet, waar het de vestiging van zedelijke beginselen, de regeling van toevertrouwde belangen geldt.'

In de huishouding der Vereeniging was in dit tijdvak heel wat beweging. Tot twreemaal toe werd er besloten tot herziening van het reglement: voor de eerste maal in 1853, in 1857 nog eens. Hoe eensgezind de broeders van den bond overigens ook wezen mochten, zoodra het op reglementeeren aankwam betoonden zij zich woelig, zeer woelig. Het had vrij wat voeten in de aarde eer men het over vernieuwing en vorm eens was, en al werd er soms steen en been geklaagd over de gestrengheid of onbeduidendheid van dit of dat artikel, wanneer het naar de verwerping heenliep, kregen meestal de stemmen voor het behoud de overhand. Doorgaans bleef het bij redactie-wijziging en uitbreiding,

zonder kapitale hervormingen. Bijna nooit kon men tot inkrimping besluiten, steeds werd de omvang ruimer. Het reglement van 1848 telde 33 artikelen, dat van 1857 61, behalve de nieuwe alineas bij de artikelen ingeschoven.

Naar aanleiding van tal van bedenkingen en aanmerkingen, in *Nieuwsblad* en op algemeene vergaderingen in het midden geworpen, werd in 1852 raadzaam geacht het reglement van 1848 te herzien en die taak opgedragen aan een commissie van drie leden, A. Belinfante, J.H. Gebhard en P. Proost, die, volgens gewoonte, hun nieuwe ontwerp tijdig aan al de leden zouden rondzenden, opdat het stuk met de daarop ingekomen aanmerkingen op een volgende vergadering zou kunnen worden behandeld. Aan deze opdracht getrouw zetten de vroede mannen zich aan den arbeid en zonden de vrucht daarvan in Juni van het volgend jaar uit. In hun memorie van toelichting wezen zij er op, dat de uitbreiding van de Vereeniging in ledental en invloed bij hen op den voorgrond gestaan had. Kon men aannemen, dat er hier te lande ongeveer 800 boekverkoopers waren, grootere en kleinere, dan was het getal van 191 leden der Vereeniging veel te klein. Bovendien kon de instelling haar weldoende kracht laten gelden naarmate zij over meer personen en geldmiddelen te beschikken had. De commissie stelde dus in de eerste plaats voor, dat de Vereeniging zich zou splitsen in departementen of afdeelingen, ter vervanging van de thans bestaande correspondeerende leden. Elke stad, waar minstens 3 leden woonden, zou een afdeeling vormen, onder een eigen bestuur en onder een eigen reglement, dat door het hoofdbestuur moest worden goedgekeurd. Die af- deelingen zouden zich voor allerlei algemeene en plaatselijke mede- deelingen in betrekking stellen met het hoofdbestuur; zij zouden het ledental trachten uit te breiden, haar samenkomsten gezellig en nuttig maken, den broederband nauwer toehalen, kleine onderlinge geschillen trachten bij te leggen, van te voren overleggen

en bespreken wat zij, ten algemeenen nutte, op de jaarlijksche vergadering zouden verlangen besproken te zien.

In de tweede plaats stelde de commissie voor, de algemeene vergadering op twee dagen te brengen, ten einde den tweeden dag, ter verwezenlijking van een beursplan, te wijden aan het sluiten der openstaande rekeningen en het doen van handelszaken. In de memorie van toelichting wees zij op de bepaling van vroegere reglementen, om vóór Mei al het commissiegoed terug te zenden enz. enz., bepalingen, waaraan niemand, uit gehoorzaamheid aan de wet, zich stoorde. Een nieuwe proef op andere wijs was wenschelijk en zou wellicht kunnen leiden tot een algemeene, geregelde handelsorde.

Voorts drong zij, behalve op eenige wijziging van de paragrafen over het vertalingsrecht, aan op de oprichting van een eigen weekblad of tijdschrift, en op eene boekverzameling van al het nieuw uitkomende, als historische bewaarplaats.

De volijverige commissie was met haar plan alles behalve gelukkig. Toen zij met haar arbeid en de daarop ingekomen bedenkingen op de vergadering van Augustus 1853 verscheen, verklaarde zij, zonder eenige tegenspraak af te wachten, dat de overgroote menigte van tegenkanting en amendementen haar noodzaakte het ontwerp terug te nemen en haar mandaat neêr te leggen.

Het eerste werd aangenomen; het tweede volstandig geweigerd. De vergadering wilde het driemanschap, dat zich zooveel moeite gegeven had, in geen geval laten glippen. Zelfs de vergrooting van de commissie werd afgewezen, en de bestaande werd onder bijvalsgejuich diligent verklaard, met verzoek om, gebruik makende van de ingekomen bedenkingen, zoo spoedig mogelijk een nieuw ontwerp gereed te maken, tot welks behandeling een afzonderlijke algemeene vergadering in November bestemd zou zijn.

In dit tweede opstel waren de departementen of afdeelingen

vervallen, maar werd daartegenover aan de correspondeerende leden, thans provinciale correspondenten, een ruimer werkkring toegedacht, als: het aanwerven van leden, het vestigen van boekverkoopers-gezelschappen, het onderhandelen met het bestuur, het bijleggen van kwesties, liet als gevolmachtigden optreden bij faillissementen. Overigens viel het tijdschrift, de boekverzameling, de tweedaagsche vergadering weg. Als nieuwe, bepalingen kwamen daarin o.a. voor: de vrijheid om de alg. vergaderingen te houden ook buiten Amsterdam en wel op telken jaar te bepalen plaats[1]; het recht der leden om bij volmacht te stemmen, maar niet meer dan één lid voor vijf andere, en de beperking van het vertalingsrecht op tien jaren.

Na een ganschen dag heen- en weêr spreken kwam er den 14 November een nieuw reglement tot stand.

Drie jaar later bleek dit alweder verouderd. De leden verlangden een nieuw, bovenal tot nadere regeling van de vertalingen, en thans waren het twee der vroegere commissieleden A. Belinfante en J.H. Gebhard, en, in plaats van den overleden P. Proost, P.N. van Kampen, aan wie het vertrouwen der nieuwe vorming ten deel viel.

De zaak nam gelijken loop als vroeger, in zoo ver, dat het ontwerp, vóór de behandeling op een bijeenkomst, tijdig aan al de leden ter overweging werd toegezonden.

Dat het ook thans niet aan verschil van meening ontbreken zou, liet zich vooruitzien. De commissie zelve kwam in de memorie van toelichting tot deze bekentenis: ‘Wat het zoogenaamd

1 Dien ten gevolge werd de algemeene vergadering van 1853 gehouden te 's Gravenhage, die van 1855 te Arnhem, die van 1857 te Utrecht, die van 1850 te Rotterdam. De tusschenliggende jaren op de gewone plaats, Amsterdam. - De Haagsche vergadering van 1853 was voorloopig reeds als proef gehouden.

vertalingsrecht *in beginsel* betreft, zij aangemerkt, dat het gevoelen der commissieleden zeer uiteen liep. Een der leden achtte het streng handhaven van het vertalingsrecht noodzakelijk; de andere leden waren voor de afschaffing van dat monopolie gestemd. Het gevoelen van deze laats ten week weder in zoo ver van elkander af, dat de een zich verklaarde voor langzamen overgang door verkorting van den regtstermijn, de ander voor dadelijke afschaffing.' - Wat in het kleine kringetje der commissie plaats had gehad, liet zich in grooter afmeting verwachten onder het ledental. Alleen op het 1e artikel kwamen niet minder dan 12 amendementen in, op andere 10, op weêr andere 6. Het zou er dus op de vergadering vrij warm toegaan, liet zich vermoeden. Het bestuur hield daarom met de commissie vooraf een bijeenkomst, ten einde het eens te worden omtrent een gedragslijn, bij de beraadslaging aan te nemen. De overwegingen leidden ertoe, dat de voorzitter vóór het in bespreking brengen van het brandende vraagstuk de gereedstaande strijders aldus toesprak: 'Vreest niet, M.H., dat wij het wagen zullen, den kostbaren tijd roovende, in eene breedvoerige voorafspraak liet voor en het tegen in dit geschilpunt te ontwikkelen. Die poging zou voor het minst eene overtollige zijn. Maar wij willen u alleen herinneren aan de feiten onzer geschiedenis en daarin onzen raad zoeken. Zoo vaak deze vraag, bij eenige herziening onzer statuten, is opgerezen - en dit is veelmalen gebeurd en telkenreize met eene magt van woorden - is het eindbesluit geweest: het beschermen der vertaling dient in onze Vereeniging behouden te worden. Toen - om ons slechts bij één enkel, bij een der laatste feiten te bepalen - toen in de vergadering van 7 Aug. 1848, bij monde van den heer Nijhoff werd voorgesteld om, terugkomende op zijne propositie daaromtrent een jaar vroeger gedaan, eene commissie te benoemen ten einde grondig te onderzoeken niet alleen in hoe verre het vertalingsregt in strijd

ware met de landswet, maar tevens in hoe verre het te bestrijden en te verdedigen mogt wezen als regtvaardig, staatkundig en verkieslijk voor het algemeen en bijzonder belang, ontwikkelde de toenmalige voorzitter, onze geachte Suringar, in eene wel overwogene rede, de gronden vóór het vertalingsregt, uit een oogpunt van regt en billijkheid, van staatkundigheid, van eigenbelang en algemeen belang, van gewigt voor boekhandel en wetenschap en letterkunde, zoo bondig en uitvoerig, dat de heer Nijhoff, schoon niet ten volle alle meeningen deelende, onder de vleijendste betuigingen, niet minder vereerend voor hem zelven dan voor den voorzitter, zijn voorstel aan de beraadslaging onttrok, en de vergadering aan de rede van den heer Suringar eene blijvende plaats begeerde gegeven te zien in de gedrukte stukken onzer Vereeniging.

Na lange discussiën, maar op dezelfde goede gronden, is het vertalingsregt ook gehandhaafd op de vergadering van November 1853 en in ons reglement behouden gebleven.

Met allen eerbied voor het gevoelen van ieder andersdenkende, en van harte gaarne, straks bij het punt voor punt bespreken van alle amendementen, door beter oordeel wenschende voorgelicht te worden, acht de commissie in overeenstemming met het bestuur, na rijp beraad en ernstige gedachtenwisseling, het behoud van het vertalingsregt, onder na te melden wijzigingen, voor het tegenwoordige ten minste nog wenschelijk, vooral ook uit inachtneming van de ondervinding, die juist deze onderlinge bescherming sinds een aantal jaren als eene kracht van onze Vereeniging aanwijst.'

Na een urenlangen worstelstrijd kreeg deze meening dan ook bij meerderheid van stemmen de overhand, en werden den 10en Augustus 1857 omtrent het vertalingsrecht vastgesteld de volgende punten, die hier in hun geheel een plaats vinden, omdat zij voor een gansche reeks van volgende jaren in hoofdzaak bleven gelden.

Art. 12.

De Leden verbinden zich dit Reglement na te komen, met naauwgezetheid het regt van kopij te eerbiedigen, en dit, bij inbreuk daarop, wederkeerig te handhaven.
Zij verbinden zich in 't bijzonder tot het nakomen der volgende overeenkomst:
§ 1. Onder de zoogenaamde Kerk- en Schoolboeken, na 25 Januarij 1817 voor het eerst uitgegeven, zullen alleen zoodanige tot kerkelijk gebruik en voor het lager onderwijs bestemde kopijen als gemeen eigendom beschouwd worden, waarvan geen bepaald eigenaar kan aangewezen worden of bestaan kan.
§ 2. Het uitsluitend regt ter vertaling van eenig buitenlandsch werk, uit het oorspronkelijke of uit eene vertaling in eene andere vreemde taal, zal door de leden erkend en geëerbiedigd worden, als wettig verkregen door hem, die het eerst den titel met het eerste en laatste vel van zoodanig werk in een aangeteekenden brief per post, en, binnen acht dagen daarna, het overige gedeelte van het werk, benevens het reçu, door het postkantoor voor den aangeteekenden brief afgegeven, en een bedrag van 50 cents, ten behoeve der kas van de Vereeniging, *franco* doet toekomen aan eene door de Vereeniging te Amsterdam gevestigde *Commissie tot regeling van het vertalingsregt.*
Deze Commissie zal bestaan uit drie Leden alle te Amsterdam woonachtig; zij worden gekozen voor den tijd van drie jaren op eene gewone Algemeene Vergadering, op voordragt van het Bestuur, bij voorkeur uit hen, die het uitgeven niet tot hun hoofdvak maken, en zijn dadelijk herkiesbaar.
De Commissie houdt aanteekening van den datum van het door het Postkantoor afgegeven reçu, van den juisten titel en van den naam des inzenders, die gelijktijdig met de inzending, aan haar moet worden opgegeven, en deelt een en ander wekelijks mede in het orgaan, daartoe door de Vereeniging aan te wijzen.
Zij zendt de bij haar ontvangen werken binnen twee dagen na de ontvangst, aan den inzender terug met een door één der Leden geteekend bewijs van ontvangst, vermeldende den titel van het werk, den naam des inzenders en den datum der aanteekening. Zij heeft alleen dan het regt het ingezondene langer onder hare berusting te houden, wanneer zij het noodig acht zich van de identiteit te vergewissen.
Wanneer een der Leden van deze Commissie zelf een werk heeft laten

aanteekenen, dan is hij verpligt dit in te zenden hij een zijner medeleden.

Van een werk, dat uit meer dan één deel of aflevering bestaat, is de aanteekening en inzending van het eerste deel of der eerste aflevering voldoende.
§ 3. Het staat aan de leden vrij om van een werk dat men ter vertaling wenscht aan te kondigen, in een' aangeteekenden brief *alleen den titel* te verzenden, indien op *denzelfden* dag, dien de datum van het reçu van den aangeteekenden brief aanwijst, het *geheele werk*, waartoe de aldus gezonden titel behoort, in handen der Commissie tot regeling van het vertalingsregt wordt gesteld.
§ 4. Boekhandelaren, niet tot de Vereeniging behoorende, kunnen, even als de Leden, gebruik maken van de in dit Artikel omschreven regeling van het vertalingsregt, zoo lang zij de regten der Leden wederkeerig erkennen.
§ 5. Binnen zes maanden na de aanteekening, met inbegrip van den datum der aanteekening, van het oorspronkelijke werk, zal hij, die het vertalingsregt verkregen heeft, verpligt zijn, zes afgedrukte vellen der vertaling aan bovengenoemde Commissie toe te zenden, die de ontvangst zoo spoedig mogelijk in gemeld orgaan aankondigt.
§ 6. Wanneer de bovengenoemde inzending van zes afgedrukte vellen, door omstandigheden van den uitgever onafhankelijk, onmogelijk wordt gemaakt, zal hij, binnen zes maanden, met inbegrip van den datum der aanteekening, genoemden termijn, mits niet langer dan zes maanden, en dit voor éénmaal, kunnen verlengen, met verpligting evenwel van schriftelijke mededeeling aan bovengenoemde Commissie, die van deze verlenging in meergemeld orgaan melding maakt.
§ 7. Bij gelijktijdige aanteekening van hetzelfde werk door twee of meer Boekhandelaars, zal het Bestuur, zoo het niet mogt gelukken eene minnelijke schikking te treffen, onder twee door de partijen uit de Leden der Vereeniging, te Amsterdam woonachtig, te benoemen getuigen, door het lot beslissen, aan welke der vertooningen de voorrang moet worden toegekend.
§ 8. Van de hiervóór vermelde bepalingen betreffende het vertalingsregt zijn vrijgesteld, of worden als niet vatbaar voor dit regt beschouwd:
a. Vertalingen van buitenlandsche dichtwerken.
b. Brochures en losse stukken uit of in tijdschriften overgenomen, in

het oorspronkelijke niet meer dan 3 vellen druks of 48 bladzijden beslaande, waarbij tot maatstaf moet genomen worden het vel druks van 16 paginaas met 36 regels per pagina.
c. Boekwerken, waarvan eene begonnen vertaling gedurende twee jaren is gestaakt, terwijl de oorspronkelijke uitgave buiten 's lands is voortgezet.

§ 9. Het regt van vertaling van een buitenlandsch werk, op voorschreven wijze behoorlijk verkregen zijnde, bevat tevens het uitsluitend regt op de vertaling van hetzelfde werk uit alle andere talen, waarin het mogt zijn of worden overgebragt.
§ 10. Van werken, in het oorspronkelijke onder een collectieven titel uitgegeven, kan men alleen het regt van vertaling bekomen op zoodanige stukken, als in het ter vertaling aangeboden exemplaar zelf voorkomen, en van welke men den specifieken titel bij de inzending aan de Commissie moet opgeven, die daarvan bij de aankondiging in meergemeld orgaan melding maakt.
Het in afzonderlijke vertaling uitgeven van die stukken, uit werken onder collectieven titel, kan echter nimmer eene complete vertaling dier werken in hun geheel beletten, wanneer de schrijvers daarvan overleden zijn.
§ 11. Het, ingevolge de in dit Reglement gemaakte bepalingen, verkregen vertalingsregt, blijft, - onverminderd het bij art. 2 der Wet van 25 Januarij 1817 vastgestelde kopijregt van vertalingen - bestaan, gedurende den tijd van tien jaren, te rekenen van ultimo December des jaars, waarop het laatst verschenen gedeelte der vertaling is uitgegeven (met inachtneming der bepaling van § 8 al. *c.*), en geldt op alle in dit tijdsverloop verschijnende herdrukken van het oorspronkelijke werk, onverschillig of die gelijk aan de eerste uitgave dan omgewerkt het licht zien. Na dien tijd, zal het uitsluitend regt van vertaling geacht worden vervallen te zijn.
§ 12. De uitgave eener andere vertaling van zoodanig werk zal, binnen den bovengemelden tijd, aan niemand der leden vrijstaan; bij overtreding dezer bepaling, zal door den uitgever der onregtmatige vertaling aan hem die het regt daartoe als boven heeft verkregen, eene schadevergoeding moeten worden uitgekeerd.
De bepaling van het bedrag der schadevergoeding geschiedt op eene Algemeene Vergadering, bij eene gemotiveerde voordragt van het Bestuur; daarbij zal worden acht geslagen, zoowel op de waarde der bena-

deelde kopij, als op de vermoedelijke goede of kwade trouw, bij de uitgave der onregtmatige vertaling.
Het Bestuur is alsdan tevens verpligt, mededeeling te doen van den eisch der verongelijkte partij, en van de motieven, door deze daarbij gevoegd.
De Vergadering beslist tusschen de bepaling van het Bestuur en den eisch der benadeelde partij, en de betrokken leden zijn verpligt, zich aan die beslissing te onderwerpen.
§ 13. De invordering der bepaalde schadevergoeding zal bij weigering der voldoening, voor den gewonen Regter worden gebragt.
§ 14. Wanneer op de bij dit Reglement voorgeschreven wijze het vertalingsregt verkregen is, zullen die Leden, welke eene andere dan de regtmatige Nederlandsche of eene Vlaamsche vertaling van hetzelfde werk verkoopen of verspreiden, beschouwd worden als waren zij uitgevers daarvan, en aan de poenaliteiten, in § 12 van dit artikel omschreven, onderworpen zijn, wanneer zij, na waarschuwing door het Bestuur, met het debiteren voortgaan.
§ 15. Indien het blijken mogt, dat de bepalingen van het tegenwoordige artikel hun, die geen Leden der Vereeniging zijn, aanleiding mogten geven, ten nadeele der Leden te handelen, is het Bestuur gemagtigd, dadelijk maatregelen te nemen tot handhaving der strekking, in de algemeene en bijzondere bepalingen der Vereeniging vervat, behoudens verantwoording aan de Algemeene Vergadering.

Tot toelichting van paragraaf 2 dient vermeld te worden, dat deze maatregel door de ondervinding noodzakelijk gemaakt was. Het gemeentebestuur van Rotterdam namelijk had geweigerd een aangeboden boek ter vertaling aan te teekenen, op grond dat nergens bij wet of bij aanschrijving een gemeentebestuur tot dergelijke aantekening geroepen was. Dit voorbeeld stond van andere gevolgd te worden, en daardoor zou aan alle toezicht een einde zijn. De Vereeniging had dus noodig zich zelve te helpen, onafhankelijk van de willekeur van plaatselijke beambten. De commissie van vertaling achtte echter later een officieel merk noodzakelijk en maakte de bepaling, dat elk titelblad vóór de inzending aan het *Registratiekantoor*, met betaling van zegel, moest

ingeschreven worden, een maatregel, die zelfs bij ministerieel besluit van Nov. 1858, op verzoek van de Vereeniging, geregeld werd.

Het *Nieuwsblad* zou voortaan het blad wezen, waarin de ter vertaling aangeboden boeken zouden worden vermeld.

De eerste commissie tot regeling dier aanteekeningen bestond uit J.W. Schleijer, C. Muller en J. Noordendorp.

Behalve een aantal kleine redactie-wijzigingen gaf dit nieuwe reglement overigens niet veel nieuws. Alleen werd de algemeene vergadering op twee dagen gesteld, om met den tweeden dag een proef te nemen tot het doen van handelszaken[1].

In 1859 telde de Vereeniging 292 leden en 5 honoraire leden. Sinds tien jaren was zij aanmerkelijk vooruitgegaan. Zij had veel gedaan en veel goeds gedaan. Ook de geheele boekhandel ontwikkelde zich van jaar tot jaar. De voorzitter van de alg.

1 Reeds in 1858 werd die proef feitelijk ingesteld. Het *Nieuwsblad* van 19 Aug. meldt daaromtrent het volgende:
'Niet onbelangrijk kwam ons voor het verrigte op den tweeden dag der Vergadering wat op de *punten van beschrijving* genoemd werd "bevordering van handelszaken." Aan de oproeping van het Bestuur tot het verzenden van aanbiedingen was ruimschoots gevolg gegeven. Door de zorg van genoemde commissie werden deze in alphabetische orde, naar de titels der boeken, aan al de tegenwoordig zijnde leden medegedeeld. Op weinige uitzonderingen na bevatten al deze aanbiedingen gunstiger voorwaarden dan waarvoor de artikelen tot dus verre aan den handel waren aangeboden. Bedenkt men dat het hier eene eerste proeve gold en dat de voor deze werkzaamheden beschikbare tijd niet al te ruim was uitgemeten, dan mag de uitslag gunstig genoemd worden. Van de p.m. 200 aangeboden artikels, waaronder ook vele oude prentenboekjes, werd voor p.m. *f*2500, - (part. prijs) geteekend. Is deze som nu betrekkelijk gering, het feit zelf kan tot bewijs strekken dat de boekhandel tot dergelijke handelszaken niet ongenegen is, dat er onder de debitanten nog wel gevonden worden die gaarne van eene gelegenheid gebruik maken om met hooger rabat *voor rekening* te nemen, ook zander dat zij de zekerheid van plaatsing hebben. De handelszaken op de Algemeene Vergadering der Vereeniging van 10 Aug. bevatten welligt de kiemen van eene kleine wijziging in de usances van onzen boekhandel, die, naar het ons voorkomt, wenschelijk is. Wij bedoelen het verminderen (niet het afschaffen) der in commissiezending, en het verhoogen van het rabat voor de exempl. die bij de uitgave voor rekening worden genomen. Wij hopen dat eene volgende Vergadering der Vereeniging dat denkbeeld nog duidelijker zal in het licht stellen.'
Het veelbelovend begin vond bij later ervaring teleurstelling. In volgende jaren verminderde gaandeweg het doen van handelszaken bij de samenkomsten der Vereeniging. In 1865 werd alzoo dit gedeelte van het program vervallen verklaard.

vergadering van 1858 sprak een waar woord, toen hij, den jongsten tijd vergelijkende bij vroeger, zijn medeleden tot waardeering opriep met deze vermaning in zijn toespraak:

'Of zouden wij ook hier, waar we als zoo vele vakgenooten, zoo "onder ons" te zamen zijn, voet willen geven aan die ziekelijke opwellingen van *malaise*, die, ja wij moeten 't bekennen, ieder onzer wel eens overvallen in een mismoedig oogenblik; aan dat fluisterend geklaag: dat er in onzen handel zoo weinig omgaat, en dat we niet weten wat er van worden moet? Laat ons eerlijk oordeelen. Even afkeerig als ik ben van alle eenzijdige en opgeblazene lofspraken op den adel des boekhandels, evenmin kan ik dulden, noch voor mij zelven verantwoorden, om in te stemmen met die *Jeans qui pleurent*, voor wie de slechte tijd begint bij hunne vestiging, eindigt bij hun aftreden, en voor wie onze bevoorregte voorvaderen alle gras voor de voeten hebben weggemaaid. Laat ons, ook hier den gulden middelweg bewandelende, onze illusiën matigen en het goede onzes tijds dankbaar erkennen en gebruiken. Onze handel moge geen handel zijn, waarin het zoogenoemde fortuin-maken behoort tot de orde van den dag; 't moge zelfs de kracht onzer verbeelding te boven

gaan, wanneer wij, zoo als nog onlangs, lazen, dat de prachtigste paleizen der Parijsche boulevards den naam voeren eens boekverkoopers, of dat onze Engelsche en Amerikaansche handelsbroeders des zomers hunne zorgen vergeten op hunne villas aan de Theems en den Hudson; met alle vrijmoedigheid durven wij vragen, of er geen bescheiden deel te vinden is ook op ons beperkter terrein, voor hen die het zoeken, zoeken met waken en werken? Met vrijmoedigheid vragen wij, of wij, goed bezien en ons oog over 't geheel slaande, wel reden hebben om te klagen bovenal over *onzen* tijd, waarin de wetenschap, in al hare vakken en vormen, onze persen te baat neemt, om zich, met voorbeeldelooze kracht van hare zijde en met even voorbeeldelooze gretigheid van den kant des publieks, heen te dringen door alle, ja alle standen en rigtingen der maatschappij; waarin geen praktijk denkbaar is zonder theorie, geen theorie zonder individuële navorsching en ontwikkeling; waarin de leuze opgaat en van alle zijden weêrklinkt: kennis is magt! en waarin ja wel schier geene kolossale bibliotheken meer worden opgebouwd op de sombere studeerzalen van enkele onverzaadbare bibliomanen, maar waarin het tot de zeldzaamheden behoort om eenige huiskamer binnen te treden, waar niet het boek de plaats vervangt van de *petits riens* op de *étagère.* Getuigt het, antiquaren onder ons - maar onder matiging uwer te stoute eischen! - of niet al meer en meer uwe kennis wordt geraadpleegd en uwe magazijnen, ook van 's buitenlands, worden te baat genomen; ten minste dáár, waar ge met zorgen en zwoegen uwe catalogen weet te doen eerbiedigen en verbazing opwekt voor den rijkdom onzer vaderlandsche literatuur. Getuigt het, debitanten, of een regt degelijk werk niet zijn tal van koopers vindt; of gij geen partij trekt van het populariseren der wetenschap, geene open beurzen vindt voor alle keurige voortbrengselen van letterkunde en kunst, - indien slechts met kunde en smaak, met die verstandelijke be-

schaving die van den boekhandelaar te vergen is, gelet worde op de behoefte van ieder en van allen. Getuigt het, uitgevers, of gij geene sympathie vindt voor uwe weldoordachte, met het oog op den eisch en de overhelling des tijds ingerigte ondernemingen - mits gij slechts uwe eigene markt niet overvoert en niet ook, al te naijverig, een kruim begeert van de bete broods uwer handelsgenooten. Getuigen wij, boekverkoopers, allen het, of wij, mits wij werken, werken met hand en hoofd, te klagen hebben over ons kleine Vaderland, waar ons publiek met kennis en lektuur begeert gevoed te worden als met dagelijksch brood, waar al meer en meer het terrein voor onzen handel wordt uitgezet door de ontwikkeling onzer koloniën, en waar nog zelfs in het laatste jaar, als ter vergoeding voor een algemeenen geldnood en daaruit gevolgde oeconomie, voor meer dan eene tonne gouds aan hollandsche boeken uit onze fondsen naar een vreemd werelddeel werd afgezonden[1]!

Meent niet, dat ik begeeren zou u op te voeren tot eenige overdrevene opgewondenheid. Zoo als ieder uwer, weet en weeg ik de moeiten, de bezwaren, de teleurstellingen, de verliezen, waarmede ieder onzer in 't oneindige te kampen heeft, méér welligt, dan iemand buiten onzen kring kan vatten of waardeeren. Maar waar wij hier, bij eene gelegenheid als deze, te zamen zijn en onwillekeurig er toe komen om den toestand onzes handels te peilen, daar hebben wij behoefte het uit te spreken, luide en dankbaar, dat de *tijd* waarin wij ons bewegen zoo kwaad niet is, indien *wij zelve* slechts, zelfstandig en kordaat, ons weten te bewegen in den tijd waarin wij geplaatst zijn; daar zult gij, in elk geval, van mij op een dag als dezen eene broederlijke opwekking tot blijmoedige inspanning wel veel eerder eischen, dan eene flaauwmoedige weeklagt over achteruitgang en kwijning.’

1 Japan.

Persoonlijke waardeering.

Inhoud.

G.J.A. Beijerinck. - P. van Cleef. - L. van Bakkenen. - Hendrik Palier. - Joh. Muller. - J. van Baalen. - D. du Mortier & Zoon. - K. Fuhri. - Joh. van der Heij. - W. van Boekeren. - C.G. Sulpke. - De Schleijer's. - Ten Brink & De Vries.

G.J.A. Beijerinck.

In 1851 overleed G.J.A. Beijerinck, na ruim 32jarigen glorierijken dienst in den boekhandel. Beijerinck behoort tot de voorname mannen van het vak in de eerste helft van deze eeuw. Hij heeft meêgedaan, zelfs aan de spits gestaan, in de groote hervorming van den boekhandel, die bij de herleving van onze nationaliteit plaats vond. Hij heeft als zelfstandig man partij weten te trekken van de omstandigheden en de personen, in wier midden hij zich bewoog. Hij is een geweest van hen, die getoond hebben onzen handel lief te hebben, niet gewinshalve alleen, maar ook om het goede en schoone dat ervan uitgaat, om den

invloed die eraan verbonden is. Hij was om zoo te zeggen geboren uitgever. Als eigenzinnigheid soms een verdienste mag heeten, had hij die in hoogen graad. Dit maakte, dat toen hij zich in 1818 met J. Willemsz verbond om samen te Amsterdam een boekhandel op te zetten onder beider naam, die firma niet lang stand kon houden. Alras werd de vennootschap ontbonden en begon Beijerinck een eigen debietzaak. Dat hij daarbij te gelijk het uitgeven ter hand nam, blijkt hieruit, dat de eerste jaargang van den *Almanak voor het Schoone en Goede*, een van zijn eerste plannen, reeds in 1821 het licht zag. Deze, even als al zijn vele andere uitgaven, onderscheidde zich door keurige netheid en zorg. Niemand stond met hem daarin gelijk. Hij begreep, dat er overeenstemming moest bestaan tusschen inhoud en vorm; dat een wetenschappelijk boek er anders moest uitzien dan een dichtbundel, en dat het des uitgevers plicht was, het karakter van den schrijver en zijn werk reeds te doen uitkomen of te doen vermoeden zoodra men een boek in handen nam. Gelijk fijne vruchten minder smakelijk schijnen op een aarden schotel dan op een kristallen schaal, zoo diende, volgens zijn lofwaardige opvatting, ook het kleed van een geschrift overeenkomstig de waarde en den aard ervan te wezen. Beijerinck's degelijkheid en smaak zijn voorbeelden geweest voor anderen en hebben werkelijk van zijn begin af nastrevers gevonden. Men zou, als het voor een vak als het onze niet wat boud gesproken is, kunnen zeggen dat hij een school gevormd heeft. De nauwlettendheid op het innerlijke en uiterlijke zijner uitgaven, zijner allerliefste kinderboekjes bovenal, was zijn geheim en zijn kracht. Hij lei er alles aan te kosten en verzuimde niets om iedereen daarin de loef af te steken. Een boek van Beijerinck was een model van goeden smaak; het had een eigenaardig karakter en trok aandacht. Tot het drukken zijner uitgaven koos hij bij voorkeur de drukkerij van Spin, de beste, maar ook de duurste, in de hoofdstad.

Voordat beiden het over de keus van papier en letter eens waren, ging er heel wat vooraf. Evenzoo was het met de platen: gravures en steendruk. Beijerinck was lastig op die punten. Maar het was een zijner deugden, en hij overwon het ermeê. Wat zijn kinderboekjes betreft: het gansche jaar lang hield hij het oog op het magazijn van Buffa en andere kunstverzamelingen, om naar aantrekkelijke voorstellingen, groepen, figuren uit te zien, die hij zou kunnen navolgeu en waarvoor hij dan, voor verhaal of bijschrift, de hulp inriep van mevrouw van Meerten, Rob. van der Aa en dergelijke beproefde pennen. Elk jaar tegen St. Nicolaas verbaasde hij ieder door zijn aanlokkelijke nieuwe kindergeschenken. Zijn debiet daarin was voorbeeldeloos en leverde hem ruime winsten. Het groote werk van Olivier over Oost Indië liet hij, omdat hij het van gewicht achtte dat ons volk spoedig wat leesbaars zou vinden betreffende onze koloniën, omwerken tot boeken voor jonge lieden en van keurige en nauwkeurige afbeeldingen voorzien. Zijn *Almanak voor de jeugd*, in 1827 aangevangen, was een nieuwjaarsgeschenk, dat jaarlijks bij honderdtallen verkocht werd, en de verschijning van zijn bevalligen *Almanak voor het Schoone en Goede*, in den geest van den *Muzen-almanak*, maar meer bepaald voor jonge dames bestemd, was jarenlang een gebeurtenis waarnaar met verlangen uitgezien werd.

Werken van smaak waren zijn hoofddoel. Hij bracht hier te lande de eerste fraaie plaatwerken in de wandeling, door uit Engeland en Duitschland afdrukken van staalgravuren te ontbieden en daarbij een tekst te voegen, niet maar als fabriekwerk, maar van mannen als prof. van Kampen, prof. des Amorie van der Hoeven, dr. K. Sybrandi. *De Rijn*, *Zwitserland*, *Holland en België*, *De Valleijen der Waldenzen*, *Amerika*, Sporschill's *Wereldstrijd*, waren prachtwerken, kostbare ondernemingen, die moed en kapitaal vereischten en meestal gelukkig slaagden. Zijn romans en reisverhalen, oorspronkelijke en vertaalde, brachten door zijn

naam op den titel hun aanbeveling meê. Hij vooral was het, die mej. Toussaint, L. Weddik, Heldring, van Senden, A. Drost, Potgieter, tot het uitgeven hunner eerste werken verlokte. Liever moedigde hij jonge vaderlandsche auteurs aan, dan een gemakkelijker weg te gaan door het buitenland af te stroopen. Toch liet hij de meesterstukken van W. Scott, Bulwer, mevr. de Stael-Holstein e.a. niet ongebruikt. Hij gaf onderscheiden tijdschriften in het licht, waaronder genoemd dient te worden *Penelope*, *Maandschrift zoor het vrouwelijk geslacht. Beschrijving en afbeelding van allerlei handwerken*, 8 deelen met 192 platen, te samen *f* 120. -, het eerste van dien aard hier te lande. De oprichting van *de Gids*, in 1837, behoort tot zijn moedige daden, maar heeft hem meer verdriet dan voordeel opgeleverd. Bij onze opgaaf der tijdschriften in de boekenlijsten Algemeene Letterkunde is omtrent de geschiedenis van de oprichting van *de Gids* uitvoerig aanteekening gehouden. Beijerinck liet zich evenwel door de ondervonden tegenwerking niet uit het veld slaan, maar ging kordaat voort met een uitgaaf, die toen, en vooral later, zoo onberekenbaar veel heeft bijgedragen tot de ontwikkeling van onze letterkunde.

Beijerinck was in allen opzichte een breed man. Wat hij deed, deed hij onbekrompen en kloek. Een van zijn laatste groote plannen als boekverkooper, in 1848 op het touw gezet ten behoeve van een zijner zonen, was het vestigen ten zijnen huize van een kolossale leesbibliotheek voor jonge lieden tusschen 7 en 16 jaar. Deze bibliotheek, onder leiding van de heeren W.H. Warnsinck Bz en J.P. Heije, zou niet alleen ten behoeve strekken van Amsterdam, maar dienst doen over het geheele land. De abonnementsprijs was bepaald op *f* 3. -, waarop de boekverkoopers, wier bemiddeling tot het krijgen van abonnementen werd ingeroepen, het gewone rabat zouden genieten. Door verschillende belemmeringen kwam de uitvoering evenwel niet tot stand.

Beijerinck's fonds werd, na zijn dood, in 1851 verkocht. Het

bevatte ongeveer 300 titels en was zeker een van de besten, door eenig uitgever nagelaten. Zijn firma ging te niet, maar zijn uitgeversgeest bleef voortleven in menig navolger, bovenal in zijn leerling P.N. van Kampen.

Beijerinck was lid van de Vereeniging van 1820 af. Hij behoorde tot haar eerste, en ook tot haar werkzaamste leden. Reeds in 1829 komt zijn naam voor onder de kandidaten voor het bestuur. In 1836, als lid daarvan gekozen, werd hij te gelijk tot penningmeester benoemd; hij nam die betrekking tot 1841 waar. Als lid in onderscheiden commission heeft hij zich ook in de Vereeniging hoogst verdienstelijk gemaakt.

P. van Cleef.

Den 13en Juni 1851 overleed te 's Gravenhage, in den ouderdom van 70 jaren, Pieter van Cleef.

Gedurende bijna een halve eeuw vertegenwoordiger van een in den boekhandel aanzienlijk geslacht, heeft Pieter van Cleef niet weinig bijgedragen om de eer van dien naam te verhoogen. De korte geschiedenis van de van Cleef's is deze:

Voor het eerst vinden wij den naam van een van Cleef (Pieter) als uitgever op een werkje getiteld: *Les amusements de la Hollande* 1739, en later op nog enkele anderen. Van Pieter van Cleef is de zaak overgegaan op Isaac van Cleef, die, blijkens een bij zijn opvolgers voorhanden certifikaat, in 1777 werd opgenomen in het boekverkoopersgild. Van hetgeen hij uitgegeven heeft is geen volledige lijst over, maar dat hij een man van kennis en vertrouwen was blijkt hieruit, dat de beroemde schrijfsters Wolff en Deken hem bij voorkeur tot het uitgeven harer werken kozen. Uit de *Hulde*, in 1884 door dr. Joh. Dyserinck aan de beide voortreffelijke vrouwen gebracht en de mededeelingen omtrent beider schrijfsters leven komt de goede verstandhouding uit, die

er tusschen dezen en haar uitgever bestond. Betje Wolff noemt hem in haar brieven haar ‘lieven vriend’ en draagt hem, tijdens haar verblijf in Frankrijk, allerlei vertrouwelijke bemoeiingen op. Wij vernemen daaruit tevens, dat er van de *Sara Burgerhart* van 1782 tot 1786 drie drukken verschenen, maar dat dit uitmuntende boek daarna ook geheel stillag, totdat Immerzeel er in 1836 een nieuwen druk van bezorgde. Lang niet al de werken dier schrijfsters, bij Isaac van Cleef uitgekomen, vonden zulk een bijval. Maar dat zij toch meestal goed verkocht werden blijkt uit een brief van Aagje aan haar vriend Nissen, 1789 uit Trévoux geschreven, waarin gemeld wordt: ‘dat onze vriend van Cleef aan u (Nissen) *twe honderd en vijftig guldens* voor ons geven zal voor het laatste deel van *Blankaart* en *twe honderd en vijf en zeventig guldens* voor onze *Wandelingen door Bourgogne*;’ een aanzienlijke som in die benarde dagen.

Na den dood van Isaac van Cleef werd de zaak voortgezet door diens zoon Pieter, die toen nauwelijks 22 jaar oud was, onder den naam van de Erven Isaac van Cleef. In 1807 associeerde Pieter zich met zijn broeder Jan Elisa en ontstond de firma de Gebroeders van Cleef te 's Gravenhage en te Amsterdam. Na den dood van dezen laatsten, in 1829, trad diens zoon Jan Elisa Isak in zijns vaders plaats, maar trok zich later daaruit terug. Ter zijner vervanging werd het bestuur der Amsterdamsche firma opgedragen aan A.F. Loijé uit 's Gravenhage, die, krachtens testament van Pieter van Cleef, bij diens overlijden in 1851 van deze Amsterdamsche afdeeling eigenaar werd, terwijl de zoon des overledenen, Pieter Marinus van Cleef Pz., de zaak te 's Gravenhage voortzette. Van 1851 tot 1863 bleven beide zaken in zoover aan elkander verbonden, dat de fondsartikelen van de firma door die te Amsterdam werden afgeleverd voor de noordelijke provinciën, terwijl die te 's Hage ze leverde voor de zuidelijke. In 1863 hield deze dubbele administratie op. Met

1870 werd door Loijé afstand gedaan van het voeren der firma van Cleef, en zette hij de zaak te Amsterdam op eigen naam voort. Met 1872 droeg P.M. van Cleef Pz. den handel over aan W.J. van Randwijk, die de eer der oude en door hem overgenomen firma blijft handhaven.

Pieter van Cleef heeft die firma beroemd gemaakt. Zijn werkzaamheid tot haar uitbreiding is van buitengewone kracht geweest en zijn verdiensten zijn vele. Door zijn huwelijk met een dochter van den boekhandelaar-auctionaris B. Scheurleer te 's Gravenhage kwam hij tot groote algemeene boekenkennis, vooral van den nieuweren tijd, en werd daardoor als debitant de vertrouwbare raadsman van de geletterden en van de aanzienlijkste liefhebbers in zijn woonplaats. De namen van Vosmaer, Hope, de Perponcher, Cau, Flamand, Mollerus, van der Duyn, Fagel, van Westreenen van Tiellandt e.a. zijn aan zijn firma verbonden. De aanvulling van kostbare bibliotheken werd hem volkomen overgelaten, en dat hij bij het verkoopen van enkelen daarvan ook de belangen der eigenaars of erven wist te behartigen, kan blijken o.a. uit die van Mr. Johan Meerman, die onder zijn leiding ruim *f* 130.000 opbracht. Onder het bestuur van koning Lodewijk tot aan onze inlijving bij het Fransche keizerrijk was van Cleef boekhandelaar van den koning en van de koninklijke bibliotheek. Hij kwam daardoor als van zelf in de gelegenheid om zich ook in het bijzonder op den Franschen en Engelschen handel toe te leggen. Ook daarin werd hij een debitant van beteekenis, maar onthield zich steeds, met streng geweten, van de verspreiding van zulke boeken, die hij met zedelijkheid of goeden smaak in strijd achtte.

Vooral in het uitgeven en als magazijnhouder van Nederlandsche en Indische zeekaarten, maritieme en militaire boeken was de firma een specialiteit. Van Cleef was uitgever van werken van v.d. Bosch, Daendels, Stieltjes, Merkes, G. van der Netten, van

de *Recueil Militair* en onderscheidene boeken over militaire administratie. Daar sloot zich als van zelf bij aan een voorkeur voor wis- en werktuigkundige uitgaven. Werken van Lacroix, van Campen, van Bemmelen, de Gelder, Lobatto, Ramakers, Pilaar, Schmidt, Gisius Nanning, Baud, Conrad, van Lijnden, Brade, zagen bij hem het licht. Over rechts- en staatswetenschap gaf hij uit van Asser, Vaillant, van der Feen, van Hasselt, J. van der Ploeg, Groen van Prinsterer, de *Nederl. Regtspraak* van Brocx en Stuart. Over natuurwetenschap van de Vriese, van den Broek, Beijer, Kaiser, Blume. Over koloniale belangen van Hoek, de Sturler, van Sypesteyn, Raffles. Voor onderwijs woordenboeken van Rost, Roorda van Eysinga, Schmidt, Landré, Kaercher, Crusius en Terpstra, Gocvic en Jansen, Landré, Lantsheer, Winkelman. En op geschiedkundig gebied had hij de eer der uitgaaf van Collot d'Escury's *Hollands roem in Kunsten en Wetenschappen* en de Jonge's *Geschiedenis van het Ned. Zeewezen*, beiden boeken van 10 kloeke deelen. Waarlijk genoeg om de Gebr. van Cleef onder onze voornaamste uitgevers te tellen. Het fonds bedroeg ongeveer 300 titels, waaronder zeer kostbare, en die allen zeer degelijke werken waren. Het grootste gedeelte werd in 1856, het overige in 1872 verkocht.

Gedurende 22 jaren was Pieter van Cleef in het bestuur der Vereeniging. Al behoorde hij niet onder de oprichters, toch was hij een van haar eerste leden. Wij vinden zijn naam, met die van Joh. van der Heij en P.C. van Marle onder de eerste circulaire tot oproeping van een algemeene vergadering, gedagteekend 26 Juni 1818. Dezelfde namen, uitmakende het bestuur, geven twee maanden later kennis, dat zij ‘ter vervanging van de zeer onvolledige en foutive naamlijst van fonds- of eigendoms-artikelen bij N. Cornel te Rotterdam verschenen’, van zins zijn een betere lijst, van 1800 af, onder hun onmiddellijk toezicht te doen vervaardigen en voor rekening der Vereeniging uit

te geven. In het verslag van September 1825 wordt bericht, dat ‘bepaaldelijk ons medelid van Cleef personeel met de superintendentie belast is over die naamlijst., welke door J. de Jong in 's Gravenhage zal worden zamengesteld.’ Van Cleef kweet zich van die taak gedurende vele jaren met alle nauwgezetheid, en het is vooral aan zijn ruime kennis en onvermoeibaren arbeid te danken, dat onze handel het onmisbare werk van meer dan 900 bladzijden bezit: *Alphabetische Naamlijst van boeken*, *van* 1790 *tot* 1832 *uitgekomen*, *ten vervolge op het Naamregister van Arrenberg.* Hij voegde in 1839 hieraan toe een *Alphabetische Naamlijst van Fondsartikelen*, *in beide werken voorkomende en waarvan het regt van eigendom aan anderen is overgegaan.*

Tot de verdere kenuis van het verdienstelijk leven van Pieter van Cleef verwijzen wij naar het opstel hem betreffende, geplaatst in de *Bijdragen tot de geschiedenis van den Ned. boekhandel* Dl. I, bladz. 51.

L. van Bakkenes.

In 1853 trok zich, daartoe door ziekte genoodzaakt, uit den handel terug een man, wiens naam in de geschiedenis van onzen handel niet onvermeld mag blijven: L. van Bakkenes.

Van Bakkenes, oorspronkelijk bestemd om bij de registratie te worden opgeleid, trad op 18jarigen leeftijd in dienst op de drukkerij van Carel Thieme, te Arnhem. Hij vertoefde daar ruim 6 jaren, waarna hij in 1824 een plaats bekwam als bediende bij Brest van Kempen, stichter van een Hollandschen en Franschen boekhandel in Brussel. Bij het uitbreken der Belgische onlusten in 1830 verliet de familie van Kempen met al het overig personeel Brussel, aan van Bakkenes de zorg toebetrouwende voor have en goed daar achtergelaten.

Gedurende de omwenteling bleef hij te Brussel, alwaar het

uithangbord van den Hollandschen boekhandel tot allerlei aanstoot, bijna zelfs tot plundering aanleiding gaf. Van Bakkenes bleef op zijn post; hij herbergde zelf een Hollandschen officier, dien hij later in veiligheid bracht buiten de grenzen van Brussel, van welk feit ook melding is gemaakt in het *Gedenkloek* van prof. van Kampen.

Na de onlusten in Amsterdam teruggekeerd, werd Brest van Kempen benoemd tot directeur van de landsdrukkerij te Batavia, naar aanleiding waarvan v. Bakkenes eigenaar werd van de zaak, inmiddels naar Amsterdam overgeplaatst, en stichtte alsnu de firma L. van Bakkenes & Co.

Zijn degelijkheid en ijver deden zijn zaken al spoedig ontwikkelen en in bloei toenemen. Vooral de betrekking met België, in dien tijd de stapelplaats van den nadruk van in Frankrijk verschenen boeken, gaven aan zijn zaak een groote uitbreiding. Als uitgever legde hij zich bij voorkeur toe op werken over bouwkunde.

In 1852 door een ernstige ziekte aangetast, besloot hij, daarna hersteld, in 1853 zijn firma over te doen aan G.M. van Gelder & B. van Dijk, voornamelijk ook omdat die ongesteldheid hem geruimen tijd rust aanbeval. Op voorstel van het bestuur der Vereeniging benoemde de algemeene vergadering, zijn verdiensten erkennende, hem nog datzelfde jaar tot eerelid, een onderscheiding die vóór hem nog maar aan één lid, den grijzen C.L. Schleijer, was toegekend geworden. Hoewel later nooit weder zelfstandig opgetreden, een recht dat hij zich had voorbehouden, bleef zijn hart voortdurend warm voor den boekhandel kloppen. Van Bakkenes is de raads- en leidsman van menigen boekhandelaar geweest; allen, die hem in zijn kracht gekend hebben, achtten hem hoog om zijn rechtschapen karakter.

H. Palter.

In Juni 1853 verloor de boekhandel een achtenswaardig vakgenoot door den dood van Hendrik Palier, te 's Hertogenbosch. In de *Bijdragen tot de geschiedenis van den Ned. boekhandel* Dl. I, bladz. 44 is aan zijn verdiensten hulde gebracht. Ook hier mag echter zijn naam niet ontbreken. Met verwijzing naar dat opstel nemen wij daarvan enkele regels over, aangevuld met eenige nadere aanteekeningen.

Hendrik Palier heeft minder uitgeblonken door een groote handelswerkzaamheid, dan door eigen, persoonlijken arbeid als geschiedvorscher. Hij heeft een voorname plaats onder de letterkundige boekverkoopers.

Hij werd in 1785 te 's Hertogenbosch geboren: zijn voorvaders, van 1688 af aan den boekhandel hier te lande verbonden, behoorden tot een geslacht van die Fransche protestanten, die na de herroeping van het edict naar hier uitweken. De eerste daarvan, Charles Palier, vluchtte met eenige louis d'or in dat jaar uit Metz naar de Nederlanden, en richtte te 's Hertogenbosch een kleine drukkerij en boekhandel op. Sedert zijn zijn nakomelingen in dezelfde stad en in hetzelfde huis in die betrekking werkzaam geweest. Hendrik Palier trad in den handel zijns vaders in 1812. In 1815 vestigde hij den *Almanak voor de provincie Noord-Brabant*, die vooral aan zijn eigen historische en statistieke bijdragen een welverdienden opgang te danken had. Van 1818 tot 1822 gaf hij de '*s Hertogenbossche courant* uit, en kort daarna de *Bibliographische zeldzaamheden* van Hultman, wiens kostbare historische bibliotheek later door hem geregeld en verkocht werd. In de uren, die hem van zijn dagelijkschen werkkring overbleven, hield hij zich vooral bezig met de studie van de geschiedenis en letterkunde zijner provincie en met het nasporen van Noord-Brabantsche drukwerken. Van deze laatsten maakte hij een beschrijvende lijst van 1484 tot 1839, een reu-

zenwerk, vervat in vijf folio boekdeelen, bij zijn dood aan het provinciale genootschap vermaakt. Voorts verzamelde hij handschriften, platen, portretten, kaarten, penningen, in één woord alles wat slechts in eenige betrekking tot zijn provincie stond, tot zelfs dissertatiën uit en over dat gewest toe. Een en ander moest dienstbaar zijn aan de bewerking van een *Algemeen geschiedkundig woordenboek* en aan een *Kerkelijke geschiedenis van Noord-Brabant*, welke plannen evenwel niet verwezenlijkt werden, maar opgingen in het *Geschiedkundig mengelwerk over* en de *Bijdragen tot de geschiedenis van Noord-Brabant*, beide uitgegeven onder redactie van Dr. Hermans. De laatste jaren van zijn leven besteedde hij tevens tot het bijeenbrengen van een atlas van de vaderlandsche geschiedenis, die bij zijn overlijden reeds was aangegroeid tot meer dan 15000 portretten, kaarten, platen enz. enz., en welks beschrijving door hem in het licht gezonden werd in 1851. In hetzelfde jaar verscheen van zijn hand een *Lijst van stadhuispenningen der stad 's Hertogenbosch.*

Om zijn rijke kennis in den lande befaamd, was Palier een altoos even bereidwillige raadsman voor beoefenaren van de geschiedenis onzes vaderlands.

Joh. Muller.

Op den 11en October 1853 overleed Johannes Muller, sinds 1809 boekverkooper te Amsterdam. Duitscher van afkomst en van handelsopleiding is nochtans Muller zoo geheel Hollander geworden, dat hij een eereplaats in onzen boekhandel heeft ingenomen. Dat was niet uit mindere gehechtheid aan zijn eigen vaderland; integendeel, hij bleef al zijn leven Duitschland eeren en aanhangen. Maar, hoogst streng van beginsel en geweten in al zijn doen en laten, begreep Joh. Muller, dat het land, hetwelk hem gastvrijheid en brood gaf, op zijn toewijding recht had.

Dat toonde hij als burger metterdaad reeds door zijn deelneming aan het beleg van Naarden in 1813 en door zijn aansluiting aan de vrijwillige Amsterdamsche schutterij in 1830. Dat toonde hij tevens als boekverkooper.

Joh. Muller begon zijn zaak heel in het klein. Op een voorkamer op den Nieuwendijk had hij zijn eerste magazijntje van Duitsche boeken, vooral bestaande uit de stereotype uitgaven van Carl Tauchnitz, die toen ter tijd een nieuwe en verrassende verschijning waren. De oude Brockhaus (F.A.) had in 1805 te Amsterdam een Duitschen boekhandel opgericht onder de firma 'Comptoir für Litteratur und Kunst', en toen deze te rade werd in 1811 dien handel naar Leipzig te verplaatsen, nam Joh. Muller diens magazijn over, nadat hij zich vereenigd had met Isaak Tirion, kleinzoon van den aanzienlijken uitgever van dienzelfden naam. Van toen af werd de firma Joh. Muller & Comp. De verspreiding van Tauchnitz's klassieken had als van zelf de richting aangewezen, waarin de nieuwe firma zich bewegen zou. Zij zocht haar debiet, vooral van Duitsche, maar tegelijk ook van Hollandsche boeken, onder de geleerde wereld en wist door haar boekenlijsten zoozeer de aandacht op zich te vestigen, dat het van lieverleê mode werd, dat het althans gekleed stond, van Muller als zijn boekverkooper te spreken, alsof men daardoor zich zelv' een zekeren naam wilde geven van degelijkheid en fatsoenlijkheid. Joh. Muller verdiende die onderscheiding. Hij had letterlijk, om dezen gemeenzin nog eens te gebruiken, met zijn tijd weten te woekeren. Alle vrije kwartiertjes en halve nachten besteedde hij aan het opzamelen van bibliographische kennis; hij liep buitenlandsche lijsten en catalogen door, maakte daaruit aanteekeningen, formeerde dien ten gevolge vaklijsten, en zond deze uit aan geleerden en geletterden, die hij daarmeê op de hoogte hield van hetgeen er in hun studievak binnen- en buitenslands verscheen. Hij zorgde daarbij die werken zooveel mogelijk in

voorraad te hebben, opdat men onmiddellijk bij hem terecht kon voor hetgeen men zocht. De kring van zijn werkzaamheid breidde zich gaandeweg over het geheele land uit. Als een staaltje van den omvang van Muller's debiet - hetgeen te gelijk kan gelden als een blijk hoeveel er in ons kleine land gedaan kan worden! - deelt Frederik Muller, zijn neef en zijn leerling, ergens meê, dat zijn oom Johannes in 1826 van de toen uitkomende editie van *Cicero* door Orelli, een werk van acht 8° deelen, 200 exx. bestelde en die allen verkocht; dat hij van den *Thesaurus* van Stephanus, uitgaaf Didot, 60 fasc., à *f*6. - per fasc.; van het '*Corpus Byzantinum*', 58 vols à *f*6. - per vol.; van de *Geschichte der Europ. Staaten* van Heeren en Uckert, en van de *Geschichte der Christlichen Kirche* van Neander getallen debiteerde, welke men bijna niet gelooven zou, zoo aanzienlijk waren ze. 'En waardoor', voegt hij er bij, 'had hij zich zulk een debiet weten te verwerven? Omdat niemand bij hem koude komen en naar een Duitsch boek van deze eeuw vragen, of hij wist er dadelijk bescheid van te geven. Door het lezen der Duitsche letterkundige bladen van dien tijd, der *Literatur-Zeitungen, Jahrbücher* enz. was hij geheel op de hoogte van de literatuur van zijnen en van den voorafgaanden tijd, wist hij berigt te geven in welken geest dit of dat werk geschreven was. Zijne kennis werd dan ook door menig Hoogleeraar en boekenkenner, b.v. Prof. Reuvens, Geel, Hamaker, van Heusde, Kemper, Reinwardt, van Marum, Goudoever en anderen zeer hoog geschat, en niemand wilde het gelooven, dat hij noch Latijn of Grieksch verstond, noch eene geleerde opvoeding genoten had.'

Ook als uitgever bekleedde Joh. Muller (die met 1837, door het uittreden van zijn deelgenoot Tirion, de zaken weder alleen en op eigen naam dreef) een groote plaats. Vooral rechts- en staatswetenschappelijke werken waren bij zijn firma op hun plaats, o.a. van Kemper, Thorbecke, den Tex, van de Poll, Fortuyn,

Meijer, Asser, de Bosch Kemper, van Hasselt, Vaillant, Roorda, Groen van Prinsterer. Geschiedkundige gaf hij uit van van Hall, Heemskerk, Pol, de Stuers, Bakhuizen van den Brink. Klassieke literatuur van Karsten, Cobet, van Lennep, van Limburg Brouwer, Fockens. Taalkundige van Crusius, de Wilde, Gericke, Cornets de Groot, Madvig, Kruger, Roorda, Francken, Degenhardt, Winter. De volgende tijdschriften zagen bij hem het licht: *Jaarboeken voor Rechtsgeleerdheid; Rechtsgeleerd Bijblad; Bijdragen tot de Geneeskundige staatsregeling; Archief voor Geneeskunde; Het Instituut; De Tijdgenoot; Nederl. Kruidkundig Archief; Bijdragen tot de kennis der Gymnasiën*, en het *Staatkundig Jaarboekje.* Niemand, die voor zulk een fonds geen eerbied zal hebben. De vraag is evenwel, of Joh. Muller niet wel eens te veel heeft toegegeven aan zijn eergevoel, ten koste van zijn belang. Een klip, waar zoo menig uitgever op verzeilt.

Johannes Muller was een man van den strengsten ernst. Dat teekende zich af in geheel zijn voorkomen en in al zijn daden. Met zekere hoogheid zag hij neêr op de vluchtige literatuur van den dag. Met verontwaardiging weigerde hij den verkoop van alles wat naar eenige lichtzinnigheid zweemde of wat gericht was tegen staat of kerk. Hij droeg den plicht van boekverkooper hoog op het geweten en wikte en woog diens verantwoordelijkheid tot in het geringste toe. Man van stiptheid en orde, uitte hij onverholen zijn grieven tegen vermeende misbruiken, die hij in den handel waarnam, en al was hij daarin niet altoos even zacht van vorm, toch zal niemand iets afdingen op de groote verplichting, die de algemeene gang van zaken aan zijn rusteloos streven ten goede gehad heeft.

Johannes Muller stierf op 67jarigen leeftijd, door allen die hem mochten kennen gewaardeerd als een der waardigste beoefenaren van zijn vak. Hij liet zijn zaken over aan zijn zoon Christiaan, die haar voortzette tot aan zijn eigen dood in 1883.

In October van dat jaar werd het antiquarische magazijn der firma in veiling gebracht. Opmerkenswaardig is het, dat deze veiling plaats had in het huis der firma Muller, waarin gedurende ruim twee eeuwen beroemde boekhandelaars hun zaken hadden gedreven. In 1692 werd het perceel door Hendrik Wetstein gekocht van de Erven van Clement de Jonge, den vermaarden en door Rembrandt afgebeelden kunsthandelaar en uitgever van diens etsen. In 1728 werd het huis verbouwd, en plaatsten de toenmalige eigenaars J. en R Wetstein in den gevel hun symbool: een wet- of slijpsteen, waarop een vijl geslepen wordt; daarboven het tijdvers: ‘DVM terItVr Cos, LIteratIs VsVI et LIterIs prosIt bonIs (terwijl de slijpsteen verslijt, moge hij tevens tot nut strekken voor de geleerden en de goede letteren). De kapitale letters maken het jaartal 1728 uit. De vermaarde uitgever van Wagenaar's *Vaderlandsche Historie* en van den *Tegenwoordige staat van alle volkeren*, Isaac Tirion, kocht het huis in 1742; daar hij in zijn vorige woning het beeld van Hugo Grotius in den gevel had en dit op zijn uitgaven prijkte, gelijk de wetsteen op de uitgaven van Wetstein, plaatste Tirion nu Hugo de Groot in dezen gevel en deed den wetsteen in den gevel van het achterhuis metselen. Na Tirion's dood was in dit huis eenige jaren het kantoor der Generaliteits Loterije, maar het ging omstreeks 1793 aan Pieter den Hengst over en werd in 1832 betrokken door Johannes Muller.

In de *Bijdragen* dl. I, bladz. 55, vindt men *Een woord ter herinnering aan Joh. Muller*, geschreven door prof. S. Muller, zijn broeder.

J. van Baalen.

Op den 13en December 1853 overleed, in den ouderdom van ruim 78 jaren, Jacob van Baalen, vroeger hoofd der firma J.

van Baalen & Zonen te Rotterdam. Daar ter stede in 1775 geboren, ontving hij al vroeg zijn opleiding in den boekhandel bij een lid zijner familie Nicolaas Cornel, met wien hij zich in 1798 vereenigde onder de firma Cornel & van Baalen.

De hevige politieke richting evenwel die later de eerstgenoemde aan de zaken gaf, hetgeen zich vooral in de uitgaaf van menigvuldige brochures en weekblaadjes openbaarde, was de voorname oorzaak dat in 1805 deze firma ophield te bestaan en van Baalen de zaken alstoen alleen en onder eigen naam aan ving. Het was door zijn aanhoudende werkzaamheid, door het buitengewoon voortvarende dat hem kenschetste en daarbij door een voorbeeldige nauwgezetheid, dat zijn debiet een aanmerkelijke uitbreiding erlangde. Ofschoon hij zich minder op het uitgeven van boeken toelegde, zagen bij hem evenwel van tijd tot tijd belangrijke godsdienstige geschriften het licht, met name van A. de Vries, J. Scharp, N. Messchaert, e.a.

In 1817 legde hij eene Hollandsche vertaling ter perse van Wilberforce, *Het ware Christendom*, hetwelk zooveel aftrek had, dat de oplaag van 500 exempl. weldra was uitverkocht; in 1822 gaven de Erven Franç. Bohn daarvan een tweeden druk.

In 1829 werd van Baalen uitgever van de *Nieuwe Verhandelingen van het Bataafsch Genootschap van proefondervindelijke wijsbegeerte* te Rotterdam.

In 1832 verscheen bij hem het *Handboek der Bijbelsche Geschiedenis* door H. van Heijningen, in 4°., met 55 steendrukplaten, dat door hem met den boekverkooper S. de Visser te 's Gravenhage werd uitgegeven, en waarvan 700 exempl. werden opgelegd.

Hoeveel vertrouwen men stelde in zijn handelstact en zaakkennis, moge blijken uit de verkoopingen van ongebonden boeken, die onder zijn leiding warden gehouden, zoo als onder anderen in 1820 van het belangrijke boekenfonds van

François Bohn te Haarlem, in 1833 van dat van de weduwe Joh. Allart, en van A.F.H. Smit, en ten laatste van het smaakvolle fonds van den verdienstelijken letterkundigen uitgever Wm. Messchert (Augustus 1844), wiens bijzondere bibliotheek mede door hem werd verkocht.

Ofschoon hij minder bedreven was in den ouden boekhandel, was hij voornamelijk, na het overlijden van den bekwamen boekhandelaar Holsteijn, de cenige auctionaar van naam te Rotterdam. De bibliotheken van J. Scharp, M. Hoog, E.A. de Jongh, M.W. Reepmaker en H. Rochussen, om van geen anderen te gewagen, laten nog een blijvende herinnering na, om de groote mededinging van boekenkenners en liefhebbers die daarbij plaats vond.

Na 1843 kregen zijn beide zonen Hendrik en Simon aandeel in de zaken, die van dat tijdstip zich daarenboven onderscheidden door den Engelschen handel en dien in plaatwerken.

In 1852, een jaar voor zijn dood, moest van Baalen het verlies betreuren van zijn oudsten zoon Hendrik, die hem zoo lang een trouwe steun bij de uitbreiding van zijn belangrijken, ook Engelschen, Franschen en Duitschen assortimentshandel geweest was. De jongere zoon Simon, meer antiquaar van voorliefde en handelsrichting, zette voor eigen rekening onder den ouden naam de zaken voort, totdat, door diens uittreding uit den handel, de firma in 1869 overging in handen van van Hengel & Eeltjes.

D. du Mortier & zoon.

In 1855 werd het fonds verkocht van de beroemde firma D. du Mortier & Zoon, te Leiden.

David du Mortier, of Dumortier, was van Fransch geslacht, dat na de opheffing van het edict van Nantes naar Holland uitgeweken was. Hij vestigde zich in 1744 als boekverkooper en

nam in 1788 zijn zoon op in de firma, die vooral van toen af zich aanmerkelijk uitbreidde. D. du Mortier & Zoon waren drukkers van de *Werken van de Holl. Maatschappij van fraaije kunsten en wetenschappen;* van de *Bijdragen tot de verbetering van het Schoolwezen;* van de *Bijdragen ter bevordering van Opvoeding en Onderwijs;* van de *Verzameling Publicatiën sedert de omwenteling van* 1795 *tot* 1806, 23 deelen; mede-uitgevers van de *Werken der Maatschappij tot Nut van 't Algemeen.* Deze en andere betrekkingen gaven aanleiding dat de du Mortier's met allerlei personen in aanraking kwamen en dat zij als uitgevers een sprekenden naam kregen. Zij verwierven zich dien bovenal door hun grootsche onderneming van de alom geprezen *Bijbelvertaling* van prof. van der Palm, gedurende de jaren 1818 tot 1825, een boek van *f* 98.30, en den daarop ge volgden *Bijbel voor de Jeugd*, benevens de niet minder dan 21 bundels *Leerredenen* van dezen gevierden hoogleeraar. Op godgeleerd gebied gaven zij voorts uit den *Bijbel-Atlas* van van Senden en werken van Fockens, Martinet, Wahlstein, Beets, Mulder's *Bijbel voor de Israëlitische jeugd.* Ook in andere vakken van wetenschap en letterkunde kwamen veelgezochte werken bij hen van de pers. Maar vooral op het gebied van onderwijs waren zij in hun tijd de voornaamste uitgevers. Behalve de 72 uitstekende schoolboekjes door de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen hun toevertrouwd, hebben zij er zelve een groot 400 tal in het licht gezonden, die uitmuntten door degelijkheid en waarvan onderscheidene ettelijke herdrukken behoefden. Daaronder verdienen bijzondere vermelding de schoolboekjes van N. Anslijn Nz., 44 stuks. Ook gaven zij van dezen vruchtbaren auteur grooter werken uit, zooals de *Systematische beschrijving van de Drie Rijken der Natuur, f* 15. -, de *Afbeeldingen van Nederlandsche Dieren*, 33 afleveringen, *f* 66. -, *Afbeelding der Artsenijgewassen*, 52 afleveringen *f* 93.60. Van P.D. Anslijn verschenen bij hen 17 schoolboekjes, en voorts van de volgende bekende

namen: Bake, Braakenburg, Brugsma, Brunt, Cramer, Dellebarre, van Dobben, van Es, Egeling, Eilers Koch, Franken, Geelhoed, Eng. Gerrits, Goede, Graser, Guffroy, Hentschel, Heije, v.d. Hoonaard, Koning, van Leeuwen, Lempe, Mansen, Marin, Meesters, du Mortier, Muyt, Neelmeijer, Oostkamp, Prinsen, de Raadt, Roggen, van der Swan, Tijssen, Veenendaal, Verwey, Visser, Weeda, van Wieringen Borski, Wolft, IJges. Evenzeer een groot getal kinderboekjes. Met volle recht schreven de du Mortier's in het *Voorbericht* voor hun catalogen omtrent hun schoolwerken: ‘aan de naauwkeurigheid van welker uitvoering wij, volgens onze gewoonte, al wat in ons vermogen was, hebben te kosten gelegd; hetwelk wij ook bij herhaling gedaan hebben ten aanzien van die Artikelen, waarvan wij nieuwe drukken vervaardigd hebben, en aan welk noodzakelijk vereischte, inzonderheid van Werkjes voor de Opvoeding en het Onderwijs geschikt, wij bestendiglijk, bij elken herdruk, met de uiterste zorgvuldigheid, voor het vervolg zullen blijven voldoen. Hierdoor, zoowel als door de geringheid der prijzen, waarop wij onze artikelen stellen, willen wij trachten onveranderlijk getrouw te zijn aan die beginselen, welke wij ons eenmaal, als Drukkers en Uitgevers van Werkjes voor de Jeugd, hebben voorgeschreven.’

David du Mortier behoorde, met Joh. van der Heij en Adriaan Loosjes Pz., tot de drie oprichters van de Vereeniging, in 1815.

Tot de eigenaardigheid der firma behoorde de tot het laatst toe volgehouden bepaling, om aan jonge boekverkoopers geen krediet te geven vóór deze getoond hadden het waardig te zijn. Ieder die zich vestigde moest à contant betalen; na verloop van drie jaar leverde zij op drie maanden; na zes jaar op zes maanden, en eerst na tien jaar werd men op gewoon krediet opgenomen.

Na den dood van D. du Mortier Jr. werden zijn naastbestaanden, P.C. van Marie, C. Tiele en D.L. van Marle, in 1841 eigenaars der firma, die in 1854 ontbonden werd.

K. Fuhri.

In Januari 1856 werden de zaken van K. Fuhri te 's Gravenhage ontbonden.

Koenraad Fuhri's boekverkoopersloopbaan telt maar achttien jaren. Neemt men er de drie eerste onbeteekenende jaren af, dan krimpt het eigenlijke getal tot vijftien in. Een betrekkelijk heel kleine tijdsruimte. Fuhri is in den handel niet gelukkig geweest. Hij heeft er alles in verspeeld en heeft met minder dan niets het land moeten verlaten. Niemand heeft zooveel aanstoot moeten lijden als hij en, wat erger is, er zooveel aanleiding toe gegeven. Er is een tijd geweest, dat boekverkoopers, zelfs zij die hij onder zijn vrienden telde, dat heele stedelijke boekverkooperskringen, dat, men zou kunnen zeggen allen tegen zijn manier van doen openlijk opkwamen. Ook was Fuhri niet wat men noemt een toeschietelijk mensch, iemand die door zijn voorkomen innam. Integendeel, hij was stil, in zich zelf gekeerd, kortaf, stug. Ten overvloede, bij zijn uitwijken is menigeen aanzienlijk aan hem te kort gekomen, en dat wel bitter teleurstellend.

En in weerwil van dat alles wordt Fuhri's naam niet dan met eerbied genoemd. Zijn tijdgenooten zagen tegen hem op, en het jonger geslacht spreekt van den ‘grooten’ Fuhri. Waar zijn beeld voor de herinnering verrijst, zijn alle grieven vergeten, verdreven door waardeering en bewondering. Waar men hem alleen bij overlevering kent, wil men niet hooren van zijn tekortkomingen, aar verlustigt men zich in zijn lof.

Om zulk een gedachtenis, ontdaan van alle schaduw, na te laten, moet men wat beteekend hebben.

Fuhri is een zeer merkwaardig man geweest. Hij heeft onzen boekhandel niet alleen gedeeltelijk hervormd en op nieuwe paden geleid, hij heeft meer gedaan: hij heeft over dien handel een geest van leven uitgestort, er is van hem een kracht uitgegaan, die nawerkt.

Fuhri was een kind van zijn tijd; of liever, hij had het voorrecht een van diens uitverkorenen te mogen wezen. De opmerking is niet nieuw, dat tijdperken van algemeene loomheid afwisselen met die van algemeene frischheid; dat er soms over de gansche maatschappij een zon straalt van warmte en licht, in tegenstelling met die tijden dat men zich moedeloos en machteloos gevoelt te midden van een benauwende, ziekelijke atmosfeer. Het geslacht, dat na 1825 begon te werken of er zich toe voorbereidde, werd aangeblazen door een adem van vrijheid en veerkracht, die uitging naar alle zijden en overal een verjongd leven wekte. Het ‘jonge Holland’ brak zich baan in alle richtingen: de handel herbloeide, de nijverheid juichte in den zegen van de stoomkracht, de wetenschap speurde nieuwe bronnen na, de kunst - noem onze schilders; de letterkunde - tel onze dichters en schrijvers - repte penseel en pen; jonkheid naar alle kanten, levenslust alom.

Deze geest des tijds openbaarde zich in het bijzonder bij enkele bevoorrechten. En onder dezen werd die geest, wat ons handelsvak betreft, door Euliri vertegenwoordigd. In hem heeft zich een ondernemingszucht geuit, een arbeidskracht betoond, uitblinkend boven zijn tijdgenooten, bezielend voor hen die na hem kwamen.

Zijn persoonlijkheid zou een breede, ernstige studie overwaard zijn. Het zou een dankbaar werk zijn geweest, uit brieven en stukken dezen man van moed na te gaan in zijn eigen denken en doen en in zijn betrekking tot anderen. Maar zoo weinig beteekent soms iemand in het oog van zijn eigen geslacht, dat er niet aan gedacht wordt iets te bewaren, waaruit de nakomeling het noodige zou kunnen vinden tot het bijeenbrengen van een levensbeeld. Fuhri heeft zijn rol gespeeld; toen is hij van het tooneel verdwenen, en van 's mans leven en streven is niets overgebleven dan zijn verstrooide boeken en wat herinnering bij

zijn oude vrienden; alle schrifturen hem betreffende zijn reddeloos vernietigd en verloren[1]. Na 25 jaar is hij reeds tot de overlevering gaan behooren, omdat de geschiedenis verzuimd heeft hem zijn plaats te geven.

Fuhri was van vroeg af een halve wees. Hij werd door zijn moeder, opdat hij spoedig in eigen behoeften zou kunnen voorzien, tot onderwijzer bestemd. Zijn opleiding daartoe genoot h i j aan de rijkskweekschool te Haarlem. Omstandigheden riepen hem bij zijn familie te 's Gravenhage terug, waar hij, van plan veranderd, opgenomen werd in den boekhandel van W.K. Mandemaker, vooral als auctionaris bekend. Van dezen ging hij als bediende naar J.F. Thieme te Nijmegen, wiens uitgebreide zaken hij een tijd lang gedurende een ernstige ziekte van dezen bestuurde. Verloofd met diens jongste dochter, verlangde hij zich in zijn geboorteplaats te vestigen en nam hij met het begin van 1837 de zaak van zijn voormaligen patroon Mandemaker over.

Het spoor van zijn voorganger volgend, lei hij zich in den eersten tijd met allen ijver op het houden van verkoopingen en het uitbreiden van zijn debietzaak toe. Als zijn eerste uitgaaf vinden we een klein boekske, *Versnijdingstafel voor het gedistilleerd*, door A. van der Toorn, 'voor rekening van den schrijver'. De verlokking om meer bepaald het uitgeven tot zijn handel te maken stak in een even onaanzienlijk boekje, dat nochtans een beslissenden invloed zou hebben op zijn toekomst. In het laatst van 1837 kwam hier te lande het bericht van de jammerlijke schipbreuk door luit.-kolonel ridder de Stuers op de Lucipara's geleden en van het verblijf der schepelingen op dit onherbergzame koraal-

1 Alleen omtrent zijn laatste handelsdagen in het vaderland en zijn verblijf in Amerika zullen later belangrijke bescheiden te vinden zijn in het archief der Vereeniging.

rif. Fuhri begreep van de algemeene belangstelling partij te moeten trekken en zorgde zoo spoedig mogelijk voor een verhaal, een plaat en een kaart, waarvan de oplaag weldra uitverkocht was. Van toen af was de zucht bij hem ontwaakt om, naar aanleiding van de gebeurtenissen des tijds, als uitgever gebruik te maken van de omstandigheden. Hij zou niet afwachten of deze of gene met een kopij zich vervoegde bij hem, maar hij zou alvast de auteurs, indien hij hen voor zijn plannen noodig had, zelf opzoeken en hen trachten over te halen tot zijn eigen voorstellen. Ondernemingen te doen lachte hem oneindig meer aan dan bloot werktuigelijk uitgever te wezen. Zelf, met eigen oogen, rond te zien naar den smaak en de behoeften van het publiek, daaraan op de meest uitlokkende wijs te gemoet te komen, te zorgen dat hetgeen hij den lezers zou aanbieden, onberispelijk van inhoud, aantrekkelijk van vorm zou wezen en alzoo het degelijk belang van het algemeen te verbinden aan het zijne, dat zou de weg wezen, dien hij zich te banen had. Het beginsel was nieuw, althans hier te lande nog uitzondering. Toch spreekt het wel van zelf, al rijpte dit denkbeeld bij hem al meer en meer tot een bepaald overleg, dat hij daarom niet alles verwierp wat hem van andere zijde in handen kwam. Integendeel, het een kon samengaan met het ander. Dat bewijzen zijn vele uitgaven op elk gebied; op dat van stichtelijke lektuur bijv. werken van Polman, Liernur, Faure Beekman, van Koetsveld, de Gasparin, Webb, Lisco, Gutzlaff; op dat van letterkunde, dichtbundels van Calisch, ten Kate, van de Kasteele, Leesberg, van Winter en van Merken, van den Bergh, de Kruyff; op dat van romantische literatuur, oorspronkelijke en vertaalde werken van Nepveu, Lublink Weddik, Mej. Toussaint. Sue, Sealsfield, Marryat, Dickens; welke namen met vele andere te vermeerderen, en aan te vullen zouden zijn door de opgaaf van zijn menigte uitgaven voor onderwijs en over belangen van den dag. Maar hoofdzaak werd

voor hem het uitvoeren van eigen ontwerpen; het bespieden van omstandigheden en verschijnselen, het opzetten van plannen, het becijferen en kansrekenen, het kiezen van werkkrachten en hulpmiddelen, het tot stand brengen en voortdrijven van het een of ander winstbelovend werk: het ondernemen. Meermalen heeft hij het uitgesproken, dat de boeken, hem ter uitgaaf gegeven, hem meest altoos verlies bezorgden, niet omdat dit aan de boekenzelve lag, maar omdat hij als uitgever er te weinig voor voelde, er te koel voor was, er niet met hart en ziel in leefde, gelijk hij wel, en in hooge maat deed voor de kinderen van zijn eigen vinding. Fuhri had een onbedwingbaren hartstocht, naar arbeid, naar zelf-werken, naar altijd-bezig-zijn, naar het bestrijden van moeiten en hinderpalen. Als iets vlot van de hand ging was hij er niet tevreden over; hij moest wat te kampen hebben, hij moest bezwaren en tegenkanting hebben te verduren en te overwinnen. Worstelend tegen den stroom in, de borst zettend tegen iederen golfslag, wilde hij aan land komen en kunnen zeggen: ‘daar sta ik’. Dat was zijn hartstocht, en zijn eerzucht meteen. Mocht zulk een strijd wel niet altijd noodig zijn, hij schroomde er niet voor, al kon hij vooruitzien dat die hem te wachten stond.

Om dien ondernemingsijver aan te toonen, willen wij, bij gebrek aan uitvoeriger bescheiden, van jaar tot jaar een vluchtig oog slaan op de voornaamsten zijner plannen, te midden van al zijn andere uitgaven door.

In 1838 nam hij uit het fonds van Vervloet over de *Grammaire* en de *Exercices* van Noël en Chapsal, benevens een overdruk van Sterne's *Sent. Journey*, Goldsmith's *Vicar* en Johnston's *Rasselas*, door dezen ten behoeve van Hollandsche scholen uitgegeven, maar lang niet naar behooren daarvoor ingericht. Fuhri begreep er de waarde en de gebreken van, liet deze boekjes, van noten voorzien, keurig herdrukken, op Engelsche manier in

linnen binden en wist ze in deze nieuwe vormen in tal van scholen ingevoerd te krijgen, als voorloopers van verschillende anderen.

Bijna tegelijkertijd trok het vruchtbare terrein van het gemoedelijke leven zijn aandacht. Het protestantsche publiek, indomraelend onder een preekmanier, die, tusschen vaste, modelmatige regelen ingeklemd, op den duur niet vrij van eentonigheid was, voelde zich, in zijn huiselijke behoefte aan stichtelijk voedsel, veel meer getrokken tot de meer gekleurde, meer letterkundige vormen der remonstrantsche school en hen die deze preekwijs volgden. Toch durfden vele predikanten, om hun wetenschappelijken naam niet te kort te doen, niet anders in het licht geven dan recept matig aangelegde bundels leerredenen, die vroomheids- of beleefdheidshalve gekocht, maar alles behalve met graagte gelezen werden. Fuhri vond een middel om leeraar en leek tot elkaâr te brengen en ondernam, in 1839, onder den bescheiden titel van *Godsdienstige Traktaatjes* - de bijtitel *voor jongelieden* maakte de uitgaaf nog bescheidener - een reeks van maandelijks verschijnende stichtelijke blaadjes, onder toezicht van den gevierden Haagschen predikant van Koetsveld, door onderscheiden mannen van naam geschreven; een uitgaaf die jaren lang grooten bijval vond.

In hetzelfde jaar wijdde hij zich toe aan de voorbereiding van het jaarboekje *Aurora*, dat met 1840 het licht moest zien. Engelsche plaatwerken, *Scrapbooks* en *Keepsakes* waren aan de orde van den dag en werden, ook hier te lande, bij menigte ingevoerd. Tevens was het de tijd der almanakken, zoowel in Duitschland als Engeland, en onder dezen spanden die van den Londenschen uitgever Ackerman de kroon. Fuhri trok van deze mode partij, trof met Ackerman een akkoord voor de levering van staalgravuren en wist, met medewerking van Mr. Nep ven en later S.J. van den Bergh, van de Nederlandsche dichters en prozaschrijvers

zulke keurige bundels te verzamelen, dat de *Aurora* telkens weinig tijd na zijn verschijning geheel uitverkocht was. Reeds hij den derden jaargang kregen ook platen van Hollandsche graveurs naar Hollandsche teekeningen daarin haar plaats. Hij begreep, dat hij, ter wille van eigen voordeel, zich niet met geleend goed behelpen mocht, maar dat hij als Nederlander ook de vaderlandsche kunst had te hulp te roepen.

In 1840 ontwierp hij het praktische plan tot de uitgaaf van zijn *Woordenboek in vier talen*; een onderneming bovenal in ons land op haar plaats. In één deel van *f* 15.- zouden vier gelijkvormige dictionnaires vereenigd worden en goedkoopheid en gemakkelijkheid van gebruik samengaan. Hij wist dr. G. Dorn Seiffen over te halen, over de nauwgezette bewerking daarvan het hoofdtoezicht te houden. Meermalen werd dit voortreffelijk woordenboek herdrukt.

In 1841 kocht hij uit het fonds van Joh. v.d. Heij & Zoon het aanzienlijk restant aan van Hooft's *Nederlandsche Historiën* met aanteekeningen van Siegenbeek e.a., met het voornemen, van dit kostbare werk een herdruk te bezorgen; een plan trouwens, dat hij wel opzette, maar niet tot stand vermocht te brengen.

In 1842 kocht hij Frijlink's *Tesselschade* aan, om dezen gevaarlijken mededinger van zijn *Aurora* van de baan te schuiven. Te gelijk maakte hij gebruik van de nationale opgewondenheid bij gelegenheid van de herdenking van de wording van Neêrlands vrijheid in dat jaar en opende een inteekening op het prachtwerk *Het leven van Prins Willem I*, een uitmuntend, rijk geïllustreerd boek, waarvan het gerucht ging dat hij-zelf de schrijver zou wezen.

In 1843 legde hij den grond voor het staat- en letterkundige tijdschrift *de Tijdspiegel*, welks redactie hij opdroeg aan de gunstig bekende humoristen B.T. Lublink Weddik en K.

N. Meppen en dat volgens een heel nieuw plan, overeenkomstig de buitenlandsclie *Revues*, was ingericht.

Het jaar 1844 begon hij, gebruik makend van de algemeene opgewondenheid die de zoogenoemde vrij willige leening van den minister van Hall wekte, met de uitgaaf van een geïllustreerd volksblad *De wet van behoud*, met 100 houtgravuren. Gelijktijdig, of kort daarop, nam hij niet minder dan de geheele houtgraveerschool van de 'Maatschappij van Schoone Kunsten' over met de daaraan verbonden uitgaaf van de *Kunstkronijk.* Hij kwam daardoor tevens in het bezit van meer dan 3000 houtgravuren. Den omvang van dezen koop en de daaraan verbonden gevolgen vindt men in onze lijst van tijdschriften op *de Kunstkronijk* vermeld. Om aan deze school, met haar twintigtal leerlingen, werk te verschaffen, richtte Fuhri met G.J.A. Beijerinck een *Geïllustreerde. Courant* op, die wekelijks in 24 kolommen met een groot aantal houtsneden zou uitkomen, maar die wegens de gedrukte stemming in die ongunstige dagen na een kort bestaan gestaakt moest worden. Om zich voorloopig geheel aan de zooveel omvattende houtgraveerschool en *Kunstkronijk* te wijden zag Fuhri zich genoopt, zijn pas gevestigd tijdschrift *Maria en Martha* aan den uitgever S.E. van Nooten over te doen.

In 1845 opende hij een reeks romans in klein en goedkoop formaat. Uitgaande van de overtuiging, dat de groot 8° vorm, sinds jaren in zwang, bij het publiek een belemmering moest zijn om die dure boeken te koopen, wilde hij beproeven het debiet te vergrooten door een uitgaaf, die in prijs meer dan de helft lager was. Ook sloot hij in dat jaar een overeenkomst met den Antwerpschen boekhandelaar Buschmann, waarbij beiden op breede schaal zich ten doel stelden om wederzijds de Hollandsche boeken in België en de Belgische boeken in Holland te doen kennen en verkoopen.

In 1846 nam hij de boekdrukkerij van zijn broeder Eduard te

Utrecht over en kwam daardoor tot de bereiking van zijn wensch om bijna alles wat voor een uitgever noodig is onder eigen beheer te hebben. Al was deze drukkerij behoorlijk ingericht, hij rustte niet eer hij haar door den aankoop van de nieuwste hulpmiddelen volkomen op de hoogte van den tijd gebracht had.

In 1847 bracht hij zijn nieuwe werkplaatsen tot vruchtbaarheid. Hij verspreidde een prospectus van een goedkoope *Volks-Encyclopaedie*, die een overzicht zou bevatten van alle takken van wetenschap, letteren, kunsten, handel en nijverheid, samengesteld door onderscheidene vakmannen en voorzien van meer dan 400 houtgravuren. Voorts gaf hij in het licht zijn eerste *Groot Nederlandsch Prentenboek*, door W.J. van Zeggelen en A. Ising, met 700 houtgravuren. De oplaag daarvan was 12000 exemplaren, waarvan bij vooruitbestelling dadelijk de helft verkocht was. Hij kondigde deze uitgaaf met 40 monster-advertentiën aan in 15 verschilllende dagbladen.

In 1848 maakte hij een reis naar Engeland. De boekhandelaar was weêr even naast den uitgever ontwaakt. Hij meende gebruik te moeten maken van de voorliefde voor Engelsche literatuur die zich hier te lande openbaarde en van de keurige pracht-uitgaven aldaar in den laatsten tijd verschenen. Met een ontzettende massa boeken, die hij had opgekocht en geruild, kwam hij terug, verspreidde van zijn aankoop een lijst van niet minder dan 37 welgevulde pagina's, liet die verzameling in alle steden van ons land ten toon stellen en bracht na die rondreis het overschot in openbare veiling bij Fred. Muller en W.P. van Stockum.

In 1849 kocht hij van Meline Cans & Co. te Brussel de gansche oplaag van een groot *Fransch-Hollandsch Woordenboek* en bracht die menigte boeken met groote handigheid weldra aan den man. Ook zette hij op het touw zijn *Omnibus*, een tweede reeks Nederlandsche prentenboeken, thans, om der nieuwheidswille, onder re-

dactie van den bekenden predikant-literator J.P. de Keijser.

In 1850 werd hij door aankoop meester van Nieuwenhuis' *Woordenboek van Kunsten en Wetenschappen* en het *Aanhangsel* daarop; een werk van *f* 92.30. Hij verkocht het restant bij een aanbieding voor *f* 25 - uit, maar zette zich onmiddellijk daarop aan het plan tot een nieuwe uitgaaf, geheel bijgewerkt tot de hoogte van den tijd. Deze taak was inderdaad geen kleinigheid. Fuhri moest zich gaandeweg verzekeren van de medewerking van een aantal vakgeleerden, die elk een onderdeel ter bewerking op zich zouden willen nemen. Dat dit geen gesneden brood was, laat zich denken. Na veel teleurstelling en ongeloofelijke moeite mocht hij erin slagen, eindelijk tot zijn plan over te halen: Mr. W.R. Boer, dr. H. Broese, P.M. Brutel de la Rivière, F.A.T. Delprat, dr. L.J. Egeling, dr. G.P.F. Groshans, dr. F.W.C. Krecke, dr. J.G. Liernur, dr. C.A.J.A. Oudemans, dr. W.M. Perk, dr. G.D.J. Schotel en dr. P.H.J. Wellenbergh, en de hoofdredactie op te dragen aan mr. S.C. Snellen van Vollenhoven. Het werk zou bestaan uit tien deelen, ieder deel met minstens 200 houtgravuren, en *f* 72. - kosten. Tot waarborg van voortzetting in geval de uitgever kwam te overlijden, verbond op zijn aandrang een ander zich openlijk om die veelomvattende taak te vervolgen.

In 1851 had te Londen de eerste groote internationale wereldtentoonstelling plaats, een gebeurtenis, die niet weinig belangstelling wekte. Fuhri greep deze gelegenheid gretig aan. Hij zou door een nieuw weekblad: *Het Londensche Nieuws*, ruim geïllustreerd, het Nederlandsche publiek op de hoogte brengen van de voornaamste meesterstukken uit alle hemelstreken daar bijeengebracht. Dien ten behoeve zond hij den redacteur C.M. Mensing naar Londen, om gedurende de tentoonstelling daar werkzaam te zijn, maar ging herhaalde malen ook persoonlijk daarheen, ten einde door den aankoop van schitterende voorwerpen voor prij-

zen in de verloting van zijn *Kunstkronijk*, te gelijk in het belang van deze, zijn lievelingsonderneming, vruchtbaar werkzaam te wezen. Dergelijk gebruik maakte hij later, in 1855, ook van de wereldtentoonstelling te Parijs, toen hij den geheelen jaargang van de *Kunstkronijk* daaraan ten beste gaf. Intusschen hield hij nog tijd genoeg over om, als arbeid voor zijn houtsneêschool, onder den titel van *Vliegende Bladen* een nieuwe reeks van 10 geïllustreerde prentenboeken voor kinderen in het licht te zenden, onder redactie nu weder van van Zeggelen en Ising.

In 1852 wenschte hij deze stuksgewijze uitgaaf te bestendigen door hef weekblad *de Kindercourant*, met 52 groote platen en een aantal gravuren tusschen den tekst. Deze onderneming, onder de uitmuntende leiding van J. van Weerden, vond zelfs boven verwachting bijval en werd weldra wekelijks de blijde bode in duizende huisgezinnen. Naast dit tijdschrift verrees te gelijkertijd een ander, voor volwassen lezers, onder den titel *Het Leesmuseum*, dat zich, onder de hoofdredactie van C.M. Mensing, ten doel stelde, maandelijks een keur te geven uit de buitenlandsche letterkunde. Spoedig daarop werd ieder verrast door de verschijning van de keurige kleine, in rood linnen gebonden deeltjes van de reeks *Nederlandsche klassieke auteurs*, een voor onzen tijd ingerichte uitgaaf van de beroemdste vaderlandsche lettervruchten van vroeger dagen en bestemd voor de boekenrekjes in de huiskamer. De tien eerste smaakvolle deeltjes kwamen te gelijk uit; het tweede tiental lag gereed, maar werd reeds vóór de uitgaaf door een ander overgenomen.

Met 1853 verscheen alweder een nieuw tijdschrift, het weekblad *Nederlandsch Athenaeum*, *Nieuwsblad voor wetenschap*, *kunst en letteren*, een blad uitmuntend van aanleg en bewerking, maar waaraan geen lang leven beschoren was. In hetzelfde jaar verschenen, afzonderlijk verkrijgbaar maar onder den gemeenschappelijken titel *Lectuur op reis en in de huiskamer*, 20 goedkoope

deeltjes van gemengden aard, waarvan reeds bij de uitgaaf ruim 15,000 stuks verkocht werden, terwijl er nog 25,000 ingenaaid gereed lagen. Tegen het laatst van het jaar kwam, te gelijk en in gelijken vorm, een stel van 10 fraaie kinderboeken uit, tot welks vervaardiging - wij noemen slechts van Lennep's *Worstelstrijd met Spanje*, die een 5^{en} druk beleefde - de voornaamste auteurs hadden samengewerkt. In dit jaar deed Fuhri, met hetzelfde handelsdoel waarmeê hij in 1848 naar Londen gegaan was, een reis naar Parijs en kocht daar voor eenige duizenden aan Fransche klassieke boeken, die hij hier tegen verminderde prijzen ter markt bracht, o.a. de kapitale restanten van Charpentiers uitgaven van *Corneille*, *Molière* en *Racine.*

Toen in 1854 de oorlog uitbrak tusschen Rusland, Turkije en de westersche mogendheden, kwam hij, aangelokt door den bijval aan zijn *Londensch Nieuws* te beurt gevallen, op de gedachte van dit feit partij te trekken door de uitgaaf van het geïllustreerde werk: *De oorlog*, *Geschiedenis der tegenwoordige krijgsgebeurtenissen in Europa*, en droeg daarvoor den tekst op aan de kleurvolle pen van T. van Westhreene Wz. Het plan slaagde even gelukkig als het vorige, dijde tot een boekdeel van *f* 22. - uit en gaf later aanleiding tot een goedkooper herdruk. Een tweede kostbare onderneming waren de *Tooneelen*, *Karakterschetsen en Kleederdrachten van Java's bewoners*, met tekst van Ritter en platen van Hardouin, een uitgaaf, die hij, met een Fransche vertaling, ook voor het buitenland bestemd had. Een derde was een *Atlas van Nederl. Oost-Indië*, bewerkt door Pijnappel. Een vierde, die alleen bij het prospectus moest blijven en niet tot uitvoering kwam, was niet minder dan een herdruk van Wagegenaar's *Vaderlandsche Historie.* Fuhri's breed opgezette bedoeling was, deze 21 deelen, met nieuwe spelling, maar overigens onveranderd, in 100 folio vellen druks van twee kolommen, voor den prijs van *f* 15. - verkrijgbaar te stellen; een tweede deel daaraan toe

te voegen, waarin die geschiedenis bijgewerkt zou zijn volgens latere onderzoekingen, en dit werk aan te vullen met een derde deel, dat bestaan zou uit een atlas van platen en kaarten.

Zijn laatste ontwerp, van 1855, dat hem geheel vervulde, was de oprichting van een '*s Gravenhaagsch Dagblad*, overeenkomstig de eischen van de hedendaagsche journalistiek.

Men merke op het klimmen in degelijkheid van zijn voornemens en plannen, en beseffe den verbazenden arbeid dien zij meêbrachten.

Al deze titels zijn spoedig genoemd. Maar elk ervan was een veelomvattende daad. Zij eischte allereerst de soms alles behalve lichte onderhandeling met schrijvers en redacteuren, daarna de oneindige zorgen voor uitvoering met drukkers, graveurs, binders en wie niet al; voorts de inspanning tot het zoeken en vinden der wegen tot debiet. Wie den boekhandel in het buitenland kent, weet, dat de groote firma's daar haar chefs hebben over al de onderdeelen tot het vak behoorende. Zij hebben op haar kantoren de mannen die briefwisseling voeren, die prospectussen en advertentiën regelen, die proeven corrigeeren, die platen en gravuren beschikken, die over de exploitatie gaan, die reizen, die boekhouden en rekenen. Ware Fuhri in een groot land gevestigd geweest, hij zou wellicht een schatrijk man geworden zijn, aanzienlijk onder de aanzienlijken. Maar hij stond met zijn grootschen zin tusschen beperkte grenzen, met zijn breede bedoeling op een smal terrein, met zijn behoefte aan werktuigelijken bijstand op den schralen bodem van gedwongen zuinigheid. Hij moest zich zelf helpen en bijna alles alleen doen. Hij moest denken, uitvoeren, besturen; hij moest zorgen voor het geheel en voor de kleinste kleinigheden; hij moest patroon en werkman zijn te gelijk, omdat het nu eenmaal niet mogelijk is, een kostbaar bestier te betalen in een handel, die niet verder reikt dan het kleine gebied van onze taal. Wie verstandig genoeg is, zich tot weinig te bepalen en

uit dat weinige te halen wat erin zit, bezorgt zich oneindig meer rust en voordeel, dan hij, die zich laat verleiden tot het vele en velerlei. Want dit vele is slechts de vermenigvuldiging van de onvermijdelijke en dagelijks wederkeerende zorgen, aan elke onderneming eigenaardig verbonden, de versnippering van die kracht, die des te meer noodig is naar mate van de inspanning, die de kleinhandel van den Hollandschen uitgever meêbrengt. Hoe meer Fuhri met elk jaar, altoosdoor en zonder omzien, zijn talent als uitgever ontwikkelde, zijn ondernemingen stapelde de een op de ander, des te meer moest hij als handelaar verzwakken. Als beheerder van houtgraveerschool en *Kunstkronyk* had hij een werkkring omslachtig genoeg. Alles wat er omheen- en bijkwam verkortte zijn tijd, verstoorde zijn kalmte, verwarde zijn oog. Al die zich opvolgende tijdschriften, die elk hun zorg eischten, al die kapitale boeken, al die benijdenswaardige grepen in de gebeurtenissen en behoeften van den tijd gedaan, zij waren, te zamen genomen, zijn persoon te machtig. Tien uitgevers hadden ervan kunnen leven; één enkele moest erdoor ten onder gaan.

Voor zulke inzichten was er trouwens in een karakter als dat van Fuhri geen plaats. Hij had nu eenmaal den hartstocht, de drift van den handel en het ondernemen, en hoe hij er zelf tegen strijden mocht, telkens vloeiden hem nieuwe invallen toe, telkens bezweek hij voor de verleiding. Geldzucht is nooit zijn demon geweest. Eerzucht wellicht meer. Maar dan ook een eerzucht ten goede. Nimmer zou hij eenig plan hebben opgezet, dat alleen zijn eigen belang en niet tevens dat van het algemeen beoogde. Op zijn post als uitgever was hij een man van geweten. Het middelmatige stootte hem af; alleen het beste trok hem aan. Niemand zal hem kunnen ten laste leggen dat hij, welke opofferingen het hem ook kosten mocht, niet steeds getracht heeft naar het allerdegelijkste. Voor den inhoud en den vorm zijner uitgaven was hij even kieschkeurig, even strikt.

Voor zoo ver het van hem afhing mocht er niets aan ontbreken, niets. En juist uit deze twee oorzaken: den grooten omvang zijner ondernemingen en zijn nauwgezetheid op de kleinste onderdeelen, was zijn gansche leven een koortsig voortjagen zonder de geringste verpoozing. Hoffelijk en goedaardig van natuur als hij was, hadden de omstandigheden hem nochtans eenzelvig gemaakt. Hij had letterlijk geen tijd voor praatjes, noch met zijn bedienden, noch met zijn vrienden, noch zelfs met zijn vrouw en kinderen. Dat ernstige, ietwat sombere hoofd was van den vroegen morgen tot den laten avond vol van bemoeiingen, berekeningen, beredderingen. Bij ontbijt- en eettafel lag zijn notitieboekje naast hem, en meermalen als hij, goedig en hartelijk, zich zijner ongezelligheid berouwvol bewust, zich geweld deed tot deelneming aan het gesprek of tot een instemmenden glimlach, was het hem aan te zien dat zijn wil daartoe beter was dan zijn vermogen. Onrust en bedrijvigheid lieten hem geen oogenblik los. Zij sleepten hem van hier tot elders. Met onbegrijpelijke helderheid en vlugheid behandelde hij allerlei zaken te gelijk, schreef hij de uitvoerigste brieven, cijferde berekeningen, ontwierp plannen en platen, corrigeerde proeven, stelde prospectussen, draafde hij van kantoor naar zolder, van drukker naar binder, reisde hij het land door van den eenen hoek naar den anderen, deed hij veel meer in een uur dan een ander in een dag. Maar juist dat gemak van den arbeid verleidde hem tot overschatting van zijn kracht.

Opmerkelijk. Deze man van zooveel beslommeringen en van zooveel teleurstellingen; deze man zoo afgetrokken en met zorg overkropt, was een optimist in zijn hart. Hij klaagde nooit over anderen, wel over zich zelven. Hij zou zich nooit ontevreden, vooral niet lichtgeraakt of driftig betoonen, als het hem - wat zoo vaak gebeurde! - tegenliep. Ging de arbeid niet vlot genoeg van de hand, viel de aanbieding of het debiet niet meê: dat lag natuurlijk aan hem zelv', beweerde hij, niet aan anderen:

zijn leiding was niet goed genoeg geweest, of er had iets aanzijn doorzicht gehaperd. Zijn manier van handel drijven, soms van de overgeleverde gewoonten afwijkend, haalde hem menig hard woord op den hals, persoonlijk en in het openbaar vaak niet zonder bitterheid uitgesproken. Maar nooit zou men in zijn verdediging één enkele uitdrukking vinden, die van wrevel of boosheid getuigde. Men moest van weêrskanten wat toegeven en elkâar liever wat te gemoet komen, was zijn beginsel. Menschen en zaken waren nog zoo kwaad niet, indien men ze maar beschouwde met een goed oog.

Van dit inzicht gaf hij meermalen en ridderlijk blijk. Fuhri begon zijn handel onder niet heel gunstige voorteekenen. De algemeene beweging, die door de gansche maatschappij heenging, bracht van zelf meê, dat men van nieuwe middelen om vooruit te komen gebruik maakte en zich hier en daar vrij verklaarde van den ouden sleurgang. Dat vertoonde zich ook in den boekhandel, zeer tot grief van de meerderheid, die in de afwijking van gevestigde gewoonten de teekenen zag van een toenemend verval. In onderling gesprek, bij gedrukte stukken in het *Nieuwsblad voor den boekhandel*, in circulaires en advertentiën werd moord en brand geroepen over persoonlijke grieven, over insluipende misbruiken, over nieuwigheden die de waarde en de waardigheid van het vak met ondergang dreigden. Dat er in alle opzichten verval was, stond als een paal boven water. Fuhri, toen nog maar twee jaar boekverkooper, kon dat gedurig gejammer, dat kleingeestig beklag niet aanhooren. In een vrij uitvoerig stuk, te vinden in het *Nieuwsblad* van 24 October 1889, kwam hij er ernstig en open tegenop. ‘Het is zoo’, zegt hij bij het begin; ‘mijne ondervinding is nog zeer jong en mijne aanmerkingen zijn welligt grootendeels op bespiegeling gegrond; ook ware 't welligt, voor mij zelven, beter geweest en schijnbaar voorzigtiger, dat ik mijnen naam verzwegen had; doch hij die iets verbeteren wil

moet in geen geval aanvangen met een handeling die hij in anderen afkeurt. Ik keur namelijk alle *ongeteekende* artikels af! Er behoort bij een jongmensch wel eenige moed toe, om openlijk met zijn naam voor den dag te treden, doch die moed is de eenigste verdienste welke ik mij zelven bij dit geschrijf toeken, daar ik het niet anders wil beschouwd hebben dan als een zwakke, doch welgemeende poging om tot iets goeds mede te werken, ter neder gesteld met de gedachte, dat vele kleinen een groot kunnen uitmaken, en ook uit het kleine dikwijls het groote kan geboren worden.' De schrijver, eenige minder gunstige verschijnselen erkennende, houdt daarna een warm betoog, hoeveel goeds er nog is in den handel, dien hij zich pas tot werkkring gekozen heeft; hoe al dat vitten op eens andermans daden niets afdoet, maar hoe het zelfstandig uitsteken van eigen handen de eenige weg is tot een algemeenen vooruitgang. - Het bleek niet, dat dit hartig woord iets baatte. Althans het ach en wee roepen werd er niet minder op, maar ging van lieverlede zelfs zoo ver, dat de Vereeniging begreep er zich mede te moeten bemoeien en in 1845 haar bekende prijsvraag uitschreef: 'Bestaat er verval of kwijning in den boekhandel? Zoo ja, aan welke oorzaken is dat verval of die kwijning toe te schrijven?

Toen die vraag nu als officieel gesteld werd, was Fuhri zes jaren ouder geworden, zat hij in het midden van zijn overdrukke zaken en had hij al menige teleurstelling achter den rug. Toch kon hij de verzoeking, en evenmin het plichtsgevoel, wederstaan, om thans zijn vroeger geuite meening te handhaven. Een gedeelte van den nacht zonderde hij tot dit doel af. Ook begreep hij, dat hij het bij een gelegenheid als deze niet bij beschouwingen kon laten, maar dat hetgeen hij te zeggen had steunen moest op grondig onderzoek en het bijbrengen van feiten. En zoo verscheen die belangrijke verhandeling, die, geheel tegen de be-

staande meening in, de eer van den tegenwoordigen handel en het uitzicht op zijn voordeelige toekomst staande hield en de roemvolle bekroning in 1846 wegdroeg. - Van dit voor de geschiedenis van den vaderlandschen boekhandel zoo gewichtig prijsantwoord hebben wij bij de behandeling van het vorige tijdvak een overzicht gegeven.

De 15 jaren van Fuhri's handelsleven zijn een onverpoosde arbeid geweest, een reuzenarbeid, indien wij die uitdrukking ooit zouden kunnen bezigen. Niemand heeft zoo met zijn tijd weten te worstelen als hij; niemand heeft zulk een taaie volharding getoond bij zooveel droevige ervaring. Fuhri had zijn beroep lief, lief met heel zijn hart; hij dweepte ermeê, zou men kunnen zeggen. Hij leefde erin en ervoor, zijn gansche leven lang. De drang tot ondernemen, de vruchtbaarheid van vinden, de kordaatheid van uitvoeren, de moed van doorzetten, de onwrikbaarheid van wil om te komen waar hij wezen wou, hebben zich nooit bij iemand geopenbaard gelijk bij hem.

Hij is het natuurlijk slachtoffer geweest van al te koene waagzucht. Elke hartstocht, hoe nobel in zijn grond, draagt zijn eigen straf, indien hij zich niet bij tijd en wijle laat teugelen. Even als het betere soms de vijand kan wezen van het goede, even zoo is het overwerk de schaduw van den ijver. Het kon niet uitblijven, dat die opeenhooping van ondernemingen eenmaal topzwaar zou worden. De toren moest instorten, den bouwmeester bedelvend onder zijn puin.

Zoo is het met Fuhri geschied.

Wij schrijven geen levensgeschiedenis; wij geven alleen een vluchtigen blik over zijn handelsloopbaan. Maar dit ééne moet ons uit de pen, dat Fuhri de harde lessen voor zijn gebreken hier te lande ontvangen zich ten nutte gemaakt heeft in den verren vreemde. In het laatst van 1855 naar Amerika verreisd, heeft hij zich te

New-Orleans als boekhandelaar gevestigd en met al die veerkracht, die zijn deugd en zijn macht was, zich ingewerkt in den handel van zijn nieuw vaderland. Binnen drie jaren tijds was hij begonnen zich ook daar een voorname plaats te veroveren. De brieven aan zijn Hollandsche vrienden zijn de weemoedig welsprekende getuigen, hoe hij hen en zijn land bleef liefhebben met al de warmte van zijn goed hart. Ook daar had hij al spoedig een kring, die hem wist te schatten naar zijn waarde. Toen de vreeselijke gele koorts in Augustus 1858 ook hem, op nauwelijks 44-jarigen leeftijd, plotseling wegrukte, werd zijn overlijden in *The daily Picayune* volgenderwijs gemeld:

Obituary.

'Died, on Monday evening, 23d inst., at 6½ o'clock, of fever, Koenraad Fuhri, aged 44 years, a native of the Hague, Holland.

A good husband, a kind father and sincere friend is taken away from the community by the fell hand of disease. One who has endeared himself by his gentlemanly deportment and unassuming manners to all with whom he has been brought in contact in business or through the social relations of life. His highest aim was to live in this world so that he might gain a crown of glory from his Heavenly Father in the next.

He leaves a wife and seven children to mourn over their untimely loss.

> 'There is no death to those who know of life,
> No time to those who see eternity.'

De laatste regels beamen wij ten volle, ook in maatschappelijken zin.

Fuhri heeft in onzen handel een lichtend spoor achtergelaten. Niet door uiterlijke teekenen van eer of fortuin; niet door zelfs

de geringste voldoening bij eigen leven. Zijn weg heeft hem niet langs vele rozen geleid. Neen waarlijk niet. Eerder was hij te midden van de zijnen een vreemde verschijning, een opspraak wekkende zonderling. Voor den ruimen omvang van zijn oog waren onze landsgrenzen te bekrompen; voor de koenheid van zijn streven zijn dagen nog niet rijp; voor het begrip van zijn dwepen zijn veroordeelaars niet vatbaar. Stoffelijk en geestelijk heeft hij moeten roeien tegen den stroom in, van zijn begin tot zijn einde. Aan de breedheid van zijn talent is soms de maatstaf der kleingeestigheid aangelegd, en een logge luierzucht heeft met zijn geestdrift den spot durven drijven. Voor den zelfstandigen wil van zijn mannenmoed heeft de sleurgang de schouders opgehaald, en de benepenheid heeft op de kloekheid zijner daden haar slijk geworpen. En toen - ja zeker door eigen schuld, maar toch zoo diep aandoenlijk om aan te zien! - zijn armen uitgeput moesten neêrzinken en hij de laatste poging der wanhoop aangreep, heeft een botte kleinheid hem met vingers nagewezen en achter zijn rug gefluisterd: ‘die dwaas!’ of nog erger.

Toch is zijn doornenpad benijdenswaardiger geweest, dan de gladde weg van menig troetelkind der fortuin. Fuhri heeft zijn tijd niet verslingerd, maar hij heeft bestaan. Hij is niet heengegaan alsof hij er niet geweest ware, maar hij heeft wat beteekend. Hij is in zijn tijd en zijn kring een kracht geweest. Hij is op zijn maatschappelijke post geweest een wegbereider, een baanbreker, een voorganger. Het bescheiden handelsberoep, dat hij zich tot werkkring gekozen had, heeft hij, althans voor het eerst hier te lande, opgevat naar eigen oorspronkelijk inzicht. Hij heeft het van een lijdzaam tot een drijvend verheven. Hij heeft het van afwachten tot aangrijpen gewekt. Hij heeft een voorbeeld gegeven van toewijding die eenig is. Hij heeft plichten leeren kennen en doen, hij heeft leeren denken en werken, gelijk weinigen vóór hem. Hij heeft getoond wat in de samenleving de

uitgever kan beteekenen, indien hij met al den ernst van zijn taak zijn omgeving overspiedt, haar behoeften peilt en de beste middelen aangrijpt om daarin waardig te voorzien. Met zijn eigen geestdrift heeft hij anderen weten te bezielen en een jong geslacht gewekt, dat een nieuw en een frisch leven zou brengen over een handel, die dreigde te versuffen onder het laffe geweeklaag van kwijning en verval.

'*Ziet wat er te doen is* EN DOET HET!' heeft hij met woord en daad toegeroepen aan allen die het hooren wilden. En dat woord klinkt na, met luiden, onverzwakten weergalm. Dat Fuhri's stoere geest blijft leven hebben zijn leerlingen Thieme en Sijthoff betoond, en zal worden betoond door allen, die met bedachtzaamheid en ernst iets van dat heilige vuur in den boezem aankweeken, waarvan hij een held en een martelaar was.

Joh. van der Heij.

In 1856 werd het fonds van Joh. van der Heij & Zoon, te Amsterdam, in veiling gebracht. Een groot gedeelte daarvan was reeds verkocht in 1841. Dit huis, in 1792, onder de firma Wessing & van der Heij, opgericht, maar twee jaren later, na Wessing's dood, onder van der Heij's naam alleen voortgezet, behoorde tot de aanzienlijkste uitgevers-firma's. Zijn fondslijst bevatte ongeveer 400 titels, vooral loopende over stichtelijke lektuur, geschiedenis en letterkunde. Joh. van der Heij begon zijn uitgevers-loopbaan met het beroemde boek van Petrus Broes, *De peinzende Christen*, waarvan in 1863 de 8e druk verscheen. Al wat bij deze firma uitkwam had een goeden klank; een reden waarom de auteurs bij voorkeur haar als uitgever kozen. Van der Heij was eigenaar van de meest gezochte godsdienstige werken van Broes, Clarisse, Goede, Hamelsveld, van Hengel, Heringa, Ehrenberg, Ewald, Krieger, Strauss, en andere stichtelijke hand-

boeken en bundels leerredenen, die toen aan de orde van den dag waren. Zijn uitgaaf van Hooft's *Nederlandsche Historiën* met aanteekeningen van Siegenbeek, Simons en van Cappelle, was een stoute onderneming, maar hoorde bij hem thuis, omdat hij ook andere geschiedkundige boeken van deze schrijvers had uitgegeven. In 1823 nam Joh. van der Heij zijn zoon Jacob als deelgenoot in de firma op. Tot hun fonds behoorden de onderscheiden dichtwerken van van 's Gravenweert, M.C. van Hall, H.H. Klijn, B. Klijn, Loots, Simons, van Someren, van Walré, Wiselius, alle op zwaar papier, in hun eigenaardig groot 8° formaat, met allegorisch titelblad en portret, en glimmend gekartonneerden band. In later tijd hadden zij ook een naam voor de goede reisverhalen, romans, kinder- en schoolboeken, die bij hen uitkwamen. Wat deze laatsten betreft koos de Bataafsche Maatschappij tot Nut van 't Algemeen hen tot haar uitgever, waardoor hun schoolfonds aanmerkelijk aangroeide. Bovenal legden zij zich op tijdschriften toe. Bij de firma verschenen van 1806 af, jaren lang, *de Recensent ook der Recensenten*; van 1822 af het *Christelijk Maandschrift*; voorts *de Evangelische Kerkbode*; *de Star*; *de Vriend des Vaderlands*; *de Herkaauwer.* Als een staal van den omvang hunner vroegere zaken kan dienen een door hen nagelaten kunstboek, waarin bewaard zijn, als bepaald voor hun uitgaven vervaardigd: 870 teekeningen en gravuren, waarvan 180 teekeningen door Jacob Smies en 300 gravuren van J.E. Marcus. Deze kostbare verzameling werd door den ijverigen H.G. Bom beschreven en geveild.

Joh. van der Heij was met Adriaan Loosjes Pz. en David du Mortier, in 1816, oprichter der Vereeniging. Hij was haar ‘gecommitteerde’ (bestuurslid) van 1818 tot 32, en wel al dien tijd lang haar voorzitter. Van de drie ontwerpers bleef hij alléén over om haar vestiging en voorloopigen bloei te zien. Met zijn vrienden P. van Geef, J. den Hengst en P.C. van Marle heeft hij jaren lang zich de lasten en zorgen getroost, de geschillen

vereffend, de processen geleid, aan de eerste bemoeiingen verbonden. Zijn toespraken bij de opening van alle vergaderingen getuigen van de liefde, die hij koesterde voor het vak zijner keus, van de hoogheid van zijn plichtsgevoel, van de degelijkheid van zijn streven. Waren Loosjes en du Mortier met hem de ontwerpers, van hem alleen kan gezegd worden dat hij was de vader der Vereeniging. De boekhandel van Nederland heeft Johannes van der Heij te eerbiedigen als een zijner hervormers.

W. van Boekeren.

In 1857 verkocht W. van Boekeren, te Groningen, zijn aanzienlijk fonds en gaf te gelijk zijn uitgebreide debietzaak over in handen van zijn schoonzoon K. de Waard.

Wolter van Boekeren behoort tot de voornaamste boekverkoopers hier te lande gedurende de eerste helft van deze eeuw. Hij heeft alle richtingen van den handel in zich vereenigd en was in iedere daarvan een man van beteekenis: hij was groot debitant in binnen- en buitenlandsche boeken, een degelijk antiquaar, een onzer bekwaamste en werkzaamste uitgevers. Weinigen meer dan hij zouden een uitgebreide levens- en handelsbeschouwing waardig zijn; niemands voorbeeld zou krachtiger kunnen werken tot navolging. Jammer, dat wij zoo weinig in staat zijn, bijzonderheden omtrent zijn persoon en zijn arbeid meê te deelen! Hij zelf was voornemens eenige aanteekeningen na te laten, maar liet het bij een enkel half blaadje betreffende zijn allereerste jeugd. Aan zijn kinderen heeft hij niet veel omtrent zich-zelv' verteld, en deze betreuren het, zoo weinig van hun vader te weten. Zijn oude handelsgenooten en vrienden zijn allen dood; zijn eigen papieren, zijn handel betreffende, zijn verscheurd. Een hoogstbelangrijk bestaan, als dat van van Boekeren, moet, even als dat van anderen, worden opgemaakt uit de verspreide gegevens die er nog te vinden zijn.

Van Boekeren was van 1790. Zijn vader, dien hij reeds op zijn vijfde jaar verloor, was predikant op een dorp in de nabijheid van Delfzijl, en hij-zelf was in de wieg gelegd met de hoop dat hij zijn vader in het predikambt zou navolgen. De jongen, die met zijn moeder, ook weldra gestorven, naar Groningen verhuisd was, had door het lezen van Brandt's *Leven van de Ruijter* zijn zinnen op den zeedienst gezet en werd dan ook al spoedig naar Sappemeer in den kost gezonden om daar de stuurmanskunst te leeren. Het bleek trouwens, dat Sappemeer niet de plaats was om tot een wetenschappelijk zeeman te worden opgeleid, en de jonge Wolter werd dus nu uitbesteed bij den onderwijzer Riedel, om te wachten wat er uit hem groeien wou. ‘Met groot genoegen’, schrijft van Boekeren op zijn krabbetje, ‘bragt ik daar twee jaren door, en hoezeer Riedel geen grammaticus was, sprak hij coulant Engelsch, Fransch en Duitsch, 't geen mij later van veel dienst was, vooral toen wij Fransch waren.’ Het voornemen, dat hij zich met zijn ouderen broeder Engelbert, die in Amsterdam een zaak had begonnen, associeeren zou, werd door diens spoedigen dood verijdeld. Een ander plan, om te gaan studeeren, gaf hij zelf op en besloot eindelijk in 1810, en dus nog op 20jarigen leeftijd, voor boekverkooper in de leer te gaan bij R.J. Schierbeek, bij wien hij tot 1812 werkzaam was. Daar maakte hij kennis met een jong Franschman van goeden huize, die te Groningen bezig was abonnementen op te zamelen voor het *Journal de Cassation* en wiens vader te Parijs den post van advokaat-generaal bekleedde; en aangezien van Boekeren van zins was zich te Groningen als debitant te vestigen, nam hij gaarne den raad aan om eerst naar Frankrijk te gaan, ten einde daar met Fransche uitgevers in handelsbetrekking te komen. Die raad vond ook bijval bij den inspecteur van den boekhandel in de vier Noorder-departementen, van Lennep, die, ‘ofschoon hij overigens meende dat er in de provincie en in de hoofdstad

al meer dan genoeg boekverkoopers waren', wel eenig heil zag in een meer bepaald Franschen handel. In Mei 1812 vertrok van Boekeren alzoo naar Parijs en vervoegde zich, na een reis van eenige dagen, met zijn aanbevelingsbrieven dadelijk bij den advokaat-generaal Sirey, die hem persoonlijk geleidde naar baron de Pommereuil, directeur-général de la librairie et de l'imprimerie, om een request tot zijn vestiging in te dienen. Beider hulp was hem van grooten dienst en leidde hem bij de voornaamste Parijsche uitgevers in.

Bij de opening zijner zaak in dat zelfde jaar, liet hij onmiddellijk een catalogus drukken van de Fransche boeken, die in zijn magazijn voorhanden waren, maar werd daarvoor - en dit teekent den dwang dier dagen! - door den fungeerenden inspecteur beboet, 'omdat die catalogus buiten het verlof der regeering verspreid was.' Intusschen bracht die lijst hem al dadelijk met de Fransche ambtenaren in betrekking en gaf aan zijn zaak een gunstige bekendheid. Het vertrek der Franschen daarentegen en een gedwongen afwezigheid om Delfzijl te helpen belegeren, hadden een nadeeligen invloed op zijn boekhandel, die zich echter na zijn terugkomst weldra herstelde, zoo, dat hij besloot zich ook rechtstreeks in betrekking te stellen met Duitschland. Door tusschenkomst van de Weidmanusche Buchhandlung kwam hij in kennis met de firma J.A. Barth te Leipzig, met welke hij steeds in betrekking bleef en die hem bij den Duitschen boekhandel aanbeval.

Het koopen op een auctie van een paket, waarin hij een manuscript op perkament van het N. Testament ontdekte, was de eerste aanleiding tot het antiquariaat. Van Boekeren, koopman in zijn hart, werd door de winst, die hij op deze vondst behaalde, opmerkzaam op de voordeelen, die er in den ouden handel te vinden waren. Hij wist, even als Radink en anderen, hoeveel kostbare boeken door het continentale stelsel[1] verloren

1 Zie later: levensbericht omtrent Jac. Radink.

waren gegaan en hoe het overschot daardoor in waarde gestegen was. Handig genoeg maakte hij zich daarvan zooveel hij kon meester, en ten einde zich te beter op de hoogte te stellen van hetgeen vooral de Engelsche boekenliefhebbers van hun gading achtten, trad hij in briefwisseling met William Baynes te Londen. Baynes vond het van zooveel gewicht een knap agent in Holland te hebben, dat hij persoonlijk overkwam en aan van Boekeren alle noodige inlichtingen verstrekte. Sinds liet de laatstgenoemde geen vogel over het touw vliegen; hij bestuurdeerde alle bibliotheekveilingen, met de prijzen daar besteed, en werkte zich zoo geheel in het antiquariaat in, dat hij zich spoedig ook in dit opzicht een kostbaar magazijn verzamelde. Baynes herhaalde telken jaar zijn bezoek aan Holland, kocht in wat hij vond en maakte van Boekeren steeds rijker in kenuis en in voordeel. Ook andere antiquaren uit liet buitenland deden dit. Holland, met zijn overblijfsels van de oude klassieken, van kerkvaders en theologen, van Fransche literatuur uit een eeuw vroeger, in één woord van tal van werken van waarde, voor zooveel er nog van gespaard waren, was een vruchtbare markt voor den vreemdeling. Onze antiquaren beleefden een gouden tijd, waarin van Boekeren deelde. Ter uitbreiding zijner handelsbetrekkiugen ging hij in 1825 zelf naar Engeland en herhaalde dit in 1842 en 1851. In 1838 bezocht hij voor het eerst de Leipziger mis, waar hij het uitsluitend depôt voor Holland wist machtig te worden van de *Auctores Classici* door Teubner uitgegeven. Zijn zaken heen en weêr, naar en uit het buitenland, kregen hoe langer hoe meer omvang en maakten hem tot een der grootste debitanten van ons land.

Men zou meenen, dat aan het bestuur van zulk een uitvoerige handelszaak al genoeg te doen viel. Voor een man met zooveel handelsijver als van Boekeren niet. Hij is tevens een van onze grootste uitgevers geweest, niet alleen wat betreft het getal, maar ook in

het gehalte zijner uitgaven. De catalogus zijner fondsveiling in 1856, in twee gedeelten, bevat niet minder dan ongeveer 200 titels. Hij bewoog zich in allerlei richting, en deed dat in alle even degelijk, het minst in rechtsgeleerde en geneeskundige wetenschap. Op natuur- en werktuigkundig gebied bezorgde hij uitgaven van Arends, Bakker, Schroeder Steinmetz, Sebastian, Hufeland, Darwin, Deleuze, Herschell, Vieth, von Humboldt, Ennemoser, de kapitale werktuigkundige werken van Verdam niet te vergeten. Op theologisch en stichtelijk o.a. van Clarisse, van Herwerden, Schleiermacher, Pareau, Thoden van Velzen, von Baumgarten, Ewald, Muntinghe, W. Scholten, Tittmann, Bogue, Ehrenberg, Goudschaal, Boeles, Sannes, Baumgarten Crusius. Op geschiedkundig van Riedel, Schlosser, Driessen, Feith, van Hall, van Limburg-Brouwer, Engelen, welke beide laatsten al hun werken, ook op ander gebied en een heele reeks uitmakende, bij hem uitgaven. Letterkundige werken van Bowring, de Lannoy, Huisinga-Bakker, Kemper, Spandaw, ook Scheller's *Klein Woordenboek*, zagen bij hem het licht. Toen in het begin van ons tijdvak de reisverhalen in de mode waren, vond men van de besten op de pers van van Boekeren, even als romans, die hij met smaak wist te kiezen en keurig deed vertalen. Hij was de eerste, die W. Scott hier bekend maakte en de meesten van diens romans, te zamen 28 deelen, uitgaf; die Rellstab's 1812, Manzoni's *Verloofden*, en onderscheiden veelgelezen boeken van Cooper, Wilson, Mrs. Bray, Belani, Fred. Bremer, Flygare Carlèn, Marryat, hier verschijnen deed. Ook de beste kinderwerkjes van Goeverneur, den gevierden dichter der fabelen en vertelsels, werden door hem uitgegeven en bij duizenden verkocht.

Van Boekeren was als debitant, als antiquaar en als uitgever, in de stad zijner inwoning, ja door het geheele land heen, evenzeer gezien. Van huize uit een man van beschaving en uitgebreide kennis, had hij die beide eigenschappen des te meer weten

te doen aanwassen door den omgang met allerlei mannen van beteekenis en naam in onderscheiden richting. Allereerst was daarvoor gelegenheid door de aanraking met de geleerden in de akademiestad zijner woning. Maar ook door zijn uitgebreid magazijn van oudere en nieuwere boeken in verschillende talen en vakken, die hij door catalogen en lijsten alom bekend maakte, had hij een kring van geletterden aan zijn zaak verbonden over geheel Nederland heen, zooals maar weinigen zich beroemen konden te bezitten. Voor die allen was hij een vraagbaak, een raadsman, van velen een vriend. Zijn deftige vormen, zijn eenigszins aristocratisch voorkomen, bovenal zijn niet alledaagsch veelweten, openden voor hem de beschaafdste kringen, en op zijn jaarlijksche rondreizen was hij de welkome gast bij de aanzienlijksten van geest. In zijn eigen huis - waar wij hem in herinnering nog vóór ons zien, met die statige figuur, dat scherp gelijnd gelaat, dat eerwaardig hoofd gedekt door een zwart kalotje, waaronder de lange grijze haren tot op de schouders afhingen - in zijn eigen huis had hij zijn woonkamer weten te verheffen tot de ontmoetingsplaats van Groningens geleerden en geletterden, maar had daardoor, gelukkig, toch den gezelligen, gullen toon niet verjaagd, dien hij in zijn huisgezin als het grootste voorrecht achtte. Van Boekeren was innerlijk en uiterlijk, in handel en wandel, de type van den klassieken boekverkooper, een overblijver, zou men zeggen, van dat echte ras, dat in vroeger eeuw ons vaderland tot roem strekte.

Na zijn uittreden uit den handel vestigde hij zich, ter ruste, te Apeldoorn, waar hij in 1871, op 81jarigen ouderdom overleed.

C.G. Sulpke.

In September 1858 overleed Christiaan George Sulpke, een van de veteranen uit deze eeuw, een man onder zijn vakge-

nooten van groot aanzien. Zijn uiterlijk, zijn handel, ook zijn manier van handelen, was Duitsch. Toch was hij een echte Hollander, van geboorte en van gemoed. Alleen had hij maar zijn eerste opvoeding in Duitschland gekregen, en den stempel daarvan had hij nooit kunnen afleggen. Als 14jarige knaap kwam hij hier terug en werd hij - hij sprak het Duitsch als zijn moedertaal - als leerling geplaatst in den Duitschen boekhandel van Hesse te Amsterdam. Dat was omstreeks 1803. Eenige jaren later kwam hij als bediende bij de Wed. Cijfveer te Leiden, voor hem een plaats bij uitnemendheid, omdat hij er zijn bekendheid met Duitsche boeken vruchtbaar kon maken onder studenten en er voor zich zelv', als in een akademiestad, veel kon leeren. In 1808 vestigde hij zich als Duitsch boekhandelaar te Amsterdam, eerst als deelgenoot van Buder, vier jaar later zelfstandig onder eigen naam. - Wat soms een voorrecht kan wezen, en voor Sulpke werkelijk was: hij had geen fortuin. Hetgeen hij gespaard had, moest hem vrijkoopen van de Fransche conscriptie. Maar hij had kunde, krediet en een muurvasten wil. Hij moest er komen, kostte het wat het wilde. Amsterdam, heel Holland, had behoefte aan Duitsche boeken; de Fransche douanen belemmerden zooveel mogelijk den invoer; boeken werden aan de grenzen belemmerd, op- en aangehouden zooveel mogelijk, ook onder allerlei afpersing. Sulpke ging ze halen, zelf halen, en bracht ze meê. Zoo werd hij de markt meester. En toen Napoleon, zijn schrikbeeld, gevallen en Holland vrij was, toen had Sulpke door heel het land zijn banen gebroken. Zijn invoerhandel was aanzienlijk.

Sulpke wist wat hij deed, ook als uitgever. Zijn verblijf te Leiden had hem bekend doen worden met de behoeften van het wetenschappelijk onderwijs. Toen reeds, als studenten, had hij het oog op sommigen, die wellicht later zijn auteurs zouden kunnen worden, of hem behulpzaam zouden kunnen zijn in het

bearbeiden van vreemde werken voor ons land. In den eersten tijd zijner vestiging had hij geen gelegenheid om aan uitgeven te denken. Maar toen zijn Duitsche boekhandel op palen stond, onze staatsinstellingen onze rustige ontwikkeling verzekerd hadden en de welvaart terugkwam, toen zag Sulpke zijn terrein gereed. Bovenal zag hij kans van welslagen in het in het licht geven van werken over genees- en natuurwetenschap. Buiten de akademiën, waar vreemde talen wèl gelezen werden, bestonden er ten behoeve van plattelands doctoren, van heelmeesters en apothekers, klinische scholen, waaraan tal van jongelieden hun opleiding genoten. En voor dezen, die niet zoo in vreemde talen onderlegd waren, moesten Hollandsche bewerkingen, vooral van Duitsche, maar ook van andere studieboeken, wier waarde hij kende, welkom zijn. En zoo vormde hij van lieverleê een fonds, dat op dat gebied geen mededinger had. Wij halen uit zijn catalogus aan de namen van Böck, Chelius, Hartmann, Hornung, Hufeland, Johnson, Langenbeck, Maygrier, Most, Ricord, Richerand, Romberg, Soemmering, Sprengel, Stark, Titmann, Weber, boeken, wier bewerking aan de meestbevoegden werden toevertrouwd en wier uitgaaf met gunstig debiet bekroond werd. Ook daardoor kreeg Sulpke's naam op dat gebied een goeden klank en werd hij de uitgever van vaderlandsche geleerden als van Epen, van der Hout, Schroeder van der Kolk, Moleschott, Moll, C.J. en G.J. Mulder, van Onsenoort, Plagge, de Riemer, Suringar, Tilanus, Vosmaer, Vrolik, van de Water. Worden daar, uit lateren tijd, niet bij vergeten de beroemde sterrekundige werken van Kaiser. - Als tijdschriften kwamen bij Sulpke uit: de *Verhandelingen der* 1e *Klasse van het Kon. Ned. Instituut van Wetenschappen*; het *Tijdschrift voor Genees- Heel- en Verloskunde*; het *Tijdschrift voor Natuurlijke Geschiedenis* door v.d. Hoeven en de Vriese; en Kaiser's *Sterrekundig Jaarboek.* - Ook voor gymnasiaal- en middel-

baar onderwijs gaf Sulpke belangrijke schoolboeken in het licht.

Zijn fonds was in zijn tijd een der beste. Sulpke was wetenschappelijk boekverkooper. Hij heeft uitstekende leerlingen gevormd; al ware het Gebhard maar alleen, die met zijn heele hart aan zijn leermeester gehecht was en waar hij kon diens eigenschappen van hoofd en gemoed loofde, gelijk ook uit het opstel, in de *Bijdragen* opgenomen, blijken kan.

In 1850 deed Sulpke zijn handel over aan zijn eenigen zoon, die zich trouwens, na een tijdlang het spoor zijns vaders gevolgd te hebben, in 1859 aan de zaken onttrok.

Van 1818 af was Sulpke lid van de Vereeniging. Met al de warmte van zijn gemoed was hij haar belangen toegedaan. Hij gaf daarvan o.a. blijk door een zeer aanbevelend opstel in het *Jaarboekje van den Boekhandel* van 1839. In 1832 werd hij in haar bestuur gekozen en nam hij van dat jaar tot 1836 het beheer der geldmiddelen waar. In 1838 was hij haar voorzitter, maar gaf die betrekking een jaar daarna, bescheidenheidshalve, aan P. Meijer Warnars over, toen deze op nieuw onder de bestuurders optrad. Uit erkenning van zijn groote verdiensten benoemde de Vereeniging in 1854 hem tot haar eerelid.

De schleijer's.

In Juli 1859 verloor de boekhandel een achtenswaardig vakgenoot door den dood van Cornelis Lodovicus Schleijer, te Amsterdam. De bijna 80jarige grijsaard, die kon gezegd worden tijdgenoot geweest te zijn van drie geslachten, had zich door allen geëerd gezien en verdiende dat, omdat hij behoorde tot hen, die krachtig hadden saamgewerkt om onzen handel die leiding te geven, welke, door innerlijke huishouding en regeling, zooveel heeft bijgedragen tot algemeenen bloei. Van jong af was Schleijer, veertien jaren lang, een trouwe steun geweest in de belangrijke zaken van Joh. van der Heij, en toen hij in 1806

een eigen handel begon, kon hij naar waarheid getuigen, ervaring te hebben opgedaan. Als uitgever bewoog hij zich op betrekkelijk beperkt terrein, maar wat hij deed, deed hij degelijk. Tot zijn fonds behoorden voor geneeskunde, belangrijke werken van Béclard, en Siebold; voor geschiedenis van Bosscha (*Staatsomwenteling in* 1813), Witsen Geijsbeek (*Biogr. Woordenboek der Ned. Dichters*); voor stichtelijke lektuur van Bretschneider, Chateaubriand, Corstius, Ewald, van Heijningen, Muntinghe. Verschillende goede romans gingen van hem uit, en onderscheiden veelgetrokken werkjes voor onderwijs. Vooral maakte hij zich verdienstelijk door de voortzetting van de *Naamlijst van boeken*, door Saakes begonnen en toen het eenige hulpmiddel dat in die behoefte voor den boekhandel voorzag. Ook in de Vereeniging was Schleijer rusteloos ten voordeele van den handel bezig, de raadsman voor velen, de vriend van allen, bescheiden en braaf. Als bewijs van den eerbied en de hoogachting hem toegedragen, strekke, dat Schleijer in de vergadering der Vereeniging in 1858 tot haar eerelid benoemd werd, een onderscheiding, die tot dusver aan geen boekverkooper was ten deel gevallen.

Zijn oudste zoon J.F. Schleijer, vroeger 14 jaren werkzaam geweest bij Joh. v.d. Heij & Zn., vestigde zich zelfstandig te Amsterdam in 1834. Hij was een man van letterkundige bekwaamheid, vooral op het gebied van historie, welke voorliefde hij bewees door zijn uitgaaf van enkele geschiedkundige werken, waaronder een eereplaats bekleedt het groote werk van Arend, *Algemeene Geschiedenis des Vaderlands*, door hem in 1840 begonnen. In 1853 verplaatste hij zich naar Breda, om daar op te treden als eigenaar van de firma Broese & Comp. Zijn weg werd toen een geheel andere dan hij zich aanvankelijk voorgesteld had. De firma Broese & Comp., vroeger aangelegd door F.B. Hollingérus Pijpers, bloeide vooral door haar uitgebreiden

invoerhandel van Fransche boeken en haar belangrijk fonds in militaire werken. Schleijer ging in die richting met glans voort en verrijkte het fonds met werken over krijgskundige geschiedenis en voor militair onderwijs.

Vroeger, gedurende zijn verblijf te Amsterdam, was hij een verdienstelijk bestuurslid van de Vereeniging en diende deze van 1842 tot 1852, met twee jaren tusschenstand, als secretaris. Zijn mondelinge en schriftelijke adviezen waren altijd even helder en onberispelijk van vorm. Als vertegenwoordiger van de Vereeniging op het letterkundig congres te Gent in 1849 en op dat te Amsterdam in 1851 handhaafde hij de eer van den Hollandschen boekhandel met kordate waardigheid. Hij leefde met heel zijn hart in de Vereeniging; al haar leden betreurden het, toen hij door verandering van woonplaats een betrekking moest neêrleggen, waarin hij zoo ijverig en nuttig werkzaam was geweest. - Zwak van gezondheid mocht hij niet lang leven, maar overleed na een smartelijk lijden in 1856.

Een jongere zoon van C.L. Schleijer, Johannis Willem, had zijn broeder vervangen als hulp van den vader, toen die broeder zelf zich neêrzette. In 1842 werd hij als deelgenoot opgenomen en werd de firma dien ten gevolge C.L. Schleijer & Zoon. Deze vennootschap duurde tot 1852, toen de vader zich, om zijn hoogen leeftijd, van den handel terugtrok. De jongere vennoot volgde diens arbeidzaam spoor, voegde later bij zijn werkkring ook het houden van fondsveilingen, was, en is nog, de trouwe raadsman van velen in zaken van administratief beheer en betoonde zich jaren lang ook in de Vereeniging als een wakker bestuurslid en voorstander van haar belangen.

Ten Brink & De Vries.

In September 1859 overleed dan de Vries, hoofd van de firma

ten Brink & de Vries te Amsterdam, zijn zonen als zijn opvolgers nalatende.

Sinds den dood van zijn deelgenoot Jan ten Brink, in 1846, had hij alleen de zaken beheerd en voor eigen rekening gedreven. De laatstgenoemde had zich in 1785 als boekverkooper gevestigd en was alzoo de stichter van het nu ruim honderdjarig huis, dat zich door de degelijkheid zijner uitgaven een goeden naam gemaakt had en dien steeds gestand deed. Jan ten Brink Gerritszoon begon zijn handel, na een uitstekende opleiding in de uitgebreide zaken van Petrus Schouten, als bescheiden debitant. Weldra werd hij er auctionaris bij en ving in 1788 zijn uitgevers-loopbaan aan met de uitgaaf van de bekende *Post van den Helicon*, grootendeels geschreven door J. Kinker, met medewerking van Bilderdijk en andere dichterlijke grootheden; een tijdschrift - men zou kunnen zeggen een voorganger van de *Braga* - dat zich vooral hevig gedroeg ten opzichte van de meer en meer veld winnende sentimenteele richting, door Feith en zijn navolgers hier te lande voorgestaan. Ten Brink's ook in zijn uitgaven zich uitsprekende patriotsche gevoelens brachten hem in betrekking met verschillende aanzienlijke stadgenooten, die met hem dezelfde politieke partij waren toegedaan. Zijn standvastig weigeren van het openbaren van den schrijver van de bij hem in 1806 verschenen *Brieven omtrent een vereeniging van de Bataafsche Republiek met Frankrijk* - de auteur was niemand minder dan Joan Melchior Kemper - deed hem rijzen in de algemeene waardeering en gaven ook aan zijn handelszaak meer en meer uitbreiding. Dien ten gevolge nam hij tot hulp in zijn beheer, in 1804, zijn neef Jan de Vries, die in 1819 zijn deelgenoot werd. Van dien tijd af teekende zich de firma: ten Brink & de Vries. Een der eerste ondernemingen van de nieuwe vennooten was de vertaling van de zoo beroemde *Stunden der Andacht*, een boek dat naamloos uitkwam, in Duitschland buitengewonen opgang maakte

en later bleek afkomstig te wezen van den Zwitserschen geestelijke H. Zschokke. Van deze *Stunden*, door den algemeen geachten lutherschen predikant Roll vertaald, verscheen het eerste deel onder den titel *Uren aan de godsdienst gewijd*, in 1820. Zoo gezocht was dit kapitale werk in 14 deelen, dat het reeds in 1826 een 2en druk noodig had, in 1843 een 3en, in 1849 een 4en en in 1857 een 5en. Het zoo gelukkig slagen van deze onderneming was zeker een der, redenen, waarom de firma zich voortaan bij voorkeur toelegde op het uitgeven van theologische en stichtelijke lektuur. Behalve het tijdschrift *Godgeleerde Bijdragen*, dat zij van 1841-66 uitgaf, kwamen van haar pers werken van Adriani, Bartels, Braune, Ehrenberg, Ewald, Fénélon, Geszner, Hamelsveld, van Leeuwaarden, Lentz, Mosche, Muntendam, Sailer, en Zschokke, boeken, waarvan verscheidene een of meer herdrukken beleefden. Toen in het begin van deze eeuw het onderwijs een geheele hervorming onderging, vooral door toedoen van de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen, heeft ten Brink daaraan meêgewerkt door de uitgaaf van goede schoolboekjes, en zijn ten Brink & de Vries daarmeê voortgegaan. Zij gaven werkjes uit van Aarsen, Allan, Altmann, Amelse, de Andriessen's, van W. Borski, Hagoort, Hazeu, Holst, Ippel, de Kruijff, Leonhard, Loman, Mars, Meilink, Perk, Ploetz, Rogge, van Rijkom, Schmal, Vierhout, Vinet, waarvan verreweg de meesten den stempel van meer dan één herdruk dragen. Nog gelukkiger was de firma in de keus harer kinderwerkjes en leesboeken voor jonge lieden. Het uitgebreidste is zeker Barthélemy's *Reize van den jongen Anacharsis*, door Stuart vertaald, een boek, in niet minder dan 9 deelen, dat de deftige jongelingschap van 1820 en volgende jaren gehouden was te lezen en dat een tweede oplaag kreeg. Voorts kleinere maar veel aantrekkelijker boekjes van Campe, wiens *Robinson Crusoë* in 1878 met een 8en druk bekroond werd; van Herman, Jacobs, Liebeskind (*Palmbladen*), Lossius (*Gumal en Lina*), van Meerten, Petronella Moens,

C. Muller, Nieritz, en al die keurige kinderverhalen van C. Schmid in 30 boekdeeltjes - behalve den *Kinderbijbel* - die 4-, 5maal, ja wiens *Kersavond* 10- en *Paascheijeren* 14maal herdrukt werden. Noemen wij eindelijk nog op kerkgeschiedkundig terrein ter Haar's *Geschiedenis der Kerkhervorming* (4e druk), Hess, *Geschiedenis der Apostelen* 5 deelen, Martinet's *Geschiedenis der Waldenzen* (3e druk), en op natuur- en werktuigkundig gebied de werken van Sommer en Bernouilli, dan zijn er voldoende blijken gegeven van het benijdenswaardige fonds, dat de firma ten Brink & de Vries zich hebben weten te verzamelen.

Jan ten Brink was in zijn tijd overman van het boekverkoopers-gild te Amsterdam. Hij werd in 1836 commissaris van het voormalige boekverkoopers-gilde en in 1846 lid van het bestuur der Vereeniging, waarin hij groote diensten deed, vooral als nauwgezet penningmeester, en door allen hooggeschat werd om zijn grondige en heldere inzichten in zaken van geschil of ten algemeenen nutte.

Bijlagen.

Bijlagen.

Inhoud.

Willige overeenkomst van 1710. - *Memorie van toelichting bij het traktaat met Frankrijk. - Verslag der commissie in de* 2*e kamer der staten-generaal over de nadere overeenkomst. - Handelingen in de* 2*e kamer der staten generaal betreffende de overeenkomst met Frankrijk. Vertalingsrecht. - Handelingen in de* 2*e kamer over het traktaat met België. - Grondstellingen betreffende den letterkundigen- en kunsteigendom en Memorie van toelichting, uitgegaan van de Akademie van wetenschappen, afd. Letterkunde.*

Bijlage bladzijde 112.
Willige Overeenkomst der Boekverkopers binnen Amstelredam, Leiden, Rotterdam, Hage en Utrecht, &c.

Wy ondergeschrevene Boekverkopers, binnen Amstelredam, Leiden, Rotterdam, Hage, Utrecht, en andere Steeden die met ons hier in concurreren willen, verbinden ons gezamentlyk, tot redrès der Negotie, aan de volgende Articulen.

I. Dat tot welwezen van de Negotie een ieder stad haar boeken zal taxeren pro rato die van Amsterdam, en voornamentlyk regart neemen op de fraaiheid van Druk, Papier, Letter, curieusheid van Platen, als ook op de Taalen. En door dien het debiet van het Latynsch goed in zoo korte tyd niet kan geschieden als van het Fransche, staat men toe dat, alles egaal zynde van Druk, Papier, Letter, Plaaten, &c. 't Latynsche tien ten hondert duurder zal gereekent worden, als het Fransche.

II. Iemand slordig, of op zwart schendig Papier, met slegte gehakte Plaaten drukkende, zal pro rato minder gereekent worden als men ordinaris zoo een blad gewoon is te rekenen, en meerder als ordinary, zo zyn boek pro rato curieuser uitgevoert is, op dat d'een den ander met d'overpryzing niet mag knevelen.

III. Dat wy direct noch indirect, het zy in Change, of op Reekening, of in Gelt, of onder wat pretext het mag zyn. niet zullen mogen aannemen, een eenig boek dat iemand van d'ondergetekende word nagedrukt: wel verstaande dat d'origineele hier door niet verbooden worden te laten inkoomen en te verkoopen.

IV. Dat wy, zo dra van ons een boek is nagedrukt, gezamentlyk zonder exceptie zullen moeten aanvallen op den nadrukker zyn beste copyen die uitgedeelt zullen worden, zo als die in druk koomen te staan, en zal 't getal van de oplaag by meerderheid van stemmen geoordeelt worden, mits alle de Exemplaren aan hen, die haar portie op zyn tyd zullen betaalt hebben, gelykelyk op een dag aan allen zullen afgelevert werden, en niet eerder in d'eene stad als d'anderen verkogt werden als op den zelven dag.

V. In cas iemand mankeerde zyn gelt op zyn tyd te betalen en zyn portie af te halen, zal voor ieder maand dat hy in gebreeke blyft, moeten betalen à zes per cent intrest, en over de drie maanden leggende, tot zyn risico verkogt werden, in cas van schade, doch meer daar van komende tot profyt van de Compagnie, en zal ieder stad voor de zynen instaan; dog iemand onwillig wordende 't een of 't ander na te komen zal hy als een onwillige en nadrukker aangezien werden.

VI. Dat wy aan niemand, 't zy hy in dit Contract participeert ofte daar buiten is, die eenig Boek verkoopt dat naa dezen zal nagedrukt ofte uitgegeven worden, naar gedaane waarschouwing, geen Boeken op Reekening zullen mogen geven, als voor gelt.

VII. Iemand een Boek van buitelansche Boekverkopers hier komende na te drukken, zal die 't eerste daar van kennis geeft, ofte een gedrukt blad vertoont, de rechte bezitter daar van gehouden worden, en zoo hy om redenen hem moverende het zelve wilde secreet gehouden hebben, zal hy evenwel onder belofte van secretesse daar van aan een van de gestelde verkoorne mannen in ieder stad moeten kennis geven; op dat als twee malkanderen zoo in den weg zyn, 't blyken mag wie de d'eerste bezitter geweest is, om zoo de partyen te accommodeeren.

VIII. Zal niemand vermoogen aan te geven, of in de Compagnie be-

kent maken: nochte in de Courant te vermelden, dat by hem gedrukt word of staat te worden, een zeker boek van buiten 's lands ontfangen. 't geene hy naderhand zou willen laten steeken, of zelfs niet uitvoeren, maar alleen een gewin daar mede zoeken te doen, ofte een ander daar door van zo een occasie te beletten, op de verbeurte van vyf-en-twintig guldens, zo hy binnen drie maanden daar na geen gedrukte bladeren, hem in eigendom behorende, daar van kan produceeren, ten zy hy tot reeden van nalatenschap toond, dat daar iets in mogt zyn tot nadeel van de Regeeringe, of goede zeeden.

IX. Zo een buitelands Boekverkoper hier in 't land boeken quam te drukken, of door anderen te laten drukken, om alzoo daar voor ons goed machtig te worden, 't geene hy anderzins met gelt zou moeten kopen, ('t geen den handel van dit land merkelyke schade toebrengt, en 't land van in-en-uitgaande lasten nadeelig is) zal 't, indien men het weet dat het hier te lande gedrukt is, niemand vry staan een Exemplaar te neemen, doch door de gezamentlyke Compagnie moeten nagedrukt worden, conform het vierde Articul: en een ieder gehouden zyn, syn proportioneele portie, tot de prys, zo als die in druk zal komen te staan, naar zig te nemen op de verbeurte van drie hondert guldens.

X. De buitenlandsche Boekverkopers buiten de zeven Provintien wonende, en hier in 't land met groote getallen komende, om haar nieuwe boeken te verruilen, of te verknopen, zullen die boeken door niemand van ons mogen aangenoomen worden op reekening, of in Change, voor aleer haar boeken eerst zullen geëxamineert en getaxeert zyn door de verkoorne mannen, en de steeden malkanderen aanstonds kennis gegeeven worden, op dat haar pryzen na de ordinaris cours van haar land, zo van Papier en Druk daar gereekent, en de vragt daar boven naar discretie gestelt, onze boeken proportioneel daar ook naar gestelt worden, op dat d'een of d'ander van onze Boekverkopers door haar overpryzing niet komen te lyden, en onze boeken alzo buiten 's lands, door haar niet minder mogen verkogt worden als hier. En zal alles ter goeder trouwe moeten nagekomen werden op de boete van honderd ducatons, zo iemand op d'een of d'andere wys buiten ons accoort met haar komt te handelen, of by manquement van willige betaaling, als een nadrukker geattaqueert worden.

XI. Iemand een boek komende te drukken of uit te geeven, zal 't zelve uit zyn winkel niet eerder mogen verkoopen, voor aleer door de verkoorne mannen in ieder stad de prys daar op gemaakt is, en zal na

dat hy het uit zyn winkel verkoopt, het ten uitersten niet boven een maand mogen ophouden, om 't zelve aan de Boekverkopers, (by wien hy zyn contentement kan vinden), te zenden: alles volgens redelykheid.

XII. Alle boeken buiten 's lands met iemand aldaar in Compagnie, ofte alleen voor zyne reekening gedrukt, zullen voor geen eige Copyen kunnen aangezien worden, maar een ieder vrystaan hier te lande dezelve na te drukken.

XIII. Dat indien iemant eenige nagedrukte Boeken komt t' ontfangen hy aanstonds gehouden zal zyn de zelve te brengen tot den Deeken, of de daar toe Verkoornen, waarna de port van dito Boeken ieder zullen moeten goet gedaan worden door den zender, (eer men dezelve weer terug zend, om de verschotene penningen op het goet te kunnen vinden:) doch indien iemand in gebreke blyft als boven zoo verklaart hy zich t'onderwerpen de poene van het vierde Articul en daarenboven te betalen t'elkens 25 gulden boete, ten voordeele van ieder van de Compagnie der stadt daar de Casus zal voorvallen: mits ieder gewaarschouwt zy dat het een nagedrukt boek is.

XIV. Eer men tot revenge eenigen nadrukker zal komen te attaqueren, zal eerst de zaak by de Compagnie in ieder stad onderzocht worden, of de revenge rechtmatig, of uit passie geschiet: en als dan door de Compagnie gezamentlyk order gestelt worden, dat de beledigde den nadrukker zal nadrukken, en zal hy als dan in de naam van de Compagnie, onder opzicht nochtans van de verkoorne mannen, alles uitvoeren om den anderen tot reden te brengen, en te assisteren conform het vierde Artykel. Aldus geaccordeert en door ons gezamentlyk goed gevonden en getekent.

Amsterdam den achtsten Maart, *zeventienhondert en tien.*

Amsterdam. Henri Desbordes, François Halma, Pieter Mortier, R. & G. Wetstein, P. Brunel, P. Marret, Estienne Roger, De Lorme, François van der Plaats, F. l'Honoré, Hend. Schelte, Thomas Lombrail, Joannes van Waesbergen, Joannes Pauli, Jacques Desbordes, Jan Boom, Pieter de Coup, Pierre Humbert, Adr. Braakman, Louis Renard, Frères Chastelyn, Paul de la Feuille, Claude Jordaan.

Leiden. Cornelis Boutestein, Joh. Du Vivie, A. Dykhuizen, Is. Severinus, Samuel Luchtmans, Dirk Haak.

'*s Hage.* A. Moetjens, Abraham de Mondt, E. Bouquet, J. van Ellinkhuizen, Henry van Bulderen, Louis van Dole, Hendrik van Dole, E. Foulque, P. van Thol, Pierre Husson, W.D. Voys, T. Johnson, Charles

Delo, J. Troyel (pour la veufve), R. Aalbers (voor de wed. Uitwerf), H. Scheurleer, Johannes Clos, Joh. Kitto.

Rotterdam. Fritsch & Bohm, Abraham Acher, Joh. Hofhout.

Utrecht. W. van de Water, W. Broedelet, W. Poolsum, Jacob van Poolsum.

Bijlage bladzijde 550.
***Memorie mu toelichting bij het traktaat tusschen Frankrijk en Nederland* 1855.**

De overeenkomst, wier bijzondere bepalingen, als betreffende wettelijke regten, bij het wets-ontwerp aan de goedkeuring der Kamer worden onderwerpen, strekt ter nakoming van de verbindtenis die Nederland tegenover Frankrijk op zich nam bij art. 14 van het handels- en scheepvaarttractaat, tusschen de twee Rijken op den 25 Julij 1840 te Parijs gesloten.

Dat artikel luidt aldus:

Art. 14. ‘La propriété littéraire sera réciproquement garantie.

Une convention spéciale déterminera ultérieurement les conditions d'application et dexécution de ce principe dans chacun des deux Royaumes.’

Ruim veertien jaren zijn er thans verloopen sinds dit beding werd nedergeschreven, en de conventie is nog niet tot stand gekomen.

De onderhandeling werd intusschen reeds in het jaar 1841 geopend, doch steeds gestuit op verschil van meening omtrent de juiste grenzen van het hier bedoelde eigendomsregt, omtrent den duur der overeenkomst, op het verschil der wetgevingen, op andere bezwaren, en, steeds met hoop op beter slagen weder opgevat, werd zij telkens met even weinig vrucht wederom afgebroken.

Waar de onderhandelaars eenmaal meenden geslaagd te zijn, bleek het uit de afstemming door de Vertegenwoordiging van 't geen tusschen hen overeengekomen was, dat zij zich hadden vergist.

Drie, als het ware aangewezen tijdvakken, kenmerken die lange reeks van pogingen, waardoor de Nederlandsche Regering aan Frankrijk de ondubbelzinnige bewijzen gaf van hare zucht tot nakoming der op zich genomen verpligting.

Het eerste tijdvak loopt van den aanvang van het jaar 1841, toen de gezant van Frankrijk voor het eerst met instructiën werd voorzien, tot aan de opzettelijke zending van den baron Billing, in het jaar 1851;

het tweede van die zending tot aan de verwerping door de Tweede Kamer van de conventie van 27 Mei 1852;

het derde van de jongste wederopvatting der onderhandeling tot aan de onderteekening der overeenkomst die thans der Kamer ter goedkeuring wordt aangeboden.

Met de geschiedenis der twee eerste tijdvakken is de Kamer, naar de Regering meent, genoegzaam bekend. Van het laatste ziet zij thans de uitkomst.

De Regering kan derhalve volstaan met te wijzen, deels op den geheel veranderden staat van zaken sedert den aanvang van het vorig jaar, bij gevolg op het geheel verschillend standpunt waarop zij zich bij de wederaanknooping der onderhandeling geplaatst vond, en deels op de wijzigingen in het vroeger tot stand gebragte tractaat, welke door de Regering niet dan met moeite verkregen zijn, vooral nadat Frankrijk van andere Staten de voorwaarden had verkregen, aan welke dat Rijk veel waarde meende te moeten hechten.

Wat het eerste betreft, de litterarische conventie van 22 Augustus 1852 tusschen Frankrijk en België heeft, sedert hare bekrachtiging in 1854 en haar in werking treden in de maand Mei van dat jaar, in het naburig Koningrijk eene belangrijke industrie, en in Nederland een belangrijken tak van handel doen ophouden.

Het zij verre, dat der Regering kunne verweten worden zich te eeniger tijd door bedenkingen van zuiver eigenbelang te hebben laten terughouden van het voldoen aan eene plegtige verbindtenis. Van het tegendeel getuigen de bijna zonder tusschenpoozing steeds weder opgevatte pogingen om tot overeenstemming te geraken; van het tegendeel getuigt de conventie van 27 Mei 1852.

Maar het tot stand komen der overeenkomst tusschen het Fransche Rijk en België heeft den vorigen staat van zaken zeer aanmerkelijk gewijzigd:

1o. door de bezwaren die de Nederlandsche Boekhandel in eene litterarische conventie, en bepaaldelijk in de overeenkomst van 27 Mei meende gelegen te zijn, voor het grootste en voornaamste gedeelte door de afschaffing van den Belgischen nadruk uit den weg te ruimen.

2o. door het bewijs te leveren dat België, in den laatsten tijd de baker-

mat van den Europeschen nadruk, waarin tallooze werklieden hun bestaan vonden, zich noch door zijne wetgeving - dezelfde als de onze op het kopijregt - noch door de menigvuldige en luide klagten van den Boekhandel en van de daarmede in zoo naauw verband staande takken van industrie, heeft laten terughouden van de afschaffing van een ongeoorloofden handel, van de huldiging van een beginsel, dat thans mag worden aangemerkt als algemeen en duurzaam opgenomen in het internationaal regt van Europa, waarin het eene der weldaden van onze eeuw zal zijn geweest de wederkeerige gelijkstelling van vreemdelingen met onderdanen steeds meer veld te doen winnen.'

Wat derhalve België, niettegenstaande zijn veel grooter belang bij het behoud van den nadruk van Fransche werken, en, zoo al op aandrang van Frankrijk, dan toch zonder er zich even als Nederland uitdrukkelijk toe te hebben verbonden, gedaan heeft, zou Nederland naijverig op het houden van gelijken tred met hen die op het pad van beschaving en verlichting vooruitgaan, niet kunnen weigeren te doen, zelfs dan niet, wanneer de eenmaal geslotene verbindtenis het de nakoming daarvan niet tot pligt stelde.'

Onder zoodanige omstandigheden - de afschaffing van den Belgischen nadruk en de huldiging van het beginsel van wering van den nadruk door de meeste Staten van Europa - heeft de Regeling niet geaarzeld de afsluiting der tegenwoordige conventie en de nakoming der op Nederland rustende verpligting zooveel mogelijk te bespoedigen.'

Wat in de tweede plaats aangaat de wijzigingen, die de conventie van 27 Mei bij deze overeenkomst heeft ondergaan, de vergelijking dier twee internationale acten is voldoende om die in het oog te doen vallen. Zij verdienen, bij het hoogst moeijelijke en teedere der onderhandeling, als zoovele niet onbelangrijke verbeteringen te worden aangemerkt en op prijs gesteld. De Regering zal ze, bij de toelichting der artikelen, aanstippen.'

Zij heeft, naar zij veitrouwt, met eerbiediging der belangen van allen, aan de bepaling van art. 14 van het tractaat van 25 Julij 1840 eerlijke uitvoering gegeven, en alzoo, naar zij zich vleit, aan Frankrijk gegeven hetgeen waarop dat Rijk regtmatige aanspraak had.'

De overeenkomst rust, blijkens haar eerste artikel, op het beginsel dat de wetgeving van elk der beide landen wordt toepasselijk verklaard op den nadruk van werken uitgekomen in het andere land. De regten, die de Nederlandsche wet den Nederlandschen schrijver toekent, zijn op ge-

lijke wijze aan den Franschen verzekerd, en omgekeerd. Dit beginsel, het billijkste en, zoo niet het eenig mogelijke, het eenvoudigste en gemakkelijkste, is dan ook dat van schier alle conventiën van gelijken aard. Het heeft daarenboven dit voordeel, dat de regter, ook in geval van nadruk van vreemde werken, naar de vaderlandsche wetgeving blijft regt spreken. Heeft het een nadeel, zoo kan het alleen dit zijn, dat, bij ongelijkheid der wetgevingen, den schrijvers van het eene land in het andere grootere of meerdere regten kunnen worden toegekend dan aan de schrijvers van het laatste in het eerste zijn verzekerd. Zoo bestaat er werkelijk op sommige punten ongelijkheid tusschen de Nederlandsche en Fransche wetgevingen op het kopijregt. In dit bezwaar is te gemoet gekomen door bij de laatste zinsnede van het artikel te bepalen, dat de regten der schrijvers in de wederzijdsche Staten in geen geval uitgebreider zullen zijn dan die welke de wetgeving des lands, waartoe zij behooren, hun toekent. Met betrekking tot deze omstandigheid alleen zal dus de regter bij geschillen over kopijregt op de vreemde wetgeving te letten hebben. Langs dezen weg is men er toe geraakt te contracteren op den voet eener volkomene gelijkheid, die bij de conventie van 27 Mei niet altijd in het oog gehouden was.'

De overeenkomst strekt de internationale bescherming alleen uit tot de wetenschappelijke en letterkundige werken. Men bleef alzoo binnen de perken van art. 14 van het handelstractaat, en bepaalde zich tot den letterkundigen eigendom in engeren zin, tot 't geen hier, even als in de wet van 25 Januarij 1817, meer juist zou worden genoemd *kopijregt*.'

De aanhef van het 1e artikel ontneemt aan de conventie alle terugwerkende kracht. Dit beginsel wordt in art. 7 nader ontwikkeld en uitdrukkelijk bevestigd. Ook uit dien hoofde verdient, naar de Regering meent, de redactie van art. 1 de voorkeur boven die derzelfde bepaling in de conventie van 27 Mei.'

Art. 2 onderwerpt het genot der voorregten, die de conventie den schrijver toekent, aan de vervulling der formaliteiten ter verkrijging van het kopijregt voorgeschreven bij de wetgeving des lands, alwaar het werk verschijnt.'

Eene dergelijke bepaling werd aangetroffen in art. 4 der conventie van 27 Mei. De tegenwoordige, behalve dat zij beter geplaatst is, vergemakkelijkt de verzekering van het regt der schrijvers. Registratie van het werk, overlegging van exemplaren in het andere land, zijn niet noodig.

Vervulling der formaliteiten, vereischt in het land waar het werk oorspronkelijk uitkomt, en bewijs van die vervulling door eene verklaring, afgegeven door de wederzijdsche Departementen van Binnenlandsche Zaken, is alles wat vereischt wordt. De Regering ziet voor niemand nut in een vermenigvuldiging van noodelooze formaliteiten, in eene bemoeijelijking der schrijvers in de uitoefening van het hun toegekend regt.'

Bij art. 3 is het uitsluitend regt van den vertaler om zijne vertaling uit te geven erkend en gelijkgesteld met dat van den schrijver tot uitgave van zijn oorspronkelijk werk. De billijkheid van dit beginsel, dat ook reeds in de Nederlandsche wetgeving was opgenomen, valt in het oog wanneer men bijv, denkt aan eene vertaling in verzen van een dichtstuk, als de onlangs verschenen vertaling van den *Dante* door Ratisbonne, af aan die van al de werken van een beroemd schrijver, gelijk bijv. de vertaling van de werken van Walter Scott door Defauconpret. Aan zoodanige vertaling kan in veel opzigten dezelfde waarde worden toegekend als aan eene oorspronkelijke lettervrucht, en iedere vertaling is, hoewel doorgaans met minder scheppingsvermogen, evenzeer de vrucht van intellectuelen arbeid als ieder oorspronkelijk geschrift.'

De 2e alinea laat geen twijfel omtrent den aard van het hier toegekend regt. Geen uitsluitend regt van den schrijver of van wie ook, om een werk, zij het dan ook binnen een bepaalden tijd, in eene andere taal uit te geven dan die waarin het werkelijk verschijnt, maar alleen uitsluitend regt van den vertaler om *zijne* vertaling uit te geven. De bepaling zegt dit met zoovele woorden.'

In de 1e alinea zijn de woorden 'reproduction *ou* contrefaçon' - zoo als art. 2 der conventie van 27 Mei luidde - ter bevordering der duidelijkheid veranderd in 'reproduction *en* contrefaçon.''

Hoewel de redactie van het geheel art. 3 overigens woordelijk dezelfde is als die van evengenoemd artikel der conventie van 27 Mei, zoo kan echter de eerstbedoelde bepaling niet tot denzelfden twijfel aanleiding geven. Die twijfel kon alleen zijn oorsprong vinden in het verband tusschen de artt. 1 en 2 dier conventie, bij het eerste waarvan de wet van 25 Januarij 1817 on voorwaardelijk op de Fransche schrijvers werd toepasselijk verklaard, zoodat deze ook hier te lande verkregen 'het uitsluitend regt om hunne oorspronkelijke werken in *eene of meer talen.....* door druk gemeen te maken' enz. De ongelijkheid dier bepaling met de Fransche verordeningen, waarin de uitbreiding 'in eene of meer talen'

niet wordt aangetroffen, was eene der redenen waarom art. 1 der tegenwoordige overeenkomst vermeerderd werd met de laatste zinsnede, bepalende dat de regten, wederkeerig aan de schrijvers verzekerd, niet uitgebreider zullen zijn dan die welke zij in het land, waartoe zij behooren, genieten. Indien derhalve, onder de werking der overeenkomst, de werken van Fransche schrijvers in de taal waarin zij verschenen zijn niet mogen worden *nagedrukt*, niets belet dat zij hier te lande worden *vertaald*.'

Art. 4 bedingt het wederkeerig regt om in elk der beide landen, in de dagbladen en tijdschriften over te nemen de artikelen verschenen in de dagbladen en tijdschriften van het andere land. Art. 3 der conventie van 27 Mei bevatte een gelijksoortig beding. De bijvoeging evenwel, dat zoodanige artikelen alleen mogten worden overgenomen: 'a moins que les auteurs n'aient declaré..... qu'ils en interdisent la reproduction', maakte het voordeel der bepaling illusoir. Dit voorbehoud der schrijvers is in het tegenwoordig art. 4 beperkt tot de zoogenaamde 'feuilletons' en de bijdragen in tijdschriften. Ieder die de geschiedenis der jounalistiek en der wijze van uitgave van de ligtere Fransche litteratuur sedert meerdere jaren heeft gevolgd, is het bekend dat de Fransche romans, die nevens de gewigtigste politieke gebeurtenissen de aandacht van het Fransche en meermalen van het Europesche publiek boeiden, in den laatsten tijd zijn verschenen in de groote Fransche dagbladen, die den schrijvers daarvoor soms ontzettende sommen betaalden, en aan deze speculatie eene voorbeeldelooze vermeerdering van het aantal hunner lezers te danken hadden. De 'roman-feuilleton' bloeide voornamelijk tusschen de jaren 1840-1848. Na eenige verflaauwing herleeft thans die vorm van uitgave. Dat nu de schrijver, wiens lettervruchten tegen nadruk worden beschermd wanneer zij in boekdeelen uitkomen, minder regt op die bescherming zoude hebben wanneer zij in dagbladen verschijnen, zal gewis niemand beweren. Van daar de beperking der bevoegdheid tot het overnemen van dagblad-artikelen met betrekking tot de feuilletons. Behalve deze mogen alle courant-artikelen worden overgenomen. De bijdragen in tijdschriften, meestal van grooteren omvang, en dikwijls de materie van meerdere boekdeelen bevattende, kunnen evenmin met gewone courant-artikelen worden gelijkgesteld, en hebben, even als de feuilletons, aanspraak op bescherming. Nogtans genieten beide die alleen dan, wanneer de schrijver in het dagblad of tijdschrift zelf uitdrukkelijk verklaart zich het uitsluitend regt van uitgave voor te

behouden. Dit voorbehoud is wederom op zijne beurt beperkt, en is in geen geval toepasselijk op artikelen over de politiek van den dag (articles de discussion politique), zelfs al kwamen die uit, 't geen evenwel niet ligt denkbaar is, in den vorm van ‘feuilletons’ of ook, hetgeen eer het geval kan zijn, van bijdragen in tijdschriften.’

De bescherming van het regt der schrijvers op den eigendom van hunnen arbeid zou denkbeeldig zijn, indien het nadrukken in de Staten der contracterende partijen verboden was, terwijl hunne werken, elders buiten hunne toestemming herdrukt, in de eerstgenoemde Staten mogten worden ingevoerd en verkocht. Uit dien hoofde verbiedt art. 5 den invoer, de uitstalling en den verkoop van nadrukken, waar ook uitgekomen, en bepaalt dat de invoer wordt beschouwd en mitsdien gestraft als nadruk. Het geldt hier dan ook niet de voortbrengselen eener vrije industrie, maar de vruchten eener nijverheid, die thans in alle landen van Europa wordt beschouwd als diefstal, althans als eene aanranding van het eigendomsregt. In ons land zelf wordt zij met straf bedreigd, zoowel bij de wet van 25 Januarij 1817 als bij het Wetboek van Strafregt. Het beding kan daarom evenmin met eene gewone verbodsbepaling worden gelijkgesteld, als b.v. de wettelijke voorschriften ter wering van voorwerpen van sluikhandel aan de grenzen. Ook de bepaling van art. 5 kan derhalve geacht worden tot het wezen eener letterkundige overeenkomst te behooren. Op het voetspoor van Frankrijk heeft België haar, blijkens zijne conventie met Groot-Brittannië, niet anders beschouwd.’

Art. 6 beveelt de confiscatie der nagedrukte exemplaren en verklaart op de overtreders in het algemeen toepasselijk de straffen in elk der beide landen gesteld op den nadruk van werken van vaderlandschen oorsprong.’

De boete, die hier te lande in alle andere gevallen, overeenkomstig art. 4 der wet van 25 Januarij 1817, komt ten voordeele der ‘algemeene armen van de woonplaats des nadrukkers’, wordt wanneer zij is uitgesproken ter zake van den invoer van nadrukken van Fransche werken gestort in de schatkist. Daar toch de *nadrukker* in dit geval steeds zal behooren tot een ander land dan dat waarin de straf wordt uitgesproken, was het ongerijmd de opbrengst der boete toe te kennen aan dat vreemde land, 't geen zonder deze bijvoeging, althans met betrekking tot Nederland, zoude geschieden.’

De overeenkomst heeft, gelijk vroeger reeds is aangetoond en zoo als

blijkt uit den aanhef van art. 1, geene terugwerkende kracht. Art. 7 bevestigt dit beginsel en houdt buitendien eenige noodzakelijke overgangsbepalingen in, die even als de artt. 8, 9 en 10 geen bijzondere toelichting schijnen te behoeven. Die artikelen betreffen uitsluitend maatregelen van uitvoering.'

Het nemen van maatregelen tegen den invoer van nadrukken en betrekkelijk het toezigt op de grenzen, is aan de goede trouw der hooge Regering overgelaten. Het artikel van de conventie van 27 Mei daarop toepasselijk (art. 6) wordt derhalve in de tegenwoordige overeenkomst gemist.'

Art. 11 bepaalt het tijdstip waarop de overeenkomst in werking zal treden en den duur waarvoor zij is aangegaan.'

De Regering had gewenscht dien duur in overeenstemming te brengen met dien van het tractaat van 25 Julij 1840, waarvan de overeenkomst uitvloeisel is, 't geen, zoo als vroeger door de Tweede Kamer met regt werd aangemerkt, in gewone omstandigheden in den aard der zaak zou zijn gelegen geweest.'

Het tractaat intusschen is sedert tien jaren van jaar tot jaar opzegbaar. De overeenkomst bij haar tot stand komen reeds aan diezelfde opzegbaarheid te onderwerpen, zou gelijk hebben gestaan met eene weigering om haar te sluiten. Opzegbaar op den dag zei ven haver afsluiting, had zij het wezen eener overeenkomst gemist. De Regering heeft gemeend niet te ver te gaan met zich te verbinden voor vier jaren, na verloop van welke de overeenkomst, bij eventuele opzegging van het tractaat, van regtswege te gelijker tijd is opgezegd. Wordt het tractaat vóór het verstrijken der vier jaren opgezegd, dan is de overeenkomst na afloop van dien termijn van zelf niet meer van kracht.'

Ten gevalle daarvan heeft de Fransche Regering afgezien van den termijn van zes jaren, op welken zij graoten prijs stelde.'

Geen overeenkomst is denkbaar zonder wederzijdsche concession.'

De inzage der conventiën van gelijken aard door Frankrijk met andere Staten gesloten, welke conventiën hiernevens worden overgelegd, zal der Kamer bij het nagaan van 't geen door dat Rijk tot het wezen eener litteratische conventie wordt gebragt, de overtuiging geven van de belangrijke concessiën bij de overeenkomst met Nederland toegestann. Vooral van de conventie tusschen het Fransche Rijk en België, alsmede van die tusschen België en Groot-Brittannië, zal de Kamer met belangstelling kennis nemen.'

Tegenover de concessiën door Frankrijk gedaan zal, de Regering houdt er zich van overtuigd, die van Nederland, waardoor aan de overeenkomst een bestaan van ten minste vier jaren wordt verzekerd, voorzeker niet bovenmatig voorkomen.'

Het strekte althans der Regering tot groot genoegen van hare zijde te hebben kunnen medewerken om door middel van een in de gegeven omstandigheden niet onvoordeelig tractant, eene nog altijd opene wond te heelen.'

De Minister van Buitenlandsche Zaken VAN HALL.

Bijlage bladzijde 551.

Verslag der Commissie, uitgebragt in de zitting van de Tweede Kamer der Staten-Generaal van den 1*sten Augustus* 1860, *over de nadere overeenkomst met Frankrijk.*

Uwe Commissie heeft kennis genomen van de op den 27sten Mei jl. gesloten overeenkomst met Frankrijk, waarvan op den 14den Junij jl. de ratificatiën zijn gewisseld.'

Die overeenkomst betreft tweederlei onderwerp. Art. 1 bepaalt het inkomend regt, dat in Frankrijk bij den invoer van boeken, brochures en wetenschappelijke verhandelingen, in Nederland uitgegeven, zal worden geheven, op 20 francs per 100 pond voor Fransche, en 1 franc per 100 pond voor niet-Fransche boeken. Daarbij wordt tot verduidelijking gezegd, dat Nederduitsche leerboeken met Fransche aanhalingen of lessen slechts aan het lagere regt van 1 franc zullen onderworpen zijn, 'mits die aanhalingen en die lessen slechts een ondergeschikt gedeelte van het werk uitmaken.' Uwe Commissie mag de aanmerking niet terughouden, dat het niet altijd gemakkelijk zal zijn te onderscheiden, of iets een ondergeschikt of een voornaam gedeelte van een leerboek is. De beslissing daarover zal al ligt van de individuële opvatting van de ambtenaren der douane afhangen.'

Zij betreurt het dat de Regering niet eene even ruime en vrijzinnige bepaling van de Fransche Regering heeft kunnen verkrijgen, als die in art. 11 van het tractaat van 30 Augustus 1858 met België is opgenomen (goedgekeurd bij de wet van 28 December 1858, *Staatsblad* n°. 119), volgens welke boeken, in ieder der beide landen uitgegeven, vrij van

inkomend regt in het andere worden ingevoerd. Intusschen is de bepaling, zoo als zij thans gemaakt is, hoewel dan niet geheel zoo als men die zoude kunnen wenschen, toch in het voordeel van den Nederlandschen Boekhandel.'

Art. 2 betreft het internationale kopijregt, en strekt tot uitlegging van artt. 1 en 3 der overeenkomst met Frankrijk van 29 Maart 1855, bekrachtigd bij de wet van 12 Julij 1855 (*Staatsblad* n°. 101), met opzigt tot chrestomathiën uit Fransche schrijvers, in Nederland uitgegeven wordende. Die uitgave wordt geoorloofd verklaard onder twee voorwaarden: 1° dat die werken *spécialement* (dat is *bepaaldelijk* en niet *inzonderheid*) voor het onderwijs bestemd zijn; 2° dat zij uitleggingen of vertalingen in de Nederlandsche taal bevatten.'

Bij uwe Commissie zijn omtrent dit artikel de volgende bedenkingen gerezen:'

1°. Wanneer eenmaal tusschen de Fransche en Nederlandsche Regeringen de noodzakelijkheid erkend was om de genoemde artikelen van het tractaat van 1855 te verduidelijken, zou het wenschelijk zijn geweest, daarin te wijzigen de omschrijving van het vertalingsregt. Immers terwijl art. 3 van dat tractaat bepaalt dat de eerste vertaler van een werk geen uitsluitend regt van vertaling zal hebben, moet de vraag, of de oorspronkelijke schrijver zoodanig regt heeft, dan of de vertaling gelijk staat met nadruk, volgens art. 1 worden beoordeeld naar de wetten der respective Staten, met dien verstande, dat geen schrijver een meer uitgebreid kopijregt in het andere land kan hebben dan in zijn vaderland. Daar nu volgens art. 1 der wet van 25 Januarij 1817 (*Staatsblad* n°. 5) het kopijregt in Nederland het uitsluitende regt is om *in eene of meer talen* een werk te doen drukken, zoo hangt de beslissing der vraag, of men hier te lande eene vertaling van een Fransch boek zonder de toestemming van den schrijver mag uitgeven, geheel af van de bepalingen en uitlegging der Fransche wetten.'

Ter voorkoming van moeijelijkheden over dit onderwerp, bij hetwelk de Nederlandsche Boekhandel veel belang heeft, zijn in art. 3, 2e zinsnede, van het tractaat met België (welke zinsnede overigens gelijkluidend is met artikel 3, lid 2, van het tractaat met Frankrijk van 1855), de woorden: *soit à l'auteur* bijgevoegd. Wij verwijzen daaromtrent naar de Memorie van Toelichting tot het wetsontwerp tot bekrachtiging van eenige artikelen van dat tractaat, in het *Bijblad* 1858/59, *Bijlagen* bladz. 289, waarbij evenwel kan worden vergeleken het advies door den

tegenwoordigen Minister van Finantiën uitgebragt, in hetzelfde *Bijblad der handelingen* der Tweede Kamer, bladz. 468.

2°. De uitdrukking: *zal geoorloofd zijn* (*sera licite*) is niet van onduidelijkheid vrij te pleiten. Zij schijnt aan te duiden dat de uitgave van chrestomathiën uit Fransche schrijvers, die niet aan de gestelde voorwaarden voldoen, ongeoorloofd is. De bedoeling zal evenwel deze zijn, dat zoodanige uitgave alleen met toestemming van de schrijvers, uit wier werken fragmenten werden overgenomen, geoorloofd is. Maar dan ontstaat de vraag, of dit artikel geene sanctie door eene verbodswet zoude behoeven. Immers onze wetten bepalen geene straffen op de overtreding van tractaten als zoodanig, zoo als met de overtreding van Koninklijke besluiten het geval is.

Deze bedenking heeft naar het oordeel der Commissie te meer gewigt omdat:

3°. de bepaling van art. 2 het internationale kopijregt iets verder schijnt uit te breiden, dan de wet van 25 Januarij 1817 het nationale kopijregt heeft gedaan.

Bij art. 5 van deze wet zijn *schoolboeken* van de bepalingen der artt. 1 tot 4 uitgezonderd; derhalve zouden Fransche chrestomathiën, bepaaldelijk voor het onderwijs bestemd, maar niet van uitlegging of verklaring in de Nederlandsche taal voorzien, tot geene vervolging wegens kopijregt in Nederland kunnen aanleiding geven, en evenwel hare uitgave volgens het tractaat ongeoorloofd zijn.

Practisch zal de zwarigheid, hier vermeld, misschien minder groot zijn, daar de statuten der Vereeniging voor de belangen van den boekhandel een conventioneel kopijregt van schoolboeken hebben gevestigd. Maar men gevoelt dat zoodanige statuten, die altijd voor verandering vatbaar zijn, geen wettelijken waarborg verleenen. Ook is liet kopijregt van den uitgever van een schoolboek tegenover den herdrukker van dat schoolboek iets anders dan dat van den schrijver of uitgever van een letterkundig werk tegenover dien van een schoolboek, chrestomathie.

Deze bedenkingen leiden uwe Commissie tot de gevolgtrekking, dat, om aan dit tractaat volledige uitvoering te verzekeren, eene herziening van art. 5 der wet van 25 Januarij 1817 (*Staatsblad* n°. 5) noodig kan zijn.

Blijkens art. 3 volgt deze additionele overeenkomst, wat haren duur betreft, het lot van die van 20 Maart 1855, en kan derhalve niet anders worden opgezegd dan te gelijk met het handelstractaat met Frankrijk van 25 Julij 1840 (*Staatsblad* 1841, n°. 23).

Uwe Commissie heeft de eer te adviseren, haar Verslag te doen drukken en ronddeelen, en daarvan mededeeling te doen aan den Minister van Binnenlandsche Zaken.

Aldus vastgesteld den 31 Julij 1860.
VAN ZUYLEN VAN NYEVELT.
DOMMER VAN POLDERSVELT
GEVERS DEYNOOT.
VAN ASCH VAN WIJCK.
HEEMSKERK AZ.

Bijlage bladzijde 551.
Overzigt der handelingen tusschen de Regering en de Staten-Generaal betreffende de overeenkomst met Frankrijk. Vraagstuk van het vertalingsregt[1].

Bij het onderzoek van het wets-ontwerp in de afdeelingen van de Tweede Kamer der Staten-Generaal, tot goedkeuring van artikelen der overeenkomst met Frankrijk, tot wering van den nadruk, zijn vele aanmerkingen gemaakt nopens het vertalingsregt.

In de Memorie van Beantwoording der Regering heeft de Minister van Buitenlandsche Zaken, de heer van Hall, daarop het volgende te kennen gegeven (*Bijlagen Tweede Kamer*, zittingjaar 1854-1855, bladz. 795):

'De Regering heeft met genoegen uit het verslag ontwaard, dat "de hoofdaanmerking tegen geheel de overeenkomst" althans in"veler oog" betrekking heeft tot het vertalingsregt. Zij heeft dat met genoegen ontwaard, omdat zij te dien aanzien de Vertegenwoordiging volkomen kan geruststellen. De redenering, waardoor men in het verslag tot de slotsom komt, "dat het bedoelde vertalingsregt geen deel uitmaakt van het "*droit d'auteur*' en in deze overeenkomst *niet* begrepen is' is geheel juist.

En dat wel om de volgende redenen:

1°. De Fransche wet bezigt geen andere woorden dan die van: '*droit*

1 Met vriendelijke vergunning van den heer Aug. Belinfante overgenomen uit *het Letterkundig Eigendomsregt in Nederland.*

exclusif de vendre, *faire vendre*, *distribuer leurs ouvrages;*' d.i., hunne werken in hun taal, waarin zij deze geschreven hebben. De schrijver heeft op zijn werk, de vertaler op zijne vertaling een uitsluitend regt. Maar in geen harer bepalingen kent de Fransche wet den schrijvers een *uitsluitend vertalingsregt* toe. In onze wet van 1817 daarentegen wordt het kopijregt met zoo vele woorden dus omschreven: *het uitsluitend regt.... om hunne oorspronkelijke letter- en kunstwerken....* zonder onderscheid van vorm of inkleeding, in ééne of meer talen.... *door den druk gemeen te maken*' *enz.* Dit is het onderscheid tusschen de beide welgevingen.

Tegenover de aanmerking 'dat Frankrijk zijne wetgeving zou kunnen veranderen op zoodanige wijze, dat daardoor de waarborg, dien men meende alleen in het 2de lid van art. 1 gelegen te zijn, weder verviel,' zou de Regering de bewering kunnen stellen, dat Nederland in dat geval met geheel hetzelfde regt ook zijne wetgeving zou kunnen wijzigen, zoodanig dat die waarborg in zijn geheel bleef. Want art. 1 bepaalt wel, dat de schrijvers geen uitgebreider regten mogen uitoefenen dan die de wetgeving van hun eigen land hun toekent, maar dat sluit geenszins uit, dat zij zeer goed in een der beide landen *minder* uitgebreide regten dan in hun eigen land kunnen hebben, krachtens het hoofdbeginsel in het stelsel der overeenkomst, dat de wetgeving van het eene land wederkeerig op de schrijvers van het andere toepasselijk verklaart, behoudens alléén de uitzondering van het 2de lid van art. 1 en de bepalingen der conventie zelve.

2°. Art. 3 der overeenkomst stelt de *vertalingen van nationale of vreemde werken* gelijk met *oorspronkelijke werken.* Alléén als zoodanig '*à ce titre*' wordt aan vertalingen de bescherming van art. 1 verleend. De bepaling is in de meest mogelijke algemeene bewoordingen vervat. Zij omvat de vertalingen van ALLE *nationale of vreemde werken.* Onder geen anderen titel hoegenaamd dan '*als oorspronkelijke werken*' kunnen vertalingen krachtens de overeenkomst eenige bescherming genieten. Deze assimilatie van *alle vertalingen* met oorspronkelijke werken sluit op zich zelf reeds alle denkbeeld van een uitsluitend vertalingsregt uit. Dien ten gevolge ontzegt ook het tweede lid van het artikel 'elken' vertaler het uitsluitend vertalingsregt. '*Le présent article n'a pour objet d'accorder au premier traducteur d'un ouvrage le droit exclusif de traduction.*' Art. 3 dus ontzegt *zoowel den schrijver als elken vertaler* (de bepaling maakt geen uitzondering) het *uitsluitend* regt van vertalen. En aan art

1 kan de schrijver, ook zelfs in de veronderstelling, dat het 2de lid van art. 1 hem dit anders niet zon beletten, dat regt evenmin ontleenen, omdat het 1ste lid de wederzijdsche wetgevingen toepasselijk verklaart op de schrijvers van het andere land, '*voor zoover de tegenwoordige overeenkomst met gezegde wetten* NIET IN STRIJD IS.' Die strijd nu zou uit hoofde van art. 3 aanwezig en dus niet de Fransche of Nederlandsche wetgeving, maar art. 3 toepasselijk zijn. Welke bepalingen de *tegenwoordige of toekomstige* wetten der beide landen ten aanzien van het vertalingsregt ook mogen inhouden, art. 3 van de conventie ontzegt ondubbelzinnig *elken* vertaler (zij het de schrijver of wie ook) alle *uitsluitend* vertalingsregt.

3°. De vergelijking der overeenkomst van 29 Maart met andere conventiën, door Frankrijk gesloten tot wering van den nadruk, bevestigt die bewering. Daaruit blijkt, dat het uitsluitend vertalingsregt den schrijvers *uitdrukkelijk moet zijn voorbehouden*, zoo als bij den aanvang der onderhandelingen, vóór dat van de zijde van Frankrijk de vordering om het vertalen te beletten was opgegeven, door den onderhandelaar van dat Rijk ook van Nederland verlangd is, en zoo als geschied is in de conventie van Frankrijk met Spanje (art. 4), met België (art. 5), met Groot-Brittannië (art. 3). In al die overeenkomsten is aan het slot der bepaling, gelijkluidende aan art. 3 der conventie van 29 Maart, deze bepaling toegevoegd '*hormis dans le cas et les limites prévus par l'article suivant*,' bij welk volgend artikel het bewust voorbehoud bepaald wordt omschreven. In dit een en ander vindt de Regering de nadere en ongezochte bewijzen, dat noch de Fransche wetten op kopijregt, noch de overeenkomst van 29 Maart, den schrijvers eenig uitsluitend vertalingsregt toekennen.

De aankondiging op den titel van werken van Fransche schrijvers 'dat zij zich het regt van vertaling voorbehouden,' is haar oorsprong verschuldigd aan de overeenkomsten door Frankrijk gesloten met landen als de straksgenoemde, die een zoodanig voorbehoud ten behoeve van de schrijvers bedingen. Niemand in allen gevalle, kan door zijn eigene daad zich zelven eenig regt verschaffen.

Ten slotte kan de Nederlandsche onderhandelaar der overeenkomst van 29 Maart, hier nog bijvoegen, dat hij de officiële correspondentie van den Franschen onderhandelaar met zijne Regering doorloopen heeft, en zich heeft overtuigd van de ware bedoelingen der Fransche Regering omtrent dit punt, en dat hij dan ook, ter voldoening aan den wensch in

het verslag te kennen gegeven, niet aarzelt uitdrukkelijk te verklaren, dat de Fransche Regering heeft afgezien van haar vroeger verlangen, om aan den schrijver een exclusief regt op vertalingen toe te kennen, zoodat tusschen de beide onderhandelaren is verstaan, dat dit regt in geene der bepalingen van conventie ligt opgesloten, gelijk zulks door den Franschen onderhandelaar wordt erkend.'

Bij gelegenheid van de beraadslagingen over het wetsontwerp in de Tweede Kamer der Staten Generaal, zitting van 22 Junij 1855 (*Bijblad Tweede Kamer*, zittingjaar 1854-1855), werd het vraagstuk over de vertalingen weder ter sprake gebragt, en toen heeft de Minister van Buitenlandsche Zaken, de heer van Hall, onder anderen gezegd (*Bijblad Tweede Kamer*, 1854-1855, blz. 1012): 'Nu zal ik uwe aandacht niet vestigen op andere argumenten tot nadere toelichting van ons stelsel, geput uit art. 3 en uit de volstrekte absentie van bepalingen, gelijk aan die welke in de andere tractaten betrekkelijk het vertalingsregt voorkomen. Dat is in de Memorie van Beantwoording ontwikkeld, en het heeft geene tegenspraak in deze beraadslaging gevonden. Ik kan dat dus met stilzwijgen voorbijgaan; maar ik moet het toch herinneren, omdat het eene nadere bevestiging is van het stelsel dat wij voordragen. Bij het verslag was gevraagd naar eene verklaring der Regering omtrent dit punt, en ik verbeeld mij dat ik er eene zoo volledige gegeven heb, als het meest voorzigtige lid dezer vergadering slechts zou kunnen wenschen. Ik mag er bijvoegen, dat ik die verklaring niet gegeven heb, zonder die vooraf met mijn mede-onderhandelaar van de zijde van Frankrijk te hebben geconcerteerd. Men wenscht evenwel dat ik alsnog eene poging zal aanwenden bij de uitwisseling der ratificatiën, ten einde omtrent dit punt nog eene nadere opheldering te verkrijgen. Ik wil geen enkel bezwaar tegen die vraag in het midden brengen, omdat, wanneer ik bij voorbeeld al zou opmerken dat het eene nog al vreemde houding zou hebben, om bij de uitwisseling der ratificatiën dergelijke opheldering te geven, ik dan den schijn zou aannemen alsof ik zoodanige ernstige poging niet wilde aanwenden. Dit is het geval niet: integendeel, ik kan de verzekering geven, dat ik die poging zal aanwenden, maar ik herhaal het, zij is waarlijk noodeloos.'

In de zitting van de Eerste Kamer der Staten-Generaal (Comité-Generaal) van 9 Julij 1855 heeft de Minister van Buitenlandsche Zaken, de

heer van Hall, de zaak nog nader toegelicht en o.a. gezegd (*Bijblad Eerste Kamer* 1854/55, bladz. 190): 'Doch daar de spreker (de heer van Rijckevorsel) er veel aan schijnt te hechten, zal ik, uit vriendschapsbetrekking voor hem, antwoorden, dat ik de zaak mondeling behandeld heb en dat bij die gelegenheid de Fransche gezant de goedheid gehad heeft mij een dik pak instructiën te laten doorloopen, ook instructiën bevattende, die hij ontvangen had tijdens mijn voorganger aan het bewind was, maar waarin vaststaat: 'het vertalingsregt reclameren wij voor onze schrijvers niet.' Daar bestaat geen schrift van, en zal er niet van bestaan, want ik geloof niet, dat ik het ontvangen zal bij de ratificatie, omdat Frankrijk geen openbaar bewijs zal willen geven, dat het aan ons iets anders schenkt dan aan anderen, maar de vrijheid laat, om het er bij inductie uit op te maken. Tot geruststelling van den geachten spreker, die de zaak te zwaar inziet, moet ik hem doen opmerken dat, welke ook de opiniën in Frankrijk mogen zijn, deze quaestiën voor de Nederlandsche regtbanken zullen behandeld worden. Als er quaestie zal zijn van eene hier te lande gemaakte vertaling, dan zal die quaestie komen voor onze regtbanken. Wat men dus in Frankrijk denkt zal vrij onverschillig zijn. Zoo er eene vertaling in Frankrijk uitkomt, dan zou het tractaat daaraan geheel vreemd zijn, maar wat uit het tractaat volgt en een Nederlander raakt, zal voor onze regtbanken komen.'

Overigens herhaalde de Minister de belofte, in de Tweede Kamer gedaan, 'dat hij pogingen zou aanwenden om, bij de ratificatie van de overeenkomst, eene nadere stellige verklaring uit te lokken, maar dat in allen gevalle duidelijk was gebleken: 'dat wij hebben onderhandeld in dien geest, dat een auteur geen uitsluitend vertalingsregt zou hebben.'

Eindelijk meenen wij hier te moeten herinneren dat, bij de beraadslaging in de Tweede Kamer, in de avondzitting van 16 December 1858, over de goedkeuring der overeenkomst met België, door den heer van Hall, toen lid dier Kamer (*Bijblad Tweede Kamer* 1858-1859, blz. 468 en 470), op nieuw is verklaard, dat omtrent die quaestie van het vertalingsregt *geen twijfel bestaat.* Hij herinnerde aan de discussiën, in 1855 gevoerd, en zeide o.a.: 'dat de Regering daaruit had kunnen zien, dat de Fransche gevolmagtigde de juistheid van dien uitleg met een brief heeft bevestigd.'

'Er moet en er kan geen twijfel bestaan, en wij althans behooren geen onzekerheid te doen geboren worden. Deze Kamer heeft hare stem

aan het tractaat met Frankrijk gegeven nadat de twijfel geheel was opgelost. In Frankrijk heeft de schrijver het regt van vertaling niet, en daarom is de bepaling in het tweede lid van art. 1 van het tractaat met Frankrijk gebragt, volgens welke geen Franschman hier te lande regten kan reclameren, die hij in zijn eigen land niet heeft. Ik herhaal: wij hebben er in voorzien, dat een Fransche schrijver hier te lande geen regten kan reclameren, die hij in zijn land niet bezit, en in Frankrijk bestaat het regt van vertaling niet.'

Bijlage bladzijde 558.
Uittreksel uit de handelingen der Tweede Kamer der Staten-Generaal. Avond-zitting van* 16 *December* 1858, *betreffende het traktaat met België.

De algemeene beraadslaging wordt daarover geopend.

De heer van Hall: Ik wil uwe aandacht slechts voor eenige oogenblikken verzoeken. Te midden van eene soort van opgewondenheid in de Memorie van Toelichting doorstralende, vind ik eene uitdrukking die mij nog al verwondert. Bij de adstructie van artt. 1 tot 3 zegt de Regering het navolgende: 'Kon er te regt of ten onregte, naar aanleiding der daartoe betrekkelijke bepalingen van de Nederlandsch-Fransche conventie eenige twijfel bestaan omtrent de vrijheid van het vertalingsregt, die twijfel is door de bepaling, opgenomen in de tweede zinsnede van art. 1, en door de redactie van art. 3 der tegenwoordige overeenkomst onmogelijk geworden. 'Ik ben overtuigd - ik stel dit op den voorgrond - dat de Regering volstrekt niet bedoelde eenige blaam te werpen op de Regering, onder welke dat tractaat met Frankrijk is gesloten. Ik ben overtuigd dat deze Regering, die bij het sluiten van het Belgische tractaat een gebaanden weg vond, heeft gekend en heeft weten te waardeeren al de moeijelijkheden, die er, vooral na de verwerping van het tractaat van 1852, bestonden bij het sluiten van het thans bestaande tractaat met Frankrijk. Ik ben bovendien overtuigd dat de Regering ook om eene andere reden niet er aan gedacht zou hebben om op eene vorige Regering een blaam te werpen: zij is daartoe te kiesch en heeft te juiste denkbeelden van de solidariteit die er in vele opzigten tusschen elkander opvolgende Regeringen bestaat. Maar ik vind die uitdrukking zeer onvoorzigtig en ik heb met genoegen gezien dat de zaak in ons Voorloo-

pig Verslag is ter sprake gebragt. Ik vind het zeer onvoorzigtig te zeggen dat er eenige twijfel over dat punt kan bestaan. En wanneer men dan zegt *te regt of ten onregte*, onderstelt de Regering dan dat er te regt eenige twijfel over den uitleg van het tractaat met Frankrijk kan bestaan? Indien dat zoo ware, dan had zij, dunkt mij, de over dat onderwerp gehoudene discussiën kunnen raadplegen; dan had zij de uitmuntende verdediging van het juiste begrip van dat tractaat, in deze vergaderzaal door ons geacht medelid Wintgens uitgesproken, en misschien daarna ook welligt het door mij gezegde kunnen raadplegen, en zij had kunnen zien dat de Fransche gevolmagtigde de juistheid van dien uitleg met een brief bevestigd heeft. Maar ik vraag, zoo die twijfel al te regt bestond, had onze Regering het dan moeten zeggen? Er bestaat geen twijfel. Ik neem de vrijheid aan den heer Minister van Buitenlandsche Zaken de vraag te rigten, of er zich sedert de sluiting van het tractaat met Frankrijk eenige moeijelijkheid te dien aanzien met de Fransche Regering heeft voorgedaan. Indien er twijfel omtrent den uitleg in deze Kamer is geopperd, vóór dat het tractaat goedgekeurd was door leden - ik zeg niet van de oppositie, want die hebben wij nooit - maar die tegen het tractaat gestemd waren, dan is die destijds opgehelderd. en uwe vergadering heeft met eene groote meerderheid verklaard dat die twijfel niet geldig was. Maar zoo er toen twijfel bestond, hebben er zich dan sedert van de zijde van Frankrijk eenige twijfelingen opgedaan, met andere woorden: *bestaat* er twijfel? Zoo hij bestaat, zal de tijd gekomen zijn om het regt of het onregt ter toetse te brengen; maar ik geloof niet dat de Regering dit zeggen zal.

Een andere vraag, die ik bij dezelfde gelegenheid wensch te doen - en dat geldt een punt, waarbij een weinig *amour propre* komt - is dit, of de ondervinding geleerd heeft dat onze Boekhandel sedert de sluiting van het tractaat met Frankrijk eenig nadeel daarvan ondervonden heeft? Ik heb mij nog al moeite gegeven deswege inlichtingen te bekomen en ik heb van alle zijden gehoord dat het tractaat uitmuntend gewerkt heeft. De Minister van Buitenlandsche Zaken zou mij zeer verpligten, mij op die vraag de noodige inlichting te willen geven.

Eindelijk een derde vraag. Welke is de reden, dat de Regering in dit tractaat, dat letterlijk hetzelfde inhoudt als het tractaat met Frankrijk, de tweede zinsnede van art. 1 van dat tractaat heeft achtergelaten. Ik zeg niet dat dit niet goed is, maar ik zou toch wel de reden willen weten waarom zij hier niet voorkomt.

Op dit oogenblik zijn de Nederlandsche en Belgische wetgevingen ten dien opzigte van gelijken inhoud; maar het hangt van iedere Regering af hare eigene legislatie te veranderen.

Die drie vragen ben ik zoo vrij aan de Regering te onderwerpen.

De heer van Goltstein, *Minister van Buitenlandsche Zaken:* Het verdrag tot wering van den nadruk, hetwelk met België gesloten is en waarvan thans eenige artikelen aan de goedkeuring van deze vergadering worden onderworpen, is geschoeid op de leest van het vroeger verdrag, dat ten aanzien van dit onderwerp met Frankrijk gesloten werd. Dien ten gevolge mag men daaruit afleiden, dat dit verdrag ook dezelfde goedkeuring van deze vergadering zal mogen ondervinden die aan het vroeger verdrag, met Frankrijk gesloten, is mogen te beurt vallen.

Er zijn echter eenige afwijkingen van meerder of minder gewigt in dit verdrag voorhanden, waarvan één vooral getroffen heeft den afgevaardigde, die over dit verdrag het woord gevoerd heeft.

De afwijkingen zijn voornamelijk deze: de gelijkstelling van de Vlaamsche en Nederlandsche taal. Deze heeft plaats gehad ten einde te voorkomen, dat de overbrenging uit de Hollandsche en Vlaamsche taal zou kunnen worden beschouwd als eene vertaling, waarvan het uitsluitend regt onttrokken is aan den schrijver; als zijnde volgens deze overeenkomst niet inhaerent aan het eigendomsregt van den auteur. Het gevolg van de bepaling zal eenvoudig zijn dat de bedoelde overbrenging, indien zij plaats vond, zou worden aangemerkt als *nadruk.*

De tweede gewigtige bepaling is de vrijstelling van de boeken, in de beide landen uitgegeven, van alle regten van invoer. Minder gewigtige bepalingen zijn die, welke gemaakt zijn ten einde den twijfel op te heffen ten aanzien van het punt, of het vertalingsregt al dan niet zal begrepen zijn onder het eigendomsregt van den schrijver, en de bepaling waarbij opgeheven wordt de uitzondering, welke voorkomt in de wet ter wering van den nadruk van 25 Januarij 1817, welke bij haar 5de artikel zekere werken uitsluit van de gunstige bepalingen ten aanzien van het eigendomsregt, zoo als bijv. de schoolboeken en de kerkboeken. De bepaling ten aanzien van de gelijkstelling van de Vlaamsche en Nederlandsche taal komt mij voor vooral van gewigt te zijn, nu zich eene belangrijke beweging ten gunste van de Vlaamsche taal in België voordoet. Vele stemmen hebben zich daarvoor verheven, ten einde die taal in behoorlijke eer door de Regering werd gehouden en voor derzelver hand-

having en verspreiding zorg gedragen. En daaraan heeft de Belgische Regering gehoor gegeven. Er zijn ook taalkundige congressen gehouden ten einde de zamensmelting der Vlaamsche en Nederlandsche taal en letterkunde te verzekeren. Daar nu de Nederlandsche taal tot hoogere volkomenheid is gebragt en de Nederlandsche letterkunde eene hoogere vlugt heeft genomen dan de Vlaamsche, zoo mag men het vooruitzigt koesteren dat er een ruimer veld zal geopend worden voor de schrijvers in de Nederlandsche taal en voor de letterkunde van dit land. Ziedaar eene uitkomst die als een uitvloeisel van dit verdrag kan worden beschouwd.

Verder behoef ik ten aanzien van het andere punt, namelijk de vrijstelling van den invoer van boeken, in beide landen uitgegeven, niets anders te zeggen dan hetgeen voorkomt in de Memorie van Toelichting, waarbij dit punt behoorlijk wordt opgehelderd. Aldaar wordt omtrent dit punt gezegd: ‘de verspreiding van gewrochten des vernufts, dat is de verspreiding der beschaving zelve, moet geheel vrij zijn. Het ligt in de bedoelingen der Regering, den vrijen invoer van boeken, die bij de overeenkomst uit den aard der zaak beperkt is tot de werken, welke in Nederland of België zijn uitgegeven, van algemeene toepassing te maken. De Regering verheugt zich niettemin het beginsel voor de eerste maal te hebben nedergeschreven in het onderwerpelijk verdrag, en zij brengt hulde toe aan de bereidvaardige medewerking en eenstemmigheid van zienswijze, welke zij bij de Belgische Regering ontmoet heeft, en die het haar gemakkelijk hebben gemaakt daartoe te geraken.’

Ziedaar het onderscheidend karakter gekenschetst tusschen deze overeenkomst en het vroegere verdrag ten aanzien van de wering van den nadruk met Frankrijk gesloten. Desniettemin is de spreker, die over dit verdrag het woord heeft gevoerd, daarmede niet tevreden, of laat ik liever zeggen, hij is niet tevreden met eene uitdrukking welke tot verduidelijking van den inhoud van dit verdrag voorkomt in de Memorie van Toelichting, alwaar men leest: ‘Kon er te regt of ten onregte, naar aanleiding der daartoe betrekkelijke bepalingen van de Nederlandsch-Fransche conventie, eenige twijfel bestaan omtrent de vrijheid van het vertalingsregt, die twijfel is door de bepaling, opgenomen in de tweede zinsnede van art. 1, en door de redactie van art. 3 der tegenwoordige overeenkomst, onmogelijk geworden.

Die spreker vraagt: ‘is er dan inderdaad twijfel aanwezig en was het wel gepast van de Regering te wijzen op dien twijfel, welke in het ver-

drag, met Frankrijk gesloten, zou bestaan?' Het is immers duidelijk uit de woorden, die ik heb voorgelezen, dat het al of niet bestaan van dien twijfel geheel in het midden wordt gelaten. Indien de spreker daar nog aan twijfelen kon, zou die twijfel weggenomen zijn door hetgeen in de Memorie van Beantwoording gezegd wordt. Aldaar komt dit voor: 'De Regering heeft bij de toelichting der artt. 1-3 niet in het minst als twijfelachtig willen voorstellen, dat de vrijheid van vertaling bij het Fransch-Nederlandsch verdrag is voorbehouden. Zij heeft alleen gezegd dat de daartoe betrekkelijke bepalingen der overeenkomst van 20 Maart 1855, *te regt of ten onregte* tot twijfel hadden aanleiding gegeven.'

De Regering heeft dus dat punt in het midden gelaten, maar te gelijker tijd begrepen dat elke bedenking ten dien aanzien moest worden opgeheven, en uit dien hoofde heeft zij betere, duidelijker uitdrukkingen gekozen in het thans gesloten verdrag.

Het is mij niet bekend dat eenige moeijelijkheid daardoor zoude zijn ontstaan, maar dit zal die geachte spreker mij wel ten goede willen houden, dat, zoodra over zoodanige punten eenige twijfel mogt kunnen oprijzen, het dan de pligt der Regering is om, bij een nader verdrag, dat ten dien opzigte wordt gesloten, alle mogelijkheid voor het ontstaan van zoodanigen twijfel uit den weg te ruimen.

Behalve deze opmerking, heeft die geachte spreker nog eene vraag gesteld. Is die vraag betrekkelijk tot het thans behandelde verdrag, dan ben ik natuurlijk verpligt daarop te antwoorden. Maar zoodanig s het geval in geenen deele. De vraag is gedaan: of de Boekhandel, na het sluiten van het verdrag met Frankrijk, daarvan *nadeelen* heeft ondervonden. Ik moet bekennen op dit oogenblik niet in de gelegenheid te zijn om daarop een pertinent antwoord te geven. Maar ik heb gedacht dat die vraag in een anderen zin had moeten worden gesteld; dat er had moeten gevraagd worden, of de Boekhandel na het sluiten van het verdrag voordeelen daarvan heeft ondervonden; want wat beteekent het als men een verdrag sluit - waarop degene die daartoe heeft bijgedragen zich verhoovaardigt - wat beteekent het indien na het sluiten van zoodanig verdrag er geene *nadeelen* uit voortvloeijen? Het doel was ten behoeve van den Nederlandschen boekhandel *voordeelen* te erlangen Maar ik bevind mij thans niet in de mogelijkheid, daar het een onderwerp raakt dat op dit oogenblik niet in behandeling is, daarop een beslissend antwoord te geven.

Waarom heeft men, werd verder gevraagd, de laatste alinea van art.

3 weggelaten, welke in het Nederlandsch-Fransch verdrag voorkomt en waarbij bepaald wordt dat de voorschriften welke ten aanzien van het weren van den nadruk in het eene land voorkomen, ook ten aanzien van de werken in het andere land uitgegeven zullen gelden? Omdat, zoo als de geachte spreker zelf heeft aangemerkt, dit bij deze overeenkomst niet behoeft te geschieden, dewijl in beide landen dezelfde wet van 25 Januarij 1817 geldt, en omdat het wel van zelf spreekt en in de bepalingen van het verdrag zelf ligt opgesloten, dat wanneer men zich wederkeerig verstaat over het weren van den nadruk, dat moet steunen op de wetgeving welke in beide landen thans van kracht is. Ik voor mij erken gaarne de verdiensten van het door tusschenkomst van den geachten spreker gesloten verdrag met Frankrijk; ik wensch niets te kort te doen aan de waarde van dat tractaat, maar ik wil er dit toch bijvoegen, dat er in deze overeenkomst met België twee gewigtige bepalingen voorkomen in het belang van den Nederlandschen Boekhandel en van de Nederlandsche letterkunde, welke in liet tractaat met Frankrijk niet worden aangetroffen.

De heer Mackay: Ik wensch den Minister eene kleine opheldering te vragen, die hij zeer gemakkelijk zal kunnen geven.

In het Voorloopig Verslag is de bedenking gemaakt, dat de wederkeerigheid bij de laatste bepaling van art. 12 van het tractaat niet volledig is in acht genomen. Daarop is door den Minister geantwoord, dat die wederkeerigheid niet mogelijk was, op grond dat België reeds meerdere voordeelen aan andere natiën had verleend. Nu vraag ik: wanneer België meerdere voordeelen toekent aan derden, waarom verleent België die niet ons, en waarom moeten wij daarenboven nog toezegging aan België doen? Waarom is niet gestipuleerd, dat ook de Belgen, wanneer zij meer voordeelen geven aan derden, die eveneens aan ons zullen geven? Het antwoord daarop in de Memorie van Beantwoording heb ik niet juist begrepen. België *heeft* reeds meerdere voordeelen aan derden geschonken, wordt er gezegd. Ik zie niet in, dat, al heeft België meer voordeelen aan anderen verleend, het daarom bij dit tractaat niet aan ons kan toezeggen dat het later te verleenen voordeelen niet zou kunnen schenken. Dit is mij niet duidelijk, evenmin als het mij duidelijk is dat er niet op is aangedrongen. Ik moet erkennen dat die vraag bij mij voortspruit uit eene vaderlandlievende susceptibiliteit, omdat ik, wanneer er tractaten met vreemde mogendheden worden gesloten, gaarne zie, dat, als wij beloften doen, die ook door anderen gedaan worden. De

Minister zal misschien dit eene ondergeschikte zaak actiten: ik voor mij stel er evenwel belang in, dat deze quaestie helder voor mij worde, en ik twijfel niet of de Minister zal haar duidelijk kunnen maken.

De heer Dirks: Bij het eenig artikel dezer wet worden goedgekeurd de artt. 1, 2 en 3 (1*ste zinsnede*) enz. van het tractaat. Dus niet de 2*de zinsnede* van art. 3. Die 2de zinsnede luidt:

'De Hollandsche taal en de Vlaamsche taal worden, met betrekking tot de toepassing der tegenwoordige overeenkomst, beschouwd als zijnde eene en dezelfde taal. De herdruk in de Hollandsche taal van een in de Vlaamsche taal uitgegeven werk, en de herdruk in de Vlaamsche taal van een in de Hollandsche taal uitgegeven werk, worden beschouwd als nadruk.'

Op die zinsnede wordt de goedkeuring der wetgeving niet verlangd, en nu is gevraagd bij het Eindverslag, of de opneming dier 2de alinea niet wenschelijk scheen, *indien althans de Nederlandsche regter geroepen zal zijn om te beoordeelen of een Vlaamsche nadruk hier strafbaar is.*

Ik laat die zaak in het midden, maar er is geen antwoord gegeven op die beschouwing, en de geuite meening blijft dus hare kracht behouden. Gaarne zou ik daarom van den Minister van Buitenlandsche Zaken vernemen wat zijn gevoelen is over die vraag, in hoe verre zij al of niet juist is.

De heer van Hall: Ik geloof dat ik niets gezegd heb, dat strekken kon om den Minister van Buitenlandsche Zaken onaangenaam te zijn. Dat zou mij meer leed doen dan ik hier kan zeggen. Maar ik heb niet kunnen zwijgen over eene uitdrukking, die in de Memorie van Toelichting voorkwam, en ook nu nog ben ik te dien opzigte niet bevredigd. Het geldt hier een landsbelang, geene quaestie van amour propre, en ik vind noch in de Memorie van Beantwoording, noch in hetgeen de Minister thans gezegd heeft, de strekking om ons staatsbelang te bevorderen. De Minister zegt in de Memorie van Beantwoording: 'ten aanzien der vrijheid van het vertalingsregt *kon* er derhalve niet alleen twijfel bestaan, maar *heeft* er werkelijk twijfel bestaan.' Ja, Mijne Heeren, daaromtrent heeft werkelijk twijfel bestaan in deze Kamer; toen het tractaat met Frankrijk hier behandeld werd, heb ik dat punt moeten uitleggen en daarna is het tractaat goedgekeurd. Ik stem den Minister toe dat de uitdrukking in het Fransche tractaat duidelijker had kunnen

zijn, maar wanneer men een tractaat sluit met een ander Rijk, dan is men niet alleen meester van de redactie. Maar nu zegt de Minister, dat hij dien twijfel heeft in het midden gelaten, en dat juist is verkeerd want er moet en er *kan* geen twijfel bestaan en wij althans behooren geen onzekerheid te doen geboren worden. Deze Kamer heeft hare stem aan het tractaat met Frankrijk gegeven, nadat de twijfel geheel was opgelost. In dit tractaat is het punt veel duidelijker omschreven; ik juich dat toe; maar de stand van zaken is dan ook geheel anders. In dit tractaat met België moest het *expressis verbis* staan, omdat de Belgische drukperswet, die dezelfde is als de onze, aan de schrijvers het regt geeft van de vertaling. In Frankrijk echter bestaat dat regt niet; daar heeft de schrijver het regt van vertaling niet en daarom is de bepaling in het tweede lid van art. 1 van het tractaat met Frankrijk gebragt, volgens welke geen Franschman hier te lande regten kon reclameren, die hij in zijn eigen land niet heeft.

Ik herhaal: wij hebben er in voorzien dat een Fransch schrijver hier te lande geen regten kan reclameren, die hij in zijn land niet bezit, en in Frankrijk bestaat het regt van vertaling niet. In België echter bestaat dat regt wel, en dus was in dit tractaat deze uitdrukkelijke bepaling noodig.

De Minister heeft gezegd, dat het met Frankrijk gesloten tractaat in dit opzigt geen moeijelijkheden had opgeleverd: de ondervinding heeft dus bewezen, dat de twijfel, die bij deze Kamer opgelost was, dien de Fransche gezant bij brief verklaard heeft niet te bestaan, ook werkelijk in de practijk niet is opgerezen en geen moeijelijkheden heeft gebaard. De Minister kan dus ook niet meer twijfelen.

Ik heb den Minister eene vraag gedaan, met betrekking tot het tractaat van 1855 en die niet in verband stond met dit tractaat met België. De Minister was niet verpligt op die vraag te antwoorden; maar ik heb mij, zoo mogelijk, willen vergewissen, dat dat tractaat met Frankrijk niet die nadeelen voor onzen Boekhandel heeft gehad, die men er van vreesde. De Minister heeft gezegd, dat ik niet had moeten vragen of er *nadeelen*, maar wel of er *voordeelen* van waren ondervonden. Dat kan ik niet aan den Minister vragen: dat zou ik aan de boekverkoopers en uitgevers moeten vragen. En hoe groot ook mijne eigenliefde is; hoe aangenaam het mij ook zou zijn mijn werk met opgewondenheid te kunnen prijzen, zoo wensch ik dat toch niet aldus in het openbaar te doen, door te vragen: welke voordeelen heb ik aan mijn land verschaft? Ik zal dus

de les niet volgen, die de Minister mij heeft gegeven; ik za hierin zijn voetspoor niet betreden.

Ik hoop dat nu dit incident zal zijn opgehelderd. Ik heb niets anders verlangd dan eene onvoorzigtige uitdrukking der Memorie van Toelichting op te helderen en het nadeel dat daaruit voor den Staat kon spruiten, te voorkomen.

Dat men de tweede alinea van het verdrag met Frankrijk in dit tractaat niet heeft opgenomen, was van mijne zijde geene aanmerking: ik heb slechts naar de reden daarvan gevraagd. De wetgeving is op dit oogenblik in beide landen dezelfde, maar men kan die wetgeving veranderen, en dan zullen onze onderdanen in België geene andere regten bezitten dan die, welke de Belgische wetgeving geeft. Ik vind niettegenstaande geen bezwaar in de weglating van die alinea; zij is in het verdrag met Frankrijk gebragt om een waarborg tegen de vrijheid van het vertalingsregt te geven.

Overigens heb ik tegen dit tractaat geen de minste bedenkingen; ik vind het een uitnemend tractaat; de voordeelen daarvan zijn wel en te regt aangewezen en ik hoop dat ik later zal kunnen vragen, of liever dat ik niet zal behoeven te vragen naar de voordeelen, die het zal hebben voortgebragt.

De heer van Goltstein, *Minister van Buitenlandsche Zaken:* Het betoog door den laatsten spreker (den heer van Hall) geleverd om te bewijzen dat er geen twijfel zou bestaan in het onder zijn bestuur gesloten verdrag met Frankrijk ten aanzien der vraag, of het vertalingsregt niet begrepen is onder de eigendomsregten van den schrijver, dat betoog wensch ik in geenen deele tegen te spreken. Het eenige, dat ik van dien spreker zou kunnen verlangen, is de erkenning, dat er meer duidelijkheid gelegen is in de bepalingen, voorkomende in het thans gesloten verdrag, dan in die van het vroeger aangegane. Maar ik wil op dit punt niet aandringen omdat ik genoeg gevoeld heb, dat die spreker bij voortduring eene hooge waarde blijft hechten aan het verdrag, dat onder zijn bestuur is tot stand gekomen. Ik wil hem op dat punt niet tegenspreken: ik gun hem gaarne dit genoegen en wil hem in geenen deele dit ontnemen.

Door den geachten afgevaardigde uit Arnhem (den heer Mackay) is eene aanmerking gemaakt op het laatste gedeelte van artikel 12 van het

verdrag. Van waar, heeft hij gevraagd, het gemis van wederkeerigheid, dat in dit artikel wordt opgemerkt. Men leest daar:

'Wanneer, in het vervolg, de Regering der Nederlanden aan eene andere mogendheid, in zake van letterkundigen of kunsteigendom, meer uitgebreide regten van welken aard ook mogt toekennen, dan bij de tegenwoordige overeenkomst bedongen zijn, zouden de Belgische schrijvers of kunstenaars, door die omstandigheid zelve, en alleen onder voorwaarde eener volkomene wederkeerigheid voor de Nederlandsche schrijvers of kunstenaars, dezelfde regten erlangen.'

Nu vraagt die geachte spreker: van waar dat gemis van wederkeerigheid ten aanzien van België? Het antwoord is, zoo mij voorkomt, reeds gegeven en komt voor in het Eindverslag aan het slot. De reden daarvoor is, dat door België reeds verdragen zijn gesloten, waarbij grootere en meerdere regten zijn toegekend, zoodat te dien opzigte de wederkeerigheid met geene mogelijkheid voor het vervolg van België kon worden bedongen. Bij die verdragen zijn aan de Fransche en Engelsche schrijvers en kunstenaars uitgebreidere regten toegekend. Bij het bestaan van die daadzaak werd als van zelf de vaststelling van eene wederkeerigheid te dien aanzien uitgesloten. Ik kan dus wel begrijpen, dat het gemis daarvan de gevoeligheid heeft opgewekt van dien geachten afgevaardigde; maar ik mag toch van zijne billijkheid verwachten, dat hij zal kunnen instemmen met de reden, welke daarvoor is gegeven.

Ik hoop dat dit antwoord voor hem bevredigend zal mogen zijn, en ik moet tot mijn leedwezen betuigen, dat ik de opmerking, welke door den geachten spreker uit Friesland gemaakt is, niet wel heb kunnen vatten. Hadde ik die juist begrepen, dan zou ik mij beijverd hebben hem een voldoend antwoord te geven.

De heer Dirks: Ik zal mijne opmerking nog even herhalen. Zij was deze, dat in het Eindverslag op art. 3 voorkomt: 'De opname der 2de alinea van deze bepaling in de wet schijnt wenschelijk, indien althans de Nederlandsche regter geroepen zal zijn om te beoordeelen, of een *Vlaamsche* nadruk hier strafbaar is.' Op deze aanmerking van de Kamer is geen antwoord van de zijde der Regering gevolgd, zoodat wij in de onzekerheid verkeeren of de Regering de opname der 2de alinea van art. 3 in de wet al dan niet wenschelijk oordeelt. In het eerste geval zou het eenig artikel naar mijn inzien moeten luiden: 'Worden goedgekeurd de artt. 1, 2 en 3,' enz., met weglating van de woorden: '1*ste zinsnede.*'

Ik geloof, dat het overtollige hier niet zal schaden. In allen gevalle laat ik de beslissing aan de Regering over.

De heer Mackay: Ik dank den Minister voor de gegeven inlichtingen, doch het zij mij vergund te doen opmerken dat ik geloof dat de Minister mijn betoog niet goed heeft begrepen. Wanneer België meer vrijheid geeft aan derden, dan meen ik dat wij die ook kunnen hebben, en als België meent ze ons niet te kunnen toestaan, dan weet ik niet waarom wij van onze zijde zoo toegeeflijk zouden zijn. België had ons die vrijheden, die het beweert aan andere natiën te hebben gegeven, althans voor de toekomst kunnen toekennen. Of zijn die vrijheden daar niet vatbaar voor? Dat is op te helderen. Ik heb dus twee opmerkingen te maken. Vooreerst: waarom ontvingen wij niet dezelfde regten en vrijheden die België aan anderen gaf; of waarom ten minste zijn ons die regten en vrijheden, indien zij niet dadelijk konden verleend worden, niet voor de toekomst toegezegd? Ten tweede: waarom moesten wij desniettegenstaande eene toezegging van gunsten doen, die eenzijdig en niet wederkeerig zijn?

Die twee bezwaren, die ik den Minister heb voorgelegd, zijn hem gewis gemakkelijk op te helderen. Het gebrek aan wederkeerigheid komt mij voor eenige toelichting te vorderen. Die der Memorie van Beantwoording blijft mij onduidelijk voorkomen.

Bij mij is de gedachte ontstaan, of het soms ook daarin ligt, dat België aan die andere natiën waarborgen voor kunstwerken heeft gegeven, die aan ons niet worden verleend.

Ik ben op dit denkbeeld gekomen door de woorden die voorkomen in de Memorie van Beantwoording op art. 12. Ik bedoel de volgende: *letterkundigen* of *kunsteigendom*, en nog eens *schrijvers* en *kunstenaars.* In dit tractaat is ‘de *propriété artistique*, het regt op kunstproducten, uitgesloten. Wij bepalen ons hier alleen tot schrijven en vertalen. Hoe spreekt de Minister van Buitenlandsche Zaken zoo op eens van kunsteigendom en kunstenaars? Het zijn die uitdrukkingen die mij aanleiding geven tot de veronderstelling dat België welligt aan anderen meerdere vrijheid gegeven heeft omtrent kunstwerken, en dat hierin misschien de reden ligt van het gebrek aan wederkeerigheid. In allen gevalle begrijp ik niet, hoe wij, ik zal niet zeggen, afgedwaald tot, maar toch hoe wij gekomen zijn aan *kunstwerken* en *kunstenaars.*

De heer van Goltstein, *Minister van Buitenlandsche Zaken:* Door den geachten spreker uit Friesland is gevraagd, waarom het tweede gedeelte van art. 3 niet is opgenomen in dit wetsvoorstel, ten einde onderworpen te worden aan de goedkeuring van deze Vergadering. De reden is daarin gelegen, dat in die tweede zinsnede enkel voorkomt eene uitlegging van hetgeen moet worden verstaan onder de Hollandsche en Vlaamsche talen en eene gelijkstelling te dien aanzien wordt uitgesproken, die alleen met betrekking tot de overeenkomst zelve van toepassing kan zijn, en enkel eene opheldering is van het algemeene beginsel, dat in het eerste gedeelte van art. 3 is nedergelegd, zoodat het minder noodzakelijk werd gekeurd die opheldering, die uitlegging, die verklaring, evenzeer op te nemen in het wetsvoorstel, dat aan uwe goedkeuring wordt voorgedragen. Men meende zich te kunnen bepalen tot het daarin opnemen van het beginsel zelf, ten einde dit de goedkeuring der Vergadering te doen erlangen.

Voorts heeft de geachte spreker uit Arnhem gevraagd, waarom ook in dit verdrag gesproken wordt van kunstenaren, terwijl het toch niet handelt over den artistieken eigendom. De reden daarvan is dat, hoewel er niet gehandeld wordt van artistieken eigendom, maar enkel van den letterkundigen eigendom, in de hierbedoelde werken ook platen en andere zaken voorkomen, die onder de kunstwerken kunnen worden gerangschikt.

De heer Elout van Soeterwoude: Mijnheer de Voorzitter, ik wensch den Minister te vragen, welk bezwaar er in zoude gelegen zijn, al ware zulks ook overbodig, het tweede gedeelte van art. 3 op te nemen. Maar ik geloof inderdaad dat de aanmerking in het Voorloopig Verslag geopperd, en door den geachten spreker uit Leeuwarden op nieuw aangewezen, nog niet opgelost is en dat, wanneer de Nederlandsche regter geroepen zal worden, eene bepaling toe te passen, hij dit alleen zal kunnen doen wanneer die bij de wet is bekrachtigd.

De algemeene beraadslaging wordt gesloten.

De beraadslaging wordt geopend over het eenig artikel luidende:

‘Worden goedgekeurd de artt. 1, 2, 3 (1ste zinsnede), 4, 5, 6, 7, 11 en 12 1ste, 3de en 5de zinsnede) der overeenkomst, op den 30sten Augustus 1858 tusschen de Nederlandsche en Belgische gevolmagtigden te Brussel gesloten tot wering van den nadruk van wetenschappelijke en letterkundige werken, welke artikelen aldus luiden: enz.’

De heer Elout van Soeterwoude: Sommige leden raden het voorstellen van een amendement aan. Mijnheer de Voorzitter, ik zou echter gaarne willen vernemen, of de Regering zelve niet de bedoelde verandering (het eenige middel om deze bepaling voor den Nederlandschen regter verbindend te maken) zoude willen voorstellen. Gaat zij daartoe over, dan behoeft er geen amendement te worden voorgesteld. Mijne bedoeling is, in het eenig artikel der bekrachtiging weg te laten de woorden *eerste zinsnede*, nu geplaatst achter het aangehaalde art. 3, dààr alleen te lezen *art.* 3, en voorts dan dat art. 3 in zijn geheel op te nemen.

De heer van Goltstein, *Minister van Buitenlandsche Zaken*: Mijnheer de Voorzitter, wanneer het tot bevrediging van de bedenkingen, die gerezen zijn, kan strekken, dan heeft de Regering er geen bezwaar in dat de bepaling in het wets-ontwerp worde opgenomen en dus aan de goedkeuring van de Vergadering warde onderworpen.

De Voorzitter: Ik zal den heer Minister van Buitenlandsche Zaken verzoeken bepaald te willen opgeven welke wijziging in het wetsvoorstel wordt gebragt.

De heer van Goltstein, *Minister ran Buitenlandsche Zaken:* De verandering welke dien ten gevolge in het wets-ontwerp wordt gebragt, strekt om in het eenig artikel te lezen: ‘Worden goedgekeurd de artt. 1, 2 en 3’ en vervolgens zoo als in den tekst, en alzoo weg te laten de woorden: ‘*eerste zinsnede*’, zoodat art. 3, zoo als dat in de overeenkomst voorkomt in de opnoeming der goedgekeurde artikelen, in zijn geheel wordt opgenomen.

De beraadslaging wordt gesloten en het *gewijzigd eenig artikel*, aldus luidende:

‘Worden goedgekeurd de artikelen 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 11 en 12 (1ste, 3de en 5de zinsnede) der overeenkomst, op den 30sten Augustus 1858 tusschen de Nederlandsche en Belgische gevolmagtigden te *Brussel* gesloten tot wering van den nadruk van wetenschappelijke en letterkundige werken, welke artikelen luiden: enz.

‘wordende daardoor het goed te keuren artikel 3 aangevuld met de volgende bepaling:

‘La langue Hollandaise et la langue Flamande seront considérées, quant à l'application de la présente convention, comme ne formant qu'une seule et même langue. La reproduction en langue Hollandaise

d'un ouvrage publié en langue Flamande, et la reproduction on langue Flamande d'un ouvrage publié en langue Hollandaise, seront considérées comme contrefaçon,'

zonder hoofdelijke stemming goedgekeurd.

De *beweegredenen* worden zonder beraadslaging en zonder hoofdelijke stemming goedgekeurd.

Het *wets-ontwerp, houdende goedkeuring van artikelen der overeenkomst met België tot wering van den nadruk*, wordt, aan eene stemming onderworpen, met algemeene (47) stemmen aangenomen.

Bijlage bladzijde 731.

Punten of Grondstellingen betreffende den zoogenaamden letterkundigen en kunsteigendom, vastgesteld ingevolge besluit der Letterkundige Afdeeling van de Koninklijke Akademie van Wetenschappen in hare vergaderingen van 11 *November en* 9 *December* 1861 *en* 10 *Februarij* 1862.

I. De wet kent aan den schrijver, den openbaren spreker en den kunstenaar het uitsluitend regt toe op de openbaarmaking zijner gedachte.

II. Het regt van den schrijver bestaat in de uitsluitende bevoegdheid om te bepalen den tijd wanneer, den vorm waarin, de wijze waarop, de plaats waar, en de grenzen binnen welke, hij de vrucht van zijn geest openbaar wenscht te maken.

III. Het regt van den schrijver is, hetzij geheel, hetzij gedeeltelijk, voor overdragt vatbaar.

Wie dat regt beweert bij overdragt verkregen te hebben, moet kunnen doen blijken, dat die overdragt in wettelijken vorm heeft plaats gehad.

IV. Het regt van den schrijver en van zijnen regtverkrijgende duurt:

a. zoo lang de schrijver leeft.

b. dertig jaren na de laatste door of van wege den regthebbende herziene uitgave.

V. De openbare spreker in ruimeren of engeren kring, het zij vrijwillig, het zij ten gevolge van zijne ambtsbetrekking, heeft gelijk uitsluitend regt als den schrijver is toegekend op de openbaarmaking van het door hem gesprokene of van het door hem voorgelezen opstel.

Hiermede wordt niet te kort gedaan aan het regt van verslaggevers in dagbladen en tijdschriften, om hetgeen door hen naar de mondelinge voordragt is opgeteekend in druk mede te deelen: mits die mededeeling geschiede in verband met de geheele zitting, plegtigheid of bijeenkomst, waarin de voordragt heeft plaats gehad.

VI. Alleen hij, die regt heeft op de uitgave van een werk, heeft regt, het te vertalen of te doen vertalen.

De vertaler of zijn regtverkrijgende heeft gelijk regt op zijne vertaling als de schrijver op zijn geschrift.

VII. Bij verzamelwerken, waartoe onderscheiden schrijvers hebben bijgedragen, wordt alleen het regt, bij IVb bepaald, toegekend; met betrekking tot bijdragen, die door de schrijvers zijn onderteekend, geldt echter ook het regt, bij Va omschreven.

VIII. Bij werken, waarvan twee of meer personen vereenigd de schrijvers zijn, duurt het kopyregt minstens tot aan den dood des langst-levenden.

IX. Bij *anonyme* of *pseudonyme* werken geldt de bepaling van IVb.

X. Bij uitgegeven brieven of nagelaten opstellen van overledenen, geldt, wanneer die brieven of opstellen het wettig eigendom des uitgevers zijn, de bepaling van IVb.

XI. Wat van wege den Staat of de Openbare Magten in druk wordt gegeven is gemeen eigendom, ten zij het kopyregt uitsluitend bij wet of wettelijke verordening wordt voorbehouden.

XII. Aanhalingen uit een werk, waarop men geen regt van eigendom bezit, zijn alleen dan geoorloofd, wanneer zij tot opheldering van de meening of het oordeel des schrijvers moeten strekken en daarvan een spaarzaam gebruik wordt gemaakt.

XIII. Het regt van den dramatischen schrijver is tweeledig: wat de bekendmaking van zijnen arbeid door den druk betreft staat hij met elken anderen schrijver gelijk: wat het openlijk opvoeren van dien arbeid betreft wordt hem het regt toegekend, dat die geene plaats hebbe dan met zijne toestemming. Ook dit regt kan door hem geheel of gedeeltelijk op een ander worden overgedragen op den voet als bij III is bepaald.

XIV. Muzykale kompositiën worden met letterkundige voortbrengselen gelijk gesteld. Tot het uitvoeren van de zoodanige, die door den druk zijn gemeen gemaakt, wordt de vergunning des vervaardigers niet vereischt, ten zij het kompositiën betrett, voor het tooneel geschreven, waaromtrent de bepalingen gelden, bij XIII omschreven.

XV. Kunstwerken, op openbare en voor ieder toegankelijke plaatsen blijvend ter algemeene beschouwing bestemd, mogen vrijelijk door verschillende wijzen van reproductie worden vermenigvuldigd.

XVI. Niet openbare kunstwerken mogen door geene wijze van nabootsing worden vermenigvuldigd dan met toestemming van den eigenaar.

XVII. Navolgingen van kunstwerken door middel eener andere kunst zijn, voor zoo verre zij niet openbaar zijn, onder de kunstwerken, bij XVI bedoeld, begrepen.

A l g e m e e n e b e p a l i n g. Geene vervolging wegens nadruk, nabootsing of ongeoorloofde verspreiding of vermenigvuldiging wordt ingesteld dan op klagte der partij die hare regten verkort acht.

Memorie van Toelichting.

De gewichtige vraag, in hoe verre en hoelang de vruchten van den geest of de gewrochten van het vernuft het eigendom zijn van hem die ze heeft voortgebracht, heeft in den laatsten tijd in alle beschaafde landen een onderwerp uitgemaakt van aandachtige overweging, en levendige belangstelling verwekt. Twee hoofdstelsels, lijnrecht tegen elkander strijdende, zijn daarby ter sprake gebracht: volgends het eene heeft ieder, die zijn gedachten in hoorbare klanken of zichtbare teekenen heeft uitgedrukt, het recht om over de geopenbaarde denkbeelden vrijelijk te beschikken en kan alleen de vraag te pas komen of, in het belang van het algemeen, bepalingen kunnen en behooren gesteld te worden om den duur van dat recht te beperken; volgends het andere blijven de voortbrengselen van den geest of van het vernuft slechts zoolang het eigendom van hunnen auteur als hy ze voor zich houdt; maar vallen die, zoodra hy ze eens waereldkundig heeft gemaakt, onder het publiek domein.

By de beraadslagingen, waartoe het ‘ontwerp eener wet op 't kopyregt,’ over 't welk door de Regeering het gevoelen der Akademie gevraagd wordt, in onze Afdeeling herhaaldelijk aanleiding heeft gegeven, zijn gemelde twee hoofdstelsels wel genoemd, doch hebben zy geen bepaald voorwerp van redetwist uitgemaakt. Wel heeft een der Leden, hoezeer erkennende, dat het eerste dier stelsels thans by schier alle beschaafde volkeren tot een grondslag van wetgeving en van internationale traktaten was aangenomen, den wensch geüit, dat Nederland zoodanig stelsel van monopolie of althands van privilegie, 't welk al de nadeelen van het

beschermend stelsel met zich voerde, zoû verwerpen: deze rol zoû, volgends dien spreker, aan een land, dat steeds de eerste plaats op de baan der vrijheid genomen had, voegen, ook al moest het zich daardoor op een geïsoleerd standpunt plaatsen. Een poging om tegen den stroom op te roeien zoû, naar hy hoopte, wellicht het sein geven tot het inslaan van een beteren weg.

Het is niet mogelijk te bepalen, in hoe verre de meerderheid der Afdeeling zich al dan niet met deze beschouwingswijze heeft vereenigd; immers een eigenlijke redetwist over de vraag, aan welk der beide stelsels de voorkeur zoude worden gegeven, is, als reeds gezegd is, niet gevoerd. De Kommissie, aan welke het was opgedragen, de Afdeeling voor te lichten en aan hare beöordeeling zoodanige grondstellingen te onderwerpen als dienen konden om by het opmaken van een wetsontwerp in acht genomen te worden, heeft reeds by den aanvang der beraadslaging gewaarschuwd tegen het voeren van zoodanigen redetwist over afgetrokken vraagpunten: zy heeft er op gewezen, hoe op de kongressen, te Brussel en te Antwerpen over den letterkundigen en kunsteigendom gehouden, telkens twee dagen waren voorbygegaan in onvruchtbare twisten over vragen, tot welker beäntwoording de grondigste kennis der rechtswetenschap gevorderd scheen te worden, maar welke zich aldaar een iegelijk, bevoegd of onbevoegd, gerechtigd achtte te behandelen. Zy heeft hare overtuiging uitgesproken, dat het praktisch doel, 't welk bereikt moest worden, zoû worden gemist, indien men zich ging begeven in een strijd over theoriën, en alzoo een wijde deur openzette aan bespiegelingen, waaraan geen ander einde kon gemaakt worden dan door een stemming: en door een stemming kon wel over een zaak of handeling, maar nimmer over de waarde of onwaarde van een beginsel worden beslist. De Kommissie had dan ook uit dien hoofde geen stelsel op den voorgrond geplaatst; het was, volgends hare meening, genoeg, dat het nut der toekenning van een recht op letterkundigen en kunsteigendom werd erkend: een nut, buiten 's lands nergends in eenig beschaafd land meer aan twijfel onderhevig, en ook sedert lang, blijkens de alreeds bestaande verordeningen, ten onzent gevoeld: het kwam er dus alleen op aan, de bepalingen op te geven, die den wetgever tot richtsnoer kunnen dienen, nu er behoefte bleek te zijn aan het wijzigen en aanvullen dier verordeningen en aan het sluiten van overeenkomsten met andere Mogendheden.

De Kommissie, alzoo den strijd over de besproken beginselen niet aan-

vaardende, heeft alleen verklaard, het persoonlijk recht van den auteur, den maker, op zijn gewrocht, te willen erkend en gehandhaafd zien, en zy heeft hierby niet alleen zijn belang, maar dat van 't algemeen voor oogen gehad. Wie hem toch dat recht ontneemt, wie hem het uitzicht ontneemt op de vrucht van zijn arbeid, moeite en besteeden tijd, ontmoedigt hem, schrikt hem af van langer, zonder baat voor zich zelven. ten behoeve van anderen te werken, dwingt hem wellicht, een loopbaan te verlaten, waarin hy tot roem en voordeel voor zich zelven, maar ook ter voorlichting, ter beschaving van velen, had kunnen werkzaam zijn. Uit datzelfde oogpunt beschouwde de Kommissie den auteur als heer van zijn schepping: zy kende hem het recht toe om te wijzigen, wat voor wijziging, te verbeteren wat voor verbetering vatbaar is: aan zijn vroegeren arbeid toe te voegen wat later voortgezette studie hem heeft geleerd: ja zelfs in sommige gevallen de verdere verspreiding of den herdruk van een werk tegen te gaan, dat hem, volgends latere overtuiging, verkeerd of aan zijn naam als schrijver schadelijk voorkomt. De vraag, door de Afdeeling te beäntwoorden, kon dus naar het oordeel der Kommissie alleen deze zijn, hoe dat persoonlijk recht van den auteur hem zoodanig gewaarborgd werd, dat de behoeften en belangen van het Publiek daarby tevens in het oog werden gehouden.

Op het ten deze door de Kommissie in het midden gebrachte is door sommige Leden aangemerkt, dat het besproken recht, zoo als het door haar omschreven werd, in den grond niets anders was dan een recht van privilegie, dat aan den auteur werd toegekend: op welke aanmerking wederom door de Kommissie werd verklaard, dat, hoezeer het haar in zekere mate onverschillig was, of men in de bepaling, door haar te dien aanzien voorgesteld, de beperking van een vroeger bestaand dan wel het verleenen van een nieuw recht wenschte te zien, en met welken naam men dat recht wilde bestempelen, mits slechts de gewenschte uitwerking werd verkregen, zy echter, als uitgaande van een persoonlijk recht des auteurs op zijn werk, de benaming ‘privilegie’ in dit opzicht niet kon billijken. Alleen voor zoo verre het nader te bepalen recht verder dan den leeftijd des auteurs werd uitgestrekt en alzoo de grenzen overschreed van zijn persoonlijk bestaan, kon zy in de uitdrukking, door sommige Leden der Afdeeling voorgeslagen, berusten.

Schijnt het denkbeeld, dat het besproken recht werkelijk als een verleend privilegie zoû moeten beschouwd worden, by de meerderheid der Leden van de Afdeeling ingang te hebben gevonden, het is niet gebleken,

dat omtrent de hoofdstelsels eenig bepaald gevoelen de overhand heeft behouden, en het zoude gewaagd zijn, hieromtrent in gissingen te treden, die wellicht tegenspraak zouden ontmoeten. Stellige uitdrukking van het gevoelen der Vergadering heeft zich alleen daar geöpenbaard, waar het de goed- of afkeuring gegolden heeft van de grondstellingen, door de Kommissie aan het oordeel der Afdeeling onderworpen. Het zal, by de toelichting dier grondstellingen, zoo als zy ten slotte zijn vastgesteld, te pas komen, gewach te maken van de bezwaren, door sommige Leden daartegen in het midden gebracht. Slechts dit nog hier: een dier Leden heeft gemeend, dat er alleen sprake moest zijn van een recht van uitgevers. De Kommissie oordeelde, dat het hare roeping niet kon geächt worden voor de belangen van uitgevers, boek- en kunsthandelaars te zorgen. Hunne rechten vallen onder de bepalingen van het gewoon eigendomsrecht: en, als reeds gezegd werd, de wederkeerige rechten van auteur of kunstenaar tegen over die van het beschaafde Publiek te regelen behoorde tot den werkkring der Kommissie.

Ad I. Volgends deze bepaling wordt aan hen, die er in genoemd zijn, een recht *toegekend*, en alzoo de vraag omtrent het voorbestaan van dat recht in het midden gelaten.

Door sommige Leden is de wensch geüit, dat hier niet gesproken zoû worden van een recht op '*openbaarmaking* der gedachte' - een recht, dat reeds by de Grondwet aan een ieder gewaarborgd is, - maar van een recht op 'de *geöpenbaarde* gedachte.' Hierop is geantwoord, dat wel is waar by de Grondwet het bodoelde *recht* is gehandhaafd, maar geenszins het *uitsluitend recht*, en dat het ook juist deze uitdrukking is, die sommigen tot de gevolgtrekking heeft geleid, dat hier sprake was van een privilegie.

II. Heeft tot geene aanmerkingen aanleiding gegeven en vordert geen uitdrukkelijke toelichting.

III. Door een Lid is de wensch geüit, dat de overdracht van een werk ook mondeling mocht geschieden: hierop is geäntwoord, dat, nu de aangelegenheid aan een nieuwe regeling stond onderworpen te worden, het nuttig scheen, ter voorkoming van onzekerheden als dikwijls plaats hadden, een schriftelijke overeenkomst te vorderen. Bovendien volgt uit het beginsel, waarvan de Kommissie is uitgegaan, dat alle persoonlijke rechten des auteurs op zijn werk geächt worden aan hem te zijn verbleven, voor zoo verre zy niet by schriftelijke overeenkomst, het zij in algemeene, door de wet te bepalen vormen, of by specifieke opnoeming, aan een derde zijn overgedragen.

IV. By dit artikel, hetwelk door de Vergadering met eenparige stemmen is aangenomen, is een nieuwe bepaling, en, zoo de Kommissie vermeend heeft, een belangrijke verbetering van het bestaande voorgesteld. Benevens het recht, den schrijver gedurende zijn leven toegekend, is een termijn gesteld, niet, gelijk in de by ons en elders bestaande wetgevingen, loopende van den dood des auteurs, maar van het tijdstip der laatste, door hem herziene uitgave van zijn werk. Door deze bepaling wordt:

1°. De thands bestaande onbillijkheid weggenomen, dat het kopyrecht op een werk, in de jeugd eens schrijvers uitgegeven, dertig (of meer) jaren langer zoude duren dan dat op een misschien veel meer arbeid en kosten veroorzaakt hebbend en veel verdienstelijker werk, door hem in 't laatst zijns levens ter perse gelegd:

2°. Wanneer onderscheidene schrijvers zich tot een gemeenschappelijken arbeid vereenigen, zal hun verschillende levensduur geen bezwaar meer doen ontstaan:

3°. Schrijver en uitgever, zich voor een nieuwe uitgave nieuwe moeite en kosten getroostende, zullen dan ook een daaraan geëvenredigd voordeel genieten.

V. Door de uitdrukking *openbare spreker* te bezigen, heeft men willen te kennen geven, dat hier de *orator*, niet de *persona loquens* bedoeld werd.

By de bepaling, in de tweede zinsnede vervat, heeft men op het onderscheid willen letten, dat er bestaat tusschen in 't openbaar gehouden redevoeringen, in verband met het doel, waarmede zy werden uitgesproken, en diezelfde redevoeringen, als letterkundige voortbrengselen beschouwd. Men heeft willen voorkomen, dat hier immer plaats kon hebben wat b.v. in Engeland gebeurd is, waar de redevoeringen, door Sir Robert Peel in 't Parlement gehouden, afzonderlijk uit den *Times* zijn nagedrukt en door een spekulant zijn uitgegeven: en evenzeer heeft men een nog schandelijker spekulatie onmogelijk willen maken als die hier te lande heeft plaats gehad, om namelijk wat een kanselredenaar (misschien voor de vuist sprekende) aan de Gemeente voordroeg, door den druk - soms geheel verminkt - gemeen te maken, en daardoor hem niet alleen een mogelijk financieël nadeel te berokkenen, maar bovendien zijn naam als redenaar in de waagschaal te stellen.

De Kommissie heeft wijders, toen haar nadere opheldering werd gevraagd, uitdrukkelijk verklaard, dat zy het overnemen van geheele of

groote gedeelten van redevoeringen niet strafbaar achtte, wanneer zulks plaats had in het belang eener parlementaire geschiedenis of eener aesthetische geschiedenis van balie- of kanselwelsprekendheid. Volgends haar had dan het wetenschappelijk hoofddoel van den arbeid het overwicht op de bestanddeelen, die tot het geheel des werks moeten worden gebezigd. Alleen wanneer onder dien dekmantel misbruik wordt gepleegd, en de belangen des schrijvers of sprekers kennelijk benadeeld, zoû aan den *judex facti* daarover de uitspraak verblijven.

Wat nu de verantwoordelijkheid der verslaggevers betreft, het ligt in den aart der zaak, dat deze alleen op hunne voorstelling betrekking heeft, behoudens de bevoegdheid des sprekers, om die voorstelling openbaar af te keuren en te verbeteren.

VI. By dit artikel wordt, in verband met het gestelde in Art. II, den schrijver het recht toegekend, zelf te bepalen, in welke taal hy zijn werk zal doen uitkomen en dus hoe en door wien een vertaling daarvan binnen de grenzen van het Rijk zal uitgegeven worden: men heeft het echter niet wenschelijk geächt, hem dat recht buiten 's lands door internationale traktaten te waarborgen. De schrijver is toch niet altijd by machte, te beöordeelen, wie in staat zal zijn buiten 's lands een goede vertaling van zijn werk te leveren; hy zal daarby ook bovendien in den regel moeten afgaan op het oordeel van zijn uitgever. Vertrouwt deze, uit onkunde of karigheid, het vertalingswerk aan iemand, die niet voor de taak berekend is, en heeft hy het vertalingsrecht van den schrijver gekocht, dan zal, zoowel deze als het publiek zich waarschijnlijk voor altijd van een *goede* vertaling verstoken zien. De Kommissie meende bovendien het als een ongerijmd vooroordeel te moeten beschouwen, dat vertalingen in vreemde landen van de werken eens schrijvers, tot nadeel van hem of van de letterkunde in 't algemeen zouden strekken. Zy achtte het tegendeel door de ondervinding bewezen. Zy, en vele Leden met haar, oordeelde dan ook te moeten opkomen tegen de overeenkomst, tusschen de Leden der Vereeniging voor den Boekhandel gesloten, om een prioriteitsrecht van vertaling te eerbiedigen.

VII. Op drieërlei wijze kan een gemeenschappelijke arbeid tot stand komen: *a.* door ineensmelting (*fusie*), wanneer de arbeid des eenen in dien des anderen wordt opgenomen; *b.* door niet onderteekende stukken van mede-arbeiders; *c.* door stukken, waarvan de schrijver zich door onderteekening of op andere stellige wijze bekend maakt. Alleen in dit laatste geval kan den schrijver een bepaald recht worden toegekend, en

alleen op het geschrevene: in de beide andere gevallen wordt, naar gelang van zaken, IVb of VIII toegepast.

Het afzonderlijk gewach maken van werken, uitgegeven door geleerde genootschappen of andere zedelijke lichamen is onnoodig gekeurd, als vallende de werken, die zy uitgeven, van zelve onder de hier genoemde rubriek.

VIII. Het behoeft naauwlijks vermelding, dat de langstlevende door den dood zijns medeärbeiders geen meerdere rechten verkrijgt dan hy by diens leven bezat en de langere duur van het zijne tevens de rechten van de rechtverkrijgenden diens medeärbeiders verlengt.

IX. Zoo lang een werk zonder den naam des schrijvers of met een kennelijk verdichten naam wordt uitgegeven, kan de bepaling IVa niet te pas komen, en alleen die van IVb door den uitgever of diens rechtverkrijgenden worden ingeroepen. Maakt echter de schrijver zich by een latere uitgave bekend, 't zij op den tytel of op andere wettige wijze, dan is de anonymiteit of pseudonymiteit weder vervallen en IVa wordt van toepassing.

Daar het wel eens gebeurd is, dat iemand zich ten onrechte het auteurschap van een anoniem werk, vooral wanneer het opgang gemaakt had aanmatigde, heeft een der Leden het wenschelijk geächt, dat de pseudonyme of anonyme schrijver binnen zekeren termijn na de uitgave van zijn werk zijn wezenlijken naam in een verzegeld biljet by een notaris of andere publieke autoriteit deponeerde. De Kommissie heeft gevraagd, of het verlangde dépôt den waarborg op zoû leveren, dat hy die het deed werkelijk de schrijver was. Wie laag genoeg is om zich eens anders werk toe te eigenen, kan even goed de onbeschaamdheid hebben om zoodanig dépôt by een notaris te doen. Dewijl echter doorgaands alleen de uitgever den schrijver kent, zoû het verzegelde stuk, om eenigen waarborg op te leveren, door beiden moeten geteekend worden.

X. By deze bepaling heeft men aan de eene zijde aanmoediging willen schenken aan het uitgeven van belangrijke opstellen, brieven en bescheiden, in handschriften aanwezig, en die aan de andere zijde willen onthouden aan hen, die daarby op onbescheiden, ongepaste of ongeoorloofde wijze te werk gaat. Van daar de bepaling, dat hy, die een nagelaten handschrift uitgeeft, alleen dan het kopyregt daarop bezit, wanneer dat handschrift zijn wettig eigendom is.

XI. Behoeft geen toelichting.

XII. De strenge toepassing van de thands bestaande wet op het kopy-

recht had tot het dwaze gevolg geleid, dat alle opzettelijk kritische beschouwing, behalve in tijdschriften, van het werk of de werken eens schrijvers, een onmogelijkheid geworden was: immers de beöordeeling van plaatsen, van volzinnen, van regels uit eenig werk is, zonder de aanhaling daarvan, niet te verstaan: en toch het overnemen des noods van een enkelen regel stelt hem, die het zich veröorlooft, aan vervolging bloot. Aan dezen ongerijmden staat van zaken zoû door de hier voorgestelde bepaling een eind worden gemaakt en aan den gewonen rechter overgelaten het misbruiken daarvan naar bevind van zaken te straffen. Soortgelijke bepalingen worden in de wetboeken van Oostenrijk, Pruissen enz. gevonden en met goed gevolg gehandhaafd.

Door enkele Leden is een bepaling verlangd, waarby vrijheid verleend werd, enkele plaatsen of gedichten ook van levende schrijvers in Chrestomathiën of Bloemlezingen op te nemen. De behoefte aan zoodanige bepaling schijnt echter naar het oordeel der Kommissie niet te bestaan: er komen voortdurend dergelijke verzamelingen in 't licht, en daaruit mag men afleiden, dat de vergunning tot opneming van zoodanige brokstukken herhaaldelijk gevraagd - wat een geringe moeite is - en zelden geweigerd wordt.

XIII. Het is algemeen bekend, welke ruime voordeelen in 't buitenland, in Frankrijk vooral, de opvoering van toegejuichte dramatische voortbrengselen hunnen maker verschaft, door middel van de zoogenaamde *droits d'auteur*, die by elke voorstelling bestendig van de ontfangst worden afgezonderd. Hier te lande bestaan geen zoodanige rechten ten behoeve van den schrijver of komponist, en zelfs is een vaak betwiste toejuiching het eenige loon dat zy zich voor hun moeite kunnen belooven. Neemt men nu in aanmerking, dat een verwaarloosde of slechte op- of uitvoering van een tooneelstuk of opera reeds dadelijk dat werk, als dramatische kompositie beschouwd, kan doen vallen, dan schijnt het ten minsten billijk, den vervaardiger het middel te verschaffen om, waar hy verminking van zijn werk voorziet, daartegen te waken; terwijl bovendien door de voorgestelde bepaling de onzekere verhouding, tot heden tusschen schrijvers en tooneeldirektie bestaande, eenigzins zal weggenomen worden.

XIV. Dewijl muzykale kompositiën bestemd zijn om ten gehoore gebracht te worden, zoú men over 't geheel den maker daarvan geen dienst doen door het vrije uitvoeren daarvan te belemmeren. Alleen waar het de muzyk geldt, voor zangspelen, balletten, of andere tooneelvoorstellin-

gen geschreven, vordert de billijkheid, dat aan den komponist een gelijk recht, als aan den dramatischen schrijver worde toegekend.

XV. Dit artikel behelst een vergunning ten opzichte van kunstwerken, in musea of andere plaatsen ten toon gesteld met het doel om voortdurend ter opwekking van den kunstzin en goeden smaak der bezoekers te dienen.

XVI-XVII behoeven geen toelichting.

A l g e m e e n e b e p a l i n g e n evenmin.